

Nóvé Béla
TÉNY/SOROS

*Azoknak,
akik e történet lelkes formálóiaként
habár már nem élnek –
gondolatainkban, tetteinkben
váltig helyreigazítást kérnek.*

*Közülük is kiváltképp
Benda Kálmán, Forgács Pál és Solt Ottilia
igaz emlékezetének*

A magyar Soros Alapítvány első tíz éve
1984-1994

Tartalom

ELŐBESZÉD

ALAPÍTVÁNY SZÜLETIK

Joghézag és precedenshiány
1945 előtti alapítványtörténet
A tárgyalások kezdete és őszi fordulói
Egy kényszerházasság kulisszatitkai
„Mi mennyi?”
Feleselő „üzleti tervek”
A titkárságtoborzás rejtelmei
Szerződésfaragás
A „Bizottságegyüttes”
A célegyenesben

1984 A PRÓBAÉV

„A Soros” mint személy és intézmény
Viszontagságos kezdetek
Soros Aczélnál
Egy Margitkerti vacsora és annak kesernyés utóízei
Pályázatok! Pályázatok!

1985 M = 1 : 100

M = 1 : 10
M = 1 : 1
„Több fényt vagy fénymásolót!”
A Kortárs Művészeti Központ indulása
„Líra és logika” 1 az irodalmi és társadalomtudományi ösztöndíjprogramok
Az első pártközponti visszhangok

1986 M = 1 : 100

M = 1 : 10
M = 1 : 1
Egy alternatív „ifjúságpolitika” kezdetei
Zenei mecénatúra egy merészebb polifónia jegyében
Színházi és filmes támogatások
Könyvtárak, közgyűjtemények
Alapítványi „stílusgyakorlatok”
A KB avagy a nagy kultúrpolitikai „körülbelül”

1987 M = 1 : 100

M = 1 : 10
M = 1 : 1
Történelmi tanutárak: az Oral History Archívum és a Történelmi Interjúk Videotára
Az Újvilág szele: az első nyári kurzusok az USAban
A botránnyok össze: az MMkörlevél és a HVGpauza
Egy protokollista tanulságai

1988 M = 1 : 100

M = 1 : 10
M = 1 : 1
„En egész népemet fogom” népfőiskolás fokon?
„Ellenzéki alapítványi népfőfront” avagy a BethlenSoros közös ösztöndíjalap

„Líra és logika” II
„Gorbacsov látomása”

1989 M = 1 : 100

M = 1 : 10

M = 1 : 1

1989. május: az első 5 év mérlege

Demokratatoborzó avagy az új demokratikus szervezetek nyílt pályázati támogatása

Késleltetett starthelyzet

A „demokratáság” kényes distinkciói

Az első meríték

Országos és helyi szervezetek

A további fordulók

Az ajánlók

A program belügyi optikája

A „most favoured” Fidesz

Hatáselemzés – hiányjelekkel

Vállalkozótoborzó avagy a hazai kisvállalkozások pályázati céltámogatása

Tervek füstgomolyban

1990 M = 1 : 100

M = 1 : 10

M = 1 : 1

Az új parlament „Sorospadsorai”

Antall, Soros és a magyar adósságszanálás

A CEU mint a posztkommunista térség „posztgraduális” felzárkózási esélye

Történefilozófiai kitérő: „A tények és téveszmék dialektikája”

1991 M = 1 : 100

M = 1 : 10

M = 1 : 1

A „Liberális program” és a Századvég Politikai Iskola

Könyvkiadói és laptámogatások

Új szociális szerepvállalás: A Hospice, a Help to Help program és az Iskolatejakiáció

A Független Ökológia Központ

1992 M = 1 : 100

M = 1 : 10

M = 1 : 1

A Tilos Rádió tilosba tévedt támogatása

Végelszámolás a kultusztárcával

„Termeszek” és rovarirtók: a Zaccsekpamflet bátor önleplezése

Egy közvéleményszondázás tanulságai

1993 M = 1 : 100

M = 1 : 10

M = 1 : 1

„Találkoztam boldog cigányokkal” a Roma program kezdetei

„Líra és logika” III

Nacionalista vádak kereszttüzeiben

1994 M = 1 : 100

M = 1 : 10

M = 1 : 1

„Több mint tíz:” egy évtized zárómérlege plusz négy év ráadás

„Mi legyen a végjátékstratégiánk?”

JEGYZETEK

DOKUMENTUMOK

1. Az Alapítvány belső iratai

1. A tíz év alapítványi stáblistája
2. Megállapodás, amelyet egyrésztől a Magyar Tudományos Akadémia, másrésztől a Soros Foundation... kötöttek 1984. május 28.
3. Halda Aliz: Jelentés a zene és a tánc területét érintő felmérésről 1985. január 9.
4. Hankiss Elemér: A magyar színházi kultúra fejlesztése Szakértői jelentés 1985. március 22.
5. Hankiss Elemér: Javaslatok célpályázatokra 1985. március 22.
6. OKTSOROSvideoprogram. Együtműködési szerződés az MTASoros Foundation Bizottság Titkársága és az Országos Közművelődési Tanács Titkársága között 1985. április 3.
7. Kulcsár Kálmán levele Vásárhelyi Miklósnak 1985. július 12.
8. Vásárhelyi Miklós levele Kulcsár Kálmánnak 1985. augusztus 13.
9. Bruszt László: Jelentés az egyetemi támogatási program jelenlegi helyzetéről 1986. március
10. Kovalcsik József: Jelentés az MTASoros Foundation Bizottság segítségével beszerzett videoeszközök közművelődési hasznosításáról 1986. november 8.
11. Kardos László levele Boros Róbertnek 1987. március 26.

12.	Lónyai Mária: Az 1987-es angol nyelvprogram az Egyesült Államokban	1987. szeptember
13.	Az MTASoros Alapítvány Bizottság és a Bethlen Gábor Alapítvány együttműködése tervezet	1988. május
14.	Titkársági beszámolójavaslat az MTASABBGA közös ösztöndíjalapjának eddigi működésével kapcsolatban	1988. december
15.	Megállapodás Soros György és a Művelődési Minisztérium között	1989. május 15.
16.	16. Megállapodás a Művelődési Minisztérium és Soros György között	1989. május 15.
17.	Gazsó Ferenc: Ajánlás a középfokú oktatás fejlesztésének támogatásához	1988. május 18.
18.	Kardos László: Szempontok a Demokratapályázati programhoz	1989. június 7.
19.	Hoffmann Rózsa: Javaslat a Soros Alapítvány közoktatást támogató programjához	1990. október 9.
20.	Gazsó Ferenc: Elgondolás a közoktatás fejlesztésére szolgáló Alap céljairól	1989. október 10.
21.	Emlékeztető Soros Györgynek Glatz Ferenc miniszternél tett látogatásáról	1989. október 18.
22.	Emlékeztető a Bethlen Gábor Alapítvány és az MTASoros Alapítvány közös ösztöndíjalapja kuratóriumának üléséről	1990. január 25.
23.	Vámos Tibor: Számadás az Alapítvány működéséről és terveiről kommunikétevezet	1990. március
24.	Kiegészítés a Magyar Soros Alapítvány Alapító okiratához	1990. december 10.
25.	Soros György: A Soros Alapítvány jövője	1991. május
26.	Megállapodás a művelődési és közoktatási miniszter és Soros György között	1992. július 15.
27.	A KözépEurópai Egyetem Nádor utcai székházának adásvételi szerződése	1992. július 31.
28.	Soros György levele Antall Józsefhez, Antall József válasza Soros Györgynek	1992. szeptember
29.	Vámos Tibor: A modernizáció és a nyílt társadalom alapítványa kommunikétevezet	1992. október

2. MM, MTA és MSZMPiratok

30.	Láng István: Feljegyzés Soros György alapítvánnyal kapcsolatos megbeszéléseiről Soros György írásos ajánlata	1983. november 23.
31.	Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság üléséről	1984. május 22.
32.	Radics Katalin levele Kulcsár Kálmánnak	1984. október 12.
33.	Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság üléséről	1984. október 23.
34.	Kulcsár Kálmán levele Tétényi Pálnak	1984. október 23.
35.	Kulcsár Kálmán: Problémák az MTASoros Foundation egyezmény végrehajtása során	1984. október 23.
36.	Kulcsár Kálmán levele Radics Katalinhoz	1984. október 30.
37.	Radics Katalin levele Kulcsár Kálmánnak Tóth Dezső feljegyzése	1984. október 30.
38.	Tardos József Pro domo feljegyzése Kulcsár Kálmán részére	1984. november 14.
39.	Kulcsár Kálmán levele Radics Katalinnak	1984. november 26.
40.	Kulcsár Kálmán levele Radics Katalinnak	1984. december 10.
41.	Deák István levele Kulcsár Kálmánnak	1985. január 30.
42.	Tájékoztató az MTA és a Soros Foundation közötti szerződés végrehajtásáról	1985. február 6.
43.	Feljegyzések Tardos József feljegyzése Kulcsár Kálmán főtitkárhelyettesnek Kulcsár Kálmán feljegyzése Láng István főtitkár részére Láng István levele Radics Katalinnak Tardos József feljegyzése Kulcsár Kálmán főtitkárhelyettesnek Kulcsár Kálmán feljegyzése Láng István főtitkár számára	1985. szeptember 9. 1985. szeptember 16. 1985. szeptember 18. 1985. szeptember 30. 1985. október 4.
44.	Láng István: Tájékoztató (az MSZMP KB Agitációs és Propaganda Bizottsága részére) az MTA és a Soros Foundation közötti egyezményről és egyévi működéséről	1985. szeptember 16.
45.	Kulcsár Kálmán levele Hutás Imre államtitkárnak Kulcsár Kálmán levele Imre Miklósnak az MTASoros Alapítvány Bizottság 1984/86. évi pénzügyi beszámolójával	1985. december 2. 1987. január 13.
46.	Jegyzőkönyv az Agitációs és Propaganda Bizottság üléséről	1986. január 21.
47.	Tardos József feljegyzése Láng Istvánnak a Soros Györggyel folytatott megbeszéléseiről	1986. május 15.
48.	Láng István tájékoztatója (az MSZMP KB Agitációs és Propaganda Bizottsága részére) a Magyar Tudományos Akadémia és a Soros Alapítvány közötti egyezmény 1986. évi végrehajtásáról	1987. január 6.
49.	Jegyzőkönyv az Agitációs és Propaganda Bizottság üléséről	1987. január 20.
50.	Sebestyén János, az OKNB elnökének levele Láng Istvánhoz	1987. március 5.
51.	A Művelődési Minisztérium körlevele a felsőoktatási intézmények vezetőinek	1987. május 12.
52.	Knopp János: Emlékeztető a Soros Alapítvány jövőjét érintő javaslattevről	1987. szeptember 7.
53.	Láng István: Tájékoztató (az MSZMP KB Agitációs és Propaganda Bizottsága részére) az MTA és a Soros Alapítvány közötti egyezmény végrehajtásáról	1987. november 12.
54.	Jegyzőkönyv az Agitációs és Propaganda Bizottság üléséről	1987. november 24.
55.	Kulcsár Kálmán: Jelentés az MTASoros Alapítvány Bizottság létesítéséről és működéséről az MSZMP KB Tudományos, Kulturális és Közoktatási Osztálya számára	1988. március 11.
56.	Déner Miklós: Vélemény az MTASoros Alapítvány eddigi tapasztalatairól az MSZMP KB Tudományos, Kulturális és Közoktatási Osztálya számára	1988. március 17.
57.	Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság üléséről	1988. június 14.
58.	Czibere Tibor művelődési miniszter levele Berend T. Ivánhoz, az MTA elnökéhez. Javaslattevről melléklettel	1988. november 15.
59.	Knopp János: Emlékeztető a Soros Györggyel folytatott megbeszéléseiről	1989. január 17.
60.	Glatz Ferenc levele Soros Györgyhez	1989. június 27.

3. Belügyi jelentések

61.	m/III224/3. [Soros] Kulturális csereprogramot indít	1981
62.	III/IIIM86212/4. Ellenzéki ösztöndíjak a Columbia Egyetemen	1983
63.	III/III14/7. Petri Gy.[örgy] az USAban kíván utazni	1984
64.	III/III19/4. Meghívás Solt Ottiliának	1984

65.	III/II30/6. Fiatal Művészek Klubja, Konrád György	1984
66.	III/III47/3. Petri Gy.[örgy] meghívása	1984
67.	III/III51/6. Soros Magyarországra jön	1984
68.	III/III57/2. Kőszeg Ferenc meghívása	1984
69.	III/III60/4. Wisconsin Egyetem ösztöndíjas listája	1984
70.	BRFK73/5. Salgó, az amerikai nagykövet fogadása	1984
71.	III/III86/6. Szelényi I.[ván] ösztöndíja	1984
72.	III/III107/6. Az MTA Soros Alapítvány első ülése	1984
73.	III/m144/7. Galántai Gy.[örgy] ösztöndíjkérelme	1984
74.	III/III145/6., 7. Fehér Márta ösztöndíja	1984
75.	III/III159/5. Lapot indít az ellenzék	1984
76.	III/III204/5. [Soros] Magyarországon tartózkodik és tárgyal	1984
77.	ni/III211/5. Soros Magyarországon	1984
78.	III/III216/7. Vacsora a belső ellenzékkel	1984
79.	III/III219/7. Ideológiai, politikai diverzió	1984
80.	III/IIIB 32. „Jegyző” fn. [Szálai Pál] pályázata	1985
81.	Komárom 30115/11. Mészöly M.[iklós] a kurátor	1985
82.	III/III34/6., 7. „Festő” [Galántai György] fn. 240 eFtos ösztöndíja	1985
83.	III/III59/13. A Harriman Intézetben kifogásolják a magyar ösztöndíjasok felkészültségét	1985
84.	III/III62/4. Kornai J.[ános] meghívása az USAba	1985
85.	Csongrád 62/4. JATE Móra kollégium pályázata	1985
86.	III/II108/1. Surányi A.[ndrás] filmje Scheiber S.[ándor]ról	1985
87.	III/II112/5. Mészöly M.[iklós] ösztöndíja	1985
88.	III/III177/3. Krassó Gy.[örgy] üzenete	1985
89.	III/III228/13. Czákó G.[ábor] ösztöndíja	1985
90.	III/III236/13. Órai History Archívum	1985
91.	Hajdú Bihar 10/22. [Az] Élet és Irodalom ösztöndíja	1985
92.	BácsKiskun 30/145. Lezsák Soros ösztöndíjat kér	1986
93.	III/III17/28. Árpád kori anyagok	1986
94.	III/III110. Lukács János amerikai állampolgár közbenjárása	1986
95.	III/III143/4. Kőszeg cikke a Wall Street Journalban	1986
96.	III/III183/9. Magyar Baráti Közösség kerekasztalbeszélgetése	1986
97.	m/III186/7. Pártay Tivadar interjúja	1986
98.	III/III237/2. Soros a Jogász Szakkollégiumba látogat	1986
99.	III/III6/2. Miszlivetz és Vásárhelyi Mfiklós] szervezi a jelentkezéseket	1987
100.	III/III18/5. USAba utazó magyarok biztonsága	1987
101.	Csongrád 29. JATE diákfolyóirat: Aetas	1987
102.	III/III40/2. A Rutgers Egyetemen magyar tanszéket szeretnének	1987
103.	III/III50/8. Soros üzent az illetékeseknek	1987
104.	III/III55/7. Nyugati konferenciák	1987
105.	III/III58/8. Soros magyarországi útja elmarad	1987
106.	III/III63/8. Rhinesmith nagykövet Budapestre látogat	1987
107.	III/III65/5. Ifjúsági csereprogram	1987
108.	m/III67/5. L.[ónyai] Máriát elküldi	1987
109.	III/III75/4. Pártay Tivadar	1987
110.	III/III80/10. USAdelegáció Magyarországon	1987
111.	III/III98/3. Soros Magyarországra jön	1987
112.	III/III106/11. USIA együttműködés	1987
113.	III/III117/5. Vásárhelyi helyett Litván	1987
114.	III/III111/4. Soros felméri az Alapítvány eddigi működését	1987
115.	Tolna 116/8. [A] „Plusz I” című lap támogatása	1987
116.	III/III117/4. Kenedi J.[ános] Szabó Zoltán hagyatékát rendezi	1987
117.	III/III121/3. Soros a magyarországi támogatást csökkenteni akarja	1987
118.	III/III121/4. „Századvég” 400 eFt	1987
119.	Csongrád 121/5. JATE diákfolyóirat Aetas 370 000 Ft	1987
120.	IH/1131/2. Ilia Mihály Lezsáknál	1987
121.	III/III145/6. Magyar-amerikai csereprogram	1987
122.	III/III156/19. Bajcsy Zs. E. Baráti Társaság	1987
123.	III/III161/4. Anyagi támogatás Miszlivetz előadásokra	1987
124.	III/III162/10. KeletNyugat Konferencia szervezése	1987
125.	III/III168/2. Nagy Bálint egy évre az USAba utazott ösztöndíjjal	1987
126.	III/III200/9. Jászikórt szervez Debrecenben Groszman	1987
127.	GyőrMosonSopron 201/10. Támogatás a JAKlapnak feltétel a Hitel nyomtatása	1987
128.	III/III210/2. Szövegszerkesztő gép a „Hitel” című folyóiratnak	1987
129.	III/III223/6. Támogatás a Szakkollégiumi Értesítő kiadásához	1987
130.	III/III230/11. Soros Vezetőképző intézetet alapít Magyarországon	1987
131.	III/III231/9. Soros az MNKval minden kapcsolatot felfüggeszt	1987
132.	III/III243/4. A KeletNyugat kiadványt nem támogatja	1987
133.	III/III245/8. Soros kifogásolja az állami szervek beleszólását	1987
134.	III/III255/6. Palmer amerikai nagykövet távozik Magyarországról	1987
135.	III/III7/9. Független bizottság a pályázati programok értékelésére	1988
136.	Hajdú Bihar 18/1. [A] KLTE Bölcsész Szakkollégiuma 540 eFtot kap	1988
137.	III/III35/2. Bó község rk. plébánosa pályázik	1988
138.	m/III81/7. Jogász Szakkollégium kiadványa	1988
139.	III/III104/1. A Soros Bethlen Alapítvány közös ösztöndíja	1988
140.	III/III87/5. Soros találkozik a Jogász Szakkollégium képviselőivel	1988

141.	III/III92/13. Soros az MKKE Rajk László Szakkollégiumban	1988
142.	Csongrád 36. Király Zoltán pályázik	1988
143.	III/III157/7. [A] Szárszó '88 emléktábor 300 eFtot kap	1988
144.	III/III178/9. „Plurális Vállalkozói Szocializmus” szervezői munkaközösség	1988
145.	III/III186/4. Ellenzéki konferencia az egyesülési jogról	1988
146.	III/III194/7. TDSZ, MDF, Fidesz a gyülekezési jogért	1988
147.	III/III205/11. A Jurtát részvényeseknek kellene megvenniük	1988
148.	III/I254/3. Az Oxfordi Egyetem rendezvényei	1988
149.	BRFK78/8. Május 715. között [Soros] Magyarországon tárgyal állami vezetőkkel és ellenzékiekkel	1989
150.	III/III102/5. 1 millió dollárt ad a Columbia Egyetemnek!	1989
151.	III/III58/10. Alternatív mozgalmak támogatása	1989
152.	III/III64/5. Magyar Bálint és Mécs Imre 1,6 MFtot kap lapalapításra	1989
153.	III/III76/3. Soros 1 millió dollárt ad alternatív szervezeteknek	1989
154.	III/III80/3. Demszky kiadói tervét támogatja	1989
155.	III/III84/6. A Fidesz pályázik	1989
156.	III/III87/3. Soros találkozni akar a Fidesszel	1989
157.	III/III91/9. A Beszélő hetilap terve	1989
158.	III/III94/1. Nagy Imre temetésére megjelenik az Igazság	1989
159.	III/III94/4. Ellenzéki Kerekasztal + BZSBT	1989
160.	III/III94/5. [Soros] A Fidesz minden kérését teljesíti	1989
161.	III/III95/11. Fideszpályázat	1989
162.	III/III97/6. Molnár Tamás pályázata	1989
163.	III/III105/9. Tájékoztató Szolgálat	1989
164.	III/III111/7. Demszky nyomdát kap Sorostól	1989
165.	BRFK8/107. Pontos kimutatást készítettek az alapítványból támogatott intézményekről, szervezetekről nekünk is megvan a BRFK-n!	1989
166.	III/III119/4. Solt Otília pályázatot nyer	1989
167.	III/III120/7. Magyar Radikális Párt pályázata	1989
168.	III/III131/3. Alternatív mozgalmak támogatása	1989
169.	III/III139/6. Ellenzéki szervezetek pályázatai	1989
170.	m/III147/1. A „Beszélő” és az „Unió” című folyóirat támogatása	1989
171.	III/III144/3. [Soros] Tagadja a kínaiak vádját a CIAkapcsolatról	1989
172.	III/III149/4. A Menedék Bizottság Sorostámogatása	1989
173.	III/III 176/9. Magyar egyetemisták az USAban	1989
174.	III/III162/4. [Soros] Környezetvédelmi központot alapít	1989
175.	III/III166/4. Szájer József az USAban a Fideszrádió tervei	1989

A FORRÁSOKRÓL

- I. Alapítványi dokumentumok
- II. Az alapító személye és megnyilatkozásai
- III. Az Alapítvány recepciója
- IV. A nonprofit szektorról általában
- V. A korszak egészéről

AJÁNLÓ BIBLIOGRÁFIA A RENDSZERVÁLTÓ ÉVTIZED (19841994) TÖRTÉNETÉHEZ

1. 19841989
2. 19901994

NÉVMUTATÓ

SUMMARY

Gyakoribb rövidítések

- AHA = az Alapítvány házi archívuma
 APB = az MSZMP KB Agitációs és Propaganda Bizottsága
 APO = az MSZMP KB Agitációs és Propaganda Osztálya
 BBS = Balázs Béla Stúdió
 BGA = Bethlen Gábor Alapítvány
 BM = Belügyminisztérium
 BME = Budapesti Műszaki Egyetem
 BRFK = Budapesti Rendőrfőkapitányság
 Btk. = Büntető Törvénykönyv
 BTK = Bölcsészettudományi Kar
 BZSBT = BajcsyZsilinszky Endre Baráti Társaság
 CEU = Central European University a Soros György alapította KözépEurópai Egyetem
 EKA = az 1989es Ellenzéki Kerekasztal
 ELTE = Eötvös Loránd Tudományegyetem
 Fidesz = Fiatal Demokraták Szövetsége
 FKGP = Független Kisgazda Párt
 FMK = Fiatal Művészek Klubja
 FŐK = Független Ökológiai Központ
 HEADSTART = Amerikai eredetű regionális alapítványi program hátrányos helyzetű gyermekek esélynövelő szocializációjára
 HESP = Higher Education Support Program a Sorosalapítványok

hálózatának felsőoktatásfejlesztési programja
 HINT = Háttérinterjúk (az Alapítvány egykori kulcsszereplőivel a teljes névlistát lásd a kötetvégi forrásismertetőben!)
 HNF = Hazafias Népfőnt
 JÖSSZ = Jubileumi Összeállítás (az Alapítvány 10. évfordulójára készült, kiadatlan kéziratgyűjtemény)
 KB = az MSZMP Központi Bizottsága
 KDNP = Kereszténydemokrata Néppárt
 KÉSZ = Kutatásellátó Szolgálat az MTA gondnoki és adminisztratív teendőket ellátó központi hivatala
 KUM = Külügyminisztérium
 KSH = Központi Statisztikai Hivatal
 MDF = Magyar Demokrata Fórum
 MKKE = Marx Károly Közgazdasági Egyetem
 MKM = Művelődési és Közoktatási Minisztérium
 MKI = Művelődéskutató Intézet
 MMSZSZ = Magyar Máltai Szeretet Szolgálat
 MNB = Magyar Nemzeti Bank
 MOL = Magyar Országos Levéltár
 MR = Magyar Rádió
 MRT = Magyar Rádió és Televízió
 MTA = Magyar Tudományos Akadémia
 MTI = Magyar Távirati Iroda
 MTV = Magyar Televízió
 MSZMP = Magyar Szocialista Munkáspárt
 MSZP = Magyar Szocialista Párt
 NEKH = Nemzeti és Etnikai Kisebbségek Hivatala
 NKGT = Nemzetközi Gazdasági Kapcsolatok Titkársága
 OI = Oktatáskutató Intézet
 OKT = Országos Közművelődési Tanács (vagy: Országos Könyvtárügyi Tanács)
 OSF = Open Society Fund az 1981ben Soros György által alapított New Yorki székhelyű Nyitott Társadalom Alapítvány
 OSI = Open Society Institute a regionális programokat szervező, budapesti székhelyű Nyitott Társadalom Intézet
 OSZK = Országos Széchényi Könyvtár
 OTKA = Országos Tudomány és Kutatásfejlesztési Alap
 PB = az MSZMP Politikai Bizottsága
 PM = Pénzügyminisztérium
 RMDSZ = Romániai Magyarok Demokratikus Szövetsége
 SCCA = Soros Center for Contemporary Arts a Kortárs Művészeti Központ angol rövidítése
 SZDSZ = Szabad Demokraták Szövetsége
 SZER = Szabad Európa Rádió
 SZMSZ = Szervezeti és Működési Szabályzat
 TIT = Tudományos Ismeretterjesztő Társulat
 TKKO = a pártközpont Tudományos Kulturális és Közoktatási Osztálya
 TÜK = az 1990 előtti párt és állami intézmények számára rendeltileg előírt ún. titkos ügyiratkezelés
 USIA = United States Information Agency az Egyesült Államok külügyi tájékoztatási és protokollhivatala

Könyvünkben a nagy kezdőbetűs „Alapítvány” formula mindenkor az 1984 óta jogfolytonos, bár idővel többször is nevet váltott (MTASoros Foundation Bizottság, MTASoros Alapítvány, Magyar Soros Alapítvány) budapesti intézményt jelöli. Ugyanígy a tulajdonnév teljes kiírása helyett esetenként csak az „Alapító” kiemeléssel utalunk Soros György George Soros személyére is. Mivel Soros György neve a kötet valamennyi lapján előfordul, ezért a Névmutatóban nem tüntetjük fel.

Előbeszéd

Ez a könyv a magyarországi Soros Alapítvány első évtizedéről kíván dokumentarista hűséggel számot adni, hogy ez az idővel közüggé lett magánkísérlet, e ma is folytatódó, nyílt expedíció ne vesszen végleg a legendák és előítéletek ködébe. Afféle hajónapló hát: aprólékos tényrekonstrukció egy nagyívű szellemi pikareszkről, mely izgalmat, meglepetést és töprengivalót remélhetőleg egyaránt kínál majd az olvasónak. Persze, a „hajónapló”, az „útirajz” irodalmi műfajként legyen bármily patinás egy történeti munka elején némileg kétes önmeghatározás. Kiváltképp ha témája az Újvilághoz kapcsolja, s ezzel máris felidézi Kolumbusz „kettős könyvelését”: a térképpel s az „útnyilvántartással” való szemfüles mesterkedést, ami a kalandorlelkű genovait nemcsak egy új földrész, ám mindjárt a modern tömegtájékoztatás vakmerő felfedezőjévé is avatta.

Az olvasót, remélhetőleg, nem kell majd utólag gyözködni: az itt következő „útleírásnak” nincsenek „titkos” és „publikus” változatai... Ellenkezőleg, lejegyzője épp abban látta legfőbb szakmai és lelkiismereti dolgát, hogy a tények és visszaemlékezések sokaságát egyetlen konzisztens naplónak egyesítse. Sokak szerint eleve kudarcra ítélt vállalkozás mégis: aligha van kihívóbb, izgalmasabb. Makacsul szembesíteni a kétféle naplót: a köztörténetit és a privátot, a nyilvánost és a személyeset. Egy magánalapítvány ezerszálú történetén, megannyi kezdeményezésén és felkarolt ügyén át nyomon követni: miféle változásokon ment át az ország és mi, akik benne élünk, egyetlen sorsfordító évtized alatt. Monográfiám az Alapítvány felkérésére és annak támogatásával készült amiért ezúton is köszönettel tartozom. Ugyanígy köszönet illeti az Alapítvány számos egykori és mai munkatársát, pályázóját és partnerintézményét az anyaggyűjtésben nyújtott sokféle segítségért nemkülönben a munkám és személyem iránti bizalomért. Kutatásaimnak egyedül véges képességeim szabtak határt. Nem volt kényes kérdés, amire választ ne kaptam volna, s tetszés szerint tanulmányozhattam a tíz év teljes iratanyagát: a kuratóriumi és titkársági jegyzőkönyveket, a hivatali és magánleveleket éppúgy, mint a közel húszezer pályázat és soktucatnyi alapítványi program házi dokumentációját. Ám az iratok legfeljebb a „jéghegy csúcsát” tették láthatóvá, mivel az

ügyek tetemes részét főként a kezdeti években! a személyesség és informális jellemezte, s a nyitott társadalom útját egyengetve az Alapítvány paradox módon nemegyszer maga is konspirálni kényszerült. A történet e láthatatlan és fontos rétegét kiterjedt háttérinterjúzással próbáltam feltárni, módszeresen megfaggatva az egykori kulcsszereplők emlékeit. (A teljes névsort hátul a forrásismertető közli, a kazettán és szövegváltozatban archivált anyagot „Háttérinterjú = HINT” utalással bősséggel idézem.)

A Soros Alapítvány eddigi pályája s ebben szimpatizánsai és bírálói kivételesen egyetértének a rendszerváltás sajátos foglalatát is egyben... Egy történet, mely ügylehet, máig befejezetlen, amelyben múlt és jelen mindegyre zavarba ejtően felel egymással. Az aggályosabbak úgy vélik: a tükör még túl közeli ahhoz, hogy hiteles képet adjon. Mások szerint legfőbb ideje, hogy lehetőséget, ujjnyomainkat letörölve róla végre szembenézzünk vele. Ámde mivel is? Vannak manapság efféle közhasználatra szánt, „igazmondó tükreink”?

Egyelőre sajnos nem túl sok akad, így jobb híján inkább csak vásári zsebtükrökben, aszfalttöcsében, kirakatüvegben méregetjük lopva önmagunkat. És persze: zavartan egymás tekintetében... Felmúltunk jobbára bevallatlan legalábbis nyilvánosan és dokumentáltan eleddig igencsak kevés történet a téren. A tárgyilagos önelszámolást amatőr fényképalbumok, családi legendák és bennfentes társasági pletykák helyettesítik, miként a politika és publicisztika sem rest naponta átszilárdítani a múltat tulajdon szájze és aktuális érdekei szerint. Ám miközben lázasan folyik a historizáló közhelyek magán és közfogyasztásra szánt újratermelése, jórészt ma sem nyitlak meg még az archívumok, s továbbra is hiányzanak a forráskiadványok és megbízható korszakösszefoglalók az elmúlt évtizedek általunk formált vagy elszenvedett eseményeiről. Így, ha e nyomasztó hiány pótlására mégoly elégtelennek érezzük magunkat, nem mulaszthatunk el egyetlen alkalmat sem, hogy legalább apránként törlesszük tartozásainkat. Egy korszak végül is azzal lesz múlttá, ha megírják. Minél többen és többféleképp. Hogy aztán sajátosan zárt, mélységi dimenziókban megéledjen ismét akár egy sokféle látószöveget magába egyesítő, bűvös hologramkép...

A jelen munka is ezt célozza, megannyi szempontot, adalékot kínálva nemcsak az Alapítvány történetéhez, hanem az évtized átfogóbb szellemi, politikai változásainak megismeréséhez is. A kézikönyvjelleg: a sokféle adatsor, dokumentum, esettanulmány, esszé persze szükségképp elaprózza, elegyessé teszi mondandóinkat. Épp ezért érdemes talán mindjárt „naplónk” elején röviden összegezni: miben is látjuk az Alapítvány köztörténeti jelentőségét.

Előlegként íme öt válasz öt sommás értékelés:

1. *A civil társadalom intézményi prototípusa.* Az első és legfontosabb talán maga a minta: a közcélú magánalapítvány rehabilitálása, annak sok évtizedes politikai száműzetése után. Precedens értékű, valódi fegyvertény volt ez a maga idején nemcsak nálunk, hanem némi mozgalmi túlzással: szerte a „kommunista féltéken”, hiszen a sikeres magyar példa pár év múlva a lengyel, kínai, szovjet és más Sorosalapítványok indulásához is elsőrendű referencia lesz. Mindennek jelentőségét csak a nyolcvanas évek elejének nyomasztó távlatlanságából érthetjük meg. Az „örökhétfő” korából, a válság és változhatatlanság naponta kényszerűen prolongált világából, melyben váratlanul íme, egy új, kezdeményező, markánsan polgári értéknormákat követő magánmecenatúra jelenik meg. Igaz, e nevesített, döntéseiben a személyességet is vállaló kísérlet kezdetben nem kevés kompromisszumra kényszerül ám éppen mert eszmei és „tökösülya” kívül esik a rendszer statikus építményén, egészében mégsem tagolható be a pártállami intézményhierarchiába. Ellenkezőleg: önállósága, hatóköre mindinkább kiszélesül, nyíltsága, esélyteremtő igyekezete növekvő bizalmat ébreszt, s idővel mind a civil kezdeményezések, mind az állami intézmények partnereként az együttműködés számos új formáját honosítja meg. Ez utóbbiak közös alapelve kihívó ellentétben a kommunista ideológiával és hatalmi praxissal a szabad és egyenrangú társulás, melyre az Alapító részben üzleti, részben politikai filozófiáját (társult alapok, önrészeség nyitott társadalom) építi konok következetességgel. A rendszerváltáshoz közeledve mindez lépésről lépésre az átfogó intézményreformok s a civil társadalom ügyének programszerű vállalásához vezet. 19889től az Alapítvány az öntevékeny polgári szervezetek egyik legfőbb pártfogója, a hazai nonprofit szféra máig meghatározó alakítója lesz. A nemrég még szinte egyetlen civil intézmény az évek során sok száz hozzá hasonló modellkísérlet intézményesüléséhez nyújt hathatós támogatást, s az új szervezetek hazai és nemzetközi együttműködését máig is ezernyi csatornán segíti. (Például az általa fenntartott NIOK: a Nonprofit Információs és Oktató Központ révén.)

2. *Szellemi, technikai innováció.* Az Alapítvány tíz év során mintegy 50 millió dollár mai értékén: egymilliárd forint értékű pénz és eszközzadományt juttatott az országnak, s az azóta eltelt újabb öt év alatt ez a summa közel háromszorosára nőtt. Mindez, bárhogy ítélik is meg, példa nélküli egyéni szerepvállalás s alighanem még jó ideig megdöntetlen történelmi rekord marad, hisz a magyar múlt korábbi századaiból akárcsak nagyságrendileg hasonló közcélú magánmecenatúra egyetlen más példát sem ismerünk. (Némiképp ahistorikus, ám az arányokat bizonyonnyal híven tükröző analógiával mindez durván annyit tesz, mintha Széchenyi birtokainak egyévi jövedelme helyett egykoron teljes mai érteken vett vagyonát ajánlja az Akadémia javára.) Ez a számottevő forrás mindenekeelőtt a hazai szellemi és technikai innovációt szolgálta, hozzátehetjük: a tényleges „befektetésnél” jóval nagyobb közhasznót, új értéket produkálva. Az Alapítvány korszerű nyugati gépek tömeges behozatalával úttörő szerepet vállalt számos új technikai eszköz: fénymásológ, képmagnók, számítógépek, lézer és ultrahangdiagnosztikai műszerek, computertomográfok, kardiológiai berendezések hazai elterjesztésében. Hasonlóképpen könyvtárak, múzeumok, kórházak, iskolák, egyetemek és kutatóintézetek sokaságának segített elavult infrastruktúrájukat feljavítani, s tömegével karolta fel a művészeti és tudományos élet eredeti vagy hiánypótló törekvéseit, a közügyek és a nyilvánosság megannyi új kísérletét (Kortárs Képzőművészeti Dokumentációs Központ, Vakok Hangoz Könyvtára, Oral History Archivum, Történeti Interjúk Videotára, BBS Dokumentum Műhely, Fekete Doboz, Tilos Rádió, kortárs irodalmi, zenei, színházi és képzőművészeti mecenatúra stb.). A nyolcvanas évek második felében a szellemi kontraszelekciót, a kultúrpolitika bürokratikus monopóliumait rendre megtörve, itthon és külföldön egyaránt, szélesre tárt, mind újabb pályázati lehetőségeivel (tanulmányút, konferenciárészvétel, külföldi publikációs díjak átállalása stb.) ezeket segített különféle tanulmányi és alkotói ösztöndíjakhoz melyek közül főként a dollárigényű támogatások nem egyszer meghaladták a hasonló államközi csereprogramok, minisztériumi és akadémiai keretek volumenét. Ez a szellemi és technikai újdonságpártolás 1990 után sem hagyott alább (mi több: összességűen lendületesen tovább növekedett), bár korábbi stratégiai elsőbbségét pár évre a kulturális értékörzés és az aktív közéletformáló szerep vette át.

3. *Kulturális értékörzés.* Az alapítványi döntéshozók zöme ideértve a mind népeesebb szakértői gárdát is kezdetűl lelkiismereti ügyének tekintette a szellemi értékmentést, a minőségű kultúra és hagyományápolást. Mindez számos téren megmutatkozott: a mostohán pénzszegény egyházi gyűjtemények és archívumok nagylelkű támogatásától a kódex és orgonarestaurálás hazai hiányszakmáinak felkarolásán át a régészeti és néprajzi leletmentések bőkezű finanszírozásáig. Ugyanez érhető tetten néhány fontos, értékátadó minta, hazai kulturális tradíció: az amatőr színjátszás, a szakkollégiumi és népfőiskolai mozgalom támogatásában vagy egyegy jelentős szellemi hagyaték (Bibó István, Scheiber Sándor, Szabó Zoltán) gondozásának támogatásában is. Ez az értékmentő szerep kap a korábinál is nagyobb nyomatékot 1990től, amikor az állami

finanszírozás drámai megszűnése, illetve új keletű, pártos átrendeződése után az Alapítvány színvonalas hazai folyóiratok és könyvkiadók tucatjainak segít a túlélésben, egyidejűleg hasonló elsősegélyakciókat indítva a kultúra más, létszámcsökkentett területén is (zene, színház, könyvtárak stb.). Végül az értékőrző szerep tudatos vállalását látni a kisebbségi (határon túli magyar magyarországi zsidó, cigány, német stb.) kultúrák következetesen előítéletmentes felkarolásában is, amit a hajdani Bethlen-Soros együttműködésen, számos alkalmi rendezvényen, kiállításon és publikáción túl máig híven példáz az ország egyetlen német nyelvű színháza (a szekszárdi Deutsche Bühne) vagy Európa úgyszintén egyetlen cigány középiskolája (a pécsi Gandhi Gimnázium).

4. Közéleti, politikai szerep. Az Alapítvány eredendően demokratikus irányultsága kezdettől „nyílt titoknak” számított a hatalmi elit és a közvélemény szemében egyaránt. Ezt sugallták az alapítói szándéknyilatkozatok, számos belső munkatárs közismert múltja, meggyőződése és ellenzéki kapcsolatai, ám még inkább az a mód, ahogy az Alapítvány a társadalom széles köréit „megszólintani” igyekezett, majd azok válaszára reagált. Az az eltökélt bizalom, ahogyan ragaszkodott a nyilvánosságához, pályázatai cenzúraszerűek, mind többeknek esélyt kínál a kiterjesztéséhez. Az, amiként értőn istápolta a nyilvánosságokhoz még tétova próbálkozásait, s egy alternatív „népfrontpolitika” jegyében sorra „helyzetbe hozni” próbálta a demokratikus mozgalmak legkülönbözőbb képviselőit. Ez a törekvés persze jó ideig nem volt miként nem is lehetett deklaratív. A „nyílt titok” csupán 1989 tavaszán vált országvilág előtt vállalt programmá, politikaformáló elkötelezettséggé, mikor az Alapítvány az új társadalmi szervezetek, lapok és mozgalmak százai közt egy többfordulós pályázat keretében jó kétféle dollárnyi „rendszerátváltó gyorssegélyt” oszt szét. Aligha lehet kétséges, hogy mindez együtt jelentős hozzájárulás volt az újrainduló magyar demokrácia szellemi és anyagi „aportjához”. A későbbiek megítélése már sajnos nem ilyen felhőtlen és egyértelmű. A kilencvenes évek elején az Alapítványt sem kerüli el a kényszerű pártosodás fátuma, s vele az intrikák, az áldatlan belpolitikai viták. Noha a bázisdemokrácia kiszélesítését, a civil társadalom erősítését továbbra is elsőrendű céljának tekinti, hatóköre a többihez képest leszűkül, közéleti támogatásai mindinkább a liberális elkötelezettségű mozgalmaknak, szervezeteknek jutnak (Demokratikus Charta, Nyilvánosság Klub stb.). Korábbi és aktív irányítói (Hankiss Elemér, Gombár Csaba, Vásárhelyi Miklós, Dornbach Alajos) új közszerepük révén maguk is naponta feltűnnek a belpolitikai viták a médiaháború, a „Kulturkampf” és a rivaldafényben, megannyi ürügyet szolgáltatva az Alapítvány elleni ideológikus és durván személyes támadásokhoz. Ez utóbbiak 1992 őszén Csurka, Zacsek és mások féktelen rágalomkampánya nyomán végül a Soros-Antali közötti nyílt levélváltáshoz vezetnek, ami az MDF mély belső válságával interferálva heteken át zajos belpolitikai, sőt diplomáciai vitát gerjeszt az Alapítvány körül. Az 1994. tavaszi választások új fordulatot hoznak a tíz év alatt ugyancsak nagyra nőtt civil intézmény közéleti szerepében is. Az új szociálliberális kormány s az időközben szintén megújult operatív vezetésű Alapítvány „természetes szövetségeseinek” tekinti egymást, és számos gyakorlati téren főként az egészségügy és az oktatás terén szoros együttműködésre lép.

5. Szociális és egészségügyi tevékenység. Az iméntiekhez képest aránylag kevés szó esik az Alapítvány szociális és egészségügyi szerepvállalásáról. Holott Soros kezdeti elzárkózása, majd néhány eseti kivétel után jelentős száz és százazrek életminőségét, életésélyét javító új programok indultak e két fontos területen is. Elég csak ismét utalnunk a több mint tízmillió dollár értékű orvosi műszerbehozatalra, vagy a magyar specialisták százait továbbképzésre, nemzetközi konzultációkra kijuttató rendszeres hozzájárulásokra. Ugyanígy legfeljebb érintőlegesen utalhatunk számos hiánypótló szociális kezdeményezésre: a Mozgássérültek, a Vakok Szövetségének, az autista óvodának, a házigondozó és családsegítő szolgálatoknak nyújtott többéves támogatásra, vagy később, a kilencvenes évek elejének olyan önálló célprogramként intézményesülő vállalásaira, mint az Iskolatejaki, a Help to Help, a Roma program és a Máltai Szeretetszolgálattal való együttműködés a szegények, hajléktalanok és menekültek ügyében. Ennyit előlegként mintegy könyvjelezőül a továbbiakhoz. A többi, a maga eleven és bőven dokumentált részleteiben, már remélhetőleg menet közben tárul majd fel azok előtt, akik velünk tartanak e félmúltunkba vezető, kalandos expedícióban. (A kézirat lezárva: 1998 szeptemberében.)

Alapítvány születik...

A történet kezdetét Soros György is többször felidézte: 1 váratlan fordulatait nem szűnő kedvvel mesélve. Mi tagadás, a kezdet valóban mesébe illő afféle modern politikai tündérmesébe... Hiszen ha egy sokszoros New Yorki tőzsdemilliomos netán adakozni kíván, önmagában e szándék legfeljebb pár soros protokoll méltatást érdemel az üzleti sajtó „Vanitatum vanitas” felcímmű rovatában. Kissé regényesebb a dolog, ha az időpont történetesen 1983 világpolitikailag ugyancsak hűvös nyárutója, s a derék donátor még a hidegháború kezdetén vetődött kalandvágyó kamaszként előbb az óceán innenső, majd a túlsópartjára. Az pedig máris a politikai fantázia vakmerő felhőregióiba ragadja az ügyet, ha, mint kiderül, voltaképpen célja egy „diverzáns” kísérlet legitimálása: a független szellemiség, a civil társadalom nyilvános felkarolása a „létező szocializmus” egykori mintaállamában: Magyarországon.

Az 53 éves, ekkor már merész üzleti sikereken edzett ötletgazdán kívül kezdetben nem sokan hittek a nagyralátó tev esélyeiben. Még kevesebben remélték, hogy a kezdeményezés hosszú távon is életképes lesz, mi több az évtized végére látványosan kiterjed majd a felbomló keleti blokk csaknem egészére. Ez a kishitőség persze a „létező szocializmus addigi tapasztalataiból kiindulva távolról sem volt alaptalan. Ellenkezőleg: minden elszánt és kompromisszumkész, nagyvonalú és gyakorlatias alapítványi tervezésnél százszorta megalapozottabbnak tűnt, hiszen a kommunista vezetés a maga évtizedeken át kondicionált hatalmi védőreflexeivel ennél hasonlíthatatlanul szerényebb „fellazítási kísérleteket” is rendre megghiúsított, és ingertűrése az immár leplezhetetlen válság és a válságkezelő impotencia következtében nemhogy nőtt volna, inkább még alászállt. A kudarc tehát mármár borítékolható volt, s e „reálpolitikai szkepszisben” habár eltérő alapállásból egyként osztozott szinte mindenki: drukkerek és ellendrukkerek, aggályos emigránsok és gyanakvó pártbürokraták, félték átlagpolgárok és bezúzott orrú ellenzékiek.

Utólag felidézve, alighanem a legsötétebb „honború” éveit voltak ezek legalábbis az 1956 utáni megtorlások óta. Eurázsiai és benne a későkádárizmus sajátos mikroklímáját a Jaruzelskipuccstól Gorbacsov színreléptéig egyetlen „nagy kiterjedésű, magas nyomású légköri front uralta”. Keletről, Nyugatról a változásnak szinte semmi biztató jele, s egyelőre még csak ködképek se igen borzolják a kedély láthatárát, nemhogy távlati tervek, cselekvési programok, konkrét „jövőstratégiák”. Magyarországon az évtizedforduló reformretorikáját 1983ra felváltja a kultúrpolitikai keménykedések s az ellenzékkel szembeni retorziók demonstratív sorozata. A belügyi, adminisztratív vonal minden szinten megerősödik, az államigazgatási és pártstruktúra nemhogy elkülönülne, az érintetlen hagyott nomenklatúragyakorlat jegyében „szíami ikerpárként” csak még inkább összeforrni látszik. A csillagkupolás, Dunaparti Parlament avított bábshízház csupán, a pártelit határozatokkal és kormányrendeletekkel irányítja az országot, így nem csoda, ha a „létező” nyugati demokráciák szinonimájaként emlegetett „nyitott társadalom” mint eszmény és gyakorlati alternatíva első hallásra legfeljebb jámbor hittérítésnek, ideológiai kacérkodásnak tűnt azok számára, akik a „szocialista valóság” fogós talajába térdigderéig stb. süppedve éltek alattvalói mindennapjaikat.

A „kincstári pesszimisták” e sokak által kényszerűen osztott szkepszisét csak egyvalami látszónt kikezdeni: maga a kincstár... Az ugyanis évek óta üresen állt azazahogy biancóra kitöltött adósságlevelekkel volt tele. Habár a '81-es pénzügyi válság után az

ország tartozásai egy részét ügyesen eltitkolva a KGSTtagok sorából elsőként lép be az IMFbe és a Világbankba, ez az adott helyzetben legfeljebb a könnyebb hitelfelvételt és a további eladósodást segíti elő. A '78 végétől félszegen újraélesztett reformfolyamat pár év alatt elakad, s a pénzügyek, a gazdaság majd minden mutatója látványos romlásnak indul. A termelés és a dollárelszámolású export visszaesik, a nyugati tőkebefektetések elmaradnak, s az államháztartási deficit, az infláció minden szigorítási kampány ellenére ismét lendületes növekedésnek indul. A radikális átalakulás a vállalati szféra önállósítása, az új adó és bankrendszer, a piaci ár és bérviszonyok bevezetése stb. az 1984 áprilisi „reformszellemű” KBhatározat ellenére továbbra is makacsul várta magát. A gazdaságirányítás és jobbra maga előidézte örvényében nagyon is kapóra jön minden szalmaszál, amit biztos partok felől ingyen kínálnak az országnak...

Joghézag és precedenshiány

Előzetes diplomáciai egyeztetések nyomán 2. Soros György 1983 szeptemberében Budapestre jött, ahol egyebek közt Aczél György kulturális KBtitkárral és Marjai József miniszterelnökhelyettesével tárgyalt. Habár e négyesemközi találkozóról hivatalos dokumentum nem maradt fenn, Soros alapítványtevő szándékát vélhetően mindketten pozitívan fogadták. Erre vall, hogy az apparátus viszonylag hamar működésbe lépett, hozzálátva a jogi és adminisztratív előkészítéshez. A kölcsönösen biztató és nagyvonalú szándéknyilatkozatok után azonban csakhamar kitűnt: az ördög ezúttal is a részletekben lakik, azaz Magyarországon nem is oly könnyű alapítványt tenni kiváltképp egy amerikai magánszemélynek! A nehézségek és akadályok látszólag „jogtechnikai” jellegűek voltak, ám mögöttük nem volt nehéz felismerni az egykori pártvezetés eredendő gyanakvását s az apparátus túlbiztosítási igyekezetét. Az kezdettől nyilvánvaló volt ugyan, hogy e nem épp kockázatmentes „valutabevételi” ügylet végső soron politikai döntést, legfelső szintű jóváhagyást igényel majd, ám a közel kilenc hónapig húzóódó alku érvrendszerét, a tárgyalások és iratváltások egész nyelvezetét mindkét részről a formalitások kényszerű respektusa, a „szocialista jogrendszer” spanyolcsizmájának állhatatos próbálgatása jellemezte. Az pedig, jóllehet penetránsan bürokratikus és agyonfodozott volt, az alapítvány önálló jogintézményét hírből sem ismerte. A legelső feladvány így hát e joghézag valamiképpen áthidalása volt, hiszen a magyar jogrendből még a negyvenes évek végén (az 1949/2. törvényerejű rendelettel) kiiktatták az alapítványokat miután e „polgári csökevény” elszírtan túlélt maradványait rendre államosították és felszámolták. Az 1960 májusától érvénybe lépő, új polgári törvénykönyv úgyszintén nem látott okot e „történelmileg túlhaladott” intézményforma feltámasztására. Helyette jellegzetes „szocialista jogfortélyal” csak némi karitatív állampolgári pótcselekvésre hagyott erősen limitált s a későbbiekben többször is újrászabályozott lehetőséget „közérdekű kötelezettségvállalás” címén. Ez a fennálló struktúrába kényszerűen betagolva mindössze annyira terjedt ki, hogy magánszemélyek főként kulturális célra adományokat bízhattak arra „illetékes” állami szervekre, melyek azután e letéteket hivatalból kezelték, „hasznosították”. A magánalapítvány e távoli, megcsúfolt reminiscenciája így érthető módon nemigen vonzotta az adakozókat, bár a hetvenes évektől akadtak azért, akik jobb híján éltek vele. (Így például Károlyi Mihály özvegye, a Franciaországban élő Andrássy Katinka, aki 1975ben 60 000 Ftot adományozott fiatal történészek támogatására a kamatokból fedezendő ösztöndíjak odaítélését Pozsgay Imre főkurátorságára bízva, vagy Lengyel József író, aki végrendeletileg úgyszintén egy szerényebb összeget hagyott pályakezdő irodalmárok javára. Hasonló önálló jogi személyiséggel nem bíró, állami gyámogdnokságra bízott magánfelajánlás volt ez időből a Honthy és a Rubikalapítvány is.) Azt azonban, hogy a jogi önállóságra és a hivatalostól markánsan eltérő értékpreferenciákra igényt formáló alapítványi magánkezdeményezés lényege szerint mindvégig „rendszeridegen” volt, mi sem példázza inkább, mint a korszak másik jellemző próbálkozása: a Bethlen Alapítvány sokéves engedélyezési huzavonája. Létrehozását még 1979 karácsonyán az erdélyi fejedelem születésének 400. évfordulóján Illyés Gyula, Csoóri Sándor, valamint Kodály Zoltán és Németh László özvegye kezdeményezte, legalizálására azonban csak jó fél évtized múltán, 1985 nyarán kerülhetett sor döntően a határon túli magyarság helyzetének drámai romlása s az időközben megindult belpolitikai erjedés hatására. (A sokban tanulságos Bethlen-Soros viszonyra a maga helyén még külön kitérünk.)

1945 előtti alapítvány történet

Háttérvázlatunk azonban csonka és elnagyolt maradna, ha mielőtt a Soros Alapítvány sajátos genezisére, kilenc hónapos „prenatális” fejlődésére térnénk nem próbálnánk meg legalább röviden felidézni a hazai alapítványi élet távolabbi 1945 előtti előzményeit. Tesszük ezt már csak azért is, mivel a társadalmi önszerveződés és tisztos, polgári hagyománya jó négy évtized kényszerszünet után csak nemrég éledt újra, s így történeti előképei mára jórészt feledésbe merültek. (Ami, történetírásunk ebbéli mulasztásait ismervé, nem is csoda.)

Lássuk hát: mióta vannak alapítványok Magyarországon. Miféle külföldi minták, hazai iniciatívák nyomán jöttek létre? És hogyan változott koronkénti társadalmi szerepük, jogi megítélésük?

E sajátos intézmény gyökerei a kései antikvitásig nyúlnak vissza, miként első kodifikált formája: a *pia causa* is a római jog hatását tükrözi. Az 56. században már sorra tűnnek fel olyan jórészt végrendeleti vagyonjuttatások, amelyek rendelkezői valamely kegyes célra (kórház, szegényház stb.) tett adományokat már nem általában az egyház vagy egyegy helyi közösség egészére, hanem egy külön e célra létesített ún. *gubernatióra* bízzák. Ezen magánszemélyekből álló, önálló szervezeti és eljárásrend alapján működő testületeket egyszersmind jogi személyiségként is kezelték. A középkori Európában így Magyarországon is a közhasznú adakozást jórészt uralkodók, egyházfők és arisztokraták gyakorolták. Adománylevéllel megerősített *donatiók* azonban idővel már nemcsak kegyes vagy jótékonyági célokat szolgálták (templomok, menhelyek, árvaházak, isptályok stb.), de mind gyakrabban bizonyos helyi vagy országos művelődési missziót is betöltöttek (iskola és egyetemalapítások, külföldi ösztöndíjak, művészeti mecénatúra stb.). A donatiók e tarka és spontán együttese, beépülve a helyi joggyakorlatba és intézményvilágba, még jórészt kodifikálatlan volt. Markáns változást e téren csak az újkor hajnala hoz, mikor a magántulajdon egyetemes elvére alapozott magányos és a polgári autonómiaigény e téren is bátran a maga képére formálja a feudális tradíciót.

A polgárosodás e nagy fordulatát Magyarországon, mint köztudott, a reformkor érleli meg nem véletlen, hogy a szorosabban vett hazai alapítványtörténet gyökerei is ide vezetnek. Voltaképp maga a korszak máig jelkésnek tekintett nyitánya:

Széchenyi István 1825. november 3i akadémiai felajánlása sem egyéb, mint közcélú és nyitott alapítványi magánkezdeményezés, klasszikus „fundraising” még ha formálisan nem mindenben felel is meg a mai kritériumoknak. Ahogyan az sem meglepő, hogy „alapítvány” szavunk pár év múlva épp a legbuzgóbb „fundáló”: Széchenyi *Hite*lében bukkan fel írásban először vélhetően a német *Fonds* vagy az angol *foundation* tükörfordításaként. A harmincas, negyvenes években már se szeri, se száma az alapítvány jellegű kezdeményezéseknek, noha ezekhez még jobbra más polgári szerveződések: különféle egyetek, körök és társaságok szolgálnak keretül. A növekvő polgári öntudat és tettrekészséget mindenestre jól jelzik a Helytartótanács gyakori rendeletei, melyek az engedély nélküli egyesületek és civil gyűjtések hatósági fölszámolását

sürgetik mindhiába. A szabadságharc leverését követő idők nem kedveztek e hagyomány lendületes továbbélésének. Annál inkább a kiegyezést követő évtizedek, a látványos polgári gyarapodás, a klasszikus „gründolási láz” időszaka. Ez időre már sokféle nyugati (német, svájci, angol, francia) mintára komoly vagyoni háttérű alapítványok alakulnak országszerte, mint azt az 1878-as általános egyesületi adatfelvétel is tanúsítja. Az új jelenség a jogi szabályozás szükségét is mindinkább felveti. A század végére az egyháziak mellett már a világi alapítványokat is be kell jelenteni. Legfőbb felügyeletüket az uralkodó gyakorolja, ám ez inkább csak formális, és a szokásjogon alapul. Kerek száz éve: 1898-ban Magyarországon még nem volt érvényben olyan jogszabály, amely az alapítványok működését hatósági jóváhagyáshoz kötötte volna. Az 1900-as évek bírói gyakorlata ugyanakkor már megkívánta, hogy az alapítvány alapító levelét az illetékes kormányhatóság is jóváhagyja, s az intézményt csak ennek birtokában tekintette jogi szempontból is „élőnek”. A hazai szokásjog és bírói gyakorlat mindazonáltal német mintára egészen 1949-ig megkérdőjelezhetetlen evidenciaként kezelte az alapítvány jogi személyiség voltát. Az 1931: XXII. törvénycikk „Jogi személyek” fejezete immár részletesen szabályozta az alapítványok létrejöttét, törvényességi felügyeletét, megszűntetését és esetleges hatósági felszámolását. A törvény a „profiliszta” jótékonyág elvét követve eleve kizárta az alapítványi vagyonnal való vállalkozás lehetőségét, csupán a tartósan lekötött tőke kamatfelhasználását engedélyezve. A két háború közötti hazai alapítványi élet még sokban folytatása volt a Monarchia század végi, század eleji gyakorlatának. Egyfelől a reprezentatív kultúrmeccenatúra (Baumgartendij, a Weiss, a HatvanyDeutsch, a Chorin, Kornfeld stb. dinasztiaiak hangsúlyos szerepvállalása), másfelől az egyedi célú, kisebb-nagyobb jótékonyági és segélyintézmények jellemezték. (Utóbbiak jellegzetes „célcsoportjai” a hagyományos egyházi és oktatási szférán túl többnyire a hadirokkantak, özvegyek, árvák, a trianoni menekültek és az állástalan diplomások voltak.) 1945 után a gyökeresen megváltozott társadalmi és tulajdonviszonyok közepette szerényebb formákban ugyan, ám rövid időre még újraéledt az ekkor már több mint százéves hazai alapítványi és egyesületi élet. Mindent egybevetve azonban Magyarországon, egész a Soros Alapítvány viszonylag kései, nyolcvanas évekbeli színrelépéséig, intézményesülten nem honosodtak meg olyan nagy vagyoni háttérű önálló stratégiát követő, sokfunkciós magánalapítványok, mint a század első évtizedeiben létrejött amerikai endowment és fundációsok: a Ford, a Carnegie, a Rockefeller és társai.

A tárgyalások kezdete és őszi fordulói

Ám térjünk vissza mármost szorosabb témánk: a Soros Alapítvány közvetlen előzményeihez...

A kapcsolatfelvételt s az előkészítő tárgyalások egész menetét a kölcsönös bizalom és bizalmatlanság sajátos egyensúlyjátéka jellemezte. Ennek persze mindkét oldalról más-más háttérokai voltak. Bár Soros György szuverén félként, többnyire nyíltan és nagyvonalúan lépett fel, végtére is „idegen pályán” játszva jogos elővigyázatosságra kényszerült, nehogy kezdeményezése kétes személyi, politikai érdekek eszközévé váljék, s így maga is kompromittálódjék. Hivatalos partnerei: a washingtoni nagykövét, Aczél Győző, Marjai József, Bartha Ferenc, majd később Láng István, Kulcsár Kálmán és az Akadémia, a művelődési tárca más emberei, bár esetenként nagyon is különböző meghatalmazással (és: személyes pouvoirral!) rendelkeztek, helyzetük lényegileg mégiscsak azonos volt, hisz egyikük sem önként került e játszmába, s így pártfunkcionáriusként, közhivatalnokként, ha akartak volna, se cselekedhettek a maguk jórészt amúgy is gonddal naponta leborotvált szakállára. Míg tehát Soros legfeljebb pénzét és ideáját megvalósulását kockáztatta tárgyalófelei napi szakmai, politikai „árfolyamukat” vitték a vásárra, s ekként jóval több okuk is volt az óvatosságra, hisz lépéseiket minduntalan bonyolult személyi, testületi elvárásokhoz kellett igazítaniuk, nehogy apparátusbeli ellenlábasaik kikezdzék őket. Így azután a formális aktusoktól, a nyílt kötelezettségvállalástól lehetőleg tartózkodva mindkét fél azon volt, hogy minél több információt és személyes biztosítékot szerezzen egymásról. S noha az erőviszonyok korántsem voltak kiegyenlítettek, e pragmatista személyi alkuban utóvégre pénz és politika partnerre lett egymásban.

Máig is gyakran felmerül a kérdés: vajon kik voltak Soros György kezdeti tanácsadói netán alapítványi terveinek „társszerzői”? Mint a háttérinterjúk sűrű kereszthivatkozásaiból kitűnik: a legkülönbözőbb magyar és nem magyar emberek noha teljes „stáblistát” közreadni már csak azért sem lehet, mert (az utóbb lábra kelt „konspirációelméletek” feltevéseivel szemben) efféle állandó, bizalmi „stáb” valójában nem létezett az Alapító körül, hacsak az egyszemélyes New Yorki „operatív részleget”, a még 1983 őszén az Alapítvány előkészítésére felfogadott baráti munkatársat: Lónyai Mária-t nem számítjuk annak. Mindez persze nem jelenti, hogy a terv gyakorlati formálódását véleményével, tanácsaival és eseti közbenjárásával legkevesebb háromnegy tucat személyi tevőlegesen ne befolyásolta volna. Közéjük tartoztak a már működő Open Society Fund irányítói, amerikai üzletemberek, diplomaták és emberi jogi aktivisták (Arieh Domokos, Hankiss Elemér, Bácskai Tamás), és persze, nem utolsósorban az 1982 ősz óta az Open Society Fund révén ösztöndíjmeghívásokkal támogatott hazai ellenzékiek: Bence György, Haraszi Miklós, Kenedi János, Kis János, Kovács András, Csalog Zsolt s az általuk közvetített számos új kapcsolat, melyekből jobbra az Alapítvány kezdő „törzskara” (Dornbach Alajos, Betlen János, Forgács Pál, Kardos László) is verbuválódott.

Az első amerikai ösztöndíjasok szerepéről érdemes külön is szót ejteni. Annál inkább, mivel egyikét korábbi bizalmas barát (főként Litván és Eörsi) mellett valójában ők voltak Soros legfőbb „referenciakapcsolatai”, azaz az 1947-ben kivándorolt, s ekként a kommunizmust csak rossz hírből ismerő amerikai milliommot valójában ők vezették be a hazai és kelet-európai valóság bonyolult rejtelmeibe. Másrészt épp ez, az 1982 őszétől az Open Society Fund kezdeményezésére létrejött féllégális ösztöndíj gyakorlat3 igazolta, hogy bizonyos pragmatista alkupozióióból távolról sem esélytelen személyi, politikai koncessziókat kicsikarni a pártállami döntéshozóktól. (Ami még akkor is igaz, ha e nyolcvanas évek végéig fenntartott, idővel jócskán kibővült, párhuzamos ösztöndíjprogramnak néhány személyi tabut pl. a Petri György, Solt Otília, Tamás Gáspár Miklós kiutazását makacsul meghiúsító belügyi vétőt nem sikerült megtörnie.) Végül közvetett módon fontos szerepe volt e kezdeti ösztöndíjmeghívásoknak abban is, hogy buktatóikon, sajátos ellentmondásaikon okulva Soros párhuzamosan egy jóval szélesebb és nyíltabb kísérletbe fogjon. „Nyitott Társadalom Alapítványom írja egy helyütt4 egyesült államokbeli ösztöndíjakat juttatott kelet-európai ellenzéki értelmiségieknek, s ez a program adta az ötletet egy magyarországi alapítvány létrehozásához. A jelöltek kiválasztása ugyanis egyre nagyobb gondot jelentett, mivel csak szóban tájékozódhattunk, s ez nem a legkorrektebb megoldás volt. Arra gondoltam, hasznos lenne, ha felállítanánk egy bírálóbizottságot, és nyílt pályázatot hirdetnénk.” Nos itt még nem tartunk. Egyelőre 1983 őszén még épphogy csak elkezdődött a sokfordulós és bonyolult bürokratikus előjáték.

Marjai, Sorossal való tárgyalása után, az operatív feladatokat Bartha Ferenc-re bízta, aki ez idő szerint államtitkárként a Minisztertanács Nemzetközi Gazdasági Kapcsolatok Titkárságát vezette, és az MSZMP KB Gazdasági Bizottságának titkára volt. Bartha, aki ettől kezdve Soros első számú hivatalos tárgyalófele és néhány alkalmi teniszpárti után csakhamar segítőkész, bizalmi partnerre lett, november 22-i legelső tárgyalásuk emlékeztetője szerint „vállalta, hogy megszerzi az MSZMP

KB Titkárságának elvi beleegyezését.”5 Másnap ugyancsak saját hivatalában népes tárcaközi konzíliumot hívott össze, mint arról az egyik meghívott: Láng István akadémiai főtítkárhelyettes részletes feljegyzésben tájékoztatta a pártközpontot. (Mellesleg ez a legelső fennmaradt érdemi hivatalos irat az Alapítvány előkészítő tárgyalásairól, s ennek melléklete közli Soros eredeti írásos ajánlatát is lásd a 31. számú dokumentumot!) Miután a KBtitkárság a gyakorlati előkészítéshez csakhamar zöld utat adott, s az alapelveket Soros és Bartha nagyjából tisztázta, a jogi részletek aprómunkáját Ransburg Gáborra (Bartha jogtanácsosára) és Dornbach Alajosra (Soros frissen felkért jogi képviselőjére) bízták, akik az elkövetkező jó fél éven át okirattervezetek és módosító indítványok egész sorát cserélték ki egymás közt. (A fennmaradt iratok tanúsága szerint legkevesebb nyolc változatban!) Maga Soros nemsokára elutazott, habár a májusi alakulásig még vagy háromszor visszatért, hogy a tárgyalások fontosabb fordulóit személyesen vezesse, s hogy leendő alapítványa lehetséges partnerintézményeinek (MTA, BME, MKKE stb.) kulcsberekével, titkár és kurátorjelöltjeivel találkozzék. Röviden talán érdemes felidézni, hogy a tervezetek és tárgyalások egyes fordulóiban mi volt a tét, azaz hogy Soros György eredeti szándékát, elképzelését miféle új alternatívák kényszerek és lehetőségek formálták olyanná, amiként az végül is megvalósult.

Egy kényszerházasság kulisszatitkai

Bár némelyek kezdettől óva intették, hogy a hivatalossággal tárgyalásokba bocsátkozva bármiként is igénybe vegye a „puha diktatúra” kétes értékű legalitását, Soros György valójában eleve azzal a szándékkal jött Magyarországra, hogy hivatalosan bejegyeztesse, nyilvános alapítványt tesz. Miután kiderült, hogy ez a hatályos törvények alapján nem lehetséges, csupán két eshetőség maradt:

1. vagy megváltoztatják az érvényes jogrendet,
2. vagy Soros Györgynek kell elállnia eredeti elképzelésétől...

Utólag bármily furcsa: mindkettőnek volt realitása sőt az, hogy végül a második vált valóra, jórészt az alapítón múltott. Pedig Dornbach kezdettől felvetette, hogy az alapítvány jogintézményének „szocialista törvényenkívüliségét” pótlólag akár egy alacsonyabb szintű jogszabállyal is rendezni lehetne anélkül, hogy magán a PTKn bármit változtatni kellene. Ennek alátámasztására tételesen is hivatkozott a korabeli lengyel mintára, 6 amelynek lefordított szövegét a tárgyalásokon részben „politikai aduként”, részben szabályozási precedensként többször előhozta. Barthaék mármár hajlottak is e megoldásra, olyannyira, hogy az Igazságügyminisztérium Törvényelőkészítő Osztályán Hajcsa Gyulát hamarosan megbízták egy új alapítványi jogszabály kidolgozásával, csak hogy időközben történt egy s más, s utóvégre maga az alapító adta fel az önálló alapítvány igényét.

E mindenkit (Barthát és Dornbachot egyaránt) meglepő fordulat oka pedig nem volt más, mint hogy Soros a tárgyalások során rájött: egy formálisan „önálló” alapítvány jóval kiszolgáltatottabb lenne, mint amelyik egy politikailag többékevésbé semleges, szakmai szervezet védőernyője alatt működne. A visszalépése okát firtató bizalmas faggatózásokra váltig csak azt felelte, hogy ha ragaszkodna az önállósághoz, egy nagyobb összeget kellene letétbe helyeznie, s a hatalom „bármikor rátehetné kezét a pénzre” de ebbéli aggályainál nyilván súlyosabban esett a latba, hogy egy „önálló” alapítvány esetén úgyszólván minden egyes programot, pályázatot (főként a külföldi ösztöndíjakét!) külön is jóvá kellett volna hagyatni a minisztériumokkal és szakhatóságokkal.

Am vajon miféle intézmény jöhetett szóba a leendő alapítvány partnereként avagy hivatalos védőernyőjeként? Amint azt sejteni lehetett, bizonyos szakmai és politikai ízlésminimum felett nem volt túl nagy a választék. Barthaék e célra nagyvonalúan följajánlották ugyan a Nemzetközi Kulturális Kapcsolatok Intézetét, majd a Művelődési Minisztérium keretében működő Ösztöndíjanácsot is, ezeket azonban Soros (Dornbach és mások tanácsára) rendre elhárította, azzal, hogy közismert belügyi szervek még egy kényszerházasság esetén sem felelnek meg a „partiképeség” minimálkövetelményének. Az Akadémia viszont több okból is megfelelő partnernek látszott. Nem mintha a pártközpont és a BM megkímélte volna tulajdon gyámkodásától sőt esetenkénti nyílt kézi vezérlésétől, ám mégiscsak nagy múltú, nemzetközileg elfogadott tudományos csúcsszervezetnek számított, ami a maga belterjes és kissé avított struktúrájával még némi védelemmel is kecsegtetett. Ezen túl hivatali apparátusa is aránylag szakszerű és depolitizált volt legalábbis az egykori minisztériumok zöméhez képest, és kiterjedt intézethálózata, egész infrastruktúrája is számos praktikus előnyt ígért.

Az MTA egykori elnöke Szentágothai János volt, ám Barthaék nem őt, hanem az akadémiai külkapcsolatok felelőseit: Láng Istvánt vonták be az előkészítő megbeszélésekbe, majd idővel a másik társadalomtudományi főtítkárhelyettes: Kulcsár Kálmánt is. Utóbb mindketten fontos szerepet játszottak az alapítvány létrejöttében: Láng mint az előzetes tárgyalások konstruktív partnere, majd az 1984. május végi megállapodás aláírója, Kulcsár mint az alapítvány első Soros mellett közel négy éven át gyakorló társelnöke. Bevonásuk ígéretes fordulópontra jelentett a tárgyalások addigi menetében, ám miközben kézzelfogható közelségbe hozta egy tisztességes és gyakorlatias együttműködési lehetőséget, nem kevés újabb szervezeti és személyi dilemmát vetett fel.

Jóllehet már az egyezkedés korábbi fázisában is felmerült, hogy az állam képviselője úgymond „nem hivatalos minőségben” valamiként ott legyen az alapítvány leendő irányító testületében, Dornbach most azzal a meglepő indítvánnyal állt elő, hogy e „megfigyelő” egyúttal kapjon formális státust is: mint a kuratórium vétőjoggal felruházott társelnöke. Ez az első hallásra meghökkenítő ajánlat voltaképp logikus továbbgondolása volt annak a felismerésnek, hogy az intézményi látszatönállóságnál jóval többet ér, ha az amúgy is megkerülhetetlen felügyeletet formalizálva s ezzel jórészt máris hatástalanítva eleve beépítik a leendő struktúrába. Dornbach sokéves ügyvédi praxisából nagyon is jól tudta, hogy a pártállami döntéshozók a személyes döntéstől rettegnek leginkább (többek közt ezért is szajkózzák oly önfeledten a „kollektív vezetés” örökzöld mozgalmi slágerét!), s ha csak tehetik, másokra hárítják annak ódiáját. Joggal feltételezte hát, hogy ezúttal is így lesz, s a vétőjog néhány kivételes esetet leszámítva inkább csak írott malaszt marad. Habár az „önkéntes jogfeladás” e vakmerő taktikáját Soros bizalmi környezetéből sokan bírálták, ő maga nyomban átlátta, hogy e lépéssel csupán a rendszer lényegi működési elvét: az apparátus túlbiztosító tehetetlenségét fordítják az ügy javára.

Barthaék persze maguk is átlátták mindezt, ám mivel alapvetően érdekeltek voltak az ügy sikerében, végül is hálásan akceptálták a tálcán felkínált „biztosítékot”, amely azon túl, hogy a pártvezetőséget megnyugtatta, sikerrel elhárított egy sor adminisztratív bonyodalmat is a még csak papíron formálódó alapítvány útjából.

„Mi mennyi?”

E bonyolult személyi, politikai alku részleteibe merülve épp csak a legfőbb „érvről”: Soros felajánlásának tényleges mértékéről nem szóltunk még. Vajon mennyi pénzt, netán miféle járulékos hasznot ígért az Óperencián túlról érkezett ajánlat?

E látszólag egyszerű kérdésre nem is oly egyszerű a válasz. Egyrészt, mivel a konkrét összegnek egyikét korai tervezetet leszámítva alig van nyoma (Nota bene! a konkrét summa utóbb még a végleges alapító okiratból is kimaradt!), másrészt mivel ez esetben nem holmi nagyvonalúan átnyújtott, egyszeri csekkadományról volt szó, hanem olyan távlatos és jó néhány elemében szándékkal nyitva hagyott együttműködésről, amelynek nagyságrendje, tényleges anyagi vonzatai csak menet közben alakultak ki. Mindenesetre Soros induló összegként az egykori fültanúk egybehangzó tanúsága szerint legkevesebb egymillió dollárról beszélt, bár siker esetén akár hárommilliót is kilátásba helyezett. (Magánvagyonra ez idő tájt 300 millió dollár lehetett, ami tíz év alatt épp tízszeresére, durván 3 milliárdra nőtt.)

Az ajánlat imponálóan nagyvonalú volt még ha akadtak is, akik e soknullás összeg hallatán örülségre, szélhámosagra, netán valami rejtett üzleti, politikai háttérszándéokra gyanakodtak. A hatást csak még inkább fokozta, hogy első hallásra mindenki úgy vélte: a derék, szülőhazájáért áldozni kész amerikai milliomos nyilván ennyi pénzt hajlandó letétbe helyezni, hogy leendő alapítványa majdan annak kamatait használja. (Egy feljegyzés tanúsága szerint az 1 millió dollárt különben „a jóindulat jeleként” a New Yorki Soros Foundation még január elején majd fél évvel a végleges megállapodás előtt! átaltalta az MNBnek.) Soros azonban e félreértést eloszlatandó sietett megjegyezni, hogy a kérdéses summát ő mindenestől az ügy javára szánja, méghozzá egyelőre csak amolyan kezdeti apanázként, az indulás s az első év költségeire... Az ajánlat diszkrét báját tovább növelte, hogy tisztességes és remélhetőleg folyamatos dollárbevétel ígért, ami az általános valutáinség közepette mind a pénzügyi kormányzatra, mind a hazai intézményvilág esetleges érdeklőjeire fölöttébb vonzóan hatott. (Nem utolsósorban épp az Akadémiára, ami ez idő tájt egyre nehezebben tudta kiszorítani megkurtított valutakeretéből külföldi konferenciaköltségeit, folyóirat és könyvrendeléseit s az esedékes nemzetközi tagdíjakat!) Magyarországon ekkor még sok mindenre volt pénz: azaz forint ám annál ritkább portékának számított a nyugati keményvaluta. Soros tehát elégedetten konstataálta „zöldhasúinak” kivételes respektusát, okkal remélte, hogy jelmondatuk csekély módosításával: „in buck we trust!” a „konszenzusteremtés” hathatós eszközei lesznek. Ennek jegyében Bartha segédletével mindjárt hozzá is látott egy kétszintű hasznosítási modell kidolgozásához. Ez egyrészt pályázati úton meghirdetett, legális lehetőséget kínált a hazai intézményeknek, hogy kulturális és egészségügyi célra, eszköz és műszerimportra kedvező árfolyamon igénybe vegyék az Alapítvány valutakészletét, másrészt az ily módon befolyó forintellenértékből további hazai pályázatok és programok finanszírozását tette lehetővé. A nonprofit célú „pénzforgatás” és hatásnövelés e közösen kimunkált modellje, bár elvben tetszetős volt, valódi értékét nyilván csak a majdani szelekció tényleges arányai minősíthették. Ebben pedig már korántsem volt oly nagy az egyetértés.

Felelő „üzleti tervek”

A tárgyalások előrehaladtával a leendő alapítvány körül mindinkább kirajzolódott egy tágabb erőter, mely megannyi vágyat, elvárás, egyéni, csoport vagy testületi érdeket sűrített magába. Lássuk: ki mit várt az új és egyelőre nyitott jövőjű vállalkozástól?

Soros valójában sohasem leplezte szándékait és értékpreferenciáit, jóllehet hivatalos tárgyalásai során többnyire tartózkodott a kihívóan ideologikus vagy aktuálpolitikai kijelentésektől részint tapintatból, hogy partnereit ne késztesse kínos magyarázkodásra, részint, hogy amúgy is nehezen haladó ügyének fölöslegesen ne ártson. Baráti tanácsra utóbb még a popperi „nyitott társadalom” gyakori emlegetésével is felhagyott, mivel időközben maga is belátta: az efféle világnézeti missziózás a pártelit magasabb köreiben aligha számíthat átütő sikerre. (Mi több, a New Yorki „anyaalapítványt”: a Soros Foundationt is jórészt azért hozta létre, mert az MTA vonakodott a neve miatt! frigyre lépni az immár három éve működő Open Society Funddal...) Ám ha a pénz főként, ha a sajátja került szóba, Soros mindig is nyílt és imponálóan határozott volt. Így például kezdettől világossá tette, hogy nem kíván a pártállam „pótzsebe”, defícites vagy forrászegény intézményeinek finanszírozója lenni, s hogy leendő alapítványát elsődlegesen a szellemi megújulás, a hazai autonómiatörekvések támogatásául szánja. Azt persze maga is bekalkulálta, hogy kölcsönös engedmény nélkül nincsen „üzlet”, s így bizonyos határig kész volt a másik fél igényeit is akceptálni. (Ezen készség legelső gyakorlati tanújele a BME, az MKKE és az Országos Vezetőképző Központ menedzserkursusaira még jóval az alapítvány indulása előtt megajánlott, több mint félmillió dolláros valutakeret!) A Marjairoda és személy szerint Bartha ezzel szemben legfőképp azon volt, hogy a sikeres New Yorki pénzembert befektetőként is komolyabb kötelezettségvállalásra bírja amihez az alapítvány ügyét inkább csak bizalmi előpróbnak tekintette. Ez a törekvés azonban, az alapítvány bőkezű és növekvő támogatásán túl, valójában mindvégig eredménytelen maradt, noha Bartha és mások immár bizalmi pozícióból később is jó néhányszor próbálkoznak vele. Soros ugyan időről időre fontolóra vette, hogy alapítványa önálló vagyoni háttérrel valamely tartós befektetéssel (például irodaházépítéssel) hosszú távra is biztosítsa, sőt esetenként kisebbnagyobb jószolgálati közvetítéseket is elvállalt (így az Első Magyar Befektetési Alap 1988as létrehozásában), ám mindvégig macacsul ellenállt a kísértésnek, hogy magánalapítványa mellett bármilyen üzleti magánérdeklődése legyen Magyarországon. Mint utóbb Bartha is megjegyzi: „láthatóan nem akart olyan gazdasági akciókba belemenni, melyek a rendszer konszolidálását vagy túlélését támogatták volna.”⁸

Soros tehát legfőképp abban volt érdekelt, hogy eredeti elképzeléséből minél több megvalósuljon, és alapítványa végül is a civil társadalom direkt hatalmi beavatkozástól mentes, hatékony intézménye legyen. Ennyiben saját értékrendje jórészt megegyezett régi és új bizalmasai azaz többékevésbé az egykori demokratikus ellenzék markáns véleményegyüttesével. Különbség legfeljebb a tekintetben volt, hogy a sikerorientált amerikai üzletemberrel szemben e radikális nézeteik és nyílt kiállásuk miatt legfeljebb „kudarcélményekben gazdag”, margóra szerített értelmiségiek eleve nem sok esélyt adtak „a hatalommal folytatott párbeszédnek”. Az ellenzék mérsékeltbb szkeptikusai ugyanakkor már azt is eredménynek vélték, hogy egy alternatív kultúrmeccenatúra egyáltalán alku tárgya lehet, és bár személyes előnyt nem remélhettek sikerétől, azt is „tisztá haszonnak” vették volna, ha a „szabadság kis körei” némileg bővülnek vagy szaporodnak.

Egy másik értelmiségi típus egyfajta sajátos átmeneti árnyalattal gazdagította a palettát. Ennek képviselői többnyire olyan felvilágosult, pragmatista szellemű tudósok, kulturális és felsőoktatási intézményvezetők voltak, akik szűkebb szakmájuk berkein túl is jól ismert közéleti figuráknak számítottak. Többségük párttag volt ugyan, ám a lojalitás tisztségük megkövetelte látszatminimálisan nemigen teljesítették túl, sőt olykor még némi devians „elhajlást” is megengedtek maguknak a hivatalos „pártvonaltól” kiváltképp ha azt nyomós szakmai és észérvek is alátámasztották. Ők Soros kezdeményezésében legfőképp a modernizáció s egy bátrabb Nyugat felé nyitás esélyét, sikerrel legalizálható precedensét látták. No meg a praktikus előnyöket: a külföldi ösztöndíjak, a kutatásfejlesztés bővülő lehetőségeit, a vésszesen elavult hazai műszerpark innovációját.

Lényegében hasonlóan indítékok vezették a hangsúlyosan „nyugatosodó”, ambiciózus gazdasági kádereleit tagjait is mindenekelőtt a menedzsertovábbképzők (BME, MKKE, OVI stb.) irányítóit s az újfajta „szocialista bankár és vállalkozótípus” Soroshoz korán kapcsolatot találó prominenseit (például Demján Sándort).

A pártállami „establishment” más elitcsoportjai és érdekalakulatai már korántsem fogadták fenntartás nélkül az új kezdeményezést. Bartha emlékezete szerint két vagy három írásbeli előterjesztést tettek a pártvezetésnek, s az ügyet mind a PB, mind a KBTikárság megtárgyalta. Bár voltak aggályok, ellenvetések, nyílt ellenállás, úgy tűnik, mégsem alakult ki egyrészt a gazdasági lobby nyilvánvaló helyzeti erőfölénye miatt, másrészt mivel a jelenlévők a kommunista káderpolitika

ősbölcsességével zómmel úgy vélték: „a felmerülő problémákat megfelelő személyi garanciákkal kezelni lehet.” De vajon mit mondott Aczél György, akinek politikai szerencsecsillaga épp ekkortájt kezd hanyatlani alig egy év múlva a KBtitkárság és a PBtagság magasából egyaránt végleg alászállva? Nos, lényegében ugyanezt mondhatta. „Megértést tanúsított a gazdaságpolitikusok óhaja iránt, hogy az ügyre lehetőleg pozitív megoldást kell találni”, ám egyúttal jelezte, hogy Soros kezdeményezését határozottan „kanalizálni” kell. Ennek eszközeit pedig maga is a „második védelmi vonalban” a személyi garanciákban látta.⁹

Hogy a párt keményvonalas káderei, máskor oly éber ideológiai éjjeliőrei ezúttal nem, vagy a szokásosnál csendesebben hallatták szavukat, korántsem jelenti azt, mintha végleg belenyugodtak volna az újabb „imperialista diverzióba”. (Látni fogjuk: a pártközpont különféle csatornáin, az adminisztratív és belügyi vonalon mindvégig megpróbálják majd „kiköszörölni e csorbát”.) Hallgatásuk mélyebb lélektani oka megannyi esetlegességen: rossz kávé, másnaposságon, alkalmi taktikai megfontoláson túl inkább abban keresendő, hogy „a rendszer és a politikai vezetés önbizalma, a hagyományos kommunista optimizmus”, mint Csizmadia Ervin is megjegyzi, épp ez idő tájt „1983-1984 környékén tört meg”.¹⁰ Való igaz, áruklódon rosszkedvű nyilatkozatai szerint józanabb pillanataiban mintha maga Kádár is kezdené belátni: a rendszer belső tartalékai kimerülőben vannak, s az ország sokasodó bajával mindinkább magára marad, hisz sem Keletről, sem Nyugatról nem számíthat komolyabb „válságszanalásra”.

Ama bizonyos orwelli év borongós tavaszi hónapjaiban, úgy lehet, hasonló balsejtések dúltak nem egy PBtag és KBtitkár kedélyét... Akkor hát, gondolták, miért is ne hallgassák szólanul a kincstári kasszagép amúgy is egyre ritkább, vidám csilingelését?

A titkárságtoborzás rejtelmek

Ám e sokszereplős, jórészt informális keretek közt zajló játszma ezzel még korántsem zárult le, hiszen láttuk: a tárgyalássorozat taktikai háttérében mindkét fél a leendő intézmény „személyi garanciáira” tartogatta aduit.

Mindenekelőtt megbízható operatív emberekre: titkársági munkatársakra volt szükség. Nem kevésbé fontos s ha lehet, még kényesebb feladatnak bizonyult a leendő döntéshozó testület: a kuratórium személyi összeállítása. Végül mindkét fél gondoskodni kívánt a maga „bizalmi összekötőiről” és háttérstábjáról, mely Soros esetében főként a New Yorki anyaalapítványt (a Soros Foundation), az állam részéről pedig a megfelelő szolgálati csatornákat (az MTA, az MM, a BM és a pártközpont „illetékeseit”) jelentette.

Az Alapítvány titkári posztját Soros György elsőként Betlen Jánosnak ajánlotta fel még 1983 őszén. Pár hónappal az indulás előtt Forgács Pált is felkérte ugyanerre a tisztre, majd a kuratórium május végi alakuló ülésén alig félórás ismeretség nyomán Kardos Lászlót is az alapítvány frissen kinevezett titkáráként mutatta be az újonnan összeült testületnek. A negyedik titkár: Quittner Jánost utóvégre az MTA delegálta 1984 őszén a már működő Alapítványhoz... Ez a látványos „titkárdömping” mindazonáltal csak távoli analógiaként idézi a „Pál utcai fiúk” presztízsvetélkedését és rohamos ranginflálódását, hisz az azonos titulus (mely „főmunkatársként”, „irodavezetőként”, „igazgatóként” csakhamar ígéretesen artikulálódni kezdett!) ezúttal nagyon is eltérő szerepeket, személyes hatáskört fedett.

Kezdetben mindössze arról volt szó, hogy valaki félállásban, inkább szervezői, mint adminisztratív funkcióban ellássa az Alapítvány körül adódó gyakorlati teendőket. E bürokrata szemmel mármár „komolytalan”, amatőr szerepre a Rádió Külföldi Adások Főszerkesztőségénél dolgozó Betlen János több okból is alkalmasnak látszott.

Egyrészt mert „rendes állami állása lévén a hivatalság szemében is elfogadható jelöltnek tűnt”, másrészt mert múltja és ajánlói (Haraszi, Bence, Kis, Kenedi) révén jó eséllyel valószínűsíthető lehetett, hogy „mégsem BMes”. E kettős kritérium makacsul összekapcsolva bukkan fel majd minden visszaemlékezésben¹¹ aligha véletlenül. Soros korábbi ellenzéki ösztöndíjasai szorgosan keresték ugyan a jelölteket hovatovább a fél értelmiségi szubkultúra visszhangzott az álláshirdetéstől: „Magyar származású amerikai milliomos induló alapítványához titkárt keres!” , ám e viszonylag szűk körben (már és még) cseppet sem volt könnyű mindkét feltételnek megfelelő önkéntest találni. A többség „lefeketedett”, állását veszítette vagy éppen kedve és önbizalma hiányzott e némiképp bizarrnak tűnő és nyilván nem kevés mimikrit igénylő feladathoz, így akik elhárították avagy priuszos állástalanként eleve nem jöhettek számba (például Horváth Zsuzsa, Csáki Mihály és mások), maguk is lelkes „továbbajánlók” lettek, így hát az a paradox helyzet állt elő, hogy a lánc többszörösen körbeért, és a rezignált jelöltek egymást kapacitálták.

Ilyen előzmények után Forgács Pál a több ellenzékiivel atyai jó barátságban álló, a SZETAs és szamizdatos körökkel diszkrétan szolidarizáló, nyugdíjas szakszervezeti diplomata bevonása valódi nyereségnek számított az ügy szempontjából. Mellesleg annak, hogy 1984 tavaszán Soros Betlen után Forgácsot is felkérte, a személyes szimpátián túl több nyomós oka is lehetett. Mindenekelőtt szüksége volt egy idősebb, a másik fél által is respektált, megbízható tanácsadóra, aki Dornbach és Betlen mellett elkíséri tárgyalásaira, és aktívan segíti őt. Másrészt a gyakorlati előkészületek fázisában Soros is belátta: többé nem elég, hogy a háttérből jó néhány barátja, ismerőse asszisztál az ügyben legfőbb ideje, hogy maga is nyíltan pályára léptesse „csapatát”. Annál inkább, mivel ekkor már nemcsak holmi Jőindulatjátékok”, protokolltalálkák voltak napirenden, hanem gyakorlati kérdésekben kemény viták, valódi erőpróba.

Szerződésfaragás

Egyebek közt épp a leendő Titkárság státusáról és jogköréről... A konfliktus a megállapodástervezetek egy sokadik fordulójában támadt, amikor a hivatalos ellenjavaslat egy sor fontos jogosítványt megpróbált elvitatni a majdani Titkárságtól. Eszerint az Alapítvány operatív stábjára mind munkajogilag, mind hatáskörét tekintve az MTA hivatali apparátusának alrészlegeként működött volna, gyakorlatilag minden önállóságtól (levelezési, szerződéskötési, aláírási jog stb.) megfosztva. A bürokratikus kényszerzubbony ellen valahány érintett (Dornbach, Soros, Betlen, Forgács) élénken tiltakozott. Legfőképp maguk a „duumvirek”, akik kezdetül egy autonóm kísérlet önkénteseiként szegődtek az ügy szolgálatába, s a legkevésbé sem kívántak betagozódni egy pártállami intézmény kétes hierarchiájába. A dologból nem is lett semmi, illetve csak annyi lett, hogy a megoldást elodáztatva a vitás kérdések rendezését a később kidolgozandó szervezeti és működési szabályzatra hagyták. Betlen és Forgács hallgatóságos egyezség szerint továbbra is „külsőként”, másodállásban vezethette a Titkárságot, bár ily módon az adminisztratív napi teendők ellátása időzített bombaként továbbra is ott ketyegett az egész aggályosan kitervelt konstrukció még homálylódó alagsorában. A konfliktus mégsem volt hiábavaló: hiszen ha mást nem, két fontos tanulságot mindenképp „hozott a konyhára”. Az egyik, hogy ha már a vállalkozás nem lehet független, minimálfeltételként feltétlenül ragaszkodni kell legalább az érdemi ügyek és az alapító pénzt kezelő kulcsemberek munkajogi, hatásköri függetlenségéhez. A másik az a kijózanító felismerés, hogy a hónapok óta fabrikált szerződés önmagában aligha lesz képes az intézményes együttműködés garanciáit minden ízében megnyugtatóan tisztázni. Annál kevésbé lesz képes, mivel a vitás kérdések rendre ugyanezre a sorsra jutottak,

azaz jobb híján kimaradtak a szövegből ami ekként egy fennkölt, üres szándéknyilatkozattá zsugorodott. A legtöbb szó persze a körülményesen kimódolt „paritásos” struktúra: az „MTASoros Foundation Bizottság” definiálására kellett ám ezen túl szinte alig volt konkrét, gyakorlati értéke a szövegnek. Törölték belőle az önálló jogi személyiség korábbi feltételét, s végül mint jeleztük még Soros anyagi kötelezettségvállalását sem rögzítették. (Ez utóbbit amerikai adójogi rendelkezésekre hivatkozva maga kérte elhagyni, jóllehet a tényleges ok nyilván az volt, hogy e legfőbb ütőkártyát nem kívánta balgán kiadni a kezéből, mielőtt a vállalkozás tényleges értékéről megbizonyosodott volna.) Ám a végleges okiratszöveg éppoly diszkrétan hallgat arról is, hogy „ki fizeti a révészt”: azaz a Titkárság és a közös Bizottság működési költségeit, az irodabérletet, a rezsit, a döntnöki, szakértői tiszteletdíjakat. (Természetesen Soros fizette.) Ugyanígy kimaradt az okiratból az alapító azon korábbi igénye, hogy a szerződés tételesen mondja ki az alapítvány nyitottságát (más magánszemélyek és intézmények csatlakozási jogát), s hogy a dollárjuttatások részbeni vagy teljes forintellenértékét a kedvezményezettek kötelesek befizetni a budapesti alapítványi kasszába. Hasonlóképp nem került bele a szövegbe Soros két korábbi, elvi kikötése sem, miszerint ha a Bizottság másik társelnöke „politikai okból gyakorolna vétőjogot, az így meghiúsított programot az Alapító magánemberként az MTASoros Alapítvány Bizottsága kiiktatásával támogathassa, továbbá, hogy a kuratórium minden döntése a sajtóban megjelenhessen”. Dornbach Alajos egy későbbi kommentárja szerint: „E két utóbbi feltételt mint evidens jogot a kormány képviselői az utolsó szerződésváltozatból kérték kihagyni. Beértük szóbeli megállapodással.”¹²

A „Bizottságyűttes”

Ám a jogi gyűrűkésések kimerítő taglalása helyett lássunk inkább egy üdítőn személyes kérdést: vajon kik és miként kerültek a „Bizottságba” e kvázialapítvány kvázikuratóriumába?

Az egykori kulcsszereplők (Dornbach, Kulcsár, Bartha) szerint Soros voltaképp szabad kezet kapott, hogy kiket hív meg e vele együtt eredetileg ötfősre tervezett grémiumba. Mégis: mind a széles körű előzetes puhatolozás, mind a végleges lista (Kulcsár Kálmán, Csizmadia Ernő, Hankiss Elemér, Vámos Tibor) arra vall, hogy az Alapító maga is a kölcsönös elfogadhatóság szempontját igyekezett érvényesíteni.

Kulcsár társelnöki szerepét részben hivatalos akadémiai rangja (társadalomtudományi főtitkárhelyettesi tiszte), részben az a bizalmi előtapasztalat indokolta, mely korábban az 1982/83-as amerikai ösztöndíjuttak ügyében vállalt közvetítő szerepe.¹³ Nyomán alakult ki jobbára konziliáns, megegyezésre hajló személyéről. Csizmadia Ernőt, a Közgazdaságtudományi Egyetem rektorát egyebek közt Donáth Ferenc, Tardos Márton és Nicholas Salgo nagykövet javasolta. (Helyét kevéssel az alakulást követő váratlan halála után Vályi Gábor, az Országgyűlési Könyvtár egykori igazgatója, az Országos Könyvtárügyi Tanács elnöke vette át.) Vámos Tibor, az MTA Számítástechnikai és Automatizálási Kutatóintézetének igazgatója, egy sor akadémiai bizottság oszlopos tagja amolyan „konszenzusos” jelöltként került szóba: személyét a hivatalos akadémiai és pártvonalon keresztül egyrészt Tétényi Pál, másrészt régi jó ismerősként Litván György ajánlotta Sorosnak. (Utóbb ő lett a sok személyi változást megérintő nagykuratórium „doyenje”, egyetlen tiszttségében máig megmaradt tagja a kezdettől különleges státusú Vásárhelyi és Dornbachot nem számítva.) Protokollszempontból talán a pártönkívüli, címtelenrangtalan kutató: Hankiss Elemér személye nyomott legkevesebbet a latban, ámbar ezt kellőképp ellensúlyozta, hogy az invenciózus, sokat publikáló és ekkor már nemcsak idehaza ismert szociológus egy korábbi amerikai útján közvetlen ismeretségbe került Sorossal, s több Vásárhelyivel, Litvánnal, Konráddal és másokkal együtt kezdettől beavatottja volt az alapítványi tervezgetésnek. Ehhez az öttagú „Bizottságyűtteshez” formálisan tanácskozási joggal, bár olykor nagyon is érdemi beleszólással hatodikként Dornbach Alajos csatlakozott mint a leendő alapítvány jogi képviselője.

E szolid és „pódiumpékes” kezdő stáb hivatalos jóváhagyása nem is ütközött komolyabb akadályba. Annál inkább további bel és kültagokkal (kuratóriumi, szakkuratóriumi és titkársági munkatársakkal) való bővítése, ami ezt az induláskori „mosolytablót” csakhamar egy sor „személyzeti probléma” baljós árnyával komorította. Egyet közülük máris jelezniünk kell, mivel fontos háttéradallékként szorosan ide tartozik. Eszerint Soros nem utolsósorban azért is mellőzte a kezdő kuratóriumból a politikailag „kényesebb” ’56os múltú vagy nyíltan ellenzéki jelölteket, mivel a vendégkutatóként ekkor még Amerikában tartózkodó Vásárhelyi Miklóssal folyamatosan konzultálva már elhatározta, hogy „személyes képviselőjeként” a nyár végétől gyakorlatilag rábizza majd alapítványa irányítását, s így méltán számított arra, hogy a keményebb „személyzeti” erőpróba még hátravan. Persze, arra is, hogy Vásárhelyi bevonása ha sikerül a Nagy Imreper egykori elítéljtét a kádári apparátussal elfogadtatnia egyben mentesíti majd a további személyi alkuk terhei alól. Mint ahogy s ennyit talán megelőlegezhetünk az Alapítvány végül is legfőképp az ő személyes karizmájának, okos és fáradhatatlan „diplomáciázásának” köszönhető sikerét. Mert bár elindításában közvetlenül nem vett részt, az amivé lett, utóbb mégiscsak jórészt az ő „műve” miként azt Soros György máig is készséggel elismeri.

A célegyenesben...

Egy, az Agitációs és Propaganda Bizottság számára készült belső jelentés arra vall, hogy az MTAvál aláírandó megállapodást a végleges jóváhagyás előtt egy ad hoc pártgrémiummal még külön is véleményeztették, bár a végső szót nyilván az MSZMP KB Titkársága és személy szerint Kádár mondta ki az ügyben. „A megállapodás megkötését szól a jelentés a rendelkezésünkre álló információk szerint a folyamatba bevont Esztergályos Károly (Külgyminisztérium), Rátkai Ferenc és Boross Róbert (Művelődési Minisztérium) elleneztek, Maróthy László, Marjai József és Fekete János (Magyar Nemzeti Bank) helyeselték.” Ugyanez a dokumentum arról is tudósít, hogy „az MTA a megállapodás végleges szövegét 1984. május 4-én terjesztette elő a Nemzetközi Kutatásfejlesztési Kapcsolatokat Koordináló Bizottság elé, amely egyetértett vele. Sarlós István miniszterelnökhelyettes, a Tudománypolitikai Bizottság elnöke május 16-án járult hozzá a megállapodás aláírásához. Ez végül május 28-án történt meg, az MTA részéről Láng István főtitkárhelyettes volt az aláíró.”¹⁴ E két utóbbi aktus között: május 22-én még az MSZMP PB is áldását adja a megállapodásra. A jegyzőkönyv szerint az ülés 20. napirendi pontjaként „Aczél György elvtárs szóbeli bejelentése alapján a Politikai Bizottság tudomásul veszi a Magyar Tudományos Akadémia és a SorosHungarian Foundation [sic!] közötti együttműködési szerződésről adott tájékoztatást; a szerződés aláírásáról hír jelenik meg”.¹⁵ A BM máig botrányosan hányatott utóéletű titkos jelentései szerencsére további fontos háttérinformációkat is megőriztek, így például egy március elején kelt „hálózati” napihír szerint „George Soros magyarországi hivatalos partnerei felé jelezte, hogy Miké Uretzky USA és Leslie E. Grayson angol állampolgárok társaságában 1984. március 11. és 16. között beutazik hazánkba, a »Sorosalapítvány« aláírási aktusára, melyet március 15-ére(!) terveznek. Március 13-án 9 órára a Fórum Hotelbe kérette a Budapesti Műszaki Egyetem, a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem és az Országos Vezetőképző Központ korábban már vele kapcsolatba került képviselőit. Az előzetes adatok szerint a három intézmény évente 500 000 USA dollár felett rendelkezik szakemberek kiutaztatására.”¹⁶ Soros „hazánkba érkezése” és magánprogramja mellesleg már vagy három éve a „titkosszolgálati esemény” rangjára emelkedett, s az ellenzékiek ismételt ösztöndíjmeghívásai folyamatosan ébren is tartják a

személye iránti megkülönböztetett figyelmet. „G. Soros amerikai állampolgár tudósít egy másik jelentés¹⁷ a belső ellenzék aktív támogatójaként 1982 óta áll a szerv szoros ellenőrzése alatt” jöhet az első (fennmaradt) napihír, mely a New Yorki Open Society Fund létrejöttéről tudósít, még 1981. szeptemberi keletű. 18

1984 kora tavaszán feltűnően megsokasodnak a belügyi információk, beszédes jeleként annak, hogy a „szerv” maga is éberen követi az alapítvány felgyorsult előkészületeit, így például több napi jelentés is beszámol a nemrég kinevezett budapesti amerikai nagykövét közvetítő szerepvállalásáról. „N. Salgo tudatja március elején egy BRFKs hírforrás február 17-én fogadást adott olyan személyek részére, akik közreműködő partnerként számításba jöhetnek a George Soros-féle alapítvány magyarországi ösztöndíjainak odaítélésében. Jelen volt dr. Horváth László, az Országos Vezetőképző Intézet igazgatója, dr. Csáth Magdolna, az OVK igazgatóhelyettese, Boros Zoltán, a Budapesti Műszaki Egyetem gazdasági igazgatója, Mózes László, a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem egyik intézetének igazgatója, valamint Nagy Bálint, a MÉM Mérnök és Vezetőképző Intézet munkatársa. A megjelentek előtt Salgo kifejtette, hogy a lebonyolítást megkönnyítené, ha magyar személyre bíznanak egyes feladatokat. Közölte, hogy a személyt illetően **Eörsi Gyulára**, az ELTE rektorára gondolt, akivel igen jó személyes kapcsolata van.”¹⁹

A fentiek alapján úgy tűnhet: az Alapítvány több szálon futó és tavaszra egy sor döntési fórumon sikerrel túljutott ügye végül is célegyenesbe ért, s a hátralevő formális aktusok már semmi sem képesek megghiúsítani. Holott csalóka látszat ez... A bizonytalanság, a bürokratikus obstrukció egészen a legvégig pillanatig eltartott, s az utolsó, nem várt akadályon: a „szervezeti és működési szabályzat” kis híján elbukott minden. A „szakértői szinten” (Ransburg, Tardos Dornbach, Forgács közt) ekkor már hónapok óta folyó SZMSZ körüli alkudozás akkor vett drámai fordulatot, mikor egy nappal az ünnepélyes aláírás előtt kiderült: voltaképp az egész megállapodás a levegőben lóg, miután az alapszerződést légiés „szándéknyilatkozattá” karcúsították, s a tényleges ügyrendi garanciákat rögzíteni hivatott SZMSZ-ről a feleknek sehogy sem sikerült megállapodniuk. E nyílt botrányral fenyegető hírt Kulcsár (a részletekbe mindaddig be nem avatott, leendő társelnök) maga is bosszúsan fogadta, nyomban utasítva az Akadémia két jogászát, hogy az „SZMSZ-faragókhoz” csatlakozva másnapra készítsék el az iratot. „Egy órával az aláírás ceremónia előtt tudtunk csak megállapodni emlékszik Dornbach, úgyhogy amikor az aláírásra sor került, a végleges szöveget még javában gépelték valahol az épületben. Nem baj, mondtuk, majd utólag aláírjuk.”²⁰ Nos, nem írták sem akkor, sem azután... Az együttes rohamunkával tető alá hozott SZMSZ-t Tardos József, az MTA nemzetközi osztályának vezetője ugyanis utóbb több ponton megtámadta, s lényegi hatásköri szűkítések nélkül nem volt hajlandó ellenjegyezni. Az Alapítvány már javában működött ám működésmódjáról még jó fél éven át macacsul tovább folyt az áldatlan, bürokratikus köthelyezés. Eladdig, míg a kötelek mindkét végén egyszerre el nem ejtették... Az SZMSZ-ből utóvégre nem lett semmi legfeljebb a hiányból: egy kis híján botrányos jelenet, amit ősszel Soros rendezett Aczél parlamenti hivatalában az alapítványi Titkárság önállóságát követelve... Ám ez már egy újabb fejezet.

Május 28-án az Akadémia Tudós Klubjában Láng István és Soros György számos alkalmi meghívott szemé láttára ünnepélyesen szignálta az MTA és a New Yorki Soros Foundation együttműködési megállapodását az Alapítvány voltaképpeni alapokmányát. Amolyan „bensőséges”, pártállami protokollesemény volt ez a KBhatározathoz hiven egyedül a Népszabadság tudósított róla egy másnapi, sokadik oldalas rövidhírben. A fogadással egybekötött, zártkörű rendezvényen az Akadémia, a művelődési tárca és az amerikai követség képviselőin túl néhány kormányzati és pártbeli notabilitás is megjelent főként a megállapodást tulajdon sikereként ünneplő pénzügyi, gazdasági vezetők köréből (Marjai, Bartha, Fekete János stb.). Némi feszélyezettség azért megjcsak lehetett²¹ a magánérés „dollárdiplomácia” és az államszocialista kultúrznobéria e nem mindennapi randevújában. Máskülönb a művelődési tárca legfőbb külügyi reszortosa pezsgőspohárral a kezében aligha érez késztetést arra, hogy az ötvenes évek fanyar társasági poénját bizalmasodón felújítsa: „Pompás alkalom, hogy kiki zárkatársat válasszon magának...”

Jegyzetek

1 Számos sajtóinterjú kivül egyebek közt *A lehetetlen megkísérlése* (2000 Egyesület, Bp., 1991), Krisztina Koenen, *Ő a Soros!* (AB OVO, Bp., 1995), a *Soros ön Soros. Staying Ahead of the Curve* (John Wiley and Sons Inc. New York, 1995) című kötetekben.

2 A diplomáciai előzmények ez idő tájt legfeljebb a szereplők szórványos utalásaiból ismerhetők, minthogy ezzel kapcsolatos emlékeztetők, követutasítások, követjelentések Szentványi István volt külügyi államtitkár és a Külügyminisztérium Dokumentációs Osztályának közlése szerint sem a Külügyminisztérium 1990 előtti irattárában, sem a Külügyi Intézet archívumában nem található. Majdani iratrendezések, titkosítási feloldások nyomán azonban nem kizárt, hogy még lappangó, érdemi dokumentumok is előkerülnek. Ez annál is kívánatosabb lenne, mivel az egykori szereplők emlékezései nem egy részlet kérdésben nagyvonalúan felelnek egymással például abban, hogy voltaképp ki kezdeményezte a kapcsolatfelvételt... Soros: „Felkerestem a washingtoni magyar nagykövetet, aki tájékoztatta a kormányt, és legnagyobb meglepetésemre pozitív választ kaptam.” (*A lehetetlen megkísérlése*, 21) Bartha: „Úgy emlékszem, ez még 1983 elején volt. Soros úr akkoriban aratta első sikereit, ami odakint elég nagy sajtóvisszhangot kapott, és azt hiszem, a washingtoni követség vagy a New Yorki konzulátus küldött haza egy terjedelmes monográfiát, ami bemutatta, hogy ő mekkora pénzügyi zseni. [...] Ezt mi megkaptuk, rámszignálták ki, majd léptünk, hogy felvegyük vele a kapcsolatot, és valami módon megpróbáljuk itt is üzleti szerepvállalásra bírni.” (HINT/Bartha, 2)

3 A program legkorábbi előzményei még 1979-re nyúlnak vissza, amikor is Soros egy budapesti útja során gyerekkori barátjának, Litván Györgynek bizalmasan jelzi, hogy „szívesen támogatna olyan magyar írókat, akik a rendszernek nem kedveltjei, akik erre érdemesek és rászorulnak”. Litván elsőként **Eörsit** és Csukát ajánlja, néhány könyvüket „referenciaként” utólag el is juttatva Amerikába. **Eörsi** akiről kiderül, hogy Sorosnak úgyszintén gyerekkori ismerőse csakhamar meg is kap egy hosszabb New Yorki ösztöndíjat, s ő az, aki Bence Györgyöt, Kis Jánost, Kenedi Jánost s az ellenzék több más tagját Sorosnak beajánlja. Ettől kezdve a kör kitágul, a jelöltek kiválasztásában és közvetítésében mind többen (Litván, Bence, Kis, Kenedi, Haraszi stb.) segédkeznek. Az első csapat kiutazását 1982 őszén melynek tagjait formálisan a New Yorki Egyetem hívja meg állítólag oly módon sikerült elérni, hogy egy hitelfelvételről Amerikában tárgyaló magyar delegációnak diszkrét „ráadásként” a szerződés mellé a Soros által meghívott ellenzékiek névsorát is odatették. Később több állandó megbízott révén is próbáltak szervezett kereteket biztosítani az Open Society Fund meghívásos ösztöndíjprogramjának. 1983-tól vagy négy éven át a legfőbb kinti szervező Lónyai Mária volt, míg idehaza Kovács Mária (Bence György felesége) kapott a szervezői feladatokra írásos meghatalmazást. A nyolcvanas évek második felében ismét csak Litván György vállalt oroszlánrészt a program itthoni koordinálásában, aki egyben az MTASoros Alapítvány külföldi ösztöndíj kuratóriumában is bizalmi szerepet töltött be „az Alapító személyes képviselőjeként”. Emellett mindinkább bekapcsolódott egyes Amerikában oktató magyar professzorok és intézményvezetők is például Ránki György, Szélnyi Iván vagy Deák István. Utóbbi, aki a Columbián a Kelet-Európa Intézetét

vezette, 1984-től külön keretegyezményt köt Sorossal évente tíz magyarországi társadalomtudományi ösztöndíjas fogadására. A jelöltlistákat részben Deák, részben itthoni hivatalos partnere: Kulcsár Kálmán állította össze, aki mint visszaemlékezéseiben írja, Radics Katalin és a pártközpont révén egyben a kényesebb, ellenzéki jelöltek útlevelének kijárásában is segédkezett. (Lásd Kulcsár K., *Két világ között. Rendszerváltás Magyarországon 1988-1990*, Akadémiai Kiadó, Bp., 1994, 34, 1984-től.) A program ennek révén utóbb kiszélesedett és más főként keleti parti egyetemekre, kutatóintézetekre is kiterjedt (New York University, Columbia, Philadelphia, Bloomington, Stanford, Berkeley stb.). A nyolcvanas évek során együttvéve több mint száz hazai tudós és művész jutott ki az Open Society Fund meghívásai révén zömmel az USA, kisebb részt Nyugat-Európa egyetemeire és kutatóközpontjaiba. A félhivatalos ösztöndíjprogramot mely távolról sem csak „magyar érdekű” volt, hiszen általa Soros számos cseh, lengyel, orosz és más kelet-európai ellenzékit is különféle ösztöndíjakhoz juttatott az egykori magyar titkosszolgálatok is élénk figyelemmel kísérték, mint azt a kötetvégi dokumentumtár idevágó III/1es és III/11as szemelvényei is mutatják.

4 Soros György, *A lehetetlen megkísértése*, i. m., 20 Egy másik interjúkötetben *Ó a Soros!* ugyanerről nemivel kritikusan szól: „Az ellenzékiek hamarosan úgy vélték, hogy az ösztöndíjasok kiválasztása nem jól zajlik. Titkos, nem nyilvános eljárás volt, és az ellenzékietek úgymond azért fizettük, hogy lázadjanak. Bizonyos fokig ez hitelrontó volt, azzal vádolták őket [többek közt Rényi Péter a *Népszabadság* hasábjain N. B.], hogy ellenzékiségükkel saját karrierjüket egyengetik. Akkor jutott eszembe: talán megengednék nekem Magyarországon, hogy egy alapítványt hozzak létre.” *Ó a Soros!* i. m., 105. (A fordítás néhány értelemzavaró hibáját utólag korrigáltam N. B.)

5 Idézi Dérer Miklós, a pártközpont egykori munkatársa a KB Agitációs és Propaganda Bizottsága számára készített 1988. március 17-i keltű jelentésében. (Teljes szöveggel lásd az 56. dokumentumot!)

6 Az egykori keleti tömbön belül egyedül a lengyel jogrendben voltak hatályos rendelkezések az alapítványok legális működésére vonatkozóan. A 1981. decembere után diplomáciai elszigeteltséggel és súlyos pénzügygazdasági válsággal küszködő Jaruzelskirezsim ugyanis egyben közt éppén e polgári jogintézmény révén próbálta „a nehéz sorsú hazai iránti szolidaritására” bírni s ezáltal közvetve becsalogatni az amerikai lengyel tőkét az országba.

7 Lásd a szerző által készített háttérinterjú továbbiakban: HINT anyagában Bartha, Dornbach és Betlen visszaemlékezéseit!

8 HINT/Bartha, 3.

9 HINT/Bartha, 5 megjegyzendő, hogy a hivatalos iratok közt nincs nyoma annak a Vámos Tibor által többször is nyilvánosan hivatkozott háttérepizódinak, miszerint Aczél György kis híján pártfegyelmet kapott az Alapítvány melletti kiállása miatt. Mindezt egykor maga Aczél terjesztette, aki szerint pártközponti ellenlábasai: Pál Lénárd és Berecz János voltak az állítólagos apparátusi intrika fő furorjai.

10 Csizmadia Ervin, *A magyar demokratikus ellenzék. 1968-1988*, TTwins, Bp., 1995, I, 296.

11 HINT/Betlen/Dornbach/Forgács/Kardos.

12 Dornbach Alajos, *Az 1984-1992 között megkötött legfontosabb szerződések összefüggései*, in *Soros Alapítvány Évkönyv*, 1991, 167.

13 Arról a 3. számú jegyzetben már részletesen felidézett, Soros által finanszírozott, félhivatalos ösztöndíjprogramról van szó, amely a Columbia Egyetem Deák István vezette Kelet-Európai Intézetéhez kötődött, és amelyben Kulcsár akadémiai főtitkárhelyettesi minőségében egyfajta jószolgálati szerepet vállalt az itthoni jelöltek kiutazásának megkönnyítésével. Lásd Kulcsár Kálmán, *Két világ között*, i. m., 35, valamint HINT/Kulcsár, 56.

14 Lásd Dérer Miklós fent hivatkozott 1988. március 17-i jelentését!

15 *Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság május 22-én megtartott üléséről*, 12 MOL 288. fond 5/911, 6e.

16 BM III/III 51/6/84.

17 BM III/III 204/5/84.

18 BM III/III 224/3/81.

19 BRFK 73/5/84.

20 HINT/Dornbach, 14.

21 Erre vall többek közt Dornbach egy személyes háttéradala is: „Soros tőle nem szokatlanul pár perc késéssel érkezett. Az MTA protokollfőnöke, egy hölgy, rendkívül izgatottan kérdezte tőlem, hogy oda tudome adni neki Soros György felszólalásának szövegét. Jeleztem, hogy nincs előre megírt szöveg. Erre élénken érdeklődni kezdett, hogy vajon miről fog Soros úr beszélni. Kíváncsiságát nem tudtam kielégíteni. Nagy élvezet volt nézni a jelenlévők feszült várakozását, ahogy végül Soros elkezdte mondókáját a nyílt társadalom eszméjéről beszélve. Betlen különben egy partizánakcióval megszervezte, hogy a televízió egy riportere kamerával megjelenjen, az akadémiai rendezők azonban eltanácsolták...” Részlet D. A. egy, a szerzőhöz írott adatközlő leveléből.

Alapítvány születik...

A történet kezdetét Soros György is többször felidézte: 1 váratlan fordulatait nem szűnő kedvvel mesélve. Mi tagadás, a kezdet valóban mesébe illő afféle modern politikai tündérmesébe... Hiszen ha egy sokszoros New Yorki tőzsdemilliomos netán adakozni kíván, önmagában e szándék legfeljebb pár soros protokoll méltatást érdemel az üzleti sajtó „Vanitatum vanitas” felcímű rovatában. Kissé regényesebb a dolog, ha az időpont történetesen 1983 világpolitikailag ugyancsak hűvös nyárutója, s a derék donátor még a hidegháború kezdetén vetődött kalandvágyó kamaszként előbb az óceán innső, majd a túlpartjára. Az pedig máris a politikai fantázia vakmerő felhőrégióiba ragadja az ügyet, ha, mint kiderül, voltaképpeni célja egy „diverzáns” kísérlet legitimálása: a független szellemiség, a civil társadalom nyilvános felkarolása a „létező szocializmus” egykori mintaállamában: Magyarországon.

Az 53 éves, ekkor már merész üzleti sikereken edzett ötletgazdán kívül kezdetben nem sokan hittek a nagyralátó terréséiben. Még kevesebben remélték, hogy a kezdeményezés hosszú távon is életképes lesz, mi több az évtized végére látványosan kiterjed majd a felbomló keleti blokk csaknem egészére. Ez a kishitűség persze a „létező szocializmus addigi tapasztalataiból kiindulva távolról sem volt alaptalan. Ellenkezőleg: minden elszánt és kompromisszumkész, nagyvonalú és gyakorlatias alapítványi tervezgetésnél százszorta megalapozottabbnak tűnt, hiszen a kommunista vezetés a maga évtizedeken át kondicionált hatalmi védőreflexeivel ennél hasonlíthatatlanul szerényebb „fellazítási kísérleteket” is rendre meghíusított, és ingertűrése az immár leplezhetetlen válság és a válságkezelő impotencia következtében nemhogy nőtt volna, inkább még alászállt. A kudarc tehát mármár borítékolható volt, s e „reálpolitikai szkepszisben” habár eltérő alapállásból egyként osztozott szinte mindenki: drukkerék és ellendrukkerék, aggályos emigránsok és gyanakvó pártbürokraták, félnék átlagpolgárok és bezűzött orrú ellenzékiek.

Utólag felidézve, alighanem a legsötétebb „honború” éveik voltak ezek legalábbis az 1956 utáni megtorlások óta. Euráziát és benne a későkádárizmus sajátos mikroklimáját a Jaruzelskipuccstól Gorbacsov színreléptéig egyetlen „nagy kiterjedésű, magas nyomású légköri front uralta”. Keletről, Nyugatról a változásnak szinte semmi biztató jele, s egyelőre még csak ködképek se igen borzolgák a kedély láthatárát, nemhogy távlati tervek, cselekvési programok, konkrét „jövőstratégiák”. Magyarországon az évtizedforduló reformretorikáját 1983ra felváltja a kultúrpolitikai keménykedések s az ellenzékkel szembeni retorziók demonstratív sorozata. A belügyi, adminisztratív vonal minden szinten megerősödik, az államigazgatási és pártstruktúra nemhogy elkülönülne, az érintetlen hagyott nomenklatúragyakorlat jegyében „szíami ikerpárként” csak még inkább összeforni látszik. A csillagkopolás, Dunaparti Parlament avított bábszínház csupán, a pártelit határozatokkal és kormányrendeletekkel irányítja az országot, így nem csoda, ha a „létező” nyugati demokráciák színönimájaként emlegetett „nyitott társadalom” mint eszmény és gyakorlati alternatíva első hallásra legfeljebb jámbor hittérítésnek, ideológiai kacérkodásnak tűnt azok számára, akik a „szocialista valóság” fogós talajába térdigderékig stb. süppedve éltek alattvalói mindennapjaikat.

A „kincstári pesszimisták” e sokak által kényszerűen osztott szkepszisét csak egyvalami látszóat kikezdeni: maga a kincstár... Az ugyanis évek óta üresen állt azazhogy biancóra kitöltött adósságlevelekkel volt tele. Habár a '81-es pénzügyi válság után az ország tartozásai egy részét ügyesen eltitkolva a KGSTtagok sorából elsőként lép be az IMFbe és a Világbankba, ez az adott helyzetben legfeljebb a könnyebb hitelfelvételt és a további eladósodást segíti elő. A '78 végétől félszegen újraélesztett reformfolyamat pár év alatt elakad, s a pénzügyek, a gazdaság majd minden mutatója látványos romlásnak indul. A termelés és a dollárelszámolású export visszaesik, a nyugati tökebefektetések elmaradnak, s az államháztartási deficit, az infláció minden szigorítási kampány ellenére ismét lendületes növekedésnek indul. A radikális átalakulás a vállalati szféra önállósítása, az új adó és bankrendszer, a piaci ár és bérviszonyok bevezetése stb. az 1984 áprilisi „reformszellemű” KBhatározat ellenére továbbra is makacsul várta magát. A gazdaságirányítás e jobbára maga előidézte örvényében nagyon is kapóra jön minden szalmaszál, amit biztos partok felől ingyen kínálnak az országnak...

Joghézag és precedenshiány

Előzetes diplomáciai egyeztetések nyomán 2 Soros György 1983 szeptemberében Budapestre jött, ahol egyebek közt Aczél György kulturális KBTitkárral és Marjai József miniszterelnökhelyettessel tárgyalt. Habár e négyesemközi találkozóról hivatalos dokumentum nem maradt fenn, Soros alapítványtevő szándékát vélhetően mindketten pozitívan fogadták. Erre vall, hogy az apparátus viszonylag hamar működésbe lépett, hozzálátva a jogi és adminisztratív előkészítéshez.

A kölcsönösen biztató és nagyvonalú szándéknyilatkozatok után azonban csakhamar kitudt: az ördög ezúttal is a részletekben lakik, azaz Magyarországon nem is oly könnyű alapítványt tenni kiváltképp egy amerikai magánszemélynek! A nehézségek és akadályok látszólag „jogtechnikai” jellegűek voltak, ám mögöttük nem volt nehéz felismerni az egykori pártvezetés eredendő gyanakvását s az apparátus túlbiztosítási igyekezetét. Az kezdettől nyilvánvaló volt ugyan, hogy e nem épp kockázatmentes „valutabevétel” ügylet végső soron politikai döntést, legfelső szintű jóváhagyást igényel majd, ám a közel kilenc hónapig húzódo alku érvrendszerét, a tárgyalások és iratváltások egész nyelvezetét mindkét részről a formalitások kényszerű respektusa, a „szocialista jogrendszer” spanyolcsizmájának állhatatos próbálgatása jellemezte.

Az pedig, jóllehet penetránsan bürokratikus és agyonföldözött volt, az alapítvány önálló jogintézményét hírből sem ismerte. A legelső feladvány így hát e joghézag valamiképpeni áthidalása volt, hiszen a magyar jogrendből még a negyvenes évek végén (az 1949/2. törvényerejű rendelettel) kiiktatták az alapítványokat miután a „polgári csökevény” elszórtan túlélt maradványait rendre államosították és felszámolták. Az 1960 májusától érvénybe lépő, új polgári törvénykönyv úgyszintén nem látott okot e „történelmileg túlhaladott” intézményforma feltámasztására. Helyette jellegzetes „szocialista jogfortélyai” csak némi karitatív állampolgári pótcselekvésre hagyott erősen limitált s a későbbiekben többször is újraszabályozott lehetőséget „közérdekű kötelezettségvállalás” címén. Ez a fennálló struktúrába kényszerűen betagolva mindössze annyira terjedt ki, hogy magánszemélyek főként kulturális célra adományokat bízhattak arra „illetékes” állami szervekre, melyek azután e letételeket hivatalból kezelték, „hasznosították”. A magánalapítvány e távoli, megcsúfolt reminiscenciája így érthető módon nemigen vonzotta az adakozókat, bár a hetvenes évektől akadtak azért, akik jobb híján éltek vele. (Így például Károlyi Mihály özvegye, a Franciaországban élő Andrássy Katinka, aki 1975ben 60 000 Ftot adományozott fiatal történészek támogatására a kamatokból fedezendő ösztöndíjak odaítélését Pozsgay Imre főkurátorságára bízva, vagy Lengyel József író, aki végrendeletileg úgyszintén egy szerényebb összeget hagyott pályakezdő irodalmárok javára. Hasonló önálló jogi személyiséggel nem bíró, állami gyámogdnokságra bízott magánfelajánlás volt ez időből a Honthy és a Rubikalapítvány is.) Azt azonban, hogy a jogi önállóságra és a hivatalostól markánsan eltérő értékpreferenciákra igényt formáló alapítványi magánkezdeményezés lényege szerint mindvégig „rendszeridegen” volt, mi sem példázza inkább, mint a korszak másik jellemző próbálkozása: a Bethlen Alapítvány sokéves engedélyezési huzavonája. Létrehozását még 1979 karácsonján az erdélyi fejedelem születésének 400. évfordulóján Illyés Gyula, Csoóri Sándor, valamint Kodály Zoltán és Németh László özvegye kezdeményezte, legalizálására azonban csak jó fél évtized múltán, 1985 nyarán kerülhetett sor döntően a határon túli

magyarság helyzetének drámai romlása s az időközben megindult belpolitikai erjedés hatására. (A sokban tanulságos Bethlen-Soros viszonyra a maga helyén még külön kitérünk.)

1945 előtti alapítvány történet

Háttérvázlatunk azonban csonka és elnagyolt maradna, ha mielőtt a Soros Alapítvány sajátos genezisére, kilenc hónapos „prenatális” fejlődésére térnénk nem próbálnánk meg legalább röviden felidézni a hazai alapítványi élet távolabbi 1945 előtti előzményeit. Tesszük ezt már csak azért is, mivel a társadalmi önszerveződés és tisztos, polgári hagyománya jó négy évtized kényszerszünet után csak nemrég éledt újra, s így történeti előképei mára jórészt feledésbe merültek. (Ami, történetírásunk ebbéli mulasztásait ismerve, nem is csoda.)

Lássuk hát: mióta vannak alapítványok Magyarországon. Miféle külföldi minták, hazai iniciatívák nyomán jöttek létre? És hogyan változott koronkénti társadalmi szerepük, jogi megítélésük?

E sajátos intézmény gyökerei a kései antikvitásig nyúlnak vissza, miként első kodifikált formája: a *pia causa* is a római jog hatását tükrözi. Az 56. században már sorra tűnnek fel olyan jórészt végrendeleti vagyonjuttatások, amelyek rendelkezői valamely kegyes célra (kórház, szegényház stb.) tett adományokat már nem általában az egyház vagy egyegy helyi közösség egészére, hanem egy külön e célra létesített ún. *gubernatióra* bízzák. Ezen magánszemélyekből álló, önálló szervezeti és eljárásrend alapján működő testületeket egyszersmind jogi személyiségként is kezelték. A középkori Európában így Magyarországon is a közhasznú adakozást jórészt uralkodók, egyházfők és arisztokraták gyakorolták. Adománylevéllel megerősített *donatiók* azonban idővel már nemcsak kegyes vagy jótékonyági célokat szolgálták (templomok, menhelyek, árvaházak, ispotályok stb.), de mind gyakrabban bizonyos helyi vagy országos művelődési missziót is betöltöttek (iskola és egyetemalapítások, külföldi ösztöndíjak, művészeti mecenatúra stb.). A donatiók e tarka és spontán együttese, beépülve a helyi joggyakorlatba és intézményvilágba, még jórészt kodifikálatlan volt. Markáns változást e téren csak az újkor hajnala hoz, mikor a magántulajdon egyetemes elvére alapozott magányos és a polgári autonómiaigény e téren is bátran a maga képeire formálja a feudális tradíciót.

A polgárosodás e nagy fordulatát Magyarországon, mint köztudott, a reformkor érleli meg nem véletlen, hogy a szorosabban vett hazai alapítványtörténet gyökerei is ide vezetnek. Voltaképp maga a korszak máig jelképesnek tekintett nyitánya: Széchenyi István 1825. november 3i akadémiai felajánlása sem egyéb, mint közcélú és nyitott alapítványi magánkezdeményszerzés, klasszikus „fundraising” még ha formálisan nem mindenben felel is meg a mai kritériumoknak. Ahogyan az sem meglepő, hogy „alapítvány” szavunk pár év múlva épp a legbuzgóbb „fundáló”: Széchenyi *Hitelében* bukkan fel írásban először vélhetően a német *Fonds* vagy az angol *foundation* tükörfordításaként. A harmincas, negyvenes években már se szeri, se száma az alapítvány jellegű kezdeményezéseknek, noha ezekhez még jobbra más polgári szerveződések: különféle egyetek, körök és társaságok szolgálnak keretül. A növekvő polgári öntudatot és tettekészséget mindenesetre jól jelzik a Helytartótanács gyakori rendeletei, melyek az engedély nélküli egyesületek és civil gyűjtések hatósági felszámolását sürgetik mindhiába. A szabadságharc leverését követő idők nem kedveztek e hagyomány lendületes továbbélésének. Annál inkább a kiegyezést követő évtizedek, a látványos polgári gyarapodás, a klasszikus „gründölési láz” időszaka. Ez időre már sokféle nyugati (német, svájci, angol, francia) mintára komoly vagyoni háttérű alapítványok alakulnak országszerte, mint azt az 1878as általános egyesületi adatfelvétel is tanúsítja. Az új jelenség a jogi szabályozás szükségét is mindinkább felveti. A század végére az egyháziak mellett már a világi alapítványokat is be kell jelenteni. Legfőbb felügyeletüket az uralkodó gyakorolja, ám ez inkább csak formális, és a szokásjogon alapul. Kerek száz éve: 1898ban Magyarországon még nem volt érvényben olyan jogszabály, amely az alapítványok működését hatósági jóváhagyáshoz kötötte volna. Az 1900as évek bírói gyakorlata ugyanakkor már megkívánta, hogy az alapítvány alapító levelét az illetékes kormányhatóság is jóváhagyja, s az intézményt csak ennek birtokában tekintette jogi szempontból is „élőnek”. A hazai szokásjog és bírói gyakorlat mindazonáltal német mintára egészen 1949ig megkérdőjelezhetetlen evidenciaként kezelte az alapítvány jogi személyiség voltát. Az 1931: XXII. törvénycikk „Jogi személyek” fejezete immár részletesen szabályozta az alapítványok létrejöttét, törvényességi felügyeletét, megszüntetését és esetleges hatósági felszámolását. A törvény a „profilitsza” jótékonyág elvét követve eleve kizárta az alapítványi vagyonnal való vállalkozás lehetőségét, csupán a tartósan lekötött tőke kamatfelhasználását engedélyezve. A két háború közötti hazai alapítványi élet még sokban folytatása volt a Monarchia század végi, század eleji gyakorlatának. Egyfelől a reprezentatív kultúrmececnatúra (Baumgartendij, a Weiss, a HatvanyDeutsch, a Chorin, Kornfeld stb. dinasztikai hangsúlyos szerepvállalása), másfelől az egyedi célú, kisebbnagyobb jótékonyági és segélyintézmények jellemezték. (Utóbbiak jellegzetes „célcsoportjai” a hagyományos egyházi és oktatási szférán túl többnyire a hadirokkantak, özvegyek, árvák, a trianoni menekültek és az állástalan diplomások voltak.) 1945 után a gyökeresen megváltozott társadalmi és tulajdonviszonyok közepette szerényebb formákban ugyan, ám rövid időre még újraéledt az ekkor már több mint százéves hazai alapítványi és egyesületi élet. Mindent egybevetve azonban Magyarországon, egész a Soros Alapítvány viszonylag kései, nyolcvanas évekbeli színre lépéséig, intézményesülten nem honosodtak meg olyan nagy vagyoni háttérű önálló stratégiát követő, sokfunkciós magánalapítványok, mint a század első évtizedeiben létrejött amerikai endowment és fundóriások: a Ford, a Carnegie, a Rockefeller és társai.

A tárgyalások kezdete és őszi fordulói

Ám térjünk vissza mármost szorosabb témánk: a Soros Alapítvány közvetlen előzményeihez...

A kapcsolattelvétele s az előkészítő tárgyalások egész menetét a kölcsönös bizalom és bizalmatlanság sajátos egyensúlyjátéka jellemezte. Ennek persze mindkét részről más-más háttérokai voltak. Bár Soros György szuverén félként, többnyire nyíltan és nagyvonalúan lépett fel, végtére is „idegen pályán” játszva jogos elővigyázatosságra kényszerült, nehogy kezdeményezése kétes személyi, politikai érdekek eszközévé váljék, s így maga is kompromittálódjék. Hivatalos partnerei: a washingtoni nagykövét, Aczél György, Marjai József, Bartha Ferenc, majd később Láng István, Kulcsár Kálmán és az Akadémia, a művelődési tárca más emberei, bár esetenként nagyon is különböző meghatalmazással (és: személyes pouvoirral!) rendelkeztek, helyzetük lényegileg mégiscsak azonos volt, hisz egyikük sem önként került e játszmába, s így pártfunkcionáriusként, közhivatalnokként, ha akartak volna, se cselekedhettek a maguk jórészt amúgy is gonddal naponta leborotvált szakállára. Míg tehát Soros legfeljebb pénzét és ideája megvalósulását kockáztatta tárgyalófelei napi szakmai, politikai „árfolyamukat” vitték a vásárra, s ekként jóval több okuk is volt az óvatosságra, hisz lépéseiket minduntalan bonyolult személyi, testületi elvárásokhoz kellett igazítaniuk, nehogy apparátusbeli ellenlábasaik kikezdzék őket. Így azután a formális aktusoktól, a nyílt kötelezettségvállalástól lehetőleg tartózkodva mindkét fél azon volt, hogy minél több információt és személyes biztosítékot szerezzen egymásról. S noha az erőviszonyok korántsem voltak kiegyenlítettek, e pragmatista személyi alkuban utóvégre pénz és politika partnerre lelt egymásban.

Máig is gyakran felmerül a kérdés: vajon kik voltak Soros György kezdeti tanácsadói netán alapítványi terveinek „társaszerzői”? Mint a háttérinterjúk sűrű keresztivalkozásaiból kitűnik: a legkülönfélébb magyar és nem magyar emberek noha teljes „stáblistát” közreadni már csak azért sem lehet, mert (az utóbb lábra kelt „konspirációelméletek” feltevéseivel szemben) efféle állandó, bizalmi „stáb” valójában nem létezett az Alapító körül, hacsak az egyszemélyes New Yorki „operatív részleget”, a még 1983 őszén az Alapítvány előkészítésére felfogadott baráti munkatársat: Lónyai Máriát nem számítjuk annak. Mindez persze nem jelenti, hogy a terv gyakorlati formálódását véleményével, tanácsaival és eseti közbenjárásával legkevesebb háromnégy tucat személy tevőlegesen ne befolyásolta volna. Közéjük tartoztak a már működő Open Society Fund irányítói, amerikai üzletemberek, diplomaták és emberi jogi aktivisták (Arieh Neyer, Jarrie Label, Philip Kaiser, Zbigniew Brzezinski, Nicholas Salgo, Miké Uretzky, Leslie E. Grayson), a számos új kapcsolatot közvetítő gyerekkori barátok (Tardos Márton, Litván György, **Eörsi István**), a már régebben Amerikában élő magyarok (Deák István, Ránki György, Bíró Yvette, Király Béla, Charles Gáti) és az ekkortájt kint megforduló alkalmi „látogatók” (Konrad György, Vásárhelyi Miklós vagy az 1983 októberében a Columbián rendezett Magyar napok vendégelődői: Kosáry Domokos, Hankiss Elemér, Bácskai Tamás), és persze, nem utolsósorban az 1982 ősze óta az Open Society Fund révén ösztöndíjmeghívásokkal támogatott hazai ellenzékiek: Bence György, Haraszi Miklós, Kenedi János, Kis János, Kovács András, Csalog Zsolt s az általuk közvetített számos új kapcsolat, melyekből jobbra az Alapítvány kezdő „törzs kara” (Dornbach Alajos, Betlen János, Forgács Pál, Kardos László) is verbuválódott. Az első amerikai ösztöndíjasok szerepéről érdemes külön is szót ejteni. Annál inkább, mivel egykét korábbi bizalmas barát (főként Litván és **Eörsi**) mellett valójában ők voltak Soros legfőbb „referenciakapcsolatai”, azaz az 1947ben kivándorolt, s ekként a kommunizmust csak rossz hírből ismerő amerikai milliommot valójában ők vezették be a hazai és kelet európai valóság bonyolult rejtelmeibe. Másrészt épp ez, az 1982 ősztől az Open Society Fund kezdeményezésére létrejött féllégális ösztöndíj gyakorlat 3 igazolta, hogy bizonyos pragmatista alkupozícióból távolról sem esélytelen személyi, politikai koncessziókat kicsikarni a pártállami döntéshozóktól. (Ami még akkor is igaz, ha e nyolcvanas évek végéig fenntartott, idővel jócskán kibővült, párhuzamos ösztöndíjprogramnak néhány személyi tabut pl. a Petri György, Solt Ottilia, Tamás Gáspár Miklós kiutazását makacsul megghiúsító belügyi vétőt nem sikerült megtörnie.) Végül közvetett módon fontos szerepe volt e kezdeti ösztöndíjmeghívásoknak abban is, hogy buktatóikon, sajátos ellentmondásaikon okulva Soros párhuzamosan egy jóval szélesebb és nyíltabb kísérletbe fogjon. „Nyitott Társadalom Alapítványom írja egy helyütt4 egyesült államokbeli ösztöndíjakat juttatott kelet európai ellenzéki értelmiségieknek, s ez a program adta az ötletet egy magyarországi alapítvány létrehozásához. A jelöltek kiválasztása ugyanis egyre nagyobb gondot jelentett, mivel csak szóban tájékozódhattunk, s ez nem a legkorrektebb megoldás volt. Arra gondoltam, hasznos lenne, ha felállítanánk egy bíráló bizottságot, és nyílt pályázatot hirdetnénk.” Nos itt még nem tartunk. Egyelőre 1983 őszén még épp hogy csak elkezdődött a sokfordulós és bonyolult bürokratikus előjáték.

Marjai, Sorossal való tárgyalása után, az operatív feladatokat Bartha Ferencre bízta, aki ez idő szerint államtitkárként a Minisztertanács Nemzetközi Gazdasági Kapcsolatok Titkárságát vezette, és az MSZMP KB Gazdasági Bizottságának titkára volt. Bartha, aki ettől kezdve Soros első számú hivatalos tárgyalófele és néhány alkalmi teniszpárti után csakhamar segítőkész, bizalmi partnere lett, november 22-i legelső tárgyalásuk emlékeztetője szerint „vállalta, hogy megszerzi az MSZMP KB Titkárságának elvi beleegyezését.”5 Másnap ugyancsak saját hivatalában népes tárcaközi konzíliumot hívott össze, mint arról az egyik meghívott: Láng István akadémiai főtitkárhelyettes részletes feljegyzésben tájékoztatta a pártközpontot. (Mellesleg ez a legelső fennmaradt érdemi hivatalos irat az Alapítvány előkészítő tárgyalásairól, s ennek melléklete közli Soros eredeti írásos ajánlatát is lásd a 31. számú dokumentumot!) Miután a KB titkárság a gyakorlati előkészítéshez csakhamar zöld utat adott, s az alapelveket Soros és Bartha nagyjából tisztázta, a jogi részletek aprómunkáját Ransburg Gáborra (Bartha jogtanácsosára) és Dornbach Alajosra (Soros frissen felkért jogi képviselőjére) bízták, akik az elkövetkező jó fél éven át okirattervezetek és módosító indítványok egész sorát cserélték ki egymás közt. (A fennmaradt iratok tanúsága szerint legkevesebb nyolc változatban!) Maga Soros nemsokára elutazott, habár a májusi alakulásig még vagy háromszor visszatért, hogy a tárgyalások fontosabb fordulóit személyesen vezesse, s hogy leendő alapítványa lehetséges partnerintézményeinek (MTA, BME, MKKE stb.) kulcsembereivel, titkár és kurátorjelöltjeivel találkozzék. Röviden talán érdemes felidézni, hogy a tervezetek és tárgyalások egyes fordulóiban mi volt a tét, azaz hogy Soros György eredeti szándékát, elképzelését miféle új alternatívák kényszerek és lehetőségek formálták olyanná, amiként az végül is megvalósult.

Egy kényszerházasság kulisszatitkai

Bár némelyek kezdetől óva intették, hogy a hivatalossággal tárgyalásokba bocsátkozva bármiként is igénybe vegye a „puha diktatúra” kétes értékű legalitását, Soros György valójában eleve azzal a szándékkal jött Magyarországra, hogy hivatalosan bejegyeztesse, nyilvános alapítványt tesz. Miután kiderült, hogy ez a hatályos törvények alapján nem lehetséges, csupán két eshetőség maradt:

1. vagy megváltoztatják az érvényes jogrendet,
2. vagy Soros Györgynek kell elállnia eredeti elképzelésétől...

Utólag bármily furcsa: mindkettőnek volt realitása sőt az, hogy végül a második vált valóra, jórészt az alapítón múlott. Pedig Dornbach kezdetől felvetette, hogy az alapítvány jogintézményének „szocialista törvényenkívüliségét” pótlólag akár egy alacsonyabb szintű jogszabállyal is rendezni lehetne anélkül, hogy magán a PTKn bármit változtatni kellene. Ennek alátámasztására tételesen is hivatkozott a korabeli lengyel mintára, 6 amelynek lefordított szövegét a tárgyalásokon részben „politikai aduként”, részben szabályozási precedensként többször előhozta. Barthaék mármár hajlottak is e megoldásra, olyannyira, hogy az Igazságügyminisztérium Törvényelőkészítő Osztályán Hajcsa Gyulát hamarosan megbízták egy új alapítványi jogszabály kidolgozásával, csakhogy időközben történt egy s más, s utóvégre maga az alapító adta fel az önálló alapítvány igényét.

E mindenkit (Barthát és Dornbachot egyaránt) meglepő fordulat oka pedig nem volt más, mint hogy Soros a tárgyalások során rájött: egy formálisan „önálló” alapítvány jóval kiszolgáltatottabb lenne, mint amelyik egy politikailag többékevésbé semleges, szakmai szervezet védőernyője alatt működne. A visszalépése okát firtató bizalmas faggatózásokra váltig csak azt felelte, hogy ha ragaszkodna az önállósághoz, egy nagyobb összeget kellene letétele helyezni, s a hatalom „bármikor rátehetné kezét a pénzre” de ebbéli aggályainál nyilván súlyosabban esett a latba, hogy egy „önálló” alapítvány esetén úgyszólván minden egyes programot, pályázatot (főként a külföldi ösztöndíjaké!) külön is jóvá kellett volna hagyatni a minisztériumokkal és szakhatóságokkal.

Am vajon miféle intézmény jöhetett szóba a leendő alapítvány partnereként avagy hivatalos védőernyőjeként? Amint azt sejteni lehetett, bizonyos szakmai és politikai ízlésminimum felett nem volt túl nagy a választék. Barthaék e célra nagyvonalúan fölajánlották ugyan a Nemzetközi Kulturális Kapcsolatok Intézetét, majd a Művelődési Minisztérium keretében működő

Ösztöndíjtanácsot is, ezeket azonban Soros (Dornbach és mások tanácsára) rendre elhárította, azzal, hogy közismert belügyi szervek még egy kényszerházasság esetén sem felelnek meg a „partiképeség” minimálkövetelményének. Az Akadémia viszont több ekből is megfelelő partnernek látszott. Nem mintha a pártközpont és a BM megkímélte volna tulajdon gyámkodásától – sőt esetenkénti nyílt kézi vezérlésétől –, ám mégiscsak nagy múltú, nemzetközileg elfogadott tudományos csúcsszervezetnek számított, ami a maga belterjes és kissé avított struktúrájával még némi védelemmel is kecsegtetett. Ezen túl hivatali apparátusa is aránylag szakszerű és depolitizált volt – legalábbis az egykori minisztériumok zöméhez képest –, és kiterjedt intézethálózata, egész infrastruktúrája is számos praktikus előnyt ígért.

Az MTA egykori elnöke Szentágothai János volt, ám Barthaék nem őt, hanem az akadémiai külkapcsolatok felelősét: Láng Istvánt vonták be az előkészítő megbeszélésekbe, majd idővel a másik társadalomtudományi főtítkárhelyettes: Kulcsár Kálmánt is. Utóbb mindketten fontos szerepet játszottak az alapítvány létrejöttében: Láng mint az előzetes tárgyalások konstruktív partnere, majd az 1984. május végi megállapodás aláírója, Kulcsár mint az alapítvány első Soros mellett közel négy éven át gyakorló társelnöke. Bevonásuk ígéretes fordulópontot jelentett a tárgyalások addigi menetében, ám miközben kézzelfogható közelségbe hozta egy tisztességes és gyakorlatias együttműködés lehetőségét, nem kevés újabb szervezeti és személyi dilemmát vetett fel.

Jóllehet már az egyezkedés korábbi fázisában is felmerült, hogy az állam képviselője úgy mond „nem hivatalos minőségben” valamiként ott legyen az alapítvány leendő irányító testületében, Dornbach most azzal a meglepő indítvánnyal állt elő, hogy e „megfigyelő” egyúttal kapjon formális státust is: mint a kuratórium vétőjoggal felruházott társelnöke. Ez az első hallásra meghökkenítő ajánlat voltaképp logikus továbbgondolása volt annak a felismerésnek, hogy az intézményi látszatönállóságnál jóval többet ér, ha az amúgy is megkerülhetetlen felügyeletet formalizálva – s ezzel jórészt máris hatástalanítva – eleve beépítik a leendő struktúrába. Dornbach sokéves ügyvédi praxisból nagyon is jól tudta, hogy a pártállami döntéshozók a személyes döntéstől rettegnek leginkább (többek közt ezért is szajkózzák oly önfeledten a „kollektív vezetés” örökzöld mozgalmi slágéréit!), s ha csak tehetik, másokra hárítják annak ódiáját. Joggal feltételezte hát, hogy ezúttal is így lesz, s a vétőjog néhány kivételen esetet leszámítva inkább csak írott malaszt marad. Habár az „önkéntes jogfeladás” e vakmerő taktikáját Soros bizalmi környezetéből sokan bírálták, ő maga nyomban átlátta, hogy e lépéssel csupán a rendszer lényegi működési elvét: az apparátus túlbiztosító tehetetlenségét fordítják az ügy javára.

Barthaék persze maguk is átlátták mindezt, ám mivel alapvetően érdekeltek voltak az ügy sikerében, végül is hálásan akceptálták a tálcán felkínált „biztosítékot”, amely azon túl, hogy a pártvezetőséget megnyugtatta, sikerrel elhárított egy sor adminisztratív bonyodalmat is a még csak papíron formálódó alapítvány útjából.

„Mi mennyi?”

E bonyolult személyi, politikai alku részleteibe merülve épp csak a legfőbb „érvről”: Soros felajánlásának tényleges mértékéről nem szóltunk még. Vajon mennyi pénzt, netán miféle járulékos hasznot ígért az Óperencián túlról érkezett ajánlat?

E látszólag egyszerű kérdésre nem is oly egyszerű a válasz. Egyrészt, mivel a konkrét összegnek egyikét korai tervezet letszámítva – alig van nyoma (Nota bene! a konkrét summa utóbb még a végleges alapító okiratból is kimaradt!), másrészt mivel ez esetben nem holmi nagyvonalúan átnyújtott, egyszerű csekkadományról volt szó, hanem olyan távlatos és jó néhány elemében szándékkal nyitva hagyott együttműködésről, amelynek nagyságrendje, tényleges anyagi vonzatai csak menet közben alakultak ki. Mindenesetre Soros induló összegként az egykori fültanúk egybehangzó tanúsága szerint legkevesebb egymillió dollárról beszélt, bár siker esetén akár hárommilliót is kilátásba helyezett. (Magánvagyonra ez idő tájt 300 millió dollár lehetett, ami tíz év alatt épp tízszeresére, durván 3 milliárdra nőtt.)

Az ajánlat imponálóan nagyvonalú volt – még ha akadtak is, akik e soknullás összeg hallatán örülségre, szélhámosásra, netán valami rejtett üzleti, politikai háttérszándékra gyanakodtak. A hatást csak még inkább fokozta, hogy első hallásra mindenki úgy vélte: a derék, szülőhazájáért áldozni kész amerikai milliomos nyilván ennyi pénzt hajlandó letétebe helyezni, hogy leendő alapítványa majdan annak kamatait használja. (Egy feljegyzés tanúsága szerint az 1 millió dollárt különben „a jóindulat jeleként” a New Yorki Soros Foundation még január elején majd fél évvel a végleges megállapodás előtt! átutalta az MNBnek.) Soros azonban e félreértést eloszlatandó sietett megjegyezni, hogy a kérdéses summát ő mindenestől az ügy javára szánja, méghozzá egyelőre csak amolyan kezdeti apanázként, az indulás s az első év költségeire... Az ajánlat diszkrét báját tovább növelte, hogy tisztességes és remélhetőleg folyamatos dollárbevételt ígért, ami az általános valutáinség közepette mind a pénzügyi kormányzatra, mind a hazai intézményvilág esetleges érdekelteire főként vonzóan hatott. (Nem utolsósorban épp az Akadémiára, ami ez idő tájt egyre nehezebben tudta kiszorítani megkurtított valutakeretéből külföldi konferenciaköltségeit, folyóirat és könyvrendeléseit s az esedékes nemzetközi tagdíjakat!) Magyarországon ekkor még sok mindenre volt pénz: azaz forint – ám annál ritkább portékának számított a nyugati keményvaluta. Soros tehát elégedetten konstataálta „zöldhasúinak” kivételes respektusát, okkal remélte, hogy jelmondatuk csekély módosításával: „in buck we trust!” a „konszenzusteremtés” hathatós eszközei lesznek. Ennek jegyében Bartha segédletével mindjárt hozzá is látott egy kétszintű hasznosítási modell kidolgozásához. Ez egyrészt pályázati úton meghirdetett, legális lehetőséget kínált a hazai intézményeknek, hogy kulturális és egészségügyi célra, eszköz és műszerimportra kedvező árfolyamon igénybe vehetik az Alapítvány valutakészletét, másrészt az ily módon befolyt forintellenértékből további hazai pályázatok és programok finanszírozását tette lehetővé. A nonprofit célú „pénzforgatás” és hatásnövelés e közösen kimunkált modellje, bár elvben tetszetős volt, valódi értékét nyilván csak a majdani szelekció tényleges arányai minősíthették. Ebben pedig már korántsem volt oly nagy az egyetértés.

Felelő „üzleti tervek”

A tárgyalások előrehaladtával a leendő alapítvány körül mindinkább kirajzolódott egy tágabb erőter, mely megannyi vágyat, elvárást, egyéni, csoport vagy testületi érdeket sűrített magába. Lássuk: ki mit várt az új és egyelőre nyitott jövőjű vállalkozástól?

Soros valójában sohasem leplezte szándékait és értékpreferenciáit, jóllehet hivatalos tárgyalásai során többnyire tartózkodott a kihívóan ideologikus vagy aktuálpolitikai kijelentésektől – részint tapintatból, hogy partnereit ne késztesse kínos magyarázkodásra, részint, hogy amúgy is nehezen haladó ügyének fölöslegesen ne ártson. Baráti tanácsra utóbb még a popperi „nyitott társadalom” gyakori emlegetésével is felhagyott, mivel időközben maga is belátta: az efféle világnézeti missziózás a pártelit magasabb köreiben aligha számíthat átütő sikerre. (Mi több, a New Yorki „anyaalapítványt”: a Soros Foundationt is jórészt azért hozta létre, mert az MTA vonakodott a neve miatt! frigyre lépni az immár három éve működő Open Society Fundal...) Ám ha a pénz főként, ha a sajátja került szóba, Soros mindig is nyílt és imponálóan határozott volt. Így például kezdettől világossá tette, hogy nem kíván a pártállam „pöztsebe”, defícites vagy forrászegény intézményének finanszírozója lenni, s hogy leendő alapítványát elsődlegesen a szellemi megújulás, a hazai autonómiaürekvések támogatásául

szánja. Azt persze maga is bekalkulálta, hogy kölcsönös engedmény nélkül nincsen „üzlet”, s így bizonyos határig kész volt a másik fél igényeit is akceptálni. (Ezen készség legelső gyakorlati tanújele a BME, az MKKE és az Országos Vezetőképző Központ menedzserkursusaira még jóval az alapítvány indulása előtt megajánlott, több mint félmillió dolláros valutakeret!) A Marjairoda és személy szerint Bartha ezzel szemben legfőképp azon volt, hogy a sikeres New Yorki pénzembert befektetőként is komolyabb kötelezettségvállalásra bírja amire az alapítvány ügyét inkább csak bizalmi előpróbának tekintette. Ez a törekvés azonban, az alapítvány bőkezű és növekvő támogatásán túl, valójában mindvégig eredménytelen maradt, noha Bartha és mások immár bizalmi pozícióból később is jó néhányszor próbálkoznak vele. Soros ugyan időről időre fontolóra vette, hogy alapítványa önálló vagyoni háttérrel valamely tartós befektetéssel (például irodaházépítéssel) hosszú távra is biztosítsa, sőt esetenként kisebbnagyobb jószolgálati közvetítéseket is elvállalt (így az Első Magyar Befektetési Alap 1988as létrehozásában), ám mindvégig makacsul ellenállt a kísértésnek, hogy magánalapítványa mellett bármi üzleti magánérdekeltsége legyen Magyarországon. Mint utóbb Bartha is megjegyzi: „láthatóan nem akart olyan gazdasági akciókba belemenni, melyek a rendszer konszolidálását vagy túlélését támogatták volna.”⁸

Soros tehát legfőképp abban volt érdekelt, hogy eredeti elképzeléséből minél több megvalósuljon, és alapítványa végül is a civil társadalom direkt hatalmi beavatkozástól mentes, hatékony intézménye legyen. Ennyiben saját értékrendje jórészt megegyezett régi és új bizalmasai azaz többékevésbé az egykori demokratikus ellenzék markáns véleményegyüttesével. Különbség legfeljebb a tekintetben volt, hogy a sikerorientált amerikai üzletemberrel szemben e radikális nézeteik és nyílt kiállásuk miatt legfeljebb „kudarcélményekben gazdag”, margóra szorított értelmiségiek eleve nem sok esélyt adtak „a hatalommal folytatott párbeszédnek”. Az ellenzék mérsékeltbb szeptikusai ugyanakkor már azt is eredménynek vélték, hogy egy alternatív kultúrmeccenatúra egyáltalán alku tárgya lehet, és bár személyes előnyt nem remélhettek sikerétől, azt is „tisztá haszonnak” vették volna, ha a „szabadság kis körei” némileg bővülnek vagy szaporodnak.

Egy másik értelmiségi típus egyfajta sajátos átmeneti árnyalattal gazdagította a palettát. Ennek képviselői többnyire olyan felvilágosult, pragmatista szellemű tudósok, kulturális és felsőoktatási intézményvezetők voltak, akik szűkebb szakmájuk berkein túl is jól ismert közéleti figuráknak számítottak. Többségük párttag volt ugyan, ám a lojalitás tisztségük megkövetelte látszatminimumát nemigen teljesítették túl, sőt olykor még némi deviáns „elhajlást” is megengedtek maguknak a hivatalos „pártvonaltól” kiváltképp ha azt nyomós szakmai és észérvek is alátámasztották. Ők Soros kezdeményezésében legfőképp a modernizáció s egy bátrabb Nyugat felé nyitás esélyét, sikerrel legalizálható precedensét látták. No meg a praktikus előnyöket: a külföldi ösztöndíjak, a kutatásfejlesztés bővülő lehetőségeit, a vésszesen elavult hazai műszerpark innovációját. Lényegében hasonló indítékok vezették a hangsúlyosan „nyugatosodó”, ambiciózus gazdasági káderelit tagjait is mindenekelőtt a menedzsertovábbképzők (BME, MKKE, OVI stb.) irányítóit s az újfajta „szocialista bankár és vállalkozótípus” Soroshoz korán kapcsolatot találó prominenseit (például Demján Sándort).

A pártállami „establishment” más elitcsoportjai és érdekalakulatai már korántsem fogadták fenntartás nélkül az új kezdeményezést. Bartha emlékezete szerint két vagy három írásbeli előterjesztést tettek a pártvezetésnek, s az ügyet mind a PB, mind a KBTtkárság megtárgyalta. Bár voltak aggályok, ellenvetések, nyílt ellenállás, úgy tűnik, mégsem alakult ki egyrészt a gazdasági lobby nyilvánvaló helyzeti erőfölénye miatt, másrészt mivel a jelenlévők a kommunista káderpolitika ösbölcsességével zómmel úgy vélték: „a felmerülő problémákat megfelelő személyi garanciákkal kezelni lehet.” De vajon mit mondott Aczél György, akinek politikai szerencsecsillaga épp ekkortájt kezd hanyatlani alig egy év múlva a KBTtkárság és a PBtagság magasából egyaránt végleg alászállva? Nos, lényegében ugyanezt mondhatta. „Megértést tanúsított a gazdaságpolitikusok óhaja iránt, hogy az ügyre lehetőleg pozitív megoldást kell találni”, ám egyúttal jelezte, hogy Soros kezdeményezését határozottan „kanalizálni” kell. Ennek eszköztét pedig maga is a „második védelmi vonalban” a személyi garanciákban látta.⁹

Hogy a párt keményvonalas káderei, máskor oly éber ideológiai éjjeliőrei ezúttal nem, vagy a szokásosnál csendesebben hallatták szavukat, korántsem jelenti azt, mintha végleg belenyugodtak volna az újabb „imperialista diverzióba”. (Látni fogjuk: a pártközpont különféle csatornáin, az adminisztratív és belügyi vonalon mindvégig megpróbálják majd „kiköszörölni e csorbát”.) Hallgatásuk mélyebb lélektani oka megannyi esetlegesség: rossz kávé, másnaposságon, alkalmi taktikai megfontoláson túl inkább abban keressendő, hogy „a rendszer és a politikai vezetés önbizalma, a hagyományos kommunista optimizmus”, mint Csizmadia Ervin is megjegyzi, épp ez idő tájt „19831984 környékén tört meg”.¹⁰ Való igaz, árulkodóan rosszkedvű nyilatkozatai szerint józanabb pillanataiban mintha maga Kádár is kezdené belátni: a rendszer belső tartalékai kimerülőben vannak, s az ország sokasodó bajával mindinkább magára marad, hisz sem Keletről, sem Nyugatról nem számíthat komolyabb „válságszanalásra”.

Ama bizonyos orwelli év borongós tavaszi hónapjaiban, úgy lehet, hasonló balsejtések dúlták nem egy PBtag és KBTtkár kedélyét... Akkor hát, gondolták, miért is ne hallgassák szóltanul a kincstári kasszagép amúgy is egyre ritkább, vidám csilingelését?

A titkárságtoborzás rejtelméi

Ám e sokszereplős, jórészt informális keretek közt zajló játszma ezzel még korántsem zárult le, hiszen láttuk: a tárgyalássorozat taktikai háttérében mindkét fél a leendő intézmény „személyi garanciáira” tartogatta aduit.

Mindenekelőtt megbízható operatív emberekre: titkársági munkatársakra volt szükség. Nem kevésbé fontos s ha lehet, még kényesebb feladatnak bizonyult a leendő döntéshozó testület: a kuratórium személyi összeállítása. Végül mindkét fél gondoskodni kívánt a maga „bizalmi összekötőiről” és háttérstábjáról, mely Soros esetében főként a New Yorki anyaalapítványt (a Soros Foundation), az állam részéről pedig a megfelelő szolgálati csatornákat (az MTA, az MM, a BM és a pártközpont „illetékeseit”) jelentette.

Az Alapítvány titkári posztját Soros György elsőként Betlen Jánosnak ajánlotta fel még 1983 őszén. Pár hónappal az indulás előtt Forgács Pált is felkérte ugyanerre a tisztre, majd a kuratórium május végi alakuló ülésén alig félórás ismeretség nyomán Kardos Lászlót is az alapítvány frissen kinevezett titkáráként mutatta be az újonnan összeült testületnek. A negyedik titkár: Quittner Jánost utóvégre az MTA delegálta 1984 őszén a már működő Alapítványhoz... Ez a látványos „titkárdömping” mindazonáltal csak távoli analógiaként idézi a „Pál utcai fiúk” presztízsvetélkedését és rohamos ranginflálódását, hisz az azonos titulus (mely „főmunkatársként”, „irodavezetőként”, „igazgatóként” csakhamar ígéretesen artikulálódni kezdett!) ezúttal nagyon is eltérő szerepeket, személyes hatáskört fedett.

Kezdetben mindössze arról volt szó, hogy valaki félállásban, inkább szervezői, mint adminisztratív funkcióban ellássa az Alapítvány körül adódó gyakorlati teendőket. E bürokrata szemmel mármár „komolytalan”, amatőr szerepre a Rádió Külföldi Adások Főszerkesztőségénél dolgozó Betlen János több okból is alkalmasnak látszott.

Egyrészt mert „rendes állami állása lévén a hivatалosság szemében is elfogadható jelöltnek tűnt”, másrészt mert múltja és ajánló (Haraszi, Bence, Kis, Kenedi) révén jó eséllyel valószínűsíthető lehetett, hogy „mégsem BMe”. E kettős kritérium makacsul összekapcsolva bukkan fel majd minden visszaemlékezésben¹¹ aligha véletlenül. Soros korábbi ellenzéki

ösztöndíjsai szorgosan keresték ugyan a jelöltek hovatovább a fél értelmiségi szubkultúra visszhangzott az álláshirdetéstől: „Magyar származású amerikai milliomos induló alapítványához titkárt keres!” , ám e viszonylag szűk körben (már és még) cseppet sem volt könnyű mindkét feltételnek megfelelő önkéntest találni. A többség „lefeketedett”, állását veszítette vagy éppen kedve és önbizalma hiányzott e némiképp bizarrnak tűnő és nyilván nem kevés mimikrit igénylő feladathoz, így akik elhárították avagy priuszos állástalanként eleve nem jöhettek számba (például Horváth Zsuzsa, Csákó Mihály és mások), maguk is lelkes „továbbajánlók” lettek, így hát az a paradox helyzet állt elő, hogy a lánc többszörösen körbeért, és a rezignált jelöltek egymást kapacitálták.

Ilyen előzmények után Forgács Pál a több ellenzékivel atyai jó barátságban álló, a SZETAs és szamizdatos körökkel diszkrétén szolidarizáló, nyugdíjas szakszervezeti diplomata bevonása valódi nyereségnek számított az ügy szempontjából. Mellesleg annak, hogy 1984 tavaszán Soros Betlen után Forgácsot is felkérte, a személyes szimpátián túl több nyomós oka is lehetett. Mindenekelőtt szüksége volt egy idősebb, a másik fél által is respektált, megbízható tanácsadóra, aki Dornbach és Betlen mellett elkíséri tárgyalásaira, és aktívan segíti őt. Másrészt a gyakorlati előkészületek fázisában Soros is belátta: többé nem elég, hogy a háttérből jó néhány barátja, ismerőse asszisztál az ügyben legfőbb ideje, hogy maga is nyíltan pályára léptesse „csapatát”. Annál inkább, mivel ekkor már nemcsak holmi Jóindulatjátékok”, protokolltalálkák voltak napirenden, hanem gyakorlati kérdésekben kemény viták, valódi erőpróbák.

Szerződésfaragás

Egyebek közt épp a leendő Titkárság státusáról és jogköréről... A konfliktus a megállapodástervezetek egy sokadik fordulójában támadt, amikor a hivatalos ellenjavaslat egy sor fontos jogositványt megpróbált elvitatni a majdani Titkárságtól. Eszerint az Alapítvány operatív stábjában mind munkajogilag, mind hatáskörét tekintve az MTA hivatali apparátusának alrészlegeként működött volna, gyakorlatilag minden önállóságtól (levelezési, szerződéskötési, aláírási jog stb.) megfosztva. A bürokratikus kényszerzubbony ellen valahány érintett (Dornbach, Soros, Betlen, Forgács) élénken tiltakozott. Legfőképp maguk a „duumvirek”, akik kezdetől egy autonóm kísérlet önkénteseiként szegődtek az ügy szolgálatába, s a legkevésbé sem kívántak betagozódni egy pártállami intézmény kétes hierarchiájába. A dologból nem is lett semmi, illetve csak annyi lett, hogy a megoldást elodáztatva a vitás kérdések rendezését a később kidolgozandó szervezeti és működési szabályzatra hagyták. Betlen és Forgács hallgatolagos egyezség szerint továbbra is „külsősként”, másodállásban vezethette a Titkárságot, bár ily módon az adminisztratív napi teendők ellátása időzített bombaként továbbra is ott ketyegett az egész aggályosan kitervelt konstrukció még homálylódó alagsorában. A konfliktus mégsem volt hiábavaló: hiszen ha mást nem, két fontos tanulságot mindenképp „hozott a konyhára”. Az egyik, hogy ha már a vállalkozás nem lehet független, minimálfeltételként feltétlenül ragaszkodni kell legalább az érdemi ügyeket és az alapító pénzt kezelő kulcsemberek munkajogi, hatásköri függetlenségéhez. A másik az a kijózanító felismerés, hogy a hónapok óta fabrikált szerződés önmagában aligha lesz képes az intézményes együttműködés garanciáit minden ízében megnyugtatóan tisztázni. Annál kevésbé lesz képes, mivel a vitás kérdések rendre ugyanerre a sorsra jutottak, azaz jobb híján kimaradtak a szövegből ami ekként egy fennköltlen üres szándéknyilatkozattá zsugorodott. A legtöbb szó persze a körülményesen kimódolt „paritásos” struktúra: az „MTASoros Foundation Bizottság” definiálására kellett ám ezen túl szinte alig volt konkrét, gyakorlati értéke a szövegnek. Törölték belőle az önálló jogi személyiség korábbi feltételét, s végül mint jeleztük még Soros anyagi kötelezettségvállalását sem rögzítették. (Ez utóbbit amerikai adójogi rendelkezésekre hivatkozva maga kérte elhagyni, jöllehet a tényleges ok nyilván az volt, hogy e legfőbb ütőkártyát nem kívánta balgán kiadni a kezéből, mielőtt a vállalkozás tényleges értékéről meggyőződött volna.) Ám a végleges okiratszöveg éppoly diszkrétén hallgat arról is, hogy „ki fizeti a révszít”: azaz a Titkárság és a közös Bizottság működési költségeit, az irodabérletet, a rezsit, a döntnöki, szakértői tiszteletdíjakat. (Természetesen Soros fizette.) Ugyanígy kimaradt az okiratból az alapító azon korábbi igénye, hogy a szerződés tételesen mondja ki az alapítvány nyitottságát (más magánszemélyek és intézmények csatlakozási jogát), s hogy a dollárjuttatások részbeni vagy teljes forintellenértékét a kedvezményezettek kötelesek befizetni a budapesti alapítványi kasszába. Hasonlóképp nem került bele a szövegbe Soros két korábbi, elvi kikötése sem, miszerint ha a Bizottság másik társelnöke „politikai okból gyakorolna vétőjogot, az így megműsített programot az Alapító magánemberként az MTASoros Alapítvány Bizottsága kiiktatásával támogathassa, továbbá, hogy a kuratórium minden döntése a sajtóban megjelenhessen”. Dornbach Alajos egy későbbi kommentárja szerint: „E két utóbbi feltételt mint evidens jogot a kormány képviselői az utolsó szerződésvaltozatból kérték kihagyni. Beértük szóbeli megállapodással.”¹²

A „Bizottságegyüttes”

Ám a jogi gyűrűkésések kimerítő taglalása helyett lássunk inkább egy üdítőn személyes kérdést: vajon kik és miként kerültek a „Bizottságba” e kvázialapítvány kvázikuratóriumába?

Az egykori kulcsszereplők (Dornbach, Kulcsár, Bartha) szerint Soros voltaképp szabad kezet kapott, hogy kiket hív meg e vele együtt eredetileg ötfősre tervezett grémiumba. Mégis: mind a széles körű előzetes puhatolozás, mind a végleges lista (Kulcsár Kálmán, Csizmadia Ernő, Hankiss Elemér, Vámos Tibor) arra vall, hogy az Alapító maga is a kölcsönös elfogadhatóság szempontját igyekezett érvényesíteni.

Kulcsár társelnöki szerepét részben hivatalos akadémiai rangja (társadalomtudományi főtitkárhelyettesi tiszte), részben az a bizalmi előtapasztalat indokolta, mely korábban az 1982/83-as amerikai ösztöndíjuttak ügyében vállalt közvetítő szerepe¹³ nyomán alakult ki jobbára konziliáns, megegyezésre hajló személyéről. Csizmadia Ernő, a Közgazdaságtudományi Egyetem rektorát egyebek közt Donáth Ferenc, Tardos Márton és Nicholas Salgo nagykövet javasolta. (Helyét kevéssel az alakulást követő váratlan halála után Vályi Gábor, az Országgyűlési Könyvtár egykori igazgatója, az Országos Könyvtárügyi Tanács elnöke vette át.) Vámos Tibor, az MTA Számítástechnikai és Automatizálási Kutatóintézetének igazgatója, egy sor akadémiai bizottság oszlopos tagja amolyan „konszenzusos” jelöltként került szóba: személyét a hivatalos akadémiai és pártvonalon keresztül egyrészt Tétényi Pál, másrészt régi jó ismerősként Litván György ajánlotta Sorosnak. (Utóbb ő lett a sok személyi változást megérő nagykuratórium „doyenje”, egyetlen tisztségében máig megmaradt tagja a kezdetől különleges státusú Vásárhelyi és Dornbachot nem számítva.) Protokollszempontból talán a pártönkívüli, címtelenrangtalan kutató: Hankiss Elemér személye nyomott legkevesebbet a latban, ámbár ezt kellőképp ellensúlyozta, hogy az invenciózus, sokat publikáló és ekkor már nemcsak idehaza ismert szociológus egy korábbi amerikai útján közvetlen ismeretségbe került Sorossal, mi több Vásárhelyivel, Litvánval, Konráddal és másokkal együtt kezdetől beavatottja volt az alapítványi tervezgetésnek. Ehhez az öttagú „Bizottságegyütteshez” formálisan tanácskozási joggal, bár olykor nagyon is érdemi beleszólással hatodikként Dornbach Alajos csatlakozott mint a leendő alapítvány jogi képviselője.

E szolid és „pódiumpyépes” kezdő stáb hivatalos jóváhagyása nem is ütözött komolyabb akadályba. Annál inkább további bel és kültagokkal (kuratóriumi, szakkuratóriumi és titkársági munkatársakkal) való bővítése, ami ezt az induláskori „mosolyablót”

csakhamar egy sor „személyzeti probléma” baljós árnyával komorította. Egyet közülük máris jeleznünk kell, mivel fontos háttéradalekként szorosan ide tartozik. Eszerint Soros nem utolsósorban azért is mellőzte a kezdő kuratóriumból a politikailag „kényesebb” ’56os múltú vagy nyíltan ellenzéki jelölteket, mivel a vendégkutatóként ekkor még Amerikában tartózkodó Vásárhelyi Miklóssal folyamatosan konzultálva már elhatározta, hogy „személyes képviselőjeként” a nyár végétől gyakorlatilag rábizzza majd alapítványa irányítását, s így méltán számított arra, hogy a keményebb „személyzeti” erőpróba még hátravan. Persze, arra is, hogy Vásárhelyi bevonása ha sikerül a Nagy Imre-er egykori elítélőjét a kádári apparátussal elfogadtatnia egyben mentesíti majd a további személyi alkuk terhei alól. Mint ahogy s ennyit talán megelőlegezhetünk az Alapítvány végül is legfőképp az ő személyes karizmájának, okos és fáradhatatlan „diplomáciázásának” köszönhető sikerét. Mert bár elindításában közvetlenül nem vett részt, az amivé lett, utóbb mégiscsak jórészt az ő „műve” miként azt Soros György máig is készséggel elismeri.

A célegyenesben...

Egy, az Agitációs és Propaganda Bizottság számára készült belső jelentés arra vall, hogy az MTA-val aláírandó megállapodást a végleges jóváhagyás előtt egy ad hoc pártgrémiummal még külön is véleményeztették, bár a végső szót nyilván az MSZMP KB Titkársága és személy szerint Kádár mondta ki az ügyben. „A megállapodás megkötését szól a jelentés a rendelkezésünkre álló információk szerint a folyamatba bevont Esztergályos Károly (Külügyminisztérium), Rátkai Ferenc és Boross Róbert (Művelődési Minisztérium) elleneztek, Maróthy László, Marjai József és Fekete János (Magyar Nemzeti Bank) helyeselték.” Ugyanez a dokumentum arról is tudósít, hogy „az MTA a megállapodás végleges szövegét 1984. május 4-én terjesztette elő a Nemzetközi Kutatásfejlesztési Kapcsolatokat Koordináló Bizottság elé, amely egyetértett vele. Sarlós István miniszterelnökhelyettes, a Tudománypolitikai Bizottság elnöke május 16-án járult hozzá a megállapodás aláírásához. Ez végül május 28-án történt meg, az MTA részéről Láng István főtitkárhelyettes volt az aláíró.”¹⁴ E két utóbbi aktus között: május 22-én még az MSZMP PB is áldását adja a megállapodásra. A jegyzőkönyv szerint az ülés 20. napirendi pontjaként „Aczél György elvtárs szóbeli bejelentése alapján a Politikai Bizottság tudomásul veszi a Magyar Tudományos Akadémia és a SorosHungarian Foundation [sic!] közötti együttműködési szerződésről adott tájékoztatást; a szerződés aláírásáról hír jelenik meg”.¹⁵

A BM máig botrányosan hányott utóéletű titkos jelentései szerencsére további fontos háttérinformációkat is megőriztek, így például egy március elején kelt „hálózati” napihír szerint „George Soros magyarországi hivatalos partnerei felé jelezte, hogy Miké Uretzky USA és Leslie E. Grayson angol állampolgárok társaságában 1984. március 11. és 16. között beutazik hazánkba, a »Soros-alapítvány« aláírási aktusára, melyet március 15-ére(!) terveznek. Március 13-án 9 órára a Fórum Hotelbe kérette a Budapesti Műszaki Egyetem, a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem és az Országos Vezetőképző Központ korábban már vele kapcsolatba került képviselőit. Az előzetes adatok szerint a három intézmény évente 500 000 USA dollár felett rendelkezik szakemberek kiutaztatására.”¹⁶ Soros „hazánkba érkezése” és magánprogramja mellesleg már vagy három éve a „titkosszolgálati esemény” rangjára emelkedett, s az ellenzékiek ismételt ösztöndíjmeghívásai folyamatosan ébren is tartják a személye iránti megkülönböztetett figyelmet. „G. Soros amerikai állampolgár tudósít egy másik jelentés¹⁷ a belső ellenzék aktív támogatójaként 1982 óta áll a szerv szoros ellenőrzése alatt” jöllehet az első (fennmaradt) napihír, mely a New Yorki Open Society Fund létrejöttéről tudósít, még 1981. szeptemberi keletű.¹⁸

1984 kora tavaszán feltűnően megsokasodnak a belügyi információk, beszédes jeleként annak, hogy a „szerv” maga is éberen követi az alapítvány felgyorsult előkészületeit, így például több napi jelentés is beszámol a nemrég kinevezett budapesti amerikai nagykövét közvetítő szerepvállalásáról. „N. Salgo tudatja március elején egy BRFKs hírforrás február 17-én fogadást adott olyan személyek részére, akik közreműködő partnerként számításba jöhetnek a George Soros-féle alapítvány magyarországi ösztöndíjainak odaítélésében. Jelen volt dr. Horváth László, az Országos Vezetőképző Intézet igazgatója, dr. Csáth Magdolna, az OVK igazgatóhelyettese, Boros Zoltán, a Budapesti Műszaki Egyetem gazdasági igazgatója, Mózes László, a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem egyik intézetének igazgatója, valamint Nagy Bálint, a MÉM Művelődési Vezetőképző Intézet munkatársa. A megjelentek előtt Salgo kifejtette, hogy a lebonyolítást megkönnyítené, ha magyar személyre bíznanak egyes feladatokat. Közölte, hogy a személyt illetően **Eörsi Gyulára**, az ELTE rektorára gondolt, akivel igen jó személyes kapcsolata van.”¹⁹

A fentiek alapján úgy tűnhet: az Alapítvány több szálon futó és tavaszra egy sor döntési fórumon sikerrel túljutott ügye végül is célegyenesbe ért, s a hátralevő formális aktust már semmi sem képes meghiúsítani. Holott csalóka látszat ez... A bizonytalanság, a bürokratikus obstrukció egészen a legvégső pillanatig eltartott, s az utolsó, nem várt akadályon: a „szervezeti és működési szabályzat” kis híján elbukott minden. A „szakértői szinten” (Ransburg, Tardos Dornbach, Forgács közt) ekkor már hónapok óta folyó SZMSZ körüli alkudozás akkor vett drámai fordulatot, mikor egy nappal az ünnepélyes aláírás előtt kiderült: voltaképp az egész megállapodás a levegőben lóg, miután az alapszerződést légies „szándéknyilatkozattá” karcúsították, s a tényleges ügyrendi garanciákat rögzíteni hivatott SZMSZ-ről a feleknek sehogyan sem sikerült megállapodniuk. E nyílt botrányral fenyegető hírt Kulcsár (a részletekbe mindaddig be nem avatott, leendő társelnök) maga is bosszúsan fogadta, nyomban utasítva az Akadémia két jogászát, hogy az „SZMSZ-faragókhoz” csatlakozva másnapra készítsék el az iratot. „Egy órával az aláírási ceremónia előtt tudtunk csak megállapodni emlékszik Dornbach, úgyhogy amikor az aláírásra sor került, a végleges szöveget még javában gépelték valahol az épületben. Nem baj, mondtuk, majd utólag aláírjuk.”²⁰ Nos, nem írták sem akkor, sem azután... Az együttes rohammunkával tető alá hozott SZMSZ-t Tardos József, az MTA nemzetközi osztályának vezetője ugyanis utóbb több ponton megtámadta, s lényegi hatásköri szűkítések nélkül nem volt hajlandó ellenjegyezni. Az Alapítvány már javában működött ám működésmódjáról még jó fél éven át makacsul tovább folyt az áldatlan, bürokratikus kóthéluzás. Eladdig, míg a kötelel mindkét végén egyszerre el nem ejtették... Az SZMSZ-ből utóvégre nem lett semmi legfeljebb a hiányból: egy kis híján botrányos jelenet, amit összel Soros rendezett Aczél parlamentári hivatásában az alapítványi Titkárság önállóságát követelve... Ám ez már egy újabb fejezet.

Május 28-án az Akadémia Tudós Klubjában Láng István és Soros György számos alkalmi meghívott szemelátárra ünnepélyesen szignálta az MTA és a New Yorki Soros Foundation együttműködési megállapodását az Alapítvány voltaképpeni alapokmányát. Amolyan „bensőséges”, pártállami protokollesemény volt ez a KB-határozathoz híven egyedül a Népszabadság tudósított róla egy másnapi, sokadik oldalas rövidhírben. A fogadással egybekötött, zártkörű rendezvényen az Akadémia, a művelődési tárca és az amerikai követség képviselőin túl néhány kormányzati és pártbeli notabilitás is megjelent főként a megállapodást tulajdon sikereként ünneplő pénzügyi, gazdasági vezetők köréből (Marjai, Bartha, Fekete János stb.). Némi feszélyezettség azért mégiscsak lehetett²¹ a magánérős „dollárdiplomácia” és az államszocialista kultúrznobéria e nem mindennapi randevújában. Máskülönb a művelődési tárca legfőbb külügyi reszortosa pezsgőspohárral a kezében aligha érez késztetést arra, hogy az ötvenes évek fanyar társasági poénját bizalmasodón felújítsa: „Pompás alkalom, hogy kiki zárkatársat válasszon magának...”

Jegyzetek

1 Számos sajtóinterjú kívül egyebek közt *A lehetetlen megkísérlése* (2000 Egyesület, Bp., 1991), Krisztina Koenen, *Ó a Soros!* (AB OVO, Bp., 1995), a *Soros ön Soros. Staying Ahead of the Curve* (John Wiley and Sons Inc. New York, 1995) című kötetekben.

2 A diplomáciai előzmények ez idő tájt legfeljebb a szereplők szórványos utalásaiból ismerhetők, minthogy ezzel kapcsolatos emlékeztetők, követutasítások, követjelentések Szentlíványi István volt külügyi államtitkár és a Külügyminisztérium Dokumentációs Osztályának közlése szerint sem a Külügyminisztérium 1990 előtti irattárában, sem a Külügyi Intézet archívumában nem találhatók. Majdani iratrendezések, titkosítási feloldások nyomán azonban nem kizárt, hogy még lappangó, érdemi dokumentumok is előkerülnek. Ez annál is kívánatosabb lenne, mivel az egykori szereplők emlékezései nem egy részlet kérdésben nagyvonalúan felelnek egymással például abban, hogy voltaképp ki kezdeményezte a kapcsolatfelvételt... Soros: „Felkerestem a washingtoni magyar nagykövetet, aki tájékoztatta a kormányt, és legnagyobb meglepetésemre pozitív választ kaptam.” (*A lehetetlen megkísérlése*, 21) Bartha: „Úgy emlékszem, ez még 1983 elején volt. Soros úr akkoriban aratta első sikereit, ami odakint elég nagy sajtóvisszhangot kapott, és azt hiszem, a washingtoni követség vagy a New Yorki konzulátus küldött haza egy terjedelmes monográfiát, ami bemutatta, hogy ő mekkora pénzügyi zseni. [...] Ezt mi megkaptuk, rám szignálták ki, majd léptünk, hogy felvegyük vele a kapcsolatot, és valami módon megpróbáljuk itt is üzleti szerepvállalásra bírni.” (HINT/Bartha, 2)

3 A program legkorábbi előzményei még 1979-re nyúlnak vissza, amikor is Soros egy budapesti útja során gyerekkori barátjának, Litván Györgynek bizalmasan jelzi, hogy „szívesen támogatna olyan magyar írókat, akik a rendszernek nem kedveltjei, akik erre érdemesek és rászorulnak”. Litván elsőként **Eörsi** és Csurkát ajánlja, néhány könyvüket „referenciaként” utólag el is juttatva Amerikába. **Eörsi** akiről kiderül, hogy Sorosnak úgyszintén gyerekkori ismerőse csakhamar meg is kap egy hosszabb New Yorki ösztöndíjat, s ő az, aki Bence Györgyöt, Kis Jánost, Kenedi Jánost s az ellenzék több más tagját Sorosnak beajánlja. Ettől kezdve a kör kitágul, a jelöltek kiválasztásában és közvetítésében mind többen (Litván, Bence, Kis, Kenedi, Haraszi stb.) segítkeznek. Az első csapat kiutazását 1982 őszén melynek tagjait formálisan a New Yorki Egyetem hívja meg állítólag oly módon sikerült elérni, hogy egy hitelfelvételről Amerikában tárgyaló magyar delegációnak diszkrét „ráadásaként” a szerződés mellé a Soros által meghívott ellenzékiek névsorát is odatették. Később több állandó megbízott révén is próbáltak szervezett kereteket biztosítani az Open Society Fund meghívásos ösztöndíjprogramjának. 1983-tól vagy négy éven át a legfőbb kinti szervező Lónyai Mária volt, míg idehaza Kovács Mária (Bence György felesége) kapott a szervezői feladatokra írásos meghatalmazást. A nyolcvanas évek második felében ismét csak Litván György vállalt oroszánrészt a program itthoni koordinálásában, aki egyben az MTASoros Alapítvány külföldi ösztöndíj kuratóriumában is bizalmi szerepet töltött be „az Alapító személyes képviselőjeként”. Emellett mindinkább bekapcsolódtak egyes Amerikában oktató magyar professzorok és intézményvezetők is például Ránki György, Szelényi Iván vagy Deák István. Utóbbi, aki a Columbián a Kelet-Európa Intézetét vezette, 1984-től külön keretegyezményt köt Sorossal évente tíz magyarországi társadalomtudományi ösztöndíjas fogadására. A jelöltlistákat részben Deák, részben itthoni hivatalos partnere: Kulcsár Kálmán állította össze, aki mint visszaemlékezéseiben írja, Radics Katalin és a pártközpont révén egyben a kényesebb, ellenzéki jelöltek útlevelének kijárásában is segédkezett. (Lásd Kulcsár K., *Két világ között. Rendszerváltás Magyarországon 1988/1990*, Akadémiai Kiadó, Bp., 1994, 34, 1984-től.) A program ennek révén utóbb kiszélesedett és más főként keleti parti egyetemekre, kutatóintézetekre is kiterjedt (New York University, Columbia, Philadelphia, Bloomington, Stanford, Berkeley stb.). A nyolcvanas évek során együttvéve több mint száz hazai tudós és művész jutott ki az Open Society Fund meghívásai révén zömmel az USA, kisebb részt Nyugat-Európa egyetemreire és kutatóközpontjaiba. A félhivatalos ösztöndíjprogramot mely távolról sem csak „magyar érdekű” volt, hiszen általa Soros számos cseh, lengyel, orosz és más kelet-európai ellenzékít is különféle ösztöndíjakhoz juttatott az egykori magyar titkosszolgálatok is élénk figyelemmel kísérték, mint azt a kötetvégi dokumentumtár idevágó III/1es és III/1las szemelvényei is mutatják.

4 Soros György, *A lehetetlen megkísérlése*, i. m., 20 Egy másik interjúkötetben *Ó a Soros!* ugyanerről nemivel kritikusabban szól: „Az ellenzékiek hamarosan úgy vélték, hogy az ösztöndíjasok kiválasztása nem jól zajlik. Titkos, nem nyilvános eljárás volt, és az ellenzékietek úgymond azért fizettük, hogy lázadjanak. Bizonyos fokig ez hitelrontó volt, azzal vádolták őket [többek közt Rényi Péter a *Népszabadság* hasábjain N. B.], hogy ellenzékiségükkel saját karrierjüket egyengetik. Akkor jutott eszembe: talán megengednék nekem Magyarországon, hogy egy alapítványt hozzak létre.” *Ó a Soros!* i. m., 105. (A fordítás néhány értelemzavaró hibáját utólag korrigáltam N. B.)

5 Idézi Dérer Miklós, a pártközpont egykori munkatársa a KB Agitációs és Propaganda Bizottsága számára készített 1988. március 17-i keltű jelentésében. (Teljes szöveggel lásd az 56. dokumentumot!)

6 Az egykori keleti tömbön belül egyedül a lengyel jogrendben voltak hatályos rendelkezések az alapítványok legális működésére vonatkozóan. A 1981 decembere után diplomáciai elszigeteltséggel és súlyos pénzügygazdasági válsággal küszködő Jaruzelskirezsim ugyanis egyebek közt éppen e polgári jogintézmény révén próbálta „a nehéz sorsú haza iránti szolidaritására” bírni s ezáltal közvetve becsalogatni az amerikai lengyel tőkét az országba.

7 Lásd a szerző által készített háttérinterjú továbbiakban: HINT anyagában Bartha, Dornbach és Betlen visszaemlékezéseit!

8 HINT/Bartha, 3.

9 HINT/Bartha, 5 megjegyzendő, hogy a hivatalos iratok közt nincs nyoma annak a Vámos Tibor által többször is nyilvánosan hivatkozott háttérepizódnak, miszerint Aczél György kis híján pártfegyelmet kapott az Alapítvány melletti kiállása miatt. Mindezt egykor maga Aczél terjesztette, aki szerint pártközponti ellenlábasai: Pál Lénárd és Berecz János voltak az állítólagos apparátusi intrika fő furorjai.

10 Csizmadia Ervin, *A magyar demokratikus ellenzék. 1968/1988*, TTwins, Bp., 1995, I, 296.

11 HINT/Betlen/Dornbach/Forgács/Kardos.

12 Dornbach Alajos, *Az 1984/1992 között megkötött legfontosabb szerződések összefüggései*, in *Soros Alapítvány Évkönyv*, 1991, 167.

13 Arról a 3. számú jegyzetben már részletesen felidézett, Soros által finanszírozott, félhivatalos ösztöndíjprogramról van szó, amely a Columbia Egyetem Deák István vezette KeletEurópai Intézetéhez kötődött, és amelyben Kulcsár akadémiai főtárhelyettesi minőségében egyfajta jószolgálati szerepet vállalt az itthoni jelöltek kiutazásának megkönnyítésével. Lásd Kulcsár Kálmán, *Két világ között*, I. m., 35, valamint HINT/Kulcsár, 56.

14 Lásd Dérer Miklós fent hivatkozott 1988. március 17-i jelentését!

15 *Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság május 22-én megtartott üléséről*, 12 MOL 288. fond 5/911, 6e.

16 BM III/III 51/6/84.

17 BMIII/III204/5/84.

18 BM III/III 224/3/81.

19 BRFK 73/5/84.

20 HINT/Dornbach, 14.

21 Erre vall többek közt Dornbach egy személyes háttéradala is: „Soros tőle nem szokatlanul pár perc késéssel érkezett. Az MTA protokollfőnöke, egy hölgy, rendkívül izgatottan kérdezte tőlem, hogy oda tudome adni neki Soros György felszólalásának szövegét. Jeleztem, hogy nincs előre megírt szöveg. Erre élénken érdeklődni kezdett, hogy vajon miről fog Soros úr beszélni. Kíváncsiságát nem tudtam kielégíteni. Nagy élvezet volt nézni a jelenlévők feszült várakozását, ahogy végül Soros elkezdte mondókáját a nyílt társadalom eszméjéről beszélve. Betten különben egy partizánakcióval megszervezte, hogy a televízió egy riportere kamerával megjelenjen, az akadémiai rendezők azonban eltanácsolták...” Részlet D. A. egy, a szerzőhöz frott adatközlő leveléből

1984 A próbaév

„A Soros” mint személy és intézmény

Ez a könyv számos interjúval és portrékötettel ellentétben nem Soros György személyét, hanem az általa alapított közcélú magánintézményt hivatott bemutatni. A különbség lényegi az összetartozás nemkülönben. Személy és intézmény bajos szétválaszthatóságát mi sem példázza inkább, mint maga a név kettős értelmű köznyelvi meggyökerezése, hisz jellegzetes, névelős alakja: „a Soros” ma éppúgy használatos az „Alapító”, mint az „Alapítvány” jelölésére... E nemritkán zavarba ejtő átfedés alighanem sokakat foglalkoztat becsületére legyen: az Alapító is közéjük tartozik. Többek közt erre vall egy magyarul is megjelent könyvének (A lehetetlen megkísértése, 2000 Könyvek, Bp., 1991) önironikus fejezetcíme: „Hogyan lettem Alapítvány?”, s kiváltképp az ebben közzétett nyilvános töprengés Szerep és személy a szereplő személy címmel. Ez utóbbi mindjárt frappáns összegzését is adja a szerepazonosság és szerepdistancia Soros egész lényét s csaknem két évtizedes nyilvános közszereplését átható dilemmájának: „KeletEurópában folytatott tevékenységem mély változásokat hozott saját életemben is. Kialakult bizonyos közéleti szerepem. Furcsa volt látni, hogy ez a szerep egyre nő, és mindinkább önálló életre tesz szert. Olyan emberek ismernek, akiket én nem ismerek, s a rólam alkotott képük noha azon alapszik, amit csináltam különbözik attól, amilyen valójában vagyok. Személyem és szerepem között a viszony igen bonyolult, és hasonlít a gondolkodás és a valóság viszonyára, azzal a különbséggel, hogy szerepem csupán más emberek agyában létezik, nem pedig az objektív valóságnak nevezhető közegben.”

Ennyi spekulatív előjáték után ám lássuk e szerep legkorábbi nyilvános debütálását! „Soros Gyurka adakozik” hirdeti a 8 Órai Újság 1939. december 23-i száma A hősköltemények megismétlődnek... Segítsük a finn testvéreket! drámai felcímmel. Európa és a nagyvilág száz és százmillió szorongó lakója húsz év után ismét háborús karácsonyra készül... Az ünnepi gyertyák fényét csakhamar elsápasztják az éjszakai Messerschmidtkötélékek halálcsillagszórói, a Sztálinorgonák lidérces torkolatúzei. Mindez egyelőre csak távoli, ám annál élesebb „ellenfényt” vet egy hajdani pesti bulvárlap alkalmi „színesére”, ime:

„Vendég érkezik a szerkesztőségbe. Belép a szobába, ügyesen becsukja maga után az ajtót: lábujjhegyre ágaskodva felnyúl, s így kényelmesen eléri a magas kilincset. Sapkája nincs, hátán bőrtáska. Mosolygós, napsugaras kis jelenség ez a vendég.

Soros György vagyok! csapja össze a bokáját.

Bevalljuk, ritkán fordulnak meg nálunk »IV. elemi osztályos tanuló« urak. Gyuri pedig az.

Most isi után felszaladtam mondja, és a markában szorongatott »emeletes« tolltartót szétnyitja. Radír és tolltörő mellől előkapar két levélbélyeg nagyságú valamit. Két apró kis fiúkéz bontogatja a valamiket: két tízpengős bankjegyet tesz le az asztalra. »Tessék!«

Gyuri! mondom szigorúan Mit jelentsen ez! Mit akarsz itt ezzel a sok pénzzel?

Felvillan a két angyalian hamiskás kék szem.

A finneknek hoztam! Ott most szabadságharc van. Apuka mondta.

Zord keresztkérdések alá fogom ezt a Gyurit. Szolgálatkészen, türelmesen állja a felnőttek faggatását. A pénz az övé. Nem, nem Apukától kapta. Anyukától sem. Az övé. Ő kereste. Hogyan? Hát még a nyáron. Mert ő nyáron lapszerkesztő, kiadó és rikkancs egy személyben. A Lupaszígeten szoktak nyaralni. És ilyenkor ő lapot alkot, a »Lupai Újságot«. Egyetlen újságírója, szerkesztője, riportere, kihordója a lapnak egész nyáron. Hogy kamarai tage? Nem, azt nem, de a lapot főleg felnőttek veszik, mert hát a gyerekeknek nincs pénzük. Ő azonban így tud pénzt keresni, és mostanáig őrizte a gipszkörteperselyben a Karácsonyra félretett két bankót.

Látszik is a sokszorosán összegyűrt pénzen, rátapadt a gipszpor. A perselyt most összetörték és a pénzt elhozta. A finneknek.

Soros Gyuri, negyedik elemista, akinek öt kettese volt a legutóbbi bizonyítványában, az almaképu mosolygós kis vendég, a »Lupai Újság« mindenfőszerkesztője, az arany szívű kis magyar megnyugszik, amikor átvesszük ajándékát. Aztán összecsappantja a tolltartót, bokázik egyet, »kezcisókolom«, felnyúl a kilincshez és hazamegy.

Olyan üres lett egyszerre a szoba. Csak a szívünk volt tele.

Pontosan így történt. Olyan szép volt, hogy nem kellett hozzátenni, színezni semmit. Köszönjük, Gyurka!”

Történelmi entrée, valóban a „magas kilincsel”, amit, lám, némi pipiskedéssel, már a kilencéves fiúcska naiv öntudata is „felér”... Ez a magáért beszélő korai epizód aligha kíván kommentárt (még ha az újságírói „színezés” elhagyása iránt támadhat is némi kétségünk). Annál inkább a már idézett kérdés: „Hogyan lettem Alapítvány?”

Nos, íme, egy rövid 1984-ig tartó életrajzi vázlat, ami közvetve sokban válaszként értelmezhető:

Soros György 1930. szeptember 9-én született, jómódú, vallástalan, pesti zsidó polgárcsalád második fiaként. Anyja a sokak emlékében máig élő „Bözsi néni” egyszerű, melegszívű teremtmény, apja: Soros Tivadar, bohém természetű, művésztszasságot kedvelő ügyvéd, ki az első világháborús orosz fronton hadnagyként harcol, majd hadifogságba esve kalandos hányattásokkal jut haza Szibériából. Itthon hamarosan megházasodik, két fia születik (Pál és a nála négy évvel ifjabb György), s a Kossuth tér egyik Dunaparti bérpalotájába költözve belvárosi ügyvédi praxisba kezd. Munkával azonban nemigen vállalja túl magát, a négytagú család inkább öröklött ingatlanjaiból és tőkejárandóságaiból él. A családfő emellett egy nyilván nem éppen nyereséges eszperantó lapot is megjelentet, kortárs művészeket, írókat támogat. Többek közt József Attilát is mint azt a közvetítő barát: Ignóus Pál két fennmaradt levele is tanúsítja.¹ A második világháború végére részben e sajátos életforma, részben a zsidóságot sújtó egzisztenciális megpróbáltatások miatt a korábban jómódú család majd minden vagyontartalmát feléli.

A német megszállás és a nyilas terror idején Soros György, a Berzsenyi Gimnázium negyedikes növendéke, alig 14 éves. Édesanyja kezdetben egy nyaralóban bujkál, ahol a „derék” szomszédok feljelentik, ám hamis alibivel szerencsére sikerül kimentenie magát. Férje ezek után egy hotelban helyezi el, két kamasz fiukat azonban jórészt továbbra is a maga közelében tartja. A sok helyre bejáratos, jó kapcsolatokkal rendelkező ügyvéd a „Mosodából” számos rokont és ismerőst lát el papírokkal, igyekszik menteni, bújtatni, akit csak lehet, s a túlélés e kényszerűen kalandos köznapi fortélyai néhány mentőakció erejéig fiait is beavatja. A háború borzalmas végjátéka a kalandvágyó, kisebbik fiú emlékeiben mindezek miatt paradox módon élete egyik „legboldogabb éveként” rögzül.

A háború után még két gimnáziumi osztályt végez, majd sokakkal együtt neki is mehetnékje támad. 1947-ben sikerül útlevelet szereznie, apjával egy eszperantó konferencia ürügyén Bernbe megy, majd onnan brit vízummal a zsebében immár egyedül tovább Londonba. Ettől fogva, bár kezdetben egy angol rokon is segíti, a tizenhét éves kamasz önálló életet él, az idegenben saját lábán próbálván megállni. (Négy évvel idősebb bátyját csak 1954-ben, szüleit 1956-ösztén látja viszont, amikor a „szakaszosan” kivándorolt család, közel egy évtized múlva újraegyesül Amerikában.) Kezdetben alkalmi munkákból, segítségnyújtásból adományokból tengődik, írói, újságírói ábrándokat dédelget magában, majd egy év múlva beiratkozik a londoni közgazdaságtudományi egyetemre (London School of Economics). Gondolkodását itt leginkább két nagy hatású, iskolateremtő egyéniség: a neoliberais közgazdász: Friedrich von Hayek s a neopozitivistá filozófus: Kari R. Popper formálja. Diplomamunkáját A tudat tértéről (The Burden of Consciousness) írja, konzulens tanárként Poppert kérve fel, ám ez az ügyben négy szemközti csupán kétszer találkoznak. (Kapcsolatuk csak jóval később, Popper életének utolsó évtizedében válik intenzívebbé, amikor a „mester” szellemi ereje és nemzetközi presztízse már hanyatlóban van. Halála előtt nem sokkal: 1994 júniusában hajdani tanítványa meghívására még előadást tart a prágai Közép-Európai Egyetemen, s a lelkes fogadtatáson felbuzdulva a szeptemberi pesti tanévnyitóra is elígéri magát ez utóbbit azonban már nem éri meg.)

Egyetemi diplomája megszerzése (1952) után Soros György különböző cégeknél vállal nem túl kecsegtető és sikeres üzleti állásokat, míg végül a londoni Singer és Friedlander Befektetési Banknál horgonyoz le. Jövedelme, előmenetele ígéretesen alakul, néhány év alatt szívós munkával friss bevándorló léte tisztes középosztálybeli szintre küzdi fel magát. Ám mindez kevés ahhoz, hogy a jó öreg sziget egy életre magához kösse... 1956 tavaszán a kaland és sikervágy Amerikába csábítja, ahol időközben ugyiszintén emigrált mérnök bátyja várja.

Az ekkor alig huszonhat éves „selfmade man” New Yorkba érkezve magabiztosan célozza meg a pénzpiaci karrier „gyorsliftjeit”, s az elkövetkező öt-hat év általános konjunktúrája mind magasabbra röpti. Kezdetben főként olajrészvények adásvételével foglalkozik, ám ez az üzletág a szejzi válság elültével csakhamar jelentőségét veszíti. Szerencsére nem kell sokáig várni az újabb „boom”-ra: hisz a Nyugateurópai Szén és Acél Egyezmény, majd a Közös Piac létrejöttével megkezdődik az európai részvénypiac látványos felfutása. A tengerentúli nagybankok és nagybefektetők lázas versengésbe kezdenek a nagy tömegben megjelenő, friss európai részvénytömbökre, nem akarván kimaradni az „Európai Egyesült Államok” gazdasági starthelyzetének kivételes profíthehetősegeiből. A fiatal, agilis bevándorló „óvilági” tereptaszatalaival és merészen eredeti meglátásaival csakhamar egyike lesz az európai részvények legbefolyásosabb amerikai szakértőinek bár utólag nagyon is önkritikusan ítéli meg egykori szerepét (Vakok közt félszemű a király!). Legnagyobb tanácsadói sikereit 1959 és 1961 közt aratja a Dreyfuss Fund, a J. P. Morgan és más amerikai érdekeltségek látványos tőzsdéi tranzakcióival. 1961-re alig harmincévesen már többszörös dollármilliomos.

1963 és 1966 között a konjunktúra alábbhagyásával néhány visszavonultabb év következik életében. Bár a tőzsdével továbbra sem szakít végleg, közben komoly ambíciókkal ismét a filozófiába mélyed („A Failed Philosopher Tries Again”), egyetemi disszertációját próbálván önálló elmélettel fejleszteni. Ezen újabb szellemi kalandnak és identitáskeresésnek utóvégre egy házasság, két gyerek és az üzleti siker minden korábbinál csábítóbb kihívásai vetnek véget. Ezúttal beéri ugyan belföldi amerikai értékpapírokkal, de mind nagyobb tételekben játszik, és különféle tőzsdéügyleteihez immár maga szervez újabb és újabb társult alapokat, „hedge fund”-okat. (Ez utóbbiak alapelvét később alapítványai szervezésében is sikerrel alkalmazza.) 1966-ban 100 000 dollárral módszeresen megteszteli az amerikai kötvénypiac lehetőségeit. A kedvező eredményt egy sor újabb befektetési társulás (First and Double Eagle Fund, Soros Fund, Quantum Fund) gründolásával igyekszik kiaknázni, a maga tőkerészét osztaléka és menedzseri díja visszaforgatásával a sokszorosára növelve. E látványos sikerszeriára végül a Quantum Fund létrehozása teszi fel a koronát. A nemzetközi tőzsdépiac máig is egyik legjelentősebb investorként jegyzett alapot 1969-ben négy millió dollárral a Holland Antillákon jegyezteti be. A társulás alaptőkéje már az első húsz év alatt több mint kétegy milliárd dollárra, részvényeinek értéke jó négyszázszorosára nő. Időközben hasonló mértékben gyarapszik Soros magánvagyonja is. Önálló tőzsdéi vállalkozásának több mint egy évtizedes, szívós erőfeszítései mindinkább beérnek: 1979 és 1982 között megnégyszerezzi tőkéjét. Immár elég pénze van ahhoz, hogy a profitkényszer napi zsarnokságán lazítva időnként némi karitatív vagy közhasznú „spekulációval” is megpróbálkozzék. Ennek jegyében indul meg az évtizedfordulón nem kevésbé merész „filantróp” pályafutása, amelynek mérföldköveit tőzsdéi tranzakciók és befektetési alapok helyett egyre újabb adományok és alapítványok jelzik majd.

Legelső, máig működő „anyaalapítványát”, az Open Society Fundot még 1979-ben, New Yorkban jegyezteti be. Ekkor már közvetlen, személyes kapcsolata van számos emberi jogi és humanitárius szervezettel, így az Amerikai Jogőr (American Watch) aktivistaival. Frissen gründolt alapítványával elsőként Dél-Afrikában próbálkozik, évi száz egyéni ösztöndíjat felajánlva a Fokvárosi Egyetem szegény sorú fekete diákjai javára. A program azonban nem váltja be reményeit (az egyetem az adomány jó részét „lenyelni” különféle „rezsiköltségek” címén), s ezért újabb támogatásra érdemes ügyeket keres. Személyes közvetítések, hazai és emigrációbeli kapcsolatai révén ez idő tájt figyel fel a középkelet-urópai térség különféle autonómia mozgalmaira: a Szolidaritás, a Charta '77 s a magyarországi demokratikus ellenzék 1981 decembere után mind politikailag, mind egzisztenciálisan nyomászó szükséghelyzetbe jutott belső „disszidenseire”. Üzleti kapcsolatait latba vetve, személyes háttér-diplomáciával sikerül megszerveznie, hogy Nyugat-Európa és az USA különféle egyetemi kutatóintézetei évente

meghívjanak egykét tucatnyi lengyel, cseh és magyar ellenzékit, ösztöndíjait az Open Society Fund révén maga fedezi. E félkorspiratív gyakorlat kéthárom éves tapasztalatai mindazonáltal arról győzik meg, hogy pusztán ezzel az eszközzel aligha lehet hathatósan előmozdítani a hön remélt keleturópai változásokat, mi több a nyugati meghívások csak még inkább politikai gettóba szorítják, elszigetelik kedvezményezettjeit, így jut végül arra az elhatározásra, hogy kísérletként egy törvényesen bejegyzett alapítványt hoz létre Magyarországon. Új tervét lélektani háttérként magánéletének új fordulatai is ösztönlük: második házassága, költözése új, Long Islandi otthonába stb.

Nos, vázlatosan nagyjából ennyi a biográfiai válasz a „Hogyan lettem Alapítvány?” kérdésére. A további életrajzi adalékok „szerep és személy” egymást formáló kölcsönhatásaként már elválaszthatatlanok a budapesti alapítvány curriculaumától...

Viszontagságos kezdetek

1984ben egy negatív és egy pozitív utópia adott „történelmi randevút” egymásnak. Ez az ekkor már közel négy évtizede „bukolt”, jelképes évszám egyszerre volt az orwelli totalitárius vízió baljós emblémája és egy optimista keleturópai modellkísérlet születési dátuma, mely utóbbi a popperi „nyitott társadalom” eszményeinek kívánt a térségben kézzelfoghatóan gyakorlati érvényt szerezni. Ugyancsak bizarr konstelláció még ha a köznapi történésekre látszólag nincs is közvetlen hatással... Hisz a kortársak „Óceánia” és „Eurázsia” gigászi gyürkőzéséből egyelőre inkább csak a holtpontra jutott szovjetamerikai leszerelési tárgyalások vészjósló csendjét, a keleturópai pártzsargonon rekedtes „double speech”ét vélhették kihallani miként a „nyitott társadalom” programja se jelentett ez idő tájt sokkal többet egy szerény és eldugott alapítványi iroda csöndes megnyitásánál a budavári primási palota oldalában néhány tucatnyi kíváncsi pályázó előtt.

Való igaz: őszig, a Lant utcai iroda „beüzemeléséig” alig is történik valami az események majd csak az év utolsó hónapjaiban kezdenek sűrűsödni az Alapítvány életében. Soros pár nappal a Bizottság május végi alakuló ülése után hazarepül, s csak szeptember elején tér vissza az alapítványi iroda sajtótájékoztatóval egybekötött megnyitójára. A nyár tehát jobbára a csöndes, operatív előkészületek jegyében telik New Yorkban, Budapesten egyaránt. Ezek leginkább a két titkárságra (N. Y.: Lónyai Mária, majd Liz Lóránt Bp.: Forgács Pál, Betlen János, Kardos László, majd: Geszti Judit, Quittner János) rónak gyakorlati munkafeladatokat. Az MTA adminisztratív és gondnoki hivatalával: a Kutatás Ellátó Szolgálattal (KÉSZ) közösen létre kell hozni az intézmény gyakorlati működési feltételeit: irodát kell találni, berendezni, pályázati felhívást, jelentkezési lapokat megszövegezni, és általában formát adni az egész leendő ügymenetnek. Mindeközben már néhány érdemi ügyben is akad teendő, melyekről még a Bizottság legelső, május végi ülése hozott döntést, így Kákósy László thébai asatásának soron kívüli támogatása, a Vályi Gábor és Lónyai Mária által javában szervezett tengerentúli könyvadományok avagy a Kortárs Művészeti Központ gyakorlati előkészületei ügyében.

A Titkárság azonban még hónapokon át „hajléktalan”, s az alapítvány de facto legfeljebb Forgács Pál aktatáskájában vagy Kardosék újpesti, lakótelepi kiskonyhájában létezik, ahol a „triumvirek” (ForgácsBetlenKardos) rendszeresen üléseznek. „Csak valamikor a nyár derekán lett iroda” emlékszik Kardos, habár a lehetséges várbeli helyszíneket Sorossal és az MTA embereivel már az alakuló ülés másnapján bejárták. A több rossz és kevésbé rossz kényszeralternatíva közül végül is két földszinti Lant utcai helyiségre esett a választás az érseki palota oldalában, ahonnet az Akadémia Lakásügyi Alosztálya(!) csak nemrég költözött ki. Ezzel az átmenetnek ígért megoldással az alapítványi stáb majd öt éven át egy kegyes főpapi hajlék kényszerű társbérletjévé vált, ámbár e státusnak a hely csöndes és előkelő rezerváltságát leszámítva csak kevés praktikus hasznát látta. (Például nem lett használhatóbb avagy kevésbé „poloskás” egyetlen gyatra telefonvonala.) Kardos László mindenestre kevéssel a beköltözés után egy rövid „tisztelgő szomszédolás” erejéig levezitált Lékai bíborosnál, aki ez alkalomból megajándékozta egy, a magyar női szentek életét bemutató képeskönyvvel. (Utóbbiak távoli hasonmái bizonyos titkárnői szentek lassan a földszinten is feltűnnek: előbb egy gmktól „kölcsönzött” bérgépirónó: Borsodi Mariska, majd Geszti Judit, a Titkárság első, teljes státusú hölgy tagja személyében.) A kurátorok a pályázati felhívás megszövegezésén túl egyelőre nemigen folynak bele az operatív előkészületekbe, Vásárhelyi Miklós is csupán ősszel veszi át az alapítványi munka gyakorlati irányítását Soros György személyes képviselőjeként. Legtöbb vesződéssel járó „szövegmunkája” a nyár folyamán talán Dornbach Alajosnak, az alapítványi jogtanácsosnak akad, aki újabb és újabb SZMSZváltozatokkal próbálja áthidalni az akadémiai partner, Tardos József makacs obstrukcióját. (Őszre mindez más „ügyrendi” és személyi ügyekkel megtéve nyílt konfliktushoz, sőt kis híján szakításhoz vezet lásd kissé alább a „Soros Aczélnál” című epizódot!) Július végén rövid MTHírként a napilapokban végre megjelenik a pályázati felhívás. Szeptember elején Soros György Lónyai Mária kísérletében ismét Budapestre érkezik, és az alapítványi iroda megnyitásának apropóján sajtótájékoztatót tart a Duna Intercontinentalban.

Ez utóbbit Soros kérésére Betlen János szervezi, ám végül alig egy tucatnyian merészkednek fel a jórészt még ismeretlen avagy csak kétes pletykákból ismert („az ellenzékiek titkos támogatója” stb.) amerikai milliomos lakosztályába. A mérhető hatás ennél is szerényebb: mindössze kéthárom lap tudatja szükségüket híradásban a várbeli alapítványi iroda megnyitását s az újfajta, minden szellemi, közéleti innovációra nyitott pályázati lehetőséget. Soros bosszús és csalódott... Szándéka szerint ez lett volna az első komolyabb, nyilvános bemutatkozása a hazai sajtó előtt, s lám, mily gyatrán sikerült... Ugyan mi okozhatta a kudarcot? A rossz időzítés? Az alkalmatlan helyszín, az ügyetlen szervezés? Netán a hivatalos orgánomok gyanakvó tartózkodása? Nyilván ez is, az is közrejátszott hiszen ha a tájékoztatót netán az Akadémián, a Fészek Klubban, a MÚOSZban vagy akár a szálloda valamely kisebb tárgyalójában rendezik meg, nyilván többen eljönnek, s az eseménynek is érdemibb visszhangja lesz. Ehelyett Soros György se nem egészen privát, se nem igazán nyilvános helyszínnek számító szállodai lakosztályába szolt a meghívó, s ez a felemás kompromisszum, az alkalmi kényelmi megfontolásokon túl alighanem többet is eláru... Azt például, hogy az Alapító részben üzletemberi, részben politikai óvatosságból ekkor még igencsak tartózkodón és ellentmondásosan viszonyul a szélesebb nyilvánossághoz, kiváltképp ha az hatalmi irányítottsága révén maga is finoman szólva „ambivalens”. Magyarán: Soros alighanem akarta is, nem is a sajtószereplést... Akarta, mivel okulva a májusi megalakulás visszhangtalanságán, maga is szükségesnek vélt az iroda megnyitása kapcsán egy második, hatékonyabb „beharangozást”. Ám egyszersmind tartott is tőle, mivel főként idehaza! még nemigen volt alkalma hozzáadódni a közszerepléshez, és láthatóan maga sem döntötte meg el, mi használ inkább frissen gründolt alapítványa ügyének: a csöndes háttérdiplomácia avagy a közvélemény merészebb megszólítása. „Az a tény konstatálja utólag Soros, hogy Magyarországon nem léptem a nyilvánosság elé, és nem adtam interjút a nyugati sajtónak, nagyban hozzájárult alapítványom sikeréhez.”²

És itt, az események rendje elé vágva okvetlenül érdemes kitérnünk egy rövid vizsgálódásra. Nyilvánvaló, hogy a Soros Alapítvány története megannyi fontos ponton kapcsolódik a hazai nyilvánosság és szorosabban: a magyar sajtó elmúlt másfél évtizedes viszontagságos „fejlődésregényéhez”. Mindez legalábbis három fő „cselekményszálát” jelent: 1. az Alapítvány sajtó nyilvánosságáért folytatott 1989 előtti „sajtószabadságharcát”, 2. a független közéleti és sajtó fórumok 1990 előtti felkarolását, majd 1990 után életben tartását, s végül 3. a sajtó, a média és általában a nyilvánosság körüli politikai vitákban való közvetlen érintettségét, nemegyszer kiemelt közvéleménystrukturaló szerepét. (Lásd: Csurka: A médiaháború Sorosfejzete stb.) Mindháromnak megvan a maga sajátos nyomvonala, okozatai láncba, amit a későbbiekben még bő példatárunk egyekszünk bemutatni. Itt mindössze annyit érdemes előre jelezni, hogy a tágabb hazai közeggel mindenkor együtt formálódó

szerepvállalásokról, azaz olyan interaktív folyamatokról van szó, amelyeknek majd minden fázisában akadnak merészen kezdeményező és hangsúlyosan önkorlátozó jelenségek. (Példák az utóbbira: 1. a szamizdat támogatásának önkéntes tabuja, 2. az 1989-es spontán sajtóprivatizációtól való absztinencia, 3. a későbbi alternatív médiatervek (ellenzéki rádió és tévécsatorna stb. feladása). Ami elmékedésünk konkrét apropóját: az Alapítvány saját „sajtószabadságharcát” illeti, ez ügyben a következőket érdemes kiemelni. Mint láttuk, Soros már az előkészítő tárgyalások során ragaszkodott az Alapítvány nyilvánosságához, azaz a nyílt pályázatok fenntartásához, s a felhívások és eredménylisták rendszeres sajtóbeli közzétételéhez. Mindezt azonban, mint utóbb Dornbach megjegyzi: „mint evidens jogot” a kormány képviselői az utolsó szerződésváltoztatból kérték kihagyni. Beértük szóbeli megállapodással.”³ Nos, csakhamar kiderült: írásos garanciákat remélni semmivel sem botorabb önáltatás, mint a pártállami becsületszobán megbízni... Hiszen az első három évben az Alapítvány létezésének, programjainak úgyszólván alig volt érdemi sajtóvisszhangja (komolyabb interjúk, riportok, értékelések). Még fizetett pályázati hirdetéseit elfogadni is csak egykét lapnak volt felhatalmazása – ámbar egyegy hisztérikus pártközponti telefon (lásd HVGpauza!) néha még azt is megvonta. Ilyen előzmények után nem csoda, ha a 168 órában elhangzott '87 novemberi Sorostelefoninterjú valóságos szenzációnak hatott az MRT jó hároméves makacs bojkottja után. (A kiszervezett, letiltott kezdeti interjúk sorában egyebek közt egy hosszabb Friderikuszopusz is akad...) A korai évek e fagyos szilenciumát inkább csak szabályerősítő kivételként sikerül megtörnie egyegy ES vagy Magyar Nemzetbeli cikknek jobbra Váserhelyi Miklós személyes respektusa és sajtókapcsolatai révén. A látványos „áttörés” azonban majd csak 1988 elején következik be, amikor Soros moszkvai alapítványi tárgyalásairól többé a TASZSZ-nak sem „snassz” napi jelentésekben tudósítania...

Am egyelőre a Kreml vörös téglás falai helyett csak a Duna Intercontinental nyomasztó betonerdőjénél: az első szervezett sajtótájékoztató fiasokjánál tartunk. Nos, akkor és ott volt valaki, aki a nap valódi veszteseként kétszeresen is megélt e kudarcot... Kardos László, az ekkor még „harmadtitkár” az Alapítvány későbbi igazgatója. Kardos, akit az Alapító és a sajtótájékoztató kezdete előtt félre von, sajnálkozva közölte vele, hogy a hivatalos fél makacs elzárkózása miatt, meg kell válnia tőle – s legfeljebb pár hétig maradhat, amíg az MTA be nem állítja helyette a maga emberét. Kardos lógó orral megy haza, bár továbbra is lelkiismeretesen ellátja a pályázók jelentkezésével időközben szépen felszaporodott napi feladatait. Október elején belép a negyedik titkár: Quittner János – am Kardos továbbra is marad. Csak az ülésrend alakul át némiképp: a belső, tágasabb szobában Forgács, Betlen, Quittner, a bejárattal szemben, félkörívben felállított asztalai állnak, míg az előszobában Geszti Judit és Kardos tartja a „frontszolgálatot”. Am ahogy egyre többen megtudják, hogy a titkársági előszobában voltaképpen egy „bukott ember” ül, lassanként kialakul egy csöndes szolidaritás Kardos körül. Akadnak a Bizottságból (Hankiss), sőt a legelső pályázók sorából (Benda Kálmán) is, akik kiállnak érte... Mégis, leginkább talán Forgács Pál az, aki nemcsak személyes szimpátiából, de „elvi megfontolásból” is nyíltan fellép megtartásáért. Sorost ez ügyben külön is megkeresve azzal érvel, hogy „elfogadhatatlan, hogy ők mondják ki a végső szót abban, kikkel dolgozunk együtt, s ha most az elején engedsz, később, ennél fontosabb ügyekben is engedned kell”. Forgács végül odáig megy, hogy Kardos megtartásától teszi függővé saját maradását.⁴ Hogy ez hatotta vagy más érvek, győzködések, netán Soros magától jutott arra, hogy keményít álláspontján – nem tudni, mindenesetre tény, hogy ősrze szépen „beérik” az Alapítvány első komolyabb, nyíltan politikai konfliktusa...

A kínos és mindinkább elhúzódó „személyzeti affér” politikai súlyát jól mutatja, hogy a pártközpont is folyamatosan nyomon követi, s nemcsak információt kér, hanem közvetlen instrukciókkal is igyekszik érvényt szerezni – a szokásosnál is megkérdőjelezhetőbb „káderhatásköri” előjogának. Radics Katalin, a KB TKKO nevében egy október 12-i keltű levelében arra szólítja fel Kulcsár Kálmánt, „szíveskedjék tájékoztatni, hogy az 1984. június 15-i levelében októberre előre jelzett változások az MTASoros Foundation Bizottság titkárságában hogyan alakultak”. A Bizottság társelnöke egy ekkor még tüntetően jeltelen munkanapon: október 23-án tesz eleget a „kérésnek”. Négyoldalas beszámolója (Problémák az MTASoros Foundation egyezmény végrehajtása során) mintegy prototípusa lesz az ettől fogva évente olykor fél évente rendszeresített, „szigorúan bizalmas” jelentéseknek. A beszámoló a kötet végén teljes terjedelmében olvasható (36. dokumentum!), itt csak néhány, a Titkárságra vonatkozó passzusát idézzük:

„1. Soros György szerint az előkészítő tárgyalások során – amelyek nem minden fázisában volt jelen az MTA biztosították arról, hogy az egyezmény Titkárságát ő válogathatja ki, hogy »pénzének elosztását« azok végezhesék, akikben ő megbízik. Az egyezmény szerint a Titkárság az egyezmény által létrehozott Bizottságnak felel, Soros György viszont hangsúlyozza, hogy a Bizottság önálló, lényegében a Titkárságot saját szférának tekintti (az tehát csak az MTA-tól lenne független).

E felfogásnak megfelelően a Bizottságnak még az egyezmény aláírását megelőző informális ülésén elfogadtatta, hogy a Bizottság titkára Forgács Pál nyugdíjas, helyettese Betlen János, a Rádió munkatársa legyen. Az első formális ülésen pedig bemutatta Kardos László alkalmi megbízásokból élő szociológust, aki a Titkárságot vezetné főfoglalkozásuként, miután az első két személy nem kíván munkaviszonyba lépni. Kardos Lászlót a Bizottság próbaidőre alkalmazta október végéig. A felsorolt személyekről azonban olyan információt kaptunk, amely szerint mindhárman ellenzéki körökhöz tartoznak, ugyanúgy, mint ügyvédje, Dornbach Alajos, az 5. sz. ÜMK tagja. Soros György mindezeket túl személyes képviselőjéül Váserhelyi Miklóst kérte fel, kinek politikai múltja általánosan ismert, bár nem tudunk arról, hogy jelenleg is kapcsolatban állna ellenzéki mozgalommal. Júliusban sikerült ugyan Soros Györggyel megállapodni, hogy Kardos Lászlót, aki a SZETA alapításánál tevékenykedett, szerződésének lejártá után ne foglalkoztassuk, mert politikailag nem elfogadható, sőt megállapodtunk jelöltünk, Quittner János alkalmazásában is, most már Quittner János mellett Kardos Lászlót, sőt további személyeket is alkalmazni kíván. Különösen Kardos Lászlóhoz ragaszkodik – aki egyébként valóban rendszeresen dolgozik, mert »politikai nézeteiért nem lehet a kényeret elvenni tőle«. Ezen álláspontját Aczél György elvtársnál is ki kívánja fejteni.

2. Vita alakult ki a Titkárság ügyrendje körül is. Soros György a Titkárság vezetőjét, mint az »MTA képviselőjét«, csupán az adminisztrációra akarja korlátozni, aki a jogszabályok megtartására ügyelne, míg a »bizalmát élvező« Forgács Pálnak kizárólagos jogot kíván adni a projektek, kérelmek előkészítésében, a szakértők kiválasztásában. Nem akarja megérteni, hogy annak ellenére, hogy az »ő pénzének elköltésében« segítkezik a Titkárság, az jelenlegi szabályaink szerint csak költségvetési szerkvént működhet, és így vezetője fegyelmi és pénzügyi felelősséggel tartozik a Titkárság munkájának egészéért. Nem lehet tehát a vezető hatásköréből kivonni a munka lényegét. Azzal fenyeget, hogy ha elgondolásait az MTA nem fogadja el, az együttműködést beszünteti. [...]

Megjegyezzük, hogy Soros választása az MTARA azért esett, mert azt hitte, hogy az Akadémia – a nyugati gyakorlat alapján önálló, az államtól független szerv.

Ennek ellenkezőjéről meggyőződve most állandóan visszatérő szemrehányása, hogy az MTA »államosítani« kívánja a Bizottságot.”

Az ügy mint később annyi más hasonló konfliktus – utóvégre jellegzetes kompromisszummal zárult. Kardos háromhavonta megújított szerződéssel (csak egy év múlva veszik státusba!) végül is maradhatott, s attól kezdve Quittner Jánossal csöndben megosztotta a Titkárság napi munkafeladatait. (Hivatalos titulusa szerint előbbiből egy év múlva a „Bizottság titkára”, utóbbiból „titkárságvezető” lett.) Hasonló elodázó kompromisszummal zárult az SZMSZ körüli – még az egyezmény májusi aláírásakor kipattant konfliktus is... A legfőbb szemléleti és érdeklődés itt abból eredt, hogy míg Dornbach próbálta volna érvényre juttatni az intézményi autonómia minél több gyakorlati elemét, addig Tardos József és az Akadémia jogásza a Titkárság működésrendjét és jogszabályait (levelezés, aláírási jog stb.) az MTA meglévő ügyrendjébe és apparátusába igyekeztek minél

inkább betagozni. (Ez utóbbi lényegében az MTA KESZ [Kutatási Ellátó Szolgálat] formális kötelékét jelentette, melynek az Alapítvány hivatalos státusa szerint „részben önálló költségvetésű intézménye” volt.) A nyári, őszi tervezetek, az újabb és újabb egyeztetések hovatovább bürokratikus „állóháborúvá” merevítették az SZMSZ körüli vitát, amikor egy drámai közjáték váratlanul véget vetett a huzavonának, s a szabályzat ügye mindkét fél cinkos szemhunyasával végleg lekerült a napirendről...

Soros Aczélnál

Ugyan bizony mi volt e „drámai közjáték”? Nos, az eset szerencsére azon ritka és hálás epizódok közé tartozik, amelyeket az egykori szereplők (ezúttal: Betlen, Dornbach, Lónyai, Soros) emlékei alapján akár jelenetszerűen is rekonstruálni lehet... Történt pedig, hogy Soros György október végén ismét Budapestre érkezett, s támogatásra érdemes ügyeket keresve Betlen János kíséretében többek között a Balázs Béla Stúdió pasarétí műtermét is felkereste. (Csak közbevetéleg: a kezdeti idők efféle spontán „üzemlátogatásai” nemegyszer komoly, sokéves céltámogatásokat alapoztak meg lásd a Vakok Intézete, a Selyemgombolyító, az MKKE vagy épp a Rajk László és a Bibó István Szakkollégium esetét!) Az alapítványi stáb aznap október 25-i programja amúgy kivételesen eseménydúsnak ígérkezett: Lónyai Mária a Múcsarnokkal közösen létrehozandó kortárs művészeti központ terveiről tárgyalt Tóth Dezső miniszterhelyetessel, Dornbach Alajos Tardos Józseffel készült dűlőre vinni az SZMSZ ügyét, Sorosra pedig egyéb kultúrprogramok és hivatalos találkozók után a nap végén még egy négy szemközti audiencia várt Aczél György parlamenti hivatalában. Ez utóbbit egyébiránt maga kérte, történetesen épp azért, hogy a kulturális KBtitkárnak nyomatékkal kifejezze elégedetlenségét néhány akut ügy és hivatali gáncsoskodás miatt. Előzetesen tehát megállapodtak abban, hogy Dornbach, mielőtt Soros a Parlamentbe indulna, telefonon még okvetlenül tudtja az újabb SZMSZegyezkedés eredményét. Az Alapítvány jogtanácsosa az akadémiai tárgyalás befejeztével nyomban fel is hívta a stúdiót, ám ott csak Betlenre bízhatta bizalmas stratégiai üzenetét, minthogy Sorost vonakodtak kihívni a vetítőből, ahol épp a hazai dokumentaristák és „függetlenek” legújabb kísérleti produkcióival ismerkedett. Az üzenet mellesleg arról a nem remélt, kedvező fordulatról szólt, hogy Tardos, minden korábbi obstrukcióját feladva, végtére is hajlandó jóváhagyni a sokat vitatott szabályzat Dornbach javasolta változatát.

Csak hogy a hír, mire Soros fülébe jutott hogy, hogy nem épp ellenkező értelmet kapott Betlen János egyébkor oly igen értő és avatott tolmácsolásában... Hogy merő félreértésről volt szó, netán az üzenetadó belevitte a hírbe saját fanyar ítéletét, avagy kajánul magára véve az „ördög ügyvédje” szerepét úgy gondolta: kár lenne ezzel a „túl jó” hírrel épp az Aczélaudiencia előtt „felpuhítani” Sorost mindez máig sem egészen eldönthető. Tény, hogy Lónyai Mária, aki a délután folyamán többekkel beszélve rájött, hogy az üzenet némi „gellert kapott”, kétségbeesetten próbálta menteni a menthetőt, de hiába tárcsázta fel az Aczélititkárságot, Soros már benn volt, s nem lehetett kihívni. Mindezek után nem csoda, hogy a négy szemközti megbeszélést korántsem a „szívélyes baráti légkör” uralta...

„Ekkor került sor az első találkozássra emlékszik Soros egy interjúban⁵ Aczél Györggyel, a kulturális ügyek mindenható pártfelelősével. Azt mondta, nem szeretné, ha rossz érzéseim támadnának, mire én azt válaszoltam, tele vagyok rossz érzésekkel. Már útban voltam kifelé, amikor megkérdezte: »Igazából mi az, amit akar?« »Független titkárságot«, válaszoltam. Végül mind a titkárságról, mind az elnökökről megszületett a kompromisszum, hogy mindkét fél ad egyegy felelőt.” A közvetlen előzményekből nyilvánvaló, hogy az Alapító „rossz érzéseit” leginkább az elhúzódozó személyi alkudozás (Vásárhelyi és Kardos nehéz elfogadtatása) és az SZMSZ körüli kötelhúzás váltotta ki. Azt már csak Dornbach Alajos és Lónyai Mária visszaemlékezéseiből tudni, hogy Soros friss, még aznap esti élménybeszámolója szerint a fentieknél ennél jóval keményebb szavak is elhangzottak, s vérbeli pókerjátékosként egymást próbára téve valójában mindkét fél elment a végsőkig: a szakítással való fenyegetőzésig...

Aznap késő este, színházi előadásról jövet Soros és Betlen felkereste Dornbach ügyvédi irodáját, hogy Lónyai Máriával négyesben közösen kiértékeljék a nap fontosabb eseményeit. „Soros emlékszik Dornbach mindjárt elmesélte, mi történt Aczélnál: »Tudjátok, elkezdtem kiabálni, és azt mondtam neki, ha ezt a kérdést nem tudjuk rendezni, akkor én föllálok, és viszem a pénzem. Mire Aczél: »Hát, Soros úr, akkor vigye!« Én persze gyorsan felismertem, hogy ezt még egyszer nem mondhatom, mert akkor tényleg vinne kell a pénzt, úgy csináltam hát, mintha meg se hallottam volna. Végül úgy váltunk el, hogy azt mondta: »Meglátom, mit tehetek...« És akkor kérdezte immár tőlem Soros most mi a megoldás? Mondtam: megvan a megoldás, többé nem kell fenyegetőznöd, hisz megállapodtunk.« [...] Ám ezzel még nincs vége... Pár nap múlva fölhívtam Tardost, hogy üljünk le a szerződészöveget véglegesíteni. Azt mondja: »Minek erről szerződést írni?« Akkor én: »Jó, próbáljuk ki, hogy anélkül is menni foge.« Láttam, már belenyugodott, hogy Kardos aláírhat én pedig megnyugodtam, hogy ezzel el van rendezve a dolog. Különben azt már a korábbi verzióknál is jeleztem, hogy mi ragaszkodunk ahhoz, hogy a Soros által választott titkárságvezetőt illetik az aláírási jogok, és főként, hogy ő legyen, aki a szakértőket, kvázi a szakkuratóriumokat felkéri a pályázatok véleményezésére. [...] Lényegében az Alapítvány már eddig is így működött, csak éppen mindaddig vitatták ennek jogosságát. Most végre jóváhagyták hát üsse kö! Az SZMSZből így aztán nem is lett semmi.”²⁷

Mindehhez frappáns záradékul kíváncsoznak e végül is sikerrel hatástalanított konfliktus másik érintettjének, Quittner Jánosnak szavai a pártállami bürokrácia paradoxonáról: „Egy túlszabályozott társadalomban éppen a túlszabályozás teszi slampossá a rendszert. Nem volt nehéz kibúvót találni. És mivel nem törvények szabályozták a hivatal működését, hanem rendeletek, formális és informális utasítások, ezért a harmadik, a tizedik új megtalálása is lehetséges volt. Alku kérdése volt egy csomó minden, hogy járuljanak hozzá: ez vagy ez ezentúl így legyen... És bizonyos értelemben mi, az Alapítvány, mindvégig »törvényen kívül« voltunk.”⁷

Egy Margitkerti vacsora és annak kesernyés utóizei

A kezdeti idők másik emlékezetes epizódja az a vacsora volt, melyre az Alapító épp két nappal az Aczélaudiencia előtt! népes baráti kompániát hívott egybe a Rózsadomb aljának „Margitkert” néven ismert, ekkor még diszkrétan „magyaros cigányzenés” vendéglőjébe. Történetesen épp október 23-ra, mint azt egy belügyi „hírgyűnők” a meghívottak egyébiránt csonka névsorával napokkal korábban sietve jelenti...⁸ Arra a nehéz, „mozgalmi” munkanapra, melyen az MSZMP Politikai Bizottsága a párt 1985. tavaszi XIII. kongresszusát készíti elő, s amelynek végén alig pár órával a vacsora kezdete előtt! a kulturális KBtitkár formális felhatalmazást nyer Soros négy szemközti fogadására. (A jegyzőkönyv „Különlélek” rovatának 18. pontja szerint „Aczél György elvtárs szóbeli bejelentése alapján a Politikai Bizottság hozzájárul, hogy Aczél György elvtárs október 25-én fogadja Soros Györgyöt, az MTASoros Alapítvány Közös Bizottságának elnökét.” (Lásd a 33. dokumentumot! Mellesleg, bár erről a jegyzőkönyv hallgat, alighanem ez volt az az ülés, amelyen Aczél Kádár leváltását megelőzően végül is benyújtotta kulturális KBtitkári lemondását, noha az csak 1985 tavaszán, a XIII. kongresszuson vált publikus és befejezett tényné.)

Mi tagadás, bizarr konstelláció: 1. Aczél és a Politikai Bizottság láthatóan mit se tud a készülő banketról 2. a Margitkerten igyekvő Soros nem sejtí, hogy két nap múlva esedékes, kis híján botrányba fulladó találkáját Aczélal a PBülés épp ezekben az

órákban szentesíti. 3. a belügy Soros lépteit vigyázo, a Margit körút és az Apostol utca közt fázósan silbakoló „operatív” emberei pedig még kevésbé sejtik, hogy odaát, a túlparti párterődítmény túlfűtött üléstermében a „pártvezérkar” épp az imént döntött az általuk megfigyelt elsődleges „célszemély” ügyében... (lásd a 35. dokumentumot).

A titkosrendőrség figyelmét persze nemcsak a kényes időzítés (október 23a) kelti fel legalább annyira a vacsoratársaság kihívó összetétele is... A Margitkert vendéglőben Soros aznap estére tucatnyi vendégnek foglaltat asztalt közülük Domokos Mátyás, Dornbach Alajos, Csoóri Sándor, Csurka István, Lónyai Mária, Mészöly Miklós, Réz Pál, Vajda Miklós és Vásárhelyi Miklós élt a meghívással. Az utóbb több résztvevő által nyilvánosan is megidézett, kötetlen és baráti légkörű vacsorán a spontán kínálatú „a la carte témák” közül leginkább a magyar irodalom és a határon túli magyarság helyzete került terítékre. Méghozzá mindkettő leginkább azon gyakorlatias apropóból, hogy Soros, pénze és befolyásos nemzetközi kapcsolatai révén, mit tehetne ennek is, annak is jobbá tételéért. Az első ügyre az alapítványi irodalmi mecénatúra indulásáról írva (lásd: 1985 „Lira és logika”) még visszatérünk itt most csupán a kisebbségvédelemmel kapcsolatos álláspontok rekonstruálására vállalkozunk a résztvevők visszaemlékezései alapján. Azt persze, hogy szó szerint mi hangzott el és mi nem azon az estén, utólag tucatnyi személyes tanúságtétel sem bizonyíthatja cáfolhatatlanul (legfeljebb egy, a belügyi hangarchívumból időközben valami csoda folytán előkerülő magnókazetta!), négyöt „vallomás” szembesítése mindenestre bizonyonnyal elég, hogy egy néhány év múlva nyílt politikai szembenállással váló, markáns nézetkülönbség gyökereit feltárja.

Elsőként legyen a szó az alkalmi társaság egyetlen hölgy tagjára: Lónyai Máriaé. Nem csupán illemből, de azért is, mivel a tárgyilagos narrátorszerepre sajátos helyzete révén talán ő a legalkalmasabb az egykori résztvevők közül. Lónyai ekkor már három éve él Amerikában, közeli munkatársként ismeri Sorost és kiterjedt kapcsolatrendszerét, ám éppoly jól ismeri a hazai viszonyokat s a társaság zömét is ami által egy személyében közvetlen módon nem érintett, okosan figyelő nő értő distanciájával követi a beszélgetést:

„A másik fő téma, amiről Soros is tudta, hogy feltehetőleg szó lesz, az erdélyi magyarok ügye, és hogy ebben mit lehet tenni... Itt alakult ki az a sajátos kommunikációs zavar, amit, mint hallom, Csoóri utóbb egészen elképesztő módon idézett egy pécsi beszédében. [...] A legfőbb gond abból adódott, hogy némelyek nem igazán tudták felmérni: Sorosnak mit és hogyan érdemes szóba hozni. Csurkának ez ügyben nem volt sok mondanója, ő inkább ’56-ról bődült el néha, zavaros »borközi« monológokkal. (Megjegyzem, nem először láttam társaságban, és néha igen jó formában ám itt inkább kiábrándító volt.) Csoóri viszont rettenetesen érzelmes hangot ütött meg, személyes élményeit: idős erdélyi nének megható szavait idézve, és a többi... Holott ha úgy merül fel a kérdés, hogy Románia ügyében nemzetközi szinten mit lehetne tenni, mindennek nem sok teteje van. Nem arról van szó, hogy Soros kozmopolitae vagy sem, hanem, hogy 1947 óta él külföldön, négy nyelven beszél, és egy sor befolyásos kapcsolata van a dolgot tehát úgy érdemes tálni neki, hogy ő azt a nemzetközi közösség felé hatékonyan közvetítse. Ezt, akkor és ott, két ember tudta frappánsan megfogalmazni. Az egyik Mészöly Miklós volt, aki Sorosnak elmagyarázta: itt alapvetően az emberi jogok sérelméről van szó, és az ügyet így is kell a világ közvéleménye elé tálni. (Csoórinak sajnos ez a varázsszó nem jutott eszébe, mivel az érzelmi megközelítés, a lírai sopánkodás teljesen lekötötte.) Abban a pillanatban Soros is megértette a dolgot, és mindjárt beindított az agyában egy sor kombinációt: mit lehetne tenni ez ügyben Párizsban, New Yorkban kihez érdemes fordulni stb. A másik bölcs felvetés Réz Pálé volt bár utóbb, amennyire tudom, sajnos nem sok fogantja lett. Réz azt mondta: össze kellene fogni a párizsi román emigrációval, akiket ezen a közös emberi jogi alapon szintén eséllyel mozgósítani lehetne. Csoóri az ötletet fanyalgón fogadta mire Réz mindjárt ríposztolt, Ionescu, Cioran és a többi híres emigráns nevét sorolva, mondván, hogy az ő megnyerésük azért mégse lenne akármilyen főként, hogy a világ sokkal inkább ismeri őket, mint a jelenlévő illusztris asztaltársaság bármely tagját. [...] Maga a beszélgetés és a vacsora úgy kéthárom órán át tartott, és emlékeim szerint a szorosabb összefogás, netán egy »ellenzéki akcióegység« gyakorlati terve nem került szóba. Ami Csoóri későbbi Soroscitátumait illeti, erről én, aki mindvégig jelen voltam, csupán annyit mondhatok: nem valószínű, hogy elhangzottak volna hacsak nem ama kéthárom perc alatt, amíg kimentem a mosdóba...”⁹

Csoóri Sándor „Sorosidézeteinek” recitálása előtt két fontos körülményt kell előre jelezni. Az egyik, hogy a választási kampányfinanszírozás elhangzott Csoóribeszéd eredetileg egy szűkebb, alkalmi nyilvánossághoz szólt a Janus Pannonius Tudományegyetem Tanárképző Karán rendezett 1990. április 4i íróolvasó találkozón, noha azt az Új Dunántúli Napló tíz nappal későbbi száma viszonylag bő terjedelemben, fényképpel illusztrálva idézte (Nincs kinek megadjam magam A politikusköltő vallomása) Kozma Ferenc rövidített lejegyzésében. (Kérdés: vajon Csoóri auditálta-e a lejegyzést, s ha igen, mennyire gondosan nézte át saját[?] szövegét.) A másik idevágó adalék, hogy alig kéthárom héttel korábban már kipattant egy kísértetiesen hasonló polémia egy, a stockholmi magyar kolónia tagjai előtt tartott március 10i Csoóribeszéd úgyszintén Soros személyét illető kétes kitételei kapcsán habár e fontos előzményre terjedelmi okokból itt nincs módunk kitérni. (Lásd Vánky Farkas Csoóri Sándorhoz címzett nyílt levelét, Beszélő, 1990. 04. 28i, illetve egy másik stockholmi fűltanú: Fürst Magda polemikus választát Vánkynak a Beszélő 1990. 05. 26i számában!) Mindezek előre bocsátásával lássuk az április 4ei Csoóribeszéd sajtóban idézett ominózus részletét:

„Sajnos, még ma sincs meg bennünk az a készség igazán, hogy magyarságban gondolkozzunk. Mert hosszú idő óta éppen ezt taposták el bennünk. Kítől hallottam először, hogy nacionalista vagyok? Amikor a kisebbségi ügyben a hatvanas években elkezdtem hadakozni, mindvégig a marxisták és Kádárék még a filozófusok is együtt mondták. A tudatlan, megüledett rágalom mondatra: itt van egy nagy nacionalista, aki Erdély ügyét, a székelység ügyét fölállalja. Sőt, az egyik kitűnő ember, Soros György, amikor először járt Magyarországon, s beszéltük a Margitkertben az alapítvány ügyét, azt mondatte: »Te, hagyjátok már Kádárakat, Aczélékat, mert a kisebbségi ügyek miatt mégis megbuktatjátok őket.« Erre azt válaszoltam: »Bárcsak az Isten beszélne belőled! Ne félj, nem tudjuk megbuktatni őket.« Erre Gyuri azt mondja: »Egyébként is hagyjátok, mert édesanyám, aki itt él Magyarországon, azt mondatte, hogyha Erdélyt emlegetik, másnap viszik a zsidókat... « Nagyon megdöbbsentem, s mondom Gyurinak: »Nagyon megértem édesanyád aggodalmát, hiszen biztosan tragikus élmény mondatja ezt vele. De most más történelmi és egészen más lélektani helyzetben élünk... S úgy tűnik, esetleg az erdélyiek fognak olyan sorsra kerülni, mint a zsidók.« Egy esztendőnek kellett eltelnie ahhoz, hogy Soros György megértse ezt. A mostani marosvásárhelyi pogrom pedig engem igazolt.”

A fenti citátumok szövegűsége iránt nemcsak a didaktikus célzatosság (Soros állítólagos „rezsimefeltétele” és pogromfóbiája) kelt jogos gyanakvást, de néhány biográfiai alaptény is eleve megkérdőjelezi a „költői dikció” hitelét. (Soros ekkor már rendszeres „hajazárónak” számít, édesanyja viszont 1956 óta Amerikában él stb.) Ám a kihívóan öntörvényű példálózást utóvégre még a valóban „véres” valóság: a húsvéti magyarellenes vásárhelyi pogrom tetemrehívása sem képes verifikálni... Ellenkezőleg: csak újabb kételyeket ébreszt, vajon mennyiben ízléses egy megölő elkötelezett kívülállónak pusztá önigazolásként hivatkoznia e sokkolóan friss tragédiára egy másik kívülálló ellenében, aki történetesen maga sem a lincselő csöcselék avagy a tétlen kibicek közül való... Hiszen a libánfalvi husángok lesújtó tanulsága itt és ennyiben aligha több, mint hogy választási kampánycéllra lám, még idehaza is „kézre állnak”...

Ezúttal nem kellett „egy esztendőnek(?) eltelnie”, hogy Soros megértse Csoóri újabb, sajtón át visszhangosított üzenetét. Pár hét múlva maga is nyilvánosan felel a pécsi beszédre az 1989es alapítványi évkönyv 1990 májusában írt előszavában: „Az utóbbi időben személyes támadás ért a Bethlen Alapítvány bizonyos tagjaitól azért, mert úgy érezték, zsidó létemre a határon túli magyarok sorsát nem viselhetem kellően szívemen. Ez megdöbbsentő, mert ők jobban ismerték álláspontomat, mint

bárki más, hiszen anélkül, hogy ezt közhírré tettem volna, én megtízszereztem azt a pénzt, amit ők össze tudtak szedni. Ezt azért tettem, mert kisebbségként el voltam nyomva [ti. a határon túli magyarok N. B.], és alapvetően, hogy nemzetiségre való tekintet nélkül segítenünk kell azokat, akiket emberi jogaikban korlátoznak. Erről beszéltünk azon a Margitkerti vacsoránkon, amit Csoóri Sándor pécsi beszédében hamisan idézett. Ezek után semmiképpen nem működhetünk együtt. Nem vagyok hajlandó közreműködni abban, hogy a kommunista rendszert egy nacionalista zárt rendszerre alakítsák át. A magyar kisebbséget továbbra is támogatni kívánom, de ezentúl a Soros Alapítvány saját hatáskörében intézi ezeket az ügyeket.”¹⁰ Végül két további személyes „tanúságtételt” idézünk röviden. Egyikük Domokos Mátyásé voltaképp irreleváns, hisz lényegében nem állít mást, mint hogy a Csoóri által Sorosnak tulajdonított kijelentéseket ő maga nem hallotta, ekként azok elhangzását „sem cáfolni, sem megerősíteni nem tudja”.¹¹

Vásárhelyi Miklós emlékei ennél némivel beszédesebbek, és további beavató háttéradatokkal szolgálnak: „A történet teljességéhez tartozik idézi Vásárhelyi emlékeit, hogy az Alapítvány megalakulása után volt egy vacsora a Margitkerten, amelyen részt vett Csoóri is, Csurka is, Mészöly, Konrád¹² és mások szóval, egy szélesebb kör... És ott különösen Csoóri láthatóan igényt tartott volna arra, hogy ő benne legyen ebben a dologban [ti. az Alapítvány tervezett irodalmi kuratóriumában N. B.], és szemmel láthatóan meg is sértődött, amikor utóbb kimaradt. Amit én úgy próbáltam ellensúlyozni, hogy a különböző bizottságokba és a kedvezményezett körébe messzemenőn igyekeztem bevinni olyan személyeket, akik egyértelműen népies elköltségettségűek voltak, így például Kiss Gy. Csabát, Für Lajost és még hosszan sorolhatnám csak hogy érzékeltessük, nincs ilyen irányú negatív elfoglaltságunk, még ha az irodalmi kuratóriumba Csoórit nem is kívántuk bevinni. [...] Annak jeleként különben, hogy mennyire nem akarunk egyoldalúak lenni, később jelentős összeggel beszéltünk a népiak kezdeményezésébe, közösen létrehozva a BethlenSoros ösztöndíjalapot. Ami egyben jelképes gesztus is volt, annak érzékeltetésére, hogy bennünket is komolyan foglalkoztat a határon túli magyarok dolga, és hogy keressük az együttműködést ezekkel az erővel, hiszen a Bethlen Gábor Alapítvány jellegzetesen népi kezdeményezésű ügyként indult.”¹³

De ha már ennyire előrszaladtunk az időben, érdemes talán röviden felvázolni a Margitkerti vacsora közvetlen „eszme és mozgalomtörténeti” előzményeit és mindazt, aminek ez az 1984. őszi epizód okkal vagy utólagos projekciókkal jelképes kezdőpontját jelenti. Illyés Gyula 1983ban bekövetkezett halála után kétségkívül Csoóri Sándor lesz az „összmagyar ügy”, a népmozgalmi politizálás első számú szószólója. Ezt a nyíltan és hangulatos küldetésstudattal vállalt utódszeret csakhamar egy sor ellenzéki és írószövetségbéli fellépés és a nyugati magyar emigráció demonstratív meghívásai erősítik meg, „trónbeszéde” eszmei székfoglalója pedig az a valóban bátor hangú előszó lesz, amit Csoóri a néhány hónap múlva megjelenő Duraykötethez¹⁴ ír, s ami Illyés minden „társutas” önértékességén messze túlmenő, radikális rendszerbírálatával utóbb méltán érdemli ki a párközpont az évi „Szilenciumdíját”. Az „illyési örökségnek” mely ez idő szerint jobbra makacsul számon tartott kultúrpolitikai adósságok hiánylistája ugyanakkor más, az iméntinél „puhább” és pragmatistább kezdeményezések is igyekeznek érvényt szerezni, leginkább Pozsgay Imre politikai védőszárnyai alatt, így például 1984. június végén tizenkilenc népi író és értelmiségi levelet intéz Kádár Jánoshoz, szorgalmazva, hogy a XIII. kongresszusára készülő MSZMP „avassa elsőrendű teendő köze” a magyarság sorskérdéseinek orvoslását. Mint írják: „a politika iránti bizalom és segítőkész akarat vezette őket ajánlásaik megfogalmazásában.” Ez utóbbiak közül a legfontosabbak: 1. neves magyar írókból, tudósokból és közéleti személyiségekből állítsanak fel egy, a kormány mellé rendelt tanácsadó testületet a határokon túli magyarság helyzetének feltárására s az ezzel összefüggő megoldási javaslatok kimunkálására, 2. a magyar rádió és televízió adásait tegyék foghatóvá az egész magyar nyelvterületen, 3. engedélyezzék a Bethlen Alapítvány működését, valamint 4. egy új folyóirat megindítását és végül 5. Magyarország és Nemzetiségtudományi Intézet néven hozzanak létre egy új hungarológiai bázisintézetet.

A memorandumnak külön politikai nyomatókat ad Szóts Géza nyílt levele és a kolozsvári Ellenpontok körüli hovatovább nemzetközi visszhangot kiváltó rendőri, hatósági botránysorozat. A tizenkilencek beadványa előtt alig két héttel ugyanis Szóts Géza nyílt levelet intézett az úgyszintén XIII. kongresszusára készülő Román Kommunista Párt Központi Bizottságához, amelyben többek közt az alábbi bizarr indítványt teszi: „Tekintve, hogy a Magyar Népköztársaságtól hiába várunk nemzetközi kisebbségvédelmi kezdeményezéseket holott kézenfekvő volna, hogy ezek sorsa érdekelje a budapesti politikai vezetést, mint olyan nemzetét, melyhez Európában a legnagyobb lélekszámú, több ország határain belülre eső nemzetiség tartozik: javasoljuk, Románia vesse föl az Egyesült Nemzetek Szervezetében, hogy a) az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatába vegyenek föl egy olyan cikkelyt, mely tétélesen foglalkozik a kisebbségi jogokkal; b) Románia kezdeményezze a népi társasra vonatkozó egyezmény kiegészítését a kulturális genocidiumról, illetve etnocidiumról, s az ezt lehetetlenné tevő garanciák kidolgozásáról szóló cikkelyel.”¹⁵

Aczél György (Kádár megbízásából) augusztus 22-én, Kőpeczi Béla kultuszminiszter egy hét múlva fogadja a tizenkilencek képviselőit. Eközben Aczél legfőbb ellenlábasa: Pozsgay maga is offenzívát indít az „új nemzeti konszenzus”, egy megújított „szocialista nemzeti egység” jelszavával (lásd alkotmány napi vezércikkét a Magyar Nemzetben!). A beadvány pártközponti „recepciójáról” különben egy, a PB-nek készült, december 11-i TKKO jelentés tudósít.¹⁶ Eszerint a nacionalista túlzásoktól óva és kellő személyi biztosítékokhoz ragaszkodva a párt alapvetően „megértést” tanúsít a tizenkilencek jobbító szándékú vezérelti javaslatai iránt. Bár a legfontosabbat: a nemzetiségi ügyekkel foglalkozó különbizottság létrehozását nem sikerült elérni, kevésbé a Margitkerti vacsora után több kérdésben is biztató előrelépés történt, így 1985 nyarán közel hatévi huzavona után egy művelődési miniszteri rendelettel végre engedélyezik a Bethlen Alapítvány működését, az OSZK-n belül megkezdődnek az előkészületek a Magyarságkutató Intézet felállítására, és Kőpeczi Béla miniszter főszerkesztői közreműködésével kiadják a régóta várt, háromkötetes akadémiái Erdélytörténetet, mely akkurátusan cáfol egy sor román historizáló önmítosz és propaganda hazugságot. Ugyanakkor, amint azt Csizmadia Ervin megállapítja, „kétségtelen azonban, hogy a beadvány aláíróinak fő céljukat: a kisebbségi kérdés kormányzati fölállását nem sikerült elérniük. A népi írók monori részvételének egyik döntő motívuma az volt, hogy a politika merev maradt a kisebbségek ügyében; semmi jel nem utalt arra, hogy e tekintetben változik az MSZMP politikája, sőt Aczél György 1985 májusi kongresszusi beszédében úgy fogalmazott: »A 'mai magyarok' cselekvő hazafiságából semennyi nem lehet sok, de a nacionalizmusból bármilyen kevés is sok...«.

A népiak sajátos ingadozása a Pozsgay „nemzeti reformkommunizmusával” vállalt társutaság és a radikális ellenzéki szerep között, mint a későbbiek is mutatják, valójában egész a rendszerváltás küszöbéig: 1989/90 fordulójáig eltart. A Soros Alapítvány és annak vezetése ebből következően legfeljebb alkalmi szövetségesként jöhet számba akár eszmei, akár gyakorlati értelemben. A dilemma még hat hosszú éven át valahány fontos politikai fordulóponthoz érve minddegyre feltámad: végül is mi legyen a népi „derékhad”: néprontellenzék avagy egy valódi, ellenzéki népront része? Ez utóbbi alternatíva sokszor idézett, utolsó biztató esélye talán épp a Donáth Ferenc szervezte 1985. nyári monori találkozón volt. Ámbár e stratégiai kérdés még a két „Lakitelek” után sem dől el végleg, hisz továbbra is számos jele van a gesztusértékű avagy tényleges együttműködésnek. Leginkább éppen a határon túli s azon belül is: az erdélyi magyarság ügyében. Az egykori szolidaritási nyilatkozatokat és petíciókat (például a brassói munkásfelkelés, az erdélyi értelmiségiek szolidaritás zaklatásai vagy a menekülthullám, a falurombolási kampány ügyében) Vásárhelyi és Csoóri, Konrád és Csurka, Mészöly és Domokos, Für Lajos, Benda Kálmán stb. még sokáig együtt jegyzi, miként bár kissé megkésett példaértékű gyakorlati akcióegységet jelez az 1988 őszen közösen létrehozott BethlenSoros kisebbségi ösztöndíjalap is. Sőt: minden későbbi nyilatkozathoz és idővel nagypolitikáikat gerjesztett meghasonlás ellenére, egyegy jelképes konziliáns gesztusra időnként még a rendszerváltás után is futotta a két

félnek: így amikor 1992 nyarán Csoóri Sándor, a Magyarok Világszövetségének elnökeként többek közt a Soros Alapítvány két kulcsembere: Vásárhelyi Miklós és Dornbach Alajos is felkéri, hogy vállaljanak védnökséget a fél évszázad múltán ismét megrendezett Magyarok Világtalálkozója felett a kérdésnek mindketten készséggel eleget tesznek. Mindezekért valóban méltatlan és történetileg is hamis az ideologikus ellentétek afféle múltba vetítése, amit Csoóri Sándor pécsi beszéde sugall. Valójában inkább fordítva áll a dolog: a múltnak akadhat „számomkérnivalója” a jelenen morális és politikai értelemben egyaránt... Avagy tizenhárom év múltán vajon ki meri az egykori és mai közszereplők közül jó lelkiismerettel idézni ama Donáth Ferenc ravatalánál elhangzott emlékező búcsúszavakat mindazt, amit akkor és ott Kis János a Bibóemlékkönyv s a monori találkozó még demokratikus „ellenzéki nagykoalícióban” gondolkodó főszervezőjének eszmeipolitikai testamentumaként mondott? „[Donáth] egy olyan hagyományt vitt tovább, amelyet történelmünkben az 1956-os év foglalt össze. Azt a gondolatot ugyanis, hogy a demokráciáért, a nemzeti megmaradásért és az ország gazdasági fölemelkedéséért vívott küzdelem nem választható szét. Nem lehetséges demokratikus mozgalom, amely nem vállalja a magyarság gondjait, nem lehetséges nemzeti megújulás, amely nem vállalja a demokrácia ügyét, és nem lehetséges hatékonyan működő gazdaság egy olyan politikai környezetben, amely se nem demokratikus, se nem nemzeti.” A kilencvenes évek nehéz tanulságai konokul cáfolni látszanak e szövetség egykor hön remélt, távlatos realitását. A tények utólag rendre azt mutatják, hogy mindhárom csonka, egymást kizáró alternatíva bizony nagyon is lehetséges holmi rövid távú, elitista hatalmi érdekérvényesítés és eltorzult „értékrendbeli váltogazdaság” jegyében. Egy történelmi esély sokféle objektív kényszer, egyéni bűn és mulasztás miatt mára elsikkadt, s a legújabb „belmagyar” kiegyezés felemás kompromisszumok sorával ma, úgy tűnik, egész másfelé tart. Hogy aztán e háromszatú „politikai vetésforgó” a demokrácia, a nemzeti érdek és a gazdasági racionalitás kinteli rotációja vajon meddig tartható fenn, arra már csak egy újabb évszázad felelhet.

Pályázatok! Pályázatok!

Ám ideje, hogy a pályázatokról is szót ejtsünk végre. Lássuk, kik voltak a legelső jelentkezők, s hogy miféle ügyeket hozott felszínre az őszi, téli elbírálási forduló próbamerítéke?

A nyílt pályázati felhívást elsőként 1984. július 27-én tették közzé a napilapok pár soros MTI-közleményként, a válaszokat iroda még nem lévén az Alapítvány bérelt postafiókjába várva: „A Magyar Tudományos Akadémia és a New Yorki Soros Foundation közös Bizottsága nyílt pályázatot hirdet. A pályázaton vállalatok, intézmények és más jogi személyek, magánszemélyek és társulások egyaránt részt vehetnek. A Bizottság a pályázat révén a külföldi kulturális és tudományos eredmények magyarországi meghonosodását; a magyar gazdasági, társadalmi és kulturális fejlődés értékeinek szétszórását a világban; és az önálló szellemi értéket létrehozó tudományos és kulturális alkotótevékenységet kívánja támogatni. A pályázaton való részvétel módjáról, a pályázati kiírás részletes feltételeiről az MTASoros Foundation Bizottság titkársága (1525 Budapest, Pf. 34) adja meg a szükséges információkat.”¹⁷

Október közepéig 85 írásos pályázat futott be, majd év végéig további 50. (A telefonon vagy személyesen érdeklődők száma ennek mintegy háromszorosára tehető.) Az összkép még ugyancsak elegendő, ami nem meglepő, hisz a felhívás, majd annak nyomán a Titkárság által kézbesített pályázati feltételek szándékosan mellőztek mindenféle tartalmi, formai szűkítést a találmányi és jótékonyági ügyeket kivéve. A jelentkezők első közelítésben két nagy csoportra oszlottak: az intézményi és egyéni pályázók körére. Minthogy a korabeli agyonintézményesített és formalizált pártállami viszonyok közepette leginkább az utóbbi számított valódi újdonságnak, kezdjük talán e második körrel.

Az egyéni pályázók tarka együttesében akad amatőr festő és nyugdíjas színész, Csehovkutató, műfordító, vállalati és banki középvezető ez utóbbiak jórészt „szakmai tapasztalatcserének” álcázott nyugati jutalomújtáikhoz igyekeznek bőkezű szponzort találni. A dubiózus Kárszakértők Kisszövetkezete egy óbudai műemlék malom közcélú helyreállítását ígéri potom 30 millió forintért, mások mindössze néhány havi, szerény apanázt remélnék készülő regényük, tanulmányuk, verseskötetük befejezéséhez, netán a hazai sakk vagy úttörőélet megírandó krónikájához. Kákósy László thébai ásatása és a GalántaiKlaniczayféle ARTPOOLgyűjtemény mindjárt a kezdet kezdetén „hors concours” megítélt támogatásban részesült. Sikerrel pályázott még néhány más rendhagyó kulturális „vállalkozás” és művészeti csoport is, így a Stúdió K (videófelszerelésre), a Református Teológia Ráday Gyűjteménye (évkönyve megjelentetésére), a Vigília és az Építőművészet című folyóirat, a nemrég alakult Budapesti Fesztiválenekar, avagy a Vakok és Csökkentlátók Szövetsége (egy országos „hangoskónyvtárhálózat” kiépítésére). Az egyéni zömmel társadalomtudományi témájú kutatói pályaterveken túl távlatos munkaprogrammal és ehhez szabott, többéves támogatási igényrel már ekkor jelentkezik néhány komolyabb műhely vagy alkotóközösség is: így az Andorka Rudolf vezette MKKE Szociológia Tanszéke, az Ipargazdasági Intézet vagy az MTA Világgazdasági Kutatóintézet.

A beérkező pályázatokról a Titkárság kezdetben Betlen, majd Kardos gondos összesítéseket készít, a rövid tartalmi kivonatok, eseti ajánlások mellett kezdetől próbálva bizonyos tematikus vagy műfaji csoportokba rendezni a még igencsak tarka és változatos színvonalú anyagot. Bár a Bizottság az év utolsó hónapjaiban egyre gyakrabban ülésezik (szeptember 7-én, október 18-án és 26-án, december 6-án), egyelőre még aránylag kevés végleges döntést hoz. Ennek leginkább két fő oka van: egyrészt a kurátoroknak előbb a pályázati ügyrendet s az elbírálási alapelveket kell tisztáznuk maguk közt, másrészt, mint az esetek zömében kitűnt, az érdemi döntéshez további információkra vagy szakvéleményekre van szükség. Emellett az év utolsó hónapjaiban már javában folyik a gyakorlati szervezés egyes intézményi programok (könyvtár, xerox, videó, angol nyelvtanítás, képzőművészeti dokumentációs központ) ügyében, s az Alapító és a kurátorok további céltámogatások beindításának lehetőségét is komolyan fontolgatják. (Erre vallanak azok az alapítványi megrendelésekre ekkortájt készülő színházi, zenei és más szakmai háttéranyagok, melyekből kötetvégi dokumentumtárunk is bő válogatást közöl.)

A kezdeti kuratóriumi üléseken többnyire az Alapító is részt vesz sőt a New Yorki irodavezető is, aki szeptember elejétől november közepéig sokféle szakprogram ügyében folyamatosan Budapesten tárgyal. Soros s a szervezőmunkába frissen bekapcsolódó „személyes képviselője”, Vásárhelyi Miklós emellett a fontosabb ügyet, intézményi szintű együttműködést külön is kész megtárgyalni az érintettekkel. A menedzsmentovábbképző programok a két amerikai koordinátor: Miké Uretzky és Leslie Grayson irányításával változatlanul önálló pályán futnak azokba sem a Bizottság, sem a Titkárság tagjainak nincs beleszólásuk. Hogy Soros a vezetőképző programokat mennyire hangsúlyosan saját „diszkrecionális” ügyeként kezeli, azt híven mutatja egy belső „hatásköri jegyzékváltás” is. A Titkárság év végi jelzéseiben ugyanis mindegyre arról panaszkodik, hogy „a dollárprogramok forint ellenértéke csak lassan csordogál, és mivel nem ismerjük a befizetés ütemét, nem tudjuk a forint kiadásainkat tervezni.”¹⁸

E látszólag ügyrendi kérdés hátterében mint némely visszaemlékezésekből kitűnik¹⁹ egy lappangó érdekellentét, egy csöndes lobbyharc húzódik meg, amelynek manifesztálódását az Alapító próbálja mindenáron elkerülni. Arról van azaz feltehetően volt szó, hogy a menedzsmentprogramok kezdetben nagy befolyású külföldi koordinátorai, Grayson és Uretzky (alighanem az itthoni programgazdák egy részének felbujtására) még az ősszel benyújtásuk előtt a Sorosnak egy bizalmas „csomagtervet”, amivel az egyékesítés és profiltisztítás ürügyén voltaképp az egész Alapítványt a gazdasági lobby érdekei szerint igyekezzenek

puccsszerűen átforgatni. „Minek ide két vezérkar? Minek a kétes értékű kulturális kísérletezés, a tervezett félamatőr és félellenzéki programok kockázatos ballasztja? Mindez csupán arra jó, hogy veszélybe sodorja a vezetőképzés amúgy jól körülhatárolt, szakmailag és politikailag egyaránt biztonságos és stabil ügyét...” állítólag ez állt volna abban a reformtervezetben, amit az Alapítónak írásban is benyújtottak, ám bár a címzett nyíltan sohasem foglalt állást annak indítványairól. Azaz egyvalamit azért mégiscsak tett s azt legalább határozottan és következetesen: az Alapítvány kétfajta profilja közé áthághatatlan demarkációs vonalat húzott, ennek is, annak is meghagyva az önálló kifutás esélyét. (E látens rivalizálás és dominanciaharc végeredményét már itt megelőlegezhetjük: a kezdeti menedzserprogramok alig másfél, két év alatt csöndesen exitálnak, és Soros a gazdasági „knowhow” fejlesztés terén is új partnerek, támogatandó ügyek után néz.) Az Alapítvány működése tehát, minden „reguláris intézményesülési” szándék ellenére, változatlanul informális és erősen személyfüggő még ennek összes előnyével és hátrányával. Előnyei: a spontán, rugalmas és a pályázókkal bizalmi partneri viszonyra törekvő ügykezelés, hátrányai: a hatásköri tisztázatlanságok és az egymást keresztező alkalmi rögtönzések, melyek az iménti elkötelezettség tényleges határfokát nemritkán lerontják. Mindez sokban később is így marad sőt az alapítványi stáb bővülése, a pályázatok és a támogatott ügyek nagyságrendi szaporodása csak még inkább bonyolítja majd e kezdeti alakpéldét. Ám mindez korántsem jelent egyszemélyi diktatúrát hiszen Soros az optimális hatást (s az újonnan vállalt programok megfelelő személyi biztosítékait) keresve továbbra is erősen támaszkodik az Alapítvány kulcsberekre: Vásárhelyire, Dornbachra, Vámosra, Betlenre, Forgácsra... Pesti villámlátogatásai során mindenkor talál rá alkalmat, hogy velük egyegy „munkaebéd” vagy baráti vacsora erejéig akár különkülön is megbeszélje az aktuális ügyeket. Ezzel szemben ha a bizottsági üléseken részt vesz, saját impulzív készletét legyőzve, igyekszik nem beavatkozni az eseti döntésekbe (még ha ezt nem mindig tudja is megállni!), és a napi „ügymenetet” mindinkább ráhagyni a Bizottság és a Titkárság embereire. „Stratégiai” ügyekben persze változatlanul aktív és kezdeményező. Ezt bizonyítják az év végi ülések jegyzőkönyvben rögzített, fontosabb határozatai is: „Soros György javaslatot tett új pályázati konstrukcióra, a pályázati feltételek módosítására, s az új konstrukciónak és feltételeknek megfelelő újabb pályázati kiírásra.

A nyílt pályázatot fenn kell tartani, ill. újból meg kell hirdetni az alábbi módosításokkal:

A Bizottság, ill. a Foundation a természettudományos témájú, ill. az orvosi műszerek beszerzésére irányuló pályázati kérelmekkel csak az esetben foglalkozik, ha a pályázók dollártámogatást kérnek, és annak forintellenértékét a Bizottság számlájára befizetik.

A Bizottság, ill. a Foundation nem ad támogatást idegen nyelvű művek magyarra történő lefordításához, ill. kiadásához. Soros György javaslatára a Bizottság úgy határoz, hogy az új pályázati kiírás jelöljön meg témaköröket, amelyekben várja a pályázók jelentőségét. A jövőben törekedni kell a pályázatok egyegy témakörön (forintprogramon) belüli összehasonlító, rangsorolás szerinti elbírálására. A Bizottság elfogadja a következő nagyobb témaköröket:

képzőművészet,
társadalomtudományi kutatások,
szépirodalom, kritikai irodalom, irodalomtörténet,
színház és filmművészet,
zene és táncművészet.”²⁰

Soros emellett az október végi ülésen külön írásos tervezet ismertette az irodalmi és társadalomtudományi pályázati rendre vonatkozóan, melyről a végleges döntést, Kulcsár javaslatára minthogy „a tervezet az MTAnak még tanulmányoznia kell” a következő, december 6-i ülésre halasztják. Döntenek viszont egy sor kulturális partnerintézménnyel közösen indítandó célprogram: így a videó, a könyvtáratámogatási (OKT), a képzőművészeti (Műcsarnok), a külföldi tanulmányút (MM) és a középiskolai nyelvi program (MM) sorsáról: „A Bizottság Hankiss Elemér írásbeli javaslata alapján megvitatta a videóprogram kialakításának lehetőségét. Soros György közölte, hogy kifejezetten kísérleti csoportoknak is nyújt támogatást. Javasolta, hogy a már elfogadott (Stúdió »K«, videózsiográfia) és a benyújtott, de el nem bíralt videokérelmeket is figyelembe véve, Hankiss Elemér tegyen javaslatot a videóprogram megszervezésére, különös tekintettel egy esetleges országos hálózat és az egyedi támogatások összefüggésére.

Soros György tájékoztatta a Bizottságot a Soros Foundation és a Műcsarnok közötti tárgyalásról, ill. megállapodástervezetről. Az e megállapodás keretében felállítandó szakmai zsűri egyúttal a képzőművészek pályázatait is elbírálja.

Vályi Gábor az Országos Könyvtárügyi Tanács elnökeként szóban és írásban előterjesztette a könyvbeszerzéssel és a könyvtári szolgáltatásokkal kapcsolatos kérelmet. Soros György közli, hogy e célra 200200 ezer dollárt biztosít a Soros Foundation.

Boross Róbert bejelentette, hogy a Művelődési Minisztérium a későbbiekben támogatásért folyamodik a középiskolai nyelvoktatás témájában, és erre programot dolgoz ki. Soros György közli, hogy a Soros Foundationnak szándékában áll e célra is 200 ezer dollárt biztosítani.”

A fenti döntések láttán nagyon is jogosnak tűnhet Kulcsár Kálmán kezdeti hangoztatott fenntartása, hogy e zömmel kulturális és közművelődési profilhoz aligha az Akadémia a legmegfelelőbb intézményi partner. A politikai „kényszerházasság” e személy szerint reá háruló hivatali többletnyűgétől láthatóan szabadulni igyekvő társelnök legelső, fentebb már idézett pártközponti beszámolójában ugyanezen napokban így ír: „Mindezek alapján még akkor is, ha a Titkárság összetétele és ügyrendje kapcsán felmerült, lényegében politikai nézeteltérést Soros György elképzeléseinek megfelelően áthidalnánk, meg kell kérdőjeleznünk az MTA illetékességét a Bizottság munkájában és felügyeletében. Úgy tűnik, hogy az együttműködés további vitelére a Művelődési Minisztérium valamelyik szerve alkalmasabb lenne.” Ennek jegyében Boross Róbert, az MM Nemzetközi Főosztályának vezetője megfigyelőként már szeptembertől részt vesz a kuratóriumi üléseken. (Mint arról Kulcsár helyettese, Tardos József egy bizalmas házi feljegyzése tudósít: „Egyébként is mi kezdeményeztük, hogy Boros üljön ott az üléseken, minden kérelmet megkap, tehát az »MM tájékoztatása« biztosított.”) Mégis, miért e feltűnő hivatali ózzkodás, a felelősségáthárítás még éveken át makacsul ismétlődő kísérlete?

Az okok közt generálisak és merőben személyesek egyaránt akadnak. Generálisak, amennyiben egy szabatos jogi szempontból nem létező, vagy csupán eseti kivételnek tekinthető intézményt, az Alapítványt fölöttébb nehéz megnyugtatóan beilleszteni a puha diktatúra bejáratott kontrollmechanizmusába kiváltképp, ha az újabb és újabb kezdeményezéseivel szinte „minden fronton” állandó offenzívában van, míg a hivatalosan kijelölt partner szerepe jobbra csak a „vészfék” funkciójára szorítkozik (lásd a BM és a pártközpont eseti „óvásait” végrehajtani hivatott társelnöki vétőt!). Mindezt csak még bajosabbá teszi egy ennél jóval általánosabb trend: az ti., hogy az évtizedeken át szorgosan konstruált és rekonstruált „politikai műtárgy”: a kétszintes párt és állami intézménystruktúra eresztékei nagyjából épp ekkortájt kezdenek visszavonhatatlanul meglazulni, ennek a trendnek pedig messze ható személyi konzekvenciái vannak. Az államigazgatási és szakapparátus „mozgalmi libidója” tüntetően alábbhagy (lásd az 1985. tavaszi MSZMP alapszervezeti tisztújításokat például az Akadémián!). A szakmai és a politikai érvényesülés korábban egymást feltételező stratégiai mindinkább elválának egymástól, s a reprezentatív kultúrintézmények nem egy vezetője egyre méltatlanabb nyűgnek érzi az „illetékes” pártszervek hatalmi gyámkodását. A rendszer formális döntési mechanizmusai javarészt továbbra is érintetlenek ugyan, ám az apparátusi körökben vésszesen terjed az informalitás, s az ügyek láthatóan jobb szeretnek intim telefonok és párnázott ajtók mögötti, kávékonyakos diskurzusok

révén „elintéződni”, mintsem nyílt ukázok, nyersen autoriter „szolgálati viszonyok” által. Híven példázza ezt az Akadémia egykori előljáróinak ambivalens magatartása is. Láng István és Kulcsár készséggel szignálja a pártközpontnak szánt (zömmel beosztottaik által írt) „szigorúan bizalmas” jelentéseket, de alig leplezett indignációval „fárad át” az alig egy Dunahíddal odébb terpeszkedő „Fehér Házba”, ha az APB vagy a TKKO netán raportra rendeli őket az Alapítvány ügyében...

A hivatal épp elég bajjal jár minnek azt tetézní? A konfliktuskerülés, az apparátusi felelősségelhárítás mintapéldája lehetne az Akadémia és a kultuszterca közt kipattant fordított „fülemülevita”, amelyben Tóth Dezső és Kulcsár Kálmán a Kortárs Művészeti Központ még ki sem kelt „madarát” próbálja buzgón átszuszakolni a másik portájára... Az eset részleteire s kötetünk végén közölt dokumentumainak (38., 39., 40.) bővebb elemzésére a maga helyén még kitérünk, itt csak maga a jelenség: a színpalak mögötti apparátusi vita érdekes. Az ti., ahogy a pártközpont által utólag kifogásolt (mert elisiettetnek vélt) egyezménytervezet ódiomát, öngazoló jelentéseivel mindkét fél a másakra igyekszik hárítani, miközben sértett hivatali önérzettel jelzi, hogy a „költés kínját” szívesörömet hagyta volna eleve (egy)másra... A késő kádári bürokrácia jellegzetes paradoxona ez: a főhatóságok és intézmények többé nem a kompetenciáért hanem annak minél sikeresebb adminisztratív leadásáért vetélkednek... Akinek esze van, nem újabb ügyeket, hatásköröket halmoz maga alá inkább a meglévő „hivatali almát” igyekszik a még kényelmes és üzembiztos minimumra csökkenteni... Hisz tudja jól mindenki: a korporatív érdekérvényesítés napi küzdelmeiben nem annyira a formális illetékesség számít, inkább a mindenkori vezetők „kapcsolattökéje” s az intézmény zajtalan üzemelése...

Nos, mint látni fogjuk, ez az a belterjes hatalmi szalonjátzsma, amibe az Alapítvány gyorsan növekvő „kakukkfőkéja” akarva, akaratlan megannyi kényes ponton minduntalan beleront...

Jegyzetek

1 „Soros Tivadarék meghívtak tegnap ebédre, és azt mondták, vigyelek fel Téged is.” Ignotus Pál J. A.nak, Bp. 1937. április 8. „A két karosszék, a szekrény és az asztal számára alighanem volna hely Németh Bandiékna, a többit Soros Tivadar házában lehetne elhelyezni.” Ignotus Pál J. A.nak, Bp. 1937. július, in *József Attila válogatott levelezése*, s. a. r. Fehér Éva, Akadémiai Kiadó, Bp., 1976.

2 Soros György *A lehetetlen megkísérlése*, i. m., 46.

3 Dornbach Alajos *Az 1984-1992 között megkötött legfontosabb szerződések összefüggései. Soros Alapítvány Évkönyv*, 1991, 167.

4 HINT/Forgács, 8.

5 Krisztina Koenen, *Ó a Soros!* i. m., 107.

6 HINT/Dornbach, 1617.

7 HINT/Quittner, 7.

8 BM III/III216/7 lásd a kötetvégi 79. dokumentumot.

9 HINT/Lónyai, 6265.

10 Soros egy 1990. májusi eredetileg a sajtónak szánt, ám utóbb mégsem publikált nyilatkozatában ennél is szókimondóbban fogalmaz, egyebek közt ezt írva: „A választási harc tüzeiben több alaptalan támadás ért. [...] Újabban megdöbbenésemre, az általam mind eddig tisztelt Csoóri Sándor is csatlakozott a névvel vagy névtelenül vádaskodókhoz. Dr. Vánky Farkas, egy Svédországban élő magyar orvos leveléből (*Beszélő*, 1990. április 8.) szereztem tudomást Csoórinak egy ottani előadásában elhangzott érthetetlen és képtelen állításairól. Eszerint Csoóri Sándor azt mondta volna, hogy egy embernek nem lehet ennyi pénze, tehát mögöttem csak valami tőkés csoport állhat, amely »a hálás támogatottakon keresztül akarja az ország gazdasági életét a saját érdekeinek megfelelően alakítani«. Ez utóbbi feltételezéssel eddig csupán a kommunista rendőri és pártapparátus egyes vezetőinél találkoztam Budapesten, Moszkvában és Pekingben alapítványaim szervezésekor. A nyílt levél írója joggal jegyzi meg, hogy Csoóri Sándor ezzel a feltevéssel egyúttal meggyanúsítja, megsérti az eddigi közel 3000 ösztöndíjast is akik közé tudomásom szerint saját családjának, baráti körének is jó néhány tagja tartozik. Csoórinak módjában állt volna helyesbíteni az idézett levélben foglaltakat. Nem tette, vagy nem akarta megtenni. Ehelyett még ráduplázott egy pécsi előadásában, amelyet az *Új Dunántúli Napló* közölt április 14i számában. Ez alkalommal egy sok évvel ezelőtti beszélgetést idéz fel, amelyet író barátaival együtt a Margitkert vendéglőben folytattunk. Összejövetelünk célja az volt, hogy az értelmiség más csoportjaival kialakult kapcsolat mellett velük is megismerkedjünk és kialakítsuk az együttműködést. Csoóri Sándor most egyszerre úgy emlékszik, mintha én azzal próbáltam volna őket a kisebbségi kérdés feszegetéséről lebeszélni, hogy ezzel még megbuktathatják Kádárt és Aczélt. »Egyébként is hagyjátok, mert édesanyám, aki itt él Magyarországon, azt mondta, ha Erdélyt emlegetik, másnap viszik a zsidókat”, adja számba Csoóri. Ahány állítás, annyi valótlanág. Aligha kell bizonygatnom, hogy egész keleteurópai tevékenységem célja az itteni rendszerek lebontása, a társadalmak megnyitása volt, nem pedig a Kádárrendszer megmentése. Édesanyám 1956 óta nem járt Magyarországon... A többi idézetnek is ugyanennyi köze van a valósághoz. Az viszont tény, hogy mi valóban nem értettünk és ma sem értünk egyet az erdélyi és általában a kisebbségi kérdés kezelésének módjában. En az emberi jogok alapján tiltakoztam a Ceauscurenszter rémtettei ellen, és Csoóriékna is azt ajánlottam, helyezkedjenek erre az alapra, mert ez nemzetközileg sokkal hatékonyabb, mint a kizárólag a magyar népi érzelmekre alapozott érvelés. Mint zsidó én minden kisebbség elnyomását ellenzem, nemcsak az antiszemitizmust. Többek közt ezért voltam és vagyok a Bethlen Alapítvány egyik fő támogatója, amelyben Csoóri is bizottsági tag. Ezért is próbálok most Romániában egy, a magyarországihoz hasonló alapítványt létrehozni, amely a nyitott társadalom kialakulását segítené elő, és e célból a románokat és magyarokat megkülönböztetés nélkül kész támogatni. Hogyan kívánhatja Csoóri, hogy a világ foglalkozzék az erdélyi magyarok sorsával, ha ő ezt a kérdést is arra használja fel, hogy a zsidókat a nemzeti érzellem hiányával vádolja meg? Csoóri gondolatmenetét nem tartom összeegyeztethetőnek a nyitott társadalom eszméjével. A nemzeti érzellem többféleképpen mutakozhat meg: úgy, mint 1848ban és úgy is, mint 1933ban. Az 1989es forradalom engem 1848ra emlékeztetett, és teljes szívvel támogattam. Csurka és Csoóri megnyilvánulásai másra emlékeztetnek, és ezért mély visszatetszéssel szállók szembe velük...” AHA, Titkársági vegyes iratok, 1990.

11 HINT/Domokos, lejegyzetlen magnós interjú. Domokos ilyen értelmű levelét melyet az 1990. tavaszi sajtópolémia idején Dornbach a hajdani vacsoravendégekhez intézett tény tisztázó körkérdésére írt válaszként sajnos sem az alapítványi dokumentumok, sem pedig Domokos személyes iratai közt nem sikerült utólag fellelni.

12 Konrád György a vacsorán nem volt jelen.

13 HINT/Vásárhelyi, 1113.

14 Duray Miklós a csehszlovákiai magyarság jogfosztottságáról beszámoló, 1983 tavaszán a New Yorki Püski Kiadónál publikált *Kutyaszorító* című könyvéről van szó, amelynek Csoórielőszavát az MSZMP KB egy június 13i határozata közlési tilalommal és más szankciókkal honorálja.

15 Idézi az egykori *Beszélő* 1314. száma, BÖK, II, 213.

16 Az MSZMP KB Tudományos, Kulturális és Közoktatási Osztályának jelentése a Politikai Bizottság részére, 1984. december 11., MOL, 288, f. 5/929, őe.

17 MTI 1984. 07. 26.

18 A Bizottság 1984. dec. 6i ülésén ezért úgy foglalt állást, hogy „a forintbefizetések stabilizálása és a különböző félreértések elkerülése érdekében a már meglévő dollárszerződések esetében is, a Titkárság kössön külön szerződést a programok kedvezményezettjeivel a forintellenérték befizetésének ütemezésére”. Ugyanakkor Soros egy 1984. dec. 4i keltű, Forgács Pálhoz címzett, angol nyelvű levelében mellékelve a vezetőképző intézetek egyedi szerződéseit továbbra is ragaszkodik ahhoz, hogy e külön programokat kizárólag maga kezelje, még ha egyúttal biztosítja is a Titkárságot, hogy az emiatt késő vagy kieső forintfedezet pótlásáról mindenkor gondoskodni fog. „Következésképp zárja levelét a Titkárság semmi körülmények között se lépjen érintkezésbe e támogatottakkal a forintbefizetések ügyében, mielőtt velem személyesen egyeztetne.”

19 PI. HINT/Lónyai, 3637.

20 Emlékeztető az MTASoros Foundation Bizottság 1984. október 18. és 26án tartott ülésein hozott határozatokról, döntésekről és állásfoglalásokról, 34.

1985

M = 1 : 100*

(*Expedíciónaplónk mostantól: az Alapítvány első teljes naptári évétől új rendet tart. Ezentúl évenként vizsgáljuk majd az eseményeket mégpedig hármas „léptékarányban”.

Elsőként az M = 1 : 100 jelzet alatt a nagyvilág és az ország fontosabb történéseit idézzük fel afféle általános jórészt politikai és kulturális érdekű háttérvázlatként.

Ezután M = 1 : 10 felcímmel az Alapítvány az évi hírosszefoglalója következik. Itt sorra bemutatjuk a költségvetés főbb tételeit, az aktuális szervezeti és személyi változásokat, s időrendben haladva utalunk néhány új programra, egyezményre és nyilatkozatra is.

Az év krónikáját végül az M = 1 : 1 rész közelképei zárják. Ezek többnyire önálló epizódok, programelemzések vagy dokumentált esettanulmányok az Alapítvány valamely közéleti, nagypolitikai szerepvállalásáról időnként egyegy alkalmi esszébetéttel színesítve.

E hármas közelítésben remélhetőleg árnyaltabb lesz az összkép, s egyben könnyebb minden tárgyi és időrendi „finomkeresés”...

Január 1-jén életbe lép az Elnöki Tanács törvényerejű rendelete a szigorított javítónevelő munka bevezetéséről, amelynek deklarált célja a „közveszélyes munkakerülő” hatósági munkára szorítása. A Minisztertanács az MTA előterjesztése nyomán elfogadja a tudománypolitikai koncepciót, melyben a számítástechnika, a távközlés, az energetikai és orvostudományi kutatás kiemelt céltámogatást élvez. Január 19-én minisztertanácsi közlemény tudatja a tejtermékek árának 1140, a cukor 16, az energia 1830, a közlekedés 55100, a postai díjszabások 84%-os áremelését.

Február elején A nyolcvanas évek kapitalizmusa: válság és kiútkeresés címmel országos elméleti tanácskozást tartanak Kaposvárott. Február 13-án a főváros felszabadulásának 40. évfordulóján Grósz Károly budapesti első titkár ünnepi beszédében kihívón „elvallalja” a Rákosi-korszak örökségét. („Vannak azonban, akik mostanában mind gyakrabban és mind számonkérőbb hangsúllyal kutatják, kik is csinálták az ötvenes éveket. Ne keressék őket! Itt vagyunk.”) Merőben másfajta örökségvállalást jelez, hogy Esztergomban ezzel egyidejűleg az Új Ember és a História háromnapos egyháztörténeti konferenciát rendez a magyar katolicizmus ezer évéről. A hónap végén Budapesten felavatják a Finta József tervezte Kongresszusi Központot.

Március elejétől bevezetik a gyermekgondozási díjat (gyed). Március 11-én az elhunyt Konsztantyin Csernyenko utódként Mihail Gorbacsovot választják az SZKP új főtitkárává. Genfben hosszas „mosolyszünet” után újabb szovjet-amerikai tárgyalások kezdődnek az atom és őrügyverek korlátozásáról. A hónap végén „Tovább a lenini úton!” jelszóval megtartják az MSZMP XIII. kongresszusát. Noha a tanácskozáson szokatlanul kritikus hozzászólások is elhangzanak, utóbb mégis a megalapozatlan növekedési stratégiát hagyják jóvá, s a tisztújítást is egy sor kétes kompromisszum jellemzi. (A KB főtitkárhelyettese: Németh Károly, titkárai: Berecz János, Havasi Ferenc, Horváth István, Óvári Miklós, Pál Lénárd, Szűrös Mátvás, a PB-be Benke Valéria, Korom Mihály és Méhes Károly helyére Grósz Károlyt, Hámori Csabát és Szabó Istvánt választják.)

Április 2-án ismét megnyitják a nagyközönség előtt a Nemzeti Múzeumból a Budavári Palota felújított délnyugati szárnyába költöztetett Országos Széchényi Könyvtárat. Április 4-én a hatalom díszszemlével és országos protokollrendezvények sorával emlékeztet a „felszabadulás” 40. évfordulójára. A hónap közepén nemzetközi tudományos konferenciát tartanak Budapesten Lukács György születésének 100. évfordulója alkalmából. 26-án Varsóban a tagországok párt és állami vezetői ünnepélyesen aláírják a Varsói Szerződés hatályának további 30 éves meghosszabbítását. Ugyanezen a napon átadják a Városliget új ifjúsági centrumát: a Petőfi Csarnokot.

Május elején a Magyar Tudományos Akadémia 145. tisztújító közgyűlésén elnökké Berend T. Ivánt, főtitkárrá Láng Istvánt választják. Május 12-én Zelnik József vezetésével az óbudai Selyemgombolyítóban megalakul a Közművelődési Információs Központ. Cannesban Szabó István Redl ezredes című filmje nyeri a zsűri különdíját. A hónap végén megnyílik az ünnepi könyvhét. (Az előző évi 130 cím helyett mindössze 78 új kötet jelenik meg pl. Bari Károly: Tűzpiros kígyócska, Magyarországi és erdélyi cigány népköltészet, Csepeli György: A nemzeti tudat és érzésvilág Magyarországon a 70-es években, Csoóri Sándor: Kezembem zöld ág, Csorba Győző: Görbül az idő, Csurka István: Dagonyázás, Hamvas Béla: Karnevál III, Karinthy Ferenc: Halállista, Lammel Annamária-Nagy Ilona: Parasztbiblia, Tamás Menyhért: Mérleges idő, Vas István: Mégis.)

Június 8-án 1949 óta először Magyarországon ismét egyéni szisztéma alapján kerül sor az országgyűlési képviselő és tanácstagválasztásokra. A jelölteket jórészt továbbra is a Népfront állítja, ám a többes jelölés mindenütt kötelező. A felemás újdonság Budapest néhány választókerületében már a tavaszi jelölőgyűlések során botrányos manipulációkba fullad. (A független jelölteket így Bauer Tamást, Langmár Ferencet, Ráday Mihályt, Rajk Lászlót, Tamás Gáspár Miklóst sorra kibuktatják, a szavazatszámilást meghamisítják stb.) A választások nyomán mindazonáltal közel kétharmad arányban kicserélődik az országgyűlés (386 képviselőből 244 új!), s számos régi káder (Fock Jenő, Biszku Béla, Benkei András, Púja Frigyes stb.) is kibukik. A választási reformmal valójában a helyi főként a vidéki hatalmi elitnek jutnak az addiginál jóval erősebb országos képviselőihez. Június 12-én délfranciaországi otthonában, 93 évesen meghal a „vörös grófnő”, Károlyi Mihályné, Andrásy Katinka. Június 13-án Kópeczi Béla művelődési miniszter közel hatévnyi huzavona után rendeletileg engedélyezi a Bethlen Gábor Alapítvány nyilvános működését. A hónap közepén a monori erdei kempingben Donáth Ferenc kezdeményezésére 45 ismert hazai értelmiségi tart háromnapos tanácskozást, amelynek fő témái: 1956 politikai öröksége, a határon túli magyarság helyzete, az emberi és állampolgári jogok és a gazdasági reformok esélyei. (A referátumokat a Donáth által szorgalmazott „ellenzéki népfront” jegyében Csurka István, Csoóri Sándor, Bauer Tamás és Kis János tartja.)

Augusztus elején Budapesten vendégszerepel a népszerű amerikai karmester: Leonard Bernstein, aki sportcsarnokbeli nagy sikerű koncertjén az Ifjúsági Világzenekart vezényli. Ugyanezen napokban rendezik Moszkvában a XII. és egyben utolsó látványos Világifjúsági Találkozót, amelyre Hámori Csaba vezetésével 650 fős magyar KISZküldöttség utazik ki.

Szeptember a bizarr, „nagyvilági” hírek hónapja. Losonczi Pál, az Elnöki Tanács elnöke politikai turnének álcázott afrikai vadász körútra indul. Az Egészségügyi Minisztérium nyugati mintára kötelezővé teszi az AIDS megbetegedések bejelentését és regisztrálását. 10én, Londonban a magyar állam képviselői egyezményt írnak alá az Ecclestoncéggel. Eszerint 1986 nyarától Budapesten öt éven át Forma 1-es autóversenyeket rendeznek Magyar Nagydíj néven, jelentős kormányzati hozzájárulással.

Október elején az Állami Ifjúsági Bizottság operatív javaslatlattervet készített a kábítószerfogyasztás megelőzésére, kezelésére és utógondozására. Hosszú szünet után Magyarországon ismét szépségkirálynőválasztást rendeznek. (A győztes egy tizennyolc éves diáklány, aki nem sokra rá öngyilkosságba menekül a „sztárcsinálók” gátlástalan hajszája elől.) Október közepétől hat héten át Budapesten ülésezik az Európai Kulturális Fórum. A közös zárónyilatkozat aláírása a szovjet küldöttség obstrukciója miatt elmarad. (Bár magánlakásokba szorulva, az ellenzéki szervezésű független Fórum párhuzamos rendezvényei is komoly visszhangot kapnak a résztvevő nyugati diplomaták, újságírók és emberi jogi aktivisták révén.) Október 24én felavatják az újvidéki magyar színházat. A hónap végén Kádár János Margaret Thatcher brit miniszterelnök egy évvel korábbi látogatását viszonzozva Londonban tárgyal.

Novemberben átadják a Ferihegy 2. repülőtér légitforgalmi utasváróját, valamint a debreceni Atommagkutató Intézet új részecskegyorsító berendezését. Moszkvában az amerikai Garri Kaszparovnak a 24. játszmában végre sikerül legyőznie a világbajnoki cím szovjet védőjét, Anatolij Karpovot. A szenzációs sporthír merész következtetésekre csábítja a világpolitikai „sakkjátszmák” elemzőit az épp tíz nap múlva esedékes, genfi szovjetamerikai csúcstalálkozó kimeneteléről. A protokollátszat azonban egyelőre csak óvatos fogáspróbákat sejt: november 19én és 20án a Reagan és Gorbacsov házaspár szívélyes mosollyal állja a világsajtó rohamát.

Decemberben a kormány létrehozza az Országos Tudományos Kutatásfejlesztési Alapot, az OTKAt. A pártközpont Agitációs és Propaganda Bizottsága betiltja a Kossuth Klubban az év utolsó heteiben Reform és demokrácia címmel meghirdetett kerekasztalbeszélgetéseket. Az értelmiségi és egyetemista körökben nagy várakozással fogadott vitaesteken Pozsgay Imre és Nyers Rezső utóbb elégtelennek bizonyult „védnöksége” alatt számos reformközgazdász, szociológus, történész és író fejtette volna ki aktuálpolitikai mondandóját, egyebek közt: Lengyel László, Bihari Mihály, Bauer Tamás, Csurka István, Fekete Gyula és mások). Karácsony előtt egy héttel összeül a HNF VIII. kongresszusa, amely a párton belüli ellentétek demonstratív jeleként immár nyíltan a Pozsgayféle nemzeti reformszárny politikai bázisaként lép fel. (Új vezetőségébe egy sor népi értelmiségit és reformközgazdászt is beválasztanak pl. Márton Jánost, Bihari Mihályt, Bauer Tamást stb.). Ez évben Stockholmban a magyarországi Dunakörnek ítélnek oda az „alternatív Nobeldíjat” (Right Livelihood Award).

M = 1 : 10

1985 az Alapítvány első teljes éve, mind időtartamát, mind „kapacitásbeli kihasználtságát” tekintve. Ez a köztörténetileg is rendkívül eleven, mozgalmas év számos új elemet hoz a csak nemrég indult intézmény életében is. Tartalmiakat, „ügyrendieket” és személyieket egyaránt mindenestre olyanokat, melyek immár távlatosan is kirajzolják lehetőségeit és egész karakterét.

Mindenekelőtt életbe lép a „profilbeli pluralizmus”: a már 1984 végén jóváhagyott új pályázati rendszer, amely az „általános” vagy „nyitott” kategória fenntartása mellett egy sor tematikus társintézmények vagy önálló szakkuratóriumok által irányított programot vezet be. Ekkortól válnak rendszeressé az olyan (már az előző év nyarától tervezett, sőt részben beindult) támogatások, mint a közművelődési intézmények az OKTvel közösen szervezett videopályázata, a könyvtárak könyvsegély és fénymásolóprogramja, a különféle vezetőképzők (OVK, BME, MKKE stb.) s a Kortárs Képzőművészeti Dokumentációs Központ (Múcsarnok) egyedi céltámogatásai. Ugyancsak ekkortól intézményesülnek a külföldi tanulmányút és konferenciahozzjárulások, a Művelődési Minisztériummal és az Országos Oktatástechnikai Központtal közösen meghirdetett középiskolai és felnőtt angol nyelvoktatási programok, miként hosszas előkészítő tárgyalások után ez év tavaszától állnak fel az irodalmi és társadalomtudományi szakkuratóriumok is. A „reguláris” intézményesülés e hangsúlyos, új elemei azonban továbbra sem szorítják háttérbe a kísérletező kedvet, s az Alapítvány egészét változatlanul a nyitottság, az intenzív szerepkeresés jellemzi. Mi sem mutatja ezt inkább, mint az a sokféle ötlet, tervezet és háttér tanulmány, ami ez évből maradt fenn lehetséges új célprogramok esélyeit látóivá a tánc, a zene, a film, a színház, a környezetvédelem, az oktatás és az egészségügy terén. Egy efféle javaslatlatterv záradékában ugyanakkor Hankiss Elemér mintegy a kuratóriumnak szánt belső intelmként megjegyzi: „Nem szabad függőségbe kerülnünk egyetlen programtól vagy szakértői csoporttól sem.”

A napi ügymenet is mindinkább „bejártódik”. Kialakul a pályázat, az elbírálás, a szerződéskötések és a pályázati beszámolók rendje, egyre jobban szétválik a Bizottság, az új szakkuratóriumok és a Titkárság feladatköre. Ez utóbbi a „személyzeti” konfliktusok előző évi megpróbáltatásait sikerrel túlélve lassan hosszú távra is kezd berendezkedni a prímási palota Lant utcai két oldalszobájában. (Annál inkább, mivel minden kérvény és ígéret ellenére úgy tűnik: egyelőre hiába is remél más, alkalmasabb „telephelyet” magának.) A kezdeti nehézségek után ígéretesen alakul a csapatmunka: a New Yorki, budapesti irodák koordinációja is, s a hiányzó tárgyi feltételeket (telefon, fax stb.) a mintegy feltucatnyi állandó munkatárs némi leleménnyel s önkéntes többletmunkával pótolni tudja. Az Alapítványnak habár a hivatalos sajtó továbbra sem népszerűsíti lassanként híre megy, és munkatársai láthatóan adnak is arra, hogy ez a „hír” lehetőleg jó és bizalomkeltő legyen legalábbis a pályázók körében. Alighanem ezt igazolja vissza az első nagyobb „nekibátorodás” is: a szakosított programok ez év tavaszi meghirdetése után beérkező több száz jelentkező. (Április végéig az 1984 végi 150hez képest alig négy hónap alatt közel hatszorosára: 850-re ugrik a pályázatok száma!)

Az ez évi költségvetésről az alapítványi iratok között sajnálatosan nem maradt fenn részletes kimutatás. (A legelső 1986ban megjelent évkönyv is csupán összesített adatokat közöl 198485re vonatkozóan.) Szerencsére a főbb tételeket megőrizte egy, a pártközpontnak írott későbbi bizalmas jelentés pénzügyi melléklete (lásd a 45. dokumentumot!) Eszerint 1985ben az ún. „nyílt pályázatokra” 34 326 728 Ftot szavazott meg a Bizottság. Ennek főbb célterületei:

1. Előadóművészet:	14 036 610 Ft
2. Társadalomtudomány:	9 299 000 Ft
3. Közművelődés:	4 342 800 Ft
4. Vizuális művészet:	3 155 318 Ft
5. Egészségügy:	710 000 Ft

6. Nyelvoktatás:	500 000 Ft
7. Egyéb:	2 283 000 Ft
Nyílt pályázatokra összesen:	34.326 728 Ft

Egyéni ösztöndíjakra ez évben 13 829 100 Ftot ítéltek oda. Ezen belül:

1. Irodalmi ösztöndíjakra:	7 169 000 Ft
2. Társadalomtudományiakra:	6 660 100 Ft
Ösztöndíjakra összesen:	13 829 100 Ft

A mintegy 3 millió Ftos működési költségekkel együtt mindez durván 51 millió forintot tesz ki. Ehhez járulnak még a mintegy 1,5 milliós dollártámogatások főként a menedzsertovábbképző, a könyvtárfejlesztő és a fénymásoló programok javára. (Ez, mint már több ízben jeleztük, voltaképp kedvezményes valutaváltást jelent, amelynek befizetett forintellenértéke a belföldi programokat és ösztöndíjakat fedezi.) A térítésmentes dollártámogatások sorában egy alkalmi kuriózumot is találni: a Translation című amerikai folyóirat 1985. októberi magyar számának 7500 dolláros tételét. A Columbia Egyetem Műfordító Központja által kiadott lap tematikus különszámának vendégszerkesztője ez alkalommal Vajda Miklós volt, aki a 20. századi magyar irodalom színejavának angolra fordított szemelvényeiből állított össze reprezentatív válogatást.

Ám lássuk közelebről: miféle belső rend alakult ki a pályázattal járó gyakorlatban! Már a starthelyzet se volt egyszerű, részben mivel létező hazai alapítványok híján nem volt átvethető gyakorlati minta, részben pedig mert az „MTASoros” maga sem volt szuverén intézmény: döntéseit és információit egy sor állami testülettel kellett akarvaakaratlanul megosztania. Már csak rendhagyó konstrukciója miatt is, hisz annak idején maga az Alapító fundálta ki az évről évre feltöltendő, „kétfenekű” alapítvány modelljét: hogy egyrészt lehessen dollárra vagy dollárigényű eszközökre pályázni, másrészt ezek forintellenértékét a Bizottság további hazai pályázók között ossza szét immár ingyenes adományként. A dollártámogatási igények és a külföldi ösztöndíjkérelmek fölött kezdettől Soros és a New Yorki Soros Foundation diszponált ezekre nézve a budapesti Bizottság legfeljebb ajánlásokat tehetett. Hogy az Alapító mennyire komolyan vette ezt, jól jelzi a már hivatkozott, Forgács Pálhoz írt, 1984. őszi telexüzenet, amelynek lényege, hogy a budapesti Titkárság még az esetben se ártsa magát a dollárkedvezményezett ügyébe, ha emiatt netán átmeneti likviditási gondjai támadnának. (Forgács, mint emlékezetes, egyikét vezetőképző intézet késedelmes forintbefizetését tette szóvá.) Másrésztől kezdettől éppoly makacsul próbáltak érvényt szerezni annak a másik „hatásköri elvnek” is, hogy a belföldi pályázatok ügyében kizárólag a budapesti Bizottság legyen az illetékes. (Ezt mutatja számos New Yorkot rejtélyes kerülő úton megjárt kérvény, amelyet rendre ugyanazzal az elutasító formulával postáznak vissza: „Soros Györgynek határozott elve, hogy nem szól bele a Bizottság döntési körébe tartozó ügyekbe. Pályázatával forduljon bizalommal a budapesti Titkársághoz!”)

De vajon mennyiben volt valóban „döntő szava” a Bizottságnak, az Alapítvány nagykuratóriumának az itthoni pályázati ügyekben? Azt mondhatni: sokban bár korántsem kizárólagosan... A megszorítás annak szól, hogy jogosítványából részben önként, részben a viszonyok diktálta kényszerűségből maga is átruházott egyet s más néhány „házon belüli” vagy külső testületre. Az előbbire példa a Titkárság majd a szakkuratóriumok jórészt helybenhagyott előszűrési, javaslatot adó joga az utóbbira az Akadémia megkerülhetetlen „szolgálati” (értsd: párt és belügyi) vonalainak legalábbis hallgatólagos jóváhagyása. Láttuk: a „konszenzuskényszer”, avagy nevében nevezve: a hatalom vétőjoga „ultima ratióként” eleve be volt építve a Bizottság döntési mechanizmusába, még ha annak gyakorlati érvényesítését a Vásárhelyi és Kulcsár közt ekkortájt menetrendszerűvé váló informális egyeztetések jórészt fölőlegessé tették is. Mindenesetre tény, hogy egyegy kuratóriumi ülés előtt a döntésre előkészített pályázatok titkársági összesítőjét (nemkülönben az eredménylistát és más fontos belső dokumentumokat) 4 példányban rendszeresen megküldték az Akadémiának, melyekből egyegy példány „hivatalból” és automatikusan a III/IIAs belügyi összekötő tisztnek, illetve a pártközpont illetékes TKKOMunkatársának „járt”. Emellett az új oktatási és kulturális programok miatt ez évtől egyre szorosabb a munkakapcsolat a Művelődési Minisztériummal is, amelynek nemzetközi főosztályvezetőjét és egyes szakreferenseit rendszeresen meghívják az ülésekre, s javaslataikat többnyire nem hagyják figyelmen kívül. Végül túlzó következtetések levonása nélkül azt sem hallgathatjuk el, hogy a döntési jogkör „széttérítésével” majd minden újonnan felálló szakkuratóriumban feltűnik egy vagy több „hivatalból” delegált avagy megbízható „útitárs” hírében álló döntnök (párttag akadémikus, egyetemi tanár stb.), akinek „józan ítéletképességére” adott esetben a hatalom is méltán számíthat. Megnevezésüktől ezúttal tartózkodunk, már csak azért is, mivel egyikét, valóban sokat ártó intrikusoktól eltekintve jórészt igaztalan lenne párttagságuk vagy hivatali pozíciójuk miatt „beépített embereként” citálni őket. Mindenesetre, még ha döntési pozíciójukban ők maguk nem tanúsítottak is különösebb cenzori igyekezetet, az egykori párt és belügyi aktákból jól látni: a hatalom „személyzeti főnökei” nagyon is számon tartották őket.

Ám térjünk még pár szó erejéig vissza a legfontosabbra: a pályázatok elbírálási rendjére. Említettük, hogy a Titkárság tagjai már korábban is éltek erre nézve néhány sikeres javaslattal, így Betlen János már egy 1984. október 23ai(!) keltű, házi feljegyzésben szorgalmazza, hogy a Bizottság adjon felhatalmazást a Titkárságnak az egyre nagyobb számban érkező pályázatok „előzetes szelektációjára”, hogy mindazon beadványt, amelyek nyilvánvalóan „kívül esnek az Alapítvány tevékenységi körén” vagy amelytől „semmilyen számottevő szellemi érték nem várható”, kiszűrjék, s „ha a Bizottság tagjaitól 15 napon belül nem érkezik ellenvetés”, úgy a Titkárság automatikusan elpostázhassa az elutasító végzést. „Minden további pályázatról elutasítási és támogatási javaslat nélkül készül a kivonatos ismertető, azzal a céllal, hogy a Bizottság tagjai tájékozódjanak, és szakértőket nevezhessenek meg. Ha ilyen javaslat 15 napon belül nem érkezik, a Titkárság maga keres szakértőt.” Az ajánlást jóváhagyták, csakúgy, mint Quittner János indítványát, hogy „azon személyek, akik külföldi tanulmányutakat, illetve külföldön való kutatást pályáznak meg a Bizottság támogató határozata után, a Soros Foundation Igazgató Tanácsához való felterjesztés előtt szerezzék meg munkahelyük, illetve a munkahelyük szerint illetékes főhatóság engedélyét.” A Bizottság egyben „felkéri a Magyar Tudományos Akadémiát, hogy a munkahelyi nem rendelkező személyek útlevele engedélyeztetési ügyét vállalja magára”. Ez utóbbi látszólag „technikai” vagy „ügyrendi” javaslat célja az volt, hogy az esetleges „kétes” (szabadúszó stb.) pályázók ügyét az adminisztratív előírásoknak eleget téve, jó előre lefedezze, nehogy a már megítélt pályázatokat ilyenolyan formális ürüggyel a BM Útlevelesztálya vagy más „titkos döntnök” vétőzza meg.

A pályázati kiírásokban is közzétett formai feltételek egyébként nem voltak rigiden bürokratikusak: többnyire csak a pályatervre, egy rövid szakmai bemutatkozásra (publikációs jegyzékre) és két ajánlóra szorítottak. A beérkező pályázatokat sorszámmal

ellátva és tematikusan csoportosítva a Titkárság készítette elő a kéthárom havonta ülésező Bizottságnak, vagy a némivel ritkábban (általában ősszel és tavasszal) összeülő szakkuratóriumoknak. Az utóbbiak anyagait jórészt előminősítés nélkül továbbították, az „általános” vagy „nyílt” pályázatokat viszont már 1985 tavaszától a Titkárság növekvő döntésbeli súlyát jelezve rövid tartalmi ismertetőkkel és különféle ajánló jelzetekkel ellátva terjesztették a Bizottság elé. (Az „SZ” a további szakértésre”, az „E” a szakértés nélküli elutasításra, a „P” a szakértés nélküli elfogadásra, a „Cs” a csökkentett összegű támogatásra javasolt pályázatok egységes jelzete volt.)

A szelekció további műhelytitkaira az egyes programokról szólva még részletesen kitérünk.

M = 1 : 1

„Több fényt vagy fénymásolót!”

Az Alapítvány talán legelső, nagy sikerű kezdeményezése a gyorsmásológépek tömeges behozatala és elterjesztése volt. Egy Vályi Gáborral készült interjú1 tanúsága szerint a Xeroxprogram ötlete, valójában már az Alapítvány hivatalos létrejötte előtt felmerül, amikor 1984 tavaszán Soros, Betlen kíséretében, először keresi fel az Országgyűlési Könyvtár egykori igazgatóját, hogy a támogatásra érdemes könyvtári ügyeket, programokat és Vályi esetleges kurátori szerepvállalását kötetlenül megvitassák.

Ha valaki, úgy ez idő szerint Vályi Gábor tudta leginkább, hogy a hazai könyvtárak és kutatóintézetek mennyire nélkülözik e Nyugaton ekkor már széles körben bevett, köznapi segédeszközöket, hisz alig két éve az Országos Könyvtárügyi Tanács elnökeként maga kezdeményezett egy felmérést a magyarországi közkönyvtárak fénymásolóellátottságáról. Az eredmény magáért beszél: 1982ben még alig egytucatnyi fénymásoló üzemelt az ország néhány kiváltságosnak számító, nagyobb könyvtárában, azok is javarészt egy elavult széria rekvizitumai voltak. (A gépeket méregdrágán egy állami monopolcég importálta, használatukat a BM engedélyezte és felügyelte.) Így aztán, amikor a rákövetkező évben sikerült némi dollárt visszaszerezni a Marjaiék által előzőleg drákóian megnyirbált könyvtári valutakeretből, Vályi azt az OKT elnökeként újabb másológépek behozatalára fordította. A szocialista „költségvetési lobbyalkuk” e sokban jellegzetes epizódjára ő maga így emlékszik vissza: „Volt egy nagy OKTakció, tulajdonképpen az egyetlen, amelyben a szakma némi joggal szembefordult velem, mivel Marjai utasítására le kellett faragjunk 2 milliárd dollárt abból az 5ből, amit a külföldi folyóiratbeszerzések éves keretként az évre országosan előirányoztak. A lefaragott kettőből a PM utóbb mégis visszaadott egymilliárd, úgyhogy ebből vehettük meg végül az első, valóban korszerű gyorsmásolókat az itthoni könyvtáraknak.”2

Vályi szerint Soros az ötlet első felvetésére „kapva kapott a dolgon”, nyomban átlátva, hogy a gyorsmásológépek behozatala nemcsak hasznos, ám egyben merészen tabutörő újítás is lehet a korabeli magyar információs és hatalmi monopolviszonyok közepette. Egy olyan országban, ahol a hatályos belügyi rendeletek ez idő szerint még a hivatali villanyírógépek bejelentését is kötelezően előírták, ahol a masinákról időről időre írásmintákat vettek, sőt a kényesebb évfordulók (március 15e, október 23a stb.) előtt központi óvintézkedésként még gondosan el is zárták őket. (Sok derék, mennydörgő szavú, NDK Robotrongép nem is értette: ugyan ki merné az éj leple alatt holmi titkos diverzióra használni őket?)

A Xeroxprogram ígéretes tervét így hát sokan üdvözölték, még ha akadtak is jó páran, akik eleve kétségbe vonták megvalósíthatóságát. „Csak a BMnek tesztek vele szívességet!”, „Előbbutóbb úgyis lakat alá kerülnek a gépek!” aggályoskodtak ez utóbbiak... Való igaz, kezdetben ugyancsak kérdéses volt, vajon sikerüle az új masinákkal nemcsak egy szűkebben vett technológiai, hanem mindjárt egy spontán és önzérelt „információs forradalmat” is beindítani... Egyelőre még bizonyításra várt a marxista káderképzők ösközhelye, miszerint „a mennyiségi változások egy ponton túl szükségképp minőségi változásba csapnak át”. Vajon így lesze csakugyan? Nos, a profétaként tisztelt szemináriumi küffőt „feje tetejéről talpára állítva”, ez egyszer tán még ez a csoda is megeshet! Hisz az iratok és általuk a tények, gondolatok spontán szaporulata elvben nagyon is alkalmas arra, hogy rendre kikezddje a pártállami bürokrácia megannyi avított kicsinyes monopóliumát s ezzel végső soron a pluralizmus nyugati szabadalmú, spontán „fénymásolatát” készítse elő... Joggal írta hát egy ismeretlen kéz az egykori pályázati dossziéra az állítólagos voltairei végszavak parafrázisát: „Több fényt vagy fénymásolót!”

Az új masinák nyárvégi tömeges feltűnése egyként próbára tett mindenkit: az alapítványi döntőbírókat éppúgy, mint a pályázó intézmények vezetőit, vagy éppenséggel az elszabaduló (röp)iratforgalomtól rettegő felügyeletibelügyeleti „szerveket”... Magáért beszélő adalék, hogy a program indulása előtt egy magas rangú belügyi tiszt külön is felkereste Vályit,3 hogy diszkrétan figyelmeztesse a másológépek esetleges „állambiztonsági kockázatára” (zárolt anyagok, szolgálati iratok engedély nélküli másolása, szamizdat és röpiratsokszorosítás stb.).

Ami azt illeti, akadt néhány komolyan számba veendő, gyakorlati dilemma még ha a kurátoroknak nem az iménti „veszély” okozta is a legnagyobb fejtörést... Hol a legnagyobb a szükség? Milyen könyvtárakat és közintézményeket kellene előnyben részesíteni, s ezeken belül is vajon mekkora körre terjedjen ki a géphasználat joga? Ingyenes legyen a könyvtári másolás, kedvezményes, költségarányos, netán a jövőbeni javítást, papír és festékutánpótlást fedezendő szolidan nyereséges? És végül: mennyiben szolgáljon az új eszköz hivatali és közcélokot, szakmai és magánigényeket?

Minderről nemegyszer komoly „elvi” és gyakorlati viták támadtak a kuratóriumi üléseken is, kiváltképp amikor az első tereptapasztalatok már a buktatókat is jelezték. (Akadtak könyvtárak, ahol eleinte ilyenolyan „szakmai” ürüggyel tényleg elzárták a gépeket a nagyközönség elől, másutt magánszemélyeknek legfeljebb félrállat másolást ami már csak azért is visszaszólt, mivel a másolókhöz szükséges festék és pótalkatrész többnyire egy fillérjükbe se került.) A kurátorok sorában némelyek a program jövőjét feltve kezdetben inkább az óvatosságra hajlottak, mások a teljes nyíltság, a legszélesebb hozzáférhetőség mellett álltak ki.

Az új program sikere mint később is annyiszor! végső soron a fogadóintézmények tisztességén, vezetőik személyes kurázsiján múlott. A „kockázat” persze távolról sem volt mindenütt egyforma, hisz egy elit orvosi kutatóintézet archívumának védett falai közt nyilván jóval kevesebb „balesetveszéllyel” kellett számolni, mint egy nagy forgalmú egyetemi könyvtár olvasószolgálatán, netán egy, a gyanakvó helyi hatalmasok által eleve rövid pőrára fogott, vidéki művelődési házban. A röpirat és szamizdatsokszorosítás, az archívumok zárolt iratainak kimásozása mindazonáltal összességében megalapozatlan cenzori

aggálynak bizonyult, hiszen tömegével, kirívó trendként nemigen fordultak elő ilyen esetek.4 Mindez legfeljebb kéthárom év múltán vált valós „veszéllyé”, ám ekkorra a rezsim felgyorsult eróziója már amúgy is meghiúsított minden hatékony óvintézkedést és retorziót. Egyegy célzott akciót, helyi túlbuzgóságot leszámítva maguk az „illetékesek” is láthatóan mind kelletlenebbül tettek eleget e jobbára bürokratikus nyűgnek tekintett ellenőrzési kötelezettségüknek amint azt a belügyi iratok és a visszaemlékezések egybehangzóan megerősítik. Igaz, a rendeletileg előírt bejelentési kötelezettség mindvégig fennmaradt, s így még az a paradox helyzet is előállhatott, hogy az Alapítvány vagy félezer nagy teljesítményű gyorsmásoló behozatala és országos „terítése” után! , akárcsak a többi kedvezményezett, még 1989 januárjában is kénytelen a kerületi rendőrkapitánysággal közölni saját használatra szánt, új masinájának gyári paramétereit és a kezelésével megbízott titkársági munkatárs adatait...

A program mérlege előtt ide kívánczik néhány praktikus adalék. A gépeket a könyvtárak és más közintézmények jórészt forinttérítés ellenében kapták. Akkor hát kérdezheti az olvasó mi volt mindebben a „támogatás”? Először is a kedvezményezett kör nagyságrendekkel való kiszélesedése hisz a behozatal korábban erősen korlátozva volt, s az esetek zömében még az az intézmény sem jutott géphez, amelynek egyébként meglelt volna hozzá a forintfedezete, hisz a monopolhelyzetű állami importőr cég egyszerűen „hatóságként” szelektált az igények felett. Ami közelebből a gépek beszerzési költségét illeti, ebben a Sorostámogatás mindenekelőtt a hivatalos kényszerárfolyam és a szabadpiaci dollárforint arány közötti tetemes különbség, továbbá az államilag garantált vámmentesség és a gépek a New Yorki alapítványi iroda által közvetlenül a brit gyártótól kialakított nagybani árkedvezménye. (Mindez együttvéve csaknem felével olcsóbbá tette a beszerzést az egyedüli importnál!) Ezenfelül az Alapítvány egyegy mostohább adottságú intézménynek részben vagy egészben a forinttérítést is elengedte habár a gépek ajándékozása inkább csak 1989től, a civil szervezetek tömeges jelentkezésével lesz számottevő.

A program ugyanakkor az Alapítványnak is hozott ha nem is mindjárt „üzleti” hasznot legalábbis két fontos, gyakorlati nyereséget... Az egyik, hogy e széles körű és az állami koordináló szervek (MTA, OKT, MM stb.) által is szentesített akció sokat segített abban, hogy az új intézmény országos hírét, respektúzával megalopozza ezzel is pótolván a hiányzó sajtópublicitást , s hogy eközben maga is közvetlen tereptapasztalatokat szerezzen a hazai tudományos, oktatási és művelődési alapintézmények helyzetéről, innovációs törekvéseiről. A másik gyakorlati nyereség, hogy a budapesti alapítványi kasszákat folyamatosan feltöltő forinttérítések jótékonyan áthidalták a nagy összegű pénzváltások s a tengerentúli számlalehívások nem csekély kezdeti adminisztratív gondját, s így ettől fogva állandó készpénztartalékokat biztosítottak más belföldi programokhoz. (A fénymásolók utáni sokmillió befizetések a kezdeti években a hazai ösztöndíjak és más forintkiadások mintegy harmadát, felét fedezték, noha ez utóbb más nagyszabású programok orvosi műszer, számítógép stb. belépésével arányosan csökkent.)

Néhány szót a gyakorlati szervezésről... A tengerentúli könyvadományokat leszámítva valójában ez volt az első komolyabb, sok éven át rendszeres szervezőmunkát igénylő program ha tetszik, a New Yorki és budapesti irodák afféle menedzselési „tűzkeresztje”. A New Yorki operatív „stáb” ekkor még mindössze két emberből állt: az irodavezető Lónyai Máriaiból és asszisztenséből, Elizabeth Lórántból. A sok száz másológép beszerzését, kifizetését és importját ők intézték, részben közvetlenül a brit gyártó céggel, részben a program budapesti szervezőivel együttműködve. Az új gépek várományosai persze mit se tudtak e bonyolult háttérmunkáról: a megrendelők, az ár és vámkedvezmények, szállításszervezések és kifizetések nemegyszer üzleti és adminisztratív buktatókkal teli ügymenetéről, a napi telefonálások, telexek és levelek állandó körforgalmáról. Apró bár a piacgazdaság „áldásaitól” ekkor még védett, hazai viszonyokhoz képest ugyancsak jellemző háttéradalék, hogy még a New Yorki megrendelők és átutalások időzítése is külön figyelmet igényelt, mivel a dollárfont árfolyam ekkoriban erősen ingadozott, s ez számos nagyságrend esetén akár ±45 gépet is jelenthetett. (Ennyiben tehát feltétlenül hasznos volt, hogy a New Yorki „anyaalapítványnak” az üzleti élet szívében: a Quantum Fund Columbus Circlei székhelyén szorítottak eleinte igencsak szerény: alig félirodányi „albérltet”...)

Miként az eddigi utalásokból is kitűnhetett, a fénymásoló program nem állt meg a könyvtáraknál levéltárak, kutatóintézetek, egészségügyi, művelődési és egyházi intézmények sokasága jutott általa elsőrendű munkaeszközéhez. (Mi több, pályázati kuriózumként még az MSZMP KB Párttörténeti Intézetét is ott találni a legelső kedvezményezettek listáján.) Mivel összefoglaló elemzés mindeddig nem készült, alább talán hasznos lesz röviden megvonni e sokéves alapítványi program mérlegét.

Az elsőként 1985 tavaszán meghirdetett pályázatot „közkívánatra” majd tíz éven át folyamatosan prolongálták akár önálló programként (1993 őszéig), akár más programokba integrálva (Folyóirat és Könyvtártámogatási, Demokrata, Help to Help, Roma, Hesp stb.); mi több e lehetőség mára sem szűnt meg bizonyos intézményi pályázók eszköztámogatásaként. Az elbírálás ügyrendje persze idővel változott, ám lényegében a szakmai testületek (Országos Könyvtárügyi Tanács, Magyar Könyvtárosok Egyesülete, MTA, MM stb.) közreműködésével a mindenkorai alapítványi Titkárság állította össze a várományos listát, amit aztán a kuratórium módosítva vagy anélkül jóváhagyott. A tíz év alatt csaknem ezer gép került az ország közművelődési, kutatási és oktatási intézményhálózatába, nemkülönben több száz civil szervezet használatába. Az előbbiekhöz zömmel forinttérítés fejében az utóbbiakhoz többnyire ingyenes adományként.

Magától értődő módon a program debütálása volt a legsikeresebb, és vele az a néhány, 198990ig gyorsan lepergő esztendő, amit egyrészt az általános valutaszűke, másrészt az intézményi innováció nem kevésbé általános trendje jellemez. 1985ben a Magyar Könyvtárosok Egyesülete és az Országos Könyvtárügyi Tanács útján meghirdetett pályázatra alig két hónap alatt 376 igény fut be, amelynek közel egyharmadát (113) hagyja jóvá a Bizottság. Az önálló program 638 000 dollárral megnyitott keretéből a nyár végére zömmel fővárosi és vidéki egyetemek, főiskolák, kórházak, rendelőintézetek könyvtárai és dokumentációs archívumai jutnak gyorsmásolókhöz, illetve rajtuk kívül még néhány országos kutatóintézet, múzeum és vagy három tucat megyei könyvtár, művelődési ház. (Összesen 113 RankXerox 1025ös gép, darabonként 3370 USD értékben + további 80100 000 USD keret fogyóeszközökre: festékre, pótalkatrészre.)

1986ban tovább bővül a profil: a fenti intézménytípusokon kívül megkezdődik az állami és egyházi levéltárak, a megyei TITközpontok, a városi könyvtárak és az egyetemek, főiskolák tanszékeinek módszeres „gépesítése” is. Összesen 100 új gép kerül forgalomba több mint 450 000 dollár értékben. Ezekből 30 könyvtáraknak, 55 más intézményeknek, 15 pedig olyan középiskoláknak jut, amelyek részt vesznek az Alapítvány által felkarolt kísérleti angol nyelvoktatásban.

1987ben újabb 100 gépet osztanak szét: 45öt könyvtárak, 55öt más főként oktatási intézmények között. A kimutatások szerint mind nagyobbjából összegeket emészt fel az alkatrész és festékutánpótlás is. (198687ben kizárólag e célra 150 000 dollárt fordít az Alapítvány.)

„1988ra csak fogyóeszközre tervez támogatást a Bizottság” jelenti be az átmeneti „moratóriumot” szükségszerűen egy kuratóriumi emlékeztető. (Lám, minden programcsoda három évig tart!) Am hiába a fogadkozás húsz gépet utóbb mégiscsak megítélnek e „szűk” esztendőben is, annak jeléül, hogy a már bejáratos, országosan népszerű programot még időlegesen sem lehet szünteteltetni.

1989 a csúcsev azután annál többeket kárpótol a kényszerű várakozásért. Ez évben 132 gyorsmásoló talál gazdára, közülük 49 már ingyen, a demokratikus szervezeteket támogató program keretében. A kilencvenes években az önálló program elhal, s a forinttérítéses, kedvezményes beszerzés helyett évről évre mintegy 4060 gépet gratis eszköztámogatásként osztanak szét a különféle programok pályázói között.

A végösszesítés: 1989 decemberéig 475 gép, azóta (1997 végéig) közel ugyanennyi egy bő évtized alatt tehát csaknem 1000 masina... A számokat kivételesen azért hagytuk így hosszan „beszélni”, mivel teljes összesítés eddig még nem jelent meg, s ekképp a valós nagyságrendet időnként még az alapítványi nyilatkozatok is hajlamosak nagyvonalúan alá vagy túlbecsülni („tíz év alatt sok száz” avagy: „több ezer gépről” beszélve). Holott sokszorosítókról lévén szó kivételesen nem árt a tényleges példányszámot pontosan „belőni”...

A Kortárs Művészeti Központ indulása

„Magyarországon a hetvenes évektől viszonylag élénk avantgárd művészeti élet bontakozott ki írja Sugár János egy kéziratot tanulmányában. Léteztek politikai, képzőművészeti, filmes, színházi és zenei avantgárd csoportok, csakhogy ezek zömmel földalatti mozgalmak maradtak. Az úgynevezett »második kulturális nyilvánossághoz tartozó csoportok legfeljebb informális összejöveteleken értek össze egységes kortárs művészetté. Ezek az alkotócsoportok jobbára a Kádárrendszer »tűréstiltás« határain ingadoztak, támogatásról szó sem lehetett. A nyolcvanas évektől kezdve a Néray Katalin jóvoltából a csúcstra jutott Múcsarnok és a Soros Alapítvány teremtette meg e »második nyilvánosság« legális színrelépésének lehetőségét. A Soros Alapítvány kezdettől fogva éppen kreativitásával tűnt ki: azzal, hogy kilépve a meglévő és nem működő rendszerből, új rendszert teremtett. Más munkamórált, új stílust, új módszereket hozott a kulturális életbe. Beindulhatott az olyannyira hiányzó módszeres dokumentáció elkészítése, munkát kaptak rosszul fizetett művészettörténészek, és végül, de nem utolsósorban a magyar kortárs művészek is bekapcsolódhattak a nemzetközi művészeti élet vérkeringésébe. A Kortárs Művészeti Központ elsőként tette bárki számára hozzáférhetővé a külföldi ösztöndíjkiírásokat, pályázatokat, és máig is egyfajta előretolt „kulturális helyőrségként” működik Magyarországon.”

Sugar János fenti még 1994 tavaszán készült értékelése lényegében helytálló, bár néhány sommás tézise bizonyos további elemző korrekcióra szorulna. Messzire vezetne persze, ha az aczéli kultúrpolitika reális mérlegét kívánnánk megvonni (amint azt Révész Sándor tette nemrég megjelent kitűnő monográfiájában), netán a szovjet típusú államszocializmus és a kortárs ezen belül is az avantgárdnak címkézett képzőművészet ugyancsak ellentmondásos viszonyát próbálnánk felidézni a húszas, negyvenesötvenes, vagy akár csak a hetvenes évek elejéig visszanyúlva. Tény, hogy a hivatalos ideológia és az állami mecénatúra még ha e kettő olykor látványos „elcsúszásokat” produkált is a rendszer utolsó egy, másfél évtizedében már közel sem „fedte le” a hazai művészeti élet egészét. Részben, mivel erre akarva se lett volna képes, részben pedig mert Aczél minden korábbi „személyzeti” bravúrja és integráló szándéka ellenére ekkor már nem is igen ambicionálta ezt. Mindennek persze a kultúrát politikai aduáznak tekintő hatalmi elitcsoportok (a gazdasági, kultúrpolitikai, adminisztratív és belügyi káderek) belterjes lobbyharcán túl megannyi konkrét oka volt: „anyagiai és erkölcsiek”, személyiek, generációsak és ízlésbeliek egyaránt.

Nem mintha Zsdanov, Révai vagy Lukács óta a rendszernek bármely művészeti ágban szilárdan leököveltek „esztétikai” elvei lettek volna... Az aczéli kultúrpolitika a maga hatvanas, hetvenes évekbeli látványos sikereit éppen üdítőn elvtelen „társutas” toborzásával, mérsékelten „modernizáló” népies és nyugatos törekvéseket egyként felkaroló mecénatúrájával alapozta meg, miközben a kényes ízlésű főcenzor, az aljamunkát másokra hagyva, az önzetlen műpártoló, az előköstölő házi ingyenc szerepében tetszeleghetett... Ekként, ha a „létező szocializmus”nak többé nem volt is hivatalos „esztétikája”, a sztálinizmus és az ’56 utáni megtorlások véréből szennyből kimosdva minden erejével azon volt, hogy legalább tulajdon politikai imázsát „esztétizálja” egyfajta nyájas és kultúrabarát felvilágosult abszolutizmus jegyében. A hazai szubkultúrák döngölt altalajából időről időre feltámadó, zabolátlan avantgárd persze aligha volt alkalmas e reprezentációs célra. (Ennek legelső intő példája maga volt az őseredetű avantgárd ős: Kassák, aki élete alkonyán se hagyta magát holmi mozgalmi művészveteránna mumifikálni.) Mert bár a rezsim kultúrkorifeusai nemegyszer előszeretettel hamiskás társasági bon motvá stílizálták aktuálpolitikai üzeneteiket „Inkább kedvelem az írókat, mint az aláírókat” A. Gy. , s ha csak tehették, jobb szerettek anekdotázni a hatalmi öklörzés helyett, a kihívó játszmarontást nagyon is zokon vették: ha a művészek netán a konszolidált álarcosbál etikettjét félresöpörve úgymond nyílt „politikai botránnykeltésre” vetemedtek.

A hetvenes, nyolcvanas évek a hajdani Mozgó Világ által „évtized/határ/hídként” jelzett fordulóján már számos jele van annak, hogy az aczéli kultúrpolitika mindinkább kifulladás, és hagyományos klientúrájával egyfajta jellegtelen, álmodern konzervatívizmussá merevedik. A bőkezű kegyosztogatás ideje lejárt, ugyanakkor megsokasodnak a kisstílusú és mind durvább hatalmi beavatkozások: a film, a színházi premier és lapszámbetöltések, a szerzői szilenciumok és írószövetség körüli botránnyok, a karhatalmilag „átrendezett” tárlatok, happeningegek... Mindezekért az új művésznemzedékek markáns tehetségeinek egyre kevesebb esélye és affinitása marad a szolid „betagozódásra”...

A hazai képzőművészet sajátosan mert tulajdon „kicsapongásaitól” is védett, belterjes világa maga is új kihívások elé néz. Habár a nyíltan „aktivista”, politizáló művészet (Inconnu, Artéria Galéria) továbbra is marginális marad, s nemcsak a hivatalossággal, hanem a „céhbéli” többség kiváltságféltő, konok elutasításával is szembetalálja magát, mégis: a már ismert, egyszemélyes „avantgárdintézmények”: Erdély Miklós, Galántai György mellett számos új markáns egyéniség, „alternatív” művészcsoport is színre lép így a szentendrei Vajda Lajos Stúdió, a Helyettes Szomjazok vagy az Indigó csoport alkotói. Még hozzá nem is csupán a már bevettnek számító kiállítóhelyeken a Fiala Művészek Klubjában, az Egyetemi Színpadon, a BME Bercsényi úti kollégiumában vagy a Fészek Művészklub Galériájában, hanem mind gyakrabban bizonyos, szélesebb nyilvánosságot és „legitimitást” jelentő, reprezentatív kortárs seregszemléken is. E látványos áttöréshez néhány jó hírű kiállítóhely és gyűjtemény a budapesti Múcsarnok, Székesfehérvár, Pécs elkötelezett szakemberén túl nagyban hozzájárul az is, hogy 1982ben végre feloldják a múzeumokon kívüli rendezett tárlatok „alapos cenzúráját”, azaz a Képzőművészeti Alap kötelező előszűritését. Pernecky Géza, a hazai avantgárd ekkor már több éve Németországban élő kritikusa maga is erre

az új jelenségre hívja fel a figyelmet egy 1984 őszi szimpóziumban közzétett tanulmányában az „új vadak” Kelemen Károly, Birkás Ákos, Wahorn András, Pincehelyi Sándor, a Méhes-Vető páros és mások munkái kapcsán: „Fontos és magyar viszonylatban meglehetősen új jelenség, hogy ezek az új festőiséget képviselő képek szinte meg sem száradtak, s máris kiállításra kerülhetnek. Budapest és a kulturális rendezvényekből részt kérő néhány vidéki város galériái és kiállítótermei az utolsó két évben egy sor tárlaton mutatták be a felsorolt művészek munkáit.”⁷

Ezek után joggal merül fel a kérdés: vajon létezik még egyáltalán művészeti cenzúra a korabeli Magyarországon, s ha igen, miként? Nos a válaszáért megint csak egy korabeli szöveget érdemes felidézni, Bence Györgynek az 1985 őszi budapesti Kulturális Fórumra készített beszámolóját. „A művészeti cenzúra rendszere” írja Bence a Szabálysértési Rendelet 159. szakaszához van lehorgonyozva. Ez a groteszk »Művészeti szabálysértés« címet viseli, és pénzbüntetést helyez kilátásba arra az esetre, ha valaki elbírálás és engedély nélkül tesz közzé művészeti alkotást. A horgony maga jó erősnek látszik, utoljára 1983-ban kalapálták ki, a rendelet megújításakor. A horgonykötelek azonban meglazultak, s a művészet hajóját meglehetősen szabadon sodorja ideoda minden áramlat.

A közéleti vásárlásokra felajánlott és a nagyobb jelentőségű (»országos«) kiállításokra benyújtott műveket egy igazi cenzúrabizottság: a Képző és Iparművészeti Lektorátus bírálja el. Kisebbségi kiállításoknál a művészek maguk választhatnak bírálót a lektorátus által összeállított névjegyzékből. Az állami vagy tanácsai intézményként működő múzeumok nem tartoznak a lektorátus fennhatósága alá, de kiállítási terveiket jóvá kell hagyatniuk felügyelő hatóságukkal. Az elbíráláson alapuló engedélyezési rendszer is hierarchikusan megosztott: részint a Művelődési Minisztérium, részint a tanácsok művelődési osztályai adják ki az engedélyeket.

A rendszer legérdekesebb eleme az említett szakértői lista. Művészeti körökben általánosan elfogadott nézet, hogy jószerivel minden irányzat képviselői megtalálhatók rajta, alkotók és kritikusok egyaránt. A cenzúra fontos funkciói tehát magára a szakmai közösségre vannak bízva, mégpedig többékevésbé reprezentatív módon. Ez az utóbbi években lehetővé tette, hogy a kisebb galériákban, s nemritkán a nagyobbakban is, szinte minden akadályoztatás nélkül közönség elé kerüljenek a legújabb művészeti törekvések termékei.⁹

Mindezek alapján jól látható, hogy a rezsimek a taptot Nyugattól, az ideológiai szemhunyaszt Moszkvától váró szende kultúrexhibicionizmusának a közvetlen belpolitikai „botránymentesítésen” túl hovatovább a keletnyugati szalonképesség maradt egyetlen talmi és üresen etatista „esztétikai” mércéje.

Jól példázza ezt az év kiemelt diplomáciai protokolleseménye: a helsinki záróegyezmény aláíróinak ősszel hat héten át Budapesten rendezett Kulturális Fóruma s annak kísérő eseményei. A hivatalosak és „alternatívák”: a parfümös Operagálák és kultúrdiplomáciai fogadások s a hazai politikus avangárd párhuzamosan időzített „ráadászámái”, a nyugati újságíróknak, emberi jogi aktivistáknak zsúfolt magánlakásokon tartott ellenzéki tájékoztatók... A hivatalos propaganda az eseményre szolidan jellegtelten propagandaplakátot az Inconnu független művészcsoporthoz rendőrszubbonyos Mona Lisamatricát nyomtatott... S miközben előtte, utána szorgosan folytatók a szamizdat utáni hajszák és házkutatások eminensen bizonyos festékszágú grafikai műhelyekben! , a Múcsarnok egy csöndes zugában végre elkezdődnek egy régóta hiányzó kortárs magyar művészeti dokumentáció praktikus előmunkálatai...

Ez utóbbit persze nem ártott előbb legalizálni, intézményesen „lefedni”. Az Alapítvány épp ezért 1985 májusában együttműködési megállapodást kötött a Múcsarnok igazgatójával, Néray Katalinnal egy közösen létrehozandó kortárs művészeti központ ügyében. Eszerint az új kezdeményezés célja, hogy „támogassa és dokumentálja a hazai kortárs képzőművészet alkotásait, továbbá, hogy újfajta lehetőségeket teremtsen a hazai művészek és a nemzetközi művészvilág párbeszédéhez. Ennek jegyében a központ által készített minden életműdokumentáció egyben a washingtoni Nemzeti Galériában is hozzáférhető lesz.”

A Dokumentációs Központ munkáját egy tíztagú (részint nemzetközi, részint hazai szakemberekből álló) testület irányítja, mely alakuló ülését Néray Katalin és a Múcsarnok vendégeként 1985. június 21-én tartotta meg Budapesten. A reprezentatív nemzetközi lista: Carter Brown, a washingtoni Nemzeti Galéria, Thomas Messer, a New Yorki Guggenheim Múzeum, Michael Compton, a londoni Tate Galery, Dieter Ronte, a bécsi Modern Művészeti Múzeum igazgatói, valamint Meda Mladek, washingtoni kritikus és művészettörténész. A hazai kuratórium elnöke: Németh Lajos, tagjai: Beke László, Hegyi Lóránt, Kovalovszky Márta és Szabó Júlia, valamint Néray Katalin mint a program „háziasszonya”.

Mielőtt a központ munkáját bemutatnánk, érdemes pár szóban kitérni az előzményekre is, melyek ez idő tájt már közel egy évre nyúlnak vissza. Az ügy ötletadója és „első mozgatója” még 1984 nyarának végén Meda Mladek cseh származású, amerikai művészettörténész volt, Soros egy amerikai üzletember barátjának felesége. Ő győzi meg Sorost akinek felesége, Suzanne Weber Soros mellelleg maga is művészettörténész, és akinek Columbus Circlei irodáját ez idő tájt számos Kassákkép 10 díszíti egy Nyugaton is hozzáférhető kelet-európai kortárs archívum szükségességéről, jóllehet a közel egy éven át formálódó terv gyakorlati és koncepcionális elemeit Soros másokkal is megvitatta (így az előkészítésben tevékenyen részt vevő Lónyai Máriaival vagy a budapesti kuratórium értő mentorával, Vályi Gáborral, aki egykor maga is Füleptanítvány volt). Meda Mladek 1984 nyárutóján Magyarországra érkezik, tárgyal a Művelődési Minisztériummal, több múzeum és művészeti intézmény vezetőjével, s végül Marosi Ernő és más szakértők ajánlása nyomán a Néray Katalin vezette Múcsarnokban találja meg az elképzelés leginkább fogadóképes intézményi partnerét.

Ám a dokumentációs központ ügye a biztató kezdetek ellenére is csak nehezen jut előbbre. Amint jeleztük: már a megállapodástervezet legelső változata is komoly a pártközpontig gyűrűző vitát vált ki a leendő intézmény hatáskörét és „politikai felügyeletét” illetően, majd nem sokkal ezután a hazai és nemzetközi szakértő stáb jogosítványairól és összetételéről kezdődik elhúzódó, színpalack mögötti alkudozás. Minderről Néray Katalin, Szekeres Andrea és Lónyai Mária visszaemlékezésein túl fölöttebb beavatott adalék az a Tóth Dezső miniszterhelyettes által Radics Katalinnak címzett egykori „önigazoló” levél, amelyre válaszul az MTA (Tardos és Kulcsár) úgyszintén nem késik megküldeni az ügyvel kapcsolatos „magamentségét” a pártközpont illetékes osztályvezetőjének (lásd a 37. dokumentumot!). Az apparátusi és hivatalközi perlekedés e bennfentes részleteit ezúttal szükségtelen idézni, a konfliktus lényegét elégségesen érzékelteti Tóth Dezső nyersen szókimondó levele is. Eszerint az alapvető nézetkülönbség a leendő intézmény rendeltetésének szűkebb és tágabb értelmezése között volt.

A hivatalos állami kultúrpolitika láthatóan nem bánja ugyan a magyar művészek Soros vállalta önzetlen „kijárlását”, nyugati reprezentációját egy markánsan önálló, hazai mecenatúráról azonban hallani sem akar. Bár óvatos fenntartásokkal hajlandó vállalni a program hazai kipróbálásának „kockázatát”, de esetleges kelet európai kiterjesztését a „testvérországok” moszkvai intrikáitól tartva mereven elutasítja...

Ugyanez a túlbiztosítási igény jellemzi a személyi és felügyeleti kérdéseket is. A hazai művész és értelmiségi körökben többek közt a Mozgó Világ és az Írószövetség körüli szilaj komiszár szerepe miatt nem túl népszerű miniszterhelyettesnek kezdetben nagyon is imponál, hogy az ügyben a nagyvilág elsőrangú kortárs gyűjteményeinek (Guggenheim, National Gallery, Tate stb.) főigazgatói „instanciáznak” nála, sokat próbált kultúrkérdésként azonban nagyon is jól tudja: végzetes „személyzeti hiba” volna a gyepőlőt könnyelmű nagyvonalúsággal e megoly avatott, nyugati szakteknitvények kezébe engedni, így azután 1984 őszétől 1985 májusáig hosszas alkudozás kezdődik a nemzetközi és a magyar szakértői stáb arányairól, személyi összetételéről. Kezdetben a hazai tanácsadó testületet igyekeznek túlsúlyba juttatni az inkább csak protokolláris „védnökségnek” tekintett nemzetközi rovására, jó ideig ragaszkodván ahhoz, hogy a képzőművészeti ügyek pártreferense: Bereczky Lóránd is helyet kapjon benne. (Utóbb közös kompromisszumként Hofmann Tamást fogadják el helyette.) Végül mégis sikerül egyfajta „paritásos” 55 fős konstrukcióban kiegyezni, a külföldiek mellett egy sor jó nevű hazai szakember elfogadtatásával. Hasonló kölcsönös engedménnyel zárul az intézményes felügyelet és a gyakorlati szervezőmunka egy sor más kérdése is. A műjusi megállapodásban benne marad ugyan a kitétel, hogy a „Művelődési Minisztérium Nemzetközi Kapcsolatok Főosztályát rendszeresen tájékoztatni kell a Központ munkájáról” de Néray Katalin emlékei szerint „erre az én időmben egyszer sem került sor, és a végén erről valahogy mindenki megfeledkezett...”¹¹ Az operatív rendelkezések szerint a felek között viselik a felmerülő költségeket: a Műcsarnok biztosítja a helyet és az infrastruktúrát, az Alapítvány pedig a szakértői díjak, útiköltségek és a dokumentációs munka dologi, személyi kiadásainak fedezetét. Apró, ám jellemző adalék a későbbi kádári bürokrácia slamposágára, hogy a fenti állami kötelezettségvállalásra végül is sosem kerül rá a Pénzügyminisztérium pecsétje, előírászerű ellenjegyzése... (Utóbb ez lett a Műcsarnokból való 1992-es kiválás egyik formális indoka mármint az a vád, hogy az Alapítvány egy formailag kifogásolható „pártállami” szerződés jegyében úgy mond „ingyen” használja a múzeumi infrastruktúrát, s csak a két állandó munkatárs Szekeres Andrea és Mészöly Suzanne bérét fizeti.)

A nem kevés viszontagság után végül is 1985 nyarán létrejött Központ voltaképp az Alapítvány első saját pályára állított „kísérleti műholdja”, önálló bűgointézménye lett: külön operatív stábbal, szakmai irányító testülettel és évenként megszavazott önálló költségvetéssel. (A legelső év 700 000 Ftos keretét felerészelt a magyar kuratórium New Yorki tanulmányújtjára, felerészelt a közvetlen mecenatúrára fordítják 100 000 Ftot egy Harasztymobil megvásárlására, 240 000-et a Galántai Klanczayféle ARTPOOL dokumentációra és 72 000-et Veress Pál egyéni ösztöndíjára.) Röviden talán érdemes kitérni a program első évekbeli alakulására s a Központ további sorsára. Már csak azért is, mivel a szélesebb nyilvánosság sokáig vajmi keveset tudhatott arról: miféle szakmai háttér munka folyik a MűcsarnokSoros együttműködés égisze alatt.

Az első három négy évet jórészt csakugyan a csöndes háttér munka jellemezte: a művészportrék, életműdokumentációk készítése, angolra fordítása stb. Ehhez képest viszonylag szerény, inkább csak kiegészítő szerep jutott a kortárs művészek közvetlen támogatásának részben alkotói ösztöndíjak, részben kiállítások, katalógusok alkalmi költségátvállalása formájában. 1988-1990 jelentős változás áll be: ettől kezdve a Központ saját, megemelt keretéből évente maga rendez különféle tematikus kiállításokat (1988: 11 textil, 1989: Máskép kortárs magyar kísérleti fotográfia, 1990: Architektonikus gondolkodás ma stb.), egyúttal tevékeny részt vállalva közel másfél tucat, hozzá hasonló, Sorosfinanszírozta kelet európai intézmény elindulásában és hálózati együttműködésében a Baltikumtól a Balkánig. További változás, hogy

1990-től kezdődően áttérnek a számítógépesdiapozitív dokumentációra. 1991 nyarán a Központ az Olof Palme sétány városligeti önálló épületébe költözik. 1992-től szervezetileg is kiválik a Műcsarnok kötelékéből, majd pár év múlva új otthonába: az Országház utcai „C3”központba települ át, ahol ma is működik. Önálló finanszírozásáról a tervek szerint az Alapítvány az ezredfordulógig gondoskodik ezt követően várhatóan új működési formát, új intézményi partnereket kell találnia. A Központ tízéves tevékenységéről egyébként két angol nyelvű, gazdagon illusztrált, reprezentatív kiadványban is számot ad (Modern and Contemporary Hungárián Art 1985-1990.; SCCA Bulletin 1991-1994).

E bő évtized alatt persze a hazai és nemzetközi stáb is számos változást ért meg. Ami a magyar munkatársakat illeti, elég csak a három legjelentősebbre utalni: Németh Lajos kuratóriumi elnök pár év múltán bekövetkező halálára, Néray Katalin 1992-es kiválására (mind a programból, mind a Műcsarnokból) és Mészöly Suzanne 1988-as csatlakozására. Idővel az állandó nemzetközi grémium is „elfogy”: három év múlva már csak Dieter Ronte marad meg tanácsadóként, mivel a testület rendszeres utaztatásának tetemes költségét az Alapítvány jobbnak találja közvetlen gyakorlati munkára fordítani.

Ez utóbbi változásnak persze másfajta háttér okai is voltak... A külföldi testület elnöke: Thomas Messer (a New Yorki Guggenheim Múzeum igazgatója) kezdetől elkötelezetten pártolta a magyarországi szakmai munkát, csakúgy, mint Dieter Ronte, a bécsi Modern Művészeti Múzeum irányítója vagy Henry Millan és Steven Mansbach, akik Carter Brown utódként nem sokkal az indulás után a washingtoni National Galleryt képviselték. Ennek ellenére sajnálatosan korán kialakult egy részben személyes, részben koncepcionális ellentét, amelynek legfőbb kiváltója éppen a program kezdeményezője: Meda Mladek asszony volt. A művészettörténész asszony a még szerény budapesti kezdeményezést ugyanis inkább csak afféle „kelet európai hídfőállásnak” szánta, s a program sorsát saját ambícióinak és elkötelezettségeinek alárendelve mindenáron a látványos további terjeszkedést sürgette, holott annak akkor még a legszükségesebb feltételei sem voltak adottak (történetesen egy, a budapestihez hasonló, hivatalos prágai fogadókészség). Mindebből, a dolog természete szerint, hamarosan sértődések és intrikák támadtak, amelyek hatására nem egész két év múlva a Központ kis híján beszüntette működését. (Az iménti mondat alanyául persze sokkal inkább Soros neve kívánkoznék.) Ezen „bizalmi válság” után került sor a népes külföldi tanácsadói testület fokozatos leépítésére is.

Az igazsághoz hozzátartozik, hogy a Központ addigi eredményeit nemcsak Meda Mladek kevesellte. „Mi sem voltunk elégedettek idézi emlékeit Szekeres Andrea, a dokumentációs munka operatív szervezője, bár ekkor már ketten dolgoztunk Mayer Mariann művészettörténésszel.” Időközben ugyanis kiderült: hiába ment ki az egész hazai kuratórium és programstáb, hogy tanulmányozza és adaptálja a washingtoni National Gallery ekkor már számítógépen tárolt kortárs dokumentációját, az itthoni életműkatalógusok eleinte csak lassan és nehézkesen készültek. Ahhoz ugyanis, hogy a munkának gyakorlati haszna és értelme legyen, komolyan kellett venni a Standard Cataloging System nemzetközileg elismert, „kompatibilis” alapmintáját csakhogy ez idehaza egy sor nem várt személyi és technikai akadállyal járt. Először is ki kellett választani azon kortárs művészeket és életműveket, akik és amelyek az archívum „törzsállományát” alkotnák. Ez magában ugyan még nem jelentett

különösebb gondot, hisz Beke László, Hegyi Lóránt, Szabó Júlia és mások ajánlásai nyomán aránylag hamar összeállt egy durván száz névből álló lista. Am a neheze a pályarajzok és műtárgyleírások szakszerű elkészítése és lefordítása, az illusztrációs anyagok összeállítása még csak ezután kezdődött. Egyegy jelentős, de szétszórt vagy sokban „lappangó” életművet csak nagy nehézségek árán sikerült dokumentálni, az illusztrációk esetenként nem feleltek meg egy reprezentatív nemzetközi katalógus igényének stb. A legtöbb gyakorlati gond mindazonáltal a személyi esendőségekből adódott. A hazai képzőművészet és a művészettörténész, kritikus szakma viszonylagos belterjessége miatt nemegyszer fogós feladványnak bizonyult olyan külső munkatársakat találni, akik nemcsak elvállalták, de a kívánt határidőre értően meg is írták egyegy kortárs hazai művész bemutatását, s akiket korántsem mellesleg! maguk a művészek is elfogadtak avatott „életműkalauzoknak”. Volt, aki elvállalt egy portrét, és máig adós vele mások elkészült pályaeértékelésével szemben utólag a művész emelt kifogást. Mindezek miatt a munka költséges volt, és eleinte csak lassan, akadozva haladt inkább az ad hoc személyi konstellációk lehetőségei szerint, mintsem az előzőleg jóváhagyott prioritások rendjében.

A dokumentációs rendszer végül is kétszintes lett. A kezdeti években mintegy 40 átfogó „életműdokumentáció” készült, többek közt Bálint Endre, Deim Pál, Felugossy László, Galántai György, Hajas Tibor, Jovánovics György, El Kazovszkij, Erdély Miklós, Karáton Gábor, Keserő Ilona, Korniss Dezső, Maurer Dóra, Nádler István, Ország Lili, Schaár Erzsébet, Vető János, Vilt Tibor és mások munkásságáról. Ezt a „törzsanyagot” egészíti ki mindazon kortárs hazai művészek azóta is bővülő dokumentációja, akik életrajzukat és jelentősebbnek ítélt munkáik diapozitívjait a gyűjtemény rendelkezésére bocsátják. 1994 őszén, az Alapítvány fennállásának tizedik évfordulóján a támogatott művészek munkájából reprezentatív tárlat nyílt a Ludwig Múzeumban *Több mint tíz* címmel. (A kiállító művészek: Erdély Miklós, Kelemen Károly, Bak Imre, El Kazovszkij, Samu Géza, a Helyettes Szomszadjok, Fehér László, Kovács Attila; Sugár János, ElHassan Róza, Bukta Imre, a ZuzuVető páros, Trombitás Tamás, Ádám Zoltán, Jovánovics György, Károlyi Zsigmond, Nádler István, az Újlak Csoport, Gerber Pál, Szűcs Attila, Szirtes János, Várnai Gyula.)

A jelenleg is a „C3” (Center for Culture and Communication) központban (Bp. I. ker. Országház utca 9.) tárolt angol és magyar nyelvű anyag nyitva áll a magyar és a külföldi érdeklődők, művészettörténészek, kiállítás szervezők és műgyűjtők előtt.

„Lira és logika” I az irodalmi és társadalomtudományi ösztöndíjprogramok

A pályázatok rendszerezésének és módszeres elbírálásának igénye, mint láttuk, már 1984 őszén felmerült. Ekkorra az első próbameríték alapján már többékevésbé kirajzolódott, melyek azok a jellegzetes igények, fontosabb szakterületek, amelyekre az Alapítvány távlati stratégiáját alapozni lehet. Ami az egyéni pályázatokat illeti, itt leginkább két markáns csoport tűnt ki: az irodalmi és társadalomtudományi ösztöndíjkérelmeké. Kezdjük az előbbiekkal, egyszersmind vázlatosan felidézve a kor irodalmi „közállapotait”.

A korabeli irodalompolitika ellensúlyozása

„Nálunk nincs cenzúra” állítja büszkén és öntudatosan Aczél György egy Paul Lendvainak adott interjúban. 12 Az MSZMP az évi, XIII. kongresszusán amelynek, mellesleg éppen ő lesz az egyik legfőbb vesztese további nagyívű beszédben méltatja a rendszer és saját kultúrpolitikai érdemeit: „Hazánk történelmében először valósult meg olyan egységes kulturális értékrend, amelyben találkozott a művészeti élet és a kulturális politika, a mérvadó kritika és az értő közönség ítélete. A magyar történelemben ahol a művészek ellenzékiégsége évszázados tradíció volt példa nélküli, hogy a művészetek, az irodalom és a politika olyan jó, vitázó egyetértésben, szövetségben dolgozott, alkotott volna, mint a hatvanas évektől.”¹³

A sajátos magyar „irodalompolitika”, a két évtizeden át többékevésbé bevált KádárAczél-féle konszolidációs recept („az írók írjanak, és ne ártsák magukat a politikába!”) a nyolcvanas évek elejére látványosan elveszti „történelmi szavatosságát”. Szaporodnak a nyílt és egyre kezelhetetlenebb konfliktusok: a szilenciumok, főszerkesztőmenesztések és lapszámbetilátások (Mozgó Világ, Új Forrás, Tiszatáj), s egyegy írószövetségi kongresszus hovatovább a reformkori országgyűlések „gravaminális” légkörét idézi. (Kiváltképp igaz ez az 1981-esre és az 1986-é szűzre, amelynek megújított választmányából tüntetően kiszavazták a hivatalos kultúrpolitika jelöltjeit.) A fiatalabb írónemzedék megcsappant integrálódási esélyét és szándékát, készletét jól jelzik az írószövetség „filiáljaként” bejegyzett FIJAK (Fiatal írók József Attila Köre), majd: JAK körül ekkortájt felizzó viták és pamfletcsatározások.¹⁴ A nagynevű „útitársak” (Déry Tibor, Németh László, Illyés Gyula) egymás utáni kihalásával az öncenzúrára alapozott, „klasszicizáló” irodalompolitikának mind kevesebb reprezentatív partnere maradt. Defenzív, hovatovább nyíltan adminisztratív stílusváltását jól példázzák a fokozott „irodalomrendészeti” óvintézkedések: az APÓ által rendszeresített, zordon főszerkesztőeligazítások, avagy az 1980 végétől bevezetett, később több ízben is megerősített „kettős publikálási tilalom”, mely utóbbi keményen szankcionálta, ha egy szerző az engedélyezett hazai sajtón kívül netán a „második nyilvánosság”ban vagy Nyugaton is megjelentette írásait. De nem okvetlenül kellett intranszignens ellenzékinek lenni ahhoz, hogy valaki léptennyomon az irányított kultúra bürokratikus korlátaiba ütközzék, és akarvaakaratlan eltűnjödjék a „cenzúra esztétikájának” mind kirívóbb anakronizmusán.¹⁵

Irodalompolitika politizáló irodalom: kölcsönös határsértés, szaporodó incidensekkel ... Az egykori nyilvános és magánviták, a hazai íróvilág és a várakozásteli közönség egyik legfőbb napi dilemmája a Babarczy Eszter tanulmánycíméből vett kérdés: „Mikor politika az irodalom?” Nyilván akkor, ha a kortársi „receptió” eleve kizárja a parnasszista vagy „tisztá” irodalomélvezet lehetőségét, akár valamely érintett tabutéma, akár a szerző kihívón direkt szándéka miatt (lásd pl. gyászversek, pamfletok, politikai szatírák, kulcsregények). Ez a kettő persze nem okvetlenül azonos kategória (nem szólna itt ama későbbi „műfaji” dilemmákról, amikor pártvezérré lett literátorok „dolgozatait” politikai ellenlábasaik „írói munkásságuk részévé” igyekeznek visszaminősíteni). A hazai irodalmi középnemzedék néhány markáns alakja Konrad, **Eörsi**, Petri, Kenedi ekkor már évek óta öntudatosan viseli az „ellenzékiégség” stigmáját, másokat egyegy alkalmi emlékvers vagy tanulmány sorozat margóira, ám a kor jellegzetességeként szép számmal akadnak olyanok is, akiket valamely váratlanul kiéleződő közéleti, publicisztikai vita tesz szalonképtelenné a hatalom szemében. A nemzetföltő, „morális kényszerből” politizáló író küldetésstudatát a rendszer mélyülő válságát észelve leginkább a népiek igyekeznek feléleszteni (Csurka, Fekete Gyula és az Illyés örökébe 1983 után lépő Csoóri), ámbár e patinás, ekkor már több mint félszázados múltú szerepvállalás mindvégig ingadozni látszik a lojális ellenzékiégség és a radikális rendszerbíráló között.¹⁶ Szembetűnő ugyanakkor, hogy a hatvanas, hetvenes évek uralgódo „parnasszizmusa”: apolitikus vagy langyosan álközéleti magatartása sokak számára immár hitelét veszített szerep (erre vall,

hogy a tiltakozó és szolidaritási íveket mind többen „dedikálják” a már beérkezett, egész polcnyi „életművesek” közül is), s a hivatalvállalással exponált társutasság hovatovább egyet jelent a „kollaboráns” szegénybélyegével. (Lásd a komoly „káderutánpótlási” gondokat az írószövetség, a kiadók és folyóiratok élén!)

Ez a kép persze nyilván csalóka így, hiszen a hivatalos „irodalompolitika”, a maga jóval tágabb és tagoltabb „infrastruktúrájával” ekkor a nyolcvanas évek első felében még korántsem mutat ily drámai mérvű amortizációt. Már csak azért sem, mivel sajátos eszköztárába nemcsak sőt nem is elsődlegesen a renitens írók, költők személyzeti „adminisztrációja” tartozott bele, ám éppúgy a köznapi praxis megannyi „rendszerfenntartó” eleme: dologiak, intézményiek és személyiek a legkülönbébb szinteken. Diplomás „íróavátás” a szovjet, kínai vagy keletnémet gyakorlattól eltérően nálunk nem volt ugyan, ám annál állhatatosabban folyt az irodalmi „szakmunkások” tömeges kiképzése: a vidéki népművelők, könyvtárosok légiótól az évről évre ezerszám kibocsátott általános és középiskolai magyartanárokon át egész a pártemlőn nevelkedett kultúrkáder és kritikusnemzedékek gondos pályára állításáig. Mindez jó három évtizedre kivetítve akár egy „termelési nagyregénnyel” is felér! Az anekdoták és antológiák, a menetrendszerű íróolvasó találkozók, az aktuálpolitikai üzeneteket kihangosító évfordulók, a Király István, Pándi Pál, Sötér István és Szabolcsi Miklós elnökölte tudományos viták, avagy a szorgos lexikon és „Spenótygártás” (a hatkötetes, akadémiai irodalomtörténet fáradtöld borítójával és „rostos” béli tartalmával kiérdemelt hajdani becenevel!) semmi kétség, mennyiségi mutatói szerint önmagában is imponáns teljesítmény. Hát még ha hozzávesszük az irodalompolitika diszkrétebb stimulusait: a Kossuth és József Attiladíjakat, a gyorssegélyként kiutalt honorelőlegeket, a főiskolai, egyetemi és akadémiai kinevezéseket! Annak felelősségteljes eldöntését, hogy a világirodalom klasszikusai közül ki és mi érett meg a fordításra és újrafordításra sajtóink közül a cenzurális revízióra. (Lásd Kosztolányi, Babits, József Attila és más életművek posztumusz „korrekcióját”.) Hogy kiből lehet a „Ki mit tud?”-ok és szavalóversenyek biztos dobogós szerzője, kisiskolások memoritáre, érettségizők, egyetemisták obligát vizsgatétele. És persze, ami az „írószövetségi szakosztályokba” préselt hazai poétáknak, regény és drámafagóknak leginkább az elevenébe vágott: a könyvkiadás makacs állami monopóliuma, azaz hogy ki milyen gyakran és mekkora példányszámban kísérheti meg a halhatatlanságot...

A csak nemrég létrejött MTASoros Alapítvány irodalompartolásának aligha lehetett efféle átfogó „ízlés és tudatformáló” ambíciója. Nem is volt... Szerény, kísérleti kezdeményként indult, amolyan diszkrét kiegészítő mecenatúráként, mely leginkább az Aczéléféle „három T” túrústartományát igyekezett kiszélesíteni némely egykori és későbbi bírálója szerint még azt sem minden ellentmondás, minőségi vagy személyi engedmény nélkül... Ám, hiába: „közös Pegazusnak túrós a háta” kiváltképp ha azt egyszerre próbálják megülni amatőrök és profik, pályakezdők, mester zsokek és kiérdemesült istálló mesterek avagy a különféle műfajok szerint: szépirok, fordítók, esztéták, kritikusok és irodalomtörténészek... Valóban, mindjárt a rajtnál a legszerencsétlenebb kompromisszum talán az volt, hogy a sokféle, egymással felelő szempontra miatt kezdettől zavaróan tisztázatlan maradt: voltaképp kik alá is szánják e „lovat”. (Mint látjuk majd: a „profilisztításra” csak jó négy év múlva, 1989 őszén kerül sor, amikor is az Irodalmi Albizottság kettéválik egy „tisztán” Szépirodalmi és egy Esztétikai Szakkuratóriummal s ezzel egyidejűleg a nyílt pályázati rendszert felváltja a különféle díjak reprezentatív mecenatúrája, valamint az irodalmi folyóiratok és könyvkiadók közvetlen támogatása.)

A program izgalmas előtörténetébe részben a emlékezők, részben az egykori iratok avatnak be. Az 1984. október 18-i kuratóriumi ülés jegyzőkönyve szerint: „Soros György javasolja, hogy a szépirodalom, a kritikai irodalom, irodalomtörténet, valamint a társadalomtudományok művelői részére az MTASoros Foundation Bizottság ösztöndíjakat hirdessen meg. Soros György írásbeli tervezetet ismertet az ösztöndíjakra szóló pályázat kiírására. Kulcsár Kálmán közli, hogy a tervezetet az MTAnak még tanulmányoznia kell, ezért javasolja, hogy a Bizottság ebben a kérdésben csak következő ülésén hozzon döntést. A Bizottság Kulcsár Kálmán javaslatát elfogadta.”¹⁷

Vajon mi állt Soros fent hivatkozott írásos tervezetében, s ugyan miért kellett azt az MTAnak még külön „tanulmányoznia”? A kérdés első felére viszonylag egyszerű a válasz. Az alig másfél oldalnyi tervezet mindenekelőtt az ösztöndíjprogram szándékát jelöli meg. Eszerint az „MTASoros Foundation Bizottság ösztöndíjakat hirdet a magyar szépirodalom, kritikai irodalom, irodalomtörténet és társadalomtudományok művelői részére, annak érdekében, hogy a pályázat arra érdemes résztvevőinek a gondtalan alkotómunka feltételeit biztosítva ösztönözzön művészileg vagy tudományos szempontból értékesnek ígérkező művek létrehozására. Az ösztöndíjak időtartama három hónaptól huszonegy hónapig terjedhet. Összege: havi 600010 000 Ft.” Ezek után néhány pontba foglalva röviden ismerteti az írásban benyújtandó pályázatok formakövetelményeit (témamegjelölés, szellemi önéletrajz, szakmai referenciák stb.), majd közli, hogy „az ösztöndíjak odaítéléséről két, öttagú kuratórium (az egyik irodalmi, a másik társadalomtudományi) folyamatosan dönt, s döntéseiről értesíti a pályázókat”. Az írásos tervezet végül személyi javaslatokat tesz a leendő kuratóriumok összetételére, a két lista: Almási Miklós, Cseres Tibor, Domokos Máttyás, Mészöly Miklós, Török Endre illetve Berend T. Iván, Gyenes Antal, **Eörsi Gyula**, Szűcs Jenő és Tardos Márton. (Közülük Cseres és Mészöly helyére utóbb Vas István és Orbán Ottó Berend T. és Tardos helyére Hoch Róbert és Lukács József kerül az 1985 márciusában felálló, végleges testületekbe.)

Ami a kérdés másik felét illeti, azt tudniillik, hogy mi volt mindebben „tanulmányoznivaló”, nos, erre sem túl nehéz a válasz. Leginkább persze a kuratóriumok névlistái s a pályázati konstrukció esetleges, rejtett „kultúrpolitikai csapdái”. Nem mintha a kurta és merőben gyakorlatias fogalmazvány különösebb szövegkritikai vagy szemantikai elemzőmunkát igényelt volna. Sokkal inkább arról volt szó mint később is, valahányszor Kulcsár „időt kért”, hogy a hivatali minőségében eljáró társelnök nem érzett kellő felhatalmazást arra, hogy az indítvány ügyében spontán módon „állást foglaljon”, és bölcsőbbnek vélte, ha azt előbb a megfelelő szolgálati (párt és állami) csatornákon „leegyeztetik”.

Mikulásra végre megtörtént ez is. Nem egész két hónap elteltével a december 6-i bizottsági ülés emlékeztetője már biztató előrelépésről tudósít. Eszerint „Kulcsár Kálmán tájékoztatást adott a szépirodalmi és társadalomtudományi ösztöndíjak meghirdetéséről. A két pályázati konstrukció kialakítását a Soros Foundation és az MTA is szükségesnek tartja, az alapelvekről megegyezés született. Az új pályázati rendszer még nem tisztázott tartalmi és formai kérdéseit Kulcsár Kálmán és Vásárhelyi Miklós megtárgyalják, ezt követően kerülhet sor a pályázat meghirdetésére. A szóban forgó pályázatok keretében megítélhető havi ösztöndíjak összege 58000 Ft lehet. Ettől csak kivételes jelleggel, rendkívül indokolt esetben térhet el a Bizottság.”¹⁸

Ám ha mint azt a fenti jegyzőkönyv állítja „az alapelvekről megegyezés született”, úgy vajon miféle tisztázatlan „tartalmi, formai kérdésekről” kellett még Vásárhelyinek, Kulcsárnak tárgyalnia? Nyilván továbbra is a programok „személyi garanciáiról”, a két kuratórium összetételéről. (Ezt igazolja Kulcsár egy négy nap múlva kelt, Radics Katalinhoz címzett „szolgálati” jelentése is lásd a 40. dokumentumot, mely immár a Vásárhelyivel való megállapodás tényét, a végleges kurátorlistákat tartalmazza.) Mészölyvel, Cseressel szemben írószövetségi és más például a még ugyancsak „forró” Durayügyben való aktív szerepvállalásuk miatt erős

fenntartással élt a hivatalosság. Vásárhelyi és az alapítványi vezetés ugyanakkor maga se tartotta volna kívánatosnak, hogy az újonnan felállítandó irodalmi zsűrit valamely exponált népi író (Csoóri vagy Csurka) „a maga képére formálja”. Elnök persze mindenképp kellett a testület élére, méghozzá lehetőleg elismert, széles körben respektált szépirodalmi „doyen”, ám erre a szerepre a többi kurátorjelölt: Almási, Domokos, Török Endre minden szakmai kvalitásuk ellenére aligha volt alkalmas. Annál inkább a költő Vas István, a második Nyugatnemzedék nagy öregje, akinek Aczél Györgyhöz fűződő közismert, személyes kötődése (‘44 őszén ő bújta és látta el papírokkal) még némi kultúrpolitikai „védettséget” is ígért az újonnan létesült testület háborítatlan működéséhez.

Igy jött létre végül 1985 elején az öttagú irodalmi zsűri Vas István elnökletével, Almási Miklós, Domokos Máttyás, Orbán Ottó, Török Endre részvételével, továbbá az új testület mellé rendelt Quittner János állandó titkári közreműködésével. A pályázati felhívást a fent idézett szöveggel a február eleji sajtó (Élet és Irodalom, Népszabadság) közölte, az első döntéshozatalra április 30-án került sor. (Ettől kezdve közel öt éven át rendszeres úzus lesz, hogy a kuratórium évente kétszer, tavasszal és ősszel ül össze alkalmanként átlag 35 millió forintot felosztva kb. 2535 ösztöndíjas között, akik az összes pályázó durván harmadát, negyedét teszik ki.) A Vas István elnökletével megtartott első kuratóriumi ülés emlékeztetője szerint „április 20ig 53 pályázat érkezett be, a pályázók által kért támogatás összege: 7 808 000 Ft volt”. A kuratórium „a pályázatok általános színvonalát jónak találta. A pályázók között több élvonalbeli író és kutató is akadt, s az ösztöndíjban nem részesült pályázók közül is többen figyelemre méltó pályázatot nyújtottak be.” Ám mindez csak a kezdet, az igazi dömping őszre marad, amikor is a november 12-i ülésen a kuratórium 140 benyújtott közül már 35 pályatervet díjaz.

Vas István elnöksége nem tartott sokáig... Valójában már az első kuratóriumi ülés után visszavonult, terhesnek érezve a protokollszerepet, hogy amolyan kiérdemesült irodalmi „díszpintyként” elnököljön a grémium felett. Quittner János, a kuratórium titkára szerint lemondása háttérben alighanem némi sértettség is volt, talán mert zokon vette, hogy a nála fiatalabb kurátortársak túl nagy elánal látnak munkához, s az ő komótosan „prezidáló” ülésvezetését nemigen respektálja senki. (Tény, hogy Vas István elnökutódai: Vészi és Sötér idején is mindvégig Domokos Máttyás és Török Endre marad a Sorosirodalmi zsűri két leginkább aktív, meghatározó tagja.) Quittner János mindenestre máig őrzi azt a kötegyeni katalóguscédulát, amit a néhai, korán leköszönt elnök az első ülés után az asztalon felejtett... Rajtuk a pályázók akkurátusan kijegyzett adatai (név, munkahely, pályaterv, ajánlók) mellett többnyire ott áll Vas István pár szavas kommentárja is. Íme néhány annak posztumusz bizonyosságaként, hogy mennyire komolyan vette tisztét: „Fontos lehet.” „Érdekes.” „Dramáit nem ismerem.” „Semmit sem olvastam tőle.” „Regényt, útirajtot, tanulmánykötetet egyetlen év alatt?” „Az ajánlók garanciája kétes.” „Hol a gépirat (imprimatúra)?” „Megér ez egy ösztöndíjat?” egy ifjú költőnőre: „Sylvia Plathtal kíván „»foglalkozni«...” egy ismert esztétára: „A jó svádájú halandzsamester” egy drámaelméletíróra „A Nagyvilág mellett még lehet dolgozni” egy pályakezdő novellistára: „Ajánlója: Galgóczi nevét ynal írja!” Néha még az üresen hagyott cédulák is beszédeseek: többnyire az idősebb pályatárs „kollegiális tapintatának” kifejezői hisz a nevesebb szerzők (Esterházy, Göncz, Kornis, Lengyel Péter, Mészöly, Nádas, Réz Pál stb.) alkotóterveit rendre tartózkodik minősíteni.

Az irodalmi ösztöndíjprogram teljes curricullumát még két külön folytatásban próbáljuk megrajzolni, itt csupán a kezdetek bemutatására vállalkozunk. Ami az elbírálás tartalmi szempontjait illeti, a kuratórium kezdetűl egy sor „elvi” dilemmával kényszerült szembesülni, melyekre szükségképpen csak alkalmi rész megoldásokat, jobrosszabb eseti kompromisszumokat találhatott. Milyen arányban osztozzék a támogatásokon a szépirodalom és az irodalomtudomány? Mennyiben preferálják az egyes műnemeket és műfajokat: a lírát, epikát, drámát, műfordítást, esszét, kritikát, az irodalomtörténeti, és poétikai pályaterveket? Egyáltalán, mi számítson inkább: a teljesítmény, az „ígéret”, netán más eseti például szociális vagy személyes mérlegelések? Mindebben kétféle végtel kísértett: egyfelől a léha és merőben szimpátiaalapú kegyosztogatás másfelől a rigid és személytelen túlszabályozás veszélye. A járatlan középutat valahol e kettő közt kellett megtalálni a valóság megannyi útvesztőjében. Végső soron annak módját, miként lehet Magyarországon mindezen dilemmák ellenére újrakonformálni egy tisztas, értékelvű magánmecenatúrát Baumgarten Ferenc, Hatvány Lajos, Kornfeld Mórincz és társaik után kéthárom emberöltővel ...

Sajátos paradoxon, hogy kezdetben az új irodalmi ösztöndíjprogrammal szemben az Alapító is sokban hasonló (eredendően konzervatív) fenntartásokkal élt, akár a hivatalosság ámbár korábban a cseh, lengyel, orosz és magyar ellenzéki írók (például **Eörsi** vagy Haraszti) félhivatalos amerikai ösztöndíjmeghívásai esetében még távolról sem voltak skrupulusai... Hisz az még csak hagyján, ha az Akadémia és személy szerint Kulcsár jobb szerette volna az Alapítvány sokfelé tapogatózó, egyelőre még képlékeny szerepvállalását inkább a tudomány, mintsem a kultúra irányába terelni ahogy azt többször is nyíltan szóvá tette, és döntéseiben, ha csak lehetett, érvényesíteni igyekezett. Végül is ezt kívánta meg a „szakma”, a hivatali és presztízsérdek, és korántsem mellesleg: ez volt az a könnyebben kontrollálható, tekintélyelvű, bürokrata trend, ami a pártközpont elvárásainak is jobban megfelelt. Annál bizarrabb adalék, hogy az egykori fültanúk szerint Sorost nemkülönben a „személyi garanciák” és a „kontroll” iránti aggályok foglalkoztatták leginkább a leendő irodalmi mecenatúrája ügyében. Legalábbis ezt hozta nagy nyomatékkal szóba azon a már említett, Margitkerti vacsorán, amelyre 1984 őszén a hazai irodalmi élet több jelesét: Csoórit, Csurkát, Domokost, Mészölyt, Réz Pált és Vajda Miklóst is meghívta. A vendéglátó itt ugyanis két tényérváltás közt váltig arról faggatta asztaltársait: miként lehetne szavatolni, hogy majdani irodalmi ösztöndíjaisai betartsák „szerződésben vállalt kötelezettségeiket”. Más szóval: mi módon mérhető ez esetben a tényleges „teljesítmény”, és mit lehet tenni, ha némely támogatott netán kétévi tisztos apánázs ellenére sem készül el nagy garral beigért, korszakos remekművével? A jelen lévő szűkebb és öblösebb torkú literátorok közül kiki megpróbált józan és konziliáns érvekkel előhozakodni, ám a fogós kérdésre kétségkívül a fanyar humorú Réz Pál adta meg a leginkább frappáns feleletet. Először is, mint mondta (Lónyai Mária emlékezte szerint), abból kell kiindulni, hogy mindenki legkevesebb egy Háború és békét szeretne megírni, ha pedig ez valamely okból mint az esetek zömében mégsem sikerülne, úgy az magában is épp elég trauma a frusztrált szerzőnek, fölösleges még külön is büntetni érte... Valójában folytatta Réz, a közderültséget fokozva inkább afféle ösztöndíjakra lenne szükség, amelyek az írókat legalábbis egy időre önkéntes szilenciumra kötelezik, hisz amúgy is mindenki „túlírja” a maga életművét, s egyegy Ottlikot, Pilinszkyt nem számítva az egész papírpusztító, magyar írócéh menthetetlenül grafomániás... 19

Nos, ha efféle „szilenciumdíjak” nem lettek is, néhány publikációs tilalommal sújtott, hivatalos szilenciumra ítéltnek a Soroszsűri nemegyszer elsőként sietett némi szolidaritási gyorssegélyt odaítélni. (Például Csurka Istvánnak 1987 őszén mint arról még szó lesz.) És ha már szóba jött, ám lássuk: mennyire preferálta a zsűri a betiltott vagy ellenzékieknek minősített szerzőket! Már csak azért is, mert egy máig közkeletű vád (utóbb dicséret majd ismét vád) szerint a Sorosprogramok úgymond kezdetűl a demokratikus ellenzék „logisztikai háttérbázisát” célozták megteremtteni... Nos, tény, hogy Kis János neve például mindjárt a legelső nyertesek sorában felbukkan (Kant *A tiszta ész* kritikájának fordítására kapott Antal László és Ludassy Mária ajánlásával két évre havi 6000 Ftot), miként elvéve később is akad egyegy „lefedetett” irodalmi ösztöndíjas (így Kenedi

János vagy Radnóti Sándor), noha Petri György jelölését egy, a „Szürke Házból” jött kategorikus ukázzal nyíltan megvetozták... Igazság szerint azonban nem volna méltányos ez ügyben a pártközpont és a BM hivatalos nemegyszer következtelen és rögtönzött „klasszifikációját” átvenni, hisz bizonyos színvonal, tartás és kritikai szellem úgyszólván bárkit bármikor „alábuktathatott”, s a kultúrpolitikai stigma, mint nem egy eset mutatja, olykor csak alkalmi, személyi intrikákon múltott. (Lásd erről Dérer Miklós, a TKKO egykori munkatársának később még bőven idézendő háttéradalékait!) Ennél alighanem jóval többet mond, ha egy futó pillantást vetünk a 1985 tavaszi, legelső eredménylistára, melyről máris egy tucatnyi erkölcsi és esztétikai megalkuvást nem ismerő, markánsan szuverén szerző neve ötlék a szemünkbe. A teljesség igénye nélkül: Balassa Péter, Bárdos László, Göncz Árpád, Hankiss Ágnes, Kis János, Kornis Mihály, Krasznahorkai László, Lengyel Péter, Mészöly Miklós, Nádás Péter, Petrőczy Éva... Hasonlóan impozáns a kezdeti ajánlók listája is: Mándy Iván, Nemes Nagy Ágnes, Esterházy Péter, Mészöly Miklós, Balassa Péter, Fodor András, Csoóri Sándor, Csurka István, Réz Pál, Vargha Balázs, Bojtár Endre, Klaniczay Tibor, Nemeskürty István, Pomogáts Béla, Ludassy Mária, Vályi Nagy Ervin stb.

Persze, ez esetben is igaz a közhely: ízlésítéletekkel hiábavaló vitakozni... Az irodalmi zsűri döntéseit az évek során nem egy bíráló érte, s a kurátorok működését amint az efféle grémiumokkal lenni szokott olykor a társasági pletyka sem kímélte. Mindenesetre az a tény, hogy a tíz év alatt összességében 330 pályázó nyert egyéni irodalmi vagy esztétikai ösztöndíjat, s az Alapítvány a kilencvenes évek elejétől további félszáz szerző munkáját ismerte el az államiakkal vetekedő, reprezentatív életműdíjakkal („Ady”, „Kassák”, „Kosztolányi”, „Krúdy”, „Madách”, „Weöres” stb.), magában is meggyőző statisztikai cáfolata annak, hogy az irodalmi Sorosmecenatúra holmi szűkkeblű vagy részrehajló intézmény lett volna. Kiváltképp igaztalan ez a vád az 1990 előtti gyakorlatra, amely a lehető legszélesebbre próbálta kiterjeszteni a támogatott írók, irodalmárok körét. Példaként elég csak említeni, hogy az egykori díjazottak sorában éppúgy ott található a későbbi politikai ellenfelek Balaskó Jenő, Czákó Gábor, Csengey Dénes, Kulín Ferenc vagy Lezsák Sándor nevét, mint más eszmei és ízlésirányok képviselőit.

„A líra logika, de nem tudomány / kertemben érik a leveles dohány” idézhetnénk méltó zárószóként József Attila két híres töredéksorát, úgy is, mint e kényes műfaj „ápolási instrukcióját”... A Soros-támogatás az államtól eltérően semminemű lojalitásigényt, személyi avagy ideológiai elvárást nem támasztott a díjazottakkal szemben. Ellenkezőleg: az Alapítvány kínosan kerülte még a látszatát is, hogy adományainak bármi „ihlető” vagy „sugalmazó” célzata legyen. (Ekként például sohasem írt ki tematikus vagy műfaji pályázatokat bár elvben megtehetette volna.) Ebbéli igyekezetében olykor akár a „logikátlanságig” is elment, azok kertjében is buzdogn serkentvén a „dohányérést”, akik erre utóbb kevésbé bizonyultak méltónak. (A „hiánylistákra”, a beváltatlan ígéretekre még kitérünk.) Mindenesetre, ha csak annyi haszna volt, hogy egyikét anyagi gondtól mentes alkotóvetet biztosított néhány száz hazai szerzőnek, már azzal is nagyban előmozdította a művészi önérték, a szellemi autonómia feltétel nélküli elismertetését. (Az első fél évtized, majd a kilencvenes évek további példákkal illusztrált, összegző elemzését lásd az 1988as és 1993as fejezetekben „Líra és logika” IIIII. alcímek alatt.)

A humaniorák hazai helyzete és a kezdeti Soros-támogatások

Az együtt indult és sok éven át párhuzamosan fejlődő két „ikerprogram” másika: a társadalomtudományi ösztöndíjaké számos hasonlóságot mutat az irodalmival előzményeit, lehetőségeit és korlátait tekintve egyaránt. Ez utóbbiak reális számbavételéhez persze elengedhetetlen volt az adott közeg mélyebb ismerete. Amiként mi sem spórolhatunk meg legalább egy vázlatos kitérőt arról, mi jellemezte a nyolcvanas évek Magyarországon a tudomány és a politika viszonyát.

„A cenzúra ma jobban sújtja a társadalomtudományos irodalmat, mint a szépirodalmat, s jobban az elvont gondolkodást, mint a tényfeltárást írja Kőszeg Ferenc egykori helyzetértékelésében.²⁰ Egy szociográfia, amelyből kiderül, hogy seregnyi községben fertőzött az ivóvíz, s a hatóságok mit sem törődnek vele, bizonyonnyal inkább megingatja az átlagolvasó és minden normális emberi lény hitét a marxizmus-leninizmus boldogító ígéréteiben, mint az a megállapítás, hogy Engels tételei a természet dialektikájáról részben banálisak, részben értelmetlenek. Az előbbi mégis le lehet írni, az utóbbit nem: a filozófiai irodalomban a cenzúra a már sehol komolyan nem vett Tan védelmét szolgálja.”

Nos, igaz-e vajon Kőszeg állítása, hogy a pártállami felügyelet elnézőbb lett volna a szép sőt a tényirodalom iránt, mint az elméleti vagy tudományos munkák megítélésekor? Általában igen bár csak lényegi megszorításokkal... Először is, Kőszeg a fentiekben legfeljebb a korabeli publikációs (vagy negatív meghatározásban: a cenzori) gyakorlatot összegzi, s ekként állításainak érvénye szűkségképp nem terjed ki a struktúra egészére: a tudomány, a tudományos ismeretterjesztés, a felsőoktatás ugyancsak összetett és sok szinten kontrollált intézményvilágára. Másodsor, az általa felhozott példa jöllehet frappánsan jellemzi a mindenkori ideológiai főcenzorok „szelektív érzékenységét” korántsem feledtetni a kortársak emlékeiben még élénken élő számos ellenpéldát: amikor éppenséggel empirikus terepkutatók, megszállott dokumentaristák önkéntes „vízminőségvizsgálataiból” támadtak (nemritkán jóval a nyilvánosságra kerülés esélye előtt) botrányos konfliktusok. Ez utóbbi esetek pedig mindegyre arra intenek, hogy ne csupán az ideológiai vezénylés és kontroll egynemely központi „trafóházát” és „generátortelepét” a Tudománypolitikai Bizottság, az illetékes KBosztályok vagy a Kiadói Főigazgatóság szerepét vizsgáljuk, hanem a tudomány, az oktatás, a sajtó és könyvkiadás teljes rendszerét, köznapi működésmódját, annak valahány helyi feszültségével és biztosítékával. Más szóval azt a kiterjedt intézményhálózatot, amely e kivételesen hosszú „békekorban” folyton bővült és változott nagyjából a hatalom akarata és elvárásai szerint, ám néha spontán „diszfunkcióként” azok ellenére...

Minderre persze itt nem vállalkozhatunk, legfeljebb a hazai humaniorák helyzetéről adhatunk elnagyolt vázlatképet három évtized fontosabb szellemi és strukturális változásai mentén. Maga a társadalomtudományi kutatás a hatvanas évek elejétől mindinkább fellelegezni látszott a korábbi nyomasztó ideológiai kontroll és közvetlen pártvezénylet alól. Mindezt tágabb értelemben kétségkívül a világpolitikai enyhülés és a kádári konszolidáció tette lehetővé, még ha eredményei közel sem csak a rezsimegyének vagy önmérsékletének, hanem egy sor külső és belső tényező sajátos együttesének tulajdoníthatók. Egyebek közt annak, hogy majd minden fontosabb tudományágban nagyjából ekkorra megy végbe egy újabb nemzedékváltás, s az elméleti, empirikus és módszertani újdonságokra éhes, viszonylag fiatal tudósok közül mind többen írhatnak külföldi szaklapokba, juthatnak ki nyugati konferenciákra, egyetemekre és kutatóközpontba (lásd például a Forrásösztöndíjasok csapatos kirajzását a hatvanas évek derekán!). Annak, hogy az új szellemi hatásokkal párhuzamosan szép csöndben sorra rehabilitáltak korábban „polgárinak” bélyegzett elméletek, iskolák, életművek (a történet és irodalomtudomány, a művészettörténet, a nyelvészet, a közgazdaságtan szűkebbtárgab körében), mi több a vulgármarxizmus sáncain egykor kevélyen kívül rekesztett egész diszciplínák is (pl. szociológia, lélektan). Végül annak tulajdoníthatók, hogy a hatalom némivel differenciáltabban kezelte a tabutémákat, lazább pórázra engedte a tudományos kiadók és folyóiratok szerkesztését, a szakmai

műhelyvitákat, sőt lelkiismeretén könnyítve utóbb azt is elnézte, hogy számos börtönviselt '56os ha nem is mindjárt egyetemi katedrát legalább szolid intézeti vagy könyvtári archivista állást vállaljon, csöndben folytatván magányos alkotómunkáját. (Lásd Bibó István és mások nemegyszer életfogytiglan tartó belső száműzetését.)

Mindez persze korántsem ment zökkenőmentesen, hisz az engedmények fejében megkövetelt „apolitikusság” egy sor társadalomtudomány esetében eleve abszurd és tarthatatlan volt elvi, gyakorlati és hivatásetikai okokból egyaránt. Közismertek a hatvanashetvenes évek fordulójának tudománypolitikai „balesetei”: a Kemény István vezette kutatócsoport látványos száműzése a Szociológiai, majd a Lukácsstanítványok kitoloncolása a Filozófiai Intézetből és részben az országból. A hivatalostól markánsan elütő szakmai különvélemény, egyegy nyílt politikai állásfoglalás (lásd a Charta '77 szolidaritási ívének aláíróit) később is számos kutatót kényszerített a margóra, sőt nemegyszer végleges pályaelhagyásra. Ám éppúgy közismert az is, hogy a „hatalom védte bensőség” egyben a retorziókat enyhítő értelmiségi szolidaritásra is egy sor lehetőséget hagyott, s hogy csaknem minden humán tudományágban akadtak is olyanok, akik rendszeres „négermunkával” fordítással, recenzió vagy háttér tanulmány megrendeléssel, kérdőív kódolással igyekeztek segíteni „lebukott” pályatársaikon. Vajon miként volt mindez lehetséges, azaz: hogyan következett e sajátos szereposztás a tudományos intézményvilág egész struktúrájából?

Nos, többek közt erről szól emlékeit idézve a Történettudományi Intézet egykori makacs renitense, a legalitás és illegalitás határhelyezeteit sorra végigpróbáló Szabó Miklós: „...érdemes lenne megbeszélni azt a kérdést, hogy mi volt az egyes kutatóintézetek szerepe a Kádárrendszerben. Nagyon sok olyan intézet volt ugyanis, amelyik vagy a periferián, vagy a félperiferián volt, és igen nagy szerepe volt abban, hogy valamiképpen akár az '56os múlttal rendelkező embereknek, akár később az ellenzékben valamilyen módon részt vevő embereknek intézményes háttérrel biztosított. A Történettudományi Intézet is ilyen intézet lehetett. Kemény Istvánnak például hogy csak őt említsem akkor is voltak itt vizsgálatai, amikor másutt már tiltva volt. Milyen volt tehát a kutatóintézetek szerepe a Kádárrendszerben? Nyílt ellenzéki kutatóintézet, mint olyan, azt gondolom, nemigen volt, legfeljebb talán a Szövetkezeti Kutatóintézet, ahol később, a nyolcvanas évek elején a Beszélőt nyíltan áruzták. De nagyon nagyon fontos volt mégis ezeknek a félperiferikus intézeteknek a szerepe. Azt lehet mondani, ha nincsenek ezek az intézetek, amelyek hátországot jelentettek, akkor talán az ellenzék kialakulása se lehetett volna olyan, amilyen lett. A tudományos kutatóintézetek szerepe rögtön '56 leverésével kezdődik, s akkor gyakorlatilag csak az akadémiai intézetekről volt szó. Az akadémiai intézetek akkori vezetésén múlott, hogy az egyetemekről kirúgott embereket felveszike kutatóknak. Ebben kétségtelenül élen járt a Történettudományi Intézet. A többi: a későbbi korszakokban nagyobb ellenzéki szerephez jutott Filozófiai Intézet még akkor nem, a Szociológiai még messze nem volt ellenzéki, [...] az Irodalomtudományi nem, vagy jóval kevésbé de ebben benne volt az agitprop. osztály értelmiségi politikája is... Azzal ugyanis, hogy volt tanárokat tömegesen kutatóintézetekbe helyeztek, elérték, hogy ezek az emberek elszakadjanak az oktatástól, az ifjúságtól, tehát hogy ne tudjanak úgymond bomlasztani. Tudták: ha bezárják az értelmiséget egy ezoterikus szakmai közegbe, ott nem árthatnak. Kis idő múlva ez a visszajára fordult, mert ezekből az intézetekből, műhelyekből góccok lettek, éppen mert ezek az emberek egymás közt voltak. Először a Filozófiai Intézet vált fontossá, mint a »Lukácsunokák« központja. Majd megalakul Hegedűs András igazgatósága alatt előbb a szociológiai kutatócsoport, ami azután '68ra már intézetként működik. Ez egy másik ellenzéki góc lesz. A Történettudományi Intézet ekkor még különösebb ellenzéki szerepet nem játszik, főleg korábbi '56os érintetteket vett át, akik sokkal elnyomottabb helyzetben voltak. Őket sokkal veszedelmesebbnek tartották. A hetvenes években alakult ki aztán egy másik intézettípus, az úgynevezett »háttérintézet«. Ennek bizonyos köze van a gazdasági reformpróbaalkozásokhoz. Mindenfajta, leginkább gazdasággal foglalkozó főhatóságnak, minisztériumnak, egyebeknek meglelt a maguk háttérintézete. Ebben a párt járt az élen, akkor hozták létre a Politikai Bizottság közvetlen alárendeltségében a Társadalomtudományi Intézetet, mint az MSZMP háttérintézetét, és még egy sor nevezetes háttérintézet alakult. [...] Ezek az intézetek a tudománypolitikai irányelvek elvi intenciói alapján működtek. Az elkészült kutatási anyagokat viszonylag szabad szellemben lehetett megvitatni, de nem lehetett nyilvánosságra hozni. Az, hogy ez így volt, óriási mértékben kiszűszte az ellenzéki értelmiségi gárdát és annak utánpótlását. Fiatal, új emberek kerültek ebbe a helyzetbe, és ebbe beletanultak. Utána jött a második lépés, hogy ezt a nyilvánosság elől tiltó szabályt kijátszották, a belső anyagokat amelyeket még nem lehet »századatoknak« nevezni sokszorosították és egymás közt terjesztették. Ezek nagy része szociológiai, gazdasági háttéranyag és esettanulmány volt, például a »Szövkutban«: téeszokról, mezőgazdaságról, ipari üzemekről. Az ellenzék előtörténetének igen fontos szereplői nőnek fel ilyen háttérintézményekben. Az egyik a Tervhivatal háttérintézetében Jánossy Ferenc csoportja és Jánossy koncepciója az extenzív és intenzív fejlesztésről, ami már egy eléggé komoly rendszerbírálat lehetséges szemléleti alapja volt, és ezt így is fogták föl. A másik, még forradalomból eréjű teljesítmény. [...] a KonradSzelényiféle redistribúciókonceptió. Ők a VÁTI-ból, az Építésügyi Minisztérium tervezőirodájának háttérintézeteként szereplő szociológiai csoportból nőttek ki. [...] A tervhivatali csapat és Konradék mellett a harmadik irányzat Kemény István iskolája volt. Őt a Statisztikai Hivatal háttérintézete foglalkoztatta, ahol volt egy szegénységvizsgálat, egy azzal párhuzamosan futó cigányvizsgálat, és időben körülbelül ugyanakkor egy gazdasági vezetővizsgálat is. Ezeknek elsősorban nem elméleti jelentőségük volt, hanem az az óriási politikai jelentőségük, hogy tabut döntöttek. [...] Az én munkahelyem: a Történettudományi Intézet a hetvenes évek végén, a nyolcvanas években válik lényegessé. Azt mondhatjuk, amíg a marxizmus kérdése a legfontosabb, addig van a filozófia, aztán amikor a társadalom megismerése a fő, akkor jön a szociológia, majd utána jön a történelem, amely egy egészen másfajta, tágabb politikai horizontot ad, és addig kevésbé ismert hagyományokat fedez fel. Ekkor valóban az addig »kitelelő« '56osokból álló Történettudományi Intézet előreugrik az ellenzékben belül.”²¹

Mindezek fontos előzmények, bár aligha adnak teljes képet (nem szólva itt a feltűnően szerkesztetlen előszöveg szükségképpen elnagyoltságáról). Hiszen a fentiekből mit se tudhatunk meg a tudományfinanszírozás célzott és szelektív mechanizmusairól: az egyes „kutatási főirányokról”, OTKA-programokról, a Tudományos Minősítő Bizottság kamarillatitkairól, az egyetemi és akadémiai kinevezések rendjéről, vagy épp a túlképzés levezető szelepeül szánt egyetemi „aspirantúra” intézményéről, melyet az állástalan friss diplomások számára a nyolcvanas évek elején vezettek be afféle félpénzes munkahelypótlékként. Ugyanígy nem szólnak a fentiek a felülről vezényelt struktúraátalakítási kampányokról és azok felemás kompromisszumairól, csöndes elszabotálásáról sem. Történetesen arról, hogy 1983 elején, amikor Kulcsár Kálmánt kinevezik az Akadémia társadalomtudományi főtitkárhelyettesévé, az elnök (Szentágothai János) és a főtitkár (Pál Lénárd) szerencsekívánatuk kaján nyomatékaul nem mulasztják el figyelmeztetni, hogy Aczél György és a pártközpont legújabb direktívája nyomán legelső hivatali teendője egy sor akadémiai kutatóintézet felszámolása és betagozása leend a felsőoktatási intézményhálózatba. (Utóbb Csak a Filozófiai Intézetet, a Néprajzi Kutatócsoportot és a Művészettörténeti Intézetet próbálják „áttelepíteni” a bölcsészkarokra, ám az érintettek és az egyetemek makacs ellenállása miatt hamarosan ez is elsikkad.)²² Végül nincs szó a fentiekben azon nyolcvanas évekből komor tapasztalatokról sem, hogy mi várható, ha netán a tudományos észérvek szembe kerülnek a politikai vezetés makacs voluntarizmusával, mint arra a Bős-Nagymaros ügyében hozott hiábavaló akadémiai állásfoglalás vagy épp a szerencsétlen ez évi, XIII. Pártkongresszus adott csattanós választ, a maga növekedést (és

további részes eladósodást) erőltető határozatával egy sor reformközgazdász és akadémiai bizottság hangsúlyos óvása ellenére...

Ám lássuk, miként is illeszkedett a társadalomtudományi Sorosösztöndíjak rendszere e fentiekben vázolt, sajátos közegbe? Szóhasználatunk az imént korántsem volt esetleges, hisz javarészt csakugyan „illeszkedésről” volt szó mind szakmai, mind politikai értelemben. Szakmailag, mivel az új ösztöndíjprogram nem próbált kezdeményező módon orientálni, nem tűzött ki tematikus vagy műfaji célpályázatokat, csupán a beérkező egyéni és csoportos (történelmi, szociológiai, közgazdasági stb.) kutatótervek közül szelektált, jobbra a minőség és a hiánypótlás kettős mércéjét követve. Ámde „illeszkedőnek” minősíthető a program politikai értelemben is, hisz távolról sem azzal a kihívó igénnyel lépett fel, hogy rivális szellemi műhelyeket és alternatív tudományecenatúrát teremtsen a létező szocializmus sok évtizede meggyökerezett intézménystruktúrája ellenében.

Nem tehette ezt, már csak azért sem, mivel a magát hiú becsvággal „tudományos alapon” definiáló rendszer kezdettől érezhetően nagyobb befolyásolási és felügyeleti igénnyel lépett fel a társadalomtudományi programmal szemben, mint ikertársával: a szépirodalmival. (Köszeg bevezetőül idézett tézise itt és ennyiben tehát csakugyan igazoltnak tűnik.) Erre vall, hogy az új program kuratóriumát csupán elhúzódozó alkuk és kényszerű engedmények árán sikerül létrehozni (Vásárhelyi jelöltjeit: Tardos Mártont, Lengyel Lászlót a TKKO és az Akadémia makacsul elutasítja), vagy éppen az a feltűnő kezdeti trend, hogy jó néhány „áramvonalas” nem annyira a szakma, inkább a pártállami nómenklatúra elitjébe tartozó tanszéki, kutatóintézeti team minisztériumi és akadémiai ösztöndíjra az újonnan megnyitott programkasszába afféle „OTKApótzsebként” igyekezett „hasznosítani.”²³

Utóbb maga a zsűri is népeesebb lett az irodalminal, és bár nem számottevően, rendre túltett annak „költekezésén”. (Lásd a „Líra és logika” II. tételes adatait az 1988as fejezetben!) A kezdő kuratórium elnöke az ELTE ekkor már nagybetegjogász rektora: **Eörsi Gyula** lett, tagjai: Berend T. Iván, Gyenes Antal, Lukács József és Szűcs Jenő, állandó titkára: Kardos László. (Az időközben akadémiai elnökké avanzsált Berend T. Ivánt egy év múlva Hoch Róbert váltja fel, majd 1987 elejétől Szűcs Jenő kivételével a teljes kuratórium átalakul: új elnöke Király Tibor lesz, tagjai: Bihari Mihály, Kiefer Ferenc, Pataki Ferenc és Szentes Tamás.) A pályázati menetrend egyébiránt jobbra megegyezik az irodalmival. Az új ösztöndíjlehetőséget elsőként 1985 februárjában hirdetik meg, s az első két döntéshozatalra, áprilisban és novemberben kerül sor. (Áprilisban a 47ből 18at novemberben a 155ből már 38at javasol a szakzsűri támogatásra.)

Ám térjünk még vissza röviden a program előzményeire. Fentebb már idéztük az 1984. december 6i kuratóriumi ülés egy talányos mondatát, miszerint: „Az új pályázati rendszer még nem tisztázott tartalmi és formai kérdéseit Kulcsár Kálmán és Vásárhelyi Miklós megtárgyalják, ezt követően kerülhet sor a pályázat meghirdetésére.” Nos, közelebbről a társadalomtudományi ösztöndíjrendszert illetően vajon mit is jelentett és miként zajlott mindez?

Íme Vásárhelyi Miklós válasza: „Ez úgy történt, hogy elmentem Kulcsár Kálmánhoz, és fehérfeketének megbeszéltem hiszen itt nem volt értelme a köntőfalazásnak, hogy mi az, amit mi szeretnénk, és mi az, amit ő elfogadhatónak tart. Körülbelül az volt a lényege a megegyezésnek, hogy a tudományos életből már egyértelműen kirekesztett és az ún. »második nyilvánossághoz« tartozó embereknek nem tudunk ösztöndíjakat adni, mert ebbe az MTA mint állami szerv egyszerűen nem tud belemenni, de messzemenően támogatunk mindenkit, aki ennek határán van, tehát úgymond a megtűrt kategóriába tartozik [...], és különösen minden olyan témát, amely kiszorul az intézményi kutatás hivatalos lehetőségeiből.”²⁴

Nos, mennyiben teljesült ez az előzetes, „elvi” megállapodás? Átnézve az első két forduló 1985. tavaszi és őszi eredménylistáját azt látni, hogy a többség a pályázók személyét és a kutatási témákat tekintve is csakugyan valahol az egykori kultúrpolitikai türeshatár tágas „szellemi gyepűvonalán” mozog. Merészebb és hovatovább trendekké összeálló alkalmi „kihágások” inkább csak később, a szakkuratórium 1987. eleji megújulásától tűnnek fel: így Krokovay Zsolt a pártközpont által előzetesen, Pünköshti Árpád utólag megóvott, avagy Szilágyi Sándor rejtélyes okból átengedett pályaterv. (Krokovay John Stuart Millel, Pünköshti Rákosi Mátyással, Szilágyi Bibó István irathagyatékával kapcsolatban nyújtott be kutató munkaprogramot.) Az 1989 tavaszán, őszén egy sor ismert ellenzéki értelmiségi így Radnóti Sándor, Solt Ottilia, Szabó Miklós részére megítélt támogatásoknak, a tudománypolitika sok évtizedes „műszaki határzárának” látványos eltávolítása után valójában már nem volt semmiféle „politikai kockázata”.

Igazság szerint jóval a szakosított ösztöndíj program meghirdetése előtt, már az 1984. őszi „nyílt” pályázatok sorában is akadt néhány figyelemre méltó társadalomtudományi munkaterv így Bojtár Endre ballisztikai tanulmányai, Bába Iván cseh és szlovák nemzettudatvizsgálata, Komoróczy Géza tervezett Polányikiadása, Pethő Bertalan elméleti pszichiátriai munkája, Majsai Tamás református lelkész svájci levéltári kutatása a magyarországi protestáns egyházak második világháború alatti szerepéről vagy épp a Bence György, Schmidt Mária és Zeke Gyula által benyújtott többéves pályaterv a magyar zsidóság újkori történetének dokumentálására és feldolgozására. (Ez utóbbi „intézményen kívüli”, féllegális teammunka támogatásával az alapítványi vezetés mellesleg mindjárt az első komolyabb „konspiratív” próbát is kiállta részben a pályázók személye, részben az ekkor még csak félszívvvel, „adagolva” felszabadított, kényes tabutéma okán. A Hanák Péter és Lackó Miklós által ajánlott pályaterv felett utóbb Ránki György, a Történettudományi Intézet helyettes igazgatója vállalt szakmai védnökséget, magát a támogatást pedig Vásárhelyi, Kulcsár közreműködésével végül a Goldmark Alapítvány révén juttatták el az önálló kutatócsoportnak.) Ugyanígy határesetnek számítottak Liska Tibor vagy Törzsök Erika és kutatócsoportja „szocialista vállalkozás” elemzése, avagy Csákok Mihály, Kisbali László, Szálai Pál elsőként megítélt ösztöndíjai is ha nem is a pályaterv témája, inkább a pályázók kétes „szabadúszó” státusa és ismert ellenzéki aktivitása okán. Apró, személyes adalékként ide tartozik az is, hogy e sorok írója, állásától frissen megszabadulva, egykor maga is az elsőként pályázott társadalomtudományi ösztöndíjra, jóllehet lelkes munkatervét „Történelem, mint terápia”: egy nevelőotthoni játékkísérlet feldolgozása, ajánlók: Gerevich József és Szabad György a kuratórium végül is nem díjazta. (Nota bene! a tárgyalat tíz év alatt ez volt az egyetlen múlt emlékül, személyes epizódja az Alapítvánnyal.)

Az őszi, második döntéshozatal már jelzi, hogy az új ösztöndíjpályázati lehetőség vidéken is egyre ismertebb lesz, s hogy népszerűsége majd minden jelentősebb tudományágban (történelem, régészet, művészettörténet, szociológia, néprajz, nyelvészet, közgazdaságtan, pszichológia) szépen felfutóban van. A november 11én összeülő szakzsűri a 155 pályatervből 38at honorál együttvéve 3 751 000 Ftal. Döntéseit két hétre rá az Alapítvány nagykuratóriuma is jóváhagyja, azzal a kitételrel, hogy a megítélt ösztöndíjak 1996 elejétől folyósíthatók. (Látni fogjuk: a jóváhagyás távolról sem volt automatikus, s a bizottsági tagok Vásárhelyi, Vámos vagy Hankiss nemegyszer felülbírálták a Jellegetlenek”, „aránytalannak” ítélt előzetes szelekciót. Konkrét példákön illusztrálva ugyanígy kitérünk majd a pártközpont eseti óvásaira is.)

A teljesség kedvéért itt kíván említést, hogy a humaniőrak hazai művelőinek Sorostámogatása az első egymásfél év után már közel sem csak erre az egyetlen belföldi ösztöndíjlehetőségre korlátozódik, s ekképp e többi alternatív forma sokban feljavítja mind a támogatási eszköztárat, mind a pályázói kör általános színvonalát. A New Yorki Open Society Fund jóvoltából a nyolcvanas évek második felében a korábbinál jóval többen évente mintegy kéthárom tucatnyian kapnak nyugateurópai és amerikai kutatói, vendégtanári meghívásokat (egyebek közt Ránki György, Deák István, Szelényi Iván, Litván György és mások közvetítése nyomán), s emellett mind többen élhetnek a budapesti Alapítvány által kínált különféle kiadvány, tanulmányút és konferenciátámogatásokkal, az oxfordi, leuveni, dubrovnikai és más külföldi ösztöndíjak bővülő lehetőségeivel is. Hasonlóképp ez év őszétől kezdődik biztató precedensként az új szellemű és igényes társadalomtudományi értelmiségi képzés (és önképzés) módszeres felkarolása is az egyetemi kollégiumok és szakkollégiumok eseti céltámogatásával. (Az első sikeres pályázók: az Eötvös Kollégium, az ELTE Jogász Szakkollégiuma, az MKKE Rajk László Szakkollégiuma és a JATE Móra Ferenc Kollégiuma.) Mindezen felül már a legelső évektől akadt néhány kiemelten támogatott társadalomtudományi műhely így az MKKE Andorka Rudolf vezette Szociológiai Tanszéke (modernizációvizsgálat), a Vitányi Ivánféle Művelődéskutató Intézet (életmódkutatás), önállósuló kortörténeti dokumentáció Oral History Archivum, OSZK Történeti Interjúk Videotára, amely többéves, komolyabb munkaprogramra szerződött az Alapítvánnyal. Mindez azonban, mint jeleztük, összességében nemigen ment túl az „illeszkedésen”, azaz a legális keretek közt maradva legfőképp a hiánypótlást, az általános színvonallemelést célozta. A társadalomtudományok átfogó, intézményes megújítási kísérleteit a Bölcsész reformprogramot, a HESPet, a KözépEurópai Egyetemet csupán az évtized végének radikális eszmei, politikai változásai hívják életre.

Az első pártközponti visszhangok

Aki a fenti cím nyomán túl sokat netán személyes döntésekbe beavatkozó, egykori dokumentumokat vár, az sajnos, csalódnia fog. Az „első pártközponti visszhangok” ugyanis jobbra máig kifürkészhetetlenek... Részben mindörökké elnyelték azokat a párnázott hivatali ajtók s az azóta rég lecsereált „Kvonalas” telefonkészülékek, részben maguk az egykori funkcionáriusok és az utódarchívumok „nyelik” azóta is mélyen magukba mindazon érdemi információt, ami még hozzáférhető volna... Itt tehát a máig hatályos „tükös” trükkök mementójaként (Tük = titkos ügyiratkezelés) legbiztosabb volna néhány üres oldalt hagyni az utókorra, mindaddig, amíg például a Magyar Országos Levéltár MDP és MSZMP Iratok Osztálya az ez irányú kutatói kérvényre nem egykét semmitmondó, amúgy is ismert KBhatározatba enged betekintést, de valóban érdemi iratokkal szolgál a félműltat felelősséggel faggató történésznek. Például: korabeli tárgyalási és vitajegyzőkönyvekkel, egyes KBszervek által megrendelt háttéranyagokkal vagy éppen Lakatos Ernő, Berecz János, Pál Lénárd, Tétényi Pál, Radics Katalin, Knopp András etc. bizonyos méltán közérdeklődésre számot tartó, forrásértékű hivatali levelezésével.

A helyzet tehát ez idő szerint reménytelen, ám csüggedésre azért semmi ok... Vannak ugyanis más, „forráspótló források”, melyekből legalábbis következtetni lehet az egykori pártközponti elvárásokra és eseti reakciókra. Ilyenek mindenekelőtt Kulcsár Kálmán és Dérer Miklós magnóra mondott személyes emlékei (melyekből „HINT/Kulcsár” és „HINT/Dérer” jelzettel később még bőven idézünk), vagy azok a pártközpontnak címzett bizalmas „szolgálati jelentések”, Tóth Dezső, Láng István, Kulcsár Kálmán, Boross Róbert, Tardos József által jegyzett minisztériumi, akadémiai levelek, melyeket kötetvégi dokumentumtárunk is teljes szöveggel közread. Itt kell jeleznünk azonban, hogy ezúttal csupán az Alapítvány kezdeti működésének 1984-85-ös hivatalos visszhangját próbáljuk rekonstruálni, a távlati elemzést az elkövetkező évek két újabb fejezetére hagyván (A KB avagy a nagy kultúrpolitikai „körülbelül”, 1986 A botrányok össze: az MMKörlevél és a HVGpausa, 1987).

Hivatalos megalakulása után vagy háromnegy hónapig jótékony szélcsend honol az Alapítvány körül. Kulcsár Kálmán már két héttel a Bizottság alakuló ülése után levélben számol be a pártközpontnak ám ekkor még legfeljebb néhány nyitott ügyrendi, technikai részletkérdésről írhat (a Titkárság státusa, jogköre, SZMSZ, irodakeresés stb.), hisz nyár végéig valójában nem történik semmi érdemleges az új és még „hajléktalan” intézmény körül. Az „írhat” megengedő feltételes módja amúgy kettős értelemben is érvényes, hiszen e legelső hivatalos tájékoztatónak, sajnos, nem akadtunk a nyomára. Létezésére csak Radics Katalin egy októberi levele utal, amely Kulcsárt korábbi ígéretére emlékeztetve újabb tájékoztatást kér arról, hogy „az 1984. június 15-i levelében októberre előre jelzett változások az MTASoros Foundation Bizottság titkárságában hogyan alakultak”. (Lásd a 32. dokumentumot!) A TKKO egykori osztályvezetőhelyettesének szűkszavú átírata mindazonáltal több beszédes momentumot is sejtetni enged. Mindenekelőtt azt, hogy az eltelt négy hónap alatt vélhetően sem telefonon, sem élőszóban nem „konzultáltak” egymással az Alapítványról, azaz ez ügyben ekkor még nemigen alakulhatott ki rendszeres hivatalközi „munkakapcsolat” az Akadémia és a pártközpont között. (Megerősíti e feltevést Dérer Miklós is, akit a TKKO újonnan felvett munkatársaként csupán 1985 őszén neveznek ki a napi operatív szinten mindaddig gazdátlan alapítványi ügyek „reszortosává”). Másrészt sokatmondó időzítésével e levél arra vall, hogy a sűrűsödő őszi konfliktusok az újra feléledő SZMSZvita, Vásárhelyi belépése, Kardos alkalmazásának belügyi vétője hovatovább a pártközponti apparátust is mozgásba hozzák. Emlékeztetőül, íme néhány már korábban ismertetett, nyilván szorosan összetartozó mozzanat:

Október 12. Az imént idézett, tájékoztatást kérő Radicslevél kelte (32. dok.).

Október 23. Kulcsár részletes beszámolója (Problémák az MTASoros Foundation egyezmény végrehajtása során [(3435. dok.)] egyebek közt Tétényi Pál és Radics Katalin részére szolgáló úton megküldve.

Október 23. Aczél György, kulturális KBtitkár felhatalmazást nyer az MSZMP Politikai Bizottságától, hogy Soros Györgyöt hivatalában fogadja (33. dok.).

Október 25. Aczél és Soros, kölcsönös „szakítópróbaival” felérő, négy szemközti találkozója.

Október 26. Alapítványi bizottsági ülés a két társelnök (Soros és Kulcsár) részvételével, amelyen egyebek közt kompromisszumos személyi döntések születnek a Titkárság ügyében. (Betlen és Forgács marad, Quittner titkárságvezetővé nevezik ki, Kardos szerződését az év végéig meghosszabbítják, további alkalmazását függőben hagyva.)

Október 30. Az iménti döntésekről tudósító újabb Kulcsárlevél Radics Katalinhoz (37. dok.).

Ám ezzel még koránt sincs vége. Az események újabb sűrűsödése valójában csak ezután következik, és pedig több eminensen „személyzeti” ügy miatt, melyekben a szorosabb KulcsárRadics egyeztetés, immár úgy tűnik, elengedhetetlen. Ezek egyike a

már többször idézett KulcsárTóth Dezső vita a tervezett Képzőművészeti Dokumentációs Központ ügyében (373839. dok.), amelynek kronológiája mintegy az iméntit folytatja:

Október 30. Tóth Dezső miniszterhelyettes indignált hangú, öngazoló „Feljegyzése” többek közt Radics Katalinnak is megküldve (37. dok.).

November 5. Radics továbbítja Tóth Dezső „Feljegyzését” Kulcsárhoz, azzal, hogy „mondanivalóját hasznosítsák a SorosMTA Alapítvánnyal kapcsolatos további munkában” (37. dok.).

November 14. Tardos József „pro domo” feljegyzést készít, melyben hivatali főnökének, Kulcsárnak tényeket, érveket szállít municióként a kipattant hatásköri vitához (38. dok.).

November 26. Kulcsár Kálmán „személyes megbeszélést” folytat (telefonon? élőszóban?) Radics Katalinnal, majd hozzá címezte még aznap megírja az ügyről saját hivatali „észrevételeit és javaslatait” (39. dok.).

Ez volt tehát az egyik „személyzeti” szál. A másik a fontosabb az új programokhoz felkérendő irodalmi és társadalomtudományi zsűri összetétele, amelyről fentebb már úgyszintén bőven esett szó. Nos, szedjük ezt is időrendbe ha már így belelendültünk a kronológiagyártásba:

1984. október 18. Alapítványi bizottsági ülés, melyen a Soros által javasolt új ösztöndíjprogramok megfontolásához Kulcsár „időt kér”.

December 6. Alapítványi bizottsági ülés, amelynek jegyzőkönyve szerint „a két pályázati konstrukció alapelveiről megegyezés született a még nyitott „tartalmi, formai kérdéseket” Kulcsár és Vásárhelyi hivatott együttesen rendezni.

December 6. és 10. között Kulcsár és Vásárhelyi négyszemközi „egyeztető tárgyalást” folytat Kulcsár akadémiai hivatalában a felkérendő zsűritagok személyéről.

December 10. Kulcsár újabb levelet intéz Radicshoz, tudatván a Vásárhelyivel való kompromisszumos megegyezés eredményét a két kuratórium összetételét illetően (40. dok.).

1985. február 7. Kulcsár Kálmán megküldi a TKKOnak újabb részletes „Tájékoztatóját”, amelyben az addigi problémák tételes felsorolása ellenére az MTA-Soros együttműködést „alapvetően pozitívan értékeli” (42. dok.).

A soron következő, 1985. őszi tájékoztatót Tardos, Kulcsár és Dérer előkészítő, szövegező munkája nyomán már Láng István akadémiai főtítkárral jegyzi, s ezúttal a címzett is más: a KB Agitációs és Propaganda Bizottsága, amely soron következő ülésén az Alapítvány „addigi tapasztalatait” is megtárgyalja. Tanulságos adalék az is, ahogy a hivatali jelentést visszadobják és újlag átszövegeztetik (lásd a 43. dokumentum kettős verzióját!).

Nos, vajon mi szűrhető le mindebből túl azon, hogy a létező szocialista bürokráciánál csak egyvalami lehet sorvasztóbb: annak mértéktelen utólagos (meg)idézése? Anélkül, hogy e dokumentumok körülményesen „kidekázott” tézismondatait idemácsolnánk, íme néhány pontokba foglalható tanulság:

1. Az egykori párt és állami hivatalok MSZMP KB TKKO, APB, MM, BM, MTA láthatóan csak lassan és nehézkesen birkóznak meg a rendhagyó, új intézmény adminisztratív felügyeletével. Eközben egymással is minduntalan hatásköri vitákba bonyolódnak, igyekeznek e nem túl hálás többletmunkát egymásra háritani, ami utó végre mindenütt az operatív szintek másod, harmad vonalát erősíti (MTA: Tardos József, MM: Boross Róbert stb.)

2. A személyi, „személyzeti” ügyek változatlanul kiemelt fontosságúak maradnak. Ezt látszik igazolni a Titkárság és a szakkuratóriumok összetétele körül támadt makacs állóháború, amely az alapítványi stáb és a tevékenységi kör lendületes bővülésével mind újabb „frontokat” nyit. Kiki igyekszik biztosítani a maga bizalmi pozícióit, s ha kifogása támad a másik emberével szemben, azt többnyire újabb személyek és ügyek bevonásával próbálja ellentételezni. (Lásd Kardos és Quittner felvételét, a kurátorok és részben a pályázók „paritások” szelekcióját.)

3. A fentiek ellenére a kísérlet konszolidálásához, az eseti megegyezéshez mindkét félnek láthatóan erős érdeke fűződik. Végső soron ezt tükrözik Vásárhelyi és Kulcsár, Kulcsár és Radics rendszeres háttéregyeztetései, Soros és Aczél kölcsönös visszakozással záruló, alkalmi „fogáspróbája”, valamint az a tény, hogy a hivatalos állásfoglalásokban aránylag ritka a gyanakvó ellenségesség, a mereven doktriner hangütés (ezért is oly feltűnő Tóth Dezső indulatos szókimondása!) Mindezek nyomán a kezdetben sokak által tisztavirágéletűnek jósolt kezdeményezés fokról fokra megszilárdulni látszik, közeli megszűnésével vagy megszüntetésével immár senki se számol reális esélyként.

4. A konszolidáció leginkább hatékony eszköze itt is, ott is az apológia. Mindkét fél igyekszik elhinni és elhitetni, hogy hasznos és jó ügyet szolgál miként javarészt így is van! , s hogy az új vállalkozás elsősorban a maga céljait, értékrendjét szolgálja nos, ezt már kevésbé hitelesítik a tények... Egy biztos, valaki javára előbbutóbb el kell billenjen a mérleg, s ezzel többékevésbé minden egykori szereplő tisztában van. Vagy a korporatív, paternalista államérdek, a presztízs és reprezentáció kerekedik fölül vagy a szellemi és közösségi autonómiaürekvések „profitálnak” mind többet az alapítványi támogatásokból, hogy végső soron a „nevető harmadik”: a társadalom kerüljön ki győztesen e félig nyílt, félig konspiratív eszközökkel folytatott, sajátos vetélkedésből.

5. A kezdeti egymásfél év trendje lassan, de biztosan az utóbbi felé mutat. Az egymást követő szolgálati jelentések (kiváltképp a 36., 37., 42., 43. dokumentumok) jól jelzik, hogy a pályázatok teremtette újfajta nyilvánosság, a plurális választék, az alternatív támogatási formák mind komolyabb kihívást jelentenek a hatalom számára. Minden valószínűség szerint a pártközpont szóbeli direktíváit és aggályos óvintézkedéseit sejtetik az Alapítvány „főlős kapacitását” lekötő hivatott intézményes ellenprogramjavaslatok (orvosi műszerbeszerzések, nyelvoktatási, kutatóintézeti támogatások stb.), az ellenzéki pályázók árgus szemmel tartása és általában az Alapítvány körüli nyilvánosság fokozott kontrollja is. A magabiztos fölényt mindazonáltal egyre

gyakrabban kezdi ki a defenzív öngazolási kényszer, amint azt árulkodón példázza az APBnek szánt részben TKKO-s segédlettel készült 1985. őszi „Tájékoztató” kettős szövegváltozata (43. dokumentum). Mindez pedig együttvéve végső soron a kádári „puha diktatúra” ekkortájt kezdődő, rohamos további felpuhulását jelzi.

Jegyzetek

1 OSZK Történeti Interjúk Videotára, 156, V G. int, lejegyzett változat, V. dosszié, 30.

2 Vályi, uo., V/37.

3 HINT/Vályi, 4.

4 Végigtekintve a hazai szamizdat repertóriumán és jó egy évtizedes „technikátörténetén” a stenciltől és szitanyomattól a kisebb vállalati, szövetkezeti nyomdákban ofszetnyomással készült engedély nélküli kiadványokig, azt látni, hogy a nyolcvanas évek közepe táján feltűnő fénymásolt anyagok mindezek sorában legfeljebb átmeneti és viszonylag szerény jelentőségűek. Az egykori másológépek még a szolidaritási és tiltakozó ívek készsége szaporításával szereztek a legtöbb „mozgalmi” érdemet maguknak, vagy az olyan, kisebb formátumú és példányszámú hírlevelek, periodikák előállításával, mint a jelen sorok írója által szerkesztett *Határ/idő/napló* amelynek 1987. márciusi nyitószámát szintén egy Sorosxeroxgép „vállalta” nagylelkűen magára az Országos Széchényi Könyvtár egy csöndes zugában...

5. *A vizuális kultúra előretolt helyőrsége*, JÖSSZ, 1994. március.

6. Révész Sándor, *Aczél és korunk*, Sík Kiadó, Bp., 1997.

7. Perneczky Géza, *Az új festőiség magyarországi jelentkezése*, Új Symposion, 1984, 9, 26.

8 Lásd az 1983. április 15-én kelt 19/1983 sz. minisztertanácsi rendeletet.

9 Bence György, *Cenzúrázott és alternatív közlési lehetőségek a magyar kultúrában. Beszámoló a budapesti Kulturális Fórum alkalmából*, AB Hírmondó, 1985, 4, 2021.

10 A nyár folyamán kilátogató magyar művészettörténészdelegáció maga is megcsodálhatta e képeket, bár némelyek szerint legfeljebb „pszeudoKassákokról”, egy Fájó János által kassákos konstruktivista modorban készített „posztumusz szériáról” van szó, amelynek darabjai egy magyar származású New Yorki műkereskedő közvetítésével kerültek Soros birtokába. Szekeres Andrea szóbeli közlései.

11 HINT/Néray, leiratlan magnókazetta.

12 Aczél György, *Szocializmus, nemzet, kultúra*, Bp., 1985, 168.

13 Aczél György *kongresszusi beszéde*, Népszabadság, 1985. március 27.

14 Lásd erről Révész már idézett Aczélmonográfiáját, ill. a *Beszélő* egykori híradásait és dokumentumközléseit.

15 A hetvenes évek végétől mind több értelmiségit foglalkoztat az államosított kultúra megannyi diszfunkciója s ennek részeként a cenzúra és az „öncenzúra” naponként felmerülő erkölcsi, esztétikai dilemmái. Utóbbiak művészi lenyomatát máig is híven őrzik Mészöly, Konrád, Harasztí, Esterházy és mások ekkoriban született írásai. Akit a konszolidáció kultúrpolitikájának sajátos „fejlődésregénye”, belső ellentmondásai és egykori elméleti modellvitája is érdekelt, az további fontos adalékokra lel, ha fellapozza a nevezetes Harasztí-dolgozat (*A cenzúra esztétikája*) bírálóinak, Petri Györgynek és Klaniczay Gábornak az egykori *Beszélőben* közzétett, gondolatgazdag fejtegetését, (*BÖK*, I, 94 és 210), Kőszeg Ferenc eset gyűjteményét, *Könyvkiadói cenzúra Magyarországon III.* (*BÖK*, I, 239 és 518), illetve az *AB Hírmondó* 1985. 4. számát, benne a demokratikus ellenzék Kulturális Fórumhoz intézett felhívásával, Bence György, Tamás Gáspár Miklós tanulmányával, Konrád György esszéjével és más tipikus „cenzurológiái” leletekkel.

16 Erre nézve érdemes idézni kuriózumként Kádár két egykori spontán Jellemzését” a népiek vezéralakjairól: „Csurka megéri a pénzét, amikor a politika területére téved, agresszív, szemtelen, de gyáva is. [...] Hozzáfűzöm, én Csoórit nem tartom kifejezetten ellenségnek vagy imperialista ügynöknek. Politikailag felelőtlen, nacionalista ifjú titán, ő is valakinek az utódja akar lenni, ahogy más Veres Péter utódja szeretne lenni.” Megnyitó beszéd az MSZMP PB 1986. szeptember 9-i ülésén.

17 Idézet az 1984. október 18-i bizottsági ülés emlékeztetőjéből. AHA.

18 Uo.

19 Az anekdota forrása: HINT/Lónyai, 62.

20 Kőszeg Ferenc, *Könyvkiadói cenzúra Magyarországon*, I, *BÖK*, I, 239.

21 Szabó Miklós interjúja, in Csizmadia Ervin, i. m., Interjúk 7577.

22 HINT/Kulcsár, 8.

23 Lásd erről HINT/Dornbach, HINT/Forgács + a kezdeti évek pályázati eredménylistáit.

24 HINT/Vásárhelyi, 27.

Január 1-jétől immár Magyarországon is lehet ólommentes benzint kapni. Az év elején Bába Iván, Csoóri Sándor, Donáth Ferenc, Kenedi János, Kis János, Mécs Imre és Vargha János kezdeményezésére széles körű aláírásgyűjtés indul BősNagymaros ügyében. A nyílt vitát és népszavazást követelő petíciót 2655 aláírással az Elnöki Tanácshoz, az MTIhez, számos laphoz, rádió és tévéműsorhoz is eljuttatják. (Mindhiába: a legális sajtó néma marad, egyetlen állami szerv sem reagál az állampolgári indítványra.) Január 28-án, fedélzetén öt asztronautával, alig egy perccel a kilövése után felrobban az amerikai Challenger űr komp.

Február 8-ára a Duna Kör demonstratív „környezetvédő sétát” hirdet a Margitszigetre, majd a hatósági fenyegetőzésre két nappal a kitűzött dátum előtt lefűjja az akciót. Azokat, akik vagy kétháromszázán mégis elmentek köztük több nyugati környezetvédőt, újságíró, a Batthyány téri gyülekezőhelyen brutális rendőrrattak oszlatja szét.

Alig egy hónap múlva a március 15-i független megemlékezést érik ennél is durvább karhatalmi provokációk. A Petőfi szobortól induló, mintegy négyezer fős menetből civil ruhás rendőrök kiragadnak egy diáklányt, aki segélyadományokat gyűjtött a nemrég megbírságot ABC szamizdat kiadó javára. Emiatt a szokásos '48as stációkat végigjárva a felvonulók még a délutáni órákban sem akarnak eloszlani, amíg az elhurcolt Diószegi Olgát a rendőrök ki nem adják. A szolidaritási demonstrációknak ismét egy látványos Batthyány téri tömegoszlátás vet véget. Este a Várba induló, mintegy félezer fős fáklyásmenetet már vízágyúval, rohamosztagokkal megerősített, komor rendőri készültség várja a Duna mindkét partján, hogy aztán a Lánchídra fölterelve előlről hátulról módszeresen végiggumibotozzák a résztvevőket. (A „kis lánchídi csataként” elhíresült 1972 óta a legsúlyosabb március 15-i atrocitás számos hatósági retorziót és állampolgári tiltakozást vont maga után.) Egy hét múlva az országgyűlés az ünnepi jogtiprást méltó mód betetőzve az első, 1848as emléknappján! új sajtótörvényt hagy jóvá. Eszerint sajtóterméket kizárólag jogi személy s csak a példányszámot, terjedelmet jóváhagyó állami engedéllyel adhat ki.

Április 1-jén a rendőrség újabb házkutatásokkal siet érvényt szerezni a „törvény betűjének” a Beszélő és a Demokrata frissen nyomtatott számának lefoglalásával. Az SZKP április 25-én kezdődő XXVII. kongresszusán Gorbacsov óvatossági reformokat jelent be, ám egyidejűleg ortodox rendpárti retorikával „a munkafegyelem megszilárdítását” sürgeti, és országos alkoholelles kampányt indít. Még aznap éjjel 1 óra 23 perckor a csernobili atomerőmű 4es blokkja üzemenzavar következtében felrobban; a sugárterheléstől légtömegeket a Baltikum és Közép-Európa felé sodorja a szél. A példátlan méretű környezeti katasztrófát elsőként svédországi biztonsági mérések regisztrálják, Moszkvában csak majd háromnapos 68 óras! – késéssel ismerik be a tényt. A szerencsétlenség nemcsak a szovjet birodalom általános irányítási és technológiai válságára vet éles fényt, hanem világszerte súlyosan megingatja az „átláthatóság” jelszavával csak nemrég meghirdetett új gorbacsovi politika hitelét is. Április 28-án Stockholm belvárosában egy ismeretlen férfi orvul lelövi Olof Palme svéd miniszterelnököt.

Május 1-jén a radioaktív felhők alatt milliók és milliók vonulnak szerte a keleti tömb nagyvárosaiban. (A „majáliszó” Budapestet is aznap éri az első komolyabb dózis, ám ez viszonylag csekélység ahhoz a cinikus és kihívó „ideológiai sugármentesítéshez” képest, hogy a leginkább veszélyeztetett Kijevben még tömegsportversenyeket is rendeznek...) Május 16-án a HNF védőosztrályai alatt, Vigh Károly elnökletével megalakul a BajcsyZsilinszky Baráti Társaság, mely programnyilatkozata szerint „a magyar nép sorskérdéseivel” kíván foglalkozni. Május végén a mindaddig legtöbb óceáni vihart kiállt magyar vitorlás: a Szent Jupát fedélzetén Gál Józseffel és Fa Nándorral eléri az ausztrál partokat.

A június eleji könyvhétre közel száz új „cím” jelenik meg. Néhány újdonság: Illyés Gyula: Naplójegyzetek 1929-1945, Jászi Oszkár: A nemzeti államok kialakulása és a nemzetiségi kérdés, Kassák Lajos: Összegyűjtött műfordítások, Nádas Péter: Emlékiratok könyve, Nemeskürty István: A filmművészet új útjai, Tilkovszky Lóránt/BajcsyZsilinszky Endre, Zolnai László: Hírünk és hamvunk... Június 10-11-én Budapesten ülésezik a Varsói Szerződés Politikai Tanácskozó Testülete, mely alkalomból Gorbacsov és Nyikolaj Rizskov szovjet kormányfő is Magyarországra látogat. (A kádári vezetés a találkozók nyomán megerősítve éri irányvonalát, sőt, mint a KB egy héttel későbbi ülésén a főtitkár önelégülten kifejti: „mi jórészt már megtettük mindazokat a lépéseket, amire a többiek csak most készülnek.”) 12-én a HNF égisze alatt megalakul a Magyarországi Cigányok Kulturális Szövetsége, elnöke: Lakatos Menyhért. 24-én megszólal az első hazai kereskedelmi adó, a Danubius Rádió. A hónap végén Argentína a mexikói Labdarúgó Világbajnokság döntőjén 3:2 arányban legyőzi az NSZK válogatottját.

Július elejétől a 70 évnél idősebbek ingyen utazhatnak a helyi tömegközlekedés járművein. (Vö. az átlagéletkor férfiaknál 65, nőknél 73 év.) Az elhunyt Lékai bíboros, esztergomi érsek helyét a július 8-ai Magyar Katolikus Püspöki Konferencián az újonnan kinevezett érsek: Paskai László veszi át. Csurka Istvánt egy, az amerikai magyar emigráció körében tartott a Szabad Európa Rádióban is elhangzott beszédéért a pártközpont „további intézkedésig” publikálási tilalomra ítéli. Párhuzamosan a Csongrád megyei pártbizottság betiltja a Tiszatáj című szegedi irodalmi folyóiratot Nagy Gáspár egy '56os verse és Domokos Mátyás róla írt méltatása miatt, s egyúttal fegyelmi úton meneszti Vörös László főszerkesztőt. Az országos botrányként elhíresülő ügyre a következő PB-ülésen „elvhűbb és következetesebb káderpolitikát” sürgetve Kádár is hosszan kitér. Ekkor hangzik el a bizarr bár korántsem önpardíának szánt kijelentése: „Én nem tudom, hogy van ez most, de bennem van bizonyos jogérzék...”

Augusztus 10-én felavatják a Hungaroringet. A rendkívüli kánikulában több mint kétszázezren keresik fel a Mogyoród mellett megépült versenypályát, hogy élőben láthassák a Forma 1-es világbajnokság első magyarországi futamát. Augusztus végén Budapesten megtartják az itthoni és határon túli magyar történészek első szakmai találkozóját.

Szeptember elején, Bécsben megrendezik a II. Hungarológiai Világkongresszust, témája: a magyarság és a Dunavölgyi népek 1820. századi kulturális kölcsönhatása. Az MSZMP Politikai Bizottságának szeptember 9-i ülésén Kádár 1956 közeli évfordulója kapcsán az addiginál erélyesebb fellépést sürget a hazai ellenzéki körökkel szemben („ütközni kell”), s egyben kifejti sajátos „kettős Egyesült Államok” doktrínáját. („Az egyik vonal az, hogy a hivatalos Magyarországgal úgymond rendezett viszonyt akarnak fenntartani. [...] De van nekik egy másik vonaluk is, mert kettős politikát folytat ellenünk még a kormányzat is, és természetesen a CIA és az összes kapcsolt részek, a Szabad Európa Rádió és így tovább. Gözörövel dolgoznak, hogy itt bent politikai támaszt kapjanak.”) A hónap végén Battonyán felavatják a Főti Gyermekváros s az állami nevelőotthonok kirakatalternatívájának szánt „SOS nemzetközi gyermekfalut”.

A minisztertanács október 9i ülése után Bányász Rezső kormányzóvivő első ízben tart „nyilvános” sajtótájékoztatót. Az újdonság, bár külsőségeiben a nyugati mintát idézi, rituális kérdésfeleleteivel és a tudósítók exkluzív körével továbbra is az egyirányú hatalmi kommunikáció jól bevált pártállami hagyományát folytatja némileg „szalonképesebb” formában. Október derekán Richárd von Weizsäcker személyében először látogat Magyarországra német szövetségi kancellár. A hónap folyamán a Magyar Katolikus Püspöki Kar korábbi feltétlen engedelmes álláspontján módosítva nyilatkozatban sürgeti, hogy a törvények méltányolják a fegyveres katonai szolgálat lelkiismereti indokkal való megtagadását. (Magyarországon ez idő szerint több mint száz szolgálatmegtagadó tölti börtönbüntetését, többségük nazarénus, illetve a Bulányiféle katolikus bázisközösséghez tartozik.) Idehaza az 1956os forradalom 30. évfordulójának megemlékezései még magánlakásokba szorulnak. A demokratikus ellenzék Eörsi István lakásán nemzetközi tudományos tanácskozást, az Inconnu művészcsoport A *harcoló város* címmel emlékkiállítás szervez; október 23án cseh, lengyel és magyar ellenzékiek közös felhívást tesznek közzé. Az évfordulóra több tucat nyugati tudósító és televíziós stáb érkezik az országba az MTV komor hangú stúdióműsört sugároz, melyben az „ellenforradalom négy fő okát” Berecz János taglalja az immár három évtizede változatlan hazugságkánon szerint.

November 4én, a rezsim ugyanebben a szellemben üli meg tulajdon születésnapját: Szolnokon díszkonferenciát rendeznek a Forradalmi MunkásParaszt Kormány megalakulásának 30. évfordulóján. Öt nap múlva Kádár Moszkvába repül, hogy részt vegyen a KGSTtagországok pártvezetőinek tanácskozásán. Miközben a Kreml zárt ajtai mögött a keleteurópai bartellügletekről s a rubelelszámolású cserekereskedelemtől folyik nem túl biztató alkudozás, november 10én Budapesten magyaramerikai megállapodást írnak alá a McDonald's étteremlánc hazai bevezetéséről. November 28án az Elnöki Tanács határozatot hoz a kétszintű bankrendszer felállításáról, minek eredményeként december elejétől egy sor új kereskedelmi bank (MHB, BB, Mezőbank stb.) kezdi meg működését. A hónap végén az írószövetség megtartja viharos közgyűlését. A felszólalók zöme indulatos szavakkal bírálja az ország egyre aggasztóbb közállapotát és a cenzúra újabb önkényeit (a Tiszatájúgy, Csurkaszilencium stb.). A radikalizálódás jeleként az új választmányból sorra kiszavazzák a párttagokat mire vagy két tucat, a hatalommal lojális író kilép, fenyegetően kilátásba helyezve egy új, „ellenírószövetség” megalakítását.

December 1jén három hónapra befagyasztják az alapbéréket. A kormány, semmibe véve az egyre szélesebb társadalmi tiltakozást, december 4én a bősnyagmarosi munkák felgyorsítása mellett dönt. December 8án Mark Palmer, az USA új budapesti nagykövete átadja megbízólevelét. Az év során 3295 magyar állampolgár nem tért haza nyugati úttjáról. Az útlevéltudósító belügyi hatóságok önkénye miatt ugyanakkor jó páran eleve ki sem juthattak az országból mint arra Kőszeg Ferenc, Pákh Tibor és mások ekkoriban indított tiltakozó akciója és részletes esetedokumentációja figyelmeztet. (Lásd a Beszélő 1987. tavaszi, 21. számát!)

M = 1 : 10

Az Alapítvány működésének harmadik éve leginkább a növekvő „üzembiztonsággal” jellemezhető. Ez időre már számos sikeres kompromisszum, működő program igazolja, hogy a nyugati keményvaluta s a technológiai erőfölény pozíciójából távolról sem reménytelen egyezkedni a pártállami döntéshozókkal, s a növekvő New Yorki dollárátutalások fedezékében lassanként nyíltabb közéletformáló szerepet, merészebb tetteket is érdemes megkockáztatni. Ennek persze legalábbis két fontos előfeltétele van: 1. a változni kész társadalom növekvő autonómiáiégye és 2. a változni kénytelen hatalom növekvő engedékenysége. Ez is, az is ígéretesen alakul. Lássuk közelebbről, miben is érhető tetten e kitérinyű partneri viszony megerősödése.

Mindenekelőtt a már „beüzemelt” programok országos ismertségében és hivatalos elismertségében. Ilyenek: a fénymásoló, a videó, a könyvtári program, a mindinkább bővülő színházi, zenei és egészségügyi támogatások, vagy az alig egy éve meghirdetett, máris százas nagyságrendet elérő irodalmi és társadalomtudományi ösztöndíjak. Azt, hogy a „lira és logika” hovatovább az Alapítvány két szellemi „húzóágazatává” vált, maguk a számok is elárulják: az Irodalmi Kuratórium ez évben 93 pályázónak 13,4 millió a Társadalomtudományi 102 pályázónak 13 millió forint ösztöndíjat szavazott meg. Ha mindehhez hozzávesszük még a közel 17 millió forintos jórészt konferenciárészvételekre, egyetemi és kutatóintézeti programokra nyújtott további társadalomtudományi támogatást, úgy azt látni, hogy az éves belföldi pályázati keret több mint 3/5ét a humaniorák és a szépirodalom teszik ki!

A számokkal persze ahogy már korábban is jeleztük nem árt egy kissé csínján bánni. Több okból is. Egyrészt az Alapítvány évközi (májusi) indulása és az első két évkönyv összevont adatai miatt egészen 1987ig nincs teljes naptári évre szóló mérleg, s így a tételes egybevetéshez megbízható bázisév. Másrészt és ez máig érvényes a támogatási összegek odaítélése és kifizetése között gyakran fél vagy akár egyéves csúszás is lehet, részben a többlépcsős alapítványi ügymenet, részben a mindenkori forintkasszába csak akadozva befolyó dollárellentételezések miatt, így van ez ezúttal is, amikor háromnegy egykori forrás alapján (lásd az évkönyveket vagy a 45. dokumentum csonka kimutatását) csak erősen valószínűsíteni lehet, hogy az 1986os valutahozzájárulások meghaladták a 2 millió dollárt, s a kifizetett belföldi ösztöndíjak végsőösszege a 60 millió forinthez közelített. Az 1986ban megítélt ám esetenként csak 1987ben folyósított támogatások ugyanakkor mindkét összeget jóval: becslések szerint vagy másfélszeresen meghaladták.

A pénz persze romlik, s vele az alapítványi adományok reálértéke is. Ezt jelzi, hogy ösztől az egyéni ösztöndíjak havi maximumát 5000ról 10 000 Ftra emeli a Bizottság, s egyben a szakkuratóriumok addigi munkáját értékelve szorgalmazza, hogy „a jövőben nagyobb arányban kapjanak ösztöndíjat vidékiek, fiatalok és pedagógusok, általában olyanok, akik az irodalmi és tudományos életbe való bekapcsolódás szempontjából hátrányos helyzetben vannak.”¹

A dollár és forinttámogatások sorában a deklarált elvek ellenére még ez évben is jócskán akadnak „bizalomerosztító” investálások: állami és intézményi közfeladatokat nagyvonalúan átvállaló donációk. Ilyen az Akadémiai Nyomda műszaki felújításához nyújtott 85 000 dolláros, az Akadémiai Könyvtár új katalógusrendszerére szánt 2 millió Ftos adomány; ilyenek a kórházak nagy értékű ultrahangdiagnosztikai berendezései, a közkönyvtárak jelentős folyóirat és könyvségei, nem meg a több mint 800 000 dolláros valutakerettel támogatott különféle menedzserképző programok (Országos Vezetőképző Központ, MKKE, BME Továbbképző Intézet, SkálaCoop, Medicor, Taurus, Magyar Kereskedelmi Kamara). Ez utóbbiak némelyike ugyanakkor már nemcsak a „kivétel erősítette szabályra” példa, hanem az Alapító „pumpolhatóságának” végeességére is, hiszen mint egy bizalmas akadémiai irat is tudósít (lásd a 48. dokumentumot!), Soros az elmúlt két évben „az Országos Vezetőképző Központtal való együttműködésből teljesen kiábrándult”, s könnyelmű nagylelkűségén okulva „az Innovációs Bankkal megállapodott, hogy közösen fognak finanszírozni fiatal szakemberek számára egy menedzserképző iskolát”.

A változásnak, az ígéretes profilbővülésnek ezen kívül is számos jele van. Soros kísérletező kedvét, további „filantróp” ambícióit példázza, hogy ez év tavaszától Pekingben is megpróbál egy, a magyarországihoz hasonló alapítványt felállítani a Csao Cejangféle „nyitási politika” kedvező légkört kihasználva. (Ezzel függ össze egy népes kínai reformközgazdász delegáció nyári budapesti tanulmányútja is, amit a Pénzügykutató Intézet szervez, s a budapesti alapítvány révén Soros finanszíroz közel másfél millió forinttal.) A már eddig is sokrétű könyvtári támogatás újabb, jelentős mellékágakkal bővül. Ez évtől kezdődik számos önkéntes köztulajdonos színészek önzetlen közreműködésével a vakok „hangos könyvtári” hálózatának országos kiépítése az új, központi stúdiót november végén Soros jelenlétében adják át, amihez az Alapítvány másoló berendezéseket, magnókat és 250 000 kazettát biztosít, továbbá az OSZK égisze alatt a kódexrestaurátorképzés, amelyre külön célprogramként három éven át 7 millió forintot 465 800 dollárt szavaz meg. Ugyanígy ez évtől indul az egyetemi szakkollégiumok és „öntevékeny ifjúsági csoportok” módszeres felkarolása is (lásd alább: Egy alternatív „ifjúságpolitika” kezdetei), még ha e nagy reményű programra ez évben egyelőre inkább csak szerény, induló apanaszt: 4 millió Ftot ítélt oda a Bizottság.

Az év legfontosabb alapítványi újdonsága azonban kétségkívül a nyugati tanulmányutak és konferenciárszvételek mostantól intézményesült céltámogatása, valamint a május elején külön is meghirdetett egyéves oxfordi, cambridgei posztgraduális ösztöndíjak. Az orvosi, műszaki és agrártudományok, a társadalom és természettudományok művelői közül ez évben 250 kutató kap dollártámogatást vagy repülőjegyet külföldi konferenciárszvételekhez, 28 fiatal kutató jut ki hosszabb nyugati, és 11 friss diplomás oxfordi ösztöndíjra. Mindezzel nemcsak a világ elsőrangú szellemi műhelyeire nyíltak az évek során mind szélesebbre tárul kapuk, de az állami Ösztöndíjtanács sok évtizedes (kontra)szelekciós monopóliumát is sikerült megtörni. Ez utóbbi csöndes, ám bizvást stratégiaiak számító „fegyvertény” egy jó másfél éven át húzódo, szívós háttéregyezkedés eredménye volt. Vásárhelyi Miklós, Lónyai Mária és az Alapítvány több más vezetője már 1984 őszén erősen szorgalmazta egy önálló külföldi ösztöndíjprogram elindítását. Egy olyan programét amelynek nyilvános pályázatait a minisztérium, akadémiai és belügyi apparátussal szemben egy független hazai szakértő zsűri lenne hivatott elbírálni a nyugati fogadóintézményekkel, valamint a kinti szervezést s a szükséges valutát biztosító New Yorki alapítvánnyal karöltve. Minderről végül is csak 1986 elején sikerült megállapodni Boross Róberttel, a Művelődési Minisztérium Nemzetközi Kapcsolatok Főosztályának egykori vezetőjével. (Az egyezményt a program bővülésével utóbb még vagy fél tucat kiegészítő megállapodás követte 1987 februárja és 1989 októberé között.) Ennek alapján Enyedi György elnök és Litván György, az Alapító személyes képviselője vezetésével 1986 tavaszán megalakul egy héttagú 1989re 13 főre duzzadó szakértő bizottság, amely, mint a Vásárhelyi és Boross által szignált egyezmény rögzíti, „döntéseit kizárólag szakmai szempontok figyelembevételével hozza, s önállóságát mind a Soros Alapítvány, mind a Művelődési Minisztérium óvja és tiszteletben tartja”. Az új külföldi ösztöndíjmecenatúrát a kultuszárca pragmatistább reformkáderei is nagyra értékelik, így többek közt Knopp János, aki a program indulása után alig egy évvel házi feljegyzésében kiemeli: az Alapítvány által biztosított „külföldi ösztöndíjak éves volumene egymagában annyi, mint a magyar államközi rangúnak számító megállapodások ösztöndíjas keretei az USAban, Franciaországban és Angliában együttvéve!” (Lásd az 52. dokumentumot!)

A két legfőbb állami partnerszerv: az Akadémia és a kultuszárca között melleleg továbbra is ingadozik a mérleg nyelve a tekintetben, vajon „hivatalból” melyikük lenne az illetékesebb az Alapítvány ügyében. Úgy tűnik, mintha ez idő tájt a minisztérium szerepe növekvőben lenne Boross, Knopp és mások rendszeresen eljárnak az ülésekre, már csak azért is, mivel „a támogatások növekvő hányada ahogy Láng István 1997. januári pártközponti számadásában írja a művelődésügy területét segíti tovább”. Az akadémiai vezetés, mint láttuk, kezdetből amúgy is vonakodva vállalta e politikailag kényes hivatali többletmunkát. Emellett az év első felében a társelnök Kulcsár Kálmán sincs jelen (januártól júniusig bloomingtoni vendégkutatói meghívását tölti), s a bizottsági üléseken pedánsán rideg személynőke, Tardos József külügyi osztályvezető helyettesíti.

Soros melleleg egy Tardossal folytatott májusi megbeszélésén néhány újabb operatív javaslatot is fölvet. Például, hogy „szeretné kibővíteni a Bizottságot 2 taggal annak érdekében, hogy a tagok hiányzása ne akadályozza a Bizottság munkáját. Egyelőre csak egy személyre lenne javaslata: Mészöly Miklós íróra, ha a személye számunkra is elfogadható...” Ugyanezen találkozáson, mint azt úgyszintén Tardos akkurátus memorandumja tudatja, az Alapító azt sem mulasztja el újólag jelezni, hogy „a Titkárság elhelyezésének megoldását nagyon fontosnak tartja. Megtekintette az Újpesti rakparton lévő raktárhelyiséget, de ezt nem tartja megfelelőnek, mivel az átalakítás jelentős összegeket emésztene fel, és utána sem lehetne ott normális irodai környezetet kialakítani. Nagyon örült a lehetőségnek, hogy 1988ban az MTA Központi Hivatalába költözhetne át a Titkárság, a Pszichológiai Intézet elköltözése után. Időközben sikerült a KESZnél 3 kisméretű szobát találnunk. Ezeket Sándor Gyula igazgató hajlandó ideiglenesen megfelelő bérleti díj ellenében kölcsönadni. Erre Sándor elvtársat külön levélben felkértem. Soros úr ezen áthidaló megoldással egyetértett.” (Tardos József Láng Istvánnak címzett május 15-i feljegyzéséből teljes szövegét lásd a 47. dokumentumban!)

A „Titkárság elhelyezése” bár látszólag jelentéktelen mellékkörülménynek tűnhet valójában nagyon is alkalmas eszköz volt arra, hogy eleve megszabja az Alapítvány „kívánatos” kereteit, a hivatalosság által „méretarányosnak” vélt virtuális és konkrét hatókörét. A Lant utcai primási palota többszörös albérletlennek számító két földszinti helyisége a környezet minden előkelő rezerváltsága ellenére! úgyszólván kezdetből alkalmatlannak bizonyult a normális irodamunkára s ezzel párhuzamosan a „közönségkapcsolatok” érdemi ápolására. Egyetlen túlterhelt (külföldről jórészt hívhatatlan) telefonvonala volt, minden telexért át kellett szaladni az MTA Országház utcai központi hivatalába, s ha egyegy pályázónak vagy kurátornak netán bizalmas közlendője akadt, azt többnyire csak a Tóth Árpád sétány nyugati szelek pásztázta, szabadtéri „előcsarnokában” nyílt alkalma elmondani... (Melleleg kezdetből ide jártak konspirálni az Alapítvány belső munkatársai: Vásárhelyi, Forgács, Betlen és Kardos is.)

Az áldatlan helyzetet híven érzékelteti egy 1986. február eleji hivatalos levél, melyben Quittner János titkárságvezető alkalmasabb „telephely” kiutalását sürgeti az MTA főtitkártól: „A Bizottság létrehozásakor elképzelt feladatok, ügyfél és iratforgalom kiszolgálására a kijelölt (Lant utcai) helyiségek megfelelőnek látszottak, azonban már 1985 közepén világossá vált, hogy a Titkárság teendői messze meghaladják a kijelölt kereteket. A mai napig közel 1500 pályázatot nyújtottak be a Bizottsághoz, melyek közül az 424-et elfogadott [...]. A Titkársághoz közel 400 konferencián való részvételhez szóló támogatásra adtak be pályázatot, melyből a Bizottság több mint kétszázat honorált 100 000 USD összegben. A kedvezményezettek között az Akadémia intézményei és tudományos munkatársai is minden kategóriában nagy számban szerepeltek. A Titkárságra újabb feladatot ró a külföldi ösztöndíjas tanulmányút program, amely a Soros Alapítvány és a Művelődési Minisztérium megállapodása eredményeként jön létre. A Titkárságra háruló munka szükségessé tette, hogy a három teljes állású munkatárs mellé újabb két személyt alkalmazzunk. Nem akarván szükségtelenül növelni az állandóan

foglalkoztatottak számát, több külsős munkatárs munkáját is igénybe vesszük. A Titkárság helyiségei már a teljes állásúak nyugodt munkájához sem elegendők. A Soros Alapítvány jóvoltából kaptunk egy másológépet, amit, hogy eleget tegyünk a rendeletben előírtaknak, kénytelenek voltunk a női WCben elhelyezni, mivel ez az egyetlen előírásosan zárható helyiség.

Munkánk megkönnyítésére kaphatnánk egy újabb másológépet, egy telexet és egy telefaxot, ám ezeket csak a rendelet előírt szabályok megsértésével használhatnánk, tehát a segítséget nem tudjuk igénybe venni.

Munkánk hatékonyságának megőrzése érdekében az ügyfélforgalmat igyekszünk a lehető legkisebbre csökkenteni, de a legszükségesebb forgalom is lehetetlenné teszi munkánkat, mivel a hely szűkössége miatt akarva, akaratlanul mindenki érintett lesz minden tárgyalásban és megbeszélésben.

Soros György évente 34 alkalommal tesz hosszabb-rövidebb látogatást Budapesten, amikor is tárgyalásainak többségét szállodai szobájában folytatja, noha sok szempontból kívánatos lenne, hogy ezen megbeszéléseknek a Titkárságon biztosítsunk helyet. Ez azonban a fenti okok miatt lehetetlen.

A fent leírt feladataink ellátásához, megfelelő bérelti díj ellenében, egy öt munkaszobából és egy megkülönböztetett irodagépek őrzésére alkalmas helyiségből álló, megközelítően 120150 négyzetméteres alapterületű irodát szíveskedjen rendelkezésünkre bocsátani. [...] esetleg a Zenetudományi Intézet épületében. Kérem pozitív fogadtatásában bízva, elvtársi üdvözléssel [dátum, aláírás]."²

Valóban: 1986 nyarára a Titkárságon már hat állandó munkatárs dolgozik, s nemhogy a nagyszámú pályázót nem tudják helyel kínálni, hanem gyakran még a „hivatalból” bejáró alapítványi „törzskar” (Vásárhelyi, Dornbach, Vámos, Hankiss, Vályi, Forgács, Betlen + a majd kéttucatnyi szakkuratóriumi tag) sem „találja a helyét”. A zsúfoltságot átmenetileg csökkenti ugyan a nyár derekán az MTA központi hivatalában átadott két kisebb iroda, ám az infrastruktúra egészében továbbra is alkalmatlan marad. A számos kérvénynek és ígéretnek bár Soros készséggel fedezne minden többletköltséget csak jó négy év múltán lesz foganatja, amikor 1988/89 fordulóján az addig sokszorosára duzzadt alapítványi stáb végre beköltözhet az Országház utca 9. számú házba.

Tény, hogy az MTA intézményei főként a várbeliek! jórészt maguk is „középkori” szükségállapotok közt működtek, sőt helyzetük talán ma sem könnyebb... Ám azért kinek-kinek jócskán lehetnek még emlékei obskúrus pártállami hivatalok méltatlanul bitort fényűző enteriőrjeiről, féllovardányi, kongó előszobáiról. A „helyiséggazdálkodás” a szocialista bürokráciában elsőrendű presztízsz, sőt politikai kérdés volt sajátos adalékként bizonyítja ezt, hogy az Alapítvány Lant utcai elődje éppen az MTA önálló „Lakásgazdálkodási Ügyosztálya” volt... S hogy e látszólagos „helyhiányt” csakugyan a „helyére tegyük”, kérdezzük csak meg halkán és illő tisztelettel: vajon hány kínosan hosszú másodpercet vett volna igénybe egy hasonló „bérlénykiutalás” az esetben, ha az igénylő netán egy állambiztonsági fedőszerv vagy egy moszkvai érdekelttségű „proletkultmisszió”? (A tippeket az MTA Országház utcai Központi Hivatalának kéretik megküldeni „Történelmi kvízzjáték” jellegével!)

Ősszel egyébiránt csöndben lezajlik az első alapítványi tisztújítás mint azt a szeptember 27-i ülésen jegyzőkönyvbe veszük: „A Bizottság tagjainak megbízatása 1986. december 31-ével lejár. A Bizottság elnöke és társelnöke [...] felkéri a Bizottság tagjait, hogy további két ciklusra vállalják tisztségüket. A Bizottság tagjai a felkérést elfogadják.” (Nota bene! a kezdő kurátortrióból az újabb terminus végéig: 1988. december 31-ig egyedül Vámos Tibor marad tisztében Hankiss és Vályi helyét 1987 végén Enyedi György és Juhász Gyula veszi át.) Egyelőre nincs változás az Irodalmi Szakkuratórium összetételében sem, a Társadalomtudományit viszont, amint már jeleztük, az év végén radikálisan átalakítják a kontinuitást képviselő Szűcs Jenő kivételével.

Az év krónikáját végül mintegy komor és rituális „pártbarokk” keretbe zárja, hogy januárban és decemberben a KB Agit. Prop. Bizottsága az MTA főtitkárnak írásos beszámolója alapján két ízben is megtárgyalja az „Alapítvány működésének tapasztalatait”. (Lásd a 46. és 49. dokumentumokat!) E zart ajtók mögötti aktusokra és az egykori kultúrpolitika „időszerű” tanulságaira alább még külön kitérünk.

M = 1 : 1

Egy alternatív „ifjúságpolitika” kezdetei

Manapság talán már kevésbé emlékszünk arra írja Csizmadia Ervin egy kéziratot tanulmányában³, hogy a nyolcvanas évek első felében a mind nyilvánvalóbb politikai és gazdasági problémák először »ifjúsági ügyként« jelentkeztek, illetve kényszerűen ilyen dimenzióba szorítottak. A Soros Alapítvány maga is átvette ezt a hivatalos sajtóban és fórumokon használt kategóriát, ám azt sajátos tartalommal igyekezett megtölteni. Ezt a fajta »ifjúsági« megközelítést támasztotta alá az is, hogy látszólag az ifjúság volt az egyetlen olyan jól azonosítható társadalmi csoport, amely sokféle formában hallatta hangját, és először fogalmazott meg az uralkodó művészettel, kultúrával, de a politikával szemben is alternatív véleményeket. Gondoljunk csak az egykori Mozgó Világ című folyóiratra, amely sok egyéb mellett azért válhatott a politikai vezetés szemében »fekete báránnyá«, mert az egyes széttöredezett nemzedéki tapasztalatokat általánosította, és fölillantotta az esetleges egységes politikai cselekvés lehetőségét is. Vagy gondoljunk a nyolcvanas évek elején viruló szakkollégiumi hálózatra, melyet az egyetemi ifjúság hozott létre és működtetett, s amely egyúttal magában rejtette a politizálódás »veszélyét« is.

Ilyen előzmények alapján teljesen érthető, hogy a Soros Alapítvány »rátalált« a már létező, de rendkívül szegényes anyagi és infrastrukturális körülmények közt működő ifjúsági csoportokra. Napnál világosabb, hogy ezen csoportok támogatása nem az ifjúság hagyományos értelemben vett »felkarolását«, hanem az ezekben megjelenő alternatív gondolatok és megközelítésmódok bátorítását jelentette. 1985/86-ban tetemes pénz és eszközbeli támogatásban részesültek az ország legjelentősebb egyetemén működő szakkollégiumok, így például a Rajk László Szakkollégium, vagy az ELTE Jogász Társadalomtudományi Szakkollégiuma. Ez utóbbi kifejezetten az 1986-ban kapott támogatásból indította meg a Századvég című (a nyolcvanas évek második felében az egyik legprogresszívebb, ellenzéki szerzőknek is helyet adó) folyóiratot. Jelentős támogatásban részesült egy már létező (szintén rendkívül színvonalas) periodika, a Medvetánc is. Ugyancsak ebben az időszakban kapott támogatást a szegedi József Attila Tudományegyetem *Jelenlét* című folyóirata, illetve egyetemi klubja is.”

E vázlatos expozíció persze több ponton nemcsak tárgyi kiegészítésre, hanem némi szemléleti korrekcióra is szorul. Mindenekelőtt az ifjúság hagyományosan ideologikus és túlpolitikált társadalmi szerepét, külső elvárásait illetően. Mert igaz ugyan, hogy az Alapítvány nevesítve: Vásárhelyi, Vámos, Hankiss vagy Kardos úgyszólván kezdettől magától értetődő szimpátiával „talált” a szakkollégistákra és más ifjúsági autonómiacsírákra (diáklapok, klubok stb.), csakhogy e pártfogók saját, majd háromnemzedéknyi emlékeik és személyes tapasztalataik alapján nagyon is jól tudták, hogy az efféle „befektetés” többnyire csak áttételesen, nagylelkű ráhagyással hoz eredményt. Nem mintha a nemzeti vagy osztálytársadalmi ügyeket merészen magukénak valló ifjúsági és diákmozgalmak az elmúlt másfél század alatt szűkölködtek volna fényes emléké hazai példákban a '48as márciusi ifjaktól, a Galileikörön, a Társadalomtudományi Társaságon, a kezdeti Bartha Miklós Társaságon, a kezdeti NEKOSZon, az '56os Petőfikörön át egész a hetvenes, nyolcvanas évek fordulóján újraéledt független diákmozgolóadásokig, ám éppen azért, mert e radikális történelmi előképek egyben szükségképp megmutatták az efféle szerepvállalás mindenkorai nagypolitikai függőségét és belső gyengeségét is.

Esetünkben például azt, hogy a nyolcvanas évek közepén „viruló szakkollégiumi hálózat” minden önértéke és távlatos ígérete ellenére! pár éven át, a Fidesz színreléptéig, valójában óvatos visszahúzódat jelentett egy viszonylag védett és belterjes autonómiába, legalábbis az 1980-as évek diákmozgalmak nyílta és „akcionista” ellenzéki radikalizmusához képest. E sorok írója egykor, a még meg nem zabolázott, régi Mozgó Világban maga is szóvá tette e „mozgalmi apály” lehangoló tüneteit. (Lábadozni vagy talpra állni? Töprengések az egyetemi demokráciáról. Szentiványi Istvánnal közösen. 1982. 8. és 1983. 3. sz.) Azt, ahogy a diákszemélyiségek, az „ellenKISZ”ként jegyzett, önálló hallgatói képviselő vagy az országos diáklap követeléseiből utóvégre semmi se lett, ahogyan játszva leszerelték a budapesti főiskolák és egyetemek független békemenetének tervét is, s ahogy általában a Jaruzelskipuccs után katedrán innen és katedrán túl Európa keleti felére újra a dermedt csend telepedett. Mindez jól példázta a mindenkorai diákmozgalmak eredendő veletlenségét: hogy nemcsak az intézményhierarchia és a nagypolitika túlerejével, hanem tulajdon belső gyengeségükkel is mindegyre szembesülniük kell, hisz egyegy tehetséges, aktívabb évszám hamar kifut, s e sajátos ciklikusság miatt a hagyományátadásnak, az autonómia önértékétől kivont intézményesülésének úgyszólván alig van esélye.

Ugyanezen általános tapasztalatot erősíti meg az az alkalmi terepfelmérés is (lásd a 9. dokumentumot!), melyet 1986 márciusában az Alapítvány megbízásából Bruszt László végzett. „Csak Budapesten írja évente több tucat egyetemista kör, klub, társaság jön létre, s többségük rövidebb idő után meg is szűnik. [...] Nagyon kevés voltaképp hasonló szándék teremtette a hazai ösmintát a párizsi École Normale Supérieure példája nyomán létrehozott, a Ménesi úti Eötvös Kollégiumot is, ám sokban hasonló hivatástudat, szociális és szellemi emancipációs igény éltette a népfőiskolák vagy utóbb a népi kollégiumok mozgalmait is. Ez a hetvenes évektől helyi kezdeményezések nyomán óvatosan újjáélesztett intézményforma amely leginkább a bentlakások, a tudományos diákkörök, a szaksemináriumok és az egyetemi klubélet egyfajta sajátos ötvözetű volt mindinkább elterjedt, megismosodott, s a nyolcvanas évek közepére lassanként országos mozgalommá váló, rangos és mértékadó elithagyományá váltotta ki magát.

A szakkollégiumok a szellemi és közösségi önépítés sajátos műhelyeiként a hetvenesnyolcvanas években alakultak. A vidéki tehetségek e szakmailag elitista, szellemükben hangsúlyosan demokrata „értelmiséginevelői” mindazonáltal Magyarországon ekkorra már korántsem számítottak előzmény nélkülinek. Jó száz éve voltaképp hasonló szándék teremtette a hazai ösmintát a párizsi École Normale Supérieure példája nyomán létrehozott, a Ménesi úti Eötvös Kollégiumot is, ám sokban hasonló hivatástudat, szociális és szellemi emancipációs igény éltette a népfőiskolák vagy utóbb a népi kollégiumok mozgalmait is. Ez a hetvenes évektől helyi kezdeményezések nyomán óvatosan újjáélesztett intézményforma amely leginkább a bentlakások, a tudományos diákkörök, a szaksemináriumok és az egyetemi klubélet egyfajta sajátos ötvözetű volt mindinkább elterjedt, megismosodott, s a nyolcvanas évek közepére lassanként országos mozgalommá váló, rangos és mértékadó elithagyományá váltotta ki magát.

Egy vagy több öregdiák, lelkes fiatal tanár vagy nevelő személyében úgyszólván mindegyiknek megvolt a maga „spiritus rectora”, de többnyire nem hiányoztak az egyetemi hierarchián belüli hatékony pártfogói és külső „védnökei” sem. A két legjelentősebb, s a Fidesz „kettős bölcsőjeként” máig legismertebb intézmény: az MKKE Rajk László Szakkollégiuma és az ELTE Jurátusainak (később Bibó István nevét felvett) Jogász Társadalomtudományi Szakkollégiuma volt. Az előbbit még 1970-ben Chikán Attila hozta létre 25 éves közgazdászhallgatóval „kivonulva” egy Veres Pálné utcai épületbe, melyet a három év alatt több mint háromszorosára gyarapodott közösség csakhamar egészen belakott, és a maga képére formált. Ezt a legelső, kísérleti alapítást a '68as reformok fedezékében valójában még egy sajátosan újraéledt, plebejusújbals „NEKOSZethosz” ihlette: a „fényes szelek” és az „új gazdasági mechanizmus” virgonc szellőinek különös keveréke. A Chikán vezette diákközösségnek kezdettől három deklarált alapelve volt: az autonóm közösségépítés, a minőségi szakmai munka és a társadalmi érzékenység. Ezek gyakorlati érvényesítését, aktuális preferenciáit persze a mindenkorai politikai közeg is nagyban meghatározta: a gazdasági reformok nemsokára bekövetkező visszarendeződése, majd a nyolcvanas évek elején a reformretorika újabb kiürülése stb. Idővel maga a szakkollégium neve is a változó politikai viszonyok érzékeny membránja lett. 1974-ben még komoly hivatalos ellenállást kellett legyőzni ahhoz, hogy Kádár belügyminiszter elődjének (a részben épp Kádár asszisztálásával jogtalanul elítélt, kivégzett) Rajk Lászlónak a nevét felvegyék. Másfél évtized múlva, 1989 tavaszán ugyanakkor szenvedélyes belső viták tárgya, megtartható-e még a név, amelynek viselője egykor nemcsak a kommunista törvénytelenesség mártírja, hanem kevéssel azelőtt maga is meghonosítója és éveken át egyik prominens gyakorlója volt. Végül a kollégium saját múltját is vállalva a név megtartása mellett döntött.

Persze, igazságtalanság volna csupán ezt és ennyit kiemelni a „rajkosok” közéleti, politikai színváltásából. Hiszen a kollégium az országos diákköri és szakmai munkán túl alkalmi rendezvényeivel, sok száz meghívott előadóival (köztük, már a hetvenes évek elejétől: Szelényi Ivánnal, Liska Tiborral, Kis Jánossal, Bence Györggyel, Káldor Miklóssal és másokkal) fontos élesztője volt az „első” és „második nyilvánosság” bátran összekapcsoló párbeszédnek, és főként a nyolcvanas évek második felében számos emlékeztető előadásorozat, nagy hatású, nyílt vitaestet rendezett, (így 1987 őszén a Beszélő „Társadalmi szerződés” című programjáról Kis János, Kőszeg Ferenc és Solt Otília vagy egy év múlva Bibó Istvánnal Petri György, Litván György és mások részvételével.)

A hetvenes és a nyolcvanas évek elején induló egyetemista nemzedékek között kétségkívül volt egy szembevetendő különbség: az utóbbihoz tartozók zöme ugyanis eleve nem hitt a szocializmus „megreformálhatóságában”, s ekképp ha volt rá igénye politikai eszményeit, közösségi és erkölcsi mintáit egészen másutt kereste. Ezt igazolja indulásával az ELTE Jogász Szakkollégiuma is, amely szándéknyilatkozata szerint fő célját „a demokratikus magatartásformákat elsajátító, szociálisan érzékeny, idegnyelvtudással rendelkező, korszerű szakmai tudás megszerzését” kibocsátásában jelölte meg. Az újabb szakkollégiumot 1983 őszén Kéri László és Fellegi Tamás közreműködésével, jó négyéves, vizontagsági előzmények után

Stumpf István alapította 64 jogászhallgatóval a Ménesi út 12. számú ház felújított villaépületében, ahol mint az Alapítványhoz címzett támogatási kérelmükben az egykori igazgató és a diákvezető elnöke: Orbán Viktor kiemeli „már csak az is kötelező bennünket, hogy az épület, amelyben működünk a századforduló radikális értelmiségének fontos találkozóhelye volt (Jászi, Somló, Ady, Szabó Ervin, Polányi, Lukács, Lesznai, Madzsar stb.).”

Nos, az 1988ban Bibó István nevét felvett intézmény némi iróniával csakhamar éppoly fontos találkozóhelye lett a század, sőt ezredvég „radikális értelmiségének” is, hiszen, mint közismert, a Fideszalapítók fele is innen rajzolt ki4 (a másik a „rajkosok” közül), s ezen túl számos jelentős kulturális és közéleti kezdeményezés is innen indult hogy mást ne mondjunk: a Századvég folyóirat, majd könyvkiadó vagy épp az 1987ben megrendezett, nagy visszhangot kiváltó „Keletnyugati találkozó”. (Lásd a BM III/III-as jelentéseit a 124. és a 132. dokumentumokban!) A jogász szakkollégium az évek során szinte teljes körű autonómiát vívott ki magának, s a demokratikus öngazdálkodás modellértékű kisközösségévé vált. Nemcsak a választmányt és más diáktestületek képviselőit, magát az igazgatót is a kollégisták közgyűlése választotta meg (még ha formálisan a dékán nevezte is ki), sőt hívhatta vissza akár egyik napról a másikra, s ugyanígy a kollégium napi ügyeit, az új tagok felvételét is a közvetlen, demokratikus és egyenlő szavazatértékű részvétel határozta meg jurátusokról lévén szó: a kollégium házi „alkotmányában” akkurátusan rögzített garanciákkal szavatolva.

A fenti két, mértékadó modellkísérleten túl az Alapítvány 1986tól több mint két tucat érdemes diákkezdeményezést: lapot, klubot, egyesületet, kollégiumot karolt fel szerte az országban. Közülük néhány fontosabb, ezúttal csak felsorolásszerűen: ELTE Eötvös József Kollégium, JATE Móra Ferenc Kollégium, KLTE Bölcsész Szakkollégium (Jászi Kör), Szombathelyi Tanárképző Főiskola Németh László Szakkollégiuma, Budapesti Református Teológiai Akadémia Kollégiuma, Erdei Ferenc Társadalompolitikai Kör, Magyar Közgazdászok Egyesülete, AISEC, Szegedi Egyetemi Klub, Honismereti Diákadadémia, Századvég, Medvetánc, Jelenlét, AETAS, EFlapok stb. E helyütt sajnos nincs terünk valamennyi indulását, sajátos helyi kulturális és közéletformáló szerepét bemutatni minderről további adalékok olvashatók a kötetvégi dokumentumtárban. (Lásd a 9., 11. dokumentumokat és a 85., 98., 101., 118., 119., 126., 129., 136. BMjelentéseket.)

Ami közelebről az alapítványi támogatást illeti, az következetesen mindenütt a helyi igényekhez igazodott, s jobbára rugalmas és nagyvonalú volt. A kezdeti tájékozódás (lásd a Bruszttanulmányt a 9. dokumentumban!) és az első négyötöd ígéretes pályázati csomagterv (Rajk, Bibó, Eötvös, Németh László) beérkezése nyomán komolyabb formában csak 1986 tavaszán, őszén merül fel egy önálló egyetemi, kollégiumi „célprogram” beindítása. Mindenesetre a szándék és nyomában az intenzív kapcsolatkeresés, melyet Soros, Vásárhelyi, Kardos és mások több helyszíni látogatása is jelez, van annyira izgalmas, hogy a Művelődési Minisztérium, a pártközpont, sőt idővel a BM érdeklődését is felkeltse. „Felsőoktatási intézmények szakkollégiumai felszereléseinek, programjainak támogatására eddig 4 millió forintot juttatott a Bizottság” jelzi az új program indulását Láng István egy 1986 végén, az MSZMP KB Agit. Prop. Bizottsága számára készített bizalmas „Tájékoztatójában”. Néhány hónap múlva a minisztérium is elérkezettnek látja az időt, hogy a mindaddig spontán alakuló együttműködést valamiképp maga is „kanalizálja”. Mint arról Kardos László (a 11. dokumentumként közölt) levele tudósít: „Az MTASoros Alapítvány Bizottság 1987. március 5-i ülésén Knopp János, a Minisztérium jelen lévő képviselője tájékoztatta a Bizottságot, hogy az egyetemi és főiskolai kollégiumok, ill. szakkollégiumok további támogatása ügyében a Minisztérium javaslatokkal kíván élni. Kérte, hogy az e körből a Bizottsághoz benyújtott pályázatokról adjunk részletes tájékoztatást.” Hasonlóképp növekvő hivatali éberségről és hatalmi kontrolligényről árulkodnak a vidéki egyetemek és kollégiumok öntevékeny kezdeményezéseiről aggályosan jelentgető megyei állambiztonsági híradások, vagy épp a Szilassy Attila osztályvezető által írt, utóbb nagy vihart kavart 1987. májusi MMkörlevél is. (Lásd az 52. dokumentumot!) Ez utóbbi többek közt egy új alapítványi „szolgáltatás”: a külföldi folyóirat-előfizetések iránti fokozott óvintézkedésekre hívja fel a felsőoktatási vezető figyelmét. Soros ugyanis mint arról egy bizottsági emlékeztető tudósít már 1986. novemberi budapesti látogatásakor jelezte, hogy „kész az egyetemisták, szakkollégiumok és fiatal társadalomtudományi kutatók külföldi folyóiratokkal való ellátására”. 5 Ennek jegyében '87 májusától beindul az ún. „szakfolyóiratprogram”, amely 27 hazai felsőoktatási intézménynek 8 nyugati lap rendszeres előfizetését biztosítja. A választék címlistája Newsweek, US News and World Reports, Economist, Time, Der Spiegel, Encounter, Financial Times, New York Review of Books jól jelzi, hogy a program eufemizáló fedőnévvel ellentétben! korántsem holmi szűk szaktudományos köröknek szánt periodikákról volt szó, hanem olyan vezető világlapokról, gazdasági, kulturális vagy aktuálpolitikai magazinokról, melyekből akár hétről hétre folyamatosan tájékozódhatnak az értelmiségi közszerepre készülő, cenzúrázatlan információkra éhes diákok.

Am ha időről időre történt is kísérlet az Alapítvány „alternatív ifjúságpolitikájának” korlátozására, ez 1989 felé rohamléptekkel haladva mind kevésbé járhatott sikerrel. Legfőképp azért nem, mivel az autonómia kísértésének engedve hovatovább a pártállami „ifjúságpolitika” addigi tárgya: az egyetemi, értelmiségi ifjúság kezdett el politizálni, mind merészebben, öntudatosabban, a nyilvánosság új formáit és fórumait keresve (lásd Fidesz, diákszervezetek, lapindítások, vitakörök, ellenzéki demonstrációk stb.) De nem járhatott sikerrel azért sem, mert s ezt jól mutatja a minisztérium és a pártközpont 1987. őszi megretírása! a központi és a helyi apparátusokban is mind kevesebben akadnak, akik a népszerűtlen cenzori beavatkozásokat nyíltan vállalták. Végül, de nem utolsósorban azért sem, mert változatos formájú mecenatúrájával (társadalomtudományi vitakörök, műhelyprogramok felkarolása, külföldi könyv és folyóiratbeszerzések, fénymásolók, számítógépek, rendezvény és támogatások, külföldi ösztöndíjak) az Alapítvány maga is állandó lépéselőnyben van, és leleményesen próbál a hatalomtól újabb és újabb precedensértékű engedményeket kicsikarni. Igaz, túlzás volna azt állítani, hogy ezt mindenkor kompromisszumok, alkalmi megtorpanások nélkül tette (így például tartózkodott a 1987-es „Keletnyugati találkozó”, az alakuló Fidesz vagy a rajkosok „lakiteleki kivonulásának” nyílt támogatásától). Az azonban tény, hogy e négydimenziós játszmaiban, az Alapítvány elsősorban a jövővel s a demokratikus szellemű ifjúsági törekvésekkel vállalt szövetséget a hivatalos „ifjúságpolitika” ellenében, s ez irányú elkötelezettségét, ha nyílt színvállásra került a sor, sohasem leplezte. Mindez pedig más független „közéleti szponzor” nem lévén az egykori monolit rendszerben végül is sokban hozzájárult ahhoz, hogy a „demokrácia kis körei” 1989re oly látványosan kiszélesültek, s a radikális megújuláshoz sem a szellemi muníció, sem a nemzedéki utánpótlás nem hiányzott az országból.

Zenei mecenatúra egy merészebb polifónia jegyében

Az olvasót (és e történet megannyi méltatlanul mellőzött szereplőjét) minduntalan meg kell követnünk, amiért egyszemélyes „szerzői kollektívánk” nyilvánvaló polihisztori fogyatékoságból nem képes maradéktalanul nyomon követni az Alapítvány sokféle mecenási szerepvállalását. Munkánk e sajnálatos hiányát időre legalább némi adatközléssel igyekszünk pótolni, hogy fontos programok, ügyek mégse maradjanak egészen említetlenül.

Képzetlen „filharmonikusként” legfeljebb erre vállalkozhatunk a zenei támogatások esetében is, melyekről voltaképp már a kezdet kezdetén illetet volna megemlékezni, hisz zeneszerzők, szolistasok, kórusok és együttesek szép számmal kerültek már a legelső sikeres pályázók sorában is. (Pl. az alig egy éve alakult Budapesti Fesztiválzenekar, Hortobágyi László, a 180as csoport, a nyírbátori zeneiskola kórusa és mások.) Azt különben, hogy a muzsika mennyire nem volt az alapítványi mecenatúra „mostohagyereke”, mi sem példázza inkább, mint hogy a legelső kulturális „terepfelmérés” épp a magyar zenei élet egykori közállapotait igyekezett számba venni. Készítője, Halda Aliz 1985 januárjában az Alapítvány megbízásából közel két tucat neves muzsikust, komponistát és zenei intézményvezetőt keresett fel, hogy a gondokat és gyakorlati igényeit feltérképezze. (Lásd a 3. dokumentumot Jelentés a zene és a tánc területét érintő felmérésről!) Mint beszámolója elején írja: „Terepfelmérő munkám meglepőnek nem mondható általános tapasztalata, hogy minden intézmény gyöttrő pénziánnal küzd, mind a forintot, mind a devizát igénylő költségeket illetően.” A tanulmány szerzője szándékosan elhárítja magától az igények rangsorolását, feladatának mindössze a problémák és a szakértői javaslatok lelkiismeretes lajstromozását tartja. Ami azt illeti, így is van miről írnia... Az állami mecenatúra, a muzsikusképzés, az iskolai zeneoktatás, a koncertélet megannyi strukturális és eseti gonddal küzd, évtizedek óta megoldatlan a hangszer és kottaellátás, a zenei versenyek, fesztiválok és mesterkurzusok finanszírozása, nincsenek hazai és külföldi ösztöndíjak tehetséges fiatal komponisták, énekesek és hangszeres-szolistasok számára, hiányzik a pluszforrás a külföldi vendégtanárok, vendégművészek meghívására, mostoha viszonyok közt tengődik a dzsessz, a műkedvelő kamaramuzsika, a kórusmozgalom és így tovább. A hiánylista mármár a bőség zavarával hat az alapítványi vezetés kedvére válogathat a pártfogásra érdemes ügyek sokaságából.

Az önálló zenei program hasonlóan az irodalmi és társadalomtudományi ösztöndíjakéhoz 1985 tavaszán indult. A Kroó György, Láng István, Vargyas Lajos és Újfalussy József alkotta négytagú zsűrit a Titkárság részéről Forgács Pál egészítette ki. A testület évente kétszer hozott döntéseket, a fordulónként beérkezett, átlag 5060 pályázat felét, harmadát honorálva (koncert és útiköltségtérítés, kutatói és népzene gyűjtő ösztöndíjak, hangfelvételi, archiválási, publikációs hozzájárulások stb.) évente mintegy 35 millió Ft értékben.

Az első teljes év, amely már reprezentatív keresztmetszetet adhat, az 1986os volt. Az eredménylista láttán az összkép műfajilag éppoly vegyes itt is, akár az „irodalomtudományi” kategóriában. A kortárs alkotók mellett éppúgy megférnek az „interpretátorok”: esztéták, kritikusok, folkloristák és zenetörténészek, mint az előadói műfajok sokféle formációi: az amatőr, félhivatásos vagy profi kórusok, együttesek. Ez a „polifónia” azonban hangsúlyosan minőségi, s ha a kettő egyáltalán összemérhető még azt is meg lehet kockáztatni, hogy meggyőzőbben „teljesítményelvű”, mint az irodalmi pályázatok szelekciója. Szembetűnő az is, hogy a kurátorok minden tarkaság ellenére, kezdetől igyekeznek módszeresen külön kezelni a zenei és a zenetudományi pályázatokat, s amennyire a „kínálat” lehetővé teszi, a kettő közt bizonyos súlyozott arányt érvényesíteni érthetően inkább az élőzene javára. (Ugyanerre a „profilisztizálásra” a literátorok esetében jó négy évet kellett várni!) A támogatások rendszerét tovább tagolja, hogy idővel nemcsak a „tisztán” művészi produkciót és a zenetudományt választják szét, de a zeneoktatást, sőt a hangszerkészítést és restaurálást is külön keretből finanszírozzák. 1988 nyarától pedig a „Solti Soros programmal” külön mesterhangszer és amerikai tanulmányútpályázatok is bővítik e kínálatot.

Ám lássuk, kik voltak az 1986os év támogatóitjai? Néhány név az alkotó és előadóművészek sorából: a Tomkins Énekegyüttes, a Schola Hungarica, Szemző Tibor, a Muzsikás, a Budapesti Fúvóegyüttes, a Budapesti Rézfúvós Együttes, a szegedi JATE énekkara és a Budapesti Vonósok kamarazenekara. A fiatal muzsikusképzés és zeneoktatás köréből több évre szóló kiemelt támogatást nyert a Simon Albert vezette, Jeney Zoltán, Perényi Miklós, Dobszay László és Kroó György támogatását élvező Zenekari Műhely, valamint a Budapesti Énekes Iskola előbbi két évre 1 400 000, utóbbi 200 000 Ftot kapott. Szabó Helga és ifjabb Sapszon Ferenc karnagy úgyszintén az elsők közt volt, akik a gyermekkórusok munkájának minőségi megújítását vállalhatták az Alapítvány támogatásával. Ám a díjazottak listáján a „vajt fülűek” esztéták, zenetörténészek, folkloristák jelesebbjei is rendre feltűnnek; így Sárosi Bálint (aki két éves ösztöndíjat nyert a hangszeres népzeneiről szóló monográfiája megírásához), Halmos Béla (aki munkájában a virtuóz széki primás, Adám István és zenekara teljes repertoárját dokumentálta), Malina János (aki a hazai reneszánsz előadóinak bibliográfiáját állította össze) vagy Lendvai Ernő (aki a bartóki és a kortárs magyar zene elemző bemutatására vállalkozott egy angol nyelvű monográfiában). Emellett időről időre a hazai hangszerkészítés és hangszerrestaurálás sok évtizede méltatlanul elhanyagolt ügye is felfeltűnik az egyedi céltámogatások sorában. Erdélyi Sándor például a hazai vonóshangszerkészítés tradícióját vizsgálja, s annak gyakorlati felélesztésére dolgoz ki koncepciót. Soós Péter orgonaépítőmester pedig mindjárt az Alapítvány indulása után 300 000 Ftot kap műhelybéreletre, hogy e felbecsülhetetlen értékű hazai hiányszakmát méltó körülmények közt gyakorolhassa. (Az ország diplomáiban közel ezer értékes, régi hangszer található, s ez idő tájt már csaknem mind felújításra szorul.) Alkalmanként a céltámogatások kisebbik részét szakmai intézmények kapták vagy közvetítették, így kapott pénzt a Kórusok Országos Tanácsa (a Szegedi Nemzetközi Kórustalálkozó költségeire), az Interkoncert Fesztiváliroda (a Nemzetközi Karmesterverseny, a Liszt Ferenc Zongoraverseny és a Barcsi Fúvós-fesztivál megrendezésére) vagy épp a Zenetudományi Intézet (mely a dollársegélyből dallamtörténeti mikrofilmtárát bővíthette a középkori zene egyik legteljesebb európai dokumentációs bázisává).

A fentiek alapján jól látható: kezdetől afféle hiánypótló, „ráségitő” zenei mecenatúra volt ez, mely részben az újszerű és értékes (elméleti és gyakorlati) kezdeményezéseket próbálta felkarolni, részben a mind szűkösebb állami, intézményi forrásokat pótolta célirányos minőségi szelekcióval. E sajátos magánmecenatúrának voltak alkalmi és hosszú évekre állandósuló „kuncsaftjai”, esetenként talán „tülkényeztetett”, máskor méltatlanul mellőzött kérelmezői. Mindenesetre a támogatások rendjében jól érzékelhető az a másutt is alapulvó követett stratégia, hogy az Alapítvány az új kezdeményezésekhez (lásd Tomkins Együttes, Fesztiválzenekar s még több tucatnyi ekkortájt alakuló komolyzenei, dzsessz vagy folklorformáció) legfeljebb a „kezdőtőkét”, a nyilvános bemutatkozás költségfedezetét biztosítja, hogy aztán az új „vállalkozás” a hazai vagy a nemzetközi zenei „piacon” már maga bizonyítsa életképességét.

„Árue a kultúra?” vetette fel kihívón a kérdést az És egy nyolcvanas évek eleji, emlékezetes vitája, sokban megelőlegezve a kilencvenes évek goromba tanulságait. A válasz azóta tudjuk csak eseti és kényesen „kidekázott” lehet... „Igen is meg nem is.” Áru, amennyiben eleven és spontán „kereslet” híján minden „kulturtermék” és „szolgáltatás” szükségképp ezoterikus magánpasszióvá, avitt öntetszélgéssé fajul és mégsem egészen az, hisz az „eladhatóság” sivár marketingszemléletét meghaladva a minőség iránti közönségigényt is folyton „teremteni” kell. Történetesen egy értő és nyitott magánmecenatúra által, mely immár nemcsak piaci logikával „tisztá haszonnak” számít. Az Alapítvány zenei kuratóriuma, ha működésének minőségelvű precedensével csak erre hívja fel a figyelmet, már azzal is bizvást sokat tett volna egy merészebb és tisztább hangzású „polifóniáért”. A zeneiskolákban, koncerttermekben és táncházakban éppúgy, mint a plurális értékrend jegyében megújítandó hazai kulturmecenatúrában...

Színházi és filmes támogatások

Mint azt Hankiss Elemér egy 1985 márciusában készített tanulmánya (A magyar színházi kultúra fejlesztése lásd a 4. dokumentumot!) is példázta, az alapítványi vezetést kezdetben komolyan foglalkoztatta egy önálló színház-támogatási program s vele egy színházi szakkuratórium létrehozása. Hasonlóképp számos jele van annak, hogy Soros és munkatársai szorgosan kutatták annak lehetőségét, mi módon segíthetné az Alapítvány a hazai játék és dokumentumfilmgyártást, a magyar filmek külföldi népszerűsítését. (Ez utóbbit az érintett „céhbeli” körökön túl Aczél György is erősen pártolta volna.) Vajon mi lehetett mégis az oka, hogy e biztató kezdetek ellenére valójában egyikből sem lett önálló, intézményesült célprogram, s az alapítványi mecenatúra jobbára beérte a maguktól jelentkező pályázók, kezdeményezések eseti támogatásával?

A válasz megannyi kultúrpolitikai és személyi esetlegességen túl végül is laposan köznap: a pénzühiány... Mint csakhamar kiderült: a komolyabb szerepvállalás mindkét műfajban s főként a filmek esetében nagyságrendekkel meghaladta volna a kezdetben viszonylag szerény, évi egykét millió dolláros alapítványi kassza lehetőségeit. Maradt tehát a műhelymunka, egyegy társulat vagy kísérleti produkció alkalmi felkarolása, amihez jórészt az alapítványi vezetők (Vásárhelyi, Hankiss, Betlen stb.) személyes tájékozottsága, színházi és filmes ismeretsége is elegendő referenciául szolgált. Ám ha látványos tettek nem születtek is, az első négyöt év csöndes mecenatúrája bizonyítással megér egy rövid áttekintést arról, hogy e két fontos művészeti ágban a nyolcvanas évek végén miféle új tervek, kísérleti törekvések jelentkeztek, s hogy közülük az Alapítvány melyeket és miként preferált.

Kezdjük a színházzal. A Hankiss-studium Halda Aliz fent idézett zenei felméréséhez hasonlóan lelkiismeretesen sorra veszi a hazai színjátszás megannyi problémáját, lehetséges alternatíváit és ezzel összefüggő támogatási igényét. Hankiss nem titkolta elsősorban a hivatalos kultúrpolitika egykori „mostohagyerekeire”: a félprofi, kísérleti társulatokra helyezi a hangsúlyt, bár siet leszögezni: „a mai magyar gyakorlatban túl élesen elválik egymástól a hivatásos és az amatőr színjátszás”, s e szakadékot nem szándéka tovább mélyíteni azzal, hogy „kizárólag az amatőr színjátszással kapcsolatos problémákról és teendőkről” szól. „Annál kevésbé teszi hozzá, mert úgy vélem, hogy a Bizottság jelentős mértékben hozzájárulhat a hivatásos színjátszás problémáinak enyhítéséhez is.”

Nos, lássuk: miként. A Hankiss-javaslatoknak a díjak, fesztiválok és ösztöndíjak eseti támogatási formáin túl valójában két koncepcionális kulcseleme van. Az egyik: egy állandó színházi szakkuratórium felállítása jó nevű rendezők, színigazgatók és kritikusok (néhány személyi javaslat: Babarczy László, Kerényi Imre, Koltai Tamás, Marton László, Zsámbéki Gábor) részvételével, a másik: egy vagy több úgynevezett „befogadó színház” létesítése. Mindkettő a bajok ősokaiként tartott „profiamatőr szakadék” áthidalását s ekként a hazai színházi kultúra megélénkítését, revitalizálását célozza. Hankiss felidéz a válságba jutott amatőr színjátszás négy évtizedes előzményeit: az avantgárd kísérletek hetvenes évek eleji fénykorát, majd az utóbbi évtized meredek hanyatlását. „Az egész amatőr mozgalomra a jellegtelenség, a dinamika hiánya, a közöny és erőtlenség jellemző. Mintegy kétezer csoport működik az országban, de ezek közül alig egy vagy két tucatnak sikerült egyáltalán valami névre, minőségre szert tennie. [...] Az egész mozgalom túl van szelídítve politikailag, társadalmilag, kulturálisan.” A fenntartók jórészt iskolák és művelődési házak a szűkmarkú anyagi támogatás fejében megannyi protokollalváltást támasztanak a műkedvelő csoportokkal szemben, az önálló kísérletezést, az igényes műhelymunkát ily módon eleve megghiúsítva. Ráadásul maga a főhivatású „szakma” is rideg közönnyel viseltet a műkedvelő produkciók iránt, hiányzik a tehetséggondozás, az ösztönző figyelem, a spontán és termékeny kölcsönhatás a két szféra között. Ilyen körülmények közt kész csoda, hogy vagy másfél tucat kiváló amatőr társulat (Stúdió K., Térszínház, Utca Színház stb.) továbbra is a „színen van”, és makacsul fellép ott, ahol még megtűrik merész produkcióival...

Ám nem sokkal irigylésre méltóbb a hivatásos színjátszás helyzete sem. Az állandó kőszínházak hálózata megmerevedett, műhelymunkájuk, színpadi repertoárjuk rutinszerűvé vált. Látogatottságuk néhány elsőrangú pesti színházét kivéve drámaian csökkent, s főleg a mostoha sorsú vidékiek mind bénítóbb műszaki, finanszírozási gondokkal küzdenek. Míg korábban egyegy megszállott rendező keze alatt valódi alkotóközösséggé vált társulat képes volt országos zarándokhellyé tenni egyegy vidéki repertoárszínházat (Szolnok, Kaposvár), ez a „varázslat” a nyolcvanas évek közepén már inkább csak nosztalgikus emlékként kísért. Nem születnek átütő erejű kortárs darabok, a hazai drámairodalmat jó ideje rejtélyes „meddősegi átok” sújtja. (Magáért beszélő adalék: az Alapítványhoz fél évtized 1985-1990 alatt benyújtott jó háromszáz irodalmi pályázat sorában csak alig egy fél tucat drámaterv akad!)

Ezen az általános mizérián, érvel Hankiss, egy energikus és sokrétű színházi program jelentősen javíthat: vándorelőadások, vendégjátékok, fesztiválok, befogadó színházak, hivatásos és amatőr díjak, ösztöndíjak révén azaz egy olyan, országos méretű virtuális „forgószínpad” megteremtésével, amely a társulatokat és műhelykísérleteket egymással összekapcsolja és eleven mozgásban tartja. Mellesleg ugyanezt célozza Hankiss egy másik javaslata: az alapítványi segítséggel létrehozandó „színházi videotéka” is (lásd az 5. dokumentumot), mely évente mintegy 4050 itthoni előadást rögzítene, archiválna és tenne hozzáférhetővé az érdeklődő szakmai közönség számára. Ez utóbbit, akárcsak a befogadó színházat, az ötletgazda szerint egy nyílt, esetleg meghívásos célpályázattal kellene meghirdetni párhuzamosan felkarolva a már meglévő, hasonló törekvéseket, mindenképp az Székéné hat év alatt példaértékűvé vált befogadó színházi praxisát, ám másfajta, újabb lehetőségeket is. (Így például az alig két hét múlva megnyíló Petőfi Csarnok, az óbudai Selyemgombolyító udvarára álmódott szabadteri színpad, a Térszínház, a Téka Táncház, az Almássy téri Szabadidő Központ vagy az Egyetemi Színpad adottságait.)

A színházi támogatások későbbi tényleges gyakorlatához képest mindezen kezdeti javaslatok kétségkívül nagyralátónak, idealistának tűnnek. Hisz végül is nem lett se önálló program, se színházi kuratórium, se „Sorosfesztiváldíj” mi több, még a színvideotéka, a befogadó színház „tendereit” sem írták ki. Persze, ami mindezek helyett megvalósult, az sem leicsinylendő. Az első öt év során a hazai színpadi (színházi, báb, balett és tánc) produkciók összességében mintegy 35 millió forintos támogatást kaptak. Néhány kiemelten preferált társulat (Jeles András Monteverdi Birkózóköre, Malgot István Hold Színháza, Molnár Tamás Stúdió K.ja), jelentősebb hazai fórum (Székéné, Gödöllő, Kazincbarcika) avagy külföldi vendégszereplés (a Tanulmány Színház oxfordi Szentivánéji álom a budapesti Katona József Színház chicagói Csehovbemutatói) kivételével a támogatások jórészt szerények voltak, s főként a minőségi amatőr együttesek életben tartását, minimális eszköz és pénzigényét szolgálták. (Például alkalmi produkciós keretként vagy e társulatok tagjainak havi ösztöndíjként folyósított rendszeres „gázsiként”.) Ám azt, hogy e viszonylag kevés is mennyit ért, magáért beszélő adalékként jól mutatja, hogy utóbb még az Amatőr Színjátszók Nemzetközi Szövetségének évi 300 dolláros nemzeti tagdíját is az Alapítványnak kellett átvállalnia a

kultuszminisztérium helyett, mivel ez utóbbi „valutatakarékossági okokból” évek óta még e jelképes összegben is spórolni kényszerült.

Néhány jellemző támogatási forma példákön illusztrálva: a Hankissféle videotékajavaslat, ha országos rendszerként nem is, egyegy jelentős társulat öndokumentációs igényét felkarolva részben megvalósult, így mindjárt a legelső évben értékes videóberendezést kapott a Stúdió K. (14 500 USD), a kaposvári Csiky Gergely Színház (1 620 000 Ft) s a budapesti Katona József Színház (18 500 USD) részben saját produkciói megörökítésére és népszerűsítésére (vidéki művelődési házakban, iskolákban, szakmai bemutatókon vagy külföldi fesztiválmeghívásokhoz referenciaanyagként), részben a házon belüli műhelymunka javítására (próbák rögzítése, elemző visszajátszása stb.). Hasonlóan értékes műszaki szcenikai, hang és világítástechnikai támogatást nyert a Szkéné Színpad (együttvéve több mint 3 millió Ft értékben), a Tanulmány Színház, a Térszínház (mintegy 22 millió Ft), a zalaegerszegi Hevesi Sándor Színház (600 000 Ft) és a Dunaújvárosi Bemutatószínpad (400 000 Ft). Az alapítványi zsűri külön figyelmet szentelt az országos vagy nemzetközi rangú színházi találkozónak, szakmai rendezvénysorozatoknak is főként ha azok erősen hiányzó vagy kísérleti műfajoknak igyekeztek rendszeres fórumot teremteni. Ezt példázzák a Gödöllői Művelődési Központ (Stúdió és Alternatív Színházi Találkozó, Diák Színjátszó Műhely), a Szkéné (Nemzetközi Mozgásszínház Fesztivál), a kazincbarcikai Amatőr Színjátszó Találkozók, a kiskvárdai Nemzetiségi Színházi Napok ismételt hozzájárulásai. A fentiekén kívül még kétfajta mecénási szerepvállalás kíván említést: egyegy társulat valamely ígéretes produkciójának „meghitelezése” és az igényes stúdiómunka, a színészképzés új módszereinek támogatása. Az iméntire példa: a Monteverdi Birkózókör (Mrozek: Rendőrség, A mosoly birodalma) a Hold Színház (Rözengildék huncutságai, Rosszcsirkeff Mária emlékirata), az R.S.9. Stúdiószínház (Gombrowicz: Operetta), a Szkéné (Fassbinder: Szabadság Brémában) vagy a Gödöllői Godotfelújítás számos kiváló előadása. Alternatív színészképzés, komolyabb stúdiómunka szinte valamennyi nevesebb amatőr csoportnál folyt (Stúdió K., Hold Színház, Térszínház, Tanulmány Színház, Gödöllői Diák Színjátszó Műhely, Lábán Katalin Bem rakparti színházi stúdiója stb.). Mindezzel az Alapítvány nemcsak egy értelmiségi elitközönségnek szánt, minőségi színházkultúrát pártfogolt, hanem ha limitált mértékben is, bizonyos „köz művelődési funkciót” is tudatosan betöltött (lásd a Térszínház nonstop tájolásait vagy a Népszínház egyfelvonásos vígoperabemutatóit többek közt szakmunkásképzők, nevelőotthonok és falusi művelődési házak „valódi” színházat jórészt sose látott, ám annál hálásabb közönsége előtt.)

Egy alapítványi támogatással létrehozandó, befogadó színház tervét a döntnökök végül is elvetették, noha még évekkel később, 1988 őszén is felmerül az ötlet, hogy az állandó felügyeleti és finanszírozási gondokkal küzdő Jurta Színházat külföldi magántőkével többek közt Soros pénzen részvénytársaságként ilyenén lehetne átalakítani. (Lásd a 147. dokumentumot!) A Szkéné, a gödöllői, a kazincbarcikai művelődési ház, a Kiskvárdai Várszínház és más alkalmi színházi fórumok rendszeres támogatása mindenesetre nem utolsó sorban e jogos szakmai és közönségigényt is szolgálta, s a kilencvenes évektől, mint közismert, az Alapítvány első számú „lelőingje” és számos rendezvényének otthona, az újonnan megnyíló Merlin Színház veszi magára e sajátos szerepet.

Végül álljon itt az első öt év kedvezményezetteinek „top listája” úgy is, mint a minőségelvű szelekció tanúsítványa:

BME Szkéné Színpad	4 588 000
Térszínház	3 856 000
Budapesti Katona József Színház	3 620 000
Tanulmány Színház	3 200 000
Gödöllői Művelődési Központ	2 960 000
Monteverdi Birkózókör	2 600 000
Hold Színház	2 340 000
Kaposvári Csiky Gergely Színház	1 620 000
Stúdió K.	1 600 000
Szekszárdi Német Színpad (Deutsche Bühne)	1 255 000
Kiskvárdai Várszínház	1 000 000

Röviden a filmes adományokról. Az alapítványi Bizottság a kezdeti tájékozódás nyomán arra jutott, hogy bár „a hivatásos filmek gyártását nem finanszírozza, nem zárkózik el más típusú filmek készítőinek támogatásától”. Nos, ezen „elvi” határozatához jobbra a későbbiekben is tartotta magát (talán csak egyetlen komolyabb kivételtől eltekintve: attól a 25 000 dolláros hiteltámogatástól, amit Gothár Péter *Tiszta Amerika* című filmjének tengerentúli forgatásához adott). Persze, mindez attól függ, hol vonjuk meg a „hivatásosság” határát... A játékfilmek és a többi kísérleti, dokumentarista és egyéb filmes műfaj között? Az állami mecénatúrával készülő „profi” produkciók tényleges gyártási költségei és nonprofit jellegű, külföldi népszerűsítésük között? Netán a dologi igények és az alkotók személyes támogatása (pl. magyar rendezők nyugati fesztiválrészvételének biztosítása) között?

A fenti szponzori dilemmák mellesleg korántsem elméletiek vagy utólag konstruáltak azokat esetről esetre maga a gyakorlat vetette fel. A megítélt támogatások egyik láthatóan fontos prioritása a magyar alkotók és műveik bekapcsolása a nemzetközi filmvilág eleven áramába. Ezt célozta a Pannónia Filmstúdió Kecskeméti Műhelyének nyújtott ismételt ösztöndíjtámogatás (külföldi animációs művészek rendszeres meghívására, a hazaiak kiutaztatására), néhány rendező (Ember Judit, Szirtes András, Tóth János) kijuttatása nyugateurópai és tengerentúli fesztiválokra, vagy épp a Bódy Gábor emlékére 1987 januárjában rendezett posztumusz életművetítések, szakmai előadások szponzorálása. Ugyanezt szolgálta a Hungarofilmel kötött több évre szóló megállapodás is, amely közel két tucat kortárs magyar művészfilm feliratozását és amerikai nonprofit forgalmazását tette lehetővé 40 000 dollár és félmillió forint összértékű kölcsöntámogatással.

Összességében azt látni, hogy az alapítványi részvétel az első két év (1985/87) komolyabb donációja után úgyszólván teljesen megszűnik, és majd csak a rendszerváltás előestéjén újul fel ismét kivételes, eseti jelleggel. (Lásd a Fekete Doboznak 1989ben megítélt vágóasztalt és 2,5 milliós támogatást!) A legfőbb kedvezményezettek kétségkívül a szerényebb anyagi igényű fiatalabb dokumentarista és kísérleti filmesek voltak közülük is leginkább azok, akik videoeszközökre pályáztak. A Balázs Béla Stúdió még 1985ben 40 000 dolláros támogatást kapott, hogy önálló szekciószerű videoműhelyt hozzon létre (3 félprofi és egy profi kamerával + montírozó berendezéssel). A BBS filmjeiből ezen túl az Alapítvány támogatásával 1985 őszén számos ingyenbemutatót tartottak New York és az Egyesült Államok több nagyvárosának alternatív filmcentrumaiban (egyetemek, klubmozik stb.). A Gödöllői Városi Művelődési Házban a Gulyás testvérek irányításával Filmszociográfia Műhely létesült

helytörténetiszociográfiai munkák videós feldolgozására. A Törzsgárda az ELTE és a Gödöllői Agrártudományi Egyetem hallgatóiból verbuválódott a műhelymunka technikai bázisát 1 170 000 Ft értékben ezúttal is az Alapítvány biztosította. Hasonlóképpen kiemelt támogatást élvezett a Kőbányai Amatőr Filmstúdió (1985: 390 000 Ft videoberendezésre 1989: működési költségekre 160 000 Ft). A magyarországi „privát történelem” amatőr filmes dokumentumainak gyűjtésére és módszeres feldolgozására két leletmentő „magánarchivista” is vállalkozott: egyikük Kardos Sándor operatőr, aki 9000 dollár, másikuk Forgács Péter rendező, aki (Bán András művészettörténésszel) összesen 1 135 000 Ft értékű támogatást kapott sok éven át folytatott, állhatatos munkájához. Itt kell említenünk, hogy bár fő célja a közösségi, közművelődési videózás hazai elterjesztése volt, az OKT-vel közös, 1985 tavaszán indított, országos videoprogram is számos dokumentarista vagy „öndokumentáló” kezdeményezésre nyújtott lehetőséget, például Pécsen, Dombóváron, Egerben, Hatvanban és más városokban. (Minderről bővebben lásd a 6. dokumentumot!) Ami az 1987-ben indult Fekete Doboz alapítványi támogatását illeti, erről Elbert Márta, az alapítók egyike, sok évvel később egy referenciafilmben így szól: „A Fekete Doboz történetének első szakasza '90 elejéig tartott. Erre az időszakra a videofolyóirat működés volt a jellemző, iszonyú mennyiséget forgattunk, heti tíztizenkét eseményen jelentünk meg, nem beszélve az EKAtárgyalásokról, melyek magukban is százötven órát jelentettek. Az utó és előmunkálatokkal együtt ebben az időszakban tizennyolc órát dolgoztunk naponta. Éhen haltunk volna, ha nem kapunk Soros-ösztöndíjat '88-'89-ben. Ez az összesen két és fél millió meg a vágóasztal, amelyen ma is dolgozunk, a fennmaradáshoz volt elég. A hivatatlanság csak '89-ben legalizált bennünket, az ösztöndíjfelvételhez pedig alapítvánnyá kellett válnunk, úgyhogy mai formánkat Fekete Doboz Alapítvány a Pénzügykutató Rt.-nek köszönhetjük.”⁶

Könyvtárak, közgyűjtemények

A leggyezőszerűen kibomló alapítványi kulturális mecénatúra újabb ágaként alább azt vizsgáljuk, hogy „mente a hazai könyvtárügy elébb” a nyolcvanas években a Soros-támogatásoknak köszönhetően... Nyilvánvalóan költői kérdés ez, s nem is csak azért, mivel Vörösmarty egy töprengő kérdését parafrazeálja, hanem mert sokféle elszórt utalásból már eddig is bizvást kitűnt: kezdettől jelentős ága volt ez az Alapítvány közhasznú vállalásainak. A kérdésnek tehát valójában úgy van értelme, hogy miféle új kezdeményezések és mennyiben vitték „előbb” a hazai könyvtárak és közgyűjtemények fejlesztésének ügyét.

Előzetes áttekintésül íme egy menülista a különféle támogatási formákról:

1. technikai innováció: gyorsmásológépek, számítógépek, mikrofilmolvasók stb.;
2. kedvezményes árú könyvbeszerzések a hazai könyvtárak rendelései alapján több tucat nyugati főként amerikai egyetemi kiadótól;
3. más forrású külföldi adományok (Sabre Foundation, Brother's Brother stb.)
4. közvetítése és szállítási költségeinek átvállalása;
5. a hazai könyvtári restaurátor képzés megszervezése és többéves finanszírozása az OSZK keretein belül;
6. a Vakok és Gyengénlátók Országos Szövetsége „Hangos Könyvtár” hálózatának hathatós felkarolása;
7. eseti hagyatékmentések, archiválások, állományrendezések költséghozzájárulása;
8. közgyűjteményi évkönyvek, katalógusok és forráskiadványok alkalmi vagy rendszeres támogatása.

A fentiek közül a Xeroxprogramot már bemutattuk (lásd „Több fényt avagy fénymásolót!”), így erre itt nem térünk ki. A többi támogatási forma vázlatos felidézésében főként az egykori kurátorra: Vályi Gáborra hagyatkozunk, aki nem egynek ötletadója, elindítója és éveken át legfőbb szervezője volt (úgy is, mint az Országos Könyvtárügyi Tanács elnöke, az Országgyűlési Könyvtár igazgatója).

Vályi érdekesen idézi fel emlékeit Sorossal való legelső, még 1984. márciusi találkozásáról. (Előzőleg Lónyai Mária telefonon hívja fel New Yorkból, azzal, hogy a Vályi számára ekkor még ismeretlen „Soros úr egy könyvtári projektet szeretne indítani” leendő alapítványa égisze alatt, s ehhez kéri tanácsát, személyes közreműködését. Vályi, mielőtt fogadná a messziről jött üzletembert, Marjai miniszterelnökhelyettesnél tájékoztodik, aki egykor kollégája volt a külügyben, s akitől azt a megnyugtató értesülést szerzi, hogy az ügy komoly, már csak némi formalitás van hátra a hiányzó alapítványi jogszabály áthidalására.)

„Néhány hét múlva idézi emlékeit Vályi Soros megjelent nálam a könyvtárban, Betlen János kíséretében. Megnyerően indított, arról beszélt, hogy a könyvtár milyen fontos, hogy számít rám, és mivel ő nem ért hozzá, mondjak én néhány ötletet, mit lehetne csinálni. Nekem elsőként az jutott eszembe, hogy az OSZK-ban a Magyar Nemzeti Bibliográfia nagyrészt pénzügyi hiány miatt évekkel el van maradván, nem tud megjelenni. Ajánlom, hogy ennek a kiadását kellene támogatnia, ez országos ügy... Ő meg: egy ország, amelyik ad magára, a nemzeti bibliográfiáját maga csinálja meg. Ilyen alapon, mondja, ő akár az osztrák bibliográfiát is megcsinálhatná... Válasz: hát csinálja meg azt is! Nevetett, és attól kezdve oldottabb lett köztünk a viszony.”⁷

Nos, ha az Alapító mindjárt a nemzeti bibliográfiára nem volt is „vevő”, annál több fantáziát látott Vályi két további, „próbaballonnak szánt” ajánlatában: a fénymásológépek tömeges behozatalában és a kedvezményes árú nyugati könyv és folyóiratbeszerzésekben, így ez az első, ismerkedő találkozás azzal az ígéretes egyetértéssel zárult, hogy a két ügyet mindenképp érdemes önálló programként kipróbálni. Az Alapítvány körüli kezdeti bürokratikus gyanakvást és politikai bizonytalanságot mindazonáltal jól jelzi az a háttéradalék, hogy amikor jó két hónap múlva kevéssel a májusi megalakulás után Vályi az OKT nevében alá akarta írni az iméntieket rögzítő keretegyezményt, Rátkai Ferenc művelődési miniszterhelyettes és Boross Róbert, az MM Nemzetközi Kapcsolatok Főosztályának vezetője megpróbálja lebeszélni. Szerencsére Marjai „magasabb kezességvállalása” nyomán mindhiába úgyhogy végül e Dornbach fogalmazta alig egyoldalas szándéknyilatkozat lett az első, írásba foglalt intézményközi megállapodás, melyet a Soros Alapítvány kötött. Lényege az volt, hogy 200 000 dolláros induló kerettel az Alapítvány a hazai könyvtárak igényei alapján kedvezményes áron nyugati kiadású könyveket és könyvtári berendezéseket hoz be az országba; az igények rendszeres felmérését s a könyvek szakszerű elosztását az OKT és a Magyar Könyvtárosok Egyesülete vállalja magára.

Az új kezdeményezésnek nagyjából praktikus, kisebbrészt eszmei, politikai jelentősége volt. Az egykori állami közvetítésű nyugati könyvimport ugyanis tartalmát és mennyiségét tekintve egyaránt erősen limitált volt, egyedül a behozott könyvek ára „nem ismert határt”, mivel az idehaza amúgy is magasnak számító angol, amerikai, francia, német és más könyvpiaci árakat a Kultúra Külkereskedelmi Vállalat monopolisztikus közvetítői árérése csak még inkább megtehető. A nagy nyugati és főként amerikai kiadókat viszont nyomós „készletgazdálkodási” és adózási okok késztették arra, hogy kéthárom éve felgyűlt rakományukat akár jelentős engedmény árán is megszabaduljanak. A mostohán kezelt és mindinkább lerongyolódó hazai

közkönyvtáraknak ugyancsak elemi érdekük volt, hogy ha nem is mindjárt a legfrissebb nyugati tudományos és szépirodalmat, legalább a tegnapi idótálló kézikönyveit: szótárait, lexikonjait és szakkiadványait olcsón megkapják.

E két tisztes érdeket közvetítését vállalta magára jó három éven át részben a Vályi Gábor koordinálta itthoni szakmai stáb, részben a New Yorki alapítványi iroda személy szerint elsősorban az 1984 őszi belépő második munkatárs, Liz Lóránt, akinek éppen a könyvek és gyorsmásolók beszerzése, expedálása volt első komolyabb gyakorlati próbatétele. Az együttműködés minden ügybizalom ellenére csak nehézkesen és akadozva indult be, s a szervezőknek később is számos akadállyal kellett megküzdeniük. A nagy távolságon, a sok esetben elemi kommunikációs akadályokon (nem volt még fax, telefon is csak ha a szeszélyes vonalak engedték!) még úgyahogy sikerült úrrá lenni. Azon a nehezen kibékíthető belső ellentmondáson viszont már jóval kevésbé, ami a könyvtárak egyedi, kis példányszámú rendelései és a tengerentúli kiadók bevett „diszkontrendszer” között feszült. Minden kiadótól minden egyes rendelésre eseti kedvezményt kellett kialakítani, jóllehet ez sokszor eleve nem érthette meg a temérdek utánajárását, telefonálgatást, postai és szállítási költséget. Épp ezért idővel a megrendelhető példányszámot az országos igényösszesítések alapján címenként legkevesebb 10 kötetben határozták meg, s a New Yorki iroda a kinti kiadókkal is próbált egységes, keretjellegű megállapodásokat kötni.

Azt, hogy a szervezőmunka itthon és odaát mennyire aprólékos és szerteágazó volt, jól mutatják az első évi adatok. Eszerint a programban az ország 188 könyvtára vett részt (24 köz, 2 egyesületi, 45 egyetemi és főiskolai, továbbá 117 szakkönyvtár), melyek az Alapítvány közvetítésével együttvéve mintegy 5400 könyvet rendeltek 45 amerikai, 3 kanadai és 3 brit kiadótól. A megrendelt könyvek kereskedelmi ára kb. 150 000 dollárt tett ki, a végül is behozott 4880 kötet összköltsége azonban csak 73 000 dollár volt. (Durván tehát „féláras” beszerzésekről beszélhetni.) Összehasonlításként itt jegyezzük meg a további két év adatait is: 1986: 120 hazai könyvtár részére közel 13 000 kötet, összesen 126 000 dollár költséggel 1987: 165 könyvtár részére 5200 kötet, összesen 100 000 dolláros költséggel.

1988-tól a program ebben a formában megszűnt, s részben az Oxford University Pressszel kötött 100 000 dolláros keretmegállapodás, részben az amerikai Sabre Alapítvánnyal való társulás váltotta fel, mely utóbbi keretében egyetlen év alatt 61 200 ajándékkönyv érkezett az országba, jórészt középiskolai és kisebb köz vagy szakkönyvtárak javára. Az előbbi program főként a korszerű angol nyelvű könyvek, szótárak itthoni elterjesztését célozta, a patinás brit kiadó legújabb kiadványaiból kisebb bizományos „lerakatokat” létrehozva az erre igényt tartó hazai könyvtárakban. A jó egy éven át működő kísérleti program Vályi Gábor értékelése szerint „elég keservesen ment, problémák adódtak az elszámolás körül is, de azért nagyban föllendítette az angol nyelvoktatás színvonalát” mind az iskolai keretek között, mind azokon kívül. A Sabre Alapítvánnyal való hasonlóan látványos és rövid éltű Sorosegyüttműködés háttéréről Vályi a következőket mondja: „Ez úgy indult, hogy New Yorkban a Sorosirodában járva találkoztam Lee Auspitz, lengyel származású amerikai filozófussal, aki a Sabre Alapítványt létrehozta. Auspitzék eredetileg fejlődő ázsiai és afrikai országoknak adományoztak könyveket, oly módon, hogy a kiadókért összeszedték a maradékot és azt alkalmanként szétosztották. Ott mindjárt megállapodtunk, hogy küldenek nekünk is listákat, s mi majd jelezzük, miből hány példány kell. Igen ám, de »ki fizeti a révést?« a tetemes szállítási költségeket, hiszen a Sabre szegény alapítvány volt, erre már nem tellett neki. Végül is Soros egy évre vállalta. Fogarassy Miklóssal létrehoztunk a Széchenyi Könyvtárban egy szervezőirodát.” 8 Epilógusként hozzátartozik mindehhez, hogy ha nem Sorosközreműködéssel is, a Sabre magyarországi könyvadomány akciója azóta is működik, a szállítási költségeket nagylelkűen átvállaló Mellon Alapítvány és egyéb, főleg amerikai támogatók jóvoltából (eddig mintegy másfél millió könyvet gyarapítottunk könyvtárainkat!) Utóbb a Soros Alapítvány is talált egy újabb potens adománygyűjtő partnert a Brother's Brother szervezetében, mellyel 1989 és 1994 között együttműködve jelentékeny könyv és gyógyászati eszköz akciók egész sorát ütötte nyélbe (több millió dollár értékű orvosi könyvek, gyógyszerek, kontaktlencsék, fecskendők stb.).

A könyvtári programok közül még két sajátos és hiánypótló kezdeményezés érdemel említést: a Vakok Hangos Könyvtára és az OSZKval közösen indított restaurátorképzés. Mindkét ügy kiemelt alapítványi támogatása ez évtől indult, jóllehet korábbról is voltak előzményei. Például a Vakok és Gyengénlátók Országos Szövetsége által patronált „irodalmikazettagyártásnak”, ami szerény, amatőr viszonyok között ekkorra már vagy ezer gyermek és felnőtt könyvet, magyar és világirodalmi klasszikust (verset, mesét, regényt, utleírást stb.) hangzósított és terjesztett világtalan irodalombarátok körében. Valódi szériagyártás és országos kölcsönző hálózat mindazonáltal csak azok után lett az ügyből, hogy Vályi Gábor rábeszélésére Soros György korszerű feltevő és sokszorosító stúdiót rendezett be a Május 1. úton, és tízezer számra biztosította a kazettautánpótlást. (Az ügy rendkívül nagylelkű és készséges vállalását egyébiránt kettős személyes érintettség is motiválta: részben Vályi korábbi súlyos szemműtétei, részben Soros édesanyjának, Bözsi néninek ekkortájt bekövetkező vaksága.) (A kezdeményezést többek közt Skaliczki Judit, az OSZK Könyvtártudományi és Módszertani Központja Koordinációs Osztályának egykori vezetője is buzgón pártolta.) A jó négyéves együttműködés látványosan hatékony volt. Bódi János, a Vakok és Gyengénlátók Országos Szövetségének főtájkára előbb Vályit, majd egy pesti látogatása alkalmával vele együtt Sorost is meghívja a stúdióba, ahol felméri a technikai igényeket, majd ennek nyomán az Alapító egy 200 000 dolláros felajánlást tesz az ügy javára (mely a program 45 éves curriculumja során utóvégre a duplájára nő!). A pénzből kazettákat (elsőre mindjárt 250 000et!) magnókat (250et) és gyorsmásológépeket vesznek, mely utóbbiak a korábbi „manufakturális” egyedi másolatok helyett immár percek alatt harmincasával ontják a minőségi kazettakópiákat. Ennek nyomán a hálózat is dinamikusan nő, országszerte több mint félszáz nagy könyvtár vállalja a terjesztést, mi több, Szegeden például külön fiók is létesül e célra. A címek száma is látványosan megszorodik: az elkövetkező években további kétezer kötet került hangszalagra részben hivatásos színészek (például Bánffy György), részben lelkes amatőr önkéntesek jóvoltából. „Ennek a támogatásnak írja egy Vályi Gábornak címzett levelében Erhartné dr. Molnár Katalin, a szövetség jelenlegi főtájkára nagy jelentősége van mind a mai napig, hiszen önerőből ilyen fejlesztéseket nem tudtunk volna megvalósítani. Meg kell azért jegyezni, hogy amikor az első széria Sony gyorsmásoló egységeket le kellett volna cserélnünk, mivel a több mint tízezer használatban tönkrementek, a New Yorkban dolgozó alapítványi munkatársak siettek segítségünkre. A budapesti irodánál sikertelenül próbálkoztunk, mert mozgásterüket a szigorú programok behatárolták.”

A másik speciális könyvtári fejlesztés: az OSZK segédletével létrehozott új könyvrestaurátorműhely összességében mintegy 8 millió forint és 65 000 dollár támogatást kapott. „A program célja írja egy alapítványi összefoglaló a történeti értékű könyvek, kódexek megmentése. Eddig ugyanis csak évi 1015 nagy értékű könyv restaurálására futotta a hazai kapacitásból. A Széchenyi Könyvtár maga is 5,3 millió forinttal járult hozzá a programhoz. Az 1987ben induló hároméves tanfolyam 17 résztvevőjét 70 pályázó közül választották ki.” Az egykori Főti úti zsinagóga épületében Sorospénzen berendezett műhely szakmai irányítója Simon Imola és Jurcsik Erzsébet lett, s az itt folyó munkát az OSZK központi restaurátor részlegével is szorosan összehangolták. Az eredeti koncepció az volt, hogy a tekintélyes kezdő apanázst, ha a képzés felfut, külföldi bémunkák bevételeiből visszatérítik, illetve volt egy olyan elképzelés is, hogy a végzett restaurátorok idővel újabb vidéki kecskeméti,

debreceni, sárospataki, pécsi, esztergomi és más műhelyeket nyitnak, továbbadva frissen szerzett tudásukat. E távlati elképzelésekből csupán annyi lett, hogy a végzetek közül sokan valóban vidéki főként egyházi és megyei levéltárak, könyvtárak munkatársai lettek. Végső soron tehát e kis híján kihalt szakma revitalizálása és hazai elterjesztése valóban sikerült.

Röviden, inkább csak felsorolásszerűen, itt kell szólnunk az első évek több tízmillió forint összértékű eseti közgyűjteményi támogatásairól is. Ezek között a sokféle eszközhozzájárulás (pl. Akadémiai Könyvtár: mikrofilm katalógusrendszer, számítógépek, OSZK: mikrofilmmásoló, MOL: mikrofilmkamera, fénymásológó stb.) és alkalmi kiadványtámogatás (pl. a Ráday Gyűjtemény évkönyvei, a Szabó Ervin Könyvtár Jászi és Polányibibliográfiája, a Petőfi Irodalmi Múzeum katalógusai) mellett számos példa akad hagyatékmentések, feldolgozások nagylelkű költségvállalására is egyebek közt Scheiber Sándor (az MTA Központi Könyvtára), Szabó Zoltán (Országos Széchényi Könyvtár), Cs. Szabó László (Sárospataki Református Gyűjtemény), Vasváry Ödön (Szegedi Somogyi Könyvtár), Ligeti Lajos (JATE Központi Könyvtára, Szeged) vagy épp a század első felének nagy hírű gyomai nyomdása: Kner Imre (Békés Megyei Levéltár) könyv és kéziratgyűjtésének méltó gondozására. Hasonló célzatúak voltak a Petőfi Irodalmi Múzeum vagy az OSZK hungarikavásárlásait elősegítő rendszeres donációk is. Külön csoportot alkotnak a főleg egyházi könyvtáraknak, levéltáraknak nyújtott iratrendezési támogatások, például: a Református Egyház Ráday Gyűjteményéé (+ az egyes ref. egyházkerületi levéltáraké!) az Országos Rabbiképző Intézet páratlan értékű judaikaé avagy a Piarista Tartományfőnökség Levéltárának történeti anyagáé. Végül nemkülönben jó szolgálatot tettek az eseti kiállításrendezési támogatások így a Ráday Gyűjtemény állandó Bibliamúzeumáé, az Irodalmi Múzeum Kazinczy, Kölcsey, Petőfi és más kiállításaié avagy a Munkásmozgalmi Múzeum 1990 tavaszi emlékeztető „Sztálin, Rákosi!” korszakidézésének nagylelkű rezsivállalása.

A könyvtárak, levéltárak és múzeumok intézményvilága hangsúlyos hivatása szerint a kollektív tárgyi, szellemi értékek őrzését, gyarapítását szolgálja. Ez a közös kultúrörökség iránti felelősségtudat az alapítványi döntéshozókól sem hiányzott, mint azt az imént felsorolt sokrétű, invenciózus és hiánypótló támogatási formák is híven mutatják. Ami közelebről e sajátos intézményszféra legfőbb donációit: a könyvtári támogatásokat illeti, e téren azt látni, hogy 1987-évéig (nagyjából a Vályi/Juhász kurátorváltásig) lendület a fejlődés, majd átmeneti visszaesés következik be, amit csak a kilencvenes évek újabb nagyarányú állománygyarapítási és infrastruktúrafejlesztő programjai emelnek a korábbi szintre. Mindenesetre, amint azt Vályi is joggal kiemeli: az első időkben „volt olyan év például éppen az 1986os!, amikor az alapítványi pénzek egyharmadát könyvtári fejlesztésekre fordították, s a Sorosforrások összességükben meghaladták az állami fejlesztés volumenét”.

Alapítványi „stílusgyakorlatok”

Egyegy korszak „finomstruktúrája”: a társadalmi érintkezés, a szokásrend, az életmódminták iránt valójában csak századunk mentalitástörténeti és történetiszociológiai iskolái kezdtek el behatóbban érdeklődni. Ám e viszonylag új keletű megközelítés mára alig háromnegyven évtized múltán maga is olyan markáns kordivattá lett, ami a lektűrökön, az ismeretterjesztés népszerű műfajain s a történelemírás új módszerein át hovatovább teljesen háttérbe szorítja a műtszemlélet hagyományos, „köztörténeti” kereteit. Ezen jobb híján „posztmodernnek” citált korszallemnek magunk sem állhatunk ellen. Már csak azért sem, mivel témánk pompás „mintavételi” lehetőséget kínál a nyolcvanas, kilencvenes évek bizonyos „rétegszociológiai” elemzéséhez: a kor hivatalos és magán érintkezési formáinak reprezentatív feltérképezéséhez. Hiszen e mozgalmas évtized bőséges iratanyagára: a vagy húszezer pályázat, az ajánlások, szakvélemények, intézményi és magánlevelek, interjúk, sajtóviták és politikai nyilatkozatok rendre kirajzolják azt a szélesebb kommunikációs „erőteret”, melynek az Alapítványi, sajátos közéleti szerepe folytan nemcsak érzékeny indikátora, hanem idővel maga is markáns alakítója lett.

Le styl c'est la Fondation szabhatnánk át a jól ismert bouffoni mondást és valóban: az alapítványi stáb érezhetően sokat adott arra, hogy az új intézménynek egyedi „fazonja”, megkülönböztető stílusa legyen. Lássuk, miben is állt ez, és kik voltak legfőbb formálói? Mindenekelőtt a pályázókkal és partnerintézményekkel (MTA, MM stb.) kellett megfelelő hangot, adekvát napi érintkezési formákat találni. Az előbbiekhöz való viszonyt jórészt a nyílt segítőkészség az utóbbiakét egyfajta rezervált tárgyilagosság jellemezte. Mindennek hangsúlyos része volt, hogy a titkársági munkatársak kezdetben minden „utcáról betévedt” pályázót helyell és kávéval kínáltak, türelmesen meghallgattak, s még a látszatát is kinosan kerülték a pártállami hivatalokban olyannyira bevett rigiden bürokrata vagy fensőbbbségesen kegyosztó „tárgyalási pozíciónak”. Bár a humort és közvetlenséget szerencsére egyetlen munkatárs sem nélkülözte, feladatát s az ebből adódó szereposztást azért láthatóan nagyon is komolyan vette: mármint, hogy ő van a pályázókért nem pedig fordítva... (Apró adalékként kíváncsok ide, hogy egy ízben már a „nagyüzememé válás” kezdetén Kardos László, a Bizottság titkára holmi rejtélyes, „H”jelű dossziéra akadt, s mikor megtudta, hogy az valójában nem egyéb, mint a „Hülye”, „Hibbant”, „Holdkóros” etc. pályázatok talonba tett különgyűjteménye, mosolyát letörölve tüstént intézkedett a „sértő és diszkriminatív” iratkezelés megszüntetéséről.) Mindehhez persze nem kellett különösebb „PR” vagy „arculatstratégia” elég volt némi spontán kíváncsiság, jóindulat és intelligencia, mely becses adományoknak, szerencsére, senki sem volt híjával a kezdeti évek csapatából. (Kiváltképp nem a Titkárság méltatlanul ritkán emlegetett kerületi tagjai: Debreczeni Júlia, Geszti Judit, Jombach Márta, Radvánszky Katalin, Tóth Viktória avagy Vásárhelyi Judit, akik idővel a férfiaknál nem kevésbé mértékadó, köznapi „stílusformálói” lettek az Alapítványnak.)

Ha némileg „ritualizáltabb” formákban is, nagyjából ugyanez a nyílt és konstruktív magatartás érvényesült az intézményi kapcsolatokban is. E hivatalos találkozóakra persze jobbra „idegen pályán”: az Akadémia, a Minisztériumok vagy más közhivatalok irodáiban, tárgyalótermeiben került sor ritkábban egyegy fogadáson vagy Soros rendezte alkalmi munkaebéden. (Vásárhelyi Miklós a kuratóriumi ülések előtt Kulcsár Kálmánt többnyire külön is felkereste akadémiai hivatalában, hogy a kényesebb ügyek „diplomáciai háttéregyeztetését” négy szemközt megejtsék. E majd négy éven át rendszeresen ismétlődő találkozókat melyek sokban az Alapítvány egész kezdeti stratégiáját meghatározták utóbb mindketten igen hasznosnak, kooperatívnak és nyíltan jellemzik.)

E megbeszélések léghőjét a helyszín, az alkalom és a résztvevők köre persze jócskán befolyásolta, mindenesetre az „alaptónust” már annak idején Soros előkészítő tárgyalásai megadták. A Bizottság és a Titkárság férfitagjai az olykor kéthárom nemzedéknyi korkülönbség dacára! , jórészt tegeztek egymást, ám az Alapító tengerentúli nyíltsága és (a magázó formákra már csak negyvenévi távolléte miatt is nehezen ráálló) nyelvi fesztelensége nem ritkán ennél jóval szélesebb körre is „kisugárzott”, így csakhamar tegező viszony alakult ki Soros és Kulcsár, Kulcsár és Vásárhelyi és számos más titkársági és szakkuratóriumi tag között is, bár ennek némileg határt szabott a külső emberek (például a bizottsági ülésekre időnként meghívott akadémiai vagy minisztériumi tisztviselők) jelenléte. Árulkodóan „beszédese” jelenség ez, melynek érdemes talán röviden szokás és mentalitástörténeti előzményeire is kitérni.

A magyar köz és társas életben a „tegeződés” hagyományát még a rendi politizálás vármegyei köznemesi mintája alapozta meg. Ebben a tegező forma valójában a kaszton belüli egyenlőség hangsúlyos jele volt szemben a családi vagy magánszféra csupán formailag hasonló nyelvi intimitásával, avagy éppenséggel a nyers uralmi fölényt demonstráló egyoldalú tegezéssel, mely utóbb „csendőrpertuként” híresült el (ámbar némely arisztokrata még a század első felében is kihívón gyakorolta nemcsak napszámósaival, de tisztartóival is!). Ebből a középkori gyökerű köznemesi hagyományból utóbb egy seregnyi új társas minta nőtt ki a jakobinusok és szabadkőművesek egymás közötti, bizalmas megszólításától („citoyen tutoiment”), a dzsentri és katonatiszti körök kötelező tegeződésén át egy sor polgári hivatásrend (újságírók, művészek, tudósok, papok) kollegiális érintkezési rítusáig. A század elejétől újabb nyelvi szociominta tűnik fel: a „mozgalmi tegeződés” munkások és értelmiségiek, férfiak és nők között egyaránt hódító szokása. Ilyenformán e sajátos nyelvi paradigma a század első felére megannyi új jelentéssel gyarapodva hovatovább éppúgy alkalmassá vált a társadalmi előfeltételmentesség, mint a rendies vagy elitista konvenciók kifejezésére aszerint, hogy épp ki hol, mikor és kivel gyakorolta. Mindezt azután könyörtelenül „föülírta” az ötvenes évek nyelvi terrorja: az össznépvé erőszakolt „elvtársi tegeződés”, ami a diktatúra napi „stílusgyakorlataként” nemre és korra való tekintet nélkül csaknem minden foglalkozásra és társadalmi státusra nézve uniform jelleggel kötelező volt. (Ez alól, sajátos paradoxonként, épp csak a legszűkebb hatalmi elit mentesült, hiszen mint köztudott, az „egyenlőknél is egyenlőbbek”: Rákosi és a „moszkoviták” még egymás között sem tegeződtek részben rigid neveltetésük, részben szovjetunióbeli emigráns éveik mozgalmi beidegződéseiként.)

Az újabb paradigmaváltást a hatvanas évek érelik meg. A köz és magánbeszéd egy hazugságra alapozott csatlós diktatúra áruló jeleként élesen különválnak, majd e nyelvi és tudati skizofréniát a manipulált nyilvánosság egy sor felemás, új jelensége igyekszik áthidalni, lakályosabbá tenni. A rezsim vezető tollnokai hovatovább tánc és illemtanárokká lesznek, mesterkéltné átviták sorában kárhóztatva hol a „kispolgáriságot”, hol a nyugati hatásra nálunk is hódító nonkonformista ellenkultúrákat.

Ezzel együtt a kádári konszolidáció ereje és önbizalma teljében mind több teret enged bizonyos polgári szokásnormák spontán rehabilitálódásának, sőt a hetvenes évektől mármár önparódiába hajló, „dzsentroid allűrök” is újraélednek némely kevélyen szervilis káderrétegek életmódjában és nyelvhasználatában, mely utóbbinak ismét az intim társasági tegeződés lesz hangsúlyosan bizalmi megkülönböztető jegye. (Gondolj csak, „kérlek alássan”, nyájas olvasó, a vállalati jogtanácsosok és tanácsai vébéítőkárók kajánul fontoskodó, mikszáthi figuráira egyegy névnap vagy vadásztársasági vacsorán!)

Ebből a változatos hazai mintakészletből neveltetése, ízlése és habitusa szerint mindenki mástmást adott bele az Alapítvány közös „stíluskészletébe”. Forgács Pál például a franciás eleganciát: az „előterjesztések” és „emlékeztetők” formakultúráját. Vásárhelyi, Vámos vagy Hankiss a lényegre törő nagyvonalúságot, Betlen és Kardos némi konspiratív csíny, laza cinkosságot, míg Vályi, Kulcsár vagy Quttner a konfliktuselhárítás ez esetben többnyire valóban „kármentő” hivatali rutinját. Mindegyik egymást kiegészítve, egymást formálva idővel kétségkívül bizonyos egyedi karaktert adott az Alapítványnak, amelyben mértéktartóan protokolláris elemek vegyültek az intim személyességgel a megszólítástól a tegezésmagázás distinktív formáin át a hivatali és magánlevelezés sokszínű repertoárjáig. 10

Kezdetben a pályázók zöme is látható zavarral „keresi a szót, a hangot”... Nem csoda, hisz az új intézmény bizarr neve és státusa, gyér sajtóközleményei s a bennfentes pletykák alapján hol „félhivatalosnak”, hol „féllelenezékinék” tetsző aurája már magát a megszólítást is bizonytalanná teszi azok számára, akiknek munkatársaihoz nincs személyes kapcsolata márpedig a pályázók túlnyomó többsége kezdettől ilyen, így azután akadnak, akik a „T. Akadémikus Bizottsághoz”, mások biztos, ami biztos a „kedves Soros elvtárhoz” intézik beadványukat. (Mentségükre legyen, az efféle stílusficam olykor az alapítványi munkatársakat is megkísérelti: így a Titkárság nevében nemegyszer a párton, sőt kis híján Alapítványon kívüli Kardos László is rituális „elvtársi üdvözléssel” zárja a MMnek vagy az MTAnak címzett átiratait...) A hangnem különben sokféle: az udvarias alaptónust naiv, szabadkozó, hízelgő, öntudatos, fontoskodó sőt ittott egyenesen arrogáns és zsaroló felhangok modulálják... ízelítől néhány mintamondat: „Levelem megírására egy kivételes zongoraterheség: a nyolc éves Z. Zsolt jövője iránti anyai felelősségérzet készletet.” „Nem tudom, jó helyre címzeme soraimat, intézeti kollégáim (3 ismert név!) mindenestre azzal biztatnak, hogy igen...” „Alulírott E István, magyar állampolgár, rokkantnyugdíjas könyvkötő kisiparos, Vác [...] lakos ezúton kérem Önöket, mint az amerikai nép igen tisztelt képviselőit, [...] hogy vízumügyem sürgős elintézésében járjanak közbe...” „Bemutatkozásul talán elég, ha mellékelem két legutóbbi ismeretterjesztő cikkem, továbbá életrajzomnak a B. megyei Helytörténeti Almanach 3. kötetéből (szerkesztői hanyagság folytán!) kimaradt szövegét.” „Hivatkozással Mr. Soroshoz még a múlt hó végén D. Tamás által személyesen eljuttatott beadványomra, kérem, hogy ügyemben haladéktalanul lépjenek kapcsolatba a New Yorki irodával...” „Tudom jól, hogy választ hiába is várok, mivel segélykiáltásaimra eddig még nem válaszolt senki, de így legalább utólag igazolni tudom, hogy kit terhel a felelősség sok millió ártatlan ember haláláért...” (egy rákellenes csodaszer feltalálójától).

Az ajánlások és szakvélemények nem kevésbé változatosak. Akadnak pár szavas „haikuk” és egész íves akadémiai értekezések, kávéházi számlára, kottalpra írt lendületes rögtönzések (például Jancsó, Kurtág, Konrád György tollából) vagy éppen címekkel, rangokkal, intézeti pecsétekkel ékes certifikátumok (főként bizonyos orvosi pályázók intézeti pártfogóitól). Az ajánlások persze a műfaj eredendő sajátsága szerint jórészt feldicsérők. Gyakori a személyes megszólítás, a kollegiális tegezés, ámbar akadnak olyanok is, akik a döntőnkökhöz fűződő több évtizedes szakmai, baráti kapcsolat ellenére is tartják a formát, szigorúan a „T. Kuratóriumhoz” címezvén tárgyszerű mondanójukat. Más esetben épp a referens személy vagy intézmény magakeltesése, burkolt vagy kevésbé leplezett önreklámja érződik a sorokból. Szembetűnő az is, hogy egyiké döntéshozó után majd minden szakterületen kialakulnak a „továbbajánló láncok”: azaz sok esetben a már korábban sikerrel pályázók vállalkozásukat az újabb jelentkezők pályatervei felett.

A Titkárság által esetről esetre megrendelt többnyire tiszteletdíjjal honorált és titkosan kezelt szakvélemények nemegyszer feltűnő mód felelnek az ajánlások túlaradó laudációival... (Esetenként a távol levő kurátorok írásos állásfoglalásaiban is kerülnek szókimondó, sommás verdiktek példa rá Vámos Tibor egy ironikus glosszája: „A pályázatból egyelőre az derül ki, hogy a hölgy unja mostani munkáját, s helyette valami elegáns sinecurát szeretne...”) Vannak félnék bírálók, akik nyomtatékkal kérik szakvéleményük egyébként is garantált diszkrét kezelését, ám időnként olyanok is (így a pszichiáter Gerevich József, egy, a lengyel „monarközösségek” meghonosítását ígérő drogrehabilitációs pályaterv minősítőjeként), akik maguk kérik a nyílt szakmai szembesítést, bár véleményük erősen kritikus, sőt elutasító.

A korai évek iratait lapozva elvették feltűnnek bizonyos személyi átfedések, formális összeférhetlenségek is. Így van rá eset, hogy maguk a döntéshozók ajánlanak vagy véleményeznek egyegy saját szakterületükbe vágó pályázatot (miként példa erre az

iménti Vámosidézet). Ez a különben nem túl gyakori „formahiba” mindazonáltal elvi és személyi okokkal egyként menthető. Először is: ez esetben nem közpénzek, hanem egy külföldi forrású magánalapítvány támogatásairól van szó, amelyek s ez a másik „elvi” érv jórészt épp a pártállami cenzúra és kontrasztelekció masszív esélyegyenlőtlenségeit voltak hivatottak ellensúlyozni, értő és tapintatos alkalmi „rásegítésekkel”. Végül személyes alibiként ha tetszik: „tekintélyérvként” nem árt azt sem hozzátenni, hogy az efféle alaki kihágásokat többnyire olyanok követik el (így Benda Kálmán vagy Hankiss Elemér), akiknek szakmai és emberi tisztességét senkinek nem jutna eszébe megkérdőjelezni.

Ha már a neveknél tartunk, ízelítőül talán érdemes egy gyorslistát közreadni a kezdeti idők leggyakoribb ajánlói és szakreferensei köréből: film, zene: Jancsó Miklós, Makk Károly, Bárdos Lajos, Kurtág György, Kocsis Zoltán, Kovács Dénes, Mező László színház: Ascher Tamás, Zsámbéki Gábor, Pál István képzőművészet: Beke László, Hegyi Lóránt, Marosi Ernő, Németh Lajos irodalom: Balassa Péter, Bata Imre, Csurka István, Mészöly Miklós, Király István, Klaniczay Tibor, Sőtér István, Szabolcsi Miklós történettudomány: Benda Kálmán, Berend T. Iván, Kosáry Domokos, Litván György, Ránki György, Szabad György szociológia: Andorka Rudolf, Bihari Mihály, Gombár Csaba, Hankiss Elemér, Vitányi Iván néprajz: Balassa Iván, Hofer Tamás, Voigt Vilmos lélektan, pszichiátria: Gerevich József, Lust Iván, Pataki Ferenc, Vikár György közgazdaságtan: Sárközy Tamás, Tardos Márton, Lengyel László, Liska Tibor, Nyers Rezső.

A pályázati összesítők fogalmazása közben esetenként a Titkárság munkatársai sem tartózkodnak a személyességtől, egyegy alkalmi poéntól. (Utóbbiak zömmel Betlen vagy Kardos szerzőségére vallanak.) Találomra néhány példa e limitáltan publikus humortárból: „Vezess új utakra, Lucifer!” (egy évek óta pénzelt művelődési ház elutasító javaslatként) „Se műszert, se patkányt!” (egy mértéktelenül mohó, kísérleti orvos team pályázatára), „Kell ez nekünk?” (a Gorbacsovféle alkohollelkes kampány hazai „módszertani megalapozására”) stb. Olykor már a narráción is átút az ironia: „A pályázó egy olyan úrhajót szeretne tervezni, amely eléri a fénysebesség 99%-át, s ehhez mindössze 50 000 Ft-ra lenne szüksége. Ajánlás: Plusz a fénysebességre csakhogy mi, sajna, egyikkel sem szorgálhatunk. (Találmányokat a Bizottság nem támogat.)” „A pályázó 2 millió Ft fejében hazai játékfilmek eszperantó színkronizálását vállalná. Játékos ötlet. De kinek, és minek?” „F. Fanny 11 éves tanuló 7000 angol font tandíjtámogatást kér a londoni Royal Ballet Intézetben folytatandó művészi tanulmányaihoz. Túl nagy terpesz. Nem bizottsági profil.” „Sz. Z. gimnáziumi tanuló magánszorgalmából arab és szuahéli nyelveken tanul, s minthogy e nyelvek (kiváltképpen a szuahéli!) gyakorlására idehaza mostohán kevés lehetősége van, egy tíznapos tanzániai útra kér támogatást. Egyéni nyelvtanulást a Bizottság nem támogat. Ifjúsági szafari túrák ügyében mindazonáltal még nincs elvi állásfoglalás.”

A KB avagy a nagy kultúrpolitikai „körülbelül”

Korábban, a kezdetek bemutatásakor már szóltunk arról, miféle párt és kormányzervek vettek részt az Alapítvány létrejöttét megelőző tárgyalásokban, majd az egyezmény végleges jóváhagyásának bonyolult procedúrájában. Jeleztük azt is, hogy a közel kilenc hónapig húzódó tárgyalássorozat első számú hivatalos partnere Bartha Ferenc volt, aki Marjai Ferenc miniszterelnökhelyettes közvetlen alárendeltjeként ekkoriban a Minisztertanács Nemzetközi Gazdasági Kapcsolatok Titkárságát vezette államtitkári rangban s egyben korántsem mellesleg! az MSZMP KB Gazdasági Bizottságának titkára volt. Szóltunk arról is, hogy a leendő Alapítvány ügyét kéthárom írásos előterjesztés nyomán a Központi Bizottság és a Politikai Bizottság titkársága is megvitatta, majd mielőtt a végleges engedélyt Sárközy István miniszterelnökhelyettes (együttal a KB Tudománypolitikai Bizottságának elnöke) 1984 májusában megadta volna, az egyezmény tervezetét még vagy fél tucat párt és kormányzerve (MM, KUM, MNB, Nemzetközi Kutatási Fejlesztési Kapcsolatokat Koordináló Bizottság) külön is véleményezte.

Ennyi előzetes óvintézkedés, túlbiztosítási igyekezet láttán joggal merülhet fel a kérdés: végül is kire, miféle apparátusi színterek bízták a már működő Alapítvány „felügyeletét”? Annyi kezdettől nyilvánvaló volt ugyan, hogy némi bürokratikus „szervofék” (a megfelelő MTA, MM és BMapparátus révén) óhatatlanul be lesz építve a „futóműbe”, ám ez aligha pótolhatta, legfeljebb megkönnyíteni volt hivatott a politikai felügyelet eminensen pártpozícióból gyakorlandó „pedálmunkáját”. Az Alapítvány jellegéből és társintézménye: az Akadémia „szolgálati” alárendeltségéből következően erre illetékes testület pedig legfeljebb csak a Dunaparti „Fehér Házban”: az egykori pártközpontban akadhatott, így végül e csaknem hat éven át gyakorolt, hatalmi kontroll két központi pártszerv: az MSZMP KB Tudományos, Kulturális és Közoktatási Osztálya (TKKO) s az Agitációs és Propaganda Bizottság (APB) többnyire diszkrétan kezelt hivatali reszortja lett. Az előbbire inkább a napi operatív feladatok hárultak: a folyamatos „monitoring” és a menet közbeni cenzori vezénylés, míg az utóbbi, általában évente menetrendszerűen megvitatta az Alapítvány „működésének tapasztalatait”, a követendő „elvi” és „stratégiai irányelveket” igyekezett meghatározni. Hogy mindez a gyakorlatban miként festett, arra nézve ugyancsak beavatok Déder Miklósnak, a TKKO egykori munkatársának visszaemlékezései:

„1985ben mentem a Pártközpontba, ahol egy rövid Agit. Prop. Osztálybeli közjáték után kerültem a TKKO Tudományos Alosztályára. Itt eredeti szakmám: a történettudomány és a régészet ügyeivel foglalkoztam, s egyúttal az Agit. Prop. Bizottság által megrendelt különböző szociológiai vizsgálatok felügyeletével, a Pártközpont részéről való figyelemmel kísérésével voltam megbízva. Itt kell megjegyezni, hogy nagyjából az én belépésem volt az az időszak, amikor a munkatársi státus egyre inkább súlyát veszítette. A Pártközpont munkatársa 1985 előtt még befolyásos, ha tetszik, »politikaalakító« tényező volt. Ez megváltozott, az érdemi hatáskör egyre feljebb toldódott. Egészen apró kérdések is mindjárt politikai szintre mérhöz az agypolitikai szintre emelkedtek. Magam is olyan kérdésekkel foglalkoztam, amelyek megítélésem szerint inkább titkárnőkre vagy segédmunkaerőkre tartoztak volna, miközben az osztályvezetők és a fölöttük lévő emberek rendre olyan ügyekkel bajlódtak, melyek azelőtt egy munkatárs kompetenciájába tartoztak. [...] A Pártközpont tulajdonképpen ekkortájt kezdte elveszíteni befolyását az intézményi ügyek menetére, és a politika mindinkább zavarossá vált azáltal is, hogy egyszerűen személyi váltott mindjárt az első menetben: tehát fölment minden a KBtitkári szintre, s a KBosztályvezetők váltak azzá a kiszolgáló személyzetté, ami azelőtt a munkatársi gárda volt. Ezzel párhuzamosan egyre inkább a kormány felé kezdett elcsúszni az ügyek intézése, ami aztán a Némethkormány idején vált teljesen egyértelmű tendenciává. Odabenn a Pártközpontban mindenki kereste a helyét, mivel fogalma sem volt arról, hogy valójában mi is lenne a dolga. A vége felé a munkatárs frusztrált lett, mert egyszerűen nem maradt munkája. [...]

Te magad miként lettél a Sorosüggyek „reszortosa”?

Úgy emlékszem, 1986 vége felé ha tetszik: formálisan, mert valakit ki kellett nevezni bíztak meg a Soros Alapítvány ügyeinek intézésével. Ez azt jelentette, hogy gyakorlatilag ki kellett volna szűrni a politikailag problémás eseteket. Az Alapítvány ügyei

azonban nem az én szintemen intéződtek, sőt talán nem is a TKKO szintjén. Ez inkább különböző személyi megegyezéseken nyugodott, részint amennyire én tudom Aczél és Soros környezete között, részint olyan gazdaságpolitikusok között, akik Soros környezetével, illetve magával Sorossal álltak kapcsolatban. [...] Nekem mint a Pártközpont munkatársának az volt a dolgom, hogy Kulcsárral közöljem amit egyébként magamtól nem tudtam volna, hanem azt nekem mindig Knopp András vagy valaki más megmondta, hogy ki az, akit valamilyen okból ellenzékinek tart a Pártközpont, illetve a Pártközpont Tudományos, Kulturális és Közoktatási Osztálya. Ugyanis korántsem biztos, hogy a kultúrpolitikai vonal ugyanazt tartotta ellenzékinek, akit a BM annak tartott. Ha jól ítélem meg a dolgot, Knopp Andrásék és Radics Katalinok azt az Aczélféle vonalat követték, amely az ún. »ellenzékiség« kezelését kultúrpolitikai problémaként akarta beállítani, nem pedig rendőri, adminisztratív ügyként. [...] Ez igen lényeges különbség, főként ha meggondoljuk, hogy az efféle ellenzéki ügyeket ekkoriban az összes többi »testvérországban« az adminisztratív osztályok kezelték. Magyarország volt az egyetlen kivétel, ahol ez kultúrpolitikai kérdés volt. Ezzel, természetesen, a jelentőségét is degradálni próbálták, de egyben kezelhetővé is tették, olyan szempontból, hogy a rendőri eszközöket, amennyire lehetett, kiküszöbölték. Én tehát, ismétlem, akkor kaptam meg a Soros Alapítványt, amikor a munkatársaknak gyakorlatilag már nemigen volt befolyásuk, így inkább csak amolyan »postás« szerepet tölöttem be, hisz nem volt semmiféle jogosítványom, hogy megállapítsam, ki vagy mi számít »ellenzékinek«. Ezt esetről esetre tudtam meg, oly módon, hogy közölték velem.

Kik?

Többnyire Knopp András és Radics Katalin. Ezt azután postásként továbbítottam Kulcsár Kálmánnak, aki ettől eléggé ideges lett...

Érthetően, hisz az Alapítvány társelnökeként neki kellett aztán a pályázók kérelmeit megvétőznia...

Így van, ez lett volna az ő feladata. Nyilván ez roppant kellemetlen volt mindannyiunk számára, mivel e megítélések a helyzettől függően folyton változtak, és nem volt objektív kritériumuk. Valaki mondott valamit, ami azután úgy terjedt el, hogy az illető nem szimpatikus valakinek, és ez hovatovább a Pártközpont hivatalos álláspontjává emelkedett. Bár az is lehet, hogy voltaképp csak egykét ember magánvéleménye volt, netán a szovjet követség álláspontja. [...] Ezekre még az eredményhirdetés előtt került sor, tehát a Kuratórium elé már nem kerülhetett olyan pályázat, amit a Pártközpont nem fogadott el. Mindez úgy ment, hogy a pályázati lista bekerült a Pártközpont elé, a pályázókat a Pártközpont véleményezte, majd ezt a véleményt közölte Tardos Józseffel, aki az MTA Nemzetközi Osztályát vezette, illetve általam még külön Kulcsárral is, aki azután a hivatalos álláspontot képviselte a döntés hozásakor. [...] A Soros Alapítvány ekkor még Soros György és az Akadémia »vegyes vállalata« volt, az Akadémia pedig pártfelügyelet alatt működött ergo: minden ilyen döntésnél egyeztetni kellett a Pártközponttal is. Ennek ellenére átmentek olyan ügyek is, melyek csak utólag »pukkantak«, füstölögtek... No persze, ami robbant volna, azt eleve kivették... Mindez jól jelzi, hogy alapvetően volt egy konszenzus jellegű együttműködési készség mindkét fél részéről, így aztán nemigen vittek be »robbanóanyagokat« a kuratóriumi üléssterembe, és Kulcsárnak is csak a legvégső esetben kellett vétőjogával élnie. [...]

Ami az Agit. Prop. Bizottságot illeti, ez a Központi Bizottság mellett működő, házi tanácsadó szerv volt, s mint ilyen rendszeresen ülésezett. Én három, a Soros Alapítvánnyal foglalkozó ülésről tudok beszámolni. Ezeknek az volt a menete, hogy készült egy előterjesztés, amit az Akadémia, Láng Istvánék, illetve a Pártközpont Tudományos Kulturális és Közoktatási Osztályának titkára közösen írt meg, s ami nagyjából megfelelt az eredeti akadémiai előterjesztésnek. [Bár volt rá eset, hogy már az eredetit is többször átírták! lásd a 43. és 48. dokumentumot N. B.] Ezt az általunk készített előterjesztést azután az illetékes párttestület megtárgyalta (a »PBteremnek« nevezett bizottsági üléssteremben, a Dunaparti bejárat fölött). Az ülés lefolyása rendszeresen az volt, hogy kiosztották az előzetes írásos beszámolót, amit már nem ismertettek, illetve az anyag készítője, ez esetben az Akadémia főtitkára, referált, élőszóban kiegészítő megjegyzéseket fűzve az anyaghoz. Erre reagált a vezető reszorttitkár, Pál Lénárt vagy Berecz János, aki ekkoriban az Agit. Prop. Bizottság elnöke volt, majd következtek a kérdések és hozzászólások a szokásos koreográfia szerint. Általában egyetértettek a jelentéssel, illetve bizonyos problémákat vetettek fel. 1986 eleje és 1987 vége között három ilyen alkalomra emlékszem. A legutolsó alkalommal Láng István főtitkár bizonyos sértődöttséggel jelent meg, hogy minek citálják őt ez ügyben állandóan az Agit. Prop. Bizottság elé. Pál Lénárt, illetve Berecz János pedig határozottan rendreutasította, azzal, hogy »Neked, Láng elvtárs, kutyakötelességed minden alkalommal eljönni, ha hívunk, s a Párt annyiszor és akkor veszi elő ezt a témát, ahányszor és amikor csak akarja! Ha pedig két óránként akarja, akkor te kétóránként fogsz eljárni ide!« Mindez jól jelzi, hogy az egykori politika eléggé fontosnak tartotta az Alapítvány magyarországi jelenlétét, s emiatt rendszeresen foglalkozott vele.”¹¹

A „fehér házi” viták e fentiekben megelőlegezett, 1987. őszi, drámai csúcspontjára utóbb még bővebben kitérünk. (Az Alapítvány ügyét az APB egyébként a hozzáférhető iratok szerint legkevesebb négy ízben tárgyalta: 1986 januárjában, 1987 januárjában és novemberében, illetve 1988 márciusában.) Most azonban lássuk: miként ítélte meg a hivatalos akadémiai beszámoló, majd ennek nyomán a Pártközpont az 1986os év alapítványi mérlegét?

„Az elmúlt év során némileg enyhült Soros György idegenkedése, gyanakvása a magyar »hatóságokkal« szemben olvasni a Láng István által jegyzett 1986. december 16-i beszámoló *Az elmúlt év értékelése* című összegzésében. Ez abban nyilvánult meg, hogy emelte a dollárban megújítandó támogatás kereteit, és ezen belül a térítésmentesen adott támogatásokat jelentősen. Sikertől elfogadtatni vele a külföldi ösztöndíjas programokat úgy, hogy megvalósításukra egy érdekeinket nem sértő, kompromisszumos eljárást találtunk.

Ugyancsak sikerült állandósítani ha szerény keretek között is az orvostudományi műszerek beszerzésének támogatását, valamint elfogadtatni a szakkollégiumok felszereléséhez, fejlesztéséhez való hozzájárulást. A magyar tudományos élet eredményeinek külföldi referálásában való hatékony részvételre is kész lenne Soros György, azonban egyelőre nem sikerült biztosítani a hazai fordítói és főleg lektori kapacitást.

A Soros Alapítvány adta lehetőségek jobb hasznosításához véleményünk szerint a közeljövőben magyar oldalról a nyelvoktatási programokat úgy kell kezelni, hogy azok eredményei a dollár támogatás növelését indokoltá tegyék; a szakkollégiumok támogatásának biztosításához segítséget kell nyújtani a kollégiumoknak reális igényeik kidolgozásához; az orvostudományi műszerek beszerzésénél biztosítani kell, hogy elsősorban az Egészségügyi Minisztérium által is preferált igények kerüljenek elfogadásra.

Fel kell hívni a figyelmet arra, hogy az irodalmi és társadalomtudományi ösztöndíjak eredményeként 1987 és 1988ban többen fognak megjelenni elkészült írásművekkel kiadót keresve. Valószínű, hogy tartalmi okok, illetve színvonaluk miatt nem mind talál kiadóra, ami különböző problémákat vethet fel.

A fentiek alapján úgy látjuk, hogy a Soros Alapítvány adta lehetőségeket sikerült érdekeinknek megfelelően hasznosítani a magyar tudományos és kulturális élet, intézményi rendszer támogatására.

Határozati javaslat

Az MSZMP KB Agitációs és Propaganda Bizottsága a benyújtott tájékoztatót elfogadja." (A 6 oldalas irat teljes szövegét lásd a 48. dokumentumban!)

A fentiek megerősíteni látszanak bevezetőnk ama tézisét, hogy e tevékeny, programdús év még jobbára a növekvő „üzembiztonság” jegyében telik, így van ez akkor is, ha a hivatalos értékelés láthatóan igyekszik a „magyar fél”(!) korporatív érdemeként kisajátítani az „érdekeinknek megfelelő” gyakorlati eredményeket, s aggályos paternalizmussal próbálja előre jelezni a várható kockázatokat. (Az ösztöndíjasok esetleges publikációs „problémái” stb.) Sőt, valójában épp ez a „tompító”, öngazoló igyekezet bizonyítja, hogy egyelőre a „magyar fél” értsd: a hivatalos állami partner is a kölcsönösen kiszámítható, szolid együttműködésben érdekelt. A növekvő alapítványi önállóság nyíltan represszív, hatalmi korlátozása komolyabb politikai szándékként majd csak egy év múlva merül fel ám ennek érvényesítéséhez az apparátusi „szervofékek” ekkor már elégtelennek bizonyulnak.

Ám tartsunk sort, egyelőre legyen ennyi is elég. Hisz e kései felismerést az alkonypírba borult KBülésteremben majd 1987 látványos alapítványi expanziója és nyomában egy sor kultúrpolitikai konfliktus fogja megélelni.

Jegyzetek

1 Az 1986. szeptember 27-i bizottsági ülés emlékeztetőjéből.

2 AHA 58. láda, Titkársági vegyes iratok, 1986.

3 JÖSSZ, a Társadalmi mozgalmak segítése, kézirat, 2.

4 Deutsch Tamás, Fodor Gábor, Kövér László, Molnár Péter, Orbán Viktor, Szájer József.

5 Az 1987. május 5-i bizottsági ülés jegyzőkönyvéből.

6 Az 1994 elején készült referenciacímű lejegyzett szövege. Idézi a JÖSSZ. *Kettős forgatókönyv* című visszatekintése.

7 HINT/Vályi, 34.

8 HINT/Vályi, 8.

9 Olvasásszociológiai szempontból talán érdekes lehet, hogy vak honfitársaink miféle szerzőket olvasnak hallgatnak leginkább. Négy fő csoportba rendezve íme néhány:

Magyar klasszikusok: Ady Endre, Benedek Elek, Déry Tibor, Eötvös József, Füst Milán, Gárdonyi Géza, Hamvas Béla, Herczeg Ferenc, Illyés Gyula, Jékely Zoltán, Jókai Mór, József Attila, Karinthy Frigyes, Kodolányi János, Kos Károly, Kosztolányi Dezső, Krúdy Gyula, Makkai Sándor, Mikszáth Kálmán, Molnár Ferenc, Móra Ferenc, Móricz Zsigmond, Nyíró József, Ottlik Géza, Örkény István, Petőfi Sándor, Rejtő Jenő, Szabó Dezső, Széchenyi Zsigmond, Szerb Antal, Tamási Áron, Veres Péter, Zilahy Lajos.

Kortárs magyar szerzők: Bárczy János, Benedek István, Csalog Zsolt, Csoóri Sándor, Dékány András, Esterházy Péter, Fehér Klára, Fekete István, Gion Nándor, Görgy Gábor, Hegedűs Géza, HollósKorvin Lajos, Ignác Rózsa, Kittenberger Kálmán, Konrád György, Kőbányai János, Lázár Ervin, Lipták Gábor, Mátyás Iván, Méray Tibor, Moldova György, Nádas Péter, Nemere István, Nemeskürty István, Passuth László, RáthVégh István, Sánta Ferenc, Sütő András, Szabó Magda, Szentmihályi Szabó Péter, Szepes Mária, Szilvási Lajos, Tatay Sándor, Temesi Ferenc, Török Sándor, Varga Domokos, Wass Albert.

Külföldi klasszikusok: Sólem Áléchem, Martin Andersen Nexø, Mihail Bulgakov, Agatha Christie, Charles Dickens, Fjodor Dosztojevszkij, Alexandre Dumas, Friedrich Dürrenmatt, William Faulkner, Lion Feuchtwanger, Gustave Flaubert, Anna Frank, Arkagyij Gajdar, William Golding, Günther Grass, Graham Greene, Jaroslav Hasek, Wilhelm Hauff, Ernest Hemingway, Bohumil Hrabal, Aldous Huxley, Henry James, Cári Gustav Jung, Franz Kafka, Erich Kastner, Rudyard Kipling, Lin Yu Tang, Dávid Herbert Lawrence, Jack London, Konrád Lorenz, Thomas Mann, Somerset Maugham, Kari May, Róbert Merle, George Orwell, Marcel Proust, Antoine de Saint-Exupéry, Félix Salten, Walter Scott, Henryk Sienkiewicz, Mihail Solohov, John Steinbeck, Suetonius, Szophoklész, Lev Tolsztoj, Alekszandr Turgenyev, Mark Twain, Jules Verne, Francois Villon, Emile Zola, Stefan Zweig.

Kortárs külföldi szerzők: Joy Adamson, Jorge Amado, Isaac Asimov, Pierre Boulle, Ray Bradbury, Francis Burnett, Ross Campbell, Dalé Carnegie, Robin Cook, Archibald Cronin, Roald Dahl, Maurice Druon, Gerald Durrell, Ken Follett, Frederick Forsyth, Gábor García Márquez, Joseph Heller, James Herriot, Arthur Herzog, Thor Heyerdahl, Jack Higgins, Patrícia M. St. John, Claire Kenneth, Stephen King, Milán Kundéra, Selma Lagerlöf, Alistair MacLean, Ed McBain, Alberto Moravia, Joyce Carol Oates, Rosamunde Pilcher, Kenneth Roberts, Françoise Sagan, Irwin Shaw, Sidney Sheldon, Isaac Bashevis Singer, Dániel Steel, Alekszandr Solzsenyicin, León Uris, Mario Vargas Llosa, Günther Wallraf, Franz Werfel, Pelham Woodhouse, Hermán Wouk, Marguerite Yourcenar.

(A tételes címlisták az ország valamennyi nagyobb közkönyvtárában rendelkezésre állnak.)

10 A mondottak illusztrációjaként ide kívánkozik egy bizarr és erősen személyes adalék, amely egy pártállami tisztségviselő és Dornbach Alajos közt egykor lezajlott sajtós „stílusinzultus” idéz. A többek előtt elkövetett, utóbb őszintén megbánt

gorombaság miatt „a tettes” évek múltán sokoldalú magánlevélben követi meg az Alapítvány hajdani jogtanácsosát, íme néhány beszédes passzus: „Úgy vélem, eljött az ideje egy olyan hibám elismerésének, amellyel megbántottam Önt. [...] Jómagam vezetem egy időben a [...] körüli tárgyalásokon a [...] küldöttségét. A megbeszélések folyamán Ön engem (a fiatalabbat) megtisztelt azzal, hogy felajánlotta a tegeződést. Az előszerződés aláírása után azonban közölte, hogy azt nem tartja elfogadhatónak, mert ügyfele, Soros György úr érdekeit ez nem megfelelően szolgálná. S ekkor én dühömben átváltottam Önözésre, azzal az (ál)udvariassági szándékkal, hogy egyértelmű jelzést adjak »nagyranebecsülésnek«. Ezzel a tudatos sértéssel, amely emlékezetem szerint akkor Önben megdöbbenést és (remélem, azóta teljesen elfeledett) fájdalmat okozott, én sajnos súlyos hibát követtem el Ön ellen, s ezért most bocsánatot szeretnék kérni. Világosan és egyértelműen fogalmazva kétféle dolgot: egy szakmai vitát és egy emberi tisztességre vonatkozó megítélést összekevertem, s így adódott a helytelen reakció. [...] Tisztelt Dornbach Úr! Hosszúra nyúlt igaz, hónapok, évek meditatálásával megkinlódott levelem végén ezért engedje meg, hogy újból elnézését kérjem. [...] Szeretném jelezni, hogy megtisztelve érezném magam, ill. megengesztelődésének jeleként értékelném, ha a jövőben újból tegeződve fordulhatnék Önhöz.”

11 HINT/Dérer, 110.

1987

M = 1 : 100

Az új év rendkívüli hőszerződéssel indul, a közlekedés országsszerte megbénul a karácsonyi, szilveszteri „világszünetet” majd egy héttel meghosszabbítva. A Minisztertanács január közepén négy új kormánybizottságot hoz létre: a Gazdaságfelügyeleti, a Nemzetközi Gazdasági Kapcsolatok (Marjai József), a Tudománypolitikai (Csehák Judit) és a Honvédelmi Bizottságot (Czinege Lajos vezetésével). A hónap második felében újult erővel indul be a „belpolitikai hóeke”: egymást érik a munkásaktíva és termelésikampánytanácskozások, melyeken kormánytagok és vezető pártkáderek magyarázzák a gazdaságirányítás elégtelen bizonyítványát. A KISZ KB „Jövönk a tét!” címmel a hónap végén mozgósító felhívást intéz lankadt és egyre gyérülő tagságához, hogy „segítse az MSZMP programjának megvalósítását, a nehézségek megértését a lakossággal”. Kópeczi Béla művelődési miniszter 1956 decemberét idéző komor pátosszal országvilág előtt kijelenti, hogy a kormányzat többé „nem tekintí az írószövetséget a magyar írók egyedüli képviselőének”.

A Magyar Nemzeti Bank február 17én újabb 200 millió dolláros hitelfelvételéről ír alá megállapodást egy japán, amerikai, nyugateurópai bankkonzorciummal. A Rómában tárgyaló Lázár György miniszterelnök február 19én magánlátogatást tesz a pápánál. Megbeszélésük tárgya vélhetően az új magyar katolikus egyházfő kinevezése (Lékai László esztergomi érsek halálát követően) s a hivatalos magyarvatikáni kapcsolatok helyreállítása.

Március 6án a magyarországi némettség történetéről rendeznek nemzetközi tudományos konferenciát. Ugyanezen a napon II. János Pál pápa esztergomi érsekké nevezi ki Paskai László bíborost. Március 15e ez évben a viszonylagos karhatalmi önmérséklet jegyében telik, a Múzeumkertben Pozsgay Imre, az ellenzéki demonstrációkon Tamás Gáspár Miklós és Gadó György beszél. (A rendőrség felsőbb utasításra láthatóan inkább az '56os évfordulókra: június 16ára és október 23ára „tartalékolja” erejét.)

Ceausescu februári magyarellenes kirohanása a Magyar Nemzetiségű Dolgozók Tanácsának Kongresszusán és a féktelen román sajtókampány tavaszra végre kikényszeríti a nyíltabb fellépést az erdélyi magyarság egyelőre csak saját múltjához való jussa ügyében. Április 1jén mind a kormányzóvivői nyilatkozat, mind az MTA állásfoglalása önértetesen visszautasítja a nemrég megjelent háromkötetes akadémiai Erdélytörténet román propagandavádjait, miszerint a Kópeczi Béla kultuszminiszter főszerkesztői közreműködésével megjelent kiadvány a „román nép történetének tudatos meghamisítása, revansista interpretációja” volna, s mint ilyen a „Románia belügyeibe való durva beavatkozás”.

A tavasz azonban más újdonságot is hoz. Március elejétől a nemrég létrejött hazai kereskedelmi bankok végre megpróbálnak érvényt szerezni az előző év őszén jóváhagyott csódtörvénynek. Elsőként a Hitelbank indít csődeljárást a Veszprémi Állami Építőipari Vállalat ellen, majd az év végéig további hét ipari nagyüzem felszámolását kezdeményezik a hitelezők. A kormány azonban gazdasági és politikai földindulástól tartva egyelőre mentőövet vet a deficités állami mamutvállalatoknak, sorra magára vállalva a Láng Gépgyár, a GanzMÁVAG, a Soroksári Vasöntöde, a Tatabányai és Mecseki Szénbányák banki adósságát. Április 3án kihirdetik az új földtörvényt, amely a magánszemélyek tulajdonszerzését továbbra is korlátozza ugyan, de legalább véget vet a „tartós földhasználat” piacidegen intézményének. A Magyar Nemzeti Bank fél éven belül! újabb 8%kal értékeli le a forintot.

Április 10én nem kevés huzavona után átadják a népligeti Jurta Színházat, amely az elkövetkező kéthárom évben az alternatív mozgalmak, szervezetek s a születőben lévő új pártok rendezvényeinek úgyszólván egyetlen megtűrt, nyilvános színtere lesz. Két nap múlva újabb jelentős központi áremeléseket jelentenek be: a hús átlag 18, a sör és égetett szeszek ára 10%kal nő.

Május 1jén a szokásos állami „munkaünnep” szolid fedezékében vatikáni tárgyalódelegáció érkezik Magyarországra Colasuonno pápai nuncius vezetésével. 6án Budapesten ülésezik a Zsidó Világkongresszus Végrehajtó Bizottsága, 15én felavatják a nyílas rémuralom alatt magyar zsidók ezreit mentő, szovjet fogságban elpusztult svéd diplomata: Raoul Wallenberg emléksobrát. A hónap végén megnyílik az óbudai Vasarely Múzeum, s a Magyar Rádió 3. csatornája felveszi Bartók Béla nevét. A május végi könyvhétre egyebek közt megjelenik: Benedek István: Az értelem dicsérete, Csokonai Lili (Esterházy Péter): Tizenhét hattyúk, Jókai Anna: Az együttlét, Kosáry Domokos: A történelem veszedelmei, Salamon Anikó: Gyimesi csángó mondák, rálólvások, imák, Sarkadi Imre: Párbeszéd az idő dolgairól, Szabolcsi Bence: Kodályról és Bartókról, Temesi Ferenc: Por (2. kötet), Vas István: Igen is, nem is.

Június egy sor fontos változást, politikai manifesztumot érlel meg mind a hatalom, mind az ellenzék körében. A hónap elején a Közgazdasági Szemlében megjelenik a Fordulat és reform, majd pár napra rá a Beszélő különszáma: a Társadalmi szerződés. Az előbbi a reformközgazdászok és szociológusok (Bihari Mihály, Lengyel László és mások) az utóbbi a demokratikus ellenzék (Kis János, Kószeg Ferenc, Solt Otilia és mások) helyzetértékelését és programját vázolja nagy elemző erővel és néhány máig visszhangzó, merész téziszmondattal (A közmegegyezésnek vége, és: „Kádárnak mennie kell.”) Június 19én Csurka István egy Vásárhelyi Miklóshoz írt levelében lemondja a népiek részvételét a nyárra tervezett második monori találkozóról, ami ily módon meghiúsul. Június végi háromnapos tanácskozásán az MSZMP Központi Bizottsága jelentős kádercserékről dönt. Lázár György, korábbi kormányfő a párt új főtitkárhelyettese lesz, Losonczi Pál és Sarlós István helyét a PBben Berecz János és Csehák Judit foglalja el. Fejti Györgyöt, Lukács Jánost és Németh Miklóst KBtitkárrá, Havasi Ferencet a Budapesti Pártbizottság első titkárává választják. Az országgyűlés két nappal később zárt ülésén egyhangúlag jóváhagyja a párt és a HNF állami tisztségekre tett együttes javaslatait”. Eszerint az Elnöki Tanács elnökévé Németh Miklóst, miniszterelnökké Grósz Károlyt, helyettesévé Horváth István belügyminisztert nevezi ki.

Július 1jén kormányrendelet jelenik meg, mely engedélyezi, hogy a helyi tanácsok közhasznú munkát szervezzenek a hivatalosan még mindig bevallatlan hazai munkanélülieknek. A hónap elejétől megkezdí működését egy nagyreményű, bár eleve népszerűtlenségre kárhözátatott, új intézmény: az APEH. A Központi Bizottság július 2i tanácskozása lényegében elismeri, hogy a XIII. Pártkongresszus óta eltelt két év alatt nem sikerült áttörést elérni, kedvező irányba fordítani a gazdasági folyamatokat. A hónap végén Budapesten kormány szintű szerződést írnak alá a nagymarosi vízlépcső kivitelezésében való osztrák hitelről, mely a környezetvédők immár nemzetközi tiltakozásainak újabb, heves hullámát váltja ki.

Demográfusok a nyár derekára várják a földi népesség kerek ötmilliárdra való gyarapodását. Augusztus 1jén drogambulanciát nyit az Alkoholizmus Elleni Bizottság Budapesten. A Paksi Atomerőműben üzembe helyezik a negyedik reaktort, amely az összteljesítményt 1760 megawatt-ra növeli. Augusztus végén a Világbank és az MNB 150 millió dolláros kölcsönszerződést ír alá az iparszerkezetátalakítási program folytatására (1982 óta a World Bank összesen 176 millió, társfinanszírozásban további 1,2 milliárd dollár hitelt folyósított az országnak). Újabb magyar-kelet-szláv államközi megállapodást írnak alá a bősnyagmarosi építkezés felgyorsításáról.

Szeptember elején a parlament zárt ülésén Grósz Károly előterjeszti a kormány 1990ig szóló gazdasági valójában: válságkezelő munkaprogramját, mely a reálbérek csökkenését s az infláció további erősödését helyezi kilátásba. Szeptember 8án száz ismert hazai művész és értelmiségi nyílt levelet intéz az országgyűléshez, arra szólítván a képviselőket, hogy lelkiismeretük szerint szavazzanak a Grószféle stabilizációs programról, és a kormány által kért áldozatokat csak átfogó, radikális reformok árán fogadják el. (A felhívásnak, sajnos, kevés fogantja lett: Sarlós István házelnök hosszas vita után puccsszerűen ellenpróba nélkül! „egyhangúlag elfogadottnak” nyilvánította a kormányprogramot.) A parlament 10 ellenszavazattal, 21 tartózkodással jóváhagyja az 1988. január 1jétől életbe lépő új személyi jövedelemadótvényt. Szeptember 27én *A magyarság esélyei* címmel, közel 200 hazai értelmiségi tanácskozik Lakitelken, ahol a résztvevők elhatározzák a Magyar Demokrata Fórum megalakítását. E napon adják át a budapesti református teológia Ráday Kollégiumának új épületszárnyát is.

Október elején Grósz Károly Bonnban, Kádár Pekingben tárgyal. (Míg utóbbi csak újabb „internacionalista tapasztalatokkal” gazdagodva, előbbi 1 milliárd márka államkölcsönrel tér haza.)

November 2án Gorbacsov harcos programbeszédében Hruscsov után 34 évvel! még mindig Sztálin „fantomjával” viaskodik, a néhai pártvezér „realisabb történelmi értékelését” sürgetvén. Az OTP ugyanezen napon a lakásépítési források bővítésére hosszú lejáratú lakossági kötvényt bocsát ki 3 milliárd forint értékben, évi 12%-os kamathozamot ígérve. November 11én újabb 5%-kal értékelik le a forintot másnap megalakul a Pénzügykutató Rt. Az oroszországi forradalom 70. évfordulója apropóján november közepén a Műcsarnokban reprezentatív tárlat nyílik a korai szovjet avantgárd művészek munkáiból. November 15én Brassóban a terror és nyomor elleni tiltakozásul munkásfelkelés tör ki. A tüntetők elfoglalják a pártházat, az ablakon át utcára szórják az aktákat, s a kirendelt bukaresti komisszárók kénytelenek egyezkedni a felkelőkkel, amíg a hadsereg és a Securitate mozgósított tartalékai a helyszínre nem érkeznek. Másnap a budapesti kormány és a SZOT zárt ajtók mögött megvitatja „a népgazdasági terv és a dolgozók élet és munkakörülményeinek alakulását”, különös tekintettel a bérek a következő évtől bevezetendő bruttóítására. 17én megalakul a Magyar Iparbank Rt. A hónap végén Alsószentmártonban Cigány Népfőiskola nyílik.

A december 2án Budapesten Jaruzelski lengyel államelnök és Grósz Károly nagyraltóan egy, az ezredfordulógig szóló „komplex együttműködési programot” ír alá. Az MSZMP KB december 8i ülése megállapítja, hogy a belső piaci egyensúly tovább romlott, s változatlanul sürgeti a „gazdaságszerkezet korszerűsítését, az exportképesség növelését”. A KBülés egyben határoz egy soron kívüli országos pártértekezlet összehívásáról is. 21én az UNESCO a Világörökség részévé nyilvánítja Hollókő-Ófalut és a budai Várnegyedet a Dunaparttal. Szilveszteri kedélyjavító meglepetésként Köpeczi Béla művelődési miniszter december 31én bejelenti az írószövetséggel szembeni korlátozó intézkedések feloldását.

A KSH éves adatösszesítése szerint az országban mintegy 1,9 millióan élnek a 3840 Ftos társadalmi és 660 ezren a 2850 Ftos létminimum alatt. A lakossági takarékbetétállomány 286 milliárd Ft lassú csökkenést mutat. Átlag 100 emberre jut egy kórházi ágy, közel 2000re egy körzeti orvos. Csak minden 20. polgárnak van telefonja, s a forgalomban lévő személyautók átlagos kora: 9 év.

M = 1 : 10

Az Alapítvány ez évben 86 millió Ftból gazdálkodott, ami az előző évhez képest durván egyharmados növekedést jelent. (Nóta bene! Az 1984. májusi indulás miatt mindeddig nem volt teljes naptári „bázisév”, így a növekedési arányt legfeljebb becsülni lehet az 1984-85ös, 1985-86os összevont adatok alapján. Az évenkénti összevetést melleleg tovább nehezíti a dollártértétek és forintfelhasználások aszinkronja, s a támogatások megítélésének és kifizetésének állandó fáziseltolódása.)

A zárómérleg főbb tételei:

1. Általános pályázatok (1000 Ftban kerekített adatok)	
Könyvtárak	5 409
Történelem	4 812
Szociológia	1 942
Közgazdaságtan	1 166
Zenetudomány	420
Lélektan	5 026
Egyéb társadalomtudomány	1 235
Közoktatás	4 754
Magyar-amerikai kultúrkapcsolatok	68
Ifjúságügy	7 993
Közművelődés	4 162
Előadóművészet	16 535
Vizuális művészet	2 413
Építészet	1 317
Természettudomány	864
Egészségügy	2 586
Egyéb	1670
Összesen	62 372
2. Belföldi ösztöndíjak	
Irodalmi ösztöndíjak	6 481

Társ. tud. ösztöndíjak	7 174
Összesen	13 655
3. Utazáshoz nyújtott támogatás	
Konferenciárészvétel és rövid tanulmányút	2 727
Egyéb kedvezményezettek repülőjegytérítése	1 302
Összesen	4 029
4. A Titkárság fenntartási költségei	
Állandó alkalmazottak	1 292
Szakértői és tiszteletdíjak	894
Alapítványi vendégek	634
Hirdetések	1 004
Rezsiköltség	2176
Összesen	6 000

Mindehhez hozzájön még a közel 3 milliós dollárkeret, amelynek főbb tételeit a külföldi ösztöndíjak (1 076 779), az egészségügy (544 509), a könyvtárak (745 834) és a vezetőképzés (329 552) támogatásai teszik ki.

Mint a számok is jelzik: eleven, mozgalmas év ez, amelynek valódi „hozamát” immár ezrek és ezrek szakmai hozzájárulása, közösségteremtő igyekezete biztosítja. Néhány kezdettől kiemelt támogatási forma (így a Könyvtári, a Xeroxprogram, az irodalmi és társadalomtudományi ösztöndíjak) eredményei mostanra kezdenek tömegével beérni, ám akadnak más, ez évtől látványosan felfutó programok (szakkollégiumok, színházak, rövid külföldi tanulmányutak) és merőben új kezdeményezések is (az amerikai és dubrovnikai nyári kurzusok, a kórházak, klinikák ultrahangdiagnosztikai műszeradományai stb.). Az alapítványi ügymenet az állandó létszám és profilbővülés miatt továbbra is borzas és kampányszerű egy kissé. Nem ritkák az eseti rögtönzések, a hatásköri tisztázatlanságok a partnerintézmények (MTA, MM stb.), a Bizottság, a szakkuratóriumok, illetve a New Yorki, budapesti Titkárság munkatársai között. Amint azt ismételt belső feljegyzések jelzik: összességében változatlanul megoldatlan a pályázati ellenőrzés s az utólagos elszámolások rendje, ámbar a vidéki öntevékeny csoportok és közművelődési intézmények körét egyegy titkársági munkatárs (jórészt Betlen vagy Forgács) alkalmi kiszállásaival igyekszik legalább időről időre „monitorozni”. A pénzek profilonkénti elosztása e továbbra is elsőrendűen bizottsági hatáskör többnyire simán és konfliktusmentesen zajlik, részint mivel a régebbi programok költséggaránya ez időre nagyjából állandósul, részint pedig mert az újakhoz Soros mindenkor többletforrást biztosít. Alkalmi nézetkülönbségek legfeljebb abból adódnak, hogy milyen mértékben és meddig érdemes egyegy intézményi „törzskuncsaftot” vagy kezdeményezést támogatni. (Eseti döntések sorozatával nagyjából ekkorra alakul ki a 23 évben maximált gyakorlat, ami egyben az újonnan támogatott ügyek és programok „várható élettartamát” is meghatározza.)

Amint a hazai közélet egésze, az Alapítvány körüli személyi erőter is dinamikus átrendeződést mutat. Az év elején megújul a Társadalomtudományi Kuratórium (a folytonosságot egyedül a történész Szűcs Jenő személye biztosítja **Eörsi Gyula**, Gyenes Antal, Hoch Róbert és az időközben elhunyt Lukács József helyét Király Tibor, Bihari Mihály, Kiefer Ferenc, Pataki Ferenc és Szentés Tamás veszi át.) Az Irodalmi Kuratórium Vas István, majd Vészi Endre halála után három év alatt immár harmadszor kap új elnököt: ezúttal Sötér István személyében, habár a kezdő kuratóri „törzskar” (Almási Miklós, Domokos Mátyás, Orbán Ottó, Török Endre) négy éven át változatlanul megmarad tisztében. (Szomorú ráadás mindehhez, hogy az 1988as, 1989es évkönyvek már **Eörsi Gyula**, Sötér István és Szűcs Jenő nevét is gyászkerettel közlik.)

Az Alapító ez évben vagy negyszer fordul meg Budapesten. A plusz forrást igénylő, új programok vagy a nagypolitikai konfliktusok eseti kivételeit leszámítva mindazonáltal nemigen szól bele az Alapítvány ügyeibe. Erre különben nemcsak készítése, ideje sincsen, hisz másutt is egyre több dolga akad. A New Yorki és budapesti után nemrég grüндolt harmadik: pekingi alapítványát igyekszik rendbe tenni, majd márciusban egyelőre turistaként Moszkvába repül, hogy felmérje: vajon egy hasonló kísérlet belefére a gorbacsovi „nyitási politikába”. (Szeptember végére többszöri moszkvai út és bonyolult személyi alkuk nyomán végre feláll a szovjet alapítvány is.) Ám idejét, figyelmét ennél is jobban leköti a tőzsdeindexek ekkortájt tetőző, heves váltóláza. Áprilisban a Quantum Fund merész tranzakciók sorával több mint egymilliárd dolláros nyereségre tesz szert ám ezt az októberi tőzsdekrach majd az utolsó centig elviszi. A két látványos ügylet között, a nyáron megjelenik Soros első és máig is legismertebb könyve: *A pénz alkímiája (The Alchemy of Finance: Reading the Mind of the Market, Simon and Schuster, New York, 1987)*. A modellhelyzetekkel illusztrált, eredeti szellemben írt munka nemcsak a pénzvilág és a sajtó figyelmét kelti fel: hatásos névjegynek bizonyul a szerző egyre nyílabb nagypolitikai szerepprobálgatásaihoz is.

Mindez háttérként hozzátartozik ahhoz a konfliktussorozathoz, ami a budapesti Alapítvány körül ez év őszén támad, s ami a Csurka és Zacsekféle 1992es rágalomhadjárat mellett az első évtized talán legkirívóbb politikai botrányává fajul. Az ügy előzményei még májusra nyúlnak vissza, amikor is a Művelődési Minisztérium körlevélben utasítja az egyetemek és főiskolák vezetőit, hogy „véleményezzék, és ha kell, szelektálják” az intézményükből beadott Sorospályázatokat illetve amikor májusi ülésén a Társadalomtudományi Kuratórium elfogadja Pünkösti Árpád Rákosi és környezete című pályatervét, melynek közlése nyomán a pártközpont több hónapra letiltja az alapítványi eredménylista HVGbeli közzétételét. Mindezt további cenzori önkényességek tetézik: a Hírlapkiadó vezérgazdájának főszerkesztői körlevele, pártközponti utasítások stb. (Lásd alább *A botrányok össze* című külön esettanulmányt.)

Ősszel egyébként a New Yorki alapítványi központ élén is jelentős változás történik. Lónyai Mária igazgató Soros legelső amerikai munkatársa távozik posztjáról; helyét rövid időre Kiss Bea, majd Liz Lóránt veszi át. (A vezetőváltást részben a New YorkBudapest közötti koordináció, részben a tengerentúli operatív stáb belső feszültségei kényszerítik ki.)

M = 1 : 1

Történelmi tanútrák: az Órai History Archivum és a Történelmi Interjúk Videotára

A „puha diktatúra” hosszúra nyúló évtizedei felelős értelmiségi körökben mind gyakrabban vetik fel annak igényét, hogy a rezsím historizáló önmítosát és naponta sulykolt propagandahazugságait valamiképp ellensúlyozni kell: módszeres „leletmentéssel”, a tények, események és személyes szerepvállalások hiteles rögzítésével. Mindez sokak számára egyszerre

volt morális és hivatásaitikai dilemma, kiváltképp azt látva, hogy a század történetének elsőrendű koronatanúi sorra kihalnak, s a pártállami archívumok jórészt továbbra is bevehetetlen, titkos erődtítmények maradnak. A kérdés az ismert Nagy Lászlóverssorsort átigazítva végső soron az volt: „ki viszi át a jelenkort a foga közt tartva, a tulsó partra?”

A nyolcvanas évek derekán, nagyjából párhuzamosan, két önálló kortárs interjúgyűjtemény koncepcionális körvonalai kezdenek kibontakozni. Az egyik a Hegedűs B. András és Kozák Gyula kezdeményezte Oral History Archívum a másik a Hanák Gábor szervezte Történeti Interjúk Videotára. Mindkettő egyéni iniciatívaként indult, még a hetvenes évek dokumentátori tereptaszalataiból kinőve, azzal a távlatos igénnyel, hogy a század hazai köztörténetéből a még élő szemtanúk emlékeinek rögzítésével minél többet tárjon fel és őrizzen meg a jövőnek. Feltár, megőriz, méghozzá az „úszó jéghegy” ama beláthatatlan mélyrétegéből, amit a hatalom csúcsa a személyes és aktuálpolitikai érdek egyelőre makacsul „a víz alá” szorít...

Az elsődleges cél tehát bár más tartalmi, módszertani hangsúllyal mindkét esetben a dokumentálás volt, nem pedig az alternatív nyilvánosság bővítése, a közvetlen publikáció. E tisztos, önkorlátozó célkitűzéshez (melyet már csak a műfaj szigorú etikai normái: az adatközliők védelme is eleve behatárolt!) szemfüles lobbyszállal utóbb mindkét csapat megtalálta a maga intézményi patrónusát: az Oral History a Vitányi Iván igazgatta Művelődéskutató a Videotár a Juhász Gyula vezette Magyarországi Kutató Intézetben, az OSZK falai között. Miként megtalálta értő és nagyvonalú mecénását is: a Soros Alapítványt mely sokéves támogatásával oroszánrészt vállalt abban, hogy a két gyűjtemény elinduljon, s utóbb jelentős kortörténeti kutatóműhelyként a maga lábára álljon. (Az Oral History 1990ig mintegy 8 millió forint + 15 000 dollár a Videotár [forinttérítéssel] 230 000 dollár értékű támogatást kapott, majd a kilencvenes években további, hasonló nagyságú összegeket immár mindkét kedvezményezett térítésmentes adományként.)

Mindez persze önmagában aligha lett volna elég, ha egy sor tényező összjátékaként a nyolcvanas évekre nem érik meg a helyzet a „nemzeti emlékezet” efféle mélyebb és módszeres megfaggatásához. Lássuk röviden: melyek is voltak e „helyzeti” előfeltételek? Mindenekelőtt a „nagy idők tanúinak” régóta elfojtott, s a görcsök és tabuk oldódásával mindinkább feltámadó személyes közlésvágya. Másodikként egy sajátosan magyar „morálishistóriai” minta kíván említést: „a történelmi perújrafelvételek” (Századunk, Pergőtűz, memoárok, publicisztikai viták stb.) ismét polgárjogot nyert, bár még korántsem cenzúra vagy öncenzuramentes, széles népszerűségnek örvendő, hazai műfaji hagyománya. Harmadikként ide kívánkoznak a szűkebb történetész szakma s a humán értelmiség egy részének mind merészebb politikai tabutörései, hovatovább '56nál: a Kádárrezsim botrányos genezisénel sem megtorpanó, „revizionista” fellépései. (Elég csak ennek demonstratív nyitányaira: a Charta '77 szolidaritási ívének vagy a Bibóemlékkönyv több tucat szerzőjének tömeges „határsértéseire” gondolnunk!) Végül, negyedik tényezőként kétségkívül jelentős szerepe volt a hatalmi kontroll általános fellazulásának s a múltat kisajátító, ideologikus kánon egyre látványosabb feladásának is, ami akarvaakaratlan további teret engedett a nemzeti köztörténet fentiekben jelzett spontán vagy tudatos visszavételének.

Akárhogy számoljuk, Magyarországon ez időre legkevesebb háromnegy olyan „történelmi” nemzedék torlódott egymásra, melyet a század hektikus politikai váltóláza rendre megfosztott attól, hogy nyíltan „kibeszélje magát” bár ugyancsak lett volna mondandója... Tagjaik, akár kevésbé ismert, akár neves közszereplők voltak, akár a kárvallottak, részint politikai hatalmi elítelt sorába tartoztak (nemritkán drámai szerepváltásokkal mindkettőbe!), valamennyien nehéz tudást hordoztak magukban a múlttól, amit a sok évtizedes, kényszerű hallgatás csak még inkább súlyosbított. Hisz az még csak hagyján, ha közlésvágyukat a történelem mindenkor „nyugdíjasainak” és „kényszernyugdíjasainak” afféle szokványos indítékai táplálták volna, mint amilyen a hiúság, öngazolási vágy vagy az ifjúkor iránti nosztalgia. Csakhogy az esetek zömében ennél jóval súlyosabb motívumokról volt szó: olyan egymásra torlódott, feldolgozatlan és némán viselt kollektív alapélményekről, mint a háborúvesztések, a bukott forradalmak, a trianoni trauma, az emigráció, a börtönévek, a Donkanyar, a munkaszolgálat, a nyilas terror, a holocaust, a szovjet megszállás, a „málenkij robot”, a kitelepítések, az ÁVH tömeges rémtettei vagy éppen 1956 és a rákövetkező megtorlás, magántragédiák sokaságába zárt, fájdalmas titkai. Mindezeket legfőbb ideje volt „kibeszélni”, ha másként nem, egy felvevő masina s egy értő és türelmes beszélgetőtárs jelenlétében.

Oral History Archívum

Mindkét archívum elindítói kezdettől úgy vélték: e nehéz és ellentmondásos 20. századi élményanyagot csak kellő mélységű életúnterjúk formájában érdemes rögzíteni. A főként '50os érdekű és javarészt ötvenhatosok inspirálta Oral History interjúkészítói számára azonban további rejtett tanulságok és történetrétegek is feltárultak egyebek közt a kádári konszolidáció mélyvilágából... Vállalkozásuk ugyanis részint egzisztenciális kényszerből, részint politikai fedő céllal eredetileg mélyinterjúkra alapozott, „rétegszociológiai vizsgálatként” indult: „másod, harmadvonalbeli vezetők” életúntját kívánták feltárni az MTA Nyers Rezső vezette Közgazdaságtudományi Intézete s személy szerint Tardos Márton megbízásából. Az első öt év során, 1981 és 1985 között, lényegében ez biztosította a Kozák Gyula és Hegedűs B. András irányította munka intézményes kereteit, mely azon túl, hogy vagy másfél száz életúnterjút produkált, egyben szerény megélhetést, alkalmi mellékeresetet kínált több tucat ifjú közdazdásznak, szociológusnak, 1 akik közt politikai okokból perifériára kényszerültek is akadtak. (Egyébiránt a Charta '77 szolidaritási ívének aláírása után állását veszített Hegedűs és Kozák úgyszintén rászorult e diszkrét „szociális foglalkoztatásra”.)

Az archívum létrejöttének azonban volt egy másik fontos előzménye is: az 1956os közszereplők személyes emlékeinek dokumentálása. Ez utóbbi gyűjtőmunka kezdeteit s egyben „törzsanyagát” részben egy, az évtizedfordulón Széli Jenővel felvett alapos életúnterjú, részben az a magnószalagra rögzített, többfolytatásos kerekasztalbeszélgetés jelentette, melyet 1981 nyarán, őszén, a forradalom negyedszázados évfordulóján Csalog Zsolt, Szabó Miklós és Kozák Gyula szervezett néhány közismerten elkötelezett ötvenhatos: Donáth Ferenc, Göncz Árpád, Halda Aliz, Hegedűs B. András, Litván György, Mécs Imre, Mérei Ferenc, Rácz Sándor és Vásárhelyi Miklós részvételével. A kollektív emlékidézésnek az adósságtörlesztés általános igényén túl két közvetlen apropója volt. Az egyik: a lengyel Szolidaritás sokban '56 ethoszát idéző nagy nyári diadalmenete, a másik: az évfordulóra fölerősödő kádári propaganda szemérmetlen „ellenforradalmi” gyalázkodása, mely főként a még anyyi év után is ismeretlen helyen nyugvó mártírok emlékének bemocskolására irányult. Mindenesetre a kerekasztalbeszélgetéssel nagyjából egyidejűleg az élénk belügyi érdeklődés2 miatt szükségképp konspiratív formában Kozákék megkezdtek a forradalom résztvevőinek egyenkénti magnós emlékfaggatását is.

Maga az Oral History Archívum nyilvánosan e néven csak négy év múlva, 1985 nyarán alakult meg, mint fentebb említettük: az OKT Vitányi vezette Művelődéskutató Intézetének védőszárnyai alatt, a Soros Alapítvány öt évre elkötelezett anyagi

támogatásával. Kutatási programjával némileg rejtélyes általánossággal „a történelem második vonalába tartozó” közszereplők életútjának dokumentálását jelölte meg. „Ez volt ugyanis az a keret írja visszatekintve Kozák, az archívum egykori és mai vezetője, amelyen belül bárkivel készíthettünk interjúkat, aki a megelőző (1945-1985) korszakokban bármely területen fontos események résztvevője, alakítója vagy tanúja volt. S ez az öndefiníció látszott a legapolitikusabbnak is. Ebben egyaránt beleférték a volt '50-esek, az 1945-1985 közötti korszak pártjainak vezetői, valamint a Rákosi és Kádárkorszak politikai és gazdasági eliteje.” Azok, akik Grósz Károly utóbb hírhedtté vált fordulatával: „az ötvenes éveket csinálták” és azok, akik azokat elszenvedték. Mutatis mutandis, ugyanez érvényes 1944, 1945, 1948, 1956, 1968, 1973 stb. hazai szereplőire is.

A vezetővizsgálatban már kipróbált, népes kérdező stáb csakhamar további interjúkészítőkkel bővült, 1987 novemberében a munka szakmai, politikai fedezetét háromfős kuratórium alakul Vitézy Iván, Juhász Gyula és Hajdú Tibor részvételével. A kezdeti évek átlag 4050 elkészült életinterjúja az OSZK „Zárolt anyagok” osztályára kerül (egyegy példányát Kozák, Hegedűs és az interjúalany is megőrzi). A rendszerváltást megelőző kéthárom év nem kis részt a növekvő alapítványi támogatások révén dinamikus profilbővülést és mind nyíltabb politikai szerepvállalást hoz az archívum életében. 1987-től megindul a nyugati politikai emigráció bécsi, párizsi, londoni és tengerentúli képviselőinek személyes emlékrögzítése Kozák, Hegedűs B., Kenedi János, Murányi Gábor, Rainer M. János és mások jórészt konspiratív alkalmi expedícióival. 1988-89-re az archívum stábjába az Alapítvány jóvoltából négy ösztöndíjas státussal bővül (Beck János, Csicskó Mária, Molnár Adrienne, Vágvolgyi B. András), részben a kutatómunka erősítésére ekkor kezdődik többek közt a megyei levéltárak forradalmi dokumentumainak feltérképezése, részben az '50-es áldozatok rehabilitálásának, exhumálásának és újratemetésének megszervezésére. Az archívum irányítói: Kozák Gyula és Hegedűs B. András 1988 tavaszán (Nagy Imre és mártírtársai kivégzésének 40. évfordulóján) Vásárhelyi Miklóssal és Litván Györggyel, az Alapítvány két kulcsembereivel együtt alakítja meg a Történelmi Igazságtétel Bizottságot, s ettől fogva számos más politikai erővel karöltve újszólóvá napi „akcióegységben” szervezi az ötvenhatosok teljes jogi, kegyeleti és politikai rehabilitációjáért indított hazai és nemzetközi mozgalmat. Nemhiába: 1989. június 16. az újratemetés napja a rendszerváltás alighanem legisztább s leginkább maradandó emlékü katarzispontja lesz. (Amiből mit se von le a titkosrendőrség azóta Kenedi János által publikált ugyancsak nagyszabású készülete és különakciója.) Másnap megalakul az 1956-os Intézet melynek az archívum a maga ekkorra már több száz életutat dokumentáló, tekintélyes gyűjteményével egyik legfőbb bázisa lesz, s négyfőnyi állandó stábjával (Hegedűs B. András, Kozák Gyula, Körösi Zsuzsanna, Molnár Adrienne), számos tudományos rendezvényével, alkalmi publikációjával azóta is annak szerves részeként működik a Budapest VII. kerület Dohány utca 74. számú épületben.

A levéltárak részbeni megnyílása óta az Oral History gyűjtemény jelentősége némileg átértékelődött, kizárólagos forrásértéke megszűnt. A politikai emigránsok jó része hazatért, az egykori résztvevők emlékeit, a forradalom itthon vagy külföldön átmentett dokumentumait cikkek, tanulmányok, memoárkötetek és portréfilmek sokasága publikálta. Az '56-os Intézetben és az OSZK Külföldi Gyűjteményben őrzött, közel nyolcszáz életinterjú (mintegy 7000 órnyi hang, ill. 140 000 oldalnyi iratanyag) mindazonáltal máig nélkülözhetetlen, unikális forrásanyag. Két okból is. Egyrészt, mivel törzsanyaga szerencsés módon még a Kádárera utolsó éveiben készült, mikor a forradalom emlékét makacsul őrző résztvevőket az újabb keletű politikai és személyes ellentétek még nem osztották meg, s ekként 1956 széles bázisú konszenzusát, az egykori nemzeti ellenállás spontán szellemét többékevésbé híven közvetíthették. A kivételes forrásérték másik biográfiai oka nemkülönben a szerencsés időzítésnek tulajdonítható. Hisz számos elsőrendű adatközlő ennyire nyíltan, minden személyes részletre kitérve legfeljebb élete végén mintegy az „utolsó szó jogán” mondhatta magnóra tanúságtételét, s egyre többen vannak, akik neve után azóta, sajnos, a második évszám is bekerült a zárójelbe.

Történelmi Interjúk Videótára

A másik kortárs archívum, mint jeleztük, sokban hasonló célkitűzéssel, egyéni kezdeményként és nagyjából egy időben jött létre nemkülönben az Alapítvány sokéves, kiemelt támogatását élvezve. A Történelmi Interjúk Videótára az Országos Széchényi Könyvtár Magyarországtudató Csoportjának égisze alatt 1987 tavaszán kezdte meg működését. Az új vállalkozásnak azonban ekkor már többéves szervezésbeli és/vagy másfél évtizedes szakmai előtörténete volt. Kezdjük az utóbbival.

A Magyar Televízió hazai tudósokkal, művészekkel és közéleti politikusokkal szórványosan már a hatvanas évek elejétől készített memoár jellegű, hosszabb életinterjúkat, ám ezek jobbára csak „egyszer használatos” nyersanyagul szolgáltak egyegy évforduló vagy kitüntetés kapcsán készülő portréfilmhez, melyet azután jó esetben többszöri cenzori szűrőn át, erősen megvágva engedtek végül adásba. Ezek a „produkciók” tehát szükségképp alkalmi és reprezentációs célúak voltak, s a tisztes dokumentarista háttér munkára, a nyersinterjúk rendszerezésére és archiválására sokáig sem igény, sem pedig gyakorlati lehetőség nem volt. Csak a hetvenes évektől változik némileg a kép, amikor egyegy dokumentumműhely s a körötte feltűnő történészgárda pl. Bokor Péter s a *Századunk* című sorozat szélesebb stábjába felismeri: megengedhetetlen luxus némán kiveszni hagyni a század hazai köztörténetének még fellelhető koronatanúit. Afféle „leletmentő” magánakciók kezdődnek hát: Bokor például gondosan elteszi a műsorához felvett több száz háttérbeszélgetést, mások bizonyos veszélyeztetett politikai „apokrifokat” helyeznek biztonságba: így a Kovács András-féle többüléses Lukácsinterjú teljes nyerskópiáit vagy az Erdei portréfilm kapcsán Bibó Istvánnal felvett egyetlen kamerás beszélgetést. (Ez utóbbit Csoóri Sándor, Huszár Tibor, Hanák Gábor és Sára Sándor készítette.) De ha akadtak is alkalmi próbálkozások neves közéleti szereplők emlékeinek filmes rögzítésére, a hetvenes, nyolcvanas évek műsorkészítő praxisa és személyi adottsága az efféle anyagok zömének létrejöttét és módszeres „elmentését” eleve meghiúsította.

Mindezekért sokéves televíziós műhelytapasztalat birtokában Hanák Gábor (aki pályáját maga is a Bokor-féle stábjban kezdte) 1984 őszén arra szánja magát, hogy az MTV-ből kiválva megpróbál önálló szellemi, technikai bázist teremteni egy leendő filmes interjúgyűjteményhez. „Felmerült az igény idezi utóbb az ötlet genezisét, hogy létre kellene hozni egy olyan intézményt, amely az »oral history« módszereit a mozgóképi technikával párosítva életinterjú készítését és gyűjtését tekinti feladatának. Ebben a megközelítésben a rögzítés és a gyűjtés az elsődleges, míg a nyilvánosságra hozatal csak a feldolgozás után, akkor is az esetleges korlátozásokat betartva, a kutatás számára történik. Olyan szellemi műhely képe körvonalazódott, amely emlékirat jellegű videointerjúkat készít, hozzájárulva ezzel a század, tágabb értelemben pedig az idő fotofonikus dokumentálásához.”⁵

Az ötletgazda írásos javaslatát számos helyre eljuttatja, lázas lobbizással egyszerre több helyről próbálva hatékony pártfogókat találni. A történészeket nem nehéz megnyerni az ügynek. Klaniczay Tibor ekkortájt lesz a *Nemzeti Múltunk Kutatása* című országos főirány gazdája, amelyre egy jelképes (30 000 Ftos) költséglelőirányzattal a videointerjúk tervét is felveszi, ezzel mintegy legalizálva a kísérleti kezdeményezést. Makkai László, a Történelmi Társulat elnöke maga is pártolja az ügyet, s 1985

őszén a munka szakmai koordinálására történész bizottság létesül Juhász Gyula, Kosáry Domokos és Ránki György részvételével. (Juhász mint az ekkor szerveződő Magyarországi Kutató Csoport vezetője, majd az OSZK főigazgatója egyben házigazdája és első számú hivatali patrónusa is lesz a Videotárnak, miután Hanák az OKT-vel mint lehetséges befogadó intézménnyel hiába próbálkozik.) Már csak az anyagi fedezet és a megfelelő technikai bázis hiányzik a munka elkezdéséhez. Hanák előbb Kópeczi Béla művelődésügyi miniszterhez, majd az ő tanácsára az Országos Tudománypolitikai Bizottsághoz fordul, ekkor már Quittner, Vályi és Kulcsár személyes megkeresése révén bírva az Alapítvány feltételes ígérletét, hogy ha meglesz a kellő forintfedezet, a Bizottság kész egy komolyabb dollárösszeget megszavazni a stúdiótechnika beszerzéséhez. Végül a kezdőtőkét jelentő 12 millió Ftot Csehák Judit miniszterelnökhelyettes utaltatja ki az Országos Tudománypolitikai Bizottság különkeretéből, amelyre az alapítványi Bizottság közel 100 000 dolláros eszközbeszerzési előleget folyósít.

Ilyen előzmények után indul meg a tényleges interjúkészítő és archiváló munka 1986 nyarán egyelőre a Magyarországi Kutató Csoport egy, a forgatásokra kölcsönadott szobájában és a Széchényi Könyvtár egy nyolcadik emeleti, használaton kívüli büféjében. Ide kerülnek az első felvételi és utómunkafelszerelések: a komplett Umatic felvevő és editáló berendezés, akárcsak a szaporodó interjúkazetták, melyek egységesen a „Videotár Soros Gyűjtemény” feliratot viselik. A még szerény és Hanák személyét leszámítva jobbára külsősökből verbuvált stáb a kezdeti hiányosságokat szorgos csapatmunkával igyekszik pótolni. Két év múlva újabb százezer dolláros Soroskölcsönnel áttérnek a minőségi Betacamtechnikára, mely immár külső anyagok így a Századunk sorozat musztereinek, a Filmintézet kópiáinak átírását, korszerű archiválását is lehetővé teszi. A megújult technika új lendületet ad a munkának, az állomány szépen gyarapszik, a gyűjtőkör mindinkább kiszélesül. Maga a Videotár szervezetiileg 1989ig az OSZK Különgyűjteményi Főosztályának részeként, azóta a könyvtár nyolcadik, tetőtéri szintjén saját stúdióját, archívumát és irodáit berendezve önálló főosztályként működik, a Különgyűjteménnyel szoros szervezeti és munkakapcsolatban. A Soros Alapítványtól 1993/94-ben még több mint 25 millió forint támogatást kapott, bár a rendszerváltás után sikerült új mecénásokat is megnyernie: így elsősorban a Magyar Külkereskedelmi Bankot, amelynek támogatásával 1991 őszétől új gyűjtőprogramot indított immár egy „egyetemes magyar mozgóképmásolat gyűjtemény” megteremtése érdekében a Magyar Mozgóképkincs Megismertetésért Alapítvány égisze alatt. Az OSZK szűkös báziskerete s a szponzorai támogatások mellett a mintegy fél tucat állandó és számos külső munkatársat foglalkoztató intézmény stúdióbérmunkával, televíziós portré és dokumentumfilmek készítésével maga is mind többet átvállal saját fenntartási költségeiből. (Saját bevételei 1997-ben kb. 6 millió forintot tettek ki.)

A Videotár állománya ez idő szerint két nagy gyűjteményre oszlik. Az első mintegy félezer tételből álló anyag a saját készítésű (400) és az egyéb forrásból átvett (100) életútinterjúkat foglalja magába, katalogizált rendben, kazettán és leírt szövegváltozatban. Ezek jó része szerkesztetlen stúdióbeszélgetés, az 12 órás alkalmi felvételtől a sok éven át felgyűlt folytatásos nemritkán 2030 órás videomemoárokig. Mivel a kazetták jórészt még élő kortársak vallomásait őrzik, kutathatóságuk ma még erősen limitált ahhoz az interjúalany, az „interjúőr” (kérdőző) és az archívumvezető együttes hozzájárulása szükséges. A repertoár akár az Oral Historyé idővel markáns új színekkel: nemzedéki és más „célcsoportokkal” bővült. A felvételeken rendre megszólalnak a Századunk sorozat tanúi (Kéri Kálmán, Kádár Gyula, Gallyas Péter), a koalíciós évek közéleti figurái (Futó Dezső, Széli Jenő), a Rákosi és a Kádárkor vezető káderei (Erdei Ferenc, Perczel Károly, Ortutay Gyula, Boldizsár Iván, Apró Antal, Gáspár Sándor, Benke Valéria, Csikós Nagy Béla), 1956-ismert közszereplői (Donáth Ferenc, Vásárhelyi Miklós, Göncz Árpád, Mécs Imre, Halda Aliz, Hegedűs B. András, Obersovszky Gyula, Pongrácz Gergely, Fónay Jenő), nyugati politikai emigránsok (Habsburg Ottó, Fejtő Ferenc, Schöpflin Gyula, Király Béla, Borbándi Gyula, Kende Péter, Méray Tibor, Csicseri Rónai András), a határon túli magyarság szellemi és irodalmi életének jelei (Kányádi Sándor, Kallós Zoltán, Fodó Sándor, Méliusz József, Vita Zsigmond, Bisztrai Mária, Skultéty Csaba) s a hetvenes, nyolcvanas évek különféle polgárjogi, vallási vagy szamizdatos aktivistái (Pákh Tibor, Bulányi György, Nagy Jenő, Modor Ádám). A politikusok, mozgalmárok mellett megjelennek más mérvadó „hivatásrendek” is. Így többek közt kortárs hazai írók (Illyés Gyula, Mándy Iván, Weöres Sándor, Szentkuthy Miklós, Konrád György), könyvkiadók (Püski Sándor, Cserépfalvi Imre), tudósok (Bibó István, Kosáry Domokos, Deák István, Nemeskürty István), filmrendezők (Szóts István, Fábri Zoltán, Gaál István, Kovács András, Makk Károly, Gábor Pál, Bacsó Péter, Sára Sándor) idézik köztörténeti érdekű magánemlékeiket.

A másik rész: az MMM Alapítvány égisze alatt sok helyről bekerült, átmásolt anyag, egy több mint négyezer tételből álló, elegyes kópiagyűjtemény: játék és dokumentumfilmek, híradófelvételek, televíziós ismeretterjesztő és szórakoztató műsorok jórészt az elmúlt négyöt évtized hazai merítékéből. Többségük még feldolgozásra, rendszerezésre vár, s ez idő tájt a meglévő anyag sorsa és a gyűjtőkör jövőbeni alakulása is meglehetősen nyitott és bizonytalan. Kérdés, hogy a nagyralátó terv: egy kazettákon tárolt „hungaricatórzsanyag” létrehozása vajon nem haladja-e meg a Videotár reális lehetőségeit, s hogy e tisztes cél eléréséhez az együttműködés vagy az intézményközi szabad verseny (például a Filmintézettel) kínálja több esélyt. Mindenesetre, az életinterjúk terén látványosan feltétlenül hasznos lenne egy, az Oral Historyval való szorosabb koordináció (állománycsere, módszertani egyeztetés, közös kiadványok, műhelyviták, netán egyegy gyűjtőkör egyesítése), hogy e valóban hiánypótló, ám különkülön szükségképp hiányos gyűjtemények még inkább betölthessék vállalt közfunkciójukat: a korszak személyes forrásainak minél teljesebb átmentését és a hangsúly mindinkább erre kerül átadását az utókornak... (Nem szólva itt más, hasonlóan kortörténeti értékű, személyes „vállomástárak”: a Szabad Európa Rádió Budapestre került archívumának vagy épp a Történeti Hivatal belügyi „hungaricáinak” hón remélt közgyűjteményi szintéziséről mely utóbbit, ha a sors elég kegyes lesz hozzánk, tán még egy újabb rendszerváltásig sikerül megőrönk.)

Ez a szorosabb együttműködés részint személyes, részint koncepcionális ellentétek miatt mindeddig sajnos elmaradt. A két gyűjtőmunka összehangolására csak elvétve történt kísérlet (így Széli Jenő emlékezéseinek kettős archiválásakor), bár ok és alkalom lett volna s bizonyos bőven lenne még... A Soros Alapítvány egykor az „alternatív” kortörténeti források létrejöttét hitelte meg, értőn és nagyvonalúan, a jövőnek kamatozó befektetésként. Most, hogy egy korszak s vele e nehéz emléké század lassan végleg lezárul, ideje lenne e két fontos tanúteret egymás szellemi, technikai „kódjára” átírni, gonddal összeolvasni. Elvégre múltunk közös, köztörténetünk és oszthatatlan. Méltatlan lenne hát, ha mindannyiunknak szánt kollektív hagyatéka netán még évtizedeken át félzárt „különgyűjteményekben” porosodna egymás fölött és alatt, az ország legelső közkönyvtárának másodosztályos emeletén...

Az Újvilág szele: az első nyári kurzusok az USAban

1987 más újdonságot is hozott a megéledt szovjet-amerikai kapcsolatok diplomáciai védőernyője alatt. Ekkor hirdetik meg elsőként azt a tengerentúli ösztöndíj pályázatot, amelynek legjobbjai ez évben 162 hazai angoltanár, egyetemista és középiskolás öthetes nyelvi, módszertani továbbképzésre mehetnek az Egyesült Államok négy felsőoktatási intézményébe

(University of Maryland, University of Pennsylvania, Bryn Mawr College, Rosemary Hall, Choate). Az új program merészen kiszélesíti az Alapítvány külföldi pályázatkinálatát (ösztöndíj, tanulmányút és konferenciatámogatások, oxfordi posztgraduális és posztdoktoriális ösztöndíjak, dubrovnikai nyári szemináriumok stb.), s a rákövetkező években sem marad folytatás nélkül. E legelső, lázas sietséggel alig pár hét alatt megszervezett, tengerentúli „vakáció” emlékéit több okból is érdemes felidézni. Egyrészt izgalmas szakmai, kulturális tanulságai, másrészt nem kevésbé izgalmas diplomáciai kulisszatitkai miatt, melyek sokban tényleg korjellemző epizóddá avatják.

A programot Washingtonból még az év elején Steven Rhinesmith címzetes nagykövet kezdeményezte, aki ekkor az USIA (United States Information Agency) nevű, közvetlenül az elnök alá rendelt, külügyi protokollhivatalt irányította. (Ez utóbbi hatáskörébe tartozott a különféle kultúrdiplomáciai rendezvények, ösztöndíjcsereprogramok szervezése, s nem utolsósorban a kelet-európai tudósok, művészek, kultúrpolitikusok hivatalos amerikai meghívása.) Rhinesmithék akciója eredetileg a gorbacsovi „peresztrojka” látványos kultúrdiplomáciai kiaknázását célozta, a New Englandi Teachers' Association azon kezdeményezését felkarolva, hogy egy újabb, államközi csereprogram keretében hívjanak meg minél több angoltanárt, középiskolás és egyetemista diákot a Szovjetunióból csoportos nyári továbbképzésre. Minthogy az eredeti terv a szovjet bürokrácia nehézségén és gyanakvásán csakhamar zátonyra futott, mentőötletként nem maradt más, mint a „legvidámabb barakk”, amely az efféle anyagi és presztízsznyereséget hozó, nem túl kockázatos csínyekre mindig is könnyebben kapható volt. Miután Rhinesmith diplomáciai úton, majd budapesti hivatalos tárgyalásain pozitív visszajelzést kapott, április elején New Yorkban felkereste Sorost, aki első szóra nagyvonalúan átvállalta a program közel félmillió dolláros költségét és New Yorki, budapesti alapítványai révén annak gyakorlati előkészítését.

A továbbiakról (az emlékezőkön kívül) három forráscsoport is tudósít: 1. az Alapítvány, 2. az USA-diplomácia és 3. a BM belső iratai. Kezdjük az elsőt, két egykori hivatalból kötelezően előírt házi jelentést idézve.

1. „Feljegyzés Tardos József elvtárs, főosztályvezető részére, MTA Nemzetközi Kapcsolatok Főosztálya
Az Egyesült Államok budapesti nagykövetségének kezdeményezésére Titkárságunkat meglátogatta Palmer nagykövet úr. Kíséretében volt a nagykövetség kultúr és sajtófelelőse.
Az egyórás találkozóra 1987. február 6-án délelőtt Hkor került sor. Jelen voltak: Vásárhelyi Miklós, Litván György, Enyedi György, Lónyai Mária és a Titkárság munkatársai.
Palmer úr elégedetten nyugtázta az elmondottakat és a következő elképzeléseit vázolta:
[...]
szorgalmazza a magyaramerikai középiskolai diákcsereét. Elképzelése szerint a cserében utazó diákok száma elérheti az ezer főt is, mivel a Soros Alapítvány már több kezdeményező lépést tett az általa vázolt programban, számít az Alapítvány közreműködésére.

Budapest, 1987. február 16.

Quittner János titkárságvezető”

2. „Feljegyzés Tardos József főosztályvezető elvtárs részére Tárgy: Rhinesmith és Palmer nagykövet urak látogatása 1987. március 23-án Rhinesmith úr, a State Department utazó nagykövete és Palmer úr, az USA budapesti nagykövete Csikesz úr kíséretében ellátogatott az MTASoros Alapítvány Bizottság Titkárságára. A megbeszélésen Vásárhelyi Miklós, Kardos László és Quittner János vett részt.

A találkozón Rhinesmith úr ismertette a nagyszabású magyaramerikai diák és ifjúsági csereprogrammal kapcsolatos magyarországi tárgyalásait. E tárgyalásokon meggyőződött arról, hogy az eredeti terv szerinti ezerezer középiskolás diák 1987. nyári cseréjét több ok miatt már nem lehet lebonyolítani:

1. Nagyon rövid idő áll rendelkezésre; 2. a magyar fél a lényegesen kisebb méretű középiskolai programon kívül más programban is érdekelt; 3. a technikai feltételek (az amerikaiak lakáson való elhelyezése, táborok és a belföldi utazások megszervezése, a lebonyolítási apparátus létrehozása stb.) bizonytalansága; 4. az anyagi eszközök ideiglenes hiánya.

Késznek mutatkozott a magyar fél kívánságainak figyelembevételére, és a következő formák megvalósítását tartja lehetségesnek:

a középiskolai programban kevesebb diákot cserélni, és nem ragaszkodik ahhoz, hogy az amerikai diákok mindenképp lakáson legyenek elhelyezve;

nyelvtanítás céljából 13 hónapos időtartamra fogadnának magyar egyetemi hallgatókat (az időtartam esetleg hosszabb is lehet);

egyetemi hallgatókat fogadnának nyári időszakban 2 héttől 2 hónapig;

angol nyelvtanárok utazhatnak az USA-ba 12 hónapos továbbképzésre, ezek száma elérheti a 100150 főt;

készek kisebb létszámú csoportok fogadására különböző szakmákban; és még más formák is számításba jöhetnek.

Bár ezek a programok mind a viszonyosság elvén alapulnak, nem látja biztosítottnak a 100 százalékos viszonyosságot.

Úgy látja, hogy a programok többségét a már említett okok miatt 1987-ben nem lehet lesz megvalósítani, de az angoltanárok USA-beli fogadása lehetséges.

Ebben az elgondolásban Vásárhelyi Miklós megerősítette Őt [sic!], és javasolta, hogy Boross Róberttel (Művelődési Minisztérium) kezdjenek tárgyalást, akivel kapcsolatban a Soros Alapítvány ösztöndíjas programjának lebonyolítása során igen jó tapasztalatokat szerzett. Javasolta továbbá, hogy keressenek kapcsolatot Pozsgay Imrével, a HNF főtákarával, mivel a HNF

kiterjedt hálózata a csereprogramokat kiterjedté tenné, és jól szolgálná a kiutazó magyarok kiválasztását, és az ide érkező amerikaiak elhelyezését.

Rhinesmith úr kifejezte reményeit, hogy Soros úr ígéretéhez híven egyelőre még nem tisztázott formában és összegben támogatni fogja a csereprogramokat, és az MTASoros Alapítvány Bizottság közreműködik a programok lebonyolításában.

Budapest, 1987. április 3.

Quittner János”

Rhinesmith e két találkozó közti más budapesti tárgyalásairól s a program hivatalos magyar fogadtatásáról az USIA egy márciusi helyzetjelentése (Exchange Opportunities between the U. S. and Hungary. Status Report March 1987) tudósít. A terjedelmes beszámoló sorra veszi a magyaramerikai kulturális kapcsolatok meglévő és lehetséges partnereit (kormányzatok, oktatási intézmények, alapítványok, szakmai szövetségek stb.), majd az új, még formálódó elképzelések sorában az „ifjúsági csereprogramról” ezt írja: „Hámori Czaba [sic!] a Kommunista Ifjúsági Szövetség vezetője maga is egyetért egy, az USA-val közösen szervezendő, kiterjedt ifjúsági csereprogram gondolatával. Támogatja a helyi telepítésű programok elvét, s úgy véli, az együttműködésben számos ifjúsági ügyekben illetékes magyarországi szervezet érdekelt lehet, így az Állami Ifjúsági és Sport Hivatal, a Magyar Ifjúság Országos Tanácsa, a HNF, a SZOT és más szakmai, politikai szervezetek.

A magyar prioritások: egyelőre kiscsoportos csereprogramok bevezetése a 1430 éves korosztályokban, bár néhány év múlva lehetségesnek tartják rövid, közép és hosszú távú programok akár tömeges bevezetését is. Megkülönböztetett érdeklődést mutatnak a gyakorlati ismeretadó és problémamegoldó programok iránt, csakúgy, mint az angol nyelvi képzés vagy a mindkét országban közös problémák így a kábítószerezéses küzdelem ügyében. A művelődési miniszter már jelezte készségét, hogy az egyesült államokbeli tanulmányutak megkönnyítése végett az érettségi és az egyetemi stúdiumok megkezdése közt hivatalosan is engedélyezni fog egy év halasztást.”⁶

Rhinesmith tárgyalásait a különféle magyar titkosszolgálatok (BM III/L, III/IL, III/III.) is szorgosan nyomon követték. Legalábbis erre vall több fennmaradt „napi operatív információs jelentés” (lásd a 105., 106., 107., 110. és 112. dokumentumokat!), habár a hírszerzés, kémelhárítás máig hét lakat alatt őrzött iratai közt ennél bizonytalán jóval bővebb anyag is akad. Miről is tanúskodnak e szöveges jelentések? Mindenekelőtt arról, hogy a program körül kezdettől nagy volt a „felhajtás”, s ahány újabb önkéntese vagy hivatali „reszortosa” akadt, annyian próbáltak új irányt, új gyakorlati hangsúlyokat belevinni. Soros Rhinesmith budapesti útját előre jelző, Vásárhelyihez eljuttatott üzenete (105. dokumentum) még „ifjúsági csereakciókról” szól, melyek sora „1987 nyarán indulna 50 fővel, majd ősszel több száz gyermek cseréjével folytatódna”. A magyar hírszerzés bizalmas „előzetese” (106. dokumentum) ugyanakkor a Rhinesmithféle „együttműködési témajavaslatot” kivonatolva már az alábbi figyelemre méltó tételekről tudósít: „ kb. ezerezer fős gimnazista csoportok cseréje a »People to people« elnevezésű diákcsere-szervezet lebonyolításában; középiskolai angol nyelvtanók cseréje; középiskolások cseréje az American Field Service és az AISH (Állami Ifjúsági és Sport Hivatal) közös programjaként; egyetemi kutatók, szociológusok cseréje a George Washington Egyetem és az ELTE között.” Mint azt a III/les forrású hír kommentárja aláhúzza: „A 1620 év közöttiek, tehát a középiskolás diákok és a kezdő egyetemisták cseréjének a Reagan-adminisztráció kiemelt jelentőséget tulajdonít, s ezért a szükséges pénzalap előteremtésére magánforrásokat is igénybe vesz. Magyar vonatkozásban az elsődleges finanszírozó a Soros Alapítvány lenne.” Egy újabb, március végi napi jelentés (107. dokumentum) már azt közli, „hogy a részletek kimunkálása céljából hazánkba érkezett Kovács Zsolt, az Emberek az emberekért elnevezésű polgárjogi szervezet megbízottja, aki részletes programot hozott magával. A tervezet szerint az első csoport július 15-én érkezik az Egyesült Államokba, majd ezt követően háromnaponként minimum 400, maximum 800 fővel, 1518 év közötti középiskolás venne részt a csereüdvözlésben.” E lelkes mozgalmi megalomániát, úgy tűnik, már Soros is sokallja; a jelentés szerint: „S. Gy. előzetes tárgyalások alapján úgy vélekedik, hogy kezdetben kisebb csoportokat kell indítani, mert az ezres létszámok »ijesztőek« lesznek.” Az utóbb megvalósuló, végleges megállapodásról a kémelhárítás egy április 23-ai jelentése (110. dokumentum) tudósít. Eszerint „Annak ellenére, hogy [a magyaramerikai csereprogramról a heteken át Budapesten tárgyaló tengerentúli delegációval] nem kötötték meg a szerződést, 1987-ben USA részről be akarják indítani a programot, a Soros Alapítvány támogatásával. 1987. június 29. és augusztus 2. között a Művelődési Minisztérium és a Soros Alapítvány megállapodása alapján 75 magyar nyelvtanárt, 75 angol nyelv szakos egyetemi, illetve főiskolai hallgatót és 12 országos döntőbe került középiskolást fogadnak az USA-ban. A MÚM és a Soros Alapítvány pályázati felhívást tesz közzé a napilapokban, a pályázat elbírálására bizottságot hoznak létre.”

Ennyi diplomáciai és titkosszolgálati hűhó után lássuk a program gyakorlati előkészítését: „A Soros Alapítvány New Yorki és pesti irodája írja Lónyai Mária egy utólagos beszámolójában (lásd a 12. dokumentumot!) csak április második hetében kapta kézhez a szervezési feladatokat. Minthogy sem a program részleteiről, sem a pontos fogadóképtelenségről, sem az összköltségről nem volt fogalmunk, a feladat mind New Yorkban, mind Budapesten mármár megoldhatatlannak látszott, különösen, ha figyelembe vesszük azt, hogy a résztvevőknek már június végén az USA-ban kellett lenniük, előtte a pályázatot meg kellett szövegezni, le kellett adni, meg kellett hirdetni, s a jelentkezők közül egy szakértői bizottságnak a kijöveket ki kellett válogatnia.

A helyzetet tovább bonyolította, hogy bár Rhinesmith nagykövet a jó szervezőképességű és nagyon lelkes ACTRt (American Council of Teaching Russian) kérte fel a program bonyolítására, a saját hivatalában egy igen kedves, ám teljesen inkompetens kislányt jelölt ki arra, hogy az ACTR, a Soros Alapítvány New Yorki és pesti irodája közt az összekötő kapocs szerepét játssza. Ebből sokszor az adódott, hogy a New Yorki iroda később kapta meg a telexeket és más anyagokat, mint a pesti, s így a pesti kérdésekre nem tudott válaszolni; ebből adódott, hogy eleinte az ACTR anyagai hosszas késedelemmel érkeztek New Yorkba, s ennek következtében Pestre, hogy egyéb bonyoldalmakat most ne említsek.”

Pedig az „egyéb bonyoldalmak” is megérnek egykét szót... A hetvenes évek elejének egy máig emlékezetes, szociofilmes emblémája: Dárday István Jutalomutazása, melyben amatőr szereplők egy vidéki általános iskola zenei „előselejtezőjét” keltik életre. (A tét: a leghetesebb növendék angolai jutalomútja.) Ez a kezdetben lelkes és reményteli, majd mindinkább szomorúan groteszkké facsaródó modellhelyzet mintaszerűen sűríti magába a pártállami kontraszelekción mindahány visszasságát, penetráns provincializmusát és nemegyszer önparódiába hajló, mozgalmi gyámkodását. Ám nem feltétlenül csak ezt és ennyit... Kissé szemérmesebben ugyan, mégis híven érzékelteti azt a Nyugat iránti beteljesületlen és sokban illuzórikus vágyódást is, amivel sok millió kelet-európai alattvaló évtizedeken át oly sóváran gondolt a vasfüggöny túlsó felére.

A nyolcvanas évek második felére persze némiképp változott a helyzet. Az efféle elvagyódásnak legalábbis Magyarországon többé nem annyira az útlevel és valutakorlátozás, inkább a nyugati kapcsolatok s a minimális útravaló hiánya szabott praktikus határt. Kiváltképp feltűnő és méltánytalan volt e téren a középiskolai nyelvtanárak hátránya, akiknek habár az idegennyelvoktatás régóta vajdó reformja éppen rájuk épített volna szinte semmi pályázati vagy más szakmai esélyük nem volt Nyugatra kijutni, hogy legalább időről időre felfrissítsék naponta próbára tett tudásukat az anyanyelvi közegben. A program szervező és előválogató stábjába így mindenekelőtt ezt az oktatói „derékhadat” preferálta, jóllehet angol szakos egyetemisták is szép számmal utaztak, mi több, egy tucatnyi, tanulmányi versenyt nyert gimnazista mellett a legelső turnusban néhány nyugdíjközei lektorátusvezető és főiskolai tanár is helyet kapott.

Bár személyi kifogás, sértődés ezúttal is akadt, a program itthoni előkészítése összességében példásan korrekt volt, s az idézett Dárdayparabolával ellentétben ez egyszer még a „felettes szervek” (iskolavezetés, művelődési tárca, BM) sem igen okvetetlenkedtek. Ez utóbbi „lélektani” oka vélhetően abban keresendő, hogy a lelkes és sokszoros túljelentkezés láttán (a 162 helyre 1037-en pályáztak!) még az apparatcsikokra is átragadt némi ártatlan sikerláz, az érettségik és „Kimitud?”-ok össznépi drukkszeleme. Persze, egyegy méltányossági közbenjárás (iskolai kikérők, gyorsított útlevelkiadás stb.) kívül nem is igen lehetett indokuk a beavatkozásra, hiszen a program érdemi részét az amerikai fogadóintézmények, a hazai előválogatást pedig közismert és respektált szakemberek végezték (Rozsnyai Bálint, Szentirmay, Medgyessy Péter stb.). Magáért beszél az az adalék, hogy a rohammunkára fogott, ám eközben saját jó hírére kényesen vigyázó zsűri még a minisztériumi „megfigyelőt” és az Alapítvány igazgatóját is udvariasan kitessekelte a pályázók szóbeli meghallgatásáról.)

A korábban jelzett „bonyodalmak” ez egyszer, furcsa mód, nem is a hazai hivatalok megszokott packázásaiból, hanem éppenséggel az amerikai kultúrdiplomácia túlbuzgóságából és vaskos szereptévesztésből adódtak. Nem mintha a New Yorki alapítványi iroda Lónyai Mária vezetésével a rendelkezésére álló szűk két hónap alatt nem tett volna meg minden tőle telhetőt az út technikai előkészítésére s az amerikai fogadóhelyek, szakmai programok biztosítására. A kezdeti kommunikációs zavarokon okulva az ACTRrel közösen erélyesen kézbe vették a kinti szervezést, s mire idehaza a válogatás megtörtént, s a csoportok útra készen álltak, sikerült is minden praktikus részletkérdést (szállás, ellátás, szakmai és szabadidős programok stb.) elrendezni a négy kinti fogadóintézménnyel. Ám ekkor mint derült égből a MALÉV egy nem várt légitarifaemelés kis híján meghiúsította az egész programot...

Önmagában még talán nem is lett volna vészes a dolog, hisz mindössze annyi történt, hogy a MALÉV amely szerződésben rögzített egyösszegű dollártérítés fejében vállalta a csoportok utaztatását elmulasztotta jelezni, hogy a turistaszézon kezdetén, akár a legtöbb légitársaság, automatikusan megemeli néhány százalékkal menetjegyei árát. A New Yorki alapítványi titkárság nyomban reklamált, mivel azonban a kinti MALÉVrezidens saját hatáskörében nem orvosolhatta a kifogást, alig pár nappal a tervezett indulás előtt lázas telefonálgatás és telexváltás kezdődött New York és Budapest között. A bajt csak még inkább tetézte Rhinesmith nagykövet és az USIA kéretlen közbelépése, mely az ügy mögött kisztílvá bosevik praktikát sejtítve erélyes diplomáciai akcióval próbált elégtételt szerezni a „merényletért”. Akciótervébe Rhinesmith Soros is beavatta ugyan, ám ő nem látva át mindjárt annak buktatóit, szórakozottan rábólintott, mondván, hogy alapítványa épp távol levő New Yorki igazgatója e csipcsup ügyet az USIA embereivel karöltve bizonytalán képes lesz nélkülük is elrendezni. Ilyen előzmények után került sor arra a példátlan balfogásra, hogy az Egyesült Államok külügyi kormányhivatala diplomáciai futárpostával ultimátumot intézett a budapesti Művelődési Minisztériumhoz, azzal, hogy az MM haladéktalanul utasítsa a MALÉVet szerződéses árajánlatának betartására, ellenkező esetben az indulásra váró csoportokból mintegy „megtorlasképpen” arányosan visszamondanak annyi ösztöndíjast, ahányanak útiköltsége a nem várt tarifaemelés ügymond „ellentételezi”. (A program egészének jó 420 000 dolláros keretéhez képest ez mintegy 1520 000 dolláros többletköltséget jelentett.)

Bár képtelensége elsősre is nyilvánvaló, talán nem árt e diplomáciai jegyzék többszörös arány és szereptévesztését pontokba szedni. Először is: az USA törvényei szigorúan tiltják a magánalapítványok ügyeibe kiváltképp pénzügyeibe! való bármifajta kormányzati beavatkozást. (Ahogyan persze aggályosan kizárják ennek fordítottját is: a politikai pártok, kormányzati szervek alapítványi pénzekkel való befolyásolását.) A program teljes költségét és szervezését különben is a Soros Alapítvány vállalta, s az az USIA-nak egyetlen centjébe se került. Másodsor: a jegyzék fogalmazói nagyvonalúan semmibe veszik azt az alaptényt, hogy egy kétoldalú üzleti magán szerződésbe egy mégoly „pártállami” minisztérium sem avatkozhat be, lévén hogy az MM sem jogi, sem pénzügyi értelemben nem „felettes szerve” a MALÉVnek, s így nem kényszerítheti, hogy az saját piaci döntését, üzletpolitikáját hatalmi szóra megmásítsa. (Különös, hogy ez az összeférhetetlenség nem szűrt szemet az amerikai külügyi propagandaintézet derék hivatalnokainak, akik szólamaikban hosszú évek óta piacgazdasági reformokra buzdították az egész kommunista féltekét s lám, most úgy lépnek fel mégis, mintha a „létező szocializmus” saját elvárásai szerint se lenne más, mint az állami bürokrácia korlátlan lehetőségeinek hazája...) Harmadsor: miközben a budapesti Alapítvány idestova negyedik éve makacsul azon volt, hogy a hatalmi gyámkodást minél inkább elhárítsa önmaga és ösztöndíjasai feje fölül, e kéretlen, tekintélyelvű beavatkozással íme most épp eszmei, ideológiai „szövetségei” vonják kétségbe nehezen kicsikart, relatív autonómiáját. Végül, és legfőképp: a kiutazók fenyegetőn kilátásba helyezett „megtizedelése” akárcsak propagandaszempontból is a legteljesebb öngólnak minősíthető; hisz az Újvilágba jórészt első ízben, lelkesen készülődő ösztöndíjasokat egy ostoba árva áldozatául odavetni, nyilvánvalóan otromba méltánytalanság lett volna.

Mindezt Soros is hamar belátta. Két nappal azután, hogy Lónyai visszatér New Yorkba, a riasztott alapítványi „tűzszerező gárda” lázas ellenakcióba kezd. Mindenekelőtt egyértelmű telex és telefonüzenetek tudatják az érintettekkel az USIA ultimátum érvénytelenségét. A megemelt MALÉV számlát a további bonyodalmaknak elejét véve zokszó nélkül kifizetik. Az időközben itthon lábra kapott rémhírek, találgatások elosztatására pedig sajtóközleményt adtak ki: „A Művelődési Minisztérium és a Soros Alapítvány tudatja az öthetes USA-beli angol tanfolyamon résztvevőkkel, hogy a budapesti indulási időpontban nincs változás. Néhány újabb információt az úti okmányok személyes átvételekor június 25-én, ill. 26-án adunk.” (Népszabadság, 1987. június 22.)

Alig egy hét múlva egy másik, fizetett közleményben az MM és az Alapítvány már arról értesíti „az Egyesült Államokba elutazott ösztöndíjasok szüleit és hozzátartozóit, hogy az ösztöndíjasok valamennyien szerencsésen megérkeztek a tanfolyam helyére, és mindannyian egészségesek”. (Népszabadság, 1987. július 4.)

E kalandosan induló tengerentúli vakáció további sorsát sajnos nincs módunk bemutatni, miként a program alaposabb szakmai értékelését is mellőznünk kell. (Minderről lásd a 12. dokumentumként közölt Lónyai beszámoló!) Néhány fontos vagy jellemző adalékra azonban feltétlenül érdemes kitérni.

A kárkezőket, mint említettük, négy keletiparti felsőoktatási tanintézetbe osztották szét. (Ennek oka, hogy a nagy létszámú csoport erősen heterogén volt, s a főiskolai vagy gimnáziumi tanárok nyilván egész más szakmai programokat igényeltek, mint az egyetemisták vagy a „mutatóba” kivitt néhány, tanulmányi versenyt nyert gimnazista.) Végül is a Pennsylvaniai, a Marylandi Egyetemre és a Bryn Mawr Collegeba három, egyenként 25 fős tanári csoportot irányítottak; a 75 egyetemistát úgyszintén Marylandbe, a 12 gimnazistát pedig Rosemary Haliba „telepítették”.

Ez az utolsó pillanatban véglegesített csoportbontás persze korántsem volt egyformán kedvező mindenki számára. Hisz öt hetet eltölteni egy jó magyar középiskola szintjét megűtő vidéki városka főiskoláján (Bryn Mawr College), vagy 99 más honfitársunkkal összezárva egy tömegegyetem világtól elzárt campusán (University of Maryland) nyilván közel sem akkora élmény, mint a pazar kulturális kínálatú Philadelphiában, a „Penn”-en vendégeskedni az Egyesült Államok egyik legjobb elitegyetemén.

A legidillibb képet mind az ösztöndíjasok, mind a fogadóintézmény értékelésében még a Rosemary Halli középiskolások helyzete, nem vártan sikeres vendégszereplése mutatta. Bár az iskola igazgatója a gyerekek érkezése előtt erősen aggályoskodott, hogy a tizenkét diák nem tette le a nyári kurzusokhoz előírt szintfelmérő tesztet, utóbb külön elismerő levelet írt a magyar kormányhoz lelkesen méltatva „a gyerekek minden várakozást felülmúló teljesítményét”. Értékelése szerint, a magyar gimnazisták különbnek bizonyultak összes (mintegy 27 országból verbuvált) külföldi társaiknál: amerikai osztályokba szétosztva collegeelőkészítő tanfolyamokra jártak, ahol zömük dicsérettel vagy jó eredménnyel végzett. Intelligenciájukat, tárgyismeretüket és egyéni meglátásaikat az írásos tanári értékelések nem győzik dicsérni. Rosemary Hallban minden magyar ösztöndíjas egy amerikai diákkal lakott egy szobában, így az órákon kívül is jócskán volt alkalma a spontán kommunikációra. Több kirándulást is szerveztek számukra, egyéni igényeiket rugalmasan kezelték, mi több, még egy bevásárlóközpontba is elvitték őket, ahol szabadon összeválogathatták egy magyar est általuk készített menüjének hozzávalóit, s e házi „fogadásra” az iskola külső vendégeket is meghívott.

A visszajelzések nyomán jóval kevésbé harmonikus kép bontakozik ki a marylandi vagy a Bryn Mawr Collegebéli Sorosösztöndíjasok helyzetéről. A Marylandi Egyetem igazgatója maga is elismerően szólt ugyan a magyarokról (már az első héten letesztelték mind a száz embert, s az itthoni zsűri becsületére: nem akadt senki, aki 90% alatt teljesített volna!), ám ezzel együtt azt is elismerte, hogy a program nem ilyen színvonalra és szakmai igényekre készült. Maguk az ösztöndíjasok: a 25 tanár és a 75 egyetemista is ezt kifogásolta leginkább. Ezen a campuson volt a legrosszabb a hangulat, leginkább talán amiatt, hogy a százfős magyar csoport öt héten át teljesen izoláltnak, kényszerűen összeczártnak érezte magát az egyetemen. Angolul beszélni aligalig volt lehetőségük. Washington közelsége ellenére a campus „túszaiaként” lézengtek, ahhoz pedig nem volt pénzük, hogy önálló programokat szervezzenek maguknak. Egy helyi újságnak adott interjúban szóvá is tették, hogy az egyetemi költségkeretből még egy Atlantiparti kirándulásra sem futja, mire nyomban jelentkezett egy marylandi magyar emigráns, aki különbuszokat rendelve az egész csoportot elvitte az óceánhoz, majd gálánsán vendégül látta vacsorára. A „százak” a szakmai programok színvonalát is erősen bírálták, hiányolván legalább a tévét, ha már úgymond „szellemileg légüres térben” kénytelenek tölteni napjaikat, s az amerikai kultúráról, irodalomról, művészetéről érdemben semmi újat nem hallhatnak, mivel a „rendes”, „bennszülötteknek” tartott egyetemi órákat nem látogathatják.

A Bryn Mawr Collegebéli 25 középiskolai tanár, bár némivel jobb elhelyezést és több szakmai törődést kapott, lényegileg hasonló kifogásoknak adott hangot (a kurzusok színvonalatlansága, a tévé hiánya stb.). Amíg a Marylandi és a Pennsylvaniai Egyetemen elsődlegesen nyelvimódszertani képzés folyt, itt főként irodalmat hallgattak a tanárok, akik hogy a panaszlista változatosabb legyen ezúttal épp ezt nehezítette, mondván: egy intenzív módszertani tréning jóval többet ért volna, mint a hazai egyetemeken már jóval mélyebben megismert angolszász klasszikusok előzékenységből leszállított színvonalú, protokollmeltatása. A legtöbbre még a pennsylvaniai csoporttal egybehangzóan a videoképzést és a videós szakmai demonstrációt tartották, ami nem meglepő, hisz e módszertani segédeszköz jó pár év késéssel valójában csak ez idő tájt kezdett betörni a hazai idegennyelvoktatásba. (A teljes képhez hozzátartozik, hogy az angol nyelvtanítás végolehetőségeit tanulmányozandó egy évvel korábban tízegynéhány hazai nyelvtanár már járt kinn Angliában; hathetes módszertani kurzusukat szintén az Alapítvány támogatta.)

A három felnőtt csoport közül a philadelphiai volt a legszerencsésebb. Tudta ezt az ide került 25 tanár is, és igyekezett is élni kivételes helyzetével, hogy benn lakhat az egyik legrégebb és lepezsgőbb kulturális életű amerikai nagyváros szívében egyóránnyira New Yorktól, kettőre Washingtontól. Ez a társaság volt a legmozgékonyabb, mivel a hétvégén szünetelt a menza, s ellátmányukat pénzben megkapva oda mehettek, ahová csak kedvük tartotta. Persze panaszok azért itt is akadtak még ha utólag nehéz is eldönteni, mennyi volt bennük a jogos szakmai igény avagy a túlzó sznobéria, az első ízben Amerikában járó óvilági értelmiségiek öngazolása és szükségképpen „kultúrsokkjá”. Mindenesetre egy éles mentalitásbeli különbség markánsan kiütözött. Derék honfitársainkat ugyanis tulajdon nyelvtanári praxisukból kiindulva mérhetetlenül frusztrálta, hogy beszéd közben ejtett hibáikat az amerikaiak ismételt kérésük, sőt követelésük ellenére sem korrigálták. Hiába szabadkozott dékán és tanszéki professzor, módszertanos és szemináriumvezető, a magyarok váltig ragaszkodtak ahhoz, hogy igenis szóljanak közbe, és bátran javítsák ki, ha hibáznak. Csakhogy a beszédpartner félbeszakítása a műveltebb amerikai számára kisgyermekkorától mélyen rögzült kulturális tabu, s egyegy hibás kiejtés, vonzat vagy suta szóhasználat semmiképp nem indokolhat ekkora „kommunikációs normaszegést”.

Ekként ha nem is egészen az eredeti tervek és várakozások szerint ez az első tengerentúli „tanulmányi vakáció” korántsem volt tanulság nélkül való. A hazatérés előtt még némi extra program is került. A résztvevőket meghívták Washingtonba, ahol a Capitoliumdomb, a Fehér Ház és a Kongresszusi Könyvtár megtekintése után a Madisonpalotában Tom Lantos adott búcsúfogadást számukra, Soros és számos közéleti ember, képviselő és diplomata jelenlétében.

Annál feltűnőbb volt az út hazai visszhangtalansága. A kultusztárca és az Alapítvány szűkszavú közleményein túl jószerével csak egyetlen denunciansz ízü híradás jelent meg a HajdúBihari Naplóban (szerzője a kiutazók kiválasztásának módját firtatta kicsinyes rosszhiszeműséggel), no meg, mint láttuk, a különféle titkosszolgálati „hírügynökségek” vélték fontosnak, hogy akkurátusan tudósítsanak az eseményről. A többi: néma csend habár már nem sokáig... Alig pár hónapot kell várni, hogy végre a honi sajtó is „felfedezze” az Alapítványt, s a módszeres agyonhallgatást az új politikai konjunktúra jegyében egyszerre tüntető kíváncsiság és lelkes riporteri tirádák váltják fel. Sebaj, így legalább a hasonló, 1988as, 1989es nyári utakról már seregnyi riportból és friss élménybeszámolóból értesülhet az olvasó ...

A botrányok össze: az MMKörlevél és a HVGpauza

Mint jeleztük, az Alapítvány ez év őszén éri meg a rendszerváltás előtti idők legkeményebb konfliktusát, melynek tetőfokán némely apparátusi körök egyenesen betiltását és teljes felszámolását szorgalmazzák. Ez a több mint három hónapon át gyűrűző fényvilágos botránysorozat, bár nagyon is konkrét, eseti ügyekből támadt, láthatóan nem nélkülöz bizonyos generális kiváltó okokat. Elég csak a két legfontosabbra utalnunk: arra, hogy az Alapítvány lendületes expanziója ekkor már jó ideje magában hordta a nyílt politikai ütközés esélyét, melyet és ez a másik ok csak még inkább megnövelt a színre lépő Grószgarnitúra kezdeti kétarcúsága s vele a belpolitikai válság, az utódlási harc látványos manifesztálódása. A hatalmi elit átrendeződése láttán s az új gorbacsovi jelszavak fedezékében ez év nyarától, ősztől egyre jobban felbátorodnak a hazai reform és autonómiatörekvések, melyeknek sajátos módon épp az Alapítvány lesz egyik legfőbb indikátora és „sűrűsödési pontja” újabb pályázati lehetőségeivel s lassan a szellemi élet egészét átfogó, kiterjedt kapcsolatrendjével. Mindez persze számos ponton irritálja a hatalmat, s a merevebb kontrolligények feltámadásához is megannyi okot és ürügyet szolgáltat. Aki a kötetvégi dokumentumtár 1987-es belügyi jelentéseit nem rest végiglapozni, az közvetlenül is megbizonyosodhat arról, hogy a „rendszerfeltörő”, rendfenntartó apparátus ekkortájt valóságos „mozgósítási lázban” ég... Kiváltképp a politikai rendőrség, amely maga is igencsak „autonóm” és kezdeményező módon értelmezi saját szerepét. Történetesen odáig elmenvén, hogy operatív tisztjei egy útlevelekérelem ürügyén megfélemlítő, zsaroló céllal beidéztek Soros személyes képviselőjét, Vásárhelyi Miklóst, aki ekkoriban épp a második utóbb meghiúsult monori találkozót szervezi (103. dokumentum), s az Alapítvány általuk vélt „válságát”, esetleges itthoni és New Yorki vezetőcseréit úgyszintén saját akciótervvel ambicionálják „levelezni”. (Lásd a 108. dokumentum kézírásos záradékát: „Most kell egy jól átgondolt, aktív intézkedés!”)

Az éberebb káderek azonban a rend(szer)fenntartó apparátus más szintjein is jól érzékelik a „nemzetközi helyzet fokozódását” a pártközponttól a Művelődési Minisztériumig. Ezt mutatja erélyes fellépésük abban a két konkrét ügyben is, mely ősze „rendes” politikai botránnyá dagad. Előzményeiben mindkettő még májusi gyökerű. Az egyik Pünköshti Árpád Rákosi és környezete című a Társadalomtudományi Kuratórium május 29-i ülésén elfogadott pályaterve, a másik Szilassy Attila, az MM osztályvezetőjének egy május 12-i keltű körlevele az Alapítvány ügyében „a Minisztérium felügyelete alá tartozó valamennyi felsőoktatási intézmény vezetőjéhez”.⁸

Pünköshti pályázati „balesete” meglehetősen közismert, emlékét egy, a Népszabadságban öt év múltán publikált cikkében maga is felidézi bár egyben, másban kissé pontatlanul. (Pl. a történetek időbeli és okozati rendjét nagyvonalúan összemossa.) Az eset lényege, hogy mint már volt róla szó Pünköshti fenti címen benyújtott pályaművére (TK 443. ajánlók: Korom Mihály és Farkas János) a kuratórium 2 évre havi 5000 Ftos ösztöndíjat ítél meg. A döntést a szokott módon: a HVG eredménylistáján nyilvánosságra hozzák, majd a megjelent listát Pünköshti pályázatát pirossal kiemelve vélhetően az Agit. Prop. Bizottság valamely ortodox strébere buzdogn megkülönböztetve Rákosi hajdanvolt belügyminiszterének: Kádárnak, aki azt zsigyeri bolsevik reflexszel személye elleni, célzatos provokációnak vette. Első haragjában nyomban felhívta hát Pál Lénárdot, az illetékes KBtitkárt, aki viszont Kulcsár Kálmánt, az Alapítvány társelnökét riadóztatta, hogy valamiképp sürgősen tegyék jóvá a párt első emberét felbűszítő alapítványi „baklövést”. Kulcsár szerint Pál Lénárd előbb azt kérte, hogy „vegyük vissza az ösztöndíjat... Azt nem lehet, válasszunk, ki van adva, nem vesszük vissza. Akkor ne publikáljuk a kiadott ösztöndíjakat. Mondtam, az azt sem hiszem, hogy el lehet intézni. Én ugyan megkérdeztem Vincze Mátyást, hogy mit szól hozzá: ilyen ukázt kaptam...”¹⁰ Nos, Vincze maga se szólhatott egyebet, mint amit a csakhamar megerősített pártközponti „ukáz” sugallt... A „dolgát”, tehát, utóbb mégiscsak „el lehetett intézni”: az eredménylisták HVGbeli közlését bizonytalan időre beszüntették...

(Mielőtt az őszi skandalumsorozat másik kiváltó okát is felidézni, röviden hadd térjünk ki Pünköshti pályázatának tágabb „kontextusára”... Vajon miért, hogy a túlbuzgó, maig névtelen intrikus épp ezen a „tételen” akadt fenn, holott ekkor már számos vélhetően jóval kirívóbb név és pályázatcím is akadt a listán? Például: Gadó György (*Politikai eszmeáramlatok a magyar zsidóság időszakai sajtójában*), Kertes Gábor és Galasi Péter (*A korrupció mikroökológiája a szocializmusban*), Szalai Pálé (*A Haladás című hetilap elemzése*), Szilágyi Sándoré (Bibó István kéziratok elutasítása, amelyre egy korábbi kuratóriumi ülésen Vincze és Dunakörös Vargha Jánosé (*Az ökológiai válság egyes társadalmi problémái*)... Nos, ez ügyben ismét csak Déder Miklóst kell elsőrendű tanúként idéznünk, aki szerint az egykori pártközponti kifogások jobbra rögtönzésszerűek és erősen szubjektív indítékúak voltak, nemegyszer minden „objektív kritériumot” nélkülözve. Ugyanezt igazolja mellesleg egy másik hírhedt „baleset” is: Krokovay Zsolt John Stuart Millel kapcsolatos pályatervének elutasítása, amelyre egy korábbi kuratóriumi ülésen Forgács Pál, szokatlanul nyílt „tetemrehívással” is hiába követelt érdemi indoklást a TKKO makacs vétőjét érvényesítő Kulcsár Kálmántól.)

Az őszi konfliktussorozat másik kiváltó oka, mint jeleztük, a Művelődési Minisztérium egy májusi körlevele volt. (Lásd a 51. dokumentumot!) Ebben Szilassy Attila osztályvezető két konkrét Sorosprogramra hívja fel az egyetemek és főiskolák vezetőinek figyelmét, mindkét esetben „preventív közreműködésüket” szorgalmazva. Az egyik: „a fiatal szakemberek nemzetközi tudományos rendezvényen való részvételének támogatása” (rövid tanulmányút és konferenciátámogatás) a másik: „a hallgatói közösségek, klubok és szakkollégiumok folyóiratfelfizetése”. A körlevél kétes záradékában ez áll: „Kérjük, hogy a kollégiumok, klubok és öntevékeny csoportok pályázatait az Intézmény arra illetékes testülete előzetesen véleményezze, s ha indokolt, a szükséges szelekciót is végezze el.” A körlevél egy fénymásolt példány az Alapítványhoz is eljutott. Ezen az iménti passzus mellett indulatos széljegyzet áll Vásárhelyi Miklós keze írásával: „Nem tűrhető!”

Nos, az ügy akár a HVGpauzáé nem is marad ennyiben... Szeptember elején Soros György Budapestre jön, s a két sérelmezett ügyben részint „tisztázó” levelezésbe, részint közvetlen tárgyalásokba kezd. Kulcsár Kálmánnak például egy szeptember 7-i keltű levélben ezt írja: „Tudomásomra jutott, hogy az Alapítvány működését korlátozó lépések vannak folyamatban: 1. a Bizottság döntéseit a Heti Világgazdaságban nem kívánják közölni, 2. intézmények vezetői megtiltják dolgozóiknak, hogy ösztöndíjpályázatot nyújtsanak be. Főhatóságok különböző intézményeknek megtiltják, hogy pályázzanak előzetes főhatósági engedély nélkül. Kezemben van egy minisztériumi levél, amely ebbe az irányba mutat.

Ismered elveimet, [mindez] lehetetlenné tenné további magyarországi működésemet. Talán tévedésről van szó, és az eddig megtett ilyen lépéseket meg lehet változtatni. Kár lenne, ha nem lehetne ezeket megváltoztatni most, amikor olyan eredményesen működünk. Kérlek, tisztázd a helyzetet, és mielőbb értesíts a hivatalos álláspontotól.

Amennyiben a problémakör a következő bizottsági ülésig nem tisztázódik, abban az esetben azt javaslom, hogy a bizottsági ülést halasszuk el.”

Kulcsáron kívül az Alapító másoknál így Bartha Ferencnél¹¹ és Bényi József külügyminiszterhelyettesnél is óvást emel az önkényes beavatkozásokkal szemben. Egyidejűleg Vásárhelyi Miklós, egy, az MM és a KÜM illetékeseinek küldött levélben írásban követeli a kifogásolt minisztériumi körlevél visszavonását.

Mindkét helyről csakhamar megjön a válasz, bár a visszavonás helyett inkább csak kínos hivatalnoki mentegetőzésekkel. Boross Róbert október 20i, Vásárhelyi Miklósnak írt levelében elhárítja a vádat, miszerint „egyes kulturális intézményeknél kifejezetten tiltó rendelkezések történtek az Alapítvány működésével szemben”. Ilyesmit, állítja az MM külügyi osztályvezetője, már csak „az intézmények megnövekedett önállósága” sem tenne lehetővé. (Lám: „az autonómia kísértése” mint a bürokrata felelősségáthárítás pompás ürügye!) Vásárhelyit azonban láthatóan nem nyugtatják meg Boross érvei. Annál kevésbé, mivel közvetett forrásból ekkor már ismeri azokat, hiszen Bényi József külügyminiszterhelyettes a maga szeptember 24i válaszlevelében egyben megküldi neki Boross egy hozzá intézett „tárcaközi átíratát” is. Bényi mellesleg feltűnően konziliáns hangú levelében ezt írja Vásárhelyinek: „Az Ön segítségével nemrég találkoztam Soros Györggyel, és számomra nagyon értékes, érdekes beszélgetésre került sor. Soros úr szövé tette ekkor az MM egyik állítólagos intézkedését, kifogásolva, hogy magyar részről »rostáljuk« az ösztöndíjakra jelentkező személyeket. Amint emlékszik, ennek kapcsán levelet kaptam Öntől.

A fentiek nyomán tájékoztatást kértem és kaptam az Művelődési Minisztériumtól.

Töprengtem, hogy mit tegyek ezzel. A legjobb megoldásnak azt találtam, hogy az MM levelének fénymásolatát megküldöm Önnek. Kérem, továbbítsa azt Soros György úrnak.

Őszintén remélem, hogy akkor is, ha a levél nekem szól neki is megnyugtató hírt visz. Félreértésről van szó, ezt tisztázni kell, nagyon fontosnak tartom, hogy az MTASoros Alapítvány működése során a bizalom mindkét részről a lehető legnagyobb legyen.”

Nos, vajon mi áll e „körlevásásra” bocsátott mellékletben: Boross szeptember 21i keltű, Bényinek címzett levelében?

Csupa kínos apológia, pedáns filológiai értelmezés a kifogásolt MMkörlevél voltaképpeni szándékát, mondandóját illetően. „A levél első, második, harmadik és ötödik bekezdése írja Boross egyértelműen figyelemfelhívó, támogató jellegű. A negyedik bekezdés ténymegállapító jellegű, de mindenképpen jobbitó szándékú. Ezt a bekezdést mi úgy értelmeztük, hogy szélesebben kell pályáztatni, és nem csak a jelenleg preferált kört részesíteni a kedvező lehetőségekből. [...] A félreértést esetleg a 2. oldal 2. bekezdése okozhatta. Ez azonban jelen esetben kizárólag a folyóiratrendelésre vonatkozik, és éppen az a szándéka, hogy a beszerzések minél inkább az igénykielégítést és a színvonal emelését szolgálják. Úgy gondolom, ez a szándék és törekvés támogatást és nem elmarasztalást érdemel.”

Egyelőre a másik „fronton” sincs biztató fejlemény. Bár Vásárhelyi már október 8án telexen értesíti Sorost: „A HVGügy rendben van. A döntések megjelennek” ám egy újabb, november 17i telexe arra vall, hogy e győzelmi híradás még ugyancsak korai volt: „A HVGközlemény még mindig leállítva. Kérek instrukciót, légy szíves hívj fel telefonon.” Soros válasza még aznap megjön. Ez voltaképp egy Bartha Ferenchez címzett, angol nyelvű levél, a kézbesítendő másolatok címettjeivel. („I have sent the following telex to Mr Bartha. Please also inform Mr Kulcsár, Mr Tardos, Mr Bényi, Mr Demján and the members of the Committee.”)

Soros Barthanak ezt írja: „Amikor szeptemberben Önnél jártam, két ügyben tiltakozással éltem: 1. A HVGnek nem engedélyezték, hogy nyilvánosságra hozza az [MTA] Soros [Alapítvány] Bizottság döntéseit. 2. A MM körlevelében kérte fel az intézményeket, hogy jelentsék be a Minisztériumnak pályázatukat, mielőtt az [MTA] Soros [Alapítvány] Bizottságnak benyújtanák.

Időközben telefonon beszéltem Önnel, s Ön azt mondta nekem, hogy ezek az ügyek elrendeződtek. Sajnos azonban nem így fest a dolog.

Amíg e két ügyben nem kapok elégtételt, a Magyarországgal kapcsolatos ügyekben mindenfajta személyes részvételt felfüggesztek. Az Alapítvány természetesen folytatja működését, de a Bizottság decemberre tervezett ülése későbbre marad, mert látogatásomat lemondom. Sajnálom, hogy így kell döntenem, de [a történetekért] teljes mértékben az illetékes hatóságok viselik a felelősséget.”

Hogy Bartha a megfelelő kormány és pártvonalon ezek után nem minden eredmény nélkül interveniált, 12 azt egyebek közt az MSZMP KB Agitációs és Propaganda Bizottságának egy hét múlva, november 24én megtartott ülése is igazolja. Ezen Láng Istvánnak, az MTA főtítkárnak írásos beszámolója (53. dokumentum) alapján az APB ismét megvitatta az Alapítvány ügyét, majd határozatba foglalta testületi álláspontját (54. dokumentum). A tízoldalas, „szolgálati használatra” szánt, fölöttébb tanulságos MTAbeszámoló elemzésére még visszatérünk, itt csak a kérdéses ügyeket érintő passzusait idézzük: „A Bizottság [értsd: az MTASoros Alapítvány kuratóriuma] kezdettől fogva törekedett a lehetőség szerinti nyilvánosságra, amely bizonyos kontrollt is jelent a munka végzésével szemben, ezen túl pedig orientál is a pályázatok benyújtását illetően. Bizottsági határozat alapján történt tehát a döntések publikálása, amelyre a HVG vállalkozott. Hogy emellett célszerűe más lapokat is felkérni a döntések közlésére, az lehet vita tárgya, a HVGben való közlés letiltása azonban jelenleg nem lenne mentes nemkívánatos következményektől.” Kevésse alább ezt olvasni: „Bár Soros György eredendő gyanakvása időnként felfeltámad, s a pénze erejének tudatában hajlamos a sértődésre, az elmúlt 3 év számára bebizonyította, hogy a viták ellenére is lehetséges az együttműködés.” A jövőt illető ajánlásaiban a Lángféle MTAbeszámoló ugyanakkor makacsul ragaszkodik a bürokratikus, paternalista kontroll fenntartásához: „Továbbra is szükséges, hogy az egyes főhatóságok olyan programjavaslatokkal, ötletekkel álljanak elő, amelyek leköthetik a forintellentételezésekből keletkező alapot. Ez az egyetlen biztosíték a tevékenység szintjének fenntartására, az ügyeskedések visszaszorítására.” Továbbá: „Kívánatos, hogy az intézményi pályázatokat az illetékes főhatóságok benyújtás előtt véleményezzék. Az MTA ezt az előzetes zsűrizési rendszert 1988. januártól kívánja bevezetni.” (Kiemelések tőlem N. B.)

A fenti beszámolóhoz, mint azt az APB november 24i ülésének jegyzőkönyve rögzíti: „Köpeczi Béla, Huszár István, Szentes Tamás, Lakatos Ernő, Radics Katalin és Pál Lénárd elvtársak” szözltek hozzá. Dérer Miklós, az ülésen úgyszintén jelen lévő egykori TKKOMunkatárs szerint ezáltal nem igazolódott ugyan az apparátusi „papírforma” sajátos szerepcserével Radics támadta, Lakatos védelmezte az Alapítványt , utóbb mégis kompromisszumos „döntetlen” alakult ki. 13 Ezt tükrözi az APB írásban rögzített állásfoglalása is, amely az MTA beszámolóját helybenhagyva a jövőt illetően kiemeli bizonyos felüyeleti

óvintézkedések szükségességét: „Az Agitációs és Propaganda Bizottság tudomásul veszi a Magyar Tudományos Akadémia tájékoztatóját a Soros Alapítvánnyal fennálló egyezmény végrehajtásának tapasztalatairól. Megállapítja, hogy az Alapítvány által támogatott programok többsége megfelel tudományos és kulturális érdekeinknek. Egyetért a Soros Alapítvány magyarországi működésének folytatásával az egyezményben megszabott keretek között. A Bizottság indokoltan tartja, hogy az állami intézmények és alkalmazottaik pályázatait benyújtás előtt a felügyeletet ellátó főhatóság az általánosan elfogadott rendnek megfelelően minősítse. A magyar sajtószervek (kiadók, szerkesztőségek) külföldi szervekhez, alapítványokhoz (így a Soros Alapítványhoz is) csak felettes hatóságuk engedélyével fordulhatnak támogatásért, illetve fogadhatnak el bármilyen jellegű pénzügyi támogatást.” (Kiemelés tőlem N. B.)

Egy másnapi november 25-i titkosrendőri jelentés arra vall, hogy a BM ezúttal komoly információszűrésben van, és bár a rituális záradék ezúttal sem hiányzik („Intézkedés: figyelemmel kísérik a fejleményeket, folytatják az ellenőrzést”), a jelek szerint a „szerv” inkább csak tisztes távolból követi az eseményeket. Másként aligha magyarázható az a tény, hogy a rendhagyó Ágit. Prop. bizottsági ülés másnapján kelt nyilván a bevett akadémiai „szolgálati úton” eljuttatott titkos napihír egyebet sem tartalmaz, mint Soros egy héttel korábbi tiltakozó levelének szó szerinti idézetét, mi több még azt is mechanikusan átveszi belőle, ami időközben aktualitását veszítette („S. Gy. szerint e két dologban ti. a HVGszilenciumban és az MMKörlevél ügyében tiltakozása ellenére a mai napig nem történt változás...”). Bár az ekkoriban keletkezett „napi operatív információs jelentések” közt szórványosan akad még néhány szűkszavú utalás a konfliktusra (pl. „Soros György kifogásolja az állami szervek állandó beleszólását” 133. dokumentum), ám egészében úgy tűnik: az államvédelmi apparátus ezúttal visszafogja magát, látván, hogy 1313 az ügyet magasabb párt és állami vezetők vették a kezükbe. Ámbár az is meglehet, hogy mindebben semmi célzatosság sincs, legfeljebb arról van szó, hogy az állandó jelentgetésektől megfáradt ügynökök ezekben a hetekben „a fülükön ültek”, s e sokvégű „hallószerv” vezérlőközpontja maga se volt beavatva: mi is történt az ügyben a legfelső párt és kormánykörökben...

Hogy valami elmozdulás e napokban mégiscsak történt, arra nézve kellő bizonyíték Dornbach Alajos egy november 30-án, Bartha Ferenc miniszterhelyetteshez címzett levele. Ebben ugyanis Dornbach, emlékeztetve a két sérelmezett ügyre, ezt írja: „Időközben a sajtóközléssel kapcsolatos gond megoldódott, erről Soros urat tájékoztattuk. A Művelődési Minisztérium is hangsúlyozza, hogy nem áll szándékában a pályázatokat korlátozni, és dr. Boross Róbert főosztályvezető úrral december 1-jén fogunk személyesen tárgyalni arról, hogy ez a probléma miként oldható meg.

Soros úr a budapesti Titkárságot és Bizottságot vétőjogával élve arra utasította, hogy a december 8-ra kitűzött bizottsági ülést halasszák el mindaddig, amíg nem kap választ az említett két kérdésben közölt kifogásaira.

A Titkárság munkatársait aggasztja az idő rövidsége, és nem tartanánk szerencsésnek, ha a december 8. napjára kitűzött bizottsági ülést bizonytalan időre el kellene halasztani. Hasznos programok szenvednének csorbát, és nemkívánatos komplikációk támadnának.

Úgy véljük, amennyiben Soros úr a kifogás tárgyában küldött észrevételeire olyan választ kapna, hogy a kifogásolt problémák félreértésen alapulnak, a sajtóközleménynek akadálya nincs, a minisztériumi körlevél ügyének rendezése folyamatban van az esetben Soros úr a választ kielégítőnek találja és a bizottsági ülés megtartható.”

Ez már igazi „mandénerdiplomácia”, mely utalások, feltételes ígéretek és további hivatali közvetők révén próbálja az ügy presztízsvesztés nélküli lezárásának útját egyengetni.

Ám a túloldalon akadnak ezzel ellentétes indíttatású, harcias lépések is megint csak a bürokratikus fáziskésés és a már idézett „kétfrontos” KBhatározat ellentmondásai miatt. December 8-án az alapítványi Bizottság soros ülésnapján! Wagner Ferenc, a Lapkiadó Vállalat vezérigazgatója körlevelet intéz a vezénylete alá tartozó összes „főszerkesztő elvtárshoz”. (Ebben formálisan a Minisztertanács Tájékoztatói Hivatalának utasítására hivatkozva megiltja, hogy „a szerkesztőségek külföldi (nemzetközi) vállalatoktól, intézményektől, szervezetektől és alapítványoktól bármely anyagi vagy annak minősülő támogatást elfogadjanak, s azt feltüntessék az impresszumban.” Mint írja: „ez alól csak a Tájékoztatói Hivatal elnöke adhat felmentést”. Mindez azonban láthatóan nem egyéb, mint az Ágit. Prop. Bizottság november 24-i határozatában foglalt szigorító intézkedés kerek két hetet késétt végrehajtási utasítása.

Sajátos paradoxon, hogy a nyílt és cenzúramentes működés e két legkirívóbb alapítványi konfliktusát eladdig példátlan módon épp a hazai „első nyilvánosság” egyik hangadó fóruma: a Kossuth Rádió 168 óra című közéleti műsora visszhangosítja fel egy Sorossal készített alkalmi telefoninterjú révén. Az 1987. november végi adásban Forró Tamás mindenekelett a New Yorki tőzsdekrach hatásáról és személyes üzleti veszteségeiről faggatja interjúalanyát (a Quantumérdekeltségek e napokban mintegy 800 millió dollárt vesztenek a tőzsdén, bár éves egyenlegük még így is 14%-os profittal zárul), majd némi újságírói ravaszkodással így folytatja:

„F. T: Mindezt csak azért kérdezem, mert azt beszélik, hogy akkorák voltak a mostani veszteségei, hogy még a magyarországi Soros Alapítvány sorsa, jövője is bizonytalaná vált.

S. Gy.: Ennek semmi alapja nincs, ez teljesen független ettől.

FT: Állítólag több olyan újságcikk jelent meg Magyarországon nyilván épp az ön tőzsdei veszteségei miatt, amelyek önt személyében is sértették, és emiatt már tiltakozott is.

S. Gy: Én szeptemberben Magyarországon jártam, és tiltakoztam két dologgal kapcsolatban. Az egyik, hogy megszűnt a HVGben a Bizottság döntéseinek közlése. A másik meg az, hogy a kultuszminisztériumnak egy osztályvezetője kiküldött egy körlevelet, egy köriratot, amelyben azt kérte az intézetektől, hogy adják be a kultuszminisztériumba előre azokat a javaslatokat, amelyeket a Bizottságnak szándékoznak beadni. Ez a két dolog nem egyezik az alpmegállapodással, aminek alapján mi működünk Magyarországon, és azt mondtam, ha ezt nem korrigálják, akkor nem fogunk tudni Magyarországon működni. Nekem megígérték, hogy ezek a dolgok tisztázva lesznek, de még a mai napig nem kaptam erről semmiféle értesítést. És én emiatt közöltem most a kormánnyal, hogy én személyesen fölfüggesztem a Magyarországgal való viszonyomat. Ez azt jelenti, hogy az Alapítvány új dolgokba nem fog tudni belekezdni, amíg ezek a dolgok nem tisztázódnak.

F. T.: Az mit jelent, hogy »személyében fölfüggesztette« a magyarországi kapcsolatait? Nem jön egyelőre Magyarországra?

S. Gy: Vagy nem jövök Magyarországra, vagy nem tartunk ülést, mert nincs értelme ülést tartani, ha nem tudunk úgy működni, ahogy kéne. Szóval, ha nem engednek minket működni, akkor mi meg fogunk szűnni.

F. T.: A HVGben miért szűnt meg a Soros Alapítvány díjazottjainak közlése?

S. Gy: Az az érzésem, hogy erre utasítás lett kiadva.

F. T.: Ön erről kapott valami hivatalos értesítést?

S. Gy: Nem kaptam hivatalos értesítést, de azt mondták nekem, hogy ez meg volt tiltva.

F. T.: És a Művelődési Minisztérium mert nyilván a »Kultuszminisztérium« a Művelődési Minisztériummal azonos vajon miért küldött ilyen körlevelet?

S. Gy: Hát szerintem az egy félreértés volt, de nekem a körlevél megvan. Valaki túlbuzgó volt egy kicsikét...

F. T.: Ellenőrizni akarta a minisztérium, hogy ki pályázik? Vagy hogy milyen pályázatok kerülnek oda?

S. Gy: Így van. Ők be akarták osztani. Úgy gondolták, hogy jobb, ha a minisztérium ítéli meg, mint mi.

F. T.: De hát az alapítványnak éppen az a lényege, hogy az saját hatáskörében dönthessen.

S. Gy: Természetesen. És ezért nem tudunk mi így működni. [...]

F. T.: Szóval, ha jól értettem, amennyiben az ön feltételeit nem teljesítik, akkor megszűnik az Alapítvány.

S. Gy: Hát előbbutóbb igen. De én biztos vagyok benne, hogy ez tisztázódni fog. Bizonyos dolgokhoz ragaszkodnom kell, és ragaszkodni is fogok. Tehát, ha kiderül, hogy ez nem félreértés, hanem, mondjuk, egy politikai döntés, akkor valóban meg fogunk szűnni."

Mindehhez a szerkesztőségi utóhang: „Soros György szavai nyomán felhívtuk Vincze Mátyást, a HVG főszerkesztőjét újabb információkért. Ő közölte velünk: a lap jövő heti számában már ismét megjelenik a Magyar Tudományos Akadémia Soros Alapítvány Bizottság őszi, budapesti ülésén jóváhagyott ösztöndíjak, illetve pályázatok listája. Ami pedig a Művelődési Minisztériumot illeti, a mai Népszabadságban megjelent Sorosösztöndíj pályázati felhívás egyik aláírójaként a Művelődési Minisztérium Nemzetközi Koordinációs és Dokumentációs Önálló Osztálya szerepel.”¹⁴

Az Alapítvány és a pártállami bürokrácia ekként az éteren át is „kihangosított” vitája az év végére szépen elsimul hát. A decemberi kuratóriumi ülést igaz, Soros részvétele nélkül mégis megtartják, s a döntési listák a továbbiakban akadálytalanul jelenhetnek meg. Úgy tűnik, idővel a pártközpont is bölcsőbbnek véli szemet hunyni szigorító rendelkezései csöndes elszabotálása felett, s a sajtóirányítás is mindinkább feladja offenzív hadállását, hogy ettől kezdve, akár a kultuszárca cenzori apparátusa, hősiiesen retiráljon egész a rendszerváltásig...

Az eset mindazonáltal modellértékű, hisz e kapkodó és felemás reakciók jól példázzák a puha diktatúra további rohamos felpuhulását. Láttuk: a pártközpont „elvi” határozatát az egyes államigazgatási, oktatási, tudományos intézmények vezetői közel sem egységes szellemben értelmezik és hajtják végre. A Hírlapkiadó vezérigazgatója persze „hossa a formát”: zord ukázán nincs mit csodálkozni, miként a sajtó negyven éve naponta gyakorolt durva kézi vezérlésén, a Pál Lénárd által telefonon letiltott HVGközléseken sem. Ugyanakkor a Művelődési Minisztérium s ennek nyomán a rektorok, dékánok, intézeti vezetők körlevelei már nagyon is tompítva továbbítják az eredetileg ideológiai és hatalmi erőfitogtatásnak szánt pártközponti direktívákat. Ugyanígy magáért beszél az MM külügyi „oldalfedetézert” folyamodó fősztályvezetőjének önigazoló buzgalma is a kínos „félreértés” mielőbbi tisztázására, nemkülönben az a tény, hogy az Akadémia által „1988 januárjától” nagy garraal beígért „előzetes zsűrizési rendszerből” utóbb nem lesz semmi... A kényszeredett hang, az utólagos apológia mindegyre arra vall, hogy az MMkörlevél és más hasonló hivatali nekibuzdulások, inkább csak erőtlen „papiros offenzívák” maradnak. Mi sem bizonyítja ezt jobban, mint az a frissen eltanult, s egy minisztériumi fősztályvezető szájából mármár groteszknak ható érvelés, hogy a „megnövekedett intézményi autonómia folytán amúgy sincs biztosíték az efféle központi intézkedések végrehajtására”.

Az ügyben érintett pragmatista káderek mellesleg csakhamar igazolva láthatták „józan önmérsékletüket”... Történetesen éppen Moszkvából, hiszen mint arról pár hét múlva a TASZSZ is beszámol, 1988. január végén a Kreml legbenső ajtajai is megnyílnak Soros előtt, amikor is maga Gromiko fogadja, hogy első kézből tájékoztódjék frissen gründolt szovjetunióbeli alapítványa terveiről...

Ami persze újfólag felveti a kérdést: végül is milyen volt Soros és az apparátusi elit/ek viszonya és miféle tényleges politikaformáló szerepet vállalt alapítványa a kommunista rezsim/ek gyorsuló végjátékában?

Egy protokollista tanulságai

Az iménti kérdést persze csak kettébontva lehet megválaszolni, hisz nyilvánvaló, hogy személy és intézmény bármilyen szoros legyen is köztük a kapocs két, merőben eltérő entitás. Ami az előbbit illeti, legjobb, ha mindjárt közreadunk egy „kaderlistát” arról, kik voltak Soros György itthoni hivatalos tárgyalófelei a kezdeti években. (A névsort mellesleg valamikor épp ez idő tájt: a „botrányok őszén” a budapesti Titkárság állította össze Soros külön kérésére, nyilván a célból, hogy azt hivatalos tárgyalásain további „tekintélyérvként” latba vethesse az újabb keletű cenzori beavatkozások elhárítására.)

„Soros György találkozásai magyarországi vezető személyiségekkel:

Aczél György, az MSZMP KB Politikai Bizottságának tagja: 1984. augusztus, október v. november

Grósz Károly miniszterelnök (korábban a Budapesti Pártbizottság első titkára): 1987. február

Havasi Ferenc, az MSZMP KB Politikai Bizottságának tagja, volt KBtitkár, jelenleg a Budapesti Pártbizottság első titkára, találkozás helye: New York

Bartha Ferenc, a Minisztertanács Nemzetközi Gazdasági Kapcsolatok Titkárságának vezetője: 1984. október, 1985. május, szeptember, 1986. február, május, november (Minden alkalommal!)

Kapolyi László, iparügyi miniszter: 1986. február

Kornidesz Mihály, korábban az MSZMP KB osztályvezetője, később az MTV elnöke, találkozás helye: New York

Horn Gyula, külügyi államtitkár: 1986. május, november

Bényi József, külügyminiszterhelyettes: 1987. szeptember

Békési László, pénzügyminiszterhelyettes: 1985. szeptember

Tétényi Pál, korábban az MSZMP KB osztályvezetője, jelenleg az OMFB elnöke

Pulai Miklós, az Országos Tervhivatal elnökhelyettese: 1985. szeptember, 1986. május, november

Fekete János, a Magyar Nemzeti Bank elnökhelyettese: 1985. május, 1986. február, május

Demján Sándor, korábban a SkálaCoop vezérigazgatója, jelenleg a Magyar Hitelbank vezérigazgatója: 1985. szeptember, 1986. február, május, 1987. szeptember

Juszt Lajos, egészségügyi miniszterhelyettes: 1986. november

Pál Lénárd, korábban az MTA főtitkára, jelenleg az MSZMP KBtitkára: 1984. május

Berend T. Iván, az MTA elnöke (találkozás több alkalommal, pl. 1985 májusában)

Láng István, az MTA főtitkára: 1984. május, 1987. május

Ormos Mária, a JPTE rektora, MSZMP KBtag: 1984. október

Csáki Csaba, az MKKE rektora: 1986. február, május"

A lista nyilván nem teljes, s helyenként a dátumok is pontosításra szorulnának mindenestre jól érzékelteti Soros hivatalos kapcsolatainak „mélységi tagozódását”, s vele azt, hogy kik voltak az egyes reprezentatív és operatív szintek az Alapítvány ügyében „illetékes” egykori kulcsbemberei. A kérdés mármost csak az: vajon mit bizonyít mindez? És persze megfordítva: mi az, aminek igazolására elégtelen?

Bizonyítja mindenekelőtt azt, hogy Soros kezdettől céltudatosan próbált minél magasabb szintű politikai garanciát, ha tetszik: személyi védeltséget szerezni alapítványának, s ez ügyben mivel ő akart valamit! többnyire maga kezdeményezett találkozót prominens párt és/vagy állami vezetőkkel. Bizonyítja továbbá, hogy érdemi partnerei jórészt a másod, harmadvonalbeli „reformkáderek”: külügyi és gazdasági vezetők, tudományos, oktatási és kulturális intézményirányítók közül kerültek ki, amint azt a nevek és alkalmak súlyozott aránya is híven mutatja. Ugyanakkor önmagában e lista még korántsem bizonyítja, hogy a fenti alkalmak kivétel nélkül „szívélyes”, „konstruktív”, „baráti” stb. tárgyalások lettek volna, avagy hogy a magasabb pártállami hivatalok ajtajai mindenkor készséggel megnyíltak volna az Alapító előtt. A nevek és dátumok keresztkoordinátái ugyanígy nem bizonyítanak, legfeljebb sejtetni engednek bizonyos alkalmi érdekközösséget (pl. némely másodvonalbeli gazdasági és kultúrkaáderrel), vagy esetenkénti „árulkapcsolást” (pl. ösztöndíjprogramok, menedzserképzés politikai „villámhárítás” fejében), habár a tárgyilagosság kedvéért meg kell jegyezni: ez utóbbiakban Sorost sosem a személyes előnyszerzés, a szűkebb önérdek vezette, inkább a kísérleti játszmák izgalma és közhasznú praktikuma.

Sokan persze méltán fanyalognak, nem egy név láttán, utólag is szemére vetvén az Alapítónak, hogy esetenként igencsak „túlteljesítette” a politikai protokoll taktikai megfontolásból még igazolható minimumát. Ekként bizonyos lesz, aki ma is megütközve kérdi: vajon mi dolga lehetett a nyílt társadalom oly lelkes protagonistájának például Havasi Ferencsel, Kornidesz Mihállyal, Grósz Károllyal, Pál Lénárddal vagy éppen Aczél Györggyel? Avagy miért, hogy a velük való személyes találkozást még e derék „pártállamférfiak” hivatalos londoni, New Yorki útjai alkalmával sem mulasztja el mi több, nem sokkal ezután, 1988 nyarán Grósz Károlyt egyenesen saját Long Islandi otthonába hívja meg egy, a tiszteletére rendezett, alkalmi VIPfogadásra? „Senki se tévedhetetlen s ez alól én sem vagyok kivétel...” felelné bizonyos, kedvenc önironikus fordulatával, a kérdés címzettje. A hiúság, egyegy túlbuzgó tanácsadó vagy elhibázott taktikai számítás nemegyszer őt is méltatlanokkal bírta parolára, önérzete, makacs autonómiaigénye azonban végül is rendre megóvta attól, hogy ezek az alkalmi parolák egyben személyes „lepaktáláshoz” vezessenek.

A rezsím pénzügyi kulcsbembereivel így Pulai Miklóssal, Fekete Jánossal főként a szakmai kíváncsiság hajtotta megismerkedni: tanulni akart, mélyére látni, hogy miként is lehet egy ennyire kihívón „metafizikus” alapvetésű gazdaságot naponta életben tartani. Az, hogy a többiekkel, a nálánál fiatalabb bankárokkal, üzletemberekkel: Barhával, Demjánnal, Békésivel stb. könnyen szót értett, több mint természetes. „Több” mivel nemcsak egy nyelvet beszélt velük (ti. a nemzetközi pénzvilág nyelvét), ám távlatilag is úgy vélte: ha bárki, úgy legfőképp ez az ambiciózus középmező lehet esélyes a piaci reformok, az ideologikus béklyóktól megszabadított gazdasági átmenet „levezénylésére”. Ezért is vállalt részt bizalmi gesztusként nem egy szakmai kezdeményezésükben (lásd a Menedzserképző, a SkálaCoop vagy az Első Magyar Befektetési Alap ügyét), és vette igénybe

alkalmi viszonzásként jószolgálati közvetítésüket a pártvezetés vagy az államigazgatási bürokrácia merevebb ellenállásába ütközve.

A politikai és gazdasági elit fenti két markáns csoportján kívül Soros idővel sajátos „munkaviszonyt” alakított ki egy harmadikkal is: a kulturális intézményvezetők (egyetemi rektorok, akadémiai tisztségviselők stb.) nyitottabb és tárgyalóképes elitrétegével. Őket többkevesebb személyes szimpátiával jobbra alkalmi szövetségesnek bár olykor csak lekötelezésre érdemes „korporatív” kliensnek tekintette, akik számottevően növelhetik alapítványa mozgásterét és általános respektusát. (Lásd a lista négy „sereghajtóját”!)

Ami a kérdés második és fontosabb részét illeti, azt ti. hogy mi volt az Alapítvány tényleges szerepe a rendszerváltás felé egyelőre még jórészt öntudatlanul sodródó Magyarországon, nos, erre itt 1987-es fejezet végén legfeljebb időleges választ adhatunk. A komolyság megőrzése végett nem árt máris kizárunk két máig felbukkanó pszichiátriai motívumot: 1. a „kommunista hatalomátmentő” titkos kollaboráció és 2. a nemkülönben titkos „CIAdiverzió” vádját... E paranoid teóriák helyett érdemes a valóságos közegben keresni a választ, nem feledve azt, hogy gyorsan változó erőviszonyok és dinamikus ellentmondások formáltak, s hogy az Alapítvány irányítása, „ügyszféra” maga is látványos politikai (ön)fejlődésen megy keresztül e nekilóduló években.

Mint láttuk: az alapítványi iniciatívák sorában kezdettől akadt egy sor bátor nyitás, tudatos tabu vagy monopóliumtörő kísérlet. Ilyen volt mindenekelőtt a sokat támadott „nyílt pályázati rendszer” makacs fenntartása, a fénymásoló program, az önálló külföldi ösztöndíjmenetúra, a független alkotóműhelyek, írók, művészek és tudósok tömeges felkarolása. Másrészt nem vitás, hogy kezdettől voltak bizonyos engedmények, személyi és taktikai kompromisszumok is – példa rá több menedzserképző és költségvetési intézmény pusztán protokollérdekeket szolgáló pénzelése vagy egyegy szakértői testület például a kezdeti társadalomtudományi zsűri kurzuskáderekkel való felpuhítása. Az Alapítvány munkatársainak a pályázók százai, majd ezrei ügyében végül is naponta kellett egyfajta alternatív „személyzeti és kádermunkát” ellátniuk. Az ügyeket, programokat többnyire nem ők „kreáltak”, a pályázatokat nem ők írták – így legfeljebb értőn és szemfülesen a támogatások célszerű módját, minőségelvű szelekcióját próbálták kialakítani. Mindez a köznapok szintjén alapvetően kétirányú elkötelezettséget jelentett. Egyrészt a pályázó magánszemélyek és civil kezdeményezések önzetlen és sokszor cinkos pártolását, másrészt bizonyos praktikus szövetséget a meglévő intézményvilág minden olyan „progresszív” hírű és potens képviselőjével, aki az új tudományos, művelődési vagy közéleti kezdeményezésekhez kész volt akár formális védettséget, akár érdemi segítséget adni. Ez utóbbiak az iménti protokollistánál jóval hosszabb lajstromot tennének ki – itt elég csak példaként Juhász Gyulára, Vitányi Ivánra, Tardos Mártonra, Glatz Ferencre, Zelnik József, Néray Katalinra és másokra utalni. Mindent egybevetve a korai években ez a törekvés bizonyos önként vállalt, sőt keresett „társutasságot” jelentett a legszélesebben veit „reformerokkal”, melyekbe némely intézményvezetők, akadémiai vagy minisztériumi káderek éppúgy beletartoztak, mint a merészebb vagy mérsékeltebb ügyek százait felvető egyéni és csoportos pályázók. Látni fogjuk: e társutasság politikai hangsúlyai az elkövetkező kéthárom évben az általános radikalizálódással összhangban mind nyittabban eltolódnak a civil társadalom javára, hogy végül sajátos szerepcserével immár az új legitimációt kereső reformer káderelit „kapaszzkodjék” társutasként az Alapítványba.

Ennek a fordulathoz itt nagyjából éppen a küszöbéhez értünk. Hogy mindezt életközébe hozzuk, valahogy úgy fest az egész, akár egy tízhúsz év előtti utazás a WienerWaltzer Hegyeshalom felé robogó expresszvonaton... A túlfűtött kupében sokféle utas zsúfolódott össze, zsebükben szolgálati, turista és külföldi útlevelek, más-más célállomásra szóló menetjegyek. Némelyek magukba zárkóznak, mások csomagjaik közt matatnak, megint mások cinkos anekdotázással álcázzák leküzdhetetlen „finánciáukat”. Lám, már itt is a határ és vele az igazság pillanata... Egy magabiztos kéz felrántja a tolóajtókat, előkerülnek az útlevelek, megnyílnak a kofferek, és szapora keresztkérdések nyomán akarjuk vagy sem sorra megtudjuk egymás nevét, nacionáléját és úti célját. Végül is nincs nagy baj, senkit se szállítanak le – ám ahogy a Lajta hídját is elhagyjuk, mintha egész más színben tűnnék fel a társaság... Aki azelőtt szorongott, most otthonosan üdvözliz az új kalauzt és viszont: aki előbb még rátart vagy kihívón fesztelen volt, most laposan fürkészi: mikor fordulunk végre a Westbahnhof célegyenesébe. Útitársunk volt valamennyi. Mégis, jó szívvel emlékezni legfeljebb arra fogunk, aki szolgálati útlevelemben bízva nagyvonalúan átvállalta tiltott könyvekkel teli poggyásunkat, s cserébe nem kért mást, mint egyetlen neki dedikált példányt „ha majd a legális kiadás is megjelenik”.¹⁵

Jegyzetek

1 Néhány ismertebb név az egykori interjúkészítők közül: Bakonyi Éva, Bauer Tamás, Becski András, Mérő Katalin, Mizsei Kálmán, Pécsi Vera, Polgár Judit, Soós Károly Attila, Szálai Erzsébet, Vági Gábor, Végh András, Voszka Éva stb.

2 Lásd a 90. dokumentumot.

3 Babus Endre, Csicskó Mária, F. Havas Gábor, Hegedűs István, Kenedi János, Murányi Gábor, Rainer M. János, Ungváry Rudolf, Vágvolgyi B. András stb.

4 Néhány további példa: 1976ban egy reprezentatív lista alapján teljes életútinterjút terveztek egy sor vezető káderral Andics Erzsébettől Nemes Dezsőig – az érintettek gyanakvó elzárkózása miatt sajnos mindhiába. Hasonló balvégű kísérlet történt 1982ben az Új Márciusi Front egykori alapítói, köztük Donáth Ferenc visszaemlékezéseinek dokumentálására – ez utóbbit viszont engedély híján már hatalmi szóval állították le. Ugyancsak volt néhány félegális interjúpróbálkozás az ez idő tájt hazalátogató Heller Ágnessel, Fehér Ferencsel és más emigránsokkal is – Hanák Gábor személyes közlései.

5 Utószó a Videotár 1995. februári katalógusához.

6 A Rhinesmithjelentés angol eredetijét az Alapítvány házi archívuma őrzi – az idézett részletet magam fordítottam – N. B.

7 E háttérepizódót és a program teljes történetét lásd részletesen in HINT/Lónyai, 109114.

8 MM 38288/1987.

9 P Á., *Soros mindig útban van*, Népszabadság, 1992. július 22., 6.

10 HINT/Kulcsár, 1011. A már idézett néhány mondaton túl íme az epizód teljes Kulcsárféle verziója: „K. K.: Az Agitációs és Propaganda Bizottság összeállítása a pártközpontban a szokásos kádári módon történt: a »kétfrontos harc« jegyében. Voltak ott meglehetősen baloldali emberek, ugyanakkor ültek benne olyanok is, mint mondjuk, Berend T. Iván tehát ortodoxok és reformerek vegyesen. Néha az ortodoxok támadásba lendültek. Különösen akkor, ha valami külső információt kaptak, feljelentéssel egyenértékű telefonokat. Adott esetben még Kádárt is felhívták telefonon, hogy tudja, mi folyik itt, és akkor előjöttek valamivel. A legkínosabb eset az volt, amikor Pál Lénárd, az akkori illetékes titkár szólt, Kádár személyes beavatkozása nyomán. N. B.: Püskösti Árpád, „Rákosi és környezete” című pályaterve ügyében? Igen. Tudniillik valaki odatette az eredményes pályázatok HVGbeli listáját Kádár asztalára, amin ez pirossal alá volt húzva. Kádár János rettentően felháborodva fölhívta Pál Lénárdot, és kérdőre vonta, hogy ez meg micsoda. Mi az, hogy »Rákosi és környezete?» Akkor a következő netán én leszek? Hát ez tűrhetetlen! Így keresett meg Pál Lénárd telefonon, és mondta, hogy itt nagy balfogást csináltunk, és hogy vegyünk vissza az ösztöndíjat. Azt nem lehet, válaszoltam, ki van adva, nem vesszük vissza. Akkor ne publikáljuk a kiadott ösztöndíjakat. Mondtam, azt sem hiszem, hogy el lehet intézni. Én ugyan megkérdeztem Vincze Mátyást, hogy mit szól hozzá: ilyen ukázt kaptam. N. B.: Kéthárom hónapra el is maradt a közlés... K. K.: Igen, ez volt a megállapodás végül. Tudniillik időközben szóltam Vásárhelyinek, ő pedig tájékoztatta Sorost, aki nagyon fölháborodott, mondván, hogy ő ezt az egészet a nyilvánosságnak szánta, és micsoda disznóság, vissza fog lépni. Tájékoztattam Pál Lénárdot a helyzetről, mondván, hogy szerintem nem érdemes az egészet túldimenzionálni, hisz végül is nem olyan nagy ügy. Vincze Mátyással megbeszéltem, hogy egyikét alkalmat hagyjunk ki, aztán szépen visszatérnek majd a dolgok az eredeti mederbe. Ezt Vásárhelyi Sorossal megtárgyalta, és a végén elsimult az ügy. Ez volt a legkényesebb konfliktus az Alapítvány egész működése során, ám végül ezt is sikerült rendezni.”

11 Lásd HINT/Bartha, 12.

12 HINT/Déner, 711. Az interjú további fontosabb adalékai: „D. M.: Tehát itt volt egyrészt egy harc paradox módon a gazdaságpolitika és a kulturális szféra között, másrészt épp ez az 1987-88-as időszak volt az az utolsó szakasz, amikor a rendszer egy kicsit bekeményített. Ennél a bekeményítésnél a Soros Alapítvány a kulturális és a gazdaságpolitikai kormányzat kereszttüzébe került, nevezetesen úgy, hogy a kulturális kormányzat fél szemmel Moszkvára, fél szemmel a Nyugatra nézve, olyan álláspontot alakított ki, hogy az ún. liberális látszat addigi eredményeit féltve, hajlandó a Soros Alapítványt föláldozni, amely esetleg szálka lehet a környező országok szemében azzal, hogy alternatív kultúrpolitikai központtá nővi ki magát Magyarországon. N. B.: Hogy jön össze e két dolog? Mármint a liberális látszat fönntartása a Soros Alapítvány főlszámolásával? D. M.: Ezt utóbb majd megmagyarázzuk a Nyugatnak, hogy épp azért volt erre szükség, hogy fönnttarthassuk az ún. aczéli kultúrpolitikát. Tehát kvázi egy részét fel kell áldozni a stratégiai cél érdekében. N. B.: Ez lett volna a kultúrpolitika 1987-es »taktikai« hozzáállása? D. M.: Én úgy érzem, ez volt. [...] Számomra egyértelműnek tűnt, hogy Radicsék ekkoriban lemondtak a Soros Alapítványról. N. B.: »Lemondtak«? D. M.: Igen. Ha megtalálom ezt az agitprop. bizottsági feljegyzést, abból egyértelműen kitűnik, hogy például Knopp András az „imperializmus trójai falovaként”, »alternatív kultúrpolitikai központként» aposztrofálta az Alapítványt, amit föl kell mondani. N. B.: Akkor tehát nem »fájó szívvel« áldozták volna be, hanem egyszerűen maguk támadták. D. M. Hogy fájó szívvel vagy nem, azt nem tudom, mindenesetre elég zavaró volt ez, különösen Radics Katalin esetében, aki korábban engem vont felelősségre, hogy úgymond miért nem alakítok ki egy önálló Sorospolitikát«. Én ugye nyilván azzal védekeztem, amit már elmondtam: hogy nincs kompetenciám hozzá, és ez nem az én szintem. [...] De kifejezetten emlékszem, hogy a legutolsó alkalommal egy olyan szituáció alakult ki, amelyben Knopp András és Radics Katalin határozottan támadta magát az intézményt, a Soros Alapítványt. Mire Lakatos Ernő azt mondta: »Gyerekek, azért gondoljuk meg, ez egy becsületes magyar ember, aki a hazáját segíti.« És akkor szinte hallani lehetett, ahogy Knopp András áll a asztalra koppan. Nem értette az egészet. Lakatos pedig már valószínűleg tudta, amit Knopp még nem mármint hogy a gazdasági lobby megvédte az Alapítványt, s egy magasabb fórumon már eldőlt, hogy szükség van rá.”

13 BM III/III210231/9 „S. Gy. megharagudott, felfüggeszti a személyes kapcsolatokat.”

14 *168 Óra*, 1987. november 27.

15 Önéletrajzi epizód 1985ből a könyv: George Orwell *Állati gazdaságának*, az AB Kiadónál frissen publikált első magyar nyelvű, szamizdat kiadása volt, amit e sorok írója fordított, illusztrált és részben „expediált” a nyugati emigrációban való terjesztésre. A „társutas”: Z. László, egykori külkereskedelmi és kereskedelmi üzletkötő, ma a Creditanstalt egyik vezető embere.

1988

M = 1 : 100

Január 1-jétől életbe lép a személyi jövedelemadóról, az ÁFÁról és a vállalkozási adóról szóló új törvénycsomag. Szentendre, Vác, Kiskunfélegyháza, Kiskunhalas és Gyöngyös önálló városi lap kiadására kap engedélyt. A hónap közepén a KISZ KB fennállása óta először! nyilvános ülést tart „az ifjúsági szövetség előtt álló feladatokról”... (Valójában egy van csak hátra, mint azt a szónokok retorikai „kiütéskésése” sejteti: a párt diszkreditált árnyékszervezetének önfeloszlatása ám ez még majd egy évet várat magára.) Január 19-én a Nemzetközi Kereskedelmi Központban megtartják az első tőzsdenapot, amelyen 100 millió Ft értékű kötvény cserél gazdát. 26-án hivatalosan közlik: az ország fizetési mérlege mintegy 900 millió dolláros hiányt mutat. 27-én Kádár és Németh Károly elvtársi táviratban köszönti Ceaucescut 70. születésnapja alkalmából. Másnap romániai menekültek jogvédelmére és támogatására megalakul a független Menedék Bizottság. 30-án az MDF politikai vitanapot rendez a Jurta Színházban a parlamentarizmus és a többpártrendszer kérdésköréről. A hónap végén a mindaddig kizárólagos monopóliumot élvező Kiadói Főigazgatóság önálló kiadói jogot ad hét bejegyzett közművelődési szervezetnek. (Antikva, Göncöl, Isis, Maecenas, OrigoPress, Budapesti Művészeti Hetek, Szabadtéri Játékok Igazgatósága).

Február elején a munkahelyek először folyósítják a „bruttósított” béreket. Egyidejűleg Budapesten ún. „foglalkozásszervező bizottságot” hoznak létre a hivatalosan még mindig be nem vallott munkanélküliség enyhítésére. A február eleji XX. Magyar Játékfilm szemlén átütő sikert aratnak a történelmi félművelt feltáró dokumentumfilmek. (A szemle fődját a Gyulvás testvérek *Törvényesítés nélkül* című munkája kapja.) Február 8-án Gorbacsov bejelenti, hogy közel 9 évnyi véres és hiábavaló háborúskodás után a szovjet csapatokat végleg kivonják Afganisztánból. 20-án megalakul a még jobbára kisvállalkozókat tömörítő Vállalkozók Országos Szövetsége. 25-én a Minisztertanács a romániai menekültügy kezelésére tárcaközi koordináló bizottságot hoz létre.

Március 10-én Budapesten a rendőrség több ismert ellenzékínél házkutatást tart, nagy mennyiségű szamizdatkiadványt elkobozva. Ugyanazon a napon Bányász Rezső szövegű kihívó bejelenti, hogy a kormány az MDF-ről mint hivatalosan el nem ismert szervezetről egyelőre „nem vesz tudomást”. A március 15-i független menet ez évben mintegy húszezer főre duzzad, habár a rendőrség „biztonsági óvintézkedésként” már kora reggel akkurátusan begyűjti az ellenzék potenciális szónokait és szervezőit. (A nyolc előállítottat estére elengedik.) Két nap múlva a Jurta Színházban az új független mozgalmak és ellenzéki szervezetek koordinálására megalakul a Szabad Kezdeményezések Hálózata. Március végén harminchét fiatal értelmiségi és egyetemista a budai Kisrablót vendéglőben kimondja a Fidesz megalakulását. Az új, független ifjúsági szervezet kezdeményezői „legfőbb politikai elveiknek az erőszakmentességet és az emberi és polgári jogok tiszteltetését tartását” vallják.

Április 9-én nézeteik és „pártszerűtlen magatartásuk miatt” kizárják az MSZMP-ből Bihari Mihályt, Bíró Zoltánt, Király Zoltánt és Lengyel Lászlót. Április 20-án először kerül hazai kincstárjegy a befektetési piacra. 29-én Romániában nyilvánosságra hozzák az új településrendezési (elhíresült nevén „faluromboló”) programot. A közel 8000 kistelepülést és számos egyedülálló műemléket fenyegető megalomán tervek világszerte nagy felháborodást keltenek, nemzetközi szolidaritási ellenakciókat indítva a romániai falvak megmentéséért.

Május elején Grósz Károly Londonban tárgyal, ahol az első világháború óta hivatalosan nem járt magyar miniszterelnök. A hónap közepén Budapesten megalakul az első független munkavállalói érdekképviselő: a Tudományos Dolgozók Demokratikus Szakszervezete. Május 20-án az MSZMP háromnapos országos értekezletén a küldöttek megvitatják a „Párt feladatairól és a politikai intézményrendszer fejlesztéséről” szóló előterjesztést, majd a válság tényét makacsul tagadó Kádárt és „törzskarát” Aczél György, Gáspár Sándor, Havasi Ferenc, Lázár György, Németh Károly, Óvári Miklós a tisztújítással látványosan félreállítják. (Kialakul a végjáték „kettős hatalma”: Kádárt pártelnökké „mumifikálják”, az ország tényleges irányítását ettől kezdve főtitkárként Grósz Károly, kormányfőként Németh Miklós veszi át, a PB és a KB is jelentősen megújul.) 29-én Moszkvában újabb Reagan-Gorbacsov csúcstalálkozóra kerül sor. Aznap megindul Bécs és Budapest között az első EuroCity-járat: a „Lehárexpressz”.

Június 16-án, Nagy Imre és mártírtársai kivégzésének 40. évfordulóján a Batthyányemlékmécses és a Magyar Televízió székháza előtt botrányos rendőri incidensek közepette több százan követelik az '56-os áldozatok teljes rehabilitációját és méltó végtisztességét; míg a párizsi Pérelachaise temetőben ugyanezen a napon Jacques Chirac polgármester fő védnökségével jelképes emlékművet avatnak, amelynél Vásárhelyi Miklós mond beszédet, majd egy emigránsok szervezete gyűléges felolvassák a nemrég alakult Történelmi Igazságtétel Bizottság felhívását. Június 27-én a Hősök terén mintegy ötvenezren tiltakoznak a tervezett romániai falurombolások ellen. Válaszul Ceaucescu másnap bezáratja a kolozsvári magyar főkonzulátust.

Július 1-jén Magyarország és a Világbank 250 millió dolláros hitelszerződést ír alá. (Az újabb hitelek a hazai ipar szerkezeti átalakítását és technológiai fejlesztését szolgálják.) Július 7-én végakarata szerint hazaszállítják a tengerentúlról s Farkasréti temetőbe helyezik Bartók Béla hamvait. Július közepén az MSZMP KB jóváhagyja a gazdasági szerkezetátalakítás korábbi radikálisabb változatát (forintleértékelés, importliberalizálás, az árak és bérek „piacosítása”). A hónap második felében Grósz Károly zajos belpolitikai visszhanggal kísért körutat tesz az Egyesült Államokban, tárgyal Reagannel, Bushsal, a Valutaalap és a Világbank vezetőivel, találkozik magyar emigránsokkal, chicagói, San Franciscoi és New Yorki üzletemberekkel, hamburgert kóstol, ellátogat Disneylandbe, s a tengeren túli nyilvánosság utóvégre még néhány könnyelmű nyilatkozatot is kicsikar belőle. (Kilátásba helyezi az '56-os priuszok felülvizsgálatát, Nagy Imre és társainak „ha a család kéri, megfelelő körülmények közötti” újratemetését bár a többpárti parlamenti demokrácia alapkérdését továbbra is átlátszó demagógiával igyekszik elújni. „Az egypártrendszer fenntartása nem elvi kérdés, de a politikai pluralizmust az adott körülmények között is meg lehet teremteni.”)

Augusztus 11-én Visegrádnál a nagymarosi vízlépcső építése miatt ideiglenes mederbe terelik a Dunát. 20-án, Budapesten a Bazilika előtt tízezrek részvételével ünnepi nagymisén emlékeznek meg Szent István király halálának 950. évfordulójáról. Augusztus utolsó hetében nagyszabású ifjúsági vitatábort rendeznek Balatonszárszón, ahová több független szervezet, így a Fidesz képviselői is elmennek. 28-án Grósz Károly egynapos tárgyalásra Aradra utazik, balgán beszélgetve a román diktátor diplomáciai protokollcsapdjába. (Az „elvtársi eszmecserén”, amit jórészt Ceaucescu hisztérikus monológjai uralnak, egyetlen akut kérdést sem sikerül érdemben megtárgyalni. Az anyaországi és a kisebbségi magyar közvélemény bosszús családodottságát csak még inkább fokozza a magyar pártfőtitkár néhány kirívóan ostoba itthoni nyilatkozata többek közt „megértésének” hangoztatása a romániai „településrendezési tervek” iránt). A nyár végén Szöulban megrendezik a XXIV. Olimpiát, ahol a négy

éve Los Angelesből eltiltott, sikeréhes magyar sportolók főként az úszók, öttusázók, kardvívók, birkózók és a kajakosok minden várakozást felülmúlva szerepelnek. (A magyar éremgyűjtemény 11 arany, 6 ezüst és 6 bronz a nemzetek nem hivatalos világválogájában a hatodik, míg a lélekszám arányos országok közötti táblán az első helyre jogosít!)

Szeptember 3-án Lakitelken az MDF független társadalmi szervezetté nyilvánítja magát. 15-én megjelenik az Új Márciusi Frontnak a reformerök összefogását, szellemi megújulást sürgető felhívása. Másnap megalakul a Recski Szövetség. A hónap végén az Elnöki Tanács törvényerejű rendelettel visszamenőleges amnesztiát hirdet az 1956. október 2. és 1957. május 1. közötti cselekményekért elítélteknek. Az ország szeptember végén hivatalosan közzétett összességében még mindig be nem vallott nettó adóssággállománya: 10,3 milliárd dollár.

Október eleji ülésén az Országgyűlés elfogadja a társasági törvényt, ettől kezdve hazai magánszemélyek is alapíthatnak részvénytársaságot vagy kft-t. A parlament név szerinti szavazás helyett együttes felállással dönt a bősnyagymarosi építkezések folytatásáról (Maróthy László környezetvédelmi miniszter szellemtelen poénját, amivel a tiltakozó mozgalmak „Vízlepcsőt vagy demokráciát?” jelszavát egy „és” kötőszóval afirmatív frázissá fordítja át, önelégült derű és tüntető tapsvihar fogadja a T. Házban.) 12-én megalakul a Magyar Cserkészszövetség; 14-én az Országos Érdekegyeztető Tanács. Az október 23-i nyilvános demonstrációt betiltják, az ellenzéki szervezetek közös kezdeményezésére mégis számos helyen kerül sor békés, alkalmi megemlékezésekre. Másnap a keleti tömb államai közül elsőként Magyarország teszi lehetővé, hogy az ENSZ Emberi Jogi Bizottsága vizsgálatot folytasson az ország területén. 29-én megalakul a Nyilvánosság Klub, amely a „reformkor, a liberalizmus, a szociáldemokrácia, a polgári radikalizmus és a magyar népi mozgalom szellemi utódaként a szólás és vélemény szabadságnak kíván érvényt szerezni” a közélet minden fórumán. A hónap utolsó napján a világ 17 országának 28 nagyvárosában tüntetnek azért, hogy Magyarországon népszavazás döntsön Bősnyagymaros ügyében. Budapesten fáklyás felvonulással tiltakoznak.

November 1-jén négy évtizedes „kényszerzűnet” után Magyarországon megjelenik az első legális, független lap: a Hítel. Másnap a HNF égisze alatt megalakul a Magyarországi Cigányok Demokratikus Szövetsége. November 8-án Reagan addigi helyettesét, George Busht választják az Egyesült Államok 41. elnökének. November 13-án a Jurta Színházban a Szabad Kezdeményezések Hálózatának utód-szervezeteként létrejön az SZDSZ, amely a hazai liberális, polgári, népi radikális és szociáldemokrata örökség folytatójának deklarálja magát. November 15-én, az egy évvel korábbi romániai munkásfelkelés évfordulóján Brassó szelleme egy botrányos estére bevonul a Baross térre is: a békés szolidaritási tüntetést brutális rendőrrattak osztja szét, országvilág előtt kihívón demonstrálva, hogy a kommunista rezsim „belügyi internacionáléja” változatlanul él és „ütőképes”. November 18-án bejelenti újjáalakulását a Független Kisgazdapárt (elnöke: Pártay Tivadar, főtitkára: Futó Dezső lesz). 20-án megalakul a Magyar Zsidó Kulturális Egyesület. 24-én az Országgyűlés Németh Miklóst miniszterelnökké, Nyers Rezsőt államminiszterre nevezi ki. A hónap végén Grósz Károly egy sportszarnokbeli pártaktívgyűlésen fenyegető hangú, általános megütközést kiváltó beszédet mond. („A fehérterror már az utcán jár...” és: „A szocializmus történelmi vívmányait igenis meg fogjuk védeni” stb.)

December 19-én megalakul a Független Szakszervezetek Demokratikus Ligája. Karácsony előtti utolsó ülésén az Országgyűlés hivatalos munkaszüneti nappá nyilvánítja március 15-ét. Az év végének utolsó, kétes szenzációja, hogy a Morvai László magánvállalkozó által szponzorált „Petőfikutatók” állítólag megtalálták a nemzetülajdon mártírhalálát évtizedekkel túlélt költőjének a tajga mélyén rejtő sírját. Nekibuzdult hazafi körökben sértett nemtetszést keltett, hogy az MTASoros Alapítvány sem a barguzini expedíciót, sem annak filmes megörökítését nem találta támogatásra méltónak. Az exhumált csontvázról mellesleg lármás sajtópolémia után egy nemzeti mítoszhaborúban érdektelen külhoni szakértőcsoport megállapította, hogy az legjobb esetben is csak Petőfi „Alexandrée” lehetett minthogy női volt szegény.)

M = 1 : 10

1988 mindenekelőtt a lendületes keleti expanzió, a lehetőségeit immár a nagypolitika és a világsajtó nyilvános terepén próbálgató „Sorosdiplomácia” éve... Most, hogy a budapesti alapítvány többékevésbé „sinen van”, s a korábbi önkényes „váltóállítási kísérletek” lásd: MMKörlevél, HVGszilencium, pártközponti direktívák ismétlődésétől nemigen kell tartani, Soros erőfeszítéseit új szovjet, kínai és lengyel alapítvány „beüzemelésére” összpontosítja. Mindehhez persze nagyon is elkel a budapesti referencia mint azt az érintett moszkvai, varsói szervek bizalmas „elvtársi, internacionalista” tájékoztatója is sejteti. Ugyanakkor a további keleti terjeszkedés (mely egyben méltó cáfolata a találgatásoknak, hogy Soros az 1987 őszi 800 milliós tőzsdeveszteség végleg tönkretette volna!) a magyar alapítvány recepciójára is jótékonyan visszahat: új, immár nemzetközi „szocialista verseny!” indítva az amerikai üzletember dollármilliókat érő bizalmáért. És e versenyben, láthatóan a nemrég még kevély és gyanakvó hazai káderek sem akarnak lemaradni.

Január végén Soros Moszkvába megy, hogy részt vegyen a Szovjet Kulturális Alap és a New Yorki Soros Foundation közös bizottságának ülésén. Ez alkalomból a Kremlben ha nem is mindjárt Gorbacsov, legalábbis a szovjet birodalom második embere: Gromiko elnök fogadja, a sajtó előtt egy reménybeli szovjet-amerikai kereskedelmi és kulturális nyitás előhírnökéként üdvözölvén a messziről jött vendéget.

Egy hónap múlva Soros villámlátogatásra Pekingbe repül, ahol a New Yorki bejegyzésű China Foundation elnökeként évi egymillió dolláros támogatásról ír alá szerződést a még 1986ban Csao Cejang pártfőtitkár áldásával létesített pekingi Reform és Nyitás Alapja javára. (Ez utóbbi Soros pénzén a kínai kulturális cserealap égisze alatt működik jóllehet Csao Cejang és a reformerök háttérbe szorulásával, mindinkább a kínai titkos rendőrség veszi át tényleges irányítását.)

Május elején Varsóban hivatalosan bejegyzik a nagy erdélyi fejedelemtől és lengyellitván királytól elnevezett Stefan Batori (Báthory István) Alapítványt. Soros akit ekkor már közel egy évtizedes baráti szálak fűznek a lengyel emigráció s a betiltott Szolidaritás vezetőihez ezúttal semmiféle intézményes együttműködést nem tud elérni, Jaruzelski és a lengyel hivatalosság legfeljebb hűvös absztinenciájáról biztosítja. (Alig egy év múlva, a Szolidaritás újbóli legalizálásakor, Soros György gyökeresen átszervezi lengyel alapítványát, irányítását Zbigniew Bujákra bízva.)

Május közepén Soros ismét Moszkvába, majd a grúz fővárosba, Tbiliszibe repül, ahol a múlt év szeptemberében indult szovjet-amerikai Kulturális kezdeményezés további bővítéséről állapodik meg hivatalos partnereivel: a Szovjet Kulturális Alap és

a Raisza Gorbacsova fővédnökségét élvező Szovjet Béke Alap képviselőivel. (Eszerint a jövőben öt újabb tudományos albizottságot állítanak fel, pályázatokat, ösztöndíjcsereprogramokat hirdetnek meg fiatal kutatóknak stb.). Utja végén az SZKP KB külügyi titkára, Alekszandr Jakovlev is fogadja. A hivatalos kommuniké szerint mindketten kiemelték „a Szovjetunióban zajló átalakulás folytatásának jelentőségét, s hogy keresni kell a nyugati üzleti körökkel való együttműködés új lehetőségeit”.

Ezzel egyidejűleg a hazai alapítvány körül is megsokasodnak a diplomáciai és protokollesemények. Április 5-én Maróthy László környezetvédelmi és vízgazdálkodási miniszter fogadja Sorost. „A KVMben folytatott megbeszélésen jelenti az MTI egyetértettek abban, hogy az alapítvány a jövőben a környezetvédelem társadalompolitikai és gazdasági feladatainak megvalósításához nyújtott segítséggel, környezetvédelmi szakemberek képzésének támogatásával szélesíthetné tevékenységét.” (A hangzatos szándéknyilatkozatból utóbb semmi se lesz leszámítva az 1989 őszén alapított Független Ökológiai Központot, ám ez már egész más „projekt”, amihez a „Vízlepcsőt és Demokráciát!” egy szájból hirdető, kompromittált pártállami miniszternek semmi köze.)

Soros legközelebb csak késő ősszel jár Budapesten, ám időközben „ha Mohamed nem megy a hegyhez” Grósz Károly fordul meg nála odakinn... A magyar pártfőtitkár és kormányfő amerikai turnéja egyik utolsó, rögtönzött programjaként, július 24-én, vasárnap ellátogat a Long Islandi Sorosvillába, ahol a házigazdán és családján kívül az amerikai üzleti élet számos notabilitása várja. Grósz ez alkalomból nem mulasztja el méltatni Mark Palmer, az Egyesült Államok hamarosan leköszönő budapesti nagyköveteinek érdemeit, s az MTASoros Alapítványt az ősszel megnyíló új Menedzserközponttal az együttműködés követendő példájául állítja. (Elismerésének utóbb magas állami kitüntetéssel is szívesen jelét adná, de Soros akit már a meghívás miatt is épp elég bíráló ért elhárítja a kétes megtiszteltetést.)

Mindez persze korántsem jelenti, hogy az alkalmi „bizalomerosztó” gesztusoktól mereven elzárkózna kiváltképp, ha azok szűkebb „szakmájába” vágnak... Erre az év hátralévő részében mindjárt két fontos példa is akad: az egyik a 80 millió dolláros alaptőkével (Soros, Sarlós, Palmer és mások hathatós közreműködésével) lérehozott Első Magyar Befektetési Alap, a másik: a budafoki Szapárykastélyba telepített Nemzetközi Menedzserközpont, melyről november 1-jén olaszmagyaramerikai vegyes vállalati szerződést írnak alá úgyszintén Palmer nagykövet és Ábel Aganbegjan, a Szovjet Tudományos Akadémia Világ gazdasági Intézetének igazgatója jelenlétében. (A 88 millió alaptőkével induló kft. többségi tulajdonosa a Demjánvezette Magyar Hitelbank a New Yorki Soros Foundation 11%os pénzbeli, ám ennél jóval komolyabb „kapcsolattökevel” társult a vállalkozásba.) Mindkét ügynek fontos precedensértéke van: az előbbi a magyar gazdaságdiplomácia büszke fegyverténye az utóbbi az immár regionális kulcsszerepre pályázó hazai menedzserelitnek a rendszerváltásra teljes startkészültségbe hozott, „nagy hatótávolságú kilövőállása”.

Az iméntiekhez képest az Alapítvány közvetlen háza tája talán kevésbé látványos nővumokkal szolgál.

Az év elején az alapítványi vezetés több beadványban kéri Villányi Miklós pénzügyminisztert, hogy az ösztöndíjak reálértékének megőrzése végett mentesítse támogatásait az ez évtől újonnan bevezetett személyi jövedelemadó alól. Az elvi jelentőségű ügyben február végén egy Békési miniszterhelyettes vezette ad hoc bizottság dönt: eszerint „az adótörvény végrehajtási utasítását kormányrendelettel oly módon kell módosítani, hogy a külföldi eredetű alapítványok hazai ösztöndíjjuttatásai mentesek maradjanak az szjakötelezettség alól”. (Hasonlóképpen sikerül megőrizni a külföldi eredetű alapítványi eszközadományok fénymásolók, számítógépek, orvosi műszerek stb. vámmentességét is.)

Május elején a TIT Népfőiskolai Tanácsa és az MTASoros Alapítvány Bizottsága közös népfőiskolai pályázatot hirdet, melyre az év végéig több mint nyolcvan tanfolyam, faluszeminárium és bentlakásos népfőiskola szervezői jelentkeznek. Május végi ülésén egyébként a Bizottság ismét napirendre tűzi a tisztújítást, egy sor fontos személyi változásról döntve. Eszerint új társelnöke (az igazságügyi tárca várományosa: Kulcsár Kálmán helyett) ösztöl Berend T. Iván új tagjai (a leköszönő Hankiss Elemér és Vályi Gábor helyett) Enyedi György és Juhász Gyula lesz. Soros kezdeményezésére egy önálló értékelő csoport létrehozásával egyidejűleg kísérlet történik egy, a korábbinál hatékonyabb és érdemibb pályázatellenőrzési rend bevezetésére is. (A testület felkért elnöke: Klaniczay Tibor, tagjai: Tardos Márton, Vályi Gábor, titkára: Betlen János, munkatársa: Vásárhelyi Judit lesz. A kísérlet azonban különböző ügyrendi, hatásköri tisztázatlanságok miatt alig egy éven belül ellehetetlenül, az „értékelő csoport” csöndben feloszlik.)

Az iménti személyi változások közül pár szóban érdemes talán külön is kitérni a Kulcsár/Berend T. féle stafétaváltásra anélkül, hogy e túlnyomórészt formális aktus jelentőségét eltúloznánk. (Maga Berend T. is csak néhány mondatot szán tulajdon társelnöki szerepvállalásának több mint háromszáz oldalas önéletrajzi anekdotagyűjteményében. 1. Nos, mit jelentett e személycsere a gyakorlatban? Mindenekelőtt további presztízsnyereséget, a hivatalos akadémiai partnerkapcsolat megújítása, sőt Soros hangsúlyos igénye és személyes kezdeményezése nyomán annak „magasabb szintre” emelése révén. (Mint ismeretes: Berend T. a nyolcvanas évek második felében az MTA elnöke, míg Kulcsár csupán főtitkárhelyettese volt.) Jelentett továbbá részben a két ember nagyfokú karakterkülönbsége, részben a változó idők általános „szelleme” miatt bizonyos stílusváltást, azzal, hogy Kulcsár pedáns és túlbiztosító „társelnöklését” 1988 őszétől 1990 végéig a lezseren világias Berend T. „laissezfair” stílusú prezideálása váltja fel. Ámbár valójában még ez is nagyvonalú túlzás, hiszen ha az új társelnök egyegy bizottsági ülésre elmegy is olykor, tízhúsz perc múltán többnyire cinkos biccentéssel „angolosan” távozik, az érdemi munkát „személynökeire”: Tardos Józsefre és Odze Györgyre bízva. Vásárhelyi Miklóssal is inkább csak egyegy komolyabb, nagyobb horderejű ügyben egyeztet, így az 1989 tavaszán meghirdetett Demokrataprogram ügyében, mint arról egy belügyi titkosjelentés is tudósít (lásd a 168. dokumentumot!). Végül, bár erre nézve nincsenek tényleges bizonyítékok, nem zárható ki, hogy Berend T. az „ancien régime” még hátralévő alig másfél éve alatt esetenként az Alapítvány ügyében is latba vetette a könyvében több ízben ecsetelt „közvetítői”, „kijárói” szerepét, ami ha valóban így történt, kétségtelül további hozadéka volt e személycserének. (Csupán emlékeztetőül B. T. L. egykori, kiterjedt informális befolyására nézve: az MTA elnöke, a KB tagja, volt tanítványának, Németh Miklós miniszterelnöknek első számú tanácsadója, Radics Katalinnak, az alapítványi ügyek első számú pártközponti reszortosának intim barátja, majd élettársa stb.)

Ám térjünk vissza az esztendő alapítványi krónikájához... A Művelődési Minisztériummal karöltve az MTASoros Alapítvány ez év nyarán is megszervezi közel másfél száz angoltanár, egyetemi és középiskolás diák tengerentúli nyelvi és módszertani továbbképzését. Az öthetes kurzusokat az előző év tapasztalatainak okulva ezúttal alaposabb előkészítéssel az USA hat egyetemére telepítik (Choate Rosemary Hall, Maryland, Providence Pennsylvania, Boston, Washington). A túljelentkezés a pedagóguskategóriákban tízszeres a diákság körében 1525szörös.

Az ősz szolid, ám annál figyelemre méltóbb eseményt tartogat. November 1-jén több mint féleves bizalmas előkészítés nyomán megalakul a Bethlen-Soros ösztöndíjalap a határon túli magyarság fenyegetett kultúrártékeinek és nem kevésbé fenyegetett, elárvult értelmiségének felkarolására. (A Bethlen Gábor Alapítvány e célra felajánlott 300 000 Ft-át az MTASoros Alapítvány Bizottsága a tiszzeresére: kerek 3 millióra egészíti ki.) Az ösztöndíjakról amelyek jórészt a Magyarországra települteknek kiutalt gyorssegélyek, illetve határon átcsempészett könyv vagy élelemcsoomagok a két alapítvány által delegált közös kuratórium dönt. Tagjai: Csoóri Sándor, Für Lajos, Juhász Gyula, Király Tibor és Vásárhelyi Miklós, titkárai: Kiss Gy. Csaba és Vásárhelyi Judit.

Karácsony után és az új esztendő első hetében az alapítványi Titkárság kis híján ötévi várakozás után végre birtokba veheti új, tágasabb telephelyét: az Országház utca 9. számú ház akadémiái bérterményét. Ez alkalomból a Lant utcai „kegyes hajlék” kényszerű társbérleti szívélyes levélváltással búcsúznak úgyszintén nem éppen önkéntes szállásadójuktól. Paskai bíboros, esztergomi érsek: „Örülök, hogy kedves és hangulatos emlékeket őriznek meg rólunk, amit mi is hasonlóan emleghatunk. Természetesnek tartom, hogy a jövőben is hasonló barátsággal gondolunk egymásra, és kölcsönösen számíthatunk támogatásra. A Titkárság valamennyi Tagját meleg szeretettel köszöntöm. E. L. bíboros, prímás, esztergomi érsek.”

M = 1 : 1

„Én egész népemet fogom” népfőiskolás fokon?

Vásárhelyi Judit, az alapítványi Titkárság többek közt pályázati ellenőrzéssel és értékeléssel megbízott, új munkatársa valamikor 1988 elején egy házi használatra szánt kimutatást készített a nyitott vagy „általános” pályázati kategória nyerteseinek területi megoszlásáról lakcím, illetve intézmények esetén működési hely szerint. A grafikonra kivetített eredmény híven tükrözte az ország eltérő fejlettségű térségeinek közismert törésvonalait: míg a Dunántúl megyei és kultúrcentrumai általában közepes mértékben és többékevésbé egyenletesen voltak reprezentálva, az Alföldre legfeljebb szórványosan jutott némi támogatás a kettő közt pedig a főváros kiugróan magas részesedését csak egy, a grafikonhoz hozzátoldott külön „lepedőn” lehetett ábrázolni. Mindezt saját tereptapasztalatai alapján elődje, Betlen János is megerősíti, aki az Alföldön rendszeresen „tájéolva” pályázati tanácsadással, a támogatásra érdemes helyi ügyek felkutatásával próbált e hátrányos régió esélyein javítani a mostoha adottságok miatt meglehetősen szerény sikerrel.

A „főváros és a vidék” hagyományos ellentmondását, szociológiai és ebből következően: erkölcsi dilemmáját az Alapítvány kezdettől megörökölte azzal, hogy tevékenységét egy sor adminisztratív és politikai korlát ellenére országos hatáskörrel hirdette meg. És bár időről időre történtek bizonyos hátránycsökkentő kísérletek (így a vidéki művelődési házakat preferáló, kezdeti videoprogram), akadtak az egyensúlyjavítást kiemelt szakmai és lelkiismereti ügyként kezelő kurátorok (például Hankiss), ám egy minőségelvű, innovatív alapítványi stratégia végtére is csak a meglévő kínálatra hagyatkozhatott, s lehetőségeivel józanul számot vetve aligha vállalhatta a szociológiai értelemben vett „elitrepodukció” masszív trendjének érdemi megváltoztatását.

Ezzel együtt 1988ra nyilvánvalóvá vált, hogy a vidék „felzárkóztatása” többé nem egyszerűen szociális vagy kulturális kérdés, hanem eminensen politikai, éspedig olyan, amely a születőben lévő új magyar demokrácia esélyeit: társadalmi támogatottságát és minőségét hosszú távon is meghatározza. (Vö. az 1990. tavaszi, első szabad választások magukért beszélő részvételi arányaival: míg némely fővárosi választókerületek 80, dunántúli megyék 70% fölötti participációval tűnnek ki, az alföldi megyék épphogy elérik az 50%-ot!) Ugyanígy nyilvánvalóvá vált az is, hogy a decentralizálás bármely szakmai, közigazgatási vagy mozgalmi kísérlete egyszersmind az egész monolit pártállami struktúrát kezdi ki, segít akarvaakaratlanul lebontani. A spontán sarjadzó bázisdemokrácia ideje volt ez, a diffúz átalakulásé, még jóval innen az intézményesülés, egy újfajta integráció létrejöttétől. Nem véletlen, hogy ez az idő tájt merült fel az ötlet: nyisson az Alapítvány vidéken is néhány irodát ha másként nem, legalább tájékozott, „ügyfélszolgálati” jelleggel...

Csak hogy a „Sorosirodahálózat” ötletét valójában egyik oldalról sem fogadta túlzott lelkesedés. A bejártott „ügymenet”, a csöndes és okos háttérdiplomácia négyéves gyakorlata épp látványosan meghozni készült eredményeit, s az Alapítvány kulcsemberei: Soros, Vásárhelyi, Vámos, Kardos és mások egyöntetűen úgy vélték: egy, a változásokra nyitott, kellőképp rugalmas stratégiához továbbra is jóval tágabb „játéktérrel” enged az informalitás, mintsem a formális decentralizáció, a legális intézményi terjeszkedés. Ez utóbbi szándék (mint azt a társelnök útján bizalmasan „megtesztelték”) egyelőre amúgy is minden bizonnyal makacs bürokratikus ellenállásba ütköznek, így legfeljebb néhány vidéki egyetemen elsőként Szegeden, majd Pécsen, Debrecenben stb. sikerült elérni, hogy az Alapítvány programfüzete és pályázati űrlapjai rendszeresen bármely érdeklődő által hozzáférhető legyenek.

Az egyéni pályázatok eseti mérlegelésén túl maradtak tehát továbbra is a jórészt vidéknek szánt, eseti célprogramok így az év tavaszán elindult népfőiskolai, amely mind közül talán a legfontosabb volt. A program háttéréről egy utólagos titkársági jelentés így számol be: „1988 tavaszán a Bizottság 750 000 Ftos keretet szavazott meg a népfőiskolai pályázatok támogatására. A döntés előzménye az volt, hogy az ország minden részéből érkeztek ilyen pályázatok, ugyanakkor a TIT Országos Központja is pályázott 300 000 Ft-ra, amelyből népfőiskolákat kívánt volna támogatni. A Bizottság úgy döntött, hogy a fenti keretet a TIT Népfőiskolai Tanácsából és a Titkárság tagjaiból álló közös kuratórium használja fel pályázat meghirdetésére, s a beérkezett tervek elbírálása után azok támogatására. A Kuratórium tagjai: Benda Kálmán, Béri József (Abda), Kovács Dániel (Sárospatak), Pethes Attila (TIT Népfőiskolai Tanácsa), Sz. Tóth János (Magyar Népfőiskolai Társaság), Vásárhelyi Judit. Mivel csaknem 80 pályázat érkezett, egy későbbi bizottsági ülésen további 500 000 Ftot kapott a program, eddig (1989. május végéig!) összesen tehát 1 250 000 Ftot.”

Hogy a fenti összegből kik, milyen ügyekre és miféle elbírálási elvek alapján kaptak támogatást, arról szintén a már idézett beszámoló ad részletes tájékoztatást: „A népfőiskolai kuratórium bentlakásos népfőiskolai tanfolyamok, faluszemináriumok és olyan sajátos népfőiskolai kísérletek működéséhez szavazott meg támogatást, melyek elsősorban nem a helyi társadalom, hanem valamely réteg vagy csoportigény kielégítésére töreksznek. A döntések alapjául szolgáló elvek az autonóm kezdeményezés támogatása, a magyar népfőiskolai hagyományok őrzése és a fiatal nemzedék bevonása voltak.

A 77 beérkezett pályázatból 22 népfőiskolai tanfolyamnak, faluszemináriumnak ítélte oda a kuratórium 800020 000 Ft közötti támogatást. Ezek között speciális programmal jelentkezett a környezetvédők, valamint a fiatal házasok népfőiskolája és 4 cigány népfőiskola. 9 bentlakásos népfőiskola kapott 20 00050 000 Ft közötti támogatást (Ádánd, Nagycenk, Marcali,

Sárospatak, Szombathely, Sátoraljaújhely, Tata, Sopron és Budapest). Utóbbi a vakok és csökkentlátók népfőiskolája volt, de rendeztek óvónőknek, tanácstagoknak és erdélyi menekülteknek is ebben a típusban. A támogatás itt a klasszikus, bentlakásos népfőiskolai forma felé igyekezett segíteni a kurzusokat. Végül 3 felsőoktatási szakkollégium (JPTE, Pécs BDTF, Szombathely KLTE, Debrecen) kapott 20 000 000 Ft támogatást. A hallgatók itt a külföldi és hazai népfőiskolák történetét és a népfőiskolát mint modernizációs és politikai szocializációs módszert tanulmányozták ennek segítségével. Ebből a keretből kapott támogatást a tavaly decemberben és idén januárban rendezett 11 háromnapos népfőiskolai vezetőképző tábor, ahol a jelentkezőkön kívül 1010 egyetemistát is meghívtak. Az eredeti megállapodás szerint a TIT látta el a pályázatokkal kapcsolatos adminisztrációt és pénzügyi lebonyolítást, valamint nyomdai kapacitást és papírt biztosított ahhoz a gyűjteményes kötethez, amely népfőiskolai írásokat tartalmaz.

A keretből a TIThez eddig átutalt 950 000 Ftból (1989) május 3ig 492 000 Ft-ról érkezett elszámolás. 13 kurzus jelenleg is tart, 8 befejeződött népfőiskola még nem küldött elszámolást, 2 kurzus halasztást kért. A már átutalt, de még el nem számolt összeg: 378 000 Ft. A keret utolsó részletével a kuratórium a Zala megyei Népfőiskolai Vezetőképző Tábor, az európai alternatív szervezetek a Magyar Népfőiskolai Társaság által szervezett találkozóját és az Ifjúsági Népfőiskolai Társaság működését támogatja.

Az Alapítvány az utóbbi negyven évben egyetlen komoly mecénása volt a népfőiskolai mozgalomnak. A tavalyi tanév során elért eredmények közé kell számítanunk a szervezési kedv megugrását, a sajátos népfőiskolai kísérlet meghonosodását, valamint azt a tényt, hogy sikerült a legfiatalabb nemzedék érdeklődését is felkeltetni e módszer iránt. A továbbiakban a pluralizmus előrehaladtával számítanunk kell a mozgalmon belül különféle törekvések megjelenésére. A következő tanévre kiírt pályázat hangsúlyozni fogja, hogy olyan, a tanszabadság jegyében a pártok fölött álló, a helyi társadalom megújítását szorgalmazó, lehetőleg megfiatalodott népfőiskolákat kíván meghívni, melyek a politikai kultúra terjesztésének alkalmas csatornáik lehetnek.

Javaslat: A Bizottság szavazzon meg 1 300 000 Ftos keretet egy, a Magyar Népfőiskolai Társaság, a TIT Népfőiskolai Tanácsa és az MTASoros Alapítvány Bizottsága által az 1989/1990-es tanévre közösen kiírandó népfőiskolai pályázat számára."

A fenti számadás persze, mint jeleztük, utólagos, hisz ezek a sorok már 1989 májusában íródtak, mikor a népfőiskolai program (a szakkollégiumoknak, egyetemi lapoknak nyújtott támogatásokkal együtt) épp látványosan beletorkolni készült az újonnan létrejött demokratikus szervezetek jóval szélesebb mondhatni „össznépi” pályázati rendjébe. Am mielőtt az alapítványi program konkrét értékelésére térnénk, tartozunk még egy rövid „mozgalomtörténeti” kitérővel.

A múlt század derekán Skandináviából elindult népfőiskolai mozgalom ekkorra már tisztességes habár négy évtizeden át kényszerűen „szüneteltetett” hagyományra nyúlt vissza Magyarországon. Felélesztését részben népi származású írók, tudósok, értelmiségiek, részben a harmincasnegyvenes évek időközben veterán lett egykori mozgalmárai, népfőiskolaszervezői kezdeményezték. E kései revitalizációs kísérletek szándékukat, megjelenési formájukat tekintve éppoly sokfélék és ambivalensek voltak, akár a mozgalom harmincas, negyvenes évekbeli hazai gyökerei. Lényegében ugyanez mondható el hivatalos recepciójukról és politikai megítélésükről is. Ennek megértéséhez azonban még messzebbre kell visszanyúlnunk az időben.

Az ősminta, mint jeleztük, még múlt századi skandináv „találmány”, amely egy karizmatikus dán lelkész, Frederik Severin Grundtvig nevéhez fűződik. Grundtvig, hogy a hosszú északi teleket a mindkét nembeli falusi lakosság és főként az ifjúság ne mihaszna otthoni téltelenségben vagy a kocsmában töltsék, e célra alkalmas nagyobb épületekbe (parókiák, vízimalmok, pajták stb.) különféle bentlakásos kisközösségeket verbuvált, melyek néhány hasznos kétkézi elfoglaltság mellett egyebek közt korszerű agrártechnológiai módszereket, irodalmi, vallástörténeti, történelmi, földrajzi és egyéb ismereteket kínáltak a pár hetes vagy hónapos kurzusok önkénteseinek. Ezek a „szezoniális” jellegű kommunák, önművelő és öngazgató kisközösségek csakhamar meghódították egész Skandinávia és Északnyugat-Európa paraszti társadalmait, s a századelőre új szociális és emancipációs törekvésekkel átítatva egyházon belül és azon kívül egyfajta sajátosan plebejus öntudatú, parasztpolgári tradícióvá izmosodtak számos más hasonló szerveződési formát (olvasóegyletek, dalárdák, kalákamunkacsapatok stb.) is magukba olvasztva.

Magyarországon a harmincas évek derekán kezd látványosan elterjedni a minta elsősorban a népi írók (Móricz, Kodolányi, Ilyés, Németh László, Veres Péter stb.) szellemi „importjaként” s néhány hazai protestáns (református, evangélikus, unitárius) ifjúsági szervezet lelkes szervezőmunkája nyomán. A negyvenes évek elején már csaknem száz „klasszikus” (tartós bentlakásos) népfőiskola működik országszerte, ám emellett szép számmal akadnak faluszeminárium jellegű tanfolyamok, ifjúságkollégiumok és más formációk is. (Németh László például 1940-ben a Kelet-Népeben Törökviszi úti villáját ajánlja fel a Magyar Írók Első Népfőiskolai Közösségének megalakításához, ami valóságos „felajánlási hullámot” gerjeszt...) A népfőiskolák küldöttei rendre ott vannak a szárszói találkozók, sőt első ízben 1942 decemberében a mozgalom vezetői Budapesten önálló országos tanácskozást is rendeznek, melyen a főreferátumot a tatai népfőiskola ifjú történész igazgatója: Benda Kálmán tartja. Azt, hogy a mozgalom presztízse emelkedőben van, jól jelzi, hogy hovatovább a legkülönbözőbb nemzeti, szociális, sőt nemzetiszocialista árnyalatú politikusok is keresik vele a kapcsolatot így az említett találkozót demonstratív gesztusként többek közt az egykori miniszterelnök: Kállay Miklós is felkeresi.

A választóvíz persze, mint az a legtöbb válságkorban sarjadt társadalmi mozgalom esetén lenni szokott: a hatalomhoz és általában a politikai cselekvéshez való viszony. Az egykori hazai népfőiskolai eszményt leginkább a „Hagyd a politikát: építkezz!” móriczi jelmondata és a Németh Lászlói „harmadik utas” koncepció jellemezte, azaz a markáns autonómiaigény s a (főként a földkérdésben megnyilatkozó) társadalmi radikalizmus egyfajta sajátos elegye. Igen ám, csak hogy ez minden tüntető „apolitikussága” ellenére eleve magában hordta a nyíltan politikai konfrontáció esélyét, míhlyt a mozgalom aktív közszerepeket vállaló, felnőtté váló tagjai tömegével kilépnek az önépítés és önművelés védett, kisközösségi „tanmühelyeiből”... Ez a tömeges kirajzás s vele a spontán eszmei, politikai artikulálódás Magyarországon a negyvenes évek tragikus kényszerei és zsákutcái miatt sajnálatos módon elmaradt... A háború, majd a nem sokkal később bekövetkező újabb autoriter fordulat nem hagyott elég időt, hogy a mozgalom szabadon kiforjra hordta, s ekként a „pártosságapolitikusság” belső dilemmája, akár hamu alatt a parázs, rejtetten egész a nyolcvanas évek végéig tovább élt. Akárcsak a mozgalom egykori szerepével kapcsolatos szubjektív elfogultságok: a nosztalgikus túlértékelés avagy az ideologikus alapú előítélet és gyanakvás.

Az „igazság pillanata” ekként csak egy újabb rendszerváltás küszöbén jöhetett el tegyük hozzá: sokban igaztalan és jövátéhetetlen megkétszerezéssel, hisz az időközben eltelt negyven év során nemcsak az eredeti nyugati mozgalmi minta alakult

át gyökeresen, de a magyar társadalom egészének életmódja, szociális és műveltségi szerkezete is, a korábnál jóval kevésbé kínálva alapot egy efféle össznépi jellegű, öntevékeny társadalmi, közéleti program kibontakoztatásához. A fent idézett titkársági beszámoló is arra vall, hogy a legelső 1988as programév még inkább csak a sietős „önrehabilitációra”, az erőgyűjtésre volt elég sokatmondó adalék, hogy legalább fél tucat díjnyertes pályázat akad, amelynek tárgya voltaképp nem egyéb, mint maga a mozgalom: az elméleti és módszertani orientáció, a népfőiskolai hagyományok feltárása, a vezetőképzés stb. Mint azt az 1989. májusi beszámoló is előre vetíti, „a továbbiakban a pluralizmus előrehaladtával a mozgalmon belül számítanunk kell különféle törekvések megjelenésére”.

Nos, ezek a „különféle törekvések” pedig, az adott helyzetben nem annyira a spontán belső fejlődés, az eszmei és gyakorlati minták szükségképpen differenciálódását sejtetik sokkal inkább az elkerülhetetlennek látszó „pártosodást”. A mozgalom „politikusabb” szárnyát közvetlenül 1945 előtt és után természetes bázisa révén leginkább a Független Kisgazda Földmunkás és Polgári Párt, illetve a Nemzeti Parasztpárt próbálta „felkarolni”. Most, az újabb „rendszerforduló”: 1988/1989 rohamos változásai közepette szinte minden párt a „magáénak vallja” a népfőiskolai tradíciót, vagy legalábbis igyekszik vele úgymond „eszmei szövetséges” közelbe jutni: a HNF-től az MDF-en, a KDNP-n, az SZDSZ-en, a Fideszen át a kisgazdáig... Mindebben azonban nemcsak sanda választási kortesfogást kell látnunk (bár kétségkívül az is volt benne), sokkal inkább a népfőiskolai hagyományok újraélesztőinek spontán pártszimpátiáját, személyes elkötelezettségeit. A kezdetben szintén hangsúlyosan népi gyökerű szellemipolitikai mozgalomként indult MDF alapítói a Magyar Népfőiskolai Társaság 1988-ban megválasztott vezetőségének több mint a felét adták (Berky Ferenc György, Demeter Dénes, Havas Gábor, Jakab Sándor, Kovács Dániel, Sz. Tóth János, Varga Csaba), s a társaság vezérkarából került ki a Kereszténydemokrata Néppárt egyegy újjáalapítója is (például Ugrin József). Mégis: hamis és egyoldalú céltzatosság volna a fentiek alapján mai politikai képleteket vetíteni a múltba, hisz az 1988/89-es népfőiskolai kurzusok népszerű vendéglelőadói között nemcsak az MDF vezérszónokai tűnnek fel, ám velük együtt gyakran a legnagyobb személyes és elvbaráti egyetértésben az SZDSZ és Fidesz prominensei, reformkommunisták és pártion kívüli értelmiségiek, tudósok is. (A teljesség igénye nélkül: Andrásfalvy Bertalan, Benda Kálmán, Bihari Mihály, Bíró Zoltán, Bogár László, Böhm Antal, Csengey Dénes, Csoóri Sándor, Csurka István, Debreczeni József, Enyedi György, F. Havas Gábor, Fekete György, Fekete Gyula, Für Lajos, Gergely András, Gombár Csaba, Hankiss Elemér, Horváth Balázs, Juhász Pál, Kamarás István, Kéri László, Kiss Gy. Csaba, Kukorely István, Lackó Miklós, Makovecz Imre, Márkus István, Márton János, Mécs Imre, Nyers Rezső, Papp Zoltán, Popper Péter, Pozsgay Imre, Ratkó József, Schmidt Péter, Siklaky István, Solt Otília, Szabó Miklós, Szilágyi Ákos, Tölgyessy Péter, Varga Imre, Vitányi Iván.) Elsőként a Független Kisgazdapárt jelentkezett 1988/89-ben Szentendrén, illetve Leányfalun azzal az igénnyel, hogy a népfőiskolai vezetők találkozóin hivatalosan is bemutatkoznék. Az 1990 tavaszi választási kampány idején pedig már nem meglepő, hogy a pártok helyi szónokai szinte minden hasonló rendezvényen sorba állnak a mikrofonért. Mint történetesen a Kiskunsági Népfőiskola nyitó rendezvényén.

„Negyvenévi szünet után az ismeretterjesztés régi hagyományait felújítva ismét népfőiskola indult Jász-Nagykun-Szolnok megyében. A Soros Alapítvány támogatásával létrehozott nagykunsági népfőiskola Kisújszálláson kezdte meg működését, s hallgatói közé elsősorban a város és környékének lakóit várják a szervezők. A szombati nyitó foglalkozáson elsőként azokról a változásokról esett szó, amelyek hazánk jogállamiságának megteremtését segítik elő. Ezt követően a Nagykunságban tevékenykedő politikai pártok és szervezetek mutatkoztak be a résztvevőknek” írta az MTI tájékoztatója (1990. 02. 17.).

Persze 1990 tavaszán ez nem is lehetett másképp. Annál feltűnőbb, hogy alig pár hónap múlva mennyire megváltozik a kép: a mozgalmat ideológiai és személyi ellentétek szagattják, és sok helyütt éppenséggel a népfőiskolák (vagy szervezőik) keresik az új pártpolitikusok kegyét.

„Annak, hogy a Soros-támogatások utóbb mégsem váltak rendszeressé, több oka van vélekedik Sz. Tóth János szociológus, a Magyar Népfőiskolai Társaság titkára. Ezek közül az egyik, hogy megjelentek a mozgalom vadhajtsái is: színre léptek a népfőiskolák eredeti szellemével ellentétes, erős pártkötődésű érdekek és szervezetek. Némelyek tudatosan is törekedtek a népfőiskolák és a Soros Alapítvány kapcsolatának főlészámolására.”⁴ A népfőiskolák és az Alapítvány kapcsolatának megszakadását természetesen az 1990-es országgyűlési választások is döntően befolyásolták. Amíg a mozgalom alternatív állampolgári kezdeményezésként jelentkezett, annak szervezői állami támogatásban nem reménykedhettek, legfeljebb az egykori hivatalos fedőszervek (HNF, TIT, Népművelési Intézet) jelképes oltalmában. A megalakuló új kormány viszont hivatalosan is programjába iktatta a mozgalom támogatását, s így a rendszerváltás mint annyi más spontán közéleti vagy kulturális kezdeményezés esetében egyben „szponzorváltást” is jelentett. Merőben új önkéntes avagy kényszerű igazodások sorával... (Erről győző meg a Magyar Népfőiskolai Társaság a mozgalom újraindításának tizedik évfordulójára készült emlékkiadványa, Az újrászületés krónikája, Bp., 1998., amely számos beavatkozó dokumentummal szolgál a mozgalom kilencvenes évekbeli rögzös útkereséséről.)

„Ellenzéki alapítványi népfront” avagy a Bethlen-Soros közös ösztöndíjalap

A környező országok (mindenekelőtt Románia és Csehszlovákia) magyarságának drámai helyzetromlásán, az immár tömeges és eltitkolhatatlan menekülthullámon túl is alighanem a különféle ellenzéki és reformerök szövetségkeresése is hozzájárult ahhoz, hogy 1988 őszén végre gyakorlati együttműködés jött létre a Bethlen és a Soros Alapítvány között egy közösen létrehozott ösztöndíjalap formájában.

De vajon miért csak ekkor? Hiszen láttuk: jó három éve már Monoron, sőt annak idején már a '84 őszi Margitkerti vacsorán is felmerült valamiféle szolidaritási akcióegység igénye, főként a leginkább fenyegetett romániai magyarság ügyében. Miért hát e késlekedés, kölcsönös kivárás, óvatosság?

Aligha tévedünk, ha a választ megannyi személyi esetlegességen és belpolitikai összefüggésen túl legfőképp a romániai diktatúra felgyorsult végjátékában s a hazai és nemzetközi közvéleményt egyszerre mozgósító hatásában véljük felfedezni. Abban a közös és nagyon is valós ellenségekben, amit Ceaucescu példátlan személyi kultusszal dekorált állami terrorja állított kihívón az önelégült status quo politikájába zsidbadt Keletnek, Nyugatnak egyaránt. A hiú „Conducator”, a népe állítólagos római származásától és önnön birodalmi küldetésűdatától megittasult, balkáni despota, a maga állami korrupcióval, tömeges titkosrendőri és besúgó apparátussal, milliós párthadsereggel fenntartott óvilági hadikommunizmusával. Ceaucescu államnationalista rezsimje, amely '68 óta „különutas” külpolitikai devianciáival mind bosszantóbb szállka volt a Kremel urainak szemében, s kiváltképp anakronisztikus zárványnak tűnt a gorbacsovai glasznoszty meghirdetése után. Ceaucescu

Securitatevezényelte rendőrállama, mely ekkor már a „különutasság” minden geopolitikai látszatelőnye ellenére többé a Nyugat felnyíló szemében se lehetett szalonképes.

Talán csak egyedül Kádáréban maradt továbbra is az igaz, csak jobb híján, afféle „reálpolitikai opportunizmusból”, melyet részint a gyávaság, részint egy megrögzött téveszme sugallt. Egyrészt, ha nem személy szerint Ceaucescunak is, Kádár mindvégig hálás maradt a „román elvtársak internacionalista szolgálatairól”: Nagy Imre és az '50as forradalom vezetőinek készséges snagovi internálásáért. Ám a pártfőtitkár és szűkebb garnitúrája nemcsak emiatt respektálta oly kínos aggállal a mindenkor román vezetést. Betegesen félt attól is, hogy a nemzetiségi kérdés mégoly jelképes vállalásával saját belpolitikai uralmát ásná alá, ismét teret engedvén úgymond a „nacionalista veszélynek”. Utólag jól látni: mennyire téves és ostobán defenzív helyzetértékelés volt ez, hisz Kádár népszerűségét nem is nagy áron bizonyára csak növelte volna, ha a ritkuló és mind nyilvánvalóbb kudarcra végződő, kétoldalú találkozókon legalább eztazt nem mulaszt el „elvtársi és internacionalista következetességgel” számon kérni gyakorló diktátortársán. Kádár azonban és az ő politikai gesztusnyelvét idővel jólrosszul eltanult hazai pártelit többsége mindvégig beérte demagóg allúziókkal, az aktívaülések és üzemlátogatások során elejtett, alkalmi cinkoskodással: „No halljuk csak, mi a gond, elvtársak? Hisz odaát még rosszabb! Mi legalább túl vagyunk az államvédelem által vezényelt vastapson, s hajnalonként nem kell végtelen sorokat kiállni a jegyre mért, ehetetlen kenyérért.”

Az, hogy a Kádárrezsimnek ennyire tünetően nem volt semmifajta kisebbségvédelmi „elképzelése”, a nyolcvanas évek elejétől megkerülhetetlen kihívásként posztulálta, hogy minden, magára valamit is adó külső vagy belső ellenlábásának igenis legyen: a Pozsgayféle nemzeti reformkommunista vonaltól a népieken és a nyugati magyar emigráció körein át a demokratikus ellenzékig. Nem véletlen, hogy a Beszélő első számaiktól kezdve rendszeresen tudósít a kisebbségi magyarság jogsérelmeiről, miként az sem, hogy az az ügy, amely a legszélesebb „ellenzéki népfontra” képes tömöríteni minden hazai változást sürgető erőt, éppen a határon túli (s főként a felvidéki, erdélyi) magyarság jogvédelme volt (lásd a széles körű tiltakozó és szolidaritási akciókat Duray Miklós, Szóts Géza, az Ellenpontok, a menekültkérdés vagy épp a romániai falurombolás ügyében!). Végül nem kétséges, hogy a Ceaucescurezsim mindinkább rémdrámává fajuló végjátéka és Grósz Károly a kádári „nemzetiségi antipolitika” csődjét betetőző megalázóan hiábavaló aradi útja csak újabb drámai impulzust adott a segíteni kész hazai és nemzetközi erők összefogásához.

„A kisebbségben élő magyarok helyzete az elmúlt hónapokban a magyar társadalom és a politikai szervek számára egyaránt fontos és aktuális kérdéssé vált” szögezi le egy 1988. májusi titkársági feljegyzés. A markáns változások felvetik annak lehetőségét, hogy az MTASoros Alapítvány Bizottság a maga eszközeivel csatlakozzon azokhoz, akik segítséget tudnak nyújtani.

Az MTASoros Alapítvány Bizottság természetesen nem oldhatja meg sem a kisebbségben élők, sem az áttelepültek súlyos szociális és egyéb problémáit. Megteheti viszont, hogy eredeti célkitűzéseivel és alapelveivel összhangban támogatást nyújt azoknak, akik értékes szellemi, kulturális stb. tevékenységük révén esélyes pályázók lehetnének magyar állampolgárként. A Titkárság a fenti elgondolás jegyében kapcsolatba lépett a Bethlen Gábor Alapítvány Titkárságával, mert az adott kérdésben ők rendelkeznek a legtöbb közvetlen információval, pl. sok esetben ők ismerik az áttelepülő értelmiségieket. A Bethlen Gábor Alapítvány anyagi forrásai szűkösek, de a korrekt és hatékony együttműködésre látunk lehetőséget. A Bethlen Gábor Alapítvány munkatársaival (Bakos István, Kiss Gy. Csaba és Nagy Gáspár) folytatott konzultációk után az alábbi javaslatot dolgozzuk ki.

Az MTASoros Alapítvány Bizottság Titkársága és a Bethlen Gábor Alapítvány Kuratóriumának egyetértése alapján egy közös (kisebbségi) ösztöndíj létrehozását javasoljuk.” Ez után a tervezet konkrét gyakorlati ajánlásokat fogalmaz meg a támogatandó körére (menekülők, áttelepülők, határon túli magyarok és más nemzetiségűek), a támogatandó tevékenységi körre (művészi, tudományos, lelkesítő munka, netán posztgraduális képzés) s a lehetséges támogatási formákra (rendszeres havi ösztöndíjak, egyszeri céltámogatások stb.), egyben a közös kuratóriumba meghívandók ajánló listáját is közreadva (Csoóri Sándor, Konrád György, Király Tibor, Benda Kálmán, Domokos Máttyás, Fűr Lajos, Vásárhelyi Miklós, Vásárhelyi Judit és Kiss Gy. Csaba. Részletesen lásd a kötetvégi 13. dokumentumot!)

A fenti titkársági tervezetet az 1988. május 23-i bizottsági ülés is megvitatta. Ennek emlékeztetője szerint: „A Bizottság elvileg elfogadja a Titkárság javaslatát a Bethlen Gábor Alapítvánnyal történő együttműködésről. A kérdésben azonban további többek között külügyi konzultációk szükségesek, ezért a javaslatban foglaltak realizálására csak a konzultációk sikeres lezárását követően kerülhet sor. Erről Kulcsár Kálmán és Vásárhelyi Miklós a közeljövőben tárgyalni fognak.” E május végi ülésről és az új pályázati tervről egyébiránt egy belügyi titkos jelentés is hírt ad (lásd a 139. dokumentumot!). Ez lényegében nem tartalmaz mást, mint az esemény konstatálását („Az MTA Soros Alapítvány Kuratóriumának f. hó 23-i ülésén megvitatták a Soros és Bethlen Gábor Alapítvány által »a határainkon túl élő és áttelepülő magyar értelmiségiek alkotómunkájának támogatására« létrehozandó közös ösztöndíj okmánytervezetét”); és a már idézett titkársági tervezet rövid, szöveghű kivonatát. Annál figyelemre méltóbb, hogy e minden jel szerint rutinszerű „szolgálati” napihírt kivételesen a III/les hírszerzői csoportfőnökséghez továbbították, s csak onnan került át „tájékoztatás végett” a III/IIIashoz. Anélkül, hogy ennek okáról vakmerő találgatásokba bocsátkoznánk, itt csupán jelezzük azt a több konkrét eset által igazolt tényt, hogy ekkoriban még főként szovjet, keletnémet, csehszlovák és román érdekű ügyekben nagyon is létezett a „belügyi internacionálé”, s ez esetenként közvetlen, „operatív” együttműködést jelentett az érintett keleteurópai állambiztonsági szervek között.

A további előkészítés informálisan és jórészt élőszóban folyt zömmel a két alapítvány titkársága között. Ez derül ki Kardos László és Vásárhelyi Judit emlékezéseiből, de áttételesen erre vall a megfelelő hivatali (akadémiai, pártközponti és belügyi) iratok feltűnő hiánya is. Mindenesetre az előkészületek az időközben drámaian felgyorsuló (főként romániai) eseményekhez képest igencsak lassan folynak májustól szeptemberig alig történik valami. Ennek feltehető oka, hogy Kulcsár májusi távozása és Berend T. szeptemberi belépése között formálisan nem volt, aki társelnökként áldását adja az új programra, s a már idézett bizottsági jegyzőkönyv által is indokoltan vélt „külügyi konzultációkat” lefolytassa. Hogy ez utóbbiak ha ugyan sor került bármilyenre praktikusán mit jelentettek (személyes, telefonos, levélbeli kapcsolatfelvételt a KÚM avagy a pártközpont külügyi osztályával, netán a III/les csoportfőnökség valamely „szakreferensével”) azt legfeljebb Berend T. Iván tudná megválaszolni, bár meglehetősen, ő se.

Mindenesetre 1988. november 1-jén végre hivatalosan is bejelentik, hogy a két alapítvány egy közös kuratórium égisze alatt egy társult ösztöndíjalapot hozott létre. Mint a szükséges kommuniké tudatja: „Az alából azokat a vállalkozásokat kívánjuk támogatni, amelyek a kisebbségi sorban élők anyanyelvi művelődését, kultúráját gazdagítják, hozzájárulnak a közép- és kelet-európai sorskérdések tisztázásához, és a térség népeinek megbékélését, humanus együttélését szolgálják. Ebből a keretből elsősorban

az ország határain kívül élő magyarokat támogatják. A támogatások odaítéléséről a két alapítvány képviselőiből alakított kuratórium dönt. Tagjai: Csoóri Sándor, Für Lajos, Juhász Gyula, Király Tibor, Vásárhelyi Miklós. Titkárai: Kiss Gy. Csaba és Vásárhelyi Judit.”⁶

Az együttműködést a Soros Alapítvány vezetése és operatív stábjá jórészt elkötelezetten és őszinte meggyőződésből pártolta, így például Vásárhelyi Miklós vagy a nagykuratórium két nemrég kooptált, történész tagja: Benda Kálmán és Juhász Gyula, akik amúgy is sokszálú magán és kollegiális munkakapcsolatban álltak a Bethlen Alapítvány nem egy kulcsembereivel (például Juhász az OSZK főigazgatójaként és a Magyarságkutató Intézet irányítójaként), s ez idő tájt nemegyszer közösen indítottak bizonyos kisebbségvédelmi petíciókat vagy szolidaritási akciókat. (Például Für Lajossal, Csoóri Sándorral az 1987. novemberi brassói munkásfelkelés ügyében!) Soros személyes megnyerésében és a gyakorlati teendők összehangolásában főként Vásárhelyi és Kardos vállalt oroszlánszerepet. Mindazonáltal nem hallgatható el, hogy az alapítványi vezetésben is akadt, aki az együttműködést kezdetől fenntartással fogadta (Vámos Tibor), mi több, nyíltan ellenezte (Quittner János). A tartózkodást és gyanakvó ellenérzést melyektől egyébiránt a másik fél sem volt egészen mentes részben kulturális és világnézeti előítéletek, részben nagyon is konkrét történelmi tapasztalatok és személyes traumák tápláltak. Ilyen volt történetesen az az alapítványi titkárságvezető által szimbolikus ellenérvként felhozott önéletrajzi adalék, amely az Auschwitzot túlélő magyar zsidóság egyik legfőbb sebet: a kunmadarasi pogrom esetét idézte fel egy szemtanú hitelével. A háború után a lágerekből hazatért, fájdalmasan kevés túlélő nem egy vidéki városban, községben nyílt összeütközésbe került a hátrahagyott javaiba időközben betelepült vagy azt elutalajdonított, elpredált helybeliekkel. Az egyik legkirívóbb eset 1946 májusában Kunmadarason történt, ahol három hazatért zsidó lakost bandákba verődött helybeliek a nyílt utcán gyalázatos módon agyonverték. Kis híján ugyanerre a sorsra jutott egy negyedik is: a községi szikvízüzem tulajdonosa, akit egy általa forgalmazott szódásüveggel ütöttek fejbe. Azzal a „csereszabatos” köznapi alkalmatossággal, amelyre nem is oly rég egy asszimiláns patrióta túlbuzgóságával maga vésette rá az irredenta jelszót: „Nem, nem, soha!” Sapienti sat. (Mindazonáltal meg kell jegyezni, hogy e lesújtó erejű példázat nem szegte kedvét az Alapítónak, ámbar kísértetiesen egybecseng azzal, amit Csoóri ominózus pécsi beszédében állítólag Sorost idézve édesanyjának szájába ad: „Ha Erdélyt emlegetik, másnap viszik a zsidókat... etc.”)

Ezzel szemben, mint korábban épp a Margitkerti vacsora kapcsán idéztük, Vásárhelyi Miklós az újfajta szolidaritási társulást kifejezetten demonstratív gesztusnak szánta, annak tevőleges bizonyosságára, hogy a fenyegetett helyzetű határon túli magyarság megsegítését fontos és feltétlen támogatandó ügynek tartja az alapítványi vezetés is. Ugyanez a spontán azonosulás, okos ügyszeretet mutatkozik meg az operatív munkatársak zömének magatartásában is, mindenekelőtt Kardos László és Vásárhelyi Judit aktív részvételében, akik Király Tiborral, Nagy Gáspárral, Kiss Gy. Csabával és másokkal kooperálva nagyban elősegítették e sajátosan gyakorlatias együttműködés létrejöttét. Utóbb főként a titkári teendőket ellátó Vásárhelyi Juditra hárult nagy tapintat és körültekintést igénylő szervezői szerep, hisz eltérően a többi pályázati program nyilvános és bevett ügyrendjétől, ezúttal még a pártfogoltak nevét és címét is többnyire aggályosan konspirálni kellett, nehogy a kényes személyi információk a Secu, a KGB vagy más ekkortájt még valóban életveszélyes titkosszolgálatok és erőszakos szervek birtokába kerüljenek.

Az ösztöndíjprogram első évének eredményeiről egy 1989 decemberében kelt, bizalmas titkársági jelentés a következőképp ad számot: „A BGASA közös ösztöndíjalapja 1988. november 1-jén létesült. [...] Kuratóriuma az eredeti célkitűzésnek megfelelően működött, három ülésen át 1989. január 5. és szeptember 6. között. A Bizottság összesen 1 700 000 forintot ítél meg az alap kétévi működésére, ehhez járult a BGA 170 000 forintos kiegészítése. Az összes megszavazott támogatás földrajzi megoszlása a következő: annak 61%-ából Romániában élő magyarokat, egy esetben román, továbbá Magyarországra menekült alkotókat támogatott a kuratórium. A fennmaradó hányad 9,5%-a Csehszlovákiába, 10%-a Jugoszláviába, 9%-a a Szovjetunióba, 1,5%-a Lengyelországba, 1%-a Bulgáriába jutott. A megmaradó 8%-ot olyan magyarországi programok kapták, melyek elméletileg vagy gyakorlatban a kisebbségi lét problémáival voltak kapcsolatban. A különböző szomszédos országokba nyújtott támogatás jellege és nagyságrendje eltérő volt. A Romániába átvitt jobbra természetbeni egy főre eső támogatás átlaga 1020 000 forint, ebből munkaeszközöket, élelmiszert és kávévetünk. Azok a menekültek, akik Magyarországon kívánják alkotómunkájukat folytatni, ebből a keretből teljes megélhetést nem kaphattak, csak kiegészítő támogatást (havi 37000 Ft között). A Szlovákiába megszavazott támogatások zömére egykét hónapos budapesti meghívás a jellemző, ezen kívül a pozsonyi József Attila Ifjúsági Klub kapott berendezéseket. Jugoszláviából kevesebb pályázó kért és kapott viszonylag hosszabb időre kutatási támogatást. Jelentős eredmény a Szovjetunióban az ungvári Állami Egyetem Magyar Tanszékén belül a magyar kabinet kialakítására nyújtott jelentősebb támogatás, továbbá a Beregszászon felállítandó Petőfi-szoborhoz való hozzájárulás. Lengyelországból két főt hívtunk meg, Bulgáriából egy fő kapott háromnapos ösztöndíjat. A hazai programok közül a legmagasabb összeget, 50 000 forintot a Magyar Néprajzi Társaságnak a szomszédos országokból érkező néprajzi kutatók számára rendezett tábor kapta. Az alap működése eltérően a Soroshagyományoktól konspiratív jellegű. Indokolt, hogy maga a tény most [1989 végén! N. B.] mégis elővigyázatos nyilvánosságot kapjon. Az alap működésével kapcsolatos két probléma közül az első amiatt merült fel, hogy a menekültek sérelmezik, amiért nem jutnak a magyar állampolgárokhoz hasonló elbánáshoz. Ezen esetleg az alapszerződés megváltoztatása javíthat. A másik problémát a dologi természetű támogatásoknak a helyszínre juttatása okozza. Ezentúl csak olyan pályázatokat tudunk elfogadni, ahol magyarországi garancia van a támogatás helyszínre juttatására. Kérjük a Bizottságot, hogy az 1990-es évre 1 500 000 forintot szavazzon meg az alap számára.”⁷ Itt nem idézzük, mindössze utalunk arra, hogy hasonlóan beavató tárgyi adalékokkal szolgálnak a program eredményeit és további alakulását illetően a kötetünk végén közzétett 14. és 22. dokumentumok is.

A Bethlen-Soros együttműködés 1990 nyarára elhal... Az egyik fél immár kormányzati szerepben láthatóan saját koncepciója szerint kíván gondoskodni a magyar kisebbségek kulturális és „nemzetpolitikai” támogatásáról, s a Bethlen Alapítvány tovább élteése mellett mindinkább kiépíti a maga állami költségvetési forrásokra alapozott, potens intézményhálózatát (Illyés Alapítvány, Határon Túli Magyarok Hivatala, Magyarok Világszövetsége stb.). A másik fél úgyszintén látványosan túllép a nyolcvanas évek végének kényszerűen konspiratív gyakorlatán: Bukarestben, Kolozsvárott, Prágában, Pozsonyban és másutt egy sor új irodát nyit meg, hogy nem kevésbé szuverén „kisebbségpolitikát”, markáns kultúrmeccenatúrát juttasson érvényre immár nemcsak a Kárpátmedencében, hanem szerte az egész térségben.

Az alig két évet megélt, szolidan gyakorlatias együttműködésnek már csupán szomorúan méltatlan utójátéka van hátra: Csoóri többször hivatkozott pécsi beszéde, Csurka kampánytámadása, melyekre Soros 1990 tavaszán az 1989-es alapítványi évkönyv előszavában reagál. („Az utóbbi időben személyes támadás ért a Bethlen Alapítvány bizonyos tagjaitól azért, mert úgy érezték, zsidó létemre a határon túli magyarok sorsát nem viselhetem kellően szívemen...” stb. lásd a Margitkerti vacsora 1984-es epizódját!)

Lényegében ugyanez az áldatlan nyilatkozatháború ismétlődik meg jó két év múlva, 1992 nyarán is, amikor az Alapítvány ismét a szélsőjobboldali propagandatámadások kitüntetett céltáblája lesz. Bár a „Kulturkampf” zajos ütközeteinek a BethlenSorospolémia mindvégig csak amolyan szolid kis „mellékfrontja” marad, a két alapítvány elnöke: Márton János és Vásárhelyi Miklós, ha némileg kedvetlenül is, azért nem mulasztja el, hogy helyére toljon néhány „spanyolbakt” az egykor történetek körül. A sérelmek kölcsönösek, s ekkor már keserű paradoxon nagyobb múltra tekintenek vissza, mint hajdan maga a rövid éltű együttműködés... A „bethlenesek” Soros és Vásárhelyi néhány nagyvonalú (vagy pontatlanul idézett) nyilatkozatát kifogásolják az egykori „tőkerészarányt” illetően míg az utóbbiak épp a nagyvonalúság hiányát, a nyilvános elégtétel szűkkeblű megtagadását nehezményezik az egykori partner részéről. A múltidézés nyilvános alkalmai: a Bethlendíjak kiosztása, egyegy sajtóhíradás vagy interjú a Magyar Nemzet (1991. április 26.), a Hítel (1991/24.), a Hiány (1992/5.) vagy az ÉS (1992. május 22.) hasábjain. Márton János például e szavakat mondja az 1991. évi Bethlendíjak átadásakor: „1988 végétől 1990 júniusáig a Soros Alapítvánnyal közösen létrehozott Kisebbségi ÖsztöndíjAlap a szomszéd országokban élő magyar lakosságért folytatott tevékenységünket tette hatékonyabbá. Itt kell megjegyeznem, hogy sajnos, Soros György két ízben is téves vagy félrevezető nyilatkozatot tett, összetévesztve a Bethlen Gábor Alapítványt a »Kisebbségi ÖsztöndíjAlappal«, mely utóbbihoz valóban jelentős összeget adott, de természetesen nem a Bethlen Gábor Alapítvány tőkéjét kilencszerezte meg, hiszen akkor több mint 60 milliárd Ft-ra növekedett volna Alapítványunk tőkéje.”

Márton ez ügyben többször is helyreigazítást kér a sajtóban (Magyar Nemzet, ÉS), majd egy, a Hiányban megjelent Vásárhelyiinterjú után a két alapítvány elnökének Márton János által kezdeményezett tisztázó levélváltására is sor kerül. Vásárhelyi válaszlevelében az ügyet „sajnálatos félreértésnek” minősíti, kész akár nyilvánosan is elismerni, hogy „a Soros Alapítvány nem tiszszerezte meg a Bethlen Gábor Alapítvány teljes vagyonát”, ám változatlanul fenntartja állításának ama részét, hogy hajdani együttműködésük a legutóbbi időig „ügyszólván teljesen visszhangtalan” maradt. Márton konziliáns gesztusként egy fél mondat erejéig maga is utal „a Soros Alapítványt ért méltatlan megnyilatkozásokra”, ám hozzáteszi: ezek „sem jogosítanak fel senkit félrevezető közlésekre, mert az ilyenek csak tovább mérgezik a politikai ellentétekből táplálkozó ellenséges viszonyokat”, izlés dolga, bár szemrehányásnak mintha túl sok politikai „mégretelenítésnek” túl kevés volna e pedánsán formulázott szentencia.

Akárhogy is: e lehangoló és méltatlan epilógus utólag sem képes leminősíteni a közösen vállalt egykori szolidaritás érdemeit: azt, amikor még mindkét fél Széchenyi naplóbeli kedvenc jelmondatával „tanúk nélkül gyakorolta az erényt”... E sorok írója nem oly önhitt, hogy magának vindikálja az „utókor” megfellebbezhetetlen ítéletét. Egyet azonban bátran állíthat, épp mert e vészterhes években másokkal együtt maga is menetrendszerűen ingázott Budapest és Erdély sorsukra hagyott aprófalvai, terrortól, nyomortól fuldokló nagyvárosai közt. Azoknak a húszharminckilős, élelmiszerral, gyógyszerrel, könyvekkel és Bibliákkal megrakott hátságokknak melyekben nemegyszer a BethlenSoros segélyküldemények is ott lapultak nem a porciók és „porporciók” adták meg valódi súlyukat, hisz egyegy titkos célállomáson kipakolván minduntalan meg kellett tapasztalnunk: a kevés is mily sok s a még oly sok is mennyire kevés...

Avagy utólag valóban magyarázatra szorulna e hajdan oly evidensnek vélt, feltétlen hitelű mérték?

„Líra és logika” II

Korábban szoltunk már a két kezdettől kiemelt „ikerprogram” indulásáról, bemutattuk az irodalmi és társadalomtudományi zsűrik személyi változásait, s koronként utaltunk egyegy politikai botránykővé lett pályázat (Pütkösti, Krokovay, Petri) pártközponti „recepiciójára” is. A két ösztöndíjprogram rendszerváltásig ívelő curriculumával s az első öt év átfogó értékelésével azonban még változatlanul adósok vagyunk. Nos, lássuk hát:

Az alkotói ösztöndíjpályázatok lehetősége mindkét kategóriában 1990ig maradt fenn, amikor is a díjak, életműdíjak és más, jórészt intézményekre szabott célprogramok (Bölcsész reform, Könyvkiadás és Laptámogatási program) markánsan felváltják a nyílt pályázatok addigi, egyéni mecenatúráját. E közel hat év eredményei azonban már csak imponáló számszerűségük okán is megérdemlik az alaposabb elemzést, íme mindenek előtt egy statisztikai összesítés:

Díjazott egyéni pályatervek

	Irodalom	Társadalomtudomány
198485	23	15
198586	96	106
1987	69	68
1988	41	63
1989	30	65
1990	38	58
Összesen:	317	375

(A díjazottak teljes listáját lásd a *névSoros* című 1994-es kiadványban.)

Mint a fentiekből is kitűnik, a megfílt társadalomtudományi ösztöndíjak száma többnyire meghaladta az irodalmiakét (bár ennek részbeni oka, hogy a táblázat esetenként a 25 fős kutatói teamek közösen benyújtott pályázatát is egyénekenként tünteti fel). Ugyanez áll a támogatások nagyságrendjére is, ami éves átlagban kategóriánként mintegy 78 millió forint volt 1020%-os többlettel a humaniorák javára. A túljelentkezés az irodalmi kategóriában átlag háromszoros a társadalomtudományiban négyötszörös volt; így hat év alatt együttvéve mintegy 2000 pályázat futott be. Az egyéni ösztöndíjak időtartama (624 hónap) és havi összege (300012 000 Ft) témánként, pályázónként erősen differenciált, ami a szakkuratóriumok és a döntéseiket jóváhagyó Bizottság meglehetősen szuverén eseti mérlegelését tükrözi. A két zsűri évente általában kétszer: tavasszal és ősszel ült össze az időközben beérkezett pályázatok elbírálására. A tizenkét döntéshozó eredménylistáit egybevetve legalább háromnegy tucat pályázó akad főként az irodalmárok köréből, aki többször is díjazott volt, vagy akinek ösztöndíját eseti kérésre meghosszabbították.

A teljesség kedvéért itt kíván említést két további körülmény is. Az egyik, hogy mindkét kategória erősen „öszvé” jellegű volt, hisz az „irodalmi” pályázatok éppúgy felüllelték a legkülönbözőbb szépirodalmi alkotóterveket, mint az irodalomtörténeti, esztétikai és kritikai pályamunkákat, s a társadalomtudományi repertóár ugyancsak tarka műfaji, tartalmi öszvéket mutat a pszichológiától, a nyelvészet, a filozófia, a közgazdaságtan, a néprajz, a szociológia s a történettudomány számos elméleti és gyakorló ágán át egészen a konkrét régészeti terepmunkákig. A másik sajátos körülmény, hogy sem az irodalmi, sem a társadalomtudományi mecenatúra nem korlátozódott e két belföldi ösztöndíjlehetőségre. Az előbbi kiegészítő formái voltak az eseti kiadvány és folyóiratátogatások (lásd: Vigília, Liget, Új holdÉvkönyv stb.) az utóbbié: a külföldi publikációs díjak és konferenciaköltségek átvállalása, a nyugati ösztöndíjak mindinkább bővülő választéka avagy egyegy intézményi kutatóprogram (pl. az MKKE Andorka Rudolf vezette Szociológia Tanszékének) rendszeres támogatása. A reális öszvéhez hozzátartozik az is, hogy az MTASoros Alapítvány „alternatív” tudomány és művészetpártolása szükségképp szerény volt az állami mecenatúra egykori intézményes lehetőségeihez (a kiemelt akadémiái vagy OTKA-programokhoz) képest. Ugyanígy említést kíván, hogy a hivatalos kultúrpolitika a nyolcvanas évek derekán maga is tett néhány tétova kísérletet pályakezdő human értelmiségiek támogatására nyílt ösztöndíjpályázatokkal (lásd: egyetemi aspirantúrárendszer, Eötvös, Móricz, József Attila-ösztöndíjak).

A fentiek ismeretében jogos a kérdés: vajon mennyiben volt hiánypótló e kettős irányú magánmecenatúra? Miben látta az államtól eltérő sajátos célját, és mennyiben sikerült azt betöltenie?

A programok indulásánál már jeleztük, hogy a pályázatok zöme valahol a kultúrpolitikai tőrészhatár amúgy igencsak széles „szellemi gyepúvonalán” helyezkedett el, s kirívóbb „határsértésekre” inkább csak 1987-től került sor. Mindez igazolni látszik Vásárhelyi és Kulcsár előzetes „gentleman agreementjét”, miszerint „az volt a lényege a megegyezésnek, [...] hogy a »második nyilvánosság« tartozó embereknek nem tudunk ösztöndíjakat adni [...], de messzemenően támogatunk mindenkit [...], aki úgymond a megtűrt kategóriába tartozik”.⁸ Tény, hogy az egykori sajtóban rendszeresen közölt eredménylisták önmagukban is meggyőzően cáfolják a két leggyakoribb, túlzó általánosítást: azt ti., hogy 1. a rezsim elismert, tudós és művészi eliteje dömpingszerűen „ráutazott” volna e „potyalehetőségre”,⁹ avagy hogy 2. e két pályázati formát csupán az ellenzéki értelmiségiek „segélyezésének” legalizálására találták ki... A publikált eredménylisták persze csak a jéghegy csúcsát jelzik, hisz a tárgyilagos értékeléshez éppúgy látnunk kellene a döntési alkuk bonyolult személyi hátterét s az egyes döntéshozók teljes anyagát is az elutasítottak tapintatból zárolt, terjedelmes névlistáival. (Bár jórészt ma is élő kortársakról van szó, ez a diszkréció annyi év múltán bizvást okafogyottá vált.)

Irodalmi ösztöndíjak

A tételes mustrát kezdjük az irodalmi pályázatokkal, előre bocsátva, hogy a potenciális „ügyfélkör” itt eleve nagyságrendekkel szűkebb volt, s a pályaterveknél a műfaj természete szerint jóval többet nyomtak latba a minőségi tanúsítványként avagy J. A. val szóval: „árúvédjegyként” használatos nevek a kérelmezőké és ajánlóiké egyaránt... Az első forduló 1985. tavaszi díjazottjainak már idézett lajstroma (Balassa Péter, Göncz Árpád, Kis János, Kornis Mihály, Lengyel Péter, Mészöly Miklós, Nádas Péter stb.) még ugyancsak „erős” kezdést mutat. Később a színvonal némivel hullámzóbb, a választék elegyesebb, s a szelekció a kortárs szépirodalom rovására olykor talán túl nagy teret enged a tudós literátoroknak, vagy a művészi önértékkel nem feltétlen kvadráló, szociális szempontoknak. Mindenesetre a tehetségfelfedezést, az alig ismert vagy „névtelen” szerzők istápolását a zsűri láthatóan nemigen ambicionálja. Erre vall, hogy „Petőfikorú” díjazott a hat év alatt csak elvéve akad, „József Attilai” már kissé gyakrabban, ám a nagy többség inkább a „kései Ady” és a „kései Babits” közötti évszázadokból kerül ki. Akadnak persze szép számmal már „beérkezettek” számító elutasítottak is találmokra csak: Asperján György, Bereményi Géza, Garai Gábor, Hegyi Gyula, Kosa Csaba, Lukácsy Sándor, Megyesi Gusztáv, Módos Péter, Páskándi Géza, Sándor Iván, Tandori Dezső igaz, némelyikük legfeljebb alkalmi vesztesként egyegy döntéshozó marad ki, hogy aztán mint épp a fenti lista sereghajtója: Tandori pár év múltán kiemelt „életműdíjasként” térjen vissza. Az ismert és elismert kortársak olykor meglepő szelekciója még ha netán vitatható is mindenesetre a zsűri nagyfokú önállóságát, döntési szabadságát tükrözi.

Ami a műfaji arányokat illeti, a jelek szerint javában tart még a regény hetvenes, nyolcvanas évekbeli ázsiója (néha még született „alanyi költők”, lapszerkesztők és „katedrairodalmárok” is esélyesebbnek vélik holmi hangzatos regénytemával pályázni), ám mögötte már szorosan ott látni az új esszéista és dokumentarista próza felzárkózó „élbolyait”. Drámatervekben aggasztó méretű a hiány: a több mint háromszáz pályázat között alig egy fél tucat akad (Nádas Péter: Angyalok, Emberevők, Áldozatok Kornis Mihály: Aluljáró Kulin Ferenc: Batthyány). Annál bővebb a választék az irodalomtörténeti kiadványok és a mikrofilológiai „hagyatékgyűjtemények” (naplók, memoárok, posztumusz kiadványok) terén. Hogy a rövidebb lélegzetű és alacsonyabb presztízsű műfajokkal vers, mese, tanulmány, műbírálat viszonylag kevesen pályáznak, sajnálatos, bár korántsem meglepő tény. Egyrészt a magyar „irodalmi tollmérték” alapegysége Pilinszky és Ottlik minden halk szavú óvása ellenére továbbra is a kötet, másrészt majd minden tollforgató a maximálisan megpályázható kétéves alkotószabadságra vágyik, ahhoz pedig nyilván elégtelen alibi néhány novella, etűd vagy haiku... Van, aki tehát „tűlbiztosít”, tervezett lírai önéletrajzát esszékötettel, tanulmánnyal, útnaplóval megfejelve, mások addigi életművük meggyőző erejében bízza egyetlen varázsszóba sűrítik munkatervüket: „regény”... (Néhány beszédesebb szándéknyilatkozat: Mészöly Miklós, 1985: „Háromszáz év főlemelően siralmas kavalkádja, abszurdja regény”; Kornis Mihály, 1985: „Lenni magyarzsídónak itt, nagyregény”; Krasznahorkai László, 1985: „Az intelligencia a garantált létfeltételek visszavonása következtében regény”; Petri György, 1987: „Önéletrajzi ihletésű korrajz”; Csurka István, 1987: „Egy Erdélyből áttelepülő magyar értelmiségi életútja regény”; Ottlik Géza, 1989: „Nagyesszé Kosztolányi prózájáról”.)

Külön csoportot alkotnak a jórészt hiánypótlásnak szánt 20. századi magyar íróportrék, kortárs életműkalauzok. Néhány díjazott pályaterv: Karinthy Frigyesről (Pala Károly), József Attiláról (Marno János), Áprily Lajosról (Ferencz Győző), Kassák Lajosról (György Péter), Szentkuthy Miklósról (Rugási Gyula), Örkény Istvánról (D. Magyar István), Pilinszky Jánosról (Rubin Szilárd), Juhász Ferencről (Belohorszky Pál), Nagy Lászlóról (Takács Imre), Tandori Dezsőről (Fogarassy Miklós és Kardos András), Sütő Andrásról (Ablonczy László), Konrád Györgyről (Veres András), Mészöly Miklósról (Mohai V. Lajos). A fenti névsor nem egy tétele, mi tagadás, máig sem került le a kortárs monográfiák hiánylistájáról... Ám ha az ígéretek pályatervének mindegyikéből könyv nem is legalább egyegy „ihletlérelő” gondolatvázlat, esszé vagy tanulmány született.

Hasonló adósságtörlesztési szándék vezette azokat az évtized végére mindinkább újraéledő kísérleteket is, amelyek a határon túli (kárpatmedencei és nyugati) magyarság 20. századi irodalmát és jelentősebb életműveit próbálták feltérképezni, megannyi kommunikációs és cenzori akadállyal dacolva. Néhány példa: Szokolczay Lajos: A nyugati magyar irodalom története és

könyvészete, Kenedi János: Szabó Zoltán hagyatékának felkutatása és rendszerezése, Rugási Gyula: Határ Győzőmonográfia, Tokaji Nagy Erzsébet: A párizsi Magyar Műhely repertóriuma, Ágoston Vilmos: Szilágyi Domokos levelei, Láng Gusztáv: A romániai magyar irodalom 1919-1980, Beke Mihály András: A romániai magyar irodalmi szociográfia 1945-1985, Bekéné Nádor Orsolya: A csehszlovákiai magyar nyelvű könyvkiadás története.

A neveket, pályatémákat itt nem idézhetjük tovább aki ennél is bővebb részletekre kíváncsi, lapozza fel az alapítványi évkönyveket, a *NévSorost* vagy a tizedik évfordulóra kiadott, reprezentatív antológiát (Ha minden jól megy Balassi, 1984).

Annál inkább szólnunk kell a döntési gyakorlatról és magukról a döntéshozókról... A kuratórium személyi összetétele, mint jeleztük, 1985 tavaszától 1989 őszéig csupán az elnöki poszton változik ott viszont többször is. A korán leköszönő Vas Istvántól előbb Vészi Endre, majd 1986 végétől két évre Sötér István veszi át az elnökséget ám a kezdő kuratórnégyes: Almási Miklós, Domokos Mátyás, Orbán Ottó, Török Endre, valamint a titkár: Quittner János majd öt éven át a helyén marad. (Nota bene! a három, gyors egymásutánban elhunyt elnök tisztét az utolsó évben, 1989ben ideiglenes megbízottként Almási látja el.) 1989 őszén a pályázati rendszer átalakításával az elegyes profil végre szétválik, s az addigi Irodalmi Kuratórium helyébe két másik: az Esztétikai (Lukács László, Poszler György, Török Endre) és a Szépirodalmi (Domokos Mátyás, Lator László, Mészöly Miklós) lép. Ezzel egy időben új fejezet kezdődik a mecenatúra egész rendjében is mint arra még bővebben kitérünk. (Lásd: „Lira és logika” III. az 1993as fejezetben!)

Az Irodalmi Kuratórium egykori ülésein nem voltak lármás polémiák. A Titkárság által előkészített pályázati összesítőket a döntőnkökre előre megkapták, majd összeülvén többékevésbé simán megegyeztek a támogatandó jelöltek személyében. Ám a döntési folyamat ezzel még korántsem ért véget. A kuratórium jegyzőkönyvbe foglalt eseti állásfoglalásait az alapítványi Bizottság soros ülésének is jóvá kellett hagynia, s a négy példányban készült ajánló listák különféle szolgálati csatornákon előzőleg még az Akadémia, a pártközpont, a Művelődési Minisztérium, sőt a BM „illetékes” osztályait is megjárták. Hogy a Bizottság ülésein ennek ellenére nyílt vétóra az egyetlen Petripályázatot leszámítva mégsem került sor, az részint Vásárhelyi és Kulcsár állandó háttéregyeztetésének, részint annak tulajdonítható, hogy az említett hivatalos szervek irodalmi ügyekben maguk is jóval tartózkodóbbnak bizonyultak, az esetek zömében beérve diszkrét „megfigyelői” szerepkörükkel. (Ezt erősíti meg mellesleg Domokos Mátyás személyes tanúságtétele is, aki az öt év alatt nemhogy az állami szervek, de még a nagykuratórium részéről sem tapasztalt semmiféle akárcsak diszkrét megkeresést, előzetes befolyásolási kísérletet sem. 10 Önmérsékletüket végső soron az a hatalmi logika sugallta, hogy mindaddig, amíg a cenzúra féltve őrzött pártállami monopóliumát nem kérdőjelezi meg, voltaképp nem is oly nagy baj, ha az Alapítvány csöndes alkotómunkát biztosít néhány tucat „békétlen” írónak, költőnek. Ennek jegyében olykor még a „kettős publikálást” tiltó párthatározatnak sem próbáltak teljes szigorral érvényt szerezni némely ellenzéki jelölt pl. Kis János, Kenedi János makacs megvétóztatásával. (Egyébként már az is példátlan „engedménynek” számitott, hogy ezek a legális sajtóból kitiltott nevek a pályázati eredménylistákon egyáltalán nyomtatásban megjelenhettek!) Az íróasztalfiókban szaporodó remekművek ellen sem a pártközpont, sem az államvédelem nem emelhetett kifogást. Annál keményebben jelölték ki az engedékenység határát bizonyos cenzori aggályok, amint azt a bizalmas pártközponti és belügyi jelentések ismételt intelmei példázzák.

Láng István mint arra már utaltunk, a KB Agit. Prop. Bizottsága számára készült, 1986. decemberi tájékoztatójában (48. dokumentum), jelezte, hogy „irodalmi és társadalomtudományi ösztöndíjasok közül többen fognak megjelenni elkészült írásműveikkel kiadót keresve, és feltehető, hogy tartalmi okok, illetve színvonaluk miatt nem mind talál kiadóra, ami különböző problémákat vehet fel”. Ugyanerre figyelmeztet ha lehet, még nagyobb nyomattal az egykori TKKOMunkatárs, Déder Miklós egy későbbi, 1988. tavaszi jelentésében (56. dokumentum): „A művek elkészítésére irányuló, elfogadott pályázatok nagy száma miatt a közeljövőben erőteljes publikációs nyomás várható. Érvényes publikációs normáink betartásával a folyamat vezérelhető, azonban szükséges határozottabban leszögezni, hogy a sikeres pályázat nem jelent egyúttal automatikus végtermékpublikálást, a kettő egymástól független. A Bizottság figyelmét külön fel kell hívni erre az adottságra.”

Hasonlóan magáért beszélő adalék, hogy mely pályázatokat tartotta „figyelemre méltónak” a BM, hisz áttételesen ez is felér egy minősítéssel... Mint a Dokumentumtár jelentései alapján kitűnik, mind a nevesített, mind a belügyi „célszemélyként” fedőnévvel illetett pályázók közül aránylag tekintélyes listát lehetne összeállítani. A teljesség igénye nélkül: Czako Gábor, Göncz Árpád, Csengey Dénes, Csoóri Sándor, Csurka István, Kenedi János, Kornis Mihály, Kóteles Pál, Lezsák Sándor, Mészöly Miklós, Petri György, Radnóti Sándor stb. Kiváltképp feltűnő az egyes vidéki pályázókat szorgosan (fel)jelentő megyei állambiztonsági apparátusok (Csongrád, BácsKiskun, Hajdú, Vas stb.) irodalmi ügyekben tanúsított buzgalma, s az egyéni ösztöndíjpályázatokon esetenként messze túlmutató alternatív publikációs tervek (JAKfüzetek, Hitel stb.) éber, olykor naprakész nyomon követése.

Az olvasó talán még emlékszik a Réz Pál javasolta „Szilenciumdíjakra”, s a Margitkerti vacsora ama Soros által felvetett dilemmájára, hogy miként is lehetne az ösztöndíjas szerzők vállalásait „bevasalni”. A sommás válasz már akkor sejtethető volt: valójában sehogy hacsak az ihlet és lelkiismeret, e két befolyásolhatatlan, titkos „végrehajtó” eleve nem szavatolja azt... Ezt igazolják a nyertes pályatervek részint máig is „adósságmementőként” fennmaradt listái, s az egykori, ugyancsak kevés foganattal járt emlékeztetők: „A Kuratórium sajnálattal vette tudomásul rögzíti a 1987. májusi jegyzőkönyv, hogy az ösztöndíjasok egy része nem teljesíti szerződésben vállalt kötelezettségeit, a megállapodott időre nem készíti el dolgozatát, és azt nem adja le a Titkárságon. Egyúttal megbízza titkárát, hogy a késlekedőket levélben figyelmeztesse a szerződés betartására.” Item: „A Kuratórium 1987. novemberi ülésén úgy találta, hogy a teljesítési feyelem kívánnivalókat hagy hátra.” Mégis, az utolsó „kimenő üzenetben” némi, alkalomhoz illő emelkedettséggel „a leköszönő Kuratórium tagjai fel kívánják hívni a Titkárság, a Bizottság és Soros György figyelmét arra, hogy az Irodalmi Kuratórium munkája nyomán nyújtott támogatás komoly értékeket hozott létre a magyar irodalomban, s az Alapítvány támogatása e téren igen jelentősnek mondható.”

Mellesleg ekkor még így érzi ezt Csurka István is, kinek 1987. őszi, pártközponti „Szilenciumdíját” a kuratórium egy november 13ai döntése kétéves, havi 8000 Ftot érő „Szolidaritásiküldődíjjal” siet ellensúlyozni. (Lásd IK, 465. Ajánlók: Réz Pál és Jávorszky Béla.) Igaz, a díjazott miután publikálási tilalmát feloldják néhány hét múlva egy köszönő levélben visszamondja a támogatást: „Tekintettel az országot, s benne az irodalmat és az egész kulturális szektort sújtó elhúzódo aszályra, úgy vélem tisztességesnek, hogy a támogatásról lemondva lehetőséget adjak az összeg inkább szűkölködőkhoz való juttatására. Egyben nem mulasztom el megköszönni jóindulatú figyelmüket, segítőkészségüket. Kérem köszönetem tolmácsolását Soros György Úrnak is.”¹¹

Nos, ez is Csurka. Volt egykor. Annyi tobzódó gyalázkodás után üdítő idézni...

Társadalomtudományi ösztöndíjak

Mint korábban említettük, a hatalmi kontrolligény a társadalomtudományi ösztöndíjak esetében Kőszeg egykori téziséig igazolva kezdettől jóval hangsúlyosabb volt az irodalmiakéhoz képest. Ezt mutatta már a kuratórium nehézkes felállása és kompromisszumos összetétele is, majd az egyetemek, kutatóintézetek vezetőinek további bürokratikus szűrőként szánt „tájékoztatói” és „pályázátvéleményezői” előjoga (lásd az 1987. májusi MMKörlevelet s az illetékes KBSzervek ismételt határozatait), amiként ezt igazolja maga a cenzori apparátus hasonlíthatatlanul gyakoribb eseti beavatkozása is.

Mindennek persze többféle nyomós oka volt. Egyrészt a pályázók zömének a függősége munkahelyi és tudományos hierarchiától (szemben a jobbára „szabadúszó” írókkal, költőkkel), másrészt a kanonizált „kutatási főirányoktól” olykor markánsan eltérő, egyedi témaválasztások, melyek mint Pütkösti Rákospályaterve is jól mutatta néha már munkacímükkel is ideológiai vagy személyes kihívásként hatottak bizonyos, éberem vigyázó apparátusi körökre. Ugyanakkor épp a Pütköstpályázat kapcsán próbáltuk egy sor más példán érzékeltetni, hogy e cenzori „éberség” mennyire szelektív, következtelen és szubjektív indíttatású volt. A „tudománypolitikai rosta” mind gyakrabban átszakadt, s még ha szorgos kezek mindegyre újrafoldozták is azt, többé nem számíthatott megbízható ideológiai etalonnak. Mi sem bizonyítja ezt jobban, mint épp a társadalomtudományi Sorospályázatok megannyi alkalmi tesztje: ahogy a rosta sűrűbb fonatú részein némelykor jelentéktelenebb tételek is rendre fennakadtak, míg másutt tucatszám zúdulnak át a vélt „ideológiai szabványon” túliak.

Cenzori szempontból persze a pályázók személyének eseti politikai megítélésén túl jobbára csak a közelmúltat vagy a jelent faggató történeti, szociológiai és közgazdasági kutatótervek lehettek aggályosak; ilyenekkel pedig legalábbis kezdetben aránylag nem sokan jelentkeztek. Melyek voltak hát a kurrens pályázati témák, a domináns diszciplínák? Bár ezeket statisztikai választ az anyag szerzeágazó volta miatt nehéz lenne adni, az eredménylisták alapos elemzése nyomán azt mondhatni: az első két évben jórészt a közvetlen ideológiai, aktuálpolitikai összefüggésektől mentes szaktudományok domináltak: a néprajz, a nyelvészet, a kódexkutatás, az antik filozófia, a régészet, az egyház, művelődés és agrártörténet stb. Később mind több „kényes” diszciplína, egyéni témaválasztás is csatlakozik a fentiekhez 20. századi eszme és politikatörténet, kisebbségvédelem, gazdaságelemzések, empirikus szociológiai vizsgálatok, alternatív pedagógiai kísérletek stb. , mígnem 1988/1989 fordulóján látványos eltolódás következik be ez utóbbiak javára. (Lásd Balázs Géza, Csákó Mihály, Csizmadia Ervin, Gyurgyák János, Radnóti Sándor, Szabó Miklós, Szálai Erzsébet, Solt Ottilia és mások részben már idézett pályázatát, s a számos, programon kívüli egyedi támogatást: Fidesz Akadémia, Bibókonferencia, dubrovnikai nyári kurzusok, Kenedi János, Tamás Gáspár Miklós, Orbán Viktor, Vajda Mihály ösztöndíjai.)

A szelekciót persze a mindenkori kuratórium összetétele, szakmai és politikai reprezentációja is nagyban meghatározta. A hosszas személyi alkudozás nyomán létrejött, kezdő kuratórium (Eörsi Gyula elnök, Berend T. Iván, Gyenes Antal, Lukács József, Szűcs Jenő), az irodalmival ellentétben, csak alig két éven át maradt meg változatlanul tisztében sőt részben még addig sem, hisz az 1985 májusában Akadémiaelnökké avansált Berend T. Iván helyét már az első döntésfordulók után Hoch Róbert veszi át. 1996 végén a testület egyetlen konstans tagját: a történész Szűcs Jenőt leszámítva radikálisan megújul, elnöke Király Tibor, tagjai Bihari Mihály, Kiefer Ferenc, Pataki Ferenc és Szentes Tamás lesznek. A személycserék kedvező hatása csakhamar a szelekcióban is megmutatkozik: a preferált témák és tudományágak új trendjeiben, az eseti döntések merészebb kockázatvállalásában stb. (Lásd a már idézett 1987. májusi eredménylistát például Bilecz Endre, Gadó György, Galasi Péter, Kertesi Gábor, Pütkösti Árpád, Szálai Pál, Szilágyi Sándor, Vargha János pályázataival!)

Mindezen azonban ismét csak feltűnő ellentétben az irodalmi ösztöndíjak elbírálási praxisával korántsem jelentette, hogy a Bizottság automatikusan jóváhagyta volna a kuratórium eseti ajánlásait. A revízió szükségét némely bizottsági tag így Vámos Tibor vagy Hankiss Elemér esetenként írásban is jelzi („hobbytémák”, „sinecura aspiránsok”, „jellegtelen anyag” stb.), miként a Bizottság jegyzőkönyvezett testületi állásfoglalásai is rendre felvetnek bizonyos változtatási igényeket főként a kezdeti években. Például egy 1986. novemberi, ekként: „A Bizottság szükségesnek tartja, hogy a jövőben nagyobb arányban kapjanak ösztöndíjat vidékiek, fiatalok és pedagógusok, általában olyanok, akik az irodalmi és tudományos életbe való bekapcsolódás szempontjából hátrányos helyzetben vannak.” Ugyanezen jegyzőkönyv azt is leszögezi, hogy „a Bizottság a Társadalomtudományi Kuratórium 1986 őszi ülésén hozott, ösztöndíjakra vonatkozó döntéseit néhány pályázat esetében nem tartja megalapozottnak, s megbízza Kulcsár Kálmánt és Vásárhelyi Miklóst, hogy a döntéseket vizsgálják felül.” (Ennek nyomán három elfogadásra javasolt pályázat helyére három elutasított kerül a végleges listára.) Kulcsárra és Vásárhelyire mellesleg, kiterjedt kapcsolataik révén, épp e sajátos pályázói körből feltűnő személyi nyomás nehezedik, amint azt hivatali postájuk gyakori ajánló és pártfogáskérő levelei jelzik habár ezek nyilván csak töredékét teszik ki az egykori személyes megkereséseknek.

Eseti kifogásai persze a pártközpontnak is támadnak olykor akár a pályázók személyével (pl. Krokovay), akár a választott témával (Pütkösti) szemben. (Megjegyzendő, hogy e kettő csak nagy ritkán esik egybe mivel a „priuszos” pályázók eleve bölcsőbbnek vélnék holmi semleges témát, szakmailag kikezdetetlen pályatervet megjelölni.) Ízellőtől alább három „szolgálati jelentésből” idézünk, melyek egyúttal a cenzúra fokozatos „felpuhulását”, belső ellentmondásait is híven példázzák. Megállapításaik bár a két program összevont értékelését célozzák jórészt inkább a társadalomtudományi ösztöndíjakra vonatkoznak.

Láng István, akadémiai főtitkár 1987. novemberi tájékoztatója az MSZMP KB Agitációs és Propaganda Bizottsága számára (lásd az 53. dokumentumot!): „Elsősorban a két kuratórium munkája kapcsán merült fel esetenként az »ellenzéki« módon gondolkodó személyek támogatásának problémája. Az elbírálási ülésszakonként jelentkező 100120 pályázó között 56 ilyen személy van, és közülük 23 fő mindig elutasításban részesül. Csak egy alkalommal került sor arra, hogy a társelnök vétőjával a kuratórium javaslatát elutasítsa a Bizottság.

E kérdéssel kapcsolatban meg kell említeni, hogy a kuratóriumok elé kerülő javaslatokat előzetesen megkapja az MSZMP KB Tudományos, Közoktatási és Kulturális Osztálya, valamint a Művelődési Minisztérium, így lehetőség van arra, hogy az említett szervek észrevételeiket még a kuratóriumok döntései előtt megtegyék.”

Kulcsár Kálmán utolsó 1988. márciusi, a pártközpontnak írt bizalmas jelentése (lásd az 55. dokumentumot!) a cenzori felügyelet további műhelytitkaiba avat be: „Itt jegyzem meg, hogy a társadalomtudományi és az irodalmi kuratóriumok elé kerülő pályázatok esetében a pályázók névsorát előzetesen megküldjük az MSZMP KB Tudományos, Kulturális és Közoktatási Osztályának, illetőleg a Belügyminisztériumnak, és mindkét szerv rendelkezésére áll az egyes bizottsági ülésekre előkészített anyag is. Visszajelzést ritkán kaptunk, egyes esetekben csak a kuratóriumok ülése után, amikor a kívánságokat már csak nehézségekkel és részben sikerült érvényesíteni. Az sem tagadható azonban, hogy a tájékoztatás esetenként igen késői időpontban jutott el az Osztályra.”

Dérer Miklós már idézett Kulcsáréval egy időben kelt házi feljegyzése ugyanakkor meglepő módon már az „Osztály” nevében fogalmaz meg bizonyos apparátusi önkritikát: „A Központi Bizottság illetékes osztályával (TKKO) a kapcsolat a dolog természetéből eredően informális, egyedi. Bízunk kell abban hogy az érintettek [ti. az MTA és az MM az alapítványi Bizottság üléseire meghívott „vezető tisztségviselői” s az egyes szakkuratóriumokba beválasztott „tekintélyes tudós párttagok” N. B.] tartják magukat az Agitációs és Propaganda Bizottság állásfoglalásaihoz, hogy bizottsági és kuratóriumi képviselőink ragaszkodnak érdekeinkhez. Jelenleg az a helyzet, hogy a kuratóriumi döntéseket megelőzően, a nyilvános pályázatra jelentkezők ismeretében kapkodó túlbiztosítási reflexek hulláma indul be. Ez pedig az egyébként rendben zajló, különösebb aggodalomra okot nem adó folyamatokba indokolatlan feszültségek csiráját ülteti. Képviselőink értetlenül kérdezik önmaguktól is, hogy vane értelme tevékenységüknek, bízike politikai érettségükben, szakmai felelősségükben a vezetés. Bizonyos időszakokban kölcsönössé válik a gyanakvás és az érzékenység.”

Ez utóbbi nyilvánvaló utalás a még friss emlékű, 1987. őszi botrányosorozatra s egyben leplezetlen kritikája a jórészt Pál Lénárd által vezényelt pártközponti intervencióknak. Dérer egykori feljegyzéseiből és céduláiból melleleg az is kiténik, hogy a jórészt személyes indíttatású, hektikus beavatkozások korántsem jelentettek mindenkor automatikus vétőt, s az efféle kifogásokat az alapítványi ügyek operatív pártközponti reszortosaként maga is mindinkább elhárítani igyekszik, íme néhány magáért beszélő kéziratos glosszája az 1988. májusi anyaghoz: „TK. 627. Pályázó: Halda Aliz Téma: NÉKOSZinterjúk Ajánlók: Lackó Miklós, Litván György Támadhatatlan. A programjában semmi sértő. Színtudományos interjúk. Ideológiai pluralizmus van!” Item: „TK. 660. Pályázó: Balogh Júlia Téma: Az erdélyi magyarság életének vizsgálata 1918 előtt és után Ajánlók: Juhász Gyula, Hanák Péter Szentés szerint támadható...” Item: „TK. 702. Pályázó: Borenich Péter Téma: Törvénysértések emberi sorsok tükrében Ajánlók: Mészöly Miklós, Litván György Nagyon kidekorált szerző, éppen ebben a műfajban.” Item: „TK. 663. Pályázó: Rejtő Gábor Téma: Az 1968as gazdasági reform visszarendeződése Ajánlók: Nyers Rezső, Antal László Mivel indokolnánk az elutasítást? Nincs mivel. A téma nem kifogásolható.” Végül egy záró megjegyzés: „Egyik sem nagyon kirívó.” (Utóirat: Mind a négy pályázó kétéves kutatói ösztöndíjat kapott.)

„Gorbacsov látomása”

A század második felét négy és fél évtizeden át jórészt Moszkva és Washington, a kétpólusú világrend határozta meg. A szuperhatalmak totális: eszmei, politikai, gazdasági és katonai rivalizálása a történelemben eladdig példátlan, globális méretű megosztottságot eredményezett, noha szembenállásuk egyben a másik fél hegemóniáját is tartósította a maga félvilágnyi érdekövezete felett, s ekként a status quo fenntartása az erőegyensúly viszonylag hosszú korszakában mindkét nagyhatalom elsőrendű, közös érdeke lett. Sportból vett hasonlaltal élve mindez úgy festett, akár egy tizenkét menetes, maratoni bokszmeccs, ahol a közelharctól kifulladt ellenfelek időnként egymás vállára dőlnek hogy aztán új erőre kapva ismét támadásba lendüljenek... A történelem e legújabb, gigászi mérkőzése, a nyolcvanas évek derekán ért látványos finisébe, két jellegzetes, politikussztár: Reagan és Gorbacsov „szorítóba” lépésével...

A birodalmak párharca, látványos emelkedése és bukása az ókori zsidó, asszír, egyiptomi krónikások, görög, római történetírók óta „elméleti kihívásként” is szenvedélyesen foglalkoztatja a kortársakat. Kiváltképp bomló, átmeneti korokban, mikor a hirtelen változásoknak még senki sem láthatja végkimenetelét. Soros György maga is egy ilyen kritikus történelmi pillanat esélyeivel próbált számot vetni, amikor 1989 tavaszán „Gorbacsov látomásának” elemzésére vállalkozott, írása, mely elsőként a Beszélő 27. utolsó számizdatjában, 12 majd pár hónap múltán a The New York Review of Booksban¹³ jelent meg, több is, kevesebb is a szokványos nyugati „kriminológiai” helyzetjelentéseknél. Kevesebb, mivel bár példákat maga is bőven idéz nem törekszik a legfrissebb ténymorzsák, bennfentes nyilatkozatok és apparátusi pletykák módszeres összesítésére. És több, hiszen a glasznoszty és peresztrojka jelszavait közvetlen tereptapasztalataival szembesítve nemcsak elemez, bírál és leleplez, hanem egy általa kívánatosnak vélt, új keletnyugati világtrend „látomását” is belevetíti az SZKP főtitkára az övénél hasonlíthatatlanul fantáziaszegényebb politikai „víziójába”...

Csakugyan, Soros tanulmányát nem annyira információértéke, inkább éles meglátásai és merész eszmetársításai emelik a műfaj egykori átlaga fölé. Spontán ihletésű, vállaltan személyes, alkalmi töprengés ez, mely kettős élő kritikájával leginkább a tengerentúli közvéleményhez szól, amint azt belcíméi is elárulják (*Újfajta gondolkodás a Szovjetunióban Új gondolkodásra van szükség az Egyesült Államokban*). Gorbacsovot jórészt ugyanazon nyugati „szakértők”, akik egykor egégek sztárolták manapság fanyalgón emlegetik. Divat lett elvitatni intellektuális képességeit, reálpolitikusi „zsenijét”, reformeri következetességét, mi több, még a szovjet világbirodalom lebontásában szerzett „első mozgatói” érdemeit is. Vae victis bukott politikus aligha remélhet több méltányosságot saját korától...

Soros, bár maga sem mentes a korszellemtől 1988-90 fordulóján még többnyire lelkes elfogultságaitól, nem elsősorban Gorbacsov személyes kvalitásaira, inkább a benne és általa megtestesülő, politikai alternatívára figyel. Mint írja: „Gorbacsov újfajta gondolkodásának arra kell készítenie bennünket, hogy komolyan újragondoljunk néhány dolgot. Megtanultuk úgy nézni a világot, hogy az két egymással szemben álló nagyhatalomból áll, amelynek társadalmi szervezete és ideológiája alapvetően különbözik egymástól, de abban hasonlít, hogy mindkettő uralkodóvá akarja tenni a maga szemléletét. A magánpolgár nem okvetlenül gondolkodik így, de akik külpolitikánkért felelősek, azok igen: ha túlságosan eltávolodnának ettől a gondolkodásmódtól, nem maradhatnának posztjukon.

Gorbacsov nem hajlandó így nézni a világot. Ha az Egyesült Államoknak megvan a bátorsága és képzelőereje ahhoz, hogy kövesse Gorbacsov példáját, a két ország új világtrendet teremthet, amely nem két nagyhatalom szembenállásán alapul.”

Soros ezek után röviden vázolja személyes érintettségét: 1987 nyarán kezdeményezett szovjet alapítványá addigi tapasztalatait, majd rátér a gorbacsovi „new deal” elemzésére: „Gorbacsov új gondolkodásmódja a szovjet rendszer mélyreható válságából ered. Nem átfogó és alapos politikai elemzésen alapul, hanem a harc hevében ölt formát. Nem szükségképpen következetes, sőt esetleg nincs is jól megfogalmazva, de átvilágítja egy látomás, mely összetartja a gondolatokat, és lehetővé teszi, hogy Gorbacsov a látszólag leküzdhetetlen nehézségek ellenére is előrehaladjon.”

Ez az előrehaladás persze meglehetősen viszonylagos. Gorbacsov „nagy menetelése” ekkor már közel négy éve tart, s a kellenél talán gyakrabban idézi a legendás kutuzovi taktikát. („Egy lépés hátra, kettő előre” még ha az utóbbival olykor adós marad is...) Az ellentmondásokat, egyenlenségeket Soros is rendre kiemeli, sorra elemezvén a gorbacsovi reformok három „stratégiai” főirányát: a szovjet kül, bel és gazdaságpolitikát. Ez a sorrend egyúttal rangsor és „sikerindex” is legalábbis Soros auditálása szerint: „Látomása a nemzetközi kapcsolatok esetében a legvilágosabb és legkörültekintőbb [...] Egyben ez az a terület, ahol a legavatottabb szakmai támogatásra számíthat.

Elsődleges célja, hogy felszámolja a Szovjetunió elszigeteltségét, s az országot visszaterelje a nemzetek közösségébe. Indokai kézenfekvőek. Felismerte, hogy a Szovjetunió elszigetelten nem tud fennmaradni. Anyagilag és szellemileg oly mértékben kimerült az ország, hogy képtelen elviselni a nagyhatalmi helyzettel járó terheket. A másik indok a nukleáris katasztrófától való őszinte félelem. Személyes benyomásom szerint a felelős posztokon lévő oroszok mélyebben átérzik ezt a félelmet, mint nyugati kollégáik, s jó okkal: közvetlen ismereteik vannak a Szovjetuniót jellemző merev és tehetetlen irányító struktúráról, és nem osztják a Nyugaton uralkodó vakhitet a technológiában.” Ugyancsak jó okkal: lásd Csernobil három év afganisztáni háborúzással felérő anyagi és emberveszteségeit.

Soros azonban sietve megjegyzi: „Gorbacsov nem akarja, hogy a Szovjetunió feladja nagyhatalmi státusát. Az, hogy az ország nagyhatalom, annyira központi eleme a szovjet nemzeti identitásnak, hogy nincs az a vezető, aki erről lemondva a helyén maradhatna. De Gorbacsov olyan belső változást akar véghezvinni, amely összeegyeztethetetlen egy hidegháborús állapottal. Célját egyetlen módon érheti el, úgy, hogy a nagyhatalmak szerepét a világban rivalizálásból együttműködéssé alakítja át. Gorbacsov új gondolkodása mutatkozik meg abban, hogy kinyilvánítja leszerelési szándékát, amit a fegyverek és haderők tényleges csökkentése kísér, hogy hajlandó a nyugati hatalmakkal rendezni a fontosabb politikai konfliktusokat, hogy az ország szűkös dollárkészletét a rég elmulasztott ENSZ kötelezettségek kifizetésére fordítja, s megmutatkozik a »közös európai ház« új jelszavában is. [...]

A szovjet politika változása túl váratlannak és túl radikálisnak tűnik ahhoz, hogy hihető legyen. Nincs itt valami alantas motívum? Nem arról van szó, hogy éket akarnak verni Nyugaton a közvélemény és a kormány közé, hogy széthúzást idézzenek elő a nyugati szövetségben? Sok nyugati hivatalnok hiszi így. 1988 júniusában részt vettem Potsdamban egy keletnyugati konferencián, melyen a szovjet delegátusok először ismertették a hagyományos fegyverzet csökkentését ajánló tervezetet. Az erről délelőtt folytatott, komoly magánvita délutánra, az újságírók előtt, nyilvános szerepjátszássá fajult mindkét fél részéről. Ugyanezen az értekezleten terjesztette elő mégis Vitalij Zsurkin, a szovjet Nyugat-Európa Intézet igazgatója azt az elgondolást, hogy előnyösebb volna, ha Európában fennmaradna az amerikai jelenlét, mert különben mondta Európa nem lenne elég tágas, hogy befogadja a Szovjetuniót. A nyugati szövetségesek széthúzása gátolná Kelet és Nyugat megbékélésének folyamatát ez igazán távol áll azon múltbeli kísérletektől, hogy széthúzást szítsanak a szövetségesek között.”

Mindezt az elkövetkező másfél év meggyőzőn igazolta: a Bush, Kohl, Thatcher, Mitterand-Gorbacsov találkozó sora, a radikális fegyverzetcsökkentési megállapodások, a német újraegyesítés, a kelet-európai szovjet csapatkivonások, a Varsói Szerződés és a KGST sietős felszámolása. Csak hogy a birodalom bomlásfolyamata Gorbacsov minden igyekezte ellenére nem állt meg a Szovjetunió határainál... Lettországtól Kirgizisztánig hovatovább nemcsak a földrésznyi ország periferikus óriáskarját kezdte ki, de a moszkvai hatalmi központ mindaddig megingathatatlanok vélt intézményeit is. E drámai végjáték így csakhamar túllép Gorbacsov szolid és limitált reformvízióján. Mindezt ekkortájt már Soros is sejti, aki elemzését épp az 1989. márciusi

képviselőválasztások idején veti papírra, amikor minden csalás, botrány és atrocitás ellenére egyebek közt a moszkvai első titkár, Jelcin, s a peresztrojkajelszavak fedezékében színre lépő balti szeparatista elit is elsőprő győzelmet arat.

„Gorbacsov új gondolkodásmódja állítja Soros belpolitikai kérdésekben jóval puhatalózóbb. [...] Két hatalmas akadállyal kell megküzdenie. Egyrészt a pártapparátus vonakodik lemondani a hatalomról, másrészt a nem orosz nemzetiségek egyre nagyobb autonómiára kívánnak szert tenni, nem zárva ki a teljes függetlenség lehetőségét sem.

Ami a politikai struktúrát illeti, úgy látszik, ideiglenes megoldás bontakozik ki. Gorbacsov igyekszik kikerülni a Központi Bizottság befolyását egy közvetlen választásokon alapuló elnökség létrehozásával. Egyidejűleg megpróbálja fönntartani a pártapparátus és a közvetlenül választott szovjetek kapcsolatát, ragaszkodva ahhoz, hogy a főtisztviselők személyét minden szinten a szovjetek hagyják jóvá.

Ami a nemzetiségeket illeti, azt gyanítom, hogy ha Gorbacsov kimondhatná jövőre vonatkozó reményeit, a szovjet birodalom népközösséggé való fokozatos átalakulásáról beszélné. Am ezt a Brit Birodalomhoz kötődő analógiát soha egyetlen szovjet tisztviselő sem használta; magától értetődőnek tekintik, hogy a nemzetiségeknek a Szovjetunióon belül kell maradniuk. Hogy a leválási tendenciákat fékezék, központosították a törvény és a rend intézményeinek ellenőrzését, beleértve a KGBt és a helyi katonai rendőrséget is.

A végeredmény az, hogy a hatalom veszedelmesen koncentráldott Gorbacsov kezében, legalábbis elméletben. Több fontos jogot, például a gyülekezési és egyesületi jogot megnyírbálták, s Gorbacsov a felvilágosult abszolutista uralkodó helyzetébe került, aki felülről próbálja kikényszeríteni a demokráciát. Meglehet persze, hogy a tényleges eredmény valami egészen más lesz. A most zajló választásokat botrányos visszaélések kísérik. A Tudományos Akadémia hivatalnokainak sikerült kiiktatniuk az összes progresszív jelöltet köztük Szaharovot és Szaggyejevet a jelöltlistáról. Gorbacsov könnyen végezheti a pártapparátus foglyaként.”

A fentiek frappánsan összegzik Gorbacsov szerepellentmondásait. A változások láttán felajzott kortársak joggal találgatják: végtére is mi lesz (a Newsweek által az „évtized emberének” kikiáltott) pártfőtítkárból? A Szovjetunió megmentője vagy egy merőben új, önkéntes államszövetség előkészítője? Az apparátus foglya avagy egy saját hatalmát is csak eszköznek tekintő, „felvilágosult abszolutista”, aki elnökdiktatorként maga kész „levevényelni” a demokratikus átmenetet? Nos, mint azóta tudjuk: valójában egyik se lett... Gorbacsov személyes dilemmáit az események csakhamar átlépi, s az elkövetkező két év mindinkább megfosztja „történelemformáló” szerepétől. (Emlékeztetőül e látványos hatalomvesztés tucatnyi stációja: Jelcin előretörése az 1989. márciusi képviselőválasztások nyomán a nyári és őszi bányászsztrájkok és tömegtüntetések a baltikumi, moldáv és kaukázusi szeparatista mozgalmak, fegyveres konfliktusok eszkalálódása a népi küldöttek 1990. márciusi rendkívüli kongresszusán államelnökké megválasztott Gorbacsov tehetetlensége az önállósuló balti államokkal szemben Oroszország 1990. júniusi „függetlenségi nyilatkozata”, majd a többi tagköztársaság leválása az SZKP XXIII. Kongresszusának konzervatív fordulata, Jelcin és társai kivonulása a Rizskovreformokkal felhígított Satalinterv elvetélése a nyílt pártszakadás és Jelcin 1991. februári kihívása a „Demokratikus Oroszország” és Jelcin átütő sikere a júniusi orosz elnökválasztáson az augusztus végi Janajevpuccs, Gorbacsov „krími fogsága” az SZKP felfüggesztése, vagyonzárolása s a pártfőtítkár lemondása a „három nagy” [Oroszország, Belorusszia, Ukrajna] december eleji, breszti paktuma, majd a SZU megszűnése, Gorbacsov karácsonyi lemondása az államelnöki posztról.)

Mindezt persze ekkor még Soros sem láthatja előre. Annál élesebben látja viszont a felülről irányított szovjet gazdaság teljes csődjét s a felemás központi intézkedések megannyi bajjós következményét. Mint kiemeli: a gorbacsovi „új gondolkodás” gazdasági téren a legerőtlenebb, s a tanácstalan pártvezetés valójában még kérdezni sem mer, nehogy elárulja teljes szakmai dilettantizmusát. Az egykori Kínával és Magyarországgal ellentétben feltűnő a hiány gazdasági reformkáderekben, s a bürokratikus kaosz egyszerre vezet visszaélésekhez, pazarláshoz, az alapellátásbeli hiányok mind tömegesebb reprodukciójához. A piaci értékelvet kiiktató, hatalmas újraelosztó rendszerben a megtérülés, az amortizáció fogalma valójában ismeretlen. Ugyanakkor kétes, ideologikus premisszákból kiindulva egyszerre hódít a vállalati öngazgatás eszméje és a vállalkozásellenesség újfajta egalitarizmusa. „A Szovjetunióon írja Soros a gazdasági reform a zavarosság posványába súlyed. A profitot a kapitalizmussal kapcsolják össze, és Gorbacsovotl távol áll, hogy földja a szocializmus alapételeit. [...] A reformerek meg akarják szüntetni a privilégiumokat, ám egyúttal fenn akarják tartani a bérek és árák egalitárius kezelését, ami összeegyeztethetetlen a gazdasági reformmal.”

A legfőbb stratégiai hibaként azonban Soros azt veti a reformerek szemére, hogy a gazdaságirányítási hierarchiát előbb verték szét, mintsem a termelés, felhasználás piaci minimálfeltételeit megteremtették volna. A gazdaság „desztalinizálása”, állítja Soros, túl jól sikerült, s ennek következtében a vállalatvezetők, fittyet hányva a csúcsról érkező reformdirektívákra, csak saját érdekeiket hajhásszák. „A felülről irányított gazdaságon belül a vállalatok némi önállóságot kaptak, s ez felbátorította őket arra, hogy kihasználják a rendszer anomáliáit. Hogy Szaharov kedvenc példáját idézzük: eltűntek az olcsó szappanok, mert a szappangyárak most csak drága szappant gyártanak. Miután a vállalatokat semmi sem ösztönzi a nyereség maximálására, az áremelést termelécsoökkentéssel párosítják. Rázzunk meg egy merev struktúrát, s az összeomlik. Az örmény földrengés a szovjet gazdaság drámai metaforája.”

Ugyanez persze az ideológiára is áll s az iméntiekkel szöges ellentétben épp ez az, ami a gorbacsovi „új gondolkodásban” Sorosnak leginkább imponál: a megkövült kommunista dogmák látványos kollapszusa... Érthető, ha az orwelli „double speech” eltűnése, az őszinteség, a nyílt kritika új, ösznépi eufóriája a világ másik végéből jött, hűvös üzletembert is magával ragadja: „A csodával határosak azok a változások, amelyek a szovjet társadalomban Gorbacsov alatt lezajlottak. Amikor 1987 márciusában Moszkvában jártam, még hiába kerestem a civil társadalmat, azokat, akik az államtól függetlenül gondolkodnak vagy cselekszenek. Ez nem pusztán tapasztalatlanságom következménye volt, maguk a szovjet értelmiségiek sem tudták, hogy mit gondolnak az emberek saját, bizalmas körükön kívül. A független gondolkodás a föld alá szorult. Mindez megváltozott. Álláspontok körvonalazódnak, a különbségek nyilvános vitákban ütköznek. Az átalakulás olyan, mint egy álom.”

A fentiek későbbi megnyilatkozásaiból ítélve máig is revelatív alapélményként rögzültek Sorosban, s egyben döntő mód hozzájárultak ahhoz, hogy „a tények és téveszmék dialektikájából” sajátos történetfilozófiai teóriáját kibontsa. Ez utóbbiról még külön is szó lesz, itt csak egy elmélet közvetlen élménygyökereire érdemes rámutatni. Soros a történelem igazi mozgatórugóját a gondolkodás és a valóság ellentmondásaiban és kölcsönhatásában véli felfedezni. „Gorbacsov állítja a gazdasági bevezetésével összetörte a gondolkodás formális rendszerét. A gondolat hirtelen felszabadult a dogma uralma alól, s az

emberek végre kifejezheték valódi nézeteiket. Az eredmény: egy hatalmas és nyíltan elismert divergencia a gondolkodás és a realitás között. A szakadék voltaképpen nagyobb lett, mint valaha volt, hiszen minden eddigi változás a gondolkodás szférájában ment végbe, miközben az anyagi valóság, amelyben az emberek naponta sorba állnak ritkán kapható élelmiszerekért és gyatra iparcikkéért, mit sem változott.”

A reformok esélyei bizonytalanok. Kérdés, hogy az elnyomó rezsim uralma alól váratlan felszabadult teremtő erők és Gorbacsov még sokban homályos „látomása” vajon elég lesz-e a további kibontakozáshoz. „Egy biztos szögezi le Soros : a jelenlegi helyzet nem lehet tartós. Az eszmék és az anyagi feltételek közötti feszültséget, így vagy úgy, fel kell oldani. Hogy mindez miként megy végbe, az az egész emberiség számára mérhetetlenül fontos.”

Végül néhány szót még a tanulmány második feléről, mely a nyugati, főként az amerikai gondolkodás revízióját sürgeti a szovjet változásokkal összefüggésben. Sorosnak két egymással konzisztens „üzenete” van a Nyugat számára: egy közvetlen aktuálpolitikai és egy távlati, mely utóbbi bár alapértékeit nehéz lenne vitatni sok tekintetben máig is utópiának hat. Az első üzenet nyílt és egyértelmű: „Gorbacsov kezdeményezésére válaszolni kell.” Válaszolni, még hozzá gyorsan és pozitívan, legfőképp a még mindig hidegháborús gyanakvással kivárho washingtoni kormányköröknek: hathatós diplomáciai, gazdaságátalakító, eszmei és politikai támogatást nyújtva máskülönben a szovjet reformkísérletre a biztos kudarc vár. Soros ennek kapcsán meggyőzően cáfolja a Gorbacsov támogatásával szembeni két leggyakoribb ellenérvet, nevezetesen: 1. Mi lesz, ha megbukik, s a túlzott engedményeket tett Nyugat váratlanul ismét egy militáns diktatúrával találja szemben magát? és 2. Mi lesz, ha netán túl jól sikerül a kísérlet, és a Szovjetunió megerősödött riválisként kerül ki belőle? Válasza szerint a közeljövőben egyik sem tartogat reális veszélyt a Nyugat számára, hisz a belső hatalmi harc s a nemzetiségi problémák így vagy úgy minden valószínűség szerint még jó ideig lekötik erőit.

Különbö is az efféle aggályokat csak a nagyhatalmi versengés kizárólagos logikája sugallja, holott mutat rá Soros épp ez lenne az, amit legfőbb ideje meghaladni. Az eseti önbírálaton túl (az amerikai költségvetési deficit és a hadikiadások tarthatatlansága, a gazdasági versenyképesség és a dollár hanyatlása) itt jelenik meg talán először hangsúlyosan az a radikális „Nyugatkritika” ami voltaképp Soros másik, általános érvényű „üzenete”, s amit az eltelt tíz év alatt mind élesebben azóta is makacsul újrafogalmaz (lásd legújabb könyvét: *The Crisis of Global Capitalism: Open Society Endangered*, Public Affairs, New York, 1998): „A legrátermettebb fennmaradásának tana ahogy jelenleg az Egyesült Államokban értik téves. Az evolúció sokkal bonyolultabb folyamat, mint ahogy azt a szociáldarwinizmus uralkodó változata képzei. [...] A korlátlan verseny nem szolgálhat a politika alapjául sem a nemzetközi, sem a belpolitikai ügyekben. A civilizált létezés versengést és kontrollt egyaránt feltételez. A Szovjetunió rájött, hogy a kontroll versengés nélkül nem működik nekünk is fel kell ismernünk, hogy a versengés, kontroll nélkül, éppoly elégtelen. Igaz ez a gazdaságra hol a részvénytőzsdék összeomolhatnak, a szabadon mozgó átváltási arányok széttűlleszthetik a gazdaságot, a korlátlan fúziók (bekebelezések és üzletfelvásárlások) megingathatják az érdekképviseleti rendszert, de még inkább áll ez a nemzetközi kapcsolatokra. Tömören fogalmazva: a legrátermettebb fennmaradása nem biztosítja a rendszer fennmaradását.”

Ám ez már nem Gorbacsov „látomása” hanem Sorosé. Minderről szerzőnknek, mint látni fogjuk, a későbbiekben is lesz még néhány keresetlen szava.

Jegyzetek

1 „Néhány évvel később, 1988ban, már az Akadémia elnöke voltam, amikor ismét csöngött a telefon, Soros György kérte, hogy vállaltam el vele alapítványának társelnöki posztját, s már beszélt erről Grósz Károly miniszterelnökkel is, hogy az járuljon hozzá. Grósz azt mondta neki, hogy én nyilván nagyon el vagyok foglalva, de ha vállalom, nincs ellene kifogása. Vállaltam. Soros hallatlan teljesítménye és meggyőző filozófiája megragadott. Szerepe a »nyitott társadalom« útjának kiépítésében kétségtelenül történelmi.” Berend T. Iván, *A történelem, ahogyan én láttam*, Kulturtrade Kiadó, 1997, 217218.

2 Néhány beszédes példa: Budapest XVIII. kerület: 80,4% 1. választókerület: 80,3% 2. választókerület: 81,3% Vas megye: 76,8% Győr-Sopron: 76,5% Veszprém: 70,9% Jász-Nagykun-Szolnok: 58,9% Hajdú-Bihar: 56,3% Szabolcs-Szatmár-Bereg: 53,7%.

3 Az 1989. június 1jei bizottsági ülésre készült titkársági előterjesztés ellenőrzési beszámolója.

4 JÖSSZ, kéziratos interjúszöveg, 1994. május.

5 Minderről lásd a Helsinki Federation, az Amnesty International jelentéseit, továbbá a hazai szamizdat és a nyugati emigráns sajtó egykori tudósításait. A legális és illegális menekülthullám nyilvánvaló tényét, az anyaországba áttelepülők több tízezres nagyságrendjét a hivatalos propaganda a kádári „nemzetiségi antipolitika” jegyében mindvégig görcsösen elhallgatni igyekezett (lásd Bányász Rezső kormányzóvivő porhinto nyilatkozatait a „hazánkban állampolgárságért folyamodó, külföldi személyekről”). A menekültkérdés nyilvános beismerésére, és vele párhuzamosan valamiféle kisebbségvédő nemzetközi fellépésre csak jócskán megkésve, 1989 februárjától történtek bátorítatlan kísérletek Pozsgay Imre, Szűrös Mátyás és mások kezdeményezésére. Ami közelebbről a romániai magyarság helyzetét és kivándorlását illeti, erre vonatkozóan a legbővebb adatokkal máig is az AraKovács Attila működtette Erdélyi Magyar Hírügynökség jelentései, illetve az e sorok írója által szerkesztett *Határidőnapló* című *Erdélyi Figyelő* dokumentumai szolgálnak.

6 Idézet az 1988as alapítványi évkönyv 4. oldaláról.

7 Titkársági előterjesztés az MTASoros Alapítvány Bizottság 1989. december 5i ülésére, 11.

8 HINT/Vásárhelyi, 27.

9 Lásd HINT/Forgács, 5, és Dornbach: JÖSSZ.

10 HINT/Domokos, lejegyzetlen magnókazettaváltozat.

11 Cs. L 1987. december 12i keltű levele az alapítványi Titkársághoz. Kuriózumként ide kívánkozik két további nyolcvanas évekbeli adalék is. Az egyik, hogy Csurka vélhetően 1988 tavaszán, nyarán azzal a tervvel állt elő, hogy balatoni nyaralóját az Alapítvány pénzén felújíttatná és alkotóházként megnyitná a határon túli magyar írók előtt. Az ötletet azonban csakhamar elejtették, írásos nyoma nem maradt fenn. A másik epizód, hogy a *Döglött aknák* 1989. decemberi felújított és aktualizált pályázatába a szerző maga is bevett egy Sorospoént. Amikor Moór, a darab egyik főhőse azzal hozakodik elő, hogy zseniális üzleti tervének megvalósításához potom 120 millió dollárra volna szüksége, kórházi beteg társa, Paál rávágja: „Forduljon a Soroshoz!”...

12 *Beszélő*, 27/1989 Lásd *BÖSSZ*, 3, 805.

13 NYRB, 1989. június 1.

1989

M = 1 : 100

Január 1-jétől bevezetik a munkanélküli segélyt. Egy hét múlva nagyarányú központi áremeléseket jelentenek be: az élelmiszerek átlag 17, a mosószerek 8%-kal drágulnak februártól jelentősen nőnek a postai szolgáltatások s a helyi tömegközlekedés díjai is. Az országgyűlés január 10-i és 11-i ülésén törvényt alkot az egyesülés és gyülekezés jogáról (1989: LIII), mely „elvben” a pártalapítást is lehetővé teszi, ám annak gyakorlati szabályozását egy későbbi, külön párttörvény hatáskörébe utalja. Prágában, 15-én egy ellenzéki szolidaritási tüntetés során súlyos összetűzésre kerül sor a rendőrséggel. 24-én az országgyűlésben, Fodor István elnökletével független képviselőcsoport alakul. 28-án Pozsgay Imre a 168 óra című rádióműsorban a KB történelmi albizottságának ez idő tájt még nem nyilvános „szakvéleményére” utalva puccszerűen „népfelkelésre” minősíti át 1956 mindaddig „ellenforradalomnak” gyalázott októberét.

Február eleji, fordulópontot jelentő ülésén a MSZMP KB állást foglal a többpártrendszer mellett. Gorbacsov az utolsó szovjet csapatokat is kivezényli Afganisztánból. 16-án nagygyűlést rendez az újrainduló Magyarországi Szociáldemokrata Párt. 22-én megalakul a Politikai Foglyok Szövetsége (POFOSZ), 26-án Ungváron a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség. Február végén jó hét évtized után először! Budapestre látogat Habsburg Ottó, az Európa Parlament alelnöke. Az „utolsó magyar királyfi” útját hivatalos részről kitüntető szívéllyesség, a közvélemény és a sajtó részéről némi „kurucos” berzenkedést leszámítva általános rokonszenv fogadja.

Március 7-én az MSZMP KB állást foglal a jogállam, az alkotmányos többpártrendszer és a koalíciós kormányzat megteremtése mellett. Március 15. évtizedek óta az első munkaszüneti nap a rendszerváltás „nyilvános főpróbája” jegyében zajlik. A mintegy százezres budapesti ellenzéki egységdemonstráció átütő politikai sikerként hat, s a média minden manipulációja ellenére elhalványítja az ünnep hivatalos szónokainak erőltetn retorikáját. A „nemzet nevében” jelképesen lefoglalt Magyar Televízió lépcsőjén Cserhalmi György mennydörgi el a rendszerváltás 12 pontját, s prominens ellenzéki politikusok tartanak egymás után lelkes ovációval kísért politikai programbeszédet. Kerekén egy hét múlva, március 22-én megalakul az Ellenzéki Kerekasztal (EKA) az MDF, az SZDSZ, a Független Kisgazdapárt, az MSZDF a Magyar Néppárt, a Fidesz, a Szabad Szakszervezetek Demokratikus Uniója és a BajcsyZsilinszky Baráti Társaság részvételével. Másnap az országgyűlés elfogadja a sztrájkotörvényt, s a pártdelegáció élén Moszkvában tárgyaló Grósz Károly felveti, hogy a két ország közötti kereskedelemben térjenek át a tényleges világgpiaci árakhoz igazított dollárelszámolásra.

Április elején kitör a „Gorenjeláz” a közelgő vámszigorítások hírére magyarok tízezrei indulnak Ausztriába, hogy a családi turistaellátmányon hűtládát, mikrohullámú sütőt és más tartós műszaki cikkeket vásároljanak. 15-én Kecskeméten a „Reformműhely” tanácskozáson többen egy új nemzeti reformpárt kiválását sürgetik az MSZMPből Pozsgay Imrével az élén ez utóbbi óvatossá, kivárá taktikázása miatt azonban egyelőre mindhiába. Lengyelországban ismét engedélyezik a Szolidaritás szabad szakszervezet működését, majd Glemp bíboros közvetítésével Nemzeti Megbékélési Tárgyalások kezdődnek a kormány s immár legalizált politikai ellenzéke között. 21-én a KISZ XII. kongresszusán kimondják a szervezet megszűnését, utóda lényegében változatlan vezérkarral, eszmei és dologi örökséggel a Magyar Demokratikus Ifjúsági Szövetség lesz. Április 25-én a hajmáskéri légibázis kiürítésével megkezdődik a 44 éve „ideiglenesen hazánkban állomásozó” szovjet csapatok részleges kivonása. Másnap a kormány egy jogásztörténész vegyes bizottságot hoz létre az 1945-1962 közötti koncepciós perek felülvizsgálatára. (Társelnökei: Földvári József és Zinner Tibor.)

Május e „rendszerváltó” év valódi csúcsideje hirtelen annyi korszakos esemény torlódik egymásra, amennyivel a korábbi harmincnyolc évre apránként beosztva is bizonytalanná lett volna az ország... Május 1-jén a Városliget és a Felvonulási tér utolszor lehet tanúja hivatalos (párt)állami „munkaünnepnek” az ellenzéki pártok és független szakszervezetek egyidejűleg a Népligetben rendeznek alternatív majális híveiknek. A hónap elejétől szorgos katonakezek alig három hónap alatt felgöngyölítik a „vasfüggönyt”: az ország nyugati peremének 260 kilométeres műszaki határzárát. Május 8-án a „győzelem napján” Kádárnak végre valóban „mennie kell”: az MSZMP KB egészségi állapotára hivatkozva zárt ülésen, a testileg, lelkileg megrendült volt főtitkár zavaros búcsúmonológját követően felmenti pártelnöki tisztéből és KBtagságából az ország 33 éve legelső emberét, egy kivételesen hosszú éltű rezsim „atyját” és politikai „stílusteremtőjét”. Ugyanezen az ülésen egyúttal eltörlik a „káderhatásköri listákat” is, azaz a párt a jövőben kizárólag saját tisztségeinek betöltése felett diszponál. Május 8-án és 9-én az Akadémia közgyűlése rehabilitálja az 1949-es kommunista hatalomátvétel után akadémiai tagságuktól megfosztott tudósokat. 10-én hivatalba lép a második Némethkormány. (Új tagjai: Békési László pénzügy, Horn Gyula külügy, Glatz Ferenc művelődésügyi, Hütter Csaba mezőgazdasági és élelmiszerügyi miniszter, az Országos Tervhivatal élére Karakas Ernőt nevezik ki.) Az új kormány három nap múlva megtartott rendkívüli ülésén hét hónapra azonnali hatállyal felfüggeszti a nagymarosi vízlépcső építési munkálatait. Május 19-én az Eötvös Kollégium tanácstermében megalakul a Magyar Helsinki Bizottság. (Elnöke: Mészöly Miklós, koordinátorai: Kodolányi Gyula és Kószeg Ferenc.) Az alakuló ülésre Kari von Schwarzenberg, a Nemzetközi Helsinki Szövetség elnöke és Erdős André, Magyarország ENSZ-nagykövete is eljön. Május végének sokkolt világgpolitikai szenzációja, a Tienanmen téri mészárlás s a Pekingben elrendelt szükségállapot világszerte heves tiltakozóhullámot vált ki a budapesti kínai követség előtt is tüntetők ezrei fejezik ki a tankokkal letiport pekingi diákmozgalom iránti szolidaritásukat. Május 20-án és 21-én, az MSZMP reformkörei Szegeden tartják első tanácskozásukat, sürgetvén a politikai egyeztető tárgyalások mielőbbi megkezdését az Ellenzéki Kerekasztallal. A Művelődési Minisztérium május 31-i rendelete szerint a kötelező orosz helyett szeptembertől más idegen nyelv is tanítható az általános és középiskolákban. (A rendeletnek nyilvánvalóan politikai gesztusértéke van: hisz 1956 októberének is ez volt az egyik legelső megvalósult követelése a diákság általános noha kissé idő előtti lelkesedésére...)

Június elejével rendeletileg megszüntetik a szocialista munkaverseny sok évtizedes, sztahanovi hagyományát. A Minisztertanács június 5-i döntése szerint a könyvek és filmek a jövőben minisztériumi engedély nélkül jelenhetnek meg. Egy hét múlva Pozsgay Imre államminiszter vezetésével létrejön a kormány mellett működő Nemzetiségi Kollégium. Június 13-án a Parlament Vadásztermében a szándéknyilatkozatok ismertetésével megkezdődnek a Nemzeti Kerekasztaltárgyalások. Három nap múlva, június 16-án a Hősök terén a rendszerváltás valódi katarzispontjaként mintegy negyedmillióan vesznek részt az 1956-os mártírok újratemetésén, melyet több hónapos előkészítéssel a TIB és számos független mozgalom szervezett, s amelyen egyebek között a kormány tagjai (Németh Miklós miniszterelnök, Pozsgay Imre államminiszter) is díszőrséget álltak a Múcsarnok lépcsőjén felravatalozott koporsók mellett. Június 23-án a Kereszténydemokrata Néppárt nagygyűlésen jelenti be újjáalakulását a budapesti József Attila volt ciszterci Gimnázium dísztermében. (Elnöke Keresztes K. Sándor lesz). Két napra

rá az MDF válaszmánya és elnöksége több lakiteki alapító, így Csoóri Sándor drámai óvása ellenére határozatlanul mondja ki a mozgalom párttá alakulását. A Minisztertanács elrendeli, hogy az 194953 közötti internálások idejét ezentúl nyugdíjra jogosító munkaviszonyként kell elismerni. Másnap az országgyűlés megszavazza a honvédségnél bevezetendő alternatív polgári szolgálatot. A belpolitikai élet radikálizálódását jelzi, hogy mind több választóközvetben gyűjtenek aláírásokat a parlament politikailag diszkreditált vagy választóközvetüket kirívón elhanyagoló, pártlistás képviselői ellen. (A visszahívási mozgalom egyebek közt sikerrel kényszeríti ki Korom Mihály, Benke Valéria, Puja Frigyes és mások lemondását.)

Az Elnöki Tanács július 1jével jogutód nélkül megszünteti az Állami Egyházügyi Hivatalt. Július 6án meghal Kádár János. Több mint jelképes időzítés, hogy a Legfelsőbb Bíróság ugyanaznap mondja ki egykori áldozatai: Nagy Imre és mártírtársainak teljes rehabilitálását. George Bush a hónap közepén három napra Magyarországra látogat, ahol vegyes vállalati szerződéseket ír alá, és bejelenti: kezdeményezni fogja a Kongresszusban egy 25 millió dolláros alap létrehozását a magyar magángazdaság élénkítésére. (A nemrég hivatalba lépett, új amerikai elnök hivatalos partnerein kívül több hazai ellenzéki párt és mozgalom képviselőivel is találkozik.) Július 14én Párizs a Bastille téri új operaház felavatásával, látványos utcabállal s egy, a Sorbonneon rendezett nemzetközi történészkonferenciával ünnepli a francia forradalom 200. évfordulóját. A nagyvilágot azonban láthatóan ennél is jobban izgatják a jelenben zajló forradalmi változások napihírei. Például az, hogy a Bastille lerombolásának kerekén 200. emléknapián Budapesten a Kerepesi úti temető Munkásmozgalmi Panteonjában eltemetik Kádár János, a hazai „ancien régime” atyjának hamvait, aki a Kreml kegyelméből hosszú éveken át megkérdőjelezhetetlenül első számú ura volt az országnak. A televízió által is közvetített gyászszertartást tömeges részvétel és a sír környékén pánikszerű, mármár tragikomikus jelenetek kísérik. (Az egymás sarkára hágó munkásmozgalmi veteránok kis híján az özvegyet is legázolják.)

Augusztus 19én több ezren vesznek részt a magyaroszlák határra megrendezett „Páneurópai Pikniken”, ahol az alkalmat kihasználva néhány száz keletnémet turista engedély nélkül átsétál Ausztriába. Másnap, augusztus 20án Budapesten elmarad az MHSZ rendezte hagyományos „légi és vízi parádé”. Helyette ismét az államalapító Szent István műve kerül az ünnepi megemlékezések homlokterébe: a budapesti Bazilikánál negyven év óta először újra látványos Szent Jobb körmenetet tartanak. Alig egy hét múlva az Elnöki Tanács rendeletileg engedélyezi a szerzetesrendek működését. A hónap végén, szeptember elején Budapesten rendezik az Öttusa Világbajnokságot, amelynek valahány aranyérmét a remekül szereplő magyar válogatott nyeri.

Szeptember 2án a faszori Evangélikus Gimnáziumban Glatz Ferenc miniszter mond országos tanévnyitót. Szeptember 11én éjjeltől életbe lép a kormány szorgos háttér diplomáciával előkészített intézkedése, miszerint a hazatérni nem kívánó, nyár vége óta Magyarországon rekedt több tízezer keletnémet állampolgár szabadon távozhat bármely más országba. Három nap alatt mintegy 12 ezren lépik át a nyugati határt. Szeptember 18án az Ellenzéki Kerekasztal 5 pártja (az SZDSZ és Fidesz kivételével) megállapodást ír alá a kormány képviselőivel. A televízió egyenes adásában közvetíti az eseményt, melyen Tölgyessy Péter váratlanul bejelenti: néhány sarkalatos kérdésben – mindenekelőtt a köztársasági elnök megválasztásának módjában – pártja különvéleményen van, s így anélkül, hogy megvétőzná, nem írja alá a megállapodást. A Fidesz úgyszintén csatlakozik, és továbbadja a töltőtollat. Egy hét múlva az SZDSZ bejelenti: nyilvános aláírásgyűjtéssel népszavazást kezdeményez a négy legfontosabb belpolitikai kérdésben: 1. Kivonuljone az MSZMP a munkahelyekről? 2. Elszámoljone az állampárt vagyonával? 3. Feloszlássáke a munkásörseget? s végül, hogy 4. A köztársasági elnököt az új parlamenti választások után, avagy előtte válasszák meg?

Október 6án az aradi vértanúk napján összeül az MSZMP XIV. rendkívüli kongresszusa. Másnap a reformer többség a régi állampártból kiválva, Horn Gyula elnökletével megalakítja a Magyar Szocialista Pártot. A Hazafias Népfrent október 14ére összehívott IX. kongresszusa kimondja: a HNF a jövőben pártoktól független, önálló mozgalomként kíván működni. (Új elnökéül Kulcsár Kálmán igazságügyminisztert, főtítkáruál Kukorelly Istvánt választják meg.) Az országgyűlés október közepén elfogadja az Alkotmánybíróságról, a pártok működéséről és gazdálkodásáról, az országgyűlési képviselők és a köztársasági elnök megválasztásáról szóló törvényeket, megszünteti az Elnöki Tanácsot, s úgyszintén törvényt hoz az 1956 utáni politikai ítéletek felülvizsgálásáról. A hónap közepén Budapesten megkezdik működését az ENSZ Menekültügyi Főbiztossága. Utódszervezet nélkül feloszlatták a munkásörseget (november közepére sikerrel begyűjtve mintegy 120 ezer szolgálati pisztolyt és gépfegyverét). Október 19én először jelenik meg legálisan az 1981ben indított legfontosabb magyarországi szamizdat: a Beszélő. Az MDF II. Országos Gyűlésén döntenek a szervezet pártszerű működéséről a párt elnökének Antall Józsefet, köztársasági elnökjelöltjének Für Lajost választják meg. Megalakul az Országos Vallásügyi Tanács. (Elnöke Németh Miklós miniszterelnök, titkára Sarkadi Nagy Barna lesz.) Szűrés Mátvás ideiglenes köztársasági elnök október 23án a Parlament erkélyéről kikiáltja a Magyar Köztársaságot. Egy hét múlva az országgyűlés népszavazást ír ki november 26ára a köztársasági elnök megválasztásának időpontjáról. Újral határozatlanul rendel el a nagymarosi vízműépítés végleges(!) és haladéktalan leállítást. Az NDK megalakulásának 40. évfordulóján az állami protokollünnepségeket tömeges tiltakozó demonstrációk sodorják el. A hónap végén lemond és Kubában keres menedéket Erich Honecker keletnémet pártfőtítkár.

November 4én KeletBerlinben egymillióan tüntetnek a német újraegyesülés mellett. 10én az NDK kormánya megnyitja a határokat az NSZK és NyugatBerlin felé, megkezdődik a nagy „falomlás”. A hónap közepén az Európa Tanács miniszteri bizottságának ülésén a Strasbourgban tárgyaló Horn Gyula külügyminiszter benyújtja Magyarország csatlakozási kérelmét az Európa Tanácshoz. November 25én az írószövetség közgyűlésén Németh Miklós kijelenti: a kormány végleg lemond az irdalom és a művészetek irányításáról. Egyidejűleg több mint tucat író többek közt Csoóri Sándor, Esterházy Péter, Konrád György és Jókai Anna „Új magyar irdalom” néven platformot alakít. November 26án megtartják a népszavazást az SZDSZ által felvetett négy kérdésben, amely erősen polarizálja az ellenzék erőit. (Az SZDSZ, a Fidesz, az FKGP és az MSZMP a négyigenes voksolás mellett agítál, az MDF tartózkodásra szólítja híveit az MSZMP utódpartjai nyilvánvalóan ellenérdekeltek.) Az 58%os részvétel és a „négyigenes” szavazattöbbség mindenesetre az ország politikai közvéleményének jelentős radikálizálódását jelzi. November végén testületileg lemond a Milos Jakes vezette Csehszlovák Kommunista Párt vezetősége. December 5én újabb 10%kal devalválják a forintot. (Ez évben minden korábbit meghaladó mértékben összességében immár 20,6%kal!) A hónap közepén Párizsban a Nemzetközi Kiállítások Irodája Budapestnek és Bécsnek ítéli oda az 1995. évi világkiállítás megrendezési jogát. Karácsony előtti utolsó ülésén az országgyűlés úgy határoz, hogy 1990. március 16i hatályal feloszlattja magát. Az NDKban és Csehszlovákiában az ismételt tömegdemonstrációk nyomán végleg összeomlik a kommunista rezsim; látványos politikai változások érlelődnek Litvániában és Bulgáriában is. December 16án Temesváron Tökés László református lelkész ellenállása és a körötte kibontakozó szolidaritási mozgalom elindítja a Ceaucescuféle román diktatúra drámai végjátékát is. Miközben Románia számos városában mámoros tüntetések, majd véres fegyveres harcok törnek ki, idehaza az Építők Rózsa Ferenc Székézában a megtépázott nimbuszú MSZMP ügyekszik rendezni sorait. (A többséggel veteránokból és pártnyugdíjasokból álló küldöttek zajos tetszésnyilvánítással fogadják Marosán György és

Grósz Károly ortodox retorikáját, majd a „fiatalítás” jegyében Thürmer Gyulát választják meg a párt elnökévé.) Pár nap múlva a menekülő román diktátort és feleségét elfogják, Ion Iliescu és a Megmentési Front veszi át az ország irányítását. Karácsony másnapján egy titkos helyszínen összeülő statáriális bíróság halálra ítéli, majd nagy sietve kivégezteti a Ceaucescu házaspárt. Magyarországról és a kontinens minden zugából megindulnak a segélykonvojok az éhezõ, didergõ és harcok dúlta országba. December 29én Václav Havelt, a nemrég még börtönben ülõ író és emberi jogi aktivistát a prágai „bársonyos forradalom” Csehszlovákia elnöki székébe emeli.

M = 1 : 10

E lázas év alapítványi költségvetése majd minden téren merészen nekilõduló emelkedést mutat az elõzõ évihez képest: a teljes forintfelhasználás 90 millióról 133 millióra a dollárkifizetés 3,7 millióról 4 millióra nõ. Néhány fontosabb változás a fõbb tételcsoportok szerint:

Forintkiadások	1988ban	1989ben
Titkársági rezsi	11,0 M	18,7 M
Általános pályázatok	62,0 M	99,3 M
(ez utóbbiak részletezve:)		
Könyvtárak	5,0 M	2,8 M
Közmûvelõdés	3,9 M	6,0 M
Vizuális mûvészet	3,5 M	8,9 M
Elõadómûvészet	12,0 M	9,5 M
Közoktatás, iskolaügy	2,5 M	3,0 M
Történelem	6,4 M	9,4 M
Vezetõképzés	0,1 M	0,3 M
Fénymásológépprogram	1,1 M	0,5 M
Lélektan	1,8 M	2,7 M
Egyéb társadalomtudomány	3,2 M	7,0 M
Egészségügy	6,6 M	4,2 M
Természettudomány	1,6 M	2,2 M
Szociológia	2,7 M	3,0 M
Építészet	0,6 M	1,2 M
Közgazdaságtan	1,2 M	0,7 M
Zenetudomány	1,6 M	2,3 M
Ifjúságügy	4,6 M	9,5 M
Demokratikus szervezetek		17,0 M

Dollárkiadások	1988ban	1989ben
Külföldi ösztöndíjak	1435 E	1066 E
Egészségügy	594 E	1013 E
Közoktatás, iskolaügy	435 E	3 E
Angol nyelvoktatás		417 E
Fénymásológépprogram	534 E	621 E
Vezetõképzés	222 E	79 E
Demokratikus szervezetek		197 E

Az alapítványi eseménykrónika úgyszintén merész tempóváltást mutat számos ponton érintkezve a közéleti, nagypolitikai változásokkal. Az elsõ néhány hét még az Országház utcai berendezkedés jegyében telik. A régóta esedékes irodacserére mellesleg épp az utolsó percben került sor ahhoz, hogy a nagy tavaszi pályázati dömpingen s az új programok megannyi szervezési gondján a Titkárság sikerrel úrrá legyen.

Március végén megjelenik a Demokrata pályázat felhívása. Eszerint „Az alapítvány támogatást ajánl fel olyan csoportoknak, amelyek a helyi és az országos közélet demokratikus megújításában kívánnak részt venni. A támogatás mindenekelõtt az indulás nehézségein hivatott átsegíteni az új közéleti kezdeményezéseket technikai felszerelések, mûködési költségek fedezésével. Klubok, társaskörök, társadalmi szervezetek, mozgalmak, egyesületek és folyóiratok egyaránt pályázhatnak, politikai pártok azonban nem.” Nem egész két hónap alatt közel 300 szervezet jelentkezik. A program rendkívüli népszerűségére vall, hogy másfél éven át öt új hosszabbítást is megér, eredeti egymillió dolláros keretét majd kétszeresen meghaladva. (Bõvebb elemzését lásd alább a Demokratatoborzó címû részben!)

Március végén az *International Herald Tribune* fényképes riportot közöl a „Wall Streeti mágusról” részletesen bemutatva Soros György keleteurópai alapítványait. A Budapesten is megfordult amerikai riporter kiemeli: „ez az elsõ olyan nyugati alapítvány, amelyet önállóan hagynak mûködni egy kommunista országban az alapító és a helyi hatóságok kölcsönös megelégedésére”. Mark Palmer budapesti amerikai nagykövét egyenesen úgy fogalmaz: „ha választanom kellene, mit zárjanak be, az alapítványt vagy a követségemet, én inkább a követséget választanám”. (Még szerencse, hogy ez a „forradalmi” év egész más „választási kényszereket” vet fel...)

Május 10én a margitszigeti Ramada Szállóban az Alapítvány öt éves születésnapját ünnepli. A népes fogadáson és sajtótájékoztatón az Alapító elégedetten nyugtázza, hogy elsõ keleteurópai alapítványa pár év alatt a civil társadalom alapintézményévé vált, több mint 6 millió dollár értékû támogatást folyósítva sok ezer egyéni és intézményi pályázónak. Egyúttal bejelenti, hogy 1989ben további 34 millió dollárt szán magyarországi programok támogatására, kiváltképp az új, független szervezeteknek kínálva megfelelő „indulótökét” mivel párttá válásuk után a szigorú amerikai törvények tilalma miatt már nem segítheti a hazai demokratikus átalakulást. Alapítványa, mint mondja, emellett továbbra is támogatni kívánja a tudományos és mûvészeti intézményeket, mely szándék legújabb gyakorlati példája, hogy a Közgazdasági Egyetem 60 tanárának kínálnak

külföldi ösztöndíjakat, s hasonló program van előkészületben az ELTE bölcsészkarán is. Soros beszél arról is, hogy külön Alapítványt kíván létrehozni az ökológia védelmére, s egyben bejelenti, hogy Andrew Sarlóssal közösen új szállodát vagy irodaházat készítenek, s a mintegy 40 millió dolláros lágymányosi beruházás a tőke néhány éves megtérülése után az Alapítvány hosszú távú forrásait volna hivatott biztosítani. (Bővebben lásd a Tervek füstgomolyban című részben!)

Május közepén a szegedi egyetemen a Bibó István Emlékbizottság Nemzet és demokrácia címmel háromnapos nemzetközi konferenciát rendez az Alapítvány támogatásával. Az eseményről a BBC magyar adása is tudósít, idézve a váratlan vendégként feltűnő Pozsgay Imre szavait: „Tanulni jöttem ide, örömmel és nagy érdeklődéssel, egy olyan nemzedék tagjaként, amely sokfelé forgandó eseményekben részt vett [sic!], s amelynek legjobbjai már a korábbi időkben is fölmerték Bibó István jelentőségét, életművének hatását.”

Május 15-én Soros György és Rátkai Ferenc művelődési miniszterhelyettes a Minisztertanács és a Pénzügyminisztérium előzetes jóváhagyásával megállapodást írt alá Budapesten. (Teljes szövegét lásd a 15. és 16. dokumentumokban politikai utóéletét az 1992-es fejezetben!) Eszerint Soros György a New Yorki Soros Foundation alapítóelnökévé válik, hogy az általa előirányzott évi 3 millió fölött legalább évi 1 millió dollárral növeli a magyarországi tudományos, kulturális, oktatási és egészségügyi programok támogatását. A 3 millió feletti dollárnövekedményt a magyar kormány forintban ellentételezi, ennek közcélú magyarországi felhasználásáról a budapesti Alapítvány gondoskodik az addigi gyakorlat szerint. A több mint három évet megért, bár jórészt papíron maradt, „hedge fund” típusú megállapodás utóbb méltatlan intrikák céltáblája lesz néhány kiegészítő rendelkezésének bonyolult „árukapcsolása” miatt (ingyenes állami telekjuttatás a tervezett Sorosirodaházhoz, vám és adómentesség, tíz év múlva 1998. január 1-jétől! esedékes állami hozzájárulás az immár örökös jogutód: a Magyar Soros Alapítvány programjaihoz stb.). A megváltozott politikai közegben amúgy sem érvényesíthető egyezséget a felek végül 1992 augusztusában bontják fel, és egy kompromisszumos új alku jegyében az Antallkormány a Közép-Európa Egyetem székházának kedvezményes eladásával rendezte az egyezés csöndes elszabotálása miatti tartozásait.

Június végén Moszkvában Alekszandr Bessmertnih szovjet külügyminiszterhelyettes fogadja Sorost, aki mint az egykori MTI-jelentés megjegyzi, „mostanában gyakori és szívesen látott vendég a szovjet fővárosban”. (Soros az év első felében valóban intenzív konzultációsorozatot folytat különböző szintű szovjet gazdaságirányítókka a piacgazdasági átmenet lehetséges stratégiáiról egy, a maga költségén toborzott mintegy húszfőnyi nemzetközi szakértőgárda élén, ám a tárgyalások végül is a szovjet fél döntésképtelensége miatt csöndben kifulladásra.) A nyár végén részben a Bush elnök által felajánlott 5 millió dollárra, részben a Soros Alapítvány rendszeres költségtámogatására alapozva lázas előkészületek folynak a Független Ökológiai Központ felállítására. Az óbudai Selyemgombolyítóban berendezkedő, Vásárhelyi Judit vezette új intézmény a hazai és térségbeli környezetvédelmi mozgalmak összefogását, szakszerű koordinációját hivatott elősegíteni pályázataival és céltámogatásaival.

A Tienanmen téri vérfürdő után Kínában egész nyáron át belpolitikai tisztogatás és heves hisztériakampány zajlik, amelynek egyik legfőbb ürügye Soros György, a CIA és a leváltott kínai pártfőtitkár, Csao Cejang állítólagos „titkos összeesküvése”. A reformerök lejáratását célzó, átlátszó propagandavád elsőként júniusban, a KKP Politikai Bizottságának ülésén hangzik el Li Peng miniszterelnök szájából. Egy hónap múlva Vang Fang közbiztonsági miniszter titkos körlevelet ad ki, melyben az Alapítvány és az amerikai hírszerzés kapcsolatára hívja fel a hadsereg, valamint az egyes tartományok vezetőinek figyelmét. Nem sokkal ezután letartóztatják Soros megbízottját és az Alapítvánnyal együttműködő reformszellemű gazdaságkutató intézet 14 munkatársát. Augusztus 2-án Soros a sajtóban is közzétette, erélyes hangú tiltakozó levelet intéz a legfelső kínai párt és állami vezetőkhez, minek hatására a kampány öszre alábbhagy, meghurcolt áldozatait szabadon engedik. Mindazonáltal Soros kínai alapítványa Csao Cejang bukása után többé nem támad fel újra.

Szeptember végén a Fekete Doboz független videofolyóirat szerkesztői Jávor István, Elbert Márta és Pesty László legújabb kiadványukból, az Újmagyar siralom és a Harangszó fél egykor című filmekből vetítenek részleteket a pesti Puskin moziban tartott sajtótájékoztatón. (Az előbbi Nagy Imre és mártírjairól több héten át tartó exhumálás az utóbbi a június 16-i újratemetést dokumentálja.) A szerkesztők szerint a vállalkozás nem törekszik nyereségre, legfőbb célja a felgyorsult politikai események hiteles megörökítése. 1987 őszé óta 450 órát forgattak, s csak az Ellenzéki Kerekasztal üléseiről és a politikai egyeztető tárgyalásokról mintegy 120 órás anyaguk van. Mindennek létrejöttében a Soros Alapítvány eddig 2 és fél millió forinttal segített.

A Kortárs Művészeti Központ ez év őszén két tematikus kiállítást is rendez: az egyiket Máskép címmel a budapesti Ernst Múzeumban, mely az előző két évtized hazai kísérleti fotográfiájáról adott reprezentatív válogatást közel másfél száz művész részvételével a másikat *Architektonikus gondolkodás* ma címmel a Műcsarnokban, ahol 22 meghívott alkotó állította ki terveit, „gondolati konstrukcióit” és műtárgyait.

Október közepén a budavári Munkásmozgalmi Múzeum megannyi propagandisztikus szocreál tárlat után végre a „létező szocializmus” valódi arcát is bemutatja: *Léthatáron* címmel rendhagyó kiállítást nyitva az Alapítvány támogatásával, amely az Újpesti Családsegítő Központ legújabb létminimumszámításait köznapi tárgyakkal illusztrálva egy átlagos pesti munkáscsalád otthonába vezet be. A tetejében a Térszínház művészei a tárlatok enteriőrjeit időről időre benépesítve naturalis hitellel idézik fel „a munkás hétköznapiakat”. A kiállítás kísérő programjaként egyben négy évtized szociális témájú híradóriportjainak rendületlen optimizmusán ámulhat a látogató.

Október végén Berend T. Iván, az MTASoros Alapítvány társelnöke az Akadémia Roosevelt téri székházában első ízben adja át a nemrég elhunyt két kiváló történész, Szűcs Jenő és Ránki György emlékére alapított Sorosdíjakat. A Szűcs Jenődíjat ez évben Györffy Györgynek, a Ránki Györgydíjat Gergely Andrásnak ítélte oda a kuratórium. (A díjakkal 250 000 Ft jár.)

A HNF őszi átalakulásával párhuzamosan napirendre kerül a Magyar Nemzet privatizációja, amelybe eleinte 35%os tőkerésszel Soros György is hajlandó lenne beszállni, jóllehet kezdetről kijelenti, hogy a lap politikai irányvonalába nem kíván beleszólni, s hogy személyi kérdésekben nem igényel vétőjogot. Az ügy körül a választások közeledtével politikai intrikák és lármás sajtóvíták támadnak, melyek az elképzeltlenül investort utóvégre visszalépésre készítetik. (Az ügy további részleteit lásd a Tervek füstgomolyban című epizódban!)

Az időközben újra szürke hétköznapra visszavetett november 7én Andrew Sarlós kanadai üzletember Pozsgay Imre államminiszter ottawai látogatásakor bejelenti: a 80 millió dolláros Első Magyar Befektetési Alap mellett, melyet Sorossal közösen szervezett a magyar gazdaság élénkítésére, hamarosan újabb pénzügyi alapot kíván összehozni mintegy 200250 millió dollár értékben. Soros György különben más téren is igen aktív: ősszel többek közt az ő kezdeményezésére és anyagi támogatásával jön létre az ún. Hídcsoport, az ellenzéki pártok (főként az MDF és az SZDSZ) szakértői szintű együttműködése, amely az átmenet legfőbb gazdaságstratégiai irányelveit hivatott egyeztetni.

November első felében az amerikai kormány tájékoztatói hivatala és a New Yorki Soros Foundation együttes meghívására a hazai ellenzéki pártok képviselőinek nyolcfős delegációja kéthetes tanulmányútra megy az Egyesült Államokba. A küldöttségben az MDF, az FKGP, az SZDSZ, a KDNP, a Fidesz, a Magyar Néppárt és az MSZDP egyegy, zömmel kampánymenedzseri feladattal megbízott kulcsembere kap helyet a még önfelosztató kongresszusa előtt meghívott MSZMP ugyanakkor nem él a lehetőséggel. A professzionális tapasztalatokra éhes ellenzéki politikusok amerikai képviselőkkel és szenátorokkal találkoznak, ellátogatnak a külügyminisztériumba, az Amerika Hangja, a Szabad Európa Rádió szerkesztőségeibe, s a helyszínen tanulmányozzák a virginiai választási kampányt. Karácsony előtt egy héttel Marián Calfa, ideiglenes csehszlovák kormányfő a prágai várban Kari von Schwarzenberg, a Nemzetközi Helsinki Szövetség elnöke és Frantisek Janouch professzor, a stockholmi Charta '77 Alapítvány vezetőjének társaságában fogadja Sorost, aki bejelenti: ösztöndíjprogramokkal és más támogatási formákkal, a svédországi Charta '77 Alapítvánnyal együtt Csehszlovákiában is kész jelentős adományokkal elősegíteni a demokratikus átalakulás ügyét. A látogatás nyomán 1 millió dolláros pályázati induló kerettel csakhamar Prágában, Pozsonyban és Brnóban is Sorosirodák nyílnak.

M = 1 : 1

1989. május: az első 5 év mérlege

„Öt évvel ezelőtt indítottam útjára magyar alapítványomat írja Soros az 1988as évkönyv (1989. májusi keltű) előszavában. Megérett az idő a számvetésre, a jövődő célok megfogalmazására. Nem azért, mert ez az ötödik évforduló, hanem azért, mert Magyarország rengeteget változott az elmúlt öt évben. Az alapítvány eredeti célja az volt, hogy hozzájáruljon Magyarország nyílt társadalommá változtatásához. A folyamat gyorsabb lett, mint remélni mertem, s az alapítvány jelentékeny segítséget nyújtott hozzá.

Sikerünk olyan magyar állampolgárok részvételének tulajdonítható, akik azonosultak eszményeimmel, és akikben feltétel nélkül megbízhattam. Az ő kezükbe helyeztem az alapítványt. Azzal, hogy nyitottak voltunk a közönségtől érkező pályázatokra, olyan módszert alakítottunk ki, amely a lehető legnagyobb teret biztosította az egyéni kezdeményezéseknek. A pályázók felfedték a társadalom szükségleteit és vágyait. Sokféle kezdeményezést, tervet támogattunk, a kultúra, az oktatás és a társadalmi tevékenység minden területén, amely a minőséget és az innovációt hangsúlyozta, így aztán az alapítvány pusztán létevel a pluralizmus eszközkévé vált. Talán szótunk a pénzünket, de ezt úgy tekintettük, mintha magot szórnánk, abban a reményben, hogy termés lesz belőle.

Reményeink beigazolódtak. Szerencsére nem voltunk körülvéve olyan »madarakkal«, melyek kicsipegetik a földből a vetőmagot. Egészében tisztességes emberekkel volt dolgunk, akik nem éltek vissza az általunk kínált lehetőségekkel. Legtöbbjük akár az alkalmazottakat, akár a pályázókat, akár az ingyen közreműködő tanácsadókat nézzük elfogadták céljainkat és védtek az alapítványt. Mindannyian hozzájárultak sikerünkhöz.”

Kevéssel alább Soros az Alapítvány jövőjéről így ír: „A továbbiakban nem szükséges pusztán azért költenünk a pénzt, hogy előmozdítsuk különféle alternatívák létrejöttét. Célrányosabbá kell válnunk. Ebben az összefüggésben három átfogó célt tűztem ki: az első a meglévő kulturális és oktatási intézmények reformja, a második az erőteljesebb intellektuális kontaktus a szomszédos kultúrákkal és az etnocentrikus gondolkodás ellensúlyozása, a harmadik pedig a gazdasági reform erőteljesebb támogatása. [...] Ezek a változtatások nem kockázatmentesek. Mostanáig többek közt azért is számíthatunk az emberek rokonszenvére, mert az alapítványban a fennálló intézmények alternatíváját látták. Meg tudjuk tartani ezt a pozíciót? Sikerüle a fennálló intézményeket megreformálni? Vagy mi is ezek egyikévé válunk? Tudatában vagyok a kockázatnak, de úgy ítélem meg, hogy érdemes vállalni.”

Nos, nagyjából ennyi az Alapító személyes számvetése, amit 1989 lázas tavaszán az ötödik évforduló kapcsán másutt és némiképp más szavakkal többször is alkalmi nyílt előszóban kifejteti a sajtóban és a szélesebb alkalmi nyilvánosság előtt, (így a Soros Fórum ünnepi rendezvényein vagy a margitszigeti Ramada Szállóban adott népes fogadáson.) És most lássuk a számokat! Íme egy statisztikai összesítés, melyet a Titkárság egy tévéinterjú háttéranyagaként e napokban állított össze:

Egyéni pályázatok 1984-1989 (kerekített adatok)

Pályázati kategóriák	Benyújtott pályázatok	Nyertesek
Általános vagy szabadon választott	2800	940
Társadalomtudományi ösztöndíjak	850	240
Irodalmi ösztöndíjak	720	220
Konferenciárészvétel, tudományos tanácskozás	1900	600
Rövid külföldi tanulmányutak	600	310
Dubrovnik nyári kurzusok	230	190
„Nagy” ösztöndíjak (Oxford, Leuven, USA)	1100	120
Tudományos publikációk külföldi közlési díjai	230	230
Összesen:	8430	2850

(Megjegyzés: Más intézményi és szakprogramokkal együtt az Alapítvány 1989 végéig közel 500 millió Ft értékben nyújtott támogatást.)

Sok ez vagy kevés? adódik önkéntelenül a szokványos kérdés.

Attól függ, mihez viszonyítjuk... Az Alapító magánvagyonához? Az állami költségvetés ágazati vagy intézményi forrásaival? Netán a pályázók egyéni lehetőségeihez? Láttuk: Soros magánjövendelmét az évtized végének látványos tőzsdésikerei nagyságrendekkel megnövelték, így a fenti summa személyes vagyonának legfeljebb egykét százalékát tehette ki. Mindemellett nem árt két fontos tényre emlékeztetni. Az egyik, hogy ez idő szerint már egy sor más országban (Így Dél-Afrikában, az Egyesült Államokban, Kínában, a Szovjetunióban és Lengyelországban) is működnek alapítványai nemegyszer hasonló nagyságrendű karitatív vagy kultúrmeccénási szerepvállalással. A másik, hogy ha csak szűkebb, hazai szerepét vesszük is, Soros Györgynek legalább fél évszázadra visszamenően bizvást nem akad „riválisa”: olyan magánszemély, aki saját vagyonából akár csak megközelítőleg is ennyit áldozott volna a magyar kultúra, tudomány, oktatás és egészségügy javára. (Ezt a primátust csak még inkább megerősíti majd az újabb öt év zárómérelge, mely az első öt évének közel tízszeresére rög.)

Persze, a Sorosféle magánmecenatúra, ha mégoly bőkezű volt is, nyilván nem vetekedhetett az állami, intézményi költségvetések milliárdjaival. Maga az adományozó is inkább hasznosulása, semmint nagyságrendje alapján tartja sokra e summát, amint azt egyik interjúkötetében¹ kifejti: „[Magyarországon] csodálatos szellem uralkodott. Nagyon kis összegeket adtunk, nem azért fizettük az embereket, amit tettek, csupán segítettünk nekik megvalósítani, amit tenni akartak, például úgy, hogy fénymásolókat adtunk nekik.

Mennyi pénzt költött Magyarországon?

Évente mintegy hárommillió dollárt. És ez a hárommillió a közoktatási és kulturális költségvetés mintegy tízhúsz százalékára volt hatással, lehetővé téve, hogy ezt az összeget [a pályázók N. B.] saját céljaikra fordítsák, és ne a kommunista állam érdekében hasznosítsák. Valójában a pártállam és a pártapparátus minden létesítményét felhasználta a saját céljainkra: minden iskoláját, színházát, egyetemét, minden intézményét használtuk. Hiszen aki támogatást kapott tőlünk, állami intézményben dolgozott, és onnan is kapta a fizetését. Ilyen értelemben nyilván az akkori magyar állam húzta a rövidebbet. Pedig mit ér az a pár millió dollár, amit adtam, a Művelődési Minisztérium milliárdos költségvetése ellenében?”

Hogy mit ért valójában, azt kiki maga is eldöntheti az eddig bemutatott megannyi konkrét program és pályázat alapján. Itt és most legfeljebb egyvalami kíván árnyaltabb elemzést: a „Ki kit használt ki?” némileg durva és ideologikusán a múltba vetített kérdéssel. A fenti Sorosidézet és több más utólagos nyilatkozat arra vall, hogy az efféle sommásan „üzleti” szemlélet időről időre az Alapítót is megkísérti, miként a már bőven idézett akadémiai és pártközponti jelentésírók is hasonló szókimondó nyersséggel latolgatták egykor saját korporatív érdekeik alapítványi „hozamát” és „deficitjeit”. Hasonlóan éles „mi” és „ők” dichotómia jellemzi néhány alapítványi kulcsember így Vásárhelyi, Kardos, Forgács vagy Dornbach emlékidézéseit is, mint ahogy jobbra az egykori pályázók bizalmas levelei sem hagynak kétséget az iránt, hogy az Alapítvány „melyik felétől” várnának pártfogást ügyüknek...

Csak hogy a valóság rendszeresen jóval kuszább és esetlegesebb az efféle absztrakt „játszmaelméleteknél”. Például azért, mert sokszereplős, nyitott és folyton változik mint éppenséggel az az intézmény, amelyről szó van... Az a furcsa félig kihívón privát, félig protokollárisan állami konstrukció, ami eleve egy eseti kompromisszumból született, s amit később is csak a kölcsönös engedmények, pragmatista alkuk óvatos sorozata vihetett valódi sikerre. Hiszen mint annyi példán láttuk: a két fél nemcsak rivalizált: legalább annyira kooperált is egymással, méghozzá az esetek zömében valóban érdemes, közhasznú ügyek érdekében. (Könyvtárak, kutatóintézetek, közművelődési intézmények, iskolák, kórházak stb. kiterjedt támogatása.) Ugyanezt sugallják a kölcsönös „bizalomerősítő gesztusok” és alkalmi „szívességek” is: pl. a Barthaék által kieszközölt vám és áfamentesség avagy Soros beszállása a hazai menedzserképzésbe és jószolgálati szerepvállalása az Első Magyar Befektetési Alap létrehozásakor. Bonyolult, soktényezős partneri viszony volt ez, melyben az egyes „tétel” és „ellentételezések” többnyire nem vagy alig is kapcsolhatók össze. Történetesen az, hogy Kis János Kantfordítói pályaterve mindjárt a legelső irodalmi döntéshozatal után avagy hogy számos közgyűjteményt és könyvtárt megelőzve a Párttörténeti Intézet is az első kedvezményezetté vált a Sorosfénymásolóhoz. Hogy az Akadémiai Könyvtár, az Akadémiai Nyomda és maga az MTA is éveken át tekintélyes dolláradományokat kapott ugyanakkor a nevével viselő alapítvány rendszeres támogatásai révén sokban akarvaakaratlan segített legitimálni egy seregnyi alternatív művészi, tudományos vagy közéleti kezdeményezést (Videotár, Oral History, Fekete Doboz stb.).

Még bajosabb utólag „kasszát csinálni”, ha nemcsak az ügyeket és az eseti támogatásokat nézzük, hanem velük együtt megkíséreljük realisan számba venni a sokféle indítékú s idővel ugyancsak sokban változó egyéni szerepvállalásokat is. Itt ugyanis a „Ki kit használt ki?” kérdését sokszor eleve hamis, sőt ízléstelen feltenni. Politikai kaméleonok, akarnok karrieristák persze jócskán akadtak az Alapítvány és programjai körül. Mindazonáltal döntéshozói szinten az egykori némenklatúra embereivel a köznapis viszonyt sokkal inkább egyfajta szolid, kezdetben cinkos, majd mindinkább nyílt „társutasság” jellemezte a párttag kurátoroktól és szakkurátoroktól kezdve az akadémiai, minisztériumi és más intézményi eliték reformszemléletű kádereiig bezárólag. Végső soron ebbe a körbe tartozott bár sokban eltérő pozícióval, aktivitással és elkötelezettséggel Bartha Ferenc, Demján Sándor, Berend T. Iván, Kulcsár Kálmán, Glatz Ferenc, Gázó Ferenc, Vitányi Iván, Zelnik József, Juhász Gyula, Vályi Gábor, Vámos Tibor vagy épp az egykori kultuszminisztériumból az a Knopp János, aki pártközpontos bátyjával ellentétben idővel az Alapítvány egyik legelkeesebb apparátusi híve lett (lásd például a Sorosirodaház ügyében vállalt kezdeményező szerepét a Tervek füstgomolyban című részben!). E sajátos „társutasság” iránya és szerepe idővel persze sokban változott. Kezdetben inkább az Alapítvány igényelte, hogy helyet szorítsanak neki a meglévő intézménystruktúra különféle exkluzív „szakaszaiban”. (Lásd erről korábbi elemzésünket *Egy protokollista tanulságai* címmel az 1987-es részben!) Később, már bevett útitársnak számítva, mindinkább a korábbi „szabadjegyesek” keresték vele a szorosabb partnerség lehetőségét, míg végül új legitimációs esélyként maguk aspiráltak az Alapítvány társutasának kitüntetett státusára az időközben jócskán átalakult „kupéban”.

Mindez nem jelentette az elvi, politikai és személyes érdekelletétek teljes kiiktatását, más szóval azt, hogy ha nem is látványos, mindenestre valódi és szívós küzdelem folyjék a partnerség „társutasság” leple alatt. Miként nem jelentette azt sem, hogy az első öt év e jobbra csöndes és konok gyürkőzése holmi belterjesen elitista játszma lett volna, hiszen e vetélkedés abszolút nyertese végső soron maga a „közönség” a társadalom volt. A társadalom, melynek a célirányos alapítványi támogatások révén idővel mind szélesebb körei pályázhattak eséllyel a valódi autonómiára, hogy többé senki se használja avagy „használhassa ki” őket akarataik ellenére...

Demokratatoborzó avagy az új demokratikus szervezetek nyílt pályázati támogatása

1989 kora tavaszára sajátos átmenetiség jellemezte az országot: az egypárti diktatúra végképp megrendülni látszott, ám a civil társadalom még csak csíráiban, egyenetlenül próbált utat törni magának a több évtizedes betonalapzat hirtelen támadt réseiben. Nem remélt, új látatok nyíltak ám velük együtt új dilemmák, újfajta gyakorlati gondok foglalkoztatták az embereket. Vajon miféle egyéni terveket, kollektív jövőstratégiákat érdemes e naponat változó, új helyzetben csinálni? Mi fontosabb: a múltbeli értékek és eszmék rehabilitálása, vagy a merész újrakezdés netán a kettő valamiféle konzisztens ötvöze? Mennyiben folytathatók a nemzeti és polgári tradíciók, vehetők át a nyugati intézményi és életmódminták, vane reális történelmi esély egy „harmadik út” kipróbálására?

Bármely irányba mozdult volna is, a sokféle szándék és tettvágy rendre ugyanazokba az akadályokba ütközött. A szabad szerveződésnek és vállalkozásnak többé nem annyira jogi vagy politikai tabuk, inkább kommunikációs gátak és anyagi korlátok szabtak határt. Hiányoztak a független sajtó sokakhoz eljutó, a hirtelen nekilódult világgal lépést tartó orgánjai. Jórészt még „hajléktalanok” voltak, avagy a régi intézményrendszer kényszerű albérleteibe (művelődési házak, HNF és TIT-szervezetek stb.) szorultak a nyilvános politizálás helyi bázisai: a klubok, egyesületek, mozgalmak és szakmai érdekképviseletek, nemkülönben ezek frissen alakult regionális és országos testületei. A felgyorsult párttá szerveződéssel, az Ellenzéki, majd a Nemzeti Kerekasztaltárgyalások megindulásával végül országvilág előtt nyilvánvalóvá vált, hogy a hagyományos ellenzéki konspiráció: az amatőr és félmatór mozgalmár módszerek önmagukban elégtelenek a több évtizedes pártállami struktúra radikális átalakítására.

A „civil társadalom” alapítványa így hát maga is elérkezettnek látta az időt, hogy a születőben lévő új demokráciát Soros egy könyvcímét idézve nyíltan „megfinanszírozza” (Underlying democracy). Ennek jegyében az Alapító 1989 tavaszán külön egymillió dolláros keretét nyitotta az újonnan alakult demokratikus szervezetek támogatására. Március végén megjelenik a pályázati felhívás, majd Sólyom László vezetésével, Hankiss Elemér, Fodor Gábor és az Alapítvány belső munkatársainak aktív részvételével feláll a „programstáb”.

Az új pályázati lehetőség, mint várható volt, hamar népszerűvé lett, s az eredeti költségkeretet közel kétszeresen túllépve másfél éven át hat hosszabbítást, hat újabb elbírálási fordulót is megért. (A program „abbahagyhatatlanságát” jól mutatja, hogy ezen a címen még 1990. október elején is születik kuratóriumi döntés egy 25 beadványból álló korántsem érdektelen „maradványcsomag” ügyében.) Egyedül 1989ben 353 támogatási igény futott be az ország szinte minden részéből. A Bizottság ez évben 157 pályázatot honorált (jó néhány ösztöndíj folyósítása áthúzódott 1990 tavaszára!) összességében 44 millió forinttal, továbbá jelentős eszközadománnyal: 49 fénymásolóval, 26 számítógéppel, 12 telefaxszal, 6 üzenetrögzítővel és 3 lézernyomtatóval. Ám tartunk sort, s a program érdemi bemutatása előtt térjünk ki röviden az előzményekre.

Késleltetett starthelyzet

Az Alapítvány, amint azt számos példán láttuk, kezdettől tudatosan kereste a támogatásra érdemes szellemi és közösségi autonómiatörekvéseket. Ennek jegyében sorra felkarolta az alternatív művészi és közművelődési kísérleteket (videó, színházi, zenei és képzőművészeti pályázatok), a szakkollégiumok és népfőiskolák ügyét, s csöndes mecénásként nemegyszer segített megjelentetni az egyházak, egyetemek és kutatóműhelyek független szellemű, alkalmi kiadványait is (Vigília, Rádayévkönyv, Medvetánc, Aetas, Századvég stb.). Mindez azonban nem ment és e korai években szükségképp nem is mehetett túl az önmérséklet józan határán, más szóval nem ölthetett nyílt és direkt politikai jelleget, hiszen az a hatalommal kötött különalku végét s az Alapítvány megszűnését jelentette volna. Ebbe az íratlan különalkuba, éppen a rendszer fokról fokra elbizonytalanodó, defenzív volta miatt még sok minden belefért: a legális határok szüntelen tágitgatása, a havtovább trendekké összeálló eseti kivételek (így az ellenzékiként jegyzett kutatók, művészek jórészt külföldi ösztöndíjai), ámde semmiképp nem fért bele a szamizdatpublikációk avagy a demokratikus ellenzék más nyilvános akcióinak akárcsak burkolt segítése. (Még ha sokan máig kétségbe vonják is azt a mindkét oldalról többször is megerősített alaptényt, hogy 1989 őszéig a hazai „második nyilvánosság”, a SZETA vagy bármely más ellenzéki szervezet így például közvetlen kedvezményezettként a Fidesz! egyetlen centet vagy fillért sem kapott „a Sorostól”.)

A Demokratapályázat meghirdetése így hát egyoldalú „határrevízió” volt, a mindaddig kényszerűen respektált külső és belső sorompók eltávolítása nem csupán politikai, éppannyira lélektani értelemben is. Nem is ment egy csapásra, ahogy azt az egykori kulcsszereplők tanúsítják... Kardos László, a Bizottság hajdanvolt titkára szerint két ülés is kellett, mire a tervről „elvi döntés” született, s az egyeztetés Vásárhelyi és Berend, Dornbach és Soros közt eközben se szünetelt. Nem mintha a programnak bármilyen formális vagy jogi akadálya lett volna, hisz a parlament már majd fél éve jóváhagyta az egyesülési törvényt, az MSZMP KB javában tárgyalta az új alkotmánytervezetet, kijelölve az „alternatív mozgalmakkal” való tárgyalások „előkészítő bizottságát”, sőt márciusra valódi belpolitikai áttörés ment végbe az ellenzéki és reformerők nem remélt sikereként. Mégis: annyi hiábavaló várakozás után mintha túl hirtelen jött volna a „tavasz”, s aki mint a kurátorok zöme sok szeszélyes politikai klímaváltozást megélt, méltán latolta: vajon nem könnyelműsége a „téli gúnyát” végleg sutba vetni.

„Már megvolt az elvi döntés emlékszik Kardos arról, hogy a pályázatot elindíthatjuk, mégis nem kevés fejtörést okozott, mire kiöltöttük, hogy miként. Az egyik dilemma az volt, hogy az amerikai adózási törvény 3. fejezetének 501/c paragrafusára kategorikusan tiltja, hogy alapítványok politikai pártokat és választási kampányokat támogassanak az esetben, ha igényt tartanak az adómentességre mivel pedig mi a döntéseinket magyarul és angolul mindenkor nyilvánosságra hoztuk, ez megkerülhetetlen tabunak látszott. A másik dilemma maga a pályázati felhívás volt, hogy kikhez szöjjon és miféle szövegezésben... Élénken emlékszem az eköri »terminológiai« vitára. Az egyik kulcsszó az akkoriban divatos »független« lett volna, ám ezt az akadémiai társelnök óvására végül is elhagytuk. A másik, hogy a »demokrata szervezetekből« utóbb csak külön definiált »csoportok« lettek, s így ez az általános gumifogalom látszólag visszavett a dolog ellenzéki éléből bár egyúttal arra is lehetőséget hagyott, hogy számos, még nem bejegyzett és legalizált kezdeményezés is pályázzék. Alapjában élvezetes vita volt ez, enyhe izgalom lengte át az egészet. Annak aurája, hogy ha nem is mindjárt kormánybuktatás készül, mindenképp valami új és fontos dolog van születőben. No meg az ismert aforizma jegyében egy kicsit talán az is, hogy »Muszáj mindjárt megoldást találnunk? Nem élvezhetnénk előbb magát a problémát?«2

A végleges döntést a március 23-i kuratóriumi ülésen hagyták jóvá az Ellenzéki Kerekasztal megalakulásának másnapján), egy héttel a százezres tömeget megmozgató, nagy március 15-i ellenzéki egységdemonstráció után, melyen Csengey Dénes, Vígh Károly, Mécs Imre, Orbán Viktor, Kis János és mások még egymásnak adják a mikrofont, s amelyen a Magyar Televízió lépcsőjéről Cserhalmi György olvassa fel az aktualizált márciusi petíciót: a „rendszerelváltás 12 pontját”. Azt a radikális követeléslistát, melyet immár harmincegy független szervezet jegyez, s amely így kezdődik: „Valódi népképviselést és többpártrendszert! Biztosítsák a választások szabadságát és tisztaságát!” Ha mindehhez hozzávesszük a viharos hónap egymást követő belpolitikai „frontáttöréseit”: az MSZMP új kiegyezést és alkotmányos többpártrendszert szorgalmazó KBhatározatát, az MDF és az SZDSZ programalkotó első országos gyűléseit, úgy valóban nincs mit csodálni azon, hogy az Országház utca 9-es számú ház ódon, bolthajtásos falai között is felhevült kissé a levegő a „politikai tavaszvárás” izgalmaival.

Ezen a március végi kuratóriumi ülésen kivételesen az akadémiai társelnök: Berend T. Iván is személyesen „képviselte” magát (egyébként jobbra személynökeire: Tardos József, Odze Györgyre hagyta a megtszítettét). Jelen volt továbbá csaknem az egész alapítványi stáb: „Vásárhelyi Miklós, a Bizottság elnökének személyes képviselője, Vámos Tibor, a Bizottság tagja, Tardos József, az MTA, Knppp János, a Művelődési Minisztérium képviselőjében, Betlen János, Forgács Pál, Földvári Éva, Geszti Judit, Kardos László, Radvánszky Katalin, Rohonczi Edit, Quittner János és Vásárhelyi Judit, a Titkárság munkatársai. Enyedi György és Juhász Gyula, a Bizottság tagjai, más irányú elfoglaltságuk miatt nem jelentek meg az ülésen.”

A vitát lezáró szűkszavú jegyzőkönyv szerint „a Bizottság jóváhagyta a demokratikus szervezetek támogatását célzó pályázati programot, és megbízta a Titkárságot, hogy az erre vonatkozó felhívást a sajtó útján közzétegye”. Ez utóbbi az MTI-hez még aznap délután elküldött, végleges szövegváltozatában így szól: „A Soros Alapítvány támogatást ajánl fel olyan csoportoknak, amelyek a helyi és az országos közélet demokratikus megújításában kívánnak részt venni. A támogatás mindenekelőtt az indulás nehézségein hivatott átsegíteni az új közéleti kezdeményezéseket. A támogatás formája technikai felszerelések, működési költségek fedezése. Klubok, társaskörök, társadalmi szervezetek, mozgalmak, egyesületek, folyóiratok egyaránt pályázhatnak, politikai pártok azonban nem. A bíráló bizottság a csoport tevékenységének, programjának és a támogatás tervezett felhasználásának részletes ismertetését várja a pályázóktól.”³

Amikor a másnapi szombati lapok sorra lehozzák a fenti MTI-híradást, még senki sem sejtí, hogy a magyar demokrácia nyilvános debütálására kerekén egy év múlva: 1990. március 25-én kerül majd sor az ugyanezen napra kiírt országgyűlési képviselőválasztások első fordulójával... Egyelőre csak annyi látszott biztosnak, hogy a szamizdatBeszélő utolsó, Kis Jánosjegyzte politikai programcikkét idézve – „a visszaszámlálás megkezdődött”, s hogy a „világtörténelmi óra” egy hét évtizedes kísérlet végét, és egy másik még bizonytalan kimenetelű kezdetét jelezve megint egyszer hangos ketyegésbe kezdett...

A „demokratáság” kényes distinkciói

Az első forduló szűk két hónapos határidejéig: május 20-ig, 290 pályázat futott be. Közülük a júniusi bizottsági ülés a Titkárság előválogatása alapján egyelőre 158-at bírált el, a többi szeptemberre halasztotta. A vastos dokumentáció beérkezési rendben sorra közli a pályázók alapadatait, a pályázatok rövid tartalmi kivonatát s az esetek zömében a Titkárság javaslatait. A referenciákat, ajánlásokat külön dosszié őrzi. Mindehhez Kardos László, a Bizottság titkára még egy hatoldalas „módszertani” kísérőtanulmányt is mellékel (Szempontok a demokrata pályázati programhoz lásd a 18. dokumentumot!), megkönnyítendő az Alapítvány „helyszíni szemlére” induló munkatársainak személyes tájékozódását. Beavató írás, főbb passzusait érdemes külön is idézni:

„A döntéshozó Bizottság munkáját nagymértékben segítheti, ha a Titkárság munkatársai személyesen is tájékozódnak a pályázók, illetve pályázatok egy részéről. [...] Miket kell megtudnunk?

1. Párt vagy nem párt?

A kiírás szerint pártokat nem támogathatunk, nyilvánvalóan kiesnek a szocdemek, kispártok, néppárt, keresztény párt, mindazok, akik kezdetől pártnak definiálták magukat.

Két jelentős szervezet nem pártként indult, de már kilátásba helyezték párttá alakulásukat, az MDF-ről és az SZDSZ-ről van szó. Noha jogi értelemben még nem pártok, gyakorlatilag annak kell tekintenünk őket. Ellenkező értelmű, az alapítvány irányítóitól származó megállapításig tehát e két szervezet nem részesülhet támogatásban, személyes tájékozódásra nincs szükség. A dolgok jelenlegi állása szerint viszont nem párt a Fidesz, támogatható, helyi szervezeteiket érdemes felkeresni.

Bonyolultabb a helyzet a pártok, illetve a pártszerű alakzatok mögött, mellett stb. megjelenő, tudományos vagy kulturális tevékenységet folytató szellemi mozgalmakkal, műhelyekkel. Ezek különösen helyi szerveződésben léteznek, pl. Liberális kör, Szabadelvíz klub, vagy hasonló elnevezéssel. Eszmeiségük egyegy párthoz kötheti őket, de ők maguk nem szerveződnek párttá, így támogatásuk szóba jön, lehetséges. Eseti megítélés kérdése, hogy nem támogathatók pszeudopártok, vagy támogathatók, független szerveződések. A szervezeti forma ez ügyben fontos, bár nem az egyetlen szempont.

2. Országos és helyi szervezetek

Bizonyos szerveződéseknek már van országos csúcsszerve és [vannak] helyi képződményei. Az országos vezetőséget megkérdezhetjük a helyiekről, mondják el, mit tudnak ők, de még a látszat is el kell kerülni annak, hogy az alapítványi döntés az országos csúciszerv által adott preferencialista alapján történik. A helyieket önmagukban kell szemügyre venni, a helyi autonómia tiszteletben tartásával.

3. Rivalizáló szervezetek

A pályázatok első átnézésénél megállapítható, hogy több ilyen is van. Így cserkészek, úttörők, KISZ-szervezetek, cigányok, zsidók, más felekezetek stb. Az a javaslatom, hogy általában toleráljuk a rivalizálás tényét (tehát amiatt senki ne kerüljön elutasításra, hogy »belőled van más is«), egy kivétellel: a cserkészeknél olyan nagy a káosz, a keresztbe szerveződési dömping, hogy az alapítvány bölcsen tenné, ha ebből kimaradna. [...]

4. Demokrata vagy nem demokrata?

Jóhiszeműen mindenkit annak kell tekintenünk, aki annak vallja magát. De: a jelző mindenféle tevékenységhez, szerveződéshez hozzáragasztható anélkül, hogy annak politikai, társadalmi tartalma lenne. Pl. a jelentkezők között vannak demokratikus borászok és demokratikus asztrológusok. Ne vitassuk el a maguk választotta minősítést, de azon az alapon, hogy tevékenységüknek önmagában véve nincs politikaitársadalmi töltete, ebben a programban irreleváns pályázóknak tekintsük őket, személyes felkeresésükre nincs szükség. [...]

5. Közművelődés, népfőiskolák

[...] Itt két megközelítés lehetséges. Az egyik szerint számos olyan főleg helyi közművelődési szerveződés létezik, akár évtizedek óta, akár csak néhány éve, amelynek tevékenységi köre lehet hasznos, kulturálisan igényes, személyiségfejlesztő stb., tehát sok jó elmondható róluk, de az nem állítható, hogy a demokratikus társadalomért történő politizálás jegyében születtek, legalábbis a legutóbbi időig ezt nem deklarálták. Ilyenek lehetnek az olvasóköri, hagyományörző egyesületek, kulturális és közművelődési szövetségek, klubok, körök, egyesületek stb. Az első nézőpont szerint ők nem sorolhatók e pályázati programba. Egy másik megközelítésben azonban ezek a szerveződések sok esetben a helyi közéletnek többékevésbé kifejlődött csirái, és az elmúlt időszakban más lehetőség nem lévén, ezek adtak teret a demokratikus közéleti törekvéseknek. Azt hiszem, képtelenség egyértelmű receptet adni. Lehetnek ugyan nyilvánvaló esetek, pl. ha csak táncoltak, énekeltek, akkor nem ide tartoznak, ha vitaesteket is tartottak, akkor igen, de alapjában véve az eseti megítélés fog dönteni. Ehhez mindenesetre minél több tény szükségeltetik tevékenységük tárgyáról.

Más a helyzet a népfőiskolákkal. Itt nem a demokratikus irányultság kérdéses, csupán azt kell meggondolni, hogy rájuk nézve az alapítványnak külön programja van. [...]

6. Felekezeti ügyek

[...] Itt a vizsgálandó körülmény a következő: a hitélet áll-e működésük centrumában, avagy valami más? Minden vallást tisztelünk, de az alapítványnak nem lehet célja a hitéleti tevékenység anyagi támogatása, erre valók az egyházak, kicsik és nagyok. Másfelől a felekezeti alapon történő szerveződés önmagában nem kizáró ok, ha egyebekben a pályázati kiírásnak megfelelnek. Tehát, ha a pályázó felekezeti szervezet a hitélet mellett kulturális, oktatási, mentálhigiénés vagy bármely más társadalmipolitikai tevékenységet folytat, akkor már potenciális pályázó.

7. Általános szempontok

Először is: létezik-e? [...]

Ha létezik, mióta? [...]

Melyek a konkrét előzmények? [...]

[Külön figyelmet érdemelnek] a korábban és/vagy ma is létező hivatalos szervezetek metamorfózisai. Gyakori ugyanis, hogy a tanácsok, KISZ, HNF, oktatási (OPI) és közművelődési intézmények, ill. ezek egyegy részlege, esetleg belőlük néhány ember »átmegy demokratába«. Nehezen megítélhető, esetenként bonyolult helyzetekről van szó. Első, természetes reakciónk a gyanakvás és elutasítás. Gyanakvás a »mezcsere« miatt, és elutasítás azzal az indokkal, hogy fizessék maguk damaszkuszi útjukat. Ez a megítélés azonban nem minden esetben igazságos, esetenként pozitív folyamatokról van szó. Mindenesetre lehetőség szerint ebben a kérdésben is a tények számbavétele az elsődleges feladatunk, és az értékelés egy későbbi fázis lesz...

Az első meríték

A fentiek józanságán, doktrínamentes következetességén markánsan megérzik a „Keményiskola” hatása és a másfél évtizedes terepszociológusi tapasztalat. A kérdés mármost csak az: vajon mennyiben igazolta Kardos „elvi” szempontjait az első forduló anyaga és tényleges elbírálási gyakorlata?

Ami a legkényesebb szempontot (Párt vagy nem párt?) illeti, ebben jórészt tényleg az előzetesen deklarált elvek érvényesültek. A Fidesz még május elején benyújtott pályázati „csomagterve” melyről a mozgalom vezetői az Alapítóval külön is konzultáltak kivételes bánásmódban részesült, mint arról még szó lesz. A „történeti” vagy Jogfolytonos” pártok (Kisgazdák, szocdemek, kereszténydemokraták stb.) nem kaptak igaz, közvetlenül nem is nagyon kértek támogatást. (A szentendrei Petőfőkör viszont igen!) A Nemzeti Kerekasztaltárgyalásokon való részvétele és viszonylag korai még 1985. őszi! indulása miatt határesetnek számító BajcsyZsilinszky Baráti Társaságot maga az Alapítvány kérte fel, hogy pályázzék tárgyi igényeivel. (Lásd a 159. dokumentumot!) A rohamléptekkel „pártosodó” két legnagyobb ellenzéki erő: az MDF és az SZDSZ ugyanakkor közvetlen pártszervezési vagy kampánycélra hiába is várt segítséget. A fórumosok egy sor helyi Bíró Zoltán, Csengey Dénes, Csurka István, Für Lajos, Lezsák Sándor és mások ajánlotta szervezetének ez irányú kérelmét a Bizottság rendre elutasítja, s a szabad demokraták jóval ritkább hasonló igényei is teljesítetlenek maradnak. (Előbbire a Budapest II. kerületi, ceglédi, győri, kaposvári, miskolci és zalaegerszegi MDFszervezet utóbbira a pécsi SZDSZcsoport hiábavaló próbálkozása a példa.)

Ezzel együtt, mint azt Vásárhelyi Miklós, Dornbach Alajos és mások is megerősítik, az Alapítvány nagykuratóriuma a program vezetésével megbízott Sólyom Lászlót aki ez idő tájt az MDF elnökségi tagja és a meginduló Nemzeti Kerekasztaltárgyalások egyik kulcsembere volt! kimondottan azzal az instrukcióval látta el, hogy „a két párt bázisát és szellemi holdudvarát jelentő klubhálózat lehetőleg azonos támogatást kapjon.”⁴ Ennek jegyében a gödöllői Ellenzéki Klub, az MDF Szolnoki Környezetvédelmi Bizottsága, a Liget Fórum Nyilvánosság Munkacsoport, az MDF Hírlevél Szerkesztősége vagy a Balatonfüredi MDFszervezet egészségügyioktatási programja utóbb éppúgy sikerrel pályázott, mint a szegedi Szabadelvű Klub, a Republikánus Kör, a Central Klub vagy a Liberális Demokrata Közgazdász Kör. (Nota bene! Dornbach szerint „nem vitás, hogy az SZDSZ és az MDF liberális klubjai jórészt azért jöttek létre, hogy pályázzanak”.)

Ha a „pártközeli” helyi szervezetek támogatottságában az előrehaladottabb szerveződésű MDF javára billent a mérleg, úgy ezt az aránytalanságot bizvást kiegyenlítették a laptámogatások. Egy esetleges külön sajtómecenatúra irányelveire a Kardosféle Szempontok... nem térnek ki ugyan, ám időközben több mint nyilvánvalóvá vált, hogy a lázas tagtoborzás s a helyi alapsejtek mellett az ellenzéki orgánumok nem kevésbé fontos „bázisszervezetei” a többpárti demokráciának. A nyár elején tetőző, első nagy pályázati hullámban persze távolról sem csak a politikai sajtó afféle szamizdatveteránjai bukkannak elő, mint a Beszélő, a Demokrata, az AB Kiadó vagy a Katalizátor Iroda. Akadnak szép számmal mozgalmi hírlevelek is, falukrónikák, felekezeti értesítők, „harmadik utas” bullettinek, frissen gründolt megyei és városi hetilapok, új vagy éppen „megújulni vágyó” irodalmi, kulturális folyóiratok is. Néhány cím és önmeghatározás:

Lapok: A Lap, Bácskapocs (kecskeméti hetilap), DélKelet (Békés, Csongrád megyei közéleti hetilap), Erdélyi Tudósítások, HatárSzél (nyíregyházi hetilap), IGEN (katolikus ifjúsági lap), Ipoly (balassagyarmati független újság), Komlói Újság, Kőkapu (váci irodalmi, társadalmi és kritikai lap), Külváros (szabadelvű pécsi várospolitikai lap), Mécs (Bp.), Munkás (Bp.), Párbeszéd (Bp.), Pataji Hírlap, Prés (gyöngyösi közéleti lap), Somogyország (kaposvári hetilap), Soproni Hírlap, Szadai Hírmondó, Szeged (várospolitikai folyóirat), Szegedi Egyetem, Tarjáni Tükör (salgótarjáni kulturális lap), TÉRKÉP (környezeti regionális hetilap) Torkolat (független szolnoki hetilap), Toronyház (az Újpalotaiak Baráti Körének hírlevele), Zalatáj (zalaegerszegi hetilap).

Folyóiratok: AetasHarmadkor (a JATE történelem...), Ág és levél (zsidó kulturális folyóirat), Erasmus, Erdélyi Múzeum, Európa (címmel tervezett mohácsi művészeti magazin), Harmadik Part, 2000, Korforduló (kárpátaljai irodalmi folyóirat), Nappali Ház, Századvég, Szövetkezeti Irodalmi Újság (címmel tervezett egri periodika), Tartóshullám, Új Auróra, Új Exodus (a Hit Gyülekezetének folyóirata).

A fentiekben kívül jelentkezett még néhány alternatív „hírügynökség” (INDEX Hír és Sajtószolgálat, KeletEurópa Hírügynökség), körzeti rádió és helyi kábeltelevíziós társaság (Nyitott Világ Bp. VII. ker., CsillaghegyRómai Parti Kábeltelevízió, Újkígyósi Nagyközönségi Kábeltelevíziós T...) is. A Király Béla, Soros György és mások által is lelkesen pártfogolt Fideszrádió, majd összellenzéki hullámsáv hors concours felvetett ügye mint ez idő tájt annyi más ötlet „frekvenciaegyeztetési problémák” miatt öszre csöndesen okafogyottá vált.

Országos és helyi szervezetek

„A független szervezetek túlságosan sokat foglalkoznak a csúcshatalommal, és túlságosan keveset a társadalom mélyrétegeiben végbemenő folyamatokkal.” Szálai Erzsébet „az új elitnek” szánt, korabeli figyelmeztetése akár az egész Demokratapályázat mottója is lehetne. Kiváltképp szembetűnő volt ez az országos és helyi szervezet viszonyában, a „Ki kit integrál?” ösztönözti a vitélkedőjében. Ha ez idő tájt „négyöt magyar összehajolt”, rendre mindjárt lapot, pártot, nemzeti szövetséget vagy kormányt akartak alakítani, merészen túlteve magát a legitimitás és a gyakorlati alkalmassági próbák viszontagságos közbűlső fokozatain. A bázisdemokrácia kiforratlansága, az új párt és intézménystruktúra kényszerű koraszülöttsége a hazai és általában a középkeleturópai demokrácia genetikai fogyatékoságaként soban maig is marandandó nyomokat hagyott. Már csak emiatt is fontos volt a lelkiismeretes terepmunka (amelyben az alapítványi Titkárság majd minden „hadra fogható” munkatársa részt vett), hogy lehetőleg ne fantomszervezetek, magányos népboldogítók jussanak támogatáshoz, hanem valóban elkötelezett, közhasznú polgári kezdeményezések. Lássunk néhányat:

Országos mozgalmak, politikai szervezetek: Halálbüntetést Ellenzők Ligája, Független Jogász Fórum, Független Jogvédő Szolgálat, Menedék Bizottság, Nyilvánosság Klub, Raoul Wallenberg Egyesület (Bp.Pécs), Történelmi Igazságtétel Bizottság, Szegényeket Támogató Alap. Szakszervezetek: Független Demokratikus Szakszervezetek Ligája, Közgűjteményi és Közművelődési Dolgozók Szakszervezete, Pedagógusok Demokratikus Szakszervezete, Szolidaritás Szakszervezetei Munkásszövetség, Tudományos Dolgozók Demokratikus Szakszervezete, Vegyipari Dolgozók Demokratikus Szakszervezete. Felekezetek: Evangélikus Ifjúsági Szövetség, Keresztény Értelmiségiek Szövetsége, Keresztény Ökumenikus Baráti Társaság, Magyar Protestáns Közművelődési Egyesület. Kisebbségi szervezetek: Erdélyi Magyarok Egyesülete, Rákóczi Szövetség, Magyar Zsidó Kulturális Egyesület, PHRALIPE Független Cigány Szervezet, FII CU NOI Egyesület. Környezetvédők: Duna Kör, Független Ökológiai Központ, Holocén Természetvédő Egyesület.

A bázisdemokrácia fent említett hiányait ha pótolni nem is legalább némileg kárpótolni tudta a hagyományos közművelődési profil beemelése a programba. Itt volt, itt lett volna a legnagyobb szükség a közvetlen tereptapasztalatra, egyegy jámbor lokálpatrióta (városvédő, faluszépitő, múzeumbarát stb.) kör vagy egyesület helyi súlyának megértő mérlegelésére. Az első döntéshozó ám még inkább a továbbiak eredménylistája arról tanúskodik, hogy az efféle pályázatok elbírálásakor végül is nem a direkt eszmei, politikai irányultság, inkább a tágabb értelemben vett öntevékenység lett a „demokratizmus” zsinórmértéke. Erről győznek meg az olyan tucatszám idézhető példák, mint a Tiszadobi Faluház, a Cserehádi Faluszövetség, az Esztergomi Kulturális Egyesület, az Újpalotaiak Baráti Köre avagy a Váci Madách Kör jórészt szerény (50100 000 Ftos) támogatásai.

Ami a névviseleti vagy az azonos profilbeli rivalizálást illeti („belöled van más is...”) itt megint csak azt mondhatni: az Alapítvány végül is sikerrel kiállta a magára mért „toleranciapróbát”. Mi sem bizonyítja ezt inkább, mint hogy nemcsak érdekvédelmi és környezetvédő szervezetből, zsidó és cigány kulturális egyesületből juttatott esélyhez számos vetélytársat, hanem végül, minden kezdeti ódzkodása ellenére, még a „cserkészkaoszba” is bemenészkedett, megpróbálván ott is érvényesíteni a „plurális szponzorálás” elvét. (Vö. a Magyar Cserkészszövetség 600 000, a Magyar Cserkészszövetség Leánycserkész Társelnöksége 100 000, a Cserkészcsapatok Szövetsége úgyszintén 600 000 és a soproni Scarbantia Cserkészcsapat 160 000 Ftos támogatásait!)

Utóbb a „Demokrata vagy nem demokrata?” dilemma, s vele egy „Damaszkuszi Utazási Iroda” esetleges felállítása sem okozott akkora fejtörést, mint attól előzetesen tartani lehetett. Részben azért nem, mivel a jogos gyanakvás (s a még inkább jogos szemérem) eleve visszatartotta a legtöbb MSZMP, KISZ, HNF stb. szervezetet, hogy demokrata színekben nyíltan megmérkőzzék ellenzéki vetélytársaival

(az egy kézen megszámlálható néhány bátor kivétel: az orosházi Szocialista Demokrácia Frontja Egyesület, a Bp. III. kerületi DEMISZ és a XIII. kerületi KISZ, az Úttörőcsapatok XV ker. Szövetsége a Magyar Vöröskereszt Budapesti Vezetősége ez utóbbi csekély 8,5 milliós igényvel!): részben pedig azért nem, mivel a „pseudodemokraták” már többnyire bizarr önelnevezéseikkel eleve „kisztelektálták” magukat a komolyabb pályázók sorából. Az említett „demokratikus asztrológusok” és „demokrata borászok” még a szolidabb lunetikusok válfajához tartoztak... Egy notórius fővárosi pályázó (akinek legkevesebb három, másnéven beadott pályázatát azonosították!) többek között a „Magyar Hitvallás Egyház” megalapításával téved a 20. század végi honi demokrácia küzdőpástjára.6 Mint írja, „legfőbb ideje, hogy kétségbevonhatatlan bizonyítékokat tárjunk fel példamutató és erőt sugárzó őstörténetünkől...” amihez mindössze 3 728 519 jó magyar forint hibádzik! L. Olivér, egy nyughatatlan iváncsai nyugdíjas, a „Sokoldalúak Világszövetségét” igéri felállítani „minimum 134000 maximum 1300000 forintért.”7 Témák, amelyekkel foglalkozni szeretne: „a kultúrával kapcsolatos helytelen fogalmak, Nagymindenség, Hitvallók és ateisták, Sakkkontrollgép, Tejtű és UFO” stb. Ha Világszövégtervét az Alapítvány mégsem díjazná, úgy beéri egyéni támogatással is...

A további fordulók

Bár a teljes folyamatára megrajzolására ezúttal nincs mód, a program jó másfél éves curriculumát legalább néhány lényegi változáson át bizonyos érdekes bemutatni. A nyár végére felgyűlt s az első fordulón el nem döntött pályázatokat szám szerint 117-et a szeptember 7-i kuratóriumi ülés bírálta el. Az augusztus 31-i keltű titkársági előterjesztést Fodor Gábor az Alapítvány külön e programra szerződötett külső munkatársa jegyzi, aki Kardoshoz hasonlóan rövid összefoglalást csatol a dokumentációhoz:

„Mint az anyagból kitűnik, a fontosabb és egyértelműbb pályázatok már az első fordulóban elbírálásra kerültek. A mostani, maradék anyag lényegében 5 nagyobb csoportra lehet osztani:

1. Lapok

A számos lapkérelem közül elsősorban azokat javasoltuk támogatásra, amelyek már néhány számot fel tudtak mutatni, és főként a lapszerkesztéshez kértek technikai berendezéseket. Azokat, amelyek tökéletesebbé kérik újságaikhoz, illetve még nem létező lapokhoz kérik anyagi segítséget, elutasításra javasoltuk.

2. Környezetvédők

Általános szabályként a környezetvédők támogatását ebben a pályázati kategóriában tovább nem javasoljuk, tekintettel a nagyfokú külföldi érdeklődésre és az általános »zöld« konjunktúrára. Különlegesen fontos, eredménnyel kecsegtető esetben viszont a támogatás mellett vagyunk.

3. Cserkészek

A cserkészeknél továbbra is kaotikusak a viszonyok, erősen haragszanak egymásra a szemben álló felek (vallási alapon álló cserkészcsapatok és világi cserkészek), kéréseik java része nagyon nagy összeg (110 millió forint), és főként sátorral és egyenruhával szeretnék »csapataikat« felszerelni. Személyes véleményem szerint vállalnunk kellene azt a kockázatot, hogy egyet sem támogatunk, tekintettel a kiismerhetetlen állapotokra, illetve bízva abban, hogy állami támogatásuk rövidesen megoldódik. (Az Úttörőszövetség a teljes felbomlás küszöbén áll.)

4. Pártszerűen működő politikai szervezetek

Itt elsősorban az MDF-ről van szó, illetve érintőlegesen az SZDSZ-ről. Mivel a kiírás szerint politikai pártokat nem kívánunk támogatni, s ezek a szervezetek már hónapok óta bejelentették, hogy pártnak tekintik magukat, így értelemszerűen elesnek az Alapítvány segítségétől. Javasolnám viszont, hogy olyan esetekben, ahol ezek a szervezetek érintettek, pl. egy klub működtetésében (vagy lap kiadásában), a konkrét tevékenységet támogassuk, még ha szorosan közel is áll hozzájuk. (Pl. Liberális Klub, amely a II. kerületi SZDSZ-ből nőtt ki, vagy az Ellenzéki Klub, amely a gödöllői MDF-ből, vagy egyegy MDF környezetvédelmi csoport.)

5. Egyéb

Ide a legkülönbözőbb pályázatok tartoznak, köztük jó néhány olyan támogatásra érdemes munka, amely nem esik ebbe a kategóriába. Ezekről a Bizottságnak kell döntenie, hogy itt kíván-e foglalkozni vele. (A népfőiskolai pályázatokat például eleve kivettük.) A most elbírálásra kerülő pályázatok a júniusnál jóval heterogénebb képet mutatnak, de méltánylást érdemlő anyag, és eszközigényük jóval szerényebb az előzőekéhez képest.”

Nos, vajon megalapozott volt-e Fodor azon értékelése, hogy e második, őszi forduló anyaga inkább csak egyes „resztligyjűjtemény” volna, s hogy „a fontosabb és egyértelműbb pályázatok már az első fordulóban elbírálásra kerültek”?

Igen is nem is... Igen, amennyiben tény, hogy egy sor fontos országos mozgalom és sajtókezdeményezés már az első felhívásra beadta pályázatát és nem, hiszen jó néhány később induló, vagy támogatási igényét később megfogalmazó szervezet (így a regionális környezetvédők, szakszervezetek stb.) valójában csak most kezdi még ostromolni az Alapítványt. Van abban tehát némi ifjonti, nonchalance fölény, ahogyan kerek öt fordulóval a programzárás előtt! Fodor Gábor „maradéknak” minősíti többek között a Duna Kör, a Magyar Pedagógus Kamara, a Nagycsaládosok Országos Egyesülete avagy a Magyar-Amerikai Baráti Társaság pályázatát tartalmazó anyagot, nem szólva egy sor fontos fentebb már hivatkozott lap vagy folyóirat prolongált támogatási kérelméről.

Ez utóbbiak szervezési vagy elbírálási problémák miatt mellesleg még a későbbiekre is jócskán „átcsúsznak”, így a kuratórium csupán a harmadik, december 5-i elbírálási fordulón szavazza meg a Beszélő 5 millió, a Hírmondószamizdatválogatásának 200 000, avagy a Vita Kiadó 550 000 Ft értékű támogatását (Kemény István munkáinak kiadására). További sikeres zömmel korábbi beadású sajtópályázatok még: a 2000 (egy COCOMlistáról rendelt számítógéppel + lézernyomtatóval), a Párbeszéd (600 000), a Lap (500 000), a Rege (300 000), a Torkolat (200 000), a Bácskapocs (számítógép + szövegszerkesztő pr.); a Kisebbségek (300 000), az Erdélyi Tudósítások (1 millió) és a Hit Gyülekezetének Új Exodus című folyóirata (300 000 + nyomtató). Ezen az utolsó, 1989-es fordulón különben feltűnően „nagy lyukú” volt a rosta: 71 pályázat közül 42 kapott támogatást, s csupán 29-nek lett elutasítás a sorsa (ez utóbbiak is legalább felerészt az MDF helyi szervezeteinek pályázatait tartalmazzák). A sikeres pályázók közül említést érdemel még a Miskolci és Tatabányai Phralipe (150 000, ill. 200 000 Ft), a Recski Szövetség (400 000 Ft + fénymásoló), a Fidesz Társadalomtudományi Akadémiája (500 000 + fénymásoló) és a Tulajdonreform Kör (120 000) mely utóbbi eredetileg 300 000 Ftot kért a Röpirat egy kisembervédő kibontakozást programról című kiadványra (szerzői: Bokros Lajos és Siklaky István).

A „rendszerelváltó” új év még számos új pályázatot bár összességében csak kevés érdemi újdonságot hozott. 1990-ben a kurátorok még három ízben ítélték meg támogatásokat: márciusban, júniusban és október elején. Az elfogadott és elutasított pályázatok aránya (2223, 3812, 259) számszerűen is jól mutatja a pályázati hullám lassú levonulását és tartalmi elsekélyesedését. Néhány érdekesség még fordulónként:

(4. döntéshatározat: 1990. március 10.)

Elutasított hosszabbítási kérelmek: Fidesz Akadémia, Tulajdonreform Kör, Új Exodus Szerkesztőség.

Megítélt laptámogatások: Hiány (200 000 Ft + fénymásoló, telefax), Gaia Magazin (számítógép, lézerprinter, fénymásoló), Kécskei Hírek (számítógép), Világosság (1,5 millió), Replika (400 000).

A pályázó szervezetek többsége faluszövetség, értelmiségi klub, hagyományörző, öregdiák vagy természetbarát egyesület. Közöttük két említésre érdemes kuriózum akad: a MagyarKínai Baráti Társaság „Új Haza Társulása”, amely kínai írásjeles írógépet kap és a Hasomér Hacair Zsidó Ifjúsági Találkozó, amely egyszeri 300 000 Ftos támogatásban részesül.

Néhány elutasított pályázat: Józan Élet Országos Szövetség, Hangya Szövetkezeti Mozgalom, Volt Politikai Foglyok Bajtársi Szövetsége, „Világ Demokráciái Egyesüljétek!” a püspökladányi HNF, MDF és FKGP szervezetei, a kaposvári Fidesz, a Magyar Narancs és a Társadalmi Szemle.⁸

(5. döntéshorduló: 1990. június 18.)

Laptámogatások: Unió (8000 dollár szerzői jog vásárláshoz forinttérítéssel), Magyar Narancs (1,5 millió Ft + komplett számítógépbereendezés), Mozgó Világ (1,5 millió működési költségekre), Magyar Napló (400 000 reklámra + számos technikai berendezés).

Szervezetek: Liberális Klub (60 000 könyv és folyóiratküldeményre Szlovákiába), Munkaszolgáltatók Országos Szövetsége (500 000 egy tagnyilvántartási rendszerre), PDDSZ (300 000 + technikai segédlet a működéshez), Görgey Artúr Cserkészcsapat (100 000 tábort felszerelés vásárlására).

(6. döntéshorduló: 1990. október 2.)

Részlet a titkársági előterjesztésből: „A független, demokratikus szervezetek számára kiírt pályázat ez év tavaszán lezárult abban az értelemben, hogy a Bizottság a megadott határidőig beadott pályázatokat elbírálta. Természetesen azóta is érkeznek ilyen irányú pályázatok, néha a korábbi felhívásra hivatkozva, gyakrabban arra történő utalás nélkül. Ezúttal 25 demokrata pályázatot terjesztünk a Bizottság elé. Automatikus elutasításukat nem tartjuk indokoltnak, hiszen a kérések elbírálása, az esetleges pozitív bizottsági döntés nem feltétlen kötődik a pályázati kiíráshoz. Ugyanakkor javaslatainkban a korábbiakhoz képest erősebb szelekciós törekvés tükröződik.”

A Bizottság döntéseiben nemkülönbön. A végül is 9 elfogadott pályázat között 4 folyóirat és 3 regionális érdekképviselő kap komolyabb támogatást. Név szerint: a Helyzet a Soproni Erdészeti és Faipari Egyetem lapja (80 000 Ft), a Rubicon a Történelemtanárok Egylete által indított folyóirat (500 000), a Szombat a Magyarországi Zsidó Kulturális Egyesület periodikája (800 000), a Föld és Ég című ismeretterjesztő magazin (400 000), továbbá a Fejér megyei Független Érdekképviselői Liga (az elsőként alakult területi liga: 300 000 + fénymásoló, telefax), a 8 munkavállalói szervezetet tömörítő, debreceni Független Szakszervezetek Szövetsége (200 000) és a Bácskai Munkavállalók Érdekvédelmi Szervezetének Szövetsége (200 000 + fénymásoló).

Az ajánlók

Ugyancsak tarka és sokban meglepő kép tárul elénk, ha megvizsgáljuk az ajánlók körét, más szóval, hogy ki mit tartott ez idő szerint olyan „demokratikus közügynek”, amiért úgymond „erkölcsi és szakmai kezességet” vállalhat. Hétnyolcszáz nevet itt persze, nem sorolhatunk fel, az olvasó ízelítőül érje be néhány ismertebbel: Kosa Ferenc és Ratkó József például a Tiszadobi Faluház, Makovecz Imre és Vitányi Iván a Kos Károly Céh ügyét karolta fel. Andorka Rudolf és Lukács László a Nagycsaládok (ekkor még Surján László vezette) Országos Egyesületét ajánlotta. Kónya Imre és Kenedi János az (Ellenzéki Kerekasztaltárgyalásokról tudósító) INDEX Hír és Sajtószolgáltató, Beke László és Radnóti Sándor a Történelmi Igazságtétel Bizottság '56os emlékműpályázatát támogatta. A példákat s a mai szemmel nemegyszer bizarnnak tűnő ajánlopárokat vég nélkül idézhetnénk. E helyett álljon itt még jó két tucat név, annak illusztrálásaként, mily üdítően tarka és „össznezemzeti” volt e két magyar parlamentre elég egykori referenciatábor, íme egy gyorslista: Ancsel Éva, Benda Kálmán, Bihari Mihály, Bíró Zoltán, Csengey Dénes, Csurka István, Enyedi György, Für Lajos, Gerevich József, Glatz Ferenc, Gombár Csaba, Göncz Árpád, Hegyi Lóránt, Kosáry Domokos, Lezsák Sándor, Medgyasszay László, Popper Péter, Surján László, Schmidt Péter, Szabó Tamás, Sente Ferenc, Valki László, Vámos Tibor, Vígh Károly s velük mindazok, akik még fent vagy alább külön is említetnek.

(Ha már a nevekél tartunk, nem hagyhatunk említés nélkül egy apróságot, még ha az jobbára „alapítványi belügynek” számít is. A jó szemű listaolvasónak bizonytalanság szűrt, hogy az egy Vásárhelyi Miklóst kivéve az 198990es kuratórium minden tagja Enyedi, Gombár, Vámos, Benda személy szerint is exponálta magát egy vagy több pályázat ajánlójaként. Ez, mint láttuk, korábban sem volt példa nélküli, még ha a döntőzők nem éltek is túlzottan gyakran e mindenki számára meghagyott lehetőséggel. Most viszont nyilván úgy vélték: a kivételes pillanat felold az „összeférhetetlenség” formális skrupulusai alól, sőt egyenesen arra szólít, hogy diszkrét lobbyszás helyett maguk is nyíltan megvallják szívügyeiket. Mellesleg ugyanezt tette az operatív gárda néhány kulcsembere is: például Forgács Pál a független érdekképviselő, Kardos László a cigányügyek, Vásárhelyi Judit a környezetvédők vagy Fodor Gábor az alternatív ifjúsági szervezetek nyíltan elkötelezett exponenseként. Ami Vásárhelyi illeti akinek talán a legtöbb erkölcsi joga lett volna hitelesíteni és „ellenjegyezni” mondjuk a TIB, a politikai börtönviseltek vagy az ötvenhatosok pályázatát, az ő helyzete némiképp más volt. Sem alkatilag, sem Soros „személyes képviselőjeként” nem illett hozzá egy efféle túlexponál, személyes gesztus, amellel alkalm sem igen lehetett rá, hisz az ötvenhatos mártírok újratemetése után egy kutatói ösztöndíjjal több hónapra Amerikába ment.)

Annyi év után talán nem kevésbé izgalmas, hogy kik voltak e lázas sajtógründölások, az új folyóirat és laptervek támogatói. Az efféle alkalmi kezességvállalásnak persze a sanda „véletlenül” túl (pl. dedikáláskor vadidegenek netán még egy bianco aláírást kérnek) ezerféle személyes indítéka lehet: lokálpatriotizmus, politikai vagy ízlésszimpatia, hajdani diáktársak, tanítványok ügyének istápolása stb. Mégis, az ajánlók neve alapján többkevesebb joggal következtetni lehet a „demokratikusnak” vélelmezett sajtótermék egész karakterére, irányultságára is. Lássunk hát ezek közül is néhány példát: Király István és Lázár István egy északkeletmagyarországi irodalmi laptervet pártfogolt (mindhiába), míg Németh G. Béla és Szauer Péter a 2000t, Beke László és Radnóti Sándor a Nappali Házat, Göncz Árpád és Koczkás Sándor a Magyar Naplót, Szabó Miklós és Für Lajos az Uniót ajánlotta (valamennyit sikerrel). Szórényi László és Illia Mihály két szegedi bölcsész Európa címmel tervezett művészeti folyóiratát karolta fel (mindhiába). Rajk László és Gubcsi Lajos a veszprémi szerkesztésű Rege, Pozsgay Imre a körmendi TÉRKÉP című „független, regionális hetilaphoz” adta nevét (nemhiába). Fodor András a kárpátaljai magyarság első irodalmi folyóirata: a Korforduló létrejötté fölött bábáskodott (sikerrel). Pénz és eszközadományt „fialó” dedikációk voltak még: Cseres

Tibor ajánlása a békéscsabai DélKelet című hetilap, Kulin Ferencé a Kalász című (budakalászi) közéleti híradó, valamint Stumpf István és Gombár Csaba támogatása a hasonló zsánerű gyöngyösi Prés pályázatához. Akadtak persze laptervek, amelyekhez nem kellett külső „tekintélymankó”, így például a Beszélő, amelynek legális politikai hetilappá történő átalakítási tervét maguk a szerkesztők: Kis János, Kőszeg Ferenc és Solt Ottilia jegyezték.

A program belügyi optikája

A Demokrataprogram alakulását politikai súlyához méltóan a titkosrendőrség is kitérítő figyelemmel kísérte. Habár a BMiratok utóéletének sokban máig feltáratlan rejtélye és az archívumok limitált hozzáférhetősége inkább csak sejteni engedi, hogy a születésben lévő hazai demokrácia ügyében kirívóan illetéktelen belügyi „illetékesek” valójában mekkora apparátussal, milyen rendszerességgel és netán miféle közvetlen politikai direktívák nyomán végezték e „célfeladatot”: tény, hogy az 1981ben nyitott „Soross dossziében” aránylag tetemes III/IIIas jelentés, BRFKs és megyei állambiztonsági információ található mind az Alapítványra, mind a pályázó szervezetekre vonatkozóan, egészen pontosan 1989 márciusától szeptemberéig amikor is e folytatásos politikai „kémregény”, nagyjából az önfelosztató MSZMPkongresszus idején, feltűnő módon megszakad... (Persze, aligha valószínű, hogy ezzel együtt magát a „munkát” is félbeszerbe hagyták volna inkább csak az apparátus és a dokumentáció diszkrét „alámerüléséről” lehet szó.)

A belügyi információk forrása különben fölöttébb változatos. Az alapítványi programtervek és belső híryanagok többnyire a jól bevált akadémiai szolgálati úton kerülnek a „gyűjtőszervhez” (ez akár topográfiai pontossággal is azonosítható: hiszen a Roosevelt téri MTAszékház és a Bmpalota alig pár perc kényelmes sétaútra esik egymástól!), ám azért bőséggel akadnak „hálózati” hírek is az értelmiségi magánlakások cselédkonyháitól az Ellenzéki Kerekasztalig terjedő imponáló „gyűjtőkörrel”. Ami az előbbi, „hivatalközi” altípust illeti, a hírszolgálat itt némelykor slamos, máskor feltűnően napra, sőt órára kész. Így az első pályázati forduló lezárásának június 7-i keltű titkársági előterjesztésében benne Kardos László már idézett, módszertani „elgáztatásával” még aznap délután akkurátusan „lejelentik”! (Lásd a 168. dokumentumot!) Hasonlóképp egyegy fontosnak ítélt esemény bizalmas „előzetesét” is sietnek mielőbb leadni (például, hogy „Soros találkozni akar a Fidesz Választmányával” (156. dokumentum), sok évtizedes szakmai rutinból tudván, hogy valódi titkosszolgálati „hírtékük” leginkább a holnapi és holnaputáni eseményeknek lehet... Meg kell adni, a „hivatali” jelentők a tartalmi súlyozást is jobban értik (modern harcászati műszóval az „idegen és saját manőverek felismerését”), hisz vészjelzőként mindjárt a legelső titkos jelentések kezdő mondataiban ott a lényeg: „Soros György egymillió dollárt kíván szétosztani Magyarországon az alternatív szervezeteknek, s az összegből a pártok »árnyékszervezetei« is részesülnének” (153. dokumentum) és: „Vásárhelyi Miklós ez ügyben már megbeszélést folytatott az MTA illetékesével, aki az elképzelést jónak tartja” (151. dokumentum).

Az információ forrását és tartalmát elmaradhatatlan házi rítus szerint különben maga a „szerv” minősíti „megbízható”, „ellenőrzött”, „részben ellenőrzött” stb. megjegyzésekkel; utólag a máshonnan ismert tényekkel egybevetve, úgy tűnik, jórészt helytállóan. (A „megbízható” és „ellenőrzött” minősítés többnyire a „hivatali” irat és hírszolgálat esetünkben az akadémiai BMösszekötő obligát „érdemjegye”.) Laikus számára ugyanakkor jóval kevésbé értelmezhető az „Intézkedés” címszó alatt sorjázó, ilyen és ehhez hasonló rituális záradékok, mint hogy: „folytatják az ellenőrzést”, „megszervezik a rendezvény biztosítását”, „felhasználják a tájékoztató munkában” stb. Hogy mindez a szokásos titkosszolgálati fontoskodáson túl adott esetben miféle konkrétumokat fed, azt legfeljebb találgatni lehet. Amíg egy újabb Végváry őrnagy nem akad emlékezzünk csak az 1990 eleji Dunagátebotrány bízart hősére!; addig közrendű civilként aligha fog bárki akár csak utólag is belelátni e kétes „állambiztonsági” műhelytitkokba...9

Annyi azonban a mégoly hiányos iratok alapján is tisztán kirajzolódik, hogy a program pályázói közül kik voltak a titkosrendőri megfigyelés legfőbb „célszemélyei” és „célszervezetei”. A hálózati napjelentések politikai pletykahordalékából: a pártok és közszereplők, alternatív sajtótervek és pikánsnak vélt magánügyek sokban esetleges kavalkádjából rendre kiválik, ami vagy aki fontos, s a széljegyzetek, aláhúzások és motívikus ismétlődések minduntalan gondoskodnak arról, hogy az akták felhasználói véletlenül se tévesszék szem elől, aminek „állambiztonsági szempontból” kiemelt jelentősége lehet. Ugyan bizony mik voltak ezek? Mindenekelőtt az évfordulók, az ellenzéki tömegdemonstrációkra alkalmas adó ünnepek... Sajátos lélektani jelenség, hogy az egykori párt és belügyi apparátus az egykori bizalmas iratok tanúsága szerint defenzív kényszerből mennyire „ráhangolódott” a szimbolikus ellenzéki politizálásra, mármár babonásan rettegve attól, hogy a rendszer nyilvános exitusára végzettszerűen valamely nemzeti ünnep vagy gyásznapon (március 15-én, június 16-án, október 23-án) kerül majd sor. 10 Persze, voltak ennél józanabb aggályok, köznapiabb kihívások is. Például azok az ellenzéki „üzleti tervek” és „infrastrukturafejlesztések”, amelyek ha a hálózati napjelentéseknek hinni lehet akár a legközelebbi jövőben is komolyan befolyásolhatják a belpolitikai erőviszonyok alakulását, íme mutatóban néhány e belügyi „mumusokból”.

89. 04. 26. „A Sorososztöndíjjal az USA-ban tartózkodó Demszky Gábor arról tájékoztatta egyik kapcsolatát, hogy megnyerte Soros György támogatását egy kiadóvállalat alapításához. Soros javaslatot kér, amelynek tartalmaznia kell egy szerkesztőség felállításának költségét (irodabérlési díj, szerkesztők és alkalmazottak fizetése), a lap első számának összes költségét, a Héceiféle nyomda korszerűsítésének és fejlesztésének tőkeigényét.

A Soros által nagyobb összeggel támogatott nyomdai vállalkozás egy MDF-hez közel álló számítógépes személy irányítása alatt működne, és nyomná az MDF napilapját is.

Gere Ádám nevű személy 1,52 millió forint értékű gépekkel hajlandó lenne beszállni a közös üzletükbe. [...]” (BM III/III80/3)

89. 05. 03. „A Fidesz április 29-i tanácsülésén bejelentették, hogy a szervezet választásokkal kapcsolatos „infrastrukturális bázisának megteremtése érdekében” pályázatot nyújtanak be a Soros Alapítványhoz. A pénzből a tervek szerint öt vidéki regionális központot akarnak létrehozni. [...]” (BM III/III84/6)

89. 05. 12. „A »Beszélő« című lap George Soros és Gere Ádám anyagi segítségével Kft. formájában hetilappá kíván alakulni.

Kőszeg Ferenc tájékoztatta Pap Máriát arról, hogy a lap főszerkesztője Hirschler Richárd lesz, a szerkesztőségben pedig helyet kap Eörsi János és Kőszeg mellett további 78 újságíró. Elmondta, hogy a lapot egy kft. keretében három jogi személy tulajdonként kívánják bejegyeztetni: a BeszélőÁB egyesület (a lap szerkesztősége és Demszky Gábor), az SZDSZ, valamint a

külföldi tőke (Soros, Gere). A Beszélő mellékleteként akarják megjelentetni a Szabad Demokratát. A lap kezdő példányszámát 50 ezerre tervezik, külalakja a Magyar Nemzetre hasonlítana, terjedelme pedig 1216 oldal lenne, ebből négy oldalt hirdetekre tartanának fenn. [...]” (BM III/III91/9)

89. 05. 22. „Molnár Tamás az INDEX Független Hír és Sajtószolgálat vezetője pályázatot nyújtott be az MTASoros Alapítványhoz, amelyben közel 2 millió forint anyagi támogatást kér a sajtóiroda további fejlesztéséhez. Tervei között szerepel a már meglévő telefax, telefonrendszerek mellett telex és sokszorosítógépek működtetése, komplex szolgáltatást nyújtva az alternatív társadalmi szerveződéseknek. Az iroda működését a továbbiakban hat alkalmazottal képzei el. [...]” (BM III/III97/6)

89. 08. 25. „Augusztus elején jelentettük, hogy az USA-ban tartózkodó Szájer József komoly külföldi támogatás megszerzését helyezte kilátásba a Fidesz szervezés alatt álló, önálló rádióadója létrehozásához.

Újabb információ szerint Szájer tájékoztatta Fodor Gábort, hogy a tervezett Fideszrádió költségeit ha a hullámhosszengedélyt megkapják Soros György állja, és Király Béla is komoly anyagi segítséget ígért. Soros közbenjárására az NBC társaság egy tervet is összeállított az indítással kapcsolatban.” (BM III/III166/4)

A „most favoured” Fidesz

A Fidesz persze külön történet két okból is. Egyrészt mivel a III/III-as Főcsoportfőnökség s az általa működtetett besúgóhálózat még 1988 márciusában kiemelt „célfeladatként” kapta az egyetemek és szakkollégiumok háza tájának fokozott figyelmét s a Fideszgyűlések, akciók ha kell, karhatalmi segédletű „operatív biztosítását”. Másrészt nyilvánvalóan itt kínálkozott az a legális politikai „rés”, amelynek tágítását és erősítését Soros is nyíltan és teljes elkötelezettséggel vállalhatta, minthogy a jelentős bázisú ellenzéki szervezetek sorában utoljára éppen a Fidesz nyilvánította párttá önmagát. Nyilván nem véletlen, hogy titkosszolgálati jelentések már Soros, Vásárhelyi és Kardos egy 1988. májusi Rajk Szakkollégiumbeli látogatásáról is részletesen beszámolnak (a találkozóra egyébként a vendégek kérésére néhány „bibós” Fideszszervezőt is meghívtak), amiként az sem, hogy a hozzáférhető belügyi napi információs operatív jelentések közül legalább fél tucat, a Fidesz Sorostámogatta „infrastrukturaterveiről” tudósít, íme ráadásként még néhány idézet:

89. 05. 08. „Május 3-án jelentettünk arról, hogy a Fidesz a „választásokkal kapcsolatos infrastrukturális bázisának megteremtése (írógépek, fénymásolók, szövegszerkesztők beszerzése) érdekében» pályázatot nyújt be a Soros Alapítványhoz.

Újabb információ szerint Soros György találkozni akar a Fidesz Választmányával, hogy megbeszélést folytassanak a szervezet által benyújtott pályázatról. A Fidesz Iroda felszerelési tárgyainak beszerzésén túl feltehetően szóba kerül a Fidesz Press, a nyári tábor és egy Fideszalkalmazott költségeinek esetleges finanszírozása is... (BM III/III87/3)

89. 05. 17. „Újabb adatok szerint Soros György a Fidesz pályázatával kapcsolatban kijelentette, hogy támogatja az összeg odaítélését, bármekkora is legyen az, mivel a szövetség kivételezett figyelmet élvez nála.” (BM III/III94/4)

89. 05. 18. „Újabb adatok szerint Víg Mónika és Molnár Péter összeállította a Soros Alapítványhoz benyújtandó pályázatot. Ebben a tervezett öt regionális központ, valamint a budapesti iroda műszaki felszerelésére 5,5 millió forintot, a választásokkal kapcsolatos kiadásokra további 3 millió forintot kérnek az alapítványtól. Ezenkívül további összeget igényelnek a Fidesz közösségi házra, valamint a Fidesz táborokra is.” (BM III/III95/11)

A Fidesz „most favoured” státusa 1989 nyarára melleleg nyílt titoknak számított, mint ahogy ekkor már évek óta az is, hogy Soros és az Alapítvány kulcsemberei főként Vásárhelyi Miklós, Kardos László s a szakkollégiumi programfelelős, Vásárhelyi Judit stratégiai jelentőséget látnak egy független ifjúsági mozgalom létrejöttében és esetleges „nagypolitikai” szerepvállalásában. A belügyi szervek tehát korántsem voltak ráutalva különleges titkosszolgálati módszerekre ahhoz, hogy akár naprakészen nyomon kövessék e „legnagyobb kedvezmény” gyakorlati érvényesülését... Elég lett volna, ha rendszeresen szemlézik a hazai sajtó buzgó tudósításait avagy egy másik, kevésbé „fedett”, hivatásos hírszolgálat: az MTI napi jelentéseit, íme néhány ezekből is:

„A Fidesztanács felhatalmazta a választmányt, hogy készítsen pályamunkát az MTA Soros Alapítvány pályázatára.” (Fidesztanácsülés MTI 89. 04. 15.)

„A Fidesz szeptember végén megrendezendő kongresszusán véglegesítik az ellenzéki ifjúsági szervezet választási programját nyilatkozta az MTI-nek Víg Mónika, a Fidesz választmányának tagja. A Soros-alapítványtól kapott 3,2 millió forintból hét helyen Budapesten, Debrecenben, Szegeden, Miskolcon, Pécsen, Pápán, Szombathelyen állítanak fel információs központot, ezekben számítógépek, telefax, telex és egyéb berendezések segítik majd a munkát.” (Készülőben a Fidesz választási programja MTI 89. 09. 04.)

„Rockenbauer Z.: Örömmel mondhatom, hogy a múlt héten a Soros Alapítvány támogatásának első komolyabb összege megérkezett. A választmány ugyanis májusban pályázattal fordult a Soros Alapítványhoz, amelynek eredményeként ezt nyár elején megtudtuk 3 millió 200 ezer forint anyagi támogatást kapunk a Soros Alapítványtól. Ebből 1 millió 500 ezer forint a múlt héten a Fidesz számlájára került, úgyhogy várható, hogy egy kicsit jobban élünk ezután.” (A Fidesz kongresszusa 2. MTI 89. 10. 19.)

„A Fidesz elfogadhatatlannak tartja a pártok támogatására elkülönített 100 millió forint jelenleg tervezett elosztását hangzott el a Fidesz keddi sajtótájékoztatóján. A szervezet vezetői kifejtették: nem tartják helyénvalónak, hogy a kormány a pártokra bízta az összeg elosztását. Véleményük szerint csak taglétszám szerinti, normatív elosztás képzelhető el, s épp ezért egyetértének az MDF országos elnökségének hétfőn közzétett nyilatkozatával, amely ugyanezt szorgalmazza. [...] A szervezet vezetői elmondták: kisebb összegű támogatást kaptak a Soros Alapítványtól. Ezt azonban technikai eszközökre, másológépek beszerzésére fordították, annál inkább, mivel a támogató kikötése az volt, hogy az összeget a választási előkészületekhez nem használhatják fel.” (A Fidesz sajtótájékoztatója MTI 89. 11. 07.)

„Orbán Viktor Fideszvezető hazaérkezett fél éves oxfordi tartózkodásáról, ahol mint a Soros Alapítvány ösztöndíjasa folytatta tanulmányait. Orbán máris bekapcsolódott a Fidesz kampánytevékenységébe, és hamarosan országos körútra indul.” (MTI 90. 01. 11.)

Ennyi részinformáció után joggal merülhet fel a kérdés: végtére is mekkora támogatást kaptak a nagy reményű ekkor még valóban fiatal demokraták? A bizonylatok szerint a közel 4 milliós eszközadományon túl (számítógépek, lézernyomatók, fénymásolók, telefaxok, üzenetrögzítők stb.) pontosan 4 172 000 Ftot, amelynek egyharmada apró szépséghibaként már a választási kampány idejére csúszott át, noha a sanda rágalom ellenére azt korántsem „csúszópénznek” szánták.¹¹ (Odaítéléséről még a Fidesz párttá válása előtt született döntés, csupán kifizetése késett a szokásos alapítványi ügymenet szerint.) Ez a mintegy 8 millió Ft összértékű támogatás a maga idején valóban rendkívüli és semmi más forrásból nem pótolható segítség volt nagyságrendjét csak a Beszélő 6,5 milliós „Demokráciaküldöndija” közelítette meg! Jóllehet a rákövetkező évben az újonnan választott, demokratikus parlament legifjabb pártja már csaknem tízannyi keretből (76 millió Ftból) gazdálkodhatott. Csípte is a szemét sokaknak részben a magukat idejekorán „nagykorúsított” s ekképp a komolyabb támogatásból önként kizárt ellenzéki riválisoknak, ám még inkább a régi klientúra „ország dolgán” örökös mamelukjainak, akik e skandalum felett záróra előtt öt perccel nem áttalották kissé elkrakélerkedni.

A parlament őszi ülészakán egyebek közt a rendszerváltás legkényesebb ügye: a „politikai redisztribúció” jogi és pénzügyi szabályozása is terítékre került. A pártok működéséről és gazdálkodásáról szóló törvényjavaslat vitájában Szűcs Gyula országgyűlési képviselő meginterpellálta a javaslat betervezőjét, Kulcsár Kálmán igazságügyminisztert az Alapítvány alig egy éve még gyakorló társelnökét, a nemrég alakult Népi Demokratikus Szövetség nevében óvást emelve mind a pártok tervezett költségvetési finanszírozása, mind külföldi támogatásuk ellen: „Az Állami Számvevőszék szigorúan ellenőrizze ha létrehozunk, hogy semmilyen ilyen támogatás nem jöhet az országba, a pénzek bármiféle átmosása formájában sem. Ez utóbbi megállapítás kizárólagosan vonatkozik az olyan esetekre is, mint például a Soros Alapítvány támogatása pártok pártserű működéséhez vagy vezetőik pénzügyi támogatásához. [Kiemelés tőlem N. B.] Az általam elmondottakat megfontolásra ajánlom. Köszönöm figyelmüket. (Taps.)”¹²

A miniszteri válasz felért egy kézmosással: „Fölmerült itt a kérdés, [...] amely Szűcs Gyulától származik, s amely arra utal, hogy mindenféle külföldi támogatást tiltson meg ez a törvény a politikai pártok számára.

Az én véleményem szerint ez kivihetetlen, ellenőrizhetetlen. A szükséges tiltás, amely a külföldi államtól érkező támogatásra utal, a törvény szövegében bennfoglalatik, és nem tartom indokoltnak egy olyan tilalom bevezetését, amelynek érvényesítésére amúgy sincs lehetőség.”¹³

Hatáselemzés hiányjelekkel

A Demokratapályázat mélyebb kultúrtörténeti és szociológiai elemzése külön tanulmányt érdemelne. (Talán akad egykét szakdolgozó bölcsező, aki vállalkozik e vesződéses, ám feltétlenül izgalmas aprómunkára.) Nem egy szervezet, amely hirtelen támadt, éppoly vihareseben tűnt el a demokratikus intézményesülés lázas forgatagában. Lapok születtek, klubok, mozgalmak, egyesületek, melyek azután pár hét vagy hónap múlva csöndben megszűntek, vagy többszöri metamorfózis: névcseré, osztódás, fúzió révén valami egészen másra „lényegültek át”. Még nehezebben követhető a személyes szerepvállalások nemritkán egymást keresztező, bonyolult nyomvonalai. Végül annyit el után csaknem reménytelen tételesen kimutatni, vajon mi lett e bőkezű „magvetés”: az egyes Sorospénzek konkrét hozzáadéka, az eszközadományok további sorsa.

Ami a pénzeket illeti, az egykori visszajelzések alapján joggal hihetni, hogy azokat az esetek zömében viszonylag kis összegekről lévén szó a pályázók jórészt csakugyan arra költötték, azaz: rendezvényköltségre, terembérlésre, kiadványsokszorosításra stb. (Tételes dokumentáció minderről sajnos nem készült, mivel az Alapítvány alig egy éve létrejött pályázatellenőrző csoportja ügyrendi és hatásköri tisztázatlanságok miatt épp ez idő tájt szűnt meg.) Ugyanakkor a becses és ekkor még ugyancsak ritka technikai eszközök körül főként 1990 tavaszán, a választási kampányfinanszírozás a visszasságok, sőt visszaélések mind gyakoribb jelei tapasztalhatók: politikai denunciaciók, mértéktelen „utánrendelések”, az odaítélt gépek körüli áldatlan tulajdonviták... Találomra néhány szemelvény az egykori titkársági jelentésekből: „E Kiadó, Reklám és Szolgáltató Kft.: A Bizottság legutóbbi ülésén a »T.i Tükör« című lap előállításához 1 db szövegszerkesztő programmal ellátott számítógépet szavazott meg. Időközben a lap munkatársainak állítása szerint a kiadó eltért a lap eredeti célkitűzéseitől és felmondott négy újságról. Ezen újságról és szerkesztők most maguknak igénylik a számítógépet, lehetőleg egy lézernyomtatással kiegészítve.” Item: „A Bizottság legutolsó ülésén a lap [egy dunántúli, megyei hetilap N. B.] támogatására számítógépet, szövegszerkesztő programot, valamint egy Xerox 1025ös fénymásoló gépet szavazott meg. A pályázó most módosítást kér: az eredeti helyett A/3as monitort. Ennek beszerzési ára viszont jelentősen meghaladja az előzőt.” Item: „Az M. című hetilap Szolnok és Pest megyében jelenik meg egy húsztagú kft. pénzügyi segítségével. A kft. tagjai közt állítólag akadnak régi hatalmi emberek, akik a tízezer példányban megjelenő lap beszüntetésére törekednek. A pályázók ezért maguknak akarják megszerezni a lap tulajdonjogát. Gyakorlatilag egy komplett szerkesztőséget jelentő gépsort kérnek (számítógép, képméretező, lézernyomató stb.). Titkársági javaslat: Ez esetben tisztán üzleti vállalkozásról van szó. A hetilap megküldött példányai alapján mellesleg nehezen volna megállapítható, hogy az valóban a közélet demokratikus megújulását szolgálja. Elutasítást javasolunk.”

A tévedés kockázata s vele a tényleges „hibaszálalék” mint a fentiekből is kitetszik nem annyira az új szervezetek, inkább az „elszabadult” sajtó esetenként nagyon is kétes genezise, rafinált üzletpolitikai mimikrija miatt kezdett mind aggasztóbb méreteket ölteni. Erre intett a korai „spontán” privatizáció megannyi botránya (többek közt a Magyar Nemzeté melyre az Alapítvány többszörös érintettsége okán alább még kitérünk), a gyakori átigazolások, hűség és hűtlenségnyilatkozatok s az egész „többpártosodó” régiú klientúra immár „demokrata” mundérban folytatott, ádáz pozícióharca. (Nem csoda, ha az Alapítvány önálló programként csakhamar új alapra helyezi egész sajtó és médiamecenatúráját.) Tény, hogy a Soros adományozta fényszedők, másolómasinák és lézernyomtatók korántsem mindenkor a hazai demokrácia „apportját” növelték s utóbb némelyikkel még az a csúfság is megesett, hogy pár hónap múltán az adományozó elleni bőszipillikák sorjázta el belőle...

A több mint másfél éven át prolongált Demokratapályázat mindennek ellenére kétségkívül elérte célját. Felgyorsította a társadalmi önszerveződést, egy seregnyi jó ügyet, helyi és országos kezdeményezést segített át az indulás nehézségein, s az ellenzék esélyhátrányán lendületesen javítva utóvégre nem csekély része volt abban sem, hogy az ország előtt álló politikai

alternatívák a nyilvánosság minél szélesebb közterein formálódjanak és konfrontálódjanak ama reménytelen és szorongva várt történelmi „érettségi vizsga”: az első szabad választások szűkös felkészülési ideje alatt. Mindezekért talán némileg túlzó, ám a lényegét bizonyosan híven summázó iróniával azt mondhatni: az 1990 tavaszi magyarországi képviselőválasztásoknak minden pedáns mandátumszámlálás és utólagos dezavualási kísérlet ellenére igenis volt „abszolút győztese”, ha másként nem, erkölcsi, eszmei értelemben. Ez a hivatalosan soha ki nem hirdetett győztes pedig történetesen nem volt más, mint a Soros Alapítvány könyvünk sokszereplős, változó hőse, a plurális értékrend, a demokrácia hat éven át csöndes „kampánymenedzsere”. (Állításunkat a maga helyén még további példákkal és statisztikai érvekkel reméljük igazolni...)

Vállalkozótoborzó avagy a hazai kisvállalkozások pályázati céltámogatása

Utólag jóval ritkábban kerül szóba, hogy a '89es Demokratapályázatnak volt egy hajdani koncepcionális „ikerpárja”: a kisvállalkozókat támogató program, melyet az iméntinél is tömegesebb érdeklődés kísért. (Némi iróniával azt mondhatni: már akkor kitűnt, hogy az országban jóval több a reménybeli vállalkozó, mint a közügyekért kiálló demokrata, s hogy a „citoyen” szerep tünékeny varázsát csakhamar végleg elhomályosítja a „burzsoázia diszkrét bája”.)

Ezt a másik, úgyszintén 1 millió dolláros kerettel indított programot némivel később, 1989 őszén hirdették meg, így a támogatások kifizetésére már csak 1990 során kerülhetett sor. (A benyújtott, sok száz millió forintnyi igény ellenére végül is csak az eredeti keret 3/4-ét: 750 000 dollárt osztottak szét az alapítványi zárómérleg szerint.) A pályázati lehetőség kezdettől csakis egyfajta céltámogatásra terjedt ki, konvertibilis devizát ajánlva a Magyar Nemzeti Bank mindenkori középárfolyamán a már működő vagy tervezett kisvállalkozások eszközbeszerzéséhez. Mindez manapság alig tűnik többnek előnyös és legalísan intézményesített pénzváltási akciónál. Mégis a maga idején nagyon is hathatós támogatási forma volt ez, ha megszámláljuk az épp ekkortájt tetőző valutáinséget, s a gyakran kétes eredetű nyugati devizák 2030%-os feketepiaci felárát, valamint azt a tényt, hogy az Alapítvány utóbb jó néhány pályázónak részben vagy egészen elengedte a forinttértét. A bíráló bizottságban helyet kaptak szakmai érdekképviseleti szervek (a Kisvállalkozók Országos Tanácsának és a Kisiparosok Országos Szövetségének képviselői), pénzügyi és gazdasági szakemberek (Járay Zsigmond pénzügyminiszterhelyettes, Varga György, a Figyelő főszerkesztője) továbbá a program két fő alapítványi indukátora: Dornbach Alajos és Kardos László.

Utóbbi visszatekintvén így vonja meg az akció mérlegét: „Ha a Demokratapályázati program a korábbiakhoz képest merész újszerűségével tűnt ki, ugyanez talán még több joggal elmondható a kisvállalkozói programról, hiszen az majdhogyanem »profilidegen« volt vagy legalábbis nehezen összehangolható azzal a deklarált elvvel, hogy az Alapítvány »üzleti ügyekkel nem foglalkozik«. Az is igaz persze, hogy a magyarországi átalakulás egyik kulcseleme épp a kisvállalkozók megerősítése volt, így aki működő demokráciában gondolkodott, az bajosan kerülhetett meg ezt a problémát. Hogy a végéről kezdjem, azt mondhatom: kimenetelét tekintve nem sorolom ezt a sikeres alapítványi programok közé. Aminek persze csak részben mond ellent, ha mindjárt hozzáteszem: ma is úgy vélem, mindenképp meg kellett próbálnunk. Hisz az adott viszonyok között logikus és megkerülhetetlen volt, hogy erre valamilyen kísérletet tegyünk.”¹⁴

A „kísérlet” persze magánérdekeltségek sokaságáról s csak áttételesen „össztársadalmi haszonról” lévén szó, a szokásosnál jóval több buktatót rejtett magában. (Lásd például a Figyelő 1990. 04. 19i számának úgyszintén erősen kritikus programmérélegét!) Ki és mi érdemel támogatást? Vajon milyen kisvállalkozói szakmák, profilok élvezzenek előnyt az elbírálásnál? S végül is miféle üzleti terveket, pénzügyi garanciákat lehet elvárni az egyelőre inkább csak reménybeli vállalkozóknak számító pályázóktól? Minderről ismét az alapítványi Bizottság titkárát idézzük: „Már azzal is gond volt, hogyan lehet szakszerűen kiírni egy efféle pályázatot, milyen tevékenységre, s hogy melyek legyenek az elbírálási szempontok. [...] Nem kevés izzadság után végül kijött egy pályázati felhívásszöveg, amely úgyahogy megpróbálta behatárolni, voltaképp mire is számítunk. Tehát a kezdeményező és vállalkozó kedvű rétegre volt kitalálva a dolog, és a felhívás is eszerint jelent meg. [...] Amikor aztán önzönlenni kezdtek a pályázatok vidékről is rengeteg jött, a mi tisztos és közmegebecsülésre érdemes zsűriünk csak még nagyobb gondban találta magát, hogy e zavarba ejtő sokféleségből mármost mi alapján is szelektáljon. A tevékenység szerint, az egyes termelő, szolgáltató és kiskereskedő iparágakat rangsorolva? A hagyományos hiányszakmákat preferálja avagy inkább a merész újítókát? A textil vagy a gépgyártást? A vendéglátókat, a butikosokat? Netán a magánfuvarozókat? Hisz rengeteg gépjárműigény futott be a pályázat keretében. Hogy konkrét példát mondjak: ugyan mi alapján összemérhető egy maszek autószerelő igénye, aki korszerű nyugati tesztelő műszerekkel akarja felszerelni műhelyét mondjuk, egy cukrász kisiparoséval, akinek viszont egy fagyaltkeverő gépre lenne égetőn szüksége? Vagy vegyük a hagyományos kisiparos réteget... Velük mi legyen? Azokkal a derék mesterekkel, akiknek sok esetben húszharminc éve megvolt az iparendéje, de adott esetben jó, ha egy kalapácsuk akad otthon s hozzá némi vállalkozói ambíciójuk. A kettő együtt vagy kitétt egy üzleti realitást vagy nem. [...]

Mindez, mint jeleztem, már a kiírásnál is épp elég fejtorést okozott számunkra, még többet a konkrét elbírálásnál. Kétszer vagy háromszor ültünk össze, hol Járaynál a Pénzügyminisztériumban, hol a Management Center épületében, a Törleykastélyban. A pénzt melleleg nem mi utaltuk ki, hanem az Alapítvány megbízásából egy kisebb tanácsadói magániroda, mely vállalta, hogy a kuratórium által megítélt összegeket eljuttatja a pályázókhoz. Ez bizonyos mértékig biztosíték is volt számunkra, mivel az iroda vezetője, tapasztalt üzletember lévén, legalább szakszerű kérdéseket tudott feltenni a pénzért jelentkezőknek, s alkalmanként visszaszólt, ha úgy látta, hogy egyegy döntésünknek feltűnően hiányzik az üzleti alapja vagy valóságfedezete. [...] A program, mint mondtam, talán nem volt a legsikerültebb mégsem gondolom, hogy az ily módon kiosztott pénz kárba veszett volna. Biztos, hogy sokakat segített lábra állni, még ha rendszeres hatásvizsgálat híján ez jórészt csak szórványos visszajelzésekből tudható.”¹⁵

Az egész pályázat s emiatt az érintettek körében is joggal érte bírálat erősen kampányszerű és heveny lefutású volt. „Ahelyett írja a Figyelő már hivatkozott száma, hogy ismétellen meghirdették volna az egyébként 1989. november 15-én először publikált és néhány hét múlva lezárt pályázatot, az arra gyorsan reagálók közül választották ki az úgymond legkevésbé vitathatókat.” Ebben a sietségben persze a hazai gazdasági közeg és a központi szabályozók felgyorsult változásainak is jelentős szerepe volt. Legfőképp a valutáris importkorlátozások 1990. január 1-jei, úngyszólván teljes körű feloldásának, ami e sajátos támogatási forma létjogosultságát is egy csapásra megszüntette. A hazai kisvállalkozók felkarolására új módszereket, újfajta egyedi célprogramokat kellett találni. Ezek hangsúlyai pedig az alkalmi kamatmentes tőkehitelket leszámítva (lásd a Biorex Kft. 1990. tavaszi 150 000 dolláros Soroskölcsönét!) szükségképp a vállalkozóképzés, a knowhowfejlesztés és a szakmai tanácsadás (pl. a Business Basic Alapítvány) irányába mutattak.

Tervek füstgomolyban

Mint a fentiekből is kitudnik: 1989 a nagyralató tervek, a lázas üzleti és politikai „gründolások” esztendeje volt... Jól példázza ezt többek közt az is, hogy az év folyamán Soros Györgyöt szűkebbtágabb környezete legalább egy tucat új vállalkozáshoz próbálta megnyerni „csendestársként” vagy nyílt befektetőként, eminensen bizonyos sajtó, nyomdai és médiaügyekben... Habár e kezdeményezések zöméből utóbb nem lett semmi avagy ha mégis: az Alapító üzletlársi helyett továbbra is csak mecénási szerepet volt hajlandó vállalni bennük , néhány izgalmasabbat e „füstbe ment tervek” közül bizvást érdemes felidézni, íme mindjárt egy kivonatos ajánlati lista:

1. nyomdaikiadói vállalkozás a Múvelődéskutató Intézet és a Püski Könyvkiadóval társulva;
2. lágymányosi szálloda vagy irodaházépítés, amelynek jövedelme az Alapítvány hosszú távú vagyoni háttérét lenne hivatott biztosítani;
3. „Fideszrádió” avagy egy új „ellenzéki hullámsáv” beindítása;
4. beszállás a Magyar Nemzet privatizációjába;
5. tulajdonosi részhányad a Beszélő és a Magyar Narancs kiadóvállalatában.

1. Nyomdaikiadói vállalkozás

Az egyik legkorábbi „üzleti tervbe” az Alapítvány jogtanácsosának egy Soroshoz írott március végi levele avat be: „Mint tudod, régi megoldatlan problémája a társadalmi szervezeteknek, egyesületeknek, hogy kiadványaikat csak nagy nehézségek árán tudják kinyomtatni. Különböző ez irányú próbálkozások után most kínálkozik egy nagyon gyorsan realizálható megoldás. Erről tárgyal Vászrhelyi Miklós Forgács Pali és személyem bevonásával Vítányi Ivánnal, a Múvelődéskutató Intézet igazgatójával. [...]

A Múvelődéskutató Intézet eddig is nyújtott támogatást a legkülönbözőbb szervezeteknek, sőt részben megjelentette egyes kiadványaikat. Az Intézet eleve rendelkezik kiadói jogosultsággal, továbbá rendelkezik megfelelő helyiségekkel és szakemberekkel. Ezért elhatározta, hogy létrehoz egy olyan kiadónyomdai kftt, amely elvégezné a legkülönbözőbb kiadványok számára a kiadói és nyomdai előkészítési munkákat egészen a nyomtatásig. (Mindenkinek az az álláspontja, hogy kifejezetten nyomdát felállítani nem szükséges, ma már bármelyik nyomda örömmel vállalkozik kisedett anyagok nyomására, mivel a nyomdák nyomókapacitása közel sincs kihasználva. Kapacitáshiány van viszont a nyomási munkát megelőző szerkesztési és szedési előkészítő munkákban.)¹⁶

Dornbach ezek után részletesen felvázolja a vállalkozás tervét. Ennek lényege, hogy a Múvelődéskutató Intézet külföldi partnert keres, mivel a külföldi résztulajdonú vegyes vállalat 5 éven át teljes adómentességet élvez, sőt még ez után is jelentős adókedvezmények illetik meg. Az intézet már korábban megállapodott Püski Sándorral, a neves New Yorki magyar könyvkiadóval, hogy Püski „jelképes” 1 000 000 Ftos tőkével betársul az új kft-be, mivel más magyarországi vállalkozásából van ilyen mértékű szabad tőkéje. Az új kiadói, nyomdai előkészítő vállalkozásnak mindazonáltal devizáért beszerezhető eszközökre is szüksége lenne.

„A javaslat tehát az összegzi Dornbach , hogy ezeket az eszközöket Te bocsásd a vegyes vállalat rendelkezésére. Mellékelem a beszerezni javasolt műszaki berendezések jegyzékét, melyet Vítányi Iván megbízása alapján munkatársa, Vince András készített. Az előnyösebb megoldásnál 30 000 US dollár költséggel kell számolni.

A Múvelődéskutató Intézet bevitt vagyonának névleges értéke 67 millióra tehető. (Biztosítja a helyiségeket és a már meglévő eszközöket). Az Intézettel jelenleg is szerződéses viszonyban lévő REALKO kisszövetkezet ugyancsak a vegyes vállalat tagja lenne mintegy 3 millió Ftos tőkerészesedéssel. [...]

A Te részvételed két formában történhet:

1. Belépsz a vegyes vállalatba, annak teljes jogú tagja lennél a mintegy 30 000 US dollár bevitt vagyonnal. Ez mintegy 1,7 millió Ftos, vagyis kb. 7%os részesedést jelentene.
2. A másik megoldás szerint akár személyesen Te, akár a Soros Alapítvány a Múvelődéskutató Intézetnek ajándékoznátok az eszközöket azzal a feltétellel, hogy az elsősorban a társadalmi szervezetek kiadványainak megjelenítéséhez használható.

Mindkét esetben biztosítja a vegyes vállalat, hogy az általad megjelölt személy dönthessen a kiadási kapacitás 2030%a felhasználásáról, vagyis arról, hogy milyen kiadványokat adjon ki a vegyes vállalat. Ezen túlmenően a befolyó haszonnak ugyancsak 2030%a az általad megjelölt kiadványok önköltségének csökkentésére lenne fordítható. [...]

Ei kellene tehát döntened, hogy ezt a vállalkozást támogatode, és ha igen, melyik megoldás szerint: a vegyes vállalati tagság igénylése mellett, vagy csak adományozóként, de szerződéssel biztosítva a megfelelő mértékű rendelkezés jogát.

Magam részéről és ezzel Miklós is egyetértett az utóbbi megoldás látszik számodra kényelmesebbnek.

Ennek a megoldásnak nagy előnye az egyéb tervezett próbálkozásokhoz képest, hogy igen gyorsan megvalósítható, mert a Múvelődéskutató Intézet mind helyiséggel, mind megfelelő emberekkel rendelkezik. Minden más próbálkozás sokkal lassabban valósítható meg és sokkal nagyobb költséggel. (Ha valamelyik barátunk megvalósítja azt a tervét, hogy kiadói és nyomdai vállalkozást hoz létre, az sokkal nagyobb befektetést igényel, és egyelőre a nem túl gyors engedélyezési eljárás is késleltetné a realizálást. Természetesen nincs akadálya annak, hogy bárki magánszemélyként önálló kiadónyomdai vállalkozást indítson,

nem kell attól tartani, hogy a Művelődéskutató által létrehozandó vállalkozás veszélyezteti egy másik hasonló vállalkozás sikerét.”

Nos, attól csakugyan nem... Inkább attól, hogy a terv kútba esése netán precedensértékű lesz, s az Alapítót más hasonló vállalkozásokhoz még nehezebb lesz „üzletársként” megnyerni... A Művelődéskutatóval és a Vitányiakkal való szorosabb együttműködés végül is nem jött létre, a szolid kezdeti tervet a rákövetkező hónapok radikális lendülete felresodorta. A szükséges technikai berendezésekre az Alapítvány egy kisebb dollárösszeget kiutalt ugyan a partnereként bevont REALKO Kiszövetkezetnek, ám a cégbejegyzés s a folyamatos „üzleti” kooperáció utóvégre elmaradt.

2. Ingatlanbefektetés

A tervezett vállalkozások sorából a legjelentősebb kétségkívül a szálloda vagy irodaházépítés volt mind pénzügyi volumenében, mind távlati jelentőségében. Már csak azért is, a 20 (néhány verzió szerint: Andrew Sarlós társulásával: 40) millió dolláros ingatlanbefektetés terve egyúttal kulcseleme volt a majdani „örökös” Alapítvány koncepciójának s a Művelődési Minisztériummal 1989. május 15-én aláírt együttműködési megállapodásnak is.

Az ötletet eredetileg Knopp János vetette fel még 1987 elején, aki a Művelődési Minisztérium képviselőjében meghívottként rendszeresen részt vett a Bizottság ülésein, és pártközpontbeli bátyjával, Knopp Andrással szöges ellentétben többnyire igen „konstruktív”, sőt nemegyszer kezdeményező szerepet vállalt az Alapítvány ügyeiben. Az eredeti javaslat egy, a Rockefeller Center mintájára a pesti belvárosban megépítendő, reprezentatív kultúrközpont létrehozására irányult volna: más szóval egy olyan újonnan felépítendő „Sorosházra”, amely akár többfunkciós vegyes vállalkozás, akár önállóan mint tervezetében Knopp írja „a befektetett tőke hozadékában méltó és maradandó módon biztosíthatná az Alapítvány önálló létét”. Knopp János ajánlatával majd két és fél éven macacsul „bombázza” az Alapítót, de memorandumai és személyes megkeresései mindegyre eredménytelenek maradnak. Erről tanúskodik egy 1987. szeptember 7-i, a Művelődési Minisztérium Szálai utcai székházában lezajlott villám tárgyalás emlékeztetője is, amit korfestő kuriózumként e helyütt teljes terjedelmében közreadunk. (A „nyolcszemközi” megbeszélésen melyre egyébiránt épp a HVGletiltás és a minisztériumi körlevélbotrány kipattanásakor került sor! Vásárhelyi Miklós és Dornbach Alajos is részt vett.)

„S. Gy: Úgy hiszem, tudom, miről akar velem beszélni. Már korábban hallottam az elképzeléséről.

K. J.: Tudom, hogy nagyon kevés ideje van, ezért előre leírtam javaslatomat, mondanivalóm lényegét. Kérem, tanulmányozza át.

S. Gy: Igen, itt van mindjárt az elején a maradandóság kérdése. Én ezzel a gondolattal nem értek egyet...

K. J.: Pedig amennyiben nem gondoskodunk az Alapítvány maradandóságáról, úgy csak egy epizód marad a magyar kultúrtörténetben, mint ahogy az maradt például a sok ezreket érintett dániai, hollandiai és svájci gyermeküdületés egykor ugyancsak nagyszerű kezdeményezése.

S. Gy: Igen, nekem mégis az a véleményem, hogy az alapítványoknak nem szabadna nagyon hosszú ideig működniük. Egy idő után nem jól, nem azokért a célokért és nem olyan módon tevékenykednek, amelyekért egykor létrehozták őket. A másik ok pedig: nem akarom, hogy művem halálom után is fennmaradjon. Én most csinálom, ahogy akarom, aztán jöjjenek mások, és csinálják, ahogy ők akarják. A pénzemet pedig, úgy gondolom, még életemben el tudom költeni.

K. J.: Én ez utóbbiban kételkedem. Abban biztos vagyok, hogy én el fogom költeni a pénzemet, de hogy Ön erre képes lenne, ezt nem tartom valószínűnek. Ami pedig az alapítványok működésével kapcsolatos fenntartásait illeti, tudok olyan példát, amely az alapító szándéka szerint működik már hosszú ideje...

S. Gy: Melyik az?

K. J.: A Nobeldíj Alapítvány.

S. Gy: Hát igen. Egy díj alapításának gondolata számomra is elfogadható lenne. Mondjuk, egy közgazdaságtudományi, egy történettudományi díjé. Természetesen nem szeretnék konkurálni a Kossuthdíjjal. Ki kellene dolgozni a részleteket.

K. J.: Eredeti javaslatomban a díj lehetősége is szerepel...

S. Gy: De ebben az esetben sem gondolok magyarországi tőkebefektetésre, mert én a tőkémét jelenleg 30%-os haszonnal forgatom, és itt ugye erre nincs lehetőség.

K. J.: Jelenleg talán nincs, de esetleg javasolhatnék olyan megoldást, ami itt is eredményezhetne 30%-os hasznot. A gond csak az, hogy a befektetés jellege nemigen egyeztethető össze az Alapítvány végső céljával...

S. Gy: Mi lenne az?

K. J.: Például egy, a koppenhágai Tivoli Parkhoz hasonló létesítmény. Nem akarom Las Vegast említeni, mert az a magyar köztudatban nagyon pejoratív jelentésű példa lenne.

S. Gy: Kész lennék egy jelentős összeget, mondjuk 20 évre lekötni erre a célra, majd a halálom utáni időkre más formát kell keresni, mert azután a jövedelmezőségi mutatók kedvezőtlenebbek. Egy magyar Nobeldíj...

K. J.: Nem én mondtam!

S. Gy.: Akkor hát dolgozzátok ki a részleteket, és vizsgáljuk meg. Természetesen nem akarok konkurálni a Kossuthdíjjal...

K. J.: Nagyon sajnálom, hogy az eredeti javaslat nem jöhet létre maradéktalanul, de azért kérem, tanulmányozza még. Ha mégis csak ez, a díj alapítása lesz is találkozásunk eredménye, akkor az eltelt hat perc mégse volt haszontalan, és talán nem feleslegesen voltam erőszakos.

S. Gy.: Nem, ne gondolja. Én szeretem az olyanfajta erőszakos embereket, akik tudják, mit akarnak. Én magam is ilyen vagyok.”

Az ambiciózus kultúrkáder „erőszakossága” több hiábavaló kísérlet után 1989 elején végre úgy tűnt: csakugyan célt ér... Legalábbis ezzel a reménnyel kecsegtet egy újabb, 1989. január 17-i tárgyalás emlékeztetője, amely egyúttal azt is jelzi, hogy az ügy többé nem pusztán egy buzgó közhivatalnok magánakciója: a magasabb „politikai” értsd: párt és kormányzati támogatás sem hiányzik mögüle. A találkozóról, amelynek célja a május 15-i hosszú távú együttműködési megállapodás előkészítése volt, Knopp egy pro domo feljegyzésében így számol be: „A korábban elvetett ún. »Sorosház« témájú kezdeményezés [sic!] alapötletéből kiindulva, amennyiben a magyar állam Budapest belvárosában egy irodaház céljára alkalmas üres telket ingyenesen a rendelkezésére bocsát, úgy [Soros György] kész 2 millió USD saját tőkéjével és bankkölcsön (City Bank, New York) felhasználásával egy 20 millió USD beruházási összegű irodaházat létrehozni. A beruházási összeg megtérülését követően a ház éves bevételét maradéktalanul és véglegesen az Alapítvány éves költségvetéséhez rendeli. Az irodaház jövedelmét, mivel jótékonyági célra kerül felhasználásra, mentesíteni kell mindenféle adótól.” (A további részleteket illetően lásd a 59. dokumentumot!)

Az év hátralévő részében számos jele van annak, hogy Sorost és környezetét mind komolyabban foglalkoztatja a tervezett ingatlanberuházás habár a konkrét részletek úgyszólván hétről hétre módosulnak egész az ez irányú tervek 1990 elején történő végleges eljítéséig. Ilyen jel mindenekelőtt, hogy az irodaházépítés terve kölcsönös kötelezettségvállalásként bekerül a májusi MMSoros egyezménybe. (Lásd a Megállapodás 4. és 5. pontját a kötetünkben közreadott 15. dokumentumban!) Ebben, mint azt Knopp János a szándéknyilatkozathoz mellékelt kísérőlevelében¹⁷ írja: „A korábbiakhoz képest egyetlen feltétel: az ingyenes telek az, amely maradéktalanul nem teljesült. Az eredeti 1987. februári javaslatban felvetett ingyenes telek gondolatát ugyan az illetékesek akkor elfogadták, azonban az időközben történt alapvetően kedvező magyarországi változások (a megnövekedett intézményi önállóság, a nagyobb társadalmi ellenőrzés), ebben a tekintetben elképzelésünket hátrányosan érintették. A Fővárosi Tanács ma már nem tud ingyenes telket biztosítani, s ilyen javaslatot nem is vihet a tanácsstület elé. Indoklásuk szerint a növekvő külföldi érdeklődés miatt nem tudják a jelentkező igényeket kielégíteni, ugyanakkor a központi költségvetési támogatások csökkenése miatt a telekértékesítésből befolyó bevételeket is a költségvetési hiányok pótlására kénytelenek fordítani, tehát e bevételekről nem mondhatnak le.”

Ám azért Knopp szerint továbbra sincs veszve semmi...

„A szükséges telket Ön ennek ellenére is térítésmentesen, illetve kedvező feltételekkel kaphatja meg, és erre két megoldási lehetőség is van:

A Fővárosi Tanács az épület létrehozásához a telket mint tőkeapportot biztosítja. A telek ára kb. a beruházási összeg 10%-a az épület megtérülési idejével azonos ütemben térülne meg a Fővárosi Tanácsnak. Ezt követően a telek ára után járó éves hozamot a Fővárosi Tanács Önhöz hasonlóan a Magyarországi Soros Alapítvány javára ajánlaná fel. Erre külön megállapodás készülne.

Ez a megoldás az Ön tőkebefektetésének megtérülési idejét mintegy 10%-kal, tehát 78 hónappal nyújtaná meg. A konstrukció megítéléséhez a Titkárság javaslatára szakértőként bevontam Polgár Miklóst (Pénzügykutató Rt.), aki ezt a megoldást kivihetőnek és jónak tartja.

A másik lehetőség a legutóbbi napokban merült fel a III. kerületi Tanács felajánlása révén. Birtokunkban lévő szándéknyilatkozatuk szerint »a legkedvezőbb hosszú távú bérleti feltételekkel« biztosítanának telket az Óbudai Amfiteátrum mellett vagy a Flórián téren. Ez utóbbi megoldás választása esetén az előbbinél kedvezőbb pénzügyi feltételekkel ugyan, de nem belvárosi telken épülhetne fel az irodaház: az Amfiteátrum mellett egy városképi jelentőségű épület a most újjáépülő Újjak városrész központjává válna, vagy a másik helyszínen az Óbuda városközpontját képező Flórián tér meghatározó épülete lehetne.

Az épülettel kapcsolatban még egy kérdésben kell megegyezésre jutnunk. Az eredeti elképzelés szerint az épület részben a kultúra céljait közvetlenül is szolgálta volna. Legutóbbi megbeszélésünk szerint most egy irodaházról állapodnánk meg. Kérem, vizsgálja meg annak lehetőségét, hogy az irodaház valamilyen arányban foglaljon magában kulturális létesítményeket is. [...]

Véleményem szerint az irodaházban célszerű lenne helyet adni egy 600800 fős előadókoncertteremnek és egy előtérkiállítóteremnek. Ezekre a létesítményekre egy ilyen jelentős méretű épületnek funkcionálisan is szüksége van, de még nagyobb jelentőségűnek tartom, hogy ezek a helyiségek a bennük folyó tevékenység révén közvetlen módon is megjelenítenék és elősegítenék a Soros Alapítvány céljait.

Az előadókoncertterem elsősorban a Soros művészösztöndíjasok és amatőr együttesek fellépési lehetőségeit bővítené, de az alternatív mozgalmak és egyesületek rendezvényeinek is helyet adhatna. Az előtérkiállítótér hasonló módon a képzőművészek és mozgalmak számára adna megjelenési lehetőséget. [...]

Az elképzeléssel minden megkérdezett szakértő és akikkel még módomban volt beszélni Vásárhelyi Miklós, Vámos Tibor, Enyedi György, Litván György, Kardos László, Dornbach Alajos, Polgár Miklós egyetértenek.”

Knopp végül sürgeti, hogy Soros mielőbb döntsön a telekről, s ha lehet, még egy hónap múlva esedékes budapesti látogatása előtt iktasson be egy rövid helyszíni szemlét. Mellesleg annak igazolására, hogy az építkezési tervek távolról sem „a levegőben lógnak”, hozzáteszi: „Megbízásunkra az Immobilia Rt. szakértői költségvetési tanulmányt készítettek 6, jelenleg beépítetlen budapesti telekre. Ebben a beruházás költségeit és jövedelmezőségét mutatják be. A telkenként 5 variációban kidolgozott számítások a kultúra eltérő arányú (300%-os) jelenlétét feltételezik a telekár nélkül.”

Valóban: fennmaradt levelek, szándéknyilatkozatok, tárgyalási jegyzőkönyvek és tervváltozatok egész sora bizonyítja, hogy 1989 áprilismájusára az előkészítés már intenzív, gyakorlati szakaszába jutott. A Művelődési Minisztérium emberei (Knopp János, Stark Antal, Rátkai Ferenc, Czibere Tibor) sorra kérik ki az ügyben érintett más szaktárcák (PM, Szociális és Egészségügyi Minisztérium) és intézmények (MTA, Fővárosi Tanács, kerületi tanácsok) véleményét. Az Immobilia és a Pénzügykutató Rt. szakértői megvalósíthatósági tanulmányokat készítenek, hitelező bankokat, lehetséges partnereket (MHB, Külkereskedelmi Bank, Hungária Biztosító) és kivitelezőket ajánlanak. Április végére mint azt Dornbach Alajos egy kéziratoss tárgyalási feljegyzése megőrizte már a javasolt telkek száma is látványosan a duplájára nőtt: a választékot újabb fél tucat elsőrangú fővárosi helyszínnel bővítve (pl. a Madách téri „bazársor”, az Engels v. Erzsébet téri parkoló, a Kálvin tér északi sarka, a Szabadság tér Arany János utcai torkolata, a Clark Ádám tér és a Víziváros több épülete stb.).

Igaz, az optimális helyszínen túl is akadt még néhány eldöntetlen „részletkérdés”... Például a beruházás nagysága, megtérülése s hogy végtére is mi legyen az épület fő funkciója: szálloda, irodaház, kultúrközpont, tőzsde netán mindezek valamiféle sajátos, üzleti és nonprofit kombinációja? „Soros György szándéka közli az MTI 1989. május 15i jelentése, hogy irodaházat épített...” Ezzel szemben alig három nappal korábban, az öt éves jubileum alkalmából rendezett sajtókonferencián az Alapító ismét csak az MTI tudósítása szerint „beszél arról az elképzeléséről is, hogy Andrew Sarlós kanadai üzletemberrel közösen Lágymányoson 40 millió dolláros beruházással szállodát építtetne”.

A nyár végére elülnek az efféle feleselő napihírek. Nem mintha a nagy reményű „project” végképp megfeneklett volna ellenkezőleg: a Magyar Hitel Bank egy galáns telekfelajánlása nyomán újabb lendületet vett. Dornbach, az ügy egyik kulcsfigurája így emlékszik vissza: „Tulajdonképpen már régóta szerettem volna rábeszélni [Soros] egy ingatlanberuházásra, annak érdekében, hogy az Alapítványnak tartós vagyona legyen. [...] 1989ben úgy tűnt: sikerül is rávenni egy ilyen vállalkozásra. Demján Sándorral jött volna létre az üzlet. Már előszerződés is volt, hogy a lágymányosi hídfő déli oldalán, ahol az a nagy szabad terület van, kedvezményesen megvesszük a telek egy részét a Hitelbanktól, és arra építünk majd egy nagy szálloda és irodaházkomplexumot, aminek majdani bevétele a tulajdoni hányad arányában a magyar Alapítvány működésének alapja lenne. Végül is nem épült meg, mert Csurka 1990 tavaszán elkezdte támadni, és Soros a választási kampány közepén úgy döntött, inkább eláll a tervtől. Ekkor már én is azt mondtam: most inkább ne, mivel cikkezni kezdtek a »DemjánSarlósSorosTardos érdekszövetségről”... A Hitelbank ugyanis ezt a telket fillérékért vette meg a XI. kerületi tanácstól, és ugyanolyan olcsón engedte volna át nekünk az egynegyedét. Soros kezdetben nagyon megörült, hogy milyen olcsón kapjuk a telket, hogy elcsúszni fogunk rá, s hogy ebből az Alapítványnak milyen komoly beruházása lesz. Akkor szánta el magát, hogy csináljuk meg az új alapítvány alapító okiratát is, hogy az legyen az épület tulajdonosa, ne pedig a New Yorki, amikor ezt a lágymányosi irodaházépítést már olyannyira elhatároztuk, hogy szindikátusi szerződést is kötöttünk a megvalósítására. De mondhatom: kifejezetten Csurka kéthárom cikke meg röpirata miatt hiúsult meg az egész. Úgyhogy végül én is azt mondtam: a vállalkozás habár közcélra, s nem üzleti haszonszerzésre irányul, sokak szemében netán a spontán privatizáció egy újabb kétes akciójának tűnhet, s utólag támadni fogják, mondván, hogy fillérékért szereztük meg a telket. Akkor már tombolt a spontán privatizáció, ami igen nagy felháborodást váltott ki országszerte mindenütt. Ma már én se beszélném le Sorost, hisz ez az ügy eltörpült volna mindahhoz képest, ami azóta történt...”18

A tervek végleges elejtésének mindazonáltal a Csurkaféle támadásokon kívül más nyomós oka is volt, és pedig a KözépEurópai Egyetem alapításának ügye, mely a korábbi ingatlanberuházási elképzelést mindinkább háttérbe szorította... Erről megint csak Dornbach szól, ezúttal az 1991es alapítványi évkönyv függelékében: „Soros György 1990 tavaszán elvetette az irodaházépítési elképzeléseket. Az elhatározásban döntő tényező volt, hogy ekkor érlelődött meg komoly formában Soros Györgyben a budapesti és prágai székhelyű KözépEurópai Egyetem terve. Úgy vélte, hogy az eredetileg irodaházépítésre fordítani tervezett összegből létre tudja hozni az egyetemet, amelynek későbbi működési költsége várhatóan már tőle függetlenül is előteremthető. Komoly biztatást kapott Prágában és Budapesten is: az új kormányok az egyetem céljára épületet biztosítanak, a későbbiekben pedig a működési költségekhez is hozzájárulnak.”19

Mint utóbb kiderült: ez sem egészen így lett, s nemsokára áldatlan, kormány szintű konfliktusok terhelték meg a nagy reményű, új kezdeményezést mind Budapesten, mind Prágában. Am ez már egy másik történet, amelynek minden viszontagság ellenére szerencsére mégsem a „füstbe ment tervek” közt van a helye.

3. Fideszrádió

A többi tervezett „vállalkozás” a Fideszrádió, a Magyar Nemzet, a Beszélő Rt. és a Magyar Narancs kiadói résztulajdonlása úgyszintén nem volt mentes a politikai intrikáktól és ellenérdekektől, még ha kudarcukat többnyire nem annyira ezek, mint inkább az Alapító vonakodása okozta is ezen üzletileg kétes, politikailag kényes kötelezettségvállalásoktól. Hisz végtére is minden tárgyi és személyi akadályon túl rendre Soros György e makacsul felfeltámadó „absztinenciája” hiúsítja meg e közös vállalkozások megvalósítását.

A Fidesz, majd ellenzéki rádióadó ügye még csak a komolyabb üzleti tervezésig sem jutott, hisz ezt az ötletet annyi más egykori médiaábrándhoz hasonlóan valójában még a Némethkormány által elrendelt frekvenciamoratórium kötötte gúzsba. A nyár végére amúgy se szeri, se száma az efféle lázas médiaterveknek. Mindenfelé bevetésre kész „regulárisuk” és frissen szerveződött „szabadcsapatok” állnak össze abban a hiú reményben, hogy „mire a levelek lehullnak”, az éter ismét szabad lesz, s legkésőbb tavaszra a demokrácia hazai startjával egyidejűleg az új tévé és rádiócsatornák is beindulhatnak. Ehhez képest csakugyan kiábrándító tapasztalat, hogy az első világháború kísértő analógiájára a „médiaháború” s vele a frekvenciazárlat még öt újabb lombhullást megért...

A nyáron szárnya szökkent, izgalmas rádiós tervezésekről egyébiránt a titkos belügyi informátorok is beszámolnak. Többek közt egy 1989. augusztus 25i keltű „napi operatív információs jelentés” a következőképp: „Augusztus elején jelentettük, hogy az USAban tartózkodó Szájer József komoly külföldi támogatás megszerzését helyezte kilátásba a Fidesz szervezés alatt álló önálló rádióadója létrehozásához.

Újabb információ szerint Szájer tájékoztatta Fodor Gábort, hogy a tervezett Fideszrádió költségeit ha a hullámhosszengedélyt megkapják Soros György állja, és Király Béla is komoly anyagi segítséget ígért. Soros közbenjárására az NBC társaság egy tervet is összeállított az indítással kapcsolatban.”

Mivel az „NBCtervet” nem ismerjük, s az ügy további részleteit is alig, nehéz megmondani, vajon tényleges „üzleti tervekről”, szakszerű előkészületekről volt szó, avagy csak afféle kezdeti „ötletviharzásról”. Mindenesetre az elképzelés egy ideig még az ősz folyamán is tovább élt. Erre utal Vásárhelyi Miklós egy rövid reflexiója Király Béla „follow up projektjeire”, egy szeptember 11-i keltű Soroshoz írt levélben: „A rádióval kapcsolatban az a javaslatom, hogy egy független rádió legyen, ne pedig kizárólag a Fidesz. Ennek nagyobb lenne a politikai súlya, és gyakorlatilag is megoldható lenne, hogy mindazok a szervezetek, személyek és eszmék is itt kapjanak teret, akiket, ill. amelyeket elfogadhatóknak tartunk.”

Az ötlet sorsáról nincs további írásos adalék, s ez a beszédes hiány Vásárhelyi megjegyzésével egybehangzóan maga is azt valószínűsíti, hogy inkább csak kezdeti, puhatolózó tervezgetés folyt, ami a frekvenciazárlat makacs prolongálása és az ellenzéki erők őszi, látványos polarizálódása miatt csakhamar „okafogyottá” vált.

4. Magyar Nemzet Lapkiadó Rt.

Akadtt azonban helyette más, „ellenzéki nagykoalíciós” vállalkozás: a Magyar Nemzet 1989. őszén napirendre került „spontán” privatizációja... Nyomatott sajtóról, méghozzá az egykori idők leginkább „pártmentes”, nagy múltú napilapjáról lévén szó, nem meglepő, hogy ez az akció a fentiekkel ellentétben korántsem szűkölködik írott dokumentumokban. Kéi lesz a Magyar Nemzet? Nemzetmentés? Mit kíván a Magyar Nemzet feleselnek egymással az egykori vitacikkek, és valóban: a lap körül kibontakozó nagyszabású politikai passiójáték első, 1989. őszi felvonását pamflet, nyílt levélváltások és szándéknyilatkozatok egész sora segít utólag aprólékosan rekonstruálni...

A legelső egyelőre szóbeli és bizalmas napihír még 1989. augusztus közepén röppen fel. Eszerint a Pozsgay Imréhez ez idő szerint igencsak közel álló (az államminiszternek a demokratikus átmenetben „Juan Carlosi szerepet” szánó!) magyar származású, amerikai üzletember: Andrew Sarlós előzetes megállapodást kötött arról, hogy 50%-os tőkerésszel hajlandó beszállni a Magyar Nemzet újonnan alapítandó kiadóvállalatába. Az üzleti átalakulás ekkor még kizárólag a hivatalos lapgazdán: a HNF vezérkarán és annak személyes ambícióján múlik, ám az ősszel felgyorsuló események csakhamar gyökeres fordulatot hoznak a lap „privatizációs belügyeiben”. Szeptember 18-án nem sikerül konszenzusos zárónyilatkozattal lezárni a siker esetén legfőképp Pozsgay kulcsszerepét legitimáló Nemzeti Kerekasztaltárgyalásokat, október 6-án felbomlik az állampárt, egy hét múlva összeül a HNF utolsó, „függetlenségi” kongresszusa, november 26-án lezajlik a „negyigenes” népszavazás. (Előbbi a Néprfrontelnöki utóbbi a köztársasági elnöki széket húzza ki Pozsgay Imre alól...)

A HNF ügyvezető elnöksége szeptember 25-én ismét felveti a Magyar Nemzet kiadói részvénytársasággá alakulásának ügyét. Ezúttal az újabb potenciális partnerek között már Soros György neve is felmerül, miután Vásárhelyi Miklós, majd Dornbach Alajos révén jelezte érdeklődését. (Nota bene! Sarlós Pozsgay HNFelnöki leszavaztatása után sem lép vissza, hanem váratlan fordulattal a SkálaCooppal társulva ez egyszer Soros nyílt riválisaként! megújítja ajánlatát).

Soros első ízben október 11-én három nappal a Néprfront tisztújító kongresszusa előtt tárgyal érdemben az ügyről Asztalos Lászlóval, a HNF alelnökével. Asztalos ekkor 35%-os kisebbségi tőkerészt ajánl fel neki a létrehozandó kiadóvállalatban, azzal, hogy a fennmaradó 65%-on hazai társtulajdonosok (a HNF, Pallas Lapkiadó, Postabank) osztoznának. Október végére, november elejére látványosan megnő a lap iránti külföldi kereslet. Ekkor jelentkezik többek közt a Frankfurter Allgemeine Zeitung, a George Hemingway Company, sőt nem kis feltűnést keltve Nyikita Hruscsov veje, az Izvesztijja volt főszerkesztője: bizonyos Ardzsubej úr is, aki apportként „a hadiiparban bevált, korszerű lehallgató és hírszerző berendezésekkel” társulna az üzletbe... (A derék KGBpotentát egy kiadós vodkapartin nyilván félreértette a vállalkozás profilját, azt hívén, hogy holmi zártkörű, titkosszolgálati tenderről van szó...)

A privatizációs napihírek és találgatások időközben a lap szerkesztőségét is jócskán felbolydítják... Lázás lobbyzás kezdődik, pártok és ellenpártok alakulnak, s az érintett újságírók a lap sorsának ügyében egyre gyakrabban fellebbeznek a nyilvánossághoz. November elején Soltész István főszerkesztő benyújtja lemondását, s a munkatársi gárda a lap élére Martin Józsefet jelöli főszerkesztőül, egyúttal javasolván Pethő Tibor visszahívását az újra alakítandó szerkesztőbizottság élére. (Ezen személyi javaslatokat egyébiránt Soros György is helyénvalónak és méltányosnak tartja.) A HNF, a Pallas, a Postabank és Soros György közös szándéknyilatkozata szerint a végleges alapító okiratot november 15-éig kellett volna jóváhagyni, csak hogy a HNF november 11-i elnökségi ülésén Kulcsár Kálmán, a Néprfront új elnöke gyakorlatilag levette a napirendről a részvénytársaság alakításának ügyét. A New York Palota első emelete ismét felbolydul... „A szerkesztőség mint azt harmadnap a lapban közzétett nyílt levél tudatja 20 november 13-án, hétfőn munkatársainak tanácskozásán ismételtlen kifejezésre juttatta, hogy a jelenlegi helyzetből az egyedül értelmes és hatékony kiutat a Soros Györggyel való együttműködés jelenti.”

A HNF új elnöksége a jelek szerint meghajlani látszik „a Nemzet” akarata előtt... Legalábbis erre vall, hogy alig két hét múlva, november 26-i ülésén ismét napirendre tűzi a Magyar Nemzet Lapkiadó Rt. alapításának ügyét, s a korábbiaktól eltérően ezúttal Martin Józsefet és a lap több más vezető munkatársát is meghívja. Mint azt az újság másnap száma győzelmi híradásként siet bejelenteni: „A vita végén az elnökség hozzájárult ahhoz, hogy külföldi tőke bevonásával részvénytársasággá alakítsák a Magyar Nemzetet. A Sorosféle megoldást 17:2 arányban szavazták meg. Rögzítették azt is, hogy a Frankfurter Allgemeine Zeitung, illetve más lapok belépése tőkeemelés mellett elképzelhető.”

A közös szándéknyilatkozatot ekkor már közel egy hónapja szignálták a „nyertesek” (a HNF, a Pallas, a Postabank és Soros) képviselői, s már csak a leendő részvénytársaság alapító okirata és jó húszoldalas alapszabálya várt aláírásra. Ez utóbbiak szerint: „A társaság alapitőkéje: 100 000 000 Ft, amelyből 65 000 000 Ft a pénzübeni hozzájárulás, míg 35 000 000 Ft a nem pénzübeni hozzájárulás (apport). Az alapítók között a pénzübeni és nem pénzübeni hozzájárulás az alábbiak szerint oszlik meg:

Készpénz	Apport
Postabank és Takarékpénztár Rt.	30 000 000
Soros György	35 000 000
Pallas Lap és Könyvkiadó Vállalat	15 000 000
Hazafias Néprfront Országos Tanácsa	20 000 000

Ám a fenti konstrukciót hogy, hogy nem utóbb mégsem írják alá, s a lap privatizálása körül december elején, újabb, hónapokon át gyűrűző kétes botrányhullám támad. December 11-én Dornbach Alajos emiatt levelet intéz a Néprfront elnökségéhez,

amelyben felidéri a tárgyalások addigi történetét, s egyben megismétli Soros álláspontját a vitatott kérdésekben. A sűrűn gépelt, négyoldalas levelet beavató háttéradálkái okán érdemes bővebben idézni.

„Tisztelt Elnökség!

A Magyar Nemzet Lapkiadó Rt. alapítása ügyében keletkezett sajnálatos véleményeltéréssel kapcsolatban kénytelen vagyok néhány észrevételt tenni Soros György úr képviselőjében. Különböző szerkesztőségek munkatársai kérnek tőlünk magyarázatot Asztalos László elnökhelyettes úrnak azzal az állításával kapcsolatban, miszerint Soros úr a szerződéstervezet aláírása előtt az utolsó pillanatban álláspontját megváltoztatva a Hazafias Népfrontot hátrányosabb helyzetbe hozta, és kifogásolható előnyöket kíván szerezni. Mindezzel kapcsolatban kötelességem néhány tényt lezögezni:

1. 1989. szeptember utolsó napjaiban tárgyaltam először személyesen Asztalos László elnökhelyettes úrral, amikor is közölte: Soros úr részére 35%os részesedést ajánlanak fel, ugyanakkor a szerkesztőbizottság személyi összetétele kérdésében illesse vétőjog Soros urat és a Hazafias Népfrontot. Az ajánlatot telefonon továbbítottam Soros úrnak, aki ezt tárgyalási alapnak elfogadta.

2. 1989. október 11én Budapesten a Fórum Szállóban személyesen tárgyalt Asztalos elnökhelyettes úr Soros úrral. A megbeszélésen jelen voltak még: Zay László szerkesztő úr, dr. Kardos László, az MTASoros Alapítvány Bizottság titkára, Kálmán Gábor, a Consultrade Kft. igazgatója, akit Soros úr a lapalapítással kapcsolatos gazdasági ügyekben kért fel tanácsadónak, és jelen voltam én. Ez alkalommal a megbeszélés során Soros úr határozottan kijelentette: nem igényli a neki felajánlott vétőjogot, de olyan megoldáshoz sem járul hozzá, hogy bárkinek vétőjoga legyen a részvényesek közül, szükségesnek tartja azonban, hogy a szerkesztőbizottság összetétele vagy a főszerkesztő kérdésében vétőjog illesse a szerkesztőség kollektíváját. [...]

3. 1989. október 25én levelet intéztem a Hazafias Népfronthoz, Asztalos László alelnök úr útján, ill. a Magyar Nemzet szerkesztőségéhez, Zay László szerkesztő úr útján. Ebben a levélben írásban is rögzítettem Soros úr álláspontját. Minderre azért volt szükség, mivel Soros úr szándékait és céljait, kikötéseit illetően egyenesen inszINUÁLÓ híreszteléseket terjesztettek a szerkesztőségben. [...] Asztalos úr ezt a leveletem észrevétel nélkül hagyta.

4. 1989. november 2án írtuk alá a Pallas Lapkiadó Rt. Vezérigazgatójánál a szándéknyilatkozatot. Szövegezését Asztalos úr Kálmán Gáborral együtt végezte, anélkül, hogy bármilyen részletkérdést velem, mint Soros úr meghatalmazottjával megbeszélte volna. Kálmán Gábor gazdasági kérdésekben Soros úr megbízottja, tanácsadója, tartalmi kérdésekről szerződési feltételeket elfogadni azonban nem volt jogosult. A szándéknyilatkozat létezéséről is csak közvetlenül aláírása előtt szereztem tudomást, feltételeit csak ott ismerhettem meg. [...] Jeleztem, hogy a főbb kérdésekben Soros úr álláspontja egyértelmű, néhány részletkérdést azonban vele még egyeztetni kell, mert a szándéknyilatkozat megfogalmazásai új elemeket tartalmaznak. Másnap, november 3án a szerkesztőség munkatársainak röpgyűlésén a részvényesek képviselőjében megjelentünk. A Népfront részéről Asztalos László úr, a Pallas Lapkiadó részéről Németh Jenő vezérigazgató úr egyik helyettese, a Postabank részéről Kármán Ferenc főosztályvezető, Soros úr részéről én voltam jelen. A parázs hangulatú gyűlésen ahol a szerkesztőség munkatársainak kedélyét igyekeztünk lecsillapítani ismét kifejttem Soros úr álláspontját. [...] Nyomatékosan hangsúlyoztam, hogy alaptalan az a félelem, miszerint Soros úr személyes befolyása alá akarja vonni a lapot, elutasítja a neki felkínált vétőjogot, ellenzi, hogy bárki a részvényesek közül vétőjoggal rendelkezék személyi kérdésekben, ragaszkodik azonban ahhoz, hogy – a nagy világlapok példájára – a szerkesztőség munkatársainak legyen vétőjoga. Asztalos László úr mindezt semmiféle észrevételt nem tett sem a szerkesztőség nyilvánossága előtt, sem négy szemközti. Tudomásul vette közléseimet. [...]

5. [...] Tekintettel arra, hogy a szándéknyilatkozat nem létesít kötelezettséget, és tárgyalásaink mindaddig korrekten zajlottak, elégségesnek tartottam a szóbeli közlést. Ennek ellenére, amikor megtudtam, hogy a Hazafias Népfront elnöksége tárgyalja a részvénytársaságalapítás kérdését, telefonon felhívtam Zay László szerkesztő urat, akiről tudtam, hogy nemcsak a szerkesztőség munkatársa, de a HNF elnökségének is tagja, és felhívtam figyelmét, hogy Soros úr nem fogad el olyan megoldást, amely bármelyik részvényesnek vétőjogot biztosít. November 28án Asztalos László elnökhelyettes úr pénzügyminisztériumi irodájában a leendő részvényesek képviselői megbeszéltek a szerződéstervezet részletes feltételeit. Ez alkalommal is szóvá tettem, hogy Soros úr nem fogad el olyan megoldást, amely bármely részvényesnek vétőjogot biztosít. Kétségtelen, hogy Asztalos László elnökhelyettes úr erre közölte, hogy nehezen tudja majd elfogadtatni álláspontunkat. Többet erről a kérdéstről nem tárgyaltunk. Nem is tartottam szükségesnek, hogy az ismételt közlések után erről beszéljek.

6. December 3án Soros úr Magyarországra érkezett. December 4én estére tervezett programja elmaradt, ezért megkérte budapesti munkatársai egyikét, Földvári Évát, hogy hívja meg a leendő részvényes társak képviselőit egy baráti vacsorára. A vacsora végén Soros úr kérte, röviden ismertessük az aláírandó részvénytársasági szerződés főbb pontjait. Ekkor derült ki, hogy Asztalos László úr változatlanul ragaszkodik olyan kitételhez, hogy a részvényeseket lényegében vétőjog illesse fontosabb személyi kérdésekben, Soros úr pedig ezt elutasítja.”

Nos, nagyjából ennyi Dornbach eseménytörténeti összefoglalója. A levél végén még két nyomatékos elvi állásfoglalás következik: „Soros úr a részvényesek kötelező egyetértése mögé bújtatott és mindenki számára biztosított vétőjoggal azért nem ért egyet, mert az ilyen megoldás bármiféle személyi kérdésben végeláthatatlan obstrukcióra kínál lehetőséget. [...]

Soros úr nem tudja elfogadni azt a megoldást sem, hogy kívülről testületnek vagy magánszemélyeknek legyen vétőjoguk, és ők jelentsenek biztosítékot a lap függetlensége megóvásának érdekében. A kívánt célt semmi sem biztosítja jobban, mint az a demokratikus megoldás, hogy a részvényesek szavazattöbbséggel döntenek, ellenben a szerkesztőség kollektívája fontosabb személyi kérdésekben vétőjogot gyakorolhat.”

Ám az ügynek ezzel még koránt sincs vége. Másnap a szerkesztőség, a Népfront, Soros és a többi érdekelt fél képviselői újabb egyeztető tárgyalásra gyűlnek össze. Ezen a szerkesztőség kompromisszumos javaslatként felveti: köztisztviselőként álló személyekből állítsanak fel egy pártpolitikai érdekektől mentes „értékvédő testületet”, amely úgymond a lap „független szellemiségén” lenne hivatott őrködni. Dornbach nyomban jelzi, hogy az új javaslatról még ki kell kérnie Soros véleményét. Ennek ellenére az újság két nap múlva megjelenő szerkesztőségi cikke december 14én kész tényként jelenti be, hogy „Döntött a Népfront országos elnöksége a Magyar Nemzet ügyében”, s hogy eszerint az érintett felek a vétőjog helyett immár megelégszenek a javasolt „független grémium” garanciájával. Dornbach kéthasábos helyreigazításban siet cáfolni a

megállapodás tényét, majd levele végén a szerkesztőségi utószó is leszögezi: az eredeti javaslat szemben a HNF értelmezésével nem holmi „vétőjoggal rendelkező, szuperirányító grémiumra” irányult. „Ilyent a szerkesztőség nem kíván, sokkal inkább szeretné a viták termékeny és gyors lezárását.”

Csak hogy e hó óhaj mind kevésbé látszik teljesülni... A lap durva politikai beavatkozásoktól sem mentes, privatizációs kálváriája még hosszú évekig eltart, s az első „stáció” Sorosepizódja is csak hónapok múltán dől el végleg az Alapító visszavonulásával. Eme méltatlan utójáték valamennyi részletét ezúttal nincs módunk aprólékosan felidézni, mindenesetre tény, hogy a megegyezés esélye rohamosan csökken, s a politikai intrikák, sajtópolémikák hovatovább a kezdeti konszenzus alapjait is kikezdi. Nem mintha az új, „rendszerátvitel” évben nem folynának újabb és újabb tárgyalások, egyeztetések többek közt Pethő Tibor közvetítésével a szerkesztőség, Kulcsár Kálmán, Kukorely István, Dornbach Alajos s az amerikai tanulmányújtjáról időközben hazatért Vásárhelyi Miklós között, ámde a választási kampány kiéleződése s az újabb partnerjelöltek (Berlusconi, Hersant stb.) színrelépése hovatovább minden korábbi partneri szándékot, egyezséget aláás.

A sajtóban az új évtől ismét sorra jelennek meg a denunció cikkek, találgatások. „Megkapjuk ugyanazt a kézi vezérést, amit korábban, csak most éppen a Történelmi Igazságtétel Bizottság lapja leszünk kesergett egyik nemzetes kollégám” írja például Muzslai Zoltán. (Vegyes házasságok a sajtóban. Vasárnapi Hírek, 1990. 01. 21.) De a „kézi vezérlés” vádja, a Népfront makacs obstrukcióját látva, a másik oldalról is felmerül... Például Dornbach Alajos részéről, aki egy bizalmas kútfőre hivatkozva máig úgy véli: valójában a Hazafias Népfront elnöksége azért hiúsította meg a Sorossal való szerződés kötést, mert úgymond „féllette Sorostól a lap függetlenségét”.²¹ Az egykori szóbeszéd szerint az sem kizárt, hogy a megrekedt tárgyalások háttérben néltán prominens MDF-esek (például Antall József) óvása áll, egyenest Kulcsár Kálmánt próbálván lebeszélni a tervezett alkuról.

Kulcsár bár személyesen nemigen elegendett a tárgyalásokba csakugyan kulcsfigurája e történetnek, méghozzá több okból is. Először is halmozott hivatali tisztségei okán... Alig egy éve még az Akadémia elnökhelyettese s egyben az MTASoros Alapítvány társelnöke, majd 1988 májusától átveszi az igazságügyi tárcát és hozzá 1989. október derekán az elnökségből Pozsgayt kiütve a HNF irányítását, amivel hivatalból egyszerre a Magyar Nemzet legfőbb „lapgazdája”, a Népfront köztársasági elnökjelöltje, sőt 1990 tavaszán a Hazafias Választási Koalíció listavezetője lesz. Ugyanakkor, mint azt Dornbach is megjegyzi: „az ötlet, hogy ebben [mármint a Magyar Nemzet privatizációjában N. B.] Soros valamiféle szerepet vállaljon, Kulcsár Kálmántól származik”, aki „megkereste Vásárhelyi Miklóst, hogy jó lenne Sorost megnyerni, és hogy meg kellene menteni ezt a lapot, különben csődbe jut noha akkor még rendkívül sikeres és népszerű volt, 1989-90ben, valójában a zenitjén, hiszen vagy 150 000 példányban árulták”.²²

Mi hát az igazság? kérdezheti a szövevényes intrikák részleteibe beféradt olvasó. A kortárs krónikás aligha vállalhatja a megfellebbezhetetlen ítélőbíró szerepét, csupán a tényeket és tanúvallomásokat segíthet egybevetni. Eszerint Kulcsár kategorikusan tagadja, hogy bármi köze lett volna a Sorosrészvétel elszabotálásához. „K. K.: Én Antall Józseffel, legjobb emlékezetem szerint, sohasem beszéltem a Magyar Nemzet ügyéről. [...] Akkoriban Antallal négy szemközt nem is találkoztam. [...] Én csak azt tudom mondani, hogy nekem Antall József a Magyar Nemzet ügyében nem szólt. Hogy másnak esetleg szólt, azt nem tudom. N. B.: Esetleg Asztalos Lászlónak? K. K.: Az is lehetséges, de erről nekem nincs tudomásom. Én amit a Magyar Nemzet esetében tettem, azt saját indíttatásból tettem. Egyrészt, mivel magam is elfogadtam, hogy ne legyen lehetőség arra, hogy ez a lap politikai párt kezébe kerüljön. Ez az én szempontomból lehetett volna bármelyik. Konkrétan a Magyar Nemzet esetében az SZDSZt emlegették, de nekem teljesen mindegy lett volna akármelyik politikai párt, mert azt akartam, hogy független maradjon ez a lap. Még a Hazafias Népfront lapjaként is, amikor a Hazafias Népfrontnak ilyen érdekeltségéről lehetett szó, hiszen akkor még azt lehetett gondolni, hogy a Népfront valamilyen formában kívül és felül áll a pártokon. Ennek a lehetősége, persze egyre csökkent.”²³ (Megjegyzendő, hogy a „Hazafias Népfront érdekeltsége” legfeljebb január 12-éig állt fenn, ekkor ugyanis a Magyar Nemzet mint másnapra számában olvasóival tudatja: „a lap szellemi és anyagi önállóságának visszaszerzése céljából munkatársai egyhangú elhatározásával megszüntette a szervezeti kapcsolatot az addigi lapgazdával: a Hazafias Népfronttal, amit a HNF Országos Elnöksége tudomásul vett.”)

Kulcsár „alibije” ezúttal meggyőzőnek látszik még ha aktuálpolitikai helyzetértékeléséről ugyanez nem állítható is. Tény, hogy ha nem is közvetlenül Antall, mindenesetre a HNF elnöksége erős nyomást gyakorolt rá, hogy „ne hagyja elköttyvetélni a mozgalom lapját”, „idegen kézbe jutni a nemzet orgánumát”. Miként azt maga is kiemeli: „A dolog abban éleződött ki, hogy milyen százalékos arányban maradjon a Hazafias Népfront a lap tulajdonosa. A 35 százalékos Sorostulajdon a Népfront vezető testülete nem volt hajlandó elfogadni. Sokallták. Azt mondták, hogy ezzel a többi tulajdonrész szükségképp elaprózódik [...], és ha azt akarjuk, hogy a Hazafias Népfrontnak továbbra is legyen valami köze a Magyar Nemzethez, akkor itt a százalékos arányokon valami módon változtatni kell.”²⁴

Nos, a százalékos arányok, tudjuk, nemsokra rá tényleg megváltoztak: előbb csak Soros ajánlott, majd a HNF tényleges tulajdonrésze csökken a nullára... Hogy mindezen ki mit nyert, utólag nemigen érdemes firtatni. Egy biztos: a lap nem sokat... Hiszen szellemi tőkéje, olvasótáborra maga is „szükségképp elaprózódott” e politikai paranoiával terhelt, többfelvonásos, privatizációs rémdráma során, amelynek mindaz, amit az iméntiekben bemutatunk még jobbra inkább csak baljós nyitánya, előjátéka volt... (Lásd: a „Hersant kontra Dagens Nyheter” botrány fordulatait, a kormány 1990. júliusi nyílt intervencióját az előbbi javára, majd a lap máig tartó öntudatos sodródását a belpolitikai lagúnák, a kormányzati és magán-sajtófinanszírozás szeszélyes zátonyai közt...)

5. Beszállítás a Beszélő és a Magyar Narancs kiadóvállalatába

Legvégül még két további sajtóvállalkozást kell megemlítenünk: a Beszélő és a Magyar Narancs ügyét – szükségképp röviden, mert bár e két liberális politikai lap indulása a maga idején kétségkívül „rendszerátvitel” epizód volt, a „Sorosvállalkozások” fejezete helyett inkább az új alapítványi folyóiratmecenatúra körébe illenek erről pedig még bőven esik szó.

Mint jeleztük: a Demokratapályázat kora nyári és őszi fordulóra mindkét lap benyújtotta támogatási kérvényét.²⁵ Ezzel párhuzamosan informális találkozókra is sor került – előbb 1989 nyarán és őszén Soros és az alapítványi vezetés (Vásárhelyi, Dornbach, Kardos), valamint a szamizdat-Beszélő alapítói (Kis János, Kőszeg Ferenc, Solt Ottília) között, majd 1989 végén a Narancs alapítóstábjával is (főként Víg Mónikával, aki egyben a Fidesz választmányának is tagja volt). E találkozók tétjét és aktualitását egyen adta, hogy mindkét induló lap szerette volna, ha nem csupán alkalmi pályázóként nyer támogatást, de szorosabb együttműködésre, valódi partnerségre is sikerül rábírnia Sorost és budapesti alapítványát.

Egy belügyi titkos jelentés (157. dokumentum) már május közepén „vészelzi”, hogy a „Beszélő» című lap George Soros és Gere Ádám anyagi segítségével kft. formájában hetilappá kíván alakulni”. Ugyanakkor egy augusztus 1-jei titkos jelentés (170. dokumentum) már arról számol be, hogy „a közelmúltban megalakult Beszélő» Kft. a McArthur Alapítványtól kapott 5 millió dollár(!) segítségével szeptembertől legálisan megjelenteti a Beszélőt.” (Megj.: Kőszeg Ferenc, a legális Beszélő fő szervezője a „McArthur Alapítványra” vonatkozó bombasztikus belügyi értesülést nem tudja mire vélni.)

Sorost különben, az utolsó számizatszám „házszerzőjét” (lásd a Gorbacsov látomása című cikkét az 1989. márciusi számban!) a nyár folyamán még a demokratikus ellenzék Amerikában járó prominensei: Demszky Gábor és Kis János próbálják megnyerni a Beszélő és általában az ellenzék nyomdaikadói terveihez. Kis János indulásként állítólag 50 millió forintos „tőkeinfúziót” kért, amit a baráti mecénás nyilván erős túlzásnak ítélt egy mégoly érdemdús politikai lapért, s így egyelőre kitért a konkrét kötelezettségvállalás elől. Nem sokra rá azonban Kőszeggel, Solt Ottóval és másokkal beszélve, maga kéri a lap munkatársait: dolgozzanak ki reális költségkalkulációt, s azt egy általa megjelölt (pesti) pénzügyi szakértővel egyeztessék. Kőszeg végül az eredeti összeg tizedét: 5 millió Ftot gondol elégséges summának a legális hetilapként való újrakezdéshez. Az utóbbit egy Sorossal közösen létrehozandó kiadóvállalat révén tervezik megvalósítani, melybe szerényebb tőkerésszel egy másik „amerikás” magyart: Gere Ádámot is bevonnának, íme a lapvállalkozás első kivonatos tervezete 1989 júliusából:

„ABBeszélő Kft. Lap és Könyvkiadó Vállalat

Részesek:

ABBeszélő Egyesület (erre a célra alakult)
külföldi partner (Gere Ádám)
Soros Alapítvány

A behozott tőke:

Az AB Beszélő Egyesület hozza az utolsó számizdat szám eladása után fennmaradó vagyont (kb. 300 000 Ft), valamint az MTASoros Alapítványnál megpályázott 1,5 millió forintot (azért folyamosdtunk ehhez a megoldáshoz, hogy ne tűnjön úgy, mintha kívül állnának a hazai konkurencián),

a külföldi partner és a Soros Alapítvány hozná a fennmaradó pénztöket és a tőkeapportot.

A hiányzó pénztőke megfelelő hányadát az ABBeszélő Egyesület kölcsön formájában kaphatná a külföldi partnertől. A visszatérítést akkor kezdenék meg, amikor a vállalkozás önfinanszírozóvá lett. Ez, óvatos becslés szerint, más lapok tapasztalataira támaszkodva, körülbelül egy év után várható.”

A tervezethez egyúttal mellékeltek Gere Ádám szándéknyilatkozatát és Demszky Gábornak adott személyes meghatalmazását az ABBeszélő Kft. részére tőkeapportként Magyarországra szállítandó technikai eszközökről:

„Agfa CR310 lemezkiadó gép	1 300 USD
Computer AT 40 MB 1.2 MB)FD” W”	1 650 USD
HP LaserJet printer Series II.	1 670 USD
EGA monitor	339 USD”

Július közepén Dornbach Alajos és **Eörsi Máttyás** segédletével elkészül a társasági szerződés, melyet szintén megküldenek Sorosnak Amerikába. Eszerint:

„A társaság törzstőkéje: 1 millió Ft

A tagok törzsbetétei:

Soros: 400 000 Ft (készpénz)
ABBeszélő Egyesület: 500 000 Ft (készpénz)
Gere: 100 000 Ft (apport)

Szavazati arányok:

Soros: 40 szavazat
ABBeszélő: 51 szavazat
Gere: 9 szavazat

A társaság ügyvezetője: Demszky Gábor.”

A fentiekhez két megjegyzés kívánkozik: 1. az eredeti (számizdat) szerkesztők és kiadók által létrehozott ABBeszélő Egyesület 500 000 Ftos tőkerésztét úgyszintén Soros György adományozta, 2. Demszky Gábor helyett 1990 nyaratól a hetilap főszerkesztője, Kőszeg Ferenc, majd felesége, Fekete Éva lesz az ügyvezető. Dornbach egyébként csakhamar teljes felhatalmazást nyer Sorostól, „hogy az ABBeszélő Kiadó Kft. ügyeiben a nevében eljárjon”.²⁶ Ez azonban inkább csak formalitás, hiszen a Kft. közgyűlésére nemigen jár el, s utóbb az alapítványi tőkerészt is átengedik az ABBeszélő Egyesületnek.

Annál kevésbé volt „formális” a Demokratapályázat keretében megítélt támogatás... A 1989. december 5-i kuratóriumi ülés 5 millió forintot szavaz meg a lapindításra, s a szerkesztőség további 1,5 milliót kap a számizdat számok kritikai utánkiadására. (Beszélő Összkiadás 1981-1989, 13. kötet, ABBeszélő Kiadó, 1992). Az igazsághoz persze hozzátartozik, hogy a liberális lap „repülőstartja” nemcsak a kezdő apanázs viszonylag kései átutalása miatt várattott magára de éppannyira immár „profi” politikai hetilap szerkesztőségi és technikai stábjának nehézkes föllállása okán is. Az újság így valójában csak 1990. január közepétől jelent meg folyamatosan, habár 1989. október 23-ára, a novemberi „négyigenes” népszavazásra és 1989 karácsonyára három emlékezetes „próbaszáma” is az utcára került.

Mindazonáltal e biztatón induló „vegyes vállalat” sem lett tartós. Az okokat s az eltérő indítékokat Dornbach utólag így summázza: „Egyrészt Soros egy idő után úgy 1990 tavaszán azt mondta: bekövetkezett a rendszerváltás, ő tovább nem támogatja ezeket az ügyeket, mert itt, úgymond, már »tombol a demokrácia«. [...] Másrészt a Beszélővel szemben neki

kifogásai voltak... Személyesen is noha nem nagyon olvasta. Azt mondta: ez túlságosan elméleti lap, és rá kell szorítani, hogy piackonform legyen. [...]

N. B. Azért elég jelentős összegeket²⁷ kapott a lap. Még ha azokat Soros nem is társtulajdonosként, »csupán« mint mecénás adta.

D. A. Azt mondta, azért nem akar igazán beszélni, mert akkor erkölcsi és jogi kötelessége lenne, hogy vég nélkül támogassa a lapot, vagy hagyja csödbe menni. És ez mindenképp egyoldalú elkötelezettség, hisz akkor a többieket nem támogathatja.²⁸

Lényegében ugyanezt a tartózkodást igazolja utóbb Félix Pál, az Alapítvány felkért sajtószakértője is, hangsúlyosan óva a Beszélőnek adandó bármely további „tőkeinjekcióktól”. Egy 1992. októberi keltű házi tanulmánya szerint a lap menedzselését továbbra is „a reménytelenül kliensi szemlélet jellemzi [...] a piackonformitás érdekében képtelen komolyabb önvizsgálatra és önmegújító erőfeszítésekre. [...] Csak maga nem hiszi, hogy pártlap lenne az általános vélemény az, hogy az SZDSZ lapja. Márpedig egy pártlapnak nincs pénzügyileg megalapozott jövője.”

Nos, a jó fél évtizedet megélt politikai hetilap tartalmi megítélése már aligha tartozik ide. E sorok írója egyébként is elfogult, úgy is, mint az egykori szamizdat Beszélő alkalmi szerzője, úgy is, mint a majd jó tíz év múlva már megszűnőben lévő újság „Szemle” és „Befejezetlen múlt” rovatainak szerkesztője. Mégis, annyi a lap minden hibája, pártos és parttalan elfogultsága ellenére is bátran állítható, hogy a magyar sajtópalettán máig betöltetlen űr maradt utána, s bizvást más lenne a helyzet, ha az effajta érdemes közügyeket nem csupán temetve volna sikk dicsérni a „mérvadó” politikusi és értelmiségi körökben...

A Beszélő „kisöccse”, a Magyar Narancs 1989. nyár végén kezdett szerveződni a másik liberális párt, a Fidesz szellemi „holdudvarában” bár mozgalmi hírlevélként ekkor már volt némi sajtóelőzménye. (A Szécsényi Mihály által 1988 nyarán indított Fidesz Hírek, majd a Hegedűs István által szerkesztett Fidesz Press.) Az újság kezdeti tervezői és munkatársai Bozóki András, Langmár Ferenc, Lovas Zoltán, Vágvölgyi B. András, Víg Mónika, Bojár Iván András, Novak Zsófia, Nagy Piroska, Csaba Iván, Petri Lukács Ádám, Marton László Távolodó egy markánsan alternatív ifjúsági politikai lap megteremtésére szövetkeztek. A „két hetilapként” induló Narancs első száma 1989. október 14-én került utcára, küllemében és szellemében még erősen a szamizdatos sajtóvállalkozásokat idézve. Főszerkesztője tüntető demokrata gesztusként majd két éven át nem is volt, kiadója formálisan a „Narancs Egyesület”, felelős kiadói tisztét kezdetben Kövér László, majd Bojár Iván és Deutsch Tamás látta el. A lapot a kezdeti hetilap „Beszélő”-höz hasonlóan átlag 30 000-es példányszámban nyomták, 2300 000 Ftos költséggel, amihez a szerzők zömének ingyenes közreműködése is nagyban hozzájárult.

Az első Sorostámogatásokat még a Fidesznek megítélt galáns adományok biztosították. Mivel a „legnagyobb kedvezmény elvét” élvező elenzéki mozgalom majd párt Sorospénzei nem voltak előre „felcímkézve”, a lap félhavonkénti megjelenéséhez szükséges aránylag szerény összegeket kezdetben könnyű volt átcsatornázni. (A kulcsszerepet ebben a Fideszválasztmányi tag: Víg Mónika vállalta.) Néhány hónappal később, amikor maga a lap fordult direkt támogatásért az Alapítványhoz, már jóval nehezebbnek bizonyult a finanszírozás, ami egyben azt jelzi, hogy minden kísérlet ellenére végül is nem jött létre „különalku” a Narancs folyamatos megjelenítésére Soros által. Sőt, egy 1990. március 6-i kuratóriumi emlékeztetőben a lap támogatási kérelme meglepő módon az elutasított pályázatok sorában tűnik fel. Ugyanakkor jó három hónap múltán, az 1990. június 18-i titkársági előterjesztésben ezt olvasni: „A Bizottság legutóbbi ülésén a lap politikai kötődése (Fidesz) miatt elutasította a pályázatot. Most a lap szerkesztői független politikaikulturális lapként kívánják kiadványukat megjeleníteni. A kért támogatás: 3 millió forint, valamint technikai felszerelés. Ajánlók: Konrád György és Lányi András. Javaslat:?”

A Bizottság június 18-i ülésén végül a kért összeg felét: 1,5 millió Ftot szavazott meg. A donáció egyébiránt tényleg a lap első „függetlenségi” önmegújító törekvését támogatta a Fidesz parlamenti párttá válása után korántsem először és utoljára, hisz az elkövetkező években a Narancs az Alapítvány egyik első számú „törzskunsaftja” lett. (Jóllehet más szponzoroktól így a Postabanktól, a Külkerbanktól, az InterEurópa Banktól, a Liberation kiadóvállalatától is sikerült komolyabb adományokat szereznie.) Az a helyzet azonban, ami kezdetől kívánatos alternatívának tűnt, hogy ti. Soros nagyobb adománnyal mintegy társtulajdonosa vagy főszponzora legyen a lapnak, csupán két év múltával következett be, amikor is 1992 tavaszán az Alapítvány a Postabankkal együtt 2020 millió forinttal szálalt be az újság Kozmopolisz Rt. néven újjáalakított kiadóvállalatába. Mindez azonban akár a Beszélő esetében nem jelentett valódi tulajdonosi szerepvállalást, amit jól jelez az is, hogy a Princz Gáborral való mecénási vetélkedést, az állandó tőkeinfúziókat az Alapítvány két év múlva végül is feladta. Ezzel együtt a Sorosféle sajtómecenatúrában sem addig, sem azóta nem volt példa ilyen bőkezű donációkra, s a hasonló próbálkozásokat később maga Soros György is makacsul elutasította.

Jegyzetek

1 Krisztina Koenen, *Ő a Soros!* i. m., 110111.

2 HINT/Kardos, 203204.

3 A Soros Alapítvány pályázati felhívása demokratikus szervezetek támogatására. MTI, 1989. 03. 24.

4 HINT/Dornbach, 24.

5 *Beszélő*, 1989, 2, *BŐSZ*, 3, 831.

6 3307. sorszámú pályázat.

7 3235. sorszámú pályázat.

8 A *Társadalmi Szemle* Radics Katalin által jegyzett szerkesztőségi beadványa egy HPL lézerprintert és egy Ventura szövetszerkesztő programot jelölt meg technikai igényként. „A pályázó szerint a Társadalmi Szemle új utakat keres. Úgy véli, mivel kikerültek a párt

hierarchiából, ezután törekedni fognak a demokrácia értékeinek képviselőire, s a tisztázó elméleti vitákra. Anyagi nehézségekkel küzdenek. Kérik, hogy az Alapítvány támogassa baloldali szocialista elkötelezettségű lapjukat.” 4149. sz. pályázat)

9 Kenedi János az *Élet és Irodalom* 1998. június 12i számában sajátos megfigyelését adja e máig féltve őrzött belügyi műhelytitkoknak. Többek közt ezt írja: „Nóvé Béla 1996 januárjától tudományos kutatásba kezdett. Megírja a budapesti Soros Alapítvány 1983 és 1990 közötti történetét. Az alapítványról és Soros Györgyről keletkezett 125 N(OI)J hírből 63 oldalt kapott a BMTől és pontosan 63 oldalt a THTól, amely elismerte jogfolytonosnak Nóvé kutatási engedélyét. [Megj.: N(OI)J = Napi Operatív Információs Jelentés, TH = Történeti Hivatal, a pártállami belügyi iratok kezelésével, állampolgári és kutatói igényeivel foglalkozó, 1997 nyarán létesített, önálló archívum a BMT-palotában N. B.]. Első látásra semmi különbség a két kupac N(OI)J között. Csak ha figyelmesen nézzük, tűnik fel, hogy a BMTől kapott N(OI)Jkról egyetlenegyszer sem, a THTól kapottakról viszont 41szer hiányzik a hírforrás aprócska rövidítése. A hírt kibocsátó szerv III/I, III/II, III/III stb. rövidítése mellől hiányzik a TA (telefonlehallgatás), TE (szoba, objektumlehallgatás), K/3 (levélcenzúra), ATA (SZTtisztt), ÁSZA (nyílt állományú állambiztonsági tisztt), HMB (titkos megbízott), TK (társadalmi kapcsolat), HK (hivatalos kapcsolat) stb. Magyarán: *a TH a személyiségi jogok védelmére szánt anonimizálással fedezi az 1990 előtti BM állambiztonsági szervezetének módszereit és eszközeit, pontosan azokat, amelyeket a TH felállításáról rendelkező törvény preambuluma a parancsuralmi rendszer jogállamisággal összeférhetetlen velejáróinak nyilvánít.*” Kenedi János, *A (Történeti) Hivatal áldozatai*, ÉS, 1998. 06. 12., 6.

10 Lásd erről, *Az MSZMP KB 1989. évi jegyzőkönyveit* (12., Magyar Országos Levéltár, Bp., 1993), avagy Kenedi János *Kis állambiztonsági olvasókönyvének* (Magvető, Bp., 1996) 2. kötetét!

11 Lásd a *Magyar Közlöny* 1991/36. számában közzétett 1990. évi „pártzárszámadást”, benne a 1 760 000 Ftos MTASorostétellel.

12 *Országgyűlési Értesítő* (1985/1990), 4995.

13 Uo., 5005.

14 HINT/Kardos, 219220.

15 Uo., 220222.

16 Dornbach Alajos 1989. március 21én kelt levele Soros Györgyhöz.

17 A Soros Györgyhöz címzett ötoldalas „magánlevél” 1989. április 12én kelt, és jórészt a „ház” leendő hasznosításával és gyakorlati kivitelezésével foglalkozik.

18 HINT/Dornbach, 2223.

19 *1991es alapítványi évkönyv*, Függelék, 171172.

20 *Mit kíván a Magyar Nemzet?*, 1989. november 14., 3.

21 HINT/Dornbach, 2829.

22 Uo., 26.

23 HINT/Kulcsár, 3639.

24 Uo., 3637.

25 A *Beszélő* pályázatát 3251., a *Magyar Narancsét* 4182. sorszámmal őrzi az alapítványi házi archívum.

26 Egy 1989. november 20án kelt okirat szerint.

27 A hetilap *Beszélő* a Soros Alapítványtól noha egy idő után már nem mint kizárólagos mecénásától csupán megjelenése első három évében közel 14 millió Ftot kapott, ami alig valamivel volt kevesebb, mint a hetilap egy teljes évi vesztesége.

28 HINT/Dornbach, 2526.

1990

M = 1 : 100

Év elején lezajlik az évtizedfordulónként esedékes népszámlálás. Eszerint az ország lakossága: 10 374 823, ebből 19,4% Budapesten, 42,4% vidéki városokban, 38% községekben él. A népesség fogyása és elöregedése, a nyugdíjasok és eltartottak arányának növekedése tovább tart 1980hoz képest 334 640nel lettünk kevesebben. Január 2án a magyarországi horvátok, románok és szlovákok közös önkormányzati és öngazgatási szervezetbe tömörülnek. Január 5én egy titkosszolgálati tiszt (Végváry őrnagy) leleplező vallomásai, majd az SZDSZ és a Fidesz néhány prominensének fellépése nyomán kipattan a „Dunagate” botrány. A katonai főügyészség azonnali vizsgálatba kezd, mely végül is igazolja a vádat, hogy az Állambiztonsági Szolgálat levéltitok megsértésével és törvényellenes telefonlehallgatásokkal változatlanul adatokat gyűjt az ellenzéki pártokról és szervezetekről. Előbb az állambiztonsági szolgálat két hivatali főnöke: Horváth József és Pallagi Ferenc mond le, majd a hónap végén Horváth István belügyminiszter is távozni kényszerül. Január 7én Horn Gyula TelAvívban, tíz napra rá Glatz Ferenc Bukarestben tárgyal az államközi kulturális és tudományos együttműködésről. A hónap közepén Medgyessy Péter miniszterelnökhelyettes aláírja a Suzuki és az Opel gépkocsik hazai gyártásáról szóló alapszerződéseket. A Világbank 300 millió dollár hitelt ad a telefonhálózat fejlesztésére. 18án a Művelődési Minisztérium a hazai szépirodalmi folyóiratok támogatására 100 millió Ftos alaptőkével létrehozta az Osvát Alapítványt. 20án Nagy Bandó András humorista kezdeményezésére megalakul az ország első hajléktalan önszerveződése: a Nemzet Szegényeinek Frontja. Az országgyűlés január utolsó hetében elfogadja a politikai vezetők vagyonnyilatkozatáról, a lelkiismereti és vallásszabadságról, az Állami Vagyonügynökség létrehozásáról, a titkosszolgálati módszerek szabályozásáról, valamint az állami Kossuth és Széchenyidíjak adományozásáról rendelkező, új törvényeket. A hónap végén Miskolcon bölcsésztudományi magánegyetem nyílik.

A február eleji XII. Magyar Filmszemlén többek közt bemutatják Zsombolyai János *A halálraítélt*, Fehér György *Szürkület*, Sipos András *Statárium*, Erdélyi János és Zsigmond Dezső *Vérrel és kötéllel* című filmjét. Február 3án osztrák, magyar és szlovák környezetvédők közösen tüntetnek a bősnyagymarosi vízlépcső megépítése ellen. 9én aláírják a magyarvatikáni diplomáciai kapcsolatok helyreállításáról szóló egyezményt. Egy hét múlva a Némethkormány ünnepélyesen „megköveti a nemzetet” az 1945 és 1963 közötti koncepciók peréért. Február 20án kormány és ellenzéki körökben egyaránt meghökkenést kelt Horn Gyula külügyminiszter sajtónyilatkozata, miszerint pár éven belül Magyarország akár a NATO politikai szervezetének is tagja lehet. Öt napra rá Budapestre gyűlnek a Varsói Szerződés tagállamainak külügy és védelmi miniszterei, hogy érvénytelenítsék a korábban kötött katonai megállapodásokat és jegyzőkönyvbe foglalják a VSZ katonai szervezetének 1991. március 31i hatályú megszüntetését.

Március 24. között megszűnik a SZOT, és Nagy Sándor elnökletével megalakul az MSZOSZ. 6án és 7én a szomszéd országok magyarországi képviselői találkoznak Budapesten. Március közepén, a régi országgyűlés utolsó ülésén a képviselők megszavazzák az 1945-1963 közötti törvénytörvények érvénytelenítéséről szóló törvényjavaslatot. Március 12én a Moszkvában előző nap aláírt HornSevarnadze egyezmény jegyében megkezdődnek a végleges szovjet csapatkivonások Magyarországról. Március 14én Gorbacsovot a Szovjetunió elnökévé választják. Idehaza március idusát a választási kampányfinanszírozásba érkező pártok, szervezetek országsszerte külön ünneplik, Washingtonban a Capitoliumdombon Kossuthszobrot avatnak. Március 19én, húsvét szombatján Marosvásárhelyen a Vatra Românească által szervezett magyarelles pogromba torkollik az előző napi békes kisebbségi demonstráció az anyanyelvi iskoláztatás jogáért. A véres utcai incidenseknek több áldozatuk van, Sütő András író életveszélyesen megsebesítik. 24én hivatalosan aláírják a vízumkényszer eltörlését az NSZK és Magyarország között. Másnap 43 évi kényszerszünet után megtartják a demokratikus parlamenti választások első fordulóját. A részvétel 65%os. Az 58 országos és 152 területi listás mandátumon az MDF, az SZDSZ, az FKGP, a KDPN, a Fidesz és az MSZP osztozhat, az egyéni mandátumok sorsa csak 5 kerületben dől el, a további 171ről az április 8ára kiírt második forduló dönt.) A hónap végén az Európai Közösség 1 milliárd dolláros áthidaló kölcsönt nyújt Magyarországnak a gazdasági szerkezetváltás finanszírozására.

Április 3án. Glatz Ferenc művelődési miniszter 1,1 milliárd Ft alaptőkével, 26 önálló díj és ösztöndíjkuratórium felállításával létrehozta a kultuskormányzat Pro Renovanda Cultura Hungariae nevű kiterjedt állami alapítványhálózatát. Április 8án lezajlik a képviselőválasztások második fordulóját. (A leadott voksok immár súlyozottan határozzák meg a mandátumok végleges arányát: MDF 42,4%, SZDSZ 23,8%, FKGP 11,4%, MSZP 8,5%, Fidesz 5,4% KDPN 5,4%.) A hónap végén Budapestre látogat Tendzin Gyaco, a csaknem négy évtizede száműzetésben élő dalai láma, az esztendő Nobelbékédíjasa. Április 29én az új parlament két vezető pártja: az MDF és az SZDSZ együttműködési megállapodást ír alá. A paktum lényege: az Országgyűlés elnökének (Göncz Árpád) és alelnökének (Szabad György) jelölése, a miniszterelnök és a kormánytagok kinevezésének módja, a bizalmatlansági indítvány korlátozása az ún. konstruktív (csakis a kormányfővel szemben gyakorolható) eljárásra, a kétharmados szótöbbséget igénylő törvények körének rögzítése, a Televízió, a Rádió és az MTI vezetőinek kormányfői jelölése és köztársasági elnöki jóváhagyása. Április 21én Magyaróradon megtartja első kongresszusát az RMSZ. A szervezet tiszteletbeli elnökévé Tőkés Lászlót, elnökévé Domokos Gézá, főtitkárává Szóts Gézá választják.

Május 2án Göncz Árpád elnökletével összeül az új országgyűlés, majd megkezdődnek a koalíciós előtárgyalások. Május 22én Antall József elmondja programbeszédét, másnap (első) kormánya leteszi hivatali esküjét. A hónap végén Párizsban 42 európai és amerikai ország pénzügyi vezetői aláírják az Európai Újjáépítési és Fejlesztési Bank (EBRD) alapokmányát.

Június 4én Budapesten megnyílik az első ingyenes könyvtár. A hónap közepén Andrásfalvy Bertalan kultuszminiszter megállapodik hat hazai egyház képviselőivel a hitoktatás tanrendbe és iskolai bizonyítványba való beiktatásáról. Június 15én a kormány első ízben avatkozik be nyilvánosan a Magyar Nemzet zárt tenderes privatizációjába. 19én az országgyűlés módosítja az Alkotmányt: a Magyar Köztársaság független, demokratikus jogállam; elnökét az országgyűlés választja 5 évre; húsz kérdéskörben minősített, (kétharmados) parlamenti szótöbbség szükséges. Június 21én megalakul a Budapesti Értéktőzsde.

Július 3án az országgyűlés a Magyar Köztársaság hivatalos jelképévé nyilvánítja a koronás címet. A római Labdarúgó Világbajnokság július 8i döntőjén a német válogatott 1 : 0-ra legyőzi a briteket. Július közepén Borisz Jelcin nyílt politikai harcot hirdet a gorbacsovi vonallal szemben, és radikális orosz „nemzeti reformerként” kilép a Szovjet Kommunista Pártból. Július végén az Antalkormány az ország két nagy kiadvállalatát, a Hírlapkiadót és a Pallast közös irányítás alá vonja, élére Horti Józsefet neveze ki. (Mindez precedensként előre vetíti a Hungaroton, a Filharmónia, az AVÜ, az MTI és más fontos állami intézmények vezetőváltásait, s az új kormány növekvő igényét a tömegtájékoztatás, a médiumok közvetlen felügyeletére.)

Augusztus 2-án kitör az Öbölháború: Irak lerohanja Kuvaitot. Másnap a magyar országgyűlés ellenszavazat nélkül, csekély tartózkodással köztársasági elnökké választja Göncz Árpádot. (Mióta a július végén megtartott népszavazás az elnökválasztás közvetlen módjáról látványos érdektelenségbe fullad: a részvétel mindössze 14%-os volt, s a közvetlen elnökválasztásra csak minden nyolcadik szavazópolgár tartott igényt.) Augusztus 9-én a kormány jóváhagyja a tulajdonreform alapelveit; eszerint a termőföldön kívül más ingatlant természetben nem adnak vissza. Ugyanezen a napon Bush és Gorbacsov Helsinkiben tárgyal az Öbölkonfliktus megoldásáról. Augusztus 20-án Antall József a várbeli Szent István-szobornál ünnepi beszédet mond, ismét nyomatékkal hangsúlyozva az összmagyarság sorsa iránti politikusi felelősségét. (Alig két hónapja, az MDF III. Országos Gyűlésén hangzott el nem kis bel és külpolitikai vitát kiváltó kijelentése: „lélekben tizenöt millió magyar miniszterelnökének” érzi magát.) A hónap folyamán a kormány felállítja a Nemzeti és Etnikai Kisebbségek Hivatalát, továbbá elrendeli a vállalati tanácsok újválasztását, mely utóbbi a kormánypártok és az SZDSZ minden erőfeszítése ellenére 85%-ban a korábbi nomenklatúrát erősíti meg tiszttségében.

Szeptember 1-jén, Sepsey Tamás irányításával megkezdzi működését a Kárpótlási Hivatal. 9-én Helsinkiben újabb amerikai szovjet csúcsot tartanak. A magyar országgyűlés elfogadja a kommunista rendszerhez kötődő szervezetek (köztük az MSZMP) vagyonelszámoltatásáról szóló törvényt. 11-én kitör az új parlament első látványos botránya: Jeszenszky Géza külügyminiszter „a nemzet igazi képviseléről” tartott sértő és kioktató beszéde ellen tiltakozva az ellenzék testületileg kivonul az ülésteremből. Minderre alig egy hét múlva rádúpláz az ún. hordóbotrány (Tölgyessy Péter, az SZDSZ frakcióvezetőjének beszéde közben a kiszagda padosorokból „Hordót a szónoknak!” mások szerint: „Hordót a zsidónak!” közbekiáltás hangzik el bár az utóbbit a hivatalos parlamenti vizsgálat nem erősíti meg.) Szeptember 12-én Moszkvában egy befejezett világpolitikai aktus utólagos szentesítéseként az Egyesült Államok, a Szovjetunió, Nagy-Britannia, Franciaország és a két Németország aláírja a német újraegyesítés okmányát. A hónap közepén Magyarország 45 év után először ismét nagykövetet delegál a Vatikánba Keresztes Sándor személyében. Szeptember 22-én a kormány létrehozza a kisvállalkozók hiteltámogatására az ún. Egyszintű Alapot, 25-én közzéteszi „A nemzeti megújulás programját”. Eszerint célja „a magántulajdonra alapozott szociális piacgazdaság”, valamint egy olyan, „teljes fordulat végrehajtása, amely megállítja a nemzet további süllyedését...” 30-án a helyhatósági választások véget vetnek a szovjet típusú tanácsrendszernek, bár a kistelepülések zömében immár „független” jelöltként jórészt a volt tanácselnökök, vbtitkárok lesznek a „biztos befutók”. (A polgármesteri székek 83%-át a független jelöltek kapják, a tízezer lakosnál nagyobb városokban az első forduló a csekély részvétel miatt többnyire érvénytelen. A második forduló a legtöbb körzetben az ellenzék látványos előretörését s a kormánypártok meglepően gyors bizalomvesztését jelzi: a koalíció Budapest 22 kerületében csupán egyetlen polgármesteri helyet szerez meg, s a pártlisták megyeifővárosi összesítésében az MDF a húsz közül csupán három abszolút első helyet mondhat magáénak.)

Október 25-én a kormány minden korábbi ígérete ellenére drasztikus (65%-os) központi benzináremelést jelent be, mire Budapesten spontán tiltakozásul kitör a „taxiblokád”. A kormányfő kórházban fekszik, így csak napok múltán próbálhat békéltetően fellépni emlékezetes mert kivételesen szolid és önkritikus – „pizsamás interjújában”. A demokrácia első komolyabb krízisének így jórészt a polgári önfegyelem, a köztársasági elnök lélekjelenléte és az Érdekegyeztető Tanács maratoni tárgyalásai segítenek úrrá lenni. Egy nappal az ÉT kompromisszumos megállapodása után átadják az Mles autópálya Tatabánya-Győr közötti szakaszát. 31-én Budapest főpolgármesterévé választják Demszky Gábort.

November 3-án Budapesten újratemetik Kéthly Annát, a Magyarországi Szociáldemokrata Párt emigrációban elhunyt vezéralakját. Három nap múlva Magyarország a strasbourgi székhelyű Európa Tanács teljes jogú tagjává lesz. November 21-én az Európai Biztonsági és Együttműködési Konferencia 34 állama tanácskozik Párizsban. A záródokumentum „Párizsi Chartájában” ünnepélyesen kimondják a hidegháború, a keletnyugati hatalmi szembenállás korának lezárulását. Egy hétre rá Budapesten megnyílik az Európai Közösség hivatalos diplomáciai képviselője.

A december 9-i lengyel elnökválasztáson Lech Walesa lesz a győztes. Karácsony előtt három nappal Antall József átalakítja kormányát, az új miniszterek: Boross Péter (belügy), Kupa Mihály (pénzügy), Botos Katalin, Pungor Ernő, Gálszécsy András és Horváth Balázs (tárcanélküliek). Az év végén lezajlik a szövetségi Jugoszlávia utolsó parlamenti és elnökválasztása, amely majd mindenütt a szeparatista helyi elitet juttatja kulcspozícióba.

M = 1 : 10

„Harmadszor írok először az Alapítvány éves jelentéséhez kezdi értékelését az Alapító az 1989-es évkönyv (1990. májusi keltű) bevezetőjében. 1989 a forradalom éve volt: a kommunista dogma egyeduralma megtört, és ehhez az Alapítvány jelentősen hozzájárult. A gyors változások nyomán fel kellett tennem a kérdést: mi lesz az Alapítvány feladata a továbbiakban? [...]

A tavaly megfogalmazott kérdés változatlanul érvényes.

Azóta eltelt egy év. A forradalom lezajlott. Álláspontom nem változott, de kissé tisztábban látom a helyzetet. A kelet és közép-európai változásokkal kapcsolatos gondolataimat egy könyvben fejtettem ki, amely angolul már megjelent »Opening the Soviet System« címmel. Könyvemben azt hangoztattam, hogy a kommunista rendszer megdöntéséhez egy bomlási folyamatra volt szükség, míg a nyílt társadalom felépítése konstruktív munkát igényel.

Ha következetesek akarunk lenni, akkor ezt a fordulatot az Alapítványnál is meg kell valósítanunk. Eredeti célkitűzésünk a zárt társadalom felbontása volt. E célból csak úgy szórtuk a pénzt minden olyan kezdeményezés támogatására, amely az államgazdátástól független volt, és alkotó, nevelő vagy társadalomépítő célt szolgált.

[...] De most már erre a szerepre nincs szükség. Amikor egy demokratikusan választott kormány vezeti az országot, nem kell az embereknek az intézmények keretein kívül működniük, sőt az a fontos, hogy a társadalom magáévá tegye a meglévő intézményeket, magát az államot is beleértve. Az utolsó évben még adtunk a meginduló politikai életnek egy kezdő lökést, de azután az eredeti feladatunkat befejezettnek tekintettük.

Marade az új helyzetben valami tennivalónk? Ezt kell most eldöntenünk, és ha nincs feladatunk, jobb, ha abbahagyjuk munkálkodásunkat, mintha csak tovább folytatjuk azt, amit megtanultunk és amihez hozzászoktunk. Teljesítményeinkkel kiérdemeltünk egy bizonyos hírnevet, de ha megnyugszunk babérjainkon, akkor bizony azok gyorsan el fognak hervadni.

Szerintem van feladatunk. [...] az autonóm cselekvési készség még nincs kellően kifejlődve Magyarországon, különösen gazdasági téren. Mostantól kezdve ennek a gondolkodásmódnak a kiépítését tűzzük ki célul. [...]

Az országon belül továbbra is segíteni fogjuk az újító és példaadó kezdeményezéseket. [...] De el kell fogadnunk, hogy már nem vagyunk egyedül mint alapítvány. Sok más alapítvány kezdett tevékenykedni, úgy magyar, mint külföldi. Tehát nekünk arra kell koncentrálnunk, amit jobban tudunk csinálni, mint mások. Elsősorban segíteni tudunk külföldi alapítványoknak, amelyek még nem ismerik ki magukat Magyarországon. [...] Ezen kívül különleges hangsúlyt fogunk fektetni a kelet-európai országok közötti kapcsolatok kiépítésére. A nyugati kapcsolatoknak sok támogatója van a nyugati országokban is, de a keleti országokban egyedülálló szerepet tölthetünk be.

Természetesen nem változtathatjuk meg működési módunkat egyik napról a másikra, mert nem hagyhatjuk cserben azokat, akiket eddig támogatásra méltónak ítéltünk. Kialakult egy intézménycsoport, amely többékevésbé ránk alapozta létét. Szeretném, ha életben maradnának, hiszen ezért segítettük őket. Ezek támogatását fokozatosan megszüntetjük, de biztosítunk nekik kellő időt az átállásra. Hajlandók vagyunk hosszabb lejáratú kötelezettségeket is vállalni, ha ezzel önállóságukat biztosíthatjuk, de nem fogjuk az egyedüli támasz szerepét továbbra is betölteni. [...] Azokat a szellemi értékeket, autonóm törekvéseket, amelyek e társadalomban még újak, vagy amelyeket a kormányzat elhanyagol, továbbra is támogatni fogjuk, akkor is, ha ezt egyedül vállaljuk. [...]

Büszke vagyok az Alapítvány múltjára. Éppen ezért akarok pontot tenni a végére, és az új helyzetnek megfelelően megszabni feladatunkat.”

E rövid „stratégiai” summázat után lássuk az év fontosabb alapítványi történéseit.

Január derekán Soros György Vásárhelyi Miklós kíséretében kétnapos villámlátogatást tesz a karácsonyi felkelés és az utcai harcok nyomán még feldúlt Romániában, ahol Péter Román miniszterelnökkel, Andrei Plesu művelődési miniszterrel, Domokos Géza ideiglenes RMDSZ elnökkel és Tökés László tisztelettel találkozik. Soros felajánlását, hogy Romániának nyújtandó segítségként egy, a budapestihez hasonló alapítványt létesítene bukaresti és kolozsvári központtal, mind az ideiglenes „forradalmi” kormány, mind az erdélyi magyarság képviselői örömmel üdvözlnek.

Az év első felében számos nemzetközi fórumon Soros egy új kelet-európai „Marshallsegély terv” elindítását szorgalmazza, ennek jegyében többek közt a Hídcsoporthoz és a nemzetközi Kék Szalag Bizottság munkáját is aktívan támogatva. (Előbbi a hazai ellenzéki pártok rövid távú szakértői szintű együttműködését volt hivatott biztosítani az átmenet idejére, míg az utóbbi az EGK, az USA szakértői és a kelet-európai gazdasági döntéshozók bevonásával átfogó stratégiai csomagtervet próbált kidolgozni a térség egészére. Bővebben lásd az Antall, Soros és a magyar adószázanálás című epizódban!)

Február elején csaknem hatévi „különös házasság” után megkezdődnek a csöndes előkészületek az Akadémiától való különválásra. Ennek jegyében február 9-én az előrehaladott szálloda és irodaházépítési tervekkel összefüggésben az MTASoros Alapítvány Bizottság jogutódaként megalakul a Magyar Soros Alapítvány, melyet a Fővárosi Bíróság 8. Pk. 62.002/1. határozatával hivatalosan is bejegyez. Az újjálakulás azonban egyelőre csak formális és feltételes, hisz az alapító okirat 4. pontja szerint az új alapítvány „működését akkor kezdi meg, amikor a televásárlás és építkezés költségei megtérülnek”. (A tényleges válás csak közel egy év múlva: 1991. január 1-jével történik meg, miután az Alapító az irodaházépítési tervét végleg feladja, s egy december 10-i keltű okiratmódosítással rendelkezik az MTASoros Bizottság megszűnéséről s egy önálló kuratórium létrehozásáról.)

Március 6-án az új irodalmi mecénatúra jegyében („ösztöndíjak helyett pályadíjak”) Vásárhelyi Miklós első alkalommal adja át az Alapítvány egyenként 250 000 forinttal honorált szépirodalmi életműdíjait. A zsűri a Weöres Sándordíjat ez évben Orbán Ottónak, a Krúdydíjat Nádas Péternek, a Kosztolányidíjat Rába Györgynek ítéli. A háziünnepségen, melyen az akadémiai társelnök: Berend T. Iván is jelen van, úgyszintén első ízben osztják ki tíz fiatal író és költő 1 évre szóló havi 10 ezer forintos alkotói pályadíját.

Április 2-án a Művelődési Minisztériumban Glatz Ferenc és Vásárhelyi Miklós együttműködési megállapodást írnak alá a hazai bölcsészképzés reformjának közös támogatásáról. Az egyezmény értelmében az Alapítvány ösztöndíjokat a Bölcsész Szakkuratórium által elfogadott pályázatok személyi kiadásait és a kizárólag devizáért kapható könyvek, eszközök költségeit állja évi 30 millió Ft, illetve 44 000 dollár erejéig. A kultusztárca ugyanakkor 25 millió forintos különkeretet biztosít a szintén pályázati úton elnyerhető infrastrukturális fejlesztésekre. (Az előző év össze óta a pesti, pécsi, szegedi és debreceni bölcsészkarok, tanszékek és oktatók együttesen 120 innovációs pályázatot nyújtottak be, amiből egyelőre a szakkuratórium döntése alapján harminc program élvez támogatást.)

Májusban Soros Györgyöt a budapesti Közgazdasági Egyetem díszdoktorává avatják. Ez az első magyarországi elismerés, amit átvesz, bár korábban már Grósz Károly is magas állami kitüntetést akart adni neki. Erre utal székfoglaló beszédében, mondván: „én azonban nemcsak, hogy nem kerestem a személyes elismerést, hanem kifejezetten kerültem.” Előadásában különben a „tények és téveszmék dialektikájáról”, annak gazdasági és aktuálpolitikai érvényességéről fejt ki nézeteit. „Mindent egybevetve úgy ítélem meg, Magyarországra még egy nagyon nehéz év vár, de utána érezhető javulás következik. Kérem, ne veszítsék el kétségbeesésüket.”

A nyáron Budapesten megrendezik az újonnan létesült SoltiSoros Alapítvány fiatal magyar muzsikusként szánt első válogatóversenyét. Az évi 50 000 dolláros összértékű díjakat a két „S. Gy”: Solti György karnagy, a Chicagói Szimfonikusok főzeneigazgatója és Soros György közösen alapította, s a verseny legjobb hangszeres szólistái chicagói ösztöndíjat nyernek.

Július végétől majd három hónapra Soros beleveti magát élete addigi „legnagyobb vállalkozásába”, a szovjetországi válságmenedzselési tervekbe. Moszkva, Brüsszel, London és New York közt ingázva, egy maga szervezte és finanszírozta nemzetközi stáb élén makacsul próbál közvetíteni Jelcin és Gorbacsov egymással rivalizáló szakértői gárdái közt az új gazdasági programcsomag összehangolása érdekében. Sokat tesz azért is, hogy az elkészült „500 napos” Satalintervet

amerikai szakértők „kiegyengessék” ám végül is minden hiába: a radikális program hamarosan elvérzik a szovjetországi belpolitikai hatalmi harcokban.

Október közepén az Amerikai Jogászok Emberi Jogi Bizottsága Soros Györgynek ítéli az évi díját, mely alkalomból a New York Times is hosszabb írást közöl az Alapító személyéről és kelet-európai tevékenységéről.

Az év során számos új Soros-alapítvány kezd meg működését, többek közt Romániában, Bulgáriában, Ukrajnában, Észak-Macedóniában és Litvániában. Indulásuknál részint tapasztalataival, részint közvetlen segítségnyújtással a budapesti Alapítvány is jelentős szerepet vállal.

Költségvetés programok... Az év alapítványi forint (183,3 millió) és dollárkiadásai (5,385 millió) durván 25%-os növekedést mutatnak az 1989-es költségkerethez képest. A főbb tételeket egybevetve azt látjuk, hogy minden deklarált megújulási szándék (lásd az Alapító fent idézett előszavát!) ellenére, a múltbeli gyakorlat még korántsem zárult le, s a programok arányaiban, szerkezetében legfeljebb kisebb módosulások tapasztalhatók. Ilyen például, hogy ez évvel „bezár” a Demokrata s a Népfőiskolai pályázat és Csoóri márciusi pécsi beszéde nyomán megszakad a Bethlen-Soros együttműködés. Ugyanakkor a kuratórium néhány egyelőre csak szerény és kuriózumjellegű új program kísérleti bevezetéséről dönt (a cigányság támogatási lehetőségeinek felmérése, lapmenedzser program, tanfolyamok kezdő vállalkozóknak stb.). Személyi ügyekben sincs túl sok változás. Az ősszel Amerikába távozó Berend T. Iván helyét társelnökként Enyedi György veszi át, míg az ő ennek nyomán megüresült bizottsági helyére Benda Kálmánt kooptálják.

M = 1 : 1

Az új parlament „Soros-padsorai”

„Országszerte terjed a hír írja a Békés Megyei Népújság 1989 őszén, a Pont című hetilap értesüléseire hivatkozva, miszerint az ellenzéki szervezetek a háttérben, a nyilvánosság teljes mellőzésével már megkezdték a felkészülést a hatalomátvételre.

Sokan tudni vélik, hogy titokban huszonhét, egyetemest, főiskolát végzett fiatalember akik között szép számmal vannak nemrég leszerelt hivatásos, illetve tartalékos tisztok a London melletti Sandhurst Vezérkari Akadémián, illetve a Hamburgi Vezetési Akadémián tanul. Az ellenzék leendő magas rangú rendőrtisztjei, közel harmincan, és az államigazgatás majdani vezetői, több mint ötvenen, már szintén angol felsőfokú tanintézetek hallgatói. Tőlük várják, hogy egy esetleges fordulat nyomán a közigazgatás kulcspozícióiban felváltsák a régi gárdát. A hírrel kapcsolatban sok a találgatás és a mendemonda. S bár hivatalosan senki sem erősítette meg, eddig senki sem cáfolta az értesüléseket. Az ellenzék csendes felkészülését sokan összefüggésbe hozzák más bel és külföldi szervezetek mellett, a Soros Alapítvánnyal, a Politikai Foglyok Országos Szövetségével s a prominens személyiségek közül Maléter Pál özvegyével. Állítólag az ő közvetítésükkel és segítségükkel sikerült az akció szervezési, személyi, illetve pénzügyi feltételeit megteremtetni.¹

Aligha érdemes sok szót vesztegetni e vélhetően a Münnich Ferenc Társaság vagy a hivatásos belügyi dezinformátorok „politikai boszorkánykonyháján” kifőzött koholmányra, mely a rendszerváltás előestéjén a „titkos CIA-összeesküvés” avított propagandavádját igyekszik felújítani önleplező igyekezettel. Maga a hír azaz a hírek álcázott denunciáló kísérlet mindenestre apró, ám jellemző korfeszítő adalék, hisz egyszerre minősíti szerzőit, címzetteit, sőt mutatis mutandis magukat a „hírbehozottakat” is... Miközben ugyanis jól példázza a régi (belügyi, párt, államigazgatási, sajtó stb.) apparátus rémhírterjesztő buzgalmát és paranoiás önkivetítéseit, egyúttal megerősíti a tényt, hogy kiváltképp vidéken, a passzív, gyanakvó és elbizonytalanodott „kisemberek” körében nagyon is megvolt a „közönsége” a demokrácia efféle célzatos kriminalizálásának, mely frusztrált és könnyen heccelhető közönség öngazolását azóta is a populista agitátorok bőséges lejáratos kampányaiban keresi. („Lám, ezek sem különbek! Csak a koncot akarják egymás közt újraosztani...” stb.) A fenti cikk már sandán sugalmazó címevel lgaze a titok? is erre a zsigeri elitellenességre játszik, mintapéldájaként annak, hogy hazudni bizony kérdezve is lehet... Hiszen a „titkot” eleve társasági tényként kezeli, amelynek tartalma a rágalom „logikája” szerint legfeljebb másodlagos lehet. („Nem zörög a haraszt...”) A lényeg: valahol valakik titkon szerveznek s mivel e titkot máris „sokan tudni vélik”, az olvasó méltán várhatja el, hogy maga is e „sokaság” beavatott részese legyen... íme a politikai pletykaterjesztők álszent, populista demagógiája. A kérdés inverze: hogy a vélelmezett ügyben vajon „Titoke az igazság?”, ilyenformán fel se merülhet...

Holott, ami a Soros Alapítvány magyarországi „demokráciabefektetéseit”, avagy ez ügyben kifejtett „politikai konspirációját” illeti, abból alighanem még egy Berkesi vagy Hollós Ervin se tudott volna egy Hamburgig, Sandhurstig ágazó, diverzáns kémhistóriát faragni... Nem mintha nem lett volna hozzá fölös bőségben írott, sőt nyomtatott „nyersanyag” inkább, mert az túlságosan is „átlátszó”, s ily módon eleve „műfajidegen” volt. Elég csak a külföldi, az irodalmi és társadalomtudományi ösztöndíjak, a Demokratapályázat rendszeresen publikált eredménylistáira utalni, vagy épp az Alapítvány ekkoriban látványosan felszaporodó többletdíjait sajtóanyagára. A publikusságnak persze kétségtelenül voltak fokozatai... Soros és az alapítványi vezetés nyilván nem sietett idő előtt dekonspirálni a még képlékeny, frissen formálódó, ellenzéki „üzleti terveket” (így az ABBeszélő Kiadó vagy a Fideszrádió ügyét), melyek iránt, mint láttuk, a BM is kezdettől kitüntetett figyelmet tanúsított. Ugyanígy nem a nagy nyilvánosságnak szóltak azok a Soros szervezte ellenzéki „békebankettek” és szakértői szimpóziumok sem (Hídcsoport, Kék Szalag Bizottság), melyek szintén az eljövendő magyar demokrácia önzetlen „meghitelezésének” tekinthetők. (Lásd alább, az Antall, Soros és a magyar adósságszanálás című fejezetet!)

Ezzel szemben volt egy sor nyílt és ugyancsak széles körű publicitást kapott alapítványi politikai szerepvállalás, amely részint az új pártok felkarolását, részint reprezentánsaik itthoni „helyzetbe hozását” s ezzel párhuzamos nyugati megismertetését célozta. Ilyen volt mindenekelőtt a Fidesz és a Bajcsy-Zsilinszky Baráti Társaság közvetlen, az MDF és az SZDSZ közvetett támogatása a Demokratapályázat keretében; ilyen volt 1989 őszén az ellenzéki pártok kampányfőnökeinek amerikai és a Fideszaktivisták londoni tanulmányútja, a Fidesz Akadémia felkarolása; és végül ilyenek voltak azok a jobbra hors concours megítélt, külföldi ösztöndíjak is, melyeket 1989 és 1990 tavasza között több tucat prominens ellenzéki politikus kapott az Alapítványtól. (Lásd többek közt Tamás Gáspár Miklós és Orbán Viktor oxfordi, Göncz Árpád washingtoni vagy Király Zoltán angliai stipendiumát!)

Mindezekért nem csoda, ha az új, demokratikus parlamentben egész „Soros-padsorok” tűnnek fel nemcsak a „patkó” liberális (SZDSZ, Fidesz-képviselők benépesítette) ívében, ámde a pártok válaszvonalait merészen átlépve, „virtuális frakcióként”

úgy szólván mindenütt. Korábban, a Demokratapályázat értékelésekor némi ironikus túlzással azt mondtuk: az 1990. tavaszi választások „abszolút győztese” valójában a hazai Soros Alapítvány volt, a plurális értékrend, a demokrácia hat éven át fáradhatatlan, csönödes „kampánymenedzsere”... Az előzmények alapján mindez talán nem szorul bővebb eszmei, politikai igazolásra. Annál inkább tartozunk a fenti állítás személyi bizonyítékaival. Lássunk hát egy parlamenti gyorsmustrát!

Göncz Árpád, az új országgyűlés által megválasztott köztársasági elnök, két ízben nyert ösztöndíjat, ezenfelül több tucat irodalmár pályatársának ajánlója és a frissen alakult KözépEurópai Egyetem Alapítvány elnöke volt. Szabad György házelnök úgyszintén számos történész pályatervet ajánlott vagy véleményezett, akárcsak kormánypozíciót vállalt történész pályatársai: Antall József miniszterelnök, Für Lajos honvédelmi miniszter és Jeszenszky Géza, a külügyi tárca új gazdája. (Jeszenszky egyben az 1989ben indított Bölcsész reformprogram kuratóriumának döntnöke is volt). Andrásfalvy Bertalan kultuszminiszter korábban ugyancsak több néprajzos pályamunka ajánlója, Bőd Péter Ákos pénzügyminiszter és Kádár Béla a külgazdasági ügyek minisztere pedig pár hónapja még a Soros finanszírozta szakértői Hídcsoport oszlopos tagja volt. Az Alapítvány két kulcsembere: Vásárhelyi Miklós és Dornbach Alajos szabad demokrata színekben fontos politikai szerepet vállalt egyikük a budapesti pártlista Göncz Árpád utáni második embereként, majd a parlament külügyi bizottságának alelnökéeként, másikuk házelnökhelyettesként. Sólyom László, az Alkotmánybíróság elnöke, mint emlékezetes, alig egy éve még az alapítványi Demokratapályázat külsősként felkért programirányítója, míg Fodor Gábor, az országgyűlés Emberi Jogi, Kisebbségi és Vallásügyi Bizottságának elnöke ugyanezen program asszisztense volt.

Ami a képviselőket illeti, a legtöbb Sorosösztöndíjas, kurátor, ajánló vagy szakreferens hivatása és mozgalmi előélete okán jórészt az MDF, az SZDSZ és a Fidesz padsoraiban ült, bár szórványosan került néhány a kisgazdák, szocialisták és kereszténydemokraták frakcióiban is. (Alább ide soroljuk azokat is, akik nem „alanyi jogon” saját ügyükben, hanem valamely intézmény irányítójaként, társadalmi szervezet képviselőjeként kerültek partnervizonyba az Alapítvánnyal.) Példák pártonként a teljesség igénye nélkül:

MDF: Beke Kata, Bertha Zoltán, Csapody Miklós, Csengey Dénes, Csurka István, Debreczeni József, Elek István, Furmann Imre, Für Lajos, G. Nagyné Maczó Ágnes, Katona Tamás, Kónya Imre, Kulin Ferenc, Lezsák Sándor, Morvay László, Palkovits Imre, Szentágothai János, Vígh Károly, Zétényi Zsolt;

SZDSZ: Bauer Tamás, Bilecz Endre, Bretter Zoltán, Demszky Gábor, Derdák Tibor, **Eörsi Máttyás**, Fodor Tamás, Gadó György, Hack Péter, Hága Antónia, Haraszti Miklós, F. Havas Gábor, Horváth Aladár, Iványi Gábor, Juhász Pál, Kőszeg Ferenc, Magyar Bálint, Mécs Imre, Pető Iván, Raj Tamás, Rajk László, Ráday Mihály, Solt Ottilia, Soós Károly Attila, Szabó Miklós, Szentiványi István, Tamás Gáspár Miklós, Tardos Márton, Tellér Gyula, Tölgyessy Péter;

Fidesz: Áder János, Deutsch Tamás, Fodor Gábor, Hegedűs István, Glattfelder Béla, Kövér László, Molnár Péter, Németh Zsolt, Orbán Viktor, Sasvári Szilárd, Szájer József, Szelényi Zsuzsa, Tirts Tamás, Ungár Klára, Vig Mónika;

MSZP: Annus József, Bokros Lajos, Ormos Mária, Pozsgay Imre, Schiffer János, Vitányi Iván;

FKGP: Dragon Pál, Pártay Tivadar, Vörös Vince;

KDNP: Füzessy Tibor, Gáspár Miklós, Surján György;

Függetlenek: Dénes János, Király Béla.

A fenti névlista persze s ezt nem árt ismét hangsúlyozni esetenként nagyon is eltérő „Sorosérinthetőséget” fed: az epizodikus ajánlószereptől (Pozsgay Imre, Rajk László) az egyéni ösztöndíjasokon (Göncz Árpád, Lezsák Sándor, Orbán Viktor, Vörös Vince), a partnerintézmények vezetőin (Ormos Mária JPTE, Vitányi Iván MKI) és a támogatott szervezetek képviselőin át (Vígh Károly, Zétényi Zsolt BZSBT, Kónya Imre Független Jogász Fórum, Iványi Gábor, Solt Ottilia SZETA) a közös kuratóriumi tagságig (Csoóri Sándor, Für Lajos BethlenSoros Ösztöndíjalap) vagy a külsősként felkért alapítványi programgazdákig (Sólyom László, Fodor Gábor). Annyi mindenestre a fentiek alapján is nyilvánvaló, hogy számos más személyes, szakmai és mozgalmi kapcsolat mellett a Soroselőélet is fontos „szocializációs” szerepet kapott az első magyar demokratikus parlamentben. Méghozzá legalábbis a kezdetben feltétlenül pozitív szerepet, úgyannyira, hogy a Soroskapcsolat nem egy képviselő esetében a „progresszív” előélet, az ellenzéki mozgalmi múlt legitimáló erejűnek vélt s társasági alkalmakkor előszeretettel idézett „referenciája” lett.

Ezek a korábbi kapcsolatok persze az elkövetkező évek politikai viharában jócskán átrendeződtek, amihez kétségkívül az Alapítvány egyre nyitabb és határozottabb ellenzéki szerepvállalása is hozzájárult. (Hogy ez utóbbi mennyire volt önkéntes vagy kényszerű, kezdeményező vagy „rezonőr” jellegű, azt később még konkrét példákon vizsgáljuk majd.) Tény, hogy az „ellenzéki népfrontosság” korábbi eszménye s a nyolcvanas évek végén sokban példás következetességgel érvényesített gyakorlata, az új helyzetben mindinkább illúzióvá vált. A kezdeti jovialis gesztusok és biztató szándéknyilatkozatok ellenére az együttműködés csakhamar ellehetetlenült. Az új kormány láthatóan nem igényli a partnerséget sem a határon túli kisebbségek, sem a hazai közoktatás és kulturális mecenatúra terén, miként nem tartott számat a Sorosféle egészségügyi programok dollármillióira, kiterjedt eszköz és műszerimportjára sem. A kormány jobbratulódása s a sorozatos durva támadások miatt 1992 nyarára végül is teljes szakításra kerül sor. Ennek formális záróakkordja a művelődési tárcával kötött 1989es megállapodás kölcsönös felbontása, illetve a Csurka és Zacsekféle hecckampány nyomán 1992 őszén nagy vihart kavart SorosAntall nyílt levélváltás. (Mindkettőre még külön kitérünk.)

Antall, Soros és a magyar adósságszanálás

„Antallt írja Révész Sándor idézett könyvében az úgynevezett kereszténymezeti blokkon kívül is sokan tekintették a legalkalmasabb, ha nem az egyetlen szóba jöhető miniszterelnöknek. Soros György például.” Való igaz, Soros többször is hangot adott ezen véleményének szűkebbtágabb baráti körben és nyilvános alkalmakkor egyaránt. (Nem utolsósorban éppen az általa rendezett „ellenzéki bankettek”.) Mindezzel azonban nem pusztán magánvéleményét és személyes respektusát fejezte ki, hanem egy sokakkal például Király Bélával, Vásárhelyi Miklóssal osztott politikai várakozást is, amit Antall József, a legfőbb érintett, utólag így összegezt: „A másik elképzelés az volt, amit nagyon sokan, így például Soros György is támogatott

külföldről, amely inkább egy MDFFideszSZDSZ együttműködést képzelt el a választásokat követően...”² Révész kommentárként még hozzáfűzi: „Az MDFFideszSZDSZ együttműködést, vagyis a »nagykoalíciót« valóban sokan támogatták külföldről. Közöttük volt Soros György, aki Király Bélával együtt két békítő vacsorán is vendégül látta a két párt vezetőit 1989 novemberében és 1990 februárjában. Annyit el is ért, hogy a két párt szakértői szinten együttműködjék a kormány hátralévő száz napjára szóló javaslatok kidolgozásában a Hídcsoport keretében.”

Soros azonban nemcsak ekkor: a választások előtt keresi a tisztességes együttműködés lehetőségét, hanem utánuk is. Erre vall, hogy a miniszterelnököt nem sokkal beiktatását követően, Vásárhelyi Miklós társaságában két ízben is felkeresi parlamenti hivatalában. E hatszempárti, kötetlen, baráti hangú eszmecseréken részben az ország gazdasági stabilizálásának és nemzetközi támogatásának esélyeiről, részben a budapesti Alapítvány és a szerveződő KözépEurópai Egyetem jövőjéről esett szó. Vásárhelyi tanúsága szerint az új kormányfő mindkét alkalommal józanul gyakorlatiasnak és együttműködésnek mutatkozott. Csakhogy e készségnek a mesterségesen szított belpolitikai viszályok s Antall növekvő taktikai szerepkényszere folytán utóbb nem sok foganatja lett. Ellenkezőleg: a tények mindegyre rácsúszkáltak a kezdeti várakozásra. Az Andrásfalvy vezette kultuszminisztérium előbb hűvösen elszabotálja, majd „közös akarattal” felbontja az 1989-es együttműködési megállapodást. Ezzel párhuzamosan a kormányhivatalokban ismét megszaporodnak a durva propagandavádak, és sajnálatosan semmi jele, hogy Antall akár csak informálisan is próbálna gátat vetni a bőszeckampánynak Soros személye és magyarországi intézményei ellen.

Ezek az utolsó, 1990 nyári, személyes találkozók mellel akár egy szűk fél évtizedes kapcsolat sajátos egyensúlypillanatainak is tekinthetők. Hisz alig két éve Antall még maga is kérelmezőként fordult az Alapítványhoz: egy 1988. február 16-i keltű, baráti hangú levélben közbenjáróként a Piarista Diákszövetség pályázatát, a második világháborús lengyel menekültügy dokumentálását és kisebbik fia pályatervét egy erdélyi fotósorozat munkatervét ajánlja Vásárhelyi baráti pártfogásába, a három ügy közül egyiket sem hiába. Az 1990 nyári találkozótól számítva ugyanakkor alig telik el újabb két év, hogy Antall önértékelésében utasítsa vissza Soros tőle remélt nyilvános elégtételét Csurka és Zacsek kirívóan antiszemita támadásai ügyében („...őszintén csodálkozom azon, hogy Elnök úr felteszi kérdéseit a választás igényével a magyar miniszterelnöknek...”)

Minderre a maga helyén még visszatérünk. Most azonban, ha már szóba jött, vessünk egy oldalpillantást az 1990-es adósságszanálási tervekre úgy is, mint a fentiekben jelzett politikai ellentétek manifesztálódásának egyik legelső kiváltó okárányára.

Amint azt számos nemzetközi fellépése példázta: Soros György már 1987 végétől makacsul próbálja rábírtani a nyugati diplomácia s a világgazdaság mértékadó tényezőit egy bátrabb és kezdeményezőbb „KeletEurópa-politikára”. Elgondolása szerint ennek legfőbb stratégiai eszköze egy részleteiben nagyjából 1989/1990 fordulójára körvonalazódó újabb „Marshallsegélyprogram” lenne, azaz egy olyan átfogó, válságszanáló csomagterv, mely a térség egészének pénzügyi, gazdasági „rendszerátalakítását” segítené elő új hitel és beruházási konstrukciókkal, a dollárelszámolású külkereskedelemre való áttérés tetemes deficitjének megfinanszírozásával, privatizálással, adósságelengedéssel, adósságátváltással stb. Egy ilyen stabilizációs program ütemezését és gyakorlati lépéseit volt hivatott kimunkálni a már említett Hídcsoport, majd a nemzetközi Kék Szalag Bizottság is, számos hazai szakértő (Bód Péter Ákos, Botos Katalin, Csillag István, Juhász Pál, Kádár Béla, Kopátsy Sándor, Kupa Mihály, Lengyel László, Matolcsy György, Obláth Gábor, Rabár Ferenc, Surányi György, Szalkay István, Tardos Márton és mások) bevonásával.³

Messzire vezetne annak elemzése, hogy e kivételes történelmi esélyt miféle mulasztások, értetlenségek és ellenérdekek hiúsították meg keletről, nyugatról egyaránt alig egy évvel a térség oly sok reményre jogosító „forradalmi hulláma” után... Itt csak jelzésszerűen utalhatunk a legfontosabbakra: a saját integrációs problémáival bajlódó Nyugat-Európa belső megosztottságára, az újabb olajrobbanásra, Amerika Öbölháborús lekötöttségére, a német újraegyesítés nem várt többletköltségeire, a Sachs-Balcerowicz-féle lengyel sokkterápia riasztó kezdeti hatására avagy a radikális orosz gazdaságátalakítás: a Satalintervelettelésére... Mindenesetre tény, hogy a szaporodó fiaskók s a növekvő érdektelenség ellenére Soros még 1990 őszén is kitart elgondolása mellett, s kísérletképpen egyelőre csak Magyarországra vonatkozóan az alábbi tervet nyújtja be az Európai Közösségnek:

„Javaslat 1990. november 1.

A terv központi része az a csereajánlat lenne, amelynek értelmében a magyar adósságállományból 10 milliárd dollárt az Európai Közösség által garantált 10 éves lejáratú kötvényre váltanának. A kötvények névértékét márkában határoznák meg, és kamataik 2 százalékkal a bankközi kamatláb alatt lennének, ami miatt a kötvényeket elfogadó hitelezőknek mintegy 15 százalékos leírás kellene végrehajtaniuk. Az első öt évben a kamatokat az Európai Közösség ajándékba adná, ám az alaptőkét csupán garantálná. Japánt fel kellene kérni, hogy annak arányában járuljon hozzá a költségekhez, amilyen arányban a magyarok a japán bankoknak tartoznak. Az USA-tól, tekintettel az Öbölháborúra, nem kérnénk támogatást.

A magyar kormány nyilvánosan kötelezné magát egy sor intézkedésre, amelyek egyébként politikailag megemészthetetlenek lennének. Ezen intézkedések között szerepelne a konvertibilis valuta megteremtése.

Mindez körülbelül évi 650 millió dollárba kerülne, amit az Európai Közösség (vagy annak tagjai) elő is tud teremteni, de a hatás sokkal nagyobb lenne, mert:

évi több mint 1 milliárd dollárnyi költségvetési és fizetési egyensúlykormányozást jelentene;

elejét venné annak, hogy a bankok megtagadják az újabb hiteleket, és meg erősítene Magyarország hitelképességét;

megjutalmazná azt, hogy a magyarok becsülettel tesznek eleget adósságvisszafizetési kötelezettségeiknek;

lehetővé tenné, hogy az infláció ellenőrizhető legyen egy olyan pillanatban, amikor éppen ki akarna szabadulni az ellenőrzés alól;

konvertibilissé tenné a magyar valutát;

és ami a legfontosabb: a magyar gazdaság leszálló tendenciáját emelkedővé változtatná.

Ez a terv példaként szolgálhatna a térség más országai számára is, s bátoríthatná őket arra, hogy saját igényeiknek megfelelő programot dolgozzanak ki.”⁴

A fentiekből, mint tudjuk, nem valósult meg semmi, noha máig is akadnak szakemberek (így a terv készítésébe egykor be nem vont Bartha Ferenc), akik szerint e sokban a mexikói adósságkötvénycserére emlékeztető konstrukció a maga idején nagyon is reális alternatíva lehetett volna. (Nem szólván a szép számú laikusról Torgyán Józseftől Nemeskürty Istvánig, akik az adósságszanálás különféle elképzeléseit Sorossal ellentétben máig is előszeretettel felmelegítik.) Mindennek szakmai megítélése nem tartozik ide, annál kevésbé, mivel témánk szempontjából nem is maga a javaslat, inkább annak sajátos belpolitikai kontextusa az izgalmas.

Vajon tudotte a magyar kormány és személy szerint Antall József a Kék Szalag Bizottság e fenti csomagtervéről? Pozitív bizonyíték, írásos dokumentum nincs ugyan róla, ám lehetetlen, hogy ne tudott volna, s hogy legalább hallgatólag a nyugati fogadókészség teszteléséként ne vett volna tudomást e jószolgálati kezdeményezéséről. (Netán épp két közvetlenül érintett s a Sorosféle Hídcsoporthoz egykor tevékeny részt vállaló szakminisztere: Bőd Péter Ákos és Kádár Béla cinkos összekacsintásával.) Hisz máskülönben merő komolytalanság lett volna az Európai Közösség elé állni egy efféle csomagtervvel az ügyben elsődlegesen érintett, felelős kormány tudta nélkül – sőt annak kifejezett akarata ellenére! Minden okunk megvan hát feltételezni, hogy a már említett, időben nem sokkal korábbi Antall-Soros találkozók egyik fő témája éppen a válságmenedzselés és az adósságszanálás továbbra is nyitott kérdésköre volt. Még akkor is, ha ezt később belpolitikai és politikusi presztízskényszerből a kormányfő kategorikusan tagadja, mint utólag egy kevéssel halála előtt adott tévéinterjúban (A Hét 1993. október 3.), melyben hosszan ecseteli a rendszerváltás utáni adósságszanálás lehetetlenségét: „Én ezt a tervet az első pillanattól elleneztem. A magyar közgazdászok és pénzügyi szakemberek is egyértelműen amellett voltak, hogy nem lehet az adósságot felfüggeszteni. Soros György egyedül maradt elgondolásával, és a gondolatot addig [1990 tavaszáig N. B.] támogató SZDSZ is kiiktatta azt programjából, mert rájöttek, hogy ez járhatatlan út.”⁵

Nos, korántsem biztos, hogy Soros és az SZDSZ gazdasági programgazdáit e még ki sem próbált út szakmai járhatatlanságára” jöttek volna rá. Sokkal inkább arra, hogy a választási kampányfőnökben ez az út csak egy kiszámíthatatlan kockázatú „belpolitikai aknamezőn” vezetethet keresztül... E kényes felismeréshez pedig s ezt Antall tudta a leginkább! Valójában egy Csurkaképp váratlan orvtámadása segítette őket, amit az MDF mozgalmi frontembere a választási kampány végső, bunkósbot erejű nyomatékként szánt. A Magyar Fórumban a két választási forduló között publikált Együtt kormányozni? című kihívó pamfletről van szó, 6 mellyel Csurka a legkényesebb ponton: az érthető szakmai óvatosságból mindaddig diszkréten kezelt adósságszanálási tervek „leleplezésével” akarta robbantani a Soros támogatta Kék Szalag Bizottság és az ellenzéki erők válságszanáló szakértői szintű együttműködését.

A cikk szerzője féligazságok, részinformációk és paranoiás projekciók egymásra montírozásával próbálja látnokian megidézni egy országvesztő, nemzetközi bünszövetkezet fantomképét, amely titkos érdekszövetségben Grósz Károly, Fekete János, Demján Sándor, Andrew Sarlós, Soros György és Tardos Márton egy követ fűj. Az írás valódi célját már szuggerálón didaktikus alcíme is elárulja: „Miért nem köthetünk koalíciót az SZDSZ-szel avagy kinek áll érdekében a magyar adósságválság kirobbantása és mi folyik a színpalán mögött...?” A prekoncepciózus vád tehát eleve kész, már csak kellően drámai motiválása hibádzik. Ennek lényege, hogy az SZDSZ és az amerikai spekulációs tőke élén Sorossal voltaképp azért vetette fel az ország adósságkönnyítésének gondolatát, mert a „minél rosszabb, annál jobb” taktikájával valójában egy államcsődre játszik, melynek nyomán „a hitellevelek és kötvények másodlagos piacán a magyar adósságpapírok megjelennek”, s a még értékes állami vállalatok áron alul, tömegével a spekulánsok ölébe hullanak. „Ha mindez bekövetkezik zárja fejtegetéseit Csurka, úgy az új magyar kormányzat teljes pénzügyi ellehetetlenülés közepette kerülne hatalomra, és ki volna szolgáltatva a spekulációs csoportok által felajánlott gyorssegélynek, valamint annak az SZDSZ-nek, amely az amerikai vonal képviselőjében ezt a gyorssegélyt nagyvonalúan fel tudná ajánlani. Lehet ezzel a programmal együtt kormányozni? Egyáltalán: nem nemzeti öngyilkosság ezt az erőt kormánypozícióba juttatni?! Ez a kérdés, válaszlatok!”

Az időzített bomba megtette hatását: a pártközi szakértői együttműködés felbomlott, a kérdés a nyilvánosság előtt tabutémává vált, s többé senki se vállalta annak ódiáját, hogy a dekonspirált tervek fölmelegítésével az ország amúgy is kényes pénzügyi egyensúlyát, külső megítélését a még bizonytalan kimenetelű kormányváltás küszöbén kockára tegye. Mind a Németkormány, mind az ellenzéki pártok szakértői körében általánossá vált a nézet, hogy az ügyet legitim módon csupán az új, demokratikus kormány tűzheti ismét napirendre. Ha ugyan van hozzá kellő eltökéltsége, s a feladat átmeneti népszerűtlenségétől, netán egy újabb, immár ellene irányuló, demagóg oldaltámadástól tartva nem ítéli bölcsebbnek, hogy a tervet (annyi más hamvába holt kezdeményezéssel) végleg a miniszterelnöki perzsaszőnyeg alá utalja.

Miként az valójában történt... Hogy aztán a haza üdvére avagy örök kárára ez tényleges ellenpróba nélkül utólag megválaszolhatatlan. Csupán egyvalami bizonyos: ez a korántsem magánérdekű epizód éles kontrasztba állítja a hazai rendszerváltás két markáns és talán leginkább meghatározó alakját. Antallt, az állandóság és következetesség maga stilizálta szoboremlékét és Sorost, a változás, a folytonos önkorrekció megszállottját. Két férfi, két szerep: egyikük a tradíció, másikuk a meghódítandó jövő egymással szögesen ellentétes ethoszával. A „született miniszterelnök”, aki „az első pillanattól” látta, tudta, mondta mindenkor úgy és ugyanazt és a nyilvánosság előtt is kihívón rögtönző, fesztelen „selfmade mán”, aki szerint „senki sem tévedhetetlen, s ez alól, legkevésbé magam vagyok a kivétel”... A már megszólalásával is eleve respektus igénylő történelmszakértőt, kinek egész életműve (amint azt Révész meggyőző pályaképe kiemeli) egyetlen múltba záruló apológia; és vele szemben a vagyonát közcélra tékozló üzleti zsenit, kinek egyetlen passziója, hogy a tévedések szakadatlan vígjátékát mindegyre újrendezze a tőzsde és a nagypolitika világméretű színpadain...

Nos, ezúttal nem sikerült: a függöny már a premier kezdetén leszaladt, kárörvendő füttyszó és gúnykacaj közepette. Pedig, ki tudja, talán nem is lett volna érdektelen a darab...

A CEU mint a posztkommunista térség „posztgraduális” felzárkózási esélye

A KözépEurópai Egyetem (Central European University) tervei, létrejötte és máig tartó látványos fejlődése minden bizonnyal egy másik „Sorossztori”, egy újabb „expedíciónapló” lapjaira tartoznék. Külön történet és mégsem egészen az. Kiváltképp, ami a kezdeteit illeti...

Egy, a térségben létrehozandó új nemzetközi egyetem és kutatóközpont eszméje közvetlen előzményként még a nyolcvanas évek második felének „dubrovnikai nyári kurzusai”-ból nőtt ki, ám az a szervezeti forma és szellemi kapacitás, mellyel az intézmény utóbb létrejött, már inkább a posztkommunista „gründolási” ház sajátos jegyeit viseli magán. A dubrovnikai „InterUniversity Center of Postgraduate Studies” évről évre megrendezett nyári kurzusait 1986-tól a New Yorki Alapítványi Központ finanszírozta és a budapesti Titkárság (javarészt Geszti Judit) készítette elő. A közgazdaságtan, szociológia, történelem, politológia, összehasonlító irodalom és művészettörténeti tárgykörökben meghirdetett szemináriumokat és szabad műhelyvitákat növekvő nemzetközi érdeklődés s az orosz, cseh, lengyel, osztrák, német, olasz, angol, horvát, szerb és amerikai előadók mellett kezdettől jelentős magyar részvétel jellemezte. (A hallgatókat a budapesti Alapítvány minden évben nyilvános pályázat útján toborozta, az előadókat felkérték.) A szellemi párbeszéd, a tudományos kapcsolattartás cenzúra és protokollmentes lehetősége sokakat vonzott Dubrovnikba, s a térség felgyorsult változásai mind komolyabban vetették fel egy új és állandó regionális felsőoktatási központ igényét. Soros utólagos nyilatkozatai szerint maga a konkrét terv az 1989. áprilisi dubrovnikai szemináriumon merült fel először, ahol Hanák Péter, Litván György, Bojtár Endre, Vásárhelyi Miklós és Teplán István részvételével egy kétnapos műhelytanácskozást tartottak ez ügyben, habár, mint az Alapító megjegyzi, őt magát csak az ősszel bekövetkező nagy berlini „falomlás” bírta rá a végső elhatározásra.

Akárhogy is: 1987 végétől 1990 végéig csak magyar szerzőktől legkevesebb fél tucat írásos javaslattevő maradt fenn, habár a reménybeli új egyetem koncepcionális és gyakorlati előkészítő munkájába Soros ennél jóval többeket bevont. (Néhány a leggyakrabban feltűnő nevek közül: Mécs Imre, Enyedi György, Bojtár Endre, Andorka Rudolf, Vámos Tibor, Kende Péter, Litván György, Vásárhelyi Miklós, Dornbach Alajos, Rév István, Teplán István, William Newton Smith stb.).

A sokféle elgondolás és javaslat nem ritkán látványosan felelt egymással, híven tükrözve a régió újrafarmálódó identitásának, lázas szellemi útkeresésének ellentmondásait. Akadtak, akik a leendő intézményben holmi regionális „népfiskolát”, nemzetközi „demokratáképzőt” álmodtak meg (Mécs Imre), mások a térség középkori „universitasainak” (Bécs, Prága, Krakkó, Padova) patinás középkori hagyományát kívánták felújítani (Hanák Péter, Vámos Tibor). Volt, aki egy kétéves jórészt történelmi, politológiai, jogi és közgazdasági kurzusokra alapozott nemzetközi „államigazgatási főiskolát” javasolt (Kende Péter), mások egy korszerű, amerikai mintájú elitegyetemet, élvonalbeli nemzetközi kutatóműhelyeket szerettek volna viszontlátni benne (Rév István, Teplán István). A fentiek jegyében az elképzelt intézmény ideálisnak vélt helyszíne, mérete és struktúrája is esetről esetre változott. Az alapkérdés végső soron az volt, hogy a leendő egyetem „a régióról” vagy „a régiónak” szóljon netán mindkét funkciót próbálja sajátosan egybekapcsolni? Mi legyen a „gyújtóbázis” határa: a volt „keleti blokk” országai + Jugoszlávia, avagy érdemes a leendő hallgatók, oktatók körét Nyugat-Európára s a tengeren túlra is kiterjeszteni? Legyen klasszikus egyetemi alapképzés, avagy csak posztgraduális, posztdoktoriális szintek? Kizárólag a hagyományos bölcsész profil adja az oktatás gerincét, avagy újabb, interdiszciplináris stúdiumokat (környezetvédelem, informatika stb.) is hasznos lehet az oktatási profilba bevenni? Mindez csak menet közben, fokról fokra kristályosodott ki a vágyak és realitások bonyolult erőterében, megannyi szűkebbtágabb előkészítő tanácskozás egymásnak feszülő érvrendszerében. (Egyebek közt 1990 tavaszán Bécsben, ahová Soros György a térség számos neves társadalomtudósán kívül több angol és amerikai professzort is meghívott.) A konszenzus minimumaként csak a távlati célt nem vitatta senki: azt tudniillik, hogy a rendhagyó intézmény valamiképp a térség új szellemi elitjének demokratikus mintaiskolájává kell hogy váljék.

Az első komolyabb szervezésbeli dilemmát mindjárt a helyszín vetette fel. A legkorábbi ötletgazda, Mécs Imre Kecskemét mellett kardoskodott, míg Vámos Tibor Pozsonyot javasolta, de Bécs és Prága mellett is kezdettől sokan érveltek. (Ehhez képest mára paradox módon a „Varsó-Budapest tengely” vált hosszútávra is megalapozott realitássá!) A vitát végül is a térség új kormányainak mérsékelt „receptivitása” és Soros György személyes állásfoglalása döntötte el. A prágai, pozsonyi és budapesti előkészítő tárgyalások nyomán hovatovább nyílt sajtópolémiait kiváltó kérdést az Alapító egy Mécs Imréhez címzett 1991. januári levelében utóvégre maga is szükségesnek véli tisztázni: „A közép-európai egyetemmel kapcsolatban írt nyílt leveledre kell válaszolnom. Nem szeretném, hogy nézeteltérések merüljenek fel közöttünk, hiszen elvileg egyetértünk. Gyakorlati síkon két pontban van közöttünk különbség.

Az egyik az, hogy nemzetközi egyetemnek nem lehet kizárólag Magyarországon a székhelye. Mit szólna a magyar közvélemény, ha csak egy[etlen] más[ik] országba tenném a székhelyet? Éppen magyar származásom miatt ragaszkodtam ahhoz, hogy az első kezdeményezés né Magyarországon induljon el. Mikor Pozsonyban felajánlották az újonnan épült, de nagyon szerencsétlenül szituált parlament épületét, én pozitívan reagáltam. Ez a javaslat megghiúsult, mert támadási felületet nyújtott a szlovák nacionalistáknak, így a cseh kormány nagyvonalú ajánlatát fogadtam el Prágában, de ezután ragaszkodom ahhoz, hogy Magyarországon is létrejöjjön egy székhely és azért Pozsonyról sem szeretnék megfeledkezni, mert nem akarom megengedni, hogy a sovinszágok diadalmaskodjanak. Mindez nagyon megnehezíti a feladatomat, mert ez azt jelenti, hogy több országban kell elindulni egyszerre, pedig jobb lenne egy helyen kialakítani egy közösséget.

A másik különbség közöttünk az, hogy én nem tartom Kecskemétet megfelelő székhelynek, legalábbis kezdetben. Az első lépés egy nemzetközi posztgraduális intézet megalapítása, és ezt csak egy kulturális gócpontban lehet elhelyezni. Később, ha megnő az egyetem, és alacsonyabb fokú oktatásra is sor kerül, ahol mind a diákok, mind a tanárok benn élnek az egyetemen, Kecskemét is sorra kerülhet.”

Utólag tudjuk: nemhogy a kecskeméti, ám a nagy reményű pozsonyi, bécsi tervekben se lett semmi, mi több, 1994 őszén még a prágai tanszékek zömét is át kellett telepíteni Budapestre. E helyütt nem követhetjük nyomon az egyetemszervezés minden vagy akár csak magyar érdekű viszontagságát az 1990 júniusi alapítói szándéknyilatkozattól az 1995 év eleji hivatalos elismertetésig. Legfeljebb néhány, a budapesti Alapítvánnyal szorosabban összefüggő további adalékot kívánunk felvillantani.

Először is, vajon mennyire megalapozott az a közkeletű nézet, miszerint a CEU és más új Sorosintézmények (az OSI és a közel kéttucatnyi keleteurópai társalapítvány) a kilencvenes évektől mindinkább „beárnyékkolták” a korábban egyedüli, majd első számú kedvencnek számító budapesti Alapítványt? (E kérdés látszólag talán „Sorosbelügynek” hat, valójában azonban korántsem az, hiszen mint látni fogjuk: messzeszemű következményei vannak a magyar felsőoktatásfejlesztés, a társadalomtudományi műhelyprogramok, a külföldi ösztöndíjak stb. egész hazai rendszerére.) Lássuk tehát, mit mondanak a számok!

Az egyetem alapításakor Soros György eredetileg öt évre szólóan évi 5 millió dolláros kötelezettséget vállalt, ám a tényleges kiadások már az első tanévben csaknem kétszeresen túllépték az időarányos keretet. S habár az épületvásárlás, a nagyszabású felújítási munkák és a sorra „beüzemelő” tanszékek hovatovább nagyságrendekkel meghaladták az eredeti költségbecslést, Soros nagyvonalúan állta a számlát, mi több, az öt év még le sem telt, mikor újabb húsz évre elkötelezte magát, hogy évente legalább 10 millió dollárral garantálja az intézmény hosszú távú fenntartását. Mindehhez persze hozzászámítandó még az a sokak dollármillió, amibe részben a nyugati elitegyetemek (Oxford, Cambridge, London, Firenze, Chicago, Columbia, Rutgers, Maryland stb.), részben a középkelet európai térség felsőoktatási intézményeinek (Szófia, Minszk, Varsó, Kijev, Moszkva stb.) Sorosszponzorálta kutató és oktatóprogramjai kerülnek: a külön évi 10 millió dollárral fenntartott OSI (Open Society Institute) és a HESP (Higher Educational Support Program) ösztöndíjai, melyek együttesen a CEU éves fenntartási költségét is jóval meghaladják.

Mindehhez képest nem marad el a budapesti Alapítvány kilencvenes évekbeli forrásbővülése sem mi több, az éves keret 1994-1995-re megközelíti a bővös 20 millió dolláros nagyságot. (Vö.: 1990: 183 M Ft + 5,4 M USD, 1991: 201 M Ft + 5 M USD, 1992: 239 M Ft + 5,6 M USD, 1993: 354 M Ft + 5,8 USD, 1994: 937 M Ft + 6 M USD, 1995: 1.385 M Ft + 4,6 M USD.)

De nem folytatótt „rivalizálás” a két Sorosintézmény között már csak azért sem, mivel az egyetem főként annak magyarországi kára szervezésében kezdettől kiemelt szerep jutott az Alapítvány kulcsembereinek. Vámos Tibor, Litván György, Enyedi György, Vársárhelyi Miklós oszlopos tagjai lettek az egyetemi tanácsnak (utóbbi egyben a KözépEurópai Egyetem Alapítvány elnöki tisztét is betöltötte): jó ideig Dornbach Alajos látta el az új intézmény jogi képviselőjét, és majd három éven át a budapesti alapítványi Titkárság az operatív feladatokat. (A szervezőmunka oroszlanrészét Geszti Judit a New Yorki Neumann Gáborral együttműködve a pénzügyi, adminisztratív teendőket Quittner János és a Titkárság munkatársai.)

Röviden, néhány dokumentum segítségével, talán érdemes felidézni az első néhány év viszontagságos történetét annál inkább, mivel arról már egykor is számos ellentmondó sajtóhír és információ látott napvilágot.

1990 májusában Göncz Árpád, Václav Havel és Bronislaw Geremek tiszteletbeli elnökként fővédnökséget vállal az új tervezett intézmény felett. Június elején a csehszlovák kormány nevében Josef Hromádka miniszterelnökhelyettes és Soros György előzetes megállapodást köt arról, hogy a CEU első két intézménye Prágában és Pozsonyban lesz, s a csehszlovák kormány évi 50 millió korona erejéig biztosítja a megfelelő infrastruktúrát, rezsiköltségeket és alkalmazotti béreket. (Soros, mint említettük, ezzel szemben az első 5 évre legkevesebb 25 millió dolláros kötelezettséget vállalt.)

Ilyen előzmények után június végén az Alapító Budapestre jött, tárgyalt Vékás Lajossal, az ELTE rektorával, és Manherz Károly államtitkárral, majd egy, a prágaihoz hasonló írásbeli szándéknyilatkozatot tett. Érdemes idézni az egyetem ezen első hivatalos magyar nyelvű dokumentumát:

„Szándéknyilatkozat

A közép európai térség nemzeteinek szellemi integrációja elősegítésére létre kívánom hozni Prága, Pozsony és Budapest székhellyel a KözépEurópai Egyetemet. [...]

Az egyetemen az oktatás posztgraduális, illetve graduális fokon fog folyni, angol nyelven.

Az előzetes elképzelések szerint a következő szakokon történne a képzés:

- szociológia
- közgazdaságtan
- politológia
- jog
- történelem
- filozófia
- összehasonlító irodalom és nyelvészet
- ökológia

A közeljövőben kell eldönteni, hogy a három székhely közül hol, milyen szakon folyik a képzés.

1991 szeptemberében tervezzük a képzés megkezdését, először csak posztgraduális fokon.

A budapesti fakultások felállításának feltétele, hogy a kormányzat biztosítson megfelelő épületet. Előre láthatólag 100150 hallgató elhelyezése lesz szükséges. A magyarországi részleg szervezetileg az ELTEhez tartozhat, de oly módon, hogy a Bölcsészettudományi Kartól teljesen független, csak a rektorral kapcsolatban lévő, önálló intézetként működne, független kuratórium irányítása alatt. Az egyetem teljesen független lesz szellemi és személyi kérdésekben az ELTE BTK Kari Tanácsától. A független kuratórium dönt a külföldi és belföldi oktatók személyéről és az egyetem működési rendjéről. Közös kuratórium irányítja a prágai, pozsonyi és budapesti egységet. [...]

Közel két és fél hónap elteltével szeptember 11én Vársárhelyi Miklós és Dornbach Alajos levelet intéz Antall József miniszterelnökhöz, az előzmények újbóli összefoglalása után egyebek közt ezt írva: „Soros úrnak a további szervezési munkák folyamatbátétele előtt szükséges lenne egyértelműen tudnia, hogy a kormány támogatja ezt a programot. Nem elkötelező nyilatkozatot, de legalább szándéknyilatkozatot kérne. Ezen kérése tolmácsolására kért fel minket, mivel belátható időn belül nem jön Magyarországra.

Kérjük T. Miniszterelnök urat, hogy amennyiben a Soros Alapítvány törekvéseivel egyetértének, egyetértését a kormány vagy a művelődési miniszter úr szándéknyilatkozatban juttassa kifejezésre.”

A kérés két hét múlva teljesül Andrásfalvy Bertalan „a Magyar Köztársaság Kormánya nevében” tett, szeptember 25i keltű, hivatalos állásfoglalásával:

„Szándéknyilatkozat

A Magyar Köztársaság Kormánya örömmel üdvözi a Soros György úr kezdeményezésére létrejövő KözépEurópai Egyetem gondolatát.

A magyarországi intézmény céljára a Soros György úr 1990. június 30-iki szándéknyilatkozatában vázoltaknak megfelelő épületet (elhelyezést) és az egyetemi fenntartás mindenkori normatív támogatási összegét a Kormány biztosítja.

Örömmel fogadjuk Soros György úr felajánlását, amely az intézmény létrehozása céljára 5 éven keresztül évi 5, összesen 25 millió USD-t biztosít.

Az intézmény létrehozásával kapcsolatos egyeztetéseket a Művelődési és Közoktatási Minisztérium végzi.”

Az ígérő, szép szavakat azonban tettek helyett csupán újabb szavak követik. Szilvássy György helyettes államtitkár jó fél év múltán, 1991. április 11-én ezt írja Geszti Juditnak: „Engedje meg, hogy ezúton is kifejezzem tiszteletemet és nagyrabecsülésemet mindazoknak, akik Soros György úr kezdeményezésére a KözépEurópai Egyetem több karának Budapesten történő működésén fáradoznak. Úgy ítélem, hogy az egyetem elhelyezésében a magyar kormány segítségével célszerű és indokolt. Biztosíthatom Önt, hogy a hazai törvényesség keretein belül az Önök számára legmegfelelőbb megoldást kívánjuk az egyetem elhelyezéséül nyújtani.

Április 4-i találkozásunkon született megállapodásunkra hivatkozva most arra tudok felelősséggel ígéretet tenni, hogy az egyetem átmeneti elhelyezését az Önök igényeinek ismeretében megoldjuk, az oktatás 1991 szeptemberétől tehát beindítható lesz. Ezt követően pedig a legrövidebb időn belül ajánlatot teszünk az egyetem végleges elhelyezésére is annak érdekében, hogy az 1992-es oktatási év már az új, végleges helyen indulhasson meg.”

Dornbach Alajos egy másnap, az Alapítóhoz írott levele további részletekbe is beavat: „Helyiségügyben: Dr. Szilvássy György államtitkár úrral személyesen is tárgyaltunk, telefonon is konzultáltam helyettesével. Garantálják, hogy biztosítanak megfelelő épületet pár hónapon belül. A volt pártfőiskolai épületegyüttest hosszú távon nem tudják biztosítani, csak a következő évben lehet számítani a központi épület néhány szintjére a rövid kurzusok bonyolításában. Minden egyéb épület egyelőre a ZAVKI (Zártolt Állami Vagyongazdálkodási Igazgatóság) felügyelete alatt áll, és a pár hónapon belül meghozandó törvény dönti el, hogy ezen épületek közül melyek kerülnek a kormány kezelésébe, és melyekkel fognak rendelkezni az önkormányzatok. Parlamenti jóváhagyás nélkül nem tud dönteni egyetlen ingatlan sorsáról sem a kormány. Csak feltételesen (annak reményében, hogy az országgyűlés döntése a kormány kezelésében hagyja az ingatlant) fognak tudni nyilatkozni, hogy mely épületekre számíthatunk. Mire májusban jössz, addigra konkrétan meg tudnak nevezni épületeket, amelyeket meg tudunk nézni. [...] Lehetőséget látnak arra, hogy térítésmentesen bocsátanak épületet a KözépEurópai Egyetem rendelkezésére, ez jelenthet jelentős anyagi támogatást. Ebben az évben költségvetési támogatásra nem számíthatunk, nem is szerepel a költségvetésben.”

Szilvássy Györggyel főként Dornbach Alajos, Vásárhelyi Miklós, Teplán István és Geszti Judit tárgyalt, míg az MKMet képviselő Kálmán Attila államtitkárral Dornbach próbált kölcsönösen megnyugtató megoldást találni. Mindazonáltal az őszi tanévkezdést illetően nem sok jóval kecsegtetett Szilvássy György egy május 15-i keltű, ugyancsak Geszti Juditnak címzett levele sem: „Soros György, Dornbach Alajos és Vásárhelyi Miklós urakkal a mai napon történt megbeszélésünk eredményét rögzítve ezúton ismételtlen megerősítem, hogy a Kormánynak szándékában áll megoldani a KözépEurópai Egyetem elhelyezését.

Tekintettel azonban arra, hogy a társadalmi szervezetek ingatlanai jelenleg zároltak, és e zárlat feloldása parlamenti döntést igényel, ennek hiányában nincsen jogunk rendelkezni ezen ingatlanok használatáról, ezért az egyetem végleges elhelyezésére szolgáló megoldást jelenleg nem tudunk felajánlani. Amennyiben a parlament döntése várhatóan ez év őszén megszületik, készen állunk arra, hogy az Önök igényeinek ismeretében megfelelő épületet találjunk.”

1991 júliusában a New Yorki Open Society Fund és a Magyar Soros Alapítvány közösen létrehozta a KözépEurópai Egyetem Alapítványt (tiszteletbeli elnöke Göncz Árpád, elnöke Vásárhelyi Miklós, kurátorai Bojtár Endre, Ladislav Cerych, Dornbach Alajos, Enyedi György, Litván György, Jifi Musil, William NewtonSmith, Rév István, Teplán István, Vámos Tibor és Vékás Lajos), melynek alapító okirata negyedik pontjaként egyben a magyar kormány ígérvényét is becikkelyezik a szükséges épület biztosításáról, a fenntartási és oktatási költségek állami hozzájárulásáról. Ősztől azonban, mivel a kormány változtatlanul nem kínál még csak ideiglenes elhelyezést sem a beinduló budapesti fakultásoknak (történelem, ökológia), Soros György kénytelen saját pénzén kibérelni e célra a Videoton használaton kívüli Szilágyi Erzsébet fasori épületegyüttesét.

1992 áprilisában Dornbach Soros György nevében ismét személyes megbeszélést kér Antall Józseftől az ügy megnyugtató és mielőbbi rendezése érdekében, ám a miniszterelnök zsúfolt programjára hivatkozva elhárítja a találkozót. („A KözépEurópai Egyetem alapításával kapcsolatos kérdések megbeszélésére javasolom, hogy Soros úr Andrásfalvy miniszter urat keresse meg.”) Párhuzamosan más irányú próbálkozások is történnek. Pár nap múltán Dornbach Mádl Ferenc tárca nélküli miniszternek ír részletesebb beszámolót, ismét kiemelve, hogy a szükséges épület biztosítását idestova csaknem két éve „a miniszterelnök úr és a művelődési miniszter úr is megígérte”, épp ezért kéri, hogy Mádl az egyetem támogatásának ügyét „a tudománypolitikai bizottságban egyetértőleg előterjeszteni szíveskedjék.” Április végén egyébiránt az ELTE Egyetemi Tanácsa is elfogadja a két intézmény együttműködési megállapodásának tervezetét mint arról Vékás Lajos rektor hivatalos levele tudósít. (Lényege, hogy az ELTE az 1992/93-as tanévtől tantermet, irodát és könyvtárhasználatot biztosít a CEU oktatói és hallgatói számára, doktori fokozatot ad a CEU végzőseinek, támogatja tanárainak „átoktatását”, cserében a KözépEurópai Egyetem Alapítvány külföldi és belföldi ösztöndíjakat biztosít az ELTE oktatói és végzős diákjai számára.)

A hónap végén Teplán István, a CEU általános alelnöke tesz újabb (ismét csak eredménytelen) kísérletet Andrásfalvy miniszternél egy, az egyetem céljára kiszemelt épület a Természettudományi Múzeum kezelésében lévő Könyves Kálmán krt. 40. megszerzésére. Időközben Vásárhelyi Miklós is körlevelet intéz a budapesti kerületi önkormányzatokhoz, ajánlatokat kérve az egyetem elhelyezésére de ez a próbálkozás sem hoz sikert.

A megoldást végül, mint az a sajtóból közismert, a Metalimpex Nádor utcai székházára kötött „adósságinatlan” csereügylet jelenti a Vagyongyűnökség közvetítésével, Kupa Mihály pénzügyminiszter és az Antalkormány jóváhagyásával. Eszerint a

magyar kormány még az 1989. május 15-i együttműködési megállapodás következtében a Soros Alapítvánnyal szemben felgyült mintegy 180 millió forint tartozását árendeményként betudja a Nádor utcai épület 340 millió forint vételárába a különbözetet Soros azonnal átutalta a kincstári vagyonkezelő számlájára s ezzel a két fél minden korábbi, egymással szembeni kötelezettségét semmisnek tekinti.

Időben nagyjából ez az a pont, ahol nemcsak az Antallkormány és az Alapítvány, de az Alapítvány és a KözépEurópai Egyetem útjai is elválnak egymástól... Itt tehát legfeljebb rövid áttekintést adhatunk az egyetem további sorsáról, a fontosabb változásokat időrendbe szedve:

1992. július 24. A New York Állami Egyetem rektori tanácsa ideiglenes alapító chartájával akkreditálja a KözépEurópai Egyetemet.

1992. október 1. Prágában megkezdődik a második Budapesten az első tanév (történelem, jogtudomány és környezetvédelem kurzusokkal), szükségmegoldásként a Videotontól bérelt Szilágyi Erzsébet fasori épületekben. Az ősz folyamán a CEU varsói karának alapításáról is megállapodás születik.

1993 tavaszán az új cseh kormánnyal támadt nézeteltérése miatt Soros György elhatározza, hogy az egyetem prágai könyvtárát s az oktatási programok túlnyomó részét Budapestre telepíti át.

1993 augusztusában a Seregélyesen tartott nemzetközi konferencián döntés születik arról, hogy a CEU a középkelet európai térség átfogó politológiai kutatását is vállalja. Egyúttal itt határoznak az Open Society Institute, a térségbeli Soros intézmények koordinatív és finanszírozó szervezetének felállításáról is.

1993 októberében Soros György bejelenti, hogy 200 millió dollárt adományoz a CEU javára és további 30 milliót a Nádor utcai központi épület, valamint a Kerepesi úti kollégium építési munkáira.

1994 nyarán az egyetemi tanács úgy dönt, hogy a CEU prágai szociológiai tanszékét Varsóba telepíti.

1995. január 5. Fodor Gábor művelődési és közoktatási miniszter (5563/94 számú rendeletével) teljes értékű magyarországi felsőoktatási intézményként ismeri el a KözépEurópai Egyetemet.

1995. október 20-án ünnepélyesen átadják a jó két éves felújítási munkával elkészült Nádor utcai, új egyetemi „campus”t. (Az eredetileg Pollack Mihály tervezte Festeticspalotát és a szomszédos bérházakat Iványi László építész tervei alapján nyitották egybe, ill. építették át.) Pár hét múlva elkészül az egyetem 500 szobás Kerepesi úti kollégiuma is.

1996. szeptember A New York Állami Egyetem véglegesíti a CEU egyetemként akkreditáló chartáját.

1997. november A CEU megszerzi „a nyilvános támogatású oktatási intézmény” legkedvezőbb amerikai adózási státusát (az Income Revenue Service of the US 501 /c/ 13/ cikkelye szerint).

Ez idő szerint (1998 júniusában) az egyetemnek 35 országból 660 beiratkozott hallgatója van, 100 fős állandó oktatói kara, évente mintegy 150 vendégprofesszora és vendégelőadója mindent egybevetve: 400 fizetett munkatársa. A hallgatók zöme (528) alapképzést (Master's Degree), kisebb része (99) doktori és PhD felkészítést kap, ezen túl 33-an speciális kurzusokra járnak. Az egyes szakok hallgatói létszáma az 1997/98-as tanévben: Közgazdaságtan: 91 Jogtudomány: 68 Történelem: 67 Középkutatás: 66 Politikatudomány: 65 Környezettudomány és környezetpolitika: 52 Szociológia: 52 Európai nemzetközi kapcsolatok: 42 Kultúra és életmódkutatás: 38 Nacionalizmus kutatás: 19 Délkelet európai kutatás: 16 Társadalomelmélet: 15 Emberi jogok: 13 Egyéb speciális stúdiumok (beleértve a PhD előkészítő kurzusokat): 45. Az 1987/88-as tanévben az egyetem fenntartás teljes költsége mintegy 10 millió dollár (+ 3 milliót különféle diákjóléti alapok tesznek ki), amelynek csaknem egészét az Open Society Institute révén Soros György fedezi. Az 1997/98-as tanévtől egyébiránt a „Nemzetközi Menedzserképző” (IMC) is az egyetem keretében működik, önálló „business school”ként mintegy 150 hallgatóval.

Történefilozófiai kitérő: „A tények és téveszmék dialektikája”

A térségben viharos gyorsasággal lezajlott 1989/1990-es politikai fordulat mibenléte és „világtörténelmi” jelentősége kezdettől erősen izgatta a kortársakat, s azóta is megmegújuló, heves vitákat gerjeszt a kültelki kocsmapultoktól a nemzetközi tudóskonferenciákig. Mi történt voltaképp? Csakugyan kiérdemli a „forradalmi” jelzőt a térségben végbement átalakulás avagy azt jórészt a változásokban érdekelt, régi új elit csoportok vezényelték, sajátos különalkuk sorával és szükségképp felülírói? Mi volt a „döntő ok”: egy világbirodalom „végelgyengülése” s úgyszólván magától való kimúlása avagy az önerejükre eszmélt „tömegek” radikális változásokat kikényszerítő fellépése? Kik voltak e küzdelem hősei és áldozatai? És legfőképp: ki vagy mi aratott megsemmisítő győzelmet az egypártrendszerű kommunista rendszer(ek) felett? A demokrácia, a többség elemi erővel feltámadó szabadságvágya? A nemzeti önrendelkezési igény s a kombattáns újnacionalizmusok? Avagy valóban csak a Nyugat „történelmileg igazolt fölénye”: a magángazdaság, a jóléti vívmányok ellenállhatatlan ígérete?

Minderre sokféle válasz született, születik ma is, ám univerzális igényű „történefilozófiai” koncepcióval a marxista voluntarizmus csúfos kudarcán okulva valójában nem sokan mertek előhozakodni. Soros György, mindenképpen e vakmerő kevesek közé számít. A „bukott filozófust” miként ifjúkori ambícióira utalva magát aposztrofálja persze sokkal inkább „valóságformáló”, semmint teoretikus szenvedélye tette ismertté világszerte az elmúlt egy, másfél évtizedben. Holott a kettő végső soron egy töről fakad, mint azt a nyilvánosság előtt nemegyszer kifejtette. A legmarkánsabban talán 1991 májusi díszdoktorrá avatásakor a Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetemen...⁸

Soros mint annyiszor, ezúttal is abból a közhelyszerű alapigazságból indul ki, hogy „senki sem tévedhetetlen” ellenkezőleg: a cselekvő ember szükségképp téved, hisz szubjektív értékítéletei, vágya, hite, eszmei és ideologikus premisszái eleve meggátolják, hogy a valóságról úgymond „teljes tudással” rendelkezzen. A történelem ekként mint folyamatos, „interaktív” jelen, nem egyéb, mint a tévedések nagyszabású vígjátéka... „A résztvevők állítja Soros mindig is egy torz világrépére kell alapozzák döntéseiket, s ez a torz világrép nagy szerepet játszik az események alakításában. Ha a világrép nem lenne torz, nem lenne

szerepe a történelemben, és nyugodtan mellőzhetnénk, mint a valóság függvényét. Ez az, amit Marx próbált elérni, amikor Hegelt »fejéről a talpára« állította, mondván, hogy a dialektika a termelés, nem pedig a gondolkodás folyamatában rejlik. Ez igen nagy tévedés volt, ami abból is látható, hogy a marxista téveszmének milyen nagy történelmi hatása lett.

Az igazi dialektika a téveszmék és a tények között van. Ez nagyon érdekes, újfajta történelemszemléletre vezet, amely a téveszmék és torz ítéletek fontosságán alapszik. Engem ez a szemlélet irányított úgy a tőzsdén, mint a kommunista szisztémával folytatott harcban.”

„Tőzsdefilozófia”, a „spekuláció” univerzális világmagyarázattá való kiterjesztése... legyinthetnek a Platón, Arisztotelész, Descartes, Kant, Hegel szigorú okfejtéseinek pallérozott elmék. Avagy mi újdonság van e percepció és ismeretelméleti relativizmusra alapozott teóriában? Nos, ne ítéljük idejekorán. Előbb ismerjük meg a gondolatszerző általánostól az aktuálisig ívelő érvelését: „Ha elfogadjuk, hogy a résztvevők világgépe sohasem felel meg teljesen a valóságnak, akkor el kell fogadnunk, hogy van egy kétirányú kapcsolat a torz világgép és a valóság között. Egyrészt a világgép befolyásolja a valóságot, másrészt a valóság is befolyásolja a világgépet. Ez a kölcsönhatás, amit én angolul »reflexivity«-nek nevezek, adja meg a történelmi folyamatok kulcsát.

Bizonyos körülmények között a résztvevők világgépe és a valóság nem válnak el messzire egymástól. Ez különösen akkor van így, amikor egy kritikus gondolkodás uralkodik. De vannak más körülmények, amikor a résztvevők világgépe egészen messzire kerül a valóságtól, és ami még érdekesebb, maga a valóság is teljesen elfajul ahhoz képest, amilyen akkor lenne, ha a rendszer nem egy téveszmén alapulna. Ez az elfajulási folyamat magyarázza a tőzsdén a nagy fellendüléseket és az azokat követő összeomlásokat, így a történelemszemlélet hozzásegített ahhoz, hogy a tőzsdén jó eredménnyel működjek. Úgyszintén arra ösztökélt, hogy szembeállítsam a nyílt társadalom elvét, amelyik a kritikus gondolkodáson alapszik, a zárt társadalom gondolatával, amelyet egy téveszme ural. E szembeállítás következtében köteleztem el magam a nyitott társadalom iránt.”

Soros a fenti okfejtéssel lényegében a „dinamikus egyensúlyhiány” elvét s a demokrácia önkorrekciós modelljét állítja előtérbe. A továbbiakban a popperi „nyitott társadalom” tézisét fejt ki annak „aktuálpolitikai” konzekvenciával: „A nyílt társadalom elve azt jelenti, hogy semmiféle eszme, világgép nem tükrözheti [híven] a valóságot. Mindegyik szükségképp egyszerűsít, minden elvnek szükségképp megvan a maga gyengéje, és ha egy világszemlélet egyeduralomra tesz szert, akkor az torz világot fog létrehozni. Ahhoz, hogy a résztvevők világgépe ne fajuljon el túl messze a valóságtól, az kell, hogy [az emberek] sok elmélet, sok különböző hozzáállás közül válasszanak.

Ez az elv tüzelt sokakat a szovjet rendszer elleni harcra, többek között engem is. Mert ahogy azt már annak idején kijelentettem, alapítványom célja az volt, hogy megtörje a dogma monopóliumát. [...] Azt, hogy az alapítvány elve helyes volt, az események bebizonyították. Az alternatívák megteremtése tényleg megtörte a dogma monopóliumát, és a dogmának tényleg nagyon torznak kellett lennie, ha ilyen könnyen és maradéktalanul fel lehetett bomlasztani.”

Ezen a ponton persze Soros értelmezésére is ráillik, hogy „szükségképp egyszerűsít”, és mint minden elméletnek „megvan a maga gyengéje”. Hamarjában csak kettőt említünk. Az egyik, hogy a „dogma monopóliumának megtörése” bár csakugyan legfőbb indítéka, sőt sok éven át gyakorolt szemfüles praxisa volt az Alapítványnak valójában csak 1989 tavaszán, a rendszerváltás közvetlen előestéjén vált nyíltan deklarált stratégiává. A másik, hogy amit fentebb Soros a hivatalos marxistakommunista ideológia felbomlásáról mond, az legfeljebb a legvégső szakaszra igaz sőt arra is csak részben, hisz a rögtönzött előadás hévében egy sor fontos tényezőt maga is említetlenül hagy, például a dogma (és a közvetlen hatalmi praxis) keserves és ellentmondásteli „önlebontó” folyamatait. A kommunista téveszme „könnyű és maradéktalan” felszámolásához, valójában sok tízmillió áldozat és kis híján a teljes 20. század is kevésnek bizonyult (lásd a sztálini idők, 1956, 1968, 1981 tragikus megpróbáltatásait!).

„A szovjet rendszer összeomlása folytatja Soros megdöbbentő jelenség, ám ez nem jelenti azt, hogy a nyílt társadalom elve diadalmaskodott. Sőt, az igazi harc még csak most kezdődik. Mert a nyílt társadalom elvének is megvannak a maga gyengéi, meg kell, hogy legyenek, mert ha nem lennének, akkor az elv nyilvánvalóan téves lenne. Az egyik legnagyobb gyengéje, hogy úgy gondolatrendszerre, mint a rá alapozott valóságrendszer nagyon bonyolult. Sokkal bonyolultabb, mint egy zárt gondolkodási mód és egy zárt társadalmi rendszer. Mert egy zárt rendszerben csak egy koncepció van uralmon, és minden más koncepció el van nyomva. Míg egy nyílt társadalomban minden résztvevőnek ki kell alakítania a saját koncepcióját, aminek alapján működni tud, és magának a rendszernek ki kell alakítania annak szisztémáját, ahogy ezek az autonóm résztvevők együtt tudnak működni. Márpedig éppen ez az, ami hiányzik a szovjet rendszer összeomlása után: az autonóm résztvevők és az együttműködési mód. Ez különösen a gazdasági életben mutatkozik meg, ahol hiányzanak az önálló cégek és azok a vállalkozók, akik fel tudnának ilyen cégeket építeni, és hiányzik a magánjog, és azok az intézmények, amelyek a piac működését szabályozzák.

Ezeknek hiányában nagy a veszély, hogy egy mindent átfogó, zárt rendszer összeroppanása nem egy nyílt társadalomra vezet, hanem kisebb terjedelmű zárt rendszerekre bomlik szét.”

Soros kétségkívül elsősként ismerte fel a térségbeli kombattáns államnacionalizmusok feléledésének veszélyét, s azt mindjárt az átalakulás kezdetén nyomatékkal többször is szóvá tette. Egyebek közt egy évvel korábban, az 1989-es évkönyv előszavában a Bethlen Alapítvánnyal való szakítást bejelentve, amikor is határozottan leszögezi: „Nem vagyok hajlandó közreműködni abban, hogy a kommunista rendszert egy nacionalista zárt rendszerre alakítsák át.” Ugyanakkor, mint azt díszdoktori beszédében is jelzi: „Szeretnék különbséget tenni kétfajta nacionalizmus között. Az egyikben a nyílt társadalom mutatkozik meg. Ez az a nacionalizmus, amelyik végigfutott Európán 1848-ban, amikor a fiatalság egyik városból a másikba adta át a nemzeti öntudat fátykáját. Ez az a nacionalizmus, amelyik élte a progresszív politikai elemeket a balti országokban, Ukrajnában és Oroszországban. De van egy másik fajta nacionalizmus is, amelyik a fasiszmusra és a náci időkre emlékeztet. Ez a fajta nacionalizmus van ma hatalmon Szerbiában és Horvátországban, és észlelhető ez az irányzat Szlovákiában és Romániában is. Szerencsére Magyarországon a közvélemény túlsúlya elutasította az ez irányú kezdeményezéseket. De félt, hogy a Szovjetunióban a végén ez a fajta nacionalizmus fog felülkerekedni.

Mi különbözteti meg a kétfajta nacionalizmust? Válaszom erre nagyon egyszerű: a siker. Ahhoz, hogy a nemzeti önérték baráti vetélkedésben fejeződjön ki, az kell, hogy a vetélkedés eredményeket mutasson fel. De ha egy nép nem tudja megállni helyét a nyitott társadalomban, akkor kénytelen primitívebb gondolkodásmódban és a múlt kecsegtető diadalaiban keresni menedéket.

Evvel csak azt ismétlem, amit már az előbb is mondtam: a nyílt társadalomnak szüksége van a gazdasági sikerre! Ezért várható az, hogy a Szovjetunióban a második fajta nacionalizmus fog a végén diadalmaskodni. Mert ott a nyitott társadalom nincs kellően megalapozva, és majdnem elkerülhetetlen, hogy az ez irányú próbálkozások kudarcba fulladjanak. Csak egy nagyszabású külföldi beavatkozás tudná a Szovjetuniót ettől a sorstól megmenteni, és mivel a nyugati országok mostanáig még kisebb beavatkozásokra sem voltak hajlandók, nincs sok remény. De a legutóbbiban Jugoszláviában látható, hogy a választás a gazdasági siker és egy sovinizmusra alapozott fasiszta rendszer között zajlik. Mert Jugoszláviában meg lett volna az alap a gazdasági sikerre, míg a Szovjetunióban sajnos ez a lehetőség hiányzik. Én a múlt év májusában voltam Jugoszláviában, és akkor Ante Marković miniszterelnök gazdasági reformja több eredményt mutatott fel, mint Balcerowicz hasonló terve Lengyelországban. De Milosevic, a szerb pártapparátus vezére sikeresen aláaknáztta Marković reformpróbálkozásait. Többek között kirabolta a szerb nemzeti bankot, és majdnem tönkretette a gazdaságot. Ma már a polgárháború küszöbén áll az ország. Milosevic példája megmutatta, hogy milyen veszélyes az, ha egy kommunista pártapparátus át tud ülni a sovinizmus izmos paripájára. Hasonló helyzet merült fel Szlovákiában, ahol a volt miniszterelnök, Mečiar, szintén a nacionalista lovat próbálta meglovagolni, és rövid idő alatt hatalmas népszerűsége tett szert. Népszerűsége riasztó jel, mert annak tulajdonítható, hogy nem egy másként gondolkodó értelmiségi, mint a többi cseh és szlovák politikus, hanem az utca emberének szájíze szerint beszélő demagóg. Tehát a kétfajta irányzat, amelyek közt a harc dúl, egyrészt a demokrácia és a gazdasági siker, másrészt a diktatúra és a primitív nacionalizmus.

Ez a harc még sokáig el fog tartani, és végső kimenetele egyáltalán nem biztos. Minél tovább tart, annál jobb, mert a szovjet rendszer volt tagjai úgysem tudnának egyik pillanatról a másikra felzárkózni Nyugat-Európához. [...] A kommunista rendszer felbomlásához az kellett, hogy az események fölgyorsuljanak, míg végül a berlini fal ledöntésével elérték csúcspontjukat. Most egy építő folyamat elején állunk, és bizony elég hosszú ideig fog tartani, míg meghozza gyümölcsseit. [...] Kérem, ne veszítsék el kétségbeesésüket..."

Mindez a székfoglaló alkalmi műfajából adódóan inkább csak aktuálpolitikai elemzés, rövid távú esélylatolgatás, semmint átfogó „rendszerelmélet”. Ez utóbbit Soros filozófiai és társadalmi értelemben egyaránt jóval bővebben fejti ki *A pénz alkímiaja* és *A lehetetlen megkísértése* magyarul is megjelent kötetekben. (Főként az utóbbi harmadik, befejező részében: a *Filozófiai alapok, A történelem kölcsönhatáselmélete* s a *Nyitott és zárt társadalmak* című fejezetekben.) Ezek a fejtegetések az iméntiekhez képest sokban új dimenziót tárnak elénk egy szabadgondolkodó vonzón eredeti és állandó önróniával kontrollált elméletéből. Soros eszmefuttatását Wittgenstein és a század „logikai pozitivistáinak” bírálatával kezdi, mondván, hogy az egész eddigi filozófiai hagyományban, s kiváltképp a szélsőséges wittgensteini antifilozófiában „a gondolkodás és a valóság szétválasztása eltűzött. A gondolkodás a valóság része. Külön kategóriák helyett rész és egész közötti viszonyról van dolgunk...” És: „Akár elfogadjuk, akár tagadjuk, vagy elvetjük, a tökéletlen megértés az emberi léthez tartozik.”

Ez azonban nem holmi rezignált végkövetkeztetés, sokkal inkább kiindulópont Soros fentebb már említett sajátos „reflexivitáselméletéhez”. Ez utóbbi ugyanis minden korábbi, merev és analitikus, okokozati „valóságtudat” (vagy „tudatvalóság”) viszony helyébe egy merőben újfajta, szintetikus elvet állít: a kiszámíthatatlan kölcsönhatásokat, mely a „fejlődő” vagy „bonyolult rendszerek” természetű tudományos modelljének (népszerű nevén: a „káoszelmélet”nek) analógiájára érvényesül az emberi társadalmakban. Ez a nyitott és indetermináns rendszer voltaképp két premisszán nyugszik: egyrészt, hogy a valóság nem eleve adott, s ezért időről időre képes a meglepetés erejével hatni ránk, másrészt, hogy az emberi reflexió, a gondolkodás maga is képes azt újáteremteni. De vajon miféle metamorfózisok révén lesz mindebből „történefilozófia” mi több: konkrét téridőben érvényesülő politikai rendszerelmélet?

„Hiszem, hogy a kölcsönhatás fogalma írja Soros történelemelméletét fejlesztendő. Az elmélet képes megmagyarázni a kibontakozó események menetét, és felismerni a belőlük fakadó választási lehetőségeket, de nem tudja a jövőt megjósolni. A legtöbb, amit tehet, hogy jelzi a legkisebb ellenállás irányát. A természetű tudományok mércéjével mérve nem tekinthető tudományos elméletnek, mivel képtelen egyértelmű előrejelzésekre és oksági magyarázatokra. De ebben nincs semmi kivetnivaló, hisz a kölcsönhatás fogalma magában foglalja, hogy a történelem nem eleve meghatározott.”

Csak hogy egy mégoly indeterminista történelemszemléletnek is megvan a maga szükségképpen gyenge pontja, történetesen: az ellenpróba, a „kísérleti bizonyítás” nehézsége. Soros ez utóbbit, mondhatni, egész keleteurópai aktivitásával vakmerőn magára vállalja... „Elméletem ismeri el nem teljes. Még átfogó sem kíván lenni. Azonban képessé tett arra, hogy előre lássak bizonyos fejleményeket, és miután bekövetkeztek, magyarázatot leljek rájuk. Anélkül, hogy csökkenteni próbálnám kipróbálásának módszertani problémáit, úgy vélem, egy elmélet, amely olyan különböző témákra fényt tud deríteni, mint a tőzsde viselkedése és a szovjet rendszer sorsa, megérdemel némi figyelmet.”

A gondolkodás és a valóság kölcsönhatását történelmi modellhelyzetekre kivetítve Soros végső soron három alaptípust különböztet meg: 1. a dinamikus, közel kiegyensúlyozott helyzet (nyitott társadalom), 2. a statikus, nagyon kiegyensúlyozatlan helyzet (zárt társadalom) és 3. a dinamikus kiegyensúlyozatlan helyzet, más néven a forradalom vagy a valutatőzsdék heves árfolyamingadozása. Mindehhez még hozzáteszi: „nagyon kiegyensúlyozatlan helyzet jöhet létre mind a végletes változás, mind a végletes változatlan esetében. A zárt társadalom ugyanannak az éremnek az egyik oldala, amelyiknek másika a forradalom és a káosz; csak időbeli különbség van közöttük, a kölcsönható folyamat ugyanaz.”

Minthogy az elmélet szerzőjének mindhárom történelmi alaphelyzetről (demokrácia, diktatúra, forradalom) bőszes magántapasztalata van, így távolról sem hiszi, hogy bármelyik is tökéletes vagy állandósítható volna. Ám aki elég Sorosszöveget hallott vagy olvasott s ezt hovatovább türelmes olvasónk is bátran elmondhatja! , azt minduntalan zavarba ejti a „nyitott és zárt társadalom” fogalmi ellentétpárjának némelykor ugyancsak laza és szabados használata. Ne menjünk most vissza a mester: Kari Popper úgyszintén kérdéses terminológiai ősmintájáig, azt azonban csakugyan jó volna tisztázni, hogy Soros mit is ért e sokszor használt kulcsszavakon. Eszményt és elleneszményt? Történelmi sémákat? Netán két nagyon is konkrét égtájakkal, országnevekkel azonosítható társadalmi és politikai berendezkedést?

Nos, alkalmi aktuálpolitikai nyilatkozataiban, amikor „szükségképp leegyszerűsít”, leginkább az utóbbit érti: azaz zárt társadalom a szovjet típusú „létező szocializmust”, nyitottn a létező nyugati piacgazdaságot és demokráciát mindeneke előtt persze az amerikaiat. Ám az esetben, ha kicsit is árnyaltabban fogalmaz, e kulcsfogalmak menten eszménnyé és elleneszménnyé szublimálódnak... Kiváltképp áll ez a nyitott társadalom hangsúlyosan normatív emlegetésére. Soros sokszor és sok helyütt elmondta, hogy a zárt vagy diktatórikus rendszerek felbomlása még korántsem jelenti a nyitott társadalmak automatikus létrejöttét. Ugyanakkor az utóbbi években mind gyakrabban int arra is, hogy maguk a nyugati társadalmak sem

elégé „nyitottak” még, avagy ebbéli történelmi vívmányaik nagyon is törekények és fenyegetettek. (Emlékezzünk csak a Gorbacsov látomása kettős élű bírálatára!) Némely nyilatkozata így a legutóbbi években megjelentek egyenesen radikális rendszerkritikának hat a kormányzati felelőtlenség, a nemzetközi intézmények benuatltsága, a korrupció, az elszabadult piac, a parttalan egoizmus, az elidegenedés és önpusztítás megannyi riasztó jelenségének felemlegetésével. Mármár úgy tűnik: korunkban a kapitalizmusnak valóban nincs állhatatosabb és fundamentalistább bírálója, mint Soros György és II. János Pál pápa...

„Van abban valami mesterkélt és ugyanakkor nagyképű írja a Lehetetlen megkísértése zárszavában, ha egy tőzsdejátékos kezd latolgatni korunk erkölcsi válságát. [...] Mindig is éreztem, hogy a modern társadalom és Amerika különösen értékhiányban szenved. A nyitott társadalom fogalmában az értékrend kérdése ugyan benne foglalított, de nem voltam megelégedve azzal, ahogy megfogalmaztam. [...] Miután azonban az érték kérdését a rendszer stabilizálásával kapcsolom össze, megoldódott minden gondom. Mi lehetne tiszteletre méltóbb, felelősebb magatartás, mint a stabilitás miatt aggódni? [...] Furcsának tűnhet, hogy a szovjet összeomlásból leszűrhető legfőbb tanulság a nyitott társadalom természetére vonatkozik, valójában azonban nincs ebben semmi különös. Az Egyesült Államokban és az Egyesült Királyságban uralkodó világkép csodjének, amint korábban említettem, a piaczgazdaság kifejezett félreértése az oka. A laissez faire modern változata szerint az önérdék követése magától is az anyagi eszközök legjobb felhasználásához vezet. Mi viszont azt tanulhattuk meg, hogy az önérdék nem elegendő, kell lennie valami olyan, a rendszert működőképessé tevő készletnek is, amely túlmutat az önérdéken.”

Nos egyelőre legyen ez a végszó...

Jegyzetek

1 *Igaze a titok? Békés Megyei Népújság*, 1989. november 18.

2 Egy 1991es karácsonyi rádióinterjú Antall Józseffel. In Révész S., *Antall József távolról*, Sík Kiadó, 1995, 5052.

3 A Hídcsoport és a Kék Szalag Bizottság megalakulásáról egy Németh Miklóshoz intézett 1989. december 5i keltű Soroslevél tudósít. Eszerint: „A gazdasági válságkezelés nehézségei felett érzett aggodalomtól vezérelve egy pártoktól független szakértői testület létrehozását kezdeményeztem. A szakértői testület tagjai nem pártok képviselőiként, hanem független szakértőként végzik munkájukat annak ellenére, hogy némelyikük valamely párthoz tartozik. Arra törekedtünk, hogy a testület tagjai szakmai hitelük mellett lehetőleg alkalmasak legyenek a fontosabb pártok (MSZP, MDF, SZDSZ stb.) bizalma elnyerésére. A testület vezetésére Lengyel Lászlót, Matolcsy Györgyöt és Kádár Bélát kértem fel. Ők szervezik, irányítják a testület munkáját, kérik fel a közreműködőket. A szakértői testület rövid távú válságkezelői problémákkal kíván foglalkozni. A hosszabb távú válságkezelési program problémáival a »Kék Szalag Bizottság« foglalkozik. Tardos Márton mindkét testület tagja. Kérem Önt, hogy a testület számára bocsássák rendelkezésre a jogszabálytervezeteket, a szükséges adatokat és információkat, hogy kellő ismeretek birtokában dolgozhassanak.” A 14 tagú Hídcsoport egyébiránt 1990. január végére készült el írásos javaslattevvel, mely az új kormány létrejöttéig egy „100 napos program” részeként azonnali konkrét intézkedéseket sürget az infláció megfékezésére, a költségvetési hiány mérséklésére, a rubelelszámolású külkereskedelmi aktívum kezelésére stb. Február elején meg szakmai fórumot tartanak a javaslatcsomagról az Országos Tervhivatalban, ám a választási kampány kiéléződése láthatóan nem kedvez a további kormányzati és ellenzéki szakértői konzultációknak. Az egykori sajtóhírek mind markánsabb koncepcionális nézetkülönbségekről tudósítanak, majd február derekán végleg meg is szakad a kétoldalú párbeszéd. A nemzetközi Kék Szalag Bizottság azonban mintegy a stafétát átvéve továbbra is aktív marad, ennek bizonytsága, hogy több jelentést is készít (*Magyarország külföldi adóssághelyzete a konvertibilis elszámolásban és az adóssághönyítés lehetőségei, A magyar privatizációs politika, A magyar vállalatok tőkeértékének becslési módszere* stb.), s hogy előbb Brüsszelbe, majd a hónap végén Londonba utazik egy öttagú magyar szakértő delegáció (Csillag István, Rózsahegyi György, Tardos Márton Pénzügykutató Rt., Surányi György Országos Tervhivatal, Szalkay István Bankárképző) az EK és a Kék Szalag Bizottság nemzetközi fórumaira. A következő fontosabb Sorosfinanszírozta szimpóziumra, már a választások után kerül sor. Április végén Budapestre nemzetközi szakértői konferenciát hívnak össze Soros György kezdeményezésére magyar, szovjet, lengyel, csehszlovák és svájci részvétellel a dollárelszámolásra való áttérés s egy esetleges keleteurópai fizetési unió létrehozását megvitandó. (A tanácskozáson komoly érdek és nézetkülönbségek ütköznek ki: főként cseh és orosz részről vált ki erős ellenállást a Soros által javasolt és nyugati hitelekkel fedezendő, átmeneti keleteurópai pénzügyi unió terve.)

4 A dokumentum első közlését és Soros kommentárját lásd a *Keleteurópai kilátások* című fejezet végén a *Lehetetlen megkísértése* 140141. oldalain.

5 Az *Új Magyarország* 1993. október 9i száma alapján, amely az egy héttel korábbi tévéinterjú teljes terjedelmében közölte. A nyilvános sajtópolemia Soros és Antall között azok után pattan ki, hogy a CEU október eleji megnyitására Budapestre érkező Soros egy, a *Magyar Hírlapnak*, adott interjúbán a miniszterelnököt okolta azért, amiért az adósság szanálás történelmi esélye meghiúsult. „Az első szabad választás előkészítési szakaszában állítja Soros volt egy történelmi pillanat, amikor a [külföldi] hitelezők készek lettek volna bizonyos ésszerű engedményre, könnyítésre. Ezt a soha vissza nem térő lehetőséget elszalasztották. Eddig még senkinek nem beszéltem erről, de most úgy érzem, el kell mondanom. A tervről Antall József és Tardos Márton tudott. Antall József azonban, tudva, hogy a szabad demokraták egy ilyen terv esetleges elfogadtatására gondolnak, azt kiadta a Financial Timesnak...” Később más lapok (*Pesti Hírlap, Népszabadság* stb.) is felkapják a hírt, s a miniszterelnök egy parlamenti felszólalásában indignáltan hátrítja el a felelősséget magától, mondván, hogy a vád alaptalan, hisz Soros javaslatát sem a kiszemelt külföldi bankok, sem az SZDSZ nem támogatta, ezért bukott meg.

6 Csurka már korábbi cikkeiben is gúnyosan meg glosszázta a Sorostámogatta Hídcsoport és a Kék Szalag Bizottság tevékenységét, ám valódi megütözést és komolyabb sajtóvihar (lásd Bauer Tamás és Bód Péter Ákos *Beszélőbéli* nyílt levélváltását, a *Magyar Narancs* és más lapok reflexióit) valójában csak e március 31i, „nagykoalíciórobbantó” írása vált ki.

7 A CEU 199697. évi prospektusának előszavában ezt írja: „A KözépEurópai Egyetem létrehozását azon forradalmak ösztönözték, melyek 1989 folyamán söpörtek végig a térségben. A gondolat elsőként 1989 áprilisában merült fel azon a szemináriumsorozaton, melyet a Soros alapítványi hálózat szervezett a dubrovnik InterUniversity Centerben. [...] Magam ekkor

még elleneztem egy új intézmény alapítását, mivel úgy véltem, célját eredményesebben szolgálnák a nem intézményesített, informális kezdeményezések. A berlini fal lebontása azonban megváltoztatta véleményem. Egyszerre magam is felismertem egy efféle intézmény szükségét annak érdekében, hogy tovább erősítve az 1989-es forradalmak eszményét, azaz a helyi társadalmak nyitott, pluralista, demokratikus és piacorientált átszerveződését.”

8 Az 1991. május 14-én elhangzott beszéd részleteit a másnapi lapok is hosszan idézik teljes szövegét lásd az *1990-es alapítványi évkönyvben*.

1991

M = 1 : 100

Az év elején a kárpótlási törvény elhúzódo vitája spontán földfoglalási mozgalmat indít el a kompenzációra jogosult gazdák körében. Január 7-én az MNB 15%-kal leértékeli a forintot. 11-én Vilniusban szovjet belügyi deszantegységek véres incidenseket provokálnak, megszállván a litván főváros stratégiai pontjait és védelmi minisztériumát. 12-én a Hadtörténelmi Múzeumban történelmi emlékülést rendeznek a 2. magyar hadsereg 1943-as Donkanyarban történt pusztulását felidézve, mely alkalomból Antall József is ünnepi beszédet mond. 17-én hajnalban az amerikai légiő támadásával megkezdődik az Irak elleni Öbölháború Kuvait felszabadítására. Ugyanazon a napon a Bundestag negyedszer választja kancellárrá Helmut Kohlt. Január végén, február elején kítör a „Kalasnyikovbotrány”. Miként a világsajtó sorozatos híradásai, majd a hazai ellenzék fellépése nyomán kiderül, a magyar kormány még az elmúlt év októberében titkos fegyverüzletet kötött harmincezer szovjet típusú géppisztoly eladásáról a horvát rendőrségnek. A kirobbanó balkáni válság e nem éppen jogszerű és erkölcsilegpolitikailag is ugyancsak kétes epizódját a magyar külügy és hadügyminiszter előbb tagadja, majd az ellenzék és a sajtó nyomására kénytelen beismerni, noha a kormányzati „műhiba” utóbb semmilyen személyi következménnyel nem jár. (A fegyvereladásból származó, kézenkőzön eltűnt 1 millió dollár sorsát csupán egy 1997 szeptemberében indult törvényes vizsgálat próbálja kideríteni.)

Február 1-jén Frederik de Klerk délafrikai elnök bejelenti az apartheid rendszer megszűnését. 7-én az IRA gránátvetővel támad a brit konzervatívok Brightonban rendezett konferenciájára. (Áldozatok szerencsére nincsenek.) 14-én Budapesten és Visegrádon magyarlengyelcseh-szlovák csúcstalálkozót tartanak. Február 24-én a nemzetközi szövetséges erők „Sivatagi vihar” fedőnéven nagyszabású szárazföldi offenzívát indítanak Kuvait felszabadítására. Másnap a Varsói Szerződés tagállamainak külügyi és honvédelmi miniszterei az elnöklő Antall József által beterjesztett indítványra Budapesten aláírják a VSZ 1991. március 31-i megszűnéséről szóló záródokumentumot. 28-án lázadó csapatok elfoglalják Addis Abebát, s ezzel véget ér a véres etióp polgárháború.

Március 7-én a kormány módosításokkal jóváhagyja a Kupa Mihály pénzügyminiszter által beterjesztett négyéves gazdasági stabilizációs programot, melynek sarkalatos pontjai: az infláció megfékezése, a monopóliumok felszámolása, a gazdasági versenyfeltételek erősítése. Március 18-án Torgyán Józsefet leváltják a kispazda frakció éléről, s ezzel kezdetét veszi az FKGP drámai és számos botrányjal kísért kettészakadása. 25-én a jegybank az immár 20% fölötti infláció s a növekvő belföldi készpénzigény nyomására új, ötezer forintos bankjegyet bocsát ki Széchenyi István portréjával.

Április elején kirobban a Zwackügy. (A washingtoni nagykövetség saját kormánypárti beosztottai szerint állítólag önhatalmú közvetítési kísérleteket tett a magyar adósságkönnyítés érdekében. Az ügyből éles nyilatkozatháború kerekedik, amelynek során Jeszenszky Géza és Zwack Péter kölcsönösen „diplomáciai amatőrizmussal” vádolja egymást, mígnem Zwackot április 10-én azonnali hatállyal visszahívják.) Április 24-én az országgyűlés hosszas főként koalícion belüli alkudozások nyomán jóváhagyja a kárpótlási törvényt. Eszerint az 1949 után tulajdonuktól jogtalan módon megfosztottak legfeljebb 5 millió Ft értékű kompenzációra tarthatnak igényt, az államosított egykori földek közvetlen visszaigénylésére azonban nincs mód. (Azokat legfeljebb az alkalmi földárverések révén lehet visszaszerezni.)

Május 4-én az esztergomi bazilikában ünnepélyes egyházi és állami tiszteletadással eltemetik az emigrációban elhunyt Mindszenty József hercegprímás hamvait. A hónap közepén Antall József Izraelbe látogat, ahol magyar kormányfő hivatalos úton eladdig még nem járt. Május 24-én a Társadalombiztosítási Főigazgatóság elrendeli több mint 1000 kiemelt pártnyugdíj megvonását.

Június elején az országgyűlés a Fővárosi Közgyűlés és az ellenzéki pártok óvása ellenére határozatot hoz a Világkiállítás 1996-os megrendezéséről. Június 19-én Záhony-nál az utolsó szovjet katonai egység is elhagyja az országot. (A kormány a szovjet hadsereg által okozott károkat 100 milliárd forintra becsüli, ezen belül 66,5 milliárdra a környezeti és természeti károkat.) Június 25-én és 26-án Horvátország és Szlovénia népszavazással kinyilvánítja függetlenségét. Másnap a jugoszláv szövetségi hadsereg csapatai megindulnak a két kivált tagköztársaság ellen, s ezzel kezdetét veszi a közel négy és fél éven át dúló balkáni háború.

Július 10-én az országgyűlés elfogadja az egyházi ingatlanok tulajdonrendezéséről szóló törvényt, amely szerint a kárvallott hazai egyházak a termőföld és a gazdasági célú vagyontárgyak kivételével visszakapják 1949. január 1. után elkobzott ingatlanjaikat. A hónap végén a kormány jegyzékben tiltakozik azon egyoldalú pozsonyi döntés ellen, hogy Szlovákia megkezdi a bősnyagmarosi vízlépcső körtvélyesi üzemcsatornájának feltöltését.

Augusztus 8-án tízezer albán menekült érkezik Bari kikötőjébe. A Menekültügyi Hivatal közlése szerint úgyszintén tízezerre nőtt a volt jugoszláv tagköztársaságokból, főként a Vajdaságból, a baranyai háromszögből és Bosznia-Hercegovinából hazánkba menekültek száma. Augusztus 16-20. közt II. János Pál pápa állammegyházi minőségében négynapos magyarországi körutast tesz. Zsúfolt programja Esztergom, Pécs, Mária-pócs és Debrecen felkeresése után a Hősök terén celebrált Szent Istvánnapi istentisztelettel zárul. Augusztus 19-én Moszkvában Janajev szovjet alelnök a Krímben nyaraló Gorbacsov távollétét kihasználva puccsot szervez, s úgy mond az ország kaotikus helyzetére való tekintettel szükségállapotot hirdet ki. (Gorbacsov táborá erélyes ellenakcióba kezd, a puccskíséret csakhamar megbukik, s a letartóztatott vezetőket bíróság elé állítják.) Kónya Imre, az MDF frakcióvezetője augusztus végén írott dolgozatában az eddiginél keményebb kormánypolitikát sürget többek közt az SZDSZ-szel kötött kétharmados megállapodás „átlépését”, a múlt rendszer felelőseinek büntetőjogi számonkérését s „a Magyar Rádió és Televízió politikai beállítottságának gyökeres megváltoztatását” szorgalmazva.

Szeptember 2-án Magyarország diplomáciai kapcsolatra lép a három újra önállósult balti köztársasággal: Észtországgal, Lettországgal és Litvániával. 24-én az országgyűlés elfogadja a csődeljárásról szóló törvényt. 26-án megjelenik a Demokratikus Charta első felhívása részben válaszul az egy hónappal korábbi Kónyadolgozatra. A közel másfél száz ismert közéleti személyiség nevével jegyzett kiáltvány állampolgári összefogást hirdet a közelmúltban aggasztón elszaporodott jogellenes és antidemokratikus jelenségekkel szemben. (December 7-én a Charta társadalmi mozgalommá nyilvánítja magát, és szövívői testületet választ.)

Október 9én a belügyminiszter körlevélben szólítja fel az ország polgármestereit arra, hogy távolítsák el a régi rendszer jelképeit, és változtassák meg az utcaneveket. Az 1956os forradalom évfordulójának előestéjén Gorbacsov bejelenti, hogy a szovjet vezetés fenntartás nélkül elítéli az 1956os magyarországi szovjet katonai beavatkozást. Október 27én Barcs felett egy jugoszláv harcigép bombagránátot dob le, pár napra rá a Dunán magyar folyami teherhajókra nyitnak tüzet Vukovar közelében. A balkáni háború kiterjedésének veszélye e két incidenssel mindaddig elképzelhetetlen, nyomasztó közelségbe kerül az országhoz.

November 4én az országgyűlés elfogadja a ZétényiTakácsféle törvényjavaslatot, az ún. „Justitiatörvényt”, amely semmisnek nyilvánítja az elévülést az 1944. december 21. és 1990. május 2. közt elkövetett kínzások, emberölések és hazaárulások ügyében. (A törvényt utóbb az Alkotmánybíróság 1992 márciusában hatályon kívül helyezi, majd a kormány által 1993 februárjában beterjesztett újabb változatot is átdolgoztatja, s így a „történelmi perújrafelvételek” az újabb ciklusra halasztódnak.)

December 5én az amerikai törvényhozás megszavazza a legnagyobb kereskedelmi kedvezményt Magyarországnak. A maastrichti csúcstalálkozón szorosabbra zárják az Európai Közösség sorait, ami a kívülállókat, így Magyarországot is egy sor kérdésben hátrányosan érinti. A hónap derekán Antall József kormányfő Brüsszelben aláírja az ország társulási szerződését az Európai Közösséggel. Karácsony másnapján Magyarország elismeri a Szovjetunió utódállamaiból létrejött Független Államok Közösségét. Az esztendő utolsó napján az országgyűlés „három műszakos üzemeltetése” árán végül is sikerül jóváhagyatni a kormány 1992es költségvetését, amely mintegy 70 milliárd forint deficittel számol.

M = 1 : 10

Az év elején végleg megtörténik a válás az Akadémiától. A jogilag és ténylegesen is önállósult Alapítványt ettől kezdve az elnökalapító, a két alelnök (Vásárhelyi Miklós, Dornbach Alajos) és a négytagú kuratórium (Benda Kálmán, Enyedi György, Gombár Csaba, Vámos Tibor) irányítja.

„Magyarországon lezártunk egy korszakot és megnyitottunk egy újat. A szervezeti változásokkal egyidejűleg új jogi keretek között dolgozunk” jelenti be Soros az 1990es évkönyv 1991. májusi keltű előszavában. A Kuratórium a jövőben nem fogad el olyan pályázatokat, amelyek nem illeszkednek az Alapítvány által konkrétan meghatározott és meghirdetett új feltételrendszerbe. [...]

A jövőben működésünknek négy fő iránya lesz:

I. Múltbeli tevékenységünk folytatása

[...] Itt elsősorban a magyar kultúra értékeinek fenntartásáról van szó. A Kuratórium esetenként fogja eldönteni, hogy milyen kezdeményezéseket kíván továbbra is támogatni, de 1991. május 13i ülésén eldöntötte, hogy melyek azok a területek, ahol továbbra is tevékeny akar maradni. Ezek közé tartoznak az egyetemi szakkollégiumok, a kulturális értékű folyóiratok, a határon túli magyar kultúra és azok a különböző tudományos, kulturális programok, amelyek bebizonyították kiemelkedő színvonalukat. (Pl. Oral History Archivum, Képzőművészeti Dokumentációs Központ, Történelmi Interjúk Videotára.) Nem zárkozunk el új kezdeményezésektől sem teljesen, ha azok nagyon ígéretesek.

Folytatjuk a külföldi tanulmányutakon, konferenciákon való részvétel támogatását.

A belföldi ösztöndíjak helyett áttérünk kiemelkedő kulturális és tudományos teljesítmények díjazására.

Keresni fogjuk az útját, hogy miképp lehetne a legjobban elősegíteni a közoktatást az iskolákon belül és más szervezeti keretek között.

Ugyanez vonatkozik a könyvkiadásra és a szociális tevékenységre is.

Szakértőket kértünk fel arra, hogy dolgozzák ki működésünk kereteit ezekben a témákban.

Amennyiben úgy határozunk, hogy pályázati módszert alkalmazunk, annak feltételeit meghirdetjük.

II. Knowhow

[...] Megpróbálunk az új viszonyoknak megfelelő új módszerek bevezetésében közreműködni. Például dolgozunk egy programon, amelyik elősegíti a szív és érrendszeri betegségek időbeli diagnosztikáját. Nagy fenntartásokkal kezdünk ilyen programokba, mert nem vagyok biztos, hogy az Alapítvány erre hivatott, de nagy szükség van rájuk, és ezért hajlandó vagyok megtenni a kísérletet. Csak ha a siker igazol, fogjuk kiszélesíteni ez irányú tevékenységünket.

III. Kapcsolatok kiépítése a szomszéd országokkal

Az elmúlt években egy alapítványi hálózatot hoztam létre, amely immár kiterjed a volt szovjet birodalom majd minden országára. [...] Minden alapítvány maga alakítja ki érvényességi területét, de mindegyik kész egymással együttműködni. [...] Már számos program működik, mely egyszerre több országot érint.

IV. Utódalapítványok

Alapítványhálózatunk lehetővé teszi, hogy új alapítványokat hozzak létre, amelyek az egész térséget fedik. Ezek közül a legfontosabb a KözépEurópai Egyetem. Ez olyan nagyszabású vállalkozás, hogy [...] erről egy külön írást mellékelek. Az

EastWest Management Institute elsődrendű célkitűzése közép és keleteurópai szakemberek külföldi képzésének megszervezése. Ezeket nevezem utóadalapítványoknak.

Mindebből látható, hogy tevékenységem a forradalmi időknek megfelelően rohamosan kiszélesedett.”

A fenti, májusban publikált irányelvek azonban már egy időközben létrejött stratégiai kompromisszumot tükröznek, s így sokban elfedik az előzményeket. Azt ti., hogy az év elején mindinkább kiütőköznek a koncepcionális nézetkülönbségek az Alapítvány jövőjéről a New Yorki és budapesti vezetés között, s az egyes programok konkrét döntési, szervezési hatáskörét illetően is megszorodnak a konfliktusok. A feszültséget jól jelzi Vásárhelyi Miklós egy március eleji házi feljegyzése, amelyben szükségesnek véli leszögezni: „elvileg nem értek egyet az alapítványi profilmódosulással (a szociális, egészségügyi és jótékonyági tevékenység erőteljes fokozásával a kultúrpolitikai célkitűzések rovására)” és: „gyakorlatilag tarthatatlannak ítélem a New Yorki iroda és a magyar Titkárság közt kialakult egészségtelen viszonyt”. A jelek szerint tehát a rohamos külső és belső változások okozta átmeneti válság s vele az új szerepkeresés változatlanul tovább tart. Egyebek közt erre utal, hogy a nyár folyamán a budapesti Titkárságra pályázat útján több fiatal munkatársat vesznek föl (Magyar Sándor, Török Marianna, Erdős Krisztina, Dusnoki Tibor), s hogy ősztől sorra átalakítják a meglévő programokat és szakkuratóriumokat.

Az év végi statisztika mindazonáltal nemigen látszik igazolni Vásárhelyi még márciusban jelzett „elvi” aggályait. A több mint 5 millió dollár és 200 millió forint nagyságrendű költségvetést mérlegelve egyelőre még mindig csak óvatos arányeltolódások fedezhetők fel számottevő „profilmódosulás” helyett. A kultúra, a tudomány, az oktatás változatlanul prioritást élvez még a dollártámogatások körében is (lásd a nyelvprogramok 414, a KözépEurópai Egyetem 405, a kiegészítő ösztöndíjak 343, a külföldi ösztöndíjak 326, a tudományos konferenciák 306, a diákutazások 154, az egyetemközi cserék 141, a Bölcsész reformprogram 117, a rövid tanulmányutak 109 ezer dolláros tételét). A forinttámogatások felét: mintegy 100 millió Ftot pedig még az előző években odaítélt támogatások viszik el. A fennmaradó másik 100 milliót úgyszintén felefele arányban az új és folytatólagos programok osztoznak. Ezek kiugró tételei még inkább alátámasztják a kultúra és az oktatás érintetlen prioritását, hiszen az új programok 52 milliójából egyedül a folyóiratok közvetlen támogatása 37, a régiek 49 milliójából a Bölcsészreform 33 millióval részesül.

Persze jut másra is: például helyi és amerikai kezdeményezésű szociális és egészségügyi programokra méghozzá növekvő mértékben, így március közepén Budapesten kezdetét veszi az „Iskolatejakiáció”, amely az Alapítvány és a Főpolgármesteri Hivatal közös szervezésében napi egy pohár tejet/kakaót és egy péksüteményt juttat a főváros több mint 80 000 alsó tagozatos diákjának. (A program curriculumát alább külön is bemutatjuk.) „A kedvező visszhangon felbuzdulva jelenti két hónap múlva az MTI Demszky Gábor máris tárgyalt Soros Györggyel az akció lehetséges kiterjesztéséről.”

Március végén környezetvédelmi pályázatot hirdet a Független Ökológiai Központ. Az Alapítvány támogatásával immár két éve működő szervezet politikailag független környezetvédelmi csoportok, öntevékeny szakemberek jelentkezésére számít, olyan pályázókéra, akik a helyi vagy országos környezetvédelmi problémákkal foglalkoznak, illetve vállalják a környezetkárosítás megelőzésével kapcsolatos eljárások kidolgozását.

Júliusban a Soros Alapítvány és a KözépEurópai Egyetem támogatásával egy hónapos ökológiai kurzust rendeznek Budapesten, amelyen 60, zömmel természettudományi szakos hallgató elméleti alapképzést kap, s a helyszínen tájékozódhat több térségbeli ország környezetvédelmi problémáiról. A résztvevők közel fele szeptembertől nyugateurópai és amerikai egyetemeken folytatja tanulmányait.

„Eredményesen működik a KözépEurópai Egyetem, egyelőre Budapesten és Prágában” nyilatkozta az Alapító egy augusztus közepén a margitszigeti Ramada Szállóban rendezett sajtótájékoztatón. Mint elmondta, a két fővárosban főként posztgraduális képzést szerveztek a közép és keleteurópai szakemberek számára. A kurzusokon kelet és nyugateurópai, valamint amerikai egyetemek neves tanárai oktatnak. A hallgatókat a Sorosalapítványok verbuválják pályázati úton szerte a térségből. Már szervezik az egyetem magyar részlegének jogi fakultását: ahol az, egyéves posztgraduális képzésen az angol és amerikai jogot, egyebek közt az üzleti, biztosítási, beruházási, bank, környezetvédelmi és emberi jogot tekintik át. Emellett 1992 szeptemberétől Budapesten történelmi, összehasonlító, irodalmi és filozófiai kurzusokat is szerveznek majd. Prágában már az ősszel beindul az egyéves szociológiai, közgazdasági és politológiai posztgraduális oktatás. Soros, mint az újságíróknak elmondja, egyben felajánlotta az osztrák kormánynak: vegyen részt Ausztria is a KözépEurópai Egyetem nemzetközi előkészítésében. Ha a javaslattal egyetértenek, Bécsben ökológiai és urbanisztikai kurzusokat tartanak majd, s emellett ott lesz az egyetem adminisztratív központja is.

A budapesti Alapítvány egyik legkorábban saját pályára állt „műholdja”: a Képzőművészeti Dokumentációs Központ „SUB VOCE” címmel augusztus 12. és szeptember 8. között kiállításon mutatja be a Múcsarnokban 18 hazai művész videóinstallációit. A kiállítással párhuzamosan a központ egyúttal nemzetközi szimpóziumot rendez a Fiala Művészek Klubjában Problem Videó címmel.

A bukaresti, a iasi és a kolozsvári után október végén megnyílik a romániai Sorosalapítvány negyedik, temesvári irodája. Az egyetem dísztermében megtartott nyitóünnepségen az Alapító is rövid beszédet mond. Ebben reményét fejezi ki, hogy a „forradalom szülővárosában” megnyíló legújabb fiókalapítványa lesz mind közül a legsikeresebb.

November közepén Soros György Göncz Árpád köztársasági elnökkel (aki egyben a KözépEurópai Egyetem Alapítvány tiszteletbeli elnöke is) találkozik, hogy első kézből tájékoztassa a budapesti egyetem és alapítvány legújabb terveiről. Megbeszélésük után Soros a sajtóval közli: várhatóan Ausztria is bekapcsolódik a CEU regionális hálózatába, Bécsben székházat adva s hozzá jelentős anyagiakat. A távlati terv: Németország, Olaszország és az Európai Közösség más országainak bevonása. „Mint az az egyetem működik, mégpedig jól ideje, hogy ezt a világ is megtudja... Göncz elnök úrral ezért arról beszélünk, hogy februárban megrendeznénk az ünnepi megnyitót immár a magyar, cseh-szlovák, lengyel és osztrák vezetők közös részvételével.” A találkozóon Soros egyben jelezte az elnöknek: másfél éve nem kap érdemi választ illetékes kormányhelyekről egy 10 millió dollár értékű felajánlására, mellyel egy hazai kardiológiai prevenció programot támogatna.

Ősztől a térségbeli Sorosalapítványok együttműködése a New Yorki központtól külön keretet és az EastEast program révén önálló szervezeti formát kap. Az új hálózati együttműködés jegyében az immár másfél tucatnyi alapítványi iroda közül elvben bármelyik kezdeményezhet közös programot a tanulmányutaktól a folyóiratcseréken, közös kutatásokon és kiadványokon át a

szervezett diákcseréig. Az EastEast háromtagú budapesti kuratóriuma novemberben alakul Kiss Gy. Csaba, Kosa László és Bretter Zoltán részvételével. Az egyedi pályázatok támogatásán túl első jelentősebb akciója egy decemberben, Budapesten megrendezett kisebbségi konferencia („Elég nagy Európa az európaiaknak?”), melyet a Democracy After Communism Alapítvány kezdeményezett, s amelyhez a mintegy háromtucatnyi résztvevő költségeit Grúziától Horvátorszáig a helyi Sorosalapítványok biztosították.

M = 1 : 1

A „Liberális program” és a Századvég Politikai Iskola

A liberális szervezetek támogatása az új demokratikus érában az Alapítvány egyik legnyíltabb közéleti, politikai szerepvállalása volt. A program deklarált célja, hogy olyan „kluboknak, szervezeteknek vagy más formában szerveződő állampolgári közösségeknek nyújtson támogatást, amelyek működését a szabadelvű eszmék és értékek, illetve ezek magyar hagyományai határozzák meg”. Az 1992-től indított új program voltaképp egy, a civil társadalom erősítését célzó, laza programcsoport része volt, önálló támogatási kerettel, közvetlenül a nagykuratórium alá rendelve.

(Ugyanezen „Civil társadalom” gyűjtőnévű profilba tartozott még vagy fél tucat más program is: így a Tényfeltáró újságírás, a Lap és folyóirat-támogatás, a Média, az Emberi jogok és Etnikai konfliktusok, valamint a Help to Help program.)

A támogatott célcsoport az Alapítvány régebbi és újabb mozgalmi kapcsolataiból, intézményes ismeretségi köréből verbuválódott alkalmi jelleggel. Ez végső soron informális tájékozódást, egyedi megkereséseket jelentett, hiszen nyílt pályázatot külön nem hirdettek meg a lehetséges érdekelteknek, így, noha a támogatottak köre a többi „civil” társprograméhoz hasonlóan pár év alatt igencsak kibővült, valójában messze elmaradt az 1989/1990-es Demokratapályázat össznépi arányaitól. Ugyanez mondható el a támogatott ügyek tartalmi repertoárjáról és a támogatási keretről is, mely utóbbi 1992-ben 5 millió, 1993-ban 31 millió, 1994-ben mintegy 24 millió forintot tett ki.

A Liberális programnak ha nem is nyílt, de meglehetősen érezhető ellenzéki irányultsága volt, hisz voltaképpen célja a belpolitikai jobbratolódás, a szélsőséges hecckampányok egyfajta szolid ellensúlyozása. Ezt látszik alátámasztani többek közt az is, hogy a kedvezményezettek sorában számos ismert „chartás” szervezet, jogvédő vagy érdekképviseleti társulás, bázismozgalom bukkan fel. Az aktuálpolitikai fogantatás persze a program léttartalmát is eleve behatárolta, hiszen 1994 májusától, a szociálliberális koalíció létrejöttétől többé már nemigen volt szükség a „résistance”, a szabad (azaz: kritikus) gondolkodás s az ellenzéki ethosz efféle ébrentartására. (Noha erről és a Demokratikus Charta idő előtti „kapitulációjáról” sokaknak ma is megvan a markáns különvéleménye.) Ily módon a Liberális program alig három évet ért meg, jöllehet támogatottainak egy része más programok égisze alatt később is felfelbukkan a kedvezményezettek sorában.

Íme a három év eredménylistája:

1992

Ady Endre Társaság, Alapítvány az Európai Magyarorszáért, Alternatív Háló Egyesület, DAC (Democracy After Communism) Alapítvány, ELTE Szociológiai Intézet (egy, az SZDSZ, Fidesz, MDF vezető politikusainak részvételével szervezett előadásorozatra), Pécsi Liberális Klub, Politikai Tudományok Intézete (Az Új generáció új gondolat című pályázatra), Raoul Wallenberg Társaság, Regionális Együttműködési Programiroda (Szeged).

1993

Alapítvány az Európai Magyarorszáért, Alternatív Háló Egyesület, Biztonságpolitikai és Honvédelmi Kutatások Központja, Budapest Könyvklub (TTwins, Cserépfalvi és Párbeszéd kiadók), Egri Alternatív Kulturális Egyesület, Független Gondolkodók Egyesülete, Hajnal István Kör, Individuum Közművelődési Egyesület (Nyíregyháza), Katolikus Társadalomtudományi Akadémia, KeresztényZsidó Társaság, Kéthly Anna Alapítvány, „Korridor” Politikai Kutatások Központja, MONA Magyarországi Női Alapítvány, Mónus Illés (Munkás) Akadémia, MTA Politikai Tudományok Intézete, MÚOSZ Szolidaritási Alap, Nyilvánosság Klub, Örökségünk Őrei budapesti műemlékvédő ifjúsági szervezet, Polányi Mihály Szabadelvű Társaság, Politikai Tudományok Intézete, Raymond Áron Társaság (Pécs), „Sátoraljaújhely (Z. J.)”, Szárszó '93 (Farkasházy Tivadar), Települési Akció Intézet (Székesfehérvár), Teljes Evangéliumi Diák és Ifjúsági Szövetség, „Tégy a Gyűlölet Ellen” Alapítvány, Tipográfia Testedző Egyesület, Utópia Műhely.

1994

Acta Humana Emberi Jogi Alapítvány, Ady Endre Társaság, Alapítvány a Független Demokratikus Szakszervezeti Érdekvédelemért, ÁllásPont Állásteremtő Fiatalok Öntevékeny Ligája (Szeged), Budapest XI. ker. Liberális Klub, Budapesti Condorcet Kör, Együtt Egymásért Egyesület, Szárszó '94 (Farkasházy Tivadar), Keszthelyi Szabadelvű Társaskör, „Korridor” Politikai Kutatások Központja, Magyar Pax Romana Fórum, Magyarországi Női Alapítvány, Mónus Illés (Munkás) Akadémia, MTA Politikai Tudományok Intézete, Nonprofit Alapítvány Kurázi Szerkesztősége, Nyilvánosság Klub Monitor Csoportja, Sansz Alapítvány, Stúdió K. Alapítvány (Pilisborosjenő), Vázsonyi Vilmos Emlékbizottság.

Amint a fentiekből is kitűnik, a program irányítói nem törekedtek a hazai liberális kezdeményezések teljes vagy akár csak „reprezentatív” felsorakoztatására, inkább megmaradtak az ad hoc jellegű és merőben gyakorlatias szelekciónál. (Alkalmi konferenciák, kiadványok, vitafórumok támogatása stb.) Emiatt a mindenkori kínálathoz igazodva a kedvezményezettek köre is meglehetősen elegendő, mi több, első látásra néhány olyan „kakukktójas” is akad benne, amelyről sem „eszmei”, sem „madártani” alapon nemigen dönthető el, miként is kerül e „liberális fészekaljba” (pl. a Tipográfia Testedző Egyesület). A közvetlen felhasználók (klubok, körök, egyesületek) mellett viszonylag nagy számban találni „újraelosztó” intézményeket is (alapítvány, intézet stb.), ami jól mutatja a hazai nonprofit bürokrácia rohamos kiépülését és bonyolult érdekkapcsolásait. A támogatások nagyságrendje 30 000-tól 8 millió forintig erősen differenciált, a nagyobb pénzeket jobbra nem bázis szintű szervezetek, hanem tudományos munkacsoportok, országos akcióközpontok kapják. („Korridor”: 7 + 8 millió, Alapítvány az Európai Magyarorszáért: 4,5+1 millió, „Tégy a Gyűlölet Ellen” Alapítvány: 3 millió). Ugyanakkor a Nyilvánosság Klub, a MÚOSZ Szolidaritási Alapja, a Mónus Illés (Munkás) Akadémia, a KeresztényZsidó Társaság, a Katolikus Társadalomtudományi Akadémia és több más példa is azt mutatja, hogy fontos társadalmi ügyek, modellértékű

kezdemenyezések is rendre bekerültek a támogatók sorába még ha némelyikük liberális voltát anélkül, hogy ez önértéküket bármiben kisebbítené talán vitatni lehet is. (Például az ímentiek közül a két „Akadémia”, melyek nyilván sokkal inkább szociáldemokrata, ill. keresztényszociális eszmei indíttatásúak.)

A Századvég Politikai Iskola

A Századvég Politikai Iskola indulása óta az Alapítvány kiemelt támogatását élvezte, ami a gyakorlatban évente átlag 10 millió forint értékű tárgyi, rezszi és ösztöndíjhozjárulást jelentett. Az új, modellértékűnek szánt intézményt előbb „spiritus” majd valódi rektorként Stumpf István hozta létre, s annak többek közt éppen az ő személye és korábbi hasonló szerepvállalásai révén fontos „mozgalmi” előzménye volt a Bibó Szakkollégium, a FideszAkadémia, a Századvég folyóirat és könyvkiadó, a maga sajátos szellemi holdudvarával, egyszerre rendszer és nemzedékváltó ambíciójával. Az iskola jó félszáz hallgatóval alapítványi formában indult 1991 őszén, demonstratívan pártsemleges, szakmai alapon, amit jól mutat, hogy az oktatás minimális tárgyi feltételeit s a Szentháromság téri kollégium bérleti díját is csak a Friedrich Neumann Alapítvány, a Szerencsejáték Rt. és a Soros Alapítvány együttes donációból sikerült fedezni.

Stumpf és társai abból indultak ki, hogy az új politikus elit jó része nem volt, miként eleve nem is lehetett felkészülve a demokrácia megannyi gyakorlati problémájára, s hogy a modern társadalmak bonyolult, sajátos tudást és készségeket igénylő „menedzselését” nem lehet veterán mozgalmárookra, „kényszerpolitikusokra” bízni. Szükség van hát egy, a nyugati „political school”ok mintáját meghonosító, hazai „demokrata képzőre”, ami részben a helyi és az országos politika tanácsadói és utánpótlását biztosítja, részben a közigazgatás, a nonprofit szféra s a politikai újságírás elitiskolája lehet. Az ambiciózus kezdeményezésnek Stumpfék szorgos lobbyszása és szervezőmunkája nyomán kezdettől számos pártfogója, segítő külső munkatársa akadt (Bihari Mihály, Lengyel László, Gázsó Ferenc, Kéri László stb.). Másrészt azonban jó adag gyanakvást és idegenkedést is el kellett oszlatnia, hiszen korábban efféle gyakorlati „politikusképzés” az országban csak egy helyütt: az MSZMP Politikai Főiskoláján folyt, ami a közvélemény szemében az állampárt diszkreditált „káderkeltetője” volt. Am az újfajta kísérlet beindítását két további tényező is nehezítette. Az egyik, hogy mint azt Stumpf István visszatekintve megjegyzi: „a politikatudomány ez idő tájt vívta függetlenségi harcát az egyetem és az Akadémia konzervatív erőivel. A másik, hogy az érzelmi, indulati politizálást, a csak nemrég kialakult markáns pártpolitikai elfogultságokat nehéz volt a szakszerűség és a tudomány nevében meghaladni.” Hisz utóvégre, így vagy úgy mindenki „pártos” és „elkötelezett” volt, s egy „pártközi politikai főiskola” ötletét a legtöbben bosszantó abszurditásnak vélték. Annál inkább, mivel a szervezők múltja, kapcsolatai és „politikai szocializációja” révén joggal lehetett feltételezni, hogy az új intézménynek minden reprezentatív igyekezet ellenére legfőbb oktatói és hallgatói gyűjtőbázisa az ellenzéki azon belül is a liberális, azon belül is a „fiatal demokrata” körökből verbuválódik.

1991 őszén az első évfolyam 60 jelentkezőjéből 24 hallgatót a Fidesz, az FKGP, az MSZP és az SZDSZ iskoláztott be. Közülük öten parlamenti képviselők, többen önkormányzati képviselők, fizetett pártmunkatársak, ám akadt köztük egyetemista, tanár, érettségizett munkanélküli is. 12 hallgató tandíját részben vagy egészben alapítványok és szervezetek vállalták át, ezen túl 7 erdélyi, felvidéki és kárpátaljai hallgató kezdett az első évfolyamon ösztöndíjasaként. Később a határon túliak aránya jelentősen megnőtt a mindenkor évfolyamok átlag egyharmadára, s a második évben különféle roma szervezetek ösztöndíjasaként 15 hazai cigány fiatal is beiskoláznak.

A lemorzsolódás kezdetben igen nagy, az első tanév végén 60ból 28an, a másodikban 55ből 44en vehették át egyelőre hivatalosan még el nem ismert diplomájukat. (Ez részben a magas vizsgakövetelményeknek, részben a más irányú intenzív elfoglaltságnak tulajdonítható.) A hallgatók heti két délután járnak órára, s emellett időnként „hétvégi tréningeken” is részt vesznek. A kötelező elméleti stúdiumokon (politikaelmélet; alkotmány, közigazgatás, önkormányzat; politikai rendszerek összehasonlító elemzése) kívül számos gyakorlati alapkészséget is oktatnak, így: retorikát, tömegkommunikációs viselkedést, protokollt, idegen nyelvet, számítógépes alapismereteket stb. Az első évek neves és kevésbé ismert tanárai között fiatal vagy középkorú politológusok, történészek, szociológusok, médiaszakértők. Néhány név a kezdeti kurzusok tanári karából: Szalay Péter, Gyurgyák János, Fellegi Tamás, Körössényi Tamás, Levendel Ádám, Tókéczky László, Rainer M. János, Tamás Pál, Lévai Katalin, Szalai Erzsébet, Csepeli György, Györffy Miklós és mások. Az iskola időről időre műhelyvitákat, konferenciákat szervez, prominens politikusokat hív meg egyegy előadásra vagy kötetlen eszmecsere, így például a kezdeti években sorra vendégül látja egyebek közt Göncz Árpádot, Antall Józsefet, Horn Gyulát, Orbán Viktort, Sólyom Lászlót, Kis Jánost, Tölgyessy Pétert, Bíró Zoltánt, Szabó Tamást, Oláh Sándort, Duray Miklóst de járt itt Charles Gáti, Kende Péter, Arató András és sok más hazai és külföldi vendég is.

Az iskola három év múltán, 1994ben a budai várból a Benczúr utcába települt át a volt Társadalomtudományi Intézet épületébe, ahol ma is működik. Utóvégre arculatát és szellemi önállóságát megőrizve jobbnak látta behúzódni a hagyományos felsőoktatási struktúra védőernyője alá. Jelenleg kétféle képzéstípust kínál hallgatóinak. Az egyiket egy négyeszes teres, diploma utáni kurzust a Budapesti Közgazdasági Egyetem Posztgraduális Karának égisze alatt, a másikat általános, alapozó jelleggel az egri Esterházy János Tanárképző Főiskola keretei közt. Budapesten két fő szakirány közül választhatnak az érdeklődők: 1. a politikai szakértő, politikai kommunikáció, illetve 2. a közpolitika szakirány közül (a felvétel mindkettő esetén egyetemi vagy főiskolai diplomához kötött). Egerben ezzel szemben inkább a helyi közigazgatási és a civil szférához szükséges alapismeretekre s a politológiai bevezető stúdiumokra helyezik a hangsúlyt. Az elmúlt években folyamatosan bővülnek az iskola nemzetközi kapcsolatai is a hasonló profilú nyugati oktatási intézményekkel (John Kennedy School of Government, Harvard; Graduate School of Political Management, George Washington University; Bundeszentrale für Politische Bildung, Bonn; École Nationale d'Administration, Paris stb.), ami alkalmi közös programokban, ösztöndíj és vendégtanári meghívásokban kamatozik. Az oktatás mellett az iskola önálló kutatói és publikációs tevékenységet is folytat. Folyóiratokat jelentet meg (korábban Harmadkor, majd Közpolitika címmel), és 1996 óta a Századvég Könyvkiadó köteteit is kizárólagos „örökösként” gondozza. (Ez utóbbiak zömmel tankönyvként használható alapművek, pl. Kukorelly István [szerk.]: Alkotmánytan, Stillman [szerk.]: Közigazgatás, Gyurgyák János: Mi a politika? stb.)

Csakugyan: vissza az alapkérdésre: „Mi a politika?”, és: „Voltaképp miben áll a politikusi hivatás?”

Nos, Göncz Árpád az iskola első tanévnyitóján autentikus feleletet adott mindkettőre. Ha nem is szabatos definíciót, mindenesetre hiteles vallomást, „ars politicát”. ...Érdeemes idézni, miféle eszmei, emberi útravalóval „tarisznyázta fel” a köztársasági elnök az 1991 őszén induló évfolyamot: „A helyi apostolokon áll vagy bukik az ország sorsa. Az országos

apostolok legfeljebb ágálnak a helyi apostolok piramisának tetején. Ezt nagyon szeretném a figyelmetekbe ajánlani. Akkor is, ha mindez semmit se von le a professzionalitás jelentőségéből. [...]

A valóság nem könnyen tárja fel magát. A professzionalizmus tulajdonképpen ahhoz ad kulcsot, hogy tudjuk faggatni a valóságot. Különböző mindenféleképp a magunk ideológiájához fogjuk alkalmazni, és azt véljük majd valóságnak, amit kellemesebb annak hinnünk, mert elveinknek vagy érdekeinknek jobban megfelel. Ha a Századvég Politikai Iskola jó emberi közösség, akkor tulajdonképpen már önmagában a politika iskolája, mert akár ösztönösen, akár tudatosan, a kapcsolatteremtés, a kapcsolatépítés, az együttműködés módszereire tanít. Lehet a türelem iskolája, lehet a segítőkészség iskolája, lehet a szolgálat iskolája. A politikusnak a szavak mesterének is kell lennie, ezért szükséges elsajátítania a talpraesett vita mesteriségét, ami nem feltétlenül a bántás művészete. A vita jelentős mértékben a vívás tehát valahol a szellemi játék művészete. A játék viszont halálosan komoly. Ha a politikát is játéknak fogjuk fel mert lehet innen is közelíteni, akkor ezzel éppen a komolyságát, hangsúlyozzuk, és nem a komolytalanságát. [...]

Ez a szakma, amire készültök, voltaképpen szolgálat. Ha valaki nem ebből indul ki, akkor nem érdemes csinálnia. Azért nem, mert mindenképpen számíthat csalódásokra. Végző útravalóul legmélyebb meggyőződésemből mondom: őrizzék meg alázatokat, és mindig higgyetek a népek. Ha jobban tetszik: a társadalomnak. Ha még jobban tetszik: a valóságnak...”

Ez a nem éppen „karrierpolitikus” ethosz nem szerepel ugyan sem az iskola tantárgyai közt, sem a végbizonyítvány minősítésében ám azért talán a célracionális „profizmus” rideg páncélzatán is áthat belőle valami. Meglátjuk majd hiszen a jelek szerint épp újabb nemzedékváltás zajlik a hazai politikai elitben, amelynek egyik kulcsszereplője a szakkollégium és iskolaalapítóból hajdanvolt tanítványa kabinetminiszterévé kinevezett Stumpf István lett. A politológus, aki eddig csak oktatta, magyarázta tárgyát, s most sokadmagával együtt maga is gyakorlati „alapvizsgát” készül tenni belőle.

Könyvkiadói és lap támogatók

A könyvkiadói mecenatúra

A hazai könyvkiadás és könyvpiac a rendszerváltás éveiben radikális struktúraváltáson ment át szellemi, üzleti és infrastrukturális értelemben egyaránt. A saját profiljukban évtizedeken keresztül kizárólagos vagy hegemón szerepet élvező nagy állami kiadók (Gondolat, Magvető, Szépirodalmi, Móra stb.) egyszerre összezsugorodtak, s részben vagy egészben privatizálva valódi piaci szereplőkké váltak, miközben a sajtó és vállalkozói szabadság százával teremtette az új kiadói vállalkozásokat. (Habár a tényszerűség kedvéért meg kell jegyezni, hogy a könyvkiadás állami monopóliumát már a nyolcvanas évek második felében is át meg átluggatta néhány szokásjog: az egyházak, társadalmi szervezetek, egyetemek és kutatóintézetek viszonylag önálló publikációs gyakorlata, avagy az APO és a Kiadói Főigazgatóság óvatos engedményei: például az az 1988. eleji rendelkezés, amely hét bejegyzett közművelődési szervezetnek Antikva, Göncöl, Isis, Maecenas, OrigoPress, Budapesti Művészeti Hetek, Szabadtéri Játékok Igazgatósága önálló kiadói jogosítványokat adott.) Hasonló sorsra jutott a három nagy országos terjesztő vállalat: az ÁKV, a Művelt Nép és a Téka is, melyeknek rohamosan lebomló, privatizált hálózatai megannyi új, jórészt még tökeszegény helyi törpevállalkozásnak engedték át a terepet. Amíg a szűkebben vett „rendszerváltó évek”: 1989-1990 általános betűhűsége, a vásárlóerő rejtett tartaléka s a hazai könyves szakma (az új magánkiadók, magánnyomdák és magánterjesztők) lázas bizonyítási vágya tartott, nem is volt nagyobb baj a hirtelen jött szabadság e szükségképpen öskóaszával. Ám attól kezdve, hogy a költségek (a papírárak, az adó, a rezszi, a 4050%os terjesztői árás stb.) hovatovább mértani haladvány szerint évente megduplázták a könyvárakat, s e versenyfutást mind nagyobb tömegben adta fel a könyvbarát közönség, már súlyos szerkezeti bajok ütözködtek ki. Az üzleti kockázatot nem vállaló, többséggel bizományos terjesztők és a könyvkiadók egyenlőtlen piaci alkuja folytán sorra csődöközbe jutottak az igényes régi és újabb alapítású kiadói vállalkozások, s egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy a kultúra e kiemelten fontos ágazatát hosszú távon nem lehet a könyörtelen piaci erőviszonyok prédájául odavetni.

E kései felismerést előlegezi meg Hankiss Elemér egy még 1989. márciusi pályázati ajánlása (a Magyar Bálint szerkesztette Medvetánc Füzetekhez), melynek záradékában a volt alapítványi kurátor ezt írja: „Megfontolandónak tartom, nem ezzel a pályázattal, hanem általában az induló kiadók támogatásával kapcsolatban folytatandó alapítványi politikát. Több magán és csoportként szerveződő kiadó indul mostanában, a fentiekhez hasonló bár talán nem ilyen színvonalas programmal. Egy részük mögött közvetlen vagy közvetett állami, illetve párttámogatás áll (ez utóbbi az esetek zömében, de nem kizárólag az MSZMP-t jelenti). Vannak kiadók, amelyek megpróbálnak a piacon a maguk erejéből megélni, keresve az értékes és silányabb, de hasznot hozó kiadványokat. És vannak olyanok, mint például a fenti pályázat, amelyek kizárólag értékes művek kiadására vállalkoznak. Idővel ez utóbbiak is sikeres piaci vállalkozássá válhatnak. Úgy vélem, az alapítványnak gondosan kell mérlegelnie, hogy e hármasságban kiket és hogyan támogasson.”

Nos, a „gondos mérlegelés” közel három évig tart, hiszen az Alapítvány „a magyar könyvkiadás nehéz helyzetére való tekintettel” csak 1992 tavaszán hirdeti meg a hazai kiadóknak szánt önálló pályázati programját. Nem mintha az időközben eltelt három évben a kuratórium nem támogatott volna tucatjával eseti kiadványokat (pl. ÚjholdÉvkönyv, Rádayévkönyv, Medvetánc Füzetek stb.1), ámde a programszerű, célirányos mecenatúra kereteinek kialakítása a még erősen zajló és zavaros könyvpiaci folyamatok s az Alapítvány belső elbizonytalanodása, szerepkeresése folytán meglehetősen hosszan várat magára.

„A könyvkiadási program már előrehaladott stádiumban van tudósít magabiztosan egy 1991. októberi titkársági jelentés az „Új és átalakuló régi programokról” szólva. Kiesnek a volt állami és az új kommersz kiadók. Marad 1012 igényesebb, támogatásra érdemes szépirodalmi és társadalomtudományi kiadó: a Századvég, az Atlantisz, a Jelenkor, a Cserépfalvi, a Héttorony stb.” Valóban, többékevésbé ez marad az újonnan induló alapítványi program kiindulási alapja. Poszler György elnökletével 1991 végén, 1992 elején megalakul a szakkuratórium, tagjai: Lackó Miklós, Radnóti Sándor, Balassa Péter, Török Endre, továbbá műszaki és üzleti „könyvszakértőként” Kravjánszky Róbert, az Oktatókutató Intézet munkatársa, az Educatio című szakfolyóirat kiadója. Az új kuratórium ebben az összetételben közel négy évig marad fenn, titkári teendőit Magyarai Sándor programszervező látja el. Az elbírálás alapelve, hogy kizárólag cégszerűen bejegyzett, professzionális könyvkiadók pályázhatnak, azok is csak koncepciózus sorozattervekkel. Ez utóbbi feltétel, mint Magyarai Sándor megjegyzi, „Miklós Tamás sugalmazása volt”, hiszen „az Atlantisz, a maga számos irodalmi és társadalomtudományi sorozatával, és szűkítésben egyike volt a leginkább érdekelteknek”. Mindamelllett e formális követelményt az eredménylisták tanúsága szerint sem a pályázók, sem

a döntőnkök nem vették túl szigorúan, jól tudva, hogy egy ügyes fantáziacímmel akár három, merőben eltérő kiadványt is „sorozattá” lehet előléptetni. Az átlag évi 5060 milliós keret fölött rendelkező zsűri évente kétszer májusban és októberben ült össze, s az esetenként felgyült, százas nagyságrendű pályázati anyagból három vagy négy tucat kiadói tervet honorált. Lehetőségeihez képest megpróbált minden érdemes kiadványt felkarolni: ha a tavaszi fordulóba pénzsűke miatt netán nívós pályázatok is kiestek, azok az őszi „reményfutamon” rendre átmentek.

Ezzel együtt a kurátorok nagyon is hangsúlyosan gyakorolták az eseti differenciálást. A program első négy évének (1992-1995) eredménylistái szerint leginkább a társadalomtudományi és filozófiai kötetek, a magyar és világirodalmi „alpművek” élveztek elsőbbséget kiváltképp, ha azok aránylag hozzáférhető áron felsőoktatási „háttéranyagként” vagy klasszikus forráskiadásként is hasznosíthatók voltak. Ennek megfelelően alakult a kiadói preferencialista is melynek sorrendjét, támogatási arányait, a könyvtervek tüzetes egybevetésével esetenként talán vitatni lehet. A megítélt összegek nagysága alapján a nyertes pályázók durván három kategóriába sorolhatók. A program kiemelt favoritja, az első három évben átlag évi 12 millió forintos támogatással a teljes keret közel egynegyedével! a Századvég (utóbb: Osiris) Kiadó. Ezt követi az átlag 36 millióval dotált „erős középkategória” nagyjából a már fent idézett titkársági tervezet „papírformája” szerint: Atlantisz, Jelenkor, TTwins, Cserépfalvi, Pesti Szalon, Héttorony, Liget, 2000, majd a pár százezertől évenként maximum egy, másfél millió forintig dotált népes derékhad: Ab Ovo, Bethlen, Bencés Kiadó, Csokonai, Göncöl, História, Holnap, Ikon, JAK, Kalligram, Katalizátor Iroda, Littera Nova, Magvető, Múlt és Jövő, Nagyvilág, Tankönyvkiadó, Typotex, Régió, Széphalom Könyvműhely, Tanulmány, Új Mandátum, Vigília stb.

Ezt a négy éven át nagyjából konzekvensen gyakorolt szelekciót részben objektív adottságok (kiadói profil, nagyságrend, évente megjelentetett új „címek” száma stb.), részben vállaltan szubjektív eseti döntések határozták meg. Ez utóbbiakat ha némelyek talán sérelmezik is két körülmény „menti”. Egyrészt, akárcsak más alapítványi célprogramok esetében, itt sem „egyesektől mások javára elvett” közpénzek szétosztásáról volt szó, hanem egy magánmecenatúra olyan plusztámogatásairól, amelyek felett egy e célra felkért szakmai testület saját hatáskörében, szuverén módon rendelkezett. A másik „mentő” körülmény, hogy a kiadók zömének megvolt és megvan ma is a lehetősége, hogy más pótlólagos forrásokat találjanak akár az állami mecenatúra (Magyar Könyv Alapítvány, Pro Cultura, Lakitelek Alapítvány, Szerencsejáték Rt. stb.), akár a hazai és külföldi magánszponzorok, intézmények körében. A Soroszűri ekként csak egyet tehetett: az átalakulás és újrakezdés viharos éveiben igyekezett konszolidálni mindazon kiadói kezdeményezést, amelyet fontosnak, értékesnek vélt. Az eredmény az „Ex libris Soros” címkével ellátható kötetek mára az ezres nagyságrendet is jócskán meghaladó együttese arról győz meg, hogy e vállalat többékevésbé sikerrel, stabil értékpreferenciák mentén teljesítette. Mindenesetre kétségkívül nagyban hozzájárult ahhoz, hogy a kiemelten preferált szerkesztőségi műhelyek, könyvesházak a fenti első két kategória kiadói máig mértékadónak számítsanak a hazai szépirodalmi és társadalomtudományi publikációk terén.

Epilógusként még pár szót az utóbbi évek fejleményeiről... Néhány, nem túl sikeres újító kísérlet után (könyvklubok, alternatív terjesztő hálózatok felkarolása, Budapest Székesfőváros Könyvesháza stb.) 1996-tól a program merészen átalakul, irányítását új szakértő zsűri veszi át. (Elnöke: Radnóti Sándor, tagjai: Serey Éva, Havas Katalin, Lackó Miklós, Lakatos András, Somogyi Pálné.) A programkeret ez évtől a korábbi kétszeresére (134 millió Ft-ra!) nő, s az új prioritásokat a támogatási formák három jelentős újítása is jelzi: 1. az elsőkötetes szerzők műveinek kiemelt támogatása, 2. a kiadók által megpályázható, kedvezményes forgóeszközhitelek és 3. az ún. „olvasóbarát” könyvkiadástámogatás. A három közül mind funkciója, mind forráskerete szerint a harmadik a legjelentősebb, mely kisebb változtatásokkal máig érvényben van. Ez valójában olyan eredeti módon kifundált támogatási rend, mely a hazai kiadók, a könyvtárak és az olvasóközönség javát egyszerre szolgálja, s ráadásul még a „marketingmunka” és a terjesztés nyomorúságos gondjaitól is jelentős részben mentesíti a kiadókat. A rendszer lényege, hogy a kiadók immár a „sorozatterv” megkötése nélkül tetszés szerint pályázhatnak az Alapítványnál bármely szépirodalmi vagy társadalomtudományi kiadványtervükkel. A kuratórium megfelelő előválogatás nyomán az Új Könyvek című könyvtári recenzíós lap külön számaként előzetes ismertetőket készített a kiadni tervezett kötetekről, és megküldi azokat úgymond véleményezésre az ország mintegy 4000 közkönyvtárába. A könyvtárak a maguk sajátos igényei szerint rangsorolják a kiadói könyvterveket, s egyúttal azt is jelzik, hogy címenként hány ingyenpéldányra tartanak igényt. Mindezek összesítése alapján (a visszajelzések országos aránya átlag 70-80% fölötti!) a kuratórium dönt arról, hogy az Alapítvány végül is hány példányt vesz meg egyegy pályázótól, s ezeknek nyomdai költségét mintegy előfinanszírozásként átutalja a kiadónak. (Az utóbbi persze a kérdéses mű „főls” példányait a hagyományos bolthálózatban is terjesztheti.) Az elkészült könyvek előre leszerződött kontingensét a Könyvtárellátó Közhasznú Társaság (KELLO) veszi át, és juttatja el előkatalogizálva az igénylő könyvtáraknak, megfelelő terjesztői árrés fejében, amit úgyszintén az Alapítvány fizet. Ennek révén az elmúlt három évben közel félmillió hazai kiadású, nyomdafriss kötet került ingyenadományként az ország mintegy 3500 közkönyvtárába.

A folyóiratmecenatúra

Az alapítványi laptámogatások előzményei úgyszintén 1989-ig nyúlnak vissza, hisz amint azt korábban bemutattuk, már a Demokratapályázat keretében vagy félszáz régi és új alapítású lap, folyóirat pályázott sikerrel támogatásért. Maga a rendszeres, önálló program a könyvkiadónál egy évvel korábban: 1991-től indul be, némileg eltérő konstrukcióban: külön szakkuratórium felállításával, közvetlenül az Alapítvány nagykuratóriuma alá rendelve. A pályázati igényeket évente kétszer ezúttal is a Titkárság (zömmel Magyar Sándor programfelelős és Kardos László igazgató) összesíti s látja el konkrét ajánlásokkal. Magyarai szerint a titkársági előterjesztések többnyire visszafogottak voltak, úgyhogy gyakran maguk a kurátorok kerekítettek a summán, vagy vettek be a díjazottak közé egyegy eredetileg kihagyni javasolt pályázatot. Mindennek eredményeként a támogatási keret évről évre meredeken emelkedett: míg 1991-ben csupán 35 milliót, 1992-ben már 63-at, 1993-ban 83-at, 1994-ben 114(!) millió forintot osztanak szét a hazai nyomtatott sajtónak közvetlen támogatásként. (Mindezen túl idővel további kiegészítő támogatási formák is léteztek: a Média, a Lapmanager, a Tényfeltáró újsáírás program mint arra még külön kitérünk.)

A laptámogatások e látványos felfutása kétségkívül tudatos stratégiát tükröz, amely legfőképp az alapítványi elnök: Vásárhelyi Miklós kézjegyét viseli magán. (Vásárhelyi elmúlt évtizedbeli sajtómecenási kulcsszerepét egymagában is jól jelzi, hogy az alapítványi sajtótámogatások közvetlen irányításán túl vagy fél tucat más sajtókuratóriumban Pulitzer, Pethő, Szabad Sajtó stb. vállalt döntőnköi vagy elnöki tiszteket.) A „törzsközönség” valójában már 1989-90 táján kialakulni látszik: Beszélő, Élet és Irodalom, Holmi, Kritika, 2000, Magyar Napló, Magyar Narancs stb. Ezt a kört szélesíti ki azután a többszörösére az elkövetkező évek növekvő anyagi kiszolgáltatottsága és politikai fenyegetettsége. Alig két év múlva már jó félszáz hetilap, folyóirat és más periodika köztük számos vidéki és egyetemi kiadvány kap rendszeres támogatást; sőt némelyik, mint a Magyar Narancs vagy

a Beszélő, időről időre némi komolyabb töképezést. Ezzel együtt eminensen irodalmi és kulturális folyóiratokról lévén szó a direkt politikai manipuláció, a közvetlen befolyásolási szándék nem játszik szerepet a támogatások rendjében. Az joggal mondható ugyan, hogy az új demokratikus éra hazai újságstandja e sok száz milliós Sorostámogatások nélkül ma egész más képet mutatna ám azt csak a konok ideologikus értékvaksággal megverték állíthatják, hogy a mainál színvonalasabbat és színgazdagabbat.

Mindennek létrejöttét aggályos tényszerűséggel rekonstruálni aligha lehet. Alkalmi ízlésszimpátiákból, megannyi személyes „vonzásból, választásból” szövődött e laza és imponálóan széles mecénási háló, amelybe az egyházi lapok, az egyetemi kiadványok s a művészeti magazinok éppúgy beletartoznak, mint a kisebbségi kulturális szemlék, a tudományos folyóiratok, a debattőr közéleti hetilapok vagy épp a parnasszista irodalmi periodikák. Elég bizonyosság erre egy pusztán címfelsorolás: AETAS, Alföld, Balkon, Beszélő, BUKSZ, Café Babel, Ex Symposion, Élet és Irodalom, Emberhalász, Egyház és Világ, Európai Utas, Esély, Filmvilág, Harmadik Part, Határ, Hiány, História, Holmi, Hócipó, Igen, Juss, Kárpátalja, Kincskereső, 2000, Klio, Kritika, Könyvvilág, Kurázi, Liget, Magyar Lettre Internationale, Magyar Napló, Magyar Narancs, Magyar Történelmi Szemle, Mérleg, Mozgó Világ, Múlt és Jövő, Műzsák Magazin, Muzsika, Nagyvilág, Nappali Ház, Orpheus, Pannonhalmi Szemle, Phralipe, Politikatudományi Szemle, Pompeji, Prés, Replika, Régió, Rubicon, Századok, Színház, Szombat, Táncművészet, Társadalmi Szemle, Tekintet, Turul, Új Folyosó, Valóság, Veritas, Világosság.

A közvetlen pénzbeli támogatások mellett a kilencvenes évek kezdetétől több közvetett sajtótámogatási forma bevezetésére is történt kísérlet. Egy ilyen próbálkozás kudarcos mementója: a Johnston Mitchell nevéhez fűződő Lapmanager program is. A kezdeményezés hátterében az a figyelemre méltó új trend rajzolódik ki, hogy 1990, 1991 folyamán Középkelet-Európában egymásra alakulnak az újabbnál újabb, „nemzeti” Sorosalapítványok, s ez mindinkább időszzerűvé teszi a hálózati együttműködést. Egy ilyen összehangolt program lehetőségét veti fel Johnston Mitchell is, az International Héráid Tribüné párizsi marketingembere, akinek sikerül Sorost megnyernie egy 100 000 dolláros önálló tanácsadói program elindításához. Mitchell első kísérleti terepe 1991 nyarán Budapest volt, habár utóbb vándorszemináriumai helyi bázisaként sikerült kiépítenie egy kisebbfajta hálózatot Romániában, Bulgáriában, Csehországban és Jugoszláviában. A Lapmanager program eredeti célja szerint a frissen gründolt térségbeli sajtót lett volna hivatott segíteni egy „piackonform” terjesztői gyakorlat kialakításában. „A program első bemutatkozása az volt idézi emlékeit Magyarai Sándor, Mitchell helyi szervező partnere, hogy 1991 augusztusában összehívtuk az Alapítvány által támogatott, illetve más jelentős hazai lapok vagy fél száz munkatársát az Akadémiára egy miniszemináriumra. A dolog érdekesnek ígérkezett, hisz komoly számítógépeket kaptunk kölcsön, hogy demonstráljuk a lapterjesztés különféle modellprogramjait. A fiasco azonban mindjárt azzal kezdődött, hogy a szakértő, aki a softwareprogramot bemutatta volna, valamilyen nem érkezett meg, holott majd minden újság főszerkesztőjével vagy vezető munkatársával képviseltette magát, így azután csak Mitchell »mesélt« a reklámszervezésről, a hirdetésekéről és PRtevékenységről általában. Nem értették, mit akar és persze, ő sem, hogy mindezek helyett valójában mit várnak tőle.” Az eset utóvégre mintapéldája lett a régióban ekkortájt tetőző nyugati „tanácsadó turizmusnak” a megannyi fontoskodó „knowhow” továbbképzésnek, konzultációnak, melyek jórészt a „kacsák úszásoktatását” idézték, noha az államkasszából és más nem kormányzati forrásokból dollárszám milliókat emésztettek fel. (Nem csoda, ha e sajátos „miniMarshallsegélynek” Keleten és Nyugaton egyaránt igen sok bírálója akadt, azzal, hogy az a valódi segítség helyett inkább csak a második, harmadvonalbeli nyugati menedzsergarnitúra „önsegélyprogramja”, amelyhez saját kormányaik nyújtanak buzgólag segítséget.)

Tény, hogy a Mitchellféle programból semmi közvetlen hasznot nem látott a kiszemelt „célközönség” s a nagyívű előadás információs hozadéka is alig volt kimutatható. Az amerikai lapmenedzser egy év múlva tett még egy újabb kísérletet Budapesten, ám erre az előző évi 4050 fős közönség helyett már mindössze 810 érdeklődőt sikerült összehozni. Mitchell így, Soros előtt is mindinkább elvesztvén hitelét, Zágrábra vonult vissza. (Utolsó mentőötletként még megpróbálja Budapesten létrehozni a „Kulturális Lapok Központját”, mely afféle közös sajtóház, adatbank és fényesedő üzem lett volna, ám a szellemi élelmet proctezhek nem igazán tud partnereket megnyerni.) A regionális médiaprogram keretében később még érkeztek Magyarországra más sajtótanácsadók is (Stuart Auerbach, Bob Horowitz, Patricia Klecanda), ám ők, alighanem okulva Mitchell kudarcából, már nem szerveztek külön programokat, inkább csak alkalmi tanácsadóként működtek.

Mitchell távozása után azonban továbbra is megmaradt az igény, hogy valaki a szűkebb szakmából gyakorlati tanácsokkal segítse az alapítványi sajtóprogramot, így esett a választás Félix Pálra, ki egyegy komolyabb anyagi igényű pályatervről például a Beszélő vagy a Magyar Narancs 1992-es önmegújító elképzeléseiről koronként írásos szakvéleményt is adott. A közvetlen támogatásokon túl további gyakorlati kísérletek történtek a terjesztési struktúra „feljavítására” is, ám bár ezek egyike sem hozott átütő sikert. Az Alapítvány előbb a fogyasztókat foglalkoztató Sziget Kisszövetkezettel próbálkozott, melynek kisteherautót és tisztes apanázszt adott a főként rendezvényeken, kulturális intézményekben való mozgópultos árusításához. A tetemes remittendák és a hamarosan kiütköző szervezési bajok azonban mindegyre azt igazolták, hogy a kísérlet nem válik be, s maguk a lapok is elégedetlenek voltak a félamatőr szervezettségű, közvetett támogatással. Hasonló célú, kiegészítő támogatásként hirdették meg a „Lapot a könyvtáraknak!” akciót is, mely voltaképp kedvezményes előfizetést kínált a hazai közönyvtáraknak. A kulturális és közéleti lapok, folyóiratok egy aránylag bő ajánló listájáról valamennyi könyvtár hat újságot választhatott, melyek előfizetési díjának 40%-át az Alapítvány vállalta befizetni. A lanyha érdeklődés és a koordinációs nehézségek miatt azonban ez a kezdeményezés is csakhamar ellehetetlenült.

Végül is vissza kellett térni az 1989-es kiindulási helyzethez... A kuratórium az alternatív próbálkozások kudarcára nyomán kénytelen volt belátni, hogy nincs más megoldás, mint magukra a lapokra bízni a donációk felhasználását, bizalommal feltételezve, hogy képesek önállóan gazdálkodni ha pedig e bizalomra netán alkalmatlannak vagy érdemtelennek bizonyulnak, úgy meg lehet vonni a támogatást. (Pár év után kisebbnagyobb szünetekkel különben még a „törzskuncsaftoknak” is számolniuk kell annak jelzéseként, hogy az alapítványi támogatás nem „jár” automatikusan az idők végezetéig.) Az alapítványi folyóiratmecenatúra voltaképp máig is így működik azon egy formai különbséggel, hogy a döntéshozók utóbb áttértek az évi egyszeri (év eleji) pénzosztásra, amelynek komolyabb adományából a kulturális lapok adómentes jövedelem lévén jórészt szerzőik honoráriumát fedezik.

A fentiek mellett létezett egy kivételesen műfaji jellegű célpályázat is, amely a hazai sajtóetika általános „feljavítását” s egy markáns nyugati sajtóműfaj meghonosítását célozta: a „Tényfeltáró újságírás” elnevezéssel 1992-től indult program. Ez a kísérleti újítás eredetileg a televíziós Horvát János ötlete volt, s elsősorban az ambiciózus fiatal újságírókat kívánta az oknyomozó riport, a dokumentarista tényfeltárás felé orientálni bár utóbb maga Vásárhelyi Miklós is csalódottan nyilatkozik a program tapasztalatairól. A mérsékelt eredményt látszik alátámasztani az a tény is, hogy három év múltán az ösztöndíjas formát megszálított „sajtómunkások” és érdemi pályatervek híján úgyszintén évről évre odaitélt, reprezentatív újságírói díjjakká kellett

átalakítani. (A program kezdő kuratóriuma Bencsik Gábor [elnök], Horvát János, Lázár Ervin, R. Székely Julianna, Ruffy Péter, Szűcs Gábor volt. Az első három év átlag 80100 pályázatából 1520 újságíró nyert 16 hónapos, havi 2030 000 Ft értékű ösztöndíjat a díjazottak névsorát és konkrét pályaterveit lásd az Alapítvány 1992es, 1993as és 1994es évkönyveiben.)

Új szociális szerepvállalás: a Hospice, a Help to Help program és az Iskolatejakió

Mint korábban láttuk: az Alapítvány már a nyolcvanas évek második felében is számottevő segítséget nyújtott a hazai egészségügynek (gyógyszeradományok, műszerimport, orvosi konferenciák, ösztöndíjak), jelentős összegekkel pártolta többek közt az Autista Óvodát, a Vakok és Gyengénlátók Szövetségét, a Mozgássérültek Egyesületét, majd 1990től a menekültek, hajléktalanok és más rászorulóknak alkalmi támogatását sem hárította el magától akár közvetlen adakozóként, akár áttételesen a SZETA, a Máltai Szeretetszolgálat és más segítségnyújtó szervezetek és irányú akcióit segítve. Mindez azonban nem jelentett eltökélt és intézményesített karitatív vagy szociális szerepvállalást. Már csak azért sem, mert az ilyesmi legalábbis 1991-ig kívül esett az Alapító szándékán s az Alapítvány főként szellemi, innovációs profilján.

A kilencvenes évek kezdetétől ez a gyakorlat jelentős mértékben megváltozik részben a rendszerváltással bekövetkező tömeges szociális problémák (elszegényedés, munkanélküliség stb.), részben bizonyos tengerentúli prevenciók és életmódprogramok hatására. Ezt jelzi, hogy az évtizedfordulón merül fel először a hazai cigányság külön célprogram keretében történő támogatása (lásd Kardos László 1990 nyarán készült tanulmányát 24. dokumentum!). Úgyszintén ez időben indul meg Polcz Alain kezdeményezésére a végső stádiumba jutott betegek főként a visszafordíthatatlan rákbetegségekben szenvedők otthoni ápolásának felkarolása (lásd a Magyar Hospice Alapítványnak 1991től nyújtott rendszeres támogatásokat²), ami ekként néhány évvel még meg is előzte a hasonló célkitűzésű, úgyszintén Soros-támogatotta „Death in America” nevű tengerentúli programot. (Az ügyben az Alapító személyes motiváltsága sem hiányzott, minthogy édesanyját, akihez erős érzelmi szálak fűzték, csak nemrég veszítette el, s ellentétben apja évtizedekkel korábbi távozásával, ezúttal maga is mindvégig részese volt e nehéz végidőknek.) Ezzel együtt a szociális ügyek módszeres és szakszerű vállalása csupán 1992től indul meg a Ferge Zsuzsa, Göncz Kinga és Kemény István irányította Help to Help program keretében. A „Segítség a segítőknek” ahogy a program angol nevét utóbb megmagyarosították azonban nem közvetlenül a rászorultak segélyezését, inkább a „Hal helyett háló!” elvén mindazon modellértékű szakmai, társadalmi kezdeményezés anyagi támogatását célozta, melyet öntevékeny csoportok, egyesületek és alapítványok a hátrányos helyzetű rétegek felkarolására maguk terveztek avagy indítottak.³

Mindezek okán az 1991 márciusában induló Iskolatejakió méltán mondható valódi „áttörésnek” a korábbi alapítványi gyakorlathoz képest, hiszen közvetlen, gyakorlati és már az induló 2 millió dolláros programkeretével is komoly szociális kötelezettségvállalást jelentett. Az akció kezdetét elindította a lelkes szervezője, Forgács Pál így idézi fel élete utolsó interjújában: „Az én saját kezdeményezésemre voltaképp egyetlen program valósult meg: az »Iskolatejakió«. Ez a program minden fiaskójával együtt valódi áttörés volt, az első komoly kísérlet az Alapítvány szociális szerepvállalására. Jómagam ugyan már korábban is többször próbáltam felkelteni Soros »szociális lelkiismeretét”, de mindannyiszor elutasított, mondván, hogy ez nem az ő ügye, ő nem tud ezzel mit kezdeni sem Amerikában, sem itt minálunk. Én meg továbbra is makacsul próbáltam megnyerni nem is annyira a szakszervezeti ügy, mint inkább a szegények javára. Láttam, hogy a nyomor egyre nő, egyre mélyebbre süllyed az ország, és hovatovább egy veszélyes elit és értelmiségellenes közhangulat kezd kialakulni. Azt mondtam neki: itt többé nem kutatni de cselekedni kell. Mi már annyi pénzt elszórtunk mindenféle kutatásra, hogy legfőbb ideje volna végre ténylegesen is valamit segíteni a rászorulóknak. Húzódozott, mondván, hogy ez nem az ő dolga, én meg nehéz vitákban folyton csak győzködtem.

Azt persze természetesnek vettem, hogy mint minden verbális tökéletes, eleve fenntartásokkal él a szakszervezetekkel szemben az amerikaiakat ismervén, nem is egészen alaptalanul. Ám egyszer, már nem emlékszem, miféle ügyben, sikerült őt Washingtonban összehoznom Kirklanddal, s ez alighanem jótékonyan hatott. Valahogy épp ekkortájt merült fel az iskolatejakió is, amiben feleségem, Fencsik Flóra is tevékeny szerepet vállalt. Olvastuk az Újpesti Családsegítők, az »Újcsakók« jelentését, hogy az újpesti, rákospalotai gyerekek 3040%-a reggeli nélkül megy iskolába, s hogy emiatt nem tudnak figyelni az órákon, sőt nemegyszer elájulnak az éhségtől. Én ezt a cikket lefordítottam, és odatettem Soros elé, aki egy jó pillanatában rábólintott. Rendben van, mondta, adok rá kétféle millió dollárt, de nem innen, hanem a svájci Popper Alapítvány pénzből. Talán mert nem akart itthon precedenst csinálni. Azt mondta: magyar alapítványba úgyse férne bele, a svájci pedig amúgy is inkább humanitárius jellegű szervezet. Úgyhogy felvettem velük a kapcsolatot, és végül sikerült is megcsinálnunk az én egyetlen saját kezdeményezésű programomat, ami azóta is működik.”⁴

Az Iskolatejakióból bár nem kevés viszontagság árán utóbb valóban „program” lett, majd fél évtizeden át fenntartott, fontos alapítványi vállalkozás. Érdemes röviden felidézni, hogy miként.

Az első híradás még 1991. február végén kel származik: „Az MTI városi értesülései szerint a Soros és Popper Alapítvány kétféle millió dolláros támogatását felhasználva a fővárosi önkormányzat március 18. és június 14. között a fővárosi általános iskolák mintegy 83 ezer alsó tagozatos kisdíkjára részére napi egy pohár tejet vagy kakaót kíván biztosítani. Természetesen csak azoknak, akiknek szülei írásban nyilatkoznak, hogy élni kívánnak a lehetőséggel. Demszky Gábor főpolgármester ez ügyben már tájékoztató levelet intézett valamennyi érintett családhoz.” Nem egész két hét múlva, március 8-án, szokásos pénteki sajtótájékoztatóján a főpolgármester bejelenti, hogy „13 kerület beérkezett adatai alapján eddig mintegy 30 ezren jelezték igényüket. [...] A szülők anyagi helyzetüknek megfelelően befizethetik a tejakió havi önköltségének felét, de akár a teljes árat is egy e célra elkülönített számlára. Az így befolyt pénz további alapot teremthet az akció folytatásához.”

Valóban, Soros György és a program alapítványi szervezői nemcsak a főváros és az iskolák partnerségére számítottak, hanem a jobb módú családokéra is, azzal, hogy a hasonló nyugateurópai és tengerentúli akciók mintájára kiki belátása és anyagi lehetősége szerint maga is belead valamennyit a „becsületkasszába”, ami ily módon megkönnyíti az akció folytatását. E jogos várakozásra azonban már a kezdeti, kísérleti szakasz is jócskán rácsófolt, ősztől pedig az önkéntes hozzájárulások aránya szinte szégyenletes mértékűre zsugorodott. Az ez évi alapítványi kimutatások szerint szeptember 15. és december 31. között az akció közel 124 millió Ft-os költségéből 113-at a Popper Alapítvány, 60-at a fővárosi önkormányzat állt, s a szülői hozzájárulás a maradék 4,5 millióból is alig tett ki 2 milliót. (A többi bankok és nagyvállalatok felajánlásai és egy UNICEF által rendezett november végi jótékonyági koncert bevételei fedezték.)

Így azután az eredetileg felajánlott 2 millió dolláros keret 1992 tavaszra rohamosan kimerült, s a program folytatását az egyre élesebb politikai támadások is veszélybe sodorták. (A jobboldal az SZDSZ-vezetésű fővárosi önkormányzat és személy szerint a főpolgármester népszerűsítése érdekében kifejtett propagandakampánynak igyekezett beállítani az akciót.) Az iskolatej e savanykás politikai mellékízét idézi a Magyar Radikális Párt egy február 12-i kiáltványa is. Ez utóbbi egyenesen „követeli a Magyar Köztársaság kormányától, hogy az adófizetők pénzéből havonta utaljon át a Soros Alapítványnak minimum 1 000 000, azaz egymillió forintot. Ezen összeget az alapítvány köteles a rászoruló gyermekek étellemezésére fordítani. Az évi 12 milliós hozzájárulás azt jelképezné, hogy minden magyar állampolgár körülbelül egy forinttal támogatná az éhező magyar gyerekeket.” Az igazságos redistribúció önjelölt kampányfőnökei ehhez még hozzáfűzik: „Ha a kormányzat követelésünket nem teljesíti, azzal csak azt bizonyítja, hogy nem érez felelősséget a gyermekek, a jövő nemzedék iránt. Aki pedig nem érez felelősséget a jövőért, az még kevésbé érezhet felelősséget a jelenért, vagyis nem alkalmas az ország vezetésére.”

Az első demokratikus kormány, mint tudjuk, végül is nem az iskolatej túlhabzó politikai „föln” bukott el miként szerencsére maga az akció sem... Február 14-én, az iménti nyilatkozat után két nappal, alapítványi közlemény siet megnyugtani az érintetteket: „Marad az Iskolatejakkció”. Igaz, egyelőre nem tudni, hogy a beigért jelentős arányú tejjel való ellátás milyen hatással lesz a program jövőjére, s a Budapesti Tejipari Vállalat hajlandó-e változatlan áron leszállítani a napi 83 ezer darab poharas tejet és kakaót. Am aggodalomra egyelőre nincs ok, állítja a közlemény. „Amennyiben a szállítóval nem sikerül megállapodni, az Alapítványnak nem marad más lehetősége, mint átvállalni a többletkiadásokat, hisz eredeti célját nem kívánja feladni.”

Ezzel együtt május végén a városligeti gyermeknapon Kardos László már arról számol be, hogy a tanévvel együtt „végéhez közeledik az Iskolatejakkció is, mivel a 2 millió 50 ezer dollár elfogyott.” Hozzáteszi: „Szeretnénk, ha más szponzorok bevonásával ősztől újra indulna az akció, hiszen a gyerekek és a szülők igénylik azt.”

Úgy tűnik, mindhiába. A szeptemberi tanévnyitó másnapján Tildi Zsuzsanna, az Alapítvány gazdasági vezetője kénytelen bejelenteni: „Nincs ingyentej egyelőre nem folytatódik az akció”. (Ámbár az élelmes Grund Alapítvány alig egy hét múlva közli: partnereivel, a Tetra Pakkal és a vácszentlászlói Zöld Mező Mgtsszal kész lenne átvenni a már kellőképp beitatott „piacot” némi szolid „nonprofit profit” reményében... Az ambiciózus utódjelölt bár ügynökei sorra járnak a fővárosi iskolákat azonban végül is nem sokra jut.)

Az újrakezdésre 1993 őszéig még egy teljes évet várni kell. (Időközben az akció kezdeményezője, Forgács Pál is elbúcsúzik az Alapítványtól.) Igaz, az erőgyűjtés csak javára válik a programnak, mely immár jóval kiterjedtebb és strukturáltabb formában indulhat újra, s az elkövetkező három éven át stabilan növekvő támogatást (34,5 millió dollár) élvez. Minőségi újdonság, hogy ettől kezdve nemcsak ingyenes iskolatejet, hanem választható formájú étkezési hozzájárulást is felkínál az Alapítvány, és pedig három kiemelt nagyváros: Budapest, Miskolc és Nyíregyháza valamennyi általános iskolájának, beleértve a felső tagozatokat is. A nagyságrendet jól érzékelteti, hogy együttvéve mintegy 134 ezren veszik naponta igénybe az ingyenes szolgáltatást: a fővárosi elemisták 59%-a (kb. 101 000 gyerek), a miskolciak 97%-a (19 655 gyerek), a nyíregyháziak 73%-a (13 498 gyerek). A kedvezmény formája az iskola és a szülők eseti igényei szerint lehet: 1. ingyenes tízórai (tej, kakaó + péksütemény) vagy 2. a fizetendő iskolai étkezési díj mérséklése vagy 3. a koszt „feljavitása” gyümölcscsel, nagyobb húsdaggal stb. A támogatásokat szelektív módon, az egyéni rászorultság alapján ítélik oda, s azokat valamennyi iskolatípus (önkormányzati, egyházi, alapítványi) egyaránt igénybe veheti. A program optimális helyi alkalmazási módjáról az iskolafenntartó önkormányzat, az iskolavezetés, a szülői munkaközösség és/vagy az iskolaszék közös egyeztetés nyomán dönt. Az akció e megújult formában még három tanévet ér meg általános közmegelegedésre (számos fővárosi és vidéki önkormányzat önerőből azóta is folytatja), a továbbiakban már komolyabb zökkenők, ideológiai felhangok nélkül. Végül is így van rendjén. Az emésztés és sejtgyarapodás kiváltképp fiatal szervezetben a csöndes köznapi csodák közé tartozik...

A kezdeti fiaskónak azonban kétségkívül volt és van egy elhallgathatatlan, komor tanulsága, amit Forgács Pál is jogos keserűséggel tesz szóvá, mint a rendszerváltás utáni magyar társadalom durva „szétrázódásának” tanújelét. „Eleinte idézi emlékeit Forgács elég sok csalódás ért bennünket... Legnagyobb megdöbbenésünkre a pedagógusok sok helyütt egyáltalán nem akartak közreműködni, vagy ha mégis, nem akarták ingyen végezni ezt a »többletmunkát«, mármint hogy a házhoz szállított tej és kifli kiosztását maguk szervezzék meg. Sok helyről jött aggasztó visszajelzés, hogy a szállítmány reggelente csak le van rakva az iskola kapualjába, és nincs igazán gazdája, aki lelkiismerettel a gondjaiba vegye. Vidéken persze, mondanom sem kell, sokkal jobban fogadták, és azóta is jobban működik a dolog. A fővárosi negatívumok mindenesetre a pedagógusokra is igen rossz fényt vetnek, habár mi még a PDDSZ-en keresztül is próbáltunk hatni rájuk: legyen annyira önbecsülésük, hogy ennyit megtesznek a gyerekekért, nem nézve tétlenül, hogy a vásott nyolcadikosok friss kifivel és tejesdobozokkal fociznak a folyosón. Szóval elég nehezen indult be a dolog, s az önkéntesség elve itt csúful megbukott. Engem leginkább mégis az bántott, hogy alig jött vissza némi pénz, még a tehetős szülők sem akartak önként hozzájárulni semmivel. [...] Mindez szomorú láttelep a kilencvenes évek Magyarországról, ahol a társadalom, úgy látszik, a mindennapok szintjén a legelemibb szolidaritásra se képes...”⁵

A Független Ökológiai Központ

A Soros Alapítvány Lant utcai irodája a nyolcvanas évek végén egyfajta hídfőként szolgált mindazon tengerentúlról érkezők számára, akik segítő szándékkal vagy piacot keresve érdeklődtek a magyar politikai és társadalmi változások iránt. Az efféle kapcsolatkereső, informális tárgyalások 1988, 1989 táján kiváltképp megsokasodtak, hisz az alapítványi munkatársak az ellenzék tagjainak legtöbbjét személyesen is jól ismerték, mi több, magában a szűkebb operatív stábjában is számos mértékadó, független szervezet így a TIB, a SZETA, a TDDSZ, a Fidesz, a Duna Kör alapítója és aktivistája tevékenykedett. Ily módon a Lant, majd 1989 elejétől az Országház utcai iroda kiválóan alkalmas volt arra, hogy a hazai közélet érzékeny, naprakész „pulzusszámmérője” legyen.

A számos külföldi vendég közt már 1987 végén benyitott az irodába William Moody, a Rockefeller Brothers Fund képviselője, aki igencsak értő szemmel figyelte a keleteurópai változásokat, s ekkor már támogatta a hazai Biokultúra Egyesületét. Vásárhelyi Judittal, az Alapítvány környezetvédelmi pályázatainak referensével tárgyalva jelezte készségét, hogy a Rockefeller is szívesen betársulna a független természet és környezetvédelmi ügyek közös támogatásába.

Mindazonáltal programszerűen vagy másfél éven át egészen a Független Ökológiai Központ létrejöttéig nem történt e téren komolyabb előrelépés, aminek több oka is volt. Egyrészt Soros György maga is óvatos fenntartásokkal élt a környezetvédelem

mozgalmi hatékonyságával szemben, másrészt úgy vélte: egy professzionális program túl költséges és bonyolult szervezési feladat lenne. Igaz, éppúgy nem lett semmi a félszívrrel kezdeményezett hivatalos együttműködésből sem, abból a már említett 1988. áprilisi Soros-Maróthy találkozásból, mely végül is nem járt „súlyosabb” következménnyel egy merőben protokolláris szándéknyilatkozatnál – ám bár az épp ekkortájt elkezdett folytatódó Dunavédők fölösleges taktikai és morális engedelményként még ezt is sokallták. Mindezek helyett az alapítványi gyakorlat jobbára megmaradt a spontán és nem túl nagy számban felbukkanó környezetvédelmi pályázat alkalmi támogatásánál. Többek közt így kapott (az egyéni társadalomtudományi pályázat keretében) Vargha János is 1987 őszétől két évre havi 8000 Ftos ösztöndíjat Az ökológiai válság egyes társadalmi problémái fedőnevű pályatervére.

Amikor 1989 májusában az országgyűlés a Némethkormány indítványára – másodjára! – végre leszavazta a bősnyagymarosi erőműépítést, a Dunamozgalmak aktivistái mélyen és naivan átélték „igaz ügyük” győzelmét. Végre lehetőség nyílt a Duna Kör bejegyzésére, tódultak az új tagok. A Dunával foglalkozó független szakértők sorában ugyanakkor továbbra is akadnak néhányan, akiknek igénye volt arra, hogy kissé mélyebben számot vessenek a mozgalom tanulságaival s a további teendőikkel. Annál inkább, mivel a temérdek aláíró és alkalmi tüntető ellenére változatlanul úgy tűnt: nagyon is szükség van az alapvető ökológiai szemléletformálásra, a tanárok környezeti továbbképzésére s az ökológia ügyét szívükön viselő folyamatossá és szakszerű informálására. A FÖKöt tervező első kuratórium többsége a Duna védelmében dolgozott együtt: Sólyom László, Vida Gábor, Tóth János, Kodolányi Gyula és mások. Közös gondolkodásuk legfőbb konklúziója az volt, hogy eleven párbeszédre van szükség a társadalom legkülönbözőbb szegmensei, az érintett diszciplínák, gazdasági szereplők s a kutatás és a politikai döntéshozatal között annak érdekében, hogy a korszerű hazai környezetvédelem alapjait meg lehessen teremteni, így merült fel egy független ökológiai központ létrehozásának gondolata, amelynek célkitűzéseit, kezdeti programját az előkészítők – az úgy nemzeti közéleti érintettsége okán – angolul is kidolgozták.

Három nappal Bush elnök 1989. júliusi magyarországi látogatása előtt Mark Palmer, budapesti amerikai nagykövetség diplomáciai táviratot kap, mely szerint az elnök ittléte során be kívánja jelenteni: az amerikai kormány kész anyagilag is támogatni a magyarországi környezetvédelmet, s hogy e szándéknyilatkozathoz készítsenek elő megfelelő „akciótervet”. A mozgósított tudományos attasé ekkor előhúzza a FÖK angol nyelvű tervezetét, és elküldi Washingtonba. Az elnök pedig pár nappal rá Budapesten bejelenti, hogy 5 millió dollárt szán egy kelet-európai környezetvédelmi központ felállítására...

A gyakorlati megvalósításról – a nemrég létrehozott budapesti Nemzetközi Menedzserképző mintájára – az e napokban úgyszintén Budapetre látogató Soros György tárgyal Mark Palmer nagykövettel. Az eredeti elképzelés abban körvonalazódik, hogy az amerikai támogatás egy kicsiny, már működő szervezetre épülhetne rá. A későbbi Regionális Környezetvédelmi Központ, a REK felállításáról már amerikai-magyar kormánydelegáció tárgyal, amelyben a nem kormányzati oldal képviselőjeként úgyszintén részt vett s a megállapodást aláírta amerikai részről Elizabeth Lóránt, a New Yorki Soros Foundation munkatársa magyar részről Vásárhelyi Judit, a FÖK előkészítő szervezője. Mindazonáltal hamar kitűnt, hogy a washingtoni Környezetvédelmi Minisztérium (Environment Protection Agency) merőben másként gondolkodik, mint a budapesti előkészítők: hiszen ha az amerikai elnök „civil” szervezetet alapít, s a nem kormányzati szervezetet maga az amerikai kormány szervezi meg, akkor az ugyancsak eltér attól, amit a mindaddig ellenzékben vagy féllegalitásban dolgozó magyar önkéntesek tudnak tervezni, így egyből végtére is két szervezet lett... A REK létrejött Göncz Árpád nyitotta meg ugyancsak a Selyemgombolyítóban. A FÖK ugyanakkor megmaradt „benszülött” civil szervezetnek. Hogy a kettő között mégis legyen némi koordináció, Vásárhelyi Juditot, a FÖK irányítóját egyúttal meghívták a REK igazgatótanácsába is az első három évre. (A REK későbbi curriculumát itt nem követhetjük nyomon, elég csak annyi, hogy az intézményből mindinkább kormányközi programiroda lett, amelynek fenntartásában idővel nemcsak amerikai, hanem nyugateurópai és japán partnerek is egyre nagyobb szerepet vállaltak, s amely utóbb egy szentendrei, használaton kívüli vízügyi épületben kapott új székhelyet.)

A Független Ökológiai Központ mint a Kelet-európai Független Környezetvédelmi Alapítvány irodáját, 1989 szeptemberében részben a Soros Alapítvány hozta létre – a Demokratapályázat keretében megítélt egyévi működési költséggel –, részben az óbudai Selyemgombolyítóban működő Országos Közművelődési Központ, amely az új intézménynek irodahelyiséget és irodaberendezéseket biztosított (1035 Bp., Miklós tér 1.). A központnak az Alapítvány jóvoltából már működése első évében lehetősége nyílt egy 50 000 dolláros kerettel pályázatot kiírni a hazai civil környezetvédő csoportok számára. (Ezt az adományt a Soros Alapítvány azóta is évről évre változatlan összeggel megújítja.) A FÖK mint vegyes típusú, szervezetiileg önálló alapítvány ugyanakkor a fenti adományozó programon túl kezdettől saját „projekteket” is szervezett, s idővel mind jelentősebb hozzájárulást kapott más külföldi magánalapítványoktól is. (Rockefeller Brother’s Fund, Charles Mott Foundation, German Marshall Fund stb.) Maga az intézmény nagymérvű önállóságot élvez. Működését egy nyolctagú, független szakértőkből álló kuratórium felügyeli, amelynek elnöki tisztét 1993ig Sólyom László töltötte be – azóta Vida Gábor akadémikus viseli. A központnak ez idő tájt három teljes és négy részmunkaidős, valamint két polgári szolgálatos munkatársa van. Programjaiban közel 200 önkéntes résztvevő vállal szervezőmunkát, különféle pályázatait és akcióit évente 5600 szervezetet, intézményt vagy kisközösséget mozgósítanak.

„A Független Ökológiai Központ munkatársai és önkéntesei emeli ki Vásárhelyi Judit tudatában vannak a természet nagyságának és sebezhetőségének, a korlátozott erőforrásoknak és a közösség fontosságának. A természet és környezetvédelem s a közösségfejlesztés ügyét egyaránt fontosnak érezzük, s a kettőt elválaszthatatlan szoros kölcsönhatásban értelmezzük. Vizsgáljuk, keressük, ajánljuk és előmozdítjuk kistájuk és helyi közösségek harmonikus életének, ökológiailag fenntartható organikus fejlődésének feltételeit. A környezeti nevelésnek kitüntetett szerepe van munkánkban.”

A FÖK legfőbb célkitűzéseit öt pontban jelöli meg:

1. független szakemberek és környezetvédelmi szervezetek támogatása,
2. a természet és társadalomtudományi szakemberek közötti párbeszéd elősegítése,
3. új, nem kormányzati környezetvédelmi intézmények életre hívása, erősítése,
4. a környezetvédelem új, preventív stratégiáinak előmozdítása és
5. a környezeti tudatosság és nevelés fejlesztése.

Az elmúlt közel egy évtized gyakorlati eredményei közül az alábbiakat érdemes kiemelni:

1. Részvétel a nemzeti környezetpolitikában

A központ 1991-től részt vett a környezetvédelmi törvény előkészítésében, 1994-ben a Magyarország környezeti jövőképe című társadalmi vitában, s közreműködött a nem kormányzati szervezetek által kidolgozott (1995 januárjában publikált) „Nemzeti környezetvédelmi akcióterv” elkészítésében is.

1993-ban, mikor az átgondolatlan és nem kellően felügyelt privatizációs folyamat a védett területeket fenyegette, a központ az Alkotmánybírósághoz fordult, amely indítványára a kifogásolt magánosítási eljárást visszamenőlegesen is megsemmisítette, továbbá megfogalmazta a világon először! az állam természet és környezetvédelemmel kapcsolatos felelősségét, ama normatív alapelv jegyében, hogy a meglévő ökológiai szintet semmiféle gazdasági vagy más érdekre hivatkozva nem szabad szándékkal lerontani.

1997-ben a FÖK egyik kezdeményezője volt a Nemzeti Környezeti Nevelési Stratégia kimunkálásának is.

2. Környezetvédelmi pályázat a Soros Alapítvány támogatásával

A FÖK évről évre meghirdeti és lebonyolítja a budapesti Soros Alapítvány környezetvédelmi pályázatát. Ennek keretében a kuratórium évi 50 000 dollár támogatásról dönt. (A kedvezményezettek összességében ezres nagyságrendű listáját lásd a Soros Alapítvány évkönyveiben!)

3. Környezetvédők kisebbségben

A program célja a szomszédos országok környezetvédőinek támogatása, a civil társadalom erősítése s a vegyes etnikumú helyi közösségek együttműködésének ösztönzése. Ennek jegyében az elmúlt évek során főként erdélyi „zöld mozgalmak”, civil szervezetek kaptak támogatást, de akadt példa szlovákiai és kárpátaljai szerepvállalásra is. Két mintaértékű ügyet külön is érdemes kiemelni, melyet a FÖK kezdeményezett: 1. *Száraz Péter Ember* és környezet című szakközépiskolai tankönyvének sikeres romániai adaptálását, illetve 2. a Sátoraljaújhely Nove Mesto környezetvédői által szorgalmazott „zöldhatárnyitást” s a környék magyar és szlovák iskolahálózatának közös akcióját a Ronyva vízminőségének folyamatos ellenőrzésére.

4. Fenntartható közösségek

A FÖK négy magyarországi kisvárosban: Mosonmagyaróvárott, Sátoraljaújhelyen, Baján és Szentendrén támogatta az önkéntes polgárokat környezetvédelmi akciótervük kidolgozásában és megvalósításában egy másfél éves program keretében. A közösségi környezetvédelmi akcióterv kidolgozására további képzéseket szervez, eddig hét közösség vett ezekben részt.

A központ egy másik, hasonló kezdeményezésének célja, hogy a mezőgazdasági tevékenységet ökológiailag fenntartható alapokra helyezze. A program, mely ötvözi a közösségfejlesztést a természetvédelemmel, 1991 óta folyik öt, a Dörögdimencedében fekvő kistelepülésen: Kapolcson, Öcsön, Pulán, Taliándörögdön és Vigántpetenden. Az eltelt időszakban új intézmények születtek: a népfőiskola mellett gazdafórumok sorozata, gazdakör, okleveles biogazdátanfolyam és tanácsadó, valamint a „szelíd” turizmusról készülő tanulmányterv segíti az organikus fejlesztés folyamatát. (Mindehhez jól kapcsolódik a kistelepülések életét nyaranta felpezsdítő Mártha István és más művészek által szervezett népszerű rendezvénysorozat is, amely az utóbbi néhány évben a „Művészetek Völgye” néven vált ismertté.)

5. Autonóm kistérség

A program célja egy kistérség léptékében megvizsgálni, miként lehetséges egy kistérség energetikai és vízgazdálkodási rendszerét minél inkább saját, megújuló erőforrásaira alapozni. Az ez irányú vizsgálat a Dörögdimencede esetén kísérletezi ki módszertanát.

6. Környezeti nevelés

1989-1995 között a központ számos továbbképző programot szervezett általános és középiskolai tanárok számára. Ezek célja az ökológia oktatását és a környezetvédelmi gyakorlatok tanítását célzó új módszerek bemutatása volt. A FÖK ezentúl integrált környezeti nevelési programmal segít az iskoláknak az új Nemzeti alaptanterv bevezetésében.

Az utóbbi években szervezett környezetvédelmi népfőiskolák is nagyban segítenek elmélyíteni a vidéken élő felnőttek környezet iránti elkötelezettségét.

7. „KÖRNET”

Az interneten <http://www.foek.hu/> címen elérhető interaktív környezeti nevelési oktatócsomag avagy „tájvédelmi böngészde” elősegíti a nem védett területek természeti értékeinek cselekvő védelmét, a helyi közösségek bevonását a Dörögdimencede példáján. A program egyben módszertani útmutatóval szolgál más kistérségek, érzékeny területek holisztikus feldolgozásához is.

8. Zöld Könyvtár

A Független Ökológiai Központnak a Selyemgombolyító épületében hozzáférhető különgyűjteménye eddig mintegy 1100, főleg angol nyelvű, adományokból származó szakkönyvből áll. A gyűjteményben dolgozó szakfordítók munkacsoportja folyamatosan tárja fel és adja közre a környezeti nevelés legújabb idegen nyelvű szakirodalmát.

9. „Ültess fát utódaidnak!”

A FÖK országsszerte támogatja a közösségi faültetéseket, erdősítéseket. A program szervezésében és támogatásával eddig mintegy 45 000 fát ültettek el az önkéntesek kb. 160 közösségben. (Az igényelt magyarországi őshonos csemeték költségét a központ vállalja magára.) Mintaértékű az a két újraerdősítési program is, amely a fővárost körülvevő Budaihegységben és a Dörögdimedencében folyik. Az „Angyalláta komposzt” elnevezésű szezonális akcióprogram a fővárosi karácsonyfák visszagyűjtésével és újrahasznosításával foglalkozik.

10. Az ökológus építés információs adatbázisa

A program célja a környezetkímélőbb építés magyarországi lehetőségeinek összegyűjtése, rendszerezése és terjesztése. Az adatbázis tervezett témakörei: energiahatékonyság, megújuló energiaforrások, víz és szennyvízkezelés, hulladékkezelés, építési anyagok, épületfelújítás, mezőgazdasági épületek, megsemmisült és tervezett környezetkímélő kistérségi fejlesztések, oktatási intézmények programjai a fenti területeken.

A FÖK máig is a magyarországi Soros Alapítvány egyik önálló „kisbolygóként” működik, s noha a regionális „hálózatkepződés” ellenállhatatlan expanziója (lásd Kortárs Képzőművészeti Központok stb.) mára majd' minden programterületet elért, saját profiljában máig is egyedüli szervezet a Sorosintézmények kiterjedt nemzetközi együttesében. Növekedésének határait nemcsak relatíve szolid éves költségkerete jelöli ki, hanem az a tudatos önmérséklet és elhivatottság is, amivel a korporatív „önépítkezésnél” mindenkor többre tartja vállalt hivatását: a hazai zöld mozgalmak bázisának kiszélesítését, a bázisszintű kezdeményezésekkel való segítő együttműködést.

Hogy a tíz év alatt Magyarországon végbement látványos „zöldülésben” az ezrével alakult különféle ökológiai szervezetek „mozgalmi anyagcseréjében” valójában mekkora szerepe volt, azt alapos „környezetvédelmi hatásvizsgálat” híján egyelőre nehéz lenne megválaszolni. Tény, hogy időközben számos hasonló koordináló és pénzosztó jellegű nonprofit központ létesült országos, sőt regionális hatáskörrel (REC, Ökotárs, Az Ökológiai Kultúra Fejlesztéséért Alapítvány stb.), s noha ezek sorában kétségkívül a FÖK volt a legelső, ma már korántsem számít a legnagyobbaknak.

Ami talán nem is baj, hiszen az igazi belső indíttatású és bölcséleti alapú környezetvédelemnek sohasem a „nagyság” a valódi értékmérője...

„Avagy légy a fűszálon a pici él és nagyobb leszel a világ tengelyénél!”

Jegyzetek

1 Az 1989 és 1991 között eseti jelleggel egy vagy több kiadvány megjelentetéséhez alapítványi támogatásban részesített hazai kiadók: AB Független Kiadó, Aranyhíd Kiadó (Veszprém), Cserépfalvi, Gondolat, Héttorony, Jelenkor, Katalizátor Iroda, Közgazdasági és Jogi Kiadó, Mandátum, Medvetánc Füzetek, Limeskönyvek, Vigíliakönyvek, Vita Kiadó.

2 1991: 1,5 M Ft, 1992: 3 M Ft, 1994: 7 M Ft, 1995: 13,5 M Ft ez utóbbi már nyílt pályázati keret házigondozással foglalkozó szervezeteknek.

3 A program keretében 1992ben 34 millió, 1993ban 18 millió, 1994ben 40 millió forintot osztottak szét együtttvéve mintegy száz társadalmi és szakmai szervezet között. A tételes listákat lásd az alapítványi évkönyvekben.

4 HINT/Forgács, 2324.

5 HINT/Forgács, 24.

6 Lásd erről a *Zöldhálózat* című, 1991től évente, két évente megjelenő országos tájékoztató kiadványt, szerk. Csonka András és Fésű József György, kiad. az Ökológiai Kultúra Fejlesztéséért Alapítvány.

1992

M = 1 : 100

Január 1-jétől valamennyi tankönyv és jegyzet szabad áras lesz. Január 3-án a budapesti Ér és Szívsebészeti Klinikán végrehajtják az első magyar szívatültetést. 9-én a levéltári törvény alapján záróják az egykori állampárt, az MDP és MSZMP 1948-1989 között keletkezett iratait. A hónap közepén az Európai Közösség hivatalosan is elismeri Szlovénia és Horvátország függetlenségét, Magyarország ugyancsak diplomáciai kapcsolatot létesít a két új állammal. 18-án néhány tucat kormánypárti újságíró a MÚOSZból kilépve megalakítja a Sajtószabadság Klubot.

Február 6-án feloldják a fejlett technológiák Magyarországgal szembeni exporttilalmát, közismert nevén az ún. „COCOMlistát”. Másnap Maastrichtban tizenkét ország külügy és pénzügyminisztere aláírja az Európai Unió alapokmányát. 14-én elnökválasztást tartanak Litvániában, mely szocialista győzelmet hoz. 21-én a Független Kisgazdapárt Torgyán József vezette szárnya kilép a kormánykoalícióból, bár a 33 fősre apadt, gyakorlatilag bázis nélküli frakció továbbra is bennmarad. 25-én Oroszországban nagy többséggel Jelcint választják elnökké. 26-án az országgyűlés Környezetvédelmi Bizottsága Prágában tárgyal a bősi építkezésről. 27-én a Kiállítások Nemzetközi Irodája Budapestnek ítéli az 1996-os Világkiállítás rendezésének jogát.

Március 2-án Göncz Árpád kinevezi a kormányfő javasolta alelnököket: Nahlik Gábort a Magyar Televízió, Csúcs Lászlót a Magyar Rádió élére. Március 13-án Antall József jelenlétében Szentgotthárdon átadják a General Motors új Opelautógyárát. A hónap folyamán Törökországban súlyos harcok törnek ki a török hadsereg és a kurd szeparatisták között. Március végén megkezdődik a kárpótlási jegyek kiadása.

Április 6-án az Európai Közösség önálló államként elismeri Bosznia-Hercegovinát, a balkáni háború leggyilkosabb színterét. 20-án megnyílik a Sevillai Világkiállítás, melyen a magyar kultúrát a Makovecz Imre tervezte „Hétorony” pavilon reprezentálja. Április 25-én a Torgyánhű kisgazdák Budapesten nagygyűlést rendeznek tiltakozásul a kormány „népellenes” politikájával szemben. (A „harag napjaként” beharangozott esemény nagyságrendje messze elmarad a rendezők vérmes reményeitől.) 29-én Los Angelesben egy rendőri túlkapás nyomán gyújtogatásba és fosztogatásba torkolló tömeges zavargások törnek ki. A káoszt és tömeges erőszakhullámot a rendőrség, a tűzoltóság és a Nemzeti Gárda mozgósításával csak napok múltán sikerül megfékezni.

Május elején Magyarország csatlakozik az európai műholdas távközlési szervezethez. Május 4-én megalakul a Széchenyi Irodalmi és Művészeti Akadémia. Május 8-án a hazai médiaháború újabb fordulatot vesz: a miniszterelnök kezdeményezi a köztársasági elnöknel Gombár Csaba, a Magyar Rádió elnökének azonnali felmentését. Miután Göncz Árpád ezt megtagadja, heves politikai és sajtókampány indul a köztársasági elnök lemondatására is. A hónap végén a kormány hivatalosan felmondja a bősnyagymarosi vízlépcsőről Csehszlovákiával még 1977-ben megkötött egyezményt. John Major brit kormányfő Budapesten tárgyal. Magyarország csatlakozik a Szerbia és Montenegró elleni nemzetközi bojkotthoz.

Június elején Rio de Janeiróban megrendezik a világ első környezetvédelmi csúcstalálkozóját ám az ún. „klímaegyezményt” és más nagy várakozás kísérette nemzetközi önkorlátozó kötelezettségvállalást nem sikerül keresztülvinni. 17-én Jelcin orosz és Bush amerikai elnök leszerelési egyezményt ír alá, melyben a két fél vállalja, hogy meglévő nagy hatótávolságú nukleáris arsenálját 60006000 robbanófejjel egyharmadára csökkenti. 21-én Kisbéren nyolcadik nekifutásra végre érvényes lesz az időközi pótválasztás, amely végül is az MSZP színeiben induló Keleti Györgyöt juttatja mandátumhoz. A hónap végén Budapesten ülésezik az Európa Tanács parlamenti közgyűlése.

Július elején a Menekültügyi Hivatal újabb menekülttáborok felállításáról dönt (Bicske, Békéscsaba, Hajdúszoboszló), miután az addigiak megteltek a délszláv háború főként bosnyák és magyar menekültjeivel. A július 9-i helsinki csúcstalálkozón Antall József és Borisz Jelcin egy külön négy szemközti találkozáson megállapodik az ún. „nullamegoldásban”, amelynek értelmében mindkét fél eláll a szovjet csapatkivonásokkal kapcsolatos kárigényétől. 17-én a pozsonyi törvényhozás kimondja önállóságát a váratlan aktus drámaian felgyorsítja az első világháború végén létrejött csehszlovák állam felbomlását. Július végén az Ybl Bank, az Általános Vállalkozási Bank és a Vállalkozói Takarékszövetkezet csődjelentése nyomán kirobban a bankbotrány. Az Ybl Bank privatizációjával kapcsolatban a privatizációs miniszter külön ügyészségi vizsgálatot kezdeményez.

Augusztus 9-én Barcelonában véget érnek a XXV nyári olimpiai játékok. A magyar éremgyűjtemény: 11 arany, 12 ezüst és 7 bronz. Augusztus 18-án, 1821. között 36 fokos kánikulában Budapesten megrendezik a Magyarok III. Világtalálkozóját. A *Magyar Fórum* augusztus 20-i száma közli Csurka István *Néhány gondolatát*, mely „időzített bombaként” a már nagybeteg miniszterelnök lemondását s az ellenzékkal és a mérsékelt koalíciós erőkkkel való „országvesztő paktumpolitizálás” feladását sürgeti. A hónap végén a kibocsátott kárpótlási jegyekkel megtartják az első földárveréseket.

Szeptember 1-jén újabb fordulatot vesz a „guruló dollárok” néven elhíresült botrány: a Legfőbb Ügyészség bejelenti, hogy moszkvai bizonyítékok alapján az MSZMP titkos csatornán mintegy félmillió dollárt juttatott évente a harmadik világbeli és nyugati kommunista szervezetek támogatására. Szeptember 14-én hat országos szakszervezeti szövetség megállapodik a szakszervezeti vagyon felosztásában; a hónap derekán megkezdődik a volt rendszer mementőjeként fennmaradt köztéri szobrok eltávolítása és elszállítása a budatétényi „emlékmű skanzenbe”. Szeptember 18-án Konrád György elnökletével Budapesten tartja konferenciáját a Nemzetközi Pen Klub. Másnap Csurka István és hívei zajos tüntetésen követelik a Rádió és a Televízió elnökeinek lemondását, amire a Demokratikus Charta látványos Kossuth téri ellendemonstrációja felel. 21-én Jelcin felosztatja a Dumát. 27-én parlamenti és elnökválasztásokat tartanak Romániában: az Ilescu vezette Nemzeti Megmentés! Front után a legtöbb szavazatot az RMDSZ kapja.

Október 1-jén a kormány formailag közpénzen létrehozott magánalapítványként saját hatáskörében dönt a Duna Televízió megalapításáról. Az új tévécsatorna elnöke Sára Sándor, deklarált célja elsődlegesen a határon túli magyarság anyanyelvi és művelődési igényeinek szolgálata. 4-én kormányhű csapatok leverik a Jelcin elleni puccsot. Október 23-án a Parlament előtt nyílas jelképekkel felvonuló, harsányan skandáló bőrféjúk befojtják a szót az ünnepi beszédéhez készülők köztársasági elnökbe. A hónap végén Magyarország a Duna önkényes szlovák elterelése miatt benyújtja keresetét a Hágai Nemzetközi Bírósághoz.

November 3án a hivatalban lévő Bush elnökkel szemben a Demokrata párti Bili Clinton nyeri az amerikai elnökválasztásokat. November 10én Dudajev csecsen elnök rendkívüli állapotot jelent be, válaszul az orosz hadsereg ingusföldi offenzívájára. A hónap közepén Jelcin elnök Budapestre látogat, és néhány fontos államközi megállapodáson túl (orosz fegyverszállítások a külkereskedelmi adósság fejében, a csapatkivonással járó költségek „nullszaldós” elszámolása stb.) ünnepélyesen megköveti az ország népét az 1956os szovjet fegyveres intervencióért. November végén az országgyűlés elfogadja a kétkulcsos ÁFA következő évi bevezetéséről rendelkező törvényt.

December 9én a miniszterelnök felfüggeszti tisztségéből a Magyar Televízió elnökét, ám Hankiss menesztését a köztársasági elnök továbbra sem hajlandó szentesíteni. 11étől a kormány megszünteti a központi bérszabályozást. 12én Oroszországban, 20án „kis Jugoszláviában” parlamenti választásokat tartanak. Az év utolsó napján az országgyűlés elveti a médiatörvény keserves pártközi egyeztetések nyomán betervezett javaslatát. Az év végén a pozsonyi törvényhozás és a szlovák nacionalista elit váratlan felgyorsított „válóperével” megszűnik az antantsegédlettel és Tomas Masaryk elnökletével 1918 őszén alakult csehszlovák szövetségi állam.

M = 1 : 10

Az Alapítvány ez évi valutatámogatásai mintegy 5,64 millió dollárt, a belföldi támogatások 239 millió forintot tesznek ki. Mindez nominálértékben az előző évihez képest durván 15, illetve 20%-os növekedést jelez, ami többékevésbé ellentételezi az évi inflációt, s így reálértékben a költségkeret stagnálását, avagy csak pár százalékos erősödését jelenti.

A főbb profilok belső arányaiban sincs komolyabb változás. Az oktatásra ez évben durván 38 M Ft + 1,77 M USD, a civil társadalom intézményeire 103 M Ft + 0,27 M USD, az egészségügyre és környezetvédelemre 4 M Ft + 1,46 M USD, a kultúrára 72 M Ft + 1,15 M USD, a külföldi konferenciárészvételre és tanulmányutakra 2,7 M Ft + 0,4 M USD jut. Stabil növekedést mutat néhány újabb egykét éve indított program: a Felsőoktatásfejlesztési vagy Bölcsész reform (50 M Ft), a hazai sajtótámogatások (47 M Ft) és a civil szervezetek infrastruktúrafejlesztései (49 M Ft). Tovább bővül és színesedik a két legnagyobb „kosár”: az oktatási (kb. 215 M Ft) és a kulturális (kb. 187 M Ft) támogatások köre. (Középiskolás ösztöndíjas program, angol nyelvoktatás, számítógépes program, a nemzetiségi kultúra felkarolása stb.). Ugyanígy a korábbinál nagyobb hangsúlyt kap a regionális együttműködés (EastEast program, egyetemközi kapcsolatok támogatása) is, melyet ekkortájt fölerősödő távlati trendként a középkelet-európai Sorosalapítványok és más térségbeli Sorosintézmények (CEU, OSI, Kortárs Művészeti Központok stb.) rohamos kiépülése ösztönöz.

Az év alapítványi eseménykrónikáját a kiélezett belpolitikai viták („médiaháború”, „Kulturkampf” stb.) s az Alapító mind látványosabb nemzetközi szerepvállalásai (Balkán, Oroszország, Prága, CEU) uralják.

Február közepén sajtóközlemény jelenik meg, miszerint a híresztelések ellenére mégis „Marad az iskolatejakió”, s a várható tejáremelések ellenére az Alapítvány továbbra is biztosítja a fővárosi alsó tagozatosoknak a napi 83 000 poharas tejet, kiflit és kakaót habár az akció önkéntes adományszámlájára eleddig mindössze 6 millió forint folyt be, ami a költségek egytizedét sem fedezi.

Május 23án magyar, cseh, szlovák és lengyel egyetemi vezetők a prágai KözépEurópai Egyetemen a szorosabb intézményközi együttműködés lehetőségeiről tartanak műhelyvitát. A találkozón melyen magyar részről az ELTE, a JATE rektora s a KLTE rektorhelyettese vesz részt egyben bejelentik, hogy Soros György a térség felsőoktatási fejlesztéseire egy 25 millió dolláros alapot létesít, külön regionális pályázati programot indítván Higher Education Support Program (HESP) néven. A jelen lévő egyetemi vezetők úgy döntenek, hogy az Európai Rektori Konferencia keretén belül létrehozzák a KözépEurópai Egyetemek Együttműködési Szervezetét a szervezet megalakulásához a Soros Alapítvány nyújt támogatást, s legközelebb a CEU budapesti központjában rendeznek tanácskozást.

Az országgyűlés június 9i ülésén Balás István és Zacsek Gyula a frekvenciaengedély nélkül sugárzó Tilos Rádió Sorosösztöndíját kifogásolva interpellációval fordul a Legfőbb Ügyészhez, arra várva feleletet, hogy: „Közcélú alapítvány támogathat-e törvénysértő tevékenységet?” Györgyi Kálmán az MDFes képviselőknek adott válaszában elmondja: az ügyben tájékoztatást kért a Soros Alapítvány igazgatójától, és indítványozta, hogy az Alapítvány bontsa fel a szerződést a rádiót működtető Tilos Kulturális Alapítvánnyal. A választ a képviselők és a Ház egyaránt elfogadta. (Az ügy további részleteit lásd az M = 1 : 1 fejezetben!)

Három nap múlva egy bukaresti botrányhír kontráz az itthoniakra: a Román Nemzeti Egységpárt sajtótájékoztatót tart a Soros Alapítvány bukaresti székhelyén, ahol egyebek közt Funar, kolozsvári polgármester hisztérikus vádbeszédben a romániai alapítvány büntetőjogi felelősségre vonását és az országból való kitiltását követeli. Június 30án a kolozsvári polgármesteri hivatalban újabb nyilvános „tetemrehívásra” kerül sor. Az alkalmat a korábban elhangzott vádak tisztázására eredetileg a Soros Alapítvány kezdeményezi, amelynek bukaresti és New Yorki vezetői részt vesznek a sajtó jelenlétében rendezett vitafórumon. Funaréék tábora azonban a nagy számban felvonult helyi és országgyűlési képviselők, szenátorok és a Vatra Românească vezérszónokai demagóg támadásaival („ötödik hadoszlop”, „a magyar irredentizmus támogatása”, „a bukaresti minisztériumok és privatizációs szerek megvesztegetése” stb.) a találkozót csak újabb megfélemlítő erődemonstrációra használja, s utóvégre a süketek párbeszédévé silányítja.

Ám a szokatlanul heves, mármár trópusi nyárnak akadnak némivel szolidabb hírei is... Június végén Vékás Lajos, az ELTE rektora és Soros György, a CEU alapítója együttműködési megállapodást ír alá Budapesten. Az egyezés szerint az ELTE oktatói bekapcsolódnak a CEUn folyó munkába, külföldi vendégprofesszorok tanítanak majd az ELTE Jogi és Bölcsészettudományi Karán, s a két egyetem oktatói közös kutatómunkát végeznek. A megállapodás alapján a KözépEurópai Egyetem Budapesten tanuló hallgatói a jövőben a két intézmény által kiadott közös diplomát szereznek. Ezen túl a CEU ösztöndíjas helyeket biztosít az ELTE legkiválóbb diákjai számára, és támogatást nyújt az ott zajló oktatási reform megvalósításához is. Az elmúlt két évben a Soros Alapítvány 68 millió forinttal és 220 ezer dollárral támogatott mintegy húsz oktatási reformprogramot a magyarországi tudományegyetemen.

Július közepén közös akarattal felbontják a Művelődési Minisztérium és a Soros Alapítvány még 1989 májusában kötött együttműködési megállapodását. (A „meghűvösödött” politikai viszonyon túl a két közvetlen kiváltó ok: 1. hogy az egykori szerződés részét képező Sorosirodaház tervét időközben elejtették, és 2. hogy az Andrásfalvy vezette kultuszminisztérium az elmúlt két évben költségvetési okokra hivatkozva mindinkább elszabotálta hozzájárulási kötelezettségét: az évi 3 millió dollárt meghaladó alapítványi adományok ugyanilyen arányú forintbeli ellentételezését.)

Az új szerződést 1992. július 15-én Andrásfalvy Bertalan miniszter távollétében Kálmán Attila politikai államtitkár és Soros György képviselőjeként Dornbach Alajos írja alá. Eszerint: „A felek kölcsönösen hatályát veszítettnek tekintik az eredeti megállapodást, és kijelentik, hogy az aláírást megelőzően egymással szemben keletkezett minden kötelezettség teljesítéséről lemondanak. Minthogy a magyar állam 160 millió forint visszatérítésével tartozik az Alapítványnak, így az új megállapodás szerint a művelődési és közoktatási miniszter tudomásul veszi, hogy Soros György a KözépEurópai Egyetem céljaira 160 millió forintért megvásárolja a Budapest V. kerületi, Nádor u. 9. szám alatt lévő épületet, s ha a vételár meghaladja ezt az összeget, a különbözet kiegyenlítéséről az Állami Vagyonügynökség gondoskodik.” A szakítás ténye és a KözépEurópai Egyetem javára történő „végelszámolás” komoly belpolitikai visszhangot kelt, s a botrányoktól sem mentes sajtóvita mind a kormányt, mind az Alapítványt több ízben is állásfoglalásra készteti. (Lásd alább az erről szóló részletes elemzést *Végelszámolás a kultusztárcával* címmel!)

„Egyelőre nem folytatódik az akció, melynek során 83 ezer kisiskolás jutott ingyen tejhez és péksüteményhez a fővárosban az elmúlt tanévben tudatja az MTI egy, a tanévkezdés másnapján keltezett jelentése. Az előző tanévben a Popper Alapítvány finanszírozta a tejakciót, de az e célra szánt összeg júniusra elfogyott.” Az akció összességében 168 millió forintba került, aminek jó részét a Popper Alapítvány állta, más szponzorok csak mintegy 2 millió forinttal járultak hozzá a programhoz.

A *Magyar Fórum* szeptember 3i száma terjedelmes írást közöl Zacsek Gyula MDF-es országgyűlési képviselőtől *Termeszek rágják a nemzetet, avagy gondolatok a Soroskurzusról és a Sorosbirodalomról* címmel. A félinformációkból és rágalmbokból összetákolt, nyíltan antiszemita pamflet a Csurkadolgozattal s az ősszel fellángoló médiavítával interferálva minden korábbinál hevesebb belpolitikai vihart kavart, amelynek két hónapon át megmegújuló hullámai utóbb a miniszterelnöki hivatalig és a washingtoni szenátusig is elhatnak.

Az Alapító szeptember 14-én levelet intéz a miniszterelnökhöz, sérelmezvén, hogy az elmúlt hónapokban sorozatos támadások érték személyét és magyarországi alapítványát az MDF egyes politikusai részéről. A TV2 Esti *Egyenleg* című késő esti hírműsora még aznap bemutatja a levelet, majd a másnapi *Népszabadság* teljes terjedelmében is leközi. Soros György ebben négy kérdésre vár feleletet Antall Józseftől:

- „1. Elfogadhatónak tartja-e azt az állítást, mely szerint a »magyar zsidó« csak »beszélő szótár« lehet, tehát aki zsidó, az a magyarságtól idegen?”
2. Elfogadhatónak tartja-e az MDF alelnökének, Csurka Istvánnak állítását, amely szerint a világ zsidósága és a magyar zsidóság egy magyarelles nemzetközi összeesküvés részesei?”
3. Elfogadhatónak tartja-e azt az állítást, mely szerint a Soros Alapítvány ennek az összeesküvésnek a része, és tevékenysége arra irányult, hogy a kommunisták és zsidók hatalomátmentését elősegítse?”
4. Elfogadhatónak tartja-e, hogy pártjának egyik országgyűlési képviselője felszólított: ne várjam meg, amíg kiutasítanak, távozzam önként az országból?”

A nyílt levélre a kormányfő több mint két hét múlva az *Új Magyarország* október 1jei számában válaszol úgyszintén nyílt levél formájában. Antall ebben hangsúlyozza, hogy mind Csurka, mind Zacsek legfeljebb magánvéleményét fejtette ki, s az MDF és a kormány vezető testületei már korábban állást foglaltak az Alapító levelében felvetett kérdésekről. Mint írja, augusztus 31i parlamenti beszédében maga is utalt azokra a kérdésekre, amelyekkel sem a kormány, sem személy szerint ő nem azonosítja magát. A Soros Alapítvány működésével kapcsolatban egyébiránt a Művelődési és Közoktatási Minisztérium is nyilvánosságra hozta álláspontját, s egyúttal megállapodást kötött a jövőre vonatkozóan. Mindezekért Antall a Soros által választott eljárás „arányteljesítésnek” ítéli, és csodálkozásának ad hangot, hogy Soros György „felteszi kérdéseit a válaszadás igényével a magyar miniszterelnöknek”. (Bővebben lásd alább külön esettanulmányunkat *Termeszek és rovarirtók* címmel!)

Szeptember 16-án a „fekete szerdán” szenzációként járja be a világsajtót, hogy az angol font árfolyamát nagyszabású tőzsdéspekulációk megrendítették, s a brit valuta ennek nyomán kiesett az Európai Közösség egyezményes átváltási mechanizmusából. Az angol lapok a drámai fordulatot legfőképp Soros György és az általa vezényelt Quantum Fund tranzakciójának tulajdonítják, mely a mesterségesen kitarított árfolyamú brit nemzeti valuta gyengülésére játszva, ötmilliárd dollárért vásárolt fontot, majd azt német márkára és ismét visszaváltva közel egymilliárd dollár nyereséget kasszírozott az ügyleten. (Soros kezdeményező, „jeladó” szerepe nem vitás ugyan, de a brit valutát korántsem egymaga ingatta meg, hisz ama szeptemberi „fekete szerdán” a nemzetközi pénzpiacokon több száz milliárd dollár „játszott” a font ellenében.) Személyes nyeresége mintegy 300 millió dollár volt, ám a brit lapok szerint a Soros irányította pénzügyi alapok annyit nyertek a font katasztrófáján, mintha valamennyi brit állampolgár 13 fontot adott volna nekik. „En a szabályok szerint játszottam idézi Soros nyilatkozatát a *The Guardian*. Nem azért csináltam, hogy segítsek Angliának, de nem is azért, hogy ártsak neki. Egyszerűen pénzt akartam keresni.” A „nagy nyertes” a könnyen jött pénzt szinte azon melegében elkölti, 50100 millió dolláros újjab felajánlásokat téve Bosznia, Macedónia, Oroszország stb. javára. „Örömmel teszem ezt nyilatkozta kihívón a *The Times*nek. valamennyi brit állampolgár nevében, akiknek maguktól is kellett volna hozzájárulniuk Kelet-Európa átalakításához...”

Október elején a Merlin Színházban a Budapesti Őszi Fesztivál keretében „Sorosnapokat” rendeznek. Mint Jordán Tamás, a Merlin igazgatója közli: a programot még az év elején tervezték el a színház egyik legfőbb szponzorával, így az időzítésnek nincs közvetlen köze az Alapítványt nemrég ért sajtótámadásokhoz. A tíznapos rendezvénysorozat sokszínű kínálatával mindazonáltal méltó válasz a méltatlan vádakra is. Többek közt alkalmi kiállítás nyílik harminc, az Alapítvány által támogatott képzőművész munkáiból, önálló esteken mutatkoznak be a szponzorált hetilapok és folyóiratok, egymást követik a színházi, zenei és videoprogramok, fellépnek a Kolozsvári Magyar Színház művészei s a HOLMest keretében az Alapító átadja az ideai Irodalmi életműdíjakat is. (Az első ízben odaítélt elismerésben Bari Károly, Bodor Ádám, Esterházy Péter, Kertész Imre, Kornis

Mihály, Lakatos István, Lázár Ervin, Marno János, Mátyás Iván, Mészöly Miklós, Petri György, Rakovszky Zsuzsa és Várady Szabolcs részeseit.)

Október 8-án Kosáry Domokos, a Magyar Tudományos Akadémia elnöke „Pro Scientia Hungariae” emlékéremmel tünteti ki az Alapítót. Soros a magyar kultúra és tudomány jeles mecénásainak elismerésére újonnan alapított díjat átveve egy *Népszabadságnak* adott interjújában kijelenti: az őt ért támadások egyáltalán nem befolyásolják alapítványa tevékenységét. Míg a romániai, szlovákiai támadások magyarelleneseek, addig a magyarországiak antiszemita indíttatásúak. Úgy véli, ez az eszmerendszer semmiképp nem reprezentálja az itt élő átlagembert, és továbbra is bízik a magyarok józanságában.

A *Magyar Nemzet* október 14-i számában Dornbach Alajos ismerteti az Alapítvány tevékenységének elmúlt 8 évi mérlegét. Eszerint fennállása óta az Alapítvány közvetlenül mintegy 30 millió dollár és 900 millió forint értékű támogatást hozott az országba különféle hazai és külföldi ösztöndíjak, illetve eszközbeszerzések formájában. További 1015 millió dollárra tehető a közvetítésével Magyarországra érkezett könyv, gyógyszer, műszer stb. adományok értéke. Az Alapítvány több mint 2200 szakembert segített külföldi tudományos konferencián vagy rövidebb szakmai tanulmányúton való részvételhez. Eddig hozzávetőleg 700 másológépet osztottak szét az iskolák, egyetemek, könyvtárak és kutatóintézetek között. 350 író és 370 társadalomtudós részesült belföldi ösztöndíjban, míg más egyéni pályázóknak az általános vagy „szabadon választott” kategóriában közel 100 millió forintot folyósítottak. Legalább 100 zenei együttes és színházi csoport kapott pénzbeli vagy eszköztámogatásként együttvéve mintegy 70 ezer dollárt és 75 millió forintot. 1992 őszéig az Alapítvány 128 hazai lapot és folyóiratot szponzorált kb. 50 ezer dollár és 85 millió forint értékben.

Zselju Zselev bolgár köztársasági elnök október közepén fogadja Sorost, akit a szófiai egyetem díszdoktorává avatnak. Az Alapító a balkáni térség gondjait vitatja meg a bolgár elnökkel, bejelentve, hogy alapítványa tevékenységét a szomszédos Macedóniára is ki akarja terjeszteni. Soros látogatásának két apropója: az új szófiai alapítványi iroda megnyitása, illetve egy Szandanszkiiban rendezett háromnapos konferencia, melyen a Soros Alapítvány szervezésében mintegy 150 szakértő vesz részt egész Kelet-Európából s a szovjet utódállamokból.

Pár hétre rá Soros délszláv körutat tesz Albániát, Macedóniát és Szlovéniát felkeresve, s többek közt tárgyal az ENSZ Menekültügyi Főbiztoságának vezetőjével is. Nem szeretné, ha cinkosnak tekintenék az etnikai tisztogatásban, de úgy véli, hogy a biztonsági övezetekre szükség van a további rettenetes emberi tragédiák elkerülése végett. Ellenzi Macedónia nemzetközi elszigetelését is. Orosz programját a volt szovjet tudományos akadémiaival egyezteteti, és azt mondja, hogy egy novoszibirszki próbaprogram, amely 3 millió dollárba került, nagy sikernek látszik. Soros úgy véli, támogatása is segít megakadályozni, hogy orosz tudósok felelőtlen külföldi kormányok szolgálatába álljanak.

December 9-én Moszkvában Borisz Szaltikov orosz miniszterelnökhelyettes bejelenti, hogy Soros György újabb, a volt Szovjetunió egészére kiterjedő, 100 millió dolláros alapot ajánlott fel a tudományos kutatások támogatására. Mint az AP-nek nyilatkozva Szaltikov közli: az új Nemzetközi Tudományos Alapítvány az eddigi legnagyobb magánkezdeményezés, amely a tudományos élet összeomlását igyekszik megakadályozni a volt Szovjetunió utódállamaiban. Az alapítvány célja a fiatal tudományos kutatók anyagi támogatása s az „agyelszívás” folyamatának, az orosz és más FÁKországbeli tudósok külföldre csábításának megállítása.

December elején Soros György 50 millió dollárt ajánl fel Bosznia megsegítésére. „Ez az eddigi legnagyobb összeg írja a *Financial Times*, melyet magánszemély valaha is egyszeri aktusként humanitárius célokra adott.” A pénzt négy brit és francia jótékonyági szervezet, illetve az ENSZ Menekültügyi Főbiztosága kezeli majd. Az adományozó sajtónyilatkozatai szerint azért *bizsa* a segítyt önkéntes szervezetekre, mert úgy véli: a nyugati kormányok szégyenletes kudarcot vallottak, s nem képesek az éhező és mindennapos létbizonytalanságnak kitett boszniai lakosságot hatékonyan megsegíteni. Az ENSZ Menekültügyi Főbiztoságának szóvivője szerint az adomány „új dimenziókat nyit meg a jugoszláviai mentőakció számára”.

M = 1 : 1

A Tilos Rádió tilosba tévedt – támogatása

A Tilos Rádió ügye 1991 őszétől a frekvenciazárlat és a médiaháború botrányos prolongálásának nyílt „ellenbotrányává” vált melyből utóbb egy parlamenti interpelláció révén az Alkotmánybíróság és a kezdeményezést felkaroló Soros Alapítvány se maradt ki. Érdemes megvizsgálni vajon miként és miért vert ily széles hullámokat a „szabad éterhasználat” e precedensértékű ügye?

Az új, engedély nélküli, rövidhullámú adás 1991. augusztus 21-én a pápalátogatás másnapján indult. Műsorkészítői és technikus „stábja” jórészt a „Tilos az A” nevű, Mikszáth Kálmán téri ifjúsági mulatóhely vonzasköréből verbuválódott innen a név is huszonéves amatőrök alkalmi társulásaként, noha a kezdő csapatban néhány „veteránnak” számító szamizdatos neve is felbukkan. (Néhányan az első adások szerkesztői és segítői közül: Bencze Ottó, Csejdy András, Csejdy Réka, Kádár Tamás, Kerényi György, Lakatos László, Modor Ádám, Németh Vladimir, Pesty László, Orosz Csilla, Palotai Zsolt, Rádler Attila, Simó György.) A kezdetben heti háromszor hétfőn, szerdán és pénteken délután 4 és 8 óra közt sugárzó Tilos Rádió a hasonló amerikai, német, holland stb. független URH adók mintájára valójában egyfajta alternatív ifjúsági „rétegműsort” akart meghonosítani, sok jó zenével (rock, dzsessz, ethno) és spontán „szövegszerkesztéssel”. Méghozzá oly módon, hogy eközben öntudatosan próbálta elhatárolni magát mind a kommercialitás, mind a napi politika „profi” érdekkörétől.

Ámbár ez utóbbinak némileg ellentmondani látszik már maga a debütálás is, hisz a kalózzrádió munkatársai egy telefonos körinterjúban mindjárt a legelső, augusztus 21-i adásban arról faggatnak egy sor parlamenti képviselőt többek közt Bánffy Györgyöt, Fodor Gábort, Orbán Viktort, Torgyán Józsefet, Köszeg Ferencet, mit tartanak a hazai „elektronikus szamizdat” létjogosultságáról, és közelebbről a „Tilos” mint engedély nélküli rövidhullámú rádióadó beindulásáról beindításáról. A rögtönzött vélemények még inkább spontán „tetszésindexet”, személyes izléselfogultságokat tükröznek, semmint megfontolt mérlegelést, pártpolitikai állásfoglalásokat. Az ellenzéki képviselők jobbra a sajtószabadság életjeleként értékelik az új rádió megszólalását, s a kormánypártiak között is akad, aki nem annyira alkotmányos aggályainak ad hangot, hanem afféle jópofa ifjúsági csínyet lát a kezdeményezésben. 1

Mindez jól jelzi, hogy a médiumok zavaros „törvényességi” hátterével 1991 nyarán nemegyszer még a törvényhozók sincsenek egészen tisztában, így például azzal, hogy a kormány elektronikus sajtó fölötti, korlátlan rendelkezési jogát távolról sem csak egy dicstelen 1974-es pártállami kormányhatározat garantálja, hanem közvetlen előzményként a Némethkormány egy 1988 őszi rendelete is, mellyel az új sugárzási hullámsávok engedélyezését meghatározatlan időre felfüggesztették, így *aztán* nem is csoda, ha a makacsul prolongált kormányzati önkény s a médiafelügyelet antidemokratikus „jogfolytonossága” utóvégre mintegy kiprovokálja a gerillataktikát... Emezt pedig a nyilvánosság előtti presztizsharc logikája szerint az újabb meg újabb hatósági retorziókat, melyek végrehajtói a Frekvenciagazdálkodási Intézet bürokratái és a BRFK különleges akcióscsoportja voltak.

Szomorúan groteszk epizódja az új magyar demokráciának, hogy alig egy év alatt a sajtószabadság ügye a Tilos Rádió színrelépésével afféle nagyvárosi rablóbanda játékká fajult, sokban a hajdani szamizdat konspiratív akcióinak és rendőri üldöztetésének öttíz év előtti szituációit idézve. (Még ha a tét nem volt is oly éles, s a felek egyike se vette e játszmát véresen komolyan.) Mivel az új adó beindítása körüli hírverés meglehetősen nyílt volt egyebek közt városzerte plakátokon is meghirdették, a hatóságok nem hunyhattak szemet fölötté, s kezdetől tetten érő akciókkal igyekeztek rajtaütöni a vakmerő frekvenciakalózkodók. A Tilosaktivisták az előzőleg kazettára rögzített műsorokat adásról adásra másmás helyszínről sugározták (gépkocsiból, magasabb fekvésű belvárosi vagy budai magánlakásokból), oly módon, hogy egy Hollandiából importált, sporttáskában a helyszínre szállított rövidhullámú rádióadót közvetlenül az adás délutáni kezdete előtt rákötöttek egy háztetőre, erkélyre fölállított leadó antennára. A „műszaki bázis” s az adások „vételminősége” ebből következően kezdetleges volt ugyan annál minőségibb a konspiratív „csapatmunka”, mely az esetek többségében sikerrel ellensúlyozta a hatósági ellenstáb sokszoros számbeli, technikai fölényét. Az alkalmi FGIBRFKstábok szakértőinek legkevesebb jó félórába tellett, mire az adások helyszínét nagyjából bemérték. Ekkor többnyire a délutáni csúcspont tetőzésekor vette azután kezdetét a bekerítő akció: a voltaképpeni „rablóbandájáték”...

Annak, hogy ez utóbbi (egyetlen, a József Attila lakóteleptől a Mikszáth térig tartó autós üldözést leszámítva, amit a Fekete Doboz is megörökített) végül is nem végződött helyszíni tettenéréssel, számos gyakorlati oka volt. Először is a környéket önkéntes „hesszelők” figyelték, akik a rendőrök feltűnésekor nyomban leadták a vészjelzést, hogy az „adásvezető műszaki kollégák” még időben elrejtessék a leszerelt adót és a rádióantennát. A másik ok az volt, hogy a már „demokratikus” rendőrség láthatóan maga se túlzottan lelkesedett e nevetséges és hiábavaló „rökavadász” feladatért, hiszen mire végigcsengették egy tízemeletes lakóház felsőbb emeleti lakásait, a „rökák” többnyire már rég kerekelt oldottak, bűnjelként legfeljebb az antennát és a tetőkébelt hagyva maguk után. Ennél is döntőbb ok volt azonban, hogy nemcsak az FGIBRFKstáb igyekezett ráhangolni a „Tilosra”, hanem egy szemfüles műszaki távkapcsolat (Artner Iván) révén ez utóbbi maga is a rendőrség zártlancú URHüzeneteire, s ekként folyamatosan értesülhetett arról: hol járnak, mire készülnek a karhatalmilag megerősített éterőrök. (Persze, hogy a rendőri URHadások módszeres ellenlehallgatása ne tűnjék fel, s az aznapi rádióadás is minél tovább életben maradjon, az evakuálásra többnyire csak a legutolsó percekben került sor.)

Az év végéig a Tilos Rádió első háromnegy hónapja a menetrendszerű hatósági hajszá jegyében telt. (A Mikszáth Kálmán téri nagyszabású razzia nyomán Kádár Tamás és Németh Vladimir ellen szabálysértési eljárást is kezdeményeztek.) Mindez persze csak növelte ismertségét és népszerűségét, s a nyíltan meghirdetett „polgári engedetlenség” hovatovább egyre szélesebb szolidaritást támasztott körötte. (Anonim munkatársai az év végén megkapják a Nyilvánosság Klub Civil Kurázi Díját.) A rádió nyilvános szakmai vitát szervez a harmadik típusú, nem kereskedelmi és nem közszolgálati rádiózásról, parlamenti pártok szakértőinél lobbyzik a rádiózási forma törvénybe foglalása ügyében, amely törekvésük végül is sikerre vezet. Eközben a működés törvényes alapjait is igyekeznek megteremteni: sugárzási engedélyt kérnek mindhiába, legális „fedőintézményként” előbb polgári jogi társulást, majd alapítványt hoznak létre Tilos Kulturális Alapítvány néven. (Első kuratóriumának elnöke a rádió egyik kezdeményezője: Kerényi György újságíró, rövid életű kuratóriumának tagjai: Karátsón Gábor és Németh Gábor.) Ez utóbbit 1992 februárjában már kimondottan azzal a céllal, hogy a „nonprofit közösségi rádiózáshoz” hathatós alapítványi és más pénzügyi támogatást szerezzenek.

A tavasz folyamán benyújtott pályázatok közül két helyről érkezik pozitív válasz: az Autonómia és a Soros Alapítványtól mindkettő 600600 ezer forintos támogatást ígért. Mint azt egy korabeli kéziratot kommunikátorunk (A *Tilos Rádió kalandjai, 1992. áprilisjúnius*) kiemeli: „A megítélt összegek segítségével lehetőségünk van alapvető technikai eszközök pótlására, ill. beszerzésére, valamint a zenei anyag folyamatos bővítésére. Ez azért is fontos, mert a »Tilos« CD és lemezanyagához hasonló alternatív programot más rádió még elemeiben sem sugároz. A kapott támogatások segítségével tehát sikerült a Rádió napi működését biztosítani. Hosszú távra tervezni azonban csak saját optimizmusunk enged, s hogy anyagilag is fenn tudjuk tartani magunkat, az egyelőre kérdés. Kérdés, annál inkább, mert a Soros Alapítvány döntésének nyilvánosságra hozatala újabb botrányt kavart a szabad rádiózás körül. [...] Ez mindenesetre intő jel számunkra, hogy a jelenlegi engedékeny hatósági magatartás mögött nem a szabad rádiózás elveit elfogadó magatartás áll.”

Hanem hát micsoda? Nos, lássuk közelebből, valójában mi is történt. Az Alapítvány, mint említettük, 1992. május 6-i kuratóriumi ülésén a Médiaprogram keretében 600 000 Ftos támogatást ítélte meg a Tilos Rádióknak. A nyertes pályázók listájának szokásos sajtóbeli közlése nyomán június 9-én a parlamentben kormánypárti képviselői interpelláció kéri Györgyi Kálmán, a Magyar Köztársaság főügyészenek állásfoglalását arról, hogy a Soros Alapítvány két engedély nélküli rádióadónak szavazott meg alkotmányértő módon támogatást, s hogy mindezért úgymond, a Magyar Rádió elnökét, Gombár Csabát is személyes felelősség terhel, aki az Alapítvány kurátoraként maga is részt vett a döntésben. Az MTI aznapi jelentése szerint: „A Legfőbb Ügyészhez fordult interpellációjával Balás István és Zacsék Gyula (MDF), tudakolva: közcélú alapítvány támogathat-e törvénytörő tevékenységet. A sajtóból ugyanis úgy értesültek, hogy a Soros Alapítvány támogatásban részesítette a frekvenciahasználati engedéllyel nem rendelkező, így jogellenes működésű Tilos Rádiót, valamint a Független Rádió KalóZRádió Budapestet. Györgyi Kálmán emlékeztetett arra, hogy megfelelő törvény híján rendelet szabályozza a hazai frekvenciahasználatot, ám törvényelőkészítő munkájából köztudomású, hogy maga a kormány is elégedetlen ezen intézkedéssel. Majd beszámolt arról, hogy az ügyben tájékoztatást kért a Soros Alapítvány ügyvezető igazgatójától, aki megerősítette: támogatást ítélt a Független Rádióknak. A pénzt viszont nem folyósították a műsorszóró jogszerűtlen működése miatt. A Tilos Rádióknak nem, ám az azt működtető, törvényes célokkal, hivatalosan bejegyzett alapítványnak nyújtott támogatást. Amennyiben bebizonyosodik, hogy az alapítvány illegális tevékenységet folytat, a vele kötött szerződés felbontható. Györgyi Kálmán beszámolt arról is, hogy sajtórendészeti vétség címén az ügyészség eljárást indított két tetten ért rádió ellen. Ugyanakkor személyesen indítványozta, hogy a Soros Alapítvány bontsa fel a szerződést a Tilos Kulturális Alapítvánnyal. A választ a képviselő és a Ház egyaránt elfogadták.”²

A látszat ellenére épp csak a legfőbb érintett: az Alapítvány nem teszi magáévá a legfőbb ügyész „személyes indítványát”...., bár a Titkárság egyelőre felfüggeszti a május 22-én kötött szerződés érvényesítését, s a kirobbanó nyilatkozatháborúban igyekszik tárgyyszerűen és konsziliánsan viselkedni. Egy újabb, június 22-i MTI-jelentés szerint „Az alapítvány a kérdéssel kapcsolatban az alábbiakról tájékoztatja a közvéleményt:

Az interpelláció tévesen állította, hogy a »Független Rádióállomás Kalózási« törvénytelenül működik. A Független Rádióállomás ugyanis egyáltalán nem működik, műsört nem sugároz és soha nem is sugárzott. Egy független rádióállomás felállításának *tervére* van szó, amely a frekvenciamoratórium megszűnése után, törvényes bejegyzéssel kíván működni. Az alapítvány azt a szellemi munkát kívánja támogatni, amely a rádióállomás felállításához szükséges. A kuratóriumi döntésről készült jegyzőkönyv ezt egyértelműen rögzíti. Ez a támogatás semmilyen értelemben nem tekinthető jogellenesnek.

A »Tilos Rádió« esetében a helyzet a következő: A Soros Alapítvány nem a rádióval, hanem a törvényesen bejegyzett s így jogszerűen működő Tilos Kulturális Alapítvánnyal kötött szerződést, amelynek tevékenysége nemcsak a rádióra irányul. Ugyanakkor a kuratórium reméli, hogy a hamarosan megszülető frekvenciatörvény nyomán lehetővé válik a közszolgálati nonprofit rádiók működése. Amennyiben ez a feltételezésük nem alaptalan, úgy az alapítvány ebben az összefüggésben sem tett mást, mint az elmúlt években hozott több ezer támogatási döntés esetén, azaz segítséget nyújt azoknak a személyeknek, intézményeknek, öntevékeny polgári szerveződéseknek, akik és amelyek működése hozzájárul a demokratikus, nyitott magyar társadalom kialakulásához.

A Soros Alapítvány ugyanakkor a törvényeket és jogszabályokat betartva kíván működni, ezért a Legfőbb Ügyész álláspontját tiszteletben tartva a felszólalásában foglaltaknak eleget tesz.

Az interpellációnak a Magyar Rádió elnökét érintő megjegyzését illetően közli, hogy ebben a döntési fordulóban Gombár Csaba más irányú elfoglaltsága miatt nem vett részt, a támogatás odaítéléséről nem szavazott. E tény a már említett jegyzőkönyv rögzíti.”³

Nos, a fenti állítások valóban igazak, de vajon teljesülte a nyilvános szándéknyilatkozat, miszerint az Alapítvány a „Legfőbb Ügyész [...] felszólalásában foglaltaknak eleget tesz”?

Tény, hogy a Legfőbb Ügyészség formális vizsgálatra időközben bekérte a Tilos Kulturális Alapítvány pénzügyi dokumentációját, majd Györgyi Kálmán személyesen is konzultált Kardos Lászlóval az ügyben. Ugyanakkor tény az is, hogy a Titkárság már a soron következő kuratóriumi ülésre csekély módosítással ismét ajánlólag terjeszti elő a Tilos Kulturális Alapítvány támogatásának ügyét. A nyilvánvaló „huncutság” nem nyeri el a kurátorok osztatlan tetszését, miként azt a rendkívüli döntéshozatalra kivételesen írásban bekért állásfoglalások is dokumentálják. Benda Kálmán például így ír július 8-i keltű válaszelevelében: „Azt fogják mondani, hogy csak a Tilos Rádióknak adott korábbi összeg más címen való kiutalásáról van szó. [...] Érdemes a várható támadásokat ezért vállalnia az Alapítványnak? Erre való megfontolásból nem javaslok.”

A támogatást mindazonáltal másodszor is megszavazzák, s a Tilos Rádió immár naponta jelentkezve kisebb-nagyobb hatóságai csetepatékkal még jó egy éven át folytatja működését.⁴ Joggal merülhet fel a kérdés: vajon az újabb pozitív alapítványi döntés után miért nem ismétlődtek meg a parlamenti sajtórendések korábbi „alkotmányossági” aggályai? És: vajon miért nem szűrtak szemet a törvényesség éber őreinek az Autonómia Alapítvány vagy más, úgyszintén legálisan bejegyzett szervezetek hasonlóképp nyíltan vállalt Tilostámogatásai?

Alighanem azért, mivel időközben módosultak a „célkoordináták”... A nyár végére, az őszi parlamenti ciklus kezdetére ismét a médiaháború „fő hadszíntere” (MTV MR) kerülnek előtérbe, s az eseti „leleplezések” helyett a Soros Alapítvánnyal szemben is átfogó politikai támadás indul. (Lásd Csurka és Zaccsek alább még bőven idézett pamfletjeit: *Vidéken, Termeszék...* stb.). Egyébiránt pedig sajnos a Tilosstáb prognózisa vált be, mely a fentebb idézett 1992. júniusi kommunikációtervezetben így latolgatja „A legalitás esélyeit”: „A korábban megkezdett tárgyalások a médiatörvény parlamenti előkészítéséről tovább folytatók. Sikerült elérni, hogy a törvény tervezete megkülönböztesse a közszolgálati és a kereskedelmi mellett a korlátozott vételkörzetű rádiók kategóriáját is, amelynek engedélyezési és üzemeltetési feltételei összhangban vannak a szabad rádiózás elveivel. Ugyanakkor a műszaki paraméterek szabta korlátok túlságosan szigorúak (20 watt effektív adóteljesítmény tekintet nélkül a település méretére), valamint a javaslat szövegébe beépített néhány buktató miatt még mindig fennáll a veszélye annak, hogy a törvényjavaslat elfogadása után lehetetlenné teszik a szabad rádiók működését. A végeredmény tehát még kétséges, a konzultációk tovább folynak.

A magyarországi médiaszabályozás körül zajló egyre intenzívebb politikai harcok egyik igen valószínű kimenetele a médiatörvény ellenzéki obstrukciója, s ezzel végső soron a jelenlegi szabályozatlan állapot állandósulása. Ebben az esetben a Tilos Rádióknak és a többi kis adónak hosszú távon kell berendezkednie a törvény előtti bújócska gyakorlatára.”

Mi lehet hát e precedensértékű ügy reális summázata? A Tilos Rádió támogatása körül támadt egy rövidhullámú kalózfrequenciánál sokszorta szélesebb „hatókörű” alkotmányossági affér valójában nemigen dülta fel az Alapítvány tevékeny mindennapjait. Hovatovább megszokottá vált, hogy a kormány-sajtó és a „Hazugságház” (Ady!) néhány honmentő debattora csaknem minden Sorosügyben ürügyet lát a botránykeltésre, s hogy az értelmes közbeszédet mindinkább elnyomják a hisztérikus rágalomárriák és nemzetföltő sikolyok. Ez a propagandacélból jócskán túldimenzionált eset nagyon is beleillett a kormánypárti sajtó és média immár hétről hétre *A Hétről A Hétre* folyó buzgó kandalumgyártásába. Az alapítványi vezetést némileg meglepte ugyan a váratlan és heves ellenreakció ám azért annyira mégse, hogy magát a döntést is komolyan revidálta volna, hisz láttuk: az önértékes tényítisztázás s a törvénytisztelő szándéknyilatkozat után végül is az eredeti mecenási kötelezettségvállalás érvényesült jelentéktelen formai módosítással. Ami pedig az „alkotmányosság” illeti, nos ez ügyben alighanem a közhatalom legfőbb gyakorlóinak: a kormánypárti többségű T. Háznak s a törvényes magyar kormánynak illetet volna jó példával élen járni. Ám ez utóbbit jólrosszul felfogott önérdékből, mint tudjuk, egyik sem nagyon ambicionálta. Révész Sándor *Antallkönyvének* idevágó fejezetében

A jognak asztala alatt frappánsan így összegzi a kormányzati alkotmány sértéseket: „A predemokratikus joganyag kihasználásában az Antallkormány két esetben lépte át feltűnően a demokratikus jogizlés határait. Az egyik a közszolgálati médiára vonatkozó 1974-es Alkotmánybíróság által alkotmányellenesnek ítélt, de a médiatörvény megszületéséig hatályban tartott kormányhatározat felélesztése és rendkívül erőteljes kihasználása volt. [A másik a Btk. még vaskosan pártállami 232.

paragrafusa, amely „a hatóság vagy hivatalos személy működésébe vetett bizalmat megingató kijelentéseket” szankcionálta. A miniszterelnök ez alapján több bírósági keresettel élt, lásd Torgyán József, **Eörsi Máttyás**, Lengyel László ügyét, sőt a kormány még a büntetéstételek szigorítását is szorgalmazta jöllehet az Alkotmánybíróság utóbb e diktatórikus jogmaradványt is alkotmányellenesnek minősítette. N. B.] Jellemző, hogy kormánypárti oldalon gyakran törvénynek, de minimum kormányrendeletnek titulálták e határozatot, amely még jogszabálynak sem minősült. A kormánykoalíció csak akkor tekintett el ezen alkotmányellenes határozat alkalmazásától, amikor a közszolgálati média költségvetési önállóságát azóta szintén alkotmányellenesnek bizonyult lépéssel megszüntette. Ez a végső soron az elnökök lemondásához vezető döntés ugyanis ellentétes volt az 1974-es kormányhatározattal.”⁵

Ha egy demokratikus kormánynak ekkora jogértelmezési szabadsága van, ugyan ki kérheti számon egy eleve dacból született ifjúsági kalózkodón s annak támogatóján a pedáns paragrafusizeteletet? Avagy a „jognak asztala alatt” mindent lehet kivéve egy jó másfél százada makacsul reklamált apróságot: a vélemény és sajtószabadságot a mindenkorai kormányérdekekkel szemben gyakorolni?

Végelszámolás a kultusztárcával

Röviden itt kell kitérnünk az Alapítvány egy másik, kis híján botránnyá fajult epizódjára: a Művelődési Minisztériummal kötött 1989. májusi egyezmény felbontására. Már csak azért is, mivel e jogi aktus körül egykor nem kevés félreértés és szándékos félreértelmezés kapott lábra, és jó két év múltán valójában ez volt az első alkalom, amikor az Antallkormány nolens volens nyílt politikai színvállásra kényszerült az Alapítvány ügyében.

Mi történt voltaképp? Létezett egy, még a hajdani kultusztárca ajánlatára a rendszerváltás előestéjén megkötött, ám idővel mindkét fél számára kölcsönösen „okafogyottá” vált egyezmény, amit közös megegyezéssel végül sikerült annulálni, illetve kompromisszumos „végelszámolással” lezárni. Az eredeti, 1989. május 15-én aláírt együttműködési megállapodásnak ugyanis két olyan sarkalatos pontja is volt, ami időközben „kifordult” a helyéről, s ekképp az egész szerződésépitmény légvárra emlékeztetett. Az egyik: a tervezett Sorosirodaházépítés volt, amelyhez mivel bevételei az Alapítvány hosszú távú, közcélú működését szolgálták volna a Némethkormány adó és vámkedvezményt helyezett kilátásba; a másik a kultusztárca önként vállalt, részarányos forinthezjárulása az alapítványi programokhoz, ha és amennyivel! azok összértéke az évi hárommillió dollárt meghaladja. (Az 1989-es szerződés a felek közös szándéknyilatkozataként évente minimum +1 millió dollárt és ennek megfelelő minisztériumi forinthezjárulást irányzott elő.) Csakhogy az irodaházépítésből idővel egyetemalapítás (CEU) a vállalt kormányzati kontribúcióból pedig tetemes (180 millió Ftos) adósság lett. Ehhez a gyökeresen megváltozott, új helyzethez igazodott a felek által 1992 nyarán szignált két újabb okirat: a július 15-i fentebb már idézett szerződésbontás, majd az ennek nyomán augusztus 3-án Vásárhelyi Miklós (a Közép-Európai Egyetem Alapítvány elnöke) és a Metalimpex vezérigazgatója által aláírt adósvételi megállapodás a volt Zichypalotára s az egyetem leendő központjára Bp. V. ker., Nádor utca 9. vonatkozóan, amelynek vételárába a kormány jóváhagyásával a kultusztárca 180 milliós tartozását is betudták. Annál inkább, mivel az Antallkormány korábban írásos kötelezettséget vállalt, hogy a létesítendő egyetem céljára megfelelő épületet biztosít.

Az elszámlolás körüli sajtóvita s az érintettek nyilvános „üzenetváltása” már jóval az új egyezmény létrejötte előtt megkezdődik, s még azután is hosszú hetekig eltart.⁶

Csurka István a *Magyar Fórum* július 9-i heti jegyzetében tudni véli, hogy „Soros György is a távozás gondolatával játszadozik. [...] Ne dőljön be azonban senki, ha Soros elmegegy, *nem azért megy el*, mert az antiszemita magyar szélsőjobb megsértette, és nem is azért, mert a kormány nem hallgatja el a szélsőjobbokat, hanem azért, mert anyagi helyzete nem teszi lehetővé az SZDSZ-támogatást, illetve azért, mert a jeruzsálemi hivatalos politika talán megváltozott.”

Egy hét múlva Katona Tamás a *168 óra* adásában kétélű nyilatkozattal reagál a Csurkatámadásra: „Soros György rengeteg jót is tett ezzel az Alapítvánnyal. Most azonban lehetetlen nem látni, hogy az Alapítvány kuratóriumában csak ellenzékiek vannak, és ennek megfelelő az Alapítvány politikája is. A pénzt sokszor olyan célokra fordítják, amivel én mint kormánypárti »mucsai«, nem tudok egyetérteni.” Ennek ellenére, mint hozzátézi: „a kormánynak az a szándéka, hogy a korábbi szerződést felbontsa, de a világért sem szándéka, hogy Soros Györgyöt Magyarországról elűldözze.” A *168 óra* ugyanazon nyomtatott számában Vásárhelyi maga is kilátásba helyezi, hogy megfontolásra javasolja az Alapítványnak „gondolkozzunk el mi is rajta, érdemes-e ezt a szerződést fenntartani, ha egyeseknek ennyire szemet szúr. [...] Őszintén megmondom, nagyon aggaszt, hogy mindezekre a támadásokra eddig nem érkezett hivatalos elhatárolódás a kormánypárt vagy a kormány részéről, amit pedig el lehetett volna várni.”

Három napra rá a *Népszabadság* július 22-i címloldalán már arról tudósít, hogy „körvonalazódik a kompromisszum a kormány és a Soros Alapítvány között”. A másnapi kabinetülésen azonban a kormány a várakozás ellenére mégsem tárgyalja az ügyet, s a Miniszterelnöki Hivatal politikai államtitkára közli: „a szerződés végleges jóváhagyásához még tisztázni kell néhány anyagi természetű technikai kérdést.”

A *168 óra* soron következő adásában Bolgár György, a rádió New Yorki tudósítója az Alapítót is szóra bírja: „Hogy létezik egy szélsőséges, félművelt, antiszemita irányzat, az úgy látszik, elkerülhetetlen, de hogy ezt eltűnjék, azt én fölháborítónak tartom” nyilatkozta Soros. Bolgár ismételt kérdéseire válaszolva egyben cáfolja, hogy anyagilag tönkrement volna, s hogy a távozás gondolatával foglalkozik. „Aki azt várja, hogy engem ilyen módon elűldözhet, az épp az ellenkezőjét éri el.”

Csurka azonban mint azt a *Magyar Hírlap* egy vezércikke ironikusan megjegyzi a jelek szerint mintha épp arra játszana, hogy Sorost ismételt támadásaival még nagyobb adakozásra bírja. Az MDF-elnök válaszul a Bolgárinterjúra a *Vasárnapi újság* augusztus 2-i adásában az éteren át immár totális propagandaháborúba kezd. *Vidéken* című, húszperces, három szereplőre „hangszerelt” (Csurka-Bolgár-Soros) politikai rémdrámája a kihívó kocsmavirtus, az alpári személyeskedés és a faji uszítás teljes gyűlöletarzenálját felvonultatja. Bőszülten idézi a már ismert vádakot (a „Révai-Aczél-Soros-féle kultúrpolitika” folytonossága, a magyar államkassza fondorlatos alapítványi megcsapolása, világmértékű cionista, liberálbolsevik összeesküvés stb.), egyúttal Soros „fizetett ágenseként” durván megrágalmazza Bolgárt, a *168 órát* és a Magyar Rádió politikai adásainak főszerkesztőségét is. Azét a rádióét mely, lám, „írói munkássága” e legújabb szörnyszülöttéhez is készséggel asszisztál! (Gombár Csaba, mint közismert, utóbb e kirívó szakmai etikátlanságért függeszti fel Györi Bélát a *Vasárnapi újság* főszerkesztői tisztéből.)

A *Pesti Hírlap* másnapi, augusztus 3i számában Soros elmondja: „nem kétséges, hogy a szélsőjobboldal részéről eltökélt támadás indult az alapítvány ellen”. Mindez azonban mit sem befolyásolja Vásárhelyi Miklóst és a Metalimpex vezérigazgatóját, hogy még aznap aláírja a Közép-Európai Egyetem Nádor utcai székházára vonatkozó adásvételi szerződést. Ezzel gyakorlatilag pont kerül az Alapítvány és a kormány közötti áldatlan elszámolási huzavonára. Az ügy, gondolnánk, ezzel lezárult ámde a java: a hivatalos nyilatkozatháború s az utólagos sajtóvita valójában még csak ezután következik.

Az egyezmények és kommunikék politikai „üzenetértékét” minden oldalról buzgón találgatja a sajtó hátha a parlamenti vakáció néhány hete alatt mégiscsak akad némi érdemi elmozdulás a belpolitika állóháborús frontszakaszain... A várakozás elvben távolról sem alaptalan: hisz az Alapítvány hivatalos megítélése egyben az Antall-Csurka hatalmi párharc és vele az akut belpolitikai válság kimenetelének is fontos előjele lehet. A kérdés csak az: *vane politikai* elhatárolódás a minisztérium és a kormány e legutóbbi lépésében s ha igen, kivel szemben: Sorossal avagy netán az ellene ismét ádáz hecckampányba kezdő Csurkával és társaival szemben?

Nos, van is, meg nincs is ahogyan azt már az „is”ekkel finoman balanszírozott, legelső Katonanyilatkozat („a Soros Alapítvány sok jót is tett” stb.) is jelezték. A hivatalos állásfoglalások úgyszólván mintaszerűen előlegezik meg az augusztus 20i Csurkadolgozat utáni MDFes „tojástancot” (ez utóbbiba nagyon is beleértve a kormányfő október 1jei, kétélű válaszát a Soroslevélre!). Nyílt és következetes elhatárolódás helyett, legfeljebb alkalomhoz méricskél, önértetes „elhatártalanodásnak” lehetünk tanúi. (A szituatív kényszer ez utóbbit mármár az „önelhatárolódás” teljes skizofréniájáig fokozza...) Íme néhány beszédes példa a kérdéses politikai búvszót kurvizálva: „A Minisztérium nagyra értékeli Soros Györgynek a magyar kultúrát támogató áldozatos tevékenységét tudatja az MKM augusztus 6i közleménye. A vele 1989ben kötött megállapodás felbontása nincs összefüggésben a magyar származású üzletember személyét a közelmúltban ért külföldi és hazai bírálókkal.” A minisztérium sajtószóvivője a *Magyar Hírlap* szerint ez alkalommal élőszóban is megerősíti: „a tárca nagyra értékeli Soros György munkáját, épp ezért fontosnak tartja hangsúlyozni, hogy a nemrégiben Sorost ért bírálókat nincsenek összefüggésben az 1989es megállapodás felbontásával. Az említett támadásoktól tehát a minisztérium *elhatárolja magát*, egyúttal továbbra is partnerének tekinti az alapítványt a magyar kultúra ápolásában.” Hasonlóan érték a szóvivőt más orgánumok így az MTI és az *Új Magyarország* tudósítói is.

Az *Esti egyenleg*, majd másnap a Kossuth Rádió *Reggeli krónikája* szó szerint megismétli az előző napi „*elhatárolódást kommunikék*”. Ennek nyomán még a délelőtt során telefonon állítólag több MDFvezető is indignáltan kéri számon a kirivón „pártszerűtlen” nyilatkozatot, mire a művelődési tárca a *Déli krónikában* újabb közleményben siet tisztázni álláspontját pontosabban: annak tüntető hiányát. Eszerint „a minisztérium nem kíván állást foglalni a Soros Györgyöt ért bírálókat illetően, csupán azt a tényt rögzíti, hogy az 1989es megállapodás felbontásának kezdeményezése nincs összefüggésben a magyar származású üzletembert ért hazai és külföldi bírálókkal.” Egyszerűsített méltósággal leszögezi: „A minisztériumnak a magyar kultúra szolgálata mellett nem feladata, hogy bírálókat, véleményeket értékeljen, kommentáljon.”

Ám ezzel még koránt sincs vége. Másnap a *Magyar Fórum* nem áttolja ismét színvállásra bírni a tárca vezetőjét: „Miniszter úr! A Művelődési és Közoktatási Minisztérium, illetve személy szerint Ön *elhatárolódike* azoktól, akik Soros György tevékenységének háttérét fölfedték?” Andrásfalvy válaszáat a lap augusztus 13i száma közli: „A minisztérium írásban közreadott közleményében nem szerepel a kitétel és szándék sem, amit hozzám küldött telefax levelében említ. [...] Kérem, olvassa el újra a közleményt. [...] A sajtó egy részében megjelent egyoldalú értelmezésekre, a minisztérium szóvivője, Havasi János augusztus 7én válaszolt. [...] Ennek lényege megegyezik a most Önnek küldött nyilatkozattal. Visszaautasítom egyesek azon törekvéseit, melyek szembeállítani kívánják a minisztériumot és személy szerint engem képviselőtársaimmal, ha nem is lehet mindenben azonos velük a véleményem.”

Csak hogy a *Magyar Fórum* szorgos kérdezőbiztosai nem érik be ennyivel. A miniszterrel egyidejűleg a kormányzóvivőt is tetemre hívják: 1. „Foglalkoztatja a kormány csütörtöki ülésén ezzel a kérdéssel? A kormány hozta ezt a döntést? Ha nem, akkor kizárólag a minisztérium *határolódott el* Csurka Istvántól? Testületi döntés volt, vagy egyszemélyi? Ha egyszemélyi, akkor kié? Ha a művelődési tárca tette az *elhatároló* nyilatkozatot, a kormány *elhatárolódike* ettől a nyilatkozattól?” László Balázs válasza az időközben helyreállt egyeztetést sugallva lényegében megismétli a minisztérium elvi „önkorrekcióját”, majd leszögezi: „Sem a minisztérium, sem a kormány testületileg nem foglalkozott ezekkel a bírálókkal. *Elhatárolódásról* tehát egyszerűen nincs szó, az a minisztériumi közlemény torzító értelmezése.”

A megnyugtató „elvi demarkációt” azonban nemcsak Csurka lapja, hovatovább az egész közvélemény várja, s más sajtócikkek is mind hangosabban követelik. „Jó volna ajánlja az *ÉS Korrekció II.* címmel megjelent szerkesztőségi glosszája ha a kormány, illetve a kormány alá tartozó tárca szóvivői közül valamelyik végre *elhatárolná* magát a másiktól.” Hasonlóan nyilatkozik jó néhány más politikai publicista is: így Bodor Pál a *Népszabadság*, Thurzó Tibor a *Köztársaság*, N. Sándor László a *Magyar Hírlap*, Nagy W. András a *Beszélő* hasábjain. Mindeközben persze a kétél másikat végig is elszántan tovább húzzák: egyebek közt Balaskó Jenő, Kubinyi Ferenc és Kosa Csaba az *Új Magyarország* és a *Pesti Hírlap*, a Zacsek-Balás páros a *Vasárnapi újság* és Csurka alelnök a *Hét* augusztus 8i műsorában (mely utóbbi durva egyoldalúságáért Hankiss Elemér írásban figyelmezteti Pálffy G. Istvánt, a *Híradó* főszerkesztőjét a sajtóetika minimumának betartására). Az *elhatárolódásivita* egy sor más vádat és sérelmet magával görgetve a Tilos Rádió ügye, Győri Béla felfüggesztése, Pálffy G. és Chrudinák fegyelmeje, Hankiss Antalnak írt levele stb. még vagy jó két hétig eltart. Akkor azonban a Csurkadolgozat Szent Istvánnapi merénylete egy csapásra nagypolitikai szintre „emeli” a vitát, s többé nem holmi túlhevült sajtócsetepatékban, hanem „ország dolgában” illenék *elhatárolódni* legfőképp az MDFnek és a kormánynak önnön agresszív szélsőségeitől. (A kurvizálással innentől mi sem tréfálunk tovább!)

Mindez azt jelentené, hogy a szerződésbontás körüli sajtópolémiát kizárólag az ideologikus vádak és viszontvadászok uralták volna? Korántsem. Akadtak józanabb hangok, érdemi ellenérvek is. László Balázs és Katona Tamás például készséggel elismeri az Alapítvány 1989 előtti érdemeit. Katona még személyes háláját sem hallgatja el, amiért ösztöndíjként „élete egy igen nehéz szakaszában” (198586ban) az Alapítvány ösztöndíjtámogatását élvezte. A kormánypárt mérsékeltjei ugyanígy azt is joggal hangsúlyozzák, hogy a három éve megkötött szerződés felett eljárat az idő, s az Alapítvány már korántsem az egyedüli nem kormányzati támogatója a magyar kultúra és a civil társadalom értékeinek. Az „ellenzékiesség” vádja sem egészen alaptalan akár néhány alapítványi kulcsembert nyílt politikai szerepét, akár a támogatottak egy részének (lapok, kiadók, egyesületek stb.) markáns irányultságát vesszük.

Mindez persze csak az igazság egyik fele még ha László, Katona és a kormánypárti sajtó nagyvonalúan hajlamos hozzácsapni a másikat is, sommásan azt állítván, hogy a kormány egy rendszerváltás előtti szerződés „túszaként” voltaképp egy ellenzéki alapítványnak tartozik „váltásdíjfizetéssel”. (Vagy ahogyan a második minisztériumi állásfoglalás fogalmaz: „az a furcsa helyzet állt elő, hogy felelős kormányképviselő jelenléte nélkül jelentős összegű költségvetési pénzek elosztásában dönt egy többségében ellenzéki politikát követő, pártos alapon szerveződött grémium.”) Az igazság másik fele ezzel szemben az, hogy a szerződésben kötelezett, valójában nem több, mint 1020%-os állami hozzájárulás nem a kormány és nem is az Alapítvány pénze, hanem olyan költségvetési forrású, közhasznú programokra szánt támogatás, amelynek odaítéléséről mindenekelőtt pártoktól független szakmai testületek döntenek, s e döntéseket némely közpénzen grüindolt kormányalapítvány kétes kamarillapráxisával ellentétben nevesítve és összezszerűen a nagy nyilvánosság rendszeres kontrollja elé tárják. (Az alapítványi döntéshozók és döntések pártatlanságát bizonyítandó a sajtóban mellesleg ezekben a hetekben hosszú listák jelennek meg egyebek közt egy sor prominens MDFes pályázó és döntnök: Für Lajos, Jeszenszky Géza, Csurka István, Katona Tamás, Kiss Gy. Csaba, Fekete György, Csengey Dénes, Balaskó Jenő, Lezsák Sándor, Kulín Ferenc nevével.) Persze továbbra is jogos lehet a kérdés: muszáj a mindenkori kormánynak e mégoly hasznos újraelosztási folyamathoz hivatalból asszisztálnia?

A végelszámolás s a nyilvános politikai válóper mérlegét az egykori állásfoglalások közül alighanem egy HVGelemzés vonja meg a legjózanabban. A *Dühök által homályosan* című augusztus 15-én, név nélkül megjelent cikk zárszava így szól: „Mint hogy a pártok működésének finanszírozására egyre inkább egymástól független alapítványi hálózat van kialakulóban, végül is alighanem szükségszerű volt, hogy a Soros Alapítvány és a kormány között fennálló különleges pénzügyi kapcsolatot a kabinet előbb vagy utóbb felmondja. A rágalmozás, az inszINUÁCIÓ viszont aligha szükségszerű. Különösen nem a demokráciainportálással foglalkozó üzletemberrel és alapítványával szemben...”⁶

„Termeszék” és rovarirtók a Zaccsekpamflet bátor önleplezése

Miként a fentiekből is látni: 1992 nyarán az erejét kihívón próbálgató szélsőjobb minden korábbinál durvább uszító kampányba kezd Soros személye és alapítványa ellen a „világméretű cionista, liberálbolshevik összeesküvés” nemzetiszocialista vádjait buzgón felújítva. A kampányhoz szorosan hozzátartozik, hogy a GönczAntallHankisslevélváltás, az alkotmánybírói állásfoglalások és a fegyelmi ügyek (Győri Béla, Pálffy G., Chrudinák) nyomán a nyár végére tetőfokára hág a médiahisztéria, és a Csurkadolgozat nyílt hatalmi harcot robbant ki az MDFen belül is. Szeptemberben mind a szélsőjobb, mind a Charta látványos utcai tömegdemonstrációkra mozgósítja híveit. A közéletet hovatovább polgárháborús indulatok uralják, s a sajtó, mely mindkét oldalon teljes harci készültségben van, csak még inkább fokozza ezt. Valami eldőlni látszik ám ha mégsem akarna magától eldőlni, egyre többen érzik úgy: legfőbb ideje tetteleg hozzásegíteni.

Ebben a túlfeszült, várakozásteli politikai légkörben jelenik meg alig három nappal a Csurkadolgozatra felelő parlamenti Antallbeszéd után! a már zoomorf címével is botránnyelkelt leleplezésnek szánt Zaccsekpamflet: *Termeszék rágják a nemzetet, avagy gondolatok a Soroskurzusról és a Sorosbirodalomról*. A *Magyar Fórum*ban szeptember 3-án publikált nyolckolomnás röpirat recitálását ezúttal szívesörömezt megspórolnánk már csak azért is, mivel nem egész két hónap alatt oly érdemtelenül nagy „repciója” támadt, ami legkiválóbb népnemzeti klasszikusainkat is bizvást szemérmes zavarba ejtette volna a maguk idején...⁷ Ám efféle izlésfanyalgással aligha üthetjük el a dolgot, íme hát a programmű rövid summázata:

Zaccsek Gyula szerint Soros György alapítványai által szövetséget kötött a magyarországi kommunistákkal (főként Németh Miklós kormányával!), hogy segítségükre lesz hatalmuk átmentésében. Ennek jegyében az alapítványi programok révén rohamosan terjeszkedő „Sorosbirodalom” szervezen egybeépült a kommunista rendszerrel, tudatosan elfoglalva a nemzet számára legfontosabb stratégiai pontokat. Miután a „birodalom” kiépült, a kommunisták saját intézményes hatalmuk lebontására végrehajtottak egy „önpuccsot”, azzal a titkos szándékkal, hogy a rendszerváltás után a társadalmi, gazdasági kulcspozíciókat a kozmopoliták és kommunisták együttes erővel ismét elfoglalhassák. Ez az önpuccs a cikkíró szerint csupán azért nem vezetett eredményre, mert a rendszerváltás fordulópontján, az 1990. áprilisi választásokon az MDF vezette nemzeti erők elsöpörő győzelmet arattak, s így a Némethkormánynak és a Sorosvezérkarnak nem sikerült mindenestül a maga kezére játszania az országot. A kozmopolitailiberaliskommunista összeesküvés mindazonáltal tovább működik, s annak legfőbb eszköze változatlanul a Soros Alapítvány, illetve újabban a Soros alapította KözépEurópai Egyetem. E két közhasznúnak álcázott intézmény fedezékében ugyanis láthatatlan és célzatos rombolómunka folyik, mely a nemzeti értékek és hagyományok bomlasztására, az etnikai sajátosságokra épülő rendszer teljes felszámolására irányul. A cikkíró mindezekért, hogy az alattomos veszély nagyságát érzékeltesse, Sorost és alapítványát olyan természetrajzhoz hasonlíttja, mely az eleven fa belsejét mindaddig rágja, amíg az elgyöngült váz végképp összeomlik. Mindezt „tényekkel, dokumentumokkal” igyekszik alátámasztani, melyekből sajátos olvasatában rendre bizonyos személyi érdekösszefonódások, politikai hátsó szándékok derülnek ki, továbbá az a „statisztikai” végkövetkeztetés, hogy a Sorosféle programok költségeit rejtett csatornákon át valójában jórészt a magyar állam viselte. A szerző leleplező buzgalma közepette nem retten vissza a legdurvább személyes rágalmaktól és rasszista allúzióktól sem. (A több tucat közéleti ember jó hírét kikezdő, tobzódó vádaskodásra elég csak két, önminősítő példa: a cikkíró a „Ki kicsoda” részben Kulcsár Kálmánnak egykori hadbíróként számos halálos ítéletet tulajdonít, Kardos László igazgatót pedig a pusztán névazonosság okán a *Nagyvilág* legalább egy nemzedékkel korábban született és jó öt éve elhunyt néhai főszerkesztőjének életrajzával ruházza fel!) A legnagyobb visszatetszést azonban a röpirat záradéka, az a Sorosnak címzett nyílt levél váltja ki, melyben az MDFképviselő a nemzet szócsöveként fennhéjázó arroganciával távozásra szólítja az Alapítót („ne legyen megtűrt betolakodó nálunk”), s a holocaust után majd' ötven évvel cinikusan megkérdőjelezi a kettős identitás jogosultságát: „Azt ugyan nem értem, hogy mit jelent a magyar zsidó, ahogy azt sem értem, hogy mit jelenthetne, ha valaki azt állítaná magáról, hogy ő magyar német, vagy magyar vietnami, vagy német spanyol. Hacsak nem egy beszélő szótárról lenne szó!”

A Zaccsekpamflet utóhatását mely sajátosan „interferál” Csurka épp két hete közzétett *Néhány gondolatával* s a nyomában fellángoló belpolitikai vitával úgyszintén nincs terünk részletesen felidézni, legfeljebb néhány fontosabb momentumát emeljük ki. A megtámadottak aránylag hamar szót kapnak: Soros, Vásárhelyi és Kulcsár már két nap múlva, a *Népszabadság* szeptember 5-i számának címlapján nyilatkozik, önérzetesen visszautasítva a személyük és az Alapítvány elleni vádaskodást. Ám ezt leszámítva a sajtó (mely ez idő tájt figyelmét teljes mértékben az MDFválságra s a médiaháború újabb fordulataira összpontosítja) feltűnően renyhén és megkésve reagál: egy hét alatt csak néhány szórványos híradás, glossza jelenik meg a *Magyar Fórum*beli cikkről. Egyebek közt e kezdeti visszhangtalanság is arra ösztönzi a türelmét vesztett Sorost, hogy ezúttal maga fellebbezzen nyilvános elégtételért.

Igen ám, de miként? A dilemma egyszerre volt személyes, morális és politikai: kelle a méltatlan kihívásra felelni, s ha igen, kinek, milyen formában, miféle jelképes vagy konkrét jóvátétel reményében? Mindebben Soros közvetlen baráti, munkatársi köre is eléggé bizonytalan és megosztott volt legalábbis az első reakciók ezt sejtetik. Sajtóper? Petíció? Aláírásgyűjtés? Nyílt levél? Parlamenti interpelláció? Netán az iméntiek valamiféle kombinációja? Némelyek így Kardos szerint „aránytévesztés” volna, ha a sárba dobott kesztyűt az Alapító maga venné fel, mások mint Kis János vagy Vásárhelyi Miklós úgy vélik: „Sorost csak Soros védheti meg”, s amúgy is legfőbb ideje erélyes politikai nyilatkozattal fellépni a szélsőjobb hónapok óta gátlástalanul folytatott politikai hecckampánya ellen, ami az egész hazai közélet és eminensen az MDF belső tisztulásának is csak javára lehet. Mindamellet akadnak bizalmas megkövetések, botrányelsimító kísérletek is. Jeszenszky Géza külügyminiszter például éjszakai magánhívással Litván György révén siet tolmácsolni együttérzését a megtámadottnak bár Litván ama kérdésére, hogy a kormány miért nem inkább fényes nappal és nyilvánosan teszi ugyanezt, csak kínos belpolitikai magyarázkodás a válasz („a kormányfő kényes helyzete”, „Csurkát csak hosszú és szívós munkával lehet háttérbe szorítani” stb.). Soros eközben telefonon és személyesen többekkel konzultál így a KözépEurópai Egyetem dolgában éppen New Yorkban járó Kis Jánossal és Rév Istvánnal, s végül arra jut: az lesz a leghelyesebb, ha az ügyben levelet intéz a magyar miniszterelnökhöz.

A kétoldalas szöveget szeptember 10-én faxolja át Budapestre a New Yorki titkárság, azzal, hogy azt mielőbb juttassák el a kormányfőnek. Kardos azonban egy másnapi, Vásárhelyi Miklósnak írt házi feljegyzése szerint ellenezve a levél elstietett kézbesítését, telefonon rábeszéli Sorost, várjanak pár napot, amíg a távol lévő Dornbach és Vásárhelyi is állást foglal az ügyben.

„Az én véleményem írja az alelnöknek az Alapítvány igazgatója röviden a következő: ameddig csak lehet, Sorosnak azt a pozíciót kellene tartania, hogy felette áll ennek a szennynek és mocsoknak. Természetesen jó lenne, ha Antall, ill. a kormány határozottan elhatárolná magát a Zacsekféle támadástól, de ezt talán nem Soros Györgynek kellene kérni, követelni Antalltól. Gyuri azt mondta, úgy képzeli, hogy Antall válaszol neki, és természetesen elhatárolja magát, és azt a levelet ő majd nyilvánosságra hozza. És ha nem válaszol? Pl. telefonon magyarázkodik, vagy válaszol, de az nem tehető az ablakba?”

Ha mégis megy Soroslevél Antallnak, akkor sokkal rövidebbnek kellene lennie. Nem szükséges hosszan idézni Csurkát és Zacseket. Egyrészt Antall ismeri a szövegeket, másrészt snassz és abszurd, hogy Soros Zacseket idéz.

Pénteken a Titkárságon járt Kis Jancsi, aki New Yorkban közreműködött a levél elkészültében. Azt mondja: Sorost csak Soros védheti meg, ezért ért egyet a levél elküldésével, bár nem az ő ötlete volt. Azért kell ilyen hosszan írni, mert így esetleg Antall kénytelen tudomásul venni, hogy mit is írt Zacsek. [...] Úgy gondolja, hogy a Soroslevelet át kell adni Antallnak és még aznap nyilvánosságra hozni.”

Így is történt. Három nap múlva, szeptember 14-én néhány Csurka és Zacsekcitátum elhagyásával faxon továbbítják a levelet (28. dokumentum) a miniszterelnöki kabinetirodának. Tartalmát a televízió késő esti hírműsora még aznap ismerteti, majd másnap a *Népszabadság* teljes terjedelmében közli, így pár órási illendőségi ráhagyással a címzett valójában egy nyílt levelet kap kézhez. (Amit, mint látni fogjuk, ugyancsak zokon vesz...)

Ettől fogva jó két héten át, Antall *Új Magyarországnak* publikált október 1-jei válaszáig (28. dokumentum), a sajtó „görgeti tovább labdát” Soros és az alapítványi vezetés tartózkodik minden nyilatkozattól, hogy ne nehezítse az amúgy is jócskán „túlhordott” miniszterelnöki körmondatok világrajzját. A sajtópolémiát bár valódi stílbravúrok is akadnak benne itt nem idézzük, mivel elemzésre méltó újabb argumentumok helyett azt javarészt a már ismert publicisztikai közhelyek: nyilvános „credók és átkok” uralják. Ami valóban számít: ezek aránya, gyakorisága. Az egyéni és testületi állásfoglalások (amilyen a Fideszé vagy a TDDSZé) nagy többséggel elítélik az újabb propagandatámadást, inkább csak a hangnemben van némi változatosság: a személyeskedő szarkazmustól a pedáns filológiai helyreigazításon át a méltóságteljes elvi deklarációig. A „pártatlanságukkal” tüntető bulvárlapok valójában mindkét félnek hálásak az újabb botránytémaért, ám miközben az általánosság szintjén maguk is csatlakoznak a többségi véleményhez: „Zacsek úr ezúttal jócskán elvetette a sulykot”, kétélű kommentárokkal szorgosan idézik a „nagy dobás” denunció részleteit. (Soros nem ok nélkül jegyzi meg egy október eleji sajtótájékoztatón: „Akit megdobnak trágyával, azon valamennyi óhatatlanul rajta marad.”) A kormánypárti sajtó és média hivatásos „véleményformálói” az egy Csurkát kivéve a szokásosnál mintha némiképp visszafogottabbak lennének, aminek egy seregnyi esetlegességen túl alighanem két fő oka lehet. Az egyik, hogy a „profik” nem szívesen mentetik a menthetetlent: a Zacsekcikk kapitális ténybeli és stilisztikai bakijógyűjteményét (lám: a denunciósnak is megvan a maga „szakmai minimuma”!), a másik, hogy az időközben élesbe fordult hatalmi és pozícióharc a Józán többséget” inkább kivárára, csöndes helyezkedésre bírja.

Az ügyből különben kis híján sajtóper lett. Legalábbis egy Dornbach által még szeptember közepén készített, ötoldalas beadványtervezet arra vall, hogy Soros és a magyar alapítványi vezetés tartalékalternatívaként komolyan fontolgatta, hogy a nyilvános rágalmazásért sajtóper útján szerez elégtételt. Jóllehet e szándék gyakorlati érvényesítését a SorosAntall levélváltás idejére felfüggesztették, majd október elején végleg elvetették, kuriózumként talán érdemes idézni a Pesti Központi Kerületi Bíróságnak szánt perirat néhány passzusát.

A végül is be nem nyújtott bírósági kereslet „I. r. felperese Soros György” és „II. r. felperese a Magyar Soros Alapítvány” mindenekelőtt röviden ismerteti az előzményeket, majd sorra veszi a Zacsekpamflet leginkább sérelmezett szövegrészeit. Ennek nyomán leszögezi, hogy „a cikk alapvetően sérti I. r. Soros Györgynek és II. r. Magyar Soros Alapítványnak a jó híréhez fűződő jogait. A cikkíró egyrészt valótlan tényeket közöl, másrészt valós tényeket hamis színben tüntet fel. [...] A fentiek alapján alulírott felperesek keresletet terjesztünk elő I. r. Zacsek Gyula alperessel és II. r. Magyar Fórum Szerkesztősége alperessel szemben, és kérjük, hogy a T. Pesti Központi kerületi Bíróság

a) állapítsa meg, hogy I. r. Zacsek Gyula alperes a Magyar Fórum 1992. szeptember 3i számában „Termeszek rággják a nemzetet, avagy gondolatok a Soroskurzusról és a Sorosbirodalomról” című cikkében a jó hírnévhez fűződő személyi jogainkat megsértette,

b) állapítsa meg, hogy II. r. Magyar Fórum Szerkesztősége alperes az előzőbekezdésben írt cikk közlésével a jó hírnévhez fűződő személyi jogainkat ugyancsak megsértette,

c) ezért kötelezte I. r. alperest, hogy felperesnek nem vagyoni kártérítésként fizessen meg 300 000, azaz Háromszázezer forintot,

d) kötelezte II. r. alperest, hogy felperesnek fizessen meg 500 000, azaz Ötszázezer forintot,

e) kötelezte alpereseket fejenként 300 000/300 000 Ft közérdekű bírság megfizetésére a Fővárosi Önkormányzat javára,

f) kötelezte II. r. alperest a következő szövegű, vagy a T. Kerületi Bíróság által meghatározandó szövegű közlemény közzétételére: (Ide beszúrandó lesz a közlemény kívánt szövege.)

g) végül kötelezte alpereseket a perköltségek megfizetésére.”

Hasonlóan érdekes háttéradalék, hogy két nappal az Antallválasz megszületése előtt New Yorkban a Külpolitikai Tanács zártkörű ülésére vendéglelőadóként meghívott Jeszenszky Géza külügyminisztert Soros György mutatja be az amerikai politikai és gazdasági élet prominenseinek. A magyar külpolitika irányítója a rendezvény után újságírói kérdésre közli: nincs tudomása arról, hogy Antall József válaszolna már a hozzá intézett Soroslevélre. (Mellesleg Katona Tamás, László Balázs, Juhász Judit jó két hete ugyanezt kénytelen felelni a hazai sajtó szorgos tudakozódására.) Soros ez alkalommal fegyelmezetten mindössze annyit mond, hogy „választ vár, és bizonyos abban, hogy azt hamarosan meg is kapja”. Az enyhén szólva kínos New Yorki érdeklődés minden valószínűség szerint serkentőleg hatott a miniszterelnök fogalmazási kedvére. Annál inkább, mivel időközben Soros a brit fontot megingató, nagyszabású tőzsdei akciójával (a szeptember 16i „fekete szerdán” cége, a Quantum több mint 1 milliárd dollárt nyert!) a világlapok egyik ügyeletes sztárja lett, s azontúl híre ment, hogy Tom Lantos is „magyar napot” kíván rendezni a washingtoni kongresszusban, amelyen nyilván a legutóbbi Sorosellenes kampány is terítékre kerül.

Tény, hogy Antallnak cseppet sem volt könnyű dolga ezekben a hetekben. A „belpolitikai boszorkánykonyha” javában fortyogott, széltébenhosszában ádáz viták, petíciók, nyílt levelek, hűség és hűtlenségnyilatkozatok borzolták a kedélyeket, s mindezeknek a Sorosügy csak egy ámbár korántsem mellékes ütközőpontja volt. A miniszterelnök alatt szakadozni látszott a koalíció, a párt, a frakció, mi több, még a kormánypárti sajtó két „vezérhajója”: az *Új Magyarország* és a *Magyar Fórum* is egyre nyíltabban fordult szembe egymással. A naponta változó, bonyolult erőviszonyokat jelzi, hogy mind a kormány, mind az ellenzék táborából sajátos „keresztmozgások” indulnak meg egyfajta mérsékelt parlamenti centrum demonstrálása jegyében. Bethlen István például, az MDF országos elnökségének tagja, a *Népszabadság* hasábjain cáfolja Csurka teóriáját, miszerint a nemzetközi bankárok összeesküdtek volna az 1990ben alakult magyar kormány ellen. Ellenzéki oldalról ugyanilyen váratlan gesztusnak minősül Király Béla Tom Lantoshoz írt nyílt levele, amelyben az SZDSZ doyenje arra kéri amerikai képviselőtársát: ne vigye a Csurkaügyet az amerikai Kongresszus rendkívüli ülése elé, mert azzal egész Magyarország jó hírének ártana. Ebben a helyzetben s ezt Antall tudta a leginkább a „felelős magyar miniszterelnök” minden szavának rendkívüli súlya, „ügydöntő” politikai nyomatéka lehet. De hisz épp ez volt a legfőbb ok, amiért a sokadszor durván megtámadott Soros is hozzá „fellebbezett”... („Szeretném megtudni mind a kormány, mind az MDF hivatalos álláspontját. Erre azért van szükségem, mert Alapítványom tevékenysége sok ponton hoz kapcsolatba az állammal, s tudnom kell, mihez tartsam magam.”)

Az október 1jén megjelenő Antallválasz nem igazolta a hozzá fűzött várakozást, s újabb csalódást keltett mindazokban, akik a miniszterelnöktől a korábbiaknál nyíltabb elhatárolódást vártak. A levél végső soron kitér mind a személyes, mind a politikai elégtételadás elől mi több: indignáltsága, sértett és kioktató önigazolása valójában azok számára jelentett elégtételt, akik Soros fellépésében is legfeljebb szándékos „balhécsinálást”, ellenzéki és nemzetellenes propagandakampányt láttak. Joggal kérdezhetni: mivé lett a Katona Tamás által alig másfél hónapja tett biztató ígéret az „új politikai időszakítás kezdetéről” és a „jókedvű kormányról”, amely „megtalálta a helyes megoldásokat, és hátat fog fordítani a csődbe jutott gondolatoknak”? Annak a „néhánynak”, amit Csurka hogy legyen minek hátat fordítani éppen a Katonanyilatkozat idején (augusztus 16.) önt végleges formába... Majd annak az úgyszintén gondolatoknak” álcázott minősíthetetlen gyalázkodásnak, amit újabb két hét múlva Zacsek Gyula hoz nyilvánosságra „a Sorosbirodalomról és a Soroskurzusról”...

Azt, hogy Antall József *mit gondol* e zsigeri „gondolatokról”, a legtöbben amúgy is tudták vagy sejtették. Az igazi talány nem ez volt, hanem, hogy *mit mond* róluk különb aprópó hiján történetesen épp Soros György hozzá intézett kérdéseire? A négyszáz helyett válaszként megtette volna négy kurta szó is: „Nem. Nem. Nem. Nem” esetleg nyomatékul még egy ötödik: „Természetesen”... Ehelyett Antall számon kér, magyarázkodik, kioktat és eleve „aránytévesztésnek” minősíti, ha valaki nyilvánosság előtt efféle kérdéseket mer feltenni „a válaszadás igényével a magyar miniszterelnöknek”. A kormányfő válasza ilyenformán nem válasz, csupán a válasz alóli kevély önfelmentés: a négyszáz szó sajnálatosan kevesebb ama joggal elvárható négynél. Már csak azért is, mivel mindaz, amire Antall utalásszerűen hivatkozik (a Csurkadolgozatra reagáló parlamenti felszólalása, az MDFfrakció és a kormány állásfoglalása stb.), valójában nem a Soros által feltett konkrét kérdésekre, s az Alapítvány elleni konkrét vádakra felel, hanem legjobb esetben is csak általános politikai nyilatkozatnak vehető a *Termeszek*... előtti időkből. Ugyanez áll az MKM fentebb már idézett tüntetően neutrális „állásfoglalására” is, ami ugyancsak nem mentesíti a miniszterelnököt az érdemi válasz alól.

Ez utóbbit sajátos szereposztással Antall a diplomáciának, jelesül Tar Pál washingtoni nagykövetnek engedi át. Tar igaz, jobbára csak az Antallválaszt követően többször is nyilatkozik, és levelet, cikket jelentet meg a Sorosellenes támadások ügyében, minekutána Tom Lantos kezdeményezésére a Kongresszus, majd a *New York Times* egy Sorosinterjúja is felveti a kérdést. A nagykövet nemhogy nem tartja „aránytévesztésnek”, hanem egyenest levélben köszöni meg az amerikai törvényhozók állásfoglalását, mely elítéli a magyarországi szélsőjobb újabb offenzíváját, hangoztatván: „kiállításuk nem volt beavatkozás a magyar ügyekbe, hanem az ország iránti jó szándékok és segítőkész rokonszenvet tükrözte”. Hasonló szellemben nyilatkozik a *New York Times* november 7i számában is: „A Soros körüli ellentétek jogi problémával kezdődtek, majd néhány félrevezetett egyén antiszemita ihletésű vádjaiá fajultak. A Soros úr által említett tanulmány és Csurka úr más cikkei nem tükrözik a magyar kormány véleményét, azokat magánemberi minőségében írta. [...] A magyar társadalom, a magyar kormány gyorsan és egyértelműen reagált a Csurkacikk vitatható részeire, állásfoglalásaira. [...] A magyar kormány és az amerikai magyar nagykövetség továbbra is kész együttműködni Soros úrral és Magyarországgal minden barátjával, akik nagylelkűen segítenek újjáépíteni az országot.”

Soros egyébként maga sem forszírozza tovább a nyilvános vitát. „Sajnálom, hogy a miniszterelnök kérdéseimre nem adott egyértelmű választ” jegyzi meg csalódottan másnapi nyilatkozatában, ám elégtételként beéri a *New York Times* október 5én közölt interjújával. Az előlvetkező napok zsúfolt budapesti programjai a merlinbéli rendezvényesorozat sikere, a KözépEurópai Egyetem rektori tanácsának alakuló ülése, az akadémiai díj átvétele amúgy is méltóképp kárpótolják a csalódásért.

Hovatovább a sajtóvisszhang is „áthangolódik”: egyre több olyan cikk akad, amely a személyes és politikai motívumok helyett inkább az Alapítvány tényekkel dokumentált addigi teljesítményét és további terveit ismerteti. Az október 10-i sajtókonferenciáján az Alapító maga is ezt teszi, bejelentvén, hogy alapítványi támogatásait nemhogy nem vonja ki az országból: a jövőben még inkább ki akarja terjeszteni. Egyben közli, hogy a Csurka és Zacsékvitát lezártnak tekinti, erről az ügyről nincs több mondandója. Annál kevésbé, mivel az öt rágalmozók már így is érdemtelenül nagy nyilvánosságot kaptak. A kormányfő választását nem tartja ugyan kielégítőnek, de a többség reakciója meggyőzően bizonyította, hogy a magyarországi szélsőjobboldalnak nincs komoly tömegbázisa, és az embereket ma is megrázza az a hangnem, amely 50 évvel ezelőtt dívott.

E baljós és méltatlan emlékü epizódot ezzel akár le is zárhatnánk. Az antiszemitizmus máig is nem kevesek által osztott antalli megítélése azonban minden bizonnyal megérdemel még pár szót. Révész Sándor könyvében ezt a következőképp interpretálja: „A szó olykor veszélyes fegyver, olykor nem. A főbbi veszélyes [utalás Landeszman György botránykeltő nyilatkozatára N. B.], Csurka esetében viszont, amint már idéztük, egy semmisségért kell a miniszterelnöknek magyarázkodnia a nyilvánágban, »mert ahhoz képest, ami számos országban van, ez nem cselekedetet jelent, hanem olyan politikai gondolatokat, amelyeket a legjobb, ha valaki az agyában tart.« (Antalibeszéd a nemzeti liberális körök fórumán, 1992. november, kazettáról lejegyezve.)”⁸

Mit mondhatunk erre? Talán csak annyit, hogy a maga módján mértékvesztés ez is ha nem is oly durva és patológikus, mint Csurkái, Zacséké vagy társaiké. A mindennel, mindenkivel szemben egyformán érvényesítendő demokratikus mérce szándékos veszni hagyása, taktikai célú feláldozása, mely végső soron a szalonantiszemitizmust helyezi vissza „történeti” jogába ama jól ismert kétélű mikszáthi aforizma jegyében: „Magyarországon antiszemita az, aki a zsidókat a kellenél jobban utálja.”

„Antall József nem volt antiszemita” szögezi le Révész, de nyomban hozzáteszi: Antal számára az antiszemitizmus nem volt a szalonképességet kizáró ok. Nem engedett senkit kímélni sem a maga történelmi panteonjából, sem a maga politikai táborából, csak azért, mert az illető antiszemita volt.”⁹ Mi tagadás, lehangoló tanulság, amely az újrakezdés megannyi demokrata illúzióját, a magyar múlt Jászi, Bibó, Szabó Zoltán és mások által sürgetett *morális revízióját* makacsul ismét a politikai lápvilág mélyére utálja. A kiengesztelődés, a rég várt katarzis helyett 1990 után szerte a térségben ismét a bujtogatók és kibicek évadja következett. Hogy a türelmes, sokat látott Clio csömörrel fordítsa el rólunk tekintetét: „Lám, még sincs új a rasszizmus sanda, sápadt fényű napja alatt!”

Egy közvéleményszondázás tanulságai

A Medián Kft. 1992. október 8-án az Alapítvány megbízásából közvéleménykutatást végzett a budapesti telefonelőfizetők körében a magyarországi Soros Alapítvány ismertségéről és megítéléséről. A felmérés *pilotstudy* jelleggel készült, tehát elsődleges célja a főbb „véleménytípusok” felrajzolása, a kérdések tesztelése és egy későbbi „reprezentatív” felmérés megalapozása volt. Ez utóbbi, sajnos, nem készült el, így csak a próbateszt pár oldalas gyorsértékelésével kell beérnünk. Bár az anyag nem alkalmas messzemenő általánosításokra hisz még a mintavétel nagyságát sem közli, korfestő kuriózumként, kellő fenntartással olvasva, bizonnyal érdekes lehet, íme a teljes szöveg:

„A kutatás egyik legfontosabb eredménye, hogy a budapestiek mintegy 7080 százaléka ismeri Soros György nevét. Mivel a mintában az alacsony iskolázottságúak a valóságosnál lényegesen kisebb arányban szerepelnek, a tényleges számot csak becsülni tudjuk. A továbbiakban értelemszerűen csak a tájékozott emberek válaszait mutatjuk be, és bár a minta nem reprezentatív, megfelelő matematikai korrekció, úgynevezett súlyozás révén az adatok elég jó becslést adnak a felnőtt fővárosi lakosok véleményéről.

Az alapító neve és az Alapítvány gyakorlatilag teljes mértékben összekapcsolódik az emberek fejében: amikor arra kértünk választ, hogy mit csinál Soros György Magyarországon, 71 százalékuk spontán módon megemlítette az Alapítványt, de külön rákérdezésre mindenki azt mondta, hogy már hallott róla.

A Soros György tevékenységére vonatkozó kérdésre egyébként azok többsége is a lényegre utaló választ adott, akik maguktól nem említették meg az Alapítványt (»jótékonykodik«, »támogatja a művészeteket és az egyéni kezdeményezéseket«, »mecenatúrai tevékenysége van«). Külön a Közép-Európai Egyetemet csak néhányan említették. Elenyésző volt a spontán negatív megjegyzések száma (»kirkuszt csinál a pénzével«, »nyüzsög«, »kavar, ripacszkodik«, »keveri a szart, jó lenne tudni, mit művel«, »nem igazán önzetlen«).

A tájékozottság viszonylag új keletű: az emberek alig több mint egyharmada (36 százaléka) hallott az Alapítványról 1989 előtt. Valószínűleg a rendszerváltás idején (1989-90-ben) kitágult sajtószabadság *magyarázza*, hogy 29 százalék (emlékezete szerint) ekkor hallott róla először. Figyelemre méltó, hogy 16 százalék csak az idén értesült létezéséről, vélhetően éppen a támadások révén.

A válaszadók többsége nincs tisztában azzal, hogy a magyarországi Alapítvány már az előző rendszerben is működött. Csupán minden negyedik ember teszi az indulás évét 1989 előttre. A legtöbben (29 százalék) a rendszerváltáshoz kapcsolják a kezdeteket, 10 százalék pedig az utóbbi két évhez. (Egyharmaduk egyáltalán nem tudott válaszolni.)

A tájékozottságról elmondottakhoz hozzá kell tennünk, hogy a Merlin Színházban megrendezett Sorosfesztivál csak viszonylag szűk körben járulhatott hozzá az ismeretek bővüléséhez, hiszen (legalábbis a rendezvénysorozat félidejéig) a budapestieknek is mindössze 41 százaléka értesült róla.

Az emberek számottevő hányada (40 százaléka) tisztában van azzal, hogy a támogatások pénzügyi feltételeit nagyobb részben Soros György biztosítja, és csak 5 százalék véli úgy, hogy a magyar állam vállal nagyobb terheket. Sőt a hangos propaganda ellenére 18 százalék úgy véli, hogy az Alapítványt kizárólag Soros finanszírozza. Ugyanakkor azt sem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy az ezt firtató kérdésre a megkérdezettek közel egyharmada egyáltalán nem tudott válaszolni.

Csak az emberek négyötöde vállalkozott arra, hogy minősítse Soros György és a magyar kormány viszonyát. A többség (41 százalék) rossznak ítéli ezt, 14 százalék úgy véli, hogy a viszony semleges, s ez utóbbi jelző a dolog természetét tekintve »hűvös« kapcsolatra utal. Ugyanakkor minden negyedik válaszadó »jónak« tartja a viszonyt, ami vagy tájékoztatatlanságot takar,

vagy azt a kritikus véleményt fejezi ki, hogy a kormánynak a Csurkavonalat követve erélyesebben kellene fellépnie. Erre utal, hogy a kormánypárti válaszadók közül minden harmadik adott ilyen választ, szemben az ellenzékiek 18 százalékával.

A vitában a többség Sorosnak ad igazat, és csak nagyon kevesen a kormánynak. 16 százalék úgy érzi, hogy mindkét felet felelősség terheli a viszony megromlásáért.

»Milyen a viszony S. Gy. és a kormány között?« Jó. (25%) Semleges. (14%) Rossz. (41%) Nem tudja. (20%) »És kinek van igaza?« (Azok közül, akik az iménti kérdésre a »Rossz«-t választották:)

Sorosnak (66%) Isis. (16%) A kormánynak. (3%) Nem tudja. (15%)

Ami az Alapítvány támogatási szempontjait illeti, ezt minden második ember (48 százalék) teljesen tisztának gondolja, vagyis úgy véli, hogy csak a teljesítmény számít a döntésekben. Minden harmadik szerint más szempontokat is érvényesítenek, 20 százalékuk nem tudott válaszolni.

Azok közül, akik szerint nemcsak a teljesítmény számít, a legtöbben szociális szempontokat említettek, általában a pályázók anyagi helyzetét, ritkábban életkorát. Ennél is kevesebben vélték úgy, hogy személyes, szubjektív szempontokat is figyelembe vesznek, illetve azt, hogy politikai motívumok is szerepet játszanak. A szubjektív szempontok felemlítői közül is csak egy töredék volt egyértelműen elítélő (»aki közel férközik a tűzhöz, azt támogatják, hátsó gondolataik is vannak«, »kéz kezet mos alapon, ismerősök, a leghangosabbak«). A politikát a legtöbben értékítélet nélkül említették, sőt előfordult pozitív implikáció is (»politikai nézet is belejátszik, mondjuk, egy bőrféjével biztos nem foglalkozik«). Csak négy személy említett vallási szempontokat, és közülük is csak egy utalt konkrétan a zsidók megkülönböztetett támogatására.

A mai magyar köztudatban a »politika« inkább negatív töltésű fogalom, ezért különösen érdekes, hogy a Soros Alapítvány imageében milyen súllyal van jelen. Megnyugtató, hogy az elmúlt hetek kiélezett kampánya ellenére az emberek többsége szerint az Alapítványnak csak tudományos, kulturális céljai vannak, és azok, akik politikai célokat is feltételeznek, szinte kizárólag az ország javát szolgáló célokat tulajdonítanak neki.

»Milyen céljai vannak a Soros Alapítványnak?« Kulturális. (49%) Politikai is. (37%) Nem tudja. (14%) »És milyenek a politikai célok?« (Azok közül akik az iménti kérdésre a » Politikai is.« választ adták)

Hasznosak. (73%) Károsak. (7%) Nem tudja. (20%)

Ebben a pozitív összképben valószínűleg szerepet játszik, hogy a külföldi támogatások kérdésében a többség liberális álláspontot képvisel: közel kétszer annyian (61 százalék) vannak azok, akik szerint »egy gazdag külföldi a törvényes kereteken belül azt támogat Magyarországon, akit akar«, mint akik szerint »ellenőrizni kell, hogy mire költi a pénzét« (32 százalék).

Azok, akiknek van valamilyen elképzelésük a Soros Alapítvány működéséről, mindent egybevetve nagyra értékelik a magyar szellemi életben játszott szerepét. Túlnyomó többségük (77 százalék) ugyanis nagy veszteségnek tartaná, ha Soros megszüntetné a támogatását.”

Jegyzetek

1 A javarészt Orosz Csilla által készített körinterjú eredeti kazettáját sajnos nem sikerült fellelni. Hasonló videós körinterjút készített egyébiránt Pesty László, a Fekete Doboz munkatársa is a kalózárdió megindulása kapcsán.

2 A *Tilos Rádió és a Soros Alapítvány*, MTI, 1992. 06. 09.

3 A *Soros Alapítvány tájékoztatója a Tilos Rádió ügyében*, MTI, 1992. 06. 22., 148.

4 Csupán 1993. augusztus elejétől 1994. április végéig szünetelteti időlegesen adását, miután megszületik ha nem is mindjárt a média legalábbis a frekvenciagazdálkodási törvény, és remény van arra, hogy a kultuszárca újonnan felállítandó Stúdióengedélyezési Főosztálya hamarosan nyílt pályázatot ír ki a „korlátozott vételkörzetű adásokra”. (A részvételi lehetőségéből, a törvény szankcionális rendelkezései szerint mellesleg minden működő kalózárdió három évre eleve kizárja magát.) Utóbb a törvénytisztelő stratégiában csalódva – az engedélypályázatot másfél éven át nem írják ki a választási kampány finisében ismét kitzúzik a „halálfejes médialobogót”, mint arról a HVG 1994. május 21. cikke tudósít: „Továbbra is illegálisban a Tilos Rádió”.

5 Révész, i. m., 182.

6 A sajtóvita kronologikus rekonstrukciója a teljesség igénye nélkül:

júl. 9. *Magyar Fórum* Csurka István heti jegyzete

júl. 12. *A Hét* Balás István és Zacsek Gyula első ízben bírálja a szerződést

júl. 14. *Pesti Hírlap* Soros kontra kormány

júl. 18. *Beszélő* Kószeg Ferenc, A Csurkaeposz

júl. 20. *Magyar Hírlap* A támadást követően Soroson a sor

júl. 21. *168 óra* Nem leszek szuperszáj Katona Tamás nyilatkozik Mester Ákosnak

júl. 21. *168 óra* Ha túlszordul a Soros pohár... Vásárhelyi Miklóst Rangos Katalin kérdezi

júl. 22. *Népszabadság* Pünkössti Árpád, Soros mindig útban van júl. 23. *Magyar Fórum* A soros sorosi ötlet

júl. 28. *168 óra* Tönkremente Soros György? Soros válaszol Bolgár Györgynek júl. 29. *Népszabadság* Elizabeth Lóránt:

Modern idők találós kérdése

aug. 2. *Vasárnapi újság* Csurka István, Vidéken politikai rádiójáték

aug. 3. *Pesti Hírlap* Soros György szerződést bont, de marad Vadász Zsuzsa interjúja

aug. 4. *Népszabadság* György Péter, Az unalmas igazság

aug. 5. *Népszabadság* Vásárhelyi Miklós interjúja
 aug. 6. Az MKM 1. nyilatkozata
 aug. 7. Az MKM 2. nyilatkozata
 aug. 8. *A Hét* Pálffy G. István interjúja Csurka Istvánnal
 aug. 9. *Vasárnapi újság* B. Király Györgyi beszélgetet Zacsek Gyulával és Balás Istvánnal
 aug. 13. *Magyar Fórum* Ehatárolódás? Balaskó Jenő, *Célpont: Csurka István*
 aug. 13. *Magyar Hírlap* Dornbach Alajos, *A támadások nem szegik Soros kedvét*
 aug. 14. *Népszabadság* Bodor Pál, *Politikai hálapénz*
 aug. 14. *Köztársaság* Thurzó Tibor, *Ellenségek*
 aug. 15. *Magyar Hírlap* N. Sándor László, *Vemhes, nem vemhes?*
 aug. 15. *Beszélő* Nagy W. András, *A hét üzenetei*
 aug. 15. *HVG* *Dühök által homályosan*
 aug. 19. *ÉS* *Korrekcio H.* című szerkesztőségi glossza
 aug. 18. *Reform* Dornbach visszautasítja Zacsek vádjait
 aug. 20. *Hócipó* Csurkadokumentumok (pl. Cs. L pályázata az Alapítványhoz)
 aug. 22. *Népszabadság* Szíjártó István, *Levél Soros Györgyhöz* Könczöl Csaba, *Micsoda csend!*
 aug. 22. *Magyar Nemzet* Martin József, *Ködevés nélkül*
 aug. 27. TV2, *Össztűz* Csurka István felel Betlen János és Havas Henrik kérdéseire
 aug. 28. *Pesti Hírlap* Rákos József, *Válás békében, felhangokkal*
 aug. 29. *Beszélő* Kőszeg Ferenc, *A holnap hírei avagy Csurkának mennie kell?*
 aug. 29. *Pesti Hírlap* Kubinyi Ferenc, *Om Mani Padme Hum...*
 aug. 31. *Népszabadság* Chikán Attila, *Mégis voksolok Soros mellett*

7 A Zacsekpamflet visszhangja a hazai sajtóban:

szept. 4. *Népszava* „T. K.” *Csurka után Zacsek*
 szept. 4. *Népszabadság* *Csurka után Zacsek a soros*
 szept. 4. TV2, *Esti egyenleg* Kardos László nyilatkozata
 szept. 8. *168 óra Ideológiai partizánháború* Havasi Jánost kérdezi Lantos Gabriella
 szept. 8. *Esti Hírlap* *Zacsek Gyula válaszol Náday László kérdéseire*
 szept. 10. *Esti Hírlap* Bencsik Gábor, *Felhívás Magyarország úriembereihez*
 szept. 10. *Mai Nap* Honka István, *Nyelvelés*
 szept. 11. *Heti Magyarország* Speidl Zoltán, *Parlamenti folyosó*
 szept. 11. *Szabadság* Fekete András, *A buta Zacsek*
 szept. 11. *Magyar Hírlap* Szále László, *Tizennégy éven felülieknek*
 szept. 12. *Mai Nap* Verebes István, *Ha ez így folytatódik*
 szept. 12. *Magyar Hírlap* *TDDSZnyilatkozat*
 szept. 12. *HVG* *Interjú Balaskó Jenővel* (készítette Jakus Ibolya, Horváth Zoltán)
 szept. 15. *Népszabadság* *Soros György levele Antall Józsefhez*
 szept. 15. *168 óra* Kakuk György, *Zacsek úr ír, mintha gyalulna*
 szept. 16. *Kurír* *Szemétkosárba nem került*, László Balázs nyilatkozik
 szept. 24. *Magyar Fórum* Csurka István, *Válasz Soros Györgynek és Kerényi Imrénének*
 szept. 24. *Magyar Fórum* Kulcsár Kálmán, *Válasz Zacsek Gyulának*
 szept. 25. *Kis Újság* Pártay Tivadar, *Egység egyetértés*
 szept. 25. *Szabadság* „J”, *Beszélő szótárak*
 szept. 26. *Népszabadság* Hovanyecz László, *Soros György ajándéka*
 szept. 29. *Népszabadság* *Soros mutatja be Jeszenszkyt*
 szept. 29. MTInapihír *Fidesznyilatkozat*
 szept. 30. *Hócipó* Kindler József, *Nyílt levél Zacsek Gyulának*
 okt. 1. *Új Magyarország* *Antall József levele Soros Györgynek*
 okt. 1. *Új Élet* Várkonyi Endre, *Nyílt levél(féle) bizonyos Zacsek Gyulának*
 okt. 2. *Magyar Hírlap* Gádor Iván, *A kompromisszum elkerülhetetlen*
 okt. 2. *Élet és Irodalom* „s”, *A Zacsekféle törzsfeljődés*
 okt. 3. *Beszélő* Láng László, *Csurka, Lantos, Soros és a többiek*
 okt. 5. *Magyar Nemzet* Majsai Tamás, *Szellemi kereszties háború?”*
 okt. 6. *Magyar Nemzet* *A The New York Times közölte a Soroslevelet*
 okt. 8. *Népszabadság* *Soros, „A miniszterelnöki válasz nem kielégítő”*
 okt. 9. *Élet és Irodalom* Darvasi László, *A miniszterelnök alanya*
 okt. 9. TV2, *Esti egyenleg* stúdióbeszélgetés Soros Györggyel
 okt. 10. *Pesti Hírlap* *Az Alapítvány marad*
 okt. 12. *Magyar Hírlap* „Jól állok ellenségekkel”, Gervai András interjúja Soros Györggyel
 okt. 15. *Magyar Fórum* Balaskó Jenő, *Egy Pellekönnyű röpzaj*
 okt. 15. TV1. *Aktuális* stúdióbeszélgetés Soros Györggyel
 okt. 15. *Népszabadság* Kőbányai János, *Mennyi a 15 millió?*
 okt. 15. *Figyelő* *Soros nem le, hanem elszámolt*
 okt. 22. *Szabadság* „J. F. R.”, *Aránytévésztes*
 okt. 25. Bartók Rádió, *Szalon* Marton Éva beszélgetet Soros Györggyel
 okt. 30. *Kis Újság* Pártay Tivadar, *Történelmi FKP*
 okt. 30. *Magyar Hírlap* *Soros nem lett a főváros díszpolgára*
 okt. 31. *Magyar Nemzet* *Washingtoni követségünk elhatárolódik*
 nov. 3. *Magyar Hírlap* Kozák Márton, *A történelmi középosztály búcsúja*

8Révész, i. m., 193.

9Uo., 195.

Január 6án lemond a két médiaelnök, indoklásuk szerint, mivel az áldatlan politikai helyzetben „többé nem képesek garantálni a rádió és a televízió működésének pártatlanságát”. (Felmentésükhöz a köztársasági elnök csak hónapok múltán járul hozzá.) 7én a kormány elfogadja a 2000ig tervezett, új iparpolitikai koncepciót, amely a bányászat, a kohászat és a textilipar helyett a személygépkocsigyártásra, a környezetvédelmi, a gyógyszer és nyomdaiparra helyezi a hangsúlyt. Két nap múlva az MDF népnemzeti köreinek II. találkozóján Csurka István bejelenti a Magyar Út Alapítvány létrehozását. Január 20án az Egyesült Államok 42. elnökéként beiktatják hivatalába Billi Clintont. Január végén az MDF VI. Országos Gyűlése a pártegység demonstratív jeleként újfent megerősíti Antall József elnöki tisztét.

Február 12én megrázó hír tudatja, hogy egy Tolna megyei vasúti átjáróban a sorompóór mulasztása miatt 11 gyermek lelta halálát a pörbölyi iskolabusz s egy tehervonat ütközésekor. Február közepén elnökválasztást tartanak Litvániában, majd Oroszországban is, mely utóbbin a szavazók többsége ismét Jelcinre adja le voksát.) A hónap végén a magyar miniszterelnök jelentős kormányátalakításra szánja magát: összesen hat tárca cserél *gazdát* (az új miniszterek: Szabó Iván pénzügy, Latorcai János ipari, Mádl Ferenc művelődésügy, Gyurkó János környezetvédelmi, Szabó János földművelésügyi, Schamschula György közlekedésügyi). Február végén kihirdetik a társadalombiztosítási törvény módosítását (a nők nyugdíjkorhatára 2003tól 60 évre emelkedik), s a korábbi helyett a jövőben új gyermeknevelési, lakásfinanszírozási támogatást vezetnek be. A *Heti Magyarország* február 26i száma interjút közöl Landeszman György főrabbiával, aki szerint a hazai zsidóság szellemi, anyagi hozzájárulása nélkül Magyarország csak „a bő gatyta és a fűtőlős barack” országa volna. A sommás ítélet bár utóbb Landeszman visszavonja heves sajtópolémiát gerjeszt, a kormányfőt és Dávid Krausz izraeli nagykövetet is levélváltásra bírva.

Március 29én Genfben aláírják Magyarország és az Európai Szabadkereskedelmi Társulás (az EFTA) megállapodását.

Április 14én az országgyűlés a büntetőtörvénykönyv módosításával betiltja az önkényuralmi jelképek (vörös csillag, horogkereszt, nyilaskereszt stb.) nyilvános terjesztését és használatát. Április végén az SZDSZ számvevőszéki vizsgálatot kezdeményez a kormány által különféle alapítványoknak (Hungária, Magyar Kultúra, Lakitelek stb.) juttatott állami vagyon ügyében.

Május 7én Esztergomban a miniszterelnök jelenlétében ünnepélyesen felavatják a Magyar Suzuki Rt. újonnan épült autógyárát. Május 11én kiélezett főként MDFen belüli nyilvános vita után az országgyűlés ratifikálja a múlt év decemberében aláírt ukránmagyar alapszerződést. 21én a vártnál magasabb közel 40%os részvétellel országos szakszervezeti választásokat tartanak, amely az MSZOSZ a mandátumok több mint felére jogosító fölényes győzelmét hozza. A hónap utolsó napján II. János Pál pápai bullával módosítja a magyar katolikus egyház szervezeti beosztását (egyházmegyék) és személyi hierarchiáját.

Június 1jén kizárják az MDF frakciójából Csurka Istvánt, Zacsek Gyulát, Király B. Izabellát és Balás Istvánt, ám velük együtt a párt „nemzeti liberálisainak”: Debreczeni Józsefnek és Elek Istvánnak is távoznia kell. Június végén a *Magyar Fórum* hasábjain a miniszterelnök leleplezését megelőzve Csurka nyilvánosan megvallja egykori III/IIIas ügynöki múltját.

Július közepén az országgyűlés kb. 800 módosító indítvány és éles vita után elfogadja a közoktatásról, a szakképzésről és a felsőoktatásról szóló három új törvényt. A parlament egyúttal határoz az ombudsmani intézmény bevezetéséről is. (A három jelölt személyéről rendezett októberi szavazás ugyanakkor eredménytelen marad.)

Augusztus 23-29. között Balatonszárszón a népnemzeti politikusok több száz értelmiségi részvételével tanácskozást tartanak. Párhuzamosan, saját nyaralójában az Alapítvány hozzájárulásával Farkasházy Tivadar közíró, humorista is megrendezi „privát” szárszói találkozóját.

Szeptember 4én egykori birtokán, Kenderesen újratemetik a portugáliai száműzetésben elhunyt Horthy Miklós hamvait. A mintegy félszázéves gyászszertartáson „magánemberként” a kormány hét minisztere is részt vesz. A Charta ez alkalomból ellendemonstrációt szervez, tiltakozva a néhai kormányzó és rezsimje félhivatalos politikai rehabilitálása ellen. 13án izraelipalesztin békeegyezményt írnak alá. 19én parlamenti képviselőválasztást tartanak Lengyelországban, amely látványos szocialista előretörést hoz. (A hazai kormánypárti sajtó baljós kommentárja: „Vilnius után Varsó is elesett.”) 21én Jelcin feloszlítja a szövetségi parlamentet. A hónap végén súlyos földrengés pusztít Délnyugat-Indiában (21 000 halott, 13 000 sebesült).

Október elejétől november elejéig a magyar kormányfő egy hónapon át egy kölni egyetemi klinikán kezelte magát. 4én kormányhű csapatok leverik a Jelcin elleni államcsínykísérletet. 19én a magyar országgyűlésben meghíusul az ombudsmanválasztás. Egy hét múlva a budapesti parlament megkezdi az ügynöktörvény tárgyalását.

November elején Fodor Gábor, Ungár Klára és Molnár Péter kilép a Fideszből, és lemond képviselői mandátumáról. November 4én sztrájkbizottság alakul a Magyar Televízióban. Két nap múlva Csurka István elnökletével megtartja első országos gyűlését a MIÉP. A hónap közepén Frederik de Klerk köztársasági elnök, Nelson Mandela, az ANC vezetője és számos politikai szervezet megállapodik az új délafrikai alkotmányról, amely kimondja az apartheid rezsim teljes megszűnését.

December 11én ismeretlenek pártatlan értékű műkincseket rabolnak el a budapesti Zsidó Múzeumból. December 12én hosszas betegség után, 61 évesen meghal Antall József, az ország 1947 óta első szabadon megválasztott miniszterelnöke. A Parlament előtt felravatalozott koporsójánál állampolgárok sokasága tiszteleg, s közel kétszázézes gyászmenet kíséri utolsó útjára. Karácsony előtt három nappal a koalíció még hátralévő szűk fél esztendejére megalakul a Boroskormány.

Az Alapítvány 1993ban 353 822 801 forintot és 5 787 151 dollárt fordított különféle hazai ösztöndíjakra, programokra. A két összeg az 1993as MNB középárfolyamon (1 USD = 9204 Ft) átszámítva együttesen 9 631 380 dollárt tesz ki. Ehhez járul még

az egyes programok és a Titkárság költségeinek 72 449 352 Ftos tétele, mely mindent egybevéve több mint 10 millió dollárra növeli az az évi keretet.

A főbb tételcsoportok	Millió forint (kerekített adatok)	Ezer dollár (kerekített adatok)
Oktatás	43,2	1297
Civil társadalom	154,9	96
Egészségügy és környezetvédelem	7,8	3426
Kultúra	112,0	81
Egyéni és csoportos utazás	0,8	543
Regionális együttműködés	19,1	
Egyéb	15,9	345

A fentiek közül külön figyelmet érdemel 1. az oktatás, 2. a civil társadalom és 3. a kultúra költségrovata, mely együttvéve a támogatások csaknem felét teszi ki:

1. Oktatás

Külföldi ösztöndíjak	3,3	381
Külföldi ösztöndíjkiegészítések	1,1	468
Kutatás és publikáció	1,0	42
Szakmai gyakorlat	0,7	21
Diák információs központok	0,008	12
Oktatási reform (HESP)	19,7	107
Középiskolás külföldi ösztöndíjak	5,7	211
Angol nyelvoktatás	1,6	23
Intézmények közvetlen támogatása	10,2	21
Egyéb oktatási támogatás		11

2. Civil társadalom

Nyomtatott sajtó	76,6	8
Elektronikus sajtó	0,9	31
Emberi jogok és etnikai konfliktusok	17,2	
Szakmai gyakorlat	0,2	35
Konferenciaszervezés	1,4	8
Infrastruktúra fejlesztése	57,7	7
Gazdasági reform	0,03	
Törvényi reform	1,0	6

3. Kultúra

Könyvtárak és levéltárak	10,1	3
Előadóművészet	21,2	14
Konferenciaszervezés	0,1	2
Nemzetiségi kultúra	3,6	0,5
Értékkörzés	1,0	
Publikáció	66,0	13
Adományok	9,9	35
Egyéb kulturális támogatások		13

(Megjegyzés: A fenti kimutatás csak az 1993ban ténylegesen kifizetett összegeket tünteti fel, melyektől a tárgyévben megítélt támogatások gyakran jelentősen eltérnek vő. az Alapítvány 1993as évkönyvének, adataival!)

Az év elején megalakul a Roma Szakkuratórium (elnöke: Kemény István, tagjai: Havas Gábor, Krémer Balázs, Orsós László Jakab és Solt Otília), amely első lépéseként nyílt pályázatot hirdet az alapítványi cigány program tartalmi előkészítésére: „Eddigi elképzeléseink szerint a program elsősorban oktatásiművelődési irányú lenne [...] különös súlyt helyezve arra, hogy előmozdítsa a magyarországi cigányság saját integrációját és a nyitottság megtartásával az etnikumok közötti és etnikumon belüli feszültségek csökkentését.” A felhívásra több mint 200 pályázat érkezik, s a kuratórium ez évben mintegy 35 millió Ftot szavaz meg különféle civil szervezetek és kezdeményezések támogatására. (Ebből kiemelt apanázként 21 milliót az ez év őszén induló pécsi Gandhi Gimnázium javára.)

Január 8án Prágában Soros György bejelenti, hogy a jövőben Budapesten lesz a KözépEurópai Egyetem központja, tekintve, hogy a Klauskormány vonakodik teljesíteni a közel 3 éve aláírt együttműködési megállapodás reá háruló anyagi kötelezettségeit. (Közelebbről: a Táboritská utcai kollégium bérleti díjának és a cseh alkalmazottak bérének fizetését, ami az Alapító által vállalt évi 5 millió dollárhoz képest alig 15%os rezsziátvállalást jelent.) „Rövidlátásról tesz tanúbizonyságot a cseh kormány döntése kommentálja Soros egy, a SZERnek adott nyilatkozatában, hogy anyagi okokból nem támogatja a KözépEurópai Egyetemet.” Az ügy március elején újabb kínos fordulatot vesz, amikor is a cseh kormány közli: ez évben már legfeljebb 5% költségátvállalásról lehet szó. Az Alapító előbb jogi elégtételt kíván szerezni az egyoldalú szerződészegésért, majd bejelenti: átvállal minden költséget, de egy éven belül a művészettörténeti kivételével Budapestre telepíti át az egyetem összes tanszékét.

A január eleji prágai kudarc azonban nem hogy visszaveti, a jelek szerint csak még inkább fokozza Soros térségbeli aktivitását. Két nap múlva már Kijevben tárgyal Leonyid Kucsával és a reformfelelős miniszterelnökhelyettesével legújabb 100 milliós felajánlásáról, mellyel a volt szovjet tagköztársaságok kutatóinak tömeges kivándorlását s a tudományos intézmények rohamos leépülését igyekszik feltartóztatni. Egyben bejelenti: New Yorki alapítványa, mely eddig is több százmillió dollárt fordított

KeletKözépEurópára, a jövőben fokozott figyelmet fordít az etnikai konfliktusok enyhítésére s a háború dúlta balkáni térségre. Ennek jegyében legutóbb 20 millió dollárt adott Macedónia, 50et Bosznia támogatására. (Ez utóbbit főként gyógyszeres élelmiszersegélyre szánja, valamint a több mint egy éve blokád alá vett Szarajevó közművezetékeinek kijavítására s a nagyvilággal létesítendő műholdas telefonkapcsolata kiépítésére.)

Március végén a New Yorki Soros Foundation támogatásával modern művészeti centrumok nyílnak Tallinnban és Rigában. A két új intézmény indulásához jelentős szakmai és szervezésbeli segítséget nyújtott a budapesti Kortárs Művészeti Központ a magyar Alapítvány közel egy évtizede önálló pályára állt „kisbolygója” is. (Ez utóbbi mintájára ettől kezdve lendületesen megindul a Sorosdokumentációs gyűjtemények regionális hálózattá való kiépülése.) Az új intézmények legfőbb célja, hogy információkat gyűjtsenek és továbbítsanak más országokba a kortárs eszt és lett képzőművészetről. A központok audiovizuális dokumentációt készítenek minden jelentősebb kortárs életműről és kiállításról, s emellett ösztöndíjakkal támogatják a helyi alkotókat és művészeti rendezvényeket.

Április 1-jén a román vezetőkkel Iliescu elnökkel, Melescanu külügyminiszterrel, Negritoiu államminiszterrel és Paul Everackal, a televízió elnökével folytatott megbeszélései után Soros sajtóértekezletet tart a bukaresti Hilton Szállóban. Romániai alapítványára addigi három évét értékelve leszögezi: a cél továbbra is a nyitott társadalom, a pluralizmus előmozdítása, bár reméli, hogy látogatása nyomán jobb együttműködésre számíthat a kormányzat részéről is, s ezentúl nemcsak a kormányellenzők optikájában ítélik meg programjait. Erről, mint mondja, nyílt vitát folytatott Iliescuval is, és mindketten „egyetértéssel konstatálták, hogy nem értenek egyet”... Ugyanakkor arra számít, hogy az alapítvány a jövőben tovább bővítheti tevékenységét például közigazgatási és oktatásfejlesztő programokkal. Bár személy szerint az autonómiaörekvéseket ellenzi, romániai alapítványára a kisebbséghez tartozók jogainak, kultúrájának, nyelvének megőrzését, megfelelő anyanyelvű oktatását továbbra is erőteljesen támogatni fogja.

A *The Independent* június 25-i számában Soros György megerősíti, hogy két év alatt mintegy 100 millió dollárt kíván fordítani a FÁKállamok alapkutatószolgálatának támogatására s a helyi tudósok „agyszívásának” megakadályozására. Pénzügyi tevékenységéről szólva közli: nincs lelkiismeretfurdalása spekulációi miatt, s az utóbbi években idejének már alig egytizedét fordítja a pénzcsinálásra. A brit lap érdeklődését az kellette föl, hogy Soros a márka árfolyamának esését jósolja, ami könnyen lehet, hogy egy, a font elleni spekulációnál is látványosabb tőzsdeakció nyitánya.

A Fővárosi Önkormányzat a Soros és a Popper Alapítvány kétmillió dolláros támogatásával október elejétől, egy év szünet után újraindítja az 1991/92-es tanévben megkezdett Iskolatejékoztatót Budapest 422 általános iskolájában közli egy augusztus 25-i sajtótájékoztatón Demszky Gábor főpolgármester. A főváros az 1993/94-es tanévben 70 millió forinttal járul hozzá az Iskolatejékoztató költségeihez, a kerületek pedig a helyi szervezés és a lebonyolítás kiadásait vállalták magukra. Két hét múlva, szeptember 7-én a főváros operatív megbeszélésre hívja össze Budapest 422 általános iskolai igazgatóját és a kerületi önkormányzatok vezetését. Az akció októberi újrakezdése előtt levélben kéri ki az érintett 170 ezer család véleményét, hogy napi egy pohár tejet és kiflit, vagy inkább másfajta étkezési támogatást igényelneke gyermeküknek. Októbertől egyébként az akció Miskolc és Nyíregyháza minden általános iskolai diákjára is kiterjed.

Soros egy szeptember végi pozsonyi látogatásakor amelynek során Kovács államelnökkel is találkozik bejelenti: Szlovákiának a jövőben az eddigénél bőkezűbb támogatást szán, mivel a térség egyik kulcsfontosságú országának tekinti, ahol a fejlemények könnyen konfliktusokhoz vezethetnek. „Kétségtelenül fennáll egy újabb Milošević-Tudjmanféle játszmakialakulásának veszélye nyilatkozta ez alkalommal a nemzetközi sajtónak, hiszen a mai politikában a nemzetállam eszményét követő irányzat dominál. [...] Ennek ellensúlyozását célzó szándékkal szeretném tehát fokozni a támogatást ha úgy tetszik, az esetleges konfliktusok megelőzése érdekében.” A kisebbségi ügyről szólva hozzáteszi: „A szlovákiai magyar iskolákat mint eddig ezután is a pozsonyi Marái Alapítvány útján támogatom, azaz a segítséget továbbra sem közvetlen módon kívánom nyújtani, hisz a Marái Alapítvány a szlovákiai helyzet tényleges ismerőjeként sokkal inkább hivatott a döntésre, mint én.”

Október elején Antall József és Soros György között váratlanul újabb nyilatkozatháború robban ki a rendszerváltás körüli adósságszanálási tervek ügyében (Lásd az 1990-es fejezet külön esettanulmányát!) azok után, hogy a már nagybeteg miniszterelnök *A Hét* című tévéműsor október 3-i adásában eleve irreálisnak minősíti az Alapító egykori javaslatát. Soros ezzel szemben a *Pesti Hírlap* október 16-i számában egy történelmi esély elszalasztásával, sőt szándékos elszabotálásával vádolja meg a kormányfőt. „Eddig még senkinek sem beszéltem erről, de most úgy érzem, el kell mondanom. A tervről Antall József és Tardos Márton tudott. Antall József azonban tudja, hogy a szabad demokraták egy ilyen terv esetleges elfogadására gondolnak, azt kiadta a *Financial Times*nek...” A lap szerint Soros még most is dühös a történetekért. Antall pár nappal későbbi parlamenti felszólalásában visszautasítja a vádat, mondván, hogy Soros javaslatát sem a kiszemelt külföldi bankok, sem az SZDSZ nem támogatta, ezért bukott meg.

Az őszi folyamán az alapítványi vezetésben mindinkább érződik egyfajta „menedzselési válság”, amely részben a Budapest New Yorki együttműködés zavaraira, részben a hirtelen kibővült regionális Sorosintézményrendszer új keletű „hálózati feszültségeire” vezethető vissza. Hogy a váltást az operatív irányítás terén hovatovább Soros György is időszerűnek tartja, jól jelzi, hogy Budapestre küldi bizalmi emberét: Jeffrey Zonist, aki részben „menedzselési tréninget” szervez a titkársági munkatársaknak, részben „átvilágítja” az egész ügymenetet, a strukturális és személyi változtatások lehetőségeit keresve. Több más jelölt mellett ekkor kerül először szóba Bakonyi Éva személye is mint a megreformált operatív stáb lehetséges vezetője.

November közepén ötéves fennállását ünnepli a Nemzetközi Menedzser Központ, mely alkalomból az intézmény kuratóriumának elnökeként az Alapító is Budapestre érkezik. A régió első nemzetközi üzleti iskolájának háziünnepén Soros megerősíti: továbbra is tartja magát alapelvéhez, hogy nem kíván befektetni olyan országokban, ahol alapítványja működik. Ugyanakkor nem zárkozik el attól, hogy befektető cégei értékpapírokat vásároljanak a kelet-európai országok tőzsdéin, mivel ez, úgy véli, nem okozhat konfliktust alapítványi célkitűzésekkel. A Közép-Európai Egyetemről szólva bejelenti: jelenleg tárgyalnak egy amerikai konzorciummal, mely hajlandó lenne diplomát adni az egyetem végzős hallgatóinak, jóllehet az sem kizárt, hogy a CEU esetleg New York Államtól közvetlen diplomakibocsátási jogosítványt szerez.

November második felében az Alapító élénk nemzetközi visszhanggal kísért balkáni körutat tesz. Egyebek közt Bukarestben, Szkopjében, Szófiában majd Kiszinyovban is megfordul, ahol felkeresi alapítványait, vezető politikusokkal tárgyal, és újabb nagy összegű felajánlásokat tesz részben humanitárius adományként, részben az etnikai konfliktusok rendezésének gyakorlati elősegítésére. (Boszniának 50, Macedóniának 20, Romániának 8 millió dollár értékű támogatást helyez kilátásba.)

November 26-án Kozma Imre a Magyar Máltai Szeretetszolgálat és Dornbach Alajos a Soros Alapítvány nevében együttműködési megállapodást írt alá Budapesten. A két szervezet partnerviszonya három éve kezdődött. Az eddigi programok volumene közel százmillió forint, amit az Alapítvány jórészt gyógyszervásárlásra és pénzjuttatásként bocsátott a Máltai Szeretetszolgálat rendelkezésére, zömmel Erdélybe, Délvidékre, Kárpátjára szánt segélyként s az itthoni rászorulókat támogatásul. A szerződéssel a két szervezet azt vállalta, hogy jövőbeni együttműködése szorosabb lesz. Munkájuk során különös figyelmet fordítanak a hazai cigányság és a délvidéki, háború sújtotta települések lakóinak megsegítésére.

December végén Vlagyimir Zsirinovszkij heves propagandakampányt indít a nyugati alapítványok, eminensen a Soros Alapítvány ellen, mondván, hogy azok oroszországi működése leginkább azon időkre emlékeztet, mikor az 1917-es forradalom után Armand Hammer és társai Moszkvában megjelentek. „Először milliókat adnak, hogy aztán milliárdokat vihessenek ki!” válaszolja az orosz nacionalista vezér azon ellenvetésre, hogy Soros legutóbb is egy százmillió dolláros programot indított az orosz és más FÁKországokbeli kutatók megsegítésére.

M= 1: 1

„Találkoztam boldog cigányokkal” a Roma program kezdetei

A hazai cigányság válságos helyzetére az 1989ben megalakuló független roma szervezetek irányítják rá a közvélemény s az újonnan szerveződő demokratikus pártok figyelmét. (A Kemény István vezette szociológiai kutatócsoport, a SZETA és néhány elszánt cigány értelmiségi ekkor már közel két évtizede próbál nagyobb nyilvánosságot, szélesebb társadalmi szolidaritást megnyerni az ügynek a mostoha viszonyok között sajnálatosan kevés sikerrel.) A kérdés e sajátos aktuálpolitikai közvetítéssel kerül az Alapítvány látóterébe is, hisz mint korábban láthattuk: öntevékeny cigány szervezetek, lapok, egyesületek már a Demokratapályázat legelső meghirdetésére is szép számmal jelentkeznek támogatásért (Phralipe, Amalipe, Fii cu női stb.). Ilyen előzmények után érthető, ha a Bizottság 1990 kora tavaszán egy március 6-i ülés határozatát idézve „indokoltnak látja, hogy a cigányszervezetek támogatása s a cigánysággal kapcsolatos pályázatok elbírálása a jövőben egy határozott koncepció alapján történjen. Ehhez az szükséges, hogy az Alapítványnak legyen áttekintése a hazai cigányság aktuális problémáiról, az önszerveződési törekvésekről, a cigányok nevében fellépő szervezetekről stb. A Bizottság tehát megbízza a Titkárságot, hogy a fentiekről készítsen javaslatot, szükség szerint szakértők bevonásával.”

A nyár folyamán tehát Kardos László, a Bizottság titkára többekkel (így F. Havas Gáborral, Solt Ottiliával, Derdák Tiborral) konzultálva részletes háttér tanulmányt dolgoz ki *Tájékoztató és előterjesztés a cigány pályázatokról* címmel. Miként azt Kardos bevezetőül leszögezi: „Az elmúlt hat évben nem volt túl nagy azon pályázatok száma, amelyek tartalma a cigányokhoz kapcsolódott volna, vagy maguk a cigányok nyújtották volna be. Akadtak ilyenek, különösen az oktatás szférájához kapcsolódóan, pl. a komlói cigány gyerekek rajzsakköre, különböző [iskolai] felzárkóztató programok, cigány festők kiállítása, cigány költő ösztöndíjas is akadt (Bari Károly), de egészében [...] súlyát tekintve nem jelentett külön kategóriát az ún. »cigánypályázat«. Megváltozott a helyzet az elmúlt kb. egy évben, [...] nemcsak a pályázatok száma nőtt, hanem a cigány szervezetek és szerveződések száma is” tegyék hozzá: a kivülről származó mármár áttekinthetetlenül, bár a független önszerveződések sorsát közelről nyomon követhető számára máris számos régiú trendet kirajzolva.

A „háztanulmány” szerzője aki egykor maga is tevékeny részt vett a Keményféle országos cigánykutatásban s a SZETA segélyakcióiban ezek után röviden áttekinti a hazai cigánykérdés történeti, kulturális és szociológiai előzményeit, majd ennek nyomán megállapítja: „Ma Magyarországon sokkal inkább létezik cigánykérdés, mint az elmúlt évtizedekben bármikor.” Mint azt Kardos sajátos elentmondásként kiemeli: a cigányság helyzete a hatvanas, hetvenes évek fordulóján az ingázó segédmunkástömegek feltűnésével elsődlegesen „szociális problémaként” merült fel, mégsem „vált az egész társadalmat érintő kérdéssé. Az elmúlt néhány évben [a cigányok] a bűnözéssel és az »egészségtelen« etnikai túlsúllyal kerültek ismét a társadalmi érdeklődés középpontjába.” (Tegyék hozzá: a nyolcvanas évek második felében, kiváltképp 1988ban, a hivatalos sajtó némely orgánuma mármár kampányszerű cigányellenességet sugallt a „Kék fényes” Szabó László „ciganokriminológiai” vezérszólamait visszhangozva.)

A romák önkéntes integrációját, érvel tovább a tanulmányíró, ugyanakkor változatlanul egy sor makacs tényező nehezíti. Ilyen mindenképp a tisztas megélhetés hiánya, a nagycsaládos nyomor és iskolázatlanság (melyek összehatásukban a hazai szegényparasztság évtizedekkel korábbi elesettségét reprodukálják), ám a fentieknél nem kevésbé növeli a szegregációt a kulturális és nyelvi elkülönülés, a masszív előítéletek, az „etnikai bűnözés” stigmája stb. Ezt az amúgy is nyomasztó örökséget csak még inkább megterhelte az elmúlt évtizedek hivatalos „cigánypolitikája”, mely egész a közelmúltig hol elodázó, bürokrata látszatintézkedésekkel, hol az erőszakos asszimiláció durva kampányaival kezelte a felgyúlt problémákat. (Telepfelszámolások, „Cs”lakásépítések, karhatalmi segédletű gyámhatósági akciók, büntetőjogilag szankcionált iskolázási és munkakényszer stb.)

Mindeközben a hagyományai, nyelve és életmódja által belülről is többszörösen megosztott cigányságnak sem számottevő értelmisége, sem önálló politikai képviselője nem alakulhatott ki. „A hetvenes években írja Kardos határozat határozatot követett, majd a tanácsi szférában létrehozták a cigányügyi koordinációs bizottságokat. [...] 1985ben hosszas vajúdas után megalakult az Országos Cigány Tanács a Hazafias Népfront részeként. Cigány értelmiségiek egy csoportja ekkor már évek óta beadványokkal bombázta a különböző állami és párt szervezeteket, hogy a cigányságnak legyen valami önálló, saját országos szerve. [...] Végül is sikerült olyan személyi összetételt és kompromisszumokat elérni, hogy a Tanácsban komolyan gondolkodó cigány értelmiségiek már nem vettek részt, ők ezt megalkuvásnak tekintették. [...] A Tanácsnak pénze nem volt, jogköre sem (még javaslattevési sem!), így csak egy konzultációs testület lett, leginkább kirakat jelleggel. Alig egy éven belül létrejött a Magyarországi Cigányok Kulturális Szövetsége, ami teljes egészében Lakatos Menyhért nevéhez fűződik [...] és mást nem eredményezett, mint néhány utazást Lakatos Menyhértnak a magyarországi cigányság képviselőjeként Indiában és Nyugat-Európában. Talán még annyit, hogy a Kulturális Szövetség léte ihlette a Száztagú Cigányzenekar megalakulását is.”

Az újabb érdekképviseleti fejlemények nem kevésbé ellentmondásosak: „Amikor a demokrácia új szelei fújdogni kezdtek írja Kardos, és nyilvánvalóvá vált, hogy ez a két szervezet szinte senkit nem képvisel, felélénkült az »igazi« cigányszervezet létrehozása körüli harcok, amibe hatalmi, politikai, hivatalnokai közdelmek is belejártak, főleg a Népfronton belül, de azon kívül is. Az új viszály 1989 januárjában új szervezetet eredményezett, a Magyarországi Cigányok Demokratikus Szövetségét,

ami gyakorlatilag az Országos Cigány Tanácsból vált ki anélkül, hogy az előbbi megszűnt volna. Ez a szervezet »az új idők szeleként« született azzal a jellegével, hogy az OCT túlságosan a hatalomba ágyazott képződmény, nem a cigányok valódi képviselői szerve. Híreink szerint az MCDSZ sem vált azzá, inkább olyasmi történt, mint amikor a régi rendszer hivatalos szakszervezetei kinevezték magukat függetlennek és demokratikusnak. Meg kell még említenünk a CISZt (Cigány Ifjúsági Szövetség), elég róluk annyit tudni, hogy a KISZutód DEMISZ és az MCDSZ által kreált szervezet. A Magyarországi Cigányok Pártja eredetileg Újmagyarok Igazság Pártja néven szerveződött, semmiféle érdemleges tevékenységéről nem tudunk. A pszeudocigány szerveződések sorát a Magyarországi Cigányok Szociáldemokrata Pártja elnevezésű alakulattal zárhatjuk, értéke nem több, mint az egyéb, pillanatnyilag létező szocdem pártoké.”

Ilyen előzmények után Kardos valódi fordulatot lát ama néhány önszerveződés 1989 tavaszán, nyarán való színrelépésében, melyek a szociális problémák és a nemzetiségi kérdés együttes megoldását tekintik stratégiai céljuknak. A Phralipe (Testvériség), mint írja „politikai mozgalom”, az Amalipe (Barátság) Cigány Kultúra és Hagyományőrző Egyesület „ez utóbbi funkcióját neve is jelzi. Létrehozóik közül érdemes megemlíteni Osztójkán Bélát, Daróczi Ágnest, Révész Sándort, F. Havas Gábort, Horváth Aladárt. Ma már a Phralipének helyi szervezetei vannak Miskolcon, Tatabányán, Nagykanizsán, Kazincbarcikán, továbbá több mint tíz helyen ez időben alakul. A Phralipe sajátossága, hogy az elvi alapító nyilatkozaton túl kezdettől fogva konkrét országos és helyi ügyekben is fellép. Az előbbire említhetjük a bűnözés és az orvostudomány összekapcsolásának botrányos ügyét, az utóbbira a miskolci gettó ugyancsak ismert példáját. A Phralipe az SZDSZ-en keresztül cigány képviselőket is eljuttatott a parlamentbe, ahol jelenleg a nemzetiségi képviselet módjáról folyik a vita. Az Amalipe a képzőművészek, táncsoportok, költők mellett a tágabb értelemben vett kultúrára is hangsúlyt helyez, így a nyelvi kérdésben terveznek kutatást, hogy azt a gyakorlatban (pl. az oktatásban) is hasznosítsák. Szellemiségében e két szervezethez hasonló indíttatású a román anyanyelvű cigányokat tömörítő Fii cu noi, amely Baranya megyében jött létre.”

E kiadós háttérelmézés után rövid gyakorlati ajánlás következik, mely egyelőre önálló alapítványi „Roma program” helyett inkább a már meglévő önszerveződések (főként a Phralipe és Amalipe) célzott és eseti felkarolását szorgalmazza. „Ha elfogadjuk, hogy ezek az új szervezetek esélyt jelentenek a cigányság progresszív képviseletére, akkor ezen esély valóra váltását az Alapítványnak érdemes anyagilag és erkölcsileg is támogatnia. [...] Az Alapítvány annyit tehet, hogy, miként sok más társadalmi csoport érdekeit képviselő szerveződést támogatott és támogat, az elinduláshoz, a talpra álláshoz és talán valamelyest a megerősödéshez segítséget nyújt a cigányokat képviselő szervezeteknek.” Ez a segítség már csak azért is elkel, mivel „itt nincs vagy csak alig olyan hagyomány, mint más területeken, pl. falusi közművelődés, szakszervezetek, ifjúsági mozgalmak stb.”

Nos, lássuk, milyen fogantatja lett a fentieknek. Az 1990. június 18-i kuratóriumi ülés emlékeztetője már arról tudósít, hogy: „a Bizottság megvitatta, és elfogadta a Titkárság előterjesztését a cigány tárgyú pályázatokról, s az abban foglaltaknak megfelelően az alábbi döntéseket hozza:

3595. Cigány Ifjúsági Szövetség

A korábbi elutasító döntés megerősítése. De a további cigány tárgyú alapítványi programok kidolgozásakor ezzel a szervezettel is tárgyalni kell.

3132. Phralipe Országos Szervezete

A Bizottság 3 millió forint támogatást szavaz meg a Phralipe című folyóirat számára 18 havi időtartamra.

4114. Phralipe Nagykanizsa

A Bizottság 300 000 forint támogatást szavaz meg a szervezetnek.

4166. Amalipe Kulturális Egyesület

A Bizottság egy évi időtartamra 1 millió forint támogatást szavaz meg, továbbá egy számítógépet és egy fénymásolót biztosít számukra.

A Bizottság szükségesnek tartja további cigány tárgyú programok kidolgozását, különös tekintettel a cigány fiatalok oktatási problémáira, ezen belül is a középiskolai tanulmányok kérdésére. A Bizottság megbízza a Titkárságot, hogy szakemberekkel tárgyalva tegyen javaslatot az Alapítvány közreműködési lehetőségeire ezen a téren.”

Ez utóbbi állásfoglalás háttérében több, egymást erősítő motívum húzódik meg. Például az, hogy a pécsi Gandhi Gimnázium korai előzményeként ekkoriban merül fel elsőként egy önálló cigány középiskola terve Derdák Tibor, Bogdán János és mások kezdeményezése és közvetlen tereptapasztalatai nyomán. Vámos Tibor úgyszintén ekkoriban lesz figyelmes egy kísérleti kezdeményezés (Forrai R. Katalin cigány gyerekek számára szervezett nyári táborának) eredményeire, s részben ennek hatására maga is felveti egy „tehetségpártoló elitkollégium” tervét. (Erre utal egyébként a fent idézett bizottsági határozat hangsúlyos záradéka is.)

A Vámos Tibor által felvetett elitkollégium terve végül is nem valósult meg. Részben azért nem, mivel nem sikerült közelebbről tisztázni konkrét célját és rendeltetését, részben pedig, mert nem találtak hozzá megfelelő kulcsembert: olyan lehetőség szerint cigány származású, diplomás tanárt, aki egy személyben az igazgató és a szervezőmenedzser szerepét is elvállalja. (Egy ideig Bogdán János, majd Lázár Péter jelöltsége jött szóba – ám végül egyikükkel sem sikerült megállapodni.) Az eredeti koncepció magva sommásan az volt, hogy szükség lenne vagy kéthárom tucat „cigány Mózesre”, akik övéiket úgymond „kiváltanák az egyiptomi rabszolgáskorból”, s átvezetnék a „szellemi pusztaságon”. E tehetséges és ambiciózus ifjaknak nyilván elsőrangú közép és felsőfokú képzésre lenne szükségük, hogy később hatékony társadalmi szerephez jussanak, s egyre népesebb cigány értelmiségi nemzedékek útját egyengessék a legkülönbözőbb pályákon. Ugyanakkor a nyolcvanas, kilencvenes évek fordulójának lesújtó gyakorlata azt mutatta, hogy nemhogy harminc, de évente kéthárom cigány diák is csak elvéve akad az egyetemi, főiskolai évfolyamokon, s még őket sem okvetlenül hevíti „mózesi hivatástudat”. A kérdés tehát valójában az: miért nem jutnak el a tehetséges roma gyerekek a felsőoktatásig, s hogy esélyeik javítására hol, miféle eszközökkel kell a tehetségpártolásnak bekapcsolódnia?

A Gandhi Gimnázium alapítói is kezdettől ez az alapkérdés izgatta, azzal a helyi sajtósággal megteremtve, hogy a déldunántúli jórészt beas cigány gyerekek továbbtanulási esélyét a legtöbb helyütt még a roma anyanyelvűség is jócskán lerontotta. Arra, hogy e modellértékű kezdeményezésből nem kevés buktató árán végül is 1993 őszétől miként lett Európa máig egyetlen cigány középiskolája, e rövid esszé keretében sajnos nincs módunk kitérni. Mindenesetre az Alapítvány jó 30 millió forintos, induló támogatásával elsőként sietett felkarolni főként a szellemi és szervezésbeli élők munkáját (tantervkészítés, tehetségtoborzás stb.) még ha utóbb ennek sokszorosát kitevő donációk, helyi és kormányzati pénzek kellettek is a kísérleti iskola teljes felépítéséhez és fenntartásához. (Egyébiránt, hogy a Gandhi istápolása távolról sem csak „Sorosügy” volt, jól jelzi, hogy pártoló alapítványának kezdettől Bogdán Béla kormányfőtanácsos is tevékeny kurátora volt, és 1994-től az új kormány precedensértékű kisebbségi oktatási intézményként szintén kiemelten támogatta.)

Ám a Gandhi, bármilyen fontos kezdeményezés volt, végül is csak egyfajta, erősen specifikus alternatívát kínált, melyre egymagában nyilvánvalóan nem lehetett alapozni egy átfogó, alapítványi Roma programot. (Nem szólva arról, hogy szakmai berkekben máig is vitatott: vajon az efféle markánsan önálló kisebbségi intézmények akaratlanul is nem növelik a szegregációt?) Mi lehet hát a megoldás? töprengtek jó két és fél éven át az alapítványi mentorok. Egy önálló stratégia kidolgozása, saját intézményekkel, eleve célirányos oktatási, kulturális stb. pályázattal? Avagy inkább az eseti „rásegítés”, a közvetett támogatási formák másutt (lásd szakkollégiumok, népfőiskolák!) már jól bevált praxisa, a meglévő s a még ezután születő modellkísérletek alkalmi felkarolása? Végül is ez utóbbinál maradtak...

Az Alapítvány 1993 elején alakult Roma Szakkuratóriuma Kemény István (elnök), Havas Gábor, Solt Ottilia, Orsós László Jakab, Krémer Balázs munkáját voltaképp azzal kezdte, hogy nyílt pályázatot hirdetett az alapítványi Roma program együttes „kitalálására”. Pályaművekben, gyakorlati elképzelésekben nem volt ugyan hiány (jó 200 beadvány érkezett), ám a hön remélt „átfogó koncepció” ettől még továbbra sem született meg. A támogatásra érdemes ügyek jellegük szerint négy fő csoportba sorolhatók: 1. oktatási és gyermekprogramok, 2. szociális és érdekképviseleti ügyek 3. öntevékeny művészeti csoportok, lapok és kulturális rendezvények, végül 4. különféle cigánisztikai (néprajzi, történeti, nyelvészeti, szociológiai) kutatások és publikációk. Habár az elbírálás mindenkor esetileg történt, a fenti sorrend jórészt a támogatások preferenciáit is híven tükrözi. Néhány jellemző példa az első kéthárom év kedvezményezettjei közül kategóriánként:

1. Edelenyi Alapítványi Munkaiskola, Csenyetei Általános Iskola (oktatási felzárkóztató program), Fővárosi Cigány Szociális és Művelődési Módszertani Központ (szakiskolai, esti és levelező képzés), Józsefvárosi Tanoda (tehetség gondozás, napközi foglalkoztatás), Óvodai kísérleti program (KelemérFábián Károlyné), Kalyi Jag Roma Speciális Szakiskola, Budapest;

2. Ózdi Állástalanok, Hátrányos Helyzetűek Érdekvédelmi Szervezete, Csepeli Jóléti Szolgálat Alapítvány, Csengeri Cigány Önkormányzat Szociális Központja, Fejér Megyei Cigányok Független Érdekvédelmi Képviselete, Hajdúhadházi Kisebbségi Közösségi Ház, Nyíregyházi Cigány Népfőiskola, Magyarországi Roma Szervezetek Kerekasztala, Magyarországi Roma Parlament;

3. *Együtteseik*: Ando Drom, Táncoló Tűz, Lindri Táncszínház; *lapok*: Amaro Drom, Cigányfűró, Phralipe; *kulturális rendezvények*: Amalipe Cigány Kultúra és Hagyományörző Egyesület, Ando Drom Gipsy Life Cigány Művészeti Alapítvány, Cigány Fesztivál Almási Téri Művelődési Ház, Kőbányai Gyermek és Ifjúsági Szabadidő Központ;

4. Bódi László (a keletmagyarországi, felvidéki és erdélyi cigányság komplex antropológiai vizsgálata), Kertesi Gábor (a cigányok munkaerőpiaci helyzetét feltáró kutatás), Néprajzi Múzeum (fényképalbum a hazai cigányság 20. századi életéről), Magyar Művelődési Intézet (cigánisztikai, néprajzi kiadványok).

A számok maguk is azt igazolják, hogy a nem kis késéssel beindult, önálló alapítványi Roma program évről évre lendületesen bővül mind ügyfélkörét, mind támogatásai volumenét tekintve, habár kéthárom év múltán sajátos profilját részben átfedik, részben átveszik más, újonnan megerősödő programok is (a Headstart, a Közoktatási, a Help to Help stb.). A pénzügyi támogatások az indulás évében 35 1994ben: 72 1995ben: 55 1996ban: 160 , míg 1997ben az időközben önállósult Roma oktatási program keretével együttvéve már 234 millió forintot tesznek ki. Mindehhez további értékes eszközzadományok (számítógépek, kisbuszok, irodaberendezések stb.) járulnak. Sajátos értékűtöbblet az is, hogy a cigányügyekben két leginkább elkötelezett, jelentős külföldi forrásokat közvetítő magánalapítvány: az Autonómia és a Soros még 1993ban együttműködési megállapodást kötött. Eszerint az utóbbi rendszeres anyagi hozzájárulással támogatja az előbbi által szervezett jórészt „megélhetési” roma projekteket, míg a Bíró András, Csongor Anna vezette Autonómia Alapítvány vállalja a Sorosféle Roma programra benyújtott zömmel vidéki pályázatok helyi tereptapasztalatokon alapuló, rendszeres szakvéleményezését. Később, 1996-tól kezdődően hasonló együttműködés alakul ki az állami ösztöndíj központok és az Alapítvány roma ösztöndíjrendszere között is főként oktatási, közművelődési ügyekben. (Részben ez utóbbival összefüggésben feltétlen említést kíván az az új és egyre mélyebb pályázati „oldalazás” is, melyből az elmúlt kéthárom évben tehetséges roma fiatalok százai kaptak egyéni ösztöndíjat a legkülönbözőbb hazai közép és felsőfokú tanintézetekben.)

Mint azt legelső pályázati felhívásában 1993 tavaszán az Alapítvány deklarálta „a Roma programot is a nyílt társadalom gondolatrendszerébe kívánjuk beilleszteni”... E kezdeti szándéknyilatkozatnak az első évek gyakorlati jórészt valóban megfelelt, hisz az alapítványi támogatások zöme a független szerveződések fennmaradását biztosította egy olyan időszakban, mikor a kormányzati „cigánypolitikát” a Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Hivatal elnökhelyetteseként voltaképpen ugyanaz a Báthori János irányította, aki 1988ban még az MSZMPvel lojális roma szervezetek kiépítését javasolta az egypártnak. A rendszerváltás után a NEKH állította össze a parlament Kisebbségi Bizottsága számára a költségvetési támogatásra javasolt civil szervezetek listáját, s ha e listákat összevetjük az Alapítvány által pártfogolt szervezetekével, látnivaló, hogy míg a kormány a mindenkor hatalommal lojális (korábban HNFpatronálta) roma szervezeteket preferálta, a Soros Alapítvány többnyire a másik oldalt.

Röviden itt kell kitérnünk a legutóbbi évek fejleményeire. Az alapítványi Roma programban 1996-1997ben némi szünet áll be, több mint fél éven át nincs új kuratórium. Az újjáalakult testületben a folytonosságot Havas Gábor elnök képviseli, ott van Bogdán János, a Gandhi igazgatója, Bernát Gábor (Fodor Gábor kultuszminiszter volt sajtófőnöke, a Roma Sajtóközpont igazgatója), Vajda Imre szociológus, Solymosi Imre szociális munkás. A támogatások zömét kulturális és oktatási ösztöndíjak teszik ki, mind több az ún. „megélhetési projekt”, habár az önszerveződések részesedése a korábbiakhoz képest számottevően csökken.

Egyidejűleg a hazai romaügy egészében is jelentős átalakulás megy végbe. 1994 őszén megválasztják a helyi kisebbségi önkormányzatok majd 1995 áprilisában az Országos Cigány Kisebbségi Önkormányzat képviselőit (a Farkas Flórián vezette Lungo Drom elsőprő fölényével). 1995 őszétől megerősödik, gyakorlatiasabbá válik a kisebbségi ombudsman, Kaltenbach Jenő szerepe, s közel egytucatnyi intézményben országszerte beindul végre a felsőfokú szociális munkás képzés is, a legtöbb helyen külön alapstúdiumként oktattva a hazai cigányügy szociokulturális hátterét és eseti kezelésének „módszertanát”. Mindinkább kialakulni látszik egy többfunkciós és többcsatornás támogatási rendszer is, mely részben alternatív, részben egymást kiegészítő forráslehetőségeket kínál (NEKH, MKM, Cigányokért Közalapítvány + magánalapítványok: Soros, Autonómia stb.).

E jelentős, új fejlemények ellenére, a helyzet persze távolról sem megnyugtató. A költségvetési és nonprofit támogatások továbbra is nagyságrendekkel elmaradnak az érdemi változásokhoz szükséges minimumtól. A politikai képviselet torz és elégtelen, az amúgy sem jelentős külső szolidaritás jócskán alábbhagyott, s a parlamentben a korábbi ciklusban nyíltan elkötelezett, maroknyi SZDSZ-csoport (Solt Ottília, Havas Gábor, Horváth Aladár, Derdák Tibor és mások) jogvédő, kijáró szerepét 1994-től valójában senki sem vette át. Az Országos Cigány Kisebbségi Önkormányzat felállításával (a testület jó részét elnökségét kizárólag a korábbi „lojális” szervezetek vezetői teszik ki) a kormány legitím tárgyalófélhez jutott ugyan, ám ennek ára végső soron a kívülrekedt független szervezetek rohamos felmorzsolódása és politikai ellehetetlenülése. Mindez együttvéve a hazai cigányság amúgy is csekély érdekérvényesítő erejének további gyengülését hozta, miközben a cigányellenes közhangulat nemhogy csökkenne: olykor a legutóbbi, 1990/92-es csúcsonál is aggasztóbb tüneteket produkál.

A Soros Alapítvány kezdeti Roma programja nem volt miként nem is lehetett „sikertörténet”, hiszen ennyi pénz és ügybuzgalom aligha elég egy félmilliósi kisebbség iránt századokon át felgyűlt „történelmi adósság” kiegyenlítésére. Végül is sem a nagykuratórium, sem a felkért szakbizottság nem áltatta magát azzal, hogy a hazai cigányság felemelése pusztán filantrópiára alapozható legyen az bármilyen hozzáértő és tiszta kezekre bízva. Mégis: ha e megkésített segítség csak annyit ért is, hogy a roma himnusz reménytelien üzenete („találkoztam boldog cigányokkal”) ezentúl néhány ezer torokból tisztábban, meggyőzőbben szól már bizonytalannal volt hiába.

„Líra és logika” III

Itt kell szólnunk ismét immáron harmadszor az Alapítvány sajátos irodalmi és társadalomtudományi mecenatúrájáról. Már csak amiatt is, mert 1989 óta mindkettő markáns változások során ment át.

A változások lényege akár néhány kulcsszóban is összegezhető: a korábban szabadon megpályázható egyéni ösztöndíjakat egy sor reprezentatív díj váltja fel, míg a tudománypártolás terén az egyéni kutatások helyett mindinkább az intézményi programok élveznek elsőbbséget. A cél változatlan: a független szellemiség, a minőségi alkotómunka támogatása az eszközök azonban hangsúlyosan eltolódnak az elitmecenatúra s az átfogó struktúra-reformok irányába. A támogatások értéke, mindent egybevetve, az újabb öt év alatt mintegy tízszeresére (1820 millió dollárra) nő. E látványosan bővülő büdzsén azonban számos új keretprogram (Bölcsész reform, könyvkiadás és laptámogatások, irodalmi és történelem díjak) osztozik, s az elbírálási rend is erőteljesen decentralizálódik egy sor új döntőbírói testület felállításával.

Mindezen változások részben szükségképpen következményei, részben maguk is kezdeményező formálói voltak a hazai politikai, gazdasági és szellemi élet kilencvenes évek eleji gyökeres átrendeződésének. A rendszerváltással az egykori kultúrpolitikai tabuk végleg megszűntek ugyan, ám velük együtt megszűnt a kultúra és tudományfinanszírozás megannyi korábban megkérdőjelezhetetlenül állami közfunkciónak tulajdonított intézményes garanciája is. A piacgazdaság kényszere s a kampányszerű privatizáció rohamosan szétverte a meglévő kiadói és könyvterjesztői infrastruktúrát, igényes régi és új folyóiratok tucatjai szembesültek számról számra a végleges „lapzárták” rémével, s jó néhány könyvtár, kutatóintézet vagy egyetemi tanszék úgyszintén a megszűnés, leépülés vagy a „piackonform” átalakulás kényszeralternatívái elé került. Az állami mecenatúra hirtelen támadt sokmilliárdos hiányát a kezdetleges és forrásszegény hazai nonprofit szektor aligha pótolhatta. Annál kevésbé, mivel jelentős részben maga is közvetlen kormány, sőt pártbefolyás alatt állt, s az új, lojális klientúra megalapozását tisztelet a kivételnek! rendre az objektív szükségletek s a minőségelv elé helyezte...

Az Alapítvány, mint számos példán láttuk, az új helyzetben maga is akarva, akaratlanul defenzívába szorult. Az új kormányzattal való intézményes együttműködés (az MKMmel egyeztetett ösztöndíjprogramok, a felsőoktatás és a tudományos szféra közös finanszírozási és struktúra-reformja) kezdeti, ígéretes szándéknyilatkozatok ellenére rohamosan ellehetetlenült. Ugyanakkor, elvesztvén korábbi „tabutörő”, esélykiegyenlítő szerepét, a kiterjedt egyéni ösztöndíjtámogatások vég nélküli prológálása is mind anakronisztikusabbnak tűnt. Nyilvánvalóvá lett: a megváltozott közeg új preferenciáit, eladdig nem próbált, új szisztémát kíván mind a hazai irodalom, mind a humaniorák pártolása terén.

Az irodalmi mecenatúra új rendje

Ez a felismerés vezetett az irodalmi ösztöndíjrendszer már többször említett markáns átalakításához is. 1989 őszén a mindaddig öszvér jellegű program kettévált, s utódainak irányítását két karcsúbb, egyenként háromhárom fős grémium vette át, melyekben immár csak Domokos Mátyás és Török Endre személye képviselte a folytonosságot. Az új Szépirodalmi programot ettől fogva 1993 őszéig a Domokos-Mészöly-Lator kurátortrió irányította, majd Domokos kiválásával Csordás Gábor és Marno János illetve 1996-tól Mészáros Sándor csatlakozott a testülethez. A másik „utódprogram”: az esztétikait 1989 őszétől Lukács László, Poszler György és Török Endre vitte jó két éven át, amikor 1992 elején ez az egyéni ösztöndíjprogram is végleg „bezárt” szerepét, profilját részben a Folyóirat és könyvkiadási, részben a Felsőoktatási reformprogramnak adva át.

A két „ág” közül, mint azt vázlatos curriculumuk is elárulja, kezdettől a szépirodalmi volt a mérvadóbb tartalmi és „reprezentációs” szempontból egyaránt. Ez utóbbi erősödését jól jelzik a különböző, új alapítású alkotói és életműdíjak is. Az eredetileg Domokos Mátyás által javasolt, műfajonként egyegy modern magyar klasszikus nevével elkeresztelt Sorosdíjak (Madách, Ady, Kosztolányi, Krúdy, Kassák, Weöres) kiosztására elsőként még 1989ben került sor. Habár a díjrendszer azóta számos változást megélt, e kilenc év együtt még publikálatlan eredménylistája magában is hű képet ad az alapítványi irodalom-pártolás kilencvenes évekbeli preferenciáiról.

Irodalmi díjak és ösztöndíjak 1989-1997

1989

Irodalmi díjak (250 000 Ft): Krúdy: Nádas Péter, Kosztolányi: Rába György, Weöres: Orbán Ottó.

Alkotói ösztöndíjak (1 évre, havi 10 000 Ft): Albert Gábor, Babics Irma, Bertók László, Buda Ferenc, Ferencz Győző, Károlyi Csaba, Kiss Anna, Krasznahorkai László, Rakovszky Zsuzsa, Szijj Ferenc.

1990

Irodalmi díjak (250 000 Ft): Krúdy: Esterházy Péter, Kosztolányi: Lengyel Balázs, Weöres: Tandori Dezső.

Alkotói ösztöndíjak (1 évre havi 12 000 Ft): Csengery Kristóf, Hajdú Gergely, Horváth Tamás, Imre Flóra, Jenéi László, Kukorelly Endre, Márkus Béla, Márton László, Mezei Balázs, Pályi András, Szávai Géza, Villányi László.

1991

Irodalmi díjak (250 000 Ft): Ady: Szilágyi István, Krúdy: Bodor Ádám, Kassák: Somlyó György, Weöres: Baka István.

Alkotói ösztöndíjak (1 évre havi 15 000 Ft): Babarczy Eszter, Csuhái István, Földényi F. László, Fúzi László, Garaczi László, Keresztury Tibor, Kurdi Imre, Láng Gusztáv, Tóth Krisztina, Tóth László.

1992

Irodalmi díjak (300 000 Ft): Ady: Tolnai Ottó és Székely János (posztumusz), Kosztolányi: Márton László, Krúdy: Krasznahorkai László, Weöres: Bertók László.

Irodalmi életműdíjak (2 éven át havi 30 000 Ft): Bari Károly, Bodor Ádám, Esterházy Péter, Kertész Imre, Kornis Mihály, Lakatos István, Lázár Ervin, Marno János, Mándy Iván.

1993

Irodalmi díjak (300 000 Ft): Ady: Végei László, Kosztolányi: Radnóti Sándor, Krúdy: Kardos G. György, Madách: Spiró György, Weöres: Kukorelly Endre.

Irodalmi életműdíjak (egyszeri 300 000 Ft, vagy egy éven át havi 30 000): Faludy György, Gion Nándor, Ilia Mihály, Lator László, Tandori Dezső, Vekerdí László.

Irodalmi ösztöndíjak (egy évre havi 20 000 Ft): Angyalosi Gergely, Ballá Zsófia, Beney Zsuzsa, Borbély Szilárd, Farkas Zsolt, Gulyás Gábor, Háty János, Kemény István, Magos György, Németh Gábor, Podmaniczky Szilárd, Sándor Iván, Szirák Péter, Tar Sándor, Túrái Tamás, Varga Lajos Márton.

1994

Irodalmi díjak (350 000 Ft): Ady: Lászlóffy Aladár és Tözsér Árpád, Kosztolányi: Balassa Péter, Krúdy: Tar Sándor, Weöres: Petri György és Rákos Sándor.

Irodalmi alkotódíjak a korábbi „életműdíjak” helyett (2 évre havi 20 000 Ft):

Balla Zsófia, Esterházy Péter, Kertész Imre, Kornis Mihály, Lator László, Mándy Iván, Mészöly Miklós, Parti Nagy Lajos, Réz Pál, Várady Szabolcs.

Irodalmi ösztöndíjak (1 évre havi 30 000 Ft): Balogh Attila, Bojtár Endre, Csaplár Vilmos, Dérczy Péter, Gergely Ágnes, Juhász Erzsébet, Kántor Péter, Margócsy István, Markója Csilla, Radics Viktória, Rugási Gyula, Szilasi László, Térey János, Vörös István.

1995

Irodalmi díjak (500 000 Ft): Ady: Kovács András Ferenc, Kosztolányi: Földényi F. László, Krúdy: Darvasi László, Madách: Márton László, Weöres: Kalász Márton.

Irodalmi alkotódíjak (2 évre havi 50 000 Ft): Cs. Gyimesi Éva, Géher István, Lengyel Péter, Radnóti Sándor, Tamás Gáspár Miklós, Thomka Beáta.

Irodalmi ösztöndíjak (1 évre havi 40 000 Ft): Babarczy Eszter, Beck András, Bényei Tamás, Ficsku Pál, Győré Balázs, Hazai Attila, Imre Flóra, Kaszás Máté, Peer Krisztián, Pozsvai Györgyi, Schein Gábor, Solymosi Bálint, Szilágyi Márton, Takács Zsuzsa, Takáts József.

1996

Irodalmi díjak (600 000 Ft): Ady: Grendel Lajos, Kosztolányi: Dávidházi Péter, Krúdy: Pályi András, Madách: Fodor Géza, Weöres: Oravecz Imre.

Irodalmi alkotódíjak (3 évre havi 30000 Ft): **Eörsi István**, Orbán Ottó, Petri György, Poszler György, Rakovszky Zsuzsa, Sigmond István.

Irodalmi ösztöndíjak (1 évre havi 40 000 Ft): Bacsó Béla, Bárdos László, Bartis Attila, Bertók László, Csiki László, Ferencz Győző, Fogarassy Miklós, Forgách András, Halasi Zoltán, Jánosy István, Pálincás György, Péterfy Gergely, Szabó T. Anna, Vasadi Péter, Villányi László, Závada Pál.

1997

Irodalmi díjak (600 000 Ft): Ady: Horváth Elemér, Kosztolányi: Németh G. Béla, Krúdy: Garaczi László, Madách: Kárpáti Péter, Weöres: Takács Zsuzsa.

Irodalmi alkotódíjak (2 évre havi 30 000 Ft): Beney Zsuzsa, Bodor Ádám, Marno János, Lengyel Péter, Rákos Sándor, Szilágyi János György, (hosszabbítást kaptak:) **Eörsi István**, Orbán Ottó, Sigmond István (Kolozsvár), Rakovszky Zsuzsa, Poszler György, Petri György, Mészöly Miklós.

Irodalmi ösztöndíjak (1 évre havi 40 000 Ft): Aczél Géza, Báthori Csaba, Buda Ferenc, Cselényi Béla, Csűrös Miklós, Fúzi László, Háy János, Imreh András, KulcsárSzabó Zoltán, Lábass Endre, Lackfi János, Mohai V Lajos, Parancs János, Simon Balázs, Zeke Gyula.

A fentiekből a figyelmes elemző sok mindent kiolvashat. Először is azt a „formai” tanulságot, hogy az alapítványi díjrendszer korántsem holmi merev, időtlen képződmény, hanem olyan laza és úgyszólván évről évre formálódó struktúra, mely időnként mármár a következtelenségig rugalmas... Az első két évben még csak Krúdy, Kosztolányi és Weöresdíjat oszt ki a kuratórium, majd 1991-től a határon túli magyar írók elismeréseként bevezetik az Ady, és újabb „poétababérként” a Kassákdíjat is, hogy végül 1993-tól a kortárs drámaíróknak szánt Madáchdíj se hiányozzék a palettáról. Az eseti döntések mindazonáltal feltűnően szuverének maradnak: némely évben ugyanazon díjból kettőt is kiadnak (Ady 1992, 1994 Weöres 1994), míg másokat érdemesnek ítélt jelölt híján visszatartanak (Madách 1994 Kassák stb.). Ugyanez érvényes a „nevesítetlen” elismerési formákra is... Az eredetileg „kétszintes” irodalmi díj és ösztöndíjrendszert három év múlva az „életmű” (utóbb „alkotói”) díjak növénye tovább tagolja. Ezt az újabb „hors concours” megítélt irodalmi „pályabért” már nem a szépirodalmi zsűri, hanem közvetlenül az Alapítvány mindenkor kuratóriuma ítéli oda (első kiosztására 1992 őszén a Merlin Színházban került sor). Miként a díjazottak impozáns névsora és a díjösszeg maga is elárulja, e kiegészítő forma valójában a „földíjasok” körének kiszélesítését célozta egy nagyságrendileg hasonló summa több évre szóló, havonkénti „adagolásával”. Mindezek okán a szépirodalmi támogatottak összességében alig marad el a nyolcvanas évek kedvezményezettjeinek kéthárom tucatnyi éves átlagától miközben a támogatások reálértéke az újabb „kurzusban” legkevesebb kétháromszorosára nőtt. (Nominálértéke a kúszó infláció miatt, persze ennél is jóval többre: esetenként öttízszeresére a nyolcvanas évek havi 510 ezer forintos ösztöndíjainak...)

Azt, hogy a Sorosdíjak „erkölcsileg” mennyire kopásállók a fentieknél ma még jóval bajosabb megválaszolni. Tény, hogy az eltömegesedés szükségképp devalvál minden portékát, s ezen általános trendet bizonyos „kritikus mennyiség” felett a mégoly rangos áru védjegyként jegyzett szerzőnevek sem ellensúlyozhatják. Tény azonban az is, hogy e lassan akarvaakaratlan ismét dömpingszerű magánmecenatúrát távolról sem csak egy átmeneti kor méltatlan megélhetési viszonyai sarkallták, hanem a megkésített „irodalmi rendszerváltás” felgyorsításának igénye is, mely utóbbit az alapítványi Szelekció kétségkívül jóval elszántabban és következetesebben tükrözi, mint a kilencvenes évek elejének hasonló állami vagy írószövetségi elismerései. No persze balga sznobéria volna azt hinni, hogy egyegy életmű, egyéni vagy nemzedéki teljesítmény valódi autoritását az efféle protokolláris kortársi elismerések határozzák meg. Hasonlóan jogos kételyeket ébreszt a pénz mint „ihlető forrás” szerepe is (ámbrá hiánya olykor nagyon is inspiratív lehet!). Mégis: egy elkötelezett, értékelvő mecenatúra, ha hivatását komolyan veszi, a maga módján képes a múltra, jelenre s a jövőre egyaránt kiható, érdemi közszerepet betölteni. Azzal, hogy elősegíti a korábban méltatlanul mellőzött alkotók és életművek nyilvános rehabilitálását, hogy néhány gondtalan évet biztosít arra érdemes, már „beérkezett” szerzőknek, s hogy sorra „helyzetbe hozza” a holnap irodalmát meghatározó fiatal tehetségeket. Mindez együtt megannyi alkalmi, személynél nagyon is hozzájárulhat a kortárs irodalmi élet új „kánonképződésének” az imént kissé sommásan csak „irodalmi rendszerváltásként” jelzett spontán folyamataihoz.

Miként esetünkben valóban hozzá is járult példa rá a mellékelt eredménylista... „Teljes hálövetéssel próbáltuk az arra érdemeseket megtalálni” idézi a díjkuratórium egykori szándékát Domokos Mátvás. 10 Demonstratív értékű gesztus, hogy e „teljes hálövetés” nyomán elsőként a hetvenes, nyolcvanas évek irodalmi középnevezetékének mértékadó reprezentánsai: Esterházy, Nádas, Tandori „emeltetnek ki”, majd az idősebbek mellett (Mándy Iván, Rába György, Orbán Ottó, Lator László, Lengyel Balázs) hasonlóan „méretes” nemzedéki pályatársak sora követi őket (Bodor Ádám, Petri György, Spiró György, Tar Sándor, Balassa Péter, Radnóti Sándor stb). Sokféle adósságtörlesztés, „rehabilitációs” szándék érhető tetten a későbbiekben is, többek közt olyan kiváló alkotók kései elismerésében, mint Faludy György, Mészöly Miklós, **Eörsi István**, Petri György, Tamás Gáspár Miklós és mások. A fiatalabbak látványos „felrajzásának” nagyjából a zsűri megújulásával (Csordás és Marno belépésével) egy időben lehetünk tanúi; ekkortól kezd a harmincas, negyvenes „kisnagyszereplő” számos szerzője: Márton László, Krasznahorkai László, Kukorelly Endre, Garaczi László, Darvasi László, Földényi F. László, Kárpáti Péter is rendre „életmű” vagy kiemelt alkotói díjakat kapni. (Mellesleg egyegy évet utólag akár a nagy „Lászlójárás” évének is lehetne minősíteni hiszen honi literatúránk végzetes „ellátszósodását” mi sem jelzi inkább, mint hogy csak Sorosdíjasból eddig épp egytucatnyi L. akad...)

A kuratórium láthatóan külön lelkiismereti ügyként kezelte az erdélyi, vajdasági és felvidéki irodalmi élet jeleseinek nemegyszer ugyancsak megkésített anyagi pártfogását és erkölcsi elégtételadását is. „Mi legyen a határon túli írókkal idézi Domokos Mátvás a zsűri kezdeti dilemmáját, hiszen korábban őket nem lehetett nyíltan támogatni?” (A teljesség kedvéért tegyük hozzá: az áttelepülők közül már a nyolcvanas években is számosan kaptak alkotói ösztöndíjat, miként a rövid éltű BethlenSoros együttműködés keretében is nem egy fenyegetett erdélyi írónak, költőnek juttatott konspiratív gyorssegélyt az Alapítvány.) Hogy a kérdés alkotózatlanul mennyire kényes, jól példázza a határon túli íróknak szánt Adydíj legelső várományosának, Székely Jánosnak szomorú esete is. A romániai diktatúra évtizedeiben nem kevés zaklatást kiállt, kiváló erdélyi poéta ugyanis, részben politikai, részben pályatárs! intrikáktól tartva, diszkrétan elhárította magától az elismerést mely meglepő gesztust, nem érvény kényes indítékait, annak idején még Soros is zokon vette, s így csak két év múlva, halála után részesülhetett benne, posztumusz elégtételként. Ám ha a sokféle nemzedéki, izlésbeli, politikai és rászorultsági szempontot olykor nehezen rangsorolva is, a zsűri e téren is megpróbált egyfajta méltányos és teljesítményelvű gyakorlatot megvalósítani, mint azt az Adydíjasok eddigi reprezentatív névsora jelzi (Szilágyi István, Tolnai Ottó, Székely János, Végei László, Lászlóffy Aladár, Tózsér Árpád, Kovács András Ferenc, Grendel Lajos, Horváth Elemér). Hogy e kilenc év teljes, jó másfél száz nevet tartalmazó listáján akadnak néhol bántó hiányok vagy holmi belterjessegre valló ismétlődések ez esendő ember „hibaszálalékként” aligha tagadható. Mindenesetre ettől még összességében igazak maradnak Mészöly Miklós szavai a jubileumi antológia (*Ha minden jól megy* Balassi, 1994) élén: „A segítség, a támogatás ethosza, célkitűzése lehet példamutatóan rendhagyó is; tényszerűen cáfolva a (nem indokolatlanul) luciferizált pénz szükségképpeni hatalmát. Ez a rendhagyás azonban mindig személyes döntésen múlik. Az anyag mindig ártatlan.” És: „A minőségi kamat az eredmény és gyümölcs ennek az

antológiának a lapjain igazolja magát. A magyar irodalomnak szinte minden irányzata képviselve van itt, a legkülönbözőbb szemléletű és elkötelezettségű írók...”

Folyóíráttámogatások

Az összkép azonban csonka és elnagyolt maradna, ha nem utalnánk itt legalább vázlatosan az alapítványi irodalompartólás más részben már bemutatott intézményes formáira is. Mindenekelőtt a rendszeres folyóirat és kiadó támogatások érdemelnek kiemelés, mint olyan programok, melyeknek máig is fontos szerepük van a hazai irodalmi élet „infrastrukturális” fenntartásában és folyamatos megújításában. (Éppoly joggal idetartoznak persze a Bölcsész reformprogram által felkarolt más műhelyprogramok így némely irodalom és esztétika tanszék kilencvenes évekbeli önmegújító kísérlete vagy épp a hazai közönyvtárak, újabban a folyóiratok és kiadók támogatásával egybekapcsolt, jelentős támogatásai, ám ezekről az 1991-es fejezetben már részletesen szöveltünk.)

Mindkét program még a nyolcvanas évek végének eseti előzményeiből (*Vigília, Jelenlét, Századvég, Medvetánc, Új holdÉvkönyv* stb.) nőtte ki magát, bár önálló, „bevett” pályázati lehetőséggé csupán 1991-től (folyóiratok) és 1992-től (kiadók) vált. Az első komolyabb próbát 1989-90-ben a frissen gründolt lapok és kiadók tömeges feltűnése jelentette jobbára még a Demokrataprogram pályázóinak sorában. Ezek nem kis része, mint a már idézett példákban láttuk, vagy „tisztán” szépirodalmi vállalkozás volt, vagy irodalmi karakterét többkevesebb közéleti, társadalomelméleti „irányzatossággal” színező kiadói műhely, periodika.

A kétféle publikációs fórum közül kezdettől a folyóiratok támogatási igénye tűnt könnyebben megítélhetőnek. Egyrészt a gyakoribb és folyamatos megjelenés okán, másrészt, mivel saját közléseikből és más „társasági” értesülésekből többnyire pontosan tudni lehetett, hogy szükségesszerű deficitiüket mire többlettámogatásokból fedezik. (Mellesleg, hogy e bizalmas informálódás a kezdeti években mennyire kiterjedt volt, arra nézve jó példa Nyers Rezső és Vásárhelyi Miklós egy 1992. júliusi, udvarias hangú levélváltása, melyben a Szabad Sajtó és a Soros Alapítvány elnökei Lengyel László javaslatára kölcsönösen együttműködési készségüket fejezik ki, hogy a „sajtótámogatással foglalkozó alapítványok utólag tájékoztassák egymást az egyes folyóiratoknak nyújtott támogatásokról.”) A lapok és folyóiratok 1991 elejétől rendszeresített mecenatúráját, mint azt már jeleztük, nem bízták külön szakértői grémiumra, afölött saját hatáskörben a nagykuratórium diszponált Vásárhelyi Miklós és Kardos László előterjesztésével, esetenként egyegy alkalmi tanácsadó (például Félix Pál) bevonásával. Maga a program, mint neve is jelzi, több volt tisztán irodalmi érdekű szerepvállalásnál, noha támogatottainak nem kis hányadát kezdettől az irodalmi lapok és folyóiratok adták. Néhány máig is gyakran feltűnő cím a kezdeti évek „ügyfélköréből”: *Alföld, BUKSZ, Café Babel, Ex Symposion, Élet és Irodalom, Határ, Holmi, Kárpátalja, 2000, Kincskereső, Kritika, Liget, (Magyar) Lettre Internationale, Magyar Napló, Mozgó Világ, Múlt és Jövő, Nagyvilág, Nappali Ház, Orpheus, Pompeji, Vigília*.

E hangsúlyosan plurális értékű folyóiratmecenatúrájának az évek múltán ugyancsak sokrétű hozadéka lett. Mindenekelőtt évi 50-100 millió „tőkeinjekció” árán nyilván más, kevésbé potens szponzorokkal együtt sikerült nagyjából konszolidálni egy, a korábbiánál jóval tagoltabb és színesebb irodalmi lapszerkezetet, amely túl azon, hogy az olvasók folyamatos szellemi, lelki „épülését” szolgálja, nem csekély rendszeres jövedelempótlékot biztosít több száz hazai szerző és szerkesztőségi munkatárs számára. (A lapok némelyike így például a *Holmi* a támogatások jó részét kezdettől a szerzői honoráriumok „feljavítására” használta.) Új, mértékadó szellemi műhelyek, párbeszédképes irodalmi vitafórumok jöttek létre, amelyeknek ízlés és véleményformáló ereje valójában csak mostanában, 510 év múltán kezd markáns trendként megmutatkozni. E sajátos, kiegészítő támogatás említésre méltó többlethozadéka lett az is, hogy miközben az alapítványi zsűri máig is okkal tartózkodik a direkt tematikus vagy műfaji orientálástól (a segítő gesztushoz méltatlannak véelve bármiféle „megrendelést” kapcsolni), az elmúlt évek során a folyóiratok, Sorostámogatásaikat többek közt erre is felhasználva, maguk írják ki egymásra különféle műfaji célpályázatokat (lásd az *ÉS* esszé, riport, glossza, a *Holmi*, a *Nagyvilág* és más lapok műfordítói, novella vagy kortárs drámapályázatait!). Végül újabb „hatásnövelő” tényezőként jön számba, hogy majd minden komolyabb szellemi aurájú lap így a *Jelenkor*, a *2000*, a *Liget*, a *Nappali Ház*, a *Vigília* stb. egyszersmind jelentős kiadói tevékenységet is folytat, melyet az Alapítvány alkalmilag vagy rendszeresen (pl. antológiák, életműsorozatok) külön is támogat.

Kiadói mecenatúra

A kiadvány általános támogatási rendjét már bemutattuk, így ezúttal annak csak szorosabban vett szépirodalmi hatását emeljük ki. 1994 őszén a jubileumi Sorosnapok rendezvénysorozatának részeként országos vándorkiállítás mutatta be az Alapítvány által tíz év alatt megjelenéshez segített közel ezer kiadványt. Ennek a reprezentatív anyagnak legalább a felét különféle szépirodalmi kötetek (vers, regény, dráma, esszé, napló, memoár stb.) tették ki, többnyire „társvállalkozásban” egyegy neves hazai kiadóval. Önmagában is jelentős teljesítmény ez, még ha nincs is okunk feltételezni, hogy a nyolcvanas, kilencvenes évek magyar irodalmának színeje a Sorostámogatások nélkül mindörökké fiókban maradt volna. Annyi mindenesetre bátran állítható, hogy e minőséggel „súlyozott” mennyiség komoly serkentő hatással volt a hazai szellemi „anyagcserére”: szaporábbra fogta a megjelenést, nagyobb közönséghez segítette a kortárs szerzőket, s az esetek zömében megfizethető áron, a korábbiaknál szebb és maradandóbb könyveket adott az olvasók kezébe. Meggyőző referenciaként tanúsítja mindezt egy 100 címet felsorakoztató válogatott bibliográfia az elmúlt évek Soros finanszírozta műveiből.

Az Alapítvány által támogatott kortárs magyar irodalmi kötetek (1992-1998)

Bartis Attila: *A kéklő pára* (Magvető, 1998)
Bacsó Béla: *A szó árnyéka* (Jelenkor, 1996)
Baka István: *November angyalához* (Jelenkor, 1995)
Baka István: *Új élet* (Jelenkor, 1997)
Balassa Péter: *Szabadban* (Liget Műhely, 1992)
Balassa Péter: *Nádas Péter* (Kalligram, 1997)
Ballá Zsófia: *Egy pohár fű* (Jelenkor, 1993)
Ballá Zsófia: *Ahogy élsz* (Jelenkor, 1995)
Bertha Zoltán: *Sütő András* (Kalligram, 1995)
Bertók László: *Dongó a szobában* (Magvető, 1998)

Bodor Ádám: *Vissza a fülesbagolyhoz* (Jelenkor, 1992)
Bódy Gábor *Írásai* (Pesti Szalon, 1996)
Borbély Szilárd: *Hosszú nap el* (Jelenkor, 1993)
Csalog Zsolt: *Falak és falomok* (Jelenkor, 1994)
CsernaSzabó András: *Fél négy* (Magvető, 1998)
Csiki László: *Lépések, kopogások* (Jelenkor, 1996)
Csorba Győző: *Csikorgó* (Jelenkor, 1995)
Csukás István: *Étellift a pokolba* (Osiris, 1995)
Darvasi László: *A Kleofásképregény* (Jelenkor, 1995)
Dobai Péter: *Önműlt század* (Nagyvilág Alapítvány, 1996)
Esterházy Péter: *Élet és irodalom* Kertész Imre: *Jegyzőkönyv* (közös kötet: SzázadvégMagvető, 1993)
Farkas Zsolt: *Kukorelly Endre* (Kalligram, 1996)
Fogarassy Miklós: *Tandorikalauz* (Balassi, 1996)
Földényi F. László: *A tágra nyílt szem* (Jelenkor, 1995)
Galgóczi Erzsébet: *Fogódzó nélkül* (Századvég, 1994)
Garaczi László: *Mintha élnél* (Jelenkor, 1995)
Gergely Ágnes: *Necropolis* (Balassi, 1997)
Gordon Agáta: *Kecskerúzs* (Magvető, 1997)
György Péter: *Az új világ* (Magvető, 1997)
Gyórfy Miklós: *Új magyar prózaszemle* (Jelenkor, 1992)
Ha minden jól megy kortárs irodalmi antológia a Soros Alapítvány 10. évfordulójára (Balassi, 1994)
Hajnóczy Péter *összegyűjtött munkái. Elbeszélések. Kisregények.* (Századvég, 1992/1993)
Horgas Béla: *Új vers régi* (Liget Műhely, 1996)
Hazai Attila: *Budapesti skizó* (Balassi, 1997)
Hubay Miklós: *Végtelen napjaim* (Ferenczy, 1996)
Kálnoky László: *Életműsorozat* (Magvető, 1993)
Kántor Lajos: *Függőhíd* (Jelenkor, 1993)
Kántor Péter: *Búcsú és megérkezés* (Magvető, 1997)
Kányádi Sándor: *Néma tulipán* (Századvég, 1992)
Karátson Endre: *Lélekvándorlás* (Jelenkor, 1995)
Kaszás Máté: *Korom és hó* (Jelenkor, 1995)
Keresztury Tibor: *Petri György* (Kalligram, 1998)
Kertész Imre: *Sorstalanság* (Századvég, 1993)
Kertész Imre: *A gondolatnyi csend, amíg a kivégzőosztag újra tölt* (Magvető, 1998)
Kornis Mihály: *Sóhajok hídjá* (Magvető, 1997)
Kovács András Ferenc: *Leikem kockán pörgetem* (Jelenkor, 1994)
Kukorelly Endre: *Mintha már túl sokáig állna* (Jelenkor, 1995)
Kulcsár Szabó Ernő: *Esterházy Péter* (Kalligram, 1996)
KulcsárSzabó Zoltán *Oravecz Imre* (Kalligram, 1996)
Láng Gusztáv: *A lázadás közjátéka* (Savaria University Press, 1996)
Lányi András: *A kettőszakadt üstökös* (Liget Műhely, 1992)
Lázár Ervin: *Hét szeretőm* (Századvég, 1994)
Lengyel Péter: *Holnapelőtt* (Jelenkor, 1992)
Lukácsy Sándor: *Isten gyertyácskái* (Jelenkor, 1994)
Marno János: *Fellegjárás* (Jelenkor, 1994)
Marno János: *Átokkávé* (Pesti Szalon, 1996)
Mándy Iván: *Tépett füzetlapok* (Századvég, 1992)
Márton László: *Átkelés az úvegen* (Jelenkor, 1992)
Márton László: *A nagyratörő* (Jelenkor, 1994)
Mészöly Miklós: *Lassan minden* (Századvég, 1994)
Mészöly Miklós: *Otthon és világ* (Kalligram, 1994)
Mészöly Miklós: *Hamisregény* (Jelenkor, 1995)
Mezei Árpád: *Mikrokozmoszok és értelmezések* (Jelenkor, 1993)
Mosonyi Aliz: *Boltosmesék* (Magvető, 1997)
Nádas Péter: *Emlékiratok könyve* (Jelenkor, 1994)
Nádas Péter: *Esszék* (Jelenkor, 1995)
Nádas Péter: *Drámák* (Jelenkor, 1996)
Nádasdy Ádám: *Elkezd a dolgok végére járni* (Magvető, 1998)
Nemes Nagy ÁgnesLengyel Balázs: *A tűnékeny alma* (Jelenkor, 1995)
Parti Nagy Lajos: *A hullámzó Balaton* (Jelenkor, 1994)
Parti Nagy Lajos: *Ibusár, Mauzóleum* (Jelenkor, 1996)
Parti Nagy Lajos: *Sárbogárdi Jolán: A test anyyala* (Jelenkor, 1997)
Pécsi Györgyi: *Tózsér Árpád* (Kalligram, 1995)
Perneczky Géza: *Kapituláció a szabadság előtt* (Jelenkor, 1995)
Pilinszky János összegyűjtött versei (Századvég, 1992)
Polcz Alain: *Éjféle lámpa* (Jelenkor, 1996)
Poszler György: *Találkozások* (Liget Műhely, 1992)
Pozsvai Györgyi: *Bodor Ádám* (Kalligram, 1998)
Radnóti Sándor: *Hamisítás* (Magvető, 1996)
Rakovszky Zsuzsa: *Egyirányú utca* (Magvető, 1998)
Sándor Iván: *Vég semmiség* (Jelenkor, 1993)
SzegedyMaszák Mihály: *Ottlik Géza* (Kalligram, 1994)
Szilágyi Ákos: *A vágy titoktalan tárgya* (Liget Műhely, 1992)
Szirák Péter: *Grendel Lajos* (Kalligram, 1995)
Takács Zsuzsa: *Viszonyok könyve* (Jelenkor, 1992)
Tandori Dezső: *Új Nagy Gombfocikönyv* (Századvég, 1994)

Tandori Dezső: *Evidencia történetek* (Magvető, 1996)
 Tandori Dezső: *Vér és virághab* (Magvető, 1998)
 Tar Sándor: *A te országod* (Századvég, 1993)
 Tar Sándor: *Szürke Galamb* (Magvető, 1996)
 Tar Sándor: *Lassú teher* (Magvető, 1998)
 Thomka Beáta: *Mészöly Miklós* (Kalligram, 1995)
 Thomka Beáta: *Tolnai Ottó* (Kalligram, 1994)
 Tolcsvai Nagy Gábor: *Nagy László* (Kalligram, 1998)
 Tolnai Ottó: *Wilhelmdalok* (Jelenkor, 1992)
 Tolnai Ottó: *Végele(ő)adás: Szindarabok* (Neoprologus Alapítvány, 1996)
 Végei László: *Újvidéki trilógia* (Jelenkor, 1993)
 Zalán Tibor: *Kívül* (Jelenkor, 1993)
 Závada Pál: *Mielőtt elsötétül* (Jelenkor, 1996)
 Závada Pál: *Jadviga párnája* (Magvető, 1997)
 (Megjegyzés: A lista a támogatott kiadók adatközlése és előválogatása nyomán készült.)

A társadalomtudományi támogatások nívumai

A hazai humaniorák segítése megannyi közvetlen és közvetett csatornán át idővel az irodalmi mecenatúrájánál is bonyolultabb rendszerré vált. Íme vázlatos áttekintésként az alapítványi tudománypártolás néhány jellemző formája:

1. az „általános” vagy „nyílt” pályázati kategória keretében megítélt alkalmi támogatások (egyének, kutatóintézetek, tudományos rendezvények vagy kiadványok javára);
2. külföldi posztgraduális és posztdoktorális ösztöndíjak, konferencia és rövid tanulmányutak fedezése;
3. a Bölcsész reform majd Felsőoktatási program és a HESP (Higher Education Support Program) céltámogatásai;
4. a CEUval és a térség egyetemeivel való szorosabb együttműködés elősegítése (tanácskerék, közös kutatási programok, kölcsönös diplomaelismerések stb.);
5. a különféle hazai társadalomtudományi publikációk: könyvek, folyóiratok szponzorálása (a lap és könyvkiadástámogatási programok révén);
6. a magyarországi könyvtárak ismeretterjesztő és tudományos törzsszállományának folyamatos megújítása (a Könyvtártámogatási program révén).

Mindezen változatos formáról elemző igénnyel csupán egy önálló tanulmányban lehetne számot adni. Erre azonban itt sajnos nincs mód, így kárpótlásként legfeljebb néhány fontosabb momentumot emelhetünk ki.

1989/1990 markáns cezúrát állít be a társadalomtudományi támogatások rendjében is. A korábbi egyéni ösztöndíjpályázati program megszűnik, s az Alapítvány immár közvetlen kapcsolatfelvétel révén próbál támogatásra érdemes partnereket találni a tudományos és felsőoktatási intézményszférában. Ezt jelzi az új Bölcsész reformprogram hangsúlyos kezdeti szerepvállalása (Litván György elnökletével, Hanák Péter, Komoróczy Géza, Radnóti Sándor, Rév István, Szilágyi János György és Szörényi László döntőbírói részvételével), a Művelődési Minisztériummal még 1989 nyarán Glatz Ferenc miniszteréje alatt kötött együttműködési megállapodás, és általában az a „reformláz”, mely ez idő tájt országszerte érzékelhető volt mind a felsőoktatási, mind a tudományos intézmények falain belül, s amely részben indítéka, részben következménye volt az újfajta alapítványi tudománypártolásnak. A rendszerváltás után a Bölcsész (majd: Felsőoktatási) reformprogram jó néhány helyi kezdeményezésének lendülete kifulladt, s láthatóan az új kultuszkörnyezet sem igényelte e téren az Alapítvánnyal való szorosabb együttműködést. 1990 nyarától, a CEU gyakorlati tervezésének időszakától, a hangsúly amúgy is egyre inkább áttevődött egy új, önálló és nemzetközi hatókörű tudományos elitképző és kutatóintézmény megteremtésére, s a HESP, a Bölcsész reformutódaként maga is egy szélesebb, regionális látókörű kutatásfejlesztést és felsőoktatási együttműködést helyezett előtérbe. Ennek gyakorlati elemei voltak a már említett régebbi és újabb támogatási formák: a vendégtanári meghívások, a csoportos főiskolai és egyetemi diákcserék, a szakkollégiumok és tudományos diákkörök felkarolása, az 1990-től kiírt társadalomtudományi hallgatói pályázat, a külföldi publikációs díjak átvállalása, a posztgraduális ösztöndíjak, a rövidebb tanulmányutakhoz és konferenciariészvételhez nyújtott alkalmi támogatások, és nem utolsósorban a nagyszámú ún. „telepített” ösztöndíj (Oxford, Leuven, London, Bologna, Rutgers University New Jersey, National Museum of American History New York) fiatal kutatók számára. (Ugyanígy a külföldi ösztöndíjlehetőségek további hathatós bővítését célozta a továbbtanulási információs irodák alapítványi támogatással létrehozott hazai hálózata is: Budapesten, Debrecenben, Miskolcon, Pécsen, Szegeden, Szombathelyen és Veszprémben.)

E máig is növekvő jelentőségű alapítványi szerepvállalás kiterjedt és sokrétű voltának érzékeltetésére álljon itt végül három lista a kilencvenes évek intézményi és egyéni támogatottairól melyek közül az első kettő csupán bő válogatás, a teljesség igénye nélkül:

1. Egyetemi, főiskolai tanszékek, szakkollégiumok

BKE: Kisvállalkozás Kutató Csoport, Makroökonómiai Tanszék, Marketing Tanszék, Politikatudományi Tanszék; ELTE AJK: Állam és Jogelmélet Tanszék; ELTE BTK: Amerikai Intézet, Orosz Filológiai Tanszék, Kulturális antropológia, Összehasonlító irodalom, Hermeneutika és pszicholingvisztika, Mai Magyar Nyelvi Tanszék, Szimbolikus logika, Filozófia Tanszékcsoport, Metafizika Tanszék, Esztétika Tanszék, Folklore Tanszék, Régészeti Tanszékcsoport, Művészettörténeti Tanszék, Művelődéstörténeti Tanszék, Általános Pszichológia Tanszék, Gazdaság és Társadalomtörténeti Tanszék, Szociológiai Intézet; JPTE BTK: Vallástörténet, Spiritualitástörténeti program, Filozófia Tanszékcsoport, Irodalomtörténeti Tanszék, Néprajz Tanszék, Nyelvtudományi Tanszék, Pszichológia Tanszék, Ókortörténeti és Régészeti Tanszék, Délkelet-Európa Tanszék, Kommunikációs Tanszék, Angol, amerikanisztikai program; JATE BTK: Középkori egyháztörténet, Szláv Filológiai Tanszék, Germanisztikai Intézet, Finnugor Nyelvtudományi Tanszék, Angol Tanárképző Tanszéki Csoport, Filozófia és Szociológia Tanszék, Politológiai Tanszék, Legújabbkori Magyar Történeti Tanszék, Új és Legújabbkori Egyetemes Történeti Tanszék, Délkelet-Európa Kutatócsoport, Irodalomelméleti Csoport, A Kárpátmedence kultúrája a korai újkorban, Amerikanisztika; KLTE BTK: Német Tanszék, Francia Tanszék, Pszichológia Tanszék, Pedagógia Tanszék, Politológia Tanszék, Közgazdaságtani Tanszék, Társadalomföldrajzi Tanszék, Történelmi Intézet, Társadalomelméleti Intézet; Miskolci Egyetem AJK: Bűnügyi

Tudományos Tanszék, Jogelméleti és Jogszociológiai Tanszék, Jogtörténeti Tanszék, Polgári Jogi Tanszék, Kulturális és Vizuális Antropológia + BME Management Szakkollégium, ELTE Eötvös József Kollégium, ELTE Bibó István Szakkollégium, KLTE Bölcsész Szakkollégium, JATE Eötvös Lóránd Szakkollégium, MKKE/BKE Rajk László Szakkollégium, Németh László Szakkollégium (Szombathely), BKE Széchenyi István Szakkollégium, Esterházy Károly Tanárképző Főiskola Szakkollégiuma (Eger).

2. Akadémiai kutatóintézetek és más szervezetek

MTA Állam és Jogtudományi Intézete, MTA Történettudományi Intézet, MTA Néprajzi Kutatócsoport, MTA Regionális Kutatások Központja (Településkutató Csoport), MTA Pszichológiai Intézet, MTA Szociológiai Intézet, MTA Politikatudományi Intézet, MTA Társadalmi Konfliktusok Kutató Intézete, MTA Irodalomtudományi Intézet, MTA Nyelvtudományi Intézet, MTA Zenetudományi Intézet Táncosztálya, MTA Judaisztikai Kutatócsoport, Interetnikus (Néprajzi) Munkacsoport (Erdélyi Zsuzsanna), Tudományos Ismeretterjesztő Társulat, Magyar Történelmi Társulat, Magyar Politikatudományi Társaság, Magyar Szociológiai Társaság, Magyar Russzisztikai Intézet, Európa Kutató Csoport, Országos Közművelődési Központ, Magyar Művelődéskutató Intézet, Országos Ómagyar Kultúra Baráti Társaság, Politikai Tudományok Intézete, Biztonságpolitikai és Honvédelmi Kutatások Központja, KözépEurópai Kutató Központ, MagyarOrosz Történelem Vegyesbizottság, 1956os Intézet, OSZK Történeti Interjúk Tára, Ady Endre Akadémia, Bartók Archívum, Berzsenyi Társaság, Ferenczi Sándor Egyesület, Körösi Csorna Sándor Társaság, Haynal István Kör, Reguly Társaság, A Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága („Anyanyelvi Konferencia”), Filozófiaoktatók Egyesülete, Clio Műhely, Társadalomtudományi Társaság, Politikatörténeti Alapítvány, Jugoszláviai Magyar Művelődési Társaság, Kárpátaljai Falukutató Csoport, Világakadémia.

3. A Soros Alapítvány társadalomtudományi díjai

Az évente egyszer a legkiválóbb történészek, filozófusok, művészettörténészek, néprajzosok stb. elismeréseként kiosztott Sorosdíjak rendszere az évek során csak fokról fokra alakult ki. Elsőként 1989-től a kortárs történészek Szűcs Jenő és Ránki György emlékére alapított díjait adták ki, majd 1994-től a Bibó Istvánról 1996-tól a Fülep Lajosról elnevezettek is, mindinkább kiterjesztve a díjazható társadalomtudományi teljesítmények körét. A kitüntetések mellé az irodalmi életműdíjakkal (Ady, Weöres, Kosztolányi stb.) egyenértékű „pályabér” járt. Az elmúlt kilenc év teljes eredménylistája:

Szűcs Jenődíj

1989: Györfly György, 1990: Engel Pál, 1991: Péter Katalin, 1992: Zimonyi István, 1993: Szakály Ferenc, 1994: Marosi Ernő, 1995: Kristó Gyula, 1996: H. Balázs Éva, 1997: Kubinyi András

Ránki Györgydíj

1989: Gergely András, 1990: Pajkossy Gábor, 1991: Bojtár Endre, 1992: Somogyi Éva, 1993: Katus László, 1994: Romsics Ignác, 1995: Gyáni Gábor, 1996: Rainer M. János, 1997: L. Nagy Zsuzsa

Bibó Istvándíj

1994: Ludassy Mária, 1995: Hofer Tamás, 1996: Komoróczy Géza, 1997: Kis János

Fülep Lajosdíj

1996: Tímár Árpád, Csanak Dóra, 1997: Gerszi Teréz

Posztumusz életműdíjak

1993: Juhász Gyula, 1994: Benda Kálmán, Kunt Ernő

Nacionalista vádak keresztüzében

1992-93ra merőben új helyzet áll elő a volt szovjet tömb és az egykori Jugoszlávia utódállamaiban: ez időre vagy két tucat Sorosiroda működik már, s az új „nemzeti alapítványok” a Balkántól a Baltikumig, az Alpoktól Kamcsatkáig terjedő hálózatát többé nemcsak a New Yorki anyaalapítvány igyekszik összefogni, ám új és mind potensebb regionális intézmények is (CEU, OSI stb.). A térség 1989-91 közötti „politikai hőemelkedésével” és Soros György dollármilliárdos tőzsdenyereségeivel mindaddig nagyjából együtt növekvő „gründolási láz” lassan csillapodni látszik. Immár a belső konszolidáción, a közvetlen terepmunkán lenne a sor csakhogy ez majd mindenütt nem várt akadályokba, makacs adminisztratív és politikai ellenállásba ütközik. Mint azt az alapítványi hírósszefoglalók is jelzik lásd az $M = 1 : 10$ előző és tárgyévi utalásait! a hálózat születésének éveiben egymást érik a sajtóbotrányok, a különféle parlamenti és kormányzati vádaskodások, s hovatovább nem múlik el hét, hogy fel ne röpöppen a hír: itt vagy ott hatósági retorzió, bezárás fenyegeti a helyi Sorosirodát.

Vajon honnan e baljós összhang: a térség egymás szólaimra különben tüntetőn süket honmentőinek kivételes uniszólója? Miféle újrégi „mozgalmi dalárda” ez? Kik a hangadói? S vajon mely szólámát erősíti Csurka és Zsacsek jól ismert „mélymagyar” orgánuma?

Mint azt korábban láttuk, a „Kulturkampf” itthoni vezénylői és különböző rendűrangú pártszolgálóitai leginkább azzal vélték szentesíteni a Soros György személye és magyarországi intézményei elleni nemegyszer tobzódón alpári kitérőseiket, hogy elsőrendű „nemzeti ügyben” kell mozgósítaniuk a megtévesztett honi közvéleményt, s indulataikat legfeljebb az értheti, akinek még „fájni tud ez a galádul elárult és többszörösen kifosztott ország”... Pedig ha van valami, ami csakugyan nemzetközi, sőt: „nemzetek feletti”, úgy az nem egyéb, mint éppen a nacionalizmus gyűjtőnévű pusztító szenvedélybetegség, s annak közös eredetű lelki kóroka. E paradox „szupranacionalizmusra” utal Soros is, mondván: „Magyarországon zsidóságom Szlovákiában és Romániában magyarságom miatt utálnak.” Lám a „Dunának, Oltnak igaz, egészen másként, mint Ady hallani vélte, megint csak egy a hangja”... Az okok, ügyek és ürügyek persze végtelenek, s a helyi sajtó nem mulasztja el naponta buzgón kolportálni őket. CIAügynökség, üzleti kémkedés, pénzmosás, vám és adócsalás, a nemzeti intézmények alattomos megsarcolása és megszállása, cionista világösszeesküvés, bolsevik hatalomátmentés, az ellenséges ország vagy etnikum támogatása (főként a háború dúlta Balkánon és a FÁK némely kevésbé pacifikált országában!) egy szó, mint száz, majd minden kapóra jön egy kis alkalmi lejárásra... E helyütt aligha érdemes visszhangosítani Funar, Motiu, Meciar, Tejkowski,

Zsirinovszkij, Karadzic és társaik tucatszám idézhető nyilatkozatait, hisz azok jobbra önminősítő, paranoiás projekciók, s mint ilyenek, egy kortörténeti monográfia helyett sokkal inkább a nemzeti, faji sovinizmus patológiai példatárába illenek.

Van azonban egy szolidabb és személytelenebb típusa is e vádaknak, amely közvetve nagyon is valós strukturális bajokat sejtet, s ekként mélyebb betekintést enged a keleteurópai kisállamok újabb avagy történelmileg prolongált nyomorúságába. Lássunk mindenekeelőtt néhány beszédes szövegszemelvényt e sajátos altípusból!

A *Slowo* című lengyel katolikus napilap 1993. május 24-i száma *A Kárpátok Euro régió titka* címmel ismerteti Boleslaw Zaremba írását, amely szerint a magyarlengyel-szlovákukrán határ menti megyék kezdeményezésére létrejött Szerveződés mögött valójában a Soros Alapítvány és a KeletNyugati Tanulmányok Intézete áll. A cikkben mely eredetileg a *Mysl Polska* című folyóiratban jelent meg Zaremba azt állítja: ezek az amerikai szervezetek a legfelső lengyel vezetése tudta és engedélye nélkül olyan struktúrát hoztak létre, amely előbb vagy utóbb nemzetközi szervezetek ellenőrzése alá kerülhet. E folyamatban ugyanakkor nyíltan részt vesz a lengyel külügyminisztérium és a Demokratikus Unió (ez idő szerint a vezető kormánypárt) is. „Legfőbb ideje megállítani azokat szögezi le a szerző, akik Lengyelország kontójára akarják felépíteni a maguk egyesült Európáját...”

A *Cesky Denik* című jobboldali prágai lap 1993. július 1-jei kommentárjában éles hangon támadja Sorost, akit magyarországi származású milliárdosként és pénzügyi spekulánsként aposztrofál. Azzal kapcsolatban, hogy a cseh kormány nem teljesíti az elődje által a Soros Alapítvány KözépEurópai Egyetemének prágai kollégiuma fenntartásáért vállalt anyagi kötelezettséget, a *Cesky Denik* arra hivatkozik, hogy a posztgraduális intézményben, ahol két éve közgazdasági, jogi, filozófiai, politológiai, művészettörténeti és ökológiai továbbképzés folyik, méltatlanul alacsony a cseh diákok számaránya. „Nem csoda szól a cikk, ha a cseh kormány vonakodik súlyos milliókat kifizetni a Táboritska utcai épület bérletéért, fenntartásáért, valamint a cseh személyzet alkalmazásáért.” (Az ügy előzménye, hogy január elején a prágai kormány takarékosági okokra hivatkozva felmondja a még 1990 júniusában megkötött megállapodást, amely szerint a Prágai KözépEurópai Egyetem rezsiköltségének 15%-át magára vállalja. Petr Pitha kultuszminiszter közli: legfeljebb a tanév végéig állják a számlát, majd márciusban újabb fordulatként bejelenti, annak is legfeljebb egyharmadáról, mintegy 7 millió koronáról lehet szó szemben az amerikai anyaalapítvány évi 140 millió koronás [5 millió dolláros] költségvállalásával... Soros az ügyben utóvégre Klaus miniszterelnökkel is összekülönbözik, első felindulásában a cseh kormány elleni perindításra gondolva, majd a hátralévő időre inkább magára vállal minden költséget, s a Prágából kiutált tanszékeket a művészettörténeti kivételével Budapestre „evakuálja”.)

A bolgár, *168 Csasza* című hetilap egy 1993. november végén megjelent írása „marhakupecnek” és „CIA szakértőnek” titulálja Sorost, aki pár nappal korábban Szófiában járt, és helyi alapítványa ügyében Zselev elnökkel s a kormány több képviselőjével is tárgyalt. A bolgár hetilap a becsületsértő minősítést arra alapozza, hogy a közelmúltban állítólag a *Washington Post* maga is a „CIA legkiválóbb szakértőjének” nevezte Sorost az úgynevezett „nyílt akciók” végrehajtása terén. A pamfletíró indulatát feltehetően az váltotta ki, hogy Soros az utóbbi időben több nemzetközi fórumon is nyomatékkal fellépett a balkáni nemzetiségek védelme érdekében. A bolgár lap szerint pár hónappal korábban például 25 millió dollárt ajánlott fel Macedóniának, cserében azt kérve a skopjei parlament képviselőitől, hogy „legyenek kevésbé nacionalisták”, és vegyék tekintetbe az ott élő görögök és albánok jogait is. A cikkszerző úgy véli „az USA jelenleg a kisebbségi problémákat használja ürügyként Délkelet-Európa országainak destabilizálására, hogy ily módon hátráltassa az európai integrációs folyamatot”. Az újság úgy értesült: Soros György 65 ezer dolláros támogatást adott egy átfogó országtanulmányhoz, mely Bulgária etnikulturális viszonyait térképezte fel. A cikkíró szerint ez a tanulmány szolgált alapul az Egyesült Államok új szófiai nagykövetének beszámolójához, amelyben a diplomata az amerikai szenátus külügyi bizottsága előtt kifejtette: szeretné elérni a bolgár alkotmány megváltoztatását, amely tiltja az etnikai vagy vallási alapon szervezett pártok működését.

Nos, vajon mi a közös e három „nemzetföltő” írásban? A stílus talán? A sértett arrogancia? A léptennyomon önellentmondásokba csavarodó, célzatos argumentáció ami mellesleg oly kisértetiesen idézi a *Magyar Fórum*, *A Hét*, a *Vasárnapi Újság* hajdani vezércikkpátosú Sorosglosszáit? Ez is, az is, persze habár a sorok közt olvasva nem árt észrevenni: több is mindezeknél... Végző soron az a kollektív frusztrációs élmény, amit a régió társadalmi minduntalan kénytelenek újra megélni a világ és Európa valahány nagy, századunkbeli átrendeződése nyomán, s amelynek az iménti hazafias méltatlankodások legfeljebb torz és agitatív célzatú lenyomatát. Hisz mindezen unásig ismerős retorika mögött voltaképp az a frusztráló felismerés húzódik meg, hogy ezek a közös „geopolitikai” karanténba préselt, szorongó kis népek és néptöredékek egymagukban túl kicsik és gyengék a „kitörésre”, s hogy sorsuk önálló alakítása megint kicsúszik kezükből. Annak lesújtó, köznapi tapasztalata, hogy régiú elitjük alkalmatlan a felgyűlt csódtömeg szanálására, mi több, csak még újabb bajokkal tetézi azt. Annak ismételt kudarcélménye, hogy a Nyugat minden kezdeti hangzatos ígéret ellenére valójában ridegen részvéttel maradt sajátos sorsproblémáik iránt, sőt növekvő viszolygással szemléli szomszédaiakkal kiújult viszályukat.

S akkor, valahonnan az Óperencián túlról, egyszerre betoppan egy külföldi dollármilliárdos, kinek egynapos villámlátogatása nagyobb nemzetközi sajtóvisszhangot kap, mint a világ figyelmére reménytelenül ácsingózó, posztkommunista nyavalyái közt vergődő ország egy egész éven át együttvéve... Megjön, tárgyal, és mesés summákat letéve máris szervezni kezd. Egyetemet, alapítványt, menedzserképzőt, a menekültek számára jogvédő irodát és segélyközpontot egyszóval csupa olyasmit, amit a helyi hatóságok vagy az arra hivatott nemzetközi szervezetek, a kezdeti ígéreteiket amnéziás mosolyra váltó nyugati kormányok és pénzintézetek mindaddig elmulasztottak. S a tetejében, mindezen kezdeményezését még gyanúsán gyors és látványos siker is koronázza. Hovatovább úgy tűnik: nincs ajtó, ami az agilis, „állam nélküli államférfi” előtt meg ne nyílna, s a „lehetetlen megkísértése” egyre vakmerőbb kalandokra bírja. Macedóniának 25, Boszniának 50, a FÁK országainak 100 millió dollárt ajánl fel. Bulgáriában amerikai egyetemet szervez, a két éve ostromlott Sarajevót műholdas telefonösszeköttetéssel kapcsolja ismét a külvilághoz, gálán ösztöndíjak ezreivel igyekszik feltartóztatni a keleteurópai tudóselit tömeges kivándorlását. Mégis, miért teszi? szögezik neki mindenütt a kérdést. „Csupán mert több pénzt keresek, mint amennyit magamra el tudnék költeni.” No igen: az előző évi kétmilliárd dolláros üzlet: a nagy „fontfejtés” után ez több mint nyilvánvaló... Ámde mégis: miért éppen itt miért éppen velünk kísérletezik? „Csak mert örömet okoz, hogy a nyugati tőzsdéken szerzett profitom Kelet-Európa javára kamatoztathatom...”

Valóban, Soros befektetni akar, nem egyszerűen Jótékonykodni” investálni érdemes ügyekbe, közhasznú, idővel önállósuló és önfenntartó kezdeményezésekbe. Ezekhez pedig a társult alapok a „hedge fund”ok megrögzött híveként mindenütt, ahol csak megfordul, társakat keres, legyenek azok szellemiek, „know how” partnerek, nonprofit alapok vagy az adott ügyben elsődlegesen érintett, helyi kormányhivatalok. A politikai intrika, a dolog természeté szerint, többnyire épp ez utóbbiak ürügyén kezdi ki, ha olykor netán elvárja, hogy közhasznú iniciatíváinak finanszírozásába az illetékes szaktárcák vagy a

kedvezményezett állami intézmények is besegítsenek. Ilyenkor jön aztán a bős felhördülés, a nacionalista sajtó harci riadója: „El a kezekkel a közpénzektől! Egy idegen ne nyúljon a nemzet zsebében!” Láttuk: a prágai és budapesti kultuszminisztériummal való együttműködés lármás sajtóbotrányokkal kísért felmondása mintapéldája e kicsinyes rosszhiszeműségnek. Ám legalább ilyen kényes, makacsul visszatérő, ideologikus vád: „a nemzeti szuverenitás” állítólagos sérelme is valamely „gyanús” nemzetközi együttműködés (lásd KárpátokEurorégió!) vagy diplomáciai erőfeszítés (lásd bolgár alkotmánymódosítás!) támogatása által. Maga Soros az amerikai törvényhozás előtt, nemzetközi fórumokon és alkalmi sajtónyilatkozataiban számtalanszor adta kihívó tanújelét, hogy korántsem tiszteli tabuként a térségbeli új „nemzetállamok” feltétlen illetékességét (egyebek közt emberi jogi, kulturális vagy környezetvédelmi ügyekben), s úgyszintén akadt néhány nem túl hízelgő szava a nemzeti, faji sovinizmus legújabb térségbeli „óriástörpéiről” is. (Vladimir Meciar például épp egy ilyen kendőzetlen nyilatkozattal sikerült végleg magára haragítania.) Mindezek miatt meg is gyűlt a baja ha nem is mindjárt neki, némely „első vonalbeli”, közvetlen veszélyzónába telepített alapítványának. A retorziók legdurvább példáját „a háborúba ájult Szerbia” produkálta a Sonia Licht és a belgrádi iroda ellen folytatott hisztérikus hatósági hajszával, mindazonáltal Zágráb, Bukarest, Prága, Minszk stb. sem maradt adós e kéretlen „országpropagandáért”. Ugyanakkor, mint számos adalékán láttuk, nagyjából épp ez az az időszak, amikor az Open Society Institute felállásával sorra beindulnak a regionális célprogramok, melyek a térség országainak törvényhozási, önkormányzati és államigazgatási munkájához, a nemzetközi normákat érvényesítő emberi jogi kodifikációjához próbálnak magas szintű és összehangolt szakmai segítséget nyújtani.

Mindez újfent csak a Jótékonyosság paradoxonát” igazolja: azt tudniillik, hogy Szerb Antal fanyar aforizmájával: „minden jótett elnyeri méltó büntetését”... Sajátos paradoxon ez, hogy sértett hiúságból, kisebbségi érzés táplálta gőgből többnyire épp azok támadják leginkább, akiken a jötevő esetünkben a Sorosmecenatúra ellenszolgáltatást nem várva, nagylelkűn segített vagy segíteni próbált. 11 Hogy miközben önerejükben csak mind újabb viszályokra, „törzsi háborúkra” futja, s a nyugati kormányzati segítség is mindegyre késik, akad egy tehetős magánember, aki makacsul próbálja bekapcsolni e sorsokra hagyott, elszigetelt és egymással viszálykodó országokat a nemzetközi szellemi és gazdasági élet eleven véráramába. Valaki, aki az általános „protekciónizmus” rövidlátó és konfliktusokat generáló részérdekeivel szemben még nyílt és önkéntes participációban, esélyegyenlőségben s a térség valódi, önépítő integrációjában gondolkodik. Valaki, akit a sorozatos támadások csak még inkább arra sarkallnak, hogy növelje másoknak kamatozó, jövőformáló „befektetéseit”.

A helyzet persze azóta az elmúlt öt évben sokban megváltozott. A „gyűjtőállamok” (Szovjetunió, Jugoszlávia, Csehszlovákia) szétesetek, a térségben majd mindenütt lezajlottak a második vagy harmadik parlamenti és helyhatósági választások, melyek nyomán a keleteurópai nacionalizmusok „internacionáléja” sokban megbomlott, szétszakadozott. A Soros és intézményei elleni „össztűz” is csillapodni látszik, részben, mert fogytán a muníció, részben, mert a helyi politikai és közéleti „hadszíntéren” újabb ellenségek is feltűntek. Egyébként is ma már jóval nehezebb az erősen differenciálódott keleteurópai társadalmakkal elhíttetni, hogy minden baj végső oka egyetlen nemzetközi „összeesküvés” diverzáns aknamunkája.

Talán eljön egyszer az az idő is, mikor a hidegháborús gyanakvás s a nemzeti, faji gyűlölködés megannyi makacs démona végleg a helyére kerül: egy lezárult és visszahozhatatlan korszak paranoiás politikai példatárába.

Jegyzetek

1HINT/Domokos, lejegyzetlen magnófelvétel.

2Apró adalék mindehhez, hogy Csurka István már idézett, 1990. tavaszi kampánycikkében *Együtt kormányozni?, Magyar Fórum*, 1990. április 6. többek közt nem átalja e sorokat leírni: „Soros úr sikeres tőzsde spekulációit követően 1987ben a tőzsdetörés során pénzének és ügyfelei pénzének eléggé jelentős részét veszítette el az Egyesült Államokban. Ezután érdeklődése láthatóan Magyarországra fordult” stb. Nos mindehhez csak annyit, hogy a Sorosirodalmi zsűri épp ez idő tájt, 1987 őszén ítél meg kétéves irodalmi ösztöndíjat „szolidaritási gyorssegélyként” a pártközponti szilenciummal sújtott írónak...

1994

M = 1 : 100

Az év elején az Európai Beruházási Bank 110 millió dolláros hitelt nyújt Magyarországnak a közúthálózat és a villamosenergiaellátás korszerűsítésére. Január 10-én a NATO brüsszeli csúcsértekezletén 16 tagállam képviselői elfogadják a Varsói Szerződés és a Szovjetunió utódállamai számára meghirdetett „Partnerség a békéért” nevű együttműködési programot.

Február 6-án az MSZP és az MSZOSZ választási szövetséget köt. Másnap Magyarország aláírja a „Partnerség a békéért” programhoz való hivatalos csatlakozási nyilatkozatot. 11-én az ügyészség az emberiség elleni büntett vádjával letartóztatási parancsot ad ki az 1956-os salgótarjáni és mosonmagyaróvári sortűzek négy egykori felelőse ellen. Február 20-ára összehívják az MDF VII. Országos Gyűlését, melyen elnökké Für Lajost, ügyvezető elnökké Lezsák Sándort választják. A hónap végén választási koalíciót köt a Fidesz, az SZDSZ, az Agrárszövetség és a Liberális Polgári Szövetség Vállalkozók Pártja.

Március 8-án az országgyűlés elfogadja az „ügynöktörvényt”, amely elrendeli a magas állami tisztségeket betöltő személyek múltjának átvilágítását, jöllehet az egykori ügynökhálózati és állambiztonsági „érintettséget” gyakorlatilag semmivel sem szankcionálja. Március 10-én, 129 rádiós műsorszerkesztő elbocsátásával megkezdődik a közel hároméves „médiaháború” végjátéka: Csúcs László alelnök leplezetlenül politikai indítékú „tisztogató akcióját” az újabb parlamenti választások küszöbén zajos rokon és ellenszenvenytüntetések kísérik. A hónap folyamán Svédország, Finnország, Ausztria majd május közepétől Norvégia is az Európai Unió tagja lesz. Steven Spielberg Európaszerte nagy vitát kiváltó holocaustfilmjét: a *Schindler listáját* hét Oscardíjjal jutalmazták. (Az ügynek idehaza is érzékeny aktualitást ad a nyilas rémuralom és a deportálások fél évszázados évfordulója, továbbá a magyar közélet néhány újabb antiszemita megnyilatkozása.)

Április 6-án megszületik az új földtörvény, amely megtiltja, hogy külföldi magán és jogi személyek hazai termőföldtulajdont vagy védett természeti területeken földingatlant szerezzenek. Másnap megtartja zárülését az országgyűlés, mely négy év alatt 219 új törvényt alkotott és 213-at módosított. 18-án a Soproni Sörgyár részvényeinek kibocsátásával megkezdődik az Állami Vagyonügynökség kedvezményes részvényvásárlási programja. 26-án Dél-Afrikában demokratikus választás vet véget az apartheid rezsim évszázados gyarmati örökségének. A hónap végén ugyanakkor a ruandai elnök meggyilkolása után példátlanul véres polgárháború tör ki a hutu és tutsi törzsek között, mintegy félmillió polgári áldozattal és több mint 2 millió menekülttel.

Május 1-jével életbe lép a külföldiek beutazásáról, magyarországi tartózkodásáról és bevándorlásáról szóló törvény, amely újabb szigorításokat tartalmaz. 3-án felavatják az MOAs autót újabb szakaszát. 5-én egy miskolci *nagygyűlésről* hazafelé tartva Horn Gyula, az MSZP elnöke többedmagával súlyos autóbalesetet szenved. Másnap nagyszabású ünnepség keretében átadják a forgalomnak az „évszázad műszaki vállalkozását”: a brit és francia partokat „szárazon” összekötő CsatornaAlagutat. Május 8-án az újabb magyarországi országgyűlési képviselőválasztásokon a szavazópolgárok 69%-a adja le voksát. Az eredmény: a szocialisták abszolút (54%-os) győzelme, a volt kormánypártok megsemmisítő veresége. Az MSZP és az SZDSZ a második forduló után tárgyalásokat kezd, majd kormányzati koalícióra lép egymással.

Június 17-én a Fiumei úti temetőben újratemetik a szovjet fogságba elhurcolt, 1947-ben elhunyt, konzervatív magyar miniszterelnök, gróf Bethlen István hamvait. Június 23-án a Fővárosi Bíróságon precedensértékkel megkezdődik az első „sortűzper”: az 1956. decemberi salgótarjáni karhatalmi sortűz négy „el nem évülő háborús bűntettel” vádolt felelőseinek pere. A hónap második felében Chicago ad otthont a 15. Labdarúgó Világbajnokságnak, amelynek 52 mérkőzését a műholdas közvetítéseken át világszerte közel 1 milliárd néző kíséri figyelemmel. (A döntő drámai küzdelmében végül tizenegyesrúgásokkal a brazil válogatott kerekedik felül a peches olaszok felett.)

Július elején 82 éves korában, szívroham következtében meghal az északkoreai elnök és pártvezér: Kim Ir Szen, a 20. század rekordideig (több mint ötven évig) uralkodó diktátora. Július 15-én a parlament előtt leteszi hivatali esküjét a Hornkormány, majd a miniszterelnök megtartja programbeszédét. Az országgyűlés elfogadja a Nemzetközi Gazdasági Kapcsolatok Minisztériumának megszüntetéséről szóló javaslatot, és módosítja az összeférhetlenségi törvényt, így az országgyűlési képviselői és polgármesteri poszt egyidejűleg is betölthető.

Augusztus 5-én a kormány 8%-kal leértékeli a forintot, majd szeptember 1-jétől ugyanilyen arányban megemeli a nyugdíjakat. A hónap végén heves támadások érik Horn Gyulát, mivel a miniszterelnök újonnan felállított tanácsadói testületébe a Fotex Rt. több igazgatótanácsi és felügyelő bizottsági tagját is meghívta.

Szeptember 30-án az országgyűlés elfogadja az önkormányzati törvény módosítását. Eszerint a szavazás egyfordulós, megszűnik az érvényességi küszöb, és a polgármestereket a jövőben közvetlenül választják meg.

Október 5-én Teodor Melescanu román külügyminiszter Magyarországon tárgyal. 12-én megkezdődik a nagymarosi körgát elbontása. A hónap végén 791 kisebbségi települési önkormányzat megválasztását kezdeményezik az állampolgárok. (A választott helyi testületek delegátusai csupán fél év múlva: az 1995. áprilisi kongresszusaikon hozzák létre az egyes hazai nemzetiségek országos csúcsszerveit.)

November 8-án az országgyűlés visszamondja az 1996. évi Világkiállítás megrendezésének jogát. November közepén a Bundestag alsóháza 1982 óta ötödször választja meg, egyetlen szavazattöbbséggel Helmut Kohl kancellárrá.

December 2-án váltóállítási mulasztás miatt a Nyíregyházáról Budapestre tartó gyorsvonat Szajolnál kisiklik, majd belerohan a vasútállomás épületébe. A 29 halottal és több mint 60 sebesülttel járó tömegszerencsétlenség drámai módon „robban be” a vasutas szakszervezetek és a kormány hetek óta folyó béralkujába, melynek eredménytelensége december 12-én végül országos vasutassztrájkhoz vezet. A december 11-i önkormányzati választásokon a szavazópolgárok 43%-a vesz részt. A képviselői helyek 74, a polgármesteri posztok 84%-át független jelöltek szerzik meg. Budapest főpolgármesterévé ismét Demszky Gábort választják.

M = 1 : 100

Mivel a '93as kimutatás az Alapítvány által az évben nyújtott, a '94es az az évben megítélt támogatásokat tünteti fel, az összevetés csak közelítőleg lehet, annyi azonban így is szembetűnő, hogy az alapítványi költségkeret alig egy, másfél év alatt több mint másfélszeresére: közel 15 millió dollárra duzzad. Az ugrásszerű növekedésnek nyilván számos összetevője van: a 10. évforduló nagyszabású ünneppsorozata, az operatív irányítás személyi változásai, a regionális programkasszából való növekvő részesedés, a 3 millió dollárral újraindított Iskolatejakió stb. A legfőbb ok azonban kétségkívül az időközben bekövetkezett nagypolitikai fordulat, s vele az a nyíltan demonstrált, stratégiai szándék, hogy a kormányváltás nyomán lehetővé vált szorosabb intézményi együttműködést az Alapítvány a maga eszközeivel minél hatékonyabbá tegye.

Ezt a stratégiaváltást leginkább az oktatáskutatásifjúságügy, valamint a szociális és egészségügy kiemelten preferált, új „megaprogramjai” jelzik az előbbi mintegy 350 millió Ftos, az utóbbi 180 millió Ftos költségterveivel. A kultúra és a művészetek támogatására ez évben 460 millió, a civil társadalom fejlesztésére 128 millió, az „általános” vagy nyílt pályázatokra 52 millió Ft jut. (A komolyabb stratégiai áttrendeződésre mindazonáltal csak a szeptemberi és decemberi kuratóriumi ülések nyomán kerül sor, mikor Bakonyi Éva, az újonnan kinevezett igazgató gyakorlati javaslatát a programszerkezet átalakítására a nagykuratórium is jóváhagyja.)

Néhány említésre érdemes epizód az Alapítvány ez évi krónikájából:

Január végén a *Magyar Fórumban* megjelenik Csurka újabb írása: *A médiaháború Sorosfejezete* címmel. Ebben a szerző immár sokadszor azon fóbias összeesküvéselméletét fejtegeti, miszerint Soros alapítványa egyszerre szolgálja a nemzetközi Rotschildbirodalmat és a kommunistákat s ezen sátáni aknamunkában, amelynek végső célja az ország csődbejuttatása és javainak potom pénzen való felvásárlása, legfőbb eszközként a hazai médiára támaszkodik.

Soros György a Quantum Fund egy újabb nagyszabású valutatranzakcióval februárban mintegy 600 millió dollárt veszít a tőzsdén megalapozatlan várakozással a japán jen dollárral szembeni megerősödésére játszva.

Február közepén élénk nemzetközi visszhangot kelt a hír, hogy Soros előrehaladott tárgyalásokat folytat a müncheni központú Szabad Európa és a Szabadság Rádió archívumának átvételéről. A két amerikai finanszírozású, középkelet-európai rádióhálózat sorsa azután vált bizonytalanra, hogy a Clintonkormányzat 1993 nyarán bejelentette: a jövőben 75 millió dollárra a korábbiak durván egyharmadára kívánja csökkenteni éves költségvetésüket. Az amerikai rádiók jelentős történelmi forrásértékű archívumainak megmentésére párhuzamosan több kezdeményezés indul. (Így 1993 júniusától a *Pesti Hírlap* cikkek sorában sürgeti a budapesti kormányt, hogy „repatriálja” legalább a magyar érdekű anyagot, s a prágai kormány is bejelenti: kész otthont adni a volt csehszlovák szövetségi parlament nemrég megüresedett épületében nemcsak az archívumnak, hanem a Münchenből áttelepítendő rádióadóknak is.) A Sorosjavaslat szerint a New Yorki alapítvány átvonná és a KözépEurópai Egyetemhez kapcsolná a két intézményt, az első két évben 25 millió dollárt költve az archívum és kutatóintézet prágai későbbi verzió szerint: budapesti költöztetésére és számítógépes korszerűsítésére, majd a harmadik évtől teljes mértékben magára vállalva a fenntartási költségeket. A tervek szerint az új kezekbe kerülő intézetnek kettős funkciója lenne: egyrészt háttérbázisként továbbra is kiszolgálja a Szabad Európa és a Szabadság Rádió napi műsorkészítő igényeit, másrészt a 1945 utáni kommunista időszak regionális kutatóközpontjává fejlesztenék. Az amerikai kormány végül némi kompromisszummal a Sorosféle ajánlat mellett dönt. Az erről szóló megállapodást június elején írják alá. Eszerint Soros György kezelőként de nem tulajdonosként! 50 évre megkapja és Budapestre telepíti át az anyag egy részét, s egy Eötvös utcai felújított bérpalotában szakszerűen tárolva és feldolgozva a nemzetközi kutatás számára is hozzáférhetővé teszi. (Az archívum azóta újabb helyre: a KözépEurópai Egyetem székházába Bp. V ker., Nádor utca 11. települt át Open Society Archive néven, és gyűjtőköre, regionális kutatóbázisa is jelentős mértékben kiszélesült. A mintegy negyvenfős intézeti stábot Trudy Peterson amerikai archivista, a kutatási programokat Rév István irányítja.)

Április elején a pécsi Apáczai Csere János Nevelési Központban megrendezik az első országos Disputaversenyt. (Előzménye: az Alapítvány immár jó egy éve diákvitaköröket toboroz az általános és középiskolákban, nyári és téli „edzőtáborokat” szervez, pedagógusönkénteseket készít fel az angolszász típusú, nyilvános vitakultúra programszerű meghonosítására.) A négynapos verseny két témája: „A Sajtószabadság szép álom” és: „A szegények támogatása állandósítja a szegénységet”. A negyvenkét egyenként háromfős csapat közül a korcsoportonkénti győztesek: a pécsi Leövey Klára Gimnázium, a budapesti Grassalkovich Antal Általános Iskola és a szegedi Fekete István Általános Iskola csapatai. Az első helyezettek tíznapos amerikai utazást nyernek, és nemzetközi döntőn mérhetik össze más országok hasonló korú diákjaival érvelő és meggyőző tehetségüket.

„Kamcsatka egy mindedig névtelen hágója a jövőben Soros György nevét viseli” adja hírül a moszkvai TASZSZ egy április 12-i jelentése. A jelképes gesztussal a helyi kutatóintézet és az állami turisztikai bizottság azt a közel 142 millió dollár összértékű támogatást kívánja elismerni, mellyel az Alapító a távolkeleti orosz félsziget páratlan természeti értékeinek feltárását, megóvását segítette az elmúlt években. A hágó új névadója az ünnepi esemény kapcsán további százmillió dollárt helyezett kilátásba különféle kamcsatkai környezetvédelmi és kutatóprogramok finanszírozására.

Április közepén aggasztó hírek tudatják, hogy Belgrádban célzatos sajtókampány, majd hatósági vegzatúra indult a helyi Sorosiroda és vezetője, Sonia Licht asszony ellen. „Veszélyben az egyetlen csatoma, amely még Jugoszláviát a nagyvilággal összekapcsolja!” hangzik egy április 18-i vészjelzés Belgrádból. A Soros Alapítvány azért vált nemkívánatosná a nemzetközi blokáddal sújtott, balkáni országban, mert a Milosevicféle kormánypropaganda ellensúlyozására a helyi, független tájékoztatási eszközöket támogatta, s elsősegélyakcióival etnikai különbségtétel nélkül egyaránt segíteni próbálta a háború minden kárvallottját. Az Alapítvány ellen előbb a belgrádi állami rádió és televízió indít sorozatos támadást, majd ennek nyomán parlamenti vizsgálóbizottság alakul törvényes „átvilágítására”. (Ez utóbbi megerősíti az „ellenséges aknamunka” vádját, semmibe véve a menekülttáborok, kórházak, árvaházak tucatjainak nyújtott mintegy 9 millió dollár értékű segélytámogatást.) Sonia Licht és a belgrádi iroda mellett nemzetközi szolidaritási akció bontakozik ki. Ezzel egyidejűleg a hatósági vegzatúra is új lendületet vesz, miután Soros, számos neves személyiséggel együtt nyílt petícióban követeli a boszniai szerb állások bombázását.

A volt Jugoszlávia háború dúlta térségét érinti egy másik Soroskezdeményezés is: az a humanitárius program, melyet május végén Bécsben a zágrábi Sorosiroda, a Vöröskereszt és az ENSZ Menekültügyi Főbiztossága hirdet meg az eltűnt vagy külföldre sodródott gyermekek felkutatására. A korábbiál összehangoltabb gyermekmentő, családsegítő akcióra annál nagyobb szükség van, mivel becslések szerint a 3 millió délszláv menekült több mint egyharmada kiskorú, és közülük akár 50

ezen is lehetnek, akik egyedül vagy bandákba verődve kallódnak szétűlt szülőföldjükön vagy szerte a nagyvilágban. Az új program célja a nemzetközi keresőszolgálat javítása, főként a leginkább veszélyeztetett boszniai gyerekek esetében.

Május utolsó hetében Soros György Minszkben és Rigában jár, nyilatkozataiban szokatlan keménységgel bírálva a két szovjet utóállam vezetését. Fehéroroszországban „a gazdasági és politikai reformok teljes hátraarcát” kárhóztatja, és nem titkolja csalódását, amiért a belorusz elnök nem adott alkalmat, hogy személyes találkozón tisztázzák a minszki parlamentben nemrégiben helyi alapítványát ért vádak („az ország belügyeibe való beavatkozás”, „ideológiai diverzió” stb). Lettorszában ugyanakkor az orosz kisebbség diszkriminációját és a nemzeti szűkkeblültséget bírálja, jóllehet elismeri: rigai alapítványa jóval kedvezőbb fogadtatású és hatékonyabb a minszkinél. Pár nappal később a KözépEurópai Egyetem budapesti áttelepítésének ügyében Prágában is megfordul, hol úgyszintén nem fukarkodik a bírálatokkal: „A Cseh Köztársaság, ahol a múltban a kommunista rendszer legrosszabb tulajdonságai mutatkoztak meg, most a demokrácia legrosszabb vonásait kezdi felmutatni: mindenki csak önmagával törődik.” Hozzáteszi, hogy prágai alapítványa ügyében nemcsak a cseh kormánnyal gyűlt meg a bája: sokban a cseh értelmiségben is csalódnia kellett. Ősztől épp ezért Budapestre költözteti át a CEU prágai tanszékeit és értékes könyvtárát. A művészettörténeti kar is csak azért maradhat meg, mert Havel elnök személyes kezességét vállalt: megpróbál neki valamiképp helyet szorítani a Hradzsiban.

A *Wall Street Journal* május 27-i számában Soros György bejelenti, hogy feladva addigi önkorlátozását többé nem tiltja meg befektető alapjának, hogy közvetlen érdekeltséget szerezzen a középkelet európai régióban. „A Quantumcsoport investálásait szervező Soros Fund Management máris mintegy 133 millió dollár kihelyezésére vállalt kötelezettséget Magyarországon, Lengyelországban, Csehországban és Oroszországban, és folyamatosan kutatja a további lehetőségeket is” erősíti meg a hírt a társaság szóvivője. Szakértők fontos stratégia váltásként értékelik a döntést, hiszen a 11 milliárd dolláros alap belépésének jelentős élénkítő hatása lehet a még nyomott és kezdetleges kelet európai pénzpiacra.

Az iménti hírre felel egy másik, alig egy hónap múlva Budapesten tett nyilatkozat is. Soros György egy június végi, Demszky Gáborral közös városi sajtótájékoztatón közli, hogy 5 milliárd forintot készül Magyarországon befektetni budapesti alapítványa és a KözépEurópai Egyetem javára. Mint elmondja, látogatása során alkalmat volt találkozni a győztes pártok vezetőivel is, s a szociálliberális koalíció létrejöttét reménykeltőnek ítéli. Véleménye szerint az új kormány jól kidolgozott programmal indul a ciklusnak, amire igencsak szükség is van, mivel a gazdaság helyzete jóval kritikusabb, mint négy évvel korábban. A külföldi és hazai befektetések terén valódi áttörésre van szükség, meg kell szüntetni a vagyon felélését és az állami pazarlást. Hozzáteszi: az előző kormánnyal is szívesen együttműködött volna, nem rajta múlt, hogy ez elmaradt. Egy kérdés kapcsán ezúttal is megerősíti: nincsenek tulajdonosi ambíciói a hazai média és sajtópiacra, mivel azt továbbra is összeférhetetlennek véli alapítványa célkitűzéseivel. A sajtótájékoztatót Demszky közli: egy év szünet után őszől ismét folytatódik az Alapítvány és a fővárosi önkormányzat közös Iskolatejakciója.

A nyár derekának üzleti slágere: Soros esetleges részvétele az OTP tőkeemeléssel egybekötött privatizációjában. Az első hírek még június végén Londonból, New Yorkból röppennek fel. Eszerint az Alapító olyan hosszú távú hazai tőkebefektetést keres, melynek hozama tartósan biztosíthatja budapesti alapítványa és egyeteme fennmaradását. A közvetítőként felkért Demján Sándor négy konkrét lehetőséget javasol, közülük az OTP kisebbségi résztulajdona tűnik a legígéretesebbnek. Soros induló ajánlatként egy kétlépcsős 5, majd 10 milliárdos tőkeemelést kínál fel, amellyel névértéken mintegy 25%os tulajdonrészhez jutna a legnagyobb hazai takarékbank portfóliójából. A nyilvános ajánlatnak azonban részint szakmai, részint politikai megfontolásból egyre több ellenzője akad Csurka Istvántól Boross Péteren, Szabó Ivánon, Bőd Péter Ákoson, Bartha Ferencen át Máthé Lászlóig. (A legtöbb vitatott kérdés: Valójában mennyit érnek az OTP-részvények? Indokolte a külföldi befektetők versenypályázatása? Mekkora tulajdonrész kíván az állam megtartani? Kizárólag passzív azaz: osztalékérdekelt investort várnak, vagy az új partnereknek a stratégiai döntésekbe is lenne beleszólása?) Előbb csak az összeg mérséklődik 5 milliárdra, majd október közepén a részvények reális értékbecslését, az ÁVÜ és a kormány megegyezési szándékát kétségesnek találva az ajánlattevő csalódottan visszalép.

1994. augusztus 1-jén a washingtoni képviselőház külügyi bizottságának nyilvános meghallgatásán Soros György az ülés meghívott előadójaként részletesen beszámol addigi kelet európai tapasztalatairól. Az alkalmat a Tom Lantos vezette képviselőcsoport rendezte *A nyílt társadalmak építése ígérete és kudarcok* címmel. Az elnöklő Lantos szenátor bevezetőjében nagyra értékeli mindazt az erőfeszítést, amit a New Yorki központú Soros Alapítvány kiterjedt intézményhálózatával az elmúlt években a középkelet európai térség 24 új demokráciájának megszilárdítása érdekében tett. Soros azonban nem éri be protokolláris számadással: a nyilvános alkalmat megragadván ezúttal is erősen bírálja a Nyugat és főként az Egyesült Államok szerinte túl óvatos, késlekedő és defenzív térségbeli politikáját. A meghallgatás után további terveiről is beszél az MTI New Yorki tudósítójának: „Az alapítványhálózat rendkívül gyorsan fejlődött az utóbbi években. Ezt az iramot fékezni akarjuk, mivel e gyors ugrás a kezdeti 3 millió dollárról a mostani 300 millióra komoly belső szervezeti nehézségeket okoz. Amit eddig elértünk, jobb szervezeti keretekkel meg kell szilárdítanunk. A következő szakasz tehát a konszolidáció és a hálózati együttműködés korszaka lesz a Soros-alapítványok életében.”

A tizedik évforduló májusi megemlékezéseit a nagypolitikai fordulat észrevétlenül öszre halasztja. Az ily módon kissé megkésétt ünnepségsorozat azonban majd egy hónapon át annál tarkább és visszhangosabb kulturális „szüreti bálként” vonul végig az országon. A jubileumi Sorosnapokat melynek szervezésében immár az új ügyvezető: Bakonyi Éva s az új „PR”-es: Rónai Judit is aktívan részt vesz szeptember 9-én a keszthelyi Feszteticskastélyban Vásárhelyi Miklós nyitja meg az Alapító és több száz meghívott jelenlétében. Mint beszédében a kuratórium elnöke kiemeli: „Teljes nyíltsággal igyekeztünk minden olyan szellemi érték mentését, megőrzését támogatni, amely nem hiányozhat a magyar társadalomból. Az irodalmi, filmes és más alkotások, a közéleti kezdeményezések támogatásakor nem titkoltan prioritást élveztek a liberális szelleműek, ám ez sosem volt kizárólagos, a döntéseink pedig főként az utóbbi négyöt évben a teljes nyilvánosság tudtával születtek.”

A Sorosnapok ünnepi megnyitóján egyben vándorkiállítás nyílik közel ezer, az Alapítvány által megjelenéshez segített tudományos és szépirodalmi kiadványból, s emellett alkalmi koncertgálát, filmbemutatót és két dramatizált Esterházy művet élvezhet a keszthelyi közönség. Az országos rendezvénysorozat keretében jó három héten át további változatos programok zajlanak Pécsen, Miskolcon, Szegeden, Debrecenben, Szombathelyen, Kőszegen és a főváros jó néhány színhelyén az Alapítvány által támogatott művészek, tudósok és kulturális intézmények széles körű közreműködésével.

Akár az ünnepi megemlékezések, az érdemi sajtóvisszhang is jobbára öszre marad. Szeptember végén sorra jelennek meg az Alapítvány múltját idéző interjúk, számvetések a *Kritika*, az *ÉS*, a *Beszélő*, a *Magyar Narancs*, a *168 óra* s a napilapok

hasábjain, az elektronikus sajtó aktuális hírműsoraiban. Az évfordulós emlékkötetet a tartalmi, technikai fogyatékoságai miatt mindmáig kéziratban maradt jubileumi összeállítást (JÖSSZ) néhány más alkalmi kiadvány igyekszik pótolni: így a reprezentatív *névSoros* (7500 díjnyertes pályázó, döntnök és szakértő nevével), a *Ha minden jól megy* című irodalmi antológia és a Kortárs Művészeti Központ angol nyelvű, illusztrált katalógusa (SCCA Bulletin 1991/1994). Jó időzítéssel az Ab Ovo Kiadó is e szeptember végi napokban publikálja Krisztina Koenen németből magyarított Sorosinterjúkötetét (*Ó a Soros!*) tüntető kolofonja szerint „a Soros Alapítvány támogatása nélkül”, habár a sajtóbemutatóról a címadó riportalany sem hiányzik... Ám a Vámos Miklós által rendhagyó helyszínen: a nyomdai szedőteremben megrendezett könyvpremier korántsem az egyetlen kuriózum, alkalmi ingyencsengés, kulturális esemény még jó néhány akad kiváltképp Budapesten. Többek közt: irodalmi est a Király utcai Könyvesházban (Kornis, Petri, Jordán Tamás és Kántor Péter részvételével), egész napos ifjúsági fesztivál a Petőfi Csarnokban (több mint harminc amatőr és hivatásos együttes fellépésével), jubileumi est a felújított Merlin Színházban, kortárs hazai komponisták műveiből rendezett hangverseny a Kiscelli romtemplomban (a Camerata Hungarica és a kolozsvári magyar operatagozat előadásában), Hócipőkabaré a Pesti Színházban (ahol az Alapítót némi „hadtápmunkára”: nyílt színi krumplicserezésre fogják), kiállítás a várbeli Ludwig Múzeumban (*Több mint tíz* címmel a támogatott művészek munkáiból), avagy a Rádiózenekar ünnepi zárókoncertje a Pesti Vigadóban... Szeptember 27-én az Egyetemi Színpadon *Társadalmi változások előtérlet idegengyűlölet* címmel az Alapítvány egész napos szimpóziumot rendez az úgyszintén jubiláló Ferenczi Sándor Egyesülettel, a Cserépfalvi és TTwins Kiadókkal közösen Daróczi Ágnes, Erős Ferenc, Fodor Gábor, Kertész Imre, Kovács András, Ormos Mária referátumaival. Ugyanaznap az Alapítvány a miniszterelnök jelenlétében a köztársasági elnöktől átveszi a tíz év első állami elismerését: a Magyar Köztársasági Érdemrend Középkeresztjét a Csillaggal. Az apoteózis teljes a pezsgősvakufényes fogadás emelkedett légkörét e percben még az OTPprivatizáció körüli kicsinyes belpolitikai intrika sem képes lerontani... „Köszönöm, hogy segíthettem, köszönöm azoknak, akik segítettek” emeli poharát a „kereszt és csillag” legújabb birtokosa.

M = 1 : 1

„Több mint tíz”: egy évtized zárómérlege plusz négy év ráadás

Akadémia, Tudós Klub, 1984 Országház, Vadászterem 1994: egy nyilvános közszerep két zártkörű protokollesemény zárójelében... Persze mások a díszletek, mások a méltató szavak, miként az eltelt évtized alatt ugyancsak megváltozott a „közönség” is: az ünneplő kompánia és maga az ország. (Magáért beszél, hogy a parlamenti díjátadáson alig fél tucat meghívott akad, aki egykor az akadémiai alapító bankettre is hivatalos volt.) Talán csak egyvalami nem változott: az a köznapi és jóval kevésbé exkluzív „meghívás”, ami a hazai szellemi és közéleti valahány értéktérmető önkéntesének a pezsgős pohárköszöntők másnapján, harmadnapján is mindegyre „fennáll”...

Részünkről persze korai még az ünneplés, hisz naplónk itt nem érhet véget. Hátravan még az elemző számvetés, s az efféle befejezetlen a valóság által továbbírt történetek elmaradhatatlan műfaji záradéka: egy rövid „kitekintés”.

Mindazonáltal ez a fejezet kurtább lesz, mint a többi... Nemcsak azért, mert a szigorúan vett időrend szerint már csupán egy szűk fél évről hivatott számot adni, s a továbbiakat inkább csak nyitott gondolatjelként jelzi azért is, mivel a végső értékelést már könyvünk legelső lapjain megelőlegeztük. (S itt talán kéretek ismét fellapozni az *Élőbeszéd* végét!)

Az Alapítvány első évtizede a véletlen rejtélyes dramaturgiájával éppen az első demokratikus kormányváltás idejére telik ki. 1994 májusa, így joggal mondhatni: mérföldkő mind az ország, mind az Alapítvány életében. Alább arra próbálunk választ találni, vajon mit zár le és minek a kezdetét jelzi e kettős korszakhatár ha ugyan tényleg annak tekinthető.

Habár e két, jellegében és horderejében ugyancsak eltérő eseményt mindenáron összekapcsolni balga célzatosság lenne, annyi mindenesetre első látásra is szembetűnő, hogy van köztük némi ügylehet: lényegi hasonlóság. Ilyen mindenekelőtt a változás általános iránya: az a jövőre orientált, pragmatista elszántság, amely az ellenzéki múlt ethoszát feladva kész újfajta, ideológiamentes, jórészt szakmai célokat követő „csapatmunkára”. Mindez egyszerre hoz személyi, stílus és koncepcióváltást mind az ország, mind az Alapítvány számos irányító posztján.

A változókészség, a szerepek és mandátumok időről időre történő megújítása, önmagában is talán a legnehezebb próba valamennyi intézmény számára. „Ami nem változik, szükségképp romlik” hirdeti Soros az innováció konok megszállottjaként. Való igaz: 1989/90 óta ez volt az első komoly esély annak igazolására, hogy sem a nagypolitikai, sem az alapítványi struktúra nincs végképp „bebetonozva”, s ha kell, új legitimitást találva képes a rotációra, az önmegújulásra. Végső soron annak bizonyítására, hogy a „játékterem” nevezük akár demokráciának, akár a civil társadalom ügyének változatlanul nyitott, aktív részvételre szólít, és érdemes a folytatásra... 1994 tavaszának e szolid és tettekre kész várakozása sokakban a négyöt év előtítt idézte még ha az újkezdés iránt jóval kevesebb hit és jóval több fenntartás élt is a „játékosokban”. (Hogy újabb négy év múltán mindez mennyiben igazolódott, arról nemrég egy egész ország mondott véleményt bár ennek értékelését már csakugyan a jövőendő krónikásaira kell bízunk.)

Mindenesetre azt, hogy 1994 korántsem csak a tízéves jubileum okán az Alapítvány életében is markáns cezúrát hoz, egy sor fontos személyi változás is jól jelzi. Benda Kálmán halála után Fehér Márta, Péter Katalin és Stumpf István felkérésével immár nyolctagúra bővül a legfőbb döntéshozó testület: a nagykuratórium. Az operatív irányítást Kardos László igazgatótól a korábban jelzett „menedzselési válság” feloldásaként a nyár végével Bakonyi Éva veszi át. Megújul egy sor szakértői bizottság, s a mintegy negyvenfős állandó operatív stáb is jelentős részben kicserélődik. (A távozó törzstagok sorában van többek közt Quittner János, az adminisztratív ügyek igazgatója is.) Egyidejűleg komoly szervezeti és személyi változások zajlanak New Yorkban és a már 29 társalapítványt számláló, nemzetközi Sorosintézményhálózatban is. A magyar származású Elizabeth Lóránt korábbi ügyvezető igazgatói szerepköre helyett mindinkább a regionális programok gazdája lesz, s a szorosabb térségbeli együttműködést ösztönzi az Alapítvány és a CEU után szintén Budapestre telepített OSI (Nyitott Társadalom Intézet) is, melyet növekvő hatáskörrel, nemzetközi stábbal és programkasszával Koncz L. Katalin irányít.

Az Alapítvány körüli személyi, politikai erőter is nyíltabbá, egyértelműbbé válik. Habár Vásárhelyi Miklós, a kuratórium elnöke, az újabb képviselőválasztásokon már nem jelölteti magát, Dornbach Alajos továbbra is a kisebbik kormánypárt tevékeny kulcsfigurája marad, s rajta kívül más SZDSZpolitikuskok is fontos szerepet kapnak így Horn Gábor a kiemelt prioritást élvező

alapítványi oktatási programegyüttes irányítójaként. Az ősszel újraválasztott Demeszky Gábor által vezetett fővárosi önkormányzattal szociális, kulturális és oktatási ügyekben változatlanul szoros és sokrétű az együttműködés (ennek demonstratív példája az évi hárommillió dollárral újraindított Iskolatejakkció), ám látványos a kapcsolatjavulás az MKMmel is, miután Fodor Gábor az Alapítvány alig öt éve még titkársági programasszisztense átveszi a tárca irányítását. (Mégkésett elégtételként csakhamar megtörténik a CEU évek óta húzódozó, hivatalos akkreditációja is.)

A lendületes újrakezdés ezzel együtt számos alapkérdést továbbra is nyitva hagy. Mennyiben tartható fenn az intézményi autonómia az új adminisztratív ügyrendben, a szorosabb hálózati együttműködésben? Mi legyen a stratégiai tervezés s az operatív teendők optimális munkamegosztása: New York és Budapest, az egyes döntnöki és titkársági testületek között? Egyáltalán: meddig ésszerű a növekedés, és mi módon biztosítsák az intézmény jövőjét, tartós finanszírozását?

A gyakorlati gondok közül kétségkívül az operatív stáb elhelyezése tűnt a legégetőbbnek már csak azért is, mert az alapítvány „telephely” az immár évek óta különvált partner: az MTA tulajdonát képezte. Bár az Országház utca 9es számú ház ódon, bolthajtásos falait és beépített tetőterét az évente sok ezer pályázatot és mintegy 1520 millió dollár értékű programot kezelő Titkárság többszörösen is kinőtte, 1996 elejéig még jó egy évet kell várnia, hogy végre saját otthonába: az Alapítvány felújított, Bolyai utcai villájába költözzék. Azt különben, hogy az intézmény idővel ügyfélforgalmát és saját apparátusát tekintve is valódi „nagyüzemmé” vált, mi sem példázza inkább, mint az alábbi kimutatás:

Év	Éves keret, USD	Elfogadott pályázatok	Döntéshozó testületek	Döntnökök, Operatív létszám kurátorok
1984/88/90	17,5	700/1500	37	1746 816
1990/94	7,513	1000/2500	723	4688 1840
1994/98	19	8000	50	170 53

A számok, mint látnivaló, minden téren rohamos növekedést mutatnak. Az éves felhasználási keret a kezdetektől közel hússzorosára, a döntéshozók és támogatottak száma tízszeresére, az operatív létszám jó ötszörösére nőtt. (Nota bene! ez a lázas növekedési ütem távolról sem csak „magyar sajátosság”: de a kilencvenes évek elejétől masszív trendként az egész nemzetközi Sorosintézményvilágra jellemző, elég csak a CEU vagy a jó két tucat térségbeli alapítvány látványos fejlődésére utalni például arra, hogy a KözépEurópai Egyetem budapesti karának ma mintegy 400 állandó munkatársa van!, vagy a mára úgyszólván mamutszervezetté vált New Yorki „anyaalapítvány” s a nem kevésbé potens regionális csúcsszervezet: az OSI egyenként több mint 200 fős apparátusára!) A számok és „megaprogramok” mágiájához csupán egyetlen beszédes adalék még: a budapesti Alapítvány az elmúlt év (1997) során mintegy 20 000 pályázati beadványt regisztrált ugyanannyit, mint az első évtized alatt együttvéve!

Ám az új hely, az új programok és a dinamikus növekedés önmagában még nem jelent végleges hazatalálást vagy „beérkezést”. Annál kevésbé, mivel a budapesti Alapítvány továbbra sem örökös vagyonjuttatással létesült, szuverén intézmény (angol terminussal: endowment), hanem akár a többi térségbeli a New Yorki Soros Foundation és az OSI által évenként megítélt dollárkeretből „gazdálkodó” nonprofit szervezet. (Ami még akkor is így van, ha éves költségvetését benyújtott programigényei alapján ugyancsak nagyvonalúan állapítják meg, és a megítélt összeg felhasználásában is nagyfokú önállóságot élvez!) Az Alapító időről időre elszánja ugyan magát, hogy mint a Sorosirodaház, az OTPbefektetés vagy más példák is mutatják tartós megoldást találjon a távlati finanszírozásra, ezek a kísérletek azonban, rendre meghiúsulnak. (Egészen a legutóbbi időig ez alól mindössze két „szabályerősítő kivétel” akadt: a New Yorki Open Society Fund és a KözépEurópai Egyetem, mely intézmények fenntartására húszéves kötelezettséget vállalt.) Ez a máig jellemző „dinamikus egyensúlyhiány” korántsem csupán külső, eseti okokra vezethető vissza: legalább annyira Soros György belső bizonytalanságára, hiszen mint azt nemegyszer nyíltan megfogalmazta, valójában maga is mélyen ambivalensen érez hovatovább négy földrészt (újban Afrikát is!) behálózó intézménybirodalma jövőbeni sorsa iránt.

A „pénzosztó” alapítványok tartósítását elvben és általában makacsul ellenzi, miként hálózati vezetői tanácskozásán többnyire nem mulasztja el elsűtni azt a félkomoly tréfát, hogy az új alapítványok gründerolásánál csak egyvalami okoz nagyobb gyönyörűséget neki: „a meglévők likvidálása”... (Még ha a pekingit leszámítva ennek mindeddig nem sok tanújelét adta is!) Ez a kritikus attitűd nyilvánvaló tárgyi és lélektani okokra vezethető vissza. Egyrészt megannyi riasztó példa nyomán Soros joggal hivatkozik arra, hogy minden elszemélytelenedett, alapítóját túlélő filantróp intézmény szükségképp pazarlóvá, bürokratikusá és eredeti hivatásához méltatlanul személyes hatalmi ambíciók, lobbyszerkezetek eszközévé válik. Másrészt maga sem tud megbékélni azzal a ténnyel, hogy egyre átláthatatlanabb, világméretű intézménybirodalma, mely ezeket foglalkoztat, és milliókat érint, máig is ily mértékben az ő személyétől függ, s emiatt mind újabb átszervezési kísérletekkel, strukturális és személyi változtatásokkal próbálja elérni, hogy a hálózat egészét saját részvételét nem igénylő, hatékony és működőképes alapokra helyezze.

„Mi legyen a végjátékstratégiánk?”

Mindezt szókimondó nyíltsággal összegzi abban a vitaindítóban, amit az alapítványhálózat vezetőinek 1997. június eleji budapesti tanácskozására írt. Beavató dokumentum, érdemes bővebben idézni... Már csak azért is mivel egyúttal önkritikus summáját adja a Sorosintézmények látványos fejlődéstörténetének és jövőendő kilátásainak is:

„Az alapítványi hálózat egy forradalmi pillanat hevében született. Amikor a szovjet világbirodalom omladozni kezdett, különös helyzetben találtam magam. A bontakozó történelmi folyamat meglehetősen tisztán állt előttem, s én nemcsak mély elkötelezettséggel bírtam a nyitott társadalom eszménye iránt de hozzá mély zsebekkel is... Mindez a feltételek páratlan együttesét kínálta, s én úgy éreztem, kötelességem minden erőmet és számottevő anyagi forrásaimat a zárt társadalmak megnyitása érdekében latba vetni. Egy tartós alapítványhálózat létrehozása azonban nem volt előre elhatározott szándékom, s ekkoriban még magam sem gondoltam végig, vajon miféle távlati következményei lehetnek kötelezettségvállalásaimnak. Ha akkor ezt megtettem volna, bizonyos visszáriadok egy ilyen hálózat létrehozásától, minthogy a filantróp tevékenységgel szemben mindig is erősen kritikus voltam sőt: máig az vagyok.

Mindez tíz évvel ezelőtt történt, 1987ben, amikor a lengyel, kínai és szovjet alapítványok létrejöttével egyszeriben hálózattá bővültünk. Ma már 25 alapítványunk működik, beleértve az egyesült államokbelieket is, és számuk a most szerveződő

afrikaiakkal hamarosan 40re bővül. Hálózatunk évről évre nagyobb és erősebb lesz, és mind szélesebb tevékenységi kört ölel fel. Ez a fejlődés örömmel tölt el, bár megvallom, kezdetben egyáltalán nem így terveztem.

Arra a felismerésre, hogy alapítványaimnak tartósabb létjogosultsága van, valójában csak mintegy öt éve jutottam, amikor a forradalmi idők heve némiképp alábbhagyott. Rájöttem, hogy az átalakulási folyamat jóval tovább tart, mint azt korábban feltételeztem, és hogy kimenetele is jóval bizonytalanabb. Hosszú távon kezdtem hát gondolkodni. Bibliai példával »a negyvenéves pusztai vándorlásra« hivatkoztam ámbár ezt inkább csak metaforikus fordulatnak szántam. Valójában azt értettem rajta, hogy alapítványom minden valószínűséggel túlél majd engem, s így ideje előkészületeket tennem jövőjének biztosítására.

E felismerést nemcsak politikai fejlemények sugallták, de éppúgy bizonyos pénzügyi kalkulációk is. Vagyonom még mindig növekvőben volt várható életkilátásaim viszont mindinkább csökkentek. Bármilyen furcsának tűnhet: filantróp ténykedésemben a pénzügyi megfontolásoknak mindaddig viszonylag csekély szerepe volt. A korlátokat sosem a rendelkezésemre álló összegek, inkább az értelmes, közhasznú ráfordítások lehetőségei szabták meg. Olyan ütemben növeltem támogatásaimat, amennyire csak alapítványaim felszívó képessége engedte, minek folytán éves költségkeretük öt év alatt 3 milliárdról 300 millió dollárra duzzadt.¹

Ez a százszoros növekedés persze egy előírászerű költségvetési gazdálkodás keretein belül aligha lett volna megvalósítható. A programokat minden szigorú költségvetési megfontolást mellőzve kizárólag önértékük alapján hagytuk jóvá. Az adott viszonyok között ez volt az egyetlen célszerű eljárás, bár csakhamar kitűnt, hogy nem tartható fenn a végtelenségig. Robbanászerű növekedésünknek egy ponton megálljt kellett parancsolnunk, hogy a káoszban rendet teremtsünk. Bevezettük hát az évenkénti költségvetések, az egységes eljárásrendek gyakorlatát. Be kellett látnunk ugyanis, hogy hálózatunk időközben egy órmóttan, magától terjeszkedő óriásszervezetté nőtte ki magát, annak minden hátulütőjével. Az újrászabályozás nehéz feladványnak bizonyult nem utolsósorban számomra is. Mindig is erős fenntartásaim voltak az olyan emberbaráti szervezetekkel szemben, melyek eredeti rendeltetésüknél előbbre helyezik saját korporatív önérdelkeiket és lám, most egyszeriben magam is a világ egyik legnagyobb filantróp intézményhálózatának elnöke lettem. Amíg a pénzköltést bizonyos elhivatott közszellem vezérelte, nem volt semmi bajom vele. Ám attól kezdve, hogy a költségvetések vették át az irányító szerepet, óhatatlanul fel kellett tennem a kérdést: vajon csakugyan érdemes ügyekre fordítjuk a pénzt?

Az újrászabályozási folyamat öt éve kezdődött, és bár egészen máig se zárult le, összességében sikeresnek mondható. Lefektettük az irányítási alapelveket, bevezettük az egységes költségvetési rendet, ami kezdetben nehézkesnek bizonyult ugyan, ám idővel, úgy vélem, sikerült leegyszerűsíteni. Ami pedig a legfontosabb: beláttuk, hogy utóvégre magunk is hivatali gépezetté, bürokráciává lettünk, következésképp szüntelen azt kell keresnünk, hogy mi módon lehetnénk hatékonyabbak.

Alapítványi hálózatunk egész szervezete kerékhez hasonlít. Van egy »kerékagya« vagy központja, amely pénzalapokat juttat a nemzeti alapítványoknak, és irányítja a regionális programokat. Nemzeti alapítványaink e jelképes kerék küllői gyanánt ágaznak szét. Végpontjaikon sorra kapcsolatba lépnek egymással, ezáltal létrehozván a kerék »ráfját«, azaz az alapítványhálózat körkörös perifériáját. Magam a központ és a periféria viszonyában látom egész szervezeti rendünk kulcskérdését. Úgy vélem, közelmúltbeli intézkedéseink e téren nagyjából kielégítőek, és mindaddig azok is maradnak, amíg csak rajtuk tartom a szemem abban már korántsem vagyok biztos, hogy távollétemben is megfelelő módon működnek majd.

Szervezetünk legfőbb erejét a nemzeti alapítványok adják. Ezek jórészt már azelőtt is hatékonyan működtek, hogy az operatív központ létrejött volna, jóllehet minőség dolgában kezdetől komoly különbségek adódtak közöttük. Elvben ugyan önállóaknak kellene lenniük, finanszírozásuk azonban a központtól teszi függővé őket. Ezért is próbáltam növelni önállóságukat felajánlva, hogy eseti, diszkrecionális döntések nyomán az arra érdemes alapítványok áttérhetnek az »evergreen« (évelő) finanszírozásra. Mindaddig az evergreen finanszírozási rend annyit jelentett, hogy az illető alapítvány bázisköltségvetését évről évre megújítva két évre előre garantáljuk. Mostantól ezt a tervidőszakot három évre terjesztjük ki, továbbra is évenkénti jóváhagyással.

Az evergreen finanszírozási forma a központ bizalmát fejezi ki az egyes alapítványok iránt. De vajon csakugyan rászógnak-e erre a bizalomra? Másrészt elég tájékozott a központ ahhoz, hogy egyegy nemzeti alapítvány vezetésének bizalmát szavazzon, és vajon méltányosa-e a központ teljesítményértékelése? Jelenleg mindezt magam ítélem meg, latba vetve személyes befolyásom, hogy ott, ahol szükséges, az ebbéli fogyatékoságokat kiküszöböljük. De mi lesz majd nélkülem? Hiszen a mostani rendszerben tagadhatatlanul benne rejlik a veszély, hogy idővel olyan konfliktusokat támaszt, melyek végtére is megakadályozhatják a nemzeti alapítványokat saját hivatásuk betöltésében. Mi történik, ha egyegy alapítvány netán zokon veszi a központ bírálatát, vagy ez utóbbi megtagadja evergreen státusának megújítását?

Ami a jövőt illeti, továbbra is feltett szándékom, hogy minden szabad rendelkezésű vagyonomat lehetőleg még életemben feléljem. Ez azonban, bármiképp számolom is, már aligha következhet be.²

Így legjobb ismereteim szerint az alapítványnak mostantól legkevesebb 10 de akár 20 vagy ennél több évre is elegendő forrás áll rendelkezésére. A New Yorki központ javára máris megkötöttem egy húsz évre szóló bérleti szerződést. Ennek okán szükségképp fel kell vetnünk néhány olyan kérdést, amellyel a hálózatot átmeneti képződménynek tekintve korábban nem kellett vesződnünk.

Legfontosabb ezek közül saját feladatunk mind a hálózat egészének, mind az egyes nemzeti alapítványok rendeltetésének újradefiniálása. A kezdeti években küldetésünk kristálytisztán állt előttünk. Mindenki ösztönszerűen érezte, mit kell tennie, s nekem aligha kellett bővebben kifejtennem: voltaképp mit is értek »nyitott társadalmon«. Mára a helyzet megváltozott. Amíg a szovjet rendszer fennállt, a nyitott társadalom lényegében a nyugati mintát jelentette. Csakhogy a szovjet rendszer bukása után egyszerre nyilvánvalóvá vált: a ma létező nyugati világ nem feltétlenül azonosítható a nyitott társadalom eszményével. Mi lehet tehát e fogalom aktuális érvényességi köre? Erre a kérdésre próbáltam feleletet találni abban az esszémben, melynek *A nyitott társadalom újraértelmezése (Open Society Reconsidered)* címet adtam, bár utóbb *A kapitalista veszély (The Capitalist Threat)* címen jelent meg. Elismerem, e kérdésre a magam válasza sem éppen kristálytisztá. Mégis úgy vélem, hasznos lenne, ha különféle nemzeti alapítványaink vezetősége is szembesülne vele, megpróbálván a maga egyedi válaszait kialakítani.

A második fő kérdéskör: az irányításé. A hálózat egykor az adományozó és a nemzeti alapítványok bizalmi viszonyára épült. Ez mindaddig jól működött, amíg magam is tevékenyen részt vettem az egyes alapítványok ügyeiben, s ekként közvetlenül

megítélhettem, hogy választott munkatársaim csakugyan kiérdemlik a bizalmam. Am idővel az alapítványok száma rohamosan megnőtt, nekem pedig mind kevesebb időm maradt, hogy egyegy vezető testület létrehozásában személyesen is közreműködjem. Bár a helyzet ma még többékevésbé kielégítőnek mondható, legfőbb ideje felkészülnünk azon időkre, amikor én már nem leszek jelen. Az elmúlt két évben a nemzeti alapítványok jó része kialakította a maga vezetési alapeit a kérdés csak az, vajon ezek akkor is alkalmasak lesznek, ha magam már nem leszek a színen. Ez ügyben feltétlen hallani szeretném alapítványi vezetőim álláspontját.

A harmadik fő kérdés: a fenntarthatóság. Ezen én az alapítványok mint intézmények önfenntartó képességét értem, továbbá programjaik és az általuk támogatott más, önálló intézmények fenntarthatóságát. Mindaddig legfeljebb programjaink rövid vagy hosszú távú hatása foglalkoztatott bennünket. Mostantól azt is fontolóra kell vennünk: mi lesz, ha működésüket avagy szponzorálásukat beszüntetjük. Más szóval: mi legyen a végjátékstratégiánk?»

Ugyanez érvényes magukra az alapítványokra is. Jómagam továbbra sem szándékozom létüket tartós letétellel állandósítani. Mihez kezdenek hát, ha központi támogatásuk megszűnik? Örömmel látnám persze, ha ez esetben más külső forrásból nyernének további támogatást, hiszen ez maga is azt igazolná, hogy hasznos közcélokot szolgálnak. Annak is örülnék, ha olyan intézményeket alapítanának, amelyek túlélnek őket. Efféle intézményeket már magam is létrehoztam, közülük leginkább talán a KözépEurópai Egyetem érdemel említést. Néhány nemzeti alapítványunk, főként a lengyel Stefan Batori, szintén ebbe az irányba tart, amit jómagam távlati trendként ugyancsak szorgalmazok. Úgy vélem, nagyon is rendjénvaló, ha valamely konkrét célfeladatot ellátó intézmény létét állandósítják. Merőben másként érzek viszont az ösztöndíjosztó alapítványok iránt. Ezek tartósságát máig is ellenzem. Létjogosultságuk legfeljebb addig van, amíg képesek élő kortársak adományait elnyerni szemben a néhai örökség hagyókkal. Noha elvileg nincs kifogásom az ellen, ha a központ netán azt követően is folytatja majd a nemzeti alapítványok támogatását, ha én már nem leszek, mégis úgy vélem, hasznos lenne, ha ez utóbbiaknak más forrásokból is sikerülne támogatást szerezniük.

Szeretném, ha minden egyes alapítványom feltenné magának a kérdést, amivel magam is szembesülni próbálok: mi marad munkánk eredményéből, ha mi magunk többé nem leszünk a színen?»

Mindehhez még egy rövid epilógus: a budapesti tanácskozás nyomán Soros György úgy döntött, hogy 2010ig szavatolja valamennyi alapítványa fennmaradását. Mi több, nemcsak a *hálózat* jelenlegi „színtartását” vállalta, de komoly többletforrásokat is kilátásba helyezett (részben újabb, az OSItól megpályázható fedezetű programokra, részben továbbra is fenntartva magának a jogot, hogy külön alapokból egyegy országot, régiót pl.: Oroszország, Balkán kiemelten támogasson). Erről tudósít az az 1997. augusztus 29-i keltű körlevél, amelynek főbb passzusait a fentiek utóirataként még feltétlenül érdemes idézni: „Budapesti tanácskozásunk sokat segített álláspontom tisztázásában, amit ezúton is köszönök mindenkinek, akit illet.

Ennek nyomán immár képes vagyok megfogalmazni a hálózatra vonatkozó távlati stratégiámat.

Ami tanácskozásunk legfőbb kérdését, az alapítvány hosszú távú jövőjét illeti, erre nézve minden korábbinál szilárdabb meggyőződéselem, hogy a hálózat, úgy ahogyan az ma működik, nem maradhat fenn az idők végezetéig. Ez az intézményrendszer az én személyes művem, s bárhogy szeretném is magamtól megóvni, túlságosan is függ tőlem. Éppen ezért ezennel kijelölöm felszámolásának konkrét határidejét: éspedig 2010ben, amikor is 80. életévem betöltöm. Lesznek persze bizonyos alaprofilok így a KözépEurópai Egyetem, a tudományos ösztöndíjak vagy az EastEast program, melyeknek ezen az időponton túl is fenn kell maradniuk. Ezek önálló intézményekké átalakítva vagy örökös vagyonelemet kapnak, mint a KözépEurópai Egyetem, vagy továbbra is rendszeres adományokban részesülnek majd a New Yorki alapítványtól, amíg ez utóbbi tartalékai el nem fogynak (feltéve persze, hogy hivatásukat megfelelően betöltik). A fennmaradó forrásokról 2010ben az alapítványi igazgatótanács hivatott dönten. Ha minden jól megy, ezen döntésben még magam is részt vehetek. Ha nem, úgy azt várom az igazgatótanácstól, hogy 2010ig minden körülmények között tartsa fenn a hálózatot, és dolgozzon ki koncepciót az azutáni időkre. E mostani döntésem valamennyi alapítványnak megadja az esélyt arra, hogy saját terveit kimunkálva maga döntse el, melyek is legyenek a jövőre átmentendő profiljai, s azokat még kellő időben önfenntartó alapra helyezze. Mindehhez persze az eddigieknél komolyabb erőfeszítéseket kell tenni az olyan intézmények létrehozására, melyek hálózatunkat túlélnek.

Különös paradoxonnak találok, hogy a hálózat felszámolása ma jóval több tervezést és előkészületet igényel, mint annak idején a létrehozása. Mindez persze az intézmények lényegi természetéből fakad, hisz létrehozni mindig sokkal könnyebb azokat, mint megszüntetni, mivel saját túlélésük biztosítását jobbra nagyon is hajlamosak céljaik elé helyezni. Az ENSZ 50. születésnapján nem mulasztottam el szót tenni, hogy alapokmányába egykor illett volna egy »végrendelkező« cikkelyt is belevenni. Most végre eljött az idő, hogy e kritikai megjegyzésnek a magam ügyében is gyakorlati érvényt szerezzek, s ezt igen nagy megnyugvással teszem.

Ha aktív közszerepem kezdetét 1984-től számítom, amikor magyar alapítványomat létrehoztam, mindez annyit tesz, hogy a félúton már bizonyosan túl vagyok. Az a tudat, hogy e vállalkozásból immár kifelé tartok, megvallom, felszabadítóan hat tudatomra és újult energiával tölt el.”

Egy nagy kezdő és újrakezdő némiképp elégikus végszavai ezek... Persze nem az utolsó, inkább csak amolyan „felvonásvégiek”. Hisz maga a „darab” e sokszereplős, sokfelvonásos kísérleti mű azóta is naponta formálódik tovább. Budapest, New York és a nagyvilág megannyi színterein...

Jegyzetek

1 Soros eddigi közcélú donációiról Open Society Fund, OSI, OSA, CEU, nemzeti alapítványok stb. mindent egybevetve a New Yorki Open Society Fund az alábbi adatösszesítést közli: Soros György filantróp kötelezettségvállalásai (1992-1997)

1982	448407 USD
1983	111 703
1984	1 169 817
1985	2 546 442

1986	4 569 852
1987	4 310 968
1988	5 782 717
1989	7 653 645
1990	11 406 566
1991	18 807 399
1992	53 551 312
1993	183 835 066
1994	(kb.) 300 000 000
1995	(kb.) 350 000 000
1996	(kb.) 362 000 000
1997	(kb.) 428 000 000

Összességében a becsült tárgyévi (1998as) összeget is bekalkulálva mindez annyit tesz, hogy Soros György az elmúlt másfél évtized alatt közel 2 milliárd dollárt (400 milliárd forintot) fordított közcélú adományokra világszerte. A magyar Alapítványnak 15 év alatt juttatott mintegy 120 millió dollár e teljes összegnek kb. 6%-át teszi ki.

2 Egy, a *Fortune* című amerikai magazin által 1998. június elején publikált felmérés szerint Soros György a világ száz leggazdagabb emberének rangsorában egyetlen magyar származású multimilliárdosként jelenleg a 86. helyen áll mintegy 37 milliárd dollárra becsült magánvagyonával. (A listán az öröklött vagyonok tulajdonosai egyházi és világi uralkodók, arisztokraták stb. nem szerepelnek!)

DOKUMENTUMOK

Az itt következő oldalakon dokumentumválogatást adunk közre az Alapítvány fontosabb vagy közérdeklésre számot tartó, történeti irataiból. Ezek keletkezési helyük szerint három fő csoportot alkotnak:

1. *Az alapítvány belső iratai*: levelek, szándéknyilatkozatok, együttműködési megállapodások, programtervek, hatástanulmányok;
2. *MTA, MM és MSZMPdokumentumok*: hivatali levelek, jelentések, a KB egyes testületeinek az Alapítvánnyal kapcsolatos állásfoglalásai;
3. *BMiratok*: a pályázókra, az Alapító személyére és az Alapítvány munkatársaira vonatkozó III/IIIas titkos jelentések és más belügyi szervek iratai.

A dokumentumokat folyamatos sorszámmal ellátva mindhárom forráscsoporton belül időrendben és szöveghű (bár nem betűhív az elütéseket, kisebb helyesírási hibákat javítottuk) lejegyzésben közöljük, a folyamatos olvashatóság miatt a kritikai apparátust lehetőleg mellőzve. A kihagyásokat és az esetleges szövegcsonkulást a szokásos [...] jelzi.

A könnyebb áttekinthetőség kedvéért külön tartalomjegyzéket adunk az anyagról. Ebben zömmel az iratok eredeti címét (a BMjelentéseknél a „mutatókarton” kézírásos bejegyzését) tüntetjük fel, csupán ezek hiánya vagy információs elégtelensége esetében élünk az új címadás jogával.

A forrásokról

A forrásanyag a téma jellegéből adódóan bőséges és szerteágazó, habár a nagyszámú publikáció ellenére még jócskán akad benne kutatni és rendszerezni. Mivel a már megjelent dokumentumok is gyakran hiányosak vagy egyoldalúak s többnyire nélkülözik a forráskritikai ellenpróbát, úgy véljük, hasznos lehet röviden feltérképezni mindazt, ami ez idő tájt ismert és hozzáférhető.

I. Alapítványi dokumentumok

1/1. Saját iratok, kiadványok

Az Alapítvány belső dokumentációja mely részben *hagyományos iratanyagból*, részben *számítógépes adattárakból* áll többékevésbé rendezett és jól használható. Az időközbeni költözések, személyi és ügyrendi változások azonban kétségkívül nyomot hagytak az anyagon, miként a napi használat (iratkiemelések, esetenkénti hiányok, elkeveredések) sem kedvez a szigorúan vett archiválási követelményeknek.

A jórészt adminisztratív és programirányítással kapcsolatos iratok közül öt fontos forráscsoport érdemel kiemeltet. 1. A *kuratóriumi és szakkuratóriumi ülések időrendben tárolt anyagai*, melyekben titkársági előterjesztések, pályázati összesítők, ajánlások, szakvélemények s a döntéseket ismertető kuratóriumi jegyzőkönyvek találhatóak, esetenként egyegy új program tervezetével, a már futó programok, pályázatok értékelésével. Mindezt további beavatató részletekkel egészíti ki 2. *Vásárhelyi Miklós időrendben iktatott levelezése*, továbbá a jórészt Kardos László és Quittner János hivatali anyagait őrző 3. *titkársági iratok és levelezések*. (Ez utóbbi, sajnos, kevésbé rendszerezett és a szerteágazó napi ügyek természete szerint jóval elegyesebb.) Nemkülönben fontos az a 4. *Dornbach Alajos* az Alapítvány jogi képviselője, majd társelnöke *által letétbe helyezett kétládányi iratcsomag*, amely különféle jogi dokumentumokat: szerződéstervezeteket, megállapodásokat, nyilatkozatokat s az ezekkel kapcsolatos hivatalos levelezést tartalmazza. Végül, de nem utolsósorban 5. a tíz év közel *húszezer pályázatának eredeti irategyüttese* kíván említést, amely ez idő szerint az Alapítvány Hold utcai pinceraktárában található tematikus és időrendi osztályozásban (mintegy 170 nagyméretű műanyag ládában). A beérkezésük után sorszámmal iktatott, programonként csoportosított pályázatokhoz majd minden esetben szakmai önéletrajzok, ajánlások, referenciák is tartoznak, miként nem hiányoznak az Alapítvány által megrendelt eseti szakvélemények sem. Egy kódolt számítógépes regiszter alapján így bármely pályázat előkereshető akár az elfogadott, akár az elutasított kérelmek aktacsomói közül.

Mindezen kívül említést érdemel még a New Yorki székhelyű alapítványi központ (Soros Foundations 888 Seventh Avenue, 31st floor, New York, NY 10106 USA) magyar vonatkozású irategyüttese és számítógépes dokumentációja. Magam e forrást nem kutattam, így leírásában csak közvetett információkra (Lónyai Mária, Liz Lóránt és Lynn Stockhammer közléseire) hagyatkozhatok. Eszerint a New Yorki központ zömmel a magyarországi iratanyag duplikátumait (pályázati és programösszesítők, pénzügyi elszámolások stb.) őrzi, és mivel működését, egész egykori munkarendjét jobbra a közvetlen személyes döntések jellemezték, aránylag kevés érdemi dokumentumot archivált. Esetleges többletinformáció legfeljebb néhány amerikai kezdeményezésű program (Headstart, Debate stb.) vagy a közvetlenül kintől szervezett és finanszírozott ügyek (fénymásoló és számítógépadományok, orvosi műszerbeszerzések stb.) esetében remélhető ám itt is inkább csak operatív jellegű, napi iratanyagról lehet szó (megrendelők, számlák, szállítólevelek, adó és vámigazolások stb.).

A New Yorki Soros Foundation és az Open Society Institute az évek során számos alkalmi és időszakos kiadványt jelentetett meg, melyek közül leginkább az alapítványhálózat összesített évkönyvei, az *Open Society News* c. negyedévi magazin és az 1991 ősztől faxon majd számítógéppostán terjesztett heti hálózati híradó: a *News Flash* tartalmaz érdemi információkat.

Nem kevésbé forrásértékűek a budapesti Alapítvány publikációi, mindenekelőtt az a nagyszámú *pályázati felhívás*, amely az évek során sajtóhirdetesként vagy külön programfüzetben megjelent, továbbá az 1985-től rendszeresített *évkönyvek*, melyekhez egyegy stratégiai fordulópontoz érve maga az Alapító írt előszót. Emellett más alkalmi kiadványok (*névSoros, Ha minden jól megy, Soros Center for Contemporary Arts ISCCA Bulletin 1991/1994*) is megjelentek. Külön említést érdemel egy, a tizedik évfordulóra, 1994 tavaszán készült összeállítás (interjúk, visszaemlékezések lényegében az alapítványi programok „fejlődésregénye”), amely, bár kéziratban maradt, jó néhány fontos adat, érdekes személyes adalék található benne. (Ezen cím nélküli, kb. 200 oldalas szöveggűjteményre *Jubileumi Összeállítás JÖSSZ* néven hivatkozunk a könyvben.)

1/2. Háttérinterjúk

E helyütt kell ismét felhívunk a figyelmet arra a magnókazettán és lejegyzett szövegváltozatban egyaránt archivált interjúsorozatra, melyet a szerző munkája közvetlen előtanulmányaként készített az Alapítvány egykori és mai kulcsszereplőjével. Ez a személyes jellegű forráskiegészítés annál indokoltabb volt, mivel az Alapítvány kezdeti éveit minden deklarált szándék ellenére a kényszerű informális, a kvázikonspiráció jellemezte, s így a bizalmas döntések, alkuk és egyezkedések „láthatatlan története” nélkül nem egy fontos momentum csonka vagy értelmezhetetlen maradt volna. Interjúalanyaink ábcérendben a következők voltak: Bakonyi Éva, Bartha Ferenc, Betlen János, Dérer Miklós, Domokos Mátyás, Dornbach Alajos, Forgács Pál, Gombár Csaba, Hankiss Elemér, Kardos László, Kulcsár Kálmán, Litván György, Liz Lóránt, Lónyai Mária, Néray Katalin, Quittner János, Vályi Gábor, Vámos Tibor, Vásárhelyi Judit és Vásárhelyi Miklós. (E forráscsoportra *Háttérinterjúk HINT* gyűjtőnéven hivatkozunk, ahol indokolt, külön is jelezve szövegszerű leelőhelyeit, pl. „*HINT/Vásárhelyi, 56. o.*”) Egyegy köz vagy alapítványtörténeti epizódhoz úgyszintén értékes és részben magnófelvételen dokumentált háttéradatokkal szolgált: Fencsik Flóra, Hanák Gábor, Háy Diana, Hegedűs B. András, Kenedi János, Kerényi György, Kozák Gyula, Kőszeg Ferenc, Solt Ottilia, Sz. Tóth János, Teplán István és Vágvolgyi B. András.

Végül adatszolgáltatással, szóbeli közléseivel igen sokat segített a Titkárság számos egykori és mai munkatársa: Radvánszky Katalin, Tóth Viktória, Geszti Judit, Sándor Brigitta, Földvári Éva, Rónai Judit, Szekeres Andrea, Magyarai Sándor és Óvári Sándor akiket ezúton is illeszen érte köszönet.

1/3. Köziratok, archívumok (MOL, MTA, BMiratok stb.)

Mint azt a kötetbe felvett dokumentumszemelvények s egyéb szövegekői idézetek is jól mutatják, az Alapítvánnyal kapcsolatos legfontosabb történeti iratok az MTA Levéltárában (főként Kulcsár Kálmán egykori főtitkárhelyettesi iratdozsaiban), a Magyar Országos Levéltár MDPMSZMP Iratok Osztályán (PB, KB, APBés TKKQanyagok), továbbá a BM egykori „operatív információs jelentéseit” megőrlő Belügyi Történeti Hivatalban található. Bár ez idő szerint mindhárom archívum csak kutatói engedéllyel és limitáltan hozzáférhető, érdemi anyagaik zömét, úgy véljük, sikerült felkutatni és közzétenni e könyvben. (További meglepetések persze adódhatnak még: főként az érintett párt és belügyi szervek pl. a Tudománypolitikai Bizottság vagy a BM III/les alosztály aktáinak „felszabadulásával”.) Ugyanez, sajnos, nem mondható el az érintett minisztériumok MKM, KÜM, EÜM és más közintézmények iratanyagáról. Megkeresésünkre a Külügyminisztérium Dokumentációs Főosztálya Szentlányi István, volt külügyi államtitkár válaszelevele szerint „alapos vizsgálatot követően arra a megállapításra jutott, hogy az Alapítvány létrehozását dokumentált tárgyalássorozat nem előzte meg, az Alapítvány kezdeteire, illetve Soros György személyére vonatkozó irat a KÜM irattárában jelenleg nem található.” Hasonlóan eredménytelennek bizonyult a Külügyi Intézetnél és a Teleki Alapítványnál való tudakozódásunk is. Más minisztériumok és állami szervek aktahegyeinek megbolygatásától viszont magunk mondunk le, mivel fontosabb leveleik, dokumentumaik időközben amúgy is előkerültek egyéb lelőhelyekről. Egyegy konkrét program ügyében mindazonáltal még alighanem érdemes átnézni az egykori partnerintézmények (MKI, OKT, OSZK, Múcsarnok, Vezetőképző Központ, egyetemek stb.) iratanyagait is.

II. Az alapító személye és megnyilatkozásai

Soros György az elmúlt másfél évtizedben gyakran került a hazai és nemzetközi figyelem reflektorfényébe, többnyire valamely üzleti vagy nagypolitikai esemény kapcsán. Mindez bőséges alkalmat kínál számára, hogy nézeteit kifejtse, s hogy a napi aktualitású interjúkon túl néhány figyelemre méltó könyv, előadás és tanulmány erejéig önmagáról is megnyilatkozzék. (Ez utóbbi írásait a New Yorki alapítvány 1992től egy angol nyelvű füzetsorozatban külön is megjelenteti.) Az alábbiakban *tőle és róla* közlünk könyvészeti és sajtóválogatást, főként a magyar és angol nyelvű publikációkra összpontosítva. Együttl itt jelezzük ismét, hogy a „Háttérinterjúkban” további izgalmas adalékok találhatók Soros személyét és tevékenységét illetően.

(Főként a Vámos Tiborral, Dornbach Alajossal, Vásárhelyi Miklóssal, Litván Györggyei, Bartha Ferencsel, Betlen Jánossal, Kardos Lászlóval és Vályi Gáborral készült beszélgetésekben.)

II.1. Sorostól

The Burden of Consciousness, kézirat 1962, utólag felvéve a szerző *Underwriting Democracy* (Free Press, New York 1991) c. könyvébe.

The International Dept Problem, Morgan Stanley Papers, Ed. by G. S., 1983 július, 1984 március és május

The Alchemy of Finance, Simon and Schuster, New York, 1987, 1994

A Plan to Ease Global Stresses, The New York Times, 1987. április 24.

A Global New Deal, The New York Review of Books, 1987. augusztus 13.

Japán's Stock Market. This Time the Turning Point Has Been Reached, Financial Times, 1987. október 14.

Brady Commission Should've Stressed Market Stability, The Wall Street Journal, 1988. január 14.

After Black Monday, Foreign Policy N. 70., 1988 tavasza

Joint Ventures, A Way to Make Perestroika Work, Financial Times, 1988. június 15.

Gorbacsov látomása, szamizdat Beszélő 27. szám, 1989. március, in BÖK, III. k. 805. o. A tanulmány eredetileg „A Gorbacsovkoncepció” címmel oroszul a *Znamja* c. folyóirat 1988/6. számában jelent meg, majd egy felújított magyar változatát a *Mozgó Világ* is leközölte.

Gorbachev Dream and Reality, The New York Review of Books, 1989. június 1.

Incredible Shrinking Superpowers. Can We (or the Soviets) Tolerate Arms Cuts that Would Erede Our Global Dominance?, Newsday, 1989. július 2.

How to Help Poland?, The Washington Post, 1989. július 7.

Chores for the West: Invest in a Polish Reform Process, International Héráid Tribüné, 1989. július 10.

Can the Soviet Economy be Saved? Not Without U.S. Aid, The Wall Street Journal, 1989. december 7.

Gorbachev Reform Program is a Bust, The New York Times, 1990. október 19.

Opening the Soviet System, Veidenfeld and Nicolson, London 1990, a szerző által javított és bővített kiadása: *Transforming the Soviet System*, Free Press, New York, 1991

A lehetetlen megkísértése, 2000könyvek, Bp., 1991 A *Transforming the Soviet System* magyar kiadása

Underwriting Democracy, Free Press, New York, 1991

An EC Gift for the Hungarian Economy, The Wall Street Journal Europe, 1991. április 4.

Díszdoktori székfoglaló beszéd a Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetemen, Népszabadság, 1991. május 15. és az 1990es alapítványi évkönyv

The Centre Cannot Hold, The Independent, 1991. július 15.

U.S.S.R.: See the Future, Make it Work, The Wall Street Journal, 1991. szeptember 13.

Situation in Russia Has Seased to Concern Russians Only, *Az IZvesztyija* 1992. május 30i számában megjelent cikk angol fordítása

Termites are Devouring Hungary, The New York Times, 1992. október 5.

Nyílt levél Antall József miniszterelnökhöz, Népszabadság, 1992. szeptember 15.

Nationalist Dictatorships versus Open Society, A New Yorki Harvard Clubban 1992. november 18án tartott előadás bővített változata, a Soros Foundations különkiadása

A ColdCash Winter Proposal for Russia, The Wall Street Journal, 1992. november 11.

A Social Safety Net for Russia, The Washington Post, 1993. január 4. *Reconstruire le SME, Sinon...*, Le Figaro, 1993. február 25.

Pourquoije ne spécule pas contre le franc, Le Figaro, 1993. július 26.

Why Appeasement Must Not Have Another Chances, The Times, 1993. augusztus 2. részletek egy „Channel 4” interjúból

Prospect for European Disintegration, A berlini Aspen Intézetben 1993. szeptember 29én tartott előadás szövege, a S. F. különkiadása

The Soros Foundations Network, Az Európai Alapítványi Központ prágai konferenciáján, 1993. november 7én elhangzott beszéd szövege, a S. F. különkiadása *Get Serious About Helping Russia Go Straight*, International Héráid Tribüné, 1994. január 6.

Help Macedonia and Pressure Greece if Necessary, International Héráid Tribüné, 1994. március
The Other Balkan Mess, The New York Times, 1994. március 17.
Ein Land Braucht Hilfe, Die Zeit, 1994. március 18.
Hedge Funds and Dynamic Hedging, Az Egyesült Államok Képviselőházában 1994. április 13án elhangzott beszéd szövege, a S. F. különkiadása
The Theory of Reflexivity, A Washingtoni Világgazdasági Konferencián 1994. április 26án tartott előadás szövege, a S. F. különkiadása
The Dangers of PostCommunism, Az Egyesült Államok Képviselőházában 1994. augusztus 2án elhangzott beszéd szövege, a S. F. különkiadása
A Failed Philosopher Tries Again, A bécsi Társadalomtudományi Intézet Jan Patockaemlékülésén, 1995 áprilisában tartott előadás szövege, a S. F. különkiadása
This is the Moment of Truth, oped on Bosnia, by G. S., The Washington Post, 1995. július 16.
Postpone the Bosnian Elections, The Wall Street Journal, 1996. május 29.
Hoodwinked Again in Bosnia, The Wall Street Journal, 1996. július 9.
Can Europe Work?, Foreign Affairs, 1996. szeptember, október
Immigrants' Burden, The New York Times, 1996. október 2.
Relighting a Lamp Outside America's Darkening Door, Los Angeles Times, 1996. október 2.
A pénz alkímia, Európa, Bp., 1996. A *The Alchemy of Finance* magyar kiadása.
The Capitalist Threat, The Atlantic Monthly, 1997. február
The Drog War Cannot be Won, The Washington Post, 1997. február 2.
Imagine It's 2007, International Héráid Tribüné, 1997. február 4.
Legal Immigrants Deserve a Safety Net, The New York Times, 1997. augusztus 22.
Avoiding a Breakdown, Financial Times, 1997. december 31.
Toward a Global Open Society, The Atlantic Monthly, 1998. január
The Crisis of Global Capitalism: Open Society Endangered, Public Affairs, New York, 1998

II/2. Sorosról

(A magyar sajtóban megjelent sok száz cikk és interjú közül itt csupán néhány korai publikációt említünk, minthogy könyvünk megfelelő helyein jó párat említünk vagy szövegszerűen is idézünk.)

Soros Gyurka *adakozik*, 8 Órai Újság, 1939. december 23.

A Sorosalapítvány, HVG, 1984. június 9.

Sorosalapítvány, ÉS, 1984. augusztus 3.

„Nem vagyok amerikai nagybácsi”, Figyelő, 1985. szeptember 19.

Telefoninterjú a Magyar Rádió „Reggeli Krónika” c. műsorának, 1987. november 28.

„Nekem a sikerre szükségem volt”, Gervai András interjúja, Kritika, 1991/3.

The Billionaire Who Would Save the World and can almost afford to, Time International, 1995. július 10.

The World According to Soros, The New Yorker, 1995. január 23.

Óa Soros!, Krisztina Koenen interjúkötete, AB OVO, Bp., 1995, eredetije: *George Soros im Gespräch mit Krisztina Koenen*, Vito von Eichborn GmbH und Co. Verlag KG, Frankfurt/Main, 1994

Soros on Soros: Staying Ahead of the Curve, John Wiley and Sons, New York, Toronto 1995, interjúkötet Byron Wien és Krisztina Koenen kérdéseivel

III. Az Alapítvány recepciója

A Soros Alapítvány szélesebb társadalmi fogadtatásáról értékelhető statisztikai források híján utólag nehéz képet alkotni. Bár ismertségéről, megítéléséről két ízben is készült *közvéleménykutatás* (1989 tavaszán budapesti szakkollégisták 1992 őszén a Medián Kft. által), ezek egyike sem tekinthető szakszerű és reprezentatív mintavételnek. Az előbbit mivel írásos anyaga időközben elkallódott csak utalásokból ismerjük, az utóbbi teljes anyagát könyvünk 1992-es fejezetében közöljük.

A mindenkorai sajtó is legfeljebb szűrt, áttételesen közvetítheti az alapítványi szerepvállalás valódi társadalmi visszhangját. Ez részben a demokratikus nyilvánosság 1989 előtti hiányának, részben a sajtó és a média újabb keletű „pártos” elfogultságainak, ideologikus beharcaiinak tulajdonítható. Ez utóbbi néhány jellemző példáját (Zacsek és Csurka pamfletjeit stb.) könyvünk is említi. Az Alapítványról és programjairól az évek során számos tévériport és rádióinterjú készült, s egy 1985-től megrendelt sajtófigyelés háromládányi cikkgyűjteménye a Hold utcai háziarchívumban is megtalálható. Hasonlóan fontos forrás az az 1997 tavaszán (Pesti Ernő szerkesztésében) készült tematikus válogatás is, amely mintegy 1100 MTI napi tudósítást és sajtóismertetést tartalmaz 1988 januárjától 1996 decemberéig.

IV A nonprofit szektorról általában

IV/1. Történeti előzmények

A hazai egyesületi és alapítványi élet több mint másfél százados történetéről tudunkkal máig nem készült önálló bibliográfia, így az érdeklődők számára itt rövid ajánló irodalomjegyzéket közlünk:

A hazai állapotok ismeretének előmozdítása, Statisztikai Közlemények, szerk.

HUNFALVY János, kiadja a Magyar Tudományos Akadémia Statisztikai Bizottsága. 4. kötet I. füzet. Pesten, 1862.

A budapesti társaság, Pallas, Bp., 1886.

DOBROVITS Sándor. *Budapest egyesületei*, kiadja: Budapest Székesfőváros Statisztikai Hivatala, 1936.

A magyarországi egyesületek címtára a reformkortól 1945ig. 13. kötet: Vidéki egyletek és körök, szerk. PÓR Edit, Művelődéskutató Intézet, 1988.

HARASZTI György, *Zsidó maecenatúra Magyarországon a polgárság időszakában*, Komárom-Esztergom Megyei Levéltár évkönyve, 1992.

A Magyar Tudományos Akadémia története, Jubileumi kiadvány az Akadémia alapításának 150. évfordulóján, Akadémiai, Bp., 1975.

továbbá DOBROVITS Sándor, SPIRA György, PAJKOSSY Gábor, GYÁNI Gábor, KÖVÉR György, HALMOS Károly és mások történeti tanulmányai.

IV/2. 1989től napjainkig

A civil szervezetek újjáélesztését a Soros Alapítvány kezdettől kiemelt stratégiai célkitűzésként kezelte. A rendszerváltás küszöbén, 198889ben épp ezért klubok, szakkollégiumok, egyesületek, társaságok, érdekképviseletek és nem utolsósorban: alapítványok sokaságának nyújtott hathatós támogatást az induláshoz a „demokratikus szervezetek” számára meghirdetett program keretében, majd később e célra egy külön koordináló és továbbképző intézményt is létrehozott a Nonprofit Információs és Oktató Központ (H1137 Bp, Radnóti u. 2., Tel.: 2693721) felállításával. A nonprofit és benne: az alapítványi szektor azonban csak a rákövetkező években nőtte ki magát annyira, hogy szerepe, nagyságrendje többékevésbé a könyvünkben tárgyalt időszak végére állandósulhatott. (1995 végén a mintegy 40 000 nonprofit szervezetből már közel 14 000 alapítvány szerepelt a Legfelsőbb Bíróság hivatalos nyilvántartásban.)

A napi politika és a gazdaság lehangoló válságtünetei máig elfedik e rendkívül biztató társadalmi teljesítményt, noha a jelenkori kutatás néhány műhelye (főként a KSH Társadalmi Szervezetek Statisztikai Osztálya és a Nonprofit Kutatócsoport) korán felismerte és vizsgálni kezdte összefüggéseit. Kiadványsorozatok (*Nonprofit szervezetek Magyarországon*) immár három évet (19929394) átfogó adatsoraiból csaknem minden lényeges trend kiolvasható. További elsőrendű információkkal szolgálhatnak az 1989ben alakult Magyar Alapítványi Központ kiadványai: mindenekelőtt a már négykötetesre bővült, angolmagyar nyelvű *Magyar Alapítványi Adattár* továbbá az *Alapítványi Hírlévé*. Emellett az elmúlt évek során szűkebb vagy tágabb profillal más adatösszesítések, elméleti és gyakorlati kiadványok is megjelentek. Hasonlóképpen sokféle információval szolgálhatnak a médiumok egyes hírműsorai és a napilapok mellékletei is: így a Kossuth Rádió jelentkező rendszeres *Alapítványi Híradó* avagy a Magyar Hírlap *Civil Kurázi* néven havonta jelentkező alapítványi melléklete. Az alábbiakban egy a tárgyek időrendjét követő ajánló bibliográfiát teszünk közzé a közelmúltban megjelent fontosabb kiadványokról:

Alapítványi Almanach. 1990, szerk. Kuti Éva, Magyarországi Alapítványok Szövetsége „Selyemgombolyító” Rt., lezárva: 1990. dec. 15.

Egriné Rónai MártaPettendi Zsuzsa, *Alapítványok létesítése és működése. Az alapítványokra vonatkozó jogszabályok és magyarázatok*, Közgazdasági és JogiPallas, Bp., 1990.

Társadalmi szervezetek, alapítványok létrehozása és gazdálkodása. Jogszabályok, bírói gyakorlat és ezek magyarázata, lezárva: 1990.

Alapítványtár I. Kutatást, fejlesztést és felsőoktatást támogató alapítványok, szerk. és bev. Czákó F. Ildikó, MTA Kutatás és Szerveztelemző Intézet, Bp., 1991.

Kormos Erzsébet, *Az alapítványi jog gyakorlati problémái napjainkban*, Novotniemlékkönyv, Bp., 1991, 203208.

Sárközy Tamás, *Az alapítványok jogi szabályozása Magyarországon*, Alapítványi Almanach, Bp., 1991, 5763.

Harsányi László, *Az állam és az alapítványok kapcsolata*, Alapítványi Almanach, Bp., 1991, 4952.

Kuti Éva, *Magyar dilemmák külföldi tapasztalatok: a nonprofit szektor lehetséges irányai*, Alapítványi Almanach, Bp., 1991, 6569.

Alapok, alapítványok, összeáll. Hevei Zsuzsanna et al., Országos Kisvállalkozásfejlesztési Iroda, Bp., 1992., lezárva: 1992. január.

Alapítványi adattár. 1. köt.: 19 megye alapítványai. 2. köt.: Budapesti alapítványok, angolmagyar nyelvű kiadás, Magyar Alapítványi Központ, lezárva: 1992. március.

Alapítványi adattár. 3. köt., 1994, Magyar Alapítványi Központ, lezárva: 1994. szeptember.

Magyar Alapítványok. 1992, szerk. Gyergyói Ildikó, Nonprofit Alapítvány, Kurázi Szerkesztősége, Bp., 1992.

A nonprofit szektor Magyarországon. 1992, KSH, Bp., 1994.

Almásy MáriaSoósné Lajos Ilona, *Alapítványok és társadalmi szervezetek létrehozása és működése*, Műszki, Bp., 1992.

Alapítványi és magániskolák. Tudományos tanácskozás a Soros Alapítvány támogatásával 1992. január, 2829., szerk. Várhegyi György, Bp., 1992.

Czákó Ágnes, *A civil szféra változó szervezetei. A menekültekkel foglalkozó alapítványok, egyesületek tevékenységéről*, Nonprofit szektor, Bp., 1992, 119140.

Pölskei PálnéÁlföldi Csaba, *A társadalmi szervezetek, az alapítványok, az egyházak és a vízközmű társulatok működési és adózási feltételei*, szerk. Tasner Béla, lezárva: 1992. július 24., Novorg Kft.

Külföldi alapítványi támogatások, szerk.: Lakatos PéterSzabó Sándor, Unió Kft., 1993, lezárva: 1993. január 1.

A nonprofit szektor Magyarországon. 1993, KSH, Bp., 1995.

A nonprofit szektor Magyarországon. 1994, KSH, Bp., 1996.

A nonprofit szektor Magyarországon. 1995, KSH, Bp., 1997.

Almásy MáriaSoósné Lajos Ilona, *Alapítványok és társadalmi szervezetek*, Agrocent, Bp., 1994.

Perényi Ödön, *Gondolatok az alapítványok és társadalmi szervezetek elnevezéséről*, Magyar Jog 1994/5, 257265.

Nemes András, *Az alapítványi jog változásai*, Jogtudományi Közlöny 1994/3, 135140.

Magyar alapítványok enciklopédiája 1994, szerk. Takács István, SANSZ Alapítvány, lezárva: 1994. január 24.

Alapítványok és egyesületek. A nonprofit szektor statisztikája, KSH, Bp., 1984.

Magyar alapítványok és alapok enciklopédiája. 1995, szerk. Takács István, SANSZ Alapítvány, lezárva: 1995. május 30.

Lakossági adományok és önkéntes munka, KSH, Nonprofit Kutatócsoport, Bp., 1995

Kecskés László, *Az alapítványi jog fejlődéséről*, Kecskés L., *Polg. jogi tanúim*. 1995,113128.

Vajda Ágnes, *Alapítványok, egyesületek és kormányzati intézmények*, Európa Fórum, Gazdaság politika jog, 1995/2, 3251.

Alapítványtár II. Kutatást, fejlesztést és felsőoktatást támogató alapítványok, szerk. Czákó F. Ildikó, MTA KSZI, Bp., 1995.

Társadalmi szervezetek, alapítványok. 1996. Társadalmi szervezetek és köztestületek, alapítványok és közalapítványok, közhasznú társaságok, összeáll. és magy. Kozma GyörgyPetrik Ferenc, lezárva: 1996. január 1., Unió, Bp., 1996.

V. A korszak egészéről

Végül ejtsünk néhány szót e korszakváltó évtized (1984-1994) általános forrásairól. Az eddig publikált anyagból legteljesebben talán az eszme és politikátörténet rekonstruálható a „nagypolitika” markáns változásai mentén, bár ez is csupán fáradságos aprómunkával: évkönyvek, tanulmányok, korabeli sajtóhíradások nyomán, mivel összefoglaló forráskiadvány, monografikus feldolgozás eddig csak elvétve látott napvilágot.

Az 1989et megelőző évek napi krónikáját így leginkább a hivatalos orgánomok (MTI, *Népszabadság* stb.), a változást sürgető engedélyezett (*168 óra*, *ÉS* stb.) vagy szamizdat sajtó (*Beszélő*, *Hírmondó*, *Demokrata* stb.) kritikai „összeolvasásából” nyerhetjük. Emellett, persze, megjelentek más fontos kordokumentumok is (Monor és Lakitelek, a *Beszélő Társadalmi szerződése*, a *Fordulat és reform*, a Duna Kör, az MDF, a Hálózat, a Menedék Bizottság, a Független Jogászfórum, a Történelmi Igazságtétel Bizottság felhívásai, az MSZMP KB 1989. évi jegyzőkönyvei, a BM III/III-as iratok válogatott szemelvényei, a Nemzeti Kerekasztaltárgyalások töredékes részletei stb.). Ugyancsak fontos adalékokkal szolgálhat két jelentős kortárs interjúgyűjtemény is: az 1956os Intézet Oral History Archivuma és az Országos Széchényi Könyvtárban található Történelmi Interjúk Videotára. Hasonlóan forrásértékűek az egykori emigráns sajtó (a párizsi *Irodalmi Újság*, a müncheni *Új Látóhatár*, a *Bécsi Napló* stb.) közlései, valamint a nyugati magyar nyelvű rádiók (Amerika Hangja, BBC, SZER) archívumai is. Ugyancsak fontos és izgalmas pillanatképeket őriznek a korról bizonyos dokumentumértékű filmanyagok: főként az 1988-89-es televízió és mozihíradók, a Fekete Doboz korai filmjei vagy a Napzárta című aktuálpolitikai tévéműsor napi hírósszefoglalói és stúdióbeszélgetései. Mindezekhez az elmúlt évtizedben megjelent könyvek (zömmel portrék, memoárok, publicisztikai gyűjtemények és politikai vitairatok) inkább csak kiegészítő forrásként használhatók.

Akit a rendszerváltás küszöbének mélyebb társadalmi, gazdasági folyamatai, kulturális és eszmetörténeti összefüggései érdekelnek, annak néhány igényes társadalomtudományi és irodalmi folyóirat (*Valóság*, *Kritika*, *Jelenkor*, *Tiszatáj*, *Századvég*, *Medvetánc*, *Vigília* stb.) egykori évfolyamai mellett főként egyes kutatóműhelyek publikációit érdemes figyelmébe ajánlani. Ilyenek az Akadémia Történettudományi Intézete Jelenkori Kutatócsoportjának, az Európa Intézetnek, a Szociológiai és a Politikatudományi Intézetnek, valamint a hazai egyetemeknek: ELTE, CEU, JPTE, JATE, KLTE, PPTE, KGTE tanszéki kiadványai és tematikus tanulmánygyűjteményei.

Még nehezebb megbízhatóan számot adni a közelmúlt a még le sem zárult kilencvenes évek forrásairól. Itt elsősorban ismét a sajtóra kell kényszerűen hagyatkoznunk, s a politikai élet más napi lenyomataira (parlamentari tudósítások, híradóanyagok, a Fekete Doboz havi eseménykrónikája az „Év dokumentálása” c. pályázat keretében, a Magyarország politikai évkönyve c. sorozat 1988-tól rendszeresített kötetei stb.). Mindez, bár a rendszerváltás előttinél hasonlíthatatlanul színesebb, egyben ellentmondásosabb, nehezebben átfogható összképet ad, sokban elfedve a mélyebb folyamatokat. Aki tehát az utóbbiakra is kíváncsi, annak ismét csak néhány társadalomtudományi (politológiai, gazdasági, szociológiai, szociálpszichológiai stb.) alap kutatás eddig csak részben és szűkebb körben publikált eredményeit lehet ajánlani, és ami valóban minőségi többlet: az immár rendszeresen közzétett statisztikai felméréseket (havi létminimumszámítások, gazdasági mutatók, pártok és politikusok népszerűségi indexe stb.). Itt kíván említést, hogy a levéltárak és archívumok elsőrendű kortörténeti forrásanyagai sajnos máig is csak erősen limitáltan hozzáférhetők. Legújabb kori közgyűjteményeink sok tekintetben máig rendezetlenek, feldolgozatlanok, működési rendjük, elavult infrastruktúrájuk pedig nemigen teszi alkalmassá őket a szélesebb kutatói vagy közérdeklődés kiszolgálására. Mindezt tovább nehezítik a személyes ellenérdekeltségek és bürokratikus túlbiztosító, információvisszatartó mechanizmusok, melyeket ez idő szerint sajnos a törvény is szentesít, (így például az 1992. évi LXIII. tv. „a személyes adatok védelméről és a közérdekű adatok nyilvánosságáról” és az 1995. évi LXVI. tv. „a köziratokról, a közlevéltárakról és a magánlevéltári anyag védelméről” sokak által vitatott korlátozásai és ellentmondásai.) Egyelőre sajnos úgy tűnik, még beletelik pár év, mire a „köz” valóban birtokba veheti a közelmúlt „titokvédelem” alól felszabadított teljes történetét.

Ajánló bibliográfia a rendszerváltó évtized (1984-1994) történetéhez

1. 1984-1989

1/1. Forrásszövegek, alapművek

- Andoka Rudolf, *Merre tart a magyar társadalom?*, Antológia, Bp., 1996. Antal L. Bokros L. Csillag J. Lengyel L. Matolcsi Gy., *Fordulat és reform*, Reflektor 1987/4, továbbá Medvetánc 1987/6.
- Ágh Attila, *A századvég gyermekei: Az államszocializmus összeomlása a nyolcvanas években*, Közgazdasági és Jogi, Bp., 1990.
- Állami és társadalmi szervezetek Magyarországon, főszerk. Péter János, Kossuth, Bp., 1985.
- Balázs Zoltán, *Modern hatalomelméletek*, Korona, Bp., 1998.
- Beszélő Összkiadás 1981-1989, III. kötet, AB Beszélő, Bp., 1992.
- Csizmadia Ernő, *A magyar demokratikus ellenzék*, 13. Monográfiai Interjúdokumentumok, TTW, Bp., 1995.
- Évkönyv, Magyar Politikatudományi Társaság, szerk. Szoboszlai György, Magyar Politikatudományi Társaság, Bp., 1990.
- A gazdasági reformbizottság összefoglaló dokumentuma A gazdasági rendszer reformja Gazdasági reform és műszaki fejlesztés, szerk. Balassa Á., Közgazdasági és Jogi, Bp., 1990.
- Gerő András, *Utódok kora*, Új Mandátum, Bp., 1996.
- Gunszt Péter, *Magyarország gazdaságtörténete (1914-1989)*, Nemzeti Tankönyvkiadó, Bp., 1996.
- Irodalmi Újság 1957-1989, XVIII. kötet, Reprintkiadás, Bethlen Gábor Akadémiai, Bp., 1993.
- Jelentések a határon túli magyarságról, Medvetánc, Bp., 1988. A jövőnkért: *Fellendülést, demokráciát, szocializmust! Mire törekszik a Magyar Szocialista Munkáspárt?*, Kossuth, Bp., 1989.
- Kádár János: *A békéért, népünk boldogulásáért; Beszédék és cikkek 1981-1985*, Kossuth, Bp., 1985.
- Kádár János: *A szocializmus megújulása Magyarországon; Válogatott beszédék és cikkek 1957-1986*, Kossuth, Bp., 1986.
- Kádár János végakarát, szerk. Veres Mária, Hírlapkiadó Vállalat, Bp., 1989.
- Kende Péter, *A párizsi toronyból: Válogatott politikai írások 1957-1989*, Cserépfalvi, Bp., 1991.
- Kenedi János, *Kis állambiztonsági olvasókönyv 12.*, Magvető, Bp., 1996. *Kéziratok tiltott magyar irodalom a Kárpátmedencében*, szerk. Zsillé Z., München, 1985.
- Kis János-Köszeg Ferenc-Solt Otília, *Társadalmi Szerződés*, szamizdat, Beszélő 20. (külön)szám, 1987. június, in. Beszélő Összkiadás, 2. k. *Leltár*, MTA Társadalmi Konfliktusok Kutató Központja, Bp., 1992.
- Magyar alkotmánytörténet, szerk. Mezey Barna, Osiris, Bp., 1996.
- Magyarország agrártörténete, Agrártörténeti tanulmányok, Mezőgazdasági, Bp., 1996.
- Magyarország történeti kronológiája, 5. k., 1971-1991, szerk. Szeifert T., Akadémiai, Bp., 1994.
- Magyarország politikai évkönyve: 1988, szerk. Kurtán S. Sándor EVass L., RForma Kft., Bp., 1989.
- A magyarság esélyei, A tanácskozás hiteles jegyzőkönyve: Lakitelek, 1987. szeptember 27, Püski, Bp., 1991.
- A magyarországi szamizdat egy évtizedének bibliográfiája 1981-1989, szerk. Nagy Csaba, Petőfi Irodalmi Múzeum, Bp., 1992.
- A Magyar Szocialista Munkáspárt ideiglenes vezető testületeinek jegyzőkönyvei. 1956. november 14-1957. június 26., Napvilág, Bp., 1998.
- Magyar Szocialista Munkáspárt. Kongresszus (13)(1985) 1985. március 25-28., Kossuth, Bp., 1985.
- Magyar Szocialista Munkáspárt XIII. kongresszusának jegyzőkönyve 1985. március 25-28., Kossuth, Bp., 1985.
- Magyar Szocialista Munkáspárt. MSZMP határozatok és pártdokumentumok 1985-1986, Kossuth, Bp., 1987.
- Magyar Szocialista Munkáspárt. Országos értekezlet (1988). Jegyzőkönyv: 1988. május 22., Kossuth, Bp., 1988.
- Magyar Szocialista Munkáspárt. Országos értekezlet (1988). Írásban leadott hozzászólások, Kossuth, Bp., 1988.
- A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai 1980-1985, Kossuth, Bp., 1988.
- Az MSZMP KB 1989. évi jegyzőkönyvei 12., szerk. Kosztricz A. Lakos J.
- Némethné Vágyi K. Soós L. T. Varga Gy, Magyar Országos Levéltár, Bp., 1993.
- Az MSZMP KB mellett működő Közgazdasági Munkaközösség állásfoglalása a „Fordulat és Reform” c. tanulmányról, Reflektor 1987/4.
- Méhes Lajos, *A négyszög mind a négy oldalán*, Válogatott beszédék és írások, Kossuth, Bp., 1988.
- Murányi Gábor, *A magyar sajtó története 1948-tól 1988-ig*, Vázlatos áttekintés, in. Kókay Gy. Buzinkay G. Murányi G., *A magyar sajtó története*, MÚOSZ, Bálint György Újságíró Iskola, Bp., 1994.
- A politikai intézmények fejlesztési irányai, szerk. Schmidt Péter, MSZMP KB TTI, Bp., 1984.
- Pozsgay Imre, *Esélyünk a reform*, HNF Győr-Sopron M. Biz. Győr, 1988.
- Reformműhely. Kecskemét, 1989. április 15., Kossuth, Bp., 1989.
- Rétegződés modellvizsgálat, szerk. Kolosi Tamás, MSZMP Társadalomtudományi Intézet, Bp., 1982.
- Salamon Konrád, *Magyar történelem 1914-1990*, Nemzeti Tankönyvkiadó, Bp., 1995.
- Szervezeti kérdések a Magyar Szocialista Munkáspártban, Kossuth, Bp., 1984.
- A szocializmus fejlődésének időszeri kérdései hazánkban. Országos elméleti tanácskozás. Szeged, 1987. február 19-21., Kossuth, Bp., 1987.
- Tények könyve '89. Magyar és nemzetközi almanach, szerk. Baló György-Lipovecz Iván, Computerworld Informatika Kft, Bp., 1990.
- Thoma László, *A rendszerváltás és a szakszervezetek 1988-1992*, Villányi úti Konferenciaközpont és Szabadegyetem Alapítvány, Bp., 1998.
- A többpártrendszer kialakulása Magyarországon 1987-1991., szerk. Bihari Mihály, Kossuth, Bp., 1992.
- Törvények és rendeletek hivatalos gyűjteménye 1984/III., 1985/III., 1986/III., 1987/III., 1988/III., 1989/III., Közgazdasági és Jogi, Bp., 1985, 1986, 1987, 1988, 1989, 1990.
- Társadalmi riport, 1990, szerk. Andorra Rudolf-Kolosi Tamás-Vukovich György, TÁRKI, Bp., 1990.
- Tiszta lappal: A Fidesz a magyar politikában, 1988-1991., Fidesz, Bp., 1992. *Új Márciusi Front: Az 1988. november 5-i vitanap*, Dokumentumok, cikkek, interjúk, Múzsák, Bp., 1989.

1/2. Portrék, memoárok

Berend T. Iván, *A történelem, ahogyan én láttam*, Kulturtrade, Bp., 1997.

Donáth Ferenc, *A Márciusi Fronttól Monorig*, szerk. Szántó J., Valluch T., MTA Közgazdaságtudományi Intézet, Századvég, Bp., 1992.

Donáth Ferenc, *A monori találkozásról*, Kritika 1992/1.

Horváth József, *A III/III. főnöke voltam, avagy a cég együtt bukott a rendszerrel*, Püski, Bp., 1998.

Horn Gyula, *Cőlöpök*, Móra, Bp., 1991.

Kónya Imre, *Győzelemre születünk...*, Progresszió, Bp., 1990.

Kulcsár Kálmán, *Két világ között. Rendszerváltás Magyarországon 1988-1990*, Akadémiai, Bp., 1994.

Pozsgay Imre, 1989. *Politikuspálya a pártállamban és a rendszerváltásban*, Püski, Bp., 1993.

Richter Anna, *Ellenzéki Kerekasztal*, portrévázlatok, Ötlet Kft., Bp., 1990.

Sánta Ferenc, *A szabadság küszöbén*, FSP Literátor DTP Nyomda Kft., Bp., 1993.

Vásárhelyi Miklós, *Ellenzékben*, Szabad Tér, Bp., 1989.

Zsillé Zoltán, *Egy önhitt önéletrajza*, Áramlat Független, Bp., 1988.

1/3. Politikai elemzések, tanulmányok, monográfiák

Ash, Timothy Garton, *A birodalom hanyatlása. Létezik Közép-Európa?*, AB Független, Bp., 1989.

Ágh Attila, *A politika világa: A marxista politikaelmélet alapvonásai*, Kossuth, Bp., 1984.

Antall József, *Modell és valóság*, 12. köt., Athenaeum, Bp., 1994.

Bálint Éva, *Rendség a romokon. Vélekedések a rendszerváltás éveiből*, Pesti Szalon, Bp., 1994.

Bayer József, *A politikai gondolkodás története*, Osiris, Bp., 1998.

Bekker Zsuzsa, *Rendszerváltás*, Aula, Bp., 1995.

Bence György-Kis János, *Szovjettípusú társadalom marxista szemmel*, Magyar Füzetek Könyvei 5., Párizs, 1983.

Bihari Mihály, *Demokratikus út a szabadsághoz*, Gondolat, Bp., 1990.

Bihari Mihály, *Magyar politika 1945-1995*, Korona, Bp., 1996.

Bihari Mihály-Szióirpusoz Archimedes, *Politológia*, Flaccus, Bp., 1998.

Bíró Zoltán, *Saját út. A „Harmadik út” és az 1945 utáni Válasz folyóirat gondolköre*, Püski, Bp., 1998.

A demokrácia alternatívái hazánkban: Az MSZMP és a Magyar Demokrata Fórum képviselőinek vitafóruma a Politikai Főiskolán, 1989. január 20-án, Kossuth, Bp., 1989.

Bozóki András, *Út a rendszerváltáshoz: Az Ellenzéki Kerekasztal*, Mozgó Világ, 1990/8.

Csengey Dénes, *Mezítábas szabadság: Esszék, beszédek 1984-1989*, Püski, Bp., 1990.

Dlusztus Imre, *Vízlepcsőd: „Bősi ülészak”*, Növum, Bp., 1989.

Ddomokos Géza, *Esély*, Csikszereda, PallasAkadémia, 1996.

Elek István, *Advent, és aminek el kellett jönnie*, Pesti Szalon, Bp., 1994.

Ffaragó Béla, *Nyugati liberális szemmel a mai magyar ellenzéki gondolkodásról*, Magyar Füzetek Könyvei 10., Párizs, 1986.

Farkas János László, *Világra jönni*, Cserépfalvi, Bp., 1995.

Fehér Ferenc-Heller Ágnes, *Jalta után*, Kossuth, Bp., 1990.

Gergely A. András, *A pártállam varázstalanítása*, MTA Pol. Tud. Int., Bp., 1991.

Grósz Károly, *Szocializmus és korszerűség: Nemzeti és történelmi felelősség*, Kossuth, Bp., 1987.

Káló Pál, *Gorbacsovmodell, Kádármodell*, Magyar Füzetek 18., Párizs, 1987.

Konrád György, *Antipolitika*, AB Független, Bp., 1986.

Kimmel Emil, *Végjáték a Fehér Házban*, Téka, Bp., 1990.

Kemény István, *Közelről s távolból*, Gondolat, Bp., 1991.

Kis János, *Vannak emberi jogaink?*, AB Független, Bp., 1987.

Lengyel László, *Micsoda év!*, Szépirodalmi, Bp., 1991.

Obersovszky Gyula, *Piros levelek*, Pressart, Bp., 1989.

Pártok és rendszerek, A Magyar Politikatudományi Társaság Evkönyve, Bp., 1989.

Pokol Béla, *Politikai reform társadalomelméleti nézőpontból*, Mozgó Világ 1988/4.

Pozsgay Imre, *Októberi kérdések*, Püski, Bp., 1988.

A puha diktatúrától a kemény demokráciáig, szerk. Bodzabán István-Szalay Antal, Pelikán, Bp., 1994.

Schlett István, *Közelítések a politikai rendszer reformjához*, Társadalmi Szemle, 1987 július-augusztus.

Schlett István, *Egy állampárt tündöklése és bukása*, Századvég, 1990/34.

Szabó Máté, *Alternatív mozgalmak Magyarországon*, Gondolat, Bp., 1993.

Szabó Miklós, *A legitimáció történelmi alakváltásai*, Medvetánc, 1988/1.

Szabó Róbert, *Kisebbségpolitikai rendszerváltás Magyarországon*, Osiris, Bp., 1998.

1/4. Gazdaság, társadalom, kultúra

Angelusz Róbert, *Kommunikáló társadalom*, Gondolat, Bp., 1983.

Az átmenet foglalkoztatáspolitikája Magyarországon, Aula, Bp., 1995.

Bagota Péter, *Mit kell tudni az 1984. évi népgazdasági tervről?*, Kossuth, Bp., 1984.

Bekker Zsuzsa, *Rendszerváltás*, Aula, Bp., 1995.

Belley László, *Gazdaságirányítás és infrastruktúrafejlesztés*, Közgazdasági és Jogi, Bp., 1984.

Bélyácz Iván, *Tulajdonreform*, Janus Pannonius Tudományegyetem, Pécs, 1991.

Berend T. Iván, *A magyar gazdasági reform útja*, Közgazdasági és Jogi, Bp., 1988.

Bekend T. Iván, *Szocializmus és reform*, Akadémiai, Bp., 1986.

Bródy András, *Lassuló idő. A gazdasági bajok magyarázatához*, Közgazdasági és Jogi, Bp., 1984.

Csikós Nagy Béla, *Az értéktörvény szerepe a szocialista gazdaságban*, Akadémiai, Bp., 1984.

Farkas János, *Az információ társadalmi gazdasági akadályai*, Közgazdasági és Jogi, Bp., 1984.

Földes Károly, *Szocialista gazdaság a változások korában*, Kossuth, Bp., 1983.

Gidai Erzsébet, *Gazdasági túlélésünk esélyei és az adósság ára*, Püski, Bp., 1996.

Hankiss Ágnes, *Kötéltánc. A társadalmi azonosságtudat válsága*, Magvető, Bp., 1984.

Hankiss Elemér, *Keleteurópai alternatívák*, Közgazdasági és Jogi, Bp., 1989.

Huszár Tibor, *Nemzetlét, nemzettudat, értelmiség*, Magvető, Bp., 1984.

Kádár Béla, *A nemzetközi iparfejlesztés és munkamegosztás új irányzatai*, Közgazdasági és Jogi, Bp., 1984.

Kamarás István, *Reformvár: Utópia*, Magvető, Bp, 1984.
 Kardos Péter, *Külföldi licenck a magyar gazdaságban*, Közgazdasági és Jogi, Bp, 1984.
A keleteurópai diktatúrák bukása, szerk. Pándi Lajos, JATE, Pécs, 1991.
 Kornai János, *A szocialista rendszer. Kritikai politikai gazdaságtan*, HVG Rt, Bp, 1993.
 Kornai János, *Ellentmondások és dilemmák*, Magvető, Bp, 1983.
 Kulcsár Kálmán, *A modernizáció és a magyar társadalom*, Magvető, Bp, 1986.
 Kulcsár Kálmán, *A modernizáció és a jog*, Közgazdasági és Jogi, Bp, 1989.
 Laki Mihály, *Kisvállalkozás a szocializmus után*, Közgazdasági Szemle Alapítvány, Bp, 1998.
A magyar ifjúság a nyolcvanas években, MSZMP KB Társadalomtudományi Intézete, Kossuth, Bp, 1984.
Markét Economy and Civil Society in Hungary, Hahn, C. M. (eds.), Frank Cass, London, 1990.
 Nyikos László, *Gazdasági szabályozás és vállalati magatartás. A pénzügyigazdasági ellenőrzés tapasztalatai*, Közgazdasági és Jogi, Bp, 1984.
 Révész Sándor, *Aczél és korunk*, Sík, Bp, 1997.
 Sárközy Tamás, *Egy gazdasági szervezeti reform sodrában*, Magvető, Bp, 1985.
 Sárközy Tamás, *A társasági törvény előkészítése*, Valóság, 1989/3.
 Szalai Júlia, *A társadalmi integráció és dezintegráció a Kádárkorszakban*, Századvég, 1990/34, Párizsi Magyar Füzetek, búcsúsám.
 Szalai Erzsébet, *Gazdasági mechanizmus, reformtörekvések és nagyvállalati érdekek*, Közgazdasági és Jogi, Bp, 1989.
 Szekfű András, *A tömegkommunikáció új útjai*, Kossuth, Bp, 1984.
 Szekulity Péter, *Ez is Magyarország*, Kossuth, Bp, 1984.
A szocialista országok gazdasági mechanizmusa, Közgazdasági és Jogi, Bp, 1984.
 Taar Ferenc, *A másik Magyarország*, Kossuth, Bp, 1984.
Társadalmi területi egyenlőtlenségek Magyarországon, szerk. Enyedi György, Közgazdasági és Jogi, Bp, 1993. Voszka Éva, *Reformzsákutca*, Századvég, 1988/67.

2. 19901994

2/1. Forrásszövegek, alapművek

Antall József országgyűlési beszédei, szerk. Pálmány B., Athenaeum, Bp., 1994.
A demokrácia intézményrendszere Magyarországon, MTA, Bp., 1997. *Az 1956os Intézet évkönyve 5.* (1996/1997), 1956os Intézet, Bp., 1997. *Félúton*, Miniszterelnöki Sajtóiroda, Bp., 1992.
A Fővárosi Közgyűlés almanachja 19901994, főszerk. Kis József, Budapest Főváros Önkormányzata, Bp., 1994.
 Göncz Árpád, *Sodrásban*, Válogatott beszédek, Európa, Bp., 1998.
 Horváth LászlóKárpáti Sándor, *A munkásosztály a kapitalizmusba megy*, Válogatott írások 19901995, Politika és Kultúra Alapítvány, Bp., 1996.
 Hunyadi György, *Sztereotípiák a változó közgondolkodásban*, Akadémiai, Bp., 1996.
Kérdőjelek: a magyar kormány 19941995, szerk. gombár CsabaHankiss ElemérLengyel LászlóVárnai Györgyi, Korridor Politikai Kutatások Központja, Bp., 1995.
Két választás között, szerk. Stumpf István, Századvég, Bp., 1997.
Két választás Magyarországon 1990ben, összeáll. Farkas JánosVajda Ágnes, KSH, Bp., 1991.
 Kosáry Domokos, *Hat év a tudománypolitika szolgálatában*, MTA Történettud. Int., Bp., 1996.
 Kozma Ferenc, *Külgazdasági stratégia*, Aula, Bp., 1996.
A Landesmandosszié, szerk. Alexa Károly, Hírlapkiadó, Bp., 1993.
 Mádl Ferenc, *Állam és gazdaság*, Akadémiai, Bp., 1997.
Magyar ki kicsoda 1990, TexoftLáng, Bp., 1991.
Magyar és nemzetközi ki kicsoda 1992, 1994, 1996, Biográf, Bp., 1992, 1994, 1996.
Magyar külpolitikai évkönyv 1991, szerk. Torda Endréné, Külügyminisztérium, Bp., 1994.
Magyar külpolitikai évkönyv 1994, szerk. Torda Endréné, Külügyminisztérium, Bp., 1995.
Magyar külpolitikai évkönyv 1995, Külügyminisztérium, Bp., 1996.
Magyar külpolitikai évkönyv 1996, Külügyminisztérium, Bp., 1997.
Magyar pénzügyi és tőzsdei almanach 19951996, szerk. Kerekes György, TAS11 Kft., Bp., 1996.
Magyarországkutató 199596, szerk. Diószegi László, Teleki László Alapítvány, Bp., 1996.
Magyarország politikai évkönyve 1990, AulaOMIKK, 1991, Ökonómia AlapítványEconomix Rt., 1992, 1993, Demokrácia Kutatások Magyar Központja AlapítványEconomix Rt., 1994, Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány.
Magyarország politikai évkönyve 1995ről, szerk. Kurtán SándorSándor PéterVass László, Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány, Bp., 1996.
Magyarország politikai évkönyve 1996ról, szerk. Kurtán SándorSándor PéterVass László, Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány, Bp., 1997.
Magyarország politikai évkönyve 1997ről, szerk. Kurtán SándorSándor PéterVass László, Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány, Bp., 1998.
Magyarország történeti kronológiája, 5. k. 19711991, szerk. Szeifert T., Akadémiai, Bp., 1992
A nemzeti megújulás programja, Az Antallkormány hivatalos programirata, Bp., 1990.
Országgyűlési napló 19901994, CDROM, Arcanum Databases Folio Infobase, Bp., 1996. I floppy + I CD lemez.
Országgyűlési választások 1994, BM Kiadó, Bp., 1994.
Országgyűlési választások 1994. Képviselői arcképcsarnok, választási és parlamenti adattár, szerk. KECSKÉS JánosNÉMETH György, Press+Print Lapkiadó és Nyomdaipari Rt., Bp., 1994.
Önkormányzati választások 1990, összeáll. és szerk. Böhm AntalSzoboszlai György, MTA Politikatudományi Intézet, Bp., 1992.
Önkormányzati választások 1994, szerk. Böhm AntalSzoboszlai György, MTA Politikai Tudományok Int., Bp., 1996.
Parlamenti választások 1990, politikai, szociológiai körkép, szerk. Szoboszlai György, MTA Társadalomtudományi Intézet, Bp., 1990.
Parlamenti választások 1994, politikai, szociológiai körkép, szerk. Böhm AntalSzoboszlai György, MTA Politikai Tudományok Intézete, Bp., 1995. *Parlamenti választások 1994*, szerk. Gábor LucaLevendel AdámStumpf István, OsirisSzázadvég, Bp., 1994.
Polgármesteri almanach, BM Kiadó, Bp., 1991.

Ripp Zoltán, *Szabad Demokraták. Történeti vázlat az SZDSZ politikájáról (1988-1994)*, Politikatörténeti Alapítvány, Bp., 1995.
Társadalmi riport 1994, szerk. Andorka RudolfKolos TamásVukovich György, TÁRKI, Bp., 1994.
Társadalmi riport 1996, szerk. Andorka RudolfKolos TamásVukovich György, TÁRKISzázadvég, Bp., 1996.
Tények könyve. Magyar és nemzetközi almanach, szerk. Baló GyörgyLipovecz Iván, 1990, 1991, 1992, Ráció, 1993, Greger Média Kft, Bp.
Választási rendszerek, szerk. Fábán György, OsirisLáthatatlan Kollégium, Bp., 1997.

2/2. Portrék, memoárok

Bakos István, *Közszolgálatban...*, Püski, Bp., 1994.
Berecz Frigyes, *Tévúton. Harminc hónap a kormányban*, Magvető, Bp., 1990.
Bossányi Katalin, *„Mindannyian naivak voltunk...”*, beszélgetések a demokráciáról, Savaria University Press, Szombathely, 1994.
Bozóki András, *Magyar panoptikum*, Kávé, Bp., 1996.
Cseke Hajnalka, *Határhelyzetek*, Pallas Stúdió, Bp., 1996.
Debreczeni József, *A miniszterelnök*, Osiris, Bp., 1998.
Elek István, *Az elfogultságok kertjéből. Publicisztika, Naplótöredékek 1994-1995*, Széphalom Könyvműhely, Bp., 1995.
Fáy László, *„Ha majd a bőség kosarából...”*, Belvárosi, Bp., 1997.
Futó Dezső, *Önéletírás Világlátás*, Eckhardt Tibor Alapítvány, Bp., 1995.
Horn Gyula, *Cölöpök*, Zenit, Bp., 1991.
Horn Gyula, *Cölöpök*, Kossuth, Bp., 1998. Juhász Júlia, *Hitek, sorsok, vallomások*, Belvárosi, Bp., 1996.
Kosáry Domokos, *Hat év a tudománypolitika szolgálatában*, Akadémiai, Bp., 1996.
Lengyel László, *A rendszerváltó elit tündöklése és bukása*, Helikon, Bp., 1996.
Lengyel László, *Magyar alakok*, 2000Pénzügykutató Rt., Bp., 1994.
Lindner AndrásHorváth Zoltán, *Arctéri jelentés 95*, HVG Rt., Bp., 1995.
Lovas Zoltán, *Jöttem, láttam, győztek; Egy ámokfutó riportter kalandjai Berlinton Karabahig*, ABBeszélő Kft., Bp., 1990.
Révész Sándor, *Antall József távolról*, Sík, Bp., 1995.
Ricter Anna, *Ellenzéki Kerékasztal; Portrévázlatok*, Ötlet, Bp., 1990.
Thoma László, *Táncrend. Rendszerváltó politikusok*, Seneca, Bp., 1998.

2/3. Politikai elemzések, tanulmányok, monográfiák

Antall József, *Modell és valóság*, 12. köt. Athenaeum, Bp., 1993.
Balogh András, *Integráció és nemzeti érdek*, Kossuth, Bp., 1998.
Bayer József, *Fordul a világ*, TTwins, Bp., 1994.
Bokor Imre, *Vörös vírus*, Bánkuty Géza, Bp., 1996.
Botos Katalin, *Elvesz(t)ett illúziók*, Közgazdasági és Jogi, Bp., 1996.
Bozóki András, *A Demokratikus Charta története*, Beszélő, 1996/2.
Bozóki András, *Konfrontáció és konszenzus. A demokrácia stratégiái*, Savaria University Press, Szombathely, 1995.
bruszt László, *A lecsendesített többség*, MTA TTI, Bp., 1990.
csanádi Mária, *Honnan tovább? A pártállam és az átalakulás*, TTwinsMTA Közgazdaságtud. Int., Bp., 1995.
Csendes? Forradalom? Volt?, Az ELTE Jogsociológiai tanszék, az ELTE Szociológiai Intézet és a Bibó István Szakkollégium 1991. június 56i konferenciájának előadásai és vitája, TTwins, Bp., 1991.
Csurka István, *Néhány gondolat...*, Magyar Fórum, 1992. augusztus 20.
Debreczeni József, *Restauráció*, Széphalom Könyvműhely, Bp., 1996.
Dippold Pál, *És majd ez történt velünk*, Antológia, Bp., 1997.
Egyenleg. Képtelen történet, szerk. Székely Magda, Belvárosi, Bp., 1993.
Elek István, *Polgár és kora*, Osiris, Bp., 1997.
Fencsik Flóra, *Libikóka*, Válogatott publicisztikai írások, Széphalom Könyvműhely, Bp., 1995.
Fischer Ferenc, *A megosztott világ*, IKVA, Bp., 1996.
Fritz Tamás, *A magyarországi pártrendszer 1987-1995*, Cserépfalvi, Bp., 1996.
Fülöp MihálySipos Péter, *Magyarország külpolitikája a XX. században*, Aula, Bp., 1998.
Gombár Csaba, *Magammal vitázom*, KorridorPolitikai Kutatások Központja, Bp., 1996.
Gombár Csaba, *Államoskönyv. A kormányról és az állam kérdéséről*, Helikon, Bp., 1998.
Györványi Sándor, *A Kisgazdapárt regénye a kezdetektől napjainkig*, Hn. Útmutató, Bp., 1995.
Hegyi Gyula, *Left Side Story*, Gondolat, Bp., 1995.
Horváth M. Tamás, *Pártok a helyi önkormányzatokban*, Magyar Közigazgatási Int., Bp., 1996.
Janusarcú rendszerváltás, tanulmányok, szerk. Schmidt MáriaTóth Gy. László, Kairosz, Bp., 1997.
Kasza László, *Metamorphosis Hungariae 1989-1994*, Századvég, Bp., 1994.
Kende Péter, *Az én Magyarországom*, Osiris, Bp., 1997.
Kende Péter, *Miért nincs rend KeletKözépEurópában?*, OsirisSzázadvég, Bp., 1994.
Kenedi János, *A magyar demokratikus ellenzék válsága*, in. *A halál és a lányka*, Századvég, Bp., 1992.
Kéri László, *Összeomlás után*, Kossuth, Bp., 1991. Kiss Gy. Csaba, *Hol tévesztettünk utat?*, Kortárs 1993/10.
Konzervatív szemmel 94, vál. Vajda Tünde, Batthyány Lajos AlapítványWindsor, Bp., 1995.
Kormány a mérlegen 1990-1994, szerk. Gombár Cs.Hankiss E.Lengyel L.Várnai Gy., Korridor Politikai Kutatások Központja, Bp., 1994.
Körösnégyi András, *A magyar politikai rendszer*, Osiris, Bp., 1998.
Krausz Tamás, *Megélt rendszerváltás*, Cégér, Bp., 1994.
Lantai András, *Szemöldöklés*, Kassák, Bp., 1997.
Lányi András, *Valahol megint utat veszítettünk*, Liget Műhely Alapítvány, Bp., 1996.
Lengyel László, *Tépelődés*, TTwins, Bp., 1992.
Lengyel László, *Útfélen*, 2000Századvég, Bp., 1993.
Lengyel László, *A kisnyúl pártján*, Officina Nova, Bp., 1995.

Lengyel László, *Mozgáskényszer és kényszerpálya*, Helikon, Bp, 1997.
 Lengyel László, *Párházból palotába*, Helikon, Bp, 1998.
 Lindner AndrásHorváth Zoltán, *Arctéri jelentés '95*, HVG Rt, Bp, 1995.
 Lomax, Bili, *A keletközépeurópai demokratizálódás akadályai*, Társadalmi Szemle, 1992/89.
 Méray Tibor, *Falra borsó*, ArgumentumBethlen Gábor, Bp, 1997.
Merre Magyarország? Zászlót bontott a Nemzeti Demokrata Szövetség, Püski, Bp, 1991.
Mi az a politika?, szerk. Gyurgyák János, Osiris, Bp, 1996.
 Miszlivetz Ferenc, *Vadkeletparty*, Savaria University Press, Szombathely, 1995.
 Molnár Miklós, *Civil társadalom és akiknek nem kell*, Educatio, Bp, 1996.
 Murányi Gábor, *Az átkos múlt hetek*, szerzői kiadás, Bp, 1996.
 Nagy András, *Átmenet? Honnan hová?*, Valóság, 1993/9.
 Nagy Károly, *Küldetésben. Beszélgetések, előadások Amerikában és Magyarországon 1989/1993*, Madách, Pozsony, 1996.
 Nemeskürty István, *Meddig várjunk? Számvetés az új évezred küszöbén*, Szabad Tér, Bp, 1996.
 Pomogáts Béla, *Napló a történelemről 1989/1992.*, Publicisztikai írások, Pesti Szalon, Bp, 1992.
 Pozsgay Imre, *Egy év után, választás előtt*, Püski, Bp, 1990.
A puha diktatúrától a kemény demokráciáig, szerk.: Bodzabán I.Szalay A, Pelikán, Bp, 1994.
Rendszerváltás történész szemmel, Politikatörténeti Alapítvány, Bp, 1992.
A rendszerváltás szótára, írta és összeáll.: Fricz TamásKassai GáborPap Melinda, Móra, Bp, 1992.
 Romsics Ignác, *Helyünk és sorsunk a Dunamedencében*, Osiris, Bp, 1996.
 Roszik Gábor, *Az oroszok szépen hazamentek...*, Magyar Testvéri Börtöntársaság, Bp, 1996.
 Schlett István, *Színjáték vagy háború? A magyar politika négy évéről 1990/1994*, Cserépfalvi, Bp, 1995.
 Solt Ottilia, *Méltóságot mindenkinek. Összegyűjtött írások III*, Beszélő, 1998.
 Szabó Miklós, *Múmiák öröksége*, Új Mandátum, Bp, 1995.
 Szabó Tibor, *Szinte szabadon*, szerzői kiadás, Bp., 1994.
 Szalai Erzsébet, *Az éliték átváltozása. Tanulmányok és publicisztikai írások 1994/1996*, Cserépfalvi, Bp., 1996.
 Szalai Erzsébet, *Vadkerti metszetek*, Osiris, Bp., 1998.
 Szalay Károly, *Tajgetosz, avagy kiáltás polgárságért. A történelem, a politika, a humor hármaskönyve*, Szenei Molnár Társaság, Bp., 1996.
 Szántó János, *Vallásosság egy szekularizált társadalomban*, Új Mandátum, Bp., 1998.
 Szelényi Iván, *A keleteurópai új osztálystratégia távlatai és korlátai. Az értelmiség útja az osztályhatalomhoz önkritikus felülvizsgálata*, in. *Új osztály, állam, politika*, Európa, Bp., 1990.
 Szelényi Iván, *A kádárizmus örökösei és a polgári Magyarország, Kairosz*, Bp., 1997.
 Szentmihályi Szabó Péter, *Politikai ábécé*, Windsor, Bp., 1996.
 Székelyhídi Ágoston, *Nemzet és demokrácia*, Antológia, Bp., 1998.
A szuverenitás káprázata, szerk. Gombár CsabaHankiss ElemérLengyel LászlóVárnai Györgyi, Politikai Kutatások Központja, Bp., 1996.
 Szűrös Mátyás, *Cselekvő politikával a magyarságért*, Heraldika, Bp., 1997.
 Tamás Gáspár Miklós, *Másvilág*, politikai esszék, Új Mandátum, Bp., 1994.
 Tilkovszky Lóránt, *Nemzetiségi politika Magyarországon a 20. században*, Csokonai, Bp., 1998.
 Tóth Gy. László, *A kádárizmus örökösei és a polgári Magyarország*, Kairosz, Bp., 1997.
Többség kisebbség, OsirisMTAELETE Kommunikációelméleti Kutatócsoport, Bp., 1996.
 Tőkés Rudolf, *A posztkommunizmusból a demokráciába. Politikai pártok és parlamenti választások Magyarországon 1990ben*, Konrad Adenauer Alapítvány Budapesti Iroda, Bp., 1990.
A váltás rendszere, Politikai Tudományok Intézete, Bp., 1992.
Volt egyszer egy blokád, FUVOSZ, Bp., 1995.
 Wutka Tamás, *Mindent tudunk*, Balassi, Bp., 1994.
 Zétényi Zsolt, *Mi a teendő a múlttal?*, Batthyány Lajos AlapítványLakitelek AlapítványMDF VI. kér. SzervezeteBajcsyZsilinszky Társaság, Bp., 1994.

2/4. Gazdaság, társadalom, kultúra

Az agrártermelés tudományos alapozása, összeáll. Kovács Ferenc, MTA, Bp., 1998.
 Almási Miklós, *Üveggolyók*, Helikon, Bp., 1998.
 Andor Mihály, *Rendszerváltás Dimbesdombon*, Vita, Bp., 1991.
Az átmenet foglalkoztatáspolitikája Magyarországon, Aula, Bp., 1995.
 Bánó Attila, *Magyar ösvény. Volt egyszer egy Pest Megyei Hírlap*, Püski, Bp., 1996.
 Bélyácz Iván, *Tulajdonreform + Privatizáció*, Janus Pannonius Egyetemi, Pécs, 1994.
 Bihari Mihály, *Reform és demokrácia*, Eötvös, Bp., 1990.
 Bruszt László, *A centralizáció csapdája*, Savaria University Press, Szombathely, 1995.
Civil a pályán, szerk. Lévai Katalin, Helyi Társadalom Kút. Csop., Bp., 1998.
 Csaba László, *Az összeomlás forogatókönyve. A rendszerátalakítás alkalmazott közgazdaságtana*, Figyelő, Bp., 1994.
 Erdős Tibor, *Infláció. Különös tekintettel az 1990-es évek magyar gazdaságára*, Akadémiai, Bp., 1998.
 Fasang Árpád, *Az (magyar) értelmiség hivatása*, Mundus, Bp., 1997.
 Gábor R. L., *Második gazdaság modernitás dualitás. Tegnapi jövőképeink mai szemmel*, Közgazdasági Szemle, 1991/11.
 Garai László, *Emberi potenciál mint tőke*, Aula, Bp., 1998.
A gazdaságpolitika formálása egy átmeneti gazdaságban, Aula, Bp., 1995.
 Géczy Lajos, *Az otthonokba szorult anyanyelv nyomán*, Püski, Bp., 1996.
Globalizáció és nemzeti érdek, MTA, 1997.
 Goldperger István, *Modernizáció reálgazdaság*, Belvárosi, Bp., 1998.
A gyermek és az ifjúság helyzete, szerk. Falussy Béla, KSH, Bp., 1997.
 Gyórfy László, *A farkasüvöltés nem hallatszik az égbe*, Püski, Bp., 1995.
 György Péter, *Levél a Mesterhez*, Pesti Szalon, Bp., 1994.
A hágai döntés, összeáll. Vargha János, Enciklopédia, Bp., 1997.
 Halász Gábor, *A közoktatási rendszerek irányítása*, OKKER, Bp., 1996.

Hegy Gyula, *A tű fokán*, Hammer Műhely, Bp., 1995.
 III. Magyarország 2000, Pan Press, Bp., 1998.
 Iványi Gábor, *Hajléktalanok*, Sík, Bp., 1997.
Jelentés a magyar közoktatásról 1995, szerk.: Halász Gábor, Lannert Judit, Orsz. Közoktatási Int., Bp., 1996.
 Kéri László-Petschnig Mária Zita, *24 évszak*, INTERA Rt., Bp., 1995.
 Kondorosi Ferenc, *Civil társadalom Magyarországon*, PolitikaKultúra Alapítvány, Bp., 1998.
 Kopátsy Sándor, *Van kiút*, Belvárosi, Bp., 1995.
 Kormos Sándor, *Közművelődési intézmények és szervezetek*, Nemzeti Tankönyvkiadó, Bp., 1996.
 Kornai János, *A posztoszocialista átmenet és az állam*, Közgazdasági Szemle, 1992/6. Kornai János, *A privatizáció elvei Kelet-Európában*, Közgazdasági Szemle, 1991/11.
 Kornai János, *Vergődés és remény*, Közgazdasági és Jogi, Bp., 1996.
 Kulcsár Kálmán, *Kontinuitás és átmenet. Tópregések az utóbbi évek magyar politikai gyakorlatáról*, Savaria University Press, Szombathely, 1994.
A kultúra szerepe a változó világban, szerk. Striker Sándor, Magyar Művelődési Int., Bp., 1996.
 Lendvai, Paul, *Magyarország kívülről, avagy a túlélés művészete*, Láng, Bp., 1990.
 Mádl Ferenc, *Az európai örökség útján*, Athenaeum Nyomda Rt., Bp., 1995.
Magyarország 2000, szerk. Keszthelyi Gyula, Osiris, Bp., 1997.
Magyarország az 1990-es években, Külügyminisztérium-Integrációs Stratégiai Munkacsoport, Bp., 1997.
Magyarország átalakulóban, szociológiai tanulmánygyűjtemény, Népjóléti Minisztérium, Bp., 1994.
 Matolcsy György, *Gazdasági és társadalmi sokkterápiák 1990 és 1995 között Magyarországon*, Társadalmi Szemle, 1996/5.
 matolcsy György, *Sokk (vagy kevés?)*, Kairosz, Bp., 1998.
 Mélyszántás. *Agrár és falukép 1990-1994*, TTwins, Bp., 1994.
 Molnár Miklós, *Civil társadalom és akinek nem kell*, Educatio, Bp., 1996.
 Molnár Tamás, *Az értelmiség alkonya*, Akadémiai, Bp., 1996.
 Petschnig Mária Zita, *A gazdaság a politika mögött*, Társadalmi Szemle, 1991/89.
 Petschnig Mária Zita, *Fordulat és folytonosság. Jelentés a magyar gazdaság 1994. évi folyamatairól*, Pénzügykutató Rt., Bp., 1995.
 Petschnig Mária Zita, *Örökségtől örökségig*, Századvég, Bp., 1994.
 Pokol Béla, *Médiahatalom*, Windsor, Bp., 1995.
 Polgár József, *A magyar gazdasági fejlődés új útjai*, Püski, Bp., 1996.
 Pomogáts Béla, *Között. Irodalom és közélet*, Felsőmagyarország, 1997.
Rendszerváltás és társadalomkritika. Tanulmányok a keleteurópai átalakulás történetéből, szerk. Keausz Tamás, Napvilág, Bp., 1998.
 Rózsa György, *Kulturális örökség és információs társadalom*, Argumentum, Bp., 1996.
 Simai Mihály, *Nemzetközi üzletpolitika*, Aula, Bp., 1996.
 Szalai Erzsébet, *Útelágazás. Hatalom és értelmiség az államszocializmus után*, Pesti Szalon Savaria University Press, Bp., 1994.
 Szekerczés István, *Bürokrácia vagy Maffiokrácia*, szerzői kiadás, Bp., 1996.
 Szelényi Iván, *A posztkommunista átmenet társadalmi konfliktusai*, MTA Politikai Tudományok Intézete, Bp., 1992.
 Szepesi József, *Putrik és paloták*, szerzői kiadás, 1996.
Táborlakók, diaszpórák, politikák, szerk. Sík Endre-Tóth Judit, MTA Politikai Tudományok Intézete, Bp., 1996.
Társadalmi és területi folyamatok az 1990-es évek Magyarországon, szerk. Kárpáti Zoltán, MTA Társadalmi Konfliktusok Kutató Központja, Bp., 1997.
Töréspontok. Jelentés a magyar gazdaság 1995. évi folyamatairól, szerk. Petschnig Mária Zita, Pénzügykutató Rt., Bp., 1996.
Törésvonalak és értékválasztások. Politikatudományi vizsgálatok a mai Magyarországról, szerk. Balogh István, MTA Politikai Tudományok Intézete, Bp., 1994.
A „túlzott központosításról”. Az átmenet stratégiája, szerk. Gács János-Köllő János, Közgazdasági és Jogi, Bp., 1998.
 Utasi Ágnes-Gergely András-Becskeházi Attila, *Kisvárosi elit*, MTA Politikai Tudományok Intézete, Bp., 1996.
 Vácz Tamás, *A média és a választások*, Kecskeméti Lapok Kft., 1997.
 Veress József, *Egyedül nem megy*, Aula, Bp., 1995.
Vesztesek. Ifjúság az ezredfordulón, szerk. Gászó Ferenc-Stumpf István, Ezredforduló Alapítvány, Bp., 1995.
 Voszka Éva, *A dinoszauruszok esélyei. Nagyvállalati szerkezetváltás és privatizáció*, Pénzügykutató Rt. Perfekt Rt., Bp., 1997.
 Wéber Attila, *Szerepek és stratégiák*, Mozgó Világ, 1992/12.

(Lezárva: 1998 júniusában.)

A fenti ajánló lista Bartók Györgyi és Bartos Csilla szíves közreműködésével készült 1998 szeptemberében, amiért ezúton is kifejezem köszönetemet.

N. B.

Névmutató

Abbado, Claudio
Aczél Endre
Aczél György
Ádám Zoltán
Ady Endre
Ágoston Vilmos
Albert Gábor
Almási Miklós
Ancsel Éva
Andor Mihály
Andrásfalvy Bertalan
Angyalosi Gergely
Antal László
Antall József
Apró Antal
Arató András
Árendás Péter
Artes, Gerda
Ascher Tamás
Asztalos László
Auspitz, Lee
Babarczy Eszter
Babics Irma
Babus Endre
Bacsó Béla
Bak Imre
Bakonyi Éva
Bakos Zoltán
Balaskó Jenő
Balassa Péter
H. Balázs Éva
Balcerowicz, Leszek
Balla Zsófia
Balogh Attila
Balogh Júlia
Bánffy György
Bao Tong
Baranyai Tibor
Bárdos Lajos
Bari Károly
Bartis Attila
Bartók Györgyi
Bata Imre
Báthori János
Batori, Stefan lásd Báthory István
Baumgarten Ferenc Ferdinánd
Beck János
Beke Kata
Beke Mihály András
Békési László
Belohorszky Pál
Bencsik Gábor
Benda Kálmán
Benedek István
Benke Valéria
Benkő Márta
Bényei Tamás
Bérezsi László
Bereczky Lóránd
Berend T. Iván
Béri József
Berky Ferenc György
Bernát Gábor
Bertha Zoltán
Besson, Benno
Bethlen István
Betlen János
Birkás Ákos
Bíró András
Bíró Zoltán
Bisztrai Mária
Bőd Péter Ákos
Bódi László
Bodor Pál
Ablonczy László
Aczél Géza
Ádám István
Áder János
Aganbegjan, Ábel
Akar László
Alföldi Csaba
Almásy Mária
Andics Erzsébet
Andorka Rudolf
Andrássy Katinka, Károlyi Mihályné
Annus József
Antal Z. László
Áprily Lajos
AraKovács Attila
Ardszubej
Arisztotelész
Artner Iván
Asperján György
Auerbach, Stuart
Bába Iván
Babarczy László
Babits Mihály
Bácskai Tamás
Bacsó Péter
Baka István
Bakos István
Balás István
Balassa Iván
Balassi Bálint
Balázs Géza
Bálint Endre
Ballai László
Balogh József
Bán András
Bányász Rezső
Barabási Zoltán
Bárdi Nándor
Bárdos László
Bartha Ferenc
Bartók Béla
Bartos Csilla
Báthori Csaba
Báthory István
Bauer Tamás
Beck András
Becski András
Beke László
Bekéné Nádor Orsolya
Bellavics István
Bence György
Bencze Ottó
Benedek, Charles
Beney Zsuzsa
Benkei András
Benkő Zoltán
Bényi József
Berecz János
Bereményi Géza
Bergman, Ingmar
Berkesi András
Berlusconi, Roberto
Bernstein, Leonard
Bertók László
Besszmerthni, Alekszandr
Bethlen István
Bilecz Endre
Birman Erzsébet
Bíró Yvette
Biszku Béla
Bocskai József
Bódi János
Bodor Ádám
Bódy Gábor

Bogár László
Bogdán János
Bojtár Endre
Bokros Lajos
Bolgár György
Borbándi Gyula
Borbély Szilárd
Borhidi Attila
Boros Zoltán
Borsi Kálmán Béla
Botos Katalin
Bögözi Kádár János
Bölcs Matild
Bözszi néni lásd Soros Tivadarné
Brook, Péter
Bruszt László
Bucz Hunor
Buda Ferenc
Buják, Zbigniew
Bulányi György
Calfa, Marián
Ceaussescu, Nicolae
Charklan, Pat
Chirac, Jacques
Chrudinák Alajos
Clinton, Billi
Cooney, James
Czakó Ágnes
Czakó Gábor
Czibere Tibor
Czövek Olivér
Csáki Csaba
Csalog Zsolt
Csao Cejang
Csapody Miklós
Csébfalvy Károlyné
Csehov, Anton Pavlovics
Csejdy Réka
Csengery Kristóf
Csepeli György
Cseres Tibor
CsernaSzabó András
CsicseriRónai András
Csiki László
Csillag István
Csizmadia Ervin
Csongor Anna
Csorba Győző
Csoóri Sándor
Csuháti István
Csurka István
Daróczi Ágnes
Dárday István
Dávid Katalin
Deák István
Debreczeni Júlia
Demeter Dénes
Demszky Gábor
Dénes János
Derdák Tibor
Déry Tibor
Deutsch Tamás
Dinnyés Gábor
Dobai Péter
Dobszay János
Domokos Géza
Donáth Ferenc
Dózsa Imre
Drexler Gábor
Duray Miklós
Efrosz, Anatolij
Elbert Márta
Elek János
El Kazovszkij
Ernőd Péter
Enyedi Emese

Bogdán Béla
Bojár Iván András
Bokor Péter
Boldizsár Iván
Bóna László
Borbély Gábor
Borenich Péter
Boross Péter
Boross Róbert
Borsodi Mariska
Bozóki András
Böhm Antal
BöszörményiNagy Katalin
Bretter Zoltán
Brown, Carter
Brzeziński, Zbigniew
Buda Béla
Budzsákia Mátyás
Bukta Imre
Bush, George
Carlos, Jüan
Cerych, Ladislav
Chikán Attila
Chorin család
Cioran, Emil
Compton, Michael
Cúth János
Czakó F. Ildikó
Czakó Gyula
Czinege Lajos
Csaba Iván
Csákó Mihály
Csanak Dóra
Csaplár Vilmos
Csáth Magdolna
Csehák Judit
Csejdy András
Cselényi Béla
Csengey Dénes
Cserépfalvi Imre
Cserhalmi György
Csernyenko, Konsztantyin
Csicskó Mária
Csikós Nagy Béla
Csizmadia Ernő
Csokonai Lili (Esterházy Péter)
Csonka András
Csordás Gábor
Csúcs László
Csukás István
Csűrös Miklós
Darvasi László
Dávid István
Dávidházi Péter
Debreczeni József
Deim Pál
Demján Sándor
Dencső István
Dérczy Péter
Dérer Miklós
Descartes, René
Dévényi Róbert
Diószegi Olga
Dobrovits Sándor
Dobszay László
Domokos Mátyás
Dornbach Alajos
Dragon Pál
Dudajev, Dzsohar Muszajevics
Dusnoki Tibor
Egriné Rónai Márta
Elek István
ElHassan Róza
Ember Judit
Engel Pál
Enyedi György

Eörsi Gyula**Eörsi János**

Eötvös József
Erdély Miklós
Erdélyi Sándor
Erdős Krisztina
Erős Ferenc
Esztergályos Ferenc
Everac, Paul
Fábri Zoltán
Fájó János
Farkas Flórián
Farkas János
Farkas Zsolt
Fassbinder, Rainer Werner
Fehér Ferenc
Fehér László
Fejti György
Fekete András
Fekete György
Fekete János
Fellegi Tamás
Fencsik Flóra
Ferencz Győző
Fésű József György
Finta József
Fock Jenő
Fodor András
Fodor Géza
Fodor Tamás
Fogarassy Miklós
Forgách András
Forgács Péter
Forrai R. Katalin
Földényi F. László
Földvári József
Friedrich Ádám
Fuksz Sándor
Furmann Imre
Fülep Lajos
Fürst Magda
Füzessy Tibor
Gaál István
Gábosi Csaba
Gádor Iván
Gál Ernő
Galántai György
Galgóczi Erzsébet
Gallyas Péter
Garaczi László
Gáspár Miklós
Gáti, Charles
Géher István
Gere Ádám
Gerevich József
Gergely Ágnes
Gervai András
Gion Nándor
Glatz Ferenc
Gombár Csaba
Gombrowicz, Witold
Gorbacsov, Mihail
Gordon Agáta
Gönci János
Göncz Kinga
Grayson, Leslie
Gromiko, Andrej
Grószman György
Gubcsi Lajos
Gulyás Gyula
Gulyás János
Gyaco, Tendzin
Gyenes András
Gyergyói Ildikó
Győré Balázs
Győrffy Miklós

Eörsi István**Eörsi Mátyás**

Erdei Ferenc
Erdélyi János
Erdős André
Erhartné Molnár Katalin
Esterházy Péter
Esztergályos Károly
Fa Nándor
Fábry Péter
Faludy György
Farkas István
Farkas Tünde
Farkasházy Tivadar
Fehér Éva
Fehér György
Fehér Márta
Fejtő Ferenc
Fekete Éva
Fekete Gyula
Félix Pál
Felugossy László
Fenyő Ervin
Férge Zsuzsa
Ficsku Pál
Flerkó Béla
Fodó Sándor
Fodor Gábor
Fodor István
Fodor Tamás
Fónay Jenő
Forgács Pál
Forrai István
Forró Tamás
Földvári Éva
Friderikusz Sándor
Fuchs Lívia
Funar, Gheorghe
Futó Dezső
Für Lajos
Füstös László
Füzi László
Gábor Pál
Gadó György
Gajdócsy István
Gál József
Galasi Péter
Gálik Mihály
Gálszécsy András
Garai Gábor
Gáspár Sándor
Gazsó Ferenc
Gerber Pál
Geremek, Bronislaw
Gergely András
Gerszi Teréz
Geszti Judit
Glattfelder Béla
Glemp, Józef
Gombár József
Gonda János
Gorbacsova, Raisza
Gothár Péter
Göncz Árpád
Görömbei András
Grendel Lajos
Grósz Károly
Grundtvig, Frederik Severin
Gulyás Gábor
Gulyás István
Gulyás testvérek lásd Gulyás Gyula, Gulyás János
Gyáni Gábor
Gyenes Antal
Cs. Gyimesi Éva
Győrffy György
György Péter

Györgyi Kálmán
Gyurgyák János
Habermann Gusztáv
Hack Péter
Hajas Tibor
Hajdú Ferenc
Hajdú István
Hajós Zoltán
Halda Aliz
Halmos Béla
Hammer, Armand
Hámori Csaba
Hanák Gábor
Hankiss Ágnes
Harangozó Szilveszter
Haraszti Miklós
Hárs István
Harsányi Margit
Határ Győző
Hativány Lajos
F. Havas Gábor
Havas Katalin
Havasi János
Háy Diana
Hayek, Friedrich von
Héczei György
Hegedűs B. András
Hegedűs Tibor
Hegelbach, Péter
Hegyi Lóránt
Heller Ágnes
Hersant
Hevesi Zsuzsanna
Hoch Róbert
Hoffmann Rózsa
Hollós Ervin
Honka István
Honti Katalin
Horn Gábor
Horowitz, Bob
Horti József
Horvát János
Horváth Balázs
Horváth Ferenc
Horváth István
Horváth József
Horváth Tamás
Horváth Zsuzsa
Hromádka, Josef
Hubay Miklós
Huszár István
Hutás Imre
Ignotus Pál
Iliescu, Ion
Imre Flóra
Imreh András
I. István, Szent
Iványi László
Jakab Sándor
Jakovlev, Alekszandr
Janajev, Viktor
Jankovics József
Jánossy Ferenc
Janouch, Frantisek
Jaruzelski, Wojciech
Jávor István
Jelcin, Borisz
Jenei Károlyné
Jeney Zoltán
Jewsberry
Jombach Márta
Jordán Tamás
József Attila
Juhász Ferenc
Juhász Judit
Juhász Pál

Győri Béla
Gyurkó János
Habsburg Ottó
Hága Antónia
Hajcsa Gyula
Hajdú Gergely
Hajnóczy Péter
Halasi Zoltán
Halmai Gábor
Halmos Károly
Hámori Annamária
Hamvas Béla
Hanák Péter
Hankiss Elemér
Haraszti György
Haraszty László
Harsányi László
Harta József
HatvanyDeutsch család
Havas Gábor
Havas Henrik
Havasi Ferenc
Havel, Václav
Háy János
Hazai Attila
Hegedűs András
Hegedűs István
Hegel, Georg Wilhelm Friedrich
Hegyi Gyula
Hegyvári Sándor
Herman Ákos
Hetényi István
Hirschler Richárd
Hofer Tamás
Hofmann Tamás
Honecker, Erich
Honthy Hanna
Horgas Béla
Horn Gyula
Horthy Miklós
Hortobágyi László
Horváth Aladár
Horváth Elemér
Horváth F. Tibor
Horváth János
Horváth László
Horváth Zoltán
Hovanyecz László
Hruscsov, Nyikita Szergejevics
Hunfalvy János
Huszár Tibor
Hütter Csaba
Ilia Mihály
Illyés Gyula
Imre Miklós
Ionescu, Eugen
Iványi Gábor
Iványi Pál
Jakes, Milos
Jakus Ibolya
Jancsó Miklós
II. János Pál
Jánossy István
Járay Zsigmond
Jászi Oszkár
Jávorszky Béla
Jenei Károly
Jenei László
Jeszenszky Géza
Jókai Anna
Jónás Pál
Jovánovics György
Juhász Erzsébet
Juhász Gyula
Juhász László
Jurcsik Erzsébet

Juszt Lajos
Kádár Gyula
Kádár Tamás
Kákosy László
Kalász Márton
Kállay Miklós
Kálmán Attila
Kálnoky László
Kamarás István
Kántor Lajos
Kántor Péter
Kányádi Sándor
Karadi, Hadován
Karátson Endre
Kardos András
Kardos László
Karinthy Ferenc
Kármán Ferenc
Károlyi Mihály
Kárpáti Péter
Karpov, Anatolij
Kaszás Máté
Katona Imre
Katona Tamás
Kazinczy Ferenc
Kecskés Tollas Tibor
KelemérFábián Károlyné
Keleti István
Kemény István
Kende Péter
Kenéz Ferenc
Kerényi György
Keresztes K. Sándor
Keresztury Tibor
Kertesi Gábor
Keserű Ilona Kéthly Anna
Kim Ir Szen
Király B. Izabella
B. Király Györgyi
Király Tibor
Kirkland, Donald
Kirschner Péterné
Kisbali László
Kiss Bea
Klaniczay Gábor
Klaniczay Tibor
Klaus, Václav
Klerk, Frederik de
Knopp András
Koczkás Sándor
Kodály Zoltán
Koenen, Krisztina
Kollár József
Kolumbusz Kristóf
Koncz L. Katalin
Kónya Imre
Korcsof András
Kornai János
Kornidesz Mihály
Korniss Dezső
Kosa Csaba
Kosáry Domokos
Kótai Géza
Kovalcsik József
Kovács András
Kovács Attila
Kovács Dániel
Kovács János
Kovács Zsolt
Kozák Márton
Kozma György
Köbányai János
Könczei György
Köpeczi Béla
Körber Tivadarné
Körössényi Tamás

Kádár Béla
Kádár János
Kaiser, Philip
Kakuk György
Káldor Miklós
Kallós Zoltán
Kálmán Gábor
Kaltenbach Jenő
Kant, Immanuel
Kántor László
Kantor, Tadeusz
Kapolyi László
Karakas Ernő
Karátson Gábor
Kardos G. György
Kardos Sándor
Karinthy Frigyes
Károlyi Csaba
Károlyi Zsigmond
Kárpáti Kútvölgyi Éva
Kassák Lajos
Kaszparov, Garri
Katona István
Katus László
Kecskés László
Kelemen Károly
Keleti György
Keller András
Kemény István
Kenedi János
Kerényi Gábor Miklós
Kerényi Imre
Keresztes Sándor
Kéri Kálmán Kéri László
Kertész Imre
Kiefer Ferenc
Kindler József
Király Béla
Király István
Király Zoltán
Kirschner Péter
B. Kis Béla Kis János
Kiss Anna
Kiss Gy. Csaba
Klaniczay Júlia
Klaus, Sarah
Klecanda, Patrícia
Kner Imre
Knopp János
Kocsis Zoltán
Kodolányi Gyula
Kohl, Helmut
Koltai Tamás
Komoróczy Géza
Konrád György
Kopátsy Sándor
Kormos Erzsébet
Kornfeld család
Kornis Mihály
Korom Mihály
Kosa Ferenc Kosa László
Kosztolányi Dezső
Kovac, Michál
Kovalovszky Márta
Kovács András Ferenc
Kovács Dénes
Kovács Éva
Kovács Mária
Kozák Gyula
Kozma Ferenc
Kozma Imre
Kölcsey Ferenc
Könczöl Csaba
Körber Mária lásd Körber Tivadarné
Kőrösi Zsuzsanna
Kőrössi P. József

Kőszeg Ferenc
Kövér György
Köves András
Krasznahorkai László
Kravjánszky Róbert
Kristó Gyula
Krokovay Zsolt
Kubinyi András
Kucsma, Leonyid
Kukorelly István
Kulcsár Szabó Ernő
Kulin Ferenc
Kupa Mihály
Kurtág György
Kutuzov, Mihail Illarionovics
Lábán Katalin
Lackfi János
Laczkó Sándor
Lakatos András
Lakatos Éva
Lakatos László
Lakatos Péter
Lakos Sándor
Landeszman György
Láng István
Langmár Ferenc
Lantos, Tom
Lányi György
Lászlóffy Aladár
Latorcai János
Lázár Ervin
Lázár György
Lázár Péter
Légrádi Tibor
Lénárt István
Lendvai, Paul
Lengyel Gabriella
Lengyel László
Lengyel Péter
Leontieff, Wassily
Lévai Béla
Levendel Ádám
Li Peng
Licht, Sonia
Liska Tibor
Liz Lóránt
Lóránt, Elizabeth
Lovas Zoltán
Lukács György
Lukács János
Lukács László
Lust Iván
Mádl Ferenc
Magos György
Magyar Barna
Magyar Sándor
Major, John
Makara Péter
Makkai László
Malgót István
Mandela, Nelson
Manherz Károly
Mansbach, Steven
Margócsy István
Marjai József
Markója Csilla
Markovics, Ante
Márkus István
Marosán György
Maróthy László
Mártha István
Marton Éva
Marton László
Marton László Távolodó
Masaryk, Tomas
Máthé László

Köteles Pál
Kövér László
Krassó György
Krausz, Dávid
Krémer Balázs
Kristóf Péter
Kroó György
Kubinyi Ferenc
Kukorelly Endre
Kulcsár Kálmán
KulcsárSzabó Zoltán
Kunt Ernő
Kurdi Imre
Kuti Éva
Lábass Endre
Label, Jarrie
Lackó Miklós
Ladics Viktória
Lakatos Ernő
Lakatos István
Lakatos Menyhért
Laki Mihály
Lammel Annamária
Láng Gusztáv
Láng László
Lantos Gabriella
Lányi András
László Balázs
Lator László
Latos István
Lázár Guy
Lázár István
Léderer Pál
Lékai László
Lendvai Ernő
Lengyel Balázs
Lengyel József
Lengyel Pál
Lenin, Vlagyimir Iljics
Lesznai Anna
Lévai Katalin
Lezsák Sándor
Liang Congjie
Ligeti Lajos
Litván György
Lónyai Mária
Losonczy Pál
Ludassy Mária
Lukács János
Lukács József
Lukácsy Sándor
MacGregor, Jackie D.
Madzsar József
Magyar Bálint
D. Magyar István
Majerné Szlávik Erzsébet
Majsai Tamás
Makk Károly
Makovecz Imre
Maiina János
Mándy Iván
Mankovits Adrienne
Mantlik, Laura
Marjai Ferenc
Markó István
Markója Imre
Márkus Béla
Marno János
Marosi Ernő
Mártáné Deák Ildikó
Martin József
Márton János
Márton László
Marx, Kari
Máté Lajos
Matolcsy György

Maurer Dóra
Mayer Vera
Meciar, Vladimir
Medgyasszay László
Medgyessy Péter
Méhes Károly
Méhes Lajos
Méliusz József
Méray Tibor
Mérő Katalin
Mester Ákos
Mészáros Tamás
Mészöly Suzanne
Mezei Balázs
Mihály András
Miklós Tamás
Mikszáth Kálmán
Millan, Henry
Slobodan
Miszlivetz Ferenc
Mitterand, Frangois
Mladek, Meda
Modor Ádám
Mohai V Lajos
Molnár Magdolna
Molnár Tamás
Morell, Mary
Mosonyi Aliz
Mo iu
Mravik Gábor
Murányi Gábor
Muzslai Zoltán
Nádas Péter
Nádlér István
Nádori Péter
Nagy Bálint
Nagy Gáspár
Nagy Imre
Nagy László
Nagy Sándor
Nagy Zoltán
G. Nagyné Maczó Ágnes
Nánay István
Nemes Dezső
Nemeskürty István
Németh Gábor
Németh Jenő
Németh Lajos
Németh Miklós
Németh Zsolt
Néray Katalin
NewtonSmith, William
Niederkirchner Éva
Nóvé Béla
Nyíri Tamás
Obláth Gábor
Oláh Gusztáv
Orbán Ottó
Ormos Mária
Orosz István
Ország Lili
Orwell, George
Ottlik Géza
Óvári Sándor
Örkény István
Pach Zsigmond Pál
Pákh Tibor
Pál Lénárd
Pala Károly
Pálkás György
Pallagi Ferenc
Palmer, Mark
Pályi András
Pándi Pál
Pap Iván
Papp Zsolt

Mayer Mariann
McLain, James
Mécs Imre
Medgyes Péter
Megyesi Gusztáv
Méhes Lóránt
Mele"canu, Teodor
Menzies, Kari
Mérei Ferenc
Messer, Thomas
Mészáros Sándor
Mészöly Miklós
Mezei Árpád
Mező László
Mihály György
Miklovicz András
Mill, John Stuart
Milosevi
Mindszenty József
Mitchell, Johnston
Mizsei Kálmán
Mnouchkine, Ariane
Módos Péter
Molnár Adrienne
Molnár Péter
Moody, William
Móricz Zsigmond
Morvay László
Mózes László
Mrocek, Sawomir
Musil, Jidí
Nádai László
Nádasdy Ádám
Nádor György
Nádory István
Nagy Bandó András
Nagy Ilona
Nagy Jenő
Nagy Piroska
Nagy W. András
L. Nagy Zsuzsa
Nahlik Gábor
Nemes András
Nemes Nagy Ágnes
Németh Andor
Németh G. Béla
Németh Károly
Németh László
Németh Vladimir
Némethné Susanits Marianna
Neumann Gábor
Neyer, Arie
Novák Zsófia
Nyers Rezső
Öbersovszky Gyula
Odze György
Oláh Sándor
Orbán Viktor
Orosz Csilla
Orsós László Jakab
Ortutay Gyula
Osztojkán Béla
Óvári Miklós
Öllös Gézáné
Óry Csaba
Pajkossy Gábor
Pál István
Pál Tamás
Pálffy G. István
Palkovits Imre
Palme, Olof
Palotai Zsolt
Pándi András
Pap Endre
Pap Mária
Parancs János

Pártay Tivadar
Paskai László
Pásztor Péter
Patkós András
Pécsi Györgyi
Pécsi Vera
Peőcz Gabriella
Perényi Miklós
Perneczky Géza
Pesty László
Péter Katalin
Peterson, Trudy
Pethő Bertalan
Petőfi Sándor
Petri György
Petrik Ferenc
Petrőczy Éva
Peymann, Claus
Pincehelyi Sándor
Pintilie, Lucian
Plath, Sylvia
Ple^u, Andrei
Pók Attila
Polcz Elaine
Polgár Miklós
Pollack Mihály
Pongrácz Gergely
Popper Péter
Poszler György
Pozsvai Györgyi
Pribojszky Mátyás
Puja Frigyes
Pungor Ernő
Püski Sándor
Rába György
Rácz Sándor
Radics Katalin
Rádlér Attila
Rados Ferenc
Radvánszky Katalin
Raj Tamás Rajk László
Rákos József
Rákosi Mátyás
Rangos Katalin
Ransburg Gábor
Rátkai Ferenc
Reagan, Rónáid
Rejtő Gábor
Rév István
Révész Sándor
Rhinesmith, Steven
Rimay János
Rockenbauer Zoltán
Rókás László
Romsics Ignác
Ronte, Dieter
Rózsahegyi György
Rubik Ernő
Ruffy Péter
Sachs, Jefferey D.
Salgó Miklós lásd Salgo, Nicolas
Samó Attila
Sándor Brigitta
Sándor Iván
Sapszon Ferenc, ifj.
Sári Lajos
Sarkadi Nagy Barna
Sárközy Tamás
Sarlós István
Sáry László
Savari, Jerome
Schamschula György
Schein Gábor
Schmidt Mária
Schöpflin Gyula
Schwarzenberg, Kari von

Parti Nagy Lajos
Páskándi Géza
Pataki Ferenc
Pécsi Ágnes
Pécsi Júlia
Peer Krisztián
Perczel Károly
Perényi Ödön
Pesti Ernő
Pete Péter
Péterffy Gergely
Pethes Attila
Pethő Tibor
Pető Iván
Petri Lukács Ádám
Petrovszki István
Pettendi Zsuzsa
Piliinszky János
Pinczés István
Pítha, Petr
Platón
Podmaniczky Szilárd
Polányi Károly
Polgár Judit
Polinszky Károly
Pomogáts Béla
Popper, Kari Raymund
Pór Edit
Pozsgay Imre
Pölöskei Pálné
Princz Gábor
Pulai Miklós
Püskösti Árpád
Quittner János
Rabár Ferenc
Ráday Mihály
Radics Viktória
Radnóti Sándor
Radványi Katalin
Raíner M. János
Rajk László, ifj.
Rákos Sándor
Rakovszky Zsuzsa
Ránki György
Rátay Csaba
Ratkó József
Regős János
Rényi Péter
Révai József
Réz Pál
Ribár, Mária
Rizskov, Nyikolaj
Rohonczi Edit
Román, Pétre
Rónai Judit
Rötschild család
Rozsnyai Bálint
Rubin Szilárd
Rugási Gyula
Salamon Anikó
Salgo, Nicolas
Samu Géza
Sándor Gyula
N. Sándor László
Sára Sándor
Sarkadi Imre
Sárközy Tamás
Sarlós, Andrew
Sárosi Bálint
Sasvári Szilárd
Schaár Erzsébet
Scheiber Sándor
Schiffer János
Schmidt Péter
Schütz, Henrik
Sebestyén János

Sellyei Katalin
Serey Éva
Sigmond István
Simmons, Noah
Simó Sándor
Simon Balázs
Sípos András
Skaliczki Judit
Solt Ottilia
Solti György
Solymosi Bálint
Sólyom László
Somlyó György
Somogyi Éva
Somogyi Pálné
Somos András
Soós Károly Attila
Soósné Lajos Ilona
Soros Pál
Soros Tivadarné
Spaller Árpád
Spielberg, Steven
Spiró György
Stein, Péter
Strehler, Giorgio
Striker Judit
Sugár János
Surányi György
Sütő András
Szabad György
Szabó Ervin
Szabó István (filmrendező)
Szabó Iván
Szabó Júlia
Szabó László
Szabó Miklós
Szabó Tamás
Szabó T. Anna
Szabolcsi Miklós
Szaharov, Andrej
Szakály Ferenc
Szálai Erzsébet
Szalay László
Szále László
Szaltikov, Borisz
Száraz Péter
Szász János
Szávai Géza
Szécsényi Mihály
Székely István
R. Székely Julianna
Szelényi Iván
Széli Jenő
Szent István lásd I. István, Szent
Szente Ferenc
Szentiványi István
Szentpéteri István
Szesztay Zsolt
Szíjjártó István
Szilágyi Ákos
Szilágyi István
Szilágyi Márton
Szilasi László
Szilvássy György
Szirtes András
Szkárosi Endre
Szőnyi György Endre
Szóts Géza
Sztálin, Ioszif Visszarionovics
Szűcs Attila
Szűcs Gyula
Szűcs Jenő
Szűrös Mátyás
Takács István
Takács Péter
Takáts József

Sepsey Tamás
Sevarnadze, Eduárd
Síklaky István
Simó György
Simon Albert
Simon Imola
Siptár Péter
Skultéty Csaba
Soltész István
Solti Magdolna
Solymosi Imre
Somló Bódog
Somogyi Béla
Somogyi István
Somogyi Szilárd
Soós Gyula
Soós Péter
Soproni József
Soros Tivadar
Sótér István
Speidl Zoltán
Spira György
Stark Antal
Stockhammer, Lynn
Strém Kálmán
Stumpf István
Surányi András
Surján László
Swinarski, Konrád
Szabó Béla
Szabó Helga
Szabó István (PBtag)
Szabó János
Szabó Kálmán
Cs. Szabó László
Szabó Sándor
Szabó Zoltán
Szabolcsi Bence
Szaggyejev, Rónáid Vinnurovics
Szájér József
Szokolczay Lajos
Szálai Pál
Szalay Péter
Szalkay István
Szandtner Iván
Szász István
Szauer Péter
Széchenyi István
SzegedyMaszák Mihály
Székely János
Szekeres Andrea
Szelényi Zsuzsa
Szemző Tibor
Szentágothai János
Szentes Tamás
Szentkuthy Miklós
Szerb Antal
Szigeti László
Sziij Ferenc
Szilágyi Domokos
Szilágyi János György
Szilágyi Sándor
Szilassy Attila
Szirák Péter
Szirtes János
Szokolay Sándor
Szörényi László
Szóts István Sztahanov
Szturua, Róbert
Szűcs Gábor
Szűcs János
Szűcs Jenőné
Takács Imre
Takács Kálmán
Takács Zsuzsa
Tamás Gáspár Miklós

Tamás Menyhért
Tandori Dezső
Tar Sándor
Tardos Márton
Tasner Béla
Tárnok Zoltán
Tellér Gyula
Teng Hsziaoping
Teplán István
Tétényi Pál
Thomka Beáta
Thürmer Gyula
Tilkovszky Lóránt
Tirts Tamás
Tolcsvai Nagy Gábor
Tongour
Tóth Dezső
Sz. Tóth János
Tóth László
Tókéczky László
Tölgyessy Péter
Török Marianna
Tözsér Árpád
Tudjman, Franjo
Turcsány Péter
Ugrin József
Újfalussy József
Ungváry Rudolf
Vadász Zsuzsa
Vágvölgyi B. András
Vajda Gábor
Vajda Mihály
Valki László
Vályi Gábor
Vályi Péter
Vámos Tibor
Vánky Farkas
Varga Csaba
Varga Imre
Varga Lajos Márton
Vargha Balázs
Vargyas Lajos
Várkonyi Endre
Vas István
Vásárhelyi Judit
Vasváry Ödön
Végh András
Végyváry József
Vekerdí László
Verebély Tibor
Veres András
Veress Pál
Vészi János
Vida Gábor
Vigh Károly
Villányi László
Vilt Tibor
Vincze János
Vita Zsigmond
Voltaire
Vörös István
Vörös Róbert
Wagner Ferenc
Wajda, Andrzej
Wallenberg, Raoul
Weber Soros, Suzanne
Weizsäcker, Richárd von
Weöres Sándor
Wien, Byron
Wittgenstein, Ludwig
Zacsek Gyula
Zaharov, Mark
Zaremba, Boleslaw
Zay László
Zeke Gyula
Zétényi Zsolt

Tamás Pál
Tar Pál
Tardos József
Tarics Péter
Tatai Ilona
Tejkowski
Temesi Ferenc
Teodorescu, Alin
Térey János
Thatcher, Margaret
Thurzó Tibor
Tildi Zsuzsanna
Tímár Árpád
Tokaji Nagy Erzsébet
Tolnai Ottó
Torgyán József
Tóth János
Tóth Krisztina
Tóth Viktória
Tökés László
Török Endre
Törzsök Erika
Trombitás Tamás
Túrái Tamás
Turczel Lajos
Ugró Miklós
Ungár Klára
Uretzky, Miké
Vági Gábor
Vajda Ágnes
Vajda Imre
Vajda Miklós
Valkó Emőke
Vályi Nagy Ervin
Vámos Miklós
Vang Fang
Várady Szabolcs
Varga György
Varga Katalin
Varga Péter
Vargha János
Várhegyi György
Vármai Gyula
Vasadi Péter
Vásárhelyi Miklós
Végei László
Végső Lászlóné
Vékás Lajos
Vekerdy Tamás
Verebes István
Veres Péter
Vészi Endre
Vető János
Víg Mónika
Vikár György
Villányi Miklós
Vince András
Vincze Mátyás
Vitányi Iván
Voszka Éva
Vörös László
Vörös Vince
Wahorn András
Walqsa, Lech
Wats, Don
Weiss család
Weltner János
Wesselényi Miklós
Wilson, Bob
Zabel, William D.
Zadek, Péter
Zalán Tibor
Zaslavszkaja
Závada Pál
Zelnik József
Zimonyi István

Zinner Tibor
Zonis, Jeffrey
Zwack Péter
Zsdanov, Andrej Alekszandrovics
Zsigmond Dezső

Zolnai László
Zorándy Éva
Zsámbéki Gábor
Zselev, Zselju
Zsirinovszkij, Vlagyimir
Zsombolyai János Zsurkin, Vitalij

Dokumentumok

I. Az Alapítvány belső iratai

1

A TÍZ EV ALAPÍTVÁNYI STÁBLISTÁJA

A. Döntéshozók

1984

MTASoros Alapítvány Bizottság Elnök: Soros György Társelnök: Kulcsár Kálmán
Az elnök személyes képviselője: Vásárhelyi Miklós
A társelnök személyes képviselője: Tardos József
Tagok: Csizmadia Ernő, Hankiss Elemér, Vályi Gábor, Vámos Tibor

A Soros Alapítvány Igazgatótanácsa
Elnök: Soros György
Tagok: Philip Kaiser, William D. Zabel, Wassily Leontieff

Szépirodalmi Kuratórium
Elnök: Vas István
Tagok: Almási Miklós, Domokos Mátyás, Orbán Ottó, Török Endre

Társadalomtudományi Kuratórium
Elnök: **Eörsi Gyula**
Tagok: Berend T. Iván, Gyenes Antal, Lukács József, Szűcs Jenő

1985

MTASoros Alapítvány Bizottság
Elnök: Soros György
Társelnök: Kulcsár Kálmán
Az elnök személyes képviselője: Vásárhelyi Miklós
A társelnök személyes képviselője: Tardos József
Tagok: Csizmadia Ernő, Hankiss Elemér, Vályi Gábor, Vámos Tibor

A Soros Alapítvány Igazgatótanácsa
Elnök: Soros György
Tagok: Philip Kaiser, William D. Zabel, Wassily Leontieff

Szépirodalmi Kuratórium
Elnök: Vas István
Tagok: Almási Miklós, Domokos Mátyás, Orbán Ottó, Török Endre

Társadalomtudományi Kuratórium
Elnök: **Eörsi Gyula**
Tagok: Berend T. Iván, Gyenes Antal, Lukács József, Szűcs Jenő

1986

MTASoros Alapítvány Bizottság
Elnök: Soros György Társelnök: Kulcsár Kálmán
Az elnök személyes képviselője: Vásárhelyi Miklós
A társelnök személyes képviselője: Tardos József
Tagok: Hankiss Elemér, Vályi Gábor, Vámos Tibor

A Soros Alapítvány Igazgatótanácsa
Elnök: Soros György
Tagok: Philip Kaiser, William D. Zabel, Wassily Leontieff

Irodalmi Kuratórium
Elnök: Vészi Endre
Tagok: Almási Miklós, Domokos Mátyás, Orbán Ottó, Török Endre

Társadalomtudományi Kuratórium Elnök: **Eörsi Gyula**
Tagok: Gyenes Antal, Hoch Róbert, Lukács József, Szűcs Jenő

1987

MTASoros Alapítvány Bizottság
Elnök: Soros György
Társelnök: Kulcsár Kálmán

Az elnök személyes képviselője: Vásárhelyi Miklós
A társelnök személyes képviselője: Tardos József
Tagok: Hankiss Elemér, Vályi Gábor, Vámos Tibor

A Soros Alapítvány Igazgatótanácsa
Elnök: Soros György
Tagok: Philip Kaiser, William D. Zabel, Wassily Leonieff

Irodalmi Kuratórium
Elnök: Sötér István
Tagok: Almási Miklós, Domokos Mátyás, Orbán Ottó, Török Endre

Társadalomtudományi Kuratórium
Elnök: Király Tibor
Tagok: Bihari Mihály, Kiefer Ferenc, Pataki Ferenc, Szentes Tamás, Szűcs Jenő

1988

MTASoros Alapítvány Bizottság
Elnök: Soros György
Társelnök: Berend T. Iván
Az elnök személyes képviselője: Vásárhelyi Miklós
A társelnök személyes képviselője: Tardos József
Tagok: Enyedi György, Juhász Gyula, Vámos Tibor

A Soros Alapítvány Igazgatótanácsa
Elnök: Soros György
Tagok: Philip Kaiser, William D. Zabel, Wassily Leontieff

Irodalmi Kuratórium
Elnök: Sötér István
Tagok: Almási Miklós, Domokos Mátyás, Orbán Ottó, Török Endre

Társadalomtudományi Kuratórium
Elnök: Király Tibor
Tagok: Bihari Mihály, Kiefer Ferenc, Pataki Ferenc, Szentes Tamás, Szűcs Jenő

1989

MTASoros Alapítvány Bizottság
Elnök: Soros György
Társelnök: Berend T. Iván
Az elnök személyes képviselője: Vásárhelyi Miklós
A társelnök személyes képviselője: Odze György
Tagok: Enyedi György, Gombár Csaba, Vámos Tibor

A Soros Alapítvány Igazgatótanácsa
Elnök: Soros György
Tagok: Philip Kaiser, William D. Zabel, Wassily Leontieff

Irodalmi Kuratórium (1989 őszéig)
Almási Miklós, Domokos Mátyás, Orbán Ottó, Török Endre (1989 őszétől az Irodalmi Kuratóriumot felváltotta az alábbi kettő)

Esztétikai Kuratórium
Lukács László, Poszler György, Török Endre

Szépirodalmi Kuratórium
Domokos Mátyás, Lator László, Mészöly Miklós

Társadalomtudományi Kuratórium
Elnök: Király Tibor
Tagok: Bihari Mihály, Kiefer Ferenc, Pataki Ferenc, Szentes Tamás, Szűcs Jenő

Zenei Kuratórium
Körber Tivadarné, Kroó György, Láng István, Soproni József, Strém Kálmán, Újfalussy József, Vargyas Lajos

Képzőművészeti Kuratórium
Beke László, Hegyi Lóránt, Kovalovszky Márta, Németh Lajos, Néray Katalin

Külföldi Ösztöndíjakat Elbíráló Kuratórium
Elnök: Enyedi György
Tagok: Buda Béla, Flerkó Béla, Hermán Ákos, Komoróczy Géza, Köves András, Marosi Ernő, Nyíri Tamás, Rozsnyai Bálint, Soós Gyula, Szentpéteri István, Vida Gábor

1990

MTASoros Alapítvány Bizottság
Elnök: Soros György
Társelnök: Enyedi György
Az elnök személyes képviselője: Vásárhelyi Miklós
Tagok: Benda Kálmán, Gombár Csaba, Vámos Tibor
A Soros Alapítvány Igazgatótanácsa
Elnök: Soros György
Tagok: Philip Kaiser, William D. Zabel, Wassüy Leontieff

Bölcsész Kuratórium
Elnök: Litván György
Tagok: Hanák Péter, Komoróczy Géza, Radnóti Sándor, Rév István, Szilágyi János György, Szörényi László

Esztétikai Kuratórium
Lukács László, Poszler György, Török Endre

Képzőművészeti Kuratórium
Beke László, Hegyi Lóránt, Kovalovszky Márta, Németh Lajos, Néray Katalin

Szépirodalmi Kuratórium
Domokos Mátyás, Lator László, Mészöly Miklós

Társadalomtudományi Kuratórium
Elnök: Király Tibor
Tagok: Bihari Mihály, Kiefer Ferenc, Pataki Ferenc, Szentés Tamás, Szűcs Jenő

Zenei Kuratórium
Körber Tivadarné, Kroó György, Láng István, Soproni József, Strém Kálmán, Újfalussy József, Vargyas Lajos

Külföldi Ösztöndíjakat Elbíráló Kuratórium
Elnök: Vida Gábor
Tagok: Buda Béla, Enyedi György, Flerkó Béla, Hermán Ákos, Marosi Ernő, Komoróczy Géza, Köves András, Nyíri Tamás, Rozsnyai Bálint, Soós Gyula, Szentpéteri István

1991

Soros Alapítvány
Elnök: Soros György
Alelnökök: Vásárhelyi Miklós, Dornbach Alajos
Tagok: Benda Kálmán, Enyedi György, Gombár Csaba, Vámos Tibor

A Soros Alapítvány Igazgatótanácsa
Elnök: Soros György Tagok: Philip Kaiser, William D. Zabel, Wassily Leontieff

Bölcsész Kuratórium
Hanák Péter, Komoróczy Géza, Litván György, Radnóti Sándor, Rév István, Szilágyi János György, Szörényi László

Esztétikai Kuratórium
Lukács László, Poszler György, Török Endre

Képzőművészeti Kuratórium
Beke László, Hegyi Lóránt, Kovalovszky Márta, Németh Lajos, Néray Katalin

Külföldi Ösztöndíjakat Elbíráló Kuratórium
Buda Béla, Enyedi György, Flerkó Béla, Herman Ákos, Marosi Ernő, Komoróczy Géza, Köves András, Nyíri Tamás, Rozsnyai Bálint, Soós Gyula, Szentpéteri István, Vida Gábor

Szépirodalmi Kuratórium
Domokos Mátyás, Lator László, Mészöly Miklós

Történelem Bizottság
Benda Kálmán, Juhász Gyula, Lackó Miklós

Zenei Kuratórium
Körber Tivadarné, Kroó György, Láng István, Soproni József, Strém Kálmán, Újfalussy József, Vargyas Lajos

1992

Soros Alapítvány
Elnök: Soros György
Alelnökök: Vásárhelyi Miklós, Dornbach Alajos
Tagok: Benda Kálmán, Enyedi György, Gombár Csaba, Vámos Tibor

A Soros Alapítvány Igazgatótanácsa
Elnök: Soros György
Tagok: Philip Kaiser, William D. Zabel, Wassily Leontieff

EastEast program

Elnök: Kiss Gy. Csaba

Tagok: Bretter Zoltán, Kosa László

Egészségmegőrző program

Antal Z. László, Buda Béla, Makara Péter

Felsőoktatási reformprogram

Hanák Péter, Komoróczy Géza, Litván György, Radnóti Sándor, Rév István, Szilágyi János György

Help to Help program

Elnök: Ferge Zsuzsa

Tagok: Göncz Kinga, Kemény István

Könyvkiadási program

Elnök: Poszler György

Tagok: Balassa Péter, Lackó Miklós, Radnóti Sándor, Török Endre

Külföldi Ösztöndíjpályázatokat Elbíráló Bizottság

Elnök: Vida Gábor

Tagok: Buda Béla, Chikán Attila, Dávidházi Péter, Flerkó Béla, Herman Ákos, Kelemen Károly, Komoróczy Géza, Litván György, Ludassy Mária, Marosi Ernő, Patkós András, Valki László

Külföldi Tanulmányút és Konferenciapályázatokat Elbíráló Bizottság

Természettudományok:

Borhidi Attila, Lévy Béla, Mihály György, Somogyi Béla, Vámos Tibor

Orvostudomány:

Hajdú Ferenc, Szűcs János, Verebély Tibor

Társadalomtudományok:

György Péter, Litván György, Szálai Erzsébet (1992. második felétől)

Szépirodalmi Kuratórium

Domokos Mátyás, Lator László, Mészöly Miklós

A Tényfeltáró újságírás program

Elnök: Bencsik Gábor

Tagok: Horváth János, Lázár Ervin, R. Székely Julianna, Ruffy Péter, Szűcs Gábor

Történelem Bizottság

Benda Kálmán, Juhász Gyula, Lackó Miklós

Az Út '92 program Bíráló Bizottsága

Pécsi Ágnes, Sári Lajos, Szőnyi György Endre

1993

Soros Alapítvány

Elnök: Soros György

Alelnökök: Vásárhelyi Miklós, Dornbach Alajos

Tagok: Benda Kálmán, Enyedi György, Gombár Csaba, Vámos Tibor

A Soros Alapítvány Igazgatótanácsa

Elnök: Soros György Tagok: Philip Kaiser, William D. Zabel, Wassily Leontieff

EastEast program

Elnök: Kiss Gy. Csaba

Tagok: Bretter Zoltán, Kosa László

Egészségmegőrző program

Elnök: Buda Béla

Tagok: Antal Z. László, Makara Péter

Felsőoktatási reformprogram

Elnök: Litván György

Enyedi György, Halmai Gábor, Laki Mihály, Nádasdy Ádám, Szilágyi János György

Help to Help program Elnök: Ferge Zsuzsa

Tagok: Göncz Kinga, Kemény István

Rövid Külföldi Tanulmányút és Konferenciapályázatokat Elbíráló Bizottság

Természettudományok:

Borhidi Attila, Lévy Béla, Mihály György, Somogyi Béla, Vámos Tibor

Orvostudomány:

Hajdú Ferenc, Szűcs János, Verebély Tibor

Társadalomtudományok: György Péter, Litván György, Szálai Erzsébet

Könyvkiadási program

Elnök: Poszler György

Tagok: Balassa Péter, Lackó Miklós

Külföldi Ösztöndíjpályázatokat Elbíráló Bizottság és állandó szakértők Elnök: Vida Gábor

Tagok: Buda Béla, Chikán Attila, Dávidházi Péter, Flerkó Béla, Herman Ákos, Kelemen Károly, Komoróczy Géza, Litván György, Ludassy Mária, Marosi Ernő, Patkós András, Valki László

Szépirodalmi Bizottság (Sorosdíjak)

Csordás Gábor, Domokos Mátyás, Lator László, Marno János, Mészöly Miklós

Tényfeltáró újságírók program

Elnök: Bencsik Gábor

Tagok: Horváth János, Lázár Ervin, R. Székely Julianna, Ruffy Péter, Szűcs Gábor

Történelem Bizottság (Soros Díjak)

Benda Kálmán, Lackó Miklós, Pajkossy Gábor

Az Út '92 program Bíráló Bizottsága

Pécsi Ágnes, Sári Lajos, Szőnyi György Endre

1994

Soros Alapítvány

Elnök: Vásárhelyi Miklós

Alelnök: Dornbach Alajos

Tagok: Enyedi György, Fehér Márta, Gombár Csaba, Péter Katalin, Stumpf István, Vámos Tibor

A Soros Alapítvány Igazgatótanácsa

Elnök: Soros György Tagok: Philip Kaiser, William D. Zabel, Wassily Leontieff

A felsőoktatást támogató program (HESP)

Elnök: Litván György

Tagok: Enyedi György, Halmai Gábor, Laki Mihály, Szilágyi János György, Nádasy Ádám

Egyetemi csereprogram

Elnök: Pók Attila

Tagok: Pete Péter, Siptár Péter

Külföldi Posztgraduális Ösztöndíjpályázatokat Elbíráló Bizottság és állandó szakértők

Elnök: Medgyes Péter

Tagok: Dávidházi Péter, Enyedi György, Halmai Gábor, Komoróczy Géza, Patkós András, Weltner János

A Supplementary Grant és a Special Studies program szakkuratóriuma Elnök: Pók Attila

Tagok: Pete Péter, Siptár Péter

Library of Congress program

Horváth F. Tibor, Szűcs Jenőné, Somogyi Pálné

Konferencia és Rövid Külföldi Tanulmányút Pályázatokat Elbíráló Állandó Bizottság

Természettudományok:

Borhidi Attila, Lévy Béla, Mihály György, Somogyi Béla, Vámos Tibor

Orvostudomány:

Hajdú Ferenc, Szűcs János, Verebély Tibor, Rétsági György

Társadalomtudományok:

György Péter, Litván György, Szálai Erzsébet

Az Út '92 program Bíráló Bizottsága

Fenyő Ervin, Niederkirchner Éva, Pécsi Ágnes

Az If you... program szakkuratóriuma

Elnök: Pál Tamás

Tagok: Andor Mihály, Árendás Péter, Juhász Bankó Erzsébet

Könyvtártámogatási program

Elnök: Vásárhelyi Miklós

Tagok: Dornbach Alajos, Enyedi György, Fehér Márta, Gombár Csaba, Péter Katalin, Stumpf István, Vámos Tibor

Könyvkiadási program

Elnök: Poszler György

Tagok: Balassa Péter, Laczkó Sándor, Radnóti Sándor, Török Endre

Folyóirat és laptámogatási program

Elnök: Vásárhelyi Miklós

Tagok: Dornbach Alajos, Enyedi György, Fehér Márta, Gombár Csaba, Péter Katalin, Stumpf István, Vámos Tibor

Elektronikus média program

Elek János, Gálik Mihály, Lázár Guy, Lénárt István, Simó Sándor

Média program

Elnök: Vásárhelyi Miklós

Alelnök: Dornbach Alajos

Tagok: Enyedi György, Fehér Márta, Gombár Csaba, Péter Katalin, Stumpf István, Vámos Tibor

Tényfeltáró újságírás program Elnök: Bencsik Gábor

Tagok: Dobszay János, Félix Pál, Horváth János, Szűcs Gábor

Szépirodalmi Bizottság (Sorosdíjak)

Elnök: Mészöly Miklós Tagok: Csordás Gábor, Lator László, Marno János

Történettudományi Bizottság (Sorosdíjak)

Elnök: Orosz István

Tagok: Lackó Miklós, Pajkossy Gábor

Kultúra és művészetek program

Elnök: Vásárhelyi Miklós

Tagok: Dornbach Alajos, Enyedi György, Fehér Márta, Gombár Csaba, Péter Katalin, Stumpf István, Vámos Tibor

Prevenációs és egészségmegőrző program

Elnök: Buda Béla

Tagok: Antal Z. László, Makara Péter

Help to Help program

Elnök: Ferge Zsuzsa

Tagok: Göncz Kinga, Kemény István

Roma program

Elnök: Kemény István

Tagok: F. Havas Gábor, Krémer Balázs, Orsós László Jakab, Solt Ottilia

EastEast program

Elnök: Kiss Gy. Csaba

Tagok: Bretter Zoltán, Kosa László

EastEast könyvkiadási program

Kiss Gy. Csaba, Bojtár Endre, Török Endre

B. Titkársági munkatársak 19841994

(a belépés időrendjében)

NEW YORK (csupán a magyar ügyek reszortosai)

Lónyai Mária (ügyvezető igazgató), Elizabeth Lóránt (programkoordinátor, ügyvezető igazgató, majd regionális igazgató), Jackie D. MacGregor (pénztáros), Mary Morell (igazgatóhelyettes), Bea Kiss (pénzügyi vezető), Charles Benedek (pénzügyi adminisztrátor, ellenőr), Benkő Márta (programasszisztens), James McLain (programvezető), Éva Zorándy (programkoordinátor), Péter Hegelbach (programkoordinátor), Gerda Artes (pénzügyi vezető), Mária Ribár (asszisztens), Sarah Klaus (programvezető), Laura Mantlik (programkoordinátor), Noah Simmons (programkoordinátor), Neumann Gábor (külső munkatárs)

BUDAPEST

Betlen János (titkár, majd munkatárs, pályázati ellenőr), Forgács Pál (titkár, majd munkatárs, a Zenei Kuratórium titkára), Kardos László (a Bizottság titkára, majd ügyvezető igazgató, a Társadalomtudományi Kuratórium titkára), Geszti Judit (programvezető), Quittner János (titkárságvezető, majd adminisztratív igazgató, az Irodalmi Kuratórium titkára), Öllös Gézáne (általános asszisztens), Jombach Márta (programkoordinátor), Radvánszky Katalin (pénzügyi adminisztrátor, majd irodavezető), Debreczeni Júlia (programvezető), Tóth Viktória (programkoordinátor, majd irodavezető), Tildi Zsuzsanna (pénzügyi munkatárs), Földvári Éva (programvezető), Vásárhelyi Judit (programvezető, majd a Független Ökológiai Központ igazgatója), Molnár Magdolna (programasszisztens), Sándor Brigitta (programkoordinátor), Majerné Szlávik Erzsébet (programasszisztens), Rohonczi Edit (programvezető), Sellyei Katalin (programkoordinátor), Kárpátné Kútvölgyi Éva (programasszisztens), Böszörményi Nagy Katalin (programkoordinátor), Magyarai Sándor (programvezető), Török Marianna (programvezető, majd a Nonprofit Információs és Oktatási Központ igazgatója), Erdős Krisztina (programkoordinátor), Solti Magdolna (recepció), Dusnoki Tibor (programvezető), Némethné Susánits Marianna (recepció), Ladics Viktória (recepció), Peőcz Gabriella (programasszisztens), Bakonyi Éva (igazgató), Mankovits Adrienne (igazgatói asszisztens), Rónai Judit (PRmanager), Könczei György (programvezető).

A tíz év külsős jogtanácsosai: Dornbach Alajos, Bercki László, Radványi Katalin, Hegyvári Sándor

2.

MEGÁLLAPODÁS,

amelyet egyrészt a Magyar Tudományos Akadémia,
másrészt a Soros Foundation a mai napon az alábbiak szerint kötöttek:

1. Szerződő Felek megállapodnak abban, hogy együttműködnek a magyar tudomány és kultúra támogatása érdekében, különösen az alábbi célok megvalósításáért:
 - a magyar gazdasági, tudományos és kulturális szakemberek és diákok tanulmányútjainak, külföldi kongresszusokon való részvételének támogatása és előkészítése;
 - külföldi tanulmányi jogok megvásárlásának segítése;
 - tudományoskutató műszerek, alkatrészek és anyagok beszerzésének támogatása;
 - külföldi szakemberek, tudósok és diákok magyarországi tanulmányútjainak támogatása;
 - a magyar tudomány és kultúra támogatása ösztöndíjakkal, adományokkal.
2. a) Az 1. pontban meghatározott célok elérése érdekében Szerződő Felek az MTAnál működő „MTASoros Foundation Bizottságot” alakítanak (a továbbiakban Bizottság). A Bizottság összetétele: Soros György úr, elnök, Kulcsár Kálmán, a Magyar Tudományos Akadémia főtítkárhelyettese, hivatalos minőségben társelnök, további tagok: Csizmadia Ernő, Hankiss Elemér, Vámos Tibor. A Bizottság tagjai személyes minőségükben vesznek részt a munkában. A bizottsági tagság egy naptári évre szól, ennek elteltével az elnök és a társelnök minden naptári évre írásban jelölik ki a Bizottság tagjait.
 - b) A Bizottság dönt, hogy milyen programok finanszírozására, milyen feltételekkel tesz javaslatot a Soros Foundationnak, illetve milyen programokat, milyen feltételekkel finanszíroz az MNBnél e célra nyitott számlára a Soros Foundation kedvezményezettéi által befizetett forintösszegekből és annak kamataiból.
 - A Bizottság javaslatokat fogad el és dönt a támogatást igénylő pályázatokról, programokról. Szükség szerint a Bizottság pályázatokat ír ki és azok elbírálására albizottságokat, szakértői csoportokat nevez ki. A Bizottság iránymutatást ad a Titkárság munkájához.
 - c) A Bizottság döntéseit szótöbbséggel hozza., amelyhez elengedhetetlen, hogy a döntés meghozatalában személyesen, vagy meghatalmazottja útján az elnök, a társelnök és személyesen legalább egy tag részt vegyen. Nem hozható döntés az elnök vagy a társelnök, vagy meghatalmazottaik kívánságával szemben.
 - d) A Bizottság üléseit az elnök vagy a társelnök kérésére szükség szerint, de legalább félévenként tartja.
3. a) A Bizottság által elfogadott programokkal kapcsolatos adminisztratív ügyek lebonyolítását az MTAnál dolgozó 23 tagú Titkárság végzi. A Titkárság titkárból és adminisztratív ügyintézőkből áll. A Titkárság egyebek között:
 - előkészíti a Bizottság és az esetleg létrehozott albizottságok, bevont szakértők iránymutatásának megfelelően a programok javaslatait és azok széles körű ismertetését;
 - tájékoztatást ad a Bizottság minden ülésén a legutóbbi ülés óta végzett munkájukról;
 - előkészíti az elfogadott programok évi jelentését angolul és magyarul;
 - előkészíti a tevékenységhez szükséges iratokat, okmányokat.
 - b) A Titkárság adminisztratív költségeit, bérleti díjait és bérköltségeit, valamint a Bizottság tagjainak a Felek által megállapított tiszteletdíját az MNBnél nyitott, 2/b alatt említett számláról fedezi.
4. Jelen megállapodás nem érinti a Szerződő Feleknek harmadik felekkel kötött hasonló célkitűzéseket tartalmazó szerződéseit.
5. a) A megállapodás meghatározatlan időre szól, és a Felek közös elhatározásával módosítható.
 - b) Bármelyik fél a következő naptári év végére szólóan felmondhatja a jelen megállapodást, azonban a felbontás nem veszélyeztetheti a már elfogadott programok lebonyolítását.

6. Jelen megállapodással kapcsolatos jogvitákra a Felek elfogadják az MKK mellett működő választott bíróság kizárólagos hatáskörét és illetékességét.

7. A megállapodásban foglaltak végrehajtásával kapcsolatban Magyarországon létrejövő jogviszonyokra a magyar jogszabályok irányadók.

Kelt Budapest, 1984. május 28. napján, kétkét példányban, angol és magyar nyelven. Mindkét változat hiteles.

a Magyar Tudományos Akadémia nevében
Láng István

a Soros Foundation nevében
George Soros

3.

Halda Aliz

JELENTÉS A ZENE ÉS A TÁNC TERÜLETÉT ÉRINTŐ FELMÉRÉSRŐL (1985. január)

Az alább felsorolt személyekkel beszéltem:

Lakatos Éva, az Országos Filharmónia vezetője

dr. Újfalussy József, a Zeneművészeti Főiskola rektora

Mihály András, a Magyar Állami Operaház igazgatója

dr. Vargyas Lajos népzenekutató

Fuchs Livia tánc-történész

Dencső István, a Zeneművészeti Főiskola gazdasági vezetője

Hámori Annamária, a Zeneművészeti Főiskola gazdasági vezetőhelyettese

Körber Mária, a Műv. Min. Egyetemi és Főiskolai osztályának munkatársa

Gonda János, zeneszerző, a Konzervatórium jazz tanszakának tanára

Szokolay Sándor, zeneszerző, a Zeneművészeti Főiskola tanára

Rados Ferenc, zongoraművész, a Zeneművészeti Főiskola tanára

Friedrich Ádám, az ÁHZ kürtművésze

dr. Kroó György, zeneesztéta, a M. Rádió stb. munkatársa

Strém Kálmán, a Zenei Alap vezetője

Pribojszky Mátyás, citeraművész

Nádori Péter, a Hanglezgyártó Vállalat munkatársa

Csébálvy Károlyné, a Zeneművészeti Szövetség helyettes vezetője

Pécsi Júlia, a Fesztiválzenekar titkára

Terepfelmérő munkám meglepőnek nem mondható általános tapasztalata, hogy minden intézmény gyötrő pénziánnal küzd, mind a forintot, mind a devizát igénylő költségeket illetően.

Az általam végzett „terepszemle” távol esik attól, hogy alaposnak, mindenre kiterjedőnek lehessen mondani, de ez az igény ennyi idő alatt, első nekirugaszkodásra nem is valósítható meg. Lényeges hiányossága, hogy az amatőr mozgalommal nem foglalkozik (Pribojszky Mátyás Citerabarátok Körét leszámítva), és túlságosan fővároscentrikus; csak ittott négyöt esetben vonatkozik a vidéki zenei életre is.

Az alább felsorolt igények mindegyikét indokoltnak vélem – ha jut rá pénz.

Hangszeralkatrészek

Rados Ferenc szerint a legégetőbb problémák egyike. (Ezt a vélekedést többen alátámasztották: Újfalussy, Dencső, Mihály András, Lakatos Éva, Friedrich Ádám.)

A helyzet a következő: a hangszeralkatrészeket a TRIÁL vállalat szokta beszerezni, de kevés devizája lévén, inkább játékot hoz be, mert abból több a haszna. A hangszerek akár a kemény valutáért vásároltak, akár az NDKból vagy Csehszlovákiából behozottak egyre drágábbak és egyre kevésbé tartósak (valószínűleg szintén üzleti megfontolásból ilyenek), javításuk tehát létkérdés mind a zenetanárok, mind a növendékek, mind pedig a művészek számára. Még ez utóbbiak vannak a legjobb helyzetben, mert külföldön járván, be tudják szerezni.

A Zeneművészeti Főiskolának van hangszerjavító műhelye, nemcsak a Főiskolán, de Sopronban és még egy vidéki városban is, sőt a műhelyek számára szakmunkásokat is kineveltek már. Az alkatrészekre a Minisztérium szokott devizát biztosítani, de nem eleget, és a jövőbeni ellátásuk is bizonytalan. A Főiskola azonban az országos ellátás megszervezésére nem vállalkozhat, minthogy nem kereskedelmi szerv. Dencső István azt ajánlotta, hogy a TRIÁLnál kellene devizakeretet biztosítani kifejezetten erre a célra. Ennek összegét a TRIÁL természetesen megtérítené forintban az Alapítványnak, minthogy az eladásból haszna van. Dencső már beszélt a TRIÁL igazgatójával, akit jóakarátúnak ismer, és további tárgyalások során próbálja elérni, hogy a TRIÁL nyisson vagy jelöljön ki olyan boltot, esetleg boltokat, amelyek ezzel foglalkoznak (úgy, ahogy a festők és iparművészek számára is van egyegy szakmai bolt), s ha ezt tudatják az érdekeltekkel szerte az országban, akkor a pult alóli „feladás” kereskedés kiküszöbölhető.

Mihály András is beszélni fog az Operaház gazdasági vezetőjével a kérdés megoldásának lehetőségeiről.

Muzsikabarátok Köre (az elnevezés önkényes és ideiglenes)

Strém Kálmán, a Zenei Alap vezetője kidolgozott egy tervet, amelynek célja az volna, hogy a zenei általános iskolák képzését magasabb szintre emelje, és ezzel párhuzamosan ezeket az iskolákat az adott város zenei életének központjává egyáltalán: kultúrközponttá tegye.

A tervet a közeljövőben fogja előterjeszteni Gázsó miniszterhelyettesnek, Vitányi Ivánnal egyetértésben.

Elgondolása szerint a zenei általános iskolák tandíját amit 17 évvel ezelőtt állapítottak meg havi 50 Ftban fel kellene emelni, s a pénzt vagy legalábbis annak nagy részét otthagyni az iskoláknál, hogy a program költségeit fedezzék.

Például:

A tanárok díjazása, hogy a központilag meghatározott, nagyon alacsony óraszámom túl is foglalkozhassanak a gyerekekkel. A kiemelkedően tehetségesekkel akár naponta, különóránban stb.

Egy olyan tanár alkalmazása, aki népművelőiszervezői feladatokat lát el. Foglalkozna pl. jegyeladással felnőttek számára is koncertekre, operába, színházba; megszervezné az autóbustól különböző kulturális célú kirándulásokra; kezelné a zenei könyvtárat, lemeztárat; kölcsönözhetne és árusíthatna lemezeket, zenei lapokat stb.

A gyermekek utaztatása a fővárosba vagy a közeli nagyvárosokba koncertekre, színházba.

Terembér és járulékos pl. takarítási költségek finanszírozása, gyakorlás felnőtteknek is klubfoglalkozás, rendezvények stb. céljára.

Amatőr zenekarok és énekarok létrejöttének elősegítése: kamarazene, jazz, kórusok stb. (Ez hangszerigénnyel is jár.) Csehországban jószíval minden kisvárosban működik dalárda vagy amatőr fúvós, esetleg kamarazenekar. Ez Magyarországon nem volt olyan erős hagyomány, de ami volt, az is kiveszett.

Vendégelőadók: fontos volna, hogy zeneszerzők, hangszeres művészek stb. látogassák ezeket a klubokat. Biztosítani kellene ezek honoráriumát, költségeit. Meg lehetne szervezni, hogy a végzős főiskolások diplomakoncertjüket nagyon sok helyen előadhassák. Ez viszonylag kis költséggel járna, s mindenkinek jó volna.

És így tovább. A megvalósítható ötletek száma szinte végtelen.

Strém Kálmán úgy tervezi, hogy a mozgalom szervezésére egy 1015 tagú testületet kellene létrehozni az ország legaktívabb, legrátermettebb igazgatóiból. Ez a testület a pénz felhasználására ajánlásokat készíthetne, esetleg a befolyt összeg egy részét valamely központi cél megvalósítására fordítaná (pl. zenei táborok, versenyek stb.).

A mozgalom propagálását a *Muzsika* című lappal együttműködve képzelem el: a *Muzsika* biztosítana egyikét oldalt a klubmozgalom eseményeinek, az iskolák pedig szaporítanák a *Muzsika* előfizetőinek számát.

A terv megvalósulásához, és főként a megvalósítás színvonalának emeléséhez nagyban hozzájárulna az Alapítvány segítsége.

Ösztöndíjak (forintban)

Ügyszólván minden területen felmerült az az igény, hogy tehetséges fiatalok részére ösztöndíjat kellene alapítani.

1. Fiatal zeneszerzők számára (Rados Ferenc). Minthogy egyegy zenemű létrehozása időigényes, a fiatalok pedig általában nincsenek abban a helyzetben, hogy csak a zeneszerzésnek szentelhessek idejüket, az ösztöndíj üdvös lenne.

2. Zenekritikusoknak (Kroó György és Lakatos Éva). Pályázat alapján kellene megvalósítani. Azért volna rá szükség, mert hivatásos, főfoglalkozású zenekritikus ügyszólván nincs.

3. A régi zene művelőinek (Kroó György). Szintén pályázat útján.

4. Fiatal hangszeres művészeknek. (Friedrich Ádám konkrétan Keller András hegedűművészt, Székely István és Gulyás István zongoraművészeket ajánlotta.)

5. Népzene kutatóknak (Dr. Vargyas Lajos).

6. Működő tanároknak, akik zeneszerzők vagy hangszeres művészek, hogy szüneteltethessék a tanítást. Helyettesítésük is pénzügyi kérdés (Újfalussy)

7. Pályakezdeknek vidékre. Az ösztöndíj célja az volna, hogy a pályakezdek elindulását megkönnyítve lehetővé váljék, hogy vidéken megtelepedjenek és gyökeret verjenek (Újfalussy).

Ösztöndíjak devizában, illetve tanulmányutak

(Ennek fontossága is többször fölmerült, csupán Mihály András adott hangot abbéli aggályának, hogy a fiatal énekesek és táncosok hosszabb külföldi ösztöndíja azzal a veszéllyel jár, hogy az illető, tekintettel a fizetések közti drámai különbségekre, kinn marad. Az Operaház ezt úgy igyekszik elkerülni, hogy énekesek és táncosainak évi 150 nap külföldi tartózkodást engedélyez.)

1. Koreográfusoknak (Mihály András). A koreográfushíány rendkívül nagy. Ezt a szakmát megtanulni valóban tanulmányutak során lehet a legjobban. Elsősorban Amerikában.

2. Jazzmuzsikuskoknak (Gonda János). A jazz hazánkban méltánytalanul rossz helyzetben van. A zenei élet mostohagyereke. Nincs olyan presztízse, mint a komolyzenének, tehát nem kap dotációt, de üzlet, mint a könnyűzene. Érdekvédelmi szerve nincs, semmiféle intézményrendszere nincs. Ezért a jazzmuzsikuskok a többi zenésznél nehezebb helyzetben vannak, noha sok a tehetség. Elterjesztése és megbecsülése azért is fontos volna, mert leginkább alkalmas arra, hogy fejlessze az improvizációs készséget és a kreativitást. Még soha nem fordult elő, hogy fiatal jazzzenész kijutott volna Amerikába, noha erre volna szükség. A Zeneművészek Szövetsége forintban állná a költségeket. Évente 12 tehetséges végzős növendék utaztatásáról lenne szó. Egyébként a Konzervatórium jazztanszékét most kívánják leválasztani és főiskolai rangra emelni. Tekintettel a jazz halmozottan hátrányos helyzetére, Gonda János javaslatait ezen kívül még három van megfontolás tárgyává kellene tenni.

3. Kovács Jánost, az Operaház karmesterét (33 éves) Lakatos Éva nagyon tehetségesnek tartja, de hosszabb külföldi tanulmányutat vélne számára szükségesnek.

4. Modern táncosok külföldi tanulmányútja (Fuchs Lívia). Minthogy nálunk a táncnak ez a típusa teljesen hiányzik, s ezt csak külföldön lehetne megtanulni, szükséges volna az arra érdemesek kiküldése. Nem világos azonban, hogy kik volnának az arra érdemesek, mert kezdeményezésnek is alig van nyoma. Fölmerült a drezdai Paluka Schule, az egyetlen hely, ahol Kelet-Európában modern táncot lehet tanulni.

Külföldi zenei versenyeken, fesztiválokon való részvétel (deviza)

1. Jazz (Gonda János). Fiatal művészek és együttesek külföldi zenei versenyeken és fesztiválokon való részvétele fejlődésük érdekében feltétlenül fontos volna. Különösen a harminc éven aluliak számára kellene lehetővé tenni, hogy kijussanak Amerikába, de nincs pénz útiköltségre. A Szövetség valószínűleg fedezné a költségek forintösszegét. (A Zeneművészeti Szövetségre való hivatkozás azért ilyen bizonytalan, mert Láng István csak február elején lesz elérhető, helyettese, Csébfalvyné pedig noha Gonda minden javaslatával egyetért, nincs abban a helyzetben, hogy ígérjen vagy döntsön.)

2. Fiatal művészek külföldi koncertjeinek finanszírozása (Rados Ferenc). Ez nagyobb horderejű terv, mely szerint valamelyik nyugati menedzserirodát kellene megbízni és fizetni, hogy az arra érdemes esetleg világhírré esélyes – pályakezdő művészeket külföldön koncerteztesse.

3. A Debreceni Zeneiskolai Tanárképző Intézet női karát meghívták Arezzóba. (Karnagyuk Szesztay Zsolt.) A verseny augusztusban lesz. A Városi Tanács biztosítana 100 ezer forintot, de még 150 ezer kellene a kórus útiköltségére. Ennek hiányában nem tudnak elutazni, noha érdemes volna. Díjakat szoktak nyerni (Körber Mária).

4. Az Állami Balett Intézet tehetséges táncosainak versenyeken való részvétele (Körber Mária). Alkalmanként egyiket gyerekről lenne szó, illetve ezek útiköltségéről. A szállást és ellátást a legtöbb esetben a meghívó szerv biztosítja, a nevezési díjat pedig a Minisztérium ki tudja fizetni.

Pályázatok, nívódíjak

1. Nemzetközi pályázatot kellene hirdetni kifejezetten a Soros Alapítvány nevében jazzkompozíciók létrehozására, különböző műfajokban (pl. jazzopera, szimfonikus zene stb.). Fizetni kellene a pályadíjakat és a nemzetközi zsűri munkáját. (Deviza) Megfelelő propaganda esetén biztosan sok pályázó volna, s esetleg jelentős művek születnének az Alapítvány nagyobb dicsőségére (Gonda János). Nívódíjak kiváló koreográfiai alkotásoknak (Vargyas). Pl. a Győri vagy a Pécsi balett legsikerültebb alkotásaiért, esetleg népi tánc produkciókért.

Egyebek

1. Oláh Gusztáv Diótörődíszlete (Mihály András). Az operák színreviteli költségei egyre emelkednek, a dotáció azonban nem nő. Látványos díszletek színpadra állítása egyre kevésbé oldható meg; kompromisszumokra kényszerülnek. (Ez tudomásom szerint a színházaknál is rettenetes nagy gond.) Annak idején Oláh Gusztáv csinált a Diótörőhöz egy káprázatos díszletet (hajói értemem: borsóüllből), amely azonban az évek során megkopott, sőt szét is kellett vágni, amikor a produkció átköltözött az Erkel Színházba. Mihály András ennek a díszletnek az újrateremtését feltétlenül fontosnak tartja, de terve ez idő szerint s ki tudja még meddig kilátástalan. A díszlet ötszázezer forintba került, most kb. 3 millió kellene hozzá. Mihály András úgy véli, hogy a Soros Alapítvány egy kultúrtörténeti értéket mentene meg, ha ezt finanszírozná. Nem látja akadályát annak, hogy a plakáton feltüntessék, hogy ezt a díszletet az Alapítvány fizette. (A magam részéről az ügyet támogatandónak gondolom.)

2. Jazz (Gonda János). Feltétlenül szükség volna a magyar jazzművészet propagálására. Ez az Interkoncert feladata lenne, de nem csinálja. Mindössze két kiadvány jelent meg eddig (egyik mellékelve). A kiadványok a külföld számára készülnének; létrejöttüket a Zeneművészeti Szövetség megszervezné, de előállításuk költségeire pénz kellene (forint).

3. Kották, szakkönyvek, lemezek (Kroó, Újfalussy).

A helyzet ezen a téren is elég siralmas. Hiányoznak a kottaösszkiadások (pl. Schütz), továbbá drága devizáért vásárolható, de nélkülözhetetlen szakkönyvek. Hogy ez milyen módon volna megoldható, azt ki kellene gondolni. Kroó György úgy véli, hogy a legcélravezetőbb a zenetudósok, kritikusok stb. egyéni ellátása lenne (nem magára gondolt, inkább talán az idegesíti, hogy az ő könyvtárát használja a szakma kölcsönkönyvtárként), Újfalussy dr. úgy véli, hogy talán a Kultúránál kellene devizaalapot létesíteni, s ezen keresztül rendelhetnék meg a szükséges könyveket, kottákat, lemezeket az alapkönyvtárak (a Szabó Ervin zenei részlege, a Főiskola és az Opera könyvtára stb.).

4. Budapesti Kórus (Lakatos Éva). A kórus amatőrökből áll, de jó színvonalú együttes. Ezért gyakran előfordul, hogy a kórust igénylő műveknél a zenekarok igénybe veszik. Szükség volna azonban a fiatalításra, de ez nehézségekbe ütközik, tekintettel arra, hogy roppant szerény összeget tudnak csak fizetni a fellépésért, a fiatalok nem lévén bennük annyi idealizmus, mint az öregekben nem vállalják, hogy ennyi pénzért dolgojanak.

5. Az Állami Hangversenyzenekar részére külföldi karmesterek (pl. Abbado) felkérése és díjazása. Az AHZ karmesterproblémája közismert. A Filharmónia azt tartaná a zenekar színvonalának és nemzetközi presztízsének megőrzése szempontjából megoldásnak, ha minden szezonban 34 kiváló karmestert hívhatnának meg egy-egy koncertre. Erre azonban a Minisztérium nem tud devizát biztosítani, sőt talán forintot sem, tekintettel a rendkívüli honoráriumokra (Lakatos).

6. A Zeneművészeti Főiskolának nagyon kellene egy másológép (Újfalussy).

7. Vendégtanárok az Állami Balett Intézet részére (Körber Mária). A Balett intézet időnként meghív kiváló külföldi tanárokat, akik Dózsa Imrére való tekintettel néha forintért is eljönnek tanítani. Az intézet nagyon rászorulna a támogatásra, mert devizája nincs, néha forintja se.

8. Tehetséges szólistáknak és együtteseknek 22 lemez kiadását finanszírozhatná az Alapítvány (Rados Ferenc). Nádori Péter tájékoztatása szerint erre volna kapacitása a Hanglemezyártó Vállalatnak.

9. „Éneklő Iskola” (Körber Mária). Kísérleti tanítás a Mókus utcai Általános Iskolában. Főként fiatalokra számítanak: pályakezdő és már működő tanárookra. Dobszay László kezdeményezésére. A kísérletet többen is fontosnak vélik (Újfalussy, Gonda, Strém). Nagyon kevés pénzük van.

10. Nyírbátori háromhetes zenei tábor (Körber Mária). Nagyon kevés pénzből csinálják már évek óta. Szükségük volna hangszerekre, pl. egy forintért is megvásárolható csemlalóra és a tanárok tiszteletdíjának finanszírozására.

11. Simon Albert, a Zeneművészeti Főiskola tanárának kezdeményezése: azt tervezi, hogy főiskolásokkal kimegy az iskolákba, és ott nyílt próbát tartanak. Ez a zenei nevelés szempontjából nagyon hasznos és fontos volna. (Kroó György az ügyet támogatandónak tartja. Hogy pontosan milyen formában, azt nem tudom.)

12. Pribojszky Mátyás citeraművész egy videót szeretne, hogy azt tanításra, illetve az öreg citerások művészetének megörökítésére használják. Pribojszky az egész országra kiterjedő szervezőmunkája a Citerabarátok Klubja biztosan jó ügy (a kőbányai Mórincz Zsigmond Művelődési Ház védnöksége alá tartozik a mozgalom); az amatőr muzsikálásnak szép és sokak számára járható útja. Pályázatot készül beadni.

Végezetül a táncról

Ezen a téren kevés javaslatot tudtam összegyűjteni (azokat főntebb közöltem). A helyzetet elsősorban Fuchs Livia tájékoztatása alapján a következőképpen lehet fölvázolni:

A néptáncmozgalom ügye elég jól áll hazánkban, intézményrendszere kiépült, elég sok csoport van, népszerű, a tévé is rendszeresen foglalkozik vele, a jobb csoportok utaznak; viszonylag kis befektetéssel is működtethető és támogatókra is könnyebben talál. Következésképpen nem szorul rá úgy a támogatásra, mint a zenekultúra.

A balett rendkívül drága, nagyon sok időt igénylő műfaj; kottából nem tanulható, kizárólag a gyakorlatban, tanárok vezetésével sajátítható el, tehát amatőr csoportok működése legalábbis kielégítő színvonalon kilátástalan. A magyar balettoktatás jó, a három balettegyüttes az Operáé, a győri és a pécsi nemzetközileg elismert, támogatásra érdemes, de ez a fentartó intézmények dolga, legfeljebb besegíteni lehet, amint azt a fentebb ismertetett javaslatok célozzák.

Fuchs Livia egy együttesre hívta fel a figyelmem: a Népszínház kitűnő táncegyüttessel rendelkezik, de nincs propagandájuk. És jó az Opera stúdiója is. Mind a két együttes szívesen tájolna s erre nagyon nagy szükség lenne, mert a vidéki városok Pécsét és Győrt leszámítva egyáltalán nem látnak élő balettet soha. A tájolást érdemes volna megvalósítani: szervezés és pénz kérdése. (Nem tudom azonban, hogy ki szervezné ezt meg. Esetleg a Népszínházzal kellene beszélni?)

A legjobban a modern tánc hiányzik nálunk, olyannyira, hogy szinte nincs is. Az ötvenes évek elején mindent megszüntettek, mint nyugati dekadenciát, noha a két háború között a mozgásművészet kifejezetten baloldali ideológiákkal társult. Minthogy azonban jelenleg nincs, nehéz támogatni. Ehhez valamiféle kezdeményezésre volna szükség. Meghonosítása egyébként meglehetősen komplikált és drága dolog volna, tekintettel arra, hogy kizárólag külföldi tánctanárok vezetésével képzelhető el. (Esetleg utána kellene nézni, hogy a művészi táncmal foglalkozó iskolák [Kovács Éva stb.] táján nincse olyan tehetség, aki ilyen tervekkel foglalkozik.)

A modern tánc illetően nyomorúsága amellet szól, hogy érdemes támogatni a Kreatív Mozgás Csoportot.

4.

Hankiss Elemér

A MAGYAR SZÍNHÁZI KULTÚRA FEJLESZTÉSE Szakértői jelentés arról, hogy mit és hogyan tehet e téren a Bizottság (1985. március)

A mai magyar gyakorlatban túl élesen elválik egymástól a hivatásos és az amatőr színjátszás. Nem akarom ezt a szakadékot azzal még tovább mélyíteni, hogy az alábbiakban kizárólag az amatőr színjátszással kapcsolatos problémákról és teendőkről szólok. Annál kevésbé, mert úgy vélem, hogy a Bizottság jelentős mértékben hozzájárulhat a hivatásos színjátszás jelenlegi problémáinak enyhítéséhez is. A későbbiek során megfogalmazandó javaslataim éppen ezért egyaránt érintik majd a hivatásos és az amatőr színjátszást. Figyelembe véve azonban azt a tényt, hogy a hivatásos színjátszás jelenkori története és helyzete sokkal jobban ismert, mint az amatőr színjátszásé, e szakértői vélemény első felében figyelmemet az utóbbira összpontosítom, s csak a későbbiek során térek rá a hivatásos színjátszás néhány problémájának vázlatos ismertetésére.

AMATŐR SZÍNJÁTSZÁS

Információs forrásaim a következők voltak:

Bucz Hunor és F. Havas Gábor: *Helyzetkép az amatőr mozgalomról*. Budapest, 1981.

Szász János kutatásai (Népművelési Intézet)

Szöbéli interjúk a következőkkel:

1. Keleti István, az Amatőr Színjátszók Országos Tanácsának elnöke;
2. Kerényi Imre, a Nemzeti Színház rendezője;
3. Kirschner Péter, a Hazafias Népfront főelőadója;
4. Máté Lajos, az ASZIOT elnökségének tagja, a Népművelési Intézetben a terület szakreferense;
5. Nánay István, újságíró, a *Színház* című folyóirat munkatársa;
6. Regős János, a SZKÉNÉ igazgatója;
7. Zelnik József, a Népművelési Információs és Dokumentációs Központ igazgatója;
8. Zsámbéki Gábor, a Katona József Színház igazgatója.

Történeti előzmények

Az elmúlt háromnegy évtizedben gyökeresen átalakult az amatőr színjátszás jellege és funkciója. Ennek az átalakulásnak a legfőbb tünete a mozgalom radikális megfiatalodása volt. A felszabadulás előtt a felnőtt amatőr színjátszás legalább olyan virágzó, sőt társadalmilag valószínűleg fontosabb volt (lásd munkás színjátszás stb.), mint az ifjúsági csoportok tevékenysége. Az arányok a hetvenes évek közepévéigé már szélsőségesen eltolódtak az ifjúsági színjátszás javára. 1979ben egy országos felmérés eredményei azt mutatták, hogy az amatőr színjátszók nyolcvanegy százaléka nem múlt el tizennyolc éves, és kilencvenöt százaléka nem idősebb huszonnégy évesnél; ami más szóval azt jelenti, hogy a felnőtt színjátszás jelentősége a minimálisra zsugorodott.

Ez a változás az amatőr színjátszás társadalmi funkcióját és hatását már eleve erősen beszűkítette. E beszűkítés természetes velejárója volt az öntevékeny társadalmi mozgalmak, egyesületek, klubok, társulások felszámolásának, amelyet az akkori központi politika következetesen végrehajtott. Hozzájárult a folyamathoz az erős társadalmi mobilitás, amely szétzilálta a hagyományos közösségek jelentős hányadát, hozzájárult az életformaváltás, a tényleges munkaidő megnyúlása, a szabadidőkultúra megváltozása, elsősorban a tévé elterjedésének hatására, és így tovább.

1948 után az ifjúsági amatőr mozgalom is elvesztette kezdeti lendületét. Az erősen centralizáló politika itt is megfojtotta az igazi, spontán kezdeményezést. A hatvanas évek közepén azután a belső társadalmipolitikai viszonyok oldódásával és az ifjúsági szubkultúra nemzetközi nagy kibontakozásával hirtelen lendületet kapott nálunk az amatőr színjátszás is. Három szakaszát különböztetik meg azóta a fellendülés e nagy korszakának a szakértők. 1965 és 1970 között a klubmozgalom virágzott fel, majd halt el országszerte. 1968 és 1974 között az avantgárd színjátszás élte fénykorát, majd futott zátonyra. 1970 és 1978 között bontakozott ki, majd süllyedt jelentéktelenségbe a folklórmozgalom és ezen belül a táncmozgalom. A jelenlegi állapotot a szakértők igen sötétén ítélik meg. A híres nagy egyesületek többsége megszűnt, válságba került vagy jelentéktelenné vált. Az egész amatőr mozgalomra a jellegtelenség, a dinamika hiánya, a közöny, az erőtlenség jellemző. Mintegy kétezer csoport működik az országban, de ezek közül alig egy vagy két tucatnak sikerült egyáltalában valami névre, minőségre szert tennie. E helyzet kialakulásának és fennmaradásának okai között a szakértők a következőket említik:

Az egész mozgalom túl van szelídítve politikailag, társadalmilag, kulturálisan.

A fenntartó intézmények (művelődési házak és iskolák) szigorúan ellenőrzik a hozzájuk tartozó amatőr együtteseket, jóformán semmi önállóságot nem hagynak nekik a műsorok meghatározásában, jellegében, a játék stílusában. Vagyis, más szóval, igen gyakran hozzá nem értő adminisztrátorok határozzák meg egyegy egyesület programját.

A fenti helyzetben nem alakulhatnak ki igazán jó, eleven, spontán művész és emberi közösségek.

Az együttesek, elsősorban az iskolai együttesek, agyon vannak terhelve kényszerműsorokkal. Az egyesületek jelentős hányada mintegy egynegyede, egyötöde kizárólag iskolai és nem iskolai ünnepélyekre készít műsort. Hadd idézzek itt a BuczHavas könyvből egy amatőr együttes vezetőjével készített interjúból: „Iskolai csoportról lévén szó, többnyire iskolai rendezvényeken veszünk részt. Ezen kívül szerződésünk van a [...] megyei Társadalmi Ünnepeket és Szertartásokat Szervező Irodával; az ő felkérésükre jutnak el a csoport tagjai a város különböző pontjaira: névadókon, élüzem avatáson, nyugdíjas búcsúztatókon, az Öregek Hete rendezvényein, a Vöröskeresztes Világnapon stb. adnak elő az alkalomhoz illő, szerkesztett műsorokat.”

Az amatőr színjátszó csoportok úgyszólván semmilyen anyagi eszközzel nem rendelkeznek. Az iskolai csoportoknak például 71,3 százaléka semmiféle támogatásban nem részesült, és további 19 százaléka évi ezer forint alatti támogatásban részesült. Teljesen megköti az amatőr társulatok kezét, hogy a bevételeikkel nem rendelkezhetnek, hanem az az iskola pénztárába, illetve a művelődési ház pénztárába folyik be. Így mindenért, az utolsó szögért vagy egy méter vászonért a művelődési ház igazgatójához kell fordulniuk. Az amatőr csoportok vezetői is igen rossz anyagi helyzetben vannak. A művelődési házakhoz kapcsolódó amatőr csoportok vezetőinek húsz százaléka egyetlen fillért sem kap, a másik nyolcvan százalékuk pedig átlagosan havi ezer forint körüli tiszteletdíjat kap. Az iskolai csoportoknál még rosszabb a helyzet; e csoportokat vezető tanárok 60,1 százaléka semmiféle tiszteletdíjat nem kap, és mindössze 1,4 százalékuk kap négyszáz forintnál magasabb tiszteletdíjat. Átlagosan egyegy ilyen tanár havi 271 forintot kapott 1979ben.

Nincsen pénz természetesen sem díszletre, sem kosztümre, sem utazásra, sem fesztiválon, sem tanfolyamokon való részvétellel és így tovább.

Igen kevés alkalom van arra, hogy egyegy csoport tagjai más csoportok előadásait láthassák. Tudomásom szerint Magyarországon egyetlen amatőr színjátszó fesztivál van, kétévenként egyszer Kazincbarcikán. 1972ben volt az első ilyen fesztivál nagy sikerrel, majd '74 és '76 után ezek a fesztiválok is erősen vesztek érdekességükből. A szakértők véleménye szerint egyrészt azért, mert a fesztivált fenntartó Megyei Tanács által juttatott 300 ezer forint egyre kevesebbet ér, másrészt pedig minthogy az egész amatőr színjátszás válságban van, nagyon nehéz még erre a kétévenként megtartott fesztiválra is igazán jó produkciókat találni.

A kielégítő teljesítményt nyújtó amatőr csoportoknak is jóformán alig van lehetősége arra, hogy bekapcsolódjanak a nemzetközi amatőr mozgalomba. Kazincbarcikán ugyan megjelenik egyegy külföldi csoport, de gyakran nem azok, akikre az itthoniak igazán kíváncsiak volnának. Külföldön több fesztivál és amatőr vezetők számára rendezett szeminárium és műhely van. Ezekre azonban igen nehéz kijutni. 1980 óta a minisztérium nem ad pénzt az ilyen kiutazásokra, tehát azok az együttesek, illetve együttesvezetők mehetnek ki, akiket a fenntartó szerv kiküld, vagy akik saját maguk vállalják ezeket a költségeket, így, ezeken a rendezvényeken a részvétel minimális, ez is igen gyakran kontraszelektált. Nagy gátja az ilyen típusú kapcsolatok kiépítésének az is, hogy az amatőr mozgalom vezetői közül igen kevesen tudnak nyelveket. E kapcsolatok ápolásában sokat tesz a Népművelési Intézet megfelelő osztálya, de pénz és lehetőségek hiányában eredményeik szükségszerűen korlátozottak.

Tisztázatlanok az amatőr színjátszás és a hivatásos színjátszás kapcsolatai. A hivatásos színészek és rendezők többsége teljes érdektelenséggel tekint az amatőr színjátszókra, nem is igen tudnak még a legjobb produkciókról sem. A szakértők véleménye eltér egymástól annak megítélésében, hogy vajon milyen csatornák épültek ki az amatőr színjátszás és a hivatásos színjátszás között, vagyis hogy milyen mértékben meríti utánpótlását színészekben és rendezőkben a hivatásos színjátszás az amatőr színjátszás területéről. A hatvanas, kora hetvenes években valószínűleg igen nagy volt a föláramlás ezen a téren, több ma is ismert híres színész és rendező amatőr mozgalomban kezdett dolgozni; ma azonban mintha ezek az átjárók erősen leszűkültek volna. Több szakértő kifogásolta azt például, hogy a Színművészeti Főiskola nem válogat a legjobb teljesítményt

nyújtó amatőrök közül, nem kíséri figyelemmel ezeket a produciókat és embereket, hanem inkább abból a rövid, egykét órás interjúból vonják le a következtetéseket, amelyek a felvételi vizsgákon zajlanak le. Ilyen szempontból még a magyar futball utánpótlása is sokkal szervezesebb és értelmesebb: az edzők részben a grundokról, részben a kölyök és ifjúsági csapatokból válogatják ki a tehetségeket.

Ennyit az amatőr színjátszás néhány jelenlegi problémájáról.

HIVATÁSOS SZÍNJÁTSZÁS

E terület problémáiról évek, évtizedek óta cikkezik a magyar sajtó és vitatkozik a magyar szakértői gárda. Nincs helyem és nem is feladatom e viták és e problémák ismertetése. Mindössze néhány olyat emelek ki a problémák közül, amelyek megoldásában a Soros Bizottság esetleg részt vehet. Egyszerűen csak felsorolom őket kommentár nélkül.

Vidéki színházaink egy részének műszaki bázisa elavult.

Színházaink látványvilága (díszlet, kosztümök stb.) általában igen szegényes. Ezen a téren messze el vagyunk maradva a nemzetközi mezőnytől. Ennek részben anyagi okai vannak, másrészt a hagyományok hiánya, megfelelő szakértők hiánya említhető itt.

Színészeink, társulataink mozgáskultúrája általában messze elmarad a nemzetközi színvonalától. Itt megint a hagyományok hiányára, megfelelő oktatás hiányára, a megfelelő szakemberek, a megfelelő szándékok hiányára utalnak a szakértők.

Színjátszásunk nem kapcsolódott be eléggé a nemzetközi színházi életbe. Nincs elég pénz és nincs elég szándék arra, hogy külföldi szakértőket, illetve külföldi együtteseket hívjanak meg. Másfelől nincs arra elég pénz, szándék és energia, hogy hazai szakértők és társulatok külföldi fesztiválokon vegyenek részt, illetve rendezők, színészek egyegy híres külföldi társulatnál több hónapot eltöltve tanuljanak.

Nincs elég ösztönzés igazi teljesítményekre, nincs elég elismerése az igazi tehetségnek.

A fentiek, és további információk alapján a következő javaslatokat teszem.

JAVASLATOK

Színházi Kuratóriumok létrehozása

Véleményem szerint a Soros Bizottság ha kicsit is kezdeményezően lép föl, akkor a támogatandó jó ügyek olyan sokasága fog fölmerülni, hogy mindenben a Bizottság önmaga nem tud dönteni. Szükség van arra, hogy a befutó pályázatokat (ahogy az irodalom és társadalomtudomány területén történik) egy kuratórium szűrje meg, bírálja el a pályázatokat, és tegyen javaslatot velük kapcsolatban a Bizottságnak. E kuratórium feladatai a következők volnának.

- a) A színházzal kapcsolatos pályázatok elbírálása.
- b) A Bizottság által kiírt ösztöndíjak odaítélése, illetve a velük kapcsolatos javaslatok megfogalmazása
- c) Az alábbiakban meghatározandó módon kitűzött díjak odaítélése
- d) Az alábbiakban leírt módon létrehozandó befogadó színház tanácsadói és ellenőrzői funkcióinak ellátása, illetve az azokban való részvétel.

A kuratóriumot a hivatásos és az amatőr színjátszás legjobb szakértőiből kellene összeállítani. Fontos volna, hogy ezen a szinten is találkozzon egymással a két terület. Fölsorolok néhány olyan szakértőt, akik véleményem szerint kitűnően elláthatnák a kuratóriumi tagság feladatait.

Névsorban:

Babarczy László, a Kaposvári Színház igazgatója;
Dévényi Róbert, a Népművelési Intézet munkatársa, az amatőr színjátszás egyik legjobb szakértője;
Kerényi Imre, a Nemzeti Színház rendezője; Koltai Tamás, a *Színház* című lap munkatársa;
Marton László, a Vigaszínház rendezője;
Mészáros Tamás, a *Magyar Hírlap* munkatársa;
Nánay István, a *Színház* című lap munkatársa;
Regős János, a SZKÉNÉ igazgatója; Zsámbéki Gábor, a Katona József Színház igazgatója.

Egy vagy több befogadó színház létrehozása

Ennek a színháznak a feladata az volna, hogy otthont adjon egyfelől több amatőr csoportnak, másfelől az ország minden pontjáról ide feljövő amatőr és nem feltétlenül amatőr produkcióknak. Ehhez a következőkre volna szükség:

Egy megfelelő épület a város belterületén, könnyen megközelíthető helyen. Ez az épület lehetne egy nem kihasznált művelődési ház, egy nem működő gyári üzemcsarnok, vagy bármi más, e célnak megfelelő épület. Szóba kerülhet, és már vannak ilyen javaslataink, új épület létesítése is.

A házat fel kellene szerelni amatőr és profi előadásokhoz szükséges műszaki háttérrel.

Kellene lennie a házban próbateremnek, klubhelyiségeknek, a közönség fogadására alkalmas helyiségnek is.

Megoldandó az, hogy milyen jogi és szakmai státusa volna ennek az intézménynek.

Mint említettem, a létrehozandó Színházi Kuratórium lehetne az egésznek a felügyeleti és tanácsadói szerve. De jó volna megtalálni az együttműködés formáit valamelyik társadalmi szervezet vagy mozgalom megfelelő szintjével is (például KISZ, Népfront stb.).

Rendelkeznie kellene ennek az intézménynek egy bizonyos fenntartási alappal. A rezsiköltségekre, illetve arra, hogy néhány amatőr együttest támogathasson, a díszlet és más költségeket vállalhassa, és így tovább. A bevételek ezeknek a költségeknek csak bizonyos százalékát fedezhetik.

Figyelembe kellene venni mindenekelőtt mindazokat a kezdeményezéseket, amelyek már ilyen befogadói színház létrehozására irányultak. Ezek közül a legfontosabbak:

1. SZKÉNÉ. A SZKÉNÉ a hetvenes években a Műegyetem amatőr csoportjaként működött, majd 1979 óta átalakult befogadói színházzá. Az azóta eltelt hat évben az ország egyik legfontosabb színházi központjává vált mind amatőr, mind hivatásos vonalon. Évente negyvenötven produkciót hív meg a SZKÉNÉ igazgatósága, amatőr és hivatásos produkciókat egyaránt. Ezek a produkciók a város színházi életének legérdekesebb eseményei közé tartoznak. Kiemelkedő fontosságú a SZKÉNÉ által újra és újra megrendezett ún. Mozdásház Fesztivál, amelyre a világ legjobb társulatai jönnek el. Mindezek a kezdeményezések a legerőteljesebben támogatandók. Erre vonatkozólag van is már bent pályázat és javaslat a Bizottság előtt. Nem kétséges, hogy a SZKÉNÉ anyagi és más jellegű lehetőségének bővítésével egy már kitűnően működő befogadói színház további működését tesszük lehetővé.

2. Térszínház (Újpest, Derkovits Művelődési Ház). A Térszínház vezetősége néhány évvel ezelőtt egy ilyen programmal indult; a Ház adottságai kitűnőek, de több okból, amelyek között fontos helyet foglal el az, hogy a várostól igen messze esik ez a művelődési ház, nem indult be ott igazi élet. Megvizsgálandó, hogy esetleg valamiféle támogatás felújíthatja ott ezt a programot.

3. Egyetemi Színpad. Korábban töltött be ilyen befogadói színház jelleget. Az utóbbi években azonban egyre inkább üzleti vállalkozássá vált. Megvizsgálandó, hogy a fenntartó szervvel, illetve esetleg a KISZ KBval együttműködve nem lehetne ezt a viszonylag jó adottságú helyet is befogadói színházzá alakítani.

4. Almássy téri Szabadidő Központ. Itt is voltak és talán vannak is ilyen tervek. Itt is megvizsgálandók a lehetőségek és a teendők.

5. „Selyemgombolyító” Népművelési Információs és Dokumentációs Központ. A Központ óbudai székházának udvarán szabadtéri színpad épül, amely ezen a nyáron már befogadóképes lesz. Itt is komoly a szándék valamilyen befogadói színház létesítésére. Minthogy velük már a Bizottság kapcsolatai kiépültek, így az együttműködés lehetőségei ezen a téren is jók.

6. Nyitott Ház (Lengyel Pál rendező, IX. kerület, Nagyváradi tér). Mint ahogy a nevéből is kitűnik, itt is van ilyen befogadói szándék. Ezt a programot itt a KISZ KB is támogatta és támogatja. Itt is megvizsgálandók a lehetőségek és teendők.

7. Belvárosi Ifjúsági Klub (Fábry Péter, Molnár utca). Kitűnően működő klub, némi befogadói igénnyel, itt azonban a tér túlságosan kicsi és korlátozott. Valószínűleg ennek tevékenysége már nem bővíthető.

8. Petőfi Ifjúsági Csarnok. Mint tudjuk, ez év április 4-én nyílik meg, színpaddal és kitűnő egyéb felszerelésekkel. Figyelemmel kísérendő, hogy itt milyen munka alakul ki és a későbbiek során megvizsgálandó az együttműködés lehetősége is.

9. Nyílt Színházi Egyesület. Ezzel kapcsolatban Honti Katalin és Kristóf Péter adott be pályázatot. A pályázat egyelőre túlzottan nagy igényűnek látszik, de ennek ellenére véleményem szerint ezt a javaslatot is be kell vonni vizsgálódásaink körébe. Itt úgy látom, komoly szakértői kapacitás és komoly menedzseri kapacitás van máris együtt.

10. Téka Táncház és Befogadói Központ. Ezzel kapcsolatban Szász János adott be egy javaslatot, amelyet mellékelek a Bizottság tagjai számára. Itt is komoly előkészítő munka folyik már egy Budapest határában épülő skanzenszerű telep létrehozására, amely befogadói központjává válhatna színjátszóknak, zenész társulásoknak, de egyúttal központja volna kis népi mesterségek műhelyeinek, fesztiválok számára és így tovább.

Mindezekkel kapcsolatban a következőket javaslom

1. Egyrészt máris támogassuk intenzíven a SZKÉNÉ-t mint egy már működő, kitűnő befogadói színházat.
2. Kezdjünk tárgyalásokat a Népművelési Információs és Dokumentációs Központ vezetőivel az általuk létesítendő befogadói színházzal kapcsolatban.
3. Írjunk ki egy célpályázatot a befogadói színház vagy színházak létrehozására.

A pályamunkáknak a következőkre kell kitérniük, illetve választ adniuk:

- a) javaslatot kell tenni az épületről,
- b) az épület megszerzésének lehetőségére, átalakításának műszaki lehetőségére és költségeire,
- c) már meglévő vagy megnyitható pénzügyi forrásokra,
- d) a befogadói színház műszaki felszerelésének költségvetésére,
- e) az épület vázlatos alaprajzára, illetve belső struktúrájára,
- f) a befogadói színház jogi státusára, illetve szervezeti felépítésére,
- g) a szükséges személyzetre,
- h) az évi fenntartás költségeire,
- i) az első egy-két év programjára (néhány amatőr társulat, illetve produkció, illetve tevékenység típus megnevezése stb.).

A pályázatokat benyújthatják intézmények, társulások, magánszemélyek és így tovább. A legjobb pályázatra akár egy 50 ezer forintos összeget is kitűzhetünk. Véleményem szerint e pályázat kiírásának nemcsak az volna a jelentősége, hogy esetleg valóban kialakul így egyikét megvalósítható, jó megoldás, hanem némi pezsgést is hozna azokba a fiatal építész, művész, menedzser körökbe, akik ma vagy nem sok mindent csinálnak, vagy gmkk és más vállalkozások irányába tájékozódnak. El tudom képzelni, hogy még attól sem kell elzárkóznunk, hogy a pályázatok vállalkozás jellegű megoldásokat javasolnak.

Fesztiválok támogatása

Mint korábban mondtam, a fesztiválok, különösen ha nemzetközi részvétellel szervezzük őket, igen erőteljes mozgósító szerepet játszhatnak a magyar amatőr és hivatásos színjátszásban. Itt megint nem kellene nagyon élesen elválasztani e két területet egymástól. Támogatni kellene a már hagyományokkal rendelkező fesztiválokat, és esetleg új fesztiválok szervezését is elő kellene segíteni. Az alábbiakban teszek erre néhány javaslatot.

1. Kazincbarcikai Amatőr Színjátszó Fesztivál

Mondtam, hogy '72ben volt az első. Azóta erősen vesztett jelentőségéből. El tudnám képzelni, hogyha az első kéthárom legjobb produkció a Bizottságtól komoly díjat kapna, olyan díjat, amelyből az adott társulat esetleg a következő egy évben akár egy új produkciót is lábra tudna állítani (100200300 ezer forint), ezzel a fesztivál rangját megemelnénk, és jelentős lendületet adnánk az élenjáró amatőr színjátszó csoportoknak. A fesztivál az ASZÍOT rendezésében zajlik. A szakértők egybehangzó véleménye szerint a zsűri jól látja el a feladatát, a szakma legjobb szakértői vesznek benne részt; a probléma inkább a kínálat gyengesége, így tehát a javasolt kuratórium ellenőrzése mellett, vagy annak esetleg vétőjogot adva, el lehetne fogadni a fesztivál zsűrijének döntését, és az első három produkciót komolyan díjazni. Ki kellene találni valamilyen jól hangzó, jó csengésű nevet ezeknek a díjaknak.

2. Mozgásszínház Fesztivál

Említettem, hogy a SZKÉNÉ ezt már '79 óta rendszeresen megrendezi, illetve a tavalyit már nem tudta megrendezni pénz hiánya miatt. Ez az ország legjelentősebb ilyen típusú fesztiválja. Van már ezzel kapcsolatban egy pályázat a Bizottság előtt. Javaslatom az, hogy legalább két évre előre adjuk meg a kért forint és kis összegű dollártámogatást.

3. A Selyemgombolyító Nyári Színházi Fesztiválja

A fentiekben már utaltam rá. Tudomásom szerint tárgyalások folynak már a SZKÉNÉ és a Selyemgombolyító vezetősége között, hogy esetleg a két fesztivált együttesen, összehangolva rendeznék meg. Minthogy a SZKÉNÉ Mozgásszínház Fesztiválja nemcsak a SZKÉNÉ kis színpadán, hanem még kéthárom helyen is zajlik, ha ebbe bekapcsolódik a Selyemgombolyító viszonylag nagy befogadó képességű szabadtéri színpada, akkor ez a Mozgásszínház Fesztivál hatókörét is kiszélesíti. Ha a Selyemgombolyító jó programmal áll elő, úgy már ebben az évben is javasolom ennek a nyári fesztiválnak a támogatását.

4. Pécsi Nyári Színház

Ez a most alakuló új bölcsészkarhoz kötődik. Tőlük is lehet kérni programot, de lehet, hogy meg kell várni azt, hogy az első két évben mit csinálnak a saját erejükből.

5. Budapesti Őszi Fesztivál

A múltban sok kifogás volt a meghívások rendje ellen. Gyakran nem azok a társulatok jöttek el, amelyek érdekelték volna a hazai szakembereket. Most, Marton László személyében új vezetőt kapott az Őszi Fesztivál, ami garancia arra, hogy a fesztivál fontos kulturális eseménnyé és színházi szempontból is izgalmasabbá, fontosabbá válik. Úgy tudom, hogy a fesztivál rendelkezik a megfelelő eszközökkel, de elképzelhető, hogy itt is kialakul valamilyen együttműködés.

6. A Kuratóriumot meg kellene bízni azzal, hogy figyelje a hazai kezdeményezéseket, és ha olyan fesztiváltervről tud, amely esetleg támogatandó, akkor vizsgálja azt meg és hívja fel rá a Bizottság figyelmét.

Díjak kitűzése

A kazincbarcikai fesztivállal kapcsolatban utaltam már erre az amatőr színházak vonatkozásában. De jó volna ha a hivatásos színházakat sem zárják ki ebből a lehetőségéből. Van erre egy meglehetősen egyszerű lehetőség. Minden évben odaítélik Magyarországon társulatoknak, rendezőknek, színészeknek és más művészeknek az ún. „kritikusok díj”át. E díjakat mintegy harminc kritikus szavazatai alapján ítélik oda; így igen nagy a valószínűsége annak, hogy valóban a legjobb produkciók és a legjobb művészek kapják. Éppen ezért ezeknek a díjaknak máris igen nagy rangjuk van. Viszont, minthogy pénzdíj nem vagy csak jelentéktelen jár vele, véleményem szerint érdemes volna néhány díjat valamilyen komolyabb pénzösszeggel is megtámogatni. Elképzelhető, hogy ez még nagyobb lendületet adna a hivatásos színjátszásnak is. Úgy vélem, hogy a következő öt vagy hat díj mellé volna érdemes kiírni egy nagyobb pénzdíjat is:

- a legjobb előadás díja,
- a legjobb rendező díja,
- a legjobb színész díja,
- a legjobb díszlet díja,
- a legjobb kosztüm díja.

A díjak pontos meghatározását rá kellene bízni a megalakuló kuratóriumra.

Forint ösztöndíjak

Ezen belül több ösztöndíj kitűzésére teszek javaslatot.

1. Éves ösztöndíjak amatőr társulatok számára. Erre a pályázatra, amit a Kuratórium írna ki, azok az amatőr együttesek pályázhatnának, amelyek egy komoly és nagy sikerű produkciót hoztak létre az elmúlt egy vagy két évben. E sikeres produkció alapján a Kuratórium megvizsgálná további működési feltételeiket, és egy évre ösztöndíjat adna a csoport tagjainak, illetve a csoport vezetőjének, és esetleg az anyagi költségek egy részét is vállalná. (Terembér, díszletköltség stb.) Amennyiben a csoport képes volna egyesületté átalakulni, akkor esetleg egy összegben is adni lehetne nekik támogatást. Addig azonban, amíg egy fenntartó szervtől függenek, kétséges, hogy hogyan lehet a számukra ilyen külön számlát nyitni a fenntartó szervnél, amellyel autonóm módon ők rendelkeznének. Ha ez nem oldható meg, akkor jobbnak látszik az egyéni ösztöndíjak rendszere. Ilyen ösztöndíjkérés már be is futott az egyik legkitűnőbb és legsikeresebb amatőr társulattól, az ún. Xedik Tanulmányi

Csoporttól. Véleményem szerint előnyben kellene itt részesíteni a nem kifejezetten ifjúsági csoportokat, például munkás színházszó csoportokat, illetve felnőtt csoportokat és nem utolsósorban a nyugdíjas színházszó csoportokat. Ezen a téren is vannak érdekes kezdeményezések. (Lásd például a Budapesti Művelődési Központban a „Nyugdíjas Színházat”, amelyet Kristóf Péter és Varga Katalin vezet.) A pályázat kiírásánál esetleg külön meg lehet említeni, hogy némi előnyben részesülnek a felnőtt csoportok, munkás csoportok és nyugdíjas csoportok, ámbár ez nem föltétlenül szerencsés megoldás. Jobb volna inkább a pályázaton kívül a sajtóban elterjeszteni, hogy ezen típusú társulásokat különösen támogatjuk.

Jelenleg mintegy tíztizenöt olyan csoport van, a szakértők szerint, amelyek pályázhatnak ilyen támogatásra; de természetesen lehetnek olyanok is, amelyeket ők nem említettek. Elképzelhető, hogy egy általános pályázati kiírás mellett a szakértők szerint legkiemelkedőbb csoportokat külön is lehetne értesíteni a pályázás lehetőségeiről. Természetesen nagyon meg kell majd vizsgálni a pályázataikat, mert vannak közöttük olyanok, amelyeknek viszonylag bő forrásaik vannak, mások viszont szinte a semmiből élnek. Az alábbiakban felsorolok néhány ilyen kiemelkedő csoportot; a sorrend esetleges, nem jelent értékítéletet.

Nyitott Színpad (Pécs, Vincze János)
Térszínház (Budapest, Bucz Hunor)
Utca Színház (Budapest, Hegedűs Tibor)
Stúdió K. (Budapest, Fodor Tamás)
Grópius Együttes (Budapest, Katona Imre)
Xedik Tanulmányi Csoport (Budapest, Somogyi István)
GT '80 (Gödöllő, Kerényi Gábor Miklós)
815ös Csoport (Szeged, Samó Attila)
Pince Színház (Budapest, Keleti István)
Gesztus Színház (Budapest, Rókás László)
Kaméleon (Budapest, Bóna László)
Nyugdíjas Színház (Budapesti Művelődési Központ, Kristóf Péter és Varga Katalin)
Fortuna Irodalmi Színpad (Jászfényszaru, Kirschner Péterné)
Nevenincs Színház (Budapest, Vörös Róbert), (Debrecen, Pinczés István).

Ösztöndíjak fesztivál részvételére

A Kuratóriumnak rendelkeznie kellene kisebb összegekkel, amelyekkel támogathatnák a társulatok belföldi fesztiválokra való részvételét.

Ösztöndíjak hivatásos színészek számára

Jó volna támogatni olyan elképzeléseket is, mint amilyen például a *Stílusgyakorlatok* című produkció volt, amelyet a Katona József Színház három művésze hozott létre. Ők egyébként pályáztak már egy ösztöndíjra egy következő produkció létrehozásának érdekében. Erre a lehetőségre is fel kellene hívni a figyelmet a pályázati kiírásban.

Dollárösztöndíjak

A következőkre kellene kiírni dollárösztöndíjpályázatokat.

a) Ötnapos ösztöndíjak rendezők és más színházi szakemberek számára, akik már meghívással rendelkeznek, egy híres külföldi rendező vagy társulat részéről; egy olyan meghívással, amely lehetővé teszi számukra, hogy négyöt hónapi rendszeresen részt vegyenek annak a társulatnak vagy rendezőnek a munkájában. Azért javaslom ezt, mert a szakértők szerint annak nagyon sok értelme nincsen bár nem fölösleges, hogy rendezők féligmeddig turistaként ideoda utazgassanak egyegy előadás megnézésére. Jelenleg elsősorban a következő híres rendezők mellé volna érdemes kimenni egyegy magyar rendezőnek: Stein, NyugatBerlin; Strehler, Milánó; Brook, Párizs; Bob Wilson, Párizs; Mnouchkine, Párizs; Bergman, NSZK; Kantor, Firenze; Savary, Franciaország; Zadek, Hamburg és München; Efrosz, Szovjetunió; Zaharov, Szovjetunió; Szturua, Szovjetunió; Pintilie, Párizs; Peymann, Bécs; Besson, Svájc; Swinarski és Wajda, Lengyelország; és így tovább.

Dollárösztöndíj fesztiválon való részvételre

Ezek rövid, egy vagy kétéves ösztöndíjak lennének. Elsősorban a következő fesztiválok jönnek számításba: Párizsi Őszi Fesztivál; Világszínház Fesztivál; Münchener Nyári Fesztivál; Amsterdam: Bolondok Fesztiválja; BITEF, Belgrád. Természetesen más fesztiválokra is ki lehetne esetenként küldeni valakit.

Ösztöndíjak külföldi szakértők számára

Szakértőink szerint igen fontos volna, hogy ha egy színház, vagy több színház időnként meghívhatna egyegy külföldi szakértőt. Elsősorban látványszakértőket, tehát szcenikusokat, díszlettervezőket, jelmeztervezőket; másodsorban mozgásművészeket (a mozgásszínház művészeit, pantomimművészeket, koreográfusokat és így tovább). De szóba jöhetne néhány nagy rendező meghívása is.

Ösztöndíj, illetve meghívás külföldi társulatok számára

Nem tudom, milyen formában, de lehetővé kellene tenni, hogy egyegy színház is meghívhasson időnként egyegy külföldi társulatot úgy, ahogy a Nemzeti Színház néhány évvel ezelőtt meghívta Strehleréket és így tovább. Ide tartoznának azok az egykét hetes workshopok, szemináriumok, amelyeken amatőr és hivatásos színészeket lehetne kiképezni mozgásművészetre, pantomimra, ún. performance játékokra és így tovább. Ezeket a szemináriumokat lehetne a már folyamatban levő, illetve megszervezendő belföldi fesztiválokhoz csatolva megrendezni. Jó volna, ha ilyen szemináriumok szervezésére is lehetne pályázni forintért, illetve a külföldi művészek számára utazási költségeket fedező kisebb dollár összegekért. Ugyanilyen jelleggel támogatandónak tartom a SZKÉNÉnek azt a kezdeményezését, hogy egy sajátos színésztúdiót létesítsenek, ahol a szó szoros értelmében mindent tudó fiatal színészeket akarnak nevelni, akik egyúttal elláthatnák a befogadó színház sokféle szervezői, művészi és műszaki feladatait is.

Ösztöndíj amatőrök fesztiválrészvételére

Jó lenne, ha lehetne pályázni amatőr társulatoknak és szakértőknek is arra, hogy egyegy külföldön tartandó fesztiválon vagy szemináriumon részt vegyenek.

Ezzel befejeztem javaslataim megfogalmazását. Úgy vélem, hogy egy évi 5 millió forintos keretet kellene létesítenünk és a Színházi Kuratórium rendelkezésére bocsátanunk. Ez a keret nagyjából fedezné azokat a javaslatokat, amelyeket a fentiekben

megfogalmaztam. Jó volna mellette egy 50100 ezer dolláros keretet is létesíteni az említett dolláröszöndíjak, illetve a dollárért beszerezhető műszaki felszerelések árának fedezésére.

5.

Hankiss Elemér

JAVASLATOK CÉLPÁLYÁZATOKRA (1985. március)

A Bizottság legutóbbi ülésén egyetértettünk abban, hogy jó volna kiírni célpályázatokat, amelyekben konkrét feladatok megoldására szólítanánk fel a pályázókat. Az alábbiakban ilyen célpályázatra teszek javaslatot.

1. Színházi videotéka létesítése. Többször vitatkoztunk már erről a kérdésről, és fut is nálunk ezzel kapcsolatban egy pályázat. Tudjuk, hogy különböző okok miatt döntésünket ebben a pályázat tárgyában nem tudtuk meghozni. Úgy hiszem, az volna a kivezető út, ha nyílt pályázatot hirdetnénk a kérdés megoldására. A pályázóknak a következőket kellene megoldaniuk:

Egy olyan szervezet létrehozása, amely képes évente mintegy negyvenötven hazai színházi előadást videoszalagra fölvenni.

Amelyik képes a felvett kazettákat megfelelő módon tárolni.

Amelyik képes a felveendő előadásokat megfelelően válogatni.

Amelyik képes a szalagokat a szakmai közönség rendelkezésére bocsátani.

A pályaműveknek részletesen ki kellene térniük a vállalkozás megszervezésének körülményeire, jellegére, költségeire, művészi, jogi garanciáira és így tovább.

2. Befogadó színház létesítése. (Lásd a színházi szakanyagot.)

3. Kastélymozgalom. Az országban sok elhagyott kastély van, és jó néhány olyan község vagy város, ahol megalakultak már azok a társadalmi csoportok, amelyek vállalkoznának e kastélyok renoválására és közösségi épületekké való átalakítására. Ki kellene itt is írni célpályázatot. A pályázatban pontos leírását kellene adni a szóban forgó objektumnak, tisztázva a jogi kérdéseket, a tervezés stádiumát, a már meglévő és a még hiányzó anyagi forrásokat, az épület tervezett rendeltetését, az ezzel kapcsolatos garanciákat és így tovább.

4. Környezetalakító célpályázatok. Az országban számos helyen alakultak egyesületek helyi horgásztavak, csónakázótavak, parkok, játékparkok létesítésére. Ezen csoportok többsége anyagi nehézségekkel küzd. Itt is meg kellene hirdetni egy pályázatot.

A már meglévő ilyen kastélyrenováló, illetve környezetalakító egyesületekre vonatkozólag részletes információt tud adni Kirschner Péter, a Hazafias Népfront főelőadója.

403

6

OKTSOROS VIDEOPROGRAM EGYÜTTMŰKÖDÉSI SZERZŐDÉS

Szerződő felek:

egyrészt az MTASoros Foundation Bizottság Titkársága (Budapest, L, Lant utca 2.) továbbiakban: Titkárság, másrészt az Országos Közművelődési Tanács Titkársága (Budapest, V., Kossuth Lajos tér 13.) továbbiakban: OKT Titkársága, az alábbi szerződést kötik:

1. Az Országos Közművelődési Tanács Titkársága 1984. évben pályázatot hirdetett videoeszközök elnyerésére. A pályázók részére adandó videoeszközök beszerzéséhez a szükséges forintfedezet rendelkezésre áll. Nem rendelkezik kellő devizával az OKT Titkársága a beszerzések bonyolításához. Az MTASoros Foundation Bizottság Titkársága jelen együttműködési szerződés keretén belül a New Yorki Soros Foundation felhatalmazásával biztosítja az OKT Titkársága számára a devizafedezetet a program megvalósításához.

2. A Titkárság biztosít az OKT számára a program megvalósításához 210 000, azaz kettőszázötven ezer dollárt. A devizaösszegből 150 000, azaz egyszázötvenezer dollár videoeszközök és berendezések vásárlására fordítható, 60 000, azaz hatvanezer dollár stúdiófelszerelés, sokszorosítóberendezés beszerzésére és üzembe helyezésére használható.

3. Az OKT Titkársága a program lebonyolítására megbízást ad a Közművelődési Információs Központ (Budapest, III., Harrer Pál u. 26.) részére. A Közművelődési Információs Központ vállalja a program lebonyolítását.

4. A jelen szerződés mellékletét képezi az a tételes kimutatás, amely tartalmazza a beszerzendő berendezéseket és felszereléseket. Ha ezek devizaellenértéke nem meríti ki a rendelkezésre bocsátott devizakeretet, az OKT Titkársága a Közművelődési Információs Központ bevonásával hasonló berendezéseket nagyobb mennyiségben beszerezhet annak érdekében, hogy a teljes devizakeretet felhasználhassa.

5. A Közművelődési Információs Központ a lehető legrövidebb időn belül eljuttatja a Titkársághoz a devizáért beszerzendő videoeszközök, berendezések, stúdiófelszerelés, sokszorosító berendezés legmegfelelőbb az OKT Titkárságával egyeztetett árajánlatát a külföldi szállító cég pontos megnevezésével ügyelve arra, hogy az árajánlat tartalmazza az esetleg felmerülő szállítási és biztosítási díjakat is. A Titkárság gondoskodik arról, hogy a New Yorki Soros Foundation a megrendelést a szállító cégnek továbbítsa és a számlát kiegyenlítsse. A jelen szerződés hatálytalan, ha kedvezményezett a beszerzendő áruk tételes jegyzékét a szállító cég ajánlatával a mai naptól számított 60 napon belül nem juttatja el a Titkársághoz.

6. Az OKT a Titkárság részére megtéríti a devizaösszeg forintellenértékét. A 150 000 dollár forintellenértéke azt követő 60 napon belül esedékes, amikor a New Yorki Soros Foundation a számlákat kiegyenlítette. (Amennyiben kedvezményezettek a devizakeretet nem tudják egyetlen szállítással kimeríteni, az esetben a részszámlák ellenértékét a számla kiegyenlítésétől számított 60 napon belül teljesítik.) A forint ellenértékét a kiegyenlítés kori MNB eladási árfolyam alapul vételével kell számítani.

A stúdiófelszerelés és a másolóberendezés beszerzésére fordítandó 60 000 dollár forintellenértéke két egyenlő részletben esedékes: az első részlet a szállítástól számított egy éven belül, a második részlet a szállítástól számított két éven belül. Az OKT Titkárság rendezi az eszközök behozatalával kapcsolatos vámkérdéseket.

7. A Közművelődési Információs Központ az OTK Titkárság felhatalmazása alapján betekintésre a Titkárság rendelkezésére bocsátja a OKT pályázat írásos anyagát, és biztosítja a kiosztásra kerülő videoeszközök felhasználásáról történő helyszíni tájékoztató lehetőségét és feltételeit a Titkárság, illetve az általuk felkért szakértők részére.

A Közművelődési Információs Központ a berendezések beérkezésétől számított egy éven belül írásos beszámolót készít az MTASoros Foundation Bizottság és az OKT Titkárság számára, amelyben részletes tájékoztatást ad a kapott támogatás felhasználásáról. A jelentést a Bizottság, illetve egy általa kijelölendő szakértői csoport értékeli.

8. A Közművelődési Információs Központ a pályázók részére a videoeszközöket úgy adja át, hogy tájékoztatja a pályázókat arról, hogy az eszközök beszerzése az OKT és az MTASoros Foundation Bizottság támogatásával történt. A berendezéseken erre utaló szövegű felirat helyezendő el, a másolóberendezéssel készített kópiákon feliratos szövegben kell a nézőket erről tájékoztatni.

Budapest, 1985. április 3.

Quittner János (a Bizottság titkára)

Forgács Pál (a Bizottság titkára)

Takács Kálmán (az OKT titkára)

dr. Schiffer János (az OKT osztályvezetője)

Dr. Zelnik József (a Közművelődési Információs Központ vezetője)

7.

KULCSÁR KÁLMÁN LEVELE VÁSÁRHELYI MIKLÓSNAK

Vásárhelyi Miklós
Az MTASoros Alapítvány Bizottsága
elnökének képviselője
Budapest

1984 folyamán a Bizottsághoz kérelem érkezett egy, a magyarországi zsidóság társadalomkutatását lehetővé tevő támogatás iránt. A kérelmet Ránki György akadémikus is támogatta azzal, hogy szívesen vállalja a kutatómunka szakmai irányítását.

Minthogy előreláthatóan hosszabb tartamú kutatómunkáról van szó, úgy tűnik, helyesebb volna a bizottság által erre már megszavazott összeget egy olyan intézménynek átutalni, amelynek amúgy is hivatása a magyarországi zsidóság történelmének kutatása, kulturális emlékeinek feltárása stb. Ilyen intézmény a röviddel ezelőtt létrehozott Goldmark Alapítvány.

Az Alapítvány felelős képviselőjével (Dávid Katalin) folytatott megbeszélés alapján közölhetem, hogy az Alapítvány vállalná a fent említett kutatások patronálását, a pénzügyi lebonyolítást, ha Bizottságunktól megfelelő támogatást kap. Az Alapítvány képviselője azt is világossá tette, hogy a kutatás irányításával Ránki György akadémikust bízzák meg.

Javaslom tehát, hogy a közelmúltban megszavazott összeget (150200 000 Ft) a Bizottság utalja át a Goldmark Alapítványnak, kérve őket az említett kutatások megszervezésére, jelezve egyben azt is, hogy amennyiben a kutatások eredményt mutatnak fel, további támogatásuk is lehetővé válik.

Budapest, 1985. július 12.

Kulcsár Kálmán, a Bizottság elnöke

8.

VÁSÁRHELYI MIKLÓS LEVELE KULCSÁR KÁLMÁNNAK

MTASOROS FOUNDATION BIZOTTSÁG
TITKÁRSÁGA
1525 Budapest Pf. 34

Kulcsár Kálmán

MTA Soros Alapítvány Bizottsága főtítkárhelyettese
Budapest

Megkaptam 1985. július 12-i levelét, és az abban foglaltakkal egyetérték. Ami az összecszerűségeket illeti, a Bizottság elfogadta a személyi és dologi kiadások címen kért évi 450 000 Ft összeget 3 esztendőre. Javaslom, hogy erről tájékoztassuk Ránki György akadémikust, és közöljük vele, hogy ezen keretösszeg rendelkezése felől ő diszponál, és a téma feldolgozásához szükséges összegeket ő állapítsa meg és utalja ki. Egyben intézkedjünk, hogy a munka megindítása céljából a Titkárság 200 000 Ft-ot utaljon át a Goldmark Alapítványnak.

A további átutalásokra, a keretösszegeken belül, Ránki György akadémikus kívánsága szerint kerüljön sor.

Budapest, 1985. augusztus 13.

Vásárhelyi Miklós
az MTASoros Alapítvány Bizottság
elnökének képviselője

9.

Bruszt László

JELENTÉS AZ EGYETEMI TÁMOGATÁSI PROGRAM JELENLEGI HELYZETÉRŐL (1986. március)

1. Az eddig végzett munka tapasztalatok
2. A benyújtott pályázatok
3. Javaslatok a továbbiakról

1. Az eddigi egyeztetésszervezések legfontosabb tapasztalata az volt, hogy az eredeti kérdésfeltevés (mire kellene adni, mit kellene adni) nem jó. Sokkal fontosabb az a kérdés, hogy kinek, kiknek. Több egyetemista vezetővel, szervezővel, ifjúságkutatóval beszéltem, kétszer is szerveztem 1520 fős ötletfeltáró beszélgetéseket. Rengeteg igényt, jól hangzó javaslatot kaptam (ezekre a világ minden pénze is kevés lenne), s számomra a fő tanulság végül is az volt, hogy elsődlegesen olyan terveket érdemes támogatni, amelyek esetében:

már folyamatban lévő, kiemelkedő aktivitásról van szó,
biztosított a folyamatosság valamilyen formában,
az elköltségek módja átlátható, s legalább minimális szinten ellenőrizhető, és végül,
a finanszírozás egy nem túlságosan szűk csoportot segít.

Csak Budapesten évente több tucat egyetemista kör, klub, társaság jön létre, s többségük rövidebb idő után meg is szűnik. Ezek közt igen kevés olyan van, amely hosszabb ideig talpon marad, s amelynek tevékenysége túllép egy szűkebb körön. Bár ebben a jelenségben szerepet játszanak finanszírozási problémák is (illetve általában mindenféle önszerveződéssel szembeni ellenállás), az esetek jó részében csupán arról van szó, hogy túlságosan szűk a résztvevők köre, nem jön létre bázis, a diploma megszerzésével kihullanak a vezetőegyeniségek. Emellett az elmúlt másfélkét évtizedben nemegyszer mozgalommá is szerveződtek az ilyen alulról szerveződő körök, társaságok. Ilyen volt a kulturális táborok, az egyetemi előkészítők, a téli népművelési gyakorlat, az olvasótáborok stb. mozgalma, vagy legújabban a környezetvédők. Bár ezek egy része most is „él”, a többségük vagy intézményesül, vagy kifulladás. Ebben megint csupán részben játszanak szerepet finanszírozási problémák, e mozgalmak sorsa inkább kötődik általában az egyetemi ifjúság érdekképviseletének megoldatlanságához, illetve az egyetemisták önszerveződéseihez szembeni politikai beidegződésekhez.

Nagyon kevés azon társaságok száma, amelyek hosszabb időn keresztül folytatnak fontos, az egyetemisták nagyobb körét érintő érdeklődő kulturális, tudományos, szakmai, politikai tevékenységet. Nem véletlen, hogy néhány kiemelkedő egyetemista körön, klubon kívül a legfontosabb önszerveződésű egyetemista társaságok az egyetemi kollégiumokhoz, szakkollégiumokhoz kötődnek.

Ezek közül is kiemelkednek az utóbbi években folytatott tevékenységük alapján a budapesti szakkollégiumok. Az ELTE Jogi Kar jogász szakkollégiuma, s végül a Közgazdasági Egyetem Rajk Kollégiuma nem csupán a szűkebb körön belül fejt ki hatást. A négy szakkollégium az utóbbi években egyre inkább az egyetemisták (s nem csak budapestiek) kulturális, szakmaitársadalmi mozgalmait kezdeményezői egyik legfontosabb központjává vált. Amellett, hogy ezekben a szakkollégiumokban működnek a főváros leginkább látogatott diákkörei és klubjai, a négy szakkollégium egyrészt az egyetemeken közötti együttműködésben játszik nagyon fontos szerepet, másrészt az utóbbi években egyre inkább országos szinten is szervezőjévé vált a szakkollégiumok mozgalmának. Az önkormányzat elvei alapján működő, volt diákokból kiválasztódott igazgatók által vezetett szakkollégiumok támogatása tehát távolról sem csupán egy szűkebb kör aktivitásának elősegítése lenne, hanem általában az önszerveződő egyetemista mozgalmaké.

2. A benyújtott pályázatok

A fentiek miatt az eddigiekben a legfontosabbnak a négy szakkollégium pályázati anyagának előkészítését tartom. Emellett még három anyag kerül most a bizottság elé.

A közgazdászok társadalomtudományi szakkollégiuma ugyan csupán igen laza kapcsolatban áll az említett négy szakkollégiummal, tevékenysége jelentős szerepet játszik a szaktudományos „elitképzésben”.

Az ELTE Közművelődési csoportja a hetvenes évek legfontosabb, kulturális indíttatású mozgalmának intézményes kereteket is szerzett Jogutódja”, mely fontos szerepet játszik ma is.

A Szegedről érkezett, fontosnak tűnő pályázati anyag nem az én szervezésembe kerül bizottság elé. Az eddigiekben két kivételtől eltekintve a munkám a budapesti egyetemekre szorítkozott.

A pályázati anyagok igen vegyes színvonalúak. Minthogy feladatomban a legfontosabb támogatandó társaságok kiválasztásában való közreműködést tartottam, s nem az igényeikben való szelektálást, a pályázati anyagok tartalmaznak olyan igényeket is, amelyekkel személy szerint nem értek egyet. Úgy gondoltam: a bizottság illetékes abban, hogy esetleg a véleményemet kikérve szelektáljon. A jelentés keretei nem teszik lehetővé a konkrét igényekkel kapcsolatos véleményem részletes kifejtését, így csak a legfontosabb elemeket emelem ki.

A legfontosabbnak azokat a kérelmeket tartom, amelyek az adott társaságok tevékenységét hosszabb távon segíthetik. Ezek közül is kiemelném a vidéki házvásárlással kapcsolatos kérelmeket, mely nem csak az adott közösséget, hanem általában a szakkollégiumi mozgalmat függetlenítené jelentős mértékben jelenlegi igen kicsinyes kötöttségeitől, jelentős mértékben javítaná az érintett csoportok közösségi, szakmai, társadalmi és kulturális tevékenységének feltételeit, s emellett hosszabb távon mintabázisává válhatna a napjainkban újra kibontakozó népfőiskolai mozgalomnak.

Nagyon fontosnak tartom a négy szakkollégium közös pályázatát, mely a jelenleg is folyó alternatív egyetemi képzés első egyetemközi változatának teremtené meg a bázisát.

Az egyes szakkollégiumok speciális igényei közül részletesebb felsorolás nélkül azokat tartom fontosabbnak, amelyek közvetlenebbül segíthetik a közösségi, szakmaitudományos aktivitást (pl. könyvtár, nevelőtanár alkalmazása), s lehetővé teszik a nagyobb nyilvánosság felé fordulást (kiadvány, másoló). A műszaki cikkekkel kapcsolatos igények egy részét túlzónak tartom, ezek közül véleményem szerint lehet szelektálni. Fontosnak tartom ugyanakkor ezek közül a másológépeket, illetve videóberendezést, mert ezek jelentősen javíthatják mind a szakkollégiumon belüli, mind az egyetemek közti kommunikációt. A műszaki egyetemisták számítógépigényét fontosabbnak tartom az ugyancsak általuk kért stúdióberendezéseknél.

Speciális eset a Közművelődési csoport igénye, mely egyszeri (bár több száz egyetemistát érintő) megmozdulás finanszírozására vonatkozik. Ugyanezen pályázat másik része Central kávéház és dokumentációs központ még kidolgozás alatt lévő tervezet részét képezi, ezért ezzel a mostani bizottsági ülésen nem kell foglalkozni. (Lásd később.)

3. Javaslatok a továbbiakról

1. Jelenleg három további anyag előkészítése van folyamatban. Egy szegedi egyetemista politológiai kör kérelme, a különböző egyetemista környezetvédő körök közös pályázatának, valamint az egyetemközi dokumentációs központ és kávéház ügyének előkészítése.

Ezek közül az utóbbi érdemel külön kiemelés. Célunk az, hogy megszerezzük a Belváros szívében, a Károlyi Mihály utca elején álló, jobb napokat is látott Eötvös klub egy részét, s ott létrehozzuk az egyetemek, egyetemista körök közötti kapcsolattartás egyik központját. Az ügy még csak kezdeti stádiumban van, kb. április elejére dől el az adminisztratív berkekben jelenleg is folyó csatározás. A Központtal kapcsolatban itt csupán néhány fontosabb ötletet vetnék fel. Ide lehet telepíteni egy dokumentációs központot,

mely folyamatosan szolgáltatna információkat az egyetemistáknak pályázatokról, ösztöndíjlehetőségekről, külföldi munkavállalási lehetőségekről stb., szervezné a külföldről ide látogató tudósok előadásait az egyetemisták számára, szervezne egyetemközi előadássorozatokat, kölcsönös tájékoztatással segítené a különböző körök, klubok, kollégiumok kezdeményezéseinek egymáshoz közelebb kerülését.

Itt található helyet egy egyetemközi kölcsönző, mely folyamatosan gyűjtene kiemelkedő egyetemi előadások, előadók, vitakörök videofelvételeit, azokat rendszerezetten nyilvántartaná, s folyamatosan kölcsönözné a különböző egyetemista körök számára.

Ugyancsak ide lehetne telepíteni egy kávéház jellegű olvasót, a kurrens külföldi lapokkal.

Az egyetemközi dokumentációs központ társadalmi felügyeletét egy egyetemista vezetőkből álló, a Soros Bizottság által jóváhagyott társaság látná el. Ők felügyelnének a Központ tevékenységére, s ők közvetíthetnék a továbbiakban a Soros Bizottság számára a javaslatokat a támogatásra méltónak ítélt igényekről.

2. Nem jártak egyértelmű sikerrel eddigi kutakodásaim az egyetemistáknak nyújtandó külföldi ösztöndíjak lehetőségeiről. Sikerült találni több olyan egyetemet is, ahová magyar egyetemistákat lehetne küldeni, a fogadó egyetem némi anyagi segítségével is, ugyanakkor nem sikerült találni egyetlen üdvöztető megoldást sem a lehetséges pályázók szelektálására.

Az egyetlen üdvöztető megoldás helyett így is jó lenne, ha lehetőség nyílna több változat gyakorlati kipróbálására, s csak később születne döntés arról, melyik tartalmazza a legkevesebb buktatót. Az eddig felmerült megoldások közös eleme az, hogy mindegyik tartalmaz informális elemet.

a) a) A szakkollégiumok képviselői konkrét javaslatot tettek olyan egyetemistákra, akiket eddigi tevékenységük alapján méltónak tartanak kiküldetésre. Két kollégium a kérelmébe is felvette, hogy a kiválasztottakat maga küldhesse ki ösztöndíjra.

b) Bármiféle pályázati írás ügyében nem találtam lelkes fogadtatásra eddig a szakmai társaságoknál. Többen javasolták, hogy a TDK versenyek díjazottjainak névsora lehetne az egyik meritési bázis, s a Soros Bizottság egyetemistákhoz közel álló személyiségekből álló kuratóriuma dönthetne a konkrét kiválasztások ügyében.

c) Többen állították, hogy a Deák (Szelényi, Arató stb.) féle informális megoldás az egyedül üdvöztető. Ilyen szerepkörre az eddigi beszélgetéseim alapján több személyt is javasoltak beszélgetőpartnereim (a legtöbb „szavazatot” Bertalan L., Bihari M., Hankiss E. és Gombár Cs. kapta).

d) Konkrétan a szeptemberben induló szemeszterre már ki lehetne küldeni 34 végzős egyetemistát a New Yorki New School for Social Researchbe, illetve a State University of North Carolinára egy évre az MA fokozat megszerzésére úgy, hogy az

alapítványnak csak a költségek mintegy felét (személyenként kb. 57 ezer dollár) kellene állnia. New Yorkból megszereztem a jelentkezési lapokat, a jelenleg tanító Bence György segítene az ottani ügyintézésben.

10.

Kovalcsik József

JELENTÉS AZ MTASOROS FOUNDATION BIZOTTSÁG SEGÍTSÉGÉVEL BESZERZETT VIDEOESZKÖZÖK KÖZMŰVELŐDÉSI HASZNOSÍTÁSÁRÓL (1986. november)

1985. április 3án az MTASoros Foundation Bizottság Titkársága és az Országos Közművelődési Tanács Titkársága együttműködési szerződést kötött, melynek értelmében a Soros Foundation 210 000 dollárt biztosított az OKT 1984ben pályázati úton meghirdetett videoprogramjához szükséges eszközök megvásárlásához. A program lebonyolítására az OKT Titkársága a Közművelődési Információs Központnak (Bp. III., Harrer Pál u. 26.) adott megbízást. A szerződés szerint a pályázókat tájékoztatni kell arról, hogy az eszközök beszerzése az OKT és az MTASoros Foundation Bizottság támogatásával történt. (A berendezéseken erre utaló szövegű felirat helyezendő el, a másolóberendezéssel készített kópiákon feliratos szövegben kell a nézőket erről tájékoztatni.)

A szerződés egyúttal meghatározta, hogy a Közművelődési Információs Központ biztosítsa „a kiosztásra került videoeszközök felhasználásáról történő helyszíni tájékozódás lehetőségét és feltételeit a titkárság, illetve az általuk felkért szakértők részére”.

A fentiek értelmében bízott meg ez év nyarán az MTASoros Foundation Bizottság Titkársága, hogy mint szakértő működjek közre a kiosztásra került videoeszközök felhasználásáról történő tájékozódásban. Munkámat a Közművelődési Információs Központ támogatta, segítette.

Első lépésként az OKThoz benyújtott pályázatokról tájékoztam. (Az OKT időközbeni átszervezése miatt az iratokhoz való hozzájutás bizonyos késsedelemmel volt csak elérhető, ezért a helyszíni szemlét csak októberre lehetett megszervezni. (A pályázatok tanulmányozása révén megállapíthattam, hogy az eszközök szétosztása a pályázati feltételeknek megfelelően történt. A kiválasztott intézmények pályázatukban eleget tettek a meghirdetett elveknek, azaz az eszközöket az alábbi tevékenységekre igényelték:

- a) a közművelődési területek, a közösségi kultúra új formáinak dokumentálásához, a kulturális örökségünk és a mindennapi kultúra egymásba épülését segítő programokhoz;
- b) a mindennapi politikai kreativitás fejlesztéséhez;
- c) a mindennapi élettel összhangban levő, azt szervezni tudó kommunikációs formák bemutatásához, különös tekintettel a közösségi antennarendszer közművelődési, közoktatási hasznosítására, a közösségi televízió kialakítására;
- d) a szolgáltatás szervezéséhez és egyéb ötletek megvalósításához.

A pályázatok tanulmányozását követően az intézmények meglátogatásával, az általuk készített programok megismerése révén igyekeztem képet kapni arról, hogy mit sikerült megvalósítaniuk az ígért és vállalt programjukból.

A pályázatok alapján 67 intézmény részesült különböző mértékű eszköztámogatásban. Ezek közül 13 intézményt látogattam meg és tanulmányoztam tevékenységüket a helyszínen. A meglátogatott intézmények kiválasztásánál az a szempont vezetett, hogy különböző intézményekről szerezhessenek tapasztalatokat: városi és falusi művelődési házakról, ifjúsági házról, könyvtárakról, oktatási intézményekről (iskola és művelődési ház funkcióját egyaránt betöltő nevelési központról, egyetemi közművelődési szervezetről, egyetemi kollégiumról), ipari és mezőgazdasági környezetről. Az intézmények kiválasztásánál figyelembe vettem azt is, hogy milyen jellegű eszköztámogatásban részesültek. Minden olyan intézményt meglátogattam, amelyik nemcsak magnót, kazettát és tévét kapott, hanem az önálló programok kialakítására is alkalmas (és egyben drágább) felszereléseket: hordozható szettet, editáló szettet, kamerát.

Az így kiválasztott és meglátogatott intézmények a következők:

Városi Művelődési Központ (Komló),
Általános Művelődési Központ (Pécs), Megyei Művelődési Központ (Pécs),
Doktor Sándor Zsolnay Művelődési Központ (Pécs),
Baranya Megyei Könyvtár (Pécs),
Tinódi Városi Művelődési Központ (Szigetvár),
Városi Művelődési Központ és Könyvtár + Általános Iskola (Dombóvár),
Ady Endre Városi Könyvtár (Hatvan),
Általános Művelődési Központ (művelődési ház és általános iskola, Besenyőtelek),
Megyei Művelődési Központ (Eger),
Ifjúsági Ház (Eger),
Budapesti Műszaki Egyetem KISZ Közművelődési Társaság,
Budapesti Műszaki Egyetem Schönherz Zoltán Kollégiuma.

A fentiekén kívül terveztem még a Baranya megyei Nagypeterdi Művelődési Ház munkájának tanulmányozását is. Ez volt az egyetlen intézmény a meglátogatandók közül, melynek tanulmányozására nem nyílt lehetőség. Itt azonban meg kell jegyezmem, hogy tájékozódásom szerint az intézmény korábbi tevékenysége alapján jogosan részesült eszköztámogatásban (magnó, 10 kazetta, tv, kamera). A nagypeterdi „intézmény” valójában egyszemélyes intézményvezetőt jelent, aki hat kis társközség

közművelődési tevékenységét animálja. Az intézményvezetőt jelenleg anyagi visszaélések címén felfüggesztették állásából, és vizsgálatot indítottak ellene. A Baranya Megyei Művelődési Központban csak ezt a szűkszavú tájékoztatást kaptuk, de a helybeliek és a környező települések népművelői szerint az intézményvezető (Harta József) „valóban megszervezte a körzeti faluközpontot”, „életet lehelt hat kis falu életébe”, „mozgást indított el”, „közösséget hozott össze”, „szabadidőközpontot hozott létre”, „mozizott a videóval”, ez utóbbit közvetlen helyi értelemben is: a kamera segítségével pl. felvették e kis falvak életében nagy érdeklődésre számító ladarúgómérkőzéseket (a libalegelőn), melyek újranézése derűs, familiáris körülmények között nyilvánvalóan sok fiataalt, de nemcsak fiataalt vonzott a klubhelyiségekbe stb.

Ami az „anyagi visszaéléseket” illeti, valójában rosszhiszeműséget nem tételeznek fel róla, sokkal inkább a pénzügyi szabályozókkal került összeütközésbe: pl. kulturális keretből vetőgépet vett a háztáji kis parcellákhoz kollektív használatra stb. A szomszédos szigetvári népművelők szerint a 118as rendelet „csapda is”, mert nem tudják, meddig lehet elmenni stb. Mindezek tisztázása nem lehet feladatomban, de ismétlem, a tájékozódás alapján a kapott kamera nem működött rosszul Harta József kezében.

Általános megjegyzések

A „videózás” ma már meghonosodott kifejezés Magyarországon, de ezen nálunk egyelőre általában csak egy dolgot értenek: mágneses kép és hangrögzítést, televíziós műsorok otthoni, általában vevőkészületről történő rögzítését, illetve a saját, a hivatalos kölcsönzők vagy informális kapcsolatok révén szerzett kazetták lejátszását. A készülékek mennyiségét illetően az adatok bizonytalanok, 80 000-tól 200 000-ig becsülik a hazánkban lévő képmagnók számát (Gombár József, a Mokép vezérigazgatója a *Népszabadság* 1986. szeptember 10i számában, illetve Zelnik József, a Közművelődési Információs Központ igazgatója a *Nők Lapja* 1986. 36. számában). Ugyancsak e becslések szerint több mint tízezer közintézménynek van videoberendezése. A becslések bármily bizonytalanok, arról tanúskodnak, és ebben általános az egyetértés, hogy e korszerű audiovizuális technika fokozódó iramban terjed Magyarországon is.

Az igények növekedését jelzi, hogy 1984 végén a Mokép megnyitotta első kazettakölcsönző videotékáját Budapesten, s ezt követően a megyei moziüzemi vállalatok kezelésében is sorra megnyitottak kölcsönzők. 1986 nyarán országosan mintegy 15 ezer videokazettát lehetett bérebe venni. A választható filmek száma több mint nyolcszáz. 1985ben a központi videotéka összforgalmából 40%-ot a megyei videotékák, 31%-ot közületi ügyfelek, 6%-ot diszkósok kölcsönöztek és 23%-ot egyéni kölcsönzők. A Televideo Kiadó a televízió kazettákat árusító kiadója a Könyvértel és a Tanérrel együttműködve klasszikus művek tévéfeldolgozásairól, valamint földrajzi, biológiai, történelmi, nyelvoktató stb. ismeretterjesztő tévéműsorokról készült kazettákat árusít az iskoláknak a Művelődési Minisztérium támogatásával, viszonylag olcsón.

Felmérhetetlen a külföldről behozott, illetve az illegális képmásolókat által forgalmazott kazetták száma, de általános tapasztalat szerint jelentős az ily módon terjedő komerciális akció, horror és szexfilmek nézettsége. Ez utóbbiban szerepet játszik az „újdonság varázsa” is, de az is, hogy a drága készülékek az igényesebb műsorok iránt érdeklődő felhasználók számára (pl. kis fizetésű értelmiségiek) egyelőre elérhetetlenek.

A videózás mindenestre terjed, s van olyan koncepció, mely szerint a kis falvak roskatag filmszínházait a videoklubok fogják fölvaltani.

A Tömegkommunikációs Kutatóközpont 1985ben végzett országos reprezentatív felmérése szerint ma már egymillióra becsülhető a magyarországi alkalmi videózók tábora. A rendszeresen videózó felnőttek száma azonban csak 250300 000 főre becsülhető (a felnőttek elég jelentéktelen százaléka). A videózók több mint fele harmincévesnél fiatalabb. A budapestiek 4, a vidéki városiak 3, a községekben élők 2 százaléka videózik rendszeresen (hetente egyszer vagy többször).

E felmérés szerint a videózás helyszínei és a videózók százalékában a következők:

otthon	16
barátoknál	36
szórakozóhelyen	35
iskolában vagy művelődési házban	18
egyéb helyen	10

(Az összeg azért haladja meg a százat, mert a többféle helyszínt említőket többször vették számba, in: Valkó Emőke: *Kik, hol, mennyit videóznak? Jel, Kép*. Tömegkommunikációs Kutatóközpont folyóirata. 1986. 3. sz.)

A Mokép kazettakölcsönzési forgalmazási adatai és a Tömegkommunikációs Kutatóközpont felmérése szerint tehát a nézők nem jelentéktelen része a művelődési házakban, közművelődési intézményekben láthat videoműsorokat. (Tegyük hozzá, hogy viszonylag igényesebb műsorokat.) Ez utóbbiak száma az adott pillanatban s még egy bizonyos ideig lényegesen nagyobb is lehetne, ha a közismerten anyagi nehézségekkel küszködő közművelődési intézményhálózat eszközellátottsága és a kölcsönzési díjakhoz szükséges költségvetési kerete nagyobb lenne. A művelődési intézmények videofelszereléssel való támogatása ezért a nézettség oldaláról indokolt volt és indokolt a továbbiakban is.

Amikor még kevés tévékészülék volt az országban, a művelődési intézmények tévénézésre is sok embert vonzottak. Ez a vonzerő természetesen csökkent, amikor a háztartások telítődtek készülékekkel. A videó esetében is bizonyos fokig lejátszódik majd ez a folyamat, azonban itt helyi, közösségi motiváció is érvényesül (a közvetlen visszacsatolás lehetőségével), ami miatt, ellentétben a központi műsorszóró televízió házi fogyasztásának kibővült lehetőségével előállt helyzettel, a videokészülékek a nagyobb arányú elterjedés mellett is pótolhatatlan funkciót töltenek be a művelődési intézmények tevékenységében (a bennük aktivitási lehetőséghez jutó kisebb csoportok életében). Az intézmények támogatása ezért hosszabb távú megfontolások miatt is helyes volt.

Összefoglalva a nyolcvanas évek elején az új eszközök megjelenésével Magyarországon is megkezdődött a tömegkommunikációs rendszer átszerveződése (videó, kábel, képűjság) s ennek keretében a kis méretű, helyi, esetenként kisközösségi kommunikációs rendszerek iránti igény felerősödése.

A magyar kábeltelevíziók technikai értelemben még kezdetleges vállalkozások, nem arról van szó, mint Amerikában vagy Nyugat-Európában, ahol a megrendelőelfizető választhat a különböző jellegű műsorok között. Valójában néhány órás helyi jellegű műsört sugároznak, ahol ezt a központi antenna lehetővé teszi. Ugyanakkor arra törekednek, hogy „közösségi televízióvá” váljanak, bevonják a lakosságot a műsorkészítésbe, animálják a párbeszédet, a vitaszellemet. E közösségi televíziók erőteljesen aktivizáló közművelődési szellemiségűek, s vagy közművelődési keretben működtetik őket, vagy nagyon szorosan együttműködnek a közművelődési intézményekkel. Jó példája erre a budapesti gazdagréti lakótelepi vagy a pécsi kertvárosi kábeltelevízió.

A program keretében juttatott támogatás felhasználásáról

A felkeresett intézmények többségében már a pályázat előtt is volt videotévékenység (ezért is tudták jól megfogalmazni pályázatukat). A különböző időpontban beszerzett, különböző gyártmányú felszerelések azonban gyakran nem kompatibilisek, s bár a program keretében kapott eszközök minőségi javulást eredményeztek, mégis talákoztunk olyan intézményekkel is, ahol felhasználásuk a kiegészítő eszközök hiánya miatt ütközött nehézségekbe (pl. adapter hiánya miatt nem tudták használni a kamerát). Gondot okoznak a szervizelési nehézségek is. Sok helyütt valójában még a technika kezelésének elsajátítása, tanulása szakaszában vannak.

Kisebb stúdiót (három intézmény kivételével, de ott is tervezik) berendeztek, működtetnek. Meg kell jegyezni azonban, hogy a kamera+készülék kombináció többre nem alkalmas, mint dokumentációra. Igényesebb munkára e kisebb, helyi stúdiók technikai feltételek hiánya miatt nem alkalmasak. Legalább minden megyében kellene egy olyan stúdió, mely a kis intézmények műsorát is szerkeszteni tudja.

Az eszközök elosztása óta eltelt rövid idő alatt mégis fejlődés érzékelhető: lehetővé vált legalább az eszközök kölcsönös cseréje, illetve a kisebb intézmények editálási munkálatainak megoldása a jobban felszerelt nagyobb intézmény stúdiójában. (Az országos helyzet ennél kialakulatlanabb.) Baranya megyében a Megyei Művelődési Központ koordinálja a Nevelési Központtal, a Tanárképző Főiskolával és a művelődési házakkal a technikai eszközök kölcsönös cseréjét. Kapcsolatban vannak a Magyar Televízió Pécsi Körzeti Stúdiójával is, ez azonban csak szellemi együttműködés, mert a tévé más, fejlettebb technikával dolgozik.

Az eszközök helyi hasznosítása, a dokumentáció, a műsorkészítés érdekében az eszközök mellett a személyi feltételeket is biztosítani kellett. Ennek érdekében a központi segítség révén a Baranya Megyei Művelődési Központ három regionális tanfolyamot szervezett (Baranya, Somogy és Tolna megyében). A három hónapos (hetenként egynapos) tanfolyamokon alkalmanként mintegy 30 fő vett részt, főleg függetlenített népművelők vagy a nagyobb intézményekből technikusok, kisebb részben tanácsai vagy különböző vállalati dolgozók.

Ilyen jellegű technikai képzést azonban nemcsak a népművelők, illetve az intézmények technikusai számára rendeznek, hanem pl. a Pécsi Általános Művelődési Központ a lakosság számára is. Ez az intézmény Pécs külterületén működő általános iskolával és óvodával kombinált művelődési ház, mely részben „mozi” formában működteti a videoberendezését (hétfőn esténként, amikor nincs televízióadás), részben videodisco rendezvényeken ad háttérvetítést, iskolai kiegészítő programokat sugároz, de az intézmény vonzáskörzetében élő felnőtt lakosság számára is szervezett videoklubot, amelyen a kapott kamera segítségével a résztvevők megismerkedhetnek a kamera használatával is. Sokan úgy érzik, hogy a kamera nemsokára elérhető lesz a lakosság szélesebb körei számára is, ez a magyarázata annak, hogy egy ilyen technikai felkészítő tanfolyam iránt már van érdeklődés. Hatvanban az 1985 márciusában alakult Közművelődési Egyesület szervez videoklubot a könyvtár eszközbázisára támaszkodva. A Budapesti Műszaki Egyetemen „Videospeckoll”-t szerveztek hallgatóknak és az egyetemi dolgozók gyermekeinek.

Kétfajta videós tevékenységgel minden meglátogatott intézményben foglalkoznak: műsorszolgáltatással és dokumentációval.

A különböző intézmények közönségük igényeinek megfelelően rendszeresen szerveznek videoműsorokat: általában közönségsikerre számító filmekből, rajzfilmekből, gyakran párhuzamos programokat felnőtteknek és gyerekeknek. (Lásd pl. az egri Megyei Művelődési Központ mellékelt programját.) Saját videotékával rendelkező intézmények, pl. a Budapesti Műszaki Egyetem sokoldalúbb szolgáltatására is képes, beleértve az egyetemen működő kulturális intézmények, amatőr csoportok (pl. a Székény Színház) programjaiból készült videofelvételek ismételt lejátszását. (Lásd a mellékelt Őszi Ajánlat, a BME KISZ tájékoztatójának 16., 22. o., lásd ill. a Tavaszi Ajánlat videorovatát.) A videoműsorok beépülnek más programokba is színesítő elemként, illetve egyéb művészeti programok részét képezik, mint pl. Egerben az 1986 októberében szervezett Avantgárd Művészeti Napok esetében. (Lásd a mellékelt programot.)

Gyakori felhasználási mód az ismeretterjesztő előadások színesítése és főleg a nyelvoktatás.

A saját tevékenységről (illetve az intézmények által szervezett programokról) készült dokumentációt is mindenütt megkezdtek. A kisebb intézmények négyöt programrögzítésétől figyelemre méltó mennyiségű videotékáig terjed a skála. Közöttük olyan művészi értékű produkciók „konzerválásáig”, melyek ténylegesen pótolhatatlan kulturális értéket jelentenek, s így a videó segítségével megőrizhetik és újra lejátszhatják őket. A kisebb intézmények programja ilyen értelemben is szegényesebb, de hosszabb távon ezek is hasznosnak bizonyulhatnak.

Figyelemre méltó a Baranya Megyei Könyvtár tevékenysége (mely az ismeretterjesztés és a nyelvoktatás mellett) a kapott eszközök segítségével a helytörténetihelyismereti gyűjtőkörét bővítette ki videodokumentációval. Gyűjtenek minden olyan anyagot, melynek a helyszíne Pécs és Baranya, illetve melyek pécsi vagy Pécsről elszármazott személyekkel foglalkoznak. Együttműködési szerződést kötöttek a televízió Pécsi Körzeti Stúdiójával, amely a helyismereti műsorokat az adást követő két napon belül átjuttatja a könyvtár számára, hogy az érdeklődők újra megnézhesék. 1985 ősze óta a kábeltelevíziós adások anyagát is őrzik. A filmekről sok szempontú analitikus katalógus készül. Hosszabb távon nyilvánvalóan egy nagyon értékes történelmi forrásgyűjtemény alapját vetették meg.

Ami a közösségpolitikai felhasználást illeti, ez a fajta tevékenység még csak a kezdeteknél tart, de talákoztunk ilyen igénnyel és kezdeményezéssel. Ilyenek:

„Népűjság” ankét Rózsaszentmártonban. Az ankétot előzetesen felvett videóműsorral kezdték, amely a lakosság körében gyűjtött kérdéseket, véleményeket, javaslatokat rögzítette (Hatvani könyvtár).

Ugyancsak Hatvanban ötfős szerkesztőséget szerveztek egy képes, hangos városhíradó készítésére, ezt egyelőre a könyvtárban és az üzemeknél lévő készülékeken játsszák le, de valójában így készülnek, gyakorolnak egy tervezett közösségi kábeltelevízióstúdió működtetéséhez, amelyet először egy 300 lakásos háztömb antennáján sugároznának kísérleti jelleggel.

Vita a szigetvári művelődési központ építéséről. A tanácskozást Makovecz Imre építész vezette, akinek nevéhez sok jó közösségi létesítmény megtervezése és kivitelezése fűződik, pl. a sárospataki művelődési ház, több faluház stb. Ezt a videóra rögzített vitát Szigetvárott több intézményben lejátszották, nem utolsósorban az üzemek és a lakosság anyagi áldozatvállalása érdekében.

A Budapesti Műszaki Egyetem Schönherz Zoltán Kollégiumában 1000 diák lakik (zömmel villamoskari hallgatók). A kollégiumban közösségi kábeltelevízió működik. A házban 23 szobánként, valamint a közösségi helyiségekben működik televízió. A stúdió rendszeresen sugároz videotext formájában képűjságot a közérdekű hírekről, híradót, riportokat a kollégium érdekesebb vagy ügyesbajos dolgairól. Heti egy szerkesztett műsort készítenek (magazinműsor a rendezvényekről, koncertekről, műsorokról). Tájékoztatással, riportokkal előkészítik a Központi Kollégiumi Bizottság megválasztását, megismertetik a jelölteket, fórumot biztosítanak a jelentkezőknek, s minden küldöttgyűlést (az 1000 diákból kb. 100 küldött) közvetítenek, s így a kollégisták ellenőrizhetik küldötteiket.

A pécsi Doktor Sándor Zsolnay Művelődési Központ szoros kapcsolatot tart egy 70 lakásos nyugdíjas lakóteleppel és egy 100 lakásos ifűjsági lakóteleppel. Rendszeresen műsorokat készítenek életűkről, rendezvényekről, s tervezik, hogy ezt a „szolgáltatást” kábeltelevíziós rendszerben oldják meg.

A Dombóvári Városi Művelődési Ház és Könyvtár videoeszközeit a szomszédos általános iskola pedagógusai működtetik rendszeresen (a művelődési ház igényeit is kielégítve). Az iskolában az érdeklődési körökre építve szervezték meg az úttörőcsapatokat. Az egyik csapat a „kommunikációs úttörőcsapat”, mely a fotó, film és videoeszközök használatának megtanulására szakosodott. Ők alkotják (természetesen pedagógusok irányítása mellett) az iskola videostúdiójának stábját. Iskolahíradót készítenek, napköziseknek szerkesztett mesefilmműsorokat stb. Kívánságműsorokat videoklippek formájában. Az iskola igazgatója szerint: „A tanítás folyamatában egyelőre nehéz alkalmazni a videót, de a tanórán kívűli hasznosításban nagyon jó eredményeket érnek el. A videotechnika mindennapos használati eszközévé vált a gyerekeknek. Jó lenne, ha a pedagógusok kultúrájába is éppen úgy beépülne, mint a gyerekekébe. Ugyanez a probléma a számítógépekkel, hiába van több számítógép, valójában nem több, mintha csak egy lenne, mert nincs elegendő software.”

Összegzés és javaslat

Az alapszintű videoprogramfelvételi lehetőség az általunk meglátogatott intézmények nagy részében biztosított, mód van a helyi események dokumentálására, de nincs meg az editálási, műsorszerkesztési lehetőség. Ugyanakkor sok helyűt tervezik, szervezik helyi kábeltelevíziók létesítését, amelyek a helyi kommunikációt szervezettebb formában kívánják megvalósítani. (Ez az igény korántsem csak technikai indíttatású, hanem szorosan összefűgg a közélet demokratizálására irányuló törekvésekkel.) Mivel ezek a kábeltelevíziók a helyi információk gyűjtőhelyei is, ezért célszerű, hogy az említett műsorkészítési lehetőség a közművelődési intézményekben legyen biztosítva, támogathatná a helyi kezdeményezésű városi televíziókat, illetve az olyan nagyobb intézmények, mint pl. a Budapesti Műszaki Egyetem kábeltelevíziólétesítési törekvéseit.

A támogatás struktúraváltozását az is indokolja, hogy ma már mind a képmagnó, mind a kamera, drágán ugyan, de forintért beszerezhető a kereskedelembe, az editálási egységek beszerzéséhez azonban valuta szükséges.

Végezetűl a meglátogatott intézményekben a szerződésnek megfelelően mindenűt jól olvashatóan feltűntették az eszközökön, hogy azok az MTASoros Foundation Alapítvány támogatásával jutottak az intézményhez.

Mellékletek: helyi programok

A Közművelődési Információs Központ a meglátogatott intézményekről videódokumentációt készített.

11.

KARDOS LÁSZLÓ LEVELE BOROSS RÓBERTNEK

Boross Róbert főosztályvezető elvtársnak
Nemzetközi Kapcsolatok Főosztálya

MŰVELŐDÉSI MINISZTERIUM

Kedves Boros elvtárs!

MTASoros Alapítvány Bizottság 1987. március 5i ülésén Knopp János, a Minisztérium jelen lévő képviselője tájékoztatta a Bizottságot, hogy az egyetemi és főiskolai kollégiumok, ill. szakkollégiumok további támogatása ügyében a Minisztérium javaslatokkal kíván élni. Kérte, hogy az e körből a Bizottsághoz benyűjtott pályázatokról adjunk részletes tájékoztatást. Az alábbiakban a szóban forgó pályázatokról közlűnk minden lényeges információt.

EÖTVÖS KOLLÉGIUM

A pályázó 1985 júliusában nyűjtott be pályázatot, és folyamatos támogatást kért évi 1 503 000 Ft és 3000 USD erejűg. A pályázat egyik példányát mellékelem. A pályázók dr. Benda Kálmánt és dr. Klaniczay Tibort jelölték meg szakértőnek. A Bizottság tagjai tájékoztak a Kollégium működéséről és terveiről, de írásos szakvéleményt a megjelölt referensektől sem, másoktól sem kértek. A Bizottság 1985 szeptemberében a kért támogatást egy évre megszavazta. A titkárság 1985

októberében kötötte meg a szerződést a Kollégiummal (mellékelve). A pályázóktól írásos jelentést kaptunk a támogatás felhasználásáról 1986 májusában, majd 1986 decemberében. (Mindkét jelentést mellékeljük.)

A Kollégium az eredeti kérelemnek megfelelően további egy évre kért támogatást, és a Bizottság 1987. márciusi ülésén ismét 1 503 000 Ftot és 3000 USDt szavazott meg a pályázónak. A második évi támogatás ügyében a szerződéskészítés folyamatban van, a Titkárság 150 000 Ftot előlegként ennek terhére már átutalt.

MKKE RAJK LÁSZLÓ SZAKKOLLÉGIUM

A pályázók először 1985 novemberében nyújtottak be pályázatot, és kértek 1,5 millió Ft támogatást egy alkotóház létrehozásához, amely a szakkollégium céljait szolgálná. Az alkotóházat egy lakiteleki volt iskolaépületben tervezték kialakítani, és támogatást az építészeti munkákhoz kértek. A pályázathoz ajánlást adott dr. Gajdócsy István, megyei tanácselnök, Csáki Csaba, az egyetem rektora, továbbá Sárközy Tamás közgazdász. A pályázók Berend T. Ivánt és Pozsgay Imrét jelölték meg referensként. A Bizottság a kérést elutasította azzal az indoklással, hogy építkezéshez nem nyújt támogatást. 1986 májusában új pályázatot juttattak el a Bizottsághoz, ebben módosították kérésüket. Ezúttal a szakkollégiumi programokhoz és az alkotóház berendezéséhez kértek 198687re 1 917 000 Ft és 2500 USD támogatást. A Bizottság 1986 júniusi ülésén a kért támogatást odaítélte, szerződés kötésre 1986 júliusában került sor. Az eddigi tevékenységükről 1987 januárjában készítettek jelentést, eddig a megítélt összegből 500 000 Ft került átutalásra. Mellékeljük a Szakkollégium pályázatát, az ajánlásokat, a szerződés kötést és jelentést.

ELTE JOGÁSZ TÁRSADALOMTUDOMÁNYI SZAKKOLLÉGIUM

A pályázók 1985 novemberében szakkollégiumi programokhoz kértek 1 080 000 Ft és 14 870 USD támogatást, ebből 1 080 000 Ft és 11 500 USDt évente ismétlődő támogatásként. A pályázathoz dr. Eörsi Gyula, Bihari Mihály és dr. Schmidt Péter adtak ajánlást. A Bizottság a pályázathoz részben elfogadva megszavazott kétévi időtartamra 1 200 000 Ftot, továbbá dollárkiadásként az ELSA tagsági díját (2000 USD). 1986 júniusában került sor szerződés kötésre, 1986 decemberében kaptuk meg az első beszámolót a támogatás felhasználásáról. A Szakkollégium 1987 januárjában a fentiekben túl támogatást kért a hallgatók nyelvtanfolyamon való részvételéhez. A Bizottság 1987 márciusában 250 000 Ftot szavazott meg erre a célra. Mellékeljük a Szakkollégium pályázatát, az ajánlásokat, a szerződést és a beszámolót.

JATE MÓRA FERENC KOLLÉGIUM

A pályázók 1985. augusztusi pályázatukban két évre 720 000 Ft támogatást kértek kollégiumi programjaikhoz. Megjelölt szakértők Jankovics József és Görömbei András. A Bizottság 1985. szeptemberi ülésén a pályázatot elfogadta, a szerződés kötésre 1985 októberében került sor. Beszámolót 1986 márciusában és szeptemberében, valamint 1987. februárban kaptunk. 1986 decemberében új kérést terjesztettek elő: 2800 USDt kértek arra a célra, hogy a vajdasági magyar írókkal, költőkkel interjúkötetet készítsenek. A Bizottság 1987. márciusi ülésén e támogatást is megszavazta, döntésre New Yorkba továbbítjuk a kérést. Mellékeljük a pályázatot, a szerződést és a beszámolókat.

NÉMETH LÁSZLÓ SZAKKOLLÉGIUM, SZOMBATHELY

A Berzsenyi Dániel Tanárképző Főiskola Szakkollégiuma 1987. februárban nyújtott be pályázatot szakkollégiumi rendszer kiépítésére. Ajánlást adott Szalay László főigazgató és Láng Gusztáv főiskolai adjunktus. A Bizottság 1987 márciusában 1 066 000 Ftot szavazott meg támogatásként, a dollárkérésről a döntést elhalasztotta. Mellékeljük a pályázatot és az ajánlásokat.

Budapest, 1987. március 26.

Üdvözlettel

Kardos László, a Bizottság titkára

12.

Lónyai Mária

AZ 1987ES ANGOL NYELVPROGRAM AZ EGYESÜLT ÁLLAMOKBAN (1987. szeptember)

A programot Steven Rhinesmith nagykövet kezdeményezte, és a magyar hatóságokkal az alapfeltételeket ő tisztázta, tudomásom szerint 1987. március második felében.

Soros György április elején tárgyalt Mr. Rhinesmithszel, és felvállalta a program összes költségét.

A Soros Alapítvány New Yorki és pesti irodája csak április második hetében kapta kézhez a szervezési feladatokat. Minthogy sem a program részleteiről, sem a pontos fogadókészségről, sem az összköltségről nem volt fogalmunk, a feladat mind New Yorkban, mind Budapesten megoldhatatlannak látszott, különösen, ha figyelembe vesszük azt, hogy a résztvevőknek június végén már az USAban kellett lenniük, előtte a pályázatot meg kellett szövegezni, le kellett adni, meg kellett hirdetni, s a jelentkezők közül egy szakértői bizottságnak a kijövéket ki kellett válogatnia.

A helyzetet tovább bonyolította, hogy bár Rhinesmith nagykövet a jó szervezőképességű és nagyon lelkes ACTRt (American Council of Teaching Russian) kérte fel a program bonyolítására, a saját hivatalában egy igen kedves, ám teljesen inkompetens kislányt jelölt ki arra, hogy az ACTR. a Soros Alapítvány New Yorki és pesti irodája közt az összekötő kapocs szerepét játssza. Ebből sokszor az adódott, hogy a New Yorki iroda később kapta meg a telexeket és más anyagokat, mint a pesti, s így a pesti kérdésekre a New Yorki iroda nem tudott válaszolni; ebből adódott, hogy eleinte az ACTR anyagai hosszas késedelemmel érkeztek New Yorkba, s ennek következtében Pestre, hogy egyéb bonyodalmakat most ne említsek.

Az ACTR főnökével végül is sikerült megállapodnunk, hogy egymást közvetlenül informáljuk, s a másolatokat küldjük Washingtonba, hogy időt, energiát takarítsunk meg, s hogy az információk pontosságát biztosítsuk.

Pesten a munka csodálatosan ment, elsősorban Quittner János jóvoltából. A szakértői bizottság tagjai minden várakozáson felüli mennyiséget dolgoztak, és fantasztikusan lelkiismeretesen válogattak, mint ezt Jánostól tudom.

A program költsége időközben egyre emelkedett, különböző faktoroknak tulajdoníthatóan. A 162 ember tanulmányútja összességében 445 ezer 330 dollárba került, azaz kb. 2740 dollárba fejenként.

Azt hiszem, mindnyájan nagyon boldogok voltunk, hogy ilyen mennyiségű diákot és tanárt küldhettünk, illetve hozhattunk az USA-ba, de a jövőben mindenképpen sokkal több idő, alaposabb előkészítés, a feltételek, a költségek tisztázása szükséges, és nem utolsósorban a program szakmai kidolgozása. Az alapítványnak az ideai tapasztalatok alapján a programelőkészítés minden fázisánál jelen kell lennie, s a programfelelősöknek figyelembe kell venniük az alapítvány kívánásait és a következő csoportok igényeit, vagy még pontosabban, a mostani csoportok beszámolóinak tanulságait.

Az alábbiakban a fogadó campusokon tett látogatásainkról s tapasztalatainkról szeretnék beszámolni.

Choate, Rosemary Haliba Kiss Bea látogatott el, utazásom előtt viszont nekem is sikerült az iskola igazgatójával személyesen is találkoznom. A marylandi egyetemre, a pennsylvaniai egyetemre és a Bryn Mawr Collegeba én mentem el.

A látogatásokat az utolsó hétre időzítettük, főként, mert az ott lévők tapasztalatait, legyenek azok jók vagy rosszak, szerettem volna megtudni. Minthogy mindenki örült ennek a lehetőségnek, elsősorban a problémák iránt érdeklődtem, bármilyen természetűek voltak is azok. A most következő „negatívumsorozat” ne tévesszen meg senkit, nem a tanároknak, illetve a diákoknak róható fel, én kértem őket, hogy hálaadás helyett a kritikai megjegyzésekkel segítsék az esetleges következő programot.

Az alábbiakban a négy különböző helyről származó benyomásaimat összegzem.

University of Maryland

1. Az angol intézet igazgatója szerint a magyarok nyelvi szintje sokkal jobb volt, mint ahogy azt előre elképzelték. Mind a száz embert letesztelték az első héten, s mindenki 90% felett teljesített. A program, mint az igazgató kicsit defenzívában, de becsületesen megmondta, nem ilyen színvonalra készült. Azt is jelezte, hogy a diákoknak nem volt elég a pénzük. Az egyetem egy, illetve két kirándulást biztosított, ám arra, hogy az óceánhoz elvigyék a magyarokat, nem volt pénzük. Egy újságcikkben ezt említették, s jelentkezett egy marylandi magyar, aki buszokat rendelt, s az összes embert elvitte az óceánhoz, s vacsorával is megvendégelte őket.

2. Főleg a tanárok beszéltek, a diákok nevében is. Ezen a campuson volt a legrosszabb a hangulat, s főleg annak tulajdoníthatóan, hogy ilyen sokan össze voltak zárva.

Angolul beszélni kevés lehetőségük volt. Washington közelsége ellenére bezártnak érezték magukat. A szakmai program színvonalát általában szidták. Főként anyagi természetű panaszait adták nekem elő: az étel, a kevés pénz stb. Nagyon hiányolták a TV-t, azt, hogy szellemileg légüres térben voltak, irodalom, művészet, amerikai kultúra: erről szerintük kevés szó esett. Néhányan csitították azokat, akik nagyon eltúlozták a dolgokat. Az az érzésem, hogy sok mindenben igazuk volt, s a legnagyobb hiba az volt, hogy a száz magyar teljesen izoláltak s egyúttal összezártan érezte magát az egyetem. Azt nem firtattam, hogy próbálták-e ők kitörni ebből az elzártságból, hisz tudták és mondták, hogy amerikai diákoknak rendes oktatás is folyt. A legkonstruktívabb javaslat az volt, hogy jussanak „rendes” órákra, nem a „credit”, hanem a nyelvtanulás céljából.

University of Pennsylvania

1. A tanszéki professzor itt is azt mondta, amit Marylandban hallottam: a magyarok jobbak voltak, mint várták. Azt pedig, amit a magyarok kértek, hogy vágjanak közbe, amikor beszélnek és javítsák ki őket, ők nem tudják megtenni. Közbevágni a legnagyobb illetlenség, s egyébként sem indokolt. A magyarok mindig megértették magukat, az meg, hogy kiejtésük vagy egyegy kifejezés nem a legjobb, nem számít... A program igazgatója már elküldte nekünk a programról a beszámolót, az ott tartózkodó magyarok értékelésével együtt. Az értékelések sok kifogást is tartalmaznak, talán kicsit túlzottak, különösen, ha a többi egyetemen folyó programmal vetjük össze azt, amit a Penn nyújtott. Becsületére szolgál az egyetemnek, hogy nem próbálták elhallgatni a magyarok kritikai észrevételeit.

2. A 25 tanár tudta, hogy ők voltak a három csoport közül a legjobb helyen, és a legjobb helyzetben. Penn Amerika legjobb egyetemei közé tartozik, s az USA egyik legrégebb városában, Philadelphiában van, ahol ezen a nyáron a szokásosnál is több történt. Ugyanakkor egy órára New Yorktól, két órára Washingtontól. Philadelphia kulturális jelentősége sem lebecsülendő. A magyarok itt városban voltak, annak minden előnyével: sétálni lehetett, minden sarkon van szóda, ételkioszk stb. Bár csak 25en voltak, mégis egyhangúan az összezárás ellen tiltakoztak. Vagy amerikaiakkal vegyesen szerettek volna lakni (bár az egyetem megtiszteltetéséből adta nekik az egyágys szállásokat), vagy családoknál: lényeg anyanyelvi közeget szerettek volna. Az elméleti nyelvészeti előadásokat felesleges időpocsékolásnak tartották, gyakorló nyelvtanárok lévén több „stílusgyakorlatot” szerettek volna. Néhány előadást és néhány meghívott előadót viszont nagyra értékelték, legkitűnőbbnek a videoképzést tartották. Abban, hogy bizonyos típusú előadások kellene vagy sem, eltértek a vélemények. A TV-t itt is hiányolták, ugyancsak a szélesebb kulturális kontextust. Szerettek volna több országismeretet, kirándulást. Ez a csoport volt a legmozgékonyabb, mert a hétfőgén nem volt az egyetemen menza, tehát megkapták a pénzt, így a weekendeken azt csinálták, amit akartak.

Bryn Mawr College

1. A college deanje és egyben angolprofesszorként a program felelőse velem kedves volt, bár feszélyezettnek éreztem. Előre érezhető volt, hogy várta, panaszokat fogok hallani. Míg az előző két helyen nyelvimódszertani képzés folyt, itt elsősorban irodalmat hallgattak a tanárok. Már a dean is jelezte, hogy a TV hiánya miatt panaszok voltak, s ez ügyben tenni kellett valamit.

2. A tanárok itt leginkább a nyelvi továbbképzést hiányolták. Az irodalomelőadások színvonalát általában gyengének ítélték, s bosszantotta őket az is, hogy csupa olyasmiről volt előadás, szeminárium, amit már tanultak az egyetemeken. Szívesen hallgattak volna modern amerikai irodalmat, művészetet, szociológiát. A legjobbnak a videoképzést tartották, ugyanaz a fiatalember csinálta, aki Fennen. Eredetileg itt nem volt a programban, amennyire tudom, de a zúgolódás következtében az ACTR igazgatója ide is meghívta, ha jól tudom a 2., illetve a 3. héttől. A TV-t itt is hiányolták. A klubban, ami igen szép volt, volt egy hatalmas színes TV, de a szállásukon csak a 2. vagy 3. hétre lett egy picike fekete-fehér. Azt azonban az itteniek közül

senki nem vitatta ellentétben az előző helytel, hogy angoljuk még a kényszerű passzivitás ellenére is javult és gazdagodott. Az alapprobléma itt, azt hiszem az, hogy Magyarországon egyetemet végeztek, s egyetemen vagy akár középiskolában tanító tanárokat egy akármilyen jó amerikai collegeba betenni, ahol a legjobb esetben egy magyar középiskola anyagát tanítják elemi vagy középiskolai szinten, tévedés. Kítűnő ötleteket kaptam az itteni magyaroktól, nagyon sajnálnám, ha további ötleteiket nem tudnám meghallgatni vagy elolvasni. Nagyon kritikusak voltak, érzésem szerint joggal, de azonnal felvázolták a megoldási lehetőségeket is.

Rosemary Hall, Choate

1. Hogy az igazgatónak mi a véleménye az odaküldött magyarokról, azt a magyar kormányhoz írt leveléből éppúgy ki lehet olvasni, mint a tanároknak a gyerekekről írt értékeléseiből, amit engedélyükkel magammal hoztam. Az iskola a program előtt sokat aggályoskodott, mert a gyermekek nem tették le idejövételük előtt a kötelező nyelvi tesztet. Kénytelen voltam egy adott ponton azt mondani, garantálom, hogy az érkező gyerekek meg fognak felelni az ottani iskola követelményeinek. A gyerekek minden várakozást fölülműltak. Az összes külföldről érkezett gyerek fölött teljesítettek (ha jól emlékszem, 27 országról beszélt), sőt az amerikai osztályokban is college előkészítő kurzusokat látogattak, s többségük dicsérettel, de legalábbis jó eredménnyel végzett. Minden magyar egy amerikaival volt egy szobában, így az órákon kívül is rengeteg alkalmuk volt a kommunikációra. Intelligenciájukat, tárgyismeretüket, meglátásaikat nem győzik tanáraik magasztalni. Több kirándulásra volt lehetőségük. Az egyik tanár javaslatára elvitték őket egy szupermarketbe, ahol a magyar gyerekek vásároltak be, majd egy magyaros büfét készítettek, amire az iskola vendégeket hívott. Az iskola nem olcsó, de a hírek szerint ez a program igen jól sikerült. Ezt a programot mindenképpen érdemes folytatni, változtatás itt nem szükséges. Az igazgató augusztus 21-i találkozásunkkor megerősítette, hogy nagyon szeretnének jövőre is magyarokat, viszont március végére szeretnék tudni, hogy hány magyar jön, s milyen neműek (a mostani férfisovinizmus késői jelentkezésünknek tudható be már csak így tudtak a dormitoriumban helyet biztosítani).

2. Beának a gyerekekkel is kellett volna látogatásakor találkoznia, de éppen elvitték őket valami nevezetességet megnézni. Két gyerek volt olyan kedves, hogy otthon maradt, hogy találkozzon Beával. Bea csak jót hallott az iskoláról, a környezetről, a programokról és a lehetőségekről, az érdekükben tett változtatásokról. A choatiak csoportvezető tanárával beszéltem, ő is csupa jót mondott.

Július 29-én a Soros Alapítvány az Egyesült Államokban nyelvi továbbképzésen résztvevők számára Congressman Lantos szíves közreműködésével programot szervezett Washingtonban. Reggel fél kilencre voltak hivatalosak a három egyetemi campus tagjai a Capitol Hillre, ahol Lantos képviselő úr bevitte őket a képviselőházba. Később, amikor az ülés elkezdődött, az érdeklődők a karzaton hallgathatták a vitát. A nap folyamán múzeumokba mentek, a várost nézték, majd este 6 órakor a Library of Congress egyik termében tiszteletükre fogadást adott Lantos képviselő és a Soros Alapítvány, ahol Soros György is megjelent. A látogató magyarokon kívül a magyar követség, az amerikai külügyminisztérium és diplomáciai testület számos tagja megjelent éppúgy, mint magyar származású képviselők, írók, történészek.

Hadd tegyek végül néhány általános megjegyzést, amelyekről úgy gondolom, hogy az összképet tükrözik.

1. Az összes fogadó intézmény meglepetéssel, örömmel vegyes elképedéssel vette tudomásul a kikerkező magyarok (legyenek azok diákok vagy tanárok) angoltudását, nyelvi kifejezőképességét. Egyik intézmény sem tudta előre elképzelni, hogy a magyarok ilyen jók lesznek, s a magyarok minden más nációnál jobban teljesítettek.

2. A fentiekből adódóan az előre tervezett kurzusok a magyarok számára alacsony színvonalúak voltak, s ezen csak egy helyen (Choate), illetve kicsit (Bryn Mawr) tudtak már módosítani a fogadó felek.

3. Nem jó, ha a kikerkező magyarok túl nagy csoportban vannak együtt. Óhatatlanul egymással beszélnek, gettósodnak, s azután mind a fogadó intézményre, mind saját magukra, mind egymásra dühösek lesznek. Az ilyen utak egyik legfontosabb elve kell hogy legyen, hogy a kikerkezők a helyi környezetet ismerjék meg, s gyakorlatilag ne beszéljenek magyarul. Általános panasz volt, hogy az USA-ban többet beszéltek magyarul, mint Magyarországon, amikor tanítanak vagy tanulnak, s a foglalkozásokon is passzivitásra kényszerültek, angol beszélgetésre kevés alkalom volt.

4. Az órarendnek flexibilisebbnek kell lennie, jobban kell alkalmazkodnia a csoport tudásszintjéhez, tehát a meghívóknak a szintfelmérés után kellene a végleges óratervet megcsinálni (persze ez nagyon nehéz ügy), és a csoport kívánságát is a lehetőségeken belül figyelembe kell venni. Az egyéni tervek (könyvtár, kutatás, más tanszéklátogatások) időt kell biztosítani. A magyarok számára a leghasznosabb az lenne (feltéve, ha ilyen színvonalú társaságról beszélünk), ha „rendes”, amerikaiaknak tartott órákat is látogathatnának. Ezt a fogadóknak tudatosítaniuk kell az érkezőkben, de már Magyarországon meg kell nekik mondani indulás előtt, hogy nézzék meg a „rendes” curriculumot.

5. A középiskolások kivételével, vagyis azok számára, akik egyetemi campusokra mennek, nem szabad a hétvégére az egyetemen napi háromszori étkezést befizetni. Feltehetőleg jobb, ha választhatnak, vagy ha a pénzt kézhez kapják, így ugyanis oda vannak láncolva az egyetemhez, még akkor is, amikor nincsenek órák, még a múzeumból is haza kell rohanni, hogy elérjék a vacsorát. Nem tudnak hétfélig kéthárom napos kirándulást sem tervezni vagy csak nehezen, és anyagi veszteséggel.

6. Több kirándulást kell szervezteni vagy annak feltételeit megteremteni.

7. Az egyetemista diákoknak több zsebpénzt kell biztosítani.

8. Teljesen világossá kell tenni, hogy a könyvre adott pénzt az alapítvány az utazóknak adta, s nem arra, hogy az egyetem „természetbeni juttatás” formájában teljesítse ilyen irányú kötelezettségét. Ha az egyetem megkövetel bizonyos anyagokat, azt az overhead terhére, ne a tanulók terhére tegye, vagy előre tisztázza, mi a helyzet, mennyit kér a könyvekért, anyagokért.

9. Azt javaslom, hogy a repülőjegyeket forintban, Magyarországon fizesse az alapítvány. Az idejű dollárjegyek nem voltak olcsóbbak, mint ha forintban vettük volna őket, s a foglalással és sok más mindennel probléma volt.

10. A programot meg lehet sokkal jobban is csinálni. Az ACTR erre hajlandó, a kapcsolatom velük végig jó volt, hajlandók arra is, hogy más helyeken (talán jobb helyeken) szervezzék a programot. A dolog szakmai kulcsa azonban azoknak a kezében van, akik idén kinn voltak, s nagy segítséget nyújthatnak abban, hogy a jövőben sokkal nívósabb programok váljanak valóra.

11. A program hatékonysága és színvonala érdekében igen fontos lenne, ha a New Yorki irodában valaki érdemben és időben foglalkozna ezzel a programmal. A lényeg nem csupán a rengeteg időt felemésztő adminisztrációs teendő (csak mellékesen jegyzem meg, hogy időnként a teljes stáb egyéb programok kárátérhére ezzel foglalkozott a munkaidő jó részében, s mégis komoly, utolsó pillanatban felmerülő nehézségeket kellett „valahogy” megoldani). Ha valóban jól akarjuk csinálni ezt a jövőben, a New Yorki irodának az érdemi, tartalmi kérdésekben is kezdettől fogva minimum konzultánsi szerepet kellene játszania, a programok kidolgozásánál éppúgy, mint az anyagi problémák tisztázásánál: s feltétlenül szükséges a leendő programot mind magyar, mind külső, független amerikai szakértőkkel véleményeztetni.

A mondottak ellenére a program, a körülményekhez képest sikeresnek mondható, de lehetne a jövőben sokkal jobb is. Annnyira naiv persze nem vagyok, hogy azt higgyem, elő lehetne állítani egy tökéletes, azaz mindenkit kielégítő programot. [...]

Jó lenne, ha magyarországi tartózkodásom során mind az Alapítvány itteni képviselőivel, mind a hivatalos szervekkel sikerülne átbeszélni a szempontokat, továbbá meghallgatni jó néhány, az ideai programban részt vett diák és tanár javaslatát. Az idő sürget, minél hamarabb kezdjük kidolgozni az alapelveket és a költségvetést, annál nagyobb a valószínűsége a további programok sikerének.

13.

AZ MTASOROS ALAPÍTVÁNY BIZOTTSÁG ÉS A BETHLEN GÁBOR ALAPÍTVÁNY EGYÜTTMŰKÖDÉSE tervezet (1988. május)

A kisebbségben élő magyarok helyzete az elmúlt hónapokban a magyar társadalom és a politikai szervek számára egyaránt fontos és aktuális kérdéssé vált. A markáns változások felvetik annak lehetőségét, hogy az MTASoros Alapítvány Bizottság a maga eszközeivel csatlakozzon azokhoz, akik segítséget tudnak nyújtani.

Az MTASoros Alapítvány Bizottság természetesen nem oldhatja meg sem a kisebbségben élők, sem az áttelepültek súlyos szociális és egyéb problémáit. Megteheti viszont, hogy eredeti célkitűzéseivel és alapelveivel összhangban támogatást nyújt azoknak, akik értékes szellemi, kulturális stb. tevékenységük révén esélyes pályázók lehetnének magyar állampolgárként. A Titkárság a fenti elgondolás jegyében kapcsolatba lépett a Bethlen Gábor Alapítvány Titkárságával, mert az adott kérdésben ők rendelkeznek a legtöbb közvetlen információval, pl. sok esetben ők ismerik az áttelepülő értelmiségieket. A Bethlen Gábor Alapítvány anyagi forrásai szűkösek, de a korrekt és hatékony együttműködésre látunk lehetőséget. A Bethlen Gábor Alapítvány munkatársaival (Bakos István, Kiss Gy. Csaba és Nagy Gáspár) folytatott konzultációk után az alábbi javaslatot dolgoztuk ki.

Az MTASoros Alapítvány Bizottság Titkársága és a Bethlen Gábor Alapítvány Kuratóriumának egyetértése alapján egy közös (kisebbségi) ösztöndíj létrehozását javasoljuk. Ez az ösztöndíj az egyéni alkotómunkát s azokat a vállalkozásokat kívánja támogatni, amelyek a kisebbségi sorsban élők anyanyelvi művelését, kultúráját gazdagítják, értékeik szerint megőrzik, hozzájárulnak a közép-európai sorskérdések tisztázásához, s a térség népeinek megbékélését, humanista együttélését szolgálják.

A támogatandók köre:

- a) menekülők, áttelepülők,
- b) határainkon túl élő magyarok,
- c) szomszéd országokban élő, nem magyar nemzetiségűek.

Tevékenységi kör:

kifejezetten szellemi tevékenység,
(tudós, lelkész, író és más alkotóművész),
(posztgraduális képzés indokolt esetben).

A támogatás formái:

- a) egykét évre havi ösztöndíj,
- b) egyszeri céltámogatás (elsősorban a nem Magyarországon tartózkodók, vagy csak rövidebb időre érkezők részére),
- c) egyéb támogatási formák.

Az ilyen jellegű támogatási forma csak nagyon indokolt esetben lehetséges. Mivel az ösztöndíj eljuttatása a határainkon túl élőkhez nehézségekbe ütközhet, ezért minden formát végig kell gondolni, mellyel az alkotómunkát segíthetjük. A Magyarországra látogató ösztöndíjas természetesen forintban és lehetőleg egy összegben kapná a támogatást.

A pályázók tervvel, eddigi munkásságuk rövid ismertetésével és szakmai ajánlással jelentkezzenek.

A pályázatok elbírálását a két alapítvány képviselőiből alakítandó Bizottság (vagy Kuratórium) végezné. Eddig felmerült nevek a Bizottságba: Csoóri Sándor, Konrád György, Király Tibor, Benda Kálmán, Domokos Mátyás, Für Lajos, Vásárhelyi Miklós, Vásárhelyi Judit és Kiss Gy. Csaba. Az ösztöndíjakat a Bizottság ítéli oda, kivételes esetekben egykét tagja is dönthet sürgős céltámogatásról, de erről utólagos tájékoztatást ad.

Az ösztöndíjakat a Soros Alapítvány fizeti ki, és végzi az ezzel kapcsolatos adminisztrációt. A más formában történő támogatás eljuttatásáról és adminisztrációjáról a Bethlen Gábor Alapítvány gondoskodik.

Az ösztöndíj éves keretösszege 1988ban kb. 6700 ezer forint, melynek egytizedét a Bethlen Gábor Alapítvány, kilencet pedig a Soros Alapítvány adja.

Megjegyezzük és igen fontosnak tartjuk, hogy ezen ösztöndíjból részesüljenek a szomszéd országokban és KözépEurópában élő más nemzetiségű alkotók is, akik a javaslatunk elején leírt szempontok jegyében tevékenykednek.

Az ösztöndíj létrejöttéről, és a pályázat feltételeiről tájékoztató közleményt kell megjelentetni, ez azonban nem lenne pályázati felhívás. Várakozásaink szerint a közlemény nyomán az elkövetkező hónapokban számosan jelentkezni fognak a két alapítványnál támogatásért. E közlemény megszövegezését a két alapítvány titkársága közösen végezze. Amennyiben az MTASoros Alapítvány Bizottság megerősíti és jóváhagyja a tervet, úgy a nyár folyamán vagy kora ősszel a Bizottság tagjait föl lehet kérni, és a közleményt meg lehet jelentetni.

14.

TITKÁRSÁGI BESZÁMOLÓJAVASLAT AZ MTASABBGA KÖZÖS ÖSZTÖNDÍJALAPJÁNAK EDDIGI MŰKÖDÉSÉVEL KAPCSOLATBAN

Az MTASoros Alapítvány Bizottság 1988. októberi ülésén hozzájárult ahhoz, hogy a Bethlen Gábor Alapítvánnyal közös alapot létesítsen kisebbségi sorban élők anyanyelvi művelését, kultúráját gazdagító, értékeiket megőrző egyéni alkotómunka és vállalkozások, valamint a közép-európai sorskérdések tisztázására, a térség népeinek megbékélésére szolgáló erőfeszítések támogatásának céljára. Az évenként meghatározásra kerülő összeg 90%-át az MTASoros Alapítvány Bizottság, 10%-át a Bethlen Gábor Alapítvány adja. Az MTASoros Alapítvány 1988. évre 700 000 forintot szavazott meg a közös ösztöndíjalap céljára. A közös kuratórium megtartotta első ülését. Hat, Magyarországon folyósítandó egyéni ösztöndíjat szavazott meg, két klubnak nyújtott támogatást. A határon túl élő magyarok közül nyolc egyéni, illetőleg csoportos kedvezményezettnek ítélt meg támogatást, az esetek legnagyobb részében a kutatómunkához szükséges eszközök és nyersanyagok formájában. Egyegy Vajdaságban, Kárpátalján, Varsóban és Pozsonyban élő kutató meghívását kezdeményezte egyegy hónapra. Dollártámogatásban részesítette továbbá a Zeneművészeti Főiskola egy tehetséges hallgatóját, hogy zenei versenyre utazhasson. A fennmaradó 130 000 forint kézikasszában marad, és két kuratóriumi ülés között, alkalmanként hozott döntések alapján kerül kifizetésre szükség szerint, kis összegekben. A pillanatnyi maradvány hamarosan elfogy.

Az ösztöndíjalapból részben hazánkban tartózkodó és az állampolgárságot még el nem nyert pályázók kaptak ösztöndíjat, részben sikerült a határon túl folyó gyűjtő, értékmentő tevékenységet támogatni. Különös jelentősége van annak, hogy sikerült olyan embereket elérnünk, akik nem kívánnak Magyarországra települni, de folyamatosan kívánnak dolgozni a megnevezett körülmények között is. Javasoljuk, hogy 1989. évre a közös ösztöndíjalap számára a Bizottság szavazzon meg 1 000 000 forintot, amelyet két részletben, egy tavaszi és egy őszi ülésen osztanak szét. Az összeg emelése azért indokolt, mert az alap létezéséről csak most szereznek igazán tudomást, és máris sok pályázat érkezik.

(1988. december)

15.

MEGÁLLAPODÁS, amely létrejött Soros György úr és a Magyar Állam képviselőjében a Művelődési Minisztérium között alulírott napon és helyen a következők szerint:

1. Soros György úr mint a New Yorki Soros Alapítvány elnöke és a Magyar Tudományos Akadémia között létrejött megállapodás alapján működik jelenleg az MTASoros Alapítvány Bizottság (a továbbiakban: Bizottság), melynek éves anyagi fedezete a Soros Alapítvány által biztosított mintegy 3 millió dollár.
2. A magyarországi kulturális, tudományos, oktatási és egészségügyi programok bővítése érdekében Soros György kifejezi azt a szándékát, hogy 1989. január 1-jétől az 1. pontban foglalt évi 3 millió dollár további folyósítása mellett évi mintegy 1 millió dollárral növeli a támogatás összegét, valamint tőkét fektet magyarországi kisvállalkozásokba, s e befektetések hasznát a Bizottság rendelkezésére bocsátja. Amennyiben a támogatási összegek meghaladják az évi 3 millió dollárt, a Magyar Állam a pótlólagos összegek MNB árfolyamon számított forintellenértékét a következő év március 31-ig a Bizottság rendelkezésére bocsátja. A pótlólagos támogatás összegébe minden, a 3 millió dollárt meghaladó devizatámogatás beletartozik, függetlenül attól, hogy azt pénzüsszégként vagy egyéb módon (eszközök, anyagok) nyújtja Soros úr, illetve a magyarországi befektetések hozamából származik. A Magyar Állam biztosítja, hogy a magyarországi üzleti célú vállalkozásokból származó nyereség ha azt az alapítványi célok megvalósítására használják fel mentesül a nyereségadó alól.
4. Soros úr szándéka, hogy mintegy 20 millió dollár beruházási összegű irodaházat építtet Budapesten abból a célból, hogy a befektetés megtérülését követően – az épület tulajdonát a létrehozandó Magyarországi Soros Alapítványra ruhazza.
5. A Magyar Állam az épület céljára Budapesten térítés ellenében megfelelő telket bocsát Soros úr rendelkezésére, és garantálja, hogy az épület létrehozása és a hasznosításból származó nyereség amennyiben a nyereséget a Bizottság, illetőleg a létrehozandó alapítvány támogatására használják fel mentesül a nyereségadó alól. Garantálja továbbá, hogy az épület létrehozásához szükséges importanyagok és importtevékenységek mentesülnek a vámterhektől.
6. A Magyar Állam határozatlan időre kötelezettségként vállalja, hogy a Magyarországi Soros Alapítvány létrejöttétől az épület beruházási költségeinek megtérülését követően, de nem korábban, mint 1998. január 1-jétől kezdődően a Soros Alapítvány által 1984-től az épület tulajdonának átruházásáig – biztosított dollár összegek után számított évi 8%-os kamatnak de évente

maximum az 1989. évi 200 millió Ft reálértékének megfelelő összeggel a Magyarországi Soros Alapítványt közvetlenül támogatja.

7. A jelenlegi Bizottság változatlan feltételekkel működik, majd várhatóan 1998. január 1-jén Magyarországi Soros Alapítvány néven, önálló jogi személyként működő alapítvánnyá alakul át.

8. Soros úr vállalja, hogy e megállapodással egyidejűleg elkészíti a jogi személyként működő alapítvány alapító okiratát, amelyben rögzíti az alapítvány céljára és működésére vonatkozó szándékait, s ennek alapján az alapítvány bejegyzésre kerül.

Szerződő Felek jelen megállapodást átolvasás után mint akaratukkal mindenben megegyezőt, helybenhagyólag írják alá.

Budapest, 1989. május 15.
Rátkai Ferenc, művelődési miniszterhelyettes

Soros György, a New Yorki Soros Alapítvány elnöke

16.

MEGÁLLAPODÁS,
amely létrejött a Magyar Állam képviselőjében a Művelődési Minisztérium
és a Soros Alapítvány képviselőjében Soros György úr között alulírott
napon és helyen a következők szerint:

Felek a mai napon külön okiratban megállapodnak a következőkben:

A Soros Alapítvány az előirányzott évi 3 000 000 dollárt meghaladó összeggel támogatja a magyarországi programokat; a Magyar Állam és a Soros Alapítvány által évente 3 000 000 dollár felett magyarországi programokra folyósított devizaösszeg Ftellenértékét ugyancsak az MTASoros Alapítvány Bizottság rendelkezésére bocsátja. Soros György úr a Soros Alapítvány elnökeként kötelezettséget vállal arra, hogy 1989. évben minimum 4 000 000, azaz négymillió dollár összegű devizát fordít a magyarországi kulturális, tudományos, oktatási, egészségügyi programokra. A Magyar Állam a 3 000 000 dollárt meghaladó devizaösszeg Ftellenértékét mindig a következő év március 31. napjáig utalja át az MTASoros Alapítvány Bizottság javára.

Fenti megállapodás alapján kivételes eseti megoldásként a Művelődési Minisztérium a Magyar Állam képviselőjében a jelen okirat aláírását követő 8 napon belül az 1989. évi 1 000 000 dollár devizaösszeg MNB középárfolyamon számított Ft ellenértékét átutalja az MTASoros Alapítvány Bizottság javára. Ez az összeg beszámít az 1990. március 31. napjáig esedékes Ftösszegbe.

Szerződő Felek a jelen megállapodást átolvasás után mint akaratukkal mindenben megegyezőt, helybenhagyólag aláírják.

Budapest, 1989. május 15.

Rátkai Ferenc, művelődési miniszterhelyettes

Soros György, a New Yorki Soros Alapítvány elnöke

17.

Gazsó Ferenc

AJÁNLÁS
A KÖZÉPFOKÚ OKTATÁS FEJLESZTÉSÉNEK TÁMOGATÁSÁHOZ
(1989. május 18.)

Az alább következő javaslatok abból indulnak ki, hogy a hazai középfokú oktatásban megérlelődött egy kardinális átalakítás szükséglete. Ezzel összefüggésben a közelmúltban olyan innovatív folyamatok bontakoztak ki, melyeknek támogatása a Soros Alapítvány figyelmét is megérdemli. Felfogásom szerint az alapítvány akkor járhat el célszerűen, ha elsősorban az iskolák szintjén kibontakozó és a nevelő intézmények belső világának (a curriculumnak és a pedagógiai eljárásrendszernek) gyökeres átalakítására törekvő szakmai erőfeszítéseket, igényes programokat preferálja. Ismereteim szerint a következő programok támogatása érdemel elsősorban megfontolást.

1. A hazai középfokú oktatás új, nagy vállalkozása az ún. kétnyelvű gimnáziumi képzés meghonosítása. Ez nem csupán valamely idegen nyelv kiváló szintű elsajátítását teszi lehetővé, hanem egyúttal olyan pedagógiai konstrukciónak tekinthető, amely fedezetet nyújthat a magas szinten kiképzett értelmiségi utánpótlás felneveléséhez. Nagy előnye a külföldi tanárok bevonása a képzésbe, továbbá az olyan tanuló összetétel, amely az ígéretes fiatal tehetségeket az átlagosnál jobb feltételek között oktatja. Jelenleg mintegy két tucat gimnázium vesz részt ebben a munkában. Az elmúlt évek tapasztalatai a kísérletként indult próbálkozást egyértelműen igazolják. Rendkívül nagy a társadalmi érdeklődés, ugyanakkor szerények a mobilizálható anyagi eszközök. Véleményem szerint az alapítvány bekapcsolódhatna az ilyen intézmények támogatásába, mégpedig oly módon, hogy a költségek meghatározott részét a fenntartók fedeznék, ugyanakkor az alapítvány elsősorban a tanári kar felkészítéséhez, külföldi tanári ösztöndíjakhoz, a szükséges tananyagok kidolgozásához és kinyomtatásához, továbbá a tanulók külföldi tanulmányútjához nyújtana támogatást. Megjegyzem, hogy a kétnyelvű oktatás fejlesztését a költségvetés is preferálja.

2. A középfokú oktatás egyik szembetűnően gyenge pontja az idegen nyelv tanításának alacsony színvonala. A kormányzati elképzelések szerint megszűnik a középiskolákban az orosz nyelv kötelező tanítása. A diákok szabadon választhatnak az idegen nyelvek közül, de egy vagy két nyelv elsajátítása kötelező lenne a gimnáziumban. A nyelvoktatás fejlesztésének legnagyobb akadálya, hogy nincs megfelelő számú és jól képzett nyelvtanár. Ezért támogatni kellene egy olyan programot, amely a nyelvtanárok képzésének és továbbképzésének javítását célozza. Itt elsősorban a már működő nyelvtanárok intenzív továbbképzésének támogatására, illetve második idegen nyelv megszerzésének segítésére gondolok. Megjegyzem, hogy a nyelvtanári ellátás javítására állami program is készül, így az alapítvány pénzeszközeit valóban hatékonyan lehetne felhasználni.

3. A középiskola tartalmi megújulása szempontjából rendkívül fontos az alkotó pedagógiai munka kibontakozásának támogatása. Különösen a kísérleti iskolák érdemelnek megkülönböztetett figyelmet. Jelenleg mintegy hatnyolc olyan kísérleti gimnázium működik, amely átfogó pedagógiai programot dolgoz ki, továbbá az oktatás szerkezetét is módosítja (nyolc évfolyamos, illetve hatosztályos gimnázium). Ezek az iskolák új tanterveket dolgoznak ki, teljesen megváltoztatják a gimnáziumi képzés tartalmát és szerkezetét. Jelenleg azonban rendkívül mostoha körülmények között dolgoznak, állami támogatásuk minimális. Az alapítvány nagyban hozzájárulhatna az új pedagógiai kezdeményezések fejlesztéséhez, főként olyan módon, hogy támogatásban részesítene a pedagógiai programok kidolgozását, a kísérletező tanárok továbbképzését, illetve a kísérleti eredmények ismertetését, publikálását, a szakmai propagandát.

4. A pedagógiai munka fejlesztésének lényeges feltétele a tankönyvválaszték bővülése, párhuzamos tankönyvek, jegyzetek ajánlása. A mostani helyzetet az jellemzi, hogy az Országos Tanterv és Taneszközfejlesztési Tanács pályázatára évről évre számos olyan pályamunka érkezik, ami tankönyvként terjedhetne, de a kinyomtatáshoz szükséges pénz nem áll rendelkezésre. Megfontolandó, hogy az alapítvány nyújtson anyagi támogatást a szakértői zsűri által díjazott tankönyvtervezetek végleges kidolgozásához és kinyomtatásához. Az elbírált és kiválóan minősített művek megjelentetése nem igényel nagyobb anyagi befektetést, ugyanakkor előrelendíthetné az új gondolatok terjedését a középiskolákban.

5. A pedagógusi szakma nagy és mindmáig megoldatlan gondja az igényes külföldi szakirodalom beszerzése és hazai terjesztése. Ennek jelentősége kiemelkedő a pedagógusok szakmai továbbképzése, a szakmai kultúra átalakítása szempontjából. Az alapítvány néhány könyvkiadóval szerződhetne olyan alapművek beszerzése, lefordítása és kiadása céljából, amelyek különösen nagy szolgálatot tehetnének a tanárok szemléletének formálása szempontjából.

Megjegyzem még, hogy az iskolában elindult innovatív folyamatok újabb kezdeményezéseket is felszínre hozhatnak, így pl. némely iskolában formálódik a pluralista politikai rendszernek megfelelő demokratikus nevelési modell, az iskolai szocializáció új tartalma. Az ilyen kezdeményezéseket is támogatni lehetne.

Arra törekedtem, hogy körvonalazzak néhány olyan szakmai törekvést, ami az iskola megújításának ügyét szolgálja. E törekvések általában kisebbnagyobb állami támogatást is élveznek. Terjedésüket jelentősen szolgálná, ha élvezhetnék az alapítvány erkölcsi és anyagi támogatását is.

18.

Kardos László

SZEMPONTOK A DEMOKRATAPÁLYÁZATI PROGRAMHOZ (1989. június 7.)

A pályázati program támogatást helyezett kilátásba azoknak az új szervezeteknek, szerveződéseknek, kezdeményezéseknek, amelyek céljuk szerint és tevékenységükkel a társadalom demokratikus átalakításához kívánnak hozzájárulni akár országos, akár helyi szinten.

Erre a felhívásra kb. 300 pályázat érkezett. A döntéshozó bizottság munkáját nagymértékben segítheti, ha a Titkárság munkatársai személyesen is tájékozódnak a pályázók, ill. pályázatok egy részéről.

Az itt leírt szempontok elsősorban ahhoz kívánnak támpontot nyújtani, hogy mi módon történjen a személyes tájékozódás, melyek a megfigyelés szempontjai. Hangsúlyozom tehát, hogy nem értékelési, hanem megfigyelési szempontokról van szó, az elsődleges cél: minél több információt beszerezni. Kétségtelen, hogy minden tárgyilagosságra való törekvésünk mellett már maga a megfigyelés is elkerülhetetlenül tartalmaz értékelési mozzanatot. Nem kell ettől farizeus módon elhatárolódnunk, de azt kell célul kitűzni, hogy lehetőleg minél több tényről tudjunk meg egyegy pályázatról. (Egyszerű, de talán szemléletes példával élve: senki ne tartóztassa meg magát szubjektív benyomásai megfogalmazásától, „ilyen buta, ronda pasast még nem láttam”, ugyanakkor ez nem helyettesítheti az adott szerveződéssel szembeni tényeszerű információkat.)

Miket kell megtudnunk?

1. *Párt vagy nem párt?*

A kiírás szerint pártokat nem támogathatunk, nyilvánvalóan kiesnek a szocdemek, kiscsapatok, néppárt, keresztény párt, mindazok, akik kezdetből pártnak definiálták magukat.

Két jelentős szervezet nem pártként indult, de már kilátásba helyezték párttá alakulásukat, az MDF-ről és az SZDSZ-ről van szó. Noha jogi értelemben még nem pártok, gyakorlatilag annak kell tekintenünk őket. Ellenkező értelmű, az alapítvány irányítóitól származó megállapításig tehát e két szervezet nem részesülhet támogatásban, személyes tájékozódásra sincs szükség. A dolgok jelenlegi állása szerint viszont nem párt a Fidesz, támogatható, helyi szervezeteiket érdemes felkeresni.

Bonyolultabb a helyzet a pártok, illetve a pártszerű alakzatok mögött, mellett stb. megjelenő tudományos vagy kulturális tevékenységet folytató szellemi mozgalmakkal, műhelyekkel. Ezek különösen helyi szerveződésekben léteznek, pl. Liberális kör, Szabadelvű klub, vagy hasonló elnevezéssel. Eszmeiségük egyegy párthoz kötheti őket, de ők maguk nem szerveződnek

párttá, így támogatásuk szóba jön, lehetséges. Eseti megítélés kérdése, hogy nem támogatható pszeudopártok, vagy támogatható, független önszerveződések. A szervezeti forma ez ügyben fontos, bár nem egyetlen szempont.

2. Országos és helyi szervezetek

Bizonyos szerveződéseknek már van országos csúcsszerve és helyi képződményei. Az országos vezetőséget megkérdezhetjük a helyiekről, mondják el, mit tudnak ők, de még a látszatát is el kell kerülni annak, hogy az alapítványi döntés az országos csúcsszerve által adott preferencialista alapján történik. A helyieket önmagukban kell szemügyre venni, a helyi autonómia tiszteletben tartásával.

3. Rivalizáló szervezetek

A pályázatok első átnézése után megállapítható, hogy több ilyen is van. Így cserkészek, úttörők, KISZ-szervezetek, cigányok, zsidók, más felekezetek stb. Az a javaslatom, hogy általában toleráljuk a rivalizálás tényét (tehát amiatt senki ne kerüljön elutasításra, hogy „belőled van más is”), egy kivétellel: a cserkészeknél olyan nagy a káosz, a keresztbe szerveződési dömping, hogy az alapítvány bölcsen tenné, ha ebből kimaradna. A többi területen bizottsági döntés tárgya legyen, hogy melyik ifjúsági, felekezeti stb. pályázatot támogatja. Tehát: cserkészeket nem kell felkeresnünk.

4. Demokrata vagy nem demokrata?

Jóhiszeműen mindenkit annak kell tekintenünk, aki annak vallja magát. De: a jelző mindenféle tevékenységhez, szerveződéshez hozzáragasztható anélkül, hogy annak politikai tartalma lenne. Pl. a jelentkezők között vannak demokratikus borászok és demokratikus asztrológusok. Ne vitassuk el a maguk választotta minősítést, de azon az alapon, hogy tevékenységüknek önmagában véve nincs politikaitársadalmi töltete, ebben a programban irreleváns pályázóknak tekintjük őket, személyes felkeresésükre nincs szükség. Vita tárgya lehet, hogy szemben az említettekkel, miért állunk rendelkezésre más szakmai csoportosulásoknak, pl. pedagógusok, mérnökök. Itt nem fejteni ki, csak jelzem a problémát, de magam a fentiek szerinti megkülönböztetés mellett vagyok.

Tehát: azt nem kell, mert nem tudjuk vizsgálni, hogy valamely szerveződés eszmeiségében, a benne résztvevők mentalitása által valóban demokrata-e, de ahol maga a tevékenység tárgya független a demokrácia kérdésétől, ott a pályázattal kell foglalkoznunk.

5. Közművelődés, népfőiskolák

Részben az előző ponthoz kapcsolódó kérdés. Mert az nyilvánvaló a mondottak szerint, hogy a demokratikus borászok nem e pályázat alanyai, de az Értelmiségi Fialatok Szövetsége igen. Van azonban egy széles kör, ahol az elhatárolás nem könnyen tehető meg, ez pedig a közművelődés.

Itt két megközelítés lehetséges. Az egyik szerint számos olyan főleg helyi közművelődési szerveződés létezik, akár évtizedek óta, akár csak néhány éve, amelynek tevékenységi köre lehet hasznos, kulturálisan igényes, személyiségfejlesztő stb., tehát sok jó elmondható róluk, de az nem állítható, hogy a demokratikus társadalomért történő politizálás jegyében születtek, legalábbis a legutóbbi időig ezt nem deklarálták. Ilyenek lehetnek az olvasókörök, hagyományőrző egyesületek, kulturális és közművelődési szövetségek, klubok, körök, egyesületek stb. Az első nézőpont szerint ők nem sorolhatók e pályázati programba. Egy másik megközelítésben azonban ezek a szerveződések sok esetben a helyi közéletnek többékevésbé kifejlődött csirái és az elmúlt időszakban más lehetőség nem lévén, ezek adtak teret a demokratikus közéleti törekvéseknek. Azt hiszem, képtelenség egyértelmű receptet adni. Lehetnek ugyan nyilvánvaló esetek, pl. ha csak táncoltak, énekeltek, akkor nem ide tartoznak, ha vitaesteket tartottak, akkor igen, de alapjában véve az eseti megítélés fog dönteni. Ehhez mindenesetre minél több tény szükségeltetik tevékenységük konkrét tárgyáról.

Más a helyzet a népfőiskolákkal. Itt nem a demokratikus irányultság kérdéses, csupán azt kell meggondolni, hogy rájuk nézve az alapítványnak külön programja van. Arra hajlanak, hogy ha csak valami rendkívüli körülmény nem indokolja, a népfőiskolák ezen pályázat keretében ne kerüljenek támogatásra. (Eddig kétféle forintot kaptak a népfőiskolák.)

6. Felekezeti ügyek

Szép számmal akadnak olyan pályázó szervezetek, amelyek már elnevezésükben is valamelyik felekezethez való tartozásra utalnak. Itt a vizsgálandó körülmény a következő: a hitélet áll-e a működésük centrumában, vagy valami más? Minden vallást tisztelünk, de az alapítványnak nem lehet célja a hitéleti tevékenység anyagi támogatása, erre valók az egyházak, kicsik és nagyok. Másfelől a felekezeti alapon történő szerveződés önmagában nem kizáró ok, ha egyebekben a pályázati kiírásnak megfelelnek. Tehát, ha a pályázó felekezeti szervezet a hitélet mellett kulturális, oktatási, mentálhigiénés vagy bármilyen társadalmipolitikai tevékenységet folytat, akkor már potenciális pályázó.

7. Általános szempontok

Először is: *létezneke?* Mit jelent ez konkrétan? Előfordulhatnak egy vagy néhány személyes kezdeményezések, amelyek gyakorlatilag nem működő szervezetek, csupán néhány ember szép vagy nem szép ideái. Tehát meg kell tudnunk a tényleges létszámot, az összejevetelek helyét, gyakoriságát. Ezek együtt már támpontot adnak a létezés kérdéseire. Ha léteznek, *mióta?* Itt érdekes a formális alapítási dátum is, de az is, ha ténylegesen és informálisan már korábban működtek. Melyek a konkrét *előzmények* az adott szervezetet illetően? Sokféle előzménye lehetséges egy most formálódó demokratikus igényű szervezetnek, lehetőség szerint minden ilyen információ összegyűjtendő, de egy típusra különösen koncentrálni kell. Ez pedig a következő:

A korábban és/vagy ma is létező *hivatalos szervezetek metamorfózisai*. Gyakori ugyanis, hogy a tanácsok, KISZ, HNF, oktatási (OPI) és közművelődési intézmények, ill. ezek egyegy részlege, esetleg belőlük néhány ember „átmegy demokratába”. Nehezen megítélhető, esetenként bonyolult helyzetekről van szó. Első, természetes reakciónk a gyanakvás és elutasítás azzal az indokkal, hogy fizessék maguk damaszkuszi útjukat. Ez a megítélés azonban nem minden esetben igazságos, esetenként pozitív folyamatokról van szó. Mindenesetre lehetőség szerint ebben a kérdésben is a tények számbavétele az elsődleges feladatunk, és az értékelés egy későbbi fázis lesz.

Az előzmények egy másik típusa, ha a jelentkező szervezet, folyóirat stb. már pályázott a Bizottsághoz sikeresen vagy sikertelenül. Ezt a körülményt ne tekintjük *kizáró* oknak.

A létszámról már volt szó. Lehetőség szerint meg kell tudni a tagok, résztvevők összetételét foglalkozás, társadalmi hovatartozás szerint, ez sokat elárul a társulat jellegéről.

A kért támogatást illetően két fő szempontunk legyen: semmit sem ígérni, és az igényeket a lehető legpontosabban konkretizálni. Ezt különösen a forinttámogatásra nézve kell megtenni. A dollárigények sok esetben nem számszerűsíthetők, itt meg kell elégednünk a naturálisán megfogalmazott kérésekkel (számítógép, xerox stb.).

Nem kell belemenni abba a kérdésbe, hogy melyik kérés reális vagy nem az, leszámítva a sokmillió, nyilvánvaló képtelenségeket. De egyébként, könyv vagy folyóirat vásárlása, helyiségbérlés, bútorok, adminisztratív költségek stb. mind szóba jön. Igényeket gyűjtünk, de pillanatnyilag nem nyilatkozunk azok teljesíthetőségéről. Amit azért biztosan kizárhatunk: építkezés, tv és rádióstúdiók, továbbá funkcionáriusok fizetése. Funkcionárius az, aki kitalálja és terjeszti az eszmét (bármilyet) ez az, amit nem fizetünk, de adminisztrációs költségként gépirást, könyvelést, ügyintézését esetleg igen.

Lehetőleg tisztázni kell az eddigi működés anyagi forrásait, mijük volt és van, és honnan, miből? Ugyanígy azt is, hogy mik a kilátásaik más anyagi támogatásokat illetően, tehát a Soros Alapítványon kívül számítanak-e máshonnan segítségre, mit tesznek ennek érdekében?

A terveikről kell talán a legrészletesebben faggatózni, mindig azzal a megközelítéssel, hogy mit tettek eddig, ill. a tervek megvalósításáért milyen előkészületek történtek eddig.

Valószínű, egyéb szempontok is felmerülhetnek, amiről itt nem esett szó, de kiindulásnak talán elég ennyi.

Egy dologra még mindenképp ki kell térni: mit mond a látogató?

Kérdezni fognak, érthető módon. Pl. mit lehet kérni? Válasz: mire van szükségük? Továbbá: mennyi pénz lesz szétosztva? Válasz: nincs eldöntve, az igények mennyiségétől és a pályázatok minőségétől függ, hogy ilyen célokra mennyit fordít az alapítvány. Tehát az ígéretektől vagy annak látszatától lehetőség szerint el kell tekinteni.

19.

Hoffmann Rózsa

JAVASLAT A SOROS ALAPÍTVÁNY KÖZOKTATÁST TÁMOGATÓ PROGRAMJÁHOZ (1989. október 9.)

Az Alapítvány azáltal járulhatna hozzá a leghatékonyabban a közoktatás kiemelten a középfokú oktatás színvonalának emeléséhez, ha mind a tanárokat, mind a diákokat közvetlenül érdekeltté tudná tenni a minőségi munkában, a jó eredmények elérésében. Ezt megfelelő feltételekhez kötött utazási lehetőségek biztosításával javaslom megvalósítani. A nyugateurópai (esetleg tengerentúli) országokban tett utazások nemcsak nyelvoktatási céljainkat szolgálnák, bár ebből a szempontból is óriási jelentőséggel bírnak, hanem hozzájárulnának a tanárok és diákok látókörének tágulásához, Európa, a világ jobb megismeréséhez, a könyvekből el nem sajátítható ismeretek és meg nem szerezhető élmények birtoklásához.

A) Tanárok utaztatása

Gyakorló középiskolai tanárok jelenleg nem részesülhetnek tanulmányi jellegű külföldi ösztöndíjban. Az érvényes államközi kulturális egyezmények csak az idegennyelvszakos középiskolai tanárok számára biztosítanak erősen korlátozott számban külföldi utazási lehetőséget, kizárólag nyelvtanfolyamokon való részvétel formájában. A tanárok csak saját erőből, turistaként ismerkedhetnek a világgal. Sokuknak erre nincs is módjuk szűkös anyagi helyzetük miatt.

Javaslatom értelmében az Alapítvány pályázatot hirdetne kiemelkedő tevékenységet folytató középiskolai tanároknak 34 hetes külföldi tanulmányutakra. A pályázat ösztönző jellegű lenne, a minőségi teljesítményt jutalmazná, és nem kizárólag a nyelvtanulást, hanem a világgal való ismerkedést szolgálná.

A tanulmányutaknak két formáját javaslom.

1. Kötetlen szakmai programú tanulmányutak

Ez esetben az Alapítvány csak a költségeket fedezi; a programot maga a kiutazó szervezi meg. Jó lenne, ha kiemelkedő irodalom, történelem, művészettörténet stb. szakos tanárok az Alapítvány támogatásával Görögországba, Egyiptomba, Olaszországba, Franciaországba, Angliába stb. utazhatnának pusztán azzal a céllal, hogy személyes kontaktusba kerüljenek azokkal a kultúrtörténeti emlékekkel, amelyek iránt évről évre kíváncsivá kell tenniük tanítványaikat. De ilyen formában utazhatnának bármilyen szakos tanárok is olyan külföldi oktatási intézményekhez, ahol személyes kapcsolataik révén maguk tudnák megszervezni önmaguk számára az ún. szakmai programot.

2. Kötött szakmai programú külföldi tanulmányutak

Ezeknek célja, hogy a magyar tanárok közvetlen tapasztalatokat szerezhessenek a külföldi oktatási rendszerekről az ottani iskolákban, intézményeknél. Ez esetben az Alapítvány Titkárságának fel kellene kérnie vagy valamely utazási irodát, vagy a Művelődési Minisztériumot, esetleg egyéb szervezetet a szakmai programok megszervezésére.

A pályázat feltételeit mindkét esetben a kuratórium írni ki. Elképzelésem szerint a feltételek között szerepelne a célország nyelvének legalább középszintű ismerete, és pl. felvételi eredményekkel, OKTV helyezésekkel, tankönyvírással, publikációkkal vagy egyéb módon bizonyított kiemelkedő, többéves tanári munka.

B) Tanulók utaztatása

A tanulók szintén pályázati rendszerben utaznának, melynek feltételeit a kuratórium dolgozná ki. (Elképzelésem szerint a külföldi utazásnak ösztönző jellegűnek kell lennie. Nem kizárólag a nyelvtudást honorálná, hanem a folyamatosan magas színvonalú tanulmányi munkát jutalmazná, így tömegeket tehetne érdekeltté a jó tanulásban.) Az utazás célja a tanulók esetében külföldi angol, német, francia stb. nyelvtanfolyamokon való részvétel egyénileg vagy max. 510 fős csoportokban, tanári kísérettel. Jó megoldásnak tartanám, ha az Alapítvány e célból lekötne meghatározott számú helyet külföldi nyelvtanfolyamokat szervező intézményeknél. (Ilyen pl. a személyes tapasztalatomból ismert és pozitívan értékelt zürichi központú Eurocentres, Seestrasse 247, CH8038 Zürich, amelynek Európa számos városában működnek jól szervezett és színvonalas nyelvtanfolyamai.)

Ha az utazási keret évi 1030 főre korlátozódik, nem érdemes országos pályázatot kiírni a várhatóan óriási túljelentkezés miatt. Ez esetben az volna a célszerű, ha az Alapítvány által támogatott egy vagy két középiskola kapná meg ezt az utazási lehetőséget. Javaslom az Alapítvány szíves figyelmébe e célból a Németh László Gimnáziumot. Ha viszont szűz nagyságrendű diákutaztatásról lehet szó, a kuratórium dolga lenne a feltételek körültekintő meghatározása.

Ez utóbbi esetre vonatkozó javaslatom: a középiskola 3. évfolyamát elvégzők utazzanak. Feltételek: az adott idegen nyelvből jeles, de legalább jó osztályzat; általánosan jó tanulmányi eredmény (amelynek rangsorát az első öt félév osztályzatainak összege adná); végzett közhasznú munka (pl. szociális gondozásban való részvétel, nyári kórházi kisegítő munka stb., lásd a nemzetközi érettségi feltételrendszerét); valamint egyéb mérhető és értékelhető egyéni teljesítmény.

A tanárok és tanulók külföldi utazási lehetőségeinek megteremtése egy régóta fájdalmas hiányt pótolhatna oktatási rendszerünkben.

20.

Gaszó Ferenc

ELGONDOLÁS A KÖZOKTATÁS FEJLESZTÉSÉRE SZOLGÁLÓ ALAP CÉLJAIRÓL (1989. október 10.)

A jelzett témáról korábban készített feljegyzés gondolatait nem ismétlem meg. A szóbeli konzultációk alapján az a megoldás látszik a leginkább célravezetőnek, hogy a támogatást az alábbi témakörre koncentráljuk:

Elsősorban olyan iskolai kezdeményezéseket kellene támogatni, amelyek az oktatás átfogó fejlesztését, új megoldások kimunkálását és elterjesztését szolgálják. Az alapelv az, hogy a program igényes és komplex jellegű legyen. Továbbá metodikai tekintetben is feleljen meg annak a követelménynek, hogy az iskolai munka hatékonyságának növelését megalapozottan lehessen remélni. A pályázat feltételeit olyan módon kellene körvonalazni, hogy a jelzett témakörökben az igényes kezdeményezések támogatási esélyt kapjanak, ugyanakkor ezen belül a kiírást esetleg időnként változó hangsúlyokkal specifikálni is lehetne. A következő egykét esztendőben például előtérbe állítható a személyes adottságok és képességek intenzív fejlesztését szolgáló pedagógiai programok, kísérletek támogatása, különös tekintettel egyrészt a hátrányokkal induló, de jó képességű tanulóokra (halmozottan hátrányos helyzetűek, cigányok, leszakadó rétegek gyermekei), tehát itt a mai viszonyoknak megfelelő tehetségmentés intézményes támogatásáról van szó. Ennek iskolai formái sokfélék lehetnek, de a pályázótól meg kell követelni a konkrét megoldásmódok részletes és előzetes kidolgozását, illetve az a célszerű, ha elsősorban már kimunkált és gyakorlatban is alkalmazni kezdték megoldásokat támogatunk. Másrészt, ebben a gondolatalkörben lehetne megfogalmazni az ún. elitképzés vagy értelmiségi utánpótlásképzés középiskolai szakaszával összefüggő pályázati kiírásokat is, arra törekedve, hogy átfogó jellegű, tehát az iskolai szervezetre, a pedagógiai tartalomra és a módszerekre egyaránt kiterjedő nagyszabású vállalkozásokat támogassuk. Természetesen nem kizárt bizonyos speciális (egyes tanárok által alkalmazott) pedagógiai eljárások támogatása sem. A kuratóriumnak azonban elsősorban az átfogó jellegű, az oktatási rendszer egészének fejlesztése szempontjából is különösen fontos kezdeményezéseket kellene felkarolnia.

Ami a korábbi feljegyzésben körvonalazott nyelvtanítási támogatást illeti, erről az a vélemény alakult ki, hogy a Soros Alapítvány keretei között már kialakult támogatási formák és tematika áttekintése után kellene az esetleges további lehetőségeket megfogalmazni. Erről a bizottság önálló elképzelést készít.

A kuratórium első vitaülésén arra az elhatározásra jutottunk, hogy a közoktatást szolgáló támogatásokat ún. önálló eszközbeszerzésre nem terjesztjük ki, tehát az eddigiektől eltérően azt javasoljuk, hogy az alapítvány csak rendkívüli esetben fogadjon el eszközbeszerzést igénylő kéréseket, ugyanakkor a fentebb említett átfogó kísérletekhez szükséges eszközök beszerzését a pályázatban elfogadott támogatások részének tekintenék.

21.

EMLÉKEZTETŐ SOROS GYÖRGYNEK GLATZ FERENC MINISZTERNÉL TETT LÁTOGATÁSÁRÓL

1989. október 13-án Glatz Ferenc miniszter fogadta Soros György amerikai üzletembert. A találkozón Gaszó Ferenc egyetemi tanár és Dinnyés Gábor, az MM NKF USA referense vett részt.

Soros György a megbeszélésen segítséget ajánlott fel új, nemzetközi színvonalú tankönyvek megírásához és kiadásához, valamint a tantervek korszerűsítéséhez.

Glatz Ferenc üdvözölte a kezdeményezést. Elmondta, hogy a tervezett tanügyi reformok megvalósításához az iskolarendszer átalakítására, korszerű nemzeti alaptantervek kidolgozására, a nyugateurópai standardhoz igazodó új tankönyvekre (pl. történelemből, irodalomból, földrajzból), valamint kísérleti tantervekre lesz szükség. A cél a közoktatás színvonalának a nyugateurópai standardhoz történő közelítése, többek között a magyar érettségi vizsga nyugateurópai általános elismertetésének (ekvivalenciájának) elérése. A minisztérium tervei között szerepel a tankönyvkiadás egészének radikális átalakítása. Az új struktúrába jól fog illeszkedni a Soros György által felkínált segítség. Az MM és a Soros Alapítvány együttműködése különösen az új tankönyvek megjelentetése területén hozhatna gyors eredményeket.

Javasolta, hogy

a Soros Alapítvány a kísérleti jellegű tankönyvek elkészítésében vegyen részt,
a Soros Alapítvány segítse elő az új alternatív tantervek kidolgozását pályázatok kiírása útján,
a Soros Alapítvány és a MM állapodjon meg az új kísérleti jellegű tankönyvek megjelentetésében és a tantervek modernizálásában való együttműködésben.

Erre a célra a minisztérium 4050 millió Ftos támogatási alapot hozna létre, és ugyanezt javasolja Soros Györgynek is. A két alap egymástól függetlenül működne, önállóan hozná döntéseit, de ugyanakkor koordinálnák egymással tevékenységüket.

Soros György egyetértett Glatz Ferenc javaslataival, és ígéretet tett arra, hogy jövőre mindenekelőtt a program beindításának a szándékával 4050 millió Ftot juttat a tankönyv, tanterv és iskolarendszerkorszerűsítés céljaira. A támogatás hosszabb időre történő folytatásáról csak az első év után kíván dönteni.

A megbeszélés végén Soros György érintette az ELTE BTK megreformálásának a témáját is; a reformelképzelések kidolgozását a Soros Alapítvány segíti. Kérte, hogy a miniszter fogadja a reformkonceptió kimunkálását irányító kuratórium tagjait. Glatz Ferenc ígéretet tett a találkozó megtartására.

Budapest, 1989. október 18.

Készítette: Dr. Dinnyés Gábor

Jóváhagyta: Glatz Ferenc

22.

EMLÉKEZTETŐ a Bethlen Gábor Alapítvány és az MTASoros Alapítvány közös ösztöndíjalapja kuratóriumának 1990. január 25-én tartott üléséről

Jelen voltak: Király Tibor, Vásárhelyi Miklós, Vásárhelyi Judit, Nagy Gáspár.

Vásárhelyi Miklós beszámolt a felszabadult keleteurópai országokban szerveződő új Sorosirodáról. Soros György január elején Bukarestben járt, és megállapodott a román kormánnyal két bizottság felállításában. A bukaresti bizottság román, a kolozsvári pedig magyar többségű lesz, és kölcsönösen örködni fognak a két nemzet érdekeinek tiszteletben tartásán. Soros György az első évre egymillió dollárt jelölt meg, és kifejezte készségét az összeg növelésére abban az esetben, ha a bizottságok közmegegyezésre működnek. A bukaresti irodát Alin Teodorescu szociológus szervezi. Kolozsvárt még nincs döntés. Csehszlovákiában is megindult a Sorosirodák szervezése, Prágában, Brnóban és Pozsonyban. A pozsonyi alapítványi titkár Szigeti László (lakcím, telefon).

A legutóbbi kuratóriumi ülés óta benyújtott pályázatokkal kapcsolatban döntést hozott a kuratórium. A határainkon túl élő magyarság számára is nyitva álló Sorosirodák munkájának beindulása miatt a Soros Alapítvány Bizottság által 1990re megszavazott 1,5 millió forintot a kuratórium nem arányosan használta fel, hanem ennek az összegnek kb. a kétharmadával gazdálkodott jelen ülésen.

A további munkára nézvést a kuratórium jelen lévő tagjai általános irányelvként a következőkben állapodtak meg:

a folyamatban lévő pályázatokat még az új keleteurópai helyzetet megelőző szempontok szerint bírálták el,

a továbbiakban a Csehszlovákiában és Romániában megfogalmazott pályázatokkal a kolozsvári, illetve a pozsonyi irodákhoz kell fordulni,

a kuratórium továbbra is támogatást nyújt kárpátaljai és délvidéki magyaroknak.

A kuratórium ösztöndíjat szavazott meg a következőknek:

95.	Vajda Gábor (Zrenjanin)	(6x8000 Ft)	48 000
96.	B. Kis Béla (Bp.)	(12x3000 Ft)	36 000
107.	Bögözi Kádár János (Bp.)	(12x7000 Ft)	84 000
108.	Enyedi Emese (Bp.)	(12x5000+5000 Ft)	65 000
110.	Nagy Zoltán (Hátvan)	(12x10 000 Ft)	120 000
		ÖSSZESEN:	437 000

A kuratórium hosszabbítást szavazott meg a következőknek:

9.	Szávai Géza (Bp.)	(7x7000 Ft)	49 000
27.	Kenéz Ferenc (Bp.)	(12x7000 Ft)	84 000
			ÖSSZESEN: 133 000

A kuratórium egyszeri dologi támogatást szavazott meg a következőknek:

91.	Nyári Mozi Színházi Közösség (Szabadka)	100 000		
97.	Rákóczi Szövetség (Bp.)	50 000		
98.	Szabó Béla (Nagycenk)	50 000		
99.	Válaszút Népműv. Egyesület (Bp.)	45 000		
100.	CSEMADOK Járási Biz., Pozsonyvidék	25 000		
109.	Csámborgó Zenekar (Kassa)	60 000		
111.	Dr. Aczél Endre (Bp.)	22 000		
113.	Bajza József Gimnázium (Hatvan)	50 000		
114.	Amatőr Képzőműv. Találkozó (Temerin)	50 000		
116.	Erdély Művészetéért Alapítvány (Bp.)	30 000		
127.	Radnóti M. Gimnázium (Bp.)	30 000		
128.	Barabási Zoltán (Szászrégen)	50 000		
129.	Szöttes Együttes (Pozsony)	15 000		
			Összesen	577 000

A kuratórium elutasította, illetőleg átirányította a következő pályázatokat:

94.	Fuksz Sándor (Nagykapos)
102.	Jenei Károlyné dr. dr. Jenei Károly (Bp.)
103.	Spaller Árpád (Gyál)
104.	Somogyi Szilárd (Dunaszerdahely)
106.	Hajós Zoltán (Ohrady)
112.	Dr. Kollár József (Szolnok)
115.	Kántor László (Kolozsvár)
117.	Cúth János (Révkomárom)
118.	Tarics Péter (Révkomárom)
119.	Rátay Csaba (Bp.)
120.	Bölcs Matild (Bp.)
121.	Dávid István (Nagykőrös)
122.	Erdély Közm. és Önszegélyező Egyesület (Bp.)
123.	Gábosi Csaba (Vésztő)
124.	Harsányi Margit (Pécs)
125.	Ifj. Farkas István (Marosvásárhely)
126.	Farkas Tünde (Bp.)
130.	Magyar Barna (Gyula)

A kuratórium nem tudott állást foglalni Borsi Kálmán Béla pályázatának ügyében. A legutóbbi ülésen ugyanis két tanulmányának francia fordítására vonatkozó kérését azért nem teljesítette, mert a döntést a szöveg ismeretéhez kötötte. A kuratórium történész tagjainak elküldtük a tanulmányok fénymásolatát, sajnos épp ők maradtak távol az ülésről. Kérem, jelezzék, ha fontosnak tartják a fordítás támogatását.

A kuratórium röviden reflektált a Bakos István által megfogalmazott javaslatra, mely a szomszédos országokban élő magyarság újjáéledésének szervezett támogatásáról szól. A javasolt munkamegosztásba szívesen bekapcsolódnunk.

Mellékeljük továbbá a BGASA közös alapja által megszavazott támogatások földrajzi elosztását feltüntető táblázatot.

Budapest, 1990. január 30.

Üdvözlettel:

Vásárhelyi Judit, a kuratórium titkára

Kapják: a kuratórium tagjai Quittner János Kardos László Bakos István Nagy Gáspár

A Soros Alapítvány hatodik éve működik Magyarországon. Lényeges hivatást töltött be az elmúlt évek történelmében. Az Alapítvány Kari Poppernek, a Nyitott Társadalom szerzőjének, Soros György londoni tanárának szellemében nagy segítséget nyújtott ahhoz, hogy Magyarország a zárt társadalomból nyitottá legyen, anyagi és erkölcsi segítséget nyújtva mindazon változatos szellemi mozgalomnak, amelyek áttörték a hivatalos kultúrpolitika korábbi egyirányú forgalmat és belső mozgást kényszerítő korlátait. Könyvekkel, másológépekkel, utazásokkal, alkotó csoportok és személyek támogatásával, a történelem közelmúltjának dokumentálásával és feldolgozásával, új irányzatok felkarolásával, fiatal értelmiségiek számára nyújtott hazai és külföldi lehetőségek teremtésével az Alapítvány hozzájárult ahhoz, hogy az ország felkészültebben és megrázkódtatás mentesebben alakuljon át, mint legtöbb hasonló rendszerbeli szomszédja. Az Alapítvány támogatta a határainkon kívül élő magyarság hasonló törekvéseit, de tette ezt úgy, hogy azok a szomszéd nemzetek érdekeivel találkozzanak, új európai közösségek épüljenek ebben a térségben. Az Alapítvány pártpolitikától függetlenül működött, de segített olyan csoportokat, amelyek egy felvilágosult európai Magyarország jövőjéért tevékenykedtek, igyekezett minél szélesebb társadalmi mozgásokra támaszkodni, így támogatta valamennyi történelmi múltú hazai hitfelekezet kulturális újjáéledését a felekezeti gyűlölködés mérgezősej ellenében. Az Alapítvány együttműködött a hatalmon lévő erők azon tényezőivel is, akik jól ismerve az Alapítvány céljait, ezt az együttműködést vállalták, és a hatéves tevékenységet lehetővé tették.

Az eredeti célkitűzések által jelzett időszak sikeresen véget ért, az Alapítvány az új helyzetnek megfelelően, de eredeti eszmeiségének megőrzésével újrafogalmazza munkájának főbb irányait.

Úgy tartjuk, hogy e kinyíló társadalom, a nyitottság politikai lehetősége még nem Nyitott Társadalom. Ehhez kultúra kell, a kultúra sokirányú, harmonikus, állandó jelenléte a társadalomban, az emberek tudatában, életük minden megnyilvánulásában. Ez a kultúra kettős veszélyben is van, az átalakulás során felkavart szenvedélyek óhatatlanul felszínre hoznak kultúrátlan elemeket, de még nagyobb veszélyt hordoz az ország gazdasági állapota, ennek hatására a kultúra azon virágzására, amely kívül esik a rövid távú piaci mechanizmusok talaján, minden civilizációban a különféle mecénási ambíciókból, azok értő emberségéből táplálkozott, egyházak, uralkodók, államok, városok, tehetősebb polgárok önkéntes cselekvéséből, szükségletérzéséből. Az Alapítvány ebben a maga sajátos arcát kívánja fenntartani és továbbalakítani. Különös figyelmet kívánunk fordítani néhány olyan, az ország kultúrája szempontjából mértékadó kulturális fórumra, amelyek a kultúrát nyitott társadalom eszméjét szolgálják tartalmukkal és kiemelkedő színvonalukkal. A pályázati rendszer fenntartása mellett igyekezni fogunk a támogatásokat ilyen irányban erősíteni. Fenntartjuk mindazon támogatási csatornáinkat, amelyek segítik fiatal értelmiségiek nemzetközi tájékozódását, új kezdeményezéseket, értékes új irányzatok olyan lábra állítását, hogy azok önálló életet kezdhessenek. *El szeretnénk érni, hogy az alapítványi támogatás önmagában minőségi értékjelző legyen.* Lehetséges, hogy ehhez az eddigi támogatási tematikai színeképet némileg szűkíteni kell.

Az Alapítvány továbbra is őrzi eszmei profilját. A Nyitott Társadalom most még inkább, mint eddig a felvilágosodott európai hagyomány és értékrendszer korszerű folytatását jelenti számunkra, nyitottságot ebben az értelemben és elzárkózást mindattól a kirekesztő provincializmustól, ami régióink történelmi betegségeit és kataklizmáit előidézte.

24.

KIEGÉSZÍTÉS a Magyar Soros Alapítvány Alapító okiratához

Alulírott Soros György New Yorki lakos, a New Yorki székhelyű Soros Foundation elnöke a Magyar Soros Alapítvány létrehozása tárgyában Budapesten 1989. októberében aláírt Alapító okiratot amelynek alapján a Fővárosi Bíróság 8. Pk. 62.002/1. számú végzésével a Magyar Soros Alapítványt nyilvántartásba vette az alábbiak szerint kiegészíttem és módosítottam:

1. Az Alapítvány neve továbbra is: „Magyar Soros Alapítvány”, rövidítve: „Soros Alapítvány”.

2. Az eredeti alapító okirat szerint az Alapítvány vagyona a Soros Foundation által építendő irodaház és szálloda lett volna. Az irodaház és szálloda építési programja bizonytalan időre lekerült a napirendről, kétségessé vált, hogy az építési programot a Soros Foundation megvalósítja. Az Alapítvány vagyonát fogja azonban képezni a Soros Foundation által az Alapítvány rendelkezésére bocsátandó évenkénti devizaösszeg, amelynek mértékét az Alapító évi 3 millió USA dollár összegben irányozza elő. Az Alapító fenntartja magának a jogot, hogy az évente az alapítványi célra folyósítandó összeget mérsékelje vagy növelje, illetve, hogy az adomány folyósítását beszüntesse. A Soros Foundation 1989. május 15. napján megállapodást kötött a Művelődési Minisztériummal. Az ebből a szerződésből a Soros Foundationt megillető jogok a továbbiakban engedményezést folytán a Magyar Soros Alapítványt illetik.

3. Az Alapítvány Kuratóriuma 1991. január 1. napjától a következő személyekből áll:
Soros György elnök,
Vásárhelyi Miklós elnökhelyettes, egyben az elnök személyes megbízottja,
Dornbach Alajos elnökhelyettes,
Benda Kálmán, Egyedi György, Gombár Csaba, Vámos Tibor.

Az Alapító a kuratóriumi tagok bármelyikét visszahívhatja, és kuratóriumi tagságra bárkit felkérhet. A Kuratórium működési rendjét az Alapítóval egyetértésben maga határozza meg. Az eredeti Alapító okiratnak a Kuratóriumra vonatkozó és a fentiekől eltérő rendelkezéseit csak akkor kell alkalmazni, ha Soros György a kuratóriumi tagok megbízására vagy visszahívására irányuló jogait nem képes, vagy nem kívánja gyakorolni. Ilyen esetben a tisztségükben lévő kuratóriumi tagok jelölik ki az új kuratóriumi tagokat lehetőleg az eredeti alapító okirat 6. pontjában felsorolt személyek közül úgy, hogy a kuratóriumi tagok létszáma ne legyen kevesebb, mint hét személy. A kuratóriumi tagok díjazására vonatkozó eredeti rendelkezés csak akkor alkalmazandó, amikor Soros György már nem tagja a Kuratóriumnak.

4. A Soros Foundation magyarországi programjait 1990. december 31. napjáig az MTASoros Alapítvány Bizottság és annak Titkársága közreműködésével bonyolította, illetve bonyolítja. 1990. december 31. napján megszűnik az MTASoros Alapítvány Bizottság, míg a Titkárság munkatársaival a Magyar Soros Alapítvány 1991. január 1. napjától hatályos munkaszerveződést, illetve megbízást köt. 1991. január 1. napjától kezdődően a Titkárság változatlan személyi összetétellel és a munkatársak

munkaszerződésében, illetve megbízási szerződésben rögzített hatáskörével a Magyar Soros Alapítvány Titkárságaként folytatja működését.

5. A jelen okiratban nem szabályozott kérdések az 1990. februárjában keltezett alapító okirat rendelkezései irányadók.

Budapest, 1990. december 10. napján.

George Soros Soros Foundation elnöke

Előttünk, mint tanúk előtt:

Dr. Kardos László

Dr. Dornbach Alajos

25.

Soros György

A SOROS ALAPÍTVÁNY JÖVŐJE (Az 1990-es alapítványi évkönyv előszava 1991. május)

Az MTASoros Alapítvány Bizottság 1991 tavaszán megszüntette működését, feladatát a Soros Alapítvány Kuratóriuma vette át. Alapvetően megváltoztatjuk működési módunkat. [...] Mostanáig főleg a beérkezett pályázatok alapján szabtuk meg, hogy mire költjük a pénzünket, ezentúl a Kuratórium dönti el, hogy mire szánja a pénzt, és milyen feltételrendszer szerint. Bizonyos területeken, mint például a külföldi ösztöndíjaknál, megtartjuk a pályázati formát. Ilyen esetekben a feltételeket továbbra is nyilvánosan meghirdetjük.

A Kuratórium a jövőben nem fogad el olyan pályázatokat, amelyek nem illeszkednek az Alapítvány által konkrétan meghatározott és meghirdetett feltételrendszerbe.

Hogy mi késztettem erre a nagy változtatásra, azt már a tavaly megjelent évkönyv előszavában vázoltam. Filozófiámat, ami a jövőbeli tevékenységben is irányít, egyrészt *A lehetetlen megkísérlése* című könyvemben, másrészt díszdoktori avató beszédemben fogalmaztam meg.

A jövőben működésünknek négy fő iránya lesz:

1. *A múltbeli tevékenységünk folytatása*

Továbbra is fenntartjuk azokat a tevékenységeket, amelyeket a Kuratórium az új körülmények között is feltétlenül szükségesnek talál. Itt elsősorban a magyar kultúra értékeinek fenntartásáról van szó.

A Kuratórium esetenként fogja eldönteni, hogy milyen kezdeményezéseket kíván továbbra is támogatni, de 1991. május 13-i ülésén eldöntötte, hogy melyek azok a területek, ahol továbbra is tevékeny akar maradni. Ezek közé tartoznak az egyetemi szakkollegiumok, a kulturális értékű folyóiratok, a határokon túli magyar kultúra és különböző tudományos és kulturális programok, amelyek bebizonyították kiemelkedő színvonalukat. (PI. Oral History Archívum, Képzőművészeti Dokumentációs Központ, Történeti Interjúk Videotára.) Nem zárkózunk el új kezdeményezésektől sem teljesen, ha azok nagyon ígéretesek.

Folytatjuk a külföldi tanulmányutakon, konferenciákon való részvétel támogatását.

A belföldi ösztöndíjak helyett áttérünk kiemelkedő kulturális és tudományos teljesítmények díjazására.

Keresni fogjuk az útját, hogy miképp lehetne a legjobban elősegíteni a közoktatást az iskolákon belül és más szervezeti keretek között is.

Ugyanez vonatkozik a könyvkiadásra és szociális tevékenységre is.

Szakértőket kérünk fel arra, hogy dolgozzák ki működésünk kereteit ezekben a témákban.

Amennyiben úgy határozunk, hogy pályázati rendszert alkalmazunk, annak feltételeit meghirdetjük.

2. *Knowhow*

Mint azt a díszdoktori avatóbeszédemben kifejtettem, a nyílt társadalom magasabb rendű és bonyolultabb rendszer, mint a most összeomlott zárt társadalom, és nehéz egy ugrással oda eljutni. Ezért van nagy szükség kívülről jövő segítségre. Megpróbálunk az új viszonyoknak megfelelő új módszerek bevezetésében közreműködni. Például dolgozunk egy programon, amelyik elősegíti a szív és érrendszeri betegségek időbeli diagnosztikáját. Nagy fenntartással kezdek ilyen programokba, mert nem vagyok biztos, hogy az alapítvány erre hivatott, de nagy szükség van rájuk, és ezért hajlandó vagyok megtenni a kísérletet. Csak ha a siker igazol, fogjuk kiszélesíteni ez irányú tevékenységünket.

3. *Kapcsolatok kiépítése a szomszéd országokkal*

Az elmúlt években alapítványi hálózatot hoztam létre, amely immár kiterjed a volt szovjet birodalom majd minden országára és térségére. Magyarországon kívül alapítványaim vannak Bulgáriában, Csehszlovákiában (Prága, Pozsony, Brno), Lengyelországban, Romániában (Bukarest, Kolozsvár, Iasi, Temesvár) és Oroszországban (Moszkva, Leningrád), Ukrajnában, Litvániában, Lettországon és Észtországon. Jugoszláviában most jön létre.

Minden alapítvány saját maga alakítja ki érvényességi területét, de mindegyik kész egymással együttműködni. Ezért majdnem egyedülálló lehetőséget ad olyan tevékenységekre, amelyek az egész térségre kihatnak. Más számos program működik, mely egyszerre több országot érint.

4. Utóalapítványok

Alapítványhálózatunk lehetővé teszi, hogy új alapítványokat hozzak létre, amelyek az egész térséget fedik. Ezek közül a legfontosabb a *Középeurópai Egyetem*. Ez olyan nagyszabású vállalkozás, hogy itt még a lényegét sem tudom összefoglalni, erről egy külön írást mellékelek. Az *EastWest Management Institute* elsődrendű célkitűzése közép és keleteurópai szakemberek külföldi képzésének szervezése. Ezeket nevezem utóalapítványoknak.

Mindebből látható, hogy tevékenységem a forradalmi időknek megfelelően rohamosan szélesedett.

Magyarországon lezártunk egy korszakot, és megnyitottunk egy újat. A szervezeti változásokkal egyidejűleg új jogi keretek között dolgozunk.

26.

MEGÁLLAPODÁS,
mely létrejött a művelődési és közoktatási miniszter és Soros György között az
alábbiak szerint:

Felek kölcsönösen kijelentik, hogy az 1989. május 15-én Rátkai Ferenc és Soros György által aláírt megállapodások a mai napon hatályukat veszítik.

A magyarországi Soros Alapítványt a minden magyarországi alapítványt jogszabály alapján megillető kedvezményeken túl a jövőben semmiféle kedvezmény vagy kormányzati támogatás, megtérítés nem illeti meg.

Felek kijelentik, hogy jelen megállapodás aláírását megelőzően egymással szemben keletkezett minden kötelezettség teljesítéséről lemondanak.

II

A művelődési és közoktatási miniszter a Magyar Kormány nevében tudomásul veszi, hogy Soros György a Középeurópai Egyetem Alapítvány céljaira 160 millió forintért megvásárolja a Budapest, V. Nádor u. 9. szám alatti beépített ingatlan jelenlegi állapotában. Ezen összeget 1992. augusztus 31-ig az átutalás napján érvényes MNB középárfolyamon számított USD átutalással egyenlíti ki.

Jelen megállapodás a Magyar Kormány jóváhagyásával válik érvényessé. Budapest, 1992. július 15.

Dr. Andrásfalvy Bertalan helyett
Kálmán Attila

Soros György helyett
Dornbach Alajos

A Soros György nevében vállalt kötelezettség akkor érvényes, ha a II. részben írt adásvétel létrejön.

Dornbach Alajos

27.

A KÖZÉPEURÓPAI EGYETEM NÁDOR UTCAI SZÉKHÁZÁNAK ADÁSVÉTELI SZERZŐDÉSE

amely az alulírott helyen és időben jött létre egyrészről a METÁL Vagyonkezelő Korlátolt Felelősségű Társaság, mint a METALIMPEX Acél és Fémkülkereskedelmi Vállalat jogutódja (Budapest, XIV., Hermína út 17.) mint eladó (a továbbiakban: Eladó), másrészről a Budapesti Középeurópai Egyetem Alapítvány (Budapest L, Üri utca 49.) mint vevő (a továbbiakban: Vevő) között az alábbi feltételek szerint:

1. Az adásvétel tárgya: a Budapest V kerületi 759. számú tulajdoni lapon 24587. helyrajzi számon nyilvántartott 683 négyzetméter alapterületű, irodaház megnevezésű és a Budapest V. kerületi 760. számú tulajdoni lapon 24588. helyrajzi szám alatt nyilvántartott 429 négyzetméter alapterületű, irodaház megnevezésű ingatlan, amelyeken egy, összesen 3243 négyzetméter hasznos alapterületű irodaház áll. Az irodaháznak a Budapest V. kerület, Nádor u. 9. és a Zrínyi u. 10. szám alatt van bejárata. A felek az ingatlanoknak a jelen szerződés 1. számú mellékletében felsorolt tartozékait is a szerződés tárgyának tekintik, s ezek az ingatlanokkal egy tekintet alá esnek.

2. az 1. pontban leírt ingatlanok tulajdonosaként az ingatlannyilvántartásban jelenleg a Magyar állam van bejegyezve azzal, hogy a kezelői jog a METALIMPEX Acél és Fémkülkereskedelmi Vállalatot (Budapest V., Münnich Ferenc u. 9.) illeti meg. A kezelőként bejegyzett állami vállalat 1992. január 1-jei hatállyal átalakulással megszűnt, általános jogutódja az Eladó, aki ily módon az ingatlanok tulajdonjogát megszerezte. A tulajdonjog bejegyzése iránti eljárás a földhivatalnál folyamatban van.

Az Eladó korlátozott felelősségű társaság üzletrészesének 100%-os tulajdonosa az Állami Vagyonügynökség. Az Eladó cégbejegyzése még nem történt meg, a bejegyzési eljárás folyamatban van.

3. A jelen szerződéssel az Eladó eladja, a Vevő pedig egyetemi oktatás és az ahhoz kapcsolódó tevékenységek céljára megveszi az 1. pontban leírt ingatlanokat és tartozékait, összesen 340 000 000 Ft (háromszáznegyven millió forint) vételárért.

4. A Vevő a fenti vételárat a következőképpen fizeti:

A jelen szerződés aláírását követő 15 napon belül a Vevő átutal az Eladónak a KözépEurópai Hitelbank Rt., Budapest 21898976 számú számlájára, a METALIMPEX 20607 számú alszámla javára 160 000 000 Ftot (egyszázhatvan millió forintot) USDben, a szerződéskötés napján érvényes MNB deviza középárfolyamon számított összegben. A fennmaradó 180 000 000 Ft (egyszáznyolcvan millió forint) vételár rész fejében pedig az Eladóra engedményezi a 2/a melléklet szerinti az Eladó tájékoztatása szerint a Kormány által jóváhagyott 180 000 000 Ftos (egyszáznyolcvan millió forintos) követelését.

Az engedményezett követelés eredeti jogosultja a Soros Alapítvány volt, aki ezt a követelést a jelen szerződés 2/b. számú mellékletét képező megállapodással a vevőre engedményezte.

Az Eladó a vételár fentiek szerinti kiegyenlítését elfogadja, a Vevő pedig vállalja, hogy az engedményezett követelés kötelezettjét a jelen szerződés aláírásával egyidejűleg írásban értesíti az engedményezés megtörténtéről.

5. Az Eladó tájékoztatja a Vevőt, hogy a vétel tárgyát képező ingatlanok egy részét jelenleg határozott idejű szerződéssel bérlet használatra, a bérleti szerződés 1992. december 31-én jár le. A hatályos bérleti szerződés a jelen szerződés 3. számú mellékletét képezi.

A felek megállapodnak abban, hogy a bérleti szerződésből eredő jogokat és kötelezettségeket a bérleti szerződés lejártáig az Eladó gyakorolja, illetve teljesíti, de a bérbe adót megillető esetleges azonnali felmondási jogot a Vevő mint tulajdonos is jogosult gyakorolni.

6. Az Eladó az 1. pont szerinti ingatlanokat a bérbe adott részek kivételével a jelen szerződés hatálya lépésével egyidejűleg kiürítve bocsátja a Vevő birtokába.

A jelenleg bérbe adott épületrészeket az Eladó 1993. január 1-jétől köteles kiürítve a Vevő rendelkezésére bocsátani.

Késedelmes birtokba adás esetén az Eladó késedelem idejére az át nem adott épületrészek hasznos alapterülete alapján számítva 1000 (egyezer) Ft/négyzetméter/nap kötbért köteles fizetni. A birtokba adásról a felek közös jegyzőkönyveket készítenek, amelyek utólag a jelen szerződés 4. számú mellékletét képezik. A Vevő a birtokba vételtől kezdődően viseli a birtokba vett ingatlanrészek terheit, illetve szedi azok hasznait. Vállalja az Eladó, hogy a vétel tárgyát képező ingatlanra vonatkozó és birtokában lévő valamennyi iratot a jelen szerződés aláírásával egyidejűleg átadja a Vevőnek.

7. A Vevő a vétel tárgyát képező ingatlanokat ismeri, azokat megtekintett állapotban veszi át, a Vevő számára ismert hibáért, hiányosságokért az Eladó szavatosságot nem vállal.

8. A vétel tárgyát képező épületben jelenleg 44 (negyvennégy) telefon fővonal van bekötve. A felek megállapodnak abban, hogy közösen kezdeményezni fogják ezeknek a telefonvonalaknak a Vevőre történő átírását.

9. Az Eladó tájékoztatja a Vevőt arról, hogy az 1. pont szerinti ingatlanok közül a Budapest V., Zrínyi u. 10. szám alatti bejáratú, 24588. helyrajzi számú ingatlanból jelenleg a Budapest V., Nádor u. 11. szám alatti ingatlan tulajdonosa egy 3 méter széles, 25 méter hosszú sávot oly módon használ, hogy azon gépkocsival közlekednek egy közúttal összeköttetésben nem álló zárványtelekhez. Az Eladó kijelenti, hogy e használatra a szomszédos ingatlan tulajdonosának az ingatlannyilvántartásba bejegyzett dologi jogcíme nincs.

10. Az Eladó tájékoztatja a Vevőt, hogy a 24587. helyrajzi számú ingatlan szomszédos, Budapest V., Nádor u. 11. szám alatti ingatlanon álló épület bizonyos részei a vétel tárgyát képező épület második emelete fölött átnyúlnak és ráépültek a vétel tárgyát képező ingatlanra. Ezt az állapotot az ingatlannyilvántartás nem tükrözi.

Tájékoztatja továbbá az Eladó a Vevőt arról, hogy a vétel tárgyát képező ingatlanok és a jelen pontban említett szomszédos ingatlanok közös központi fűtési rendszere van, amely azonban az Eladó tudomása szerint műszakilag szétválasztható.

11. Az Eladó tájékoztatja a Vevőt, hogy a vétel tárgyát képező ingatlanok műemlékek, azokon bármilyen átalakítási, építési munka csak a műemléki hatóság hozzájárulásával végezhető az erre irányadó jogszabályi előírások szerint.

12. Az Eladó a vétel tárgyát képező ingatlanok per, teher és igénymentességéért szavatosságot vállal. Szavatol továbbá azért, hogy az épületet az eddigiekben az építésügyi és műemléki előírásoknak megfelelően tartotta fenn.

13. Az Eladó hozzájárul ahhoz, hogy jelen szerződés alapján a Vevő tulajdonjogát az ingatlannyilvántartásba bejegyezzék.

14. A jelen szerződés megkötésével kapcsolatban felmerült költségeiket a felek maguk viselik, a tulajdonváltó az ingatlannyilvántartási bejegyzésével kapcsolatban esetleg felmerülő költségek azonban a Vevőt terhelik.

15. A jelen szerződésben nem szabályozott kérdésekben a Polgári Törvénykönyvnek az adásvételi szerződésre és engedményezésére vonatkozó szabályait kell alkalmazni.

A fenti szerződést a felek erre jogosult képviselői a Kormány 1992. július 23-ai jóváhagyása alapján, mint akaratukkal mindenben egyezőt 10 példányban aláírták.

Budapest, 1992. július 31.

Eladó
METÁL Vagyonkezelő KFT

Vevő
Budapesti KözépEurópai Egyetem

SOROS GYÖRGY LEVELE ANTALL JÓZSEFHEZ
(*Népszabadság* 1992. szeptember 15.)

Tisztelt Miniszterelnök Úr!

Az elmúlt hónapokban sorozatos támadások érték személyemet és az általam létrehozott magyarországi alapítványt. Ezek a cikkek többnyire az MDF alelnökének lapjában, a *Magyar Fórumban* jelentek meg. Szerzőik nem magánszemélyek: az MDF országgyűlési képviselői, egyikük a vezető kormánypárt alelnöke.

Ha a támadások kimerülnének személyes gyalázkodásban és rágalmazásban, szükségtelennek tartanám, hogy Önhöz forduljak. Szándékaim és tetteim tisztán állnak a világ előtt. Nem a kormány dolga, hogy megvédjen. Itt azonban másról van szó.

Az Ön pártjának vezető tagjai nem akármivel rágalmaztak meg. Azt állítják, hogy egy Magyarország ellen szőtt nemzetközi összeesküvés résztvevője vagyok. Ennek az összeesküvésnek a szálait Izraelben szövögetnék. Résztvevői a világ zsidósága, a magyar zsidóság, a pénzügyi körök, a liberálisok és kommunisták, a szabadkőműves kozmopoliták lennének. Célja az volna, hogy kiölje a magyar népből a nemzeti öntudatot, s ily módon elérje, hogy az ország idegen hatalom alá kerüljön. Engedje meg, hogy idézetekkel bizonyítsam: ezek a hajmeresztő állítások valóban elhangzottak.

„Soros György is a távozás gondolatával játszadozik írja Csurka István a *Magyar Fórum* 1992. július 9i számában ...Ne dőljön be azonban senki: ha Soros elmegy nem azért megy el, mert az antiszemita magyar szélsőjobb megsértette,... hanem... azért, mert a jeruzsálemi hivatalos politika talán megváltozott.”

„Termeszek rágják a nemzetet, avagy gondolatok a Soros kurzusról és a Sorosbirodalomról” címen jelentette meg ellenem írott cikkét Zacsek Gyula úr (*Magyar Fórum*, 1992. szeptember 3.). Zacsek úr abból indul ki, hogy „Nem kerülhető meg a kommunizmus liberalizmus kozmopolitizmus antiszemitizmus fogalomcsokor használata...” Továbbá: „Nem kerülhető ki a kommunizmus és a zsidóság közös szerepe a magyarországi hatalmi törekvésekben.” A cikket követő, nekem címzett *Nyílt levélben* Zacsek úr világosan megmondja, hogy a zsidókat a magyarságtól idegen elemnek tekinti: „Tisztában vagyok azzal és tisztelen, hogy büszkén vállalja, hogy Ön zsidó ember. Azt ugyan nem értem, hogy mit jelent a magyar zsidó, ahogyan azt sem értem, hogy mit jelentene, ha valaki azt állítaná magáról, hogy ő magyar német, vagy magyar vietnami, vagy német spanyol. Hacsak nem egy beszélő szótárról lenne szó!”

Zacsek úr szerint „...a rendszerváltás egy tudatosan előkészített és felépített kozmopolita önpuccsként indult...” Vagyis: a kommunista vezetés kozmopolita volt, ellenzéke szintén kozmopolita volt, és a kozmopoliták kommunisták és liberálisok összefogták saját, közös hatalmuk átmentésére. „Az átalakulásra való felkészülés fontos forrása és eszköze volt a Soros Alapítvány” írja egy másik helyen Zacsek úr.

Az általam alapított Középeurópai Egyetem alapgondolata Zacsek képviselő úr szerint ez: „... ismét itt az idő, hogy a régió népei azonos mentalitásúak legyenek. Ezt mondták a kommunista hitoktatók is. ...ha nem lehet megvalósítani kéthetes tanfolyamokkal, próbáljuk meg egyéves kurzussal, és ha úgy sem megy, a végén majd megint jönnek a tankok.”

A cikk vége felé Zacsek Gyula azt írja rólam: „Természetesen ezek után nem meglepő, hogy kiutasítják Romániából és Szlovákiából, és talán nem várja meg, hogy ez megtörténjen Magyarországon is.” Értesülései tévesek: sem Romániából, sem Szlovákiából nem utasítottak ki, erre nem is lett volna törvényes mód. Ellenben a nacionalista sajtó mindkét országban durván megtámadott mint magyar ügynököt.

Csak sajnálkozhatok amiatt, hogy Zacsek úr fenntartás nélkül lelkesedik a szlovák és román nacionalisták ellenem (és személyemen keresztül az egész magyarság ellen) indított támadásaiért. De nem véletlen, hogy a népnemzeti, nacionalista irányzat ellenséggént kezel mindhárom országban. Alapítványaim a nyílt társadalom, a világkultúra és civilizáció ügyét szolgálják, míg ők a népnemzeti gondolat jegyében zárt társadalmakat kívánnak létrehozni. Ahhoz, hogy ez sikerüljön, elsősorban ellenségre van szükségük; ha nincs, teremteniük kell. Ez nagyon veszélyes folyamat; hogy milyen messzire vezethet, azt tapasztaltuk a náci időkben, és most megint észlelhetjük Jugoszláviában. Ezért veszem ezeket a támadásokat komolyan, annak ellenére, hogy hangneme és tartalmuk emberi mércén aluliak. Romániában és Szlovákiában mint magyar ügynököt, Magyarországon mint zsidót és kozmopolitát becsmérelnék. Mindhárom jelzőt büszkén vállalom, de azzal a világszemlélettel, ami emiatt támad, legélesebben szembezállók.

Tudom, hogy a Művelődési Minisztérium képviselője egy ízben elhatárolta magát ezektől a megnyilvánulásoktól. De úgy látszik, ez nem volt elegendő, mert a támadások azóta sem szűntek meg. Szeretném megtudni mind a kormány, mind az MDF hivatalos álláspontját. Erre azért van szükségem, mert Alapítványom tevékenysége sok ponton hoz kapcsolatba az állammal, és tudnom kell, mihez tartsam magam. Őszinte örömmel töltene el, ha a következő kérdésekre megnyugtató választ kapnék Öntől.

1. Elfogadhatónak tartja-e azt az állítást, mely szerint a „magyar zsidó” csak „beszélő szótár” lehet, tehát aki zsidó, az a magyarságtól idegen?
2. Elfogadhatónak tartja-e az MDF alelnökének, Csurka Istvánnak állítását, amely szerint a világ zsidósága és a magyar zsidóság egy magyarelles nemzetközi összeesküvés részesei?
3. Elfogadhatónak tartja-e azt az állítást, mely szerint a Soros Alapítvány ennek az összeesküvésnek a része, és tevékenysége arra irányult, hogy a kommunisták és zsidók hatalomátmentését elősegítse?
4. Elfogadhatónak tartja-e, hogy pártjának egyik országgyűlési képviselője felszólított: ne várjam meg, amíg kiutasítanak, távozzam önként az országból.

Soha nem kértem elismerést; most sem azt keresek. A nyitott társadalom, a magyar demokrácia iránti aggodalom bírt rá, hogy Önhöz forduljak. Sajnálom, hogy ez ügyben kell terhelnem. Mivel közügyről van szó, úgy leveletemet, mint választ nyilvánosságra fogom hozni.

Kiváló tisztelettel:
George Soros
(New York, 1992. szeptember 14.)

ANTALL JÓZSEF VÁLASZA SOROS GYÖRGYNEK
(Új Magyarország 1992. október 1.)

Soros György elnök úrnak,
Soros Foundation Igazgatótanácsa
New York

Tisztelt Elnök úr!

Szeptember 14-én 16,40 órakor érkezett telefaxon a nekem címzett levele, amelyben egyrészt idéz a *Magyar Fórum* című hetilap írásaiból, másrészt több kérdést is feltesz „megnyugtató” válaszadást kérve. Arról is tájékoztat, hogy „mivel közügyről van szó, úgy leveletemet, mint választ nyilvánosságra fogom hozni”.

Őszintén csodálkozom, hogy a fent megjelölt időpontban megérkezett levelét aznap este bemutatta a Magyar Televízió, illetve teljes terjedelemben közölte szeptember 15-én a *Népszabadság*. A választ meg sem váró közzététel kétségtelenül arra utal, hogy Elnök úr nem levélváltást kezdeményezett, hanem olyan „nyílt levélről” van szó, amelynek nyilatkozat, illetve újság cikk jellege van, ami fel is mentene a válaszadás illemszabálya alól.

Jelen válaszomban közölhetem, hogy a *Magyar Fórum* vezető testületei nyilatkozatban foglaltak állást a levélben felvetett egyes kérdésekről. Továbbá felszólaltam a parlament 1992. augusztus 31-i ülésnapján és politikai elemzésemben utaltam miniszterelnökként és az MDF elnökeként azokra a kérdésekre, amelyekkel sem a kormány, sem én nem azonosítjuk magunkat. A parlamentben kifejtett álláspontomat az MDF parlamenti frakciója minden vonatkozásban egyetértőleg tudomásul vette a szeptember 2-i frakcióülésen.

A kormány szeptember 3-i ülésén egy nyilatkozatot fogadott el, amely világosan meghatározta a kormány álláspontját, és amelyet a sajtó is közölt.

A Soros Alapítvány működésével összefüggésben erre Ön is utalt a Művelődési és Közoktatási Minisztérium tett nyilatkozatot, illetve megállapodást kötött a jövőre vonatkozóan.

Csurka István képviselő úr függetlenül attól, hogy valóban az ügyvezető elnök mellett működő hat alelnök egyike a saját nevében írta meg cikkét, és köztudomású, hogy azt az MDF-elnökséggel nem egyeztetette.

Zacsek Gyula képviselő úr pedig külön is hangsúlyozta írása elején, hogy „saját egyéni véleményemet írom, mint országgyűlési képviselő és mint az MDF tagja”. Ebből nem következtethető az, hogy ez az egész parlament vagy a teljes MDF véleménye lenne!!!

A fent említett nyilatkozatok, illetve tények után őszintén csodálkozom azon, hogy Elnök úr felteszi kérdéseit a válaszadás igényével a magyar miniszterelnököknek. Alig hiszem, hogy hasonló eljárás elképzelhető lenne bármelyik ország államfője vagy kormányfője esetében.

Az országgyűlési képviselők a saját nevében tett kijelentéseikért minden országban személyükben felelősek, és a felelősséget a képviselő urak a fentiek alapján, megnyilatkozásaikban vállalták is. Éppen ezért levelének címzettjeként az Ön által választott eljárást és módszert aránytévésztésnek vélem. Ami viszont „közügy” benne, arról egyértelműen szoltam a kormány nevében a parlamentben és külön nyilatkozatot adtunk ki ahogy erre fentebb utaltam.

Végezetül utalnék arra, hogy a feltett kérdéseivel is összefüggő véleményemet, politikai felfogásomat már akkor is módjában volt Elnök úrnak megismerni, amikor ellenzékben voltunk, és először találkoztunk Bíró Zoltán, az MDF korábbi elnökének meghívására Óbudán, majd más alkalommal ezért személyes érdeklődésként aligha értelmezhető.

Köszöneti:
Antall József

29.

Vámos Tibor

A MODERNIZÁCIÓ ÉS A NYÍLT TÁRSADALOM ALAPÍTVÁNYA
kommunikétervezet
(1994. augusztus)

A zárt társadalmak konzerválok, konzervatívak. Azért zártak, mert valamit meg akarnak őrizni, vagy egy idejétmúlt rendszert a világ változásaival szemben, vagy egy eszmevilágban elképzelt rendszert a világ valóságával szemben, így volt ez mindig a

történelem folyamán. A mi századunk annyiban mutat változást, hogy az idők felgyorsulván, a zárás kényszere és kényszerképzetei megerősödtek mindazokban, akik szembe akarnak helyezkedni e gyorsuló változásokkal. A másik új jellemző az, hogy a világ globalizálódása következtében, a távolságok összezugorodása miatt a világ részeinek egymástól való elzárása, társadalmak bezárkózása még természetellenesebbé és ennek következtében szükségszerűen kegyetlenebbé vált.

Különös grimasza a sorsnak, hogy azok a társadalmak, amelyek erőltetett modernizációt akarnak végrehajtani, tehát jelszavaikban, esetleg valódi célkitűzéseikben is a konzervativizmus ellen fordulnának, a valóságtól való elrugaszkodás növekvő ellentmondásai miatt hamarosan zártak és emiatt konzervatívok lesznek. Bár erre is sok példa van a történelemben, de kevés az olyan tanulságos és jellegzetes, mint a megújulási törekvéseket kemény visszahúzásokkal váltogató orosz történelem és ennek is legszélsőségesebb hulláma, a bolsevik kísérlet. A némileg hasonló utat még gyorsabban bejáró francia forradalom nyomán, csak az eszményképnek hirdetett elődhöz mért újítási, forradalmi változtatási elhatározással, egy olyan rendszer jött létre, amely a lehetetlen célkitűzésekbe gyorsan belerokkanó társadalmat hamarosan valódi és virtuális börtönökbe zárta, a gondolkodás minden nyitottságát ellenségnek tekintette, szükségszerűen visszanyúlt korábbi társadalmi formációk struktúráihoz, és a mozgás befagyasztásával saját létfeltételeit is hibernálta. Ennek következtében a technológiai és infrastrukturális elmaradás még a forradalom előttivel szemben is megnövekedett, a szisztéma életképtelenségét leginkább bizonyította azoknak a területeknek a példája, amelyek a második világháború után egy korábbi egységből szakadtak ketté, így természetes összehasonlítási alapokat nyújtva. A két Németország vagy Észtország és Finnország, vagy a volt Osztrák-Magyar Monarchia különböző irányokba szétvált részei mutatják legjobban ezeket a fejlődési rendellenességeket, modernizációs torzulásokat.

Így a zárt társadalom mindenképpen alulmarad a nyitott társadalmakkal szemben, és ennek az elmaradásnak a szorító tényei időnként arra indítják a zárt társadalom vezetőit, hogy kisebb ablakokat nyissanak, amelyen keresztül elképzeléseik szerint befelé áramolhat az újdonság, de nem szökhet ki a konzervált torzszülöttség.

A Nyitott Társadalom Alapítvány, Soros György és munkatársai ezekből az általános megfontolásokból kiindulva tekintették a modernizáció kényszerét alkalmazható szövetségesüknek, tudván azt, hogy a zárt társadalom modernizációs szükségletei kielégítésének valamilyen mértékű nyitás az ára, és tudván azt, hogy a társadalom nyitása út a modernizáció felé.

Talán a legnagyobb hatású programja ennek a technológiai infrastrukturális, modernizációs akcióorozatnak a xeroxgépek elterjesztése volt. Ennek a technikának a keleteurópai története tanpéldája lehet mindannak, amit eddig általánosságban mondtunk. A xerografikus sokszorosítás valamennyi alapelve nemcsak jól ismert, hanem többségük középiskolai tankönyvekben is megtalálható. Mivel ennek a sokszorosításnak a jelentősége nemcsak a polgári társadalomnak, hanem a zárt társadalom katonai és bürokratikus szerkezetének is fontos lett volna, majd minden országban folyt kísérletek ennek meghonosítására. Mindenütt sikertelen volt, mert ez a technológia is, számos más társáshoz hasonlóan, az alapelvek ismeretén kívül olyan sokrétű, bonyolult és finom eljárást igényelt, amit egy durva vezérlésű és ezért is durva technológiájú egyenirányított társadalom nem tudott létrehozni. Más dolog laboratóriumokban néhány oldalt másolni, mint oldalak ezreit vagy tízezeit műszaki felügyelet nélküli, de tisztas körülmények között, megbízhatóan reprodukálni. A katonai hatalmi gépezetek ezért a xeroxgépeket a fejlett, nyitott társadalmakból importálták, és természetesen még inkább zárt, ellenőrzött körülmények között tartották, mint a közönséges írógépeket, tehát mindazt, ami az írott kapcsolatokat szabadabbá teheti az emberek között.

A Soros Alapítvány csak Magyarországra sok száz xeroxgépet hozott be ajándékként könyvtáraknak, azzal a feltétellel, hogy azok minden felhasználó számára hozzáférhetően, nyitott körülmények között dolgozzanak. A körülmények olyanok voltak, hogy egy ilyen nagyszabású ajándékot nem lehetett megtagadni. A magyar társadalom széles rétegei jártak már külföldön, ismerték meg a szellemi munkához ma már elengedhetetlen másológépek előnyeit. A társadalmi nyomás akkora volt, hogy az alapítvány feltételeit az államnak el kellett fogadnia, támogatva természetesen az állami és gazdasági apparátuson belüli azon csoportok által, amelyek maguk is a társadalom nyitásátért küzdöttek.

A másik ilyen példa a fejlett orvosi technológiák terjesztése volt. Azok a rendszerek, amelyek azt hirdették magukról, hogy legfőbb értékük az ember, egy világbirodalom katonatechnológiájának erejével sem voltak képesek ultrahangkészülékeket előállítani. Ezek jelentőségét ma már majd minden ember ismeri és élvezi is. Sokszorosan kisebb helyet elfoglaló és sokszorosan kevésbé egészségre ártalmas, mint a röntgenteknika, a fejlettebb országokban ez például a terhesgondozás és szüléskészítés elengedhetetlen eszközévé vált. Éppen ezért a kicsit nyílt társadalmakban, így Magyarországon is az emberek számára a nagy nyilvánosság előtt is kiáltó ellentmondásossá vált a fejlett rakéatechnika és az évszázaddal elmaradott terhesgondozás különbözősége. A Soros Alapítvány volt az első, amely Magyarországon ezt az orvosi technikát széles körben elindította adományaival. Számos más, hasonló program is szerepelt a Soros Alapítvány tevékenységi listáján, így sok ezer ember látását helyreállító új szemészeti eszközök, vagy kardiológiai eljárások bevezetése.

A nyitott társadalom eredményeinek és a zárt társadalom embertelenségbe fulladó eredménytelenségének technikai demonstrálásán túl talán a legnagyobb hatású az a programsorozat volt, amely a zárt társadalmakban részben anyagiak hiányára hivatkozó elkülönülést oldotta, és elsősorban fiatalok ezreit és tízezeit segítette az elmúlt tíz év során a világgal való megismerkedéshez, és a világ szellemianyagi mozgásába való bekapcsolódáshoz. A konferenciákra történő kiutazások, rövid és hosszú tanulmányutak, nyelvtanfolyamok, az új kommunikációs technikák elsajátítására szolgáló kurzusok, a dubrovnyiki nyári egyetem, majd a Közép-Európai Egyetem által szervezett, a régió népeit, kultúráját összekötő és a nyílt társadalom globális világával kapcsolódó programjai mind azt a célt szolgálták, hogy a konzervált zárt társadalom szellemi börtönének rácsai és falai fokozatosan eltűnjenek.

Ez a fokozatosság, megfontolás hozzátartozott a kiinduló gondolatsorhoz. A nyitott társadalom alapvető tapasztalata, hogy a társadalmi folyamatok akkor fejlődnek egészségesen, ha azok egy, a belső erőkre támaszkodó organikus alakulást tudnak létrehozni. Az alapítvány politikája kezdettől fogva ennek jegyében tágtította a társadalmi mozgásteret. Az alapítvány sohasem ideologikus, modernizációs erőlködéseket gyakorolt, hanem igyekezett az adott viszonyokkal való okos kompromisszumok keretében sokfajta, néha szerény gyökereket is eresztetni, amelyek közül a nyitott társadalom általános evolúciós működésének mechanizmusa szerint egyesek életképtelenné bizonyultak, mások viszont úgy erősödtek, hogy később az alapítvány támogatása nélkül is lábön tudtak maradni. Ennek a szerves modernizációs folyamatnak a jegyében támogatott az alapítvány sokfajta és különböző szintű társadalmi kezdeményezést, klubokat, kisebbségi csoportokat, kizárólagosságra nem törekvő sokszínűséget tápláló vallási kezdeményezéseket, újító színházakat, zenekarokat, folyóiratokat és a konzervált egyenruhába bújtatott oktatási formák mellett feltörekvő pedagógiai kezdeményezéseket. A nyitott társadalom alapvető pluralizmusa, a

modernizáció evolúciós modellje így tükröződött a Soros Alapítvány változó és állandó programjainak voluntarizmustól mentes tudatosságában.

A régió elmaradottsága országtól és társadalmi tevékenységi formáktól, technológiai, infrastrukturális ágaktól függően változó, de néhány évtizedtől évszázadokig terjedő elmaradást hordoz. A régió szörnyű betegségei majd' mind ennek az elmaradásnak és az abból származó feszültségnek a következményei. Az elmúlt tíz év, nem utolsósorban a Soros Alapítvány tevékenysége nyomán is, valóban drámai, a hosszú idők történelmében is szerepet kapó változásokat hozott. Ezek a változások azonban senkit sem téveszthetnek meg oly módon, hogy azt hihessük, a felszínen vagy számos alapvető struktúrában megmutatkozott változás áthatja az egészet, és a régió modernizálódásának feladata, azaz a mai és holnapi idők élet és munkaviszonyaihoz való szorosabb kapcsolódás csak rövid távú feladat volt. Ahogy az alapítványtevő és munkatársai tíz évvel ezelőtt előre gondolkodtak, előkészítve a közben bekövetkezett változásokat, úgy most gondolkodásunk arra irányul, hogy a modernizációnak és ezzel elválaszthatatlanul a társadalom mély rétegeiben is stabil nyitottságnak sok évtizedes feladatát hogyan tudjuk a magunk korlátozott, de mégis hatásos eszközeivel segíteni.

Summary

Béla Nóvé
FACT/SOROS

The First Decade of the Hungarian Soros Foundation (1984-1994)

This book is a thoroughly documented monograph about the first ten years of the Hungarian Soros Foundation, a continuing private institution with a strong and unique influence on public life, arts, literature, culture, education, health and research in Hungary.

In the gloomy year of 1984 it seemed almost a foolishly risky idea from a New York stockmarket investor to try and set up a private fund in a small Soviet satellite country with a mission of promoting an „open society” i.e. all possible independent civil initiatives—versus the statecontrolled „socialist system”. It was in fact a daring challenge to the negative Orwellian vision of 1984—whether it could be turned, somehow, into a positive one with new horizons over both „Oceania” and „Eurasia”.

The Budapest foundation, founded in May 1984, was George Soros's first pilot enterprise in the onetime Communist bloc, years before he would open the similar Beijing, Moscow and Warsaw offices in the late eighties, or establish his huge foundation network in the early nineties throughout Central and Eastern Europe. At that „preGorbachevian” time it was the only authorised „foundation” as such, even in Hungary, with a more or less protocollike, official partnership with the Hungarian Academy of Sciences. Nevertheless, this „strange marriage” forced by political control, could not at all prevent the foundation's inventive curators and a small but animated operative team from going on with the daring „expedition”, and breaking more and more taboos of the late Kádárist regime by offering hundreds of grants, stipends or other efficient means of support for artists, writers, scholars, students, etc. each year. Divorced from the Academy of Sciences from 1990 onwards, the Budapest Soros Foundation has continued to work all independently on a steadily growing yearly budget received from New York, and to face all the new challenges of supporting a civil society.

The author of the book, when presenting this dynamic but in many ways ambivalent decade that of the commonly called „change of system”—mostly relies on his extensive research work. He thoroughly examined the internal documents of the foundation (e.g. the minutes of board meetings, the papers of some 20,000 applicants, etc.), as well as the stacks of press clippings and the, even today, only limitedly accessible public archives (containing unpublished documents of the onetime communist party, the secret police and the Academy of Sciences) so that he could properly reconstruct all the important episodes, conflicts and public debates. However, the written sources often proved to be insufficient in showing the whole process of decisionmaking or the many different motives of those personally involved, so he conducted background interviews with almost forty key figures of the past and present affairs.

In a historical assessment, as the author argues, five main aspects of the foundation are worth emphasising from among the many-sided activities.

1. First of all the foundation was in itself a *real prototype of civil society*, of the way such a society should work and cooperate autonomously for the sake of the common good. The foundation, from the very beginning has been eagerly looked for its creative and independent-minded civil partners in all sectors of arts and literature, education and research, social work and health services. It did not only enter contractual partnerships with thousands of individual grantees, but also with a good number of cultural, educational or health institutions, with special chambers, associations, etc. Later on from 1989, when a new legislation and the radical political changes made it possible, it gave vital support to many hundreds of newly established, democratic organisations: clubs, human rights, minority or environmental protection movements, church reform initiatives, newly established trade unions, independent newspapers, publishers, etc. It still continues to play a significant role in supporting and coordinating Hungarian NGOs, e.g. by running a separate information and training center as a free service for the nonprofit sector.

2. One should also take into account the steady efforts by which the Budapest office contributed to the *intellectual and technical innovation* of the country. Starting with a one million dollar base for the first year within a decade's time the foundation has gifted or transmitted financial and technical help in the value of some 50 million dollars and during the past five years since 1994 this sum has grown to roughly 150 million. No doubt, this is an odd „national record” in Hungary's history, at least there are no references to any similar amount donated by a private person for public purposes in the written chronicles of the past ten centuries. Most of this foundation money was used for innovative purposes, either in an intellectual or a technical sense. This can be shown on a wide range of examples, from regular support of new artistic, research or pedagogic experiments to the enormous scale of the supply of badly lacking Western technology: computers, copy machines, laser and ultrasound equipments, computer tomographs, etc. to Hungarian libraries, schools, museums and hospitals. As a result of the foundation's various grantgiving programs thousands of young researchers and talented students were given the chance to teach, study or undertake research at Western universities, to publish their work or to attend international conferences in a difficult period when the yearly Hungarian state budget for Western grants or the whole volume of official exchange programs were often smaller than those of the Soros Foundation Budapest.

3. Similarly the foundation also played a uniquely active role in *preserving and saving cultural values* as well whether these belonged to the intellectual or the material part of the national heritage. Such a voluntary mission can be traced in the many practical methods of support, e.g. financing the restoration programs for medieval codexes, organs, church collections, underwriting dozens of archaeological explorations or ethnographical fieldwork, providing support to many traditional folk bands, dancing and theatre groups, etc. Due to the generous help of the foundation two important contemporary archives were able to be established in Budapest by means of independent initiatives: the „Oral History Archives”, collecting mainly life interviews with the participants of the 1956 revolution, and the „Video Archives of Historical Interviews”, a unique collection of video memoirs with prominent twentieth century Hungarians. As a joint effort with the Bethlen Foundation – another active civil organisation of the late eighties the Budapest Soros Foundation launched a semiconspiratory rescue program to support vitally endangered intellectuals and cultural values in some neighbouring countries, especially in Ceaucescu's Romania. Mention must be made

also of the valuable financial and technical help offered to ethnic minorities, e.g. the Hungarian German, Roma or Jewish communities in order to help them to preserve their traditional cultures and identities.

4. The most exciting—and the most debated—issue ever since its beginning has been how the foundation *influenced public affairs, or political life* in the rapid course of radical changes. There are two controversial, but equally common views about this—both stemming from ideological bias as a basis. According to the first one, the Budapest Soros Foundation has ever been but „logistic support” for democratic opposition i.e. the onetime dissidents, or lately: the founders of liberal parties—meanwhile, the second view argues that the secret strategy of the foundation is aimed at helping to preserve the late Kádárist elite, thus from the very start it was nothing but a collaborating agency with the Communists. As the author proves repeatedly referring to facts and documents both of these speculations are utterly false, and have rather more to do with the new prejudices and the ardent political fights of the nineties, than reality. Dismissing these extreme, and often paranoid charges what should rather be seen is the public role of the foundation as a stepbystep development in a dynamically changing, interactive context. By doing so no one could deny the foundation's genuinely democratic attitude, as it turned openly to the public offering a real competitive chance for thousands of civil initiatives. The curators, advisers and the executive team during the first five years never ceased to challenge the partystate bureaucracy by inventing newer and newer programs. There were dramatic moments when it seemed the „game would soon be over” but these conflicts with the „soft” and ever softening dictatorship usually ended in an acceptable compromise: for example the debates on the competence and the composition of some juries, treatment of dissident applicants, etc. As a matter of fact the „open society” as a strategic goal of democratisation was publicly proclaimed only in spring 1989, when the founder, George Soros offered an extra two million dollars to hundreds of new democratic organisations in an „open tender” (as referred to above). This was the brightest moment for both the society and the foundation getting rid of the last chains of partystate control. The doors were fully opened for ambitious applicants, and all the emerging opposition forces received support, which wanted change and met the minimum standards for „being a democrat”. Small wonder, that as a result of the first democratic elections of 1990, the virtual „Sorosfraction” became the most numerous in the Parliament, since almost every third representative from both the benches of the governing and the opposition parties had previously had some form of contact with the Soros Foundation either as curators, advisors, program assistants or in most cases: grant recipients. The same applied to prominent public postholders as well: for half a dozen Government members, the new President of the Republic, the new Chairman and Deputy Chairman of Parliament and of the Constitutional Court. However the early nineties brought regrettable changes in the general acceptance and high political reputation of the Foundation, and as an effect of new ardent conflicts, the Budapest Soros office similarly to others in the region soon became one of the main targets of harsh nationalistic campaigns. During these troublesome years of 1990-1994 the Foundation was forced more and more into a public opposition role, which certainly reduced its former efficiency. Yet it never gave up its efforts to strenghten the base for democracy and to further enlarge its widely beneficial programs. The new elections of May 1994—the tenth anniversary of the foundation— have once again brought a great change about. The new socialliberal government treated the Budapest Soros Foundation as a „natural ally” with whom it could cooperate, and on this basis several joint programs were started, backed by the substantially increased yearly budgets of the foundation.

5. Finally, a few words should be added about the *special aid for public health and welfare*. As a matter of fact the founder did not originally intend to support such „charity” activities. However, the grave social problems and the alarming insufficiency of the public health service in Hungary finally managed to get the foundation involved rather actively in this area as well. During the first five years apart from many training programs for doctors, sponsoring attendance at International conferences or helping to acquire some vital medical technologies from the West—the foundation mostly offered occasional help e.g.: to the handicapped or blind associations, to a nursery school for autistic children, etc. However, later on, from the early nineties more and more wellorganised, largescale programs were launched, such as hospice training, Help to Help (social workers, and social NGOs support), the Roma Program (cultural, health and school grants for gipsies) or the so-called „Milk for Schools” activity, which in cooperation with the municipalities concerned, aimed to supply all the schoolchildren of Budapest and some countryside towns, such as Miskolc and Nyíregyháza in the poorer districts with breakfast. At the same time more and more donations went to the poor, the shelterless or the refugees of the Balkan war either as a separate or a joint assistance program with other charity organisations such as the Hungarian Maltese Cross. From 1994 a new period again began started, when nationwide „megaprograms” of health and education reforms were launched by the foundation, in close cooperation with the ministries concerned